జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరః

వేమూరీ దుర్గానాగేశ్వర రావుగారు స్మ్రితి గ్రన్థావలీ

శాస్త్ర శృఙ్ఖలా

శ్రీమాధవప్రణీతో జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరః।

వాగీశాద్యాః సుమనసః సర్వార్థానాముపక్రమే ।

యం నత్వా కృతకృత్యాః స్యుస్తం నమామి గజాననమ్ ।। 1 ।।

యుక్తిం మానవతీం విదన్స్విరధృతిర్భేదే విశేషార్థభా-

గాప్తోహః క్రమకృత్ప్రయుక్తినిపుణః శ్లాధ్యాతిదేశోన్నతిః ।

నిత్యస్ఫూర్త్యధికారవాన్గతసదాబాధః స్వతన్త్రేశ్వరో

జాగర్తి శ్రుతిమన్త్రసఙ్గచరితః శ్రీ బుక్కణక్ష్మాపతిః ।। 2 ।।

యద్బ్రహ్మ ప్రతిపాద్యతే ప్రగుణయత్తత్ప్రత్యఞ్చమూర్తిప్రథాం

తత్రాయం స్థితిమూర్తిమాకలయతి శ్రీ బుక్కణక్ష్మాపతిః ।

విద్యాతీర్థమునిస్తదాత్మని లసన్మూర్తిస్త్వనుగ్రాహికా

తేనాస్య స్వగుణైరఖణ్డితరదం సార్వజ్ఞముద్ద్యోతతే ।। 3 ।।

ఇన్ద్రస్యాఽఽఙ్గిరసో నలస్య సుమతిః శైబ్యస్య మేధాతిథి -

ర్ధౌమ్యో ధర్మసుతస్య వైన్యనృపతేః స్వౌజా నిమేర్గౌతమిః ।

ప్రత్యగ్దృష్టిరరున్ధతీసహచరో రామస్య పుణ్యాత్మనో

యద్వత్తస్య విభోరభూత్కులగురుర్మన్త్రీ తథా మాధవః ।। 4 ।।

స ఖలు ప్రాజ్ఞజీవాతుః సర్వశాస్త్రవిశారదః ।

అకరోజ్జైమినిమతే న్యాయమాలాం గరీయసీమ్ ।। 5 ।।

తాం ప్రశస్య సభామధ్యే వీరశ్రీబుక్కభూపతిః ।

కురు విస్తరయస్యాస్త్వమితి మాధవమాదిశత్ ।। 6 ।।

స భవ్యాద్భారతీతీర్థయతీన్ద్రచతురాననాత్ ।

కృపామవ్యాహతాం లబ్ధ్వా పరార్ధ్యప్రతిమోఽభవత్ ।। 7 ।।

నిర్మాయ మాధవాచార్యో విద్వదానన్దదాయినీమ్ ।

జైమినీయన్యాయమాలాం వ్యాచష్టే బాలబుద్ధయే ।। 8 ।।

న్యాయమాలాయా ఆదౌ స్వకీయగ్రన్థత్వద్యోతనాయ స్వముద్రారూపమనేకార్థగర్భే దేవతానమస్కారప్రతిపాదకం

శ్లోకం పఠతి -

వాగీశాద్యాః సుమనసః సర్వార్థానాముపక్రమే ।

యం నత్వా కృతకృత్యాః స్యుస్తం నమామి గజాననమ్ ।। 1 ।।

।। 1 ।।

ఇష్టదేవతాం నమస్కృత్య చికీర్షితార్థపరిపాలనాయ పాలకే స్వామిని విద్యమానం మహిమానమనుస్మరతి --

యుక్తిం మానవతీం విదన్నిర్ధృతిర్భేదే విశేషార్థభా -

గావ్తోహః క్రమకృత్ప్రయుక్తినిపుణః శ్లాఘ్యాతిదేశోన్నతిః ।

నిత్యస్ఫూర్త్యధికారవాన్గతసదాబాధః స్వతన్త్రేశ్వరో

జాగర్తి శ్రుతిమన్త్రసఙ్గచరితః శ్రీబుక్కణక్ష్మాపతిః ।। 2 ।।

అత్ర చికీర్షితే ధర్మశాస్త్రే వర్తమానానాం ద్వాదశానామధ్యాయానాం యే ప్రతిపాద్యా అర్థాః, యే చ నీతిశాస్త్రోక్తా రాజధర్మాః, తే సర్వేఽప్యస్మిన్భూపతావుపలభ్యన్తే। నీతిపక్షే - యుక్తిర్యోగః సంధిః। సా చ యుక్తిర్మానవతీ। మానః సత్కారశ్చతుర్షు సామభేదదానదణ్డేషూపాయేషు ప్రథమ ఉపాయః। వైరిణో బుద్ధిభేదో ద్వితీయః। ఏతాభ్యాం దానదణ్డావప్యుపలక్ష్యేతే। ఏతైశ్చతుర్భిరుపాయైర్విశేషేణార్థం ధనం భజతి ప్రాప్నోతి। ఏతావతా శత్రుక్షయః కథితః। అవశిష్టేన స్వరాజ్యప్రతిపాలనప్రకారః ప్రతిపద్యతే -- ఆప్తేష్వమాత్యప్రభృతిషు పురుషేషు 'అయమీదృశస్య వ్యాపారస్య యోగ్యో నాన్యస్య' ఇత్యేవమూహాపోహకుశలః।

'రాజసభాయామేతే తపస్వినః పూజ్యా విప్రా దక్షిణభాగ ఉపవేశనీయాః, ఏతే చ భృత్యా వామభాగే' ఇతి క్రమం కరోతి తత్తద్గ్రామేష్వధికృతాన్పురుషానుచితబుద్ధిప్రదానేన ప్రయోక్తుం నిపుణః। సముద్రపర్యన్తత్వేనాతిబహలస్య దేశస్యోన్నతిః సమస్తవస్తుసంపత్తిః। సా చ పరరాష్ట్రనివాసిభిః సకలప్రాణిభిః శ్లాఘ్యతే। 'ఇదం కర్తవ్యమ్, ఇదం న' ఇత్యేవం కార్యాకార్యవిషయా స్ఫూర్తిస్తస్యామధికారోఽస్య రాజ్ఞో నిత్యః సర్వత్రాప్రతిహతబుద్ధిత్వాత్। గతో నివారితః సతాం తపస్వినామాబాధో విఘ్నో యేనాసౌ గతసదాబాధః। దేశాన్తరాధిపతీనాం

రాజ్ఞామేతదధీనత్వేనాపరప్రేష్యత్వాదయం స్వతన్త్రః। జగదీశ్వరస్య విద్యాతీర్థమునేర్భోగమూర్తిత్వేనాయమీశ్వరః। యస్య సభాయాం గోష్ఠీరూపః ప్రసఙ్గో వేదార్థవిషయత్వేన శ్రుతిమాన్। యదీయం చరితమపి నిరన్తరం వేదోక్తరహస్యార్థంధ్యానరూపత్వేన శ్రుతిమద్భవతి సోఽయం శ్రుతిమత్ప్రసఙ్గచరితః। ఏవంవిధో బుక్కభూపతిరన్తః పరమేశ్వరధ్యానే, బహిః ప్రజాపాలనే చ నిత్యం జాగర్తి। యథా నీతిశాస్త్రోక్తేషు సామభేదాదిష్వయం కుశలస్తథా సర్వజ్ఞావతారత్వాద్ధర్మశాస్త్రోక్తేషు ప్రమాణాదిప్రత్తిగ్రాన్తేష్వధ్యాయార్థేషు కుశలః। తే చాధ్యాయార్థా ఉపరిష్టాత్ప్రదర్శ్యన్తే।। 2 ।।

రాజ్ఞః సర్వజ్ఞత్వం సోపపత్తికం ప్రకటయతి --

యద్బ్రహ్మ ప్రతిపాద్యతే ప్రగుణయత్తత్పఞ్చమూర్తిప్రథాం
తత్రాయం స్థితిమూర్తిమాకలయతి శ్రీ బుక్కణక్ష్మాపతిః ।
విద్యాతీర్థమునిస్తదాత్మని లసన్మూర్తిస్త్వనుగ్రాహికా
తేనాస్య స్వగుణైరఖణ్డితపదం సార్వ ముద్యోతతే।। 3 ।।

సర్వాసూపనిషత్సు ప్రతీయమానం యత్పరం బ్రహ్మ తదేవ శైవాగమేషు సృష్టిస్థితిసంహారనిరోధనానుగ్రహలక్షణపఞ్చకృత్య సిద్ధ్యర్థమీశానతత్పురుషాఘోరవామదేవసద్యోజాతలక్షణానాం పఞ్చానాం మూర్తీనాం ప్రథాం ప్రసిద్ధిం విస్తారం వా ప్రగుణయతి ప్రకటీ కరోతీతి ప్రతిపాద్యతే। తత్ర తాసు మూర్తిష్వయం భూపాలః స్థితిమూర్తిం ధత్తే। తస్యా మూర్తేరాత్మని లసన్విద్యాతీర్థమునిః కృత్స్నస్య జగతోఽనుగ్రాహికా మూర్తిరిత్యుచ్యతే। యస్మాదయం భూపో వేదాన్తోక్తం పరం బ్రహ్మ, యస్మాచ్చాఽఽగమోక్తా మహేశ్వరస్య స్థితిమూర్తిః, యస్మాచ్చ శ్రీవిద్యాతీర్థమునిస్తదాత్మని సంనిధాయ ప్రకాశతే, తస్మాత్సర్వజ్ఞత్వమస్య రాజ్ఞ ఉత్కర్షేణాఽఽవిద్వ-దఙ్గనాగోపాలమవివాదేన ప్రతిభాసతే ।। 3 ।।

ఉక్తగుణోపేతస్య రాజ్ఞో మన్త్రిణం నానాపురాణప్రసిద్ధదృష్టాన్తైర్విశిష్టకారితయా ప్రశంసతి --

ఇన్ద్రస్యాఽఽఙ్గిరసో నలస్య సుమతిః శైవ్యస్య మేధాతిథి-
ర్ధౌమ్యో ధర్మసుతస్య వైన్యనృపతేః స్వౌజా నిమేర్గౌతమిః।
ప్రత్యగ్దృష్టిరరున్ధతీసహచరో రామస్య పుణ్యాత్మనో
యద్వత్తస్య విభోరభూత్కులగురుర్మన్త్రీ తథా మాధవః ।। 4 ।।

।। 4 ।।

చికీర్షితగ్రన్థే శ్రద్ధాతిశయముత్పాదయితుం కర్తృగౌరవం ప్రకటయతి --

శ్రుతిస్మృతిసదాచారపాలకో మాధవో బుధః।

స్మార్తం వ్యాఖ్యాయ సర్వార్థం ద్విజార్థం శ్రౌత ఉద్యతః ।। 5 ।।

సర్వవర్ణాశ్రమానుగ్రహాయ పురాణసారపారాశరస్మృతివ్యాఖ్యాదినా స్మార్తో ధర్మః పూర్వేవ్యాఖ్యాతః। ఇదానీం ద్విజానాం

విశేషాను గ్రహాయ శ్రౌతధర్మవ్యాఖ్యానాయ ప్రవృత్తః।। 5 ।।

గ్రన్థమారిప్సుర్గురుమూర్త్యుపాధికం సకలవేదశాస్త్రప్రవర్తకత్వేనాత్రోచితేష్టదేవతారూపం పరమేశ్వరమాదౌ నమస్కృత్య శ్రోతృప్రవృత్తిసిద్ధ్యర్థం విషయప్రయోజనే దర్శయంస్తం గ్రన్థం ప్రతిజానీతే --

ప్రణమ్య పరమాత్మానం శ్రీవిద్యాతీర్థరూపిణమ్।

జైమినీయన్యాయమాలా శ్లోకైః సంగృహ్యతే స్ఫుటమ్ ।। 6 ।।

జౌమినీప్రోక్తాని ధర్మనిర్ణాయకాన్యధికరణాని న్యాయాః। తేఽస్య గ్రన్థస్య విషయః। పఠితుం సుశకైః కతిపయైరేవ శ్ర్లోకైస్తేషాం స్ఫుటీభావః ప్రయోజనమ్। న్యాయమాలా సంగృహ్యత ఇతి గ్రన్థనామనిర్దేశపూర్వికా ప్రతిజ్ఞా।।6।।

కరిష్యమాణస్య గ్రన్థస్య ప్రకారం దర్శయతి --

ఏకో విషయసందేహపూర్వపక్షావభాసకః।

శ్లోకోఽపరస్తు సిద్ధాన్తవాదీ ప్రాయేణ కథ్యతే ।। 7 ।।

చత్వారోఽవయవా ఏకశ్లోకేనోక్తాః క్వచిత్క్వచిత్ ।

యత్ర క్వాపి బహుశ్లోకైరుచ్యన్తేఽతో న విస్తరః ।। 8 ।।

ఏకైకస్యాధికరణస్య విషయః, సందేహః, సంగతిః, పూర్వపక్షః, సిద్ధాన్తశ్ర్చేతి పశ్ర్చావయవాః। తత్ర సంగతిరనన్తరమేవ వ్యుత్పాదయిష్యమాణేన ప్రకారేణ ప్రత్యధికరణం స్వయమేవోహితుం శక్యతే। అవశిష్టానాం చతుర్ణామవయవానాం సంగ్రాహకాః క్వచిద్బహవః శ్ర్లోకాః, క్వచిదేక ఇత్యావాపోద్వాపాభ్యామన్తతః ప్రత్యధికరణం శ్ర్లోకద్విత్వే సంఖ్యా పర్యవస్యతి। అతో బహుత్వాద్బిభ్యతా గ్రన్థగౌరవశఙ్కా న కర్తవ్యా ।। 7 ।।

తమేవ గ్రన్థాగౌవరభావం స్ఫుటీకుర్వన్రూపకవ్యాజేన సుబోధత్వం దర్శయతి --

సర్వథాఽపి సహస్రే ద్వే నాతిక్రామతి సంగ్రహః।

మీమాంసాసాగరస్తేన క్రీడాపుష్కరిణీ భవేత్ ।। 9 ।।

శ్లోకేన శ్లోకాభ్యాం శ్లోకైర్వా యథాసంభవం న్యాయః సంగృహ్యతామ్। సర్వథాఽపిసహస్త్రన్యాయసంగ్రహరూపో గ్రన్థః శ్లోకసహస్త్రద్వయపూర్తేరర్వాగేవ సమాంప్స్యతే, న తు సహస్త్రద్వయమత్రిక్రామతి। భాష్యటీకాదీనాం బహుత్వాద్దురవగాహత్వాచ్చ మీమాంసా సాగరసభా పూర్వమాసీత్। క్రియమాణేనానేన గ్రన్థేన దోషద్వయరహితేన రాజపుత్రాణాం బాలానాం క్రీడార్థం నిర్మితయా నాభిదఘ్న్యా పుష్కరిణ్యా సమా భవిష్యతి। యద్యపి శాస్త్రదీపికాదౌ క్వచిత్క్వచిత్సంగ్రహశ్లోకోఽస్తి, తథాఽపి న సర్వత్ర విద్యతే। యత్రాస్తి తత్రాపి విషయసంశయయోరేసంగ్రహాన్న శ్లోకపాఠమాత్రేణాధికరణముపన్యసితుం శక్యతే। అతో న క్వాపి గతార్థత్వం శఙ్కనీయమ్।।9।।సంగతిం వ్యుత్పాదయతి -

శాస్త్రేఽధ్యాయే తథా పాదే న్యాయసంగతయస్త్రిధా।

శాస్త్రాదివిషయే జ్ఞాతే తత్తత్సంగతిరూహ్యతామ్ ।। 10 ।।

శాస్త్రసంగితః, అధ్యాయసంగతిః, పాదసంగతిశ్చేతి త్రిధా సంగతిః। సా చ శాస్త్రాదీనాం త్రయాణామసాధరణే విషయే జ్ఞాతే సతి స్వయమేవోహితుం శక్యా।। 10 ।।

శాస్త్రస్యాధ్యాయానాం చాసాధారణం విషయం దర్శయతి -

ధర్మో ద్వాదశలక్షణ్యా వ్యుత్పాద్యస్తత్ర లక్షణైః।

ప్రమాణభేదశేషత్వప్రయుక్తిక్రమసంజ్ఞకాః ।। 11 ।।

అధికారోఽతిదేశశ్చ సామాన్యేన విశేషతః।

ఊహో బాధశ్చ తన్త్రం చ ప్రసఙ్గశ్చోదితాః క్రమాత్।। 12 ।।

లక్షణాన్యధ్యాయాః। ద్వాదశానాం లక్షణానాం సమాహారో ద్వాదశలక్షణీ। తాదృశస్య ద్వాదశలక్షణోపేతస్య శాస్త్రస్య ధర్మో విషయః ।

ప్రమాణాదయః ప్రసఙ్గాన్తా ద్వాదశ పదార్థాః క్రమాద్ద్వాదశానామధ్యాయానాం విషయాః। ప్రథమేఽధ్యాయే - విధ్యర్థవాదాదిరూపం ప్రమాణం నిరూపితమ్। ద్వితీయే-యాగదానాది కర్మభేదః। తృతీయే - ప్రయాజాదీనాం దర్శపూర్ణమాసాద్యర్థత్వేన తచ్ఛేషత్వమ్। చతుర్థే - 'గోదోహనస్య పురుషార్థత్వప్రయుక్త్యాఽనుష్ఠానమ్, న తు క్రత్వర్థత్వప్రయుక్త్యా' ఇత్యేవమాదయః। పఞ్చమే - క్రమనియతివిధేయత్వాదయః। షష్ఠే -

'కర్తురధికారో నాన్ధాదేః' ఇత్యాదయః। సప్తమే - "సమానపితరచ్ఛయేనేన" ఇత్యాదిప్రత్యక్షవచనేన, అగ్నిహోత్రాదినామ్నాఽనుమితవచనేన చ సాంమాన్యతోఽతిదేశః। అష్టమే - "సౌర్యే చరుం నిర్వపేత్ " ఇత్యత్ర నిర్వాపస్తద్ధితేన దేవతానిర్దేశ ఏకదేవతాత్వమౌషధద్రవ్యకత్వమితి లిఙ్గేనాఽఽగ్నేయపురోడాశేతికర్తవ్యతైవ, నాన్యస్యేత్యేవమాదిర్విశేషతోఽతిదేశః।

నవమే - ప్రకృతౌ "అగ్నయే జుష్టం నిర్వపామి " ఇతి పఠితే మన్త్రే వికృతౌ సౌర్యచరావగ్నిపదపరిత్యాగేన సూర్యపదప్రక్షేపేణ 'సూర్యాయ జుష్టం నిర్వపామి ' ఇత్యేవమాద్యూహః। దశమే - కృష్ణలేషు చోదకప్రాప్తస్యావఘాతస్య వితుషీకరణాసంభవేన లోప ఇత్యేవమాదిర్బాధః। ఏకాదశే -

బహూనామగ్నేయాదీనాం ప్రధానానాం సకృదనుష్ఠితేన ప్రయాజాద్యఙ్గేనోపకార ఇతి తన్త్రమ్। ద్వాదశే - ప్రధానస్య పశోరుపకారాయానుష్ఠితేన ప్రయాజాద్యఙ్గేన పశ్వఙ్గపురోడాషేఽప్యుపకార ఇత్యాదిప్రసఙ్గః।।11।।12 ।।

పాదానామసాధారణం విషయం దర్శయతి -

విధ్యర్థవాదస్మృతయో నామ చేతి చతుర్విధమ్।

ప్రథమాధ్యాయగైః పాదైశ్చతుర్భిర్మానమీరితమ్।। 13 ।।

ప్రథమే పాదే - విధిరూపం మానమీరితమ్। ద్వితీయే - అర్థవాదరూపమ్। అర్థవాదో మన్త్రస్యాప్యుపలక్షకః। తృతీయే - స్మృతిరూపమ్ । స్మృతిరాచారమప్యుపలక్షయతి। చతుర్థే - ఉద్భిచ్చిత్రాదినామరూపమ్।। 13 ।।

ఉపోద్ఘాతః కర్మభేదమానం తస్యాపవాదగీః।

ప్రయోగభేద ఇత్యేతే ద్వితీయాధ్యాయపాదగాః।। 14 ।।

ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే - ఆఖ్యాతమేవాపూర్వబోధకమ్, అపూర్వసద్భావశ్చేత్యాదికః కర్మభేదచిన్తోపయుక్త ఉపోద్ఘాతో వర్ణితః। ద్వితీయే - ధాతుభేదపునరుక్త్యాదిభిః కర్మభేదః। తృతీయే - రథంతరాదీనాం కర్మభేదప్రామాణ్యాపవాదః। చతుర్థే - నిత్యకామ్యయోః ప్రయోగయోర్భేదః।। 14 ।।

శ్రుతిర్లిఙ్గం చ వాక్యాదివిరోధప్రతిపత్తయః।

అనారభ్యోక్తిబహ్వర్థస్వామ్యర్థా అష్టపాదగాః।। 15 ।।

తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే - శేషత్వబోధకానాం శ్రుతిలిఙ్గాదీనాం మధ్యే శ్రుతిర్విచారితా। ద్వితీయే - లిఙ్గమ్। తృతీయే - వాక్యప్రకరణాది। చతుర్థే - నివీతోపవీతాదిష్వర్థవాదత్వవిధిత్వాదినిర్ణయహేతుః శ్రుత్యాదేః పరస్పరవిరోధసదసద్భావః। పఞ్చమే - ప్రతిపత్తికర్మాణి। షష్ఠే - అనారభ్యాధీతాని। సప్తమే - బహుప్రధానోపకారకప్రయాజాదీని। అష్టమే - యాజమానాని ।। 15 ।।

ప్రధానస్య ప్రయోక్తృత్వమప్రధానప్రయోక్తృతా।

ఫలచిన్తా జఘన్యాఙ్గచిన్తేత్యేతే చతుర్థగాః।। 16 ।।

చతుర్థాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే - ప్రధానభూతాఽఽమిక్షా దధ్యానయనస్య ప్రయోజికేత్యాది ప్రధానప్రయోక్తృత్వం విచారితమ్। ద్వితీయే తు -అప్రధానం వత్సాపాకరణం శాఖాచ్ఛేదే ప్రయోదకమిత్యాద్యప్రధానప్రయోక్తృత్వమ్। తృతీయే - జుహూపర్ణమయీత్వాదేరపాపశ్లోకశ్రవణాదిఫలభావాభావచిన్తా। చతుర్థే - రాజసూయగతజఘన్యాక్షద్యూతాదిచిన్తా ।।16।। శ్రుత్యాదిభిః క్రమస్తస్య విశేషో వృద్ధ్యవర్ధనే ।

శ్రుత్యాదేర్బలితా చేతి పఞ్చమాధ్యాయపాదగాః ।। 17 ।।

పఞ్చమాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే - శ్రుత్యర్థపాఠాదిభిః క్రమో నిరూపితః । ద్వితీయే - వాజపేయగతేషు సప్తదశసు పశుష్వేకైకధర్మసమాపనమిత్యాదిక్రమవిశేషః । తృతీయే - పఞ్చప్రయాజాదీనామావర్తనేనైకాదశ్యమిత్యాదివృద్ధిః, అదాభ్యగ్రహచిత్రిణ్యోరనావృత్తిరిత్యాదివృద్ధ్యభావః। చతుర్థే - క్రమనియామకానాం శ్రుత్యర్థపాఠాదీనాం ప్రబలదుర్బలభావః । అధికారీ తస్య ధర్మాః ప్రతినిధ్యర్థలోపనే ।

దీక్షా సత్రం దేయవహ్నీ షష్ఠే పాదేష్వమీ స్థితాః ।।18 ।।

షష్ఠాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే - కర్మాధికారః కర్తురస్తి, అన్ధాదేర్నాస్తి, స్త్రియా అస్తి, స చ పత్యా సహ, ఇత్యేవమాదినాఽధికారీ నిరూపితః। ద్వితీయే - తత్రాధికారిణాం ప్రత్యేకం కృత్స్నం ఫలమ్, దర్శపూర్ణమాసయోః కర్త్రైక్యనియమః, కామ్యం కర్మ సమాపనీయమ్, ఇత్యేవమాదయోఽధికారిధర్మా ఉక్తాః। తృతీయే - ద్రవ్యస్య ప్రతినిధిరస్తి, దేవాదీనామగ్న్యాదీనామధికారిణశ్చ స నాస్తి, ఇత్యాదినిరూపణమ్। చతుర్థే - పదార్థలోపనం విచారితమ్, 'అవత్తనాశే తత్యాజ్యేన యజేత్, ఇడాజ్యస్య నాశే సతి శేషాన్నం గ్రాహ్యమ్' ఇత్యాదికమ్।

పఞ్చమే - కాలాపరాధేన చన్ద్రోదయే సత్యభ్యుదయేష్టిః ప్రాయశ్చిత్తమ్ , జ్యోతిష్టోమస్యైకాదయో దీక్షాః, ద్వాదశాహస్య ద్వాదశ దీక్షాః, ఇత్యాది నిరూపితమ్। షష్ఠే - తత్రాధికారిణస్తుల్యకల్పా ఏవ, సత్రం విప్రస్యైవ, ఇత్యేవమాదికం చిన్తితమ్। సప్తమే - పిత్రాదికం న దేయమ్, మహాభూమిర్న దేయా, ఇత్యేవమాదిర్దేయవిచారః। అష్టమే - లౌకికాగ్నా వుపనయనహోమః, స్థపతీష్టిస్తత్రైవ, ఇత్యేవమాద్యగ్నివిచారః కృతః।। 18 ।।

ప్రత్యక్షోక్త్యాతిదేశోఽస్య శేషః సామనిరూపణమ్ ।

నామలిఙ్గాతిదేశౌ ద్వౌ సప్తమాధ్యాయపాదగాః ।। 19 ।।

సప్తమాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే - 'సమానమితరచ్ఛ్యేనేన' ఇత్యాదిప్రత్యక్షవచనాతిదేశః। ద్వితీయే - రథంతరశబ్దేన గానమాత్రాభిధాయినా గానస్యైవాతిదేశ్యత్వమిత్యేతాదృశః పూర్వోక్తాతిదేశస్య శేషో విచారితః। తృతీయే - అగ్ని హోత్రనామ్నాఽతిదేశః। చతుర్థే - నిర్వాపౌషధద్రవ్యాదిలిఙ్గాతిదేశః।। 19 ।।

స్పష్టలిఙ్గాదథాస్పష్టాత్ప్రబలాదపవాదతః।

అతిదేశవిశేషాః స్యురష్టమాధ్యాయపాదగాః ॥20॥

అష్టమాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే - స్పష్టేన లిఙ్గేనాతిదేశవిశేషః। తద్యథా సౌర్యచరావతిదేశకాని నిర్వాపః, తద్ధితేన దేవతానిర్దేశః, ఏకదేవతత్వమ్, ఔషధద్రవ్యకత్వమ్, ఇత్యాదీని స్పష్టాన్యగ్నేయలిఙ్గాని। ద్వితీయే తు-అస్పష్టైర్లిఙ్గరతిదేశః। తద్యథా - వాజినే హవిః సామాన్యేన లిఙ్గేన పయోవిధ్యన్తోఽతిదిశ్యతే। తత్ర లిఙ్గమస్పష్టమ్। శీఘ్రం తద్బుద్ధ్యనుత్పాదనాత్। తృతీయే - ప్రబలేన లిఙ్గేనాతిదేశః। తద్యథా - ఆభిచారికష్టావాగ్నావైష్ణవసారస్వతబార్హస్పత్యేషు హవిఃషు త్రిత్వేన లిఙ్గేన యథాక్రమమాగ్నేయాదివిధ్యన్తే ప్రాప్తే ద్విదైవత్యత్వేన లిఙ్గేన ప్రథమ ఆగ్నావైష్ణవే తృతీయసాయాగ్నీషోమీయస్య విధ్యన్తోఽతిదిష్టః। ప్రబలం చ ద్విదైవత్యత్వమ్। శబ్దోచ్చారణమాత్రేణ సహసా ప్రతిభాసాత్। క్రమస్తు విలమ్బితప్రతీత్యా దుర్బలః। చతుర్థే - దర్విహోమేష్వతిదేశోఽపోద్యతే ॥20॥

ఊహారమ్భోఽథ సామోహో మన్త్రోహస్తత్ప్రసఙ్గతః।

నవమాధ్యాయపాదేషు చతుర్ష్వేతే ప్రకీర్తితాః ॥21॥

నవమాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే - ఉపోద్ఘాతపూర్వకమూహవిచారప్రారమ్భః। తత్ర ప్రయాజాదయో ధర్మా అపూర్వప్రయుక్తాః। అవధాతమన్త్రాదిష్వవివక్షితం వ్రీహ్యగ్న్యాదిస్వరూపం సాధనవిశేషత్వమాత్రం వివక్షితమిత్యాదిరూపోద్ధాతః। సవితృశ్రీపూషశబ్దానాం వికృతిషు నాస్త్యూహః। అగ్నిశబ్దస్యాస్త్యూహ ఇత్యాదిక ఊహవిచారారమ్భః। ద్వితీయే - సపరికరః సామోహః। తృతీయే - మన్త్రోహః। చతుర్థే - మన్త్రోహప్రసఙ్గాపతితో విచారః ॥21॥

ద్వారలోపోఽస్య విస్తారః కార్యైకత్వం సముచ్చయః।

గ్రహసామప్రకీర్ణాని నఞర్థశ్చాష్టపాదగాః ॥22॥

దశమాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే - బాధహేతుర్ద్వారలోపో నిరూపితః। తద్యథా - 'స్వయంకృతా వేదిర్భవతి ' ఇత్యత్ర వేదినిష్పాదనరూపస్య ద్వారస్య లోపేన నిష్పాదకానాముద్ధననాదీనాం బాధః। కృష్ణలేషు వితుషీకరణరూపస్య ద్వారస్య లోపేనావఘాతస్య బాధః। ద్వితీయే - సంక్షేపేణోక్తస్య ద్వారలోపస్య బహుభిరుదాహరణైర్విస్తారః। తృతీయే - బాధకారణం కార్యైకత్వమ్। తద్యథా - ప్రకృతౌ గవాశ్వాదిదక్షిణాయా ఋత్విక్పరిక్రయః కార్యమ్। తథా వికృతిరూపే భూనామ్న్యేకాహే ధేనురూపాయా దక్షిణాయాస్తదేవ కార్యమ్। తతో ధేన్వాగవాశ్వాదిదక్షిణా వికృతౌ చోదకప్రాప్తా బాధ్యతే। చతుర్థే - నక్షత్రేష్టివిహితా ఉపహోమాశ్చోదకప్రాప్తైర్నారిష్ఠహోమైః సహ

సముచ్చీయన్తే, ఇత్యాదిః సముచ్చయః । పఞ్చమే - షోడశిగ్రహః ప్రకృతిగామీ । స చాఽఽగ్రయణపాత్రాదేవ గ్రహీతవ్యః, ఇత్యాదిర్బాధప్రసఙ్గాగతో గ్రహాదివిచారః । షష్ఠే - 'సామ తృచే గేయమ్ ' ఇత్యాదిర్బాధప్రసఙ్గాగతః సామవిచారః । సప్తమే - పశ్వఙ్గేషు - ప్రత్యఙ్గం హవిర్భేదః, న కృత్స్నః పశుర్హవిర్భేదః । గృహమేధీయమపూర్వే కర్మేత్యాదిర్బాధప్రసఙ్గాగతః ప్రకీర్ణవిచారః । అష్టమే - 'నానుయాజేషు ' ఇతి పర్యుదాసః , ' న సోమే ఇత్యర్థవాదః, 'నాతిరాత్రే ' ఇతి ప్రతిషేధః ' ఇత్యాదిర్బాధోపయుక్తో నఞర్థవిచారః ।। 22 ।।

ఉపోద్ఘాతస్తథా తన్త్రావాపౌ తన్త్రస్య విస్తృతిః ।

ఆవాపవిస్తృతిశ్చైకాదశాధ్యాయస్య పాదగాః ।। 23 ।।

ఏకాదశాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే - తన్త్రస్యోపోద్ఘాతో వర్ణితః । ద్వితీయే - తన్త్రావాపౌ సంక్షేపేణోక్తౌ । తృతీయే - తన్త్రముదాహరణబాహుల్యేన ప్రపఞ్చితమ్ । చతుర్థే - తథైవాఽఽవాపః ప్రపఞ్చితః ।। 23 ।।

ప్రసఙ్గస్తన్త్రినిర్ణీతిః సముచ్చయవికల్పనే ।

ద్వాదశాధ్యాయపాదార్థా ఇతి పాదార్థసంగ్రహః ।। 24 ।।

ద్వాదశాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే - పశుధర్మాణాం పశుపురోడాశే ప్రసఙ్గః, సౌమికవేదేరుత్తరకాలీనకర్మసు ప్రసఙ్గః, ఇత్యాదివిచారః । ద్వితీయే - సవనీయపశోస్తన్త్రిత్వమ్ , న తు సవనీయపురోడాశానామ్ । వికృతిస్తన్త్రిణీ, న ప్రకృతిః, అన్వారమ్భణీయా వికయతిష్వపి స్యాత్, న తు ప్రకృతావేవేత్యాదివిచారః । తృతీయే - త్వగ్వాససోః సముచ్చయః । ఆదారగతానామృజుత్వసమతతత్వాదీనాం సముచ్చయ ఇత్యాదికం ప్రాధాన్యేన, యవవ్రీహ్యోర్వికల్ప ఇత్యాదికం సముచ్చయాపవాదత్వేన, ఇత్యుభయం చిన్తితమ్ । చతుర్థే చ - ఐన్ద్రాబార్హస్పత్యయాజ్యానువాక్యాయగలయోర్వికల్ప ఇత్యాదికం ప్రాధాన్యేన, ప్రాజ్యానువాక్యయోః సముచ్చయ ఇత్యాదికం

వికల్పాపదాదత్వేనేత్యుభయం చిన్తితమ్ । చతుర్థే చ - ఐన్ద్రాబార్హస్పత్యయాజ్యానువాక్యాయుగలయోర్వికల్ప ఇత్యాదికం ప్రాధాన్యేన, ప్రాజ్యానువాక్యయోః సముచ్చయ ఇత్యాదికం వికల్పాపదాదత్వేనేత్యుభయం చిన్తితమ్ । తదేవం ద్వాదశాధ్యాయగతేషు షష్టిసంఖ్యాకేషు పాదేషు ప్రతిపాద్యా అర్థా సంగృహీతాః ।। 24 ।।

నను యథోక్తేభ్యః పాదార్థేభ్యోఽప్యర్థా బహవస్తత్తత్పాదేషు విచార్యన్తే, తేషాం కథం తత్తత్పాదాన్తర్భావ ఇత్యాశఙ్క్యాఽఽహ -

ఉపోద్ఘాతాపవాదాభ్యాం ప్రసఙ్గానుప్రసఙ్గతః ।

తత్తత్పాదగతత్వేన విచారాన్తరమున్నయేత్ ।। 25 ।।

యథోక్తపాదప్రతిపాద్యదన్యేష్వర్థేషు యథోచితం కశ్ర్చిదుపోద్ధాతః, కశ్ర్చిదపవాదః , కశ్ర్చిత్ప్రసఙ్గపతితః, కశ్ర్చిదనుప్రసఙ్గపతితః, ఇత్యేవం పాదాన్తర్భావ ఉన్నేయః ॥ 25 ॥

నను సన్త్వేవమధ్యాయానాం పాదానాం చ వ్యవస్థితా అర్థాః। తదీయస్తు క్రమః కథమనగన్తవ్య ఇత్యత ఆహ -

శాస్త్రే పూర్వోత్తరీభావోఽధ్యాయానామభిధాస్యతే ।

పాదానాం తు తమత్రైవ లేశాద్వ్యుత్పాదయామహే ॥ 26 ॥

ఏకస్మిన్నధ్యాయే సమాప్తి రస్తి , అధ్యాయాన్తరారమ్భే, తయోరధ్యాయయోః పూర్వోపరీ భావో వక్ష్యతే ॥ 26 ॥

ప్రథమాధ్యా గతామాం పాదానాం పూర్వోత్తరీభావ ఉద్ధృతే సతి తద్వ్యుత్పత్త్యా పాదాన్తరేష్వపి తస్యోత్ప్రేక్షితు శక్యతయా తముదాహరతి -

విధిః మాక్షామితిర్ధర్మే తస్య శేషోఽర్థవాదగీః ।

వేదమూలా స్మృతిర్నామ వాక్యాంశోఽమీప్వతః క్రమః ॥ 27 ॥

జిజ్ఞాస్య వమ ప్రతిజ్ఞాత ధర్మే వివివాక్యం సాక్షాత్ప్రమాణమితి తద్విచారః ప్రథమే పాదే యుక్తః । అర్థవాదవాక్య వివిద్వారా ప్రామణ్యాద్విధ్యనన్తరభావిత్వమ్ స్మృతి వాక్యస్య సార్థవాదవిధిరూపవేదమూలతయా ప్రామాణ్యాదర్థవాదోత్తరభావిత్వమ్ । నామధేయస్య వాక్యైకదేశత్వేన పూర్వోక్తత్రివిధవాక్యవిచారోత్తరకాలీనత్వమ్ । అనేన న్యాయేనోత్తరాధ్యాయగతపాదానాం పరస్పరం క్రమ ఉన్నేయః ॥ 27 ॥

ఇత్థం శాస్త్రస్యాధ్యాయానాం పాదానాం చ క్రమవిశేషవిశిష్టానామసాధారణప్రతిపాద్యమర్థే నిరూప్య తన్నిర్ణయఫలం దర్శయతి -

ఊహిత్వా సంగతీస్తిస్త్రస్తథాఽవాన్తరసంగతిమ్ ।

ఊహేతాఽఽక్షేపదృష్టాన్తప్రత్యుదాహరణాదికమ్ ॥ 27 ॥

శాస్త్రాదిప్రతిపాద్యార్థసంబన్ధితయాఽధికరణే యోజితే సతి తస్యాధికరణస్య శాస్త్రసంగతిః, అధ్యాయసంగతిః, పాదసంగతిశ్ర్చేతి తిస్త్ర ఊహితా భవన్తి । తద్యథా - ప్రథమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదస్య ద్వితీయధికరణే ధర్మస్య లక్షణప్రమాణరాహిత్యం పూర్వపక్షీకృత్య తత్సద్భావః ప్రతిపాదితః । తస్యాధికరణస్య ధర్మసంబన్ధితయా ధర్మవిచారశాస్త్రే సంగితః । ప్రమాణవిచారరూపత్వాత్ప్రథమాధ్యాయే సంగతిః । విధివాక్యస్య ప్రమాణత్వేనోపన్యాసాత్ప్రథమపాదే సంగతిః । యథైతత్సంగతిత్రయమూహితమ్, తథా పూర్వోత్తరాధికరణయోః పరస్పరమవాన్తరసంగతిరూహనీయా । సా చానేకరూపా -

ఆక్షేపసంగతిః, దృష్టాన్తసంగతిః, ప్రత్యుదాహరణసంగతిః, ప్రాసఙ్గికసంగితః, ఉపోద్ఘాతసంగతిః, అపవాదసంగతి

శ్చేత్యేవమాదిరూపా ।। 27 ।।

తాసామాక్షేపాదిసంగతీనామూహం వ్యుత్పాదయతి --

పూర్వన్యాయస్య సిద్ధాన్తయుక్తిం వీక్ష్య పరే నయే ।

పూర్వపక్షోక్తయుక్తిం చ తత్రాఽఽక్షేపాది యోజయేత్ ।। 28 ।।

తదేతత్సర్వే యోజయిత్వా ప్రదర్శ్యతే - ప్రథమేఽధ్యాయే ప్రథమపాదస్య ప్రథమాధికరణగతో 'ధర్మవిచారశాస్త్ర వైధమ్ ' ఇతి సిద్ధాన్తః । ' అర్థజ్ఞానపేతావధ్యయనే నియమవిధేః సంభవాత్ ' ఇతి తద్యుక్తిః ।ద్వితీయాధికరణే - 'ధర్మే లక్షణం ప్రమాణం చ నాస్తి ' ఇతి పూర్వపక్షః । 'లౌకికాకారహీనత్వాత్, ప్రత్యక్షాద్యప్రవృత్తేశ్చ ' ఇతి తద్యుక్తిః । తయా యుక్త్యా ధర్మస్య లక్షణప్రమాణరహితత్వే సతి నరవిషాణసమో ధర్మ ఇతి తద్విచారశాస్త్రస్య విధేయత్వమనుపపన్నమిత్యాక్షేపసంగతిః । యథా ప్రథమాధికరణే నియమవిధిసంభవేన హేతునా విచారశాస్త్రస్య విధేయత్వముక్తమ్, తథా ద్వితీయాధికరణే లౌకికాకారహీనత్వప్రత్యక్షాద్యప్రవృత్తిరూపేణ హతునా ధర్మే లక్షణప్రమాణే న స్త ఇతి దృష్టాన్తసంగతిః । యథా ప్రథమాధికరణసిద్ధాన్తే పూర్వోక్తయుక్తిరవలోక్యతే, తథా ద్వితీయాధికరణే కాంచిదపి యుక్తిం న పశ్యామ ఇతి ప్రత్యుదాహరణసంగతిః । ఏతే దృష్టాన్తప్రత్యుదాహరణసంగతీ మన్దబుద్ధిభిరపి సర్వత్రోత్ప్రేక్షితుం శక్యేతే ।

పఞ్చమాధికరణే విధివాక్యస్య నిరపేక్షత్వాత్ప్రామాణ్యం వర్ణితమ్ । తస్య చ వాక్యస్య శబ్దర్థయోర్మధ్యే శబ్దకోటినివిష్టత్వాద్వాక్య ప్రసఙ్గేన శబ్దనిత్యత్వం షష్ఠాధికరణే వర్ణ్యత ఇతి ప్రాసఙ్గికసంగతిః । సప్తమాధ్యాయస్య చతుర్థే పాదే ద్వితీయాధికరణేన సౌర్యాదివికృతిషు వైదికమఙ్గజాతముపదేష్టుం తదుపయోగిత్వేన

ప్రథమాధికరణే ధర్మసాపక్షత్వం సాధితమ్ । తత్ర ప్రథమాధికరణముపోద్ఘాతః । సేయముత్తరాధికరణేన సహ పూర్వాధికరణస్యోపోద్ఘాతసంగతిః । ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయపాదస్య ప్రథమాధికరణే - అష్టకాదిస్మృతేః ప్రామాణ్యముక్తమ్ । ద్వితీయాధికరణే - సర్వవేష్టనస్మృతేః పూర్వవత్ప్రాప్తప్రామాణ్యమపోద్యతే । సేయమపవాదసంగతిః । అనయా దిశీ సర్వత్ర సంగతిరూహనీయా ।। 28 ।।

(ప్రథమే ధర్మశాస్త్రారమ్భప్రతిజ్ఞాధికరణే సూత్రమ్)

అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసా ।। 1 ।।

ఇత్థం సంగతీర్వ్యుత్పాద్యాథ ప్రత్యధికరణం విషయసంశయపూర్వపక్షసిద్ధాన్తాంశ్చతురోఽవయవాన్తంజిఘృక్షుః ప్రథమాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే ప్రథమాధికరణం భట్టమతేనాఽఽరచయతి -

స్వాధ్యాయోఽధ్యేయ ఇత్యస్య విధానస్య ప్రయుక్తితః ।

విచారశాస్త్రం నాఽఽరభ్యమారభ్యం వేతి సంశయః ।। 29 ।।

అర్థధీహేతుతాఽధీతేలోకసిద్ధావఘాతవత్ ।

నియామకం న చైవాతో వైధారమ్భో న సంభవీ ।। 30 ।।

దర్శాపూర్వవదస్త్యత్ర క్రత్వపూర్వే నియామకమ్ ।

అర్థనిర్ణాయకం శాస్త్రమత ఆరభ్యతాం విధేః ।। 31 ।।

"చోదనాలక్షణోఽర్థో ధర్మః " ఇత్యారభ్య " అన్వాహార్యే చ దర్శనాత్ " ఇత్యేతదన్తం జైమినిప్రోక్తం సూత్రజాతం ధర్మవిచారశాస్త్రమ్ । తదేతస్య ప్రథమాధికరణస్య విషయః 'స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్యః' ఇత్యధ్యయమవిధిరక్షరగ్రహణమాత్రపర్యవసాయీతి కేచిన్మన్యన్తే । అపరే త్వేవమాహుః - 'అర్థజ్ఞానరూపదృష్టప్రయోజనాయేదమధ్యయనం విధీయతే । అర్థజ్ఞానం విచారమన్తరేణ న సంభవతి । తతో విధిర్విచారశాస్త్రస్య ప్రయోజకః' ఇతి । తత్రైవం సంశయః - 'ఇదం విచారశాస్త్రం విధిప్రయుక్త్యా నాఽఽరమ్భణీయమ్ ,

ఉతాఽఽరమ్భణీయమ్ ' ఇతి । తత్ర ' అర్థజ్ఞానాయాధ్యయనస్య విధిః ' ఇతి వదన్వాదీ ప్రష్టవ్యః - కిమంత్యన్తమప్రాప్తమధ్యయనం విధీయతే, కింవా పక్షేఽప్రాప్తమవఘాతవన్నియమ్యతే, ఇతి । నాఽఽద్యః - ' విమతం వేదాధ్యయనమర్థజ్ఞానహేతుః, అధ్యయనత్వాత్ , భారతాధ్యయమవత్ , ఇత్యనుమానేనైవ విధినిరపేక్షేణ ప్రాప్తత్వాత్ । తర్హ్యస్తు ద్వితీయః పక్షః । అవఘాతవన్నియమవిధిత్వసంభవాత్ । యథా నఖైరవధాతేన వా తణ్డులీనష్పత్తిసంభవాత్పక్షేఽప్రాప్తోఽవధాతో విధినాఽవశ్యం కర్తవ్య ఇతి నియమ్యతే, తథా లిఖితపాఠేన గురుపూర్వకాధ్యయనేన వాఽర్థజ్ఞానసంభవాత్పక్షేఽప్రాప్తమధ్యయనం విధినా నియమ్యత ఇతి చేత్ । న । వైషమ్యాత్ । అవఘాతనిష్పన్నైరేవ తణ్డులైఖాన్తరాపూర్వద్వారేణ దర్శపూర్ణమాసౌ పరమాపూర్వే జనయతః, నాన్యథా । తతో దర్శపూర్ణమాసాపూర్వమవఘాతస్య నియమహేతుః । అత్ర తు లిఖితపాఠజన్యేనైవార్థజ్ఞానేన క్రత్వనుష్ఠానసిద్ధేరధ్యయనస్య నియమహేతుర్నాస్తి । అతో ద్వివిధవిధ్యసంభవాదర్థజ్ఞానహేతువిచారశాస్త్రారమ్భస్య వైధత్వం నాస్తి । తర్హి శ్రూయమాణస్య విధేః కా గతిరితి చేత్, స్వర్గయాక్షరగ్రహణమాత్రం విధేయమితి వదామః । అశ్రుతోఽపి స్వర్గో విశ్వజిన్న్యాయేన కల్పనీయః । "స స్వర్గః స్యాత్సర్వాన్ప్రత్యవిశేషాత్ " [పూ . మీ. సూ. 4।3।15] ఇతి సూత్రేణ విశ్వజిత్యశ్రూయమాణమప్యధికారిణం

సంపాదయితుం తద్విశేషణం స్వర్గఫలం యుక్త్యా స్థాపితమ్ । తద్వదధ్యయనేఽప్యస్తు । ఏతదేవాభిప్రేత్యోక్తమ్ -

" వినాఽపి విధినా దృష్టలాభాన్నహి తదర్థతా ।

కల్ప్యస్తు విధిసామర్థ్యాత్స్వర్గో విశ్వజిదాదివత్ " ।। ఇతి ।

ఏవం చ సతి 'వేదమధీత్య స్నాయాత్ ' ఇతి శాస్త్రమనుగృహ్యతే । అస్మిఞ్శాస్త్రేవేదాధ్యయనతమావర్తనయోర్నైరన్తర్యే ప్రతీయతే । త్వత్పక్షే తు - అధీతేఽపి వేదే ధర్మవిచారణాయ గురుకుల ఏవాధివాసః కర్తవ్యః । తథా సతి తన్నైపన్తర్యే బాధ్యతే । తస్మాద్విచారశాస్త్రస్యం వైధత్వాభావాత్పాఠమాత్రేణ ధర్మసిద్ధేః సమావర్తనశాస్త్రాచ్చ ధర్మవిచారశాస్త్రం నాఽఽరమ్భణీయమితి పూర్వః పక్షః ।

అత్రోచ్యతే - యదుక్తమ్ - 'లోకసిద్ధత్వాన్నాప్రప్తవిధిః ' ఇతి । తతథైవాస్తు । నియమవిధిత్వం తు న వారయితుం శక్యమ్ । యథా దర్శపూర్ణమాసజన్యం పరమాపూర్వమవాచాతా నియమవిధిత్వం తృ న వారయితుం శక్యమ్ । యథా దర్శపూర్ణమాసజన్యం పరమాపూర్వమవవాతానియమజన్యస్యావాన్తరాపూర్వస్య కల్పకం భవిష్యతి । నియమాదృష్టానఙ్గీకారే చ శ్రూయమాణే విధిరనర్థకః స్యాత్ ।

న చ విశ్వజిన్న్యాయేన స్వర్గార్థత్వం యుక్తమ్ । దృష్టఫలేఽర్థజ్ఞానే సంభవత్యదృష్టస్య కల్పయితుమశక్యత్వాత్ । అత ఏవోక్తమ్ -

" లభ్యమానే ఫలే దృష్టే నాదృష్టపరికల్పనా ।

విధేస్తు నియమార్థత్వాన్నాఽఽనర్థక్యం భవిష్యతి " ।। ఇతి ।।

నన్వేవమపి శ్రుతవ్యాకరణాద్యఙ్గస్యాధీతవేదస్య పురుషస్యార్థజ్ఞానసంభవాద్విచారశాస్త్రస్య వైయర్థ్యమితి చేత్ । న । జ్ఞానమాత్రసంభవేఽపి నిర్ణయస్య విచారాధీనత్వాత్ । 'అక్తాః శర్కరా ఉపదధాతి ' ఇత్యత్ర 'ఘృతేనైవ, న తైలాదినా' ఇత్యయం నిర్ణయో వ్యాకరణేన నిరుక్తేన నిగమేన వా న సిధ్యతి । విచారశాస్త్రం తు ' తేజో వై ఘృతమ్ ' ఇతి వాక్యశేషాదర్థే నిర్ణేష్యతి । అతో విచారో వైధః । ' వేదమధీత్య స్నాయాత్ ' ఇతి శాస్త్రం త్వధ్యయనసమావర్తనయోః పూర్వాపరీభావసమానకర్తృకత్వే ఏవాచష్టే, న త్వానన్తర్యమ్ । తస్మాద్విధివశాదేవ విచారశాస్త్రమాపమ్భణీయమితి సిద్ధాన్తః ।। 29 ।। 30 ।। 31 ।।

అస్మిన్నేవాధికరణే గురుమతమాహ -

అథవాఽధ్యాపనాత్సిద్ధేర్నైవాస్త్యధ్యయనే విధిః ।

తేన పూర్వోత్తరౌ పక్షౌ ప్రసాధ్యావన్యహేతుభిః ।। 32 ।।

విధేయాధ్యాపనం సిధ్యేద్వాలస్యార్థధియం వినా ।

తేన నిర్విషయం శాస్త్రం నిష్ఫలం చేత్యుపేక్ష్యతామ్ ।। 33 ।।

స్వతః ప్రాప్తార్థబోధస్య వివక్షానపనోపనాత్ ।

విషయాది సుసంపాదం శాస్త్రమారభ్యతే తతః ।। 34 ।।

' అష్టవర్షే బ్రాహ్మణముపనయీత, తమధ్యాపయీత ' ఇత్యధ్యాపనం విహితమ్ । న చాత్ర నియోజ్యాభావః । ఆచార్యత్వకామినో నియోజ్యత్వాత్ । ' ఉపనయీత ' ఇత్యనేనాఽఽచార్యకరణే "సంమాననోత్సఞ్జనాచార్యకరణజ్ఞానభృతివిగణనవ్యయేషు నియః " [పా. సూ. 1 । 3 । 36] ఇతి పాణినిసూత్రేణ విహితేనాఽఽత్మనేపదేన నియోజ్యవిశేషణమాచార్యత్వం ప్రతీయతే । ఉపనయనే యో నియోజ్యః । స ఏవాధ్యాపనేఽపి । తయోరేకప్రయోజనత్వాత్ । ఏవం సత్యాచార్యకర్తృకమధ్యాపనం మాణవకకర్తృకేణాధ్యయనేన వినా న సిధ్యతీత్యధ్యాపనవిశ్విప్రత్యుక్త్యైవాధ్యయనానుష్ఠానతిద్ధేర్న విధిరభ్యుపగన్తవ్యః । శ్రూయమాణం విధివాక్యం నిత్యానువాదత్వేనాప్యుపపద్యతే । తతోఽధ్యయన విధిముపజీవ్య పూర్వముపన్యస్తౌ పూర్వోత్తరపక్షావన్యథా వర్ణనీయౌ । విషయసంశయయోస్తు నాస్తి విప్రతిపత్తిః । విచారశాస్త్రం విషయః । అవైధం వైధం వేతి సంశయః । తత్ర వైధత్వవాదీ ప్రష్టవ్యః- విధేయమాచార్యకర్తృకమధ్యాపనం కిం మాణవకస్యార్థజ్ఞానమపి ప్రయుఞ్జీత కింవా పాఠమాత్రమ్ । నాఽఽద్యః । అన్తరేణాప్యర్థజ్ఞానమధ్యాపనసిద్ధేః ।పాఠమాత్రే తు విచారస్య విషయో న భవతి । ఆపాతతః ప్రతీతః సందిగ్ధోఽర్థో విషయః । తథా సతి యత్రార్థప్రతీతిరేవ నాస్తి తత్ర సందేహస్య కా కథా । నిర్ణయో విచారస్య ఫలమ । సోఽపి విషయవద్దూరాపేతః । అతో విషయప్రయోజనాభావాద్విచారశాస్త్రం నాఽఽరమ్భణీయమితి పూర్వః పక్షః ।

అత్రోచ్యతే - మా నామాధ్యాపనేనార్థావబోధః ప్రయుజ్యతామ్ । తథాఽపి సాఙ్గవేదాధ్యాయినో నిగమనిరుక్తవ్యాకరణైర్వ్యుత్పన్నస్య పౌరుషేయగ్రన్థేష్వివ వేదేఽప్యర్థావబోధః స్వత ఏవ ప్రాప్నోతి । నను యథా 'విషం భుఙక్ష్వ 'ఇత్యత్ర ప్రతీయమామనోఽప్యర్థో న వివక్షితః, తథా వేదార్థస్యావిషయాద్యభావస్తదవస్థ ఇతి చేత । న । వివక్షాయా అమనోదితుమషక్యత్వాత్ । విషభోజనవాకాయస్యాఽఽప్తప్రణీతత్వేన బాధో మా భూదితి ముఖ్యార్థస్తత్ర పరిత్యక్తః । వేదే తు - కుతో న వివక్షితార్థత్వమ్ । వివక్షితే చ వేదార్థే యత్ర యత్ర పురుషస్య సందేహః స సర్వోఽపి విచారశాస్త్రస్య విషయః । తన్నిర్ణయః ప్రయోజనమ్ । తతోఽధ్యాపనవిధిప్రయుక్తేనాధ్యయనేన బుధ్యమానస్యార్థస్య విచార్థత్వాద్విచారశాస్త్రస్య వైధత్వం సిద్ధమ్ ।। 32 ।। 33 ।। 34 ।।

(ద్వితీయే ధర్మలక్షణాధికరణే సూత్రమ్)

చోదనాలక్షణోఽర్థో ధర్మః ।। 2 ।।

ద్వితీయాధికరణం భట్టమతేనాఽఽరచయతి --

విచారవిషయో ధర్మో లక్షణేన వివర్జితః ।

మానేనం వాఽథవోపేతస్వాభ్యామితి విచిన్త్యతే ।। 35 ।।

లౌకికాకారహీనస్య తస్య కిం నామ లక్షణమ్ ।

మానశఙ్కా తు దూరేఽత్ర ప్రత్యక్షాద్యప్రవర్తనాత్ ।। 36 ।।

చోదమాగస్య ఆకారో హ్యర్థత్వే సతి లక్షణమ్ ।

అత ఏవ ప్రమాణం చ చోదనైవాత్ర నో కుతః ।। 37 ।।

లక్షణప్రమాణాభ్యాం హి వస్తుసిద్ధిః । అత ఏవాఽఽహుః-

" మానాధీనా మేయసిద్ధిర్మానసిద్ధిశ్చ లక్షణాత్ " ఇతి ।

సజాతీయవిజాతీయవ్యావర్తకో లక్ష్యగతః కశ్చిల్లోకప్రసిద్ధ ఆకారో లక్షణమ్ । తేన చ లక్షణేన లక్ష్యే వస్తుని సంభావనాబుద్ధౌ జాతాయాం ప్రమాతుముద్యుక్తః ప్రమాణేన తదవగచ్ఛతి । తద్యథా - ' సాస్నాదిమతీ గౌః ' ఇత్యుపశ్రుత్య చతుష్పాత్సు జీవేషు తల్లక్షణలక్షితపదార్థమన్విష్య 'ఇత్థ గౌః ' ఇతి చక్షుషాఽవగచ్ఛతి । ఏవం చ సత్యలౌకికత్వాద్ధర్మస్య నాస్తి లక్షణమ్ । తత్ర కుతః ప్రమాతుముద్యోగః । కథంచిత్తదుపయోగేఽపి న తత్ర ప్రమాణసద్భావః శాఙ్కితుమపి శక్యః । న తావదత్ర ప్రత్యక్షం క్రమతే । ధర్మస్య రూపాదిరహితత్వాత్ । అత ఏవ వ్యాప్తిగ్రహణాభావార్నానుమానమ్ । ప్రత్యక్షాద్యనుమానమూలశ్చ శబ్దస్య సంగతిగ్రహః । తతో వ్యుత్పత్త్యభావాన్నాఽఽగమోఽపి తత్ర ప్రవర్తతే । తస్మాద్ధర్మో లక్షణప్రమాణరహిత ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః- మా భూచ్చక్షురాదిగమ్యో లౌకిక ఆకారః । తథాఽపి చోదనాగమ్యః స్వర్గఫలసాధనత్వాదిలక్షణ ఆకారోఽస్తి । ' తేన అర్థత్వే సతి చోదనాగమ్యో ధర్మః ' ఇతి లక్షణం భవతి । 'అర్థో ధర్మః' ఇత్యుక్తే బ్రహ్మణి చైత్యవన్దనాదౌ ఘటాదౌ చాతివ్యాప్తిః । తద్వ్యవచ్ఛేదాయ 'చోదనాగమ్యః' ఇత్యుక్తమ్ । తావత్యేవోక్తే విధిగమ్యేఽనర్థఫలత్వేనానర్థరూపే శ్యేనాద్యభిచారకర్మణ్యతివ్యాప్తిః । తద్వ్యవచ్ఛేదాయ 'అర్థః' ఇత్యుక్తమ్ । యద్యపి శ్యేనస్య శత్రువధః ఫలమ్, నతు నరకః, తథాఽపి తస్య వధస్య నరకహేతుత్వాద్వధద్వారా శ్యేనోఽనర్థః । న చైవమగ్నీషోమీయపశుహింసాయా అపి వధత్వేన నరకహేతుత్వం స్యాదితి శఙ్కనీయమ్ । తస్యాః క్రత్వఙ్గత్వేన క్రతుఫలస్వర్గవ్యతిరేకేణ ఫలాన్తరాభావాత్ । యతశ్చోదనాగమ్యత్వే సత్యర్థత్వం ధర్మలక్షణమ్ । అత ఏవ గర్మే ధర్మే గమకం విధివాక్యం ప్రమాణమ్ । యద్యపి ప్రత్యక్షానుమానయోరవిషయో ధర్మః, తథాఽపి ప్రసిద్ధేపదసమభివ్యాహారేణ వ్యుత్పత్తిః సంభవతి । తస్మాల్లక్షణప్రమాణాభ్యాముపేతో ధర్మః ।। 35 ।। 36 ।। 37 ।।

అస్మిన్నేవాధికరణే గురుతమమాహ -

యద్వా జిజ్ఞాస్యవేదార్థః కిం మన్త్రాద్యవబోధితః ।

సిద్ధార్థోఽప్యథ విధ్యేకగమ్యః కార్యార్థ ఏవ వా ।। 38 ।।

సిద్ధేఽపి పుత్రజన్మాదౌ వ్యుత్పత్తేరుపపత్తితః ।

మన్త్రాదిగమ్యసిద్ధస్య వేదార్థత్వేఽపి కా క్షతిః ।। 39 ।।

హర్షహేతుబహుత్వేన వ్యుత్పత్తిః పుత్రజన్మని ।

దుర్లభా సులభా కార్యే వేదార్థోఽతః స ఏవ హి ।। 40 ।।

"అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసా" [పూ.మీ.సూ.1 । 1 । 1] ఇత్యత్రాథశబ్దేన కృత్స్న వేదాధ్యయనానన్తర్యముచ్యతే । అతఃశబ్దేన కృత్స్నస్య వేదస్య వివక్షితార్థత్వం హేతూ" క్రియతే । ఉక్తశబ్దద్వయానుసారేణ ధర్మశబ్దోఽపి కృత్స్నం వేదార్థమాచష్టే । తతః సూత్రే 'వేదార్థో జిజ్ఞాస్యః ' ఇతి ప్రతిజ్ఞా కృతా । తత్ర సంశయః - కిం మన్త్రార్థవాదప్రతీతః సిద్ధార్థోఽపి వేదార్థో భవతి, కింవా విధివాక్యప్రతీతః కార్యార్థం ఏవ వేదార్థః, ఇతి । తత్ర -

"లోకావగతసామర్థ్యః శబ్దో వేదేఽపి బోధకః "

ఇతి జ్ఞాయేన వ్యుత్పత్త్యనుసారీ వేదార్థో వర్ణనీయః । వ్యుత్పత్తిశ్చ సిద్ధార్థేఽప్యస్తి । 'పుత్రస్తే జాతః ' ఇతి వార్తాహరవ్యాహారజన్యం శ్రోతుర్హర్షమనుమాయ హర్షహేతౌ పుత్రజన్మని సంగతిం ప్రతిపద్యతే । అతో మన్త్రార్థవాదప్రతీతోఽప్యర్థో వేదార్థ ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః - పుత్రజన్మవద్ధర్షహేతూనాం ధనలాభాదీనాం బహుత్వాదస్య వాక్యస్కయ పుత్రజన్మైవార్థ ఇతి నిర్ణయో దుర్లభః । 'గామానయ ' ఇతి వాక్యే తు గవానయనరూపాం మధ్యమబృద్ధప్రవత్తిమవలోక్య సంగతిగ్రహణం సులభమ్ । తస్మాత్కార్యరూప ఏవ వైదార్థ ఇతి ।। 38 ।। 39 ।। 40 ।।

(తృతీయే ధర్మప్రమాణపరీక్షాధికరణే సూత్రమ్)

తస్య నిమిత్తపరీష్టిః ।। 3 ।।

తృతీయాధికరణం భట్టమతేనాఽఽరచయతి -

ధర్మస్య జ్ఞాపకం మానం యదుక్తం చోదనాత్మకమ్ ।

ఏతత్కిం న పరీక్ష్యం స్యాత్కింవా సమ్యక్పరీక్ష్యతామ్ ।। 41 ।।

మానోపదేశాన్మేయస్య సిద్ధత్వాత్కిం పరీక్షయా ।

మైవం విచారశాస్త్రేఽస్మిన్పరీక్షోపేక్షతే కుతః ।। 42 ।।

స్పష్టోఽర్థః ।। 41 ।। 42 ।।

అస్మిన్నేవాధికరణే గురూమతమాహ -

ఆదౌ పరీక్ష్యో వేదార్థశ్చోదనామానతాఽథవా ।

వేదార్థస్య ప్రధానత్వాత్ప్రథమం తత్పరీక్ష్యతామ్ ।। 43 ।।

చోదనామానతైవాత్ర ప్రథమం సాధ్యతాం గతా ।

అనపేక్షతయా తస్య యతో ముఖ్యత్వమాశ్రితమ్ ।। 44 ।।

ద్వితీయాధ్యాయాద్యైః కర్మభేదశేషశేషిత్వాదిరూపో వేదార్థః సూత్రకారేణ పరీక్షిష్యతే । చోజనాప్రామాణ్యం తు ప్రథమాధ్యాయే పరీక్ష్యతే । తదైతదయుక్తమ్ । కుతః । వేదార్థస్య ప్రధానత్వేనాఽఽదౌ పరీక్ష్యయిత్వాత్ । ప్రధానభాగే హి వేదః । పురూపార్థత్వేనానుష్ఠేయత్వాత్ । ప్రధాణం తు తద్వేవనాయ ప్రవృత్తం సత్తచ్ఛేషతయాన ప్రధానమితి ప్రాప్తే బ్రూమః- అస్త్వనుష్ఠానోపాయో వేదార్థప్రమాణయోః ప్రధానోత్సర్జతభావః । ప్రమాణప్రమేయభావోపాయౌ తు ప్రమాణస్యైవ ముఖ్యత్వం నిరపేక్షత్వాత్ । నహి స్వతః ప్రమాణ్యవాదినాం మతే సాపేక్షయా ప్రమాణస్యాస్తి । ప్రమేయం తు సారేక్షమ్ । 'మానావీనా మేథసిద్ధిః ' ఇత్యుక్తత్వాత్ । తదేతన్ముఖ్యత్వమాశ్రిత్య సూత్రకారః ప్రమాణపరీక్షామాదౌ చకారేతి యజ్యతే । అయాన్యత్రాప్రాధాన్యమాశ్రిత్య ధర్మవిచార ఏవాదౌ కస్మాన్న కృతః। అపరీక్షితేన ప్రమాణేన ధర్మస్యాసిద్ధౌ తద్విచారస్యాశ్రయాసిద్ధేః। తదేవమధికరణాత్రయే వ్యుత్పాదనాయ భట్టప్రాభాకరమతభేద ఉపన్యస్తః। అథ ప్రాయేణ భాట్టమతమేవోపన్యస్యతే।

చతుర్థాధికరణమారచయతి।

ప్రత్యక్షాదిభిరప్యేష గమ్యతే విధినైవ వా ।

ప్రక్షాదీనాం ప్రమాణత్వాన్మేయధ్మావభాసితా ।। 17 ।।

వర్త్తమానైకవిషయమక్షం ధర్మస్తు భావ్యసౌ ।

అక్షమూలోఽనుమానాదిస్తేన విధయే కర్మయతా ।। 18 ।।

అక్షం ప్రత్యక్షమ్। ప్రత్యక్షాదీనాం ప్రమాణత్వాత్ ప్రమేయావభాసకత్వమ్। తావదవివాదమ్। ధర్మశ్చ ప్రమేయః। అసన్దిగ్ధా విపర్యస్తత్వే సతి బుధ్యమానత్వాత్। ఘటాదివత్। తస్మాత్ ప్రత్యక్షాదిభిరప్యేష ధర్మో గమ్యత ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః। ధర్మస్య ప్రమేయత్వేఽపి ప్రత్యక్షయోగ్యతా నాస్తి। ప్రత్యక్షస్య వర్త్తమానమాత్రవిషయత్వాత్। యస్తు ప్రత్యక్షస్యాత్యన్తమవిషయస్తత్రానుమానాదీనాం కైవ కథా। క్వచిత్ ప్రత్యక్షేణ గృహీతే వ్యాప్తపాదౌ పశ్చాదనుమానాదీనాం ప్రవృత్తిః। తస్మాద్ విధినైవ ధర్మో గమ్యతే।

పఞ్చమాధికరణ మారచయతి ।

అబోధకో బోధకో వా న తావద్ బోధకోవిధిః।

శక్తేరలౌకికీ ధర్మే గ్రహణం దుర్ఘటం యతః ॥ 19 ॥

సమభివ్యాహృతే ధర్మే శక్తిగ్రహణ సమ్భవాత్।

బోధకస్య విధేర్మాత్వమనపేక్షతయా స్థితమ్ ॥ 20 ॥

?0 ?0యథా ధర్మే ప్రత్యక్షాదీనాం ప్రామాణ్యం నాస్తి। తథా విధేరపి నాస్తి ప్రామాణ్యమ్। శక్తిగ్రహణపూర్వకం హి ప్రామాణ్యమాప్తవాక్యస్య లోకే దృష్టమ్। శక్తిశ్చ లోకప్రసిద్ధే గవాదౌ గృహ్యతే। ధర్మస్త్వలౌకికః। అతస్తత్ర శక్తిగ్రహణం దూర్ఘటమ్। తస్మాద్ విధే రబోధకత్వాన్న ధర్మే ప్రామాణ్యమితి ప్రాప్తే బ్రూమః। యథా ప్రభిన్న కమలోదరే మధూని మధుకరః పివతౌత్యత్ర మధుకరపదస్యార్థమజానన్నన్యపదార్థమవగత్య తత్సమభివ్యాహారాత్ కమలమధ్యగతే మధుపానం కుర్వతి దృశ్యమానే భ్రమరే మధుకరశబ్దస్య సఙ్గతిం గృహీత్వా వాక్యార్థం ప్రతిపద్యతే। తథా కారౌర్యా వృష్టికామా యజేపేత్యత్ర లోక ప్రసిద్ధార్థవృష్ట్యాదిపదసమభివ్యాహారాదలౌకిక భావనాయాం విధేః సఙ్గతిం గృహీత్వా విధివాక్యార్థం పురుషో బుధ్యతే। తస్మాదబోధకత్వలక్షణామప్రమాణ్యం నాస్తి। న చ సంవాదాభావాదప్రామాణ్యమ్। సమనన్తర భావిప్రతి నియతదృష్టఫలే వృష్ట్యాదౌ సంవాదస్యాపి సమ్భవాత్। అనియతదృష్టఫలే చిత్రాయాగాదౌ ప్రతినియత జన్మాన్తరఫలే జ్యోతిష్టామాదౌ చ సంవాదః కథమితి చేత్। ఏవం తర్హి స్వతః ప్రామాణ్యాభ్యుపగమాన్నాస్తి క్వాపి సంవాదాద్యపేక్షా। తస్మాదబాధకత్వసపిచత్వయోరప్రామాఖ్యకారణయోరభావాద్విధేః స్వతః సిద్ధ ప్రామాణ్యం నాపజ్కేషు శక్యమ్। షష్ఠాధికరణమారచయతి।

బిధ్యదిరూపోయః శబ్దః సోఽనిత్యోఽయావినశ్వరః ।

అనిత్యో వర్ణరూపత్వాత్ వర్ణే జన్మోపలమ్భనాత్ ॥ 21 ॥

అబాధిత ప్రత్యభిజ్ఞాబలాదవర్ణస్య నిత్యతా ।

ఉచ్చారణ ప్రయత్నే న వ్యజ్యతేఽసౌ న జన్యతే ॥ 22 ॥

శబ్దనిత్యత్వవాదినో వైయాకరణాస్తావదేవం మన్యన్తే। వర్ణసమూహశ్రవణానన్తరమిదమేకం పదమితి ప్రత్యయో మానసప్రత్యక్షేణోత్పద్యతే। తస్య చ ప్రత్యయస్య వర్ణవ్యతిరిక్తః కశ్చిత్ స్ఫోటనామకః పదార్థో విషయః। స చ నిత్యః। స ఏవ శబదో న తు వర్ణ ఇతి। తదేతన్నైయాయికాదయో న సహన్తే। వర్ణేష్వైకార్థావచ్ఛేదోపాధినా పదైక్యబుద్ధే రుపపత్తేర్వర్ణాతిరిక్త స్ఫోటకల్పనా నిరర్థికా। తస్మాత్వర్మానామేవ శబ్దత్వమ్। వర్ణాశ్చ ప్రతి పురుషం ప్రత్యుచ్చారణం చ జన్మవినాశవన్త ఉపలభ్యన్తే। తస్మాదనిత్యః శబ్దః। తస్య చ కారణదోష సమ్భవాద్విధేరప్రామాణ్య మితి పూర్వపక్షః। బహుభిః పురుషైః ప్రత్యేకం బహుకృత్వ ఉచ్చారితే గోశబ్దే త ఏవేమే గకారాదయో వర్ణా ఇత్యబాధితప్రత్యభిజ్ఞా జాయతే। తదవలాన్నిత్యా వర్ణాః। న చ వర్ణానాం జన్మాభావే బహుకృత్వ ఉచ్చారణప్రయత్నా వ్యర్థా ఇతి శఙ్కనీమ్। తత్రప్రయత్నస్య వ్యఞ్జకత్వాఙ్గీకారాత్। ఏవం సతి పురుష భేదాదుచ్చారణ

భేదా యథాయోగముదాత్తాదిభేదైః పటుసృదుత్వాది భేదై శ్చోపేతాన్ ధ్వని విశేషానుత్పాద్య చరితార్థాం భవిష్యన్తి। తస్మాన్నిత్యే శబ్దే కారణదోషాభావాన్నాస్త్యప్రామాణ్యమ్।

సప్తమాధికరణ మారచయతి।

వేదవాక్యమమానం స్యాన్మానం వా నాస్య మానతా ।

పృథక్ సఙ్కేతవౌక్షాయా మనపేక్షత్వ వర్జనాత్ ।। 23 ।।

వేదేఽపి లోకవన్నైవ వాక్యార్థే సఙ్గతిః పృథక్ ।

గ్రహీతవ్యా తతో వాక్య ప్రమాణం నైరపేక్ష్యతః ।। 24 ।।

యద్యపి వర్ణానాం నిత్యత్వా దేకార్థావచ్ఛేదకస్యాపి పదస్య వర్ణరూపతయా నిత్యత్వాద్వర్ణ పదద్వారా వేదస్య కారణమాపేక్షత్వం నాస్తి। తథాప్యగ్నిహోత్రం జుహుయాత్ స్వర్గకామ ఇత్యాది వాక్యస్య వాక్యార్థే సఙ్గతిగ్రహణమపేక్షితమ్। తతోనైరపేక్ష్యాభావాత్ ప్రామాణ్యం నాస్తీతి ప్రాప్తే బ్రూమః। లాకే గామానయేత్యాది పదప్రయోగేషు పదపదార్థయోరేవ సఙ్గతిర్గృహ్యతే। వాక్యం త్వాకాఙ్క్షా యోగ్యతా సన్నిధివశాత్ స్వార్థం ప్రతిపాదయతౌత్యవివాదమ్। తథా వేదవాక్యస్యాపి ప్రత్యాయకత్వాదనపేక్షత్వేన ప్రామాణ్య మవిరుద్ధమ్।

అష్టమాధికరణమారచయతి।

పౌరుషేయ న వా వేదవాక్య స్యాత్ పౌరుషేయతా ।

కాఠకాది సమాఖ్యానాద్వాక్య త్వాచ్చాన్యవాక్యవత్ ।। 25 ।।

సమాఖ్యాధ్యాపకత్వేన వాక్యత్వం తు పరాహృతమ్ ।

తత్కర్త్రనుపలమ్భేన స్యాత్తతోఽపౌరుషేయతా ।। 26 ।।

కాఠకం కౌథుమం తైత్తిరౌయక మిత్యాది సమాఖ్యాతమ్। తద్వేదవిషయా లోకే దృష్టాః । తద్ధిత ప్రత్యయశ్చ తేన ప్రోక్తమిత్యస్మిన్నర్థే వర్త్తతే। తథా సతి వ్యాసేన ప్రోక్త వైయాసికం భారత మిత్యాదావివ పౌరుషేయత్వం ప్రతీయతే। కిఞ్చ। విమతం వేదవాక్యం పౌరుషేయమ్। వాక్యత్వాత్। కాలిదాసాదివాక్యవదితి ప్రాప్తే బ్రూమః। అధ్యయన సమ్ప్రదాయ ప్రవర్త్తకత్వేన సమాఖ్యోపపద్యతే। కాలిదాసాదిగ్రన్థేషు తత్సర్గావసానే కర్త్తార ఉపలభ్యన్తే। తథా వేదస్యాపి పౌరుషేయత్వే తత్కర్త్రోపలభ్యేత న చాపలభ్యతే । అతో వాక్యత్వ హేతుః ప్రతి కూలతర్కపరాహృతః। తస్మాదపౌరుషేయో వేదః। తథా సతి పురుషబుద్ధిదోషకృతస్యా ప్రామాణ్యస్యానాశఙ్కనీయ త్వాద్విధివాక్యస్య ధర్మే ప్రామాణ్యం సుస్థితమ్। ఇతి మాధవౌయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే ప్రథమాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః।

ద్వితీయపాదస్య ప్రథమాధికరణమారచయతి ।

వాయుర్వా ఇత్యేవమది రర్యవాదస్య మానతా ।

న విధేయేఽస్తి ధర్మే కిం కింవాసౌ తత్ర విద్యతే ।। 1 ।।

విధ్యర్థవాదశబ్దానాం మిథోఽపేక్షా పరిక్షయాత్ ।

నాస్త్యేకవాక్యతా ధర్మే ప్రామాణ్యం సమ్భవిత్ కుతః ।। 2 ।।

విధ్యర్థవాదౌ సాకాఙ్క్షౌ ప్రాశస్త్య పురుషార్థయోః ।

తేనైకవాక్యతా తస్మాద్వాదానాం ధర్మమానతా ।। 3 ।।

కామ్యపశుకాణ్డే విధ్యర్థవాదౌ శ్రూయేతే । వాయవ్యం శ్వేతమాలభేత భూతికామ ఇతి విధిః। వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతా వాయుమేవ

స్వేన భాగధేయేనోపధావతి స ఏవైనం భూతిం గమయతీత్యర్థవాదః। తత్ర విధివాక్య గతా వాయవ్యాదిశబ్దా అర్థవాదశబ్ద నైరపేక్ష్యే ణైవ విశిష్ట మర్థం విదధతి। అర్థవాదశబ్దాశ్చేతరనైరపేక్ష్యేణైవ భూతార్థ మన్వాచక్షతే। క్షిప్రగామీ వాయుః స్వోచితేన భాగేన తోషితో భాగప్రదాయైశ్వర్యం ప్రయచ్ఛతోత్యుక్తే రామాయణ భారతాదావివ వృత్తాన్తః కశ్చిత్ ప్రతీయతే। న త్వనుష్ఠేయం కిఞ్చిత్। అత ఏకవాక్యత్వా భావా న్నాస్త్యర్థవాదస్య ధర్మే ప్రామాణ్యమితి ప్రాప్తే బ్రూమః। జామూత్పదైకవాక్యతా। వాక్యైకవాక్యతా తు విద్యతే। విధివాక్యం తావత్ పరుషం ప్రేరయితుం విధేయార్థస్య ప్రాశస్త్యమపేక్షతే। అర్థవాదవాక్యఞ్చ ఫలవదర్థావబోధపర్యవసితాధ్య- వధనవిధిపరిగృహీతత్వేన పురుషార్థమపేక్షతే। తతః పురుషార్థ పర్యవసితవిధ్యపేక్షితప్రాశస్త్యం లక్షణావృత్త్యా సమర్పయదర్థవాదవాక్యం విధివాక్యేన సహైకవాక్యతామాపద్యతే। యతః క్షిప్రగామిస్వభావతయా శీఘ్రఫలప్రదో వాయురస్య పశోర్దేవతా। తతః ప్రశస్తమిమం వాయవ్యం పశుమాలభేతేతి వాక్యయోరన్వయః। తస్మాదర్థవాదో ధర్మే ప్రమాణమ్।

అస్మిన్నేవాధికరణే మతాన్తరమనుసృత్య పూర్వోత్తరపక్షావాహ ।

వాదోక్తహేత్వపేక్షత్వాన్న విధేర్మానతేతి చేత్।

సత్యన్వయే స్తుతిద్వారా నాపేక్షేతి గురుర్జగౌ ।। 4 ।।

యతీ వాయుః క్షిప్రమేవ ఫలప్రదః। అతో వాయవ్యమాలభేతేత్యేవమర్థవాదోక్తహేతుమపేక్ష్య విధిః పురుషం నియుఙ్క్తే। తతః సాపేక్షత్వాదప్రామాణ్యమితి పూర్వపక్షః విమితం కర్మానుష్ఠేయమ్। ఫలప్రదదేవతోపేతత్వాత్। రాజసేవాదివదిత్యనుమానం యద్యర్థవాదే వివక్ష్యతే। తదానీమాగమప్రమాణస్య విధివాక్యస్య మానాన్తరసాపేక్షత్వం స్యాత్। నత్వేవం వివక్షితమ్। కిన్తు ఫలప్రదదేవతాతోషకత్వోపన్యాసముఖేన కర్మప్రాశస్త్యముపలక్ష్యతే। తథా సతి ప్రశస్తం కర్మానుష్ఠేయమిత్యస్మిన్నర్థే సార్థవాదస్య విధేః పర్యవసానాదేకవాక్యతా లభ్యతే। తత్కుతః సాపేక్షత్వమ్। తస్మాద్ విధిః ప్రమాణమితి రాద్ధాన్తః।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి।

ఊర్జ్రోఽవరుద్ధ్యా ఇత్యేష విధివన్నిగదో న కిమ్ ।

యూపౌడుమ్బరతాం స్తౌతి స్తౌతి వా తద్విధిత్సయా ।। 5 ।।

చతుర్థ్యా ఫలతాలాభాద్ యూపౌడుమ్బరతాఫలమ్ ।

ఊర్జోఽవరోధం కథయన్ కథం స్తుతిపరో భవేత్ ।। 6 ।।

అస్తుతౌడుమ్బరత్వస్యావిధానాత్ కస్య తత్ఫలమ్ ।

అర్థద్వైధే వాక్యభేదస్తేన స్తావక ఏవ సః ।। 7 ।।

ఇదమామ్నాయతే । ఔడుమ్బరో యూపో భవత్యూర్గ్వా ఉదుమ్బర ఊర్క్ పశవ ఊర్జైవాస్మా ఊర్జం పశూనాప్నోత్యూర్జోఽవరుద్ధ్యా ఇతి। అమృతశబ్దాభిధేయోఽత్యన్తసారభూతః సూక్ష్మోఽన్నరస ఊర్గుచ్యతే। ఉదుమ్బరరూపయోర్జా యజమానార్థమధ్వర్యుః పశురూపామూర్జమాప్నోతి। తతో యూపస్యౌదుమ్బరత్వమూర్జః సమ్పాదనాయ సమ్భవతీత్యర్థః। అత్రావరుద్ధ్యా ఇతి తాదర్థ్యే చతుర్థీ। తయా ఫలత్వం గమ్యతే। ధనలాభాయ రాజసేవేత్యాదౌ తాదర్థ్యదర్శనాత్। న చ ఫలపరస్య వచనస్య స్తావకత్వం యుజ్యతే। అన్యథా స్వర్గకామ ఇత్యస్యాపి జ్యోతిష్టోమస్తావకత్వప్రసఙ్గాదితి ప్రాప్తే బ్రూమః। అథమూర్జోఽవరోధః కస్య ఫలమ్। కిమవిహితస్యౌదుమ్వరత్వస్య ఉత విహితస్య। నాద్యః। అనుష్ఠానమన్తరేణ ద్రవ్యమాత్రాత్ ఫలానుత్పత్తేః। ద్వితీయే కిం మన్త్రవిధిః ప్రత్యక్ష ఉతోన్నేయః। నాద్యః ఔడుమ్బరో యూపో భవతీత్యత్ర లిఙ్ ప్రత్యయాశ్రవణాత్। ద్వితీయే స్తుత్యా సమున్నేయః। న చాత్ర స్తుతిమఙ్గీ కరోషి। అథోచ్యేత। విధినా యూపౌడుమ్బరత్వం స్తూయతే। తత్ఫలం చావబోధ్యత ఇతి తర్హి వాక్యం భిద్యేత। తతః ఫలవిధివన్నిగద్యమానమప్యేతద్వాక్యం స్తావకమేవ। అత్రైవ గురుమతేన పూర్వోత్తరపక్షావాహ ।

ఆప్నోతీతి విధిత్వస్య వాదత్వస్యాప్యనిర్ణయాత్ ।

న ప్రమా చోదనేత్యేతన్న వాదో హ్యేకవాక్యతః ।। 8 ।।

ఊర్జ్వం పశూనాప్నోతీత్యే తస్యాపూర్వార్థత్వాద్ విధిత్వం ప్రతిభాసతే। లిఙ్గాద్యభావాదర్థవాదత్వమ్। అతః సన్దిగ్ధత్వాన్న ప్రామాణ్యం చోదనాయా ఇతి పూర్వపక్షః। ఏకవాక్యత్వలాభేనార్థవాదత్వం నిర్ణీయతే అతః ప్రమాణం చోదనీతి రాద్ధాన్తః।

(తృతీయే హేతువన్నిగదాధికరణే సూత్రాణి 26 - 30)

హేతుర్వా స్యాదర్థవత్త్వోపపత్తిభ్యామ్ ।। 26 ।।

స్తుతిస్తు శబ్దపూర్వత్వాత్, అచోదనా తస్య ।। 27 ।।

అర్థే స్తుతిరన్యాయ్యేతి చేత్ ।। 28 ।। అర్థస్తు

విధిశేషత్వాద్యథా లోకే ।। 29 ।। యది చ

హేతురవతిష్ఠేత నిర్దేశాత్ , సామాన్యాదితి చేద-

వ్యవస్థా విధీనాం స్యాత్ ।। 30 ।।

తృతీయాధికరణమారచయతి -

తేన హ్యన్నమితి ప్రోక్తో వాదో హేతురుత స్తుతిః ।

హినా శ్రుతా హేతుతాఽతః శూర్పమన్యచ్చ సాధనమ్ ।। 9 ।।

శూర్పసాధనతా శ్రౌతీ నాశ్రౌతైః సా వికల్ప్యతే ।

అతో నిరర్థకో హేతుః స్తుతిస్తస్మాత్ప్రవర్తికా ।। 10 ।।

ఇదమామ్నాయేత - ' శూర్పేణ జుహోతి తేన హ్యన్నం క్రియతే ' అయమర్థవాదో విధేయే శూర్పే హేతుత్వేనాన్వేతి । హిశబ్దస్య హేతువాయిత్వాత్ । ' యస్మాదన్నసాధనం, తస్మాచ్ఛూర్పేణ హోతవ్యమ్ ' ఇత్యుక్తే ' యద్యదన్నసాధనం దర్వీపిఠరాదికం తేన సర్వేణ హోతవ్యమ్ ' ఇతి లభ్యతే । తతః ' పిఠరాదయః శూర్పేణ సహ వికల్ప్యన్తే ' ఇతి ప్రాప్తే -

బ్రూమః-- శూర్పస్య హోమసాధనత్వం శ్రౌతమ్, తృతీయయా తదవగమాత్ । పిఠరాదీనాం త్వానుమానికమ్ । అతోఽసమానబలత్వాన్న వికల్పో యుక్తః । తతో హేతుర్వ్యర్థః । స్తుతిః ప్రరోచనాయోపయుక్తా, తస్మాత్స్తుతిత్వేనాన్వయః ।। 9 ।। 10 ।।

(చతుర్థే మన్త్రలిఙ్గాధికరణే సూత్రాణి 31 - 53)

తదర్థశాస్త్రాత్ ।। 31 ।। వాక్యనియమాత్ ।। 32 ।।

బుద్ధశాస్త్రాత్ ।। 33 ।। అవిద్యమానవచనాత్ ।। 34 ।।

అచేతనేఽర్థబన్ధనాత్ ।। 35 ।। అర్థవిప్రతిషేధాత్ ।। 36 ।।

స్వాధ్యాయవద్వచనాత్ ।। 37 ।। అవిజ్ఞేయాత్ ।। 38 ।।

అనిత్యసంయోగాన్మన్త్రానర్థక్యమ్ ।। 39 ।। అవిశిష్టస్తు వాక్యార్థః ।। 40 ।।

గుణార్థేన పునః శ్రుతిః ।। 41 ।। పరిసంఖ్యా ।। 42 ।।

అర్థవాదో వా ।। 43 ।। అవిరుద్ధం పరమ్ ।। 44 ।।

సంప్రైషే కర్మగర్హానుపలమ్భః సంస్కారత్వాత్ ।। 45 ।।

అభిధానేఽర్థవాదః ।। 46 ।। గుణాదప్రతిషేధః స్యాత్ ।। 47 ।।

విద్యావచనసంయోగాత్ ।। 48 ।। సతః పరమవిజ్ఞానమ్ ।। 49 ।।

ఉక్తశ్చానిత్యసంయోగః ।। 50 ।। లిఙ్గోపదేశశ్చ తదర్థత్వాత్ ।। 51 ।।

ఊహః ।। 52 ।। విధిశబ్దాశ్చ ।। 53 ।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి -

మన్త్రా ఉరు ప్రథస్వేతి కిమదృష్టైకహేతవః ।

యాగేషూత పురోడాశప్రథనాదేశ్చ భాసకాః ।। 11 ।।

బ్రాహ్మణేనాపి తద్భానాన్మన్త్రాః పుణ్యైకహేతవః ।

న తద్భానస్య దృష్టత్వాద్దృష్టం వరమదృష్టతః ।। 12 ।।

'ఉరు ప్రథస్వ' ఇత్యయం కశ్చిన్మన్త్రః । తస్యాయమర్థః - భోః పురోడాశ, స్వమురువిపులతా యథా భవతి తథా ప్రసర ' ఇతి । ఏవమాదయో మన్త్రా యాగప్రయోగేషూచ్చార్యమాణా అదృష్టమేవ జనయన్తి । నత్వర్థప్రకాశనాయ తదుచ్చారణమ్ । పురోడాశప్రథన లక్షణస్యార్థస్య బ్రాహ్మణవాక్యేనాపి భాసనాత్ థ 'ఉరు ప్రథస్వేతి పురోడాశం ప్రథయతి' ఇతి హి బ్రాహ్మణవాక్యమ్ , [ఇతి చేత్]।

నైతద్యుక్తమ్ । అర్థప్రత్యాయనస్య దృష్టప్రయోజనస్కయ సంభవే సతి కేవలాదృష్టస్య కల్పయితుమశక్యత్వాత్ ।

తస్మాద్దృష్టమర్థానుస్మపణమేవ యాగప్రయోగే మన్త్రోచ్చారణస్య ప్రయోజనమ్ । బ్రాహ్మణవాక్యేనాప్యర్థానుస్మరణసంభవే 'మన్త్రేణైవానుస్మపణీయమ్ ' ఇతి యో నియమః, తస్య దృష్టాసంభవాదదృష్టం ప్రయోజనమస్తు ।

అత్రైవ మతాన్తరేణ పూర్వోత్తరపక్షావాహ -

మన్త్రబ్రాహ్మణయోర్యద్వా కలహో వినియోజనే ।

న మన్త్రలిఙ్గసిద్ధార్థమనువక్తీతరద్యతః ।। 13 ।।

అస్య మన్త్రస్య లిఙ్గేన వినియోగే బ్రాహ్మణవాక్యమవివక్షితార్థే స్యాత్ । వాక్యేన వినియోగ మన్త్రలిఙ్గం న వివక్ష్యేత । ఇత్యుభయోర్విరోధాదప్రామాణ్యం చోదనాయా ఇతి పూర్వః పక్షః ।

నాయం విరోధః, ప్రబలేన హి లిఙ్గేన వినియోగసిద్ధౌ వాక్యస్యానువాదకత్వాదితి -

రాద్ధాన్తః ।। 13 ।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే ప్రథమాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః ।। 2 ।।

	అత్ర పాదే	ఆదితః
అధికరణాని	4	12
సూత్రాణి	53	85

(అథ తృతీయః పాదః)

(ప్రథమే స్మృతిప్రామాణ్యాధికరణే సూత్రే 1-2)

ధర్మస్య శబ్దమూలత్వాదశబ్దమనపేక్ష్యం స్యాత్ ।। 1 ।।

అపి వా కర్తృసామాన్యాత్ప్రమాణమనుమానం స్యాత్ ।। 2 ।।

తృతూయపాదస్య ప్రథమాధికరణమారచయతి -

అష్టకాదిస్మృతేర్ధర్మే న మాత్వం మానతాఽథవా ।

నిర్మూలత్వాన్న మానం సా వేదార్థోక్తౌ నిరర్థతా ।। 1 ।।

వైదికైః స్మర్యమాణత్వాత్సంభావ్యా వేదమూలతా ।

విప్రకీర్ణార్థసేక్షేపాత్సార్థత్వాదస్తి మానతా ।। 2 ।।

"అష్టకాః కర్తవ్యాః" ఇత్యాది స్మృతివాక్యం న ధర్మే ప్రమాణమ , పౌరుషేయవాక్యత్వే సతి మూలప్రమాణరహితత్వాత్ , విప్రలమ్భకవాక్యత్వాత్ । అథ మూలప్రమాణవత్త్వాయ వేదార్థ ఏవ స్మృతిరనర్థా స్యాత్ । తదానీమనువాదకత్వాదప్రామాణ్యమితి ప్రాప్తే - బ్రూమః -- ' విమతా స్మృతిర్వేదమూలా, వైదికమన్వాదిప్రణీతస్మృతిత్వాత్ , ఉపనయానాధ్యయనాదిస్మృతివత్ ' । న చ వైయర్థ్యే శఙ్కనీయమ్ । అస్మదాదీనాం ప్రత్యక్షేషు పరోక్షేషు చం నానావేదేషు విప్రకీర్ణస్యానుష్ఠేయార్థస్యైకత్ర సంక్షిప్యమాణత్వాత్ । తస్మాదియం స్మృతిధర్మే ప్రమాణమ్ ।। 1 ।। 2 ।।

అస్మిన్నేవ మతాన్తరేణ పూర్వోత్తరపక్షావాహ -

న మా స్మార్తాష్టంకాఙ్గత్వాద్యాం జనా ఇతి మన్త్రగీః ।

తన్న స్మృతేర్మూలవేదేఽనుమితే మాత్వసంభవాత్ ।। 3 ।।

' యాం జనాః ప్రతినన్దతి ' ఇత్యయం మన్త్రోష్టకాశ్రాద్ధస్యాఙ్గమ్ । తేచ్చ శ్రాద్ధం స్మార్తమ్ । న హి తస్య ప్రతిపాదకం వేదవాక్యముపలభామహే । తస్మాదిదం మన్త్రవాక్యం న ధర్మే ప్రమాణమితి చేత్ ।

న । తన్మూలస్య వేదస్యానుమేయత్వాత్ । అనుమానం చ దర్శితమ్ । తస్మాదసౌ మన్త్రో ధర్మే

ప్రమాణమ్ ।। 3 ।।

(ద్వితీయే శ్రుతిప్రాబల్యాధికరణే సూత్రమ్) ।

విరోధే త్వనపేక్ష్యం స్యాత్, అసతి హ్యనుమానమ్ ।। 3 ।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి -

ఔదుమ్బరీ వేష్టనీయా సర్వేత్యేషా స్మృతిర్మితిః ।

అమితిర్వేతి సందేహే మితిః స్యాదష్టకాదివత్ ।। 4 ।।

ఔదుమ్బరీం స్పృశన్గాయేదితి ప్రత్యక్షవేదతః ।

విరోధాన్మూలవేదస్యాననుమానాదమానతా ।। 5 ।।

జ్యోతిష్టోమే సదోనామకస్య మణ్డపస్య మధ్యే కాచిదౌదుమ్బరీ శాఖా నిఖన్యతే । తస్యాశ్చ వాససా వేష్టనం స్మర్యతే- '

ఔదుమ్బరీ సర్వా వేష్టయితవ్యా' ఇతి । సా స్మృతిః ప్రమాణమ్, అష్టకాదిస్మృతిష్వివ మూలవేదస్యానుమాతుం శక్యత్వాదితి ప్రాప్తే -

బ్రూమః - ' ఔదుమ్బరీం స్పృష్ట్వోద్గాయేత్ ' ఇతి ప్రత్యక్షేవదవచనేన స్పర్శో విధీయతే । న చ సర్వవేష్టనే స్పర్శః సంభవతి । అతో మూలవేదానుమానం కాలాత్యయాపదిష్టమ । అతో విప్రలమ్భకవాక్యవన్నిర్మూలా స్మృతిరప్రమాణమ్ ।। 4 ।। 5 ।।

అస్మిన్నేవాధికరణే మతాన్తరమాహ -

ప్రత్యక్షానుమితశ్రుత్యోర్యద్వా వ్యాఘాతదర్శనాత్ ।

అమాత్వే శఙ్కితే బాధోఽనుమానస్యాత్ర వర్ణ్యతే ।। 6 ।।

పరప్రత్యక్షవేదోఽత్ర మూలం చేద్వేష్టనస్య తత్ ।

అస్త్వేవమప్యనుష్ఠానం స్వప్రత్యక్షానురోధతః ।। 7 ।।

స్పర్శసర్వవేష్టనవిషయయోః ప్రత్యక్షానుమితశ్రుత్యోః పరస్పరవిరోధాదుభయోరప్యప్రామాణ్యమితి పూర్వపక్షః ।

అనుమానస్య కాలాత్యయాపదిష్టతయా విరుద్ధశ్రుత్యభావేన స్పర్శశ్రుతిః స్వార్థే ప్రమాణమ్ । యది పురుషాన్తరప్రత్యక్షవేదః సర్వవేష్టనస్మృతేర్మూలమిత్యుచ్యతే, తర్హి మా భూత్తస్యా

అప్రామాణ్యమ్ I తథాఽపి పరప్రత్యక్షాత్స్వప్రత్యక్షస్యాభ్యర్హితత్వేన స్పర్శ ఏవాత్రానుష్ఠేయో నతు సర్వవేష్టనమ్ II 6 II 7 II

(తృతీయే దృష్టమూలకస్మృత్యప్రామాణ్యాధికరణే సూత్రమ్) I

హేతుదర్శనాచ్చ II 4 II

తృతీయాధికరణమారచయతి -

వైసర్జనాఖ్యహోమీయవాససో గ్రహణస్మృతిః I

ప్రమా న వా శ్రుత్యబాధాత్ప్రమా స్యాదష్టకాదివత్ II 8 II

దృష్టలోభైకమూలత్వసంభవే శ్రుత్యకల్పనాత్ I

సర్వవేష్టనవద్వ్యాధహీనాఽప్యేషా న హి ప్రమా II 9 II

జ్యోతిష్టోమేఽగ్నీషోమీయస్య పశోస్తన్త్రే ప్రక్రాన్తే వైసర్జనహోమో విహితః I తత్ర యజమానం పత్నీం పుత్రాంశ్చ భ్రాతౄంశ్చాహతేన వాససా ప్రచ్ఛాద్య వాససోఽన్తే స్రుగ్దణ్డముపనిబధ్య జుహోతి I తస్మిన్వాసస్యేవం స్మర్యతే - ' వైసర్జనహోమీయం వాసోఽధ్వర్యుర్గృహ్ణాతి' ఇతి I సేయం స్మృతిః సర్వవేష్టనస్మృతివత్ప్రత్యక్షశ్రుత్యా న బాధ్యతే I తతోఽష్టకాదిస్మృతివత్ప్రమాణమితి ప్రాప్తే -

బ్రూమః- కదాచిత్కశ్చిదధ్వర్యుర్లోభాదతద్వాసో జగ్రాహ I తన్మూలైవైషా స్మృతిరిత్యపి కల్పనా సంభవతి I దృష్టానుసారిణీ చైషాం కల్పనా I దక్షిణయా పరిక్రీతానామృత్విజాం లోభదర్శనాత్ I తథా సత్యస్యాః స్మృతేరన్యథాఽప్యుపపత్తావష్టకాదిశ్రుతివన్న మూలశ్రుతిః కల్పయితుం శక్యతే I అతో బాధాభావేఽపి మూలభేదాభావాన్నేయం స్మృతిః ప్రమాణమ్ II

(చతుర్థే పదార్థప్రబల్యాధికరణే సూత్రాణి 5 - 7) I

శిష్టాకోపే విరుద్ధమితి చేత్ II 5 II న, శాస్త్రపరిమాణత్వాత్ II 6 II అపి వా కారణాగ్రహణే ప్రయుక్తాని ప్రతీయేరన్ II 7 II

చతుర్థాధికరణం భాష్యమతేనాఽఽరచయతి -

ఆచాన్తేనేత్యమా మా వా స్మృతిరేషా న మా భవేత్ I

వేదం కృత్వేతి యః శ్రౌతః క్రమస్తేన విరోధతః II 10 II

ఆచాన్త్యాదిః పదార్థోఽత్ర క్రమో ధర్మః పదార్థగః I

ధర్మస్య ధర్మ్యపేక్షత్వాదబాధాదస్తి మానతా II 11 II

'క్షుత ఆచామేత్' ఇతి విహితం పురుషార్థమాచమనమ్ । యదా తు క్రతుమధ్యే క్షుతాది నిమిత్తం ప్రప్నోతి తదా నైమిత్తికమాచమనం క్రత్వఙ్గత్వేన స్మృత్యా విధీయతే । 'ఆచాన్తేన కర్తవ్యమ్' ఇతి । సేయం స్మృతిర్న ప్రమాణమ్ । కుతః । విరుద్ధత్వాత్ । 'వేదం కృత్వా వేదిం కరోతి' ఇతి శ్రుతౌ పూర్వకాలవాచినా త్వాప్రత్యయేన క్రమః ప్రతీయతే । వేదో నామ దర్భమయం

సంమార్జనసాధనమ్ । వేదిరాహవనీయగార్హపత్యమధ్యవర్తినీ చతురఙ్గులఖాతా భూమిః । తయోర్మధ్యే యది క్షుతాదినిమిత్తమాచమనం కుర్యాత్, తదా శ్రుత్యుక్తం నైరన్తర్యం విరుధ్యేత । తస్మాద్వేష్టనస్మృతివదాచమనస్మృతిర్న ప్రమాణమితి ప్రప్తే -

బ్రూమః- వేదవేద్యాదిశ్రుత్యుక్తపదార్థవదాచమనాదయః స్మృత్యుక్తా అనుష్ఠేయపదార్థాః । క్రమస్తు పదార్థనిష్ఠో ధర్మః । స చ పదార్థానుపజీవతి । తత ఉపజీవ్యవిరోధాత్క్రమ ఏవ బాధ్యతే । నతు క్రమేణాఽఽచమనస్య బాధోఽస్తి । తస్మాదియం స్మృతిః

ప్రమాణమ్ ।

అస్మిన్నేవ వార్తికకారః ప్రకారాన్తరేణ విచారద్వయం చకార । తత్ర ప్రథమం విచారం దర్శయతి -

శాక్యోక్తాహింసనం ధర్మో న వా ధర్మః శ్రుతత్వతః ।

న ధర్మో నహి పూతం స్యాద్గోక్షీరం శ్వదృతౌ ధృతమ్ ।। 12 ।।

'బ్రహ్మచర్యమహింసాం చాపరిగ్రహం చ సత్యం చ యత్నేన రక్షేత్' ఇతి శ్రుతావహింసాదిర్ధర్మత్వేనోక్తః । స ఏవ ధర్మః శాక్యేనాప్యుక్తః । తస్మాచ్ఛాక్యస్మృతిర్ధర్మే ప్రమాణమితి చేత్ ।

న । స్వరూపేణ ధర్మస్యాపి గోక్షీరన్యాయేన శాక్యసంబన్ధే సత్యధర్మత్వప్రసఙ్గాత్ । తదీయగ్రన్థేనాహింసాదిర్నావగన్తవ్యః । తస్మాన్న సా స్మృతిర్ధర్మే ప్రమాణమ్ ।। 12 ।।

విచారాన్తరం దర్శయతి -

సదాచారోఽప్రమా మా వా నిర్మూలత్వాదమానతా ।

అష్టకాదేరివైతస్య సమూలత్వాత్ప్రమాణతా ।। 13 ।।

హోలాకోత్సవాదిసదాచారస్య మూలభూతవేదాభావాదప్రామాణ్యమితి చేత్ । న । వైదికైః శిష్టైః పరిగృహీతత్వేనాష్టకాదివద్వేదమూలత్వాత్ । అత ఏవ మన్వాదిభిర్గ్రన్థగౌరవభయాద్విశేషాకారేణానుపదిష్టోఽపి సదాచారః సామాన్యాకారేణోపదిష్టః । "శ్రుతిః స్మృతిః సదాచారః" ఇత్యేవం ధర్మే ప్రమాణోపన్యాసాత్ । తస్మాచ్ఛిష్టచార ప్రమాణమ్ ।

(పఞ్చమేశాస్త్రప్రసిద్ధార్థప్రామాణ్యాధికరణే [ఆర్యమ్లేచ్ఛాధికరణే] సూత్రే 8 - 9)

తేష్వదర్శనాద్విరోధస్య సమా విప్రతిపత్తిః స్యాత్ ।

।। 8 ।। శాస్త్రస్థా వా తన్నిమిత్తత్వాత్ ।। 9 ।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి -

యంవాందిశబ్దాః కిం ద్వ్యర్థా నో వాఽఽర్యమ్లేచ్ఛసామ్యతః ।

దీర్ఘశూకప్రియంగ్వాద్యా ద్వయేఽప్యర్థా వికల్పితాః ।। 14 ।।

యత్రాన్యా ఇతి శాస్త్రస్థా ప్రసిద్ధిస్తు బలీయసీ ।

శాస్త్రీయధర్మే తేనాత్ర ప్రియంగ్వాది న గృహ్యతే ।। 15 ।।

' యవమయశ్చరుర్భవతి ' 'వారాహీ ఉపానహావుపముఞ్చతే ' ఇతి శ్రూయతే । తత్ర యవ శబ్దమార్యా దీర్ఘశూకేషు ప్రయుఞ్జతే వరాహశబ్దం చ సూకరే । మ్లేచ్ఛాస్తు యవశబ్దం ప్రియంగుషు , వరాహశబ్దం చ కృష్ణశకునౌ । తథా సతి లోకవ్యవహారేణ నిశ్చేతవ్యేషు శబ్దార్థేష్వార్యమ్లేచ్ఛప్రసిద్ధ్యోః సమానబలత్వాదుభయవిధా అప్యర్థా వికల్పేన స్వీకార్యా ఇతి ప్రప్తే -

బ్రూమః- శాస్త్రీయధర్మావబోధే శాస్త్రప్రసిద్ధిర్బలీయసీ । ప్రత్యాసన్నత్వాదవిచ్ఛిన్నపారమ్పర్యాగతత్వాచ్చ । శాస్త్రే యవవిధ్యర్థవాద ఏవం శ్రూయతే - ' యత్రాన్యా ఓషధయో మ్లాయన్తే, అథైతే మోదమానా ఇవోత్తిష్ఠన్తి ' ఇతి । ఇతరౌషధివినాశకాలేఽభివృద్ధిర్దీర్ఘశూకేషు దృశ్యతే, న తు ప్రియంగుషు । తేషామితరౌషధిపరిపాకాత్పూర్వే పచ్యమానత్వాత్ । వారాహ్యుపానద్విధ్యర్థవాదశ్చైవం భవతి - ' వరాహం గావోఽనుధావన్తి ' ఇతి । గవామనుధావనం శూకరే సంభవతి న తు కృష్ణశకునౌ । తస్మాద్దీర్ఘశూక్దిర్యవాదిశబ్దార్థః ।

అత్ర వార్తికకారః పీలుశబ్దముదాజహార । తం చ మ్లేచ్ఛా హస్తిని ప్రయుఞ్జతే, ఆర్యాస్తు వృక్షే । తత్రావిప్లుతవ్యవహారస్యాఽఽర్యేషు సంభవాద్వృక్ష ఏవ పీలుశబ్దార్థః ।

అస్మిన్నేవాధికరణే గురుమతమాహ -

యవాద్యర్థానిర్ణయేన తద్వాక్యం న ప్రమేతి చేత్ ।

న శాస్త్రస్య బలిత్వేన తత్ప్రసిద్ధ్యాఽర్థనిర్ణయాత్ ।। 16 ।।

స్పష్టోఽర్థః ।

అస్మిన్నేవాధికరణే వార్తికకారమతేన వర్ణకాన్తరమారచయతి -

యో మాతులవివాహాదౌ శిష్టాచారః స మా న వా ।

ఇతరాచారవన్మాత్వమమాత్వం స్మర్తృబాధనాత ।। 17 ।।

స్మృతిమూలో హి సర్వత్ర శిష్టాచారస్తతోఽత్ర చ ।

అనుమేయా స్మృతిః స్మృత్యా బాధ్యా ప్రత్యక్షయా తు సా ।। 18 ।।

కేషుచిద్దక్షిణదేశేషు మాతులస్య దుహితరం శిష్టాః పరిణయన్తి । సోఽయమాయారః ప్రమాణం, శిష్టాచారత్వాత్ , హోలాకాద్యాచారవత్ , ఇతి చేత్ ।

న । స్మృతివిరుద్ధత్వేన కాలాత్యయాపదిష్టత్వాత్ । తథా చ స్మృతిః-

"మాతులస్య సుతామూఢ్వా మాతృగోత్రాం తథైవ చ ।

సమానప్రవరాం చైవ త్యక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ " ।। ఇతి ।

న చ స్మృత్యాచారయోర్మూలవైదానుమాపకసామ్యాత్సమబలత్వమితి శఙ్కనీయమ్ । హోలాకాదిసదాచారస్య మన్వాదిస్మృతివద్వేదానుమాపకత్వాయోగాత్ । నహీదానీంతనాః శిష్టా మన్వాదివద్దేశకాలవిప్రకృష్టం వేదం దివ్యజ్ఞానేన సాక్షాత్కర్తు శక్నువన్తి । యేన శిష్టచారో మూలవేదమనుమాపయేత్ । శక్నోతి చ యః కోఽపి శిష్టో యత్ర క్వాపి దేశవిశేషే కాలవిశేషే చ యం కంచనాపి హోలాకాద్యాచరస్య మూలభూతం స్మృతిగ్రన్థమవలోకయితుమ్ । తస్మాచ్ఛిష్టాచారేణ స్మృతిరేవానుమాతుం శక్యతే, నతు శ్రుతిః । అనుమితా చ స్మృతిర్విరుద్ధయా ప్రత్యక్షయా స్మృత్యా బాధ్యతే । అత ఏవాఽఽహుః-

"ఆచారాత్తు స్మృతిం జ్ఞాత్వా స్మృతిశ్చ శ్రుతికల్పమమ్ ।

తేన ద్వ్యన్తరితం తేషాం ప్రామాణ్యం విప్రకష్యతే " ।। ఇతి ।

తస్మాదీదృశస్యాఽఽచారస్యాప్రామాణ్యమభ్యుపేయమ్ ।। 17 ।। 18 ।।

తత్రైవాపరం వర్ణకమారచయతి -

లౌకికో వాక్యగో వాఽర్థస్త్రివృదాదేః సమత్వతః ।

ఉభౌ విధ్యర్థవాదైకవాక్యత్వాదస్త్విహాన్తిమః ।। 19 ।।

'త్రివృద్బహిష్పవమానమ్' ఇతి శ్రుతౌ వివృచ్ఛబ్దస్య త్రైగుణ్యం లోకసిద్ధోఽర్థః । వాక్యశేషాదృక్త్రయాత్మకేషు త్రిషు

సూక్తేష్వవస్థితానాం బహిష్పవమానాత్మకస్తోత్రనిష్పాదనక్షమాణామ్ ' ఉపాస్మై గాయతా నరః ' -- ఇత్యాదీనామృచాం నవకమర్థః । తత్ర ధర్మనిణయే వేదస్య ప్రబలత్వేఽపి పదపదార్థనిర్ణయే లోకవేదయోః సమానబలత్వాదుభావప్యర్థౌ వికల్పేవ గ్రహీతవ్యావితి చేత్ ।

మైవమ్ I లౌకికార్థస్వీకారపక్షే విధివాక్యేఽర్థ త్రైగుణ్యమ్, అర్థవాదవాక్యే స్తోత్రియాణామృచాం నవకమ్ , ఇత్యేవం

విధ్యర్థవాదయోర్వ్యధికరణ్యాదేకవాక్యత్వం న స్యాత్ I అత ఏకవాక్యత్వాయ స్తోత్రియాణాం నవకమిత్యేవ విధివాక్యే నియతోఽర్థః II 19 II

(షష్ఠే మ్లేచ్ఛప్రసిద్ధార్థప్రామాణ్యాధికరణే సూత్రమ్) I

చోదితం తు ప్రతీయేతావిరోధాత్ప్రమాణేన II 10 II

షష్ఠాధికరణమారచయతి -

కల్ప్యః పికాదిశబ్దార్థో గ్రాహ్యో వా మ్లేచ్ఛరూఢితః I

కల్ప్య ఆర్యేష్వసిద్ధత్వాదనార్యాణామనాదరాత్ II 20 II

గ్రాహ్య మ్లేచ్ఛప్రసిద్ధిస్తు విరోధాదర్శనే సతి I

పికనేమాదిశబ్దానాం కోకిలాద్యర్థతా తతః II 21 II

ఆర్యాః పికాదిశబ్దం న క్వాప్యర్థే ప్రయుఞ్జతే, మ్లేచ్ఛాశ్చ న ప్రమాణభూతాః I తస్మాన్నిగమనిరుక్తవ్యాకరణైః పికనేమాదిశబ్దానామర్థః కల్పనీయ ఇతి చేత్ I

మైవమ్ I ఆర్యప్రసిద్ధివిరోధస్యాదృష్టత్వేనేదృశే విశయ మ్లేచ్ఛప్రసిద్ధేరప్యాదరణీయత్వాత్ I కల్ప్యమానాదవ్యవస్థితాదర్థాద్వరే మ్లేచ్ఛరూఢిః I యత్రేదృశ్యా అపి రూఢేరభావస్తత్ర నిరుక్తాదయశ్చరితార్థాః I తస్మాదనార్య ప్రసిద్ధ్యా పికః కోకిలః, నేమశబ్దోఽర్ధవాచీ , తామరసశబ్దః పద్మవాచీ, ఇత్యేవం ద్రష్టవ్యమ్ II 20 II 21 II

అస్మిన్నేవాధికరణే గురుమతమాహ -

అర్థాబోధాదప్రమాణం పికాలమ్భనచోదనా I

మైవం మ్లేచ్ఛప్రసిద్ధ్యాఽపి తద్బోధాదవిరుద్ధయా II 22 II

స్పష్టోఽర్థః II 22 II

(సప్తమే కల్పసూత్రాస్వతః ప్రామాణ్యాధికరణే సూత్రాణి 11 - 14) I

ప్రయోగశాస్త్రమితి చేత్ II 11 II నాసంనియమాత్ II 12 II

అవాక్యశేషాచ్చ II 13 II సర్వత్ర చ ప్రయోగాత్సంనిధానశాస్త్రాచ్చ II 14 II

సప్తమాధికరణమారచయతి -

అపౌరుషేయాః కల్పాద్యాః కృత్రిమా వా న కృత్రిమాః I

శ్రుతిస్మృత్యోర్ధర్మబుద్ధేః స్వతో మాత్వం యతః సమమ్ ।। 23 ।।

పుంనామోక్తేః పౌరుషేయాః కారకాద్యసమత్వతః ।

తత్రోపలేభిరే కేచిదాపస్తమ్బాదికర్తృతామ్ ।। 24 ।।

బౌధాయనాపస్తమ్బాశ్వలాయనకాత్యాయనాదినామాఙ్కితాః కల్పసూత్రగ్రన్థాః, నిగమనిరుక్తాదిషడఙ్గగ్రన్థాః, మన్వాదిస్మృతయశ్చాపౌరుషేయాః, ధర్మబుద్ధిజనకత్వాత్, వేదవత్ । న చ మూలప్రమాణసాపేక్షత్వేన వేదవైషమ్యమితి శఙ్కనీయమ్ । ఉత్పన్నాయా బుద్ధేః స్వతః- ప్రామాణ్యాఙ్గీకారేణ నిరపేక్షత్వాత్ ।

మైవమ్ । ఉక్తానుమానస్య కాలాత్యయాపదిష్టత్వాత్ । బౌధాయనసూత్రమ్ , ఆపస్తమ్బసూత్రమ్, ఇత్యేవం పురుషనామ్నా తే గ్రన్థా ఉచ్యన్తే । న చ కాఠకాదిసమాఖ్యావత్ప్రవచననిమిత్తత్వం యుక్తమ్ । తద్గ్రన్థనిర్మాణకాలే తదానీంతనైః కైశ్చిదుపలబ్ధత్వాత్ ।

తచ్చావిచ్ఛిన్నపారమ్పర్యేణానువర్తతే । తతః కాలిదాసాదిగ్రన్థవత్పౌరుషేయాః । తథాఽపి వేదమూలత్వాత్ప్రమాణమ్ ।। 23 ।। 24 ।।

అత్రైవ గురుమతమాహ -

కల్పే సర్వతిథౌ దర్శకార్యతోక్తేః శ్రుతిర్న మా ।

న కల్పే సాధ్యవేదత్వప్రహాణాద్దుర్బలత్వతః ।। 25 ।।

సర్వతిథౌ దర్శయాగకర్తవ్యతాం కల్పసూత్రకార ఆహ - "సర్వాసు తిథిష్వమావాస్యా కర్తవ్యా " ఇతి । శ్రుతిస్త్వమావాస్యాయామేవ తిథౌ కర్తవ్యతాం బ్రూతే । తతః కల్పసూత్రరూపేణ వేదేన విరుద్ధత్వాదియం శ్రుతిర్న మానమితి చేత్ ।

మైవమ్ । కల్పస్య వేదత్వం నాద్యాపి సిద్ధమ్ । కింతు యత్నేన సాధ్యమ్ । న చ తత్సాధయితుం శక్యమ్ । పౌరుషేయత్వస్య సమాఖ్యయా తత్కర్తురుపలమ్భేన చ సాధితత్వాత్ । అతః కల్పసూత్రస్య దుర్బలతయా న శ్రుతేరప్రామాణ్యమ్ ।। 25 ।।

(అష్టమే హోలాకాధికరణే సూత్రాణి 14 - 23)

అనుమానవ్యవస్థానాత్తత్సంయుక్తం ప్రమాణం స్యాత్ ।। 15 ।।

అపి వా సర్వధర్మః స్యాత్తన్న్యాయత్వాద్విధానస్య ।। 16 ।।

దర్శనాద్వినియోగః స్యాత్ ।। 17 ।। లిఙ్గాభావాచ్చ

నిత్యస్య ।। 18 ।। ఆఖ్యా హి దేశసంయోగాత్ ।। 19 ।।

న స్యాద్దేశాన్తరేష్వితి చేత్ ।। 20 ।। స్యాద్యోగాఖ్యా

హి మాథురవత్ ।। 21 ।। xఏకధర్మో వా ప్రవణవత్ ।। 22 ।।

తుల్యం తు కర్తృధర్మేణ ।। 23 ।।

అష్టమాధికరణమాచరయతి --

హోలాకాదేర్వ్యవస్థా స్యాత్సాధారణ్యముతాగ్రిమః ।

దేశభేదేన దృష్టత్వాత్సామ్యం మూలసమత్వతః ।। 26 ।।

హోలాకాదిశిష్టాచారాణాం హారీతాదిస్మృతివిశేషాణాం చానుష్ఠాతృపురుషభేదేన వ్యవస్థితం ప్రామాణ్యమ్ । కుతః । దేశవిశేషే తేషాం దృష్టత్వాత్ । హోలాకాదయః ప్రాచ్యైరేవ క్రియన్తే । వసన్తోత్సవో హోలాకా । ఆహ్నీనైబుకాదయో దాక్షిణాత్యై ః స్వస్వకులాగతం కరఞ్జార్కాదిస్థావరదేవతాపూజాదికమాహ్నీనైబుకశబ్దేనోచ్యతే । ఉద్వృషభయజ్ఞాదయ ఉదీచ్యైః । జ్యేష్ఠమాసస్య పౌర్ణమాస్యాం బలీవర్దానభ్యర్చ్య ధావయన్తి సోఽయముద్వృషభయజ్ఞః । ఏవం హారీతాదిస్మృతి ః కాచిత్క్వచిద్దేశవిశేషే దృశ్యతే । తస్మాద్వ్యవస్థితం ప్రామాణ్యమితి చేత్ ।

మైవమ్ । తన్మూలత్వేనానుమితస్య వేదస్య సర్వసాధారణత్వేన తేషామపి సర్వసాధారణత్వాత్ ।

అత్రైవ గురుమతమాహ -

ప్రాచ్యాదిపదయుక్తాయాః శ్రుతేరనుమితౌ పదే ।

అర్థాబోధాదమాత్వం చేన్న సామాన్యామమానతః ।। 27 ।।

ప్రాచ్యాదిభిర్వ్యవస్థయా హోలాకాదిష్వనుష్ఠీయమానేషు తన్మూలశ్రుతిరపి ప్రాచ్యాదిపదయుక్తైవానుమాతవ్యా । తత్ర ప్రాచ్యాదిపదస్యార్థో

న బుధ్యతే । యే పురుషాః కంచిత్కాలం ప్రాచ్యాం నివసన్తి , త ఏవ కాలాన్తరే ప్రతీచ్యాం నివసన్త ఉపలభ్యన్తే । తత్ర శ్రౌతప్రాచ్యాదిపదస్యార్థాబోధాదప్రమాణం శ్రుతిరితి చేత్ ।

మైవమ్ । అనుష్ఠానసామాన్యస్య మూలశ్రుతికల్పకత్వాత్ । అతః ప్రాచ్యాదిపదరాహిత్యే సత్యర్థబోధాదనుమితా శ్రుతిః ప్రమాణమ్ ।। 27 ।।

(నవమే సాధుపదప్రయుక్త్యధికరణే సూత్రాణి 24 - 29)

ప్రయోగోత్పత్త్యశాస్త్రత్వాచ్ఛబ్దేషు వ్యవస్థా స్యాత్ ।। 24 ।।

శబ్దే ప్రయత్ననిష్పత్తేరపరాధస్య భాగిత్వమ్ ।। 25 ।।

అన్యాయశ్చానేకశబ్దత్వమ్ ।। 26 ।। తత్ర తత్త్వమభి

యోగవిశేషాత్స్యాత్ ।। 27 ।। తదశక్తిశ్చానురూపత్వాత్ ।। 28 ।।

ఏకదేశత్వాచ్చ విభక్తివ్యత్యయే స్యాత్ ।। 29 ।।

నవమాధికరణమారచయతి -

గౌగావ్యాదిషు సాధుత్వే ప్రయోగే వా న కశ్చన ।

నియమోఽత్రాస్తి బా నాస్తి వ్యాకృతేర్మూలవర్జనాత్ ।। 28 ।।

సాధూనేవ ప్రయుఞ్జీత గవాద్యా ఏవ సాధవః ।

ఇత్యస్తి నియమః పూర్వపూర్వవ్యాకృతిమూలతః ।। 29 ।।

వ్యాకరణాభిజ్ఞైః సాస్నాదిమద్వస్తుని 'గౌః ' ఇత్యేష శబ్దః ప్రయుజ్యతే । తదనభిజ్ఞైస్తు స్వస్వదేశీయభాషామనుసృత్య గావీ, గోణీ, గోపోతలికా, ఇత్యేవమాదయః శబ్దః ప్రయుజ్యన్తే । తత్ర - 'ఈదృష ఏవ శబ్దః సాధుః, నేదృశః ' -- ఇత్యస్మిన్నర్థే నియామకం నాస్తి । తథా యోగేఽపి తన్నాస్తి - ' ఈదృశ ఏవ శబ్దః ప్రయోక్తవ్యః , నేదృశః ' ఇతి న తావద్వృద్ధవ్యవహారో నియామకః । తస్య సర్వేషు శబ్దేషు సమానత్వాత్ । నాపి వ్యాకరణస్మృతిర్నియామికా । తస్యా నిర్మూలత్వేనాప్రమాణత్వాత్ । న హ్యభియుక్తప్రయోగస్తన్మూలమ । అన్యోన్యాశ్రయత్వప్రసఙ్గాత్ । వ్యాకరణస్మృతేః ప్రామాణ్యసిద్ధౌ తదనుసారేణ ప్రయోక్తౄణామమియుక్తత్వసిద్ధిః । తత్సిద్ధౌ తత్ప్రయోగమూలతయా వ్యాకరణస్య ప్రామాణ్యమ్ । తస్మాన్నాస్తి సాధుత్వప్రయోగయోర్నియమః , ఇతి ప్రాప్తే --

బ్రూమః- ' సాధూనేవ ప్రయుఞ్జీతి, న త్వపభ్రంశాన్ ' ఇత్యస్తి నియమః । ఉభయత్ర క్రమేణ దోషగుణవాదినోర్వేదవాక్యయోః శ్రవణాత్ । "ఏకః శబ్దః సమ్యగ్జ్ఞాతః సుప్రయుక్తః స్వర్గే లోకే కామధుగ్భవతి " ఇతి గుణవాక్యమ్ । "తస్మాద్బ్రాహ్మణేన న మ్లేచ్ఛితవై ' నాపభాషితవై , మ్లేచ్ఛో హ వా ఏష యదపశబ్దః " ఇతి దోషవాక్యమ్ । యథా ప్రయోగే నియమస్తథా సాధుత్వేఽపి నియమో ద్రష్టవ్యః - 'గవాద్యా ఏవ సాధవః, న తు గావ్యాదయః ' ఇతి । అస్మిన్నర్థే వ్యాకరణస్య నియామకత్వాత్ । న చ నిర్మూలత్వమ్ , పూర్వపూర్వవ్యాకరణస్య తన్మూలత్వాత్ । ఏతదేవాభిప్రేత్యోక్తమ్ - ' తత్ర యూపాధికరణవద్వ్యాకరణపరమ్పరానాదిత్వాదనుపాలమ్భః ' ఇతి వ్యాకరణ ప్రామాణ్యం వేదేనైవ సాక్షాదుపన్యస్తమ్ । తథాఽఽచార్థవణికా ఆమనన్తి - "ద్వే విద్యే వేదితవ్యే ఇతి హ స్మ యద్బ్రహ్మవిదో వదన్తి పరా చైవాపరా చ । తత్రాపరా - ఋగ్వేదో యజుర్వేదః సామవేదోఽథర్వవేదః శిక్షా కల్పో వ్యాకరణం నిరుక్తం ఛన్దో జ్యోతిషమ " ఇతి । తైత్తిరీయకబ్రాహ్మణేఽపి వ్యాకరణస్యోపాదేయతా శ్రూయతే - 'వాగ్వై పరాచ్యవ్యాకృతాఽవదత్ । తే దేవా ఇన్ద్రమబ్రువన్ - 'ఇమాం నో వాచం వ్యాకురు, ఇతి తామిన్ద్రో మధ్యతోఽపక్రమ్య

వ్యాకరోత్ I తస్మాదియం వ్యాకృతా వాగుద్యతే ' ఇతి I వ్యాకర్తారశ్చ పాణినికాత్యాయనపతఞ్జలయో మన్వాదిసమానాః I తస్మాత్సాధూనామేవ ప్రయోగే గవాదీనామేవ సాధుత్వే వ్యాకరణస్మృతిః ప్రమాణమ్ II 28 II 29 II

అత్రైవ గురుమతమాహ -

అశ్వాలమ్భనశాస్త్రస్య దన్త్యతాలవ్యసంశయాత్ I

అమాత్వేఽదన్త్యనిర్ణీతిరాప్తోక్తవ్యాకృతేర్బలాత్ II 30 II

"అశ్వమాలభేత " ఇత్యత్రాకారవకారయోర్మధ్యవర్తినో వర్ణస్య దన్త్యత్వే ' స్వం ధనమ్ , తద్రహితం దరిద్రమాలభేత' ఇత్యర్థో భవతి I తాలవ్యత్వే తురంగమవాచిత్వమ్ I తతః సంశయాదప్రామాణ్యమితి చేత్ I

న I వ్యాకరణానుసారేణ "అశూ వ్యాప్తౌ " ఇత్యస్మాద్ధాతోరౌణాదికే వప్రత్యయే సతి తాలవ్యత్వనిర్ణయాత్ I తస్మాదశ్వాలమ్భనశాస్త్రం ప్రమాణమ్ II 30 II

(దశమే లోకవేదయోః శబ్దైక్యాధికరణ ఆకృత్యధికరణే వా సూత్రాణి 30 - 35) I

ప్రయోగచోదనాభావాదర్థైకత్వమవిభాగాత్ II 30 II

అద్రవ్యశబ్దత్వాత్ II 31 II అన్యదర్శనాచ్చ II 32 II

ఆకృతిస్తు క్రియార్థత్వాత్ II 33 II

న క్రియా స్యాదితి చేదర్థాన్తరే విధానం న ద్రవ్యమితి చేత్ II 34 II

తదర్థత్వాత్ప్రయోగస్యావిభాగః II 35 II

దశమాధికరణే ప్రథమం వర్ణకమాచరయతి -

లోకే పదాపదార్థౌ యౌ న తౌ వేదేఽథవాఽత్ర తౌ I

రూపభేదాత్పదం భిన్నముత్తానాదిభిదా స్ఫుటా II 31 II

వర్ణైకత్వాత్పదైకత్వం క్వాచిత్కీ రూపభిన్నతా I

ప్రాయికేణ పదైక్యేన తదర్థైక్యం తథావిధమ్ II 32 II

వైదికౌ పదపదార్థౌ లౌకికాభ్యాం పదపదార్థాభ్యామన్యౌ I కుతః I రూపభేదాత్ I పదే తావద్రూపభేదో దృశ్యతే I ఆత్మశబ్ద ఆకారాదిత్వేన లోకే నియతః I వేదే తు క్వచిదాకారరహితః పఠ్యతే - "ప్రయతం పురుషం త్మనా " ఇతి I 'బ్రాహ్మణాః ' ఇతి లోకే I వేదే త్వన్యథా పఠ్యతే - "బ్రాహ్మణాసః పితరః సోమ్యాసః " ఇతి I అర్థభేదోఽపి స్ఫుటః I ఉత్తానా వై దేవగవా వహన్తి " ఇతి

శ్రూయతే - దేవేభ్యో వనస్పతే హవీంషి హిరణ్యపర్ణ ప్రదివస్తే అర్థమ్ " ఇతి । తస్మాత్ ' లోకవేదయోః పదపదార్థావన్యౌ ' ఇతి ప్రాప్తే -

బ్రూమ ః- య ఏవ లౌకికాః పదార్థాః, త ఏవ వైదికాః । తథా హి - వర్ణానాం తావన్నిత్యత్వం ప్రథమపాదే సాధితమ్ । యథా ప్రయోక్తౄణాం పురుషాణాం భేదేఽప్యేకైకస్య పురుషస్య బహుకృత్వ ఉచ్చారణభేదేఽపి ' త ఏవామీ వర్ణాః ' ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞానాద్వర్ణైక్యమ్ । తథా ' యాని లోకే గవాదిపదాని , తాన్యేవ వేదేఽధీయమానాని ' ఇత్యవాధితప్రత్యభిజ్ఞయా పదైకత్వమభ్యుపేయమ్ । ' త్మనా, దేవాసః ' ఇత్యాదిపదభేదస్తు క్వాచిత్కః । నైతావతా బహుతరప్రత్యభిజ్ఞావగతం పదైక్యమపోఢుం శక్యమ్ । అన్యథా 'సోఽయం దేవదత్తః ' ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞాతం దేవదత్తైక్యమపి దేశాదిభేదమాత్రేణాపోద్యేత । పదైక్యే చార్థైకత్వమవశ్యంభావి । అన్యథా వేదే పృథగ్వ్యుత్పత్త్యభావాదబోధకత్వం ప్రసజ్యేత । ఏతదేవాభిప్రేత్యోక్తమ్ -

" లోకావగతసామర్థ్యః శబ్దే వేదేఽపి బోధకః " ఇతి ।

స్వరుయూపాహవనీయాందిశబ్దానాం తదర్థానాం చాలౌకికత్వేఽపి ప్రసిద్ధపదసమభివ్యాహారాద్వ యుప్తత్తిః సంభవతి । ఉత్తానవహనాదికం త్వర్థవాదః । అస్తు వా తథావహనమ్ , తథాఽప్యుత్తానాదిశబ్దాస్తదర్థాశ్చ లోకప్రసిద్ధా ఏవ । తస్మాద్య ఏవ లౌకికాః పదపదార్థాస్త ఏవ వైదికాః ।। 31 ।। 32 ।।

ద్వితీయవర్ణకమారచయతి -

వ్యక్తింర్వ్రీహ్యాదిశబ్దార్థ ఆకృతిర్వా క్రియాన్వయాత్ ।

వ్యక్తిర్వ్యుత్పత్తివేలాయామాకృత్యా సోపలక్ష్యతే ।। 33 ।।

శక్తిగ్రహాదియుక్తిభ్య ఆకృతేరర్థతోచితా ।

క్తియాపర్యవసానాయ వ్యక్తిస్తత్రోపలక్ష్యతామ్ ।। 34 ।।

" వ్రీహీనవహన్తి " "పశుమాలభేత" "గామానయా" "బ్రాహ్మణో న హన్తవ్యః " ఇత్యాదిప్రయోగేషు వ్రీహ్యాదిశబ్దానాం వ్యక్తిరర్థః । కుతః । అవహననాదిక్రియాభిర్వ్యక్తేరన్వేతుం శక్యత్వాత్ । నహ్యాకృతిరవహన్తుమాలబ్ధుమానేతుం వా యోగ్యా । నన్వానన్త్యవ్యభిచారాభ్యాం న వ్యక్తౌ వ్యుత్పత్తిః సంభవతి । అనన్తా హి వ్యక్తయః । అతీతానాగతానామనేకదేశవర్తినాం

గవామియత్తాయా అనవధారణాత్ । కించ శుల్లవ్యక్తౌ వ్యుత్పన్నో గోశబ్దః కృష్ణవ్యక్తౌ ప్రయుజ్యమానః స్వార్థే వ్యభిచరేత్ । తత్ర కథం వ్యుత్పత్తిరితి చేత్ । ఏవం తర్హి వ్యుత్పత్తికాలే సా వ్యక్తిరాకృత్యోపలక్ష్యతామితి ప్రాప్తే -

బ్రూమ ః- అన్వయవ్యతిరేకాభ్యామాకృతేః శక్తిగ్రహణనిమిత్తత్వాచ్ఛాబ్దార్థత్వం తస్యా ఏవోచితమ్ I కించ గోశబ్ద ఉచ్చారితే వ్యక్తివాదినః సంశయో భవేత్ I తస్మాదాకృతేరేవాభిధేయత్వమ్ I యద్వ్యాకృతావవహననాదిక్రియా న పర్యవస్యేత్తర్హి వ్యక్తిస్తత్రోపలక్షణీయా I కించ "శ్యేనచిత్తం చిన్వీత " ఇత్యాదావాకృతేరేవ సాదృశ్యప్రతియోగితయా కార్యాన్వయో దృశ్యతే I తస్మాత్ - ఆకృతిః శబ్దార్థః II 33 II 34 II

అత్రైవ గురుమతమాహ -

గవాదిచోదనా నో మా జాతివ్యక్త్యోరనిర్ణయాత్ I

ఆనన్త్యవ్యభిచారాభ్యాం న వ్యక్తిరితి నిర్ణయః II 35 II

స్పష్టోఽర్థః II 35 II

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః II 3 II

	అత్ర పాదే	ఆదితః
అధికరణాని	10	22
సూత్రాణి	35	120

(అథ చతుర్థః పాదః)

(ప్రథమ ఉద్భిదాదిశబ్దానాం యాగనామతయా ప్రామాణ్యాధికరణే సూత్రమ్) I

ఉక్తం సమామ్నాయైదమర్థ్యే, తస్మాత్సర్వే తదర్థే స్యాత్ II 1 II

చతుర్థపాదస్య ప్రథమాధికరణం * వార్తికకారోన్నీతమారచయతి -

ఉద్భిదాదిపదం ధర్మే కిమమానముత ప్రమా I

విధ్యర్థవాదమన్త్రాంశేష్వనన్తర్భావతో న మా II 1 II

అన్తర్భావో విధావుద్భిదా యజేతేతి దృశ్యతే I

నామత్వేనాన్వయో వాక్యే వక్ష్యతేఽతః ప్రమైవ తత్ II 2 II

"ఉద్భిదా యదేత " "బలభిదా యజేత" "విశ్వజితా యజేత" ఇత్యేవం సమామ్నాయతే I తత్రోద్భిదాదిపదం న ధర్మే ప్రమాణమ్ I కుతః I ప్రమాణత్వేనోభిమతేషు త్రిషు వేదవేభాగేష్వనన్తర్భావాత్ I తథా హి - విధిః సాక్షాత్ప్రమాణమ్ I అర్థవాదమన్త్రౌ తు విధ్యన్వయేన I తత్ర న తావదుద్భిదాదిపదం విధావన్తర్భవతి I విధ్యర్థరూపాయా భావనాయా అంశేషు భావ్యకరణేతికర్తవ్యతారూపేషు కస్యాప్యవాచకత్వాత్ I నాప్యర్థవాదత్వమ్ I

స్తుతిబుద్ధేరభావాత్ । నాపి మన్త్రత్వమ్ । ఉత్తమపురుషాదీనాం మన్త్రలిఙ్గానామభావాత్ । తథా చోక్తమ్ -

" ఉత్తమామన్త్రణాస్యన్తత్వాన్తరూపాద్యభావతః ।

మన్త్రప్రసిద్ధ్యభావాచ్చ మన్త్రతైషాం న యుజ్యతే " ।। ఇతి ।

"అగ్నయే జుష్టం నిర్వపామి " ఇత్యుత్తమపురుషః । " అగ్నే యశస్విన్యశసే సమర్పయ " ఇత్యామన్త్రణమ్ । "ఉర్వీ చాసి, వస్వీ చాసి " ఇత్యస్యన్తరూపమ్ । " ఇషే త్వా, ఊర్జే త్వా " ఇతి త్వాన్తరూపమ్ । ఆదిశబ్దేన - ఆశీర్దేవతాప్రతిపాదనాదయః । ఏవమాద్యనన్తర్భావాదమానమితి చేత్ । న । విధ్యంశే కరణేఽన్తర్భావాత్ । యద్యపి లిఙ్ప్రత్యయేన సమానపదోపాత్తో యజిధాత్వర్థః కరణమ్ తథాఽపి తస్య యజేర్నామత్వేనోద్భిదాదిపదమన్వేతి । తస్మాత్ప్రమాణమ్ ।। 1 ।। 2 ।।

(ద్వితీయ ఉద్భిదాదిశబ్దానాం యాగనామధేయతాధికరణే సూత్రమ్) ।

అపి వా నామధేయం స్యాద్యదుత్పత్తావపూర్వమవిధాయకత్వాత్ ।। 2 ।।

ద్వితీయాధికారణమారచయతి -

గుణోఽయం నామధేయం వా ఖనిత్రేఽస్య నిరుక్తితః ।

జ్యోతిష్టోమం సమాశ్రిత్య పశ్వర్థే గుణచోదనా ।। 3 ।।

ఫలోద్భేదాత్సమానైషా నిరుక్తిర్యాగనామ్న్యపి ।

నామత్వముచితం యాగసామానాధికరణ్యతః ।। 4 ।।

" ఉద్భిదా యజేత పశుకామః " ఇత్యత్ర తృతీయాన్తేనోద్భిత్పదేన యోఽర్థో వివక్షితః సోఽయం యాగే కశ్చిద్గుణః స్యాత్ ।

" దధ్నా జుహోతి " ఇత్యనేన గుణవిధినా సమానత్వాత్ । అథోచ్యేత - ' దధిశబ్దార్థో లోకప్రసిద్ధః, ఉద్భిచ్ఛబ్దార్థస్త్వప్రసిద్ధః ' ఇతి । తన్న । రూఢ్యభావేఽప్యవయవార్థనిరుక్త్యా తత్ప్రసిద్ధేః । ' ఉద్భిద్యతే భూమిరనేన ' ఇతి వ్యుత్పత్త్యా ఖనిత్రవాచ్యసౌ శబ్దః । న చాత్ర పశుఫలకః కశ్చిద్యాగో విధీయత ఇతి వాచ్యమ్ । పశూనాం గుణఫలత్వాత్ । యథా "గోదోహనేన పశుకామస్య " ఇత్యత్ర పశవో గోదోహనగుణస్య ఫలమ్ । తథేహ ఖనిత్రగుణస్య ఫలమస్తు । యది "చమసేనాపః ప్రణయేత్ " ఇతి విహితం ప్రకృతమపాం ప్రణయనమాశ్రిత్య గోదోహనం విధీయతే, తర్హ్యత్రాపి "జ్యోతిష్టోమేన యజేత ' ఇతి విహితం ప్రకృతం జ్యోతిష్టోమమాశ్రిత్య ఖనిత్రం విధీయతామ్ । తస్మాద్గుణవిధిరితి ప్రాప్తే , ----

బ్రూమః:- "పశుకామో యజేత " ఇత్యస్య పదద్వయస్యాయమర్థః:-- ' పశురుపం ఫలం యాగేన కుర్యాత్ ' ఇతి । తత్ర

' కేన యాగేన ' ఇత్యపేక్షాయామ్ ' ఉద్భిదా ' ఇతి తృతీయాన్తం పదం యాగనామత్వేనాన్వేతి I 'ఉద్భిద్యతే పశుఫలమనేన యాగేన ' ఇతి నిరుక్త్యా నామత్వముద్భిత్పదస్యోపపద్యతే I ఏవమపి గుణవిధినామధేయత్వయోః శబ్దనిర్వచనసామ్యాన్న నిర్ణయ ఇతి చేత్ I మైవమ్ I సామానాధికరణ్యస్య నిర్ణాయకత్వాత్ I 'ఉద్భిన్నామకేన యాగేన ఫలం కుర్యాత్ ' ఇత్యుక్తే సామానాధికరణ్యం లభ్యతే I గుణత్వే తు

' ఖనిత్రేణ సాధ్యో యో యాగః, తేన '- ఇత్యేవం వైయధికరణ్యం స్యాత్ I యది 'ఖనిత్రవతా యాగేన ' ఇతి సామానాధికరణ్యం యోజ్యేత తదా మత్వర్థలక్షణా ప్రసజ్యేత I తస్మాదుద్భిదాదిపదం నామధేయమ్ I ' దధ్నా జుహోతి ' ' వ్రీహిభిర్యజేత ' ఇత్యాదిషు ద్రవ్యవిశేషే దధ్యాదిశబ్దానామత్యన్తరూఢతయా యాగనామత్వాసంభవాదగత్యా గుణత్వమాశ్రితమ్ I ' సోమేన యజేత ' ఇత్యత్రాపి ' అప్రసిద్ధార్థనామధేయత్వకల్పనాతో వరం ప్రసిద్ధార్థద్వారేణ లక్షణాశ్రయణమ్ ' ఇత్యభిప్రేత్య ' సోమద్రవ్యవతా యాగేన ' ఇతి మత్వర్థలక్షణా స్వీకృతా I ఉద్భిచ్ఛబ్దస్య తు లోకప్రసిద్ధార్థాభావాదుక్తరీత్యా నామత్వం యుక్తమ్ I ప్రయోజనం తు నామ్నః సర్వత్ర వ్యవహార ఏవ I న హ్యన్తరేణ నామధేయమృత్విగ్వరణాదిషు ' అనేనాహం యక్ష్యే ' ఇత్యాఖ్యానోపాయో లఘుః కశ్చిదస్తి I తస్మాత్ - ఉద్భిదాదీకం నామధేయమ్ I I 3 I I 4 I I

అత్రైవ గురుమతమాహ --

లౌకికే గణయాగేఽస్య విధేః సాపేక్షతేతి చేత్ I

నిరుక్త్యా శ్రౌతయాగస్య నామత్వాన్నిరపేక్షతా I I 5 I I

' ఉద్భిదా యజేత ' ఇత్యయం గుణవిధిః I న చాస్య కశ్చిచ్చ్రౌత ఆశ్రయో లభ్యతే I తతో లౌకికో మాతృగణయాగాదిరాశ్రయత్వేనాపేక్షణీయః I తస్మిన్యాగే మైవమ్ I పూర్వోక్తనిరుక్త్యా శ్రౌతయాగనామత్వే సతి నిరపేక్షత్వాత్ I I 5 I I

(తృతీయే చిత్రాదిశబ్దానాం యాగనామధేయతాధికరణే సూత్రమ్) I I

యస్మిన్గుణోపదేశః ప్రధానతోఽభిసంబన్ధః I I 3 I I

తృతీయాధికరణమారచయతి ---

యచ్చిత్రయా యజేతేతి తద్గుణో నామ వా భవేత్ I

చిత్రస్త్రీత్వగుణో రూఢేరగ్నీషోమీయకే పశౌ I I 6 I I

ద్వయోర్విధౌ వాక్యభేదో వైశిష్ట్యే గౌరవం తతః I

స్యాన్నామ పృష్ఠాజ్యబహిష్పవమానేషు తత్తథా I I 7 I I

" చిత్రయా యజేత పశుకామః " ఇత్యామ్నాయతే । తత్ర చిత్రాశబ్దో నోద్భిచ్ఛబ్దవద్యౌగికః, కింతు రూఢ్యా చిత్రత్వం స్త్రీత్వం చాభిధత్తే । తతో న పూర్వన్యాయేన నామత్వమ్ । తథా సతి " అగ్నీషోమీయం పశుమాలభేత " ఇతి విహితం పశుయాగమాత్రం ' యజేత ' ఇత్యనేన పదేనానూద్య తస్మిన్పశౌ చిత్రత్వస్త్రీత్వే గుణౌ విధీయేతే ఇతి ప్రాప్తే ---

బ్రూమః - చిత్రత్వం స్త్రీత్వం చేతి ద్వావేతౌ గుణౌ । తయోర్ద్వయోర్విధానే వాక్యం భిద్యేత । తథా చోక్తమ్ --

"ప్రాప్తే కర్మణి నానేకో బిధాతుం శక్యతే గుణః ।

అప్రాప్తే తు విధీయన్తే బహవోఽప్యేకయత్నతః " ।। ఇతి ।

అథ వాక్యభేదపిరహారాయ గుణద్వయావిశిష్ట పశుద్రవ్యరూపం కారకం విధీయతే తదా గౌరవం స్యాత్ । తస్మాచ్చిత్రాశబ్దః పూర్వవద్యజిసామానాధికరణ్యేన యాగనామధేయం భవతి । చిత్రత్వం తు తస్య విలక్షణద్రవ్యద్వారేణోపపద్యతే । ' దధి, మధు, ఘృతమ్ , ఆపః, ధానాః, తణ్డులాః, తత్సంసృష్టం ప్రాజాపత్యమ్ ' ఇతి దధ్యాదీని విచిత్రాణి ప్రదేయద్రవ్యాణి షడామ్నాతాని । త్రదేతచ్చిత్రానామకస్య యాగస్యోత్పత్తివాక్యమ్ । యాగస్వరూపభూతయోర్దధ్యాదిద్రవ్యప్రజాపతిదేవతయోరత్రోపదిశ్యమానత్వాత్ । ఉత్పన్నస్య

తస్య యాగస్య ' చిత్రయా యజేత పశుకామః ' ఇత్యేతత్ఫలవాక్యమ్ । ఏవం సతి ప్రకృతార్థో లభ్యతే । అగ్నీషోమీయపశ్వనువాదేన గుణవిధానే ప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియే ప్రసజ్యేయాతామ్ । లిఙ్ప్రత్యయస్యానువాదకత్వాఙ్గీకారాన్ముఖ్యో విధ్యర్థో బాధ్యేత । తస్మాచ్చిత్రాపదం నామధేయమ్ ।

యథా చిత్రాశబ్దే నామధేయత్వమ్ । తథా బహిష్పవమానశబ్దే, ఆజ్యశబ్దే, పృష్ఠశబ్దే చ తన్నామధేయత్వం యోజనీయమ్ । ఏవం హి శ్రూయతే - " త్రివృద్బహిష్పవమానమ్ " "పఞ్చదశాన్యాజ్యాని " "సప్తదశాని పృష్ఠాని " ఇతి । అస్య వాక్యత్రయస్యార్థో వివ్రియతే - సామగానాముత్తరాగ్రన్థే తృచాత్మకాని సూక్తాన్యామ్నాతాని । తత్ర " ఉపాస్మై గాయతా నరః " ఇత్యాద్యం సూత్రమ్ । " దవిద్యుతత్యా రుచా " ఇతి ద్వితీయమ్ । "పావమానస్య తే కవే " ఇతి తృతీయమ్ । జ్యోతిష్టోమస్య ప్రాతః సవనానుష్ఠానే తేషు త్రిషు సూక్తేషు గాయత్రం సామ

గాతవ్యమ్ । తదిదం సూక్తత్రయగానసాధ్యం స్తోత్రం బహిష్పవమానమిత్యుచ్యతే తత్రావస్థితానామృచాం పవమానార్థత్వాత్ । బహిః సంబన్ధాచ్చ । న ఖల్విదం స్తోత్రమితరస్తోత్రవత్సదోనామకస్య మణ్డపస్య మధ్య ఔదుమ్బర్యాః స్తమ్భశాఖాయాః సంనిధౌ ప్రయుజ్యతే, కింతు సదసో బహిః ప్రసర్పద్భిః ప్రయుజ్యతే । తస్య చ బహిష్పవమానస్య త్రివృన్నామకః స్తోమో భవతి । తస్య చ స్తోమస్య విధాయకం బ్రాహ్మణవాక్యమేవమామ్నాయతే --- " తిసృభ్యో హిం కరోతి స ప్రథమయా, తిసృభ్యో హిం

కరోతి స మధ్యమయా తిసృభ్యో హిం కరోతి స ఉత్తమయా, ఉద్యతీ త్రివృతో విష్టుతిః " ఇతి । అయమర్థః --- ' సూక్తత్రయపఠితానాం నవానామృచాం గానాంత్రిభిః పర్యాయైః -కర్తవ్యమ్ । తత్ర ప్రథమే పర్యాయే - త్రిషు సూక్తేష్వాద్యాస్తుస్త్ర క్రచః , ద్వితీయే పర్యాయే -- మధ్యమాః, తృతీయే పర్యాయే చోత్తమాః । తిసృభ్య ఇతి తృతీయార్థే పఞ్చమీ । హిం కరోతి గాయతి ' ఇత్యర్థః । సేయం యథోక్తప్రకారోపేతా గీతిస్త్రివృతో స్తోమస్య విష్టుతిః స్తుతిప్రకారవిశేషః । తస్యా విష్టుతేరుద్యతీ నామ, ఇతి । ఏవం పరివర్తినీ కులాయినీతి ద్వే విష్టుతీ । తయోః పరివర్తిన్యేవమామ్నాయతే - " తిసృభ్యో హిం కరోతి స పరాచీభిః, తిసృభ్యో హిం కరోతి స పరాచీభిః , తిసృభ్యో హిం కరోతి స పరాచీభిః, పరివర్తినీ త్రివృతో విష్టుతిః " ఇతి । పరాచీభిరనుక్రమేణాఽఽమ్నాతాభిరిత్యర్థః । కులాయిన్యేవమామ్నాయతే -- " తిసృభ్యో హిం కరోతి స పరాచీభిస్తిసృభ్యో హిం కరోతి, యా మధ్యమా సా ప్రథమా, పోత్తమా సా మధ్యమా, యా ప్రథమా సోత్తమా, తిసృభ్యో హిం కరోతి యోత్తమా సా ప్రథమా, యా ప్రథమా, సా మధ్యమా యా మధ్యమా సోత్తమా, కులాయినీ త్రివృత్తో విష్టుతిః " ఇతి । అత్ర ప్రథమసూక్తే పాఠక్రమ ఏవ । ద్వితీయే మధ్యమోత్తమప్రథమాః । తృతీయేతూత్తమప్రథమమధ్యమా ఇత్యేవం వ్యత్యయేన మన్త్రా గాతవ్యాః । తదిదం విష్టుతిత్రయం వికల్పితమ్ । త్రివృచ్ఛబ్దస్యేదృశం స్తోమస్వరూపమర్థో, న తు త్రైగుణ్యమితి పూర్వపాదే నిర్ణీతమ్ ।

ఉత్తరాగ్రన్థే బహిష్పవమానసూక్తేభ్యస్త్రిభ్య ఊర్ధ్వే చత్వారి సూక్తాన్యామ్నాతాని -- "అగ్న ఆ యాహి వీతయే " ఇత్యాద్యం సూక్తమ్ । " ఆ నో మిత్రావరుణ " -- ఇతి ద్వితీయమ్ । "ఆ యాహి సుషుమా హి తే " ---ఇతి తృతీయమ్ । " ఇన్ద్రాగ్నీ ఆ గతం సుతమ్ " --- ఇతి చతుర్థమ్ । తాన్యేతాని ప్రాతః సవనే గాయత్రసామ్నా గీయమానాని చత్వార్యాజ్యస్తోత్రాణీత్యుచ్యన్తే । తన్నిర్వచనం చ శ్రూయతే -- " యదాజిమీయుః, తదాజ్యానామాజ్యత్వమ్ " ఇతి । తేష్వాజ్యస్తోత్రేషు పఞ్చదశనామకః స్తోమో భవతి । తస్య స్తోమస్య విష్టుతిరేవమామ్నాయతే - " పఞ్చభ్యో హిం కరోతి స తిసృభిః స ఏకయా స ఏకయా పఞ్చభ్యో హిం కరోతి స ఏకయా స తిసృభిః స ఏకయా, పఞ్చభ్యో హిం కరోతి స ఏకయా స ఏకయా స తిసృభిః " ఇతి । ఏకం సూక్తం త్రిరావర్తనీయమ్ । తత్ర ప్రథమావృత్తౌ ప్రథమాయా ఋచస్త్రిరభ్యాసః । ద్వితీయావృత్తౌ మధ్యమాయాః । తృతీయావృత్తావుత్తమాయాః । సోఽయం పఞ్చదశస్తోమః ।

ఉక్తేభ్యశ్చతుర్భ్యః సూక్తేభ్య ఊర్ధ్వముత్తరాగ్రన్థే త్రీణి మాధ్యందినపవమానసూక్తాన్యామ్నాయ తత ఊర్ధ్వే చత్వారి సూక్తాన్యామ్నాతాని - తేషు " అభి త్వా శూర నోనుమ " - ఇత్యాద్యమ్ , "కయా నశ్చిత్ర ఆభువత్ " ఇతి ద్వితీయమ్ । "తం వో దస్మమృతీషహమ్ " ఇతి తృతీయమ్ । " తరోభిర్వో విదద్వసుమ్ " ఇతి చతుర్థమ్ । ఏతాని క్రమేణ రథంతరవామదేవ్యనౌధసకాలేయసామభిర్మాధ్యందినసవనే గీయమానాని పృష్ఠస్తోత్రాణీత్యుచ్యన్తే । " స్పర్శనాత్పృష్ఠాని " ఇత్యేవ నిరుక్తిర్ద్రష్టవ్యా । తేషు స్తోత్రేషు సప్తదశస్తోమో భవతి । తస్య స్తోమస్య విష్టుతిరేవమామ్నాయతే - " పఞ్చభ్యో హిం కరోతి స తిసృభిః స ఏకయా స ఏకయా, పఞ్చభ్యో హిం కరోతి స ఏకయా స తిసృభిః స ఏకయా స

ఏకయా, పఞ్చభ్యో హింకరోతి స ఏకయా స తిసృభిః స ఏకయా, సప్తభ్యో హింకరోతి స ఏకయా స తిసృభిః స తిసృభిః " ఇతి । అత్ర ప్రథమావృత్తౌ ప్రథమాయా ఋచస్త్రిరభ్యాసః, ద్వితీయావృత్తౌ మధ్యమాయాః , తృతీయావృత్తౌ మధ్యమోత్తమయోః సోఽయం సప్తదశస్తోమః । అత్ర త్రిష్వపి వాక్యేషు త్రివృత్పఞ్చదశసప్తదశశబ్దా గుణవిధాయకత్వేన సంమతాః । యది బహిష్పవమానాజ్యపృష్ఠశబ్దా అపి గుణవిధాయకాః స్యుస్తదా ప్రత్యుదాహరణమ్ । గుణద్వయీవధానాద్వాక్యభేదః స్యాత్ । తస్మాద్వహిష్పవమానాదిశబ్దాః స్తోత్రనామధేయాని । తైర్నామభిః కర్మాణ్యనూద్య త్రివృదాదిగుణా విధీయన్తే ॥ 6 ॥ 7 ॥

(చతుర్థేఽగ్నిహోత్రాదిశబ్దానాం యాగనామధేయతాధికరణే (మన్త్రాఖ్యన్యాయే) సూత్రమ్) ।

తత్ప్రఖ్యం చాన్యశాస్త్రమ్ ॥ 4 ॥

చతుర్థాధికరణమారచయతి ---

అగ్నిహోత్రం జుహోత్యాఘారమాఘారయతీత్యమూ ।
విధేయౌ గుణసంస్కారావాహోస్విత్కర్మనామనీ ॥ 8 ॥
అగ్నయే హోత్రమత్రేతి బహువ్రీహిగతోఽనలః ।
గుణో విధేయో నామత్వే రుపం న స్యాత్క్షరద్ఘృతే ॥ 9 ॥
సంస్క్రియాఽఽఘారమాఘారయతీత్యుక్తా ద్వితీయయా ।
ఆఘారేత్యగ్నిహోత్రేతి యౌగికే కర్మనామనీ ॥ 10 ॥
అగ్నిర్జ్యోతిరితి ప్రాప్తో మన్త్రాద్దేవస్తథా ఘృతమ్ ।
చతుర్గృహీతవాక్యోక్తం ద్వితీయాయాస్త్వియం గతిః ॥ 11 ॥
నాసాధితే హి ధాత్వర్థే కరణత్వం తతోఽస్య సా ।
సాధ్యతాం వక్తి సంస్కారో నైవాఽఽశఙ్క్యః క్రియాత్వతః ॥ 12 ॥

" అగ్నిహోత్రం జుహోతి " "ఆఘారమాఘారయతి " ఇత్యత్రాగ్నిహోత్రశబ్దస్య కమనామత్వే ద్రవ్యదేవతయోరభావాద్యాగస్య స్వరుపమేవ న సిధ్యేత్ । తస్మాదగ్నిదేవతారూపోగుణోఽనేన దర్విహోమే విధీయతే । ఆఘారశబ్దశ్చ "ఘృ క్షరణదీప్త్యోః " ఇత్యస్మాద్ధాతోరుత్పన్నః క్షరద్ఘృతమాతష్టే । తస్మింశ్చ ఘృతే ద్వితీయావిభక్త్యా సంస్కార్యత్వం ప్రతీయతే । తచ్చ సంస్కృతం ఘృతముపాంశుయాజే (గే) ద్రవ్యం భవతి । తస్మాత్ ' అగ్నిహోత్రాఘారశబ్దౌ గుణసంస్కారయోర్విధాయకౌ ' ఇతి ప్రాప్తే ---

బ్రూమ ః- " అగ్నిర్జ్యోతిర్జ్యోతిరగ్నిః స్వాహేతి సాయం జుహోతి, సూర్యో జ్యోతిర్జ్యోతిః సూర్యః స్వాహేతి ప్రాతః " ఇతి విహితేన మన్త్రేణ ప్రాప్తత్వాద్దేవతా న విధేయా । తతోఽగ్నిసూర్యదేవతాకస్య సాయంప్రాతః కాలయోర్నియమేనానుష్ఠేయస్య కర్మణః

' అగ్నిహోత్రమ్ ' ఇతి యౌగికం నామధేయమ్ । యోగశ్చ బహువ్రీహిణా దర్శితః । "చతుర్గృహీతం వా ఏతదభూత్తస్యాఽఽఘారమాఘార్యః " ఇత్యనేనైవాఽఽజ్యద్రవ్యస్య ప్రప్తతయా క్షరద్ధృతసంస్కారస్యావిధేయత్వాదాఘారశబ్దోఽపి యౌగికం కర్మనామధేయమ్ । 'యస్మిన్కర్మాణి నైర్ఋతీం దిశమారభ్యైశానీం దిశమవధిం కృత్వా సంతత్యా ఘృతం క్షార్యతే ' తస్య కర్మణ ఏతంన్నామ । నను నామధేయత్వే సతి "ఉద్భిదా యజేత " "జ్యోతిష్టోమేన యజేత" ఇత్యాదావివ ధాత్వర్థేన కరణేన సామానాధికరణ్యాయ 'అగ్నిహోత్రేణ జుహోతి ' 'ఆఘారేణాఽఽఘారయతి ' ఇతి తృతీయయా భవితవ్యమ్ । నైష దోషః । అనుష్ఠానాదూర్ధ్వే చాత్వర్థస్య సిద్ధత్వాకారేణ కరణత్వేఽపి తతః పూర్వే సాధ్యత్వాకారం వక్తుమ్ 'అగ్నిహోత్రమ్ ' ' ఆఘారమ్ ' ఇతి ద్వితీయాయా యుక్తత్వాత్ । న చాత్ర ద్వితీయానుసారేణ 'వ్రీహీన్ప్రోక్షతి ' ఇత్రయదావిద్య సంస్కారః శఙ్కనీయః । వ్రీహిశబ్దవదగ్నిహోత్రాఘారశబ్దయోః ప్రసిద్ధద్రవ్యవాచకత్వాభావేన క్రియావాచిత్వాభ్యుపగమాత్ । తస్మాత్ - అగ్నిహోత్రాఘారశబ్దౌ దర్విహోమోపాంశుయాజయోర్గుణసంస్కారవిధాయినౌ న భవతః, కింతు కర్మాన్తరయోర్నామనీ ॥ 8 ॥ 9 ॥ 10 ॥ 11 ॥ 12 ॥

(పఞ్చమే శ్యేనాదిశబ్దానాం యాగనామధేయతాధికరణే (తద్వ్యపదేశన్యాయే) సూత్రమ్)

తద్వ్యపదేశం చ ॥ 5 ॥

పఞ్చమాధికరణమారచయతి --

శ్యేనేనాభిచరన్మర్త్యో యజేతేతి శ్రుతౌ గుణః ।

విధీయతే పక్షిరూపో నామ వా తస్య కర్మణః ॥ 13 ॥

శ్యోనేనేతి గుణః కామ్యః సౌమికః సోమబాధయా ।

న చిత్రావద్వాక్యభేదో రూఢోశ్చైవమనుగ్రహః ॥ 14 ॥

యథా వై శ్యేన ఇత్యుక్తా హ్యుపమానోపమేయతా ।

నైకస్మింస్తేన గౌణ్యాఽస్య వృత్త్యా స్యాత్కర్మనామతా ॥ 15 ॥

" శ్యేనేనాభిచరన్యజేత " ఇత్యత్ర కర్మనామత్వే ద్రవ్యదేవతయోరభావాద్యాగస్వరూపమపి న సిధ్యేత్ । తతః సోమయాగే నిత్యం సోమద్రవ్యం బాధిత్వా సోమస్య స్థానే పక్షిద్రవ్యరూపో గుణః కామ్యో విధీయతే। తథా సతి శ్యేన శబ్దస్య పక్షిణి లోకసిద్ధా రూఢిరనుగృహ్యతే । న చ

గుణవిధిత్వే చిత్రాయామివ వాక్యభేద ఆపాదయితుం శక్యః । చిత్రత్వస్త్రీత్వవద్గుణద్వయాభావాదితి ప్రాప్తే --

బ్రూమ ః- " యథా వై శ్యేనో నిపత్యాఽఽదత్తే, ఏవమయం ద్విషన్తం భ్రాతృవ్యం నిపత్యాఽఽదత్తే యమభిచరతి శ్యేనేన " ఇతి

వాక్యేనోక్త ఉపమానోపమేయభావః పక్షిణ్యేకస్మిన్న యుజ్యతే । తస్మాత్పక్షిణ ఉపమానస్య గుణ ఉపమేయే కర్మణ్యస్తీతి శ్యేవశబ్దస్యాభిచారకర్మనామత్వమ్ । " సందంశేవనాభిచన్యజేత " "*గవాఽభిచర్యమాణో యజేత " ఇత్యత్ర సందంశగోశబ్దయోర్నామత్వం శ్యేనశబ్దవద్ద్రష్టవ్యమ్ । " యథా సందంశేన దురాదానమాదత్తే " " యథా గావో గోపాయన్తి " ఇతి వాక్యశేషాభ్యాముపమానోపమేయభావాభిధానాత్ ।। 13 ।। 14 ।। 15 ।।

(షష్ఠే వాజపేయాదిశబ్దానాం నామధేయతాధికరణే సూత్రాణి) ।

నామధేయే గుణశ్రుతేః స్యాద్విధావమితి చేత్ । తుల్యత్వాత్క్రియయోర్న ।। 7 ।।

ఐకశబ్ద్యే పరార్థవత్ ।। 8 ।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

యజేత వాజపేయేన స్వారాజ్యార్థీత్యసౌ గుణః ।

నామ వా గుణతా తన్త్రయోగాద్గుణఫలద్వయే ।। 15 ।।

సాధారణయజేః కర్మకరణత్వేన తన్త్రతా ।

త్రికద్వయం విరుద్ధం స్యాత్తన్త్రతాయాం ఫలం ప్రతి ।। 16 ।।

ఉపాదేయవిధేయత్వగుణత్వాఖ్యం త్రికం యజేః ।

ఉద్దేశ్యానూక్తిముఖ్యత్వత్రికం తస్య గుణం ప్రతి ।। 17 ।।

త్యక్త్వా తన్త్రం తదావృత్తౌ వాక్యం భిద్యతే తేన సః ।

వాజపేయేతిశబ్దోఽపి కర్మనామాగ్నిహోత్రవత్ ।। 18 ।।

" వాజపేయేన స్వారాజ్యకామో యజేత " ఇత్యత్ర వాజపేయశబ్దేన గుణో విధీయతే । అన్నవాచీ వాజశబ్దః । తచ్చాన్నం పేయం సురాద్రవ్యమ్ । తచ్చాత్ర గుణః । సురాగ్రహాణామనుష్ఠేయత్వాత్ । నను గుణత్వే ' వాజపేయగుణవతా యాగేన స్వారాజం భావయేత్ ' ఇతి మత్వర్థలక్షణా ప్రసజ్యేత । మైవమ్ । సకృదుచ్చరితస్య, యజేత, ఇత్యాఖ్యాతస్య వాజపేయగుణే స్వారాజ్యఫలే చ తన్త్రేణ సంబన్ధాఙ్గీకారాత్ । వాజపేయేన ద్రవ్యేణ స్వారాజ్యాయ యజేత, ఇత్యేవముభయసంబన్ధః । నను గుణసంబన్ధే సతి వాజపేయగుణేన యాగం కుర్యాత్, ఇతి యజేః కర్మకారకత్వం భవతి, ఫలసంబన్ధే తు '

యాగేన స్వారాజ్యం సంపాదయేత్ ' ఇతి కరణకారకత్వమ్ । తత్కథం తదుభయసంబన్ధ ఇతి చేత్ । నాయం దోషః । యజేః సాధారణత్వేన ద్విరూపత్వసంభవాత్ । ' యజేత ' ఇత్యత్ర ప్రకృత్యా యాగ ఉక్తః, ప్రత్యయేన భావనోక్తా, తయోస్తు సమభివ్యాహారాత్సంబన్ధమాత్రం గమ్యతే । తచ్చ కర్మత్వకరణత్వయోః సాధారణమ్ । న ఖలు తత్ర కర్మత్వస్య కరణత్వస్య వా సాక్షాదభిధాయికా కాచిదసాధారణీ విభక్తిః శ్రూయతే । అతః సాధారణస్య యజేరుభాభ్యాం

యుగపత్సంబన్ధే సిత యథోచితసంబన్ధవిశేషః పర్యవస్యతి । ఏవం తన్త్రేణ సంబన్ధాఙ్గీకారే ' వాజపేయద్రవ్యేణ యాగం కుర్యాత్ ' ఇత్యర్థస్య లమ్యమానత్వాద్గుణవిధిత్వేఽపి నాస్తి మత్వర్థలక్షణా । యద్యుద్భిదాదిష్వప్యేవం గుణవిధిః స్యాత్, తర్హి తాన్యపి వాక్యాన్యత్రోదాహృత్య తదీయః సిద్ధాన్తః పునరాక్షిప్యతామితి ప్రాప్తే --

బ్రూమ ః- యజేస్తన్త్రేణోభయసంబన్ధే సతి విరుద్ధత్రికద్వయాపత్తిః స్యాత్ । ఉపాదేయత్వం, విధేయత్వం, గుణత్వం చేత్యేకం త్రికమ్ । ఉద్దేశ్యత్వమ్, అనువాద్యత్వం, ముఖ్యత్వం చేత్యపరం త్రికమ్ । తత్రోద్దేశ్యత్వాదయస్త్రయః స్వారాజ్యఫలనిష్ఠా ధర్మాః । ఉపాదేయత్వాదయస్త్రయః సాధనభూతయజినిష్ఠా ధర్మాః । ఫలముద్దిశ్య యజిరుపసర్జనమ్ । ఫలస్యోద్దేశ్యత్వం నామ మానతాపేక్షో విషయత్వాకారః । యజేరుపాదేయత్వం నామానుష్ఠీయమానతాకారః । తావుభౌ మనః శరీరోపాధికౌ ధర్మౌ । అనువాద్యత్వవిధేయత్వధర్మౌ తు శబ్దోపాధికౌ । జ్ఞాతస్య కథనమనువాదః । అజ్ఞాతస్యానుష్ఠేయత్వకథనం విధిః । ఫలయాగయోః సాధ్యసాధనత్వరూపతయా ప్రధానత్వోపసర్జనత్వే । ఏవం సతి ఫలతత్సాధనయోః స్వారాజ్యయాగయోః స్వభావపర్యాలోచనాయాం యథా ఫలస్యోద్దేశ్యత్వాదిత్రికం యాగస్యోపాదేయత్వాదిత్రికం వ్యవతిష్ఠతే తథా యాగస్య వాజపేయస్య చ సాధ్యసాధనభావాపర్యాలోచనాయాం యాగస్యోద్దేశత్వాదిత్రికమ్, వాజపేయద్రయస్యోపాదేయత్వాదిత్రికం చ పర్యవస్యతి । తతో యాగస్య ఫలద్రవ్యాభ్యాం యుగపత్సంబన్ధే సతి విరుద్ధం త్రికద్వయమాపద్యతే । నను తర్హి మా భూత్తన్త్రేణోభయసంబన్ధః, పృథక్సంబన్ధాయ యజిరావర్త్యతామితి చేత్ । వాక్యభేదప్రసఙ్గాత్ । ' ద్రవ్యేణ యాగం కుర్యాత్ ' ఇత్యేకం వాక్యమ్ । ' యాగేన ఫలం కుర్యాత్ ' ఇత్యపరమ్ । తస్మాద్వాజపేయశబ్దో న గుణవిధాయకః, కింతు యథోక్తం ద్రవ్యం నిమిత్తీకృత్యాగ్నిహోత్రశబ్దవత్కర్మనామధేయమ్ ।। 15 ।। 16 ।। 17 ।। 18 ।।

(సప్తమ ఆగ్నేయాదీనామనామతాధికరణే సూత్రమ్) ।

తద్గుణాస్తు విధీయేరన్నవిభాగాద్విధానార్థే న చేదన్యేన శిష్టాః ।। 9 ।।

సప్తమాధికరణమారచయతి --

యదాగ్నేయోఽష్టాకపాల ఇతి నామ గుణోఽథవా ।

నామాగ్నిహోత్రవన్మైవం నామత్వే దేవతా నహి ।। 19 ।।

మన్త్రోఽపి నేహ ప్రత్యక్షస్తద్ధితాద్దేవతావిధిః ।

దేవద్రవ్యవిశిష్టస్య విధానాదేకవాక్యతా ॥ 20 ॥

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే - " యదాగ్నేయోఽష్టాకపాలోఽమావాస్యాయామ్, పౌర్ణమాస్యాం చాచ్యుతో భవతి " ఇతి । తత్ర యథాఽగ్నిహోత్రశబ్దః ' అగ్నయే హోత్రమత్ర ' ఇత్యముపర్థే నిమిత్తీకృత్య కర్మనామధేయమ్, తథాఽఽగ్నేయశబ్దోఽగ్నిసంబన్ధం నిమిత్తీకృత్య కర్మనామ స్యాదితి చేత్ ।

మైవమ్ । నామత్వే దేవతారాహిత్యప్రసఙ్గాత్ । అగ్నిహోత్రే తు " అగ్నిర్జ్యోతిర్జ్యోతిరగ్నిః స్వాహేతి సాయం జుహోతి " ఇత్యనేన వచనేన విహితో మన్త్రః ప్రత్యక్షవిహిత ఇతి మాన్త్రవర్ణికీ దేవతా లభ్యతే । ఇహ తు న తాదృశో మన్త్రోఽస్తి । ఆగ్నేయశబ్దస్తు దేవతాం విధాతుం శక్నోతి । ' అగ్నిర్దేవతాఽస్య ' ఇత్రయస్మిన్నర్థే తద్ధితస్యోత్పన్నత్వాత్ । న చ ద్రవ్యదేవతయోరుభయోర్గుణవిధానాద్వాక్యభేద ఇతి శఙ్కనీయమ్ । కర్మణోఽప్రాప్తత్వేన గుణద్వయవిశిష్టస్య కర్మణ ఏకేన వాక్యేన విధానాత్ । తస్మాత్ - ఆగ్నేయశబ్దేన దేవతాగుణో విధీయతే ॥ 19 ॥ 20 ॥

అత్ర గురుపతమాహ -

యదాగ్నేయ ఇతి ప్రోక్తం న మానం విధ్యసంభవాత్ ।

ఇతి చేన్న విశిష్టార్థవిధౌ సత్యప్రమా కుతః ॥ 21 ॥

ఉదాహృతవాక్యే దేవతారాహిత్యప్రసఙ్గేన నామత్వాభావాద్గుణయోర్విధౌ వాక్కయభేదాఞ్చ విధ్యసంభవాదప్రామాణ్యమితి పూర్వపక్షః ।
గుణద్వయవిశిష్టకర్మవిధిసంభవాత్ప్రామాణ్యమితి సిద్ధాన్తః ॥ 21 ॥

(అష్టమే బర్హిరాదిశబ్దానాం జాతివాచితాధికరణే సూత్రమ్) ।

వర్హిరాజ్యయోరసంస్కారే శబ్దలాభాదతచ్ఛబ్దః ॥ 10 ॥

అష్టమాధికరణమారచయతి -

వర్హిరాజ్యపురోడాశశబ్దాః సంస్కారవాచినః ।

జాత్యర్థా వా శాస్త్రరూఢేస్తే స్యుః సంస్కారవాచినః ॥ 22 ॥

జాతిం త్యక్త్వా న సంస్కారే ప్రయుక్తా లోకవేదయోః ।

వినాఽపి సంస్కృతిం లోకే దృష్టత్వాజ్జాతివాచినః ॥ 23 ॥

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే - " బర్హిర్లునాతి " " ఆజ్యం విలాపయతి " "పురోడాశం పర్యాగ్ని కరోతి " ఇతి । అత్ర బర్హిరాదిశబ్దానాం శాస్త్రే సర్వత్ర సంస్కృతేషు తృణాదిషు ప్రయోగాత్,

పీల్వాదిశబ్దేషు శాస్త్రీయరూఢిప్రాబల్యస్యోక్తత్వాత్,
యూపాహవనీయాదిశబ్దవత్సంస్కారవాచినో బర్హిరాదిశబ్దా ఇతి చేత్ । మైవమ్ ।
అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం జాతివాచిత్వాత్ । యత్ర యత్ర బర్హిరాదిశబ్దప్రయోగః, తత్ర తత్ర
జాతిః ' ఇత్యస్యా వ్యాప్తేర్లోకే వేదే చ నాస్తి వ్యభిచారః । సంస్కారవ్యాప్తేర్లౌకికప్రయోగే వ్యభిచారో
దృశ్యతే । క్వచిద్దేశవిశేషే లౌకికవ్యవహారో జాతిమాత్రముపజీవ్య వినా సంస్కారం తే శబ్దాః
ప్రయుజ్యన్తే - ' బర్హిరాదాయ గావో గతాః ' ఇతి, ' క్తయ్యమాజ్యమ్ ' ఇతి, ' పురోడాశేన మే మాతా
ప్రహేలకం దదాతి ' ఇతి చ । తస్మాజ్జాతివాచినః । ప్రయోజనం తు "బర్హిషా
యూపావటమవస్తృణాతి " ఇత్యత్ర వినా సంస్కారేణ స్తరణసిద్ధిః ।। 22 ।। 23 ।।

అత్ర గురుమతమాహ --

బర్హిరాదౌ నిమిత్తస్కయ దుర్వచత్వాన్న మేతి చేత్ ।

జాతేస్తత్ర నిమిత్తత్వాత్తద్యుక్తా చోదనా ప్రమా ।। 24 ।।

స్పష్టోఽర్థః ।। 24 ।।

(నవమే ప్రోక్షణ్యాదిశబ్దానాం యౌగికతాధికరణే సూత్రమ్) ।

ప్రోక్షణీష్వర్థసంయోగాత్ ।। 11 ।।

నవమాధికరణమారచయతి --

ప్రోక్షణీః సంస్కృతిర్జాతిర్యోగో వా సర్వభూమిషు ।

తథోక్తేః సంస్కృతిర్జాతిః స్యాద్రూఢేః ప్రబలత్వతః ।। 25 ।।

అన్యోన్యాశ్రయతో నాఽఽద్యో న జాతిః కల్ప్యశక్తితః ।

యోగః స్యాత్క్లృప్తశక్తిత్వాత్క్లృప్తర్వ్యాకరణాద్భవేత్ ।। 26 ।।

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే - " ప్రోక్షణీరాసాదయ " ఇతి । తత్ర
ప్రోక్షణీశబ్దస్యాభిమన్త్రణాసాదమాదిసంస్కృతిః ప్రవృత్తినిమితమ్ । కుతః- సర్వేషు
వైదికప్రయోగప్రదేశేషు సంస్కృతానామేవాపాం ప్రోక్షణీశబ్దేనోచ్యమానత్వాదిత్యేకః పక్షః । లోకే
జలక్రీడాయాం ' ప్రోక్షణీభిరుద్వేజితాః స్మః ' ఇత్యసంస్కృతాస్వప్సు
ప్రయోగాద్వర్హిరాదిశబ్దవజ్జాతౌ రూఢత్వాదుదకత్వజాతిః ప్రవృత్తినిమిత్తమ్ । న చ '
ప్రకర్షేణోక్ష్యత ఆభిః ' ఇతి యోగోఽత్ర శఙ్కనీయః । రూఢేః ప్రబలత్వాదితి పక్షాన్తరమ్ । తత్ర న
తావత్సంస్కారో యుక్తః । అన్యోన్యాశ్రయత్వాత్ । విహితేష్వభిమన్త్రణాదిషు
సంస్కారేష్వనుష్ఠితేషు పశ్చాత్సంస్కృతాస్వప్సు ప్రోక్షణీశబ్దప్రవృత్తిః । తత్ప్రవృత్తౌ సత్యాం

ప్రోక్షణీశబ్దేనాపోఽమూద్యాభిమన్త్రణసిద్ధిరితి । నాపి జాతిపక్షో యుక్తః । ఉదకజాతౌ ప్రోక్షణీ
శబ్దస్య వృద్ధవ్య వహారే పూర్వమక్లృప్తత్వేనేతః పరం శక్తేః కల్పనీయత్వాత్ । తతో

గోశబ్దవదశ్వకర్ణశబ్దవచ్చ రూఢో న భవతి । యోగస్తు వ్యాకరణేన క్లృప్తః । సోపసర్గాద్ధాతోః కరణే ల్యుట్ప్రత్యయేన వ్యుత్పాదనాత్ । తస్మాత్ -- ప్రోక్షణీశబ్దో యౌగికః । ఘృతాదేః ప్రోక్షణత్వం ప్రయోజనమ్ ॥ 25 ॥ 26 ॥

(దశమే నిర్మన్థ్యశబ్దస్య యౌగికతాధికరణే సూత్రమ్) ।

తథా నిర్మన్థ్యే ॥ 12 ॥

దశమాధికరణమారచయతి --

రూఢిర్యోగో యోగరూఢిర్వా నిర్మన్థ్యస్య వర్తనమ్ ।

ఆద్యౌ పూర్వవదన్త్యోఽచిరజాతేర్నావనీతవత్ ॥ 27 ॥

అగ్నిచయనే శ్రూయతే - " నిర్మన్థ్యేనేష్టకాః పచన్తి " ఇతి । తత్ర నిర్మన్థ్యశబ్దస్య స్వార్థే కీదృశీ వృత్తిః, ఇతి సంశయే బర్హిరాదిశబ్దవల్లౌకికవైదికసాధారణ్యాదూవహ్నిజాతౌ రూఢిరిత్యేకః పక్షః । ప్రోక్షణీశబ్దవద్రూఢేరక్లృప్తత్వాదరణినిర్మన్థనజన్యసాచ్చ యోగ ఇతి పక్షాన్తరమ్ । లౌకికనిర్మన్థనేన చిరనిర్మన్థనేన చ జన్యం వారయితుం యోగరూఢిః పఙ్కజాదివదాశ్రయణీయా । ఆధానకాలే నిర్మథ్య గార్హపత్యే నిత్యం ధృతోఽగ్నిశ్చిరనిర్మథితః । చయనకాలే నిర్మథ్యోఖాసు ధృతోఽగ్నిరచిరనిర్మథితః । సద్య ఏవ లౌకికమథనేన జాతోఽగ్నిరచిరనిర్మథితః । తేనేష్టకాః పచ్యన్తే । యథా పురాణమూతమయోర్ఘృతయోర్నవనీతజన్యత్వే సమానేఽపి యోగరూఢ్యా నూతనమేవ ' నావనీతమ్ ' ఇతి వ్యవహ్రియతే తద్వత్ ॥ 27 ॥

(ఏకాదశే వైశ్వదేవాదిశబ్దానాం నామధేయతాధికరణే సూత్రాణి 13 - 16) ।

వైశ్వదేవే వికల్ప ఇతి చేత్ ॥ 13 ॥ న వా

ప్రకరణాత్ప్రత్యక్షవిధానాచ్చ , నహి ప్రకరణం

ద్రవ్యస్య ॥ 14 ॥ మిథశ్చానర్థసంబన్ధః ॥ 15 ॥

పరార్థత్వాద్గుణానామ్ ॥ 16 ॥

ఏకాదశాధికరణమారచయతి -

చాతుర్మాస్యాద్యపర్వప్రోక్తాగ్నేయాద్యష్టకాన్తికే ।

వైశ్వదేవేతి శబ్దోక్తో గుణః సంఘస్య నామ వా ॥ 28 ॥

నామత్వే రూపరాహిత్యాదవిధిర్గుణతా సతః ।

అగ్న్యాదిభిర్వికల్ప్యన్తే విశ్వదేవాస్తు సప్తసు ॥ 29 ॥

అనూద్యాష్టౌ యజేతేతి తత్సంఘే నామ వర్ణితమ్ ।

అవిధిత్వేఽప్యర్థవత్స్యాన్నామ ప్రాక్ప్రవణాదిషు ।। 30 ।।

ఇజ్యన్తేఽత్ర యజన్తే వా విశ్వే దేవా ఇతీదృశీ ।

నిరుక్తిర్న వికల్పః స్యాదుత్పత్త్యుత్పన్నశిష్టతః ।। 31 ।।

చాతుర్మాస్యయాగస్య చత్వారి పర్వాణి --- వైశ్వదేవః , వరుణప్రఘాసః , సాకమేధః , శునాసారీయశ్చేతి । తేషు ప్రథమే పర్వణ్యష్టౌ యాగా విహితాః --- ఆగ్నేయమష్టాకపాలం నిర్వపతి, సౌమ్యం చరుమ్, సావిత్రం ద్వాదశకపాలమ్, సారస్వతం చరుమ్, పౌష్ణం చరుమ్ , మారుతం సప్తకపాలకమ్, వైశ్వదేవీమామిక్షామ్, ద్యావాపృథివ్యమేకకపాలమ్, ఇతి । తేషామష్టానాం యాగానాం

సంనిధావిదమామ్నాయతే --- " వైశ్వదేవేన యజేత " ఇతి । తత్రాఽఽగ్నేయాదీన్యాగాన్ ' యజేత ' ఇత్యనూద్య వైశ్వదేవశబ్దేన దేవతారూపో గుణస్తేషు విధీయతే । యద్యపి వైశ్వదేవ్యామిక్షాయాం విశ్వే దేవాః ప్రాప్తాః, తథాఽప్యాగ్నేయాదిషు సప్తసు యాగేష్వప్రాప్తస్వాద్విధీయన్తే । తేష్వప్యగ్న్యాదిదేవతాః సన్తీతి చేత్, తర్హి గత్యభావాత్తేషు దేవతా వికల్ప్యన్తామ్ । నామధేయత్వే తు నామమాత్రస్యాభిధేయత్వాద్ద్రవ్యదేవతయోరభావేన యాగస్యాత్ర స్వరూపాసంభవాచ్చూయమాణో విధిరనర్థకః స్యాత్ -- తస్మాత్ ' గుణవిధిః ' -- ఇతి ప్రాప్తే - '

బ్రూమ ః- ఉత్పత్తివాక్యైర్విహితానాగ్నేయాదీనష్టౌ యాగాన్ 'యజేత' ఇత్యనూద్యాష్టానాం సంఘే వైశ్వదేవశబ్దో నామత్వేనోపవర్ణ్యతే । న చ విధిత్వాసంభవేఽపి నామోపదేశవైయర్థ్యమ్, 'ప్రాచీనప్రవణే వైశ్వదేవేన యజేత ' ఇత్యాదిషు వైశ్వదేవశబ్దేనైకేనైవాష్టానాం సంఘస్య వ్యవహర్తవ్యత్వాత్ । నామప్రవృత్తినిమిత్తభూతా నిరుక్తిర్ద్విధా - ఆమిక్షాయాగే విశ్వేషాం దేవానామిజ్యమానతయా తత్సహచరితార్థానాం

సర్వేషాం ఛత్రిన్యాయేన వైశ్వదేవత్వమ్ । అథవా ' విశ్వే దేవా అష్టానాం కర్తారః ' ఇతి వైశ్వదేవత్వమ్ । తథా చ బ్రాహ్మణమ్ - "యద్విశ్వే దేవాః సమయజన్త, తద్వైశ్వదేవస్య వైశ్వదేవత్వమ్ " ఇతి । దేవతావికల్పస్తు సమానబలత్వాభావాన్న యుజ్యతే । ఆగ్న్యాదయ ఉత్పత్తిశిష్టత్వాత్ప్రబలాః, విశ్వే దేవా ఉత్పన్నశిష్టత్వాదదుర్బలాః । తస్మాత్ -- వైశ్వదేవశబ్దః కర్మనామధేయమ్ ।।28।। 29 ।। 30 ।। 31 ।।

అత్ర గురుమతమాహ --

గుణనామత్వసందేహాదప్రమా చోదనేతి చేత్ ।

నోక్తన్యాయేన సంఘస్య నామధేయత్వనిర్ణయాత్ ।। 32 ।।

స్పష్టోఽర్థః ।। 32 ।।

(ద్వాదశే వైశ్వానరేఽష్టత్వాద్యర్థవాదతాధికరణే సూత్రాణి 17 - 22)

పూర్వవన్తోఽవిధానార్థాస్తత్సామర్థ్యే సమామ్నాయే ।। 17 ।।

గుణస్య తు విధానార్థే తద్గుణాః ప్రయోగే స్యురనర్థకా

న హి తం ప్రత్యర్థవత్తాఽస్తి ।। 18 ।। తచ్చేషో నోప-

పద్యతే ।। 19 ।। అవిభాగాద్విధానార్థే స్తుత్యర్థే

నోపపద్యేరన్ ।। 20 ।। కారణం స్యాదితి చేత్

।। 21 ।। ఆనర్థక్యాదకారణం, కర్తుర్హి కారణాని ,

గుణార్థో విధీయతే ।। 22 ।।

ద్వాదశాధికరణమారచయతి --

యద్ద్వాదశకపాలేష్టేర్వైశ్వానర్యాం అనన్తరమ్ ।

శ్రుతమష్టాకపాలాది తద్గుణో నామ వా స్తుతిః ।। 33 ।।

అన్తర్భావాదష్టతాదేర్నామ స్యాదగ్నిహోత్రవత్ ।

ద్రవ్యం ద్రవ్యాన్తరే నో చేద్గుణస్తర్హి ఫలే త్వసౌ ।। 34 ।।

వాక్యైక్యముపసంహారాద్విస్పష్టం తత్తు బాధ్యతే ।

నానాగుణవిధౌ తస్మాదంశద్వారాంశిసంస్తుతిః ।। 35 ।।

కామ్యేష్టికాణ్డే శ్రూయతే - "వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్పుత్రే జాతే " "యదష్టాకపాలో భవతి గాయత్ర్యైవైనం బ్రహ్మవర్చసేన పునాతి, యన్నవకపాలస్త్రివృతైవాస్మింస్తేజో దధాతి, యద్దశకపాలో విరాజైవాస్మిన్నన్నాద్యం దధాతి, యదేకాదశకపాలస్త్రిష్టుభైవాస్మిన్నిన్ద్రియం దధాతి, యద్ద్వాదశకపాలో జగత్యైవాస్మిన్పశూన్దధాతి, యస్మిఞ్జాత ఏతామిష్టిం నిర్వపతి పూత ఏవ స తేజస్వ్యన్నాద ఇన్ద్రియావీ పశుమాన్భవతి " ఇతి । అత్రాష్టత్వాదిసంఖ్యాసామాన్యాత్పురోడాశాదీనాం గాయత్ర్యాదిరూపత్వకల్పనా కృతా । ఇష్టి విధాయకే వాక్యే యేయం ద్వాదశసంఖ్యా తస్యామష్టత్వాదిసంఖ్యానామన్తర్భావాత్తాః సంఖ్యా నిమిత్తీకృత్యాగ్నిహోత్రశబ్దవదష్టాకపాలాదిశబ్దాః కర్మనామధేయానీత్యేకః పక్షః । నాత్ర ద్వాదశకపాలశబ్దః సంఖ్యాపరః , కింతు పురోడోశద్రవ్యపరః ।' ద్వాదశసు కపాలేషు సంస్కృతః ' ఇతి వ్యుత్పత్తేః । ఏవమష్టాకపాలాదిశబ్దా అపి । తథా సతి ద్రవ్యస్య ద్రవ్యాన్తరేఽనన్తర్భావాన్నామధేయస్య నిమిత్తం నాస్తీతి చేత్ , ఏవం తర్హి పురోడాశద్రవ్యరూపో

గుణో విధీయతామ్ I న చోత్పత్తిశిష్టద్వాదశకపాలపురోడాశావరుద్ధత్వాదష్టకపాలాద్రనవకాశ ఇతి వాచ్యమ్ I బ్రహ్మవర్చసాదిఫలాయ తద్విధ్యుపపత్తేరిత్యపరః

పక్షః I అయమప్యుపపన్నః I బహూనాం గుణానాం విధౌ వాక్యభేదాపత్తేః I న చ భిన్నాన్యేవైతాని వాక్యానీతి వాచ్యమ్ I "వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్ " ఇతి విహితస్య " యస్మిఞ్జాత ఏతామ్ " - ఇత్యుపసంహారేణ వాక్యైకత్వావగమాత్ I తస్మాదంశైరష్టాకపాలాదిభిరంశీ ద్వాదశకపాలః స్తూయతే II 33 II 34 II 35 II

అత్ర గురుమతమాహ --

అగుణత్వాదనామత్వాదమన్త్రత్వాదనన్వయే I

అష్టత్వాద్యప్రమాణం చేన్నార్థవాదతయాऽన్వయాత్ II 36 II

ఉక్తరీత్యా గుణత్వం నామత్వం చ న సంభవతి I ఉత్తమపురుషామన్త్రణాద్యభావాన్న మన్త్రత్వమ్ I అతోऽష్టాకపాలదీనామనన్వయాదప్రామాణ్యం వాక్యస్యేతి చేత్ I మైవమ్ I స్తావకత్వేనాన్వయస్యోక్తత్వాత్ II 36 II

(త్రయోదశే యజమానశబ్దస్య ప్రస్తరాదిస్తుత్యర్థత్వాధికరణే సూత్రమ్) I

తత్సిద్ధిః II 23 II

త్రయోదశాధికరణమారచయతి ---

యజమానః ప్రస్తరోऽత్ర గుణో వా నామ వా స్తుతిః I

సామానాధికరణ్యేన స్యాదేకస్యాన్యనామతా II 37 II

గుణో వా యజమానోऽస్తు కార్యే ప్రస్తరలక్షితే I

అంశాంశిత్వాద్యభావేన పూర్వవన్నాత్ర సంస్తుతిః II 38 II

అర్థభేదాదనామత్వం గుణశ్చేత్రప్రహియేత సః I

యాగసాధకతాద్వారా విధేయప్రస్తరస్తుతిః II 39 II

ఇదమామ్నాయతే - " యజమానః ప్రస్తరః " ఇతి I తత్ర యజమానస్య ప్రస్తరశబ్దో నామధేయమ్, ప్రస్తరస్య వా యజమానశబ్దో నామధేయమ్ I కుతః - ' ఉద్భిదా యజేత ' ఇత్యాదావివ సామానాధికరణ్యాదిత్యేకః పక్షః I గుణవిధిరిత్యపరః పక్షః I తదాऽపి యజమానకార్యే జపాదౌ ప్రస్తరస్యాచేతనస్య సామర్థ్యాభావాద్గుణత్వం నాస్తి I ప్రస్తరకార్యే స్రుగ్ధారణాదౌ యజమానస్య శక్తత్వాద్యజమానరూపో గుణో విధీయతే I ఏవం సతి పశ్చాచ్ఛ్రుతస్య ప్రస్తరశబ్దస్య కార్యలక్షకత్వేऽపి ప్రథమశ్రుతో యజమానశబ్దో

ముఖ్యవృత్తిర్భవతి । న చాత్ర పూర్వన్యాయేన స్తుతిః సంభవతి । అష్టాకపాలద్వాదశకపాలయోరివ ప్రస్తరయజమానయోరంశాంశిత్వాభావాత్ । " వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతా " ఊర్జోఽవరుద్ధ్యై " ఇత్యాదివత్సు_తిరితి చేత్ । న । క్షిప్రత్వాదిధర్మవత్కస్యచిదుత్కర్షస్యాప్రతీతేః । తస్మాత్ - ' నామగుణయోరన్యతరత్వమ్ " ఇతి ప్రాప్తే , --

బ్రూమ ః- గోమహిషయోరివార్థభేదస్యాత్యన్తప్రసిద్ధత్వాన్నామత్వం న యుక్తమ్ । గుణపక్షే తు - అగ్నౌ ప్రహరణస్య ప్రస్తరకార్యత్వాద్యజమానే ప్రహృతే సతి కర్మలోపః స్యాత్ । తస్మాత్ - విధేయః ప్రస్తరో యజమానశబ్దేన స్తూయతే । యథా ' సింహో దేవదత్తః ' ఇత్యత్ర సింహగుణేన శౌర్యాదినోపేతో దేవదత్తః సింహశబ్దేన స్తూయతే, తథా యజమానగుణేన యాగసాధనత్వేన యుక్తః ప్రస్తరో యజమానశబ్దేన స్తూయతే ।

ఏవం " యజమాన ఏకకపాలః " ఇత్యాదిషు ద్రష్టవ్యమ్ ।। 37 ।। 38 ।। 39 ।।

(చతుర్దశ ఆగ్నేయాదిశబ్దానాం బ్రాహ్మణాదిస్తుత్యర్థతాధికరణే సూత్రమ్) ।

జాతిః ।। 24 ।।

చతుర్దశాధికరణమారచయతి -

ఆగ్నేయో బ్రాహ్మణోఽత్రాపి పూర్వవత్సర్వనిర్ణయః ।

ద్వారం తు ముఖజన్యత్వసాగ్నేయత్వేన సంస్తవే ।। 40 ।।

ఇదమామ్నాయతే - " ఆగ్నేయో వై బ్రాహ్మణః " ఇతి । అత్రాత్యన్తప్రసిద్ధార్థభేదాదాగ్నేయశబ్దో న బ్రాహ్మణస్య నామధేయమ్ । నాప్యగ్నిదేవతారూపో గుణో విధీయతే । ' ఆగ్నేయం సూక్తమ్ ' ' ఆగ్నేయం హవిః, ఇత్యేవం దేవతాతద్ధితస్య సూక్తహవిర్విషయత్వాత్ । నహి బ్రాహ్మణః సూక్తమ్, నాపి హవిః । అతః సంబన్ధవాచితద్ధితాన్తాగ్నేయశబ్దేన బ్రాహ్మణః స్తూయతే । యద్యపి బ్రాహ్మణే నాగ్నిసంబన్ధః, తథాఽప్యగ్నిసంబన్ధో ముఖజన్యత్వగుణో బ్రాహ్మణే విద్యతే । తథా చాగ్నిబ్రాహ్మణయోర్ముఖజన్యత్వం క్వచిదర్థవాదే సమామ్నాయతే - " ప్రజాపతిరకామయత, ప్రజాః సృజేత, ఇతి । స ముఖతస్త్రివృతం నిరమిమీత, తమగ్నిర్దేవతాఽన్వయుజ్యత, గాయత్రీ ఛన్దః, రథంతరం సామ, బ్రాహ్మణో మనుష్యాణామ్, అజః పశూనామ్, తస్మాత్తే ముఖ్యా ముఖతో హ్యసృజ్యన్త " ఇతి । తస్మాత్ - ఆగ్నేయశబ్దః స్తావకః ।

ఏవమ్ " ఐన్ద్రో రాజన్యః " "వైశ్యో వైశ్వదేవః" ఇత్యాదిషు ద్రష్టవ్యమ్ ।। 40 ।।

(పఞ్చదశే యూపాదిశబ్దానాం యజమానస్తుత్యర్థతాధికరణే సూత్రమ్) ।

సారుప్యాత్ ।। 25 ।।

పఞ్చదశాధికరణమారచయతి -

ఆదిత్యో యూప ఇత్యత్ర స్తుతిరాదిత్యశబ్దతః ।

ద్వారం చాక్షుషసారూప్యం ఘృతాక్తే త్రైజసేఽస్తి తత్ ।। 41 ।।

ఆదిత్యే యచ్చక్షుర్గమ్యం తేజస్విత్వం తద్యూపేఽప్యస్తి । ఘృతాక్తస్య యూపస్య తేజస్విత్వాధ్యవసాయాత్ । తతః- ఆదిత్యశబ్దేన యూపః స్తూయతే ।

ఏవం " యజమానో యూపః " ఇత్యత్ర చక్షుర్గమ్యయోర్ర్ధ్వత్వస్య సమానత్వాద్యజమానశబ్దేన యూపః స్తూయతే ।। 41 ।।

(షోడశేఽపశ్ర్వాదిశబ్దానాం గవాదిప్రశంసార్థత్వాధికరణే సూత్రమ్) ।

ప్రశంసా ।। 26 ।।

షోడశాధికరణమారచయతి -

పశవోఽన్యే గవాశ్వేభ్యోఽపశవో వా ఇతి శ్రుతమ్ ।

అజాదిష్వపశుత్వం యద్గుణో వాదోఽథవాఽస్తు తత్ ।। 42 ।।

స్తుత్యభావాద్గుణస్తేషు పశుకార్యనిషేధనమ్ ।

అశక్యత్వాన్నిషేధస్య ఘటాద్యర్థాభిధాయినా ।। 43 ।।

పశవోఽపశుశబ్దేన ప్రాశస్త్యాభావసామ్యతః ।

లక్ష్యాస్తత్ర నిమిత్తం తు ప్రశంసైవ గవాశ్వయోః ।। 44 ।।

ఇదమామ్నాయతే -- " అపశవో వా అన్యే గోశ్వేభ్యః, పశవో గోఅశ్వాః " ఇతి । తత్రాజాదిషు శ్రూయమాణం యదపశుత్వం తస్యార్థవాదత్వం న సంభవతి । పశుత్వనిషేధమాత్రేణ స్తుతేరప్రతిభానాత్ । తతః పశుకార్యనిషేధరుమో గుణో విధీయత ఇతి చేత్ । మైవమ్ । అజాదిపశువిధివైయర్థ్యప్రసఙ్గేన నిషేద్ధుమశక్యత్వాత్ । అపశుశబ్దః పశువ్యతిరిక్తం ఘటాదిపదార్థజాతమభిదధాతి । తస్మిన్ఘటాదౌ గవాశ్వవత్ప్రాశస్త్యం నాస్తి । సోఽయం ప్రాశస్త్యాభావోఽజాదిషు పశుష్వస్తీత్యనేనాభిప్రాయేణ పశవ ఏవ సన్తోఽప్యజాదయో ఘటాదిసామ్యాదపశుశబ్దేన లక్ష్యన్తే । పూర్వత్ర యజమానాదిశబ్దానాం ప్రస్తరాద్యర్థేషు ప్రవృత్తినిమిత్తమ్ । తత్రప్రవృత్తిఫలం ప్రస్తరాదిప్రశంసా । ఇహ త్వపశుశబ్దస్యాజాదిషు మవృత్తౌ గవాశ్వయోః ప్రశంసైవ నిమిత్తం ఫలం చ । ద్విప్రకారా ప్రశంసా- వస్తునివిద్యమానగుణోత్కర్ష ఏకః ప్రకారః । స్తావకేన శబ్దేన సంపాదితో గుణోత్కర్షోఽపరః ప్రకారః । గవాశ్వయోరజాదిభ్య ఉత్కర్షో లోకసిద్ధో యః సోఽత్ర నిమిత్తమ్ । ' అజాదయః స్వభావతః పశవోఽపి సన్తో గవాశ్వౌ ప్రత్యపశవః సంపన్నాః । ఈదృశో గవాశ్వయోర్మహిమా ' ఇతి స్తుతిఫలమ్ । తస్మాత్ -- " అపశవో వై " ఇత్యయమర్థవాదః ।

అయమేవ న్యాయ ఉదాహరణాన్తరేఽపి యోజనీయః- " అయజ్ఞో వా ఏష యోఽసామ " ఇత్యేకముదాహరణమ్ । " అసత్రం వా ఏతద్యచ్ఛన్దోగమ్ " ఇత్యపరముదాహరణమ్ । " అగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదిర్యజ్ఞోఽపి సామహీనత్వాదయజ్ఞో భవతి । ఈదృశః సామ్నో మహిమా । ఛన్దోగశబ్దేన చతుర్విశః, చతుశ్చత్వారింశః, అష్టచత్వారింశ ఇత్యేతే త్రయః స్తోమా ఉచ్యన్తే । అక్షరసంఖ్యాసామ్యేన గాయత్రీత్రిష్టుబ్జగరీఛన్దోభిర్గీయమానత్వాత్ । తేషాం చ విష్టుతిః సామబ్రాహ్మణే ద్రష్టవ్యా । అతః సత్రమపి చతుర్దశరాత్రాదికం ఛన్దోగరహితత్వాదసత్రం భవతి । ఈదృశశ్ఛన్దోగానాం మహిమా । ఇత్యేవం స్తావకత్వాదర్థవాదత్వమ్ ।। 42 ।। 43 ।। 44 ।।

(సప్తదశే భూమాధికరణే బాహుల్యేన సృష్టివ్యపదేశాధికరణే సూత్రమ్) ।

భూమా ।। 27 ।।

సప్తాదశాధికరణమారచయతి ----

సృష్టీరుపదధాతీతి యే మన్త్రాః సృష్టిలిఙ్గకాః ।

విధేయాస్తే గుణత్వేన వాదో వాఽత్ర గుణే విధిః ।। 45 ।।

ఆఖ్యాతేనాభిసంబన్ధాదవిధ్యన్తరయోగతః ।

లిఙ్గప్రకరణప్రాప్తేర్మన్త్రాణాం విధ్యసంభవాత్ ।। 46 ।।

తాననూద్యేష్టకాధానం విదధ్యాత్స్తూయతే యతః ।

యథాసృష్టేత్యనేనాతః సృష్టీరిత్యర్థవాదగీః ।। 47 ।।

ఏకయాఽస్తువతేత్యాదౌ మన్త్రసంఘే క్వచిన్నహి ।

సృష్టిశబ్దస్తథాఽప్యుక్తిః సృష్టిశబ్దేన భూమతః ।। 48 ।।

అగ్నిచయనే శ్రూయతే -- " సృష్టీరుపదధాతి " ఇతి । సృష్టిశబ్దోపేతా మన్త్రా యాసామిష్టకానాముపధానే విద్యన్తే తా ఇష్టకాః సృష్టయ ఉచ్యన్తే । ' సృష్టిమానాసాముపధానో మన్త్రః ' ఇతి విగృహ్య " తద్వామాసాముపధానః " [పా. సూ. 4।4।125] ఇత్యాదివ్యాకరణసూత్రసిద్ధప్రక్రియయా తన్నిష్పాదనాత్ । సృష్టిశబ్దోపేతాశ్చోపధానమన్త్రాః " ఏకయాఽస్తువత " ఇత్యస్మిన్ననువాకే సమామ్నాతాః । " బ్రహ్మసృజ్యత, భూతాన్యసృజ్యన్త " ఇత్యాదినా సృజతిధాతోస్తేషు ప్రయుక్తత్వాత్ । తే మన్త్రా అత్ర సృష్టిశబ్దేనోపధానే గుణత్వేన విధీయన్తే । కుత ః- ' ఉపదధాతి ' ఇత్యనేనాఽఽఖ్యాతేనాభిసంబన్ధాత్ । న చార్థవాదత్వమస్య సంభవతి । విధ్యన్తరేణ

సహైకవాక్యత్వాభావాదితి ప్రాప్తే, --

బ్రూమ ః- అగ్నిచయనప్రకరణే పఠితత్వాత్తేషాం మన్త్రాణాం సామాన్యతశ్చయనసంబన్ధోఽవగన్యతే । విశేషసంబన్ధః సృజతిలిఙ్గాదవగన్తవ్యః । తథాసతి ప్రాప్తత్వాన్న తే మన్త్రా అత్ర విధీయన్తే, కింతు - తాన్మన్త్రాననూద్యేష్టకోపధానం విధీయతే । సృష్టిశబ్దేనానువాదస్తు వక్ష్యమాణార్థవాదోపపత్త్యర్థః । " యథాసృష్టమేవావరున్ధే " ఇతి హి వక్ష్యమాణోఽర్థవాదః । యది విధివాక్యే మన్త్రాణామనువాదకః సృష్టిశబ్దో న స్యాత్ , తదానీమర్థవాదే సృష్టిశబ్దప్రయోగాద్విధ్యర్థవాదయోర్వైయధికరణ్యభ్రమః స్యాత్ । తస్మాన్మన్త్రానువాదీ సృష్టిశబ్దో న గుణవిధాయకః , కింత్వర్థవాదః । నను ప్రథమమన్త్రే సృజతిధాతుర్న ప్రయుక్తః , కింతు దధాతిధాతుః ప్రయుక్తః । " ఏకయాఽస్తువత " "ప్రజాఅధీయన్త " ఇతి తత్పాఠాత్ । బాఢమ్ । తథాఽపి ద్వితీయతృతీయాదిషు బహుషు మన్త్రేషు సృజతిధాతుప్రయోగాద్భూమరూపం సాదృశ్యమస్తి । యత్ర సర్వాణి వాక్యాని సృష్టిశబ్దోపేతాని తత్ర యథా సృష్టిశబ్దప్రయోగః ।। 45 ।। 46 ।। 47 ।। 48 ।।

(అష్టాదశే లిఙ్గసమవాయన్యాయే (ప్రాణభృదాదిశబ్దానాం స్తుత్యర్థత్వాధికరణే) సూత్రమ్) ।

లిఙ్గసమవాయాత్ ।। 28 ।।

అష్టాదశాధికరణమారచయతి --

సృష్టివత్ప్రాణభృత్తత్ర సాదృశ్యం లిఙ్గభూమతః ।

అత్రైకమన్త్రగో లిఙ్గసమవాయో విశిష్యతే ।। 49 ।।

"ప్రాణభృత ఉపదధాతి" ఇత్యత్రాపి సృష్టిన్యాయేన మన్త్రవిధిరితి పూర్వపక్షః । లిఙ్గప్రకరణప్రాప్తమన్త్రానువాదేనేష్టకోపధానవిధిః । "ఏతస్యైవ ప్రాణాన్దధాతి" ఇత్యస్య వక్ష్యమాణార్థవాదస్యోపపత్తయే ప్రాణభృచ్ఛబ్దేన మన్త్రానువాదః । పూర్వత్ర - ద్వితీయా - దిమన్త్రేషు సృష్టిలిఙ్గానాం బాహుల్యమ్ । ఇహ తు - ప్రథమమన్త్ర ఏవ ప్రాణభృల్లిఙ్గమామ్నాయతే - " అయం పురోభువస్తస్య ప్రాణో భౌవాయనః " ఇతి । ఏకస్యైవ మన్త్రస్య ప్రాణభృత్త్వేఽపి ' ఛత్రిణో గచ్ఛన్తి ' ఇతివత్తత్సహచరితాః సర్వే మన్త్రాః ప్రాణభృచ్ఛబ్దేన లక్ష్యన్తే । తదేవం యజమానకార్యసిద్ధ్యాదయో గుణవృత్తిహేతవో నిర్ణీతాః । తథా చోక్తమ్ ---

"తత్సిద్ధిజాతిసారూప్యప్రశంసాలిఙ్గభూమభిః ।

షడ్భిః సర్వత్ర శబ్దానాం గౌణీ వృత్తిః ప్రకల్పితా " ।। ఇతి ।

(ఏకోనవింశే వాక్యశేషేణ సందిగ్ధార్థనిరూపణాధికరణే సూత్రమ్) ।

సందిగ్ధేషు వాక్యశేషాత్ ।। 29 ।।

ఏకోనవింశాధికరణమారచయతి ---

శర్కరా ఉపధత్తేఽక్తాస్తేజో వై ఘృతమత్ర కిమ్ ।

తైలాదినాఽఞ్జితా అక్తా ఘృతేనైవాథవాఽఞ్జనమ్ ।। 50 ।।

తైలాదినాఽపి ముఖ్యత్వాదసంజాతవిరోధనాత్ ।

అప్రాప్తార్థత్వతశ్చాస్య విధేర్వాదాద్బలిత్వతః ।। 51 ।।

సామాన్యమననుష్ఠేయం విశేషస్తు విధౌ నహి ।

ఘృతేనైవాఞ్జనం వాక్యశేషాత్సందిగ్ధనిర్ణయాత్ ।। 52 ।।

అర్థవాదగతా చేయం స్తుతిర్ఘృతముపేయుషీ ।

బోధయన్తీ విధేయత్వం ఘృతస్య గమయేద్విధిమ్ ।। 53 ।।

" అక్తాః శర్కరా ఉపదధాతి " " తేజో వై ఘృతమ్ " ఇతి శ్రూయతే । మృత్తికామిశ్రాః క్షుదాపాషాణాః శర్కరాః । తాశ్చ ఘృతతైలవసాదీనామన్యతమేన ద్రవ్యేణాఞ్జనీయాః । కుతః । అఞ్జనసామాన్యబోధకస్య విధివాక్యస్య ఘృతవిశేషబోధకాదర్థబాదాత్ప్రబలత్వాత్ । తత్ప్రాబల్యే చ ముఖ్యత్వాదయస్త్రయో హేతవః । స్వార్థతయా విధేర్ముఖ్యత్వమ్ , ప్రథమశ్రుతత్వాచ్చాసంజాతవిరోధిత్వమ్ , అనధిగతార్థబోధకత్వాదప్రాప్తార్థత్వమ్, అర్థవాదస్తు - విధిస్తావకత్వాన్న ముఖ్యః, చరమశ్రుతత్వాత్సంజాతవిరోధీ, జ్ఞాతార్థానువాదిత్వాత్ప్రాప్తార్థః । తస్మాత్ - ' యేన కేనాప్యఞ్జనమ్ ' ఇతి ప్రాప్తే, --

బ్రూమ ః- విధివాక్యేన కిమఞ్జనసాధనసామాన్యం విధీయతే, తద్విశేషో వా । నాఽఽద్యః । సామాన్యస్యాననుష్ఠేయత్వాత్ । న ద్వితీయః । ఘృతతైలాదివిశేషవాచకశబ్దాభావాత్ । తత ఉక్తరీత్యా ప్రబలమపి విధివాక్యమనుష్ఠానయోగ్యే విశేషే సందేహజనకతయా నిర్ణయహేతుమర్థవాదమపేక్షతే, న తు తేన సహ విరుధ్యతే । అర్థవాదేఽపి ఘృతస్య విధిర్నాస్తీతి చేత్ । న । విధేరున్నేయత్వాత్ । ' తేజో

వై ఘృతమ్ ' ఇత్యేవం తేజస్త్వేన ఘృతస్య స్తూయమానత్వాద్విధేయత్వం గమ్యతే । " స్తూయతే స విధీయతే " ఇతి న్యాయాత్ । తేన చ విధేయత్వేన విధాయకః శబ్దః కల్ప్యతే - ఘృతేనాక్తా ఇతి । తస్మాత్ - ఘృతేనైవాఞ్జనమ్ ।। 50 ।। 51 ।। 52 ।। 53 ।।

(వింశే సామర్థ్యేనావ్యవస్థితానాం వ్యవస్థాధికరణే సూత్రమ్) ।

అర్థాద్వా కల్పనైకదేశత్వాత్ ।। 30 ।।

వింశాధికరణమారచయతి --

స్రువేణాథ స్వధితినా హస్తేనావద్యతీత్యమీ ।

ఆజ్యే మాంసే పురోడాశే సంకీర్ణా వా వ్యవస్థితాః ।। 54 ।।

వ్యవస్థాపకరాహిత్యాత్స్రువాద్యా అవ్యవస్థితాః ।

వ్యవస్థాపకతాశక్తేస్తద్వశేన వ్యవస్థితిః ।। 55 ।।

" స్రువేణావద్యతి " " స్వధితినాఽద్యతి " "హస్తేనావద్యతి " ఇతి శ్రూయతే । తత్రావదేయేష్వాజ్యమాంసపురోడాశేషు హవిఃష్వమీ స్రువాద్యా అవదానహేతవః సంకీర్ణాః । కుతః । వ్యవస్థాపకస్య శబ్దస్యాభావాదితి చేత్ ।

మైవమ్ । శక్తేర్వ్యవస్థాపకత్వాత్ ।

" ఆఖ్యాతానామర్థే బ్రువతాం శక్తిః సహకారిణీ "

ఇతి న్యాయాత్ । ' కటే భుఙ్క్తే ' ' కాంస్యపాత్ర్యాం భుఙ్క్తే ' ఇత్యత్ర లౌకికాస్తత్తద్వస్తుశక్త్యనుసారేణ వ్యవస్థాం కల్పయన్తి --' కట ఆసీనః , ' కాంస్యపాత్ర్యామోదనం నిధాయ ' ఇతి । వేదేఽపి - " అఞ్జలినా సక్తూన్ప్రదాయ జుహుయాత్ " ఇత్యత్ర యద్యపి ద్విహస్తసంయోగోఽఞ్జలిః, తథాఽపి గురుదేవతాదిప్రసాదనార్థాఞ్జలివన్నిశ్ఛిద్రసంయోగో న భవతి । తాదృశేఽఞ్జలౌ సక్తూనామవకాశాభావాత్ । అతః సాపర్థ్యాత్సంయుక్తప్రసృతిద్వయాత్మకో మధ్యగతావకాశోపేతోఽఞ్జలిర్గృహీతః । ఏవమత్రాపి ద్రవద్రవ్యస్యాఽఽజ్యస్య స్రువో యోగ్యః, ఛేదనీయమాంసస్య శస్త్రవిశేషః స్వధితిః । సంహతస్య పురోడాశస్య హస్తః, ఇత్యేనేన ప్రకారేణ స్రువాద్యా వ్యవస్థితాః ।। 54 ।। 55 ।।

ఇతి శ్రీ మాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే ప్రథమాధాయాయస్య చతుర్థః పాదః ।। 4 ।।

	అత్ర పాదే	ఆదితః ।
అధికరణాని	20	42
సూత్రాణి	30	150

సమాప్తశ్చ ప్రథమోఽధ్యాయః ।। 1 ।।

---------- ***** ---------

॥ శ్రీః ॥

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః ।

(తత్ర ప్రథమః పాదః)

ప్రమాణముపజీవ్యత్వాత్ప్రథమేఽధ్యాయ ఈరితమ్ ।
మానాధీనస్య ధర్మస్య ద్వితీయే భేద ఉచ్యతే ॥ 1 ॥

అనేన ప్రథమద్వితీయయోరధ్యాయయోః పూర్వోత్తరభావ ఉపపాదితః ॥ 1 ॥

(ప్రథమేఽపూర్వస్యాఽఽఖ్యాతప్రతిపాద్యత్వాధికరణే సూత్రాణి 1 - 4) ।

భావార్థాః కర్మశబ్దాః, తేభ్యః క్రియా ప్రతీయేత, ఏష
హ్యర్థో విధీయతే ॥ 1 ॥ సర్వేషాం భావోఽర్థ ఇతి చేత్ ॥ 2 ॥
యేషాముత్పత్తౌ స్వే ప్రయోగే రుపోపలబ్ధిస్తాని నామాని,
తస్మాత్తేభ్యః పరాకాఙ్క్షా భూతత్వాత్స్వే ప్రయోగే ॥ 3 ॥
యేషాం తూత్పత్తావర్థే స్వే ప్రయోగో న విద్యతే తాన్యాఖ్యాతాని,
తస్మాత్తేభ్యః ప్రతీయేతాఽఽశ్రితత్వాత్ప్రయోగస్య ॥ 4 ॥

ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే ప్రథమాధికరణే ప్రథమం వర్ణకమారచయతి -

విధివాక్యే పదైః సర్వైరపూర్వే ప్రతిపాద్యతే ।
ప్రత్యేకమథవైక్యేన సర్వైస్తత్ప్రతిపాదనమ్ ॥ 2 ॥
ఫలాన్వయిత్వాత్సర్వేషాం ప్రధానాన్వయలాభతః ।
లాఘవాదేకబోధ్యత్వం తచ్ఛేషస్తు పదాన్తరమ్ ॥ 3 ॥

విధివాక్యమదృష్టార్థమఖిలమత్రోదాహరణమ । విధివాక్యే యావన్తి పదాని సన్తి తాని సర్వాణి క్రియాకారకసంబన్ధమనాదృత్య ప్రత్యేకమపూర్వస్య ప్రతిపాదకాని । కుతః । అపూర్వస్య ఫలత్వేన సర్వేషాం పదానాం ఫలాన్వయిత్వాత । అపూర్వప్రతిపాదనాభావేఽపి క్రియాకారకయోః పరస్పరాన్వయోఽస్త్యేవేతి చేత్ । సత్యమ్ । తథాఽపి ప్రధానాన్వయో లభ్యేత । ఫలం హి ప్రధానమ్ । పురుషార్థతయా సాధ్యమానత్వాదితి ప్రాప్తే,

బ్రూమః:- అపూర్వస్యాత్యన్తమదృష్టత్వాదేకకల్పనయైవ వాక్యస్యోపపత్తావనేకకల్పనే గౌరవం స్యాత్ । తస్మాదేకమపూర్వమేకేన శబ్దేన ప్రతిపాద్యతే । పదాన్తరం తు తచ్ఛేషతయాఽన్వేతి । నను యస్య పదస్యార్థోఽపూర్వస్య కల్పకస్తత్పదార్థస్య

ఫలసాధనతయా ఫలం ప్రత్యుపాదేయత్వవిధేయత్వగుణత్వాన్యభ్యుపగన్తవ్యాని । తథా తస్యైవ శేషభూతపదాన్తరార్థే ప్రత్యుద్దేశ్యత్వానువాద్యత్వప్రధానత్వానామపి ప్రాప్తత్వాద్విరుద్ధత్రికద్వయాపత్తిరితి చేత్ । మేవమ్ । " ఉద్భిదా యజేత పశుకామః " "శ్యేనేనాభిచరన్యజేత " ఇత్యాదావుద్భిదాదిశబ్దానాం నామత్వేనాత్వయే సతి యాగసాధనవాచిత్వాభావేన యజతావుద్దేశ్యత్వాదిత్రికాపాదకత్వాభావాత్ । తస్మాదేకమేవ పదమపూర్వప్రతిపాదకమ్ । న చ ధర్మభేదచిన్తాం ప్రస్తుతా పరిత్యజ్య కిమిత్యపూర్వే చిన్త్యత ఇతి వాచ్యమ్ । అపూర్వస్యైవ ధర్మత్వాత్ ।। 2 ।। 3 ।।

ద్వితీయం వర్ణకమారచయతి --

ద్రవ్యాదిశబ్దతోఽపూర్వధీర్భావార్థపదాదుత ।

ద్రవ్యాదీనాం ఫలార్థత్వాత్తచ్ఛబ్దేన హ్యపూర్వధీః ।। 4 ।।

క్రియాద్వారమృతే ద్రవ్యం ఫలేన నహి యుజ్యతే ।

భావనావాచినోఽపూర్వమాఖ్యాతాదవగమ్యతే ।। 5 ।।

ధాత్వర్థవ్యతిరేకేణ భావనా నేతి చేన్న తత్ ।

సర్వధాత్వర్థసంబద్ధః కరోత్యర్థో హి భావనా ।। 6 ।।

ధాత్వర్థః కరణం తస్యాం సమానపదవర్ణితః ।

ద్రవ్యాద్యుపకృతిర్దృష్టా ధాత్వర్థోత్పాదనాత్మికా ।। 7 ।।

ఇదమామ్నాయతే - " సోమేన యజేత " " హిరణ్యమాత్రేయాయ దదాతి " "తస్మాత్సువర్ణే హిరణ్యం ధార్యమ్ " " శ్యేనేనాభిచరన్యజేత " "చిత్రయా యజేత పశుకామః " ఇత్యాది । తత్ర సోమహిరణ్యశబ్దౌ ద్రవ్యవాచినౌ, సువర్ణశబ్దో గుణవాచీ, శ్యేనచిత్రాశబ్దౌ కర్మవాచినౌ । తైరేతైర్ద్రవ్యాదిశబ్దైరపూర్వే ప్రత్యేతి కుతః । ద్రవ్యాదీనాం సిద్ధరూపాణాం సాధ్యం ఫలం ప్రతి సాధనత్వసంభవాత్ । యాగదానాదిరూపస్తు భావార్థః స్వయమపి ఫలవత్సాధ్యరూపత్వాన్న సాధనం భవితుమర్హప్తి । తతో ద్రవ్యాదీనాం ఫలం ప్రతి కరణత్వాద్ద్రవ్యాదిశబ్దా అపూర్వప్రత్యాయకా ఇతి ప్రాప్తే ---

బ్రూమ ః- క్రియాం వినా ద్రవ్యాణి ఫలం సాధయితుం న క్షమన్తే । పచిక్రియామన్తరేణ కాష్ఠస్థాల్యాదీనామోదనసాధకత్వాదర్శనాత్ । అతో భావనావాచినా యజతి దదాతీత్యాఖ్యాతేనాపూర్వే ప్రతీయతే । నను ధాత్వర్థ ఏవ భావనా, తదన్యా వా । న తావద్ధాత్వర్థః । తస్య తాం ప్రతి కరణత్వోక్తేః । న ద్వితీయః । ధాత్వర్థవ్యతిరిక్తాయాః క్రియాయాదుర్లక్ష్యత్వాదితి చేత్ । మైవమ్ । సర్వధాత్వర్థసంబద్ధస్య కరోతిరూపస్య లక్షయితుం శక్యత్వాత్ । తదుక్తమాచార్యై ః-

" ధాత్వర్థవ్యతిరేకేణ యద్యప్యేషా న లక్ష్యతే ।

తథాఽపి సర్వసామాన్యరూపేణైవావగమ్యతే " ఇతి ।

అన్యైరప్యుక్తమ్ --

" సిద్ధసాధ్యస్వభావాభ్యాం ధాత్వర్థో ద్వివిధస్తయోః ।

అన్యోత్పాదానుకూలాత్మా భావనా సాధ్యరూపిణీ " ఇతి ।

' పచతి ' ఇత్యుక్తే ' పాకం కరోతి ' ఇత్యేతమర్థే సర్వే జనాః ప్రతియన్తి । తత్ర పాకః, పక్తిః పచనమ్, ఇత్యేతైః శబ్దైర్వ్యవహ్రియమాణో లిఙ్గకారకసంఖ్యాయోగ్యో ధాత్వర్థః సిద్ధస్వభావః । ' కరోతి ' ఇత్యనేన వ్యవహ్రియమాణో లిఙ్గాద్యపేతః సాధ్యస్వభావద్యోతనాయాఽఽఖ్యాతప్రత్యయవిధిః । స చాఽఽఖ్యాతప్రత్యయార్థ ఓదనోత్పత్తేరనుకూలః । తతో భవితురోదనస్య ప్రయోజకవ్యాపారత్వాణ్ణిజన్తేన భావనాశబ్దేనోచ్యతే -ఇతి । అన్యే భావనాపక్షా అయుక్తాః । ప్రయత్నో భావనేతి చేత్ । న । 'రథో గచ్ఛతి' ఇత్యత్ర తదభావప్రసఙ్గాత్ । స్పన్ద ఇతి చేత్ । న । మానసత్యాగరూపే యజతావవ్యాప్తేః । ఉభయసాధారణముదాసీనత్వవిచ్ఛేదసామాన్యం భావనేతి చేత్ । న । శబ్దభావనాయామవ్యాప్తిః న హి శబ్దస్య విభోరచేతనస్య స్పన్దః ప్రయత్నో వాఽస్తి । లిఙ్ - లేట్ - లోట్తవ్యప్రత్యయమాత్రగతా శబ్దభావనా । సర్వాఖ్యాతగతాఽర్థభావనా । తదుక్తమ్ --

" అభిధాం భావనామాహురన్యామేవ లిఙ్ాదయః ।

అర్థాత్మభావనా త్వన్యా సర్వాఖ్యాతేషు గమ్యతే " ఇతి ।।

కించ స్పన్దాదివాదినోఽపి న స్వరూపేణ స్పన్దాదీనాం భావనాత్వమాహుః, కింత్వన్యోత్పాదానుకూలం స్వరూపమ్ । తస్మాదస్మదుక్తైవ భావనా । యథా ' పచతి, ఇత్యత్రౌదనఫలోత్పత్త్యనుకూలా, తథా 'యజతి' ఇత్యత్ర స్వర్గాదిఫలోత్పత్త్యనుకూలా । తస్యాం చ ఫలభావనాయాం ప్రత్యయవాచ్యాయామేకపదోపాత్తత్వేన ప్రత్యాసన్నత్వాత్ప్రకృత్యర్థః కరణమ్ , న తు ద్రవ్యాది । తస్య పదాన్తరోపాత్తత్వేన విప్రకృష్టత్వాత్ । సాధ్యరూపోఽపి ప్రకృత్యర్థః స్వసాధననిష్పాదితః సఙ్కోతి ఫలం సాధయితుమ్ । ద్రవ్యాదీనాం తు ప్రకృత్యర్థోత్పాదనేన దృష్ట ఏవోపకారః । ద్రవ్యాదినిష్పాదితేన ధాతువాచ్యేన యాగాదికరణేన స్వర్గాదిఫలోత్పత్తౌ సత్యాం యేయమనుకూలవ్యాపారాత్మా కృతిశబ్దాభిధేయా ఫలోత్పాదనా సేయం యజ్యాదిధాతూనామన్యతమేన కేనాపి నాభిధీయతే । సర్వధాత్వర్థానుయాయిత్వాత్ । అతో న భావనాయాః ప్రకృత్యర్థత్వమాశఙ్కితుం శక్యమ్ । అస్తు తర్హి -- ధాత్వర్థసామాన్యమేవ భావనేతి చేత్ । న । ప్రతిధాత్వర్థే విలక్షణరూపత్వాత్ । అన్యద్ధి పాకస్యాదనం ప్రత్యానుకూల్యమ్ । అన్యచ్చ చలనస్య సంయోగవిభాగౌ ప్రతి । అన్యథా ఫలవిభాగానుపపత్తేః । భిన్నాసు భావనావ్యక్తిషు భావనాత్వసామాన్యమనువర్తతాం నామ ।

నైతావతా౽ప్రకృత్యర్థసామాన్యం తద్భవతి । తస్మాద్విశేషరూపాత్సామాన్యరూపాచ్చ యజ్యాదిధాతువాచ్యాదన్యైవా౽౽ఖ్యాతప్రత్యయవాచ్యా భావనా । తథాసతి 'యజేత' ఇత్యత్రా౽౽ఖ్యాతస్య 'భావయేత్' ఇత్యర్థో భవతి । తత్ర ' కిం భావయేత్, కేన భావయేత్, కథం భావయేత్, ఇత్యకాఙ్క్షాయాం ' స్వర్గే భావయేత్ ' యాగేన భావయేమ్, అగ్న్యన్వాధానప్రయాజావఘాతాదిభిరుపకారం సంపాద్య భావయేత్ , ఇత్యేవం భాజ్యకరణేతికర్తవ్యతాసమర్పణేనా౽౽కాఙ్క్షాపూరణాత్ప్రకరణామ్నాతః సకలః శబ్దసందర్భో భావనావాచిన ఆఖ్యాతస్యైవ ప్రపఞ్చః । భావ్యాద్యంశత్రయవతీ సేయమార్థీ భావనేత్యుచ్యతే । సా సర్వా౽పి శబ్దభావనాయా భావ్యా, విధాయకో లిఙ్జాదిః కరణమ్ । అర్థవాదసంపాదితా స్తుతిరితికర్తవ్యతా । సేయం శబ్దభావనా లిఙ్జాదిభిరేవ గమ్యతే । ' అర్థభావనాం సర్వైరాఖ్యాతప్రత్యైయర్గమ్యత ఇత్యుక్తమ్ । తస్యాం చార్థభావనాయాం స్వర్గస్య భావ్యత్వం కమియోగాదవగమ్యతే । ప్రకృత్యర్థస్య కరణత్వం తృతీయాశ్రుత్యా । తథా చ శ్రూయతే - " దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేత " ' చిత్రయా యజేత పశుకామః ' ఇతి । తచ్చ

కరణత్వమపూర్వకల్పనామన్తరేణ న సంభవతీత్యభిధాస్యతే । తస్మాదాఖ్యాతప్రత్యయాన్తాద్భావార్థపదాదపూర్వే గన్యతే । చిన్తాప్రయోజనం తు - 'పూర్వపక్షే ద్రవ్యాద్యపచారే ప్రతినిధ్యభావః । సిద్ధాన్తే తు తత్సద్భావః ' ఇతి ।। 4 ।। 5 ।। 6 ।। 7 ।।

(ద్వితీయే౽పూర్వస్యాస్తిత్వాధికరణే సూత్రమ్)

చోదనా పునరారమ్భః ।। 5 ।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి --

అపూర్వసదసద్భావసంశయే సతి నాస్తి తత్ ।

మానాభావాత్ఫలం యాగాత్సిద్ధ్యేచ్ఛాస్త్రప్రమాణతః ।। 8 ।।

క్షణికస్య వినష్టస్య స్వర్గహేతుత్వకల్పనమ్ ।

విరుద్ధం మాన్తరేణాతః శ్రేయో౽పూర్వస్య కల్పనమ్ ।। 9 ।।

అవాన్తరవ్యాపృతిర్వా శక్తిర్వా యాగజోచ్యతే ।

అపూర్వమితి తద్భేదః ప్రక్రియాతో౽వగమ్యతామ్ ।। 10 ।।

పూర్వాధికరణే వర్ణకాభ్యాం యదిదముక్తమ్ - ' అపూర్వస్యైకమేవ పదం ప్రత్యాయకమ్ ' తచ్చ 'యజేత' ఇత్యాఖ్యాతాన్తభావార్థపదమ్, ఇతి । తదనుపపన్నమ్ । అపూర్వసద్భావేమానాభావాత్ । ' యజేత ' ఇత్యాభ్యాం ప్రకృతిప్రత్యయాభ్యాం కరణభావనయోరభిధానాత్ । అపూర్వాభావే కాలాన్తరభావిస్వర్గసాధనత్వం వినశ్వరస్య యాగస్యానుపపన్నమితి చేత్ । న । శాస్త్రప్రామాణ్యేన తదుపపత్తేరితి ప్రాప్తే --

బ్రూమః- 'దర్శపూర్ణమాసాభ్యామ్' ఇతి తృతీయాశ్రుత్యా తావద్యాగస్య స్వర్గసాధనత్వం ప్రమితమ్ । తద్యథోపపద్యతే తథాఽవశ్యం భవతాఽపి కల్పనీయమ్ । తత్ర కిం యావత్ఫలం యాగస్యావస్థానం కల్ప్యతే, కింవా వినష్టస్యాపి స్వర్గోత్పాదనమ్ । నాఽఽద్యః । యాగే క్షణికత్వస్య ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్ । న ద్వితీయః । మృతయోర్దేపత్యోః పుత్రోత్పత్త్యదర్శనాత్ । అతో మానాన్తరవిరుద్ధాద్భవదీయకల్పనాదస్మదీయమవిరుద్ధమపూర్వకల్పనం జ్యాయః । కల్పితేఽప్యపూర్వే తస్యైవ స్వర్గసాధనత్వాద్యాగస్య స్వర్గసాధనత్వశ్రుతిర్వ్యాధ్యేతేతి చేత్ । న । 'యాగావాన్తరవ్యాపారోఽపూర్వమ్' ఇత్యఙ్గీకారాత్ । న హ్యుద్యమననిపతనయోరవాన్తరవ్యాపారయోః సత్త్వే కుఠారస్య సాధనత్వమపైతి । యది వ్యాపారవతో యాగస్య నాశే వ్యాపారే న తిష్ఠేత్తర్హి యాగజన్యా కాచిచ్ఛక్తిరపూర్వమస్తు । శక్తివ్యవధానేఽపి యాగస్య సాధనత్వమవిరుద్ధమ్ । ఔష్ణ్యవ్యవహితేఽప్యగ్నౌ దాహకత్వాఙ్గీకారాత్ । యథాఽఙ్గారజన్యమౌష్ణ్యం శాన్తేష్వప్యఙ్గారేషు జలేఽనువర్తతే, తథా యాగజన్యమపూర్వే నష్టేఽపి యాగే కర్తర్యాత్మన్యవనువర్తతామ్ । తస్మాదస్త్యపూర్వమ్ । తద్విశేషస్తు సంప్రదాయసిద్ధయాగప్రక్రియయాఽవగన్తవ్యః । తథా హి - ప్రక్రియా పూర్వాచార్యైరిత్థం దర్శితా - "ప్రథమం తావత్ఫలవాక్యేన కర్మణః ఫలసాధనతా బోధ్యతే - 'యాగేన స్వర్గే కుర్యాత్' ఇతి । 'కథం వినశ్వరేణ ఫలం కర్తవ్యమ్' ఇత్యపేక్షాయామ్ 'అపూర్వే కృత్వా' ఇత్యుచ్యతే । 'కథమపూర్వే క్రియతే' ఇత్యపేక్షాయాం 'యాగానుష్ఠానప్రకారేణ' ఇతి । తచ్చాపూర్వే దర్శపూర్ణమాసయోరనేకవిధమ్ - ఫలాపూర్వమ్ । సముదాయాపూర్వమ్ ష ఉత్పత్త్యపూర్వమ్, అఙ్గాపూర్వే చేతి । యేన స్వర్గ ఆరభ్యతే తత్ఫలాపూర్వమ్ । అమావాస్యాయాం త్రయాణాం యాగానామేకః సముదాయః, పౌర్ణమాస్యామపరః, తయోర్భిన్నకాలవర్తినోః సంహత్య ఫలాపూర్వారమ్భాయోగాత్తదారమ్భాయ సముదాయద్వయజన్యమపూర్వద్వయం కల్పనీయమ్ । తయోరేకైకస్యాఽఽరమ్భాయైకైకసముదాయవర్తినాం త్రయాణాం యాగామాం భిన్నక్షణవర్తిత్వేన సంఘాతాపత్త్యభావాద్యాగత్రయజన్యాని త్రీణ్యుత్పత్త్యపూర్వాణి కల్పనీయాని । తేషాం చాఙ్గేపకారమన్తరేణానిష్పత్తేరఙ్గానాం చానేకక్షణవర్తినాం సంఘాతాసంభవాదఙ్గాపూర్వాణి కల్పనీయాని । తత్ర త్వయం విభాగః- సంవిపత్యోపకారకాణ్యవఘాతాదీని ద్రవ్యదేవతాసంస్కారద్వారేణ యాగస్వరూపస్యైవాతిశయాధానేన తదుత్పత్త్యపూర్వనిష్పత్తౌ వ్యాప్రియన్తే । తద్ద్వారేణ ఫలాపూర్వే । ఆరాదుపకారకాణి తు ప్రయాజాదీన్యుత్పత్త్యపూర్వేభ్యః ఫలాపూర్వనిష్పత్తౌ సాక్షాదేవ వ్యాప్రియన్తే । ఏవం ప్రకారభేదే సత్యపి సర్వాణ్యఙ్గాన్యపూర్వనిష్పత్తావనుగ్రాహకాణి - ఇత్యేకరూపేణేత్థంభావేన స్వీక్రియన్తే । అనయైవ దిశా సర్వత్రాపూర్వప్రక్రియాఽవగన్తవ్యా ।। 8 ।। 9 ।। 10 ।।

అత్ర గురుమతమాహ -

యాగక్రియా సూక్ష్మరూపా పరమాణ్వాత్మసంశ్రితా ।

యావత్ఫలం నియోగాఖ్యం నాపూర్వమితి చేన్న తత్ ।। 11 ।।

మానహీనం క్రియాసౌక్ష్మ్యం నియోగస్తు లిఙాదినా ।

అభిధేయః పృథగ్యాగాదపూర్వే కార్యమస్త్యతః ॥ 12 ॥

గురుణా యన్నియోగాఖ్యమపూర్వమభిప్రేయతే తన్నాస్తి । కుతః । అన్తరేణైవ తదపూర్వే ఫలనిష్పత్తేః । న చ యాగనాశాత్కథం ఫలసిద్ధిరితి వాచ్యమ్ । న హి యాగక్రియా సర్వాత్మనా నశ్యతి, కింతు సూక్ష్మరూపత్వేనాదృశ్యా సతీ స్వర్గదేహారమ్భకేషు యాగసంబన్ధిద్రవ్యగతపరమాణుషు యాగకర్తర్యాత్మని వాऽవస్థాయ ఫలమారభత ఇతి పూర్వపక్షః ।

నైతద్యుక్తమ్ । ఉక్తేऽర్థే ప్రమాణాభావాత్ । న చ నియోగేऽపి ప్రమాణాభావః శఙ్కనీయః । వైదికలిఙాదీనాం తదభిధాయకత్వాత్ । తతో ధాత్వర్థాతిరిక్తం కాలాన్తరభావ్యకామ్యఫలసాధనమపూర్వమత్యివత ॥ 11 ॥ 12 ॥

(తృతీయే కర్మణాం గుణప్రధానభావవిభాగాధికరణే సూత్రాణి 6 - 8) ।

తాని ద్వైధం గుణప్రధానభూతాని ॥ 6 ॥ యైర్ద్రవ్యం న

చికీర్ష్యతే తాని ప్రధానభూతాని ద్రవ్యస్య గుణభూతత్వాత్ ॥ 7 ॥

యైస్తు ద్రవ్యం చికీర్ష్యతే గుణస్తత్ర ప్రతీయేత, తస్య ద్రవ్యప్రధానత్వాత్ ॥ 8 ॥

తృతీయాధికరణమారచయతి --

అవఘాతాదినాऽపూర్వముత్పాద్యం విద్యతే న వా ।

యజత్యాదివదస్త్యేవ వాక్యవైయర్థ్యమన్యథా ॥ 13 ॥

దృష్టే తుషవిమోకే తు నాపూర్వే ద్రవ్యతన్త్రతః ।

స్యాద్యజత్యాదివైషమ్యం నియమాపూర్వకృద్వచః ॥ 14 ॥

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే - " వ్రీహీనవహన్తి " "తణ్డులాన్పినష్టి" ఇతి । తత్ర అవ్ఘాత పేషణే అపూర్వజనకే, విహితధాత్వర్థత్వాత్, యజత్యాదిఘాత్వర్థవత్ ' । విపక్షే - విధివాక్యవైయర్థ్యరూపో బాధకస్తర్కోऽవగన్తవ్యః । తుషవిమోకచూర్ణత్వయోర్దృష్టప్రయోజనయోర్లోకసిద్ధత్వేన తాదర్థ్యేऽవఘాత పేషణయోర్విధిర్వ్యర్థః స్యాత్ । తస్మాత్ - అస్త్యపూర్వమితి ప్రాప్తే,

బ్రూమః- దృష్టఫలే సంభవత్యపూర్వే న కల్పనీయమ్ । యజత్యాదిదృష్టాన్తస్తు విషమః । తత్ర హి క్రియాప్రాధాన్యేన ద్రవ్యపారతన్త్ర్యాభావాదపూర్వసాధనత్వం క్రియాయా యుక్తమ్ । ఇహ తు ' బ్రీహీన్ ' ఇతి కర్మకారకవిభక్త్యా వ్రీహీణామీప్సితతమత్వేన ప్రాధాన్యావగమాద్ద్రవ్యపరతన్త్రోऽవఘాతో ద్రవ్య ఏవాతిశయం కుర్యాత్, న త్వపూర్వే

జనయతి । న చ విధివైయర్థ్యమ్ । నఖనిర్భేదనాదినా తుషవిమోకసంభవేఽపి 'అవఘాతేనైవాసౌ కర్తవ్యః ' ఇతి యో నియమస్తస్య నియమస్యాపూర్వహేతుత్వేన విధేయత్వాత్ । తస్మాన్నాస్త్యవవాతాదిజన్యమపూర్నమ్ ।। 14 ।।

అత్ర గురుమతమాహ -

ద్వితీయాం సక్తువద్భఙ్క్త్వా నియోగేఽన్వయితాం క్రియా ।

సాక్షాదితి న మన్తవ్యం దృష్టస్యాత్రోపపత్తితః ।। 15 ।।

" సక్తూఞ్జుహోతి " ఇత్యత్ర ద్రవ్యప్రాధాన్యం పరిత్యజ్య ద్వితీయాయా భఙ్గం కృత్వా క్రియాప్రాధాన్యాయ " సక్తుభిర్జుహోతి " ఇతి తృతీయాత్వేన విపరిణామో వక్ష్యతే । తథా " వ్రీహిభిరవహన్తి " ఇతి విపరిణామేన ప్రధానభూతా క్రియా ద్రవ్యవ్యవధానమన్తరేణ సాక్షాదేవ నియోగేఽన్వేతవ్యేతి చేత్ ।

మైవమ్ । వైషమ్యాత్ । తత్ర " హోమేన సక్తుషు సంస్కారో న భవతి " భస్మీభూతానామన్యత్ర వినియోగాసంభవాత్ , ఇత్యభిప్రేత్య సంస్కారకర్మత్వం పరిత్యక్తమ్ । ఇహ దృష్టస్తుషవిమాకేసంస్కార ఉపపద్యతే । వితుషాణాం తేషాం పురోడాశే వినియోగసంభవాత్ ।। 15 ।।

(చతుర్థే సంమార్జనాదీనామప్రధానతాధికరణే సూత్రాణి 1 - 12) ।

ధర్మమాత్రే తు కర్మ స్యాదనిర్వృత్తేః ప్రయాజవత్ ।। 1 ।।

తుల్యశ్రుతిత్వాద్వేతరైః సధర్మః స్యాత్ ।। 10 ।। ద్రవ్యోపదేశ

ఇతి చేత్ ।। 11 ।। న తదర్థత్వాల్లోకవత్తస్య చ

శేషభూతత్వాత్ ।। 12 ।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి --

సంమార్ష్టి స్రుచ ఇత్యత్ర కిం ప్రధానాఖ్యకర్మతా ।

గుణకర్మత్వమథవా దృష్టాభావేఽవఘాతవత్ ।। 16 ।।

గుణత్వం నహి సంభావ్యం ప్రాధాన్యం తు ప్రయాజవత్ ।

అదృష్టకల్పనేనాపి గుణత్వం స్యాద్ద్వితీయయా ।। 17 ।।

దర్శపూర్ణమాసయోర్జుహ్వాదీనాం దర్భైః సంమార్జనమామ్నాతమ్ - " స్రుచః సంమార్ష్టి " ఇతి । తత్ర సంమార్జనం ప్రధానకర్మ । కుతః । గుణకర్మలక్షణరహితత్వాత్, ప్రధానకర్మలక్షణయుక్తత్వాచ్చ । సూత్రకారో హి కర్మణాం రాశిద్వయం ప్రతిజ్ఞాయ

తయోర్లక్షణం పృథక్సూత్రయామాస- " తాని ద్వైధం గుణప్రధానభూతాని " "యైస్తు ద్రవ్యం చికీర్ష్యతే, గుణస్తత్ర ప్రతీయేత, తస్య ద్రవ్యప్రధానత్వాత్" "యైస్తు ద్రవ్యం న చికీర్ష్యతే, తాని ప్రధానభూతాని, ద్రవ్యస్య గుణభూతత్వాత్ " [పూ.మీ.సూ. 2।1।6 - 8] ఇతి । యైః కర్మభిర్ద్రవ్యముత్పాదయితుం సంస్కర్తుం వేష్యతే, తేషు కర్మసు గుణత్వమ్ । కుతః । తస్య కర్మణో ద్రవ్యప్రధానత్వాత్ । ద్రవ్యం ప్రధానమస్య, ఇతి బహువ్రీహిః । " యూపం తక్షతి " ఆహవనీయమాదధాతి " ఇత్యాదౌ యూపాహవనీయాదిద్రవ్యముత్పాదయితుమిష్యతే । "వ్రీహీనవహన్తి" "తణ్డులాన్పినష్టి " ఇత్యాదౌ వ్రీహ్యాదిద్రవ్యం సంస్కర్తుమిష్టమ్ । ప్రయాజాదిషూక్తవైపరీత్యాత్ప్రధానకర్మత్వమ్ । ఏవం సత్యవఘాతేన యథా వ్రీహీణాం తుషవిమోకో దృష్టః సంస్కారః, తథా సంమార్జనేన జుహ్వాదిషు కంచిదతిశయం న పశ్యామః । అతోఽవఘాతవద్గుణకర్మత్వాభావాత్ప్రయాజాదివత్ప్రధానకర్మత్వమితి ప్రాప్తే --

బ్రూమః:- 'స్రుచ' ఇతి ద్వితీయా కర్మకారకే విహితా । కర్మత్వం చేప్సితతమత్వేసతి భవతి । " కర్తురీప్సితతమం కర్మ " [పా.సూ. 1।4 ।49] ఇతి కర్మసంజ్ఞావిధానాత్ । క్రతుసాధనత్వేన చ స్రుచాం యుక్తమీప్సితతమత్వమ్ । అతః ప్రధానభూతాః స్రుచః । తథాసతి సంమార్జనక్రియాయా గుణకర్మత్వమవఘాతవద్భవిష్యతి । యది స్రుక్షుదృష్టోఽతిశయో న స్యాత్, తర్హ్యపూర్వే కల్పనీయమ్ ।। 16 ।।

17 ।।

(పఞ్చమే స్తోత్రాదిప్రాధాన్యాధికరణే సూత్రాణి 13 - 29) ।

స్తుతశస్త్రయోస్తు సంస్కారో యాజ్యావద్దేవతాభిధానత్వాత్ ।। 13 ।।

అర్థేన త్వపకృష్యేత దేవతానామచోదనార్థస్య గుణభూతత్వాత్ ।। 14 ।।

వశావద్వా గుణార్థే స్యాత్ ।। 15 ।। న శ్రుతిసమవాయిత్వాత్ ।। 16 ।।

వ్యపదేశభేదాచ్చ ।। 17 ।। గుణశ్చనర్థకః స్యాత్ ।। 18 ।।

తథా యాజ్యాపురోరుచోః ।। 19 ।। వశాయామర్థసమవాయాత్ ।। 20 ।।

యత్రేతి వాఽర్థవత్త్వాత్స్యాత్ ।। 21 ।। న త్వామ్నాతేషు ।। 22 ।।

దృశ్యతే ।। 23 ।। అపి వా శ్రుతిసంయోగాత్ప్రకరణే స్తౌతిశంసతీ

క్రియోత్పత్తిం విదధ్యాతామ్ ।। 24 ।। శబ్దపృథక్త్వాచ్చ ।। 25 ।।

అనర్థకం చ తద్వచనమ్ ।। 26 ।। అన్యశ్చార్థః ప్రతీయతే ।। 27 ।।

అభిధానం చ కర్మవత్ ।। 28 ।। ఫలనిర్వృత్తిశ్చ ।। 29 ।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి -

ప్రఉగం శంసతీత్యాదౌ గుణతోత ప్రధానతా ।

దృష్టా దేవస్మృతి స్తేన గుణతా స్తోత్రశస్త్రయోః ॥ 18 ॥

స్మృత్యర్థత్వే స్తౌతిశంస్యోర్ధాత్వోః శ్రౌతార్థబాధనమ్ ।

తేనాదృష్టముపేత్యాపి ప్రాధాన్యం శ్రుతయే మతమ్ ॥ 19 ॥

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే - " ప్రఉగం శంసతి " " నిష్కేవల్యం శంసతి " " ఆజ్యైః స్తువతే " " పృష్ఠైః స్తువతే " ప్రఉగనిష్కేవల్యశబ్దౌ శస్త్రవిశేషనామనీ । ఆజ్యపృష్ఠశబ్దౌ తు వ్యాఖ్యాతౌ । అప్రగీతమన్త్రసాధ్యా స్తుతిః శస్త్రమ్ ।ప్రగీతమన్త్రసాధ్యాస్తుతిః స్తోత్రమ్ । తయోః స్తుతశస్త్రయోర్గుణకర్మత్వం యుక్తమ్ । కుతః । తుషవిమోకవద్దృష్టార్థలాభాత్ । పఠ్యమానేషు మన్త్రేష్వనుస్మరణేన దేవతా సంస్క్రియత ఇతి ప్రాప్తే --

బ్రూమ ః- స్తోతవ్యాయా దేవతాయాః స్తావకైర్గుణైః సంబన్ధకీర్తనం స్తౌతిశంసతిధాత్వోర్వాచ్యోఽర్థః । యది మన్త్రవాక్యాని గుణసంబన్ధాభిధానపరాణి , తదా ధాత్వోర్ముఖ్యార్థలాభాచ్ఛ్రుతిరనుగృహీతా భవిష్యతి । యదా తు గుణద్వారేణానుస్మరణీయదేవతాస్వరూప ప్రకాశనపరాణి మన్త్రవాక్యాని స్యుః, తదా ధాత్వోర్ముఖ్యోఽర్థో న స్యాత్ । లోకే హి ' దేవదత్తశ్చతుర్వేదాభిజ్ఞః ' ఇత్యుక్తే స్తుతిః ప్రతీయతే । తస్య వాక్యస్య గుణసంబన్ధపరత్వాభావాత్ । యదా తు దేవదత్తరూపపరతా ' యశ్చతుర్వేదీ తమానయ, ఇత్యాదౌ, తత్ర న స్తుతిప్రతీతిః । తస్య చతుర్వేదసంబన్ధద్వారేణ దేవదత్తస్వరూపోపలక్షణపరత్వేన గుణసంబన్ధపరత్వాభావాత్ । తతశ్చ - ' ఆజ్యైర్దేవం ప్రకాశయేత్ , ' పృష్ఠైర్దేవం ప్రకాశయేత్, ఇత్యేవం విధ్యర్థపర్యవసానాద్ధాత్వోర్ముఖ్యార్థో బాధ్యేత । తతో ధాతుశ్రుతిమబాధితుం స్తోత్రశస్త్రయోః

ప్రధానకర్మత్వమభ్యుపేతవ్యమ్ । తత్ర దృష్టం ప్రయోజనం నాస్తీతి చేత్ । తర్హ్యపూర్వమస్తు ॥ 18 ॥ 19 ॥

(షష్ఠే మన్త్రావిధాయకత్వాధికరణే సూత్రే 30 - 31) ।

విధిమన్త్రయోరైకార్థ్యమైకశబ్ద్యాత్ ॥ 30 ॥ అపి వా

ప్రయోగసామర్థ్యాన్మన్త్రోఽభిధానవాచీ స్యాత్ ॥ 31 ॥

షష్ఠాధికరణమారచయతి -

దేవాంశ్చ యాభిర్యజత ఇత్యాఖ్యాతం తు మన్త్రగమ్ ।

విధాయకం న వాఽన్యేన సమత్వాత్తద్విధాయకమ్ ॥ 20 ॥

యచ్ఛబ్దాదేః క్షీణశక్తిర్న విధిస్త్రివిధం తతః ।

ఆఖ్యాతమభిధానం చ ప్రధానగుణకర్మణీ ।। 21 ।।

అయం మన్త్ర ఆమ్నాయతే - " దేవాంశ్చ యాభిర్యజతే దదాతి చ జ్యోగిత్తాభిః సచతే గోపతిః సహ " ఇతి । అయమర్థః- గోపతిర్యజమానో యాభిర్గోభిర్దేవాన్యజతే యాశ్చ గా బ్రాహ్మణేభ్యో దదాతి చిరమేవ తాభిః సహ పరలోకేఽవతిష్ఠతే ఇతి । తత్ర యథా బ్రాహ్మణగతమాఖ్యాతపదం ప్రధానగుణకర్మణోరన్యతరస్య విధాయకమ్, తథా మన్త్రగతమపీతి చేత్ । మైవమ్ । యచ్ఛబ్దాదినా విధిశక్తేః క్షీణత్వాత్ । సతి హి యచ్ఛబ్దే తస్య వాక్యస్యానువాదకత్వం ప్రతీయతే, న తు విధాయకత్వమ్ । 'యచ్ఛబ్దాదేః '

ఇత్యాదిశబ్దేనోత్తమపురుషామన్త్రణాదయః । ' బర్హిర్దేవసదనం దామి ' ఇత్యుత్తమపురూమః । 'అగ్నీదగ్నీన్విహర' ఇత్యామన్త్రణమ్ । ఏవం బ్రహ్మణేఽపి - ' యస్యోభయం హవిరార్తిమార్చ్ఛత్ ' ఇత్యుదాహరణీయమ్ । తస్మాత్ - ' ఆఖ్యాతస్య ప్రధానకర్మవిధాయత్వం, గుణవిధాయకత్వం వా ' ఇత్యేవం ద్వావేవ ప్రకారౌ న భవతః, కింతు - ' అభిధాయకత్వమ్ ' ఇత్యప్యస్తి తృతీయః ప్రకారః । తతో న మన్త్రగతాఖ్యాతస్య విధాయకత్వమ్ ।। 20 ।। 21 ।।

(సప్తమే మన్త్రనిర్వచనాధికరణే సూత్రమ్)।

తచ్చోదకేషు మన్త్రాఖ్యా ।। 32 ।।

సప్తమాధికరణమారచయతి --

అహే బుధ్నియ మన్త్రం మ ఇతి మన్త్రస్య లక్షణమ్ ।

నాస్త్యస్తి వాఽస్య నాస్త్యేతదవ్యాప్త్యాదేరవారణాత్ ।। 22 ।।

యాజ్ఞికానాం సమాఖ్యానం లక్షణం దోషవర్జితమ్ ।

తేఽనుష్ఠానస్మారకాదౌ మన్త్రశబ్దం ప్రయుఞ్జతే ।। 23 ।।

ఆధాన ఇదమామ్నాయతే - " అహే బుధ్నియ మన్త్రం మే గోపాయ " ఇతి । తత్ర మన్త్రస్య లక్షణం నాస్తి, అవ్యాప్త్యతివ్యాప్త్యోర్వారయితుమశక్యత్వాత్ । 'విహితార్థాభిధాయకో మన్త్రః ' ఇత్యుక్తే ' వసన్తాయ కపిఞ్జలానాలభేత ' ఇత్యస్య మన్త్రస్య విధిరూపత్వాదవ్యాప్తిః । ' మననహేతుర్మన్త్రః ' ఇత్యుక్తే - బ్రాహ్మణేఽతివ్యాప్తిః । ఏవమ్ - ' అసిపదాన్తో మన్త్రః ' ' ఉత్తమపురుషాన్తో మన్త్రః ' ఇత్యాదిలక్షణానాం పరస్పరమవ్యాప్తిరితి చేత్ । మైవమ్ । యాజ్ఞికసమాఖ్యానస్య నిర్దోషలక్షణత్వాత్ । తచ్చ సమాఖ్యానమనుష్ఠానస్మారకాదీనాం మన్త్రత్వం గమయతి । ' ఉరు ప్రథస్వ ' - ఇత్యాదయోఽనుష్ఠానస్మారకాః । 'అగ్నిమీళే పురోహితమ్ ' ఇత్యాదయః స్తుతిరూపాః । 'ఇషే త్వా' - ఇత్యాదయస్త్వాన్తాః । 'అగ్న ఆ యాహి వీతయే ' ఇత్యాదయ ఆమన్త్రణోపేతాః । ' అగ్నీదగ్నీన్విహర ' - ఇత్యాదయః ప్రైషరూపాః । ' అధః స్విదాసీదుపరి స్విదాసీత్ ' ఇత్యాదయో విచారరూపాః । ' అమ్బే అమ్బికే అమ్బాలికే న మానయతి కశ్చన ' - ఇత్యాదయః పరిదేవనరూపాః । ' పృచ్ఛామి త్వా పరమన్తం పృథివ్యాః '

ఇత్యాదయః ప్రశ్నరూపాః। 'వేదిమాహుః పరమన్తం పృథివ్యాః ' ఇత్యాదయ ఉత్తరరూపాః। ఏవమన్యదప్యుదాహర్తవ్యమ్ । ఈదృశేష్వత్యన్తవిజాతీయేషు సమాఖ్యానమన్తరేణ నాన్యః కశ్చిదనుగతో ధర్మోఽస్తి, యస్య లక్షణత్వముచ్యేత । లక్షణస్యోపయోగశ్చ పూర్వాచార్యైర్దర్శితః-

" ఋషయోఽపి పదార్థానాం నాన్తం యాన్తి పృథక్త్వశః ।

లక్షణేన తు సిద్ధానామన్తం యాన్తి విపశ్చితః " ।। ఇతి ।

తస్మాత్ - అభియుక్తానామ్ ' మన్త్రోఽయమ్ ' ఇతి సమాఖ్యానం లక్షణమ్ ।। 22 ।। 23 ।।

(అష్టమే బ్రాహ్మణనిర్వచనాధికరణే సూత్రమ్) ।

శేషే బ్రాహ్మణశబ్దః ।। 32 ।।

అష్టమాధికరణమారచయతి --

నాస్త్యేతద్బ్రహ్మణేత్యత్ర లక్షణం విద్యతేఽథవా ।

నాస్తీయన్తో వేదభాగా ఇతి క్లృప్తేరభావతః ।। 24 ।।

మన్త్రశ్చ బ్రాహ్మణం చేతి ద్వౌ భాగౌ తేన మన్త్రతః ।

అన్యద్బ్రాహ్మణమిత్యేతద్భవేద్బ్రాహ్మణలక్షణమ్ ।। 25 ।।

చాతుర్మాస్యేష్విదమామ్నాయతే - ' ఏతద్బ్రాహ్మణాన్యేవ పఞ్చ హవీంషి ' ఇతి । తత్ర - బ్రాహ్మణస్య లక్షణం నాస్తి । కుతః । వేదభాగానామియత్తానవధారణేన బ్రాహ్మణభాగేష్వన్యభాగేషు చ లక్షణస్యావ్యాప్త్యతివ్యాప్త్యోః శోధయితుమశక్యత్వాత్ । పూర్వోక్తో మన్త్రభాగ ఏకః । భాగాన్తరాణి చ కానిచిత్పూర్వైరుదాహర్తుం సంగృహీతాని -

" హేతుర్నిర్వచనం నిన్దా ప్రశంసా సంశయో విధిః ।

పరక్రియా పురాకల్పో వ్యవధారణకల్పనా * " ఇతి ।

' తేన హ్యన్నం క్రియతే ' ఇతి హేతుః । ' తద్దధ్నో దధిత్వమ్ ' ఇతి నిర్వచనమ్ । ' అమాధ్యా వై మాషాః ' ఇతి నిన్దా । 'వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతా' ఇతి ప్రశంసా । ' తద్వ్యచికిత్సజ్జుహవాని , మా హౌషమ్ ' ఇతి సంశయః । ' యజమానేన సంమితౌదుమ్బరీ భవతి ' ఇతి విధిః । ' భాషానేవ మహ్యం పచత ' ఇతి పరకృతిః । ' పురా బ్రాహ్మణా అభైషుః ' ఇతి పురాకల్పః । ' యావతోఽశ్వాన్ప్రతిగృహ్ణీయాత్, తావతో వారుణాంశ్చతుష్కపాలాన్నిర్వపేత్ ' ఇతి విశేషావధారణకల్పనా । ఏవమన్యదప్యుదాహార్యమ్ । న చ ' హేత్వాదీనామన్యతమం బ్రాహ్మణమ్

' ఇతి లక్షణమ్ I మన్త్రేష్వపి హేత్వాదిసద్భావాత్ I తథా హి - ' ఇన్ద్రవో వాముశన్తి హి ' ఇతి హేతుః I ' ఉదానిషుర్మహీరీతి తస్మాదుదకముచ్యతే ' ఇతి నిర్వచనమ్ I 'మోఘమన్నం విన్దతే అప్రచేతాః ' ఇతి నిన్దా I ' అగ్నిర్మూర్ధా దివః కకుత్పతిః ' ఇతి ప్రశంసా I ' అధః స్విదాసీదుపరి స్విదాసీత్ ' ఇతి సంశయః I ' కపిఞ్జలానాలభేత ' ఇతి విధిః I ' సహస్రమంయుతం దదత్ ' ఇతి పరకృతిః I ' యజ్ఞేన యజ్ఞమయజన్త దేవాః ' ఇతి పురాకల్పః I ' ఇతికరణబహులం బ్రాహ్మణమ్ ' ఇతి చేత్ I న I ' ఇత్యదదా ఇత్యయజథా ఇత్యపచ ఇతి బ్రాహ్మణో గాయేత్ ' ఇత్యస్మిన్బ్రహ్మణేన గాతవ్యే మన్త్రే అతివ్యాప్తేః I ' ఇత్యాహేత్యనేన వాక్యేనోపనిబద్ధం బ్రాహ్మణమ్ ' ఇతి చేత్ I న I ' రాజా చిద్యం భగం భక్షీత్యాహ ' ' యో వా రక్షాః శుచిరస్మీత్యాహ ' ఇత్యనయోర్మన్త్రయోరతివ్యాప్తేః I ' ఆఖ్యాయికారూపం బ్రాహ్మణమ్ ' ఇతి చేత్ I న I యమయమీసంవాదసూక్తాదావతివ్యాప్తేః I తస్మాత్ - ' నాస్తి బ్రాహ్మణస్య లక్షణమ్ ' ఇతి ప్రాప్తే -

బ్రూమః- ' మన్త్రబ్రాహ్మణరూపౌ ద్వావేవ వేదభాగౌ ' ఇత్యఙ్గీకారాన్మన్త్రలక్షణస్య పూర్వమభిహితత్వాత్ ' అవశిష్టో వేదభాగో బ్రాహ్మణమ్ ' ఇత్యేతల్లక్షణం భవతి -- ఇతి II 25 II

(నవమ ఊహాద్యమన్త్రతాధికరణే సూత్రమ్) I

అనామ్నాతేష్వమన్త్రత్వమామ్నాతేషు హి విభాగః II 34 II

నవమాధికరణమారచయతి -

ఊహప్రవరనామ్నాం కిం మన్త్రతాఽస్త్యథవా న హి I

మన్త్రాస్తదేకవాక్యత్వాన్న తల్లక్షణవర్జనాత్ II 26 II

" అగ్నయే జుష్టం నిర్వపామి " ఇత్యస్య సౌర్యే చరౌ ' సూర్యాయ జుష్టం నిర్వపామి ' ఇత్యేవం పదాన్తరప్రక్షేప ఊహః I

' అదీక్షిష్టాయం బ్రాహ్మణః ' ఇత్యస్య మన్త్రస్య శేషత్వేన ప్రయోగకాలే బ్రాహ్మణనామధేయవిశేషం తదీయప్రవరం చైవం పఠన్తి - "అసౌ దేవదత్తోఽముష్య పుత్రోఽముష్య పౌత్రోఽముష్య నప్తాఽముష్యాః పుత్రోఽముష్యాః పౌత్రోఽముష్యా నప్తా ' ఇతి I ' ఆఙ్గీరసబార్హస్పత్యభారద్వాజగోత్రః ' ఇతి చ I ఏతేషామూహప్రవరనామధేయానాం మన్త్రత్వమస్తి I కుతః I మన్త్రేణ సహైకవాక్యత్వాదితి చేత్ I మైవమ్ I యాజ్ఞికప్రసిద్ధిరూపస్య మన్త్రలక్షణస్యైతేష్వభావాత్ I న హ్యధ్యేతార ఊహాదీన్మన్త్రకాణ్డేఽధీయతే I తస్మాత్ - నాస్తి మన్త్రత్వమ్ II 26 II

(దశమ ఋగ్లక్షణాధికరణే సూత్రమ్) I

తేషామృగ్యత్రార్థవశేన పాదవ్యవస్థా II 35 II

(ఏకాదశే సామలక్షణాధికరణే సూత్రమ్) ।

గీతిషు సామాఖ్యా ।। 36 ।।

(ద్వాదశే యజుర్లక్షణాధికరణే సూత్రమ్) ।

శేషే యజుః శబ్దః ।। 37 ।।

దశమైకాదశద్వాదశాధికరణమారచయతి --

నర్క్సామయజుషాం లక్ష్మ సాంకర్యాదితి శఙ్కితే ।

పాదశ్చ గీతిః ప్రశ్లిష్టపాఠ ఇత్యస్త్వసంకరః ।। 27 ।।

ఇదమామ్నాయతే - ' అహే బుధ్నియ మన్త్రం మే గోపాయ యమృషయస్త్రైవిదా విదుః । ఋచః సామాని, యజూంషి ' ఇతి । "త్రీన్వేదాన్విదన్తి " ఇతి త్రివిదః, త్రివిదాం సంబన్ధినోఽధ్యేతారస్త్రైవిదాః । తే చ యం మన్త్రభాగమృగాదిరూపేణ త్రివిధమాహుః, తం గోపాయ, ఇతి యోజనా । తత్ర త్రివిధానామృక్సామయజుషాం వ్యవస్థితం లక్షణం నాస్తి । కుతః । సాంకర్యస్య దుష్పరిహరత్వాత్ । 'అధ్యాపకప్రసిద్ధేహ్యృగ్వేదాదిషు పఠితో మన్త్ర ఋగాదిః ' ఇతి హి లక్షణం వక్తవ్యమ్ । తచ్చ సంకీర్ణమ్ । 'దేవో వః సవితోత్పునాత్వచ్ఛిద్రేణ పవిత్రేణ వసోః సూర్యస్య రశ్మిభిః ' ఇత్యయం మన్త్రో యజుర్వేదే సంప్రతిపన్నయజుషాం మధ్యే పఠితః । న చ తస్య యజుష్ట్వమాస్తి । తద్బ్రాహ్మణే ' సావిత్ర్యర్చా ' ఇత్యృక్త్వేన వ్యవహృతత్వాత్ । ' ఏతత్సామ గాయన్నాస్తే ' ఇతి ప్రతిజ్ఞాయ కించిత్సామ యజుర్వేదే గీతమ్ । ' అక్షితమసి ' ' అచ్యుతమసి ' ' ప్రాణసంశితమసి ' ఇతి త్రీణి యజూంషి సామవేదే సమామ్నాతాని । తథా గీయమానస్య సామ్న ఆశ్రయభూతా ఋచః సామవేదే సమామ్నాయన్తే । తస్మాత్ - నాస్తి లక్షణమ్ - ఇతి చేత్ ।

న । పాదాదీనామసంకీర్ణలక్షణత్వాత్ । ' పాదేనార్థేన చోపేతా వృత్తబద్ధా మన్త్రా ఋచః । గీతిరూపా మన్త్రాః సామాని । వృత్తగీతివర్జితత్వేన ప్రశ్లిష్టపఠితా మన్త్రా యజూంషి ' ఇత్యుక్తే న క్వాపి సంకరః ।। 27 ।।

(త్రయోదశే నిగదానాం యజుష్ట్వాధికరణే సూత్రాణి 38 - 45) ।

నిగదో వా చతుర్థే స్యాద్ధర్మవిశేషాత్ ।। 38 ।।

వ్యపదేశాచ్చ ।। 39 ।। యజూంషి వా తద్రూపత్వాత్ ।। 40 ।।

వచనాద్ధర్మవిశేషః ।। 41 ।। అర్థాచ్చ ।। 42 ।।

గుణార్థో వ్యపదేశః ।। 43 ।। సర్వేషామితి చేత్ ।। 44 ।।

న ఋగ్వ్యపదేశాత్ ।। 45 ।।

త్రయోదశాధికరణమారచయతి -

ప్రోక్షణీరాసాదయేతి నిగదస్త్రివిధాద్బహిః ।

యజుర్వోచ్చైస్త్వధర్మస్య భేదాదస్య చతుర్థతా ।। 28 ।।

పరప్రత్యాయనార్థత్వాదుచ్చైస్త్వం యజురేవ సః ।

తల్లక్షణేన యుక్తత్వాత్త్రైవిధ్యమితి సుస్థితమ్ ।। 29 ।।

'ప్రోక్షణీరాసాదయ ' ' ఇధ్మం బర్హిరుపసాదయ ' ' అగ్నీదగ్నీన్విహర' ' బర్హిః స్తృణీహి ' 'ఇన్ద్ర ఆగచ్ఛ' 'హరివ ఆగచ్ఛ' ఇత్యాదయో నిగదా ఆమ్నాతాః । పరప్రత్యాయనార్థా మన్త్రా నిగదః । ఏతే చ పూర్వోక్తేభ్య ఋగ్యజుఃసామభ్యో బహిర్భూతాశ్చతుర్థప్రకారాః । కుతః । పాదగీత్కయోర్ఋక్సామలక్షణయోరభావాత్ । ప్రశ్లిష్టపాఠస్య యజుర్లక్షణస్య సత్త్వేఽపి ధర్మభేదేన యజుష్యన్తర్భావానుపపత్తేః । ' ఉపాంశుయజుషా ' ' ఉచ్చైర్నిగదేన ' ఇతి హి ధర్మభేదః - ఇతి ప్రాప్తే ---

బ్రూమ ః- ' వహిర్బ్రాహ్మణా భోజ్యన్తామ్ ' ' పిరవ్రాజకాస్త్వన్తః ' ఇత్యత్ర సత్యేవ పరివ్రాజకానాం బ్రాహ్మణ్యే పూజానిమిత్తో విశేషో యథా తథా నిగదానాం యజుర్లక్షణోపేతత్వేన యజుషామేవ సతాం పరప్రత్యాయననిమిత్తముచ్చైస్త్వధర్మః । తతో మన్త్రాణాం త్రైవిధ్యం సుస్థితమ్ ।। 28 ।। 29 ।।

(చతుర్దశ ఏకవాక్యత్వలక్షణాధికరణే సూత్రమ్) ।

అర్థైకత్వాదేకం వాక్యం సాకాఙ్క్షం చేద్విభాగే స్యాత్ ।। 46 ।।

చతుర్దశాధికరణమారచయతి -

దేవస్య త్వేతి వాక్యస్య భిన్నత్వమథవైకతా ।

ఐక్యప్రయోజకస్యాత్ర దుర్బోధత్వేన భిన్నతా ।। 30 ।।

విభాగే సతి సాకాఙ్క్షస్యైకార్థత్వం ప్రయోజకమ్ ।

తస్మాద్వాక్యైక్యమేతేన యజురన్తోఽవధార్యతే ।। 31 ।।

దర్శపూర్ణమాసయోరామ్నాయతే - " దేవస్య త్వా సవితుః ప్రసవే, అశ్వినోర్బాహుభ్యామ్ , పూష్ణో హస్తాభ్యామ్, అగ్నయే జుష్టం ర్నివపామి " ఇతి । తత్ర వాక్యాని భిన్నాని భవితుమర్హన్తి । కుతః । ఏకత్వనియామకస్య దుర్బోధత్వాత్ । అర్థైక్యం వాక్యైక్యే

ప్రయోజకమితి చేత్ । న । ఏకస్మిన్పదేఽతివ్యాప్తేః । పదసమూహస్య వాక్యత్వే, సమూహోనామత్ర బహూనాం సంభవాద్వాక్యభేదః స్యాత్ - ఇతి చేత్ ।

మైవమ్ । ' యద్విభాగే సాకాఙ్క్షమవిభాగే చైకార్థమ్, తదేకం వాక్యమ్ ' ఇతి ప్రయోజకస్య బోద్ధుం శక్యత్వాత్ । 'విభాగే సాకాఙ్క్షమ్ ' ఇత్యుక్తేఽతివ్యాప్తిః స్యాత్ । "స్యోనం తే సదనం కృణోమి ఘృతస్య ధారయా సుసేవం కల్పయామి, తస్మిన్సీదామృతే ప్రతితిఠ వ్రీహీణాం మేధ సుమనస్యమానః " ఇత్యత్ర 'తస్మిన్' - ఇత్యాదిపదసమూహస్య విభాగే సతి ప్రకృతవాచితచ్ఛబ్దార్థనిర్ణయాయ పూర్వపదసమూహసాకాఙ్క్షత్వమస్తి, అతస్తద్వ్యవచ్ఛేత్తుమ్ 'ఏకార్థమ్ ' ఇత్యుచ్యతే । నహి తత్రైకార్థత్వమస్తి । పూర్వసమూహస్య సదనకరణమర్థః, ఉత్తరసమూహస్య పురోడాశప్రతిష్ఠాపనమ్ । స్యోనం సమీచీనమ్ । సుసేవం సుష్ఠు సేవితుం యోగ్యమ్ । మేధ సారభూతపురోడాశేత్యర్థః । అత్ర ద్వయోః సమృహయోర్వాక్యద్వయముభయవాదిసిద్ధమ్ । తత్ ' ఏకార్థమ్ ' ఇత్యనేన వ్యావర్త్యతే । ' ఏకార్థమ్ ' ఇత్యుక్తేఽతివ్యాప్తిః స్యాత్ । " భగో వాం విభజతు, పూషా వాం విభజతు " ఇత్యనయోర్విభజనమన్త్రత్వేన సంమతయోః పదసమూబయోస్తాత్పర్యవిషయస్య ద్రవ్యవిభాగరూపస్యార్థస్యైకత్వాత్ , తద్రవ్యవచ్ఛేత్తుం ' విభాగే సాకాఙ్క్షమ్ ' ఇత్యుక్తమ్ । ప్రకృతే తు ' అగ్నయే జుష్టమ్ ' ఇత్యాదిసమూహే పృథక్కృతే పూర్వో ' దేవస్య త్వా 'ఇతి సమూహః సాకాఙ్క్షో భవతి । ఏకీకృతే తు కృత్స్న స్యైక ఏవ నిర్వాపోఽర్థః । ఏతేనైకవాక్యత్వనిర్ణయేనానియతపరిమాణస్య యజుషోఽవసానం నిశ్చేతుం శక్యమ్ ।। 30 ।। 31 ।।

(పఞ్చదశే వాక్యభేదాధికరణే సూత్రమ్) ।

సమేషు వాక్యభేదః స్యాత్ ।। 47 ।।

పఞ్చదశాధికరణమారచయతి -

ఇషే త్వాదిర్మన్త్ర ఏకో భిన్నో వైకః క్రియాపదే ।

అసత్యర్థాస్మారకత్వాదేకాదృష్టస్య కల్పనాత్ ।। 32 ।।

ఛేదనే మార్జనే చైతౌ వినియుక్తౌ క్రియాపదే ।

అధ్యాహృతే స్మారకత్వాన్మన్త్రభేదోఽర్థభేదతః ।। 33 ।।

" ఇషే త్వోర్జే త్వా " ఇతి శ్రూయతే । సోఽయం పదసముదాయ ఏకో మన్త్రః । కుతః । అస్య మన్త్రస్యాదృష్టత్వే త్వేకస్యైవాదృష్టస్య కల్పనే లాఘవాత్ । న చ " ఉరు ప్రథస్వ " ఇత్యాదిమన్త్రవదనుష్ఠేయార్థస్మారకత్వం సంభవతి । క్రియాపదాభావేన తదర్థప్రతీత్యభావాత్ -- ఇతి ప్రాప్తే,

బ్రూమ ః- ' ఇషే త్వేతి చ్ఛినత్తి, ఊర్జే త్వేత్యనుమార్ష్టి ' ఇతి పలాశశాఖాయాశ్ఛేదనమార్జనయోరేతౌ వినియుక్తౌ । తతస్తదమనుసారేణ " ఛినద్మి " ఇతి క్రియాపదేఽధ్యాహృతే సత్యనుష్ఠేయార్థస్మారకత్వాదర్థభేదేన వాక్యభేదాద్యజుర్మన్త్రభేదః ।

ఇష్యమాణాయాన్నాయ భోః పలాశశాఖే త్వా ఛినద్మి ' ' ఊర్జే రసాయ బలాయ వా త్వామనుమార్జ్మి ' ఇత్యర్థభేదః । ఏవమ్ " ఆయుర్యజ్ఞేన కల్పతామ్ " "ప్రాణో యజ్ఞేన కల్పతామ్ " ఇత్యాదౌ క్లృప్తిసామాన్యరూపస్యార్థస్యైకత్వేఽప్యాయురాదిభిర్భిన్నత్వాదర్థభేదవాక్య భేదయోః స్పష్టత్వాత్ , ' క్లృప్తీర్వాచయతి ' ఇతి క్లృప్తిబహుత్వస్య చోదితత్వాచ్చ యజుర్భేదో ద్రష్టవ్యః ।। 32 ।। 33 ।।

(షోడశే (సప్తదశే చ) అనుషఙ్గాధికరణే సూత్రమ్) ।

అనుషఙ్గో వాక్యసమాప్తిః సర్వేషు తుల్యయోగిత్వాత్ ।। 48 ।।

షోడశాధికరణమారచయతి -

యా తే అగ్నే రజేత్యధ్యాహారో యద్వాఽనుషఞ్జనమ్ ।

తనూరిత్యన్యశేషత్వాదధ్యాహారోఽత్ర లౌకికః ।। 34 ।।

వేదాకాఙ్క్షా పూరణీయా వేదేనేత్యనుషఞ్జనమ్ ।

అన్యశేషోఽపి బుద్ధిస్థో లౌకికస్తు న తాదృశః ।। 35 ।।

జ్యోతిష్టోమే ఉపసద్హోమేష్వేవమామ్నాయతే -- " యా తే అగ్నేఽయాశయా తనూర్వర్షిష్ఠా గహ్వరేష్ఠా । ఉగ్రం వచో అపావధీత్వేషం వచో అపావధీత్స్వాహా । యా తే అగ్నే రజాశయా, యా తే అగ్నే హరాశయా " ఇతి । అయమర్థః- ' అయసా రజతేన హిరణ్యేన చ నిర్మితా అగ్నేస్తిస్రస్తనవః, తాస్వాద్యా యేయముక్తా తనుః సాఽతిశయేన వృద్ధా, గహ్వరే తీక్ష్ణే ద్రవ్యే లోహేఽవస్థితా తయా తన్వా క్షుత్పిపాసే ఉపపాతకమ్, వీరహత్యాది మహాపతకం చ హతవానస్మి ' ఇతి । తథా చ బ్రాహ్మణమ్, " యదుగ్రం వచో అపావధీత్త్వేషం వచో అపావధీత్స్వాహేతి । అశనాయాపిపాసే హవా ఉగ్రం వచః । ఏనశ్చ వైరహత్యం చ త్వేషం వచః " ఇతి । తత్ర స్వాహాన్తః ప్రథమో మన్త్రః సంపూర్ణవాక్యత్వాన్నిశేషోఽధ్యాహర్తవ్యః । న హి ' తనూర్వర్షిష్ఠా ' ఇత్యాదిభాగస్తయోరన్వేతుం యోగ్యః । తస్య ప్రథమమన్త్రశేషత్వాత్,

ఇతి ప్రాప్తే,

బ్రూమః- వైదికయోర్మన్త్రయోరాకాఙ్క్షా వైదికేనైవ వాక్యశేషేణ పూరణీయా । తతః ' తనూర్వర్షిష్ఠా ' ఇత్యాదిభాగ ఉత్తరయోర్మన్త్రయోరనుషజ్యతే । యద్యప్యసావన్యశేషః, తథాఽపి బుద్ధిస్థః సఙ్కల్పనీయాదధ్యాహారాత్సంనికృష్యతే । తస్మాత్ - అనుషఙ్గః కర్తవ్యః ।। 34 ।। 35 ।।

*సప్తదశాధికరణమారచయతి --

నానుషఙ్గోఽనుషఙ్గో వాఽచ్ఛిద్రేణేత్యస్య శేషిణౌ ।

చిత్పతిస్త్వేత్యనాకాఙ్క్షావతో నాత్రానుషజ్యతే ।। 36 ।।

కరణత్వం క్రియాపేక్షం క్రియా చైకా పునాత్వితి ।

మన్త్రత్రయేఽతస్తద్ద్వారా సర్వశేషోఽనుషజ్యతే ।। 37 ।।

జ్యోతిష్టోమే దీక్షాప్రకరణే పఠ్యతే - "చిత్పతిస్త్వా పునాతు" "వాక్పతిస్త్వా పునాతు" "దేవస్త్వా సవితా పునాత్వాచ్ఛిద్రేణ పవిత్రేణ వసోః సూర్యస్య రశ్మిభిః " ఇతి । తత్ర తృతీయమన్త్రశేషః ' అచ్ఛిద్రేణ ' - ఇత్యాదిభాగః ప్రథమద్వితీయయోర్మన్త్రయోర్నానుషజ్యతే । కుతః । నిరాకాఙ్క్షత్వాత్ । న హి " చిత్పతిస్త్వా పునాతు " " వాక్పతిస్త్వా పునాతు " ఇత్యనయోః శేషిణోః సంపూర్ణవాక్యయోః కాచిచ్ఛేషాకాఙ్క్షాఽస్తి - ఇతి ప్రాప్తే -

బ్రూమః- ' మా భూచ్ఛేషిణోరాకాఙ్క్షా, తథాఽపి శేషస్యాఽఽకాఙ్క్షాఽస్తి ' ఇతి । ' పవిత్రేణ రశ్మిభిః ' ఇత్యుక్తం

కరణత్వం హి క్రియామపేక్షతే । క్రియా చ ' పునాతు ' ఇత్యేషా త్రిష్వపి మన్త్రేష్వేకా । తయా క్రియయా సంబద్ధః శేషః క్రియాద్వారా తృతీయమన్త్రే నిరపేక్షేఽపి యథాఽన్వేతి, తథా పూర్వయోరప్యన్వేతుమర్హతి । తస్మాత్ - అస్త్యనుషఙ్గః ।। 36 ।। 37 ।।

(అష్టాదశే (సప్తదశే) వ్యవేతాననుషఙ్గాధికరణే సూత్రమ్) ।

వ్యవ(వా) యాన్నానుషజ్యేత ।। 49 ।।

అష్టాదశా(సప్తదశా) ధికరణమారచయతి -

గచ్ఛతామితిశబ్దస్యామషఙ్గోఽస్తి న వోపరి ।

సం యజ్ఞపతిరిత్యత్ర యోగ్యత్వాత్సోఽస్తి పూర్వబత్ ।। 38 ।।

తదేకవచనం మధ్యమన్త్రేఽఙ్గానీత్యనేన హి ।

నాన్వేతి తద్వ్యవాయేన నోపర్యప్యనుషజ్యతే ।। 39 ।।

అగ్నీషోమీయపశౌ శ్రూయతే -- " సం తే + ప్రాణో వాతేన గచ్ఛతామ్, సమఙ్గాని యజత్రైః, సం యజ్ఞపతిరాశిషా" ఇతి । అయమర్థః- ' భోః పశో తవ ప్రాణో ' వాతేన బాహ్యేన వాయునా సంగచ్ఛతామ్, తవ హృదయాద్యఙ్గాని యాగవిశేషైః సంయుజ్యన్తామ్, యజ్ఞపతిరాశిషా సంయుజ్యతామ్ ' ఇతి । తత్ర "యజ్ఞపతిః" ఇత్యస్మింస్తృతీయే మన్త్రే 'సమ్' ఇత్యుపసర్గస్య క్రియాపదాకాఙ్క్షత్వాత్ప్రథమమన్త్రగతస్య ' గచ్ఛతామ్ ' ఇతి పదస్యైకవచనాన్తస్య యజ్ఞపతిశబ్దేనాన్వేతుం యోగ్యత్వాత్పూర్వవద్బుద్ధిస్థత్వేన సంనిహితత్వాదాకాఙ్క్షాసంనిధియోగ్యతానాం సద్భావేన క్రియాపదమనుషజ్యతే -- ఇతి ప్రాప్తే , -

బ్రూమః- మధ్యమమన్త్రే బహువచనాన్తేన ' అఙ్గాని ' ఇత్యనేనాన్వేతుమయోగ్యత్వాత్తద్వ్యవాయేన బుద్ధిసంనిధ్యభావాన్నాస్త్యనుషఙ్గః । తతో ద్వితీయతృతీయమన్త్రయోర్యథోచితం వాక్యశేషోఽధ్యాహర్తవ్యః ।। 38 ।। 39 ।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే

ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః ।। 1 ।।

అత్ర పాదే	ఆదితః ।	
అధికరణాని	18	60 ।
సూత్రాణి	49	199 ।

(అథ ద్వితీయాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః)

(ప్రథమేఽఙ్గాపూర్వభేదాధికరణే సూత్రమ్) ।

శబ్దాన్తరే కర్మభేదః కృతానుబన్ధత్వాత్ ।। 1 ।।

ద్వితీయపాదస్య ప్రథమాధికరణమాచరయతి --

దదాతి యజతీత్యాదౌ భావనైక్యముతాన్యతా ।

ఆఖ్యాతైక్యాత్తదేకత్వం ధాతుభేదోఽప్రయోజకః ।। 1 ।।

ధాతుభేదేన భిన్నత్వమాఖ్యాతే శ్రూయతే తతః ।

ఉత్పత్త్యేకానురక్తత్వాద్భిద్యన్తే భావనా మిథః ।। 2 ।।

ఇహైకప్రకరణగతాన్యపర్యాయధాతునిష్పన్నాన్యాఖ్యాతాని యజతి, దదాతి, జుహోతి, ఇత్యాదీన్యుదాహరణమ్ । తాని చైవం శ్రూయతే -- " సోమేన యజేత " "హిరణ్యమాత్రేయాయ దదాతి " "దాక్షిణాని జుహోతి " ఇతి । తేషు భావనావాచిన ఆఖ్యాతస్యైకత్వాద్భావనాయా ఏకత్వం యుక్తమ్ । న చ ధాతుభేదాద్భావనాభేదః । తద్వాచిత్వాభావేన ధాతోస్తస్యామప్రయోజకత్వాత్ - ఇతి ప్రాప్తే ,

బ్రూమః- అస్త్వాఖ్యాతమేవ భావనాయాః ప్రయోజకమ్ । తచ్చాఽఽఖ్యార్త ప్రతిధాతు భిన్నమ్ । న హి బహూనాం ధాతూనాముపర్యేక ఆఖ్యాతప్రత్యయః శ్రూయతే । నాపి వ్యాకరణే ధాతుసమూహాదేకమాఖ్యాతం విహితమ్ । తత ఆఖ్యాతానాం బహూనామేకైకధాతువిశేషామురక్తత్వేనైవోత్పన్నానాం భావనావాచిత్వేన యాగదానహోమభావనాః పరస్పరం భిద్యన్తే ।। 1 ।। 2 ।।

అత్ర గురుమతమాహ -

నియోగైకత్వతః శాస్త్రమభిన్నమితి చేన్న తత్ ।

ధాతుభేదాచ్ఛాస్త్రభేదే నియోగో భిద్యతే బలాత్ ॥ 3 ॥

' కర్మభేదచిన్తా నాధ్యాయార్థః, కింతు శాస్త్రభేదచిన్తా ' ఇతి గురోర్మతమ్ । తత్ర ' యజేత, దద్యాత్, జుహుయాత్ ' ఇత్యేతేషు

లిఙ్ప్రత్యయబాచ్యస్య నియోగస్యైకత్వాధాతూనాం నియోగవాచకత్వాభావేనాప్రయోజకత్వాదేకనియోగార్థే కృత్స్నం శాస్త్రమేకమ్ - ఇతి పూర్వపక్షః ।

ప్రతిధాతు లిఙ్ప్రత్యయస్య భిన్నత్వాద్ధాత్వర్థానుబన్ధభేదేన తద్విశిష్టే నియోగేఽపి భేదస్య వారయితుమశక్యతయా నియోగానుసారి శాస్త్రం భిన్నమ్ - ఇతి సిద్ధాన్తః ॥ 3 ॥

(ద్వితీయే సమిదాద్యపూర్వభేదాధికరణే సూత్రమ్) ।

ఏకస్యైవం పునఃశ్రుతిరవిశేషాదనర్థకం హి స్యాత్ ॥ 2 ॥

ద్వితీయాధికరణమారచయతి -

సమిధో యజతీత్యాదావేకత్వముత భిన్నతా ।

ధాతుప్రత్యయయోరైక్యాదేకత్వం భిన్నతా కుతః ॥ 4 ॥

అభ్యాసాత్కర్మభేదోఽత్ర నామత్వాన్న విధిర్గుణే ।

విధిత్వం శ్రుతితో భాతి సంనిధేరనువాదతా ॥ 5 ॥

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే - " సమిధో యజతి " ' తనూనపాతం యజతి ' ' ఇడో యజతి ' "బర్హిర్యజతి" "స్వాహాకారం యజతి " ఇతి । తత్ర పఞ్చకృత్వః శ్రూయమాణే యజతిపదే పూర్వోక్తేషు ' యజతి దదాతి ' ఇత్యాదిపదేష్వివ ధాతుభేదో నాస్తి, యేన భావనాభేదఆశఙ్క్యేత । తస్మాదాఖ్యాతైక్యప్రయుక్తం భావనైక్యమనివార్యమితి చేత్ ।

మైవమ్ । యజతిపదాభ్యాసేన కర్మభేదావగమాత్ । కర్మైకత్వేఽభ్యాసో నిరర్థకః స్యాత్ । అథోచ్యేత -- ' సమిఘో యజతి ' ఇత్యనేన ప్రథమశ్రుతేన వాక్యేన విహితం సమిన్నామకం యాగముపరితనైశ్చతుర్భిర్యజతిపదైరనూద్య తనూనపాదాదయో దేవతారూపా ద్రవ్యరూపా వా గుణాశ్చత్వారో వికల్పితా విధీయన్తే, తతోఽనువాదార్థత్వాన్నాభ్యాసవైయర్థ్యమ్ --- ఇతి । తన్న । తనూనపాదాదిశబ్దానాం యాగనామత్వేన గుణవిధిత్వాభావాత్ । న తావదత్ర దేవతావిధిః । చతుర్థీతద్ధితయోరశ్రవణాత్ । నాపి ద్రవ్యవిధిః, తృతీయాన్తత్వాభావాత్ । తతః ' అగ్నిహోత్రం జుహోతి ' ఇత్యాదావివ ద్వితీయాన్తానాం యుక్తం నామత్వమ్ । యత్తు -

చతుర్ణాముపరితానాం యజతిపదానామనువాదత్వమ్ । తదసత్ । తేషాం విధాయకత్వాత్ । యథా ' సమిధో యజతి ' ఇత్యత్ర యజతిపదే విధిత్వం శ్రుత్యా ప్రతీయతే, తథాఽన్యేష్వపి చతుర్షు పదేషు విధిత్వం శ్రౌతమ్ । అనువాదత్వం తు పురోవాదరూపస్య ' సమిధో యజతి' ఇత్యస్య సంనిధినాఽవగమ్యతే । సంనిధిశ్చ శ్రుతేర్దుర్బలః । విధిత్వే చ పూర్వవాక్యవిహితస్య సమిన్నామకస్య యాగస్య పునర్విధానాయోగాత్తనూనపాదాదినామకాని యాగాన్తరాణి విధీయన్తే । నన్వేవం సతి సంజ్ఞాభేదాత్కర్మభేదః సంపద్యతే, నత్వభ్యాసాత్ । తథాసతి వక్ష్యమాణేనాధికరణేన సంకీర్యతే । మైవమ్ । వైషమ్యాత్ । ' అథైష జ్యోతిః ' ఇత్యస్మిన్వక్ష్యమాణోదాహరణే యాగావగప్తాత్ప్రాగేన సంజ్ఞాత్వావగమాత్సంజ్ఞాయాః కర్మభేదహేతుత్వమ్ । ఇహ తు విధాయకైర్యజతిపదైర్యాగేష్వవగతేషు, భేదే

చాభ్యాసాదవగతే, భిన్నానాం యాగానాం సమిత్సంజ్ఞాయా అన్యాః సంజ్ఞా అపేక్షితః । ఇతి తనూనపాదాదీనాం సంజ్ఞాత్వం పశ్చాదవగమ్యతే । తస్మాత్ - అభ్యాస ఏవాత్ర భేదహేతుః ।

(తృతీయ ఆఘారాద్యగ్నేయాదీనామఙ్గాఙ్గీభావాధికరణే సూత్రాణి 3 - 8) ।

ప్రకరణం తు పౌర్ణమాస్యాం రూపావచనాత్ ।। 3 ।।

విశేషదర్శనాచ్చ సర్వేషాం సమేషు హ్యప్రవృత్తిః స్యాత్ ।। 4 ।।

గుణస్తు శ్రుతిసంయోగాత్ ।। 5 ।। చోదనా

వా గుణానాం యుగపచ్ఛాస్త్రాచ్చోదితే హి తదర్థత్వా-

త్తస్య తస్యోపదిశ్యేత ।। 6 ।। వ్యపదేశశ్చ తద్వత్

।। 7 ।। లిఙ్గదర్శనాచ్చ ।। 8 ।।

తృతీయాధికరణమారచయతి --

ఏవం విద్వాన్పౌర్ణమాసీమమావాస్యామితీరితమ్ ।

కర్మాన్యదుత పూర్వోక్తసముదాయానువాదకమ్ ।। 6 ।।

కర్మాన్తరం స్యాదభ్యాసాద్ధ్రౌవం ద్రవ్యం హి దేవతా ।

వార్త్రఘ్నీత్యాదితో లభ్యాఽనువాదస్తు న యుజ్యతే ।। 7 ।।

వార్త్రఘ్నీత్యాజ్యభాగాఙ్గవ్యవస్థోక్తేర్న దేవతా ।

పౌర్ణేత్యనూద్యతే పౌర్ణమాసీయుక్తం త్రికం తథా ।। 8 ।।

అమేత్యపి సమూహస్య ద్విత్వసిద్ధిః ప్రయోజనమ్ ।

సహస్థితిః పౌర్ణమాస్యామిత్యుక్తిభ్యాం త్రికే త్రికే ।। 9 ।।

విద్వద్వాక్యవిధౌ విధ్యావృత్తిరాగ్నేయకాదినా ।

విహితస్య ఫలిత్వేన ప్రాధాన్యమితరే గుణా ః ।। 10 ।।

ఇదమామ్నాయతే ---- ' య ఏవం విద్వాన్పౌర్ణమాసీం యజతే ' ' య ఏవం విద్వానమావాస్యాం యజతే ' ఇతి । అత్ర యజతినా కర్మాన్తరం విధీయతే, న తు ప్రకృతా ఆగ్నేయాదయః షడ్యాగా అనూద్యన్తే । ఆగ్నేయాదయశ్చ కాలసంయుక్తాస్తస్మిన్ప్రకరణ ఏవమామ్నాయన్తే - ' యదాగ్నేయోఽష్టాకపాలోఽమావాస్యాయాం పౌర్ణమాస్యాం చాచ్యుతో భవతి ' ఇతి, ' తావబ్రూతామగ్నీషోమావాజ్యస్యైవ + నావుపాంశు పౌర్ణమాస్యాం యజన్ ' ఇతి , తాభ్యామేతమగ్నీషోమీయమేకాదశకపాలం పూర్ణమాసే ప్రాయచ్ఛత్ ' ఇతి, ' ఐన్ద్రం దధ్యమావాస్యాయామ్ " ఇతి, ' ఐన్ద్రం పయోఽమావాస్యాయామ్ ' ఇతి । ఏతేభ్యః ప్రకృతేభ్యః షడ్భ్య ఆగ్నేయాదిభ్యో విద్వద్వాక్యవిహితస్య, కర్మణోఽన్యత్వే సతి పూర్వాధికరణన్యాయేన విధ్యభ్యాస ఉపపద్యతే । న చ కర్మాన్తరే ద్రవ్యదేవతయోరభావః, ధ్రౌవాజ్యసద్భావాత్ । అత ఏవోక్తమ్ ----

" ధ్రౌవం సాధారణం ద్రవ్యం దేవతా మాన్త్రవర్ణికీ ।

రూపవన్తౌ తతో యాగౌ విధీయేతే పృథక్తయా " ఇతి ।

" సర్వస్మై వా ఏతద్యజ్ఞాయ గృహ్యతే యద్ధ్రువాయామాజ్యమ్ " ఇతి ధ్రౌవస్య సాధారణత్వం శ్రుతమ్ । దేవతాయా మాన్త్రవర్ణికత్వమిత్థమున్నేతవ్యమ్ -- " తస్మాద్వార్త్రఘ్నీ పౌర్ణమాస్యామనూచ్యేతే, వృధన్వతీ అమావాస్యాయామ్ " ఏతి వార్త్రఘ్న్యో వృధన్వత్యో చర్చా క్రమేణ కాలద్వయోపేతే కర్మణి విధీయేతే । తత్ర -- " అగ్నిర్వృత్రాణి జఙ్ఘనత్ " ఇత్యేకో వార్త్రఘ్నో మన్త్రః । ' త్వం సోమాసి సత్పతిస్త్వం రాజోత వృత్రహా ' ఇత్యపరః । తయోరుక్తావగ్నీషోమౌ పౌర్ణమాసదేవతే । ఏవమన్తరామ్నాతయోర్వృధిధాతుయుక్తయోర్మన్త్రయోరుక్తావగ్నీషోమావమావస్యాదేవతే । ఆభ్యాం ద్రవ్యదేవతాభ్యాం రూపవత్త్వాద్యాగాన్తరమత్ర విధీయతే । షడ్యాగానువాదత్వే తదనువాదేవ విధేయాన్తరస్య కస్యచిదదర్శనాద్విద్వద్వాక్యమనర్థకం స్యాత్ । న కేవలం తదానర్థక్యమ్, కింతు " పౌర్ణమాస్యాం పౌర్ణమాస్యా యజేత, అమావాస్యాయామమావాస్యయా యజేత ' ఇత్యేతదపి వ్యర్థం స్యాత్ । న చైతత్కాలవిధాయకమ్, "యదాగ్నేయః" -- ఇత్యాద్యుత్పత్తివాక్యైరేవ తద్విధానాత్ । కర్మాన్తరత్వే తు కాలం విధాస్యతి । తస్మాత్కర్మాన్తరవిధిః- ఇతి ప్రాప్తే ,

బ్రూమః- ఆస్తాం తావద్ద్రవ్యమ్ । దేవతా తు విధిత్సితస్య కర్మాన్తరస్య సర్వథా న లభ్యతే । వార్త్రఘ్న్యోర్వృధన్వత్యోశ్చాఽఽజ్యభాగదేవతాప్రతిపాదకత్వాత్ । హౌత్రే మన్త్రకాణ్డే సామిధేనీరావాహననిగదం ప్రయాజమన్త్రాంశ్చాఽఽమ్నాయ

ప్రయాజానన్తరభావినోరాజ్యభాగయోః క్రమే వార్త్రఘ్నౌ వృధన్వత్యౌ చాఽఽమ్నాతే లిఙ్గం చాగ్నివిషయం సోమవిషయం చ తత్రోపలభ్యతే । తతో లిఙ్గక్రమాభ్యామాజ్యభాగవిషయత్వమవగమ్యతే । యత్తు - " వార్త్రఘ్నీ పౌర్ణమాస్యామ్ " - ఇత్యాది వాక్యమ్, తల్లిఙ్గక్రమక్లృప్తయోరాజ్యభాగాఙ్గయోర్మన్త్రయుగలయోః కాలద్వయే వ్యవస్థామాచష్టే । న తు నూతనకర్మాఙ్గతామనయోర్విదధాతి । అతో రూపరాహిత్యాద్విద్వద్వాక్యం కర్మాన్తరవిధాయకం న భవతి , కిం తర్హి - పూర్వప్రకృతేష్వాగ్నేయాదిషు షట్సు త్రికరూపౌ ద్వౌ సముదాయావనువదతి । న చ కాలవాచిభ్యాం పౌర్ణమాస్యమావాస్యాశబ్దాభ్యాం యాగానువాదానుపపత్తిః । తత్కాలవిహితయోర్యాగత్రికయోరుపలక్షితత్వాత్ । న చానువాదో వ్యర్థః । సముదాయద్విత్వసిద్ధేస్తత్ప్రయోజనత్వాత్ । తత్సిద్ధౌ చ "దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేత " ఇత్యస్మిన్ఫలవాక్యే షడ్యాగవివక్షయా ద్వివచననిర్దేశ ఉపపద్యతే । యదప్యుక్తమ్ - అనువాదపక్షే " పౌర్ణమాస్యామ్ " ఇత్యాదివాక్యవైయర్థ్యమ్ - ఇతి । తదయుక్తమ్ । కాలవిధానాసంభవేఽప్యేకస్య త్రికస్య సహప్రయోగవిధానాత్ । ఆగ్నేయోపాంశుయాజాగ్నీషోమీయాణాం త్రయాణాం పౌర్ణమాసీకాలవిహితానాం సహప్రయోగః ' పౌర్ణమాస్యా ' ఇత్యనేన తృతీయైకవచనాన్తేన విధీయతే । ఏవమితరత్రాపి । నను - విద్వద్వాక్యస్య కర్మాన్తరవిధాయకత్వాభావేఽపి నానువాదకత్వమ్ । తస్య యాగావిధాయకత్వాభ్యుపగమాత్ । " ఆగ్నేయోఽష్టాకపాలః " ఇత్యాదివాక్యాని తు విహితయాగానువాదేన ద్రవ్యదేవతాలక్షణగుణవిధాయకాని - ఇతి చేత్ । న । తథాసత్యేకేన వాక్యేనానేకగుణవిధ్యసంభవాత్ । ప్రతిగుణం పృథగ్విధౌ విధ్యావృత్తిః ప్రసజ్యేత । ఆగ్నేయాదివాక్యానాం విధాయకత్వే తు విశిష్టవిధిత్వాన్నాస్తి విధ్యావృత్తిదోషః । తస్మాదాగ్నేయాదివాక్యవిహితానాం విద్వద్వాక్యమనువాదకమ్ । కించానువాదత్వమభ్యుపగమ్య కర్మాన్తరవిధిం వదతః ప్రయోజాదీనామాగ్నేయాదీనాం చ గుణప్రధానభావో న సిధ్యేత్ । తథా హి -- ' సమిధో యజతి ' ' ఆఘారమాఘారయతి ' ఇత్యాదయః కాలయోగరహితాః కేచిద్విధయ ఆమ్నాతాః । ' యదాగ్నేయోఽష్టాకపాలోఽమావాస్యాయాం చ పౌర్ణమాస్యాం చ ' ఇత్యాదయః కాలయుక్తా అపరే । తేషాముభయేషాం ప్రకృతత్వాత్ " దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేత " ఇతి వాక్యే సర్వేషాం ఫలసంబన్ధో బోధనీయః । 'దర్శపూర్ణమాసాభ్యామ్, ఇతి ద్వివచనం

బహువచనత్వేన పరిణేతవ్యమ్ । విద్వద్వాక్యవిహితే ద్వే కర్మాన్తరే ప్రయాజాదయ ఆగ్నేయాదయశ్చేతి । ఏతేషు ద్విత్వాసంభవాత్ । సర్వేషాం చ ఫలసంబన్ధే రాజసూయగతేష్టిపశుసోమవత్సమప్రాధాన్యాత్ప్రయాజాదీనాం గుణభావో న స్యాత్ । తదభావే చానఙ్గత్వాత్సౌర్యాదివికృతిష్వాగ్నేయాదీనామివాతిదేశో న స్యాత్ । అనువాదపక్షే తు త్రికయోః కాలయోగేన దర్శపూర్ణమాసశబ్దార్థత్వాత్ । సముదాయద్విత్వేన ద్వివచనార్థత్వాచ్చాఽఽగ్నేయాదీనామేవ ఫలసంబన్ధేన ప్రాధాన్యమ్ । ప్రయాజాదీనాం తు

గుణభావ ఇతి న కోఽపి దోషః । తస్మాత్ -- విద్వద్వాక్యమనువాదకమ్ ।। 6 ।। 7 ।। 8 ।। 9 ।। 10 ।।

(చతుర్థ ఉపాంశుయాజాపూర్వతాధికరణే సూత్రాణి 9 - 12) ।

పౌర్ణమాసీవదుపాంశుయాజః స్యాత్ ।। 9 ।। చోదనా

వాఽప్రకృతత్వాత్ ।। 10 ।। గుణోపబన్ధాత్ ।। 11 ।।

X(ప్రాయే వచనాచ్చ ।। 12 ।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి --

ఉపాంశుయాజమిత్యేషోఽనువాదోఽత్రాథవా విధిః ।

విష్ణ్వాదివాక్యే విస్పష్టవిధేరస్యానువాదతా ।। 11 ।।

జామిత్వోక్తేరన్తరాల ఉపాంశుగుణకే విధౌ ।

సత్యర్థవాదో విష్ణ్వాదిస్తద్రూపం ధ్రౌవమన్త్రతః ।। 12 ।।

ఇదమామ్నాయతే -- ' జామి వా ఏతద్యజ్ఞస్య క్రియతే । యదన్వఞ్చౌ పురోడాశావపాంశుయాజమన్తరా యజతి । విష్ణురుపాంశు యష్టవ్యోఽజామిత్వాయ । ప్రజాపతిరుపాంశు యష్టవ్యోఽజీమత్వాయ । అగ్నీషోమావుపాంశు యష్టవ్యావజామిత్వాయ " ఇతి । తత్ర విష్ణ్వాదివాక్యేషు విహితస్య యాగత్రయసముదాయస్యానువాదః- ఇతి చేత్ ।

మైవమ్ । ఆగ్నేయాగ్నీషోమీయపురోడాశద్వయనైరవన్తర్యకృతస్య జామిత్వదోషస్య వాక్యోపక్రమ ఉపన్యాసాత్పురోడాశయోరన్తరాలే కించిద్విధిత్సితమ్ । న హ్యన్తరాలగుణవిశిష్టం విధేయం విష్ణ్వాదివాక్యేషు ప్రతీయతే । పూర్వవాక్యే తు తత్ప్రతీయత ఇతి విధాయకం తద్వాక్యమ్ । న చాత్ర 'యజతి' ఇతి వర్తమానాపదేశః శఙ్కనీయః । పఞ్చమలకారస్యాఽఽశ్రయణాత్ । అన్తరాలకాలవదుపాంశుత్వగుణస్యాపి విశేషణత్వాత్తద్విశిష్టకర్మణ ఉపాంశుయాజనాప్రకత్వమ్ । సత్యేవం గుణద్వయవిశిష్టకర్మణ్యాద్యేన వాక్యేన విహితే విష్ణ్వాదివాక్యమర్థవాదః స్యాత్ । న చాత్ర విహితయాగానువాదేన దేవతావిధిః శఙ్కనీయః । సమాధాతవ్యేన జామిత్వదోషేణోపక్రమాత్, అజామిత్వేన సమాధానేనోపసంహారాచ్చ ' జామి వై ' ఇత్యాదేః ' అజామిత్వాయ ' ఇత్యన్తస్య సర్వస్య

మహావాక్యస్యైకత్వప్రతీతేః । న ఖల్వేకస్మిన్వాక్యే విధేయబాహుల్యం సంభవతి । న చాత్ర విధిత్సితస్యోపాంశుయాజస్య ద్రవ్యాభావః । ధ్రౌవస్య తద్ద్రవ్యత్వాత్ । నాపి దేవతాయా అభావః । నానాశాఖాసూపాంశుయాజక్రమే

పఠితైర్వైష్ణవప్రాజాపత్యాగ్నీషోమీయమన్త్రైర్వికల్పేన దేవతాత్రయస్య ప్రతీయమానత్వాత్ । తస్మాత్ - యజతీత్యేతద్విధాయకమ్

॥ 11 ॥ 12 ॥

(పఞ్చమ ఆఘారాద్యపూర్వతాధికరణే సూత్రాణి 13 - 16) ।

ఆఘారాగ్నిహోత్రమరూపత్వాత్ ॥ 13 ॥ సంజ్ఞోపబన్ధత్వాత్ ॥ 14 ॥

అప్రకృతత్వాచ్చ ॥ 15 ॥ చోదనా వా శబ్దార్థస్య ప్రయోగభూతత్వాత్,

తత్సంనిధేర్గుణార్థేన పునః శ్రుతిః ॥ 16 ॥

పఞ్చమాధికరణమారచయతి --

అగ్నిహోత్రాఘారవాక్యమనువాదోఽథవా విధిః ।

అరూపత్వాత్తు దధ్యూర్ధ్వవాక్యేనోక్తమనూద్యతే ॥ 13 ॥

గుణ్యసిద్ధౌ న దధ్యాదిర్గుణో దుష్టా విశిష్టతా ।

రూపం దధ్యాదిమన్త్రాభ్యామతోఽసౌ గుణినో విధిః ॥ 14 ॥

ఇదమామ్నాయతే - ' అగ్నిహోత్రం జుహోతి ' 'దధ్నా జుహోతి ' 'పయసా జుహోతి' ఇతి చ । ఇదమపరమామ్నాయత్ - 'ఆధారమాఘారయతి' 'ఊర్ధ్వమాఘారయతి' ' ఋజుమాఘారయతి' ఇతి చ । తత్రాగ్నిహోత్రవాక్యం దధ్యాదివాక్యవిహితస్య కర్మసముదాయస్యానువాదః । ఆఘారవాక్యం చోర్ధ్వాదివాక్యవిహితస్య । న త్వేద్వాక్యద్వయం కర్మవిధాయకమ్ । కుతః । ద్రవ్యదేవతాలక్షణస్య యాగరూపస్యాభావాత్ - ఇతి చేత్ ।

తత్ర వక్తవ్యమ్ - కిం దధ్యాదివాక్యేన గుణమాత్రం విధీయతే, కింవా గుణవిశిష్టకర్మ । నాఽఽద్యః । అగ్నిహోత్రాదివాక్యస్య

త్వన్మతే కర్మవిధాయకత్వాభావేన గుణినః కస్యచిదసిద్ధౌ గుణ్యనువాదపురఃసరస్య గుణమాత్రవిధానస్యాసంభవాత్ । ద్వితీయే విధిగౌరవం స్యాత్ । తచ్చ సత్యాం గతావయుక్తమ్ । అతోఽగ్నిహోత్రాదివాక్యం కర్మవిధాయకమ్ । తత్ర ద్రవ్యం దధ్యాదివాక్యైర్లభ్యతే । దేవతా తు మాన్త్రవర్ణికీ । ఆఘారేఽప్యేవం ద్రవ్యదేవతే ఉన్నేతవ్యే

॥ 13 ॥ 14 ॥

(షష్ఠే పశుసోమాపూర్వతాధికరణే సూత్రాణి 17-20) ।

ద్రవ్యచోదనా పశుసోమయోః, ప్రకరణే హ్యనర్థకో

ద్రవ్యసంయోగో న హి తస్య గుణార్థేన ॥ 17 ॥

అచోదకాశ్చ సంస్కారాః ।। 18 ।। తద్భేదాత్కర్మ-

ణోఽభ్యాసో ద్రవ్యపృథక్త్వాదనర్థకం హి స్యాద్భేదో

ద్రవ్యగుణీభావాత్ ।। 19 ।। సంస్కారస్తు న

భిద్యేత, పరార్థత్వాద్ద్రవ్యస్య గుణభూతత్వాత్ ।। 20 ।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి --

యజత్యాలభతీత్యేతావనువాదౌ విధీ ఉత ।

గృహ్ణాత్యవద్యతీత్యాభ్యాం విహితేఽర్థేఽనువాదినౌ ।। 15 ।।

నానువాదోఽపురోవాదే యజ్యాలభ్యోరతో విధిః ।

బ్రహ్మణే సోమసంస్కారోఽవదానే పశుసంస్క్రియా ।। 16 ।।

' సోమేన యజేత ' ఇతి శ్రూయతే । తత్ర ' ఐన్ద్రవాయవం గృహ్ణాతి, మైత్రావరుణం గృహ్ణాతి ' ఇత్యాదీన్యపి శ్రుతాని । ఏవమ్ ' అగ్నిషోమీయం పశుమాలభేత ' ఇతి శ్రూయతే । తత్ర ' హృదయస్యాగ్రేఽవద్యతి । అథ జిహ్వాయాః । అథ వక్షసః ' ఇత్యాదీన్యపి శ్రుతాని । తత్రైన్ద్రవాయ్వాదివాక్యైర్యాగా విధీయన్తే । ఇన్ద్రవాయ్వాదిప్రాతిపదికైర్దేవతానాం, తద్ధితేన సోమరసద్రవ్యస్య చ ప్రతీయమానత్వాత్ । ఏతేషాం గ్రహణవాక్యవిహితానాం యాగానాం సముదాయః ' సోమేన యజేత ' ఇత్యనేనానూద్యతే । తథాఽవదానవాక్యేషు హృదయాదిద్రవ్యం శ్రుతమ్ । తతో ద్రవ్యవిశిష్టా యాగాస్తత్ర విధీయన్తే । తదనువాదేన పశ్వాలమ్భవాక్యేఽగ్నిషోమరూపా దేవతా విధీయతే । తస్మాత్ - అవదానవాక్యవిహితానాం యాగానాం సముదాయః " పశుమాలభేత " ఇత్యనేనానూద్యతే - ఇతి ప్రాప్తే --

బ్రూమః- సతి హి పురోవాదేఽనువాదో భవతి । న చాత్ర పురోవాదోఽస్తి । 'సోమేన యజేత ' ఇత్యనేన ప్రతీతస్యార్థస్య గ్రహణవాక్యేష్వప్రతీతేః । నహి గ్రహణం యజనం భవతి । నాపి తద్ధితప్రత్యయోక్తో రసః సోమలతా । న చ - తద్ధితప్రత్యయః సర్వనామార్థే విహితః ప్రకృతం బ్రూతే, న తు రసమ్ - ఇతి శఙ్కనీయమ్ । ' ధారయా గృహ్ణాతి ' ఇతి రసస్యైవ ప్రకృతత్వాత్ । తథా "పశుమాలభేత" ఇత్యనేన ప్రతీతోఽర్థో నావదానవాక్యేషు ప్రతీయతే । తతః పురోవాదాభావేనానువాదాసంభవాద్యజత్యాలభతిభ్యాం కర్మణీ విధీయేతే । గ్రహణవాక్యైస్తు దేవతావిశిష్టః సోమసంస్కారో విధీయతే । అవదానవాక్యైశ్చ పశుసంస్కారః

।। 14।। 16 ।।

(సప్తమే సంఖ్యాకృతకర్మభేదాధికరణే సూత్రమ్) ।

పృథక్త్వనివేశాత్సంఖ్యయా కర్మభేదః స్యాత్ ।। 21 ।।

సప్తమాధికరణమారచయతి --

ఆహుతీస్తిస్త్ర ఇత్యత్ర కర్మైక్యముత భిన్నతా ।

ఏకత్వం సకృదాఖ్యాతాత్సంఖ్యావృత్త్యా ప్రయాజవత్ ।। 17 ।।

ఆఖ్యాతమాత్రం నో మానం సంఖ్యయా బహుకర్మతా ।

ఆవృత్త్యైకాదశత్వం తు ప్రయాజే గత్యభావతః ।। 18 ।।

పశూన్సప్తదశ ప్రాజాపత్యానిత్యత్ర భాష్యకృత్ ।

విచారమాహ పూర్వత్ర క్రియాత్రిత్వస్ఫుటత్వతః ।। 19 ।।

బహుత్వోపేతపశుభిర్దేవయోగాదభిన్నతా ।

రూపస్య తేన కర్మైక్యం సంఖ్యా నాత్ర క్రియాగతా ।। 20 ।।

దేవతాసంగతస్యైవ తద్ధితార్థస్య పశ్చిమః ।

బహుత్వసంగమో రూపసంఖ్యయా తత్క్రియాభిదా ।। 21 ।।

' తిస్త్ర ఆహుతీర్జుహోతి ' ఇతి శ్రూయతే । తత్ర ' జుహోతి ' ఇత్యేతదాఖ్యాతం ' సమిధో యజతి ' ఇత్యాదివన్నాభ్యస్తమ్, కింతు సకృదేవాఽఽమ్నాతమ్ । తత ఏకమిదం కర్మ । త్రిత్వసంఖ్యా తు తస్యైవ కర్మణ ఆవృత్త్యా నేతవ్యా । యథా ప్రయాజేష్వేకాదశత్వసంఖ్యా పఞ్చానామేవ ప్రయాజానామావృత్త్యా నీతా, తద్వత్ - ఇతి ప్రాప్తే -

బ్రూమః- కిమిదమాఖ్యాతం పదాన్తరనిరపేక్షమేవ కర్మైక్యే ప్రమాణమ్, ఉత పదాన్తరాన్వితమ్ । నాఽఽద్యః । వాక్యాంశస్య పదమాత్రస్య ప్రమితిజనకత్వాభావాత్ । ద్వితీయే - త్రి -త్వసంఖ్యయా విశేషితేనాఽఽఖ్యాతేన కర్మబహుత్వం గమ్యతే । ప్రయోజానాం తు పూర్వమేవ పఞ్చసంఖ్యావరుద్ధత్వాదావృత్తిమన్తరేణైకాదశత్వం దుఃసంపాదమ్ । ఇహ త్వేతద్విధితః పూర్వం కర్మణ ఏకత్వసంఖ్యావరోధో నాస్తీతి వైషమ్యమ్ ।

తదేతద్వృత్తికారోదాహరణం భాష్యకారో నానుమన్యతే । కర్మవాచిన ఆహుతిశబ్దస్య విశేషణేన త్రిశబ్దేన కర్మబహుత్వస్య స్ఫుటతయా పూర్వపక్షానుత్థానాత్ । ఇదం త్వత్రోదాహరణమ్ - ' సప్తదశ ప్రాజాపత్యాన్పశూనాలభతే ' ఇతి । అత్ర ' ప్రజాపత్తిర్దేవతా యేషాం పశూనాం తే ప్రాజాపత్యాః ' ఇతి తద్ధితవ్యుత్పత్తౌ బహుత్వోపేతాః పశవ ఏకం ద్రవ్యమ్ । తతో ద్రవ్యైక్యాద్దేవతైక్యాచ్చ యాగస్య రూపమభిన్నమిత్యేకమిదం కర్మ । యా తు 'సప్తదశ' ఇతి సంఖ్యా, సా పశుద్రవ్యగతా, న తు పూర్వోదాహృతత్రిత్వసంఖ్యేవ క్రియాగతా । తస్మాత్ -- 'న కర్మభేదమాపాదయతి ' ఇతి ప్రాప్తే -

బ్రూమః- అత్ర ' ప్రజాపతిర్దేవతా యస్య పశోః స ప్రాజాపత్యః ' ఇతి తద్ధితాన్తం ప్రాతిపదికం వ్యుత్పాద్య పశ్చాత్తద్ధితాన్తప్రాతిపాదికార్థస్య ప్రజాపతిదేవతావిశిష్టపశోః కర్మత్వబహుత్వవివక్షాయాముత్పన్నే ఇమే ద్వితీయావిభక్తిబహువచనే । తత్ర ప్రథమభావిన్యా ద్వితీయావిభక్తేరేవ తద్ధితోత్పత్తివేలాయామన్వయో నాస్తి, కుతః పశ్చాద్భావినో బహువచనస్యాన్వయః । ఏవం సతి ' ప్రాజాపత్యః ' ఇత్యనేన తద్ధితాన్తప్రాతిపదికనైకపశుద్రవ్యమేకదేవతోపేతం యాగస్య రూపం సమర్ప్యతే । తాదృశానాం రూపాణాం బహుత్వాయ బహువచనమ్ । బహుత్వవిశేషశ్చ ' సప్తదశః ' ఇతి నిర్దిశ్యతే । తస్మాత్ - అత్ర సంఖ్యయా కర్మభేదః । ఏవం చ సతి, అష్టమే వక్ష్యమాణం సప్తదశపశూనామైకాదశినపశుగణవికృతిత్వముపపద్యతే ।। 17 ।। 18 ।। 19 ।। 20 ।। 21 ।।

(అష్టమే సంజ్ఞాకృతకర్మభేదాధికరణే సూత్రమ్) ।

సంజ్ఞాం చోత్పత్తిసంయోగాత్ ।। 22 ।।

అష్టమాధికరణమారచయతి ----

అథైష జ్యోతిరిత్యత్ర గుణో వా కర్మ వా పృథక్ ।

గుణః సహస్రదానాత్మా జ్యోతిష్టోమే హ్యనూదితే ।। 22 ।।

అథేతి ప్రకృతే ఛిన్న ఏతచ్ఛబ్దోఽగ్రగం వదేత్ ।

సంఖ్యయేవాన్యకర్మత్వమిహ నూతనసంజ్ఞయా ।। 23 ।।

"అథైష జ్యోతిః, అథైష విశ్వజ్యోతిః, అథైష సర్వజ్యోతిః, అనేన సహస్రదక్షిణేన యజేత ' ఇతి శ్రూయతే । అత్ర ప్రకృతం జ్యోతిష్టోపమ్ 'ఏష జ్యోతిః ' ఇత్యనూద్య తస్మిన్సహస్రదానలక్షణో గుణో విధీయతే -- ఇతి చేత్ ।

న । ప్రకృతస్య జ్యోతిష్టోమస్య ' అథ ' ఇత్యనేన విచ్ఛిన్నత్వాత్ । న చైవం సతి ' అయైష జ్యోతిః ' ఇత్యుక్త ఏతచ్ఛబ్దోఽనుపపన్న ఇతి వాచ్యమ్ । సంనిహితవాచినైతచ్ఛబ్దేనాతీతసంనిహితస్యేవాఽఽగామిసంనిహితస్యాపి పరామర్శసంభవాత్ । ఆగామిసంనిహితశ్చ జ్యోతిః శబ్దార్థః । స చ జ్యోతిః శబ్దోఽతీ మపరామృశన్నపూర్వసంజ్ఞారూపత్వాన్నూతనం కించిత్కర్మాభిధత్తే । తతో యథా పూర్వత్ర సంఖ్యయా కర్మభేదః, తథాఽత్రాపి సంజ్ఞయా కర్మ భిద్యతే । విశ్వజ్యోతిః సర్వజ్యోతిః శబ్దయోరప్యయం న్యాయో ద్రష్టవ్యః ।। 22 ।। 23 ।।

(నవమే దేవతాభేదకృతకర్మభేదాధికరణే సూత్రమ్) ।

గుణశ్చాపూర్వసంయోగే వాక్యయోః సమత్వాత్ ।। 23 ।।

నవమాధికరణమారచయతి --

గుణః కర్మాన్తరం వా స్యాద్వాజిభ్యో వాజినం త్వితి ।

గుణో దేవాననూద్యోక్తసముచ్చయవికల్పతః ॥ 24 ॥

ఆమిక్షోత్పత్తిశిష్టత్వాత్ప్రబలా తత్ర వాజినమ్ ।

గుణోఽప్రవిశ్య కర్మాన్యత్కల్పయేద్వాజిదేవకమ్ ॥ 25 ॥

' తప్తే పయసి దధ్యానయతి , సా వైశ్వదేవ్యామిక్షా, వాజిభ్యో వాజినమ్ ' ఇతి శ్రూయతే । ఘనీభూతః పయఃపిణ్డ ఆమిక్షా, జలం వాజినమ్ । తత్ర --- ఆమిక్షాద్రవ్యభాజో యే విశ్వే దేవా ఉక్తాః, తే 'వాజిభ్యః' ఇత్యనేనానూద్యన్తే । 'వాజోఽన్నమామిక్షారూపమేషామస్తి ' ఇతి తన్నిష్పత్తేః । తాననూద్య వాజినద్రవ్యరూపో గుణో విధీయతే । తచ్చ ద్రవ్యమామిక్షాద్రవ్యేణ సహ సముచ్చీనతాం వికల్ప్యతాం వా, ఇతి ప్రాప్తే --

బ్రూమః- ఉత్పత్తిశిష్టేనాఽఽమిక్షాద్రవ్యేణావరుద్ధే వైశ్వదేవయాగే వాజినద్రవ్యస్యోత్పన్నశిష్టస్య ప్రవేశాభావాద్వాజినం వాజిశబ్దార్థస్య దేవతాన్తరమాపాదయతి । తతో ద్రవ్యదేవతాలక్షణస్య రూపస్య భిన్నత్వాత్కర్మాన్తరమ్ ॥ 24 ॥ 25 ॥

(దశమ్ ద్రవ్యవిశేషానుక్తికృతకర్మైక్యాధికరణే సూత్రమ్) ।

అగుణే తు కర్మశబ్దే గుణస్తత్ర ప్రతీయేత ॥ 24 ॥

దశమాధికరణమారచయతి---

దధిహోమేఽన్యకర్మత్వం గుణో వాఽన్యత్తు పూర్వవత్ ।

నిర్గుణత్వాదగ్నిహోత్రే యుక్తో దధ్యాదికో గుణః ॥ 26 ॥

" దధ్నా జుహోతి " ఇతి శ్రూయతే । తత్ర - "అగ్నిహోత్రం జుహోతి" ఇత్యేతస్మాత్ప్రకృతాత్కర్మణోఽన్యద్దధిహోమరూపం కర్మ - ఇతి పూర్వన్యాయేనావగమ్యతే । యథా పూర్వత్ర వాజినద్రవ్యేణ కర్మ భిద్యతే, తథా దధిద్రవ్యేణేతి చేత్ ।

న । వైషమ్యాత్ । యథా వైశ్వదేవో యాగ ఆమిక్షాగుణావరుద్ధః , తథాఽగ్నిహోత్రం న గుణాన్తరావరుద్ధమ్ । ప్రత్యుత - నిర్గుణత్వాద్గుణమాకాఙ్క్షతి । తస్మాదయం గుణవిధిః । ఏవం " పయసా జుహోతి " ఇత్యాదిషు ద్రష్టవ్యమ్ । పయోదధ్యాదీనాం సర్వేషాముత్పన్నశిష్టతయాం సమబలత్వాదేకైకేన ద్రవ్యేణాగ్నిహోత్రనిష్పత్తేశ్చ వ్రీహియవవద్వికల్పః ॥ 26 ॥

(ఏకాదశే దధ్యాదిద్రవ్యసఫలత్వాధికరణే సూత్రే 25 - 26)

ఫలశ్రుతేస్తు కర్మ స్యాత్ఫలస్య కర్మయోగిత్వాత్ ॥ 25 ॥

అతుల్యత్వాత్తు వాక్యయోర్గుణే తస్య ప్రతీయేత ॥ 26 ॥

ఏకాదశాధికరణమారచయతి --

యద్ధ్నేన్ద్రియకామస్య జుహుయాదితి తత్పృథక్ ।

గుణో వా భిద్యతే కర్మ ధాత్వర్థస్య ఫలిత్వతః ॥27 ॥

మత్వర్థగౌరవాదిభ్యో నాన్యత్కర్మ ఫలాయ తు ।

గుణే విధేయే ధాత్వర్థో విహితత్వాదనూద్యతే ॥ 28 ॥

"దధ్నేన్ద్రియకామస్య జుహుయాత్" ఇతి శ్రూయతే। తదిదం మకృతాదగ్నిహోత్రాదన్యత్కర్మ। మ త్వత్ర విధిః।

కుతః। 'ఇన్ద్రియకామస్య' ఇత్యుక్తస్య ఫలస్య ధాత్వర్థ మన్తరేణ ద్రవ్యమాత్రాదనిష్పత్తేః-ఇతి చేత్।

నైవమ్। కర్మాన్తరవిధౌ 'దధమతా హోమేనేన్ద్రియం భావయేత్' ఇతి మత్వర్థలక్షణా ప్రసఙ్గాత్। గుణవిశిష్టక్రియావిధౌ, గౌరవాత్। ప్రకృతహానామకృతప్రక్రియాప్రసఙ్గాచ్చ। గుణమాత్రం తు ఫలాయ విధీయతే। యద్యపి

'దధ్నా జుహోతి' ఇతి ప్రాప్తమ్, తథాఽపి ఫలసంబన్ధో న ప్రప్తః। ధాత్వరథాభాతే ఫలాసంభవ ఇతి చేత్। న।

'అగ్నిహోత్రం జుహోతి'ఇతి విహితస్య ధాత్వర్థస్యానూద్యమానత్వాత్॥ 27 ॥ 28 ॥

(ద్వాదశే వారవన్తీయాదీనాం కర్మాన్తరతాధికరణే సూత్రమ్) ।

సమేషు కర్మయుక్తం స్యాత్ ॥ 27 ॥

ద్వాదశాధికరణమారచయతి --

ఉక్త్వాఽగ్నిష్టుతమేతస్య వారవన్తీయసామ హి ।

రేవతీష్వృక్షు కృత్వేతి శ్రుతం పశుఫలాప్తయే ॥ 29 ॥

రేవత్యాదిగుణః కర్మ పృథగ్వా పూర్వవద్గుణః ।

రేవతీవారవన్తీయసంబన్ధాఖ్యః పశుప్రదః ॥ 30 ॥

సామ్నోఽత్ర ఫలకర్మభ్యాం సంబన్ధే వాక్యభిన్నతా ।

తేనోక్తగుణసంయుక్తమన్యత్కర్మోచ్యతే ఫలే ॥ 31 ॥

'త్రివృదగ్నిష్టుదగ్నిష్టోమస్తస్య వాయవ్యాస్వృక్ష్వేకవింశమగ్నిష్టోమసామ కృత్వా బ్రహ్మవచసకామో యజేత ' ఇత్యస్య సంనిధౌ శ్రూయతే

- ' ఏతస్యైవ రేవతీషు వారవన్తీయమగ్నిష్టోమసామ కృత్వా పశుకామో హ్యేతేన యజేత ' ఇతి । అస్యాయమర్థః - ' అగ్నిష్టోమస్య వికృతిరూపః కశ్చిదేకాహోఽగ్నిష్టున్నామకః । స చ పృష్ఠస్తోత్రే త్రివృత్సోమయుక్తతయా 'త్రివృత్' ఇత్యుచ్యతే । అగ్నిష్టోమోక్థాదీనాం సప్తానాం సోమసంస్థానాం మధ్యేఽగ్నిష్టోమసంస్థారూపత్వాత్ ' అగ్నిష్టోమః ' ఇత్యప్యుచ్యతే । ప్రకృతౌ తృతీయసవన ఆర్భవపవమానస్యోపరి యజ్ఞాయజ్ఞీయం సామ గీయతే । తేన చ సామ్నాఽగ్నిష్టోమయాగస్య సమాప్యమానత్వాత్ ' అగ్నిష్టోమసామ ' ఇత్యుచ్యతే । తచ్చ ప్రకృతౌ 'యజ్ఞాయజ్ఞా వో అగ్నయః ' ఇత్యాద్యాగ్నేయీష్వృక్షు గీయతే । అస్మింస్త్వగ్నిష్టుతి బ్రహ్మవర్చసకామేన వాయవ్యాస్వృక్షు తత్సామ గాతవ్యమ్ । తఇ్చ ప్రకృతావివైకవింశస్తోమయుక్తమ్ । పశుకామత్య తు ' రేవతీర్నః సధమాదః'- ఇత్యాదిషు రేవతీష్వృక్షు వారవన్తీయం సామ గాయేత్, ఇతి । తత్ర రేవతీనామృచాం వారవన్తీయనామకేన సామ్నా యః సంబన్ధః, సోఽయం పశుఫలాయాగ్నిష్టుతి విధీయతే । 'ఏతస్యైవ ' ఇతి ప్రకృతపరామర్శకేనైతచ్ఛబ్దేన, అన్యవ్యావర్తకేనైవకారేణ చాగ్నిష్టుతః సమర్ప్యమాణత్వాత్ । యథా పూర్వాధికరణ ఇన్ద్రియఫలాయ ప్రకృతేఽగ్నిహోత్రే దధిగుణో విహితః,తద్వత్ । ఇతి ప్రాప్తే,

బ్రూమః- విషమో దృష్టాన్తః । దధ్నో హోమజనకత్వం న శాస్త్రేణ బోధనీయమ్ । తస్య లోకతోఽవగన్తుం శక్యత్వాత్ । ఫలసంబన్ధ ఏక ఏవ శాస్త్రబోధ్య ఇతి న తత్ర వాక్యభేదః । ఇహ తు - రేవత్యృగాధారకవారవన్తీయసామ్నోఽగ్నిష్టుత్కర్మసాధనత్వం ఫలసాధనత్వం చేత్యుభయస్య శాస్త్రైకబోధ్యత్వాద్దుర్వారో వాక్యభేదః । తేన పశుఫలకం యథోక్తగుణవిశిష్టం కర్మాన్తరమత్ర విధీయతే । ఏతచ్ఛబ్ద ఏవకారశ్చ విధీయమానకర్మాన్తరవిషయతయా యోజనీయౌ ।। 29 ।। 30 ।। 31 ।।

(త్రయోదశే సౌభరనిధనయోః కామైక్యాధికరణే సూత్రే 28 - 29)

సౌభరే పురుషశ్రుతేర్నిధనం కామసంయోగః ।। 28 ।।

సర్వస్య వోక్తకామత్వాత్తస్మిన్కామశ్రుతిః స్యాత్ ,

నిధనార్థా పునఃశ్రుతిః ।। 29 ।।

త్రయోదశాధికరణమారచయతి --

వృష్టన్నస్వర్గకామానాం సౌభరం స్తోత్రమీరితమ్ ।

నిధనాన్యపి హీషూర్గూ ఇతి వృష్ట్యాదికాభినామ్ ।। 32 ।।

ఫలాన్తరం కిం వృష్ట్యాది హీశాదీనాముతోదితే ।

సౌభరే ఫలసంభిన్నే నిధనం వినియమ్యతే ।। 33 ।।

ఫలాన్తరం చతుర్థ్యోక్తం వృష్టికామాయ హీషితి ।

సౌభరస్య ఫలం వృష్టిహీషియుక్త్యా వివర్ధతే ।। 34 ।।

నోక్తవృష్ట్యన్నకామానామన్యత్వం ప్రత్యభిజ్ఞయా ।

నియమేఽపి చతుర్థ్యేషా తాదర్థ్యాదుపపద్యతే ।। 35 ।।

' యో వృష్టికామో యోఽన్నాద్యకామో యః స్వర్గకామః స సౌభరేణ స్తువీత, సర్వే వై కామాః సౌభరే ' ఇతి సమామ్నాయ పునః సమామ్నాతమ్ - హీషిత వృష్టికామాయ నిధనం కుర్యాత్, ఊర్గిత్యన్నాద్యకామాయ, ఊ ఇతి స్వర్గకామాయ ' ఇతి । సౌభరం నామ సామవిశేషః । నిధనం నామ పఞ్చభిః సప్తభిర్వా భాగైరుపేతస్య సామ్నోఽన్తిమో భాగః । తస్మిన్నిధనే హీషాదయో విశేషాః సౌభరసామసాధ్యస్తోత్రఫలేభ్యో వృష్ట్యాదిభ్యోఽన్యాని వృష్ట్యాదిఫలాని జనయితుం విధీయన్తే । కుతః । హీషాదివిధివాక్యే 'వృష్టికామాయ ' ఇత్యాదినా చతుర్థీశ్రవణాత్ । తాదర్థ్యే బ్రువతీ [చతుర్థీ] హీషాదీనాం వృష్ట్యాదికామపురుషశేషత్వం గమయతి । తచ్ఛేషత్వం చ పురుషాభిలవితఫలసాధనత్వే సత్యుపపద్యతే । తతః సౌభరస్య హీషితినిధనవిశేషస్య చ ఫలభూతే ద్వే వృష్టీ భవతః । తదుభయమేలనాన్మహతీ వృష్టిః- ఇతి ప్రాప్తే,

బ్రూమః- సౌభరవిధౌ యో వృష్ట్యాదికామః స ఏవ హీషాదివిధౌ ప్రత్యభిజ్ఞాయతే । తతః సౌభరస్య ఫలభూతా యే వృష్ట్యాదయః, త ఏవ హీషాదివాక్యేష్వనూద్యన్తే, ఇతి న ఫలాన్తరమ్ । అథోచ్యేత - నూతనఫలాన్తరాభావాత్, హీషాదీనాం చ నానాశాఖాధ్యయనాదేవ సౌభరే ప్రాప్తత్వాదనర్థకోఽయం విధిః- ఇతి । తన్న । ఫలత్రయకామాణాం త్రయాణామనియమేనైవ హీషాదిషు మధ్యే యస్య కస్యచిన్నిధనస్య ప్రాప్తౌ విధేర్నియమార్థత్వాత్ । తాదర్థ్యం తు ఫలాన్తరాభావేఽపి సౌభరవాక్యోక్తవృష్ట్యాదిఫలసాధనే సౌభరే హీషాదీనాం నియమ్యమానత్వాదుపపద్యతే । తస్మాత్ - అయం నిధనవిశేషనియమనావిధిః ।। 32 ।। 33 ।।34 ।। 35 ।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే

ద్వితీయాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః ।। 2 ।।

	అత్ర పాదే	ఆదితః ।
అధికరణాని	13	73 ।
సూత్రాణి	29	228 ।

(అథ ద్వితీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః) ।

(ప్రథమే గ్రహాగ్రతాయా జ్యోతిష్టోమాఙ్గతాధికరణే సూత్రే 1--2) ।

గుణస్తు క్రతుసంయోగాత్కర్మాన్తరం ప్రయోజయేత్సంయోగస్యా -

శేషభూతత్వాత్ ।। 1 ।। ఏకస్య తు లిఙ్గభేదాత్ప్రయోజ-

నార్థముచ్యేతైకత్వం గుణవాక్యత్వాత్ ।। 2 ।।

తృతీయపాదస్య ప్రథమాధికరణమారచయతి --

రథంతరం సామ సోమే భవేత్తద్వద్బృహజ్జగత్ ।

ఐన్ద్రవాయవశుక్రాగ్రయణాగ్రాశ్చ గ్రహాః శ్రుతాః ।। 1 ।।

రథంతరాదిసంయుక్తమన్యత్కర్మాథవా గుణః ।

గాయత్రాదియుతాత్పూర్వాదన్యద్వ్యావృత్తితో గుణైః ।। 2 ।।

సోమశబ్దప్రకరణే జ్యోతిష్టోమసమర్పకే ।

గ్రహాగ్రత్వం గుణస్తత్ర వ్యావృత్తిస్తు పరస్పరమ్ ।। 3 ।।

జ్యోతిష్టోమప్రకరణే శ్రూయతే - "యది రథంతరసామా సోమః స్యాదైన్ద్రవాయవాగ్రాన్గ్రహాన్గృహ్ణీయాత్ । యది బృహత్సామా శుక్రాగ్రాన్ । యది జగత్సామాఽఽగ్రయణాగ్రాన్ " ఇతి । తత్ర - సోమశబ్దేన సోమలతాసాధనకో యాగోఽభిధీయతే । తస్మింశ్చ యాగే బాధ్యందినే సవనే పృష్ఠస్తోత్రే రథంతరబృహజ్జగన్నామకాని సామాని వికల్పేన విహితాని । " అభి త్వా శూర " - ఇత్యేతస్యాం యోనావుత్పన్నం రథంతరమ్ । "త్వామిద్ధిఇవామహే" - ఇత్యేతస్యాముత్పన్నం బృహత్ । జగతీఛన్దస్కాయామృచ్యుత్పన్నం జగత్ । ఐన్ద్రమాయవః, మైత్రావరుణః, ఆశ్వినః, శుక్రః, మన్థ్యాగ్రయణః, ఉక్థ్యః, ధ్రువః, ఇత్యాదినామకా గ్రహాః ప్రాతఃసవనే గృహ్యన్తే । దారుపాత్రేషు సోమరతస్య గ్రహణాద్గ్రహా భవన్తి । సోమయాగస్య రథంతరసామోపేతత్వపక్ష ఏతేషు గ్రహేష్వైన్ద్రవాయవః ప్రథమం గ్రహీతవ్యః । బృహత్సామోపేతత్వపక్షే శుక్రః ।జగత్సామోపేతత్వపక్ష ఆగ్రయణః ప్రాథమికః- ఇతి విషయవాక్యార్థః । తత్ర ప్రకృతో జ్యోతిష్టోమో

గాయత్రాదిసామోపేతః, తద్వ్యావృత్త్యర్థమిహ రథంతరాదయో గుణాః కీర్త్యన్తే । తస్మాత్ - ఐన్ద్రవాయవాదిగుణోపేతాని కర్మాన్తరాణ్యత్ర విధీయన్తే - ఇతి ప్రాప్తే,

బ్రూమః- " యది రథంతరసామా సోమః స్యాత్ " ఇత్యుక్తో యః సోమశబ్దః, తేన ప్రకరణేన చాత్ర జ్యోతిష్టోమః సమర్ప్యతే । సమర్పితే తస్మిన్యథోక్తగ్రహాగ్రత్వం గుణో విధీయతే । న చ రథంతరాదిగుణానువాదేన జ్యోతిష్టోమస్య వ్యావృత్తిః సంభవతి । తస్య ప్రాతః సవనాదౌ గాయత్రాదిసామోపేతత్వేఽపి పృష్ఠస్తోత్రే రథంతరాదియోగస్యాపి సద్భావాత్ । కిం తర్హి వ్యావర్త్యత ఇతి చేత్ । రథంతరబృహజ్జగతాం పరస్పరవ్యావృత్తిః- ఇతి వదామః । రథంతరాదయః పృష్ఠస్తోత్రే వికల్పితాః । తత్ర రథంతరానువాదేనేతరౌ పక్షౌ వ్యావర్త్యేతే । ఏవమితరత్రాపి । తస్మాత్ - గుణవిధిః । నను యః ప్రకృతో జ్యోతిష్టోమః సోఽన్యేషాం సోఽన్యేషాం సోమయాగానాం ప్రకృతిః । నహి ప్రకృతౌ జగత్యాముత్పన్నం సామ విహితమస్తి ।

అతఏవ దశమాధ్యాయే పఞ్చమపాదస్య పఞ్చదశాధికరణే ప్రథమవర్ణకే "యది జగత్సామా" ఇతి వాక్యోక్తమాగ్రయణాగ్రత్వం వికృతౌ విషువన్నామకే ముఖ్యేఽహని వ్యవస్థాపితమ్ I పాఢమ్, తథాఽపి నాత్ర కశ్చిద్విరోధః I ఆగ్రయణాగ్రత్వవాక్యం న కర్మాన్తరవిధాయకమ్, కింతు 'అన్యేన విహితే సోమయాగే యత్ర జగత్సామ సంభవతి తత్ర గుణవిధాయకమ్ - ' ఇత్యేతావన్మాత్రస్యాత్ర ప్రతిపాద్యత్వాత్ II 1 II 2 II 3 II

(ద్వితీయేఽవేష్టేః క్రత్వన్తరతాధికారతాధికరణే సూత్రమ్) I

అవేష్టౌ యజ్ఞసంయోగాత్క్రతుప్రధానముచ్యతే II 3 II

ద్వితీయాధికరణమారచయతి --

రాజసూయం ప్రకృత్యేష్టిరవేష్ట్యాఖ్యా శ్రుతాఽత్ర తు I

విప్రక్షత్రియవిడ్భేదాద్ధవిషాం వ్యత్యయః క్రమే II 4 II

విప్రాదేరనువాదః స్యాత్ప్రాపణం వాఽనువాదగీః I

వ్యత్యయాయ త్రయాణాం చ రాజత్వప్రాప్తిరస్తి హి II 5 II

న రాజ్యయోగాద్రాజత్వం క్షత్రియత్వం తు తత్త్వతః I

అప్రాప్తప్రాపణం తస్మాన్న రథంతరతుల్యతా II 6 II

రాజసూయప్రకరణే కాచిదిష్టిరవేష్టినామికా శ్రూయతే - " ఆగ్నేయమష్టాకపాలం నిర్వపేత్ , హిరణ్యం దక్షిణా I ఐన్ద్రమేకాదశకపాలమ్, ఋషభో దక్షిణా I వైశ్వదేవం చరుమ్ , పిశఙ్గీ ప్రష్ఠౌహీ దాక్షిణా I మైత్రావరుణీమామిక్షామ్, వశా దక్షిణా I బార్హస్పత్యం చరుమ్, శితిపృష్ఠో దిక్షణాం " ఇతి I తస్యామేవేష్టౌ హవిషాం క్రమవ్యత్యయః శ్రూయతే - "యది బ్రాహ్మణో యజేత, బార్హస్పత్యం మధ్యే నిధాయాఽఽహుతిం హుత్వా తమభిఘారయేత్ I యది రాజన్య ఐన్ద్రమ్ I యది వైశ్యో వైశ్వదేవమ్" ఇతి I తత్ర యథా పూర్వాధికరణే - ఐన్ద్రవాయవాగ్రత్వం వ్యవస్థాపయితుం యదిశబ్దయుక్తేన వాక్యేన రథంతరం నిమిత్తత్వేనానూదితమ్, ఏవమత్రాపి పఞ్చమస్థానే శ్రూయమాణం బార్హస్పత్యం చరుం మధ్యే తృతీయస్థానే స్థాపయితుం 'యది రాదన్యః' ఇత్యనువాదః I వైశ్వదేవస్య తు స్వత ఏవ తృతీయస్థానే శ్రవణాత్తత్ర మధ్యే నిధానవిధిర్నిత్యామువాదః I నను రాజకర్తృకే రాజసూయే బ్రాహ్మణవైశ్యయోః ప్రాప్త్యభావాన్నానువాదో యుక్తః- ఇతి చేత్ I న I తయోరపి రాజ్యయోగహేతురాజశబ్దార్థత్వాత్, ఇతి ప్రాప్తే, -

బ్రూమః- రాజశబ్దః క్షత్రియజాతౌ రూఢః, న తు రాజ్యయోగస్తస్య ప్రవృత్తినిమిత్తమ్ I ప్రత్యుత- రాజ్యశబ్దస్య రాజయోగః ప్రవృత్తినిమిత్తమ్ I 'రాజ్ఞః కర్మ' ఇతి విగృహ్య రాజప్రాతిపదికస్యోపరి *ప్రత్యయవిశేషవిధానాత్ I బ్రాహ్యణవైశ్యయోః ప్రజాపాలనేన

రాజ్యశబ్ద ఉపచరితః । తస్మాత్ - అవేష్టౌ బ్రాహ్మణవైశ్యౌ పూర్వమప్రాప్తావనేన వచనేన ప్రాప్యేతే । నను రాజసూయస్య రాజకర్తృకత్వాత్తదన్తర్గతాయా అవేష్టేరపి తథాత్వాత్తస్యాం బ్రాహ్మణవైశ్యయోః ప్రాపణమయుక్తమ్ - ఇతి చేత్ । మైవమ్ । అన్తరవేష్టౌ తదసంభవేఽపి రాజసూయాద్బహిః ప్రయుజ్యమానాయామవేష్టౌ తత్సంభవాత్ । తస్మాత్ - అత్ర బ్రాహ్మణాదికర్తృకం యథోక్తగుణవిశిష్టం కర్మాన్తరం విధీయత ఇతి న రథంతరాదితుల్యత్వమ్ । యదిశబ్దస్తు నిపాతత్వాదనర్థకోఽర్థాన్తరవాచీ వేత్యున్నేయమ్ ।। 4 ।। 5 ।। 6 ।।

(తృతీయ ఆధానస్య విధేయత్వాధికరణే సూత్రమ్) ।

ఆధానే సర్వశేషత్వాత్ ।। 4 ।।

తృతీయాధికరణమారచయతి -

వసన్తే విప్ర ఆదధ్యాత్తత్రైవోపనయీత తమ్ ।

అనువాదః ప్రాపణం వాఽనువాదః కాలసిద్ధయే ।। 7 ।।

అన్తరేణాగ్నివిద్యాభ్యాం కర్మానుష్ఠిత్యసంభవాత్ ।

క్లృప్తే ఆధానోపనీతీ ప్రాప్తౌ విప్రాదయస్తతః ।। 8 ।।

లౌకికాగ్నేః పుస్తకాఞ్చ తత్సిద్ధేర్నాస్తి కల్పనమ్ ।

కాలవిప్రాదిసంయుక్తమతోఽప్రాప్తం విధీయతే ।। 9 ।।

"వసన్తే బ్రాహ్మణోఽగ్నీనాదధీత । గ్రీష్మే రాజన్యః । శరది వైశ్యః" ఇతి శ్రూయతే । "వసన్తే బ్రాహ్మణముపనయీత । గ్రీష్మే రాజన్యమ్ । శరది వైశ్యమ్" ఇతి చ । తత్ర వసన్తాదికాలవిశేషం విధాతుం బ్రాహ్మణాదయోఽనూద్యన్తే । న చ తేషాం ప్రాప్త్యభావః । క్రత్వనుష్ఠానాన్యథానుపపత్త్యా క్లృప్తత్వాత్ । న హ్యాహుత్యాధారభూతమగ్నిమ్, అనుష్ఠానప్రకారజ్ఞాపికాం విద్యాం చ వినా కర్మానుష్ఠానం సంభవతి । అగ్నిశ్చ నాఽఽధానమన్తరేణాస్తీతి బ్రాహ్మణాదికర్తృకమాధానం కల్పయతి, విద్యా చోపనయనపూర్వకాధ్యయనమన్తరేణా సంభవన్తీ బ్రాహ్మణాద్యుపనయనం కల్పయతి - ఇతి తత్ర ప్రాప్తిః- ఇతి చేత్ । మైవమ్ । లౌకికాగ్నౌ హోతుం, పుస్తకపాఠేనాధిగన్తుం చ శక్యత్వేనాఽఽధానోపనయనయోరకల్పనే బ్రాహ్మణాదీనామప్రాప్తేః । తస్మాత్ - వసన్తాదికాలవిశిష్టే బ్రాహ్మణాదికర్తృకే ఆధానోపనయనే అత్ర విధీయేతే ।। 7 ।। 8 ।। 9 ।।

(చతుర్థే దాక్షయణాదీనాం గుణతాధికరణే సూత్రాణి 5 - 11) ।

అయనేషు చోదనాన్తరం సంజ్ఞోపబన్ధాత్ ।। 5 ।।

అగుణాచ్చ కర్మచోదనా ।। 6 ।। సమాప్తం చ ఫలే

వాక్యమ్ ।। 7 ।। వికారో వా ప్రకరణాత్ ।। 8 ।।

లిఙ్గదర్శనాచ్చ ।। 9 ।। గుణాత్సంజ్ఞోపబన్ధః ।। 10 ।।

సమాప్తిరవిశిష్టా ।। 11 ।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి -

యద్దాక్షాయణయజ్ఞేన స్వర్గకామో యజేత తత్ ।

కర్మాన్తరం గుణో వోక్తదర్శాదౌ ఫలసిద్ధయే ।। 10 ।।

గుణస్యాస్యాప్రసిద్ధత్వాత్కర్మభేదోఽత్ర సంజ్ఞయా ।

గుణో వ్యుత్పత్తిశేషాభ్యామావృత్త్యాఖ్యో న నామ తత్ ।। 11 ।।

దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే శ్రూయతే - "దాక్షాయణయజ్ఞేన స్వర్గకామో యజేత " ఇతి । తత్ర - దాక్షాయణశబ్దవాచ్యస్య కస్యచిద్గుణస్య లోకే ప్రసిద్ధ్యభావాదుద్భిదాదివద్యాగసామానాధికరణ్యేన కర్మనామత్వాత్ । "అథైష జ్యోతిః" ఇత్యాదివదపూర్వసంజ్ఞాయాం కర్మాన్తరవిధిః- ఇతి చేత్ । న । దాక్షాయణశబ్దస్యాఽఽవృత్తివాచకత్వాత్ । తచ్చ శబ్దనిర్వచనాద్వాక్యశేషాద్వాఽవగమ్యతే । తథా హి - 'అయనమ్' ఇత్యావృత్తిరుచ్యతే । 'దక్ష స్యేమే దాక్షాః, తేషామయనమ్' ఇతి తన్నిర్వచనమ్ । దక్ష ఉత్సాహీ పునః పునరావృత్తావనలస ఇత్యర్థః । తదీయానాం ప్రయోగాణామావృత్తిర్దాక్షాయణశబ్దార్థః । తథా చాఽఽవృత్త్యా యుక్తః ప్రకృతో దర్శపూర్ణమాసాత్మకో యజ్ఞో దాక్షాయణయజ్ఞః । ఆవృత్తిప్రకారస్తు "ద్వే పౌర్ణమాస్యౌ యజేత । ద్వే అమావాస్యే" ఇత్యాదివాక్యశేషాదవగమ్యతే । తతో దధ్యాదివత్ప్రసిద్ధార్థత్వాద్దర్శపూర్ణమాసయోః ప్రకృతయోరయం స్వర్గఫలసిద్ధ్యర్థమావృత్త్యాఖ్యగుణవిధిః, న తూద్భిదాదివత్కర్మనామధేయమ్ ।

ఏవం "సాకంప్రస్థాప్యేన యజేత పశుకామః" ఇత్యత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్ । అమావాస్యాయాగే ద్వౌ ద్వౌ దోహౌ సంపాద్య చతసృణాం దధిపయసోః కుమ్భీనాం సహ ప్రస్థాపనం సాకం ప్రస్థాప్యః । తద్యుక్తో యాగః సాకంప్రస్థాప్యః । తథాసతి ప్రకృతే దర్శయాగో పశుఫలాయ సాకంప్రస్థాప్యాఖ్యో గుణో విధీయతే ।।10 ।। 11 ।।

(పఞ్చమే ద్రవ్యదేవతాయుక్తానాం యాగాన్తరతాధికరణే సూత్రాణి 12 - 15) ।

సంస్కారశ్చాప్రకరణేఽకర్మశబ్దత్వాత్ ।। 12 ।।

యావదుక్తం వా కర్మణః శ్రుతిమూలత్వాత్ ।। 13 ।।

యజతిస్తు ద్రవ్యఫలభోక్తృసంయోగదితేషాం కర్మసంబ-

న్థాత్ ।। 14 ।। లిఙ్గదర్శనాచ్చ ।। 15 ।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి -

వాయవ్యః శ్వేత ఆలభ్యో భూత్యై సౌర్యే చరుం తథా ।

నిర్వపేద్బ్రహ్మతేజోర్థమీషాముష్టినిరుప్తయోః ।। 12 ।।

గుణౌ శ్వేతం చరుం కింవా యావత్కథితకర్మణీ ।

ఫలార్థే అథవా యాగే విశిష్టౌ విహితావిహ ।। 13 ।।

శ్వైత్యం వాయుస్పృగీషాయామాగ్నేయే చ రవిప్రభే ।

చరుర్గుణశ్చరుః స్థాలీ నిర్వాపస్తు తదాశ్రితః ।। 14 ।।

ఫలాహానేర్న తత్కిం తు యావచ్చోదితకర్మ తత్ ।

ద్రవ్యాదిరూపసంపత్తేరవార్యా యాగతాఽఽర్థికీ ।। 15 ।।

అనారభ్యేదమామ్నాయత్ - 'వాయవ్యం శ్వేతమాలభేత భూతికామః' ఇతి, 'సౌర్యే చరుం నిర్వపేద్బ్రహ్మవర్చసకామః' ఇతి చ । తథా -దర్శపూర్ణమాసయోరిదమామ్నాయతే - "ఈషామాలభేత" ఇతి, "చతురో ముష్టీన్నిర్వపతి" ఇతి చ । ఈషా శకటగతో లాఙ్గలదణ్డవద్దీర్ఘః కాష్ఠవిశేషః । తస్యా ఆలమ్భః స్పర్శః । తమేతం దర్శపూర్ణమాసగతమీషాలమ్భమనూద్య తస్యామాలభ్యాయామీషాయాం శ్వేతత్వగుణో విధీయతే । తస్య చ శ్వేతకాష్ఠస్య వాయునా స్పృశ్యమానత్వాద్వాయవ్యతా సంభవతి । తథా - చతుర్ముష్టినిర్వపణమనూద్య చరుర్గుణత్వేన విధీయతే । చరుః స్థాలీ । సా చ నిర్వాపస్యాఽఽశ్రయః । నిరుప్తస్య హవిష ఆగ్నేయతయా సూర్యవత్ప్రభాసంబన్ధాత్సౌర్యవత్ । భూతిబ్రహ్మవర్చసే ఫలే చ సర్వకామికయోర్దర్శపూర్ణమాసయోః పూర్వసిద్ధే ఏవానూద్యేతే । తస్మాత్ -- గుణవిధీ -- ఇత్యేకః పూర్వపక్షః ।

నహి ఫలపదయోర్నిత్యవచ్ఛ్రుతయోః సంభవత్ప్రయోజనయోశ్చ పాక్షికానువాదత్వమ్, ఆనర్థక్యం వా యుక్తమ్ । తస్మాత్ -- గుణఫలవిశిష్టే కర్మాన్తరే విధీయేతే । తదాఽపి యాగస్యాశ్రవణాదీలమ్భనిర్వాపయోరేవ శ్రవణాద్యావదుక్తకర్మవిధిః- ఇతి ద్వితీయః పూర్వపక్షః ।

శ్వేతపశుచరుద్రవ్యయోః, వాయుసూర్యదేవతయోశ్చ స్పష్టం ప్రతీయమానతయా రూపవతోర్యాగయోరార్థికయోర్వారయితుమశక్యత్వాద్ద్రవ్యదేవతా

విశిష్టయోర్యాగయోర్విధిరభ్యుపగన్తవ్యః । 'భూతికామో వాయవ్యేన శ్వేతేన పశునా యజేత' 'బ్రహ్మవర్చసకామః సౌర్యేణ చరుణా యజేత' ఇత్యేవంవిధోఽర్థసిద్ధో విధిః ।

ద్రవ్యదేవతాసంబన్ధకల్పితస్య యాగస్య లిఙ్ప్రత్యయేన కర్తవ్యతావిధావాలమ్భనిర్వాపయోర్ధాత్వర్థయోః

కా గతిః- ఇతి చేత్ । 'అనువాదః' ఇతి బ్రూమః- ఇతి సిద్ధాన్తః ।। 12 ।। 13 ।। 14 ।। 15 ।।

(షష్ఠే వత్సాలమ్భాదీనాం సంస్కారతాధికరణే సూత్రే 16-17) ।

షష్ఠాధికరణమారచయతి -

వత్సాలమ్భో యజిః స్పర్శో వా వాయవ్యాదివద్యజిః ।

స్పర్శః స్యాద్దేవరాహిత్యాత్సంస్కారః ప్రాయపాఠతః ।। 16 ।।

అగ్నిహోత్రదోహాధికారే శ్రూయతే - "వత్సమాలభేత" ఇతి । తత్ర 'విమతో వత్సాలమ్భో యజిః స్యాత్, ప్రాణిద్రవ్యకాలమ్భత్వాత్, వాయవ్యాలమ్భవత్' ఇతి చేత్ । న । దేవతారాహిత్యేన తద్వైషమ్యాత్ । కించ - 'అయం వత్సాలమ్భోఽగ్నిహోత్రాఙ్గసంస్కారః, తత్ప్రాయే పఠితత్వాత్, ఇతరసంస్కారవత్' । తస్మాత్ - అయే స్పర్శమాత్రవిధిః ।। 16 ।।

(సప్తమే నైవారచరోరాధానార్థతాధికరణే సూత్రమ్) ।

సంయుక్తస్త్వర్థశబ్దేన తదర్థః శ్రుతిసంయోగాత్ ।। 18 ।।

సప్తమాధికరణమారచయతి -

చరుర్భవతి నైవార ఉపధత్తే చరుం త్వితి ।

యాగః స్యాదుపధానం వా యాగః శేషోక్తదైవతః ।। 17 ।।

యాగత్వానిశ్చయే శేషో నాపేక్ష్యోఽతో యజిః కుతః ।

కింతూపధానమాత్రత్వం యావదుక్తం చరౌ స్థితమ్ ।। 18 ।।

అగ్నౌ శ్రూయతే - 'నైవారశ్చరుర్భవతి' ఇతి, 'చరుముపదధాతి' ఇతి చ । తత్ర - నీవారచరుద్రవ్యకో యాగో విధీయతే । న చాత్ర దేవతాయా అభావః । 'బృహస్పతేర్వా ఏతదన్నం యదీ్నవారాః' ఇతి వాక్యశేషేణ దేవతాసిద్ధేః । ఉపధానం తు యాగోపయుక్తస్య ప్రతిపత్తిః స్విష్టకృదాదివత్ - ఇతి ప్రాప్తే,

బ్రూమః- 'యాగవిధౌ నిశ్చితే సతి పశ్చాద్దేవతాయామపేక్షితాయాం వాక్యశేషబలాద్దేవతాక్లృప్తిః, ఇహ తు దేవతాకల్పనేన యాగవిధిత్వనిశ్చయః । ఇత్యన్యోన్యాశ్రయః । తస్మాత్ - ఇహోపధానమాత్రం విధీయతే

।। 17।। 18।।

(అష్టమే పాత్నీవతస్య పర్యగ్నికరణగుణకత్వాధికరణే సూత్రమ్) ।

పాత్నీవతే తు పూర్వత్వాదవచ్ఛేదః ।। 19 ।।

అష్టమాధికరణమారచయతి --

పర్యగ్నికృతః పాత్నీవత ఉత్సృజ్యత ఇత్యసౌ ।

యాగౌ గుణో వా యాగః స్యాదన్వయావ్యవధానతః ।। 19 ।।

ప్రత్యభిజ్ఞాతమాలభ్యమనూద్యోత్సర్గశబ్దతః ।

గుణం పర్యగ్నికృత్యాఖ్యం వక్త్యుత్తరనివృత్తయే ।। 20 ।।

న దుష్టా పరిసంఖ్యాఽత్ర చోదకాత్ప్రాగ్విధౌ సతి ।

పర్యగ్నికరణాన్తాఙ్గరీతిః క్లృప్తోపకారతః ।। 21 ।।

'త్వాష్ట్రం పాత్నీవతమాలభేత' ఇతి ప్రకృత్యేదమామ్నాతమ్-'పర్యాగ్నికృతం పాత్నీవతముత్సృజన్తి' ఇతి । తత్ర పర్యగ్నికృతశబ్దేన సంస్కృతపశుద్రవ్యస్య పాత్నీవతశబ్దేన పత్నీవన్నామకదేవతాసంబన్ధస్య చ ప్రతీయమానత్వాదమం యాగవిధిః । ఏవం సతి పర్యగ్నికృతపాత్నీవతశబ్దయోరవ్యవహితాన్వయో లభ్యతే । సిద్ధాన్తే తు 'పర్యగ్నికృతముత్సృజన్తి' ఇత్యన్వయం వాఞ్ఛన్తి । తదా వ్యవహితాన్వయో దుర్వారః । తస్మాత్-పాయవ్యపశువద్యాగవిధిః- ఇతి ప్రాప్తే,

బ్రూమః- అనారభ్యాధీతత్వాన్నాస్తి సయవ్యే ప్రకృతప్రత్యభిజ్ఞా । ఇహ త్వాలభ్యత్వేన ప్రకృతః పశుః పాత్నీవతశబ్దేన ప్రత్యభిజ్ఞాయతే । తమనూద్య పర్యగ్నికృతశబ్దాన్వితేన 'ఉత్సృజన్తి' ఇత్యాఖ్యాతేన పర్యగ్నికరణాఖ్యో గుణో విధీయతే । న చ ప్రకృతిమతస్య పర్యగ్నికరణస్య వికృతౌ చోదకేన ప్రాప్తత్వాదనర్థకోఽయం విధిరిధివాచ్యమ్ । ఉపరితనాఙ్గాననువృత్తేర్విధిప్రయోజనత్వాత్ । నన్వేవం సతి పరిసంఖ్యా స్యాత్ । సా చ దోషత్రయదుష్టా । స్వార్థత్యాగః, అన్యార్థస్వీకారః, ప్రాప్తవాధశ్చేతి త్రయో దోషాః । పర్యగ్నికరణవాక్యే స్వార్థో బిధిస్త్యజ్యేత, అన్యార్థే నిషేధః స్వీక్రియేత, చోదకప్రాప్తాన్యుపరితనాఙ్గాని బాధ్యేరన్ । మైవమ్ । 'పర్యగ్నికరణోత్తరమావీన్యఙ్గాని నానుష్ఠేయాని' ఇత్యేతస్యాః పరిసంఖ్యాయా అనఙ్గీకారాత్ । కథం తర్హి తన్నివృత్తిః- 'ఆర్థికీ' ఇతి బ్రూమః । చోదకప్రవృత్తేః ప్రాగేవాయం

విధిః ప్రవర్తతే, ప్రత్యక్షోపదేశస్య శీఘ్రబుద్ధిజనకతయా కల్ప్యాతిదేశాత్ప్రబలత్వాత్ । తథాసత్యుపదిష్టైరేవాఙ్గైర్నిరాకాఙ్క్షాయాం వికృతౌ చోదకస్యాప్రవృత్త్యైవోపరితనాన్యఙ్గాని న ప్రాప్యన్తే। న చానేన న్యాయేన పర్యగ్నికరణాత్ప్రాచీనానామప్య ప్రాప్తిరితి వాచ్యమ్ । విధీయమానస్య పర్యాగ్నికరణస్య నూతనత్వే సత్యుపకారకల్పనాపత్త్యా ప్రకృతౌ యత్క్లృప్తోపకారం పర్యగ్నికరణం, తదవస్థాపన్నస్యైవాత్ర విధేయత్వాత్ । ప్రకృతౌ చ ప్రాచీనాఙ్గనన్తరమాదిన ఏవోపకారః క్లృప్త ఇత్యత్రాపి తాదృశస్యైవ

విధానాత్పర్యగ్నికరణాన్తాఙ్గరీతిః సిధ్యతి । ఏవం చ సతి 'ఉత్సృజన్తి' ఇత్యాఖ్యాతేన యథోక్తపర్యగ్నికరణవిధావర్థసిద్ధ ఉపరితనాఙ్గోత్సర్గో ధాతునాఽనూద్యతే । తదేగ్మత్ర గుణవిధిః ॥ 19 ॥ 20 ॥ 21 ॥

(నవమే, అదాభ్యాదీనాం గ్రహనామతాధికరణే సూత్రమ్) ।

అద్రవ్యత్వాత్కేవలే కర్మశేషః స్యాత్ ॥ 20 ॥

నవమాధికరణమారచయతి -

యదదాభ్యం గృహీత్వేతి గృహ్ణాత్యంశుమితి ద్వయమ్ ।

తద్యాగో వా గుణో యాగః స్యాదదాభ్యాంశునామతః ॥ 22 ॥

గ్రహయోరేవ నామ స్యాదానన్తర్యాద్విధిస్తయోః ।

గుణోఽస్తస్య వాక్యేన జ్యోతిష్టోమాభిగామినా ॥ 23 ॥

అమారభ్య శ్రూయతే - 'ఏష వై ద్ధవిషా హవిర్యజతే, యోఽదాభ్యం గృహీత్వా సోమాయ యజతే' ఇతి 'పరా వా ఏతస్యాఽఽయుః ప్రాణ ఏతి, యోంఽశుం గృహ్ణాతి' ఇతి చ ।

తత్ర-అదాభ్యశబ్దస్య జ్యోతిరాదివదపూర్వనామత్వాత్తన్నామకో యాగో 'యజతే' ఇత్యాఖ్యాతేన విధీయతే । 'అంశుమ' ఇత్యత్ర యజతేరవశ్రవణేఽపి నామవిశేషబలాదేవాపూర్వయాగవిధిః । న చాత్ర ద్రవ్యదేవతయోరభావః। గ్రహణలిఙ్గేన జ్యోతిష్టోమవికృతిత్వాదగతౌ తదీయవిధ్యన్తాతిదేశేన తత్సిద్ధేః-ఇతి ప్రాప్తే,

బ్రూమః- భవత్వదాభ్యాంశుశబ్దయోర్నామత్వమ్। తే చ నామనీ గ్రహయోరేవ స్యాతామ్, న తు యాగయోః। 'గృహీత్వా' ఇతిశబ్దస్యానన్తరమేవ పాఠాత్। యజతిస్తు వ్యవహితః। తాదృశోఽపి యజిరంశువాక్యే నాస్తి। తస్మాద్గ్రహయోరేవాత్ర విధిః। గ్రహణం

చ జ్యోతిష్టోమగతస్య సోమరసస్య సంస్కారరూపో గుణః, ఐన్ద్రవాయవాదిగ్రహణసమానత్వాత్। యద్యప్యత్ర న ప్రకృతో జ్యోతిష్టోమః, తథాఽపి తత్సంబన్ధిగ్రహణద్వారా వాక్యస్య జ్యోతిష్టోభగామిత్వమ్। అత ఏవ 'సోమాయాదాభ్యం గృహీత్వా' ఇతి నిర్దిశ్యతే। అథవా-తైత్తిరీయాణాం షష్ఠకాణ్డే షష్ఠే ప్రపాఠకే ప్రాకరణికం వినియోజకం వాక్యం ద్రష్టవ్యమ్। తస్మాత్-జ్యోతిష్టోమే గుణవిధిః ॥ 22 ॥ 23 ॥

(దశమే అగ్నిచయనస్య సంస్కారతాధికరణే సూత్రాణి 21-23) ।

అగ్నిస్తు లిఙ్గదర్శనాత్క్రతుశబ్దః ప్రతీయేత ॥ 21 ॥

ద్రవ్యం వా స్యాచ్చోదనాయాస్తదర్థత్వాత్ ॥ 22 ॥ తత్సం-

యోగాత్క్రతుస్తదాఖ్యః స్యాత్తేన ధర్మవిధానాని ॥ 23 ॥

దశమాధికరణమారచయతి-

అగ్నిం చినుత ఇత్యత్ర యాగో వా సంస్కృతియంజిః ।

లిఙ్గేన యాగనామత్వాద్యజిమా చానువాదతః ।। 24 ।।

రూఢ్యా ద్రవ్యస్య నామైతద్వహ్నేరాధానవచ్చితిః ।

సంస్కారః సంస్కృతే వహ్నావగ్నిష్టోమో విధీయతే ।। 25 ।।

'య ఏవం విద్వానగ్నిం చినుతే' ఇత్యేవం విధాయ శ్రూయతే- 'అథాతోఽగ్నిమగ్నిష్టోమేనానుయజతి,తముక్థ్యేన 'తం షోడశినా, తమతిరాత్రేణ, ఇత్యాది। అత్ర-అగ్నిశబ్దో యాగవాచీ। స్తోత్రశస్త్రాదేః క్రతులిఙ్గస్య శ్రూయమాణత్వాత్। తచ్చ లిఙ్గమేవం శ్రూయతే-'అగ్నేః స్తోత్రం,అగ్నేః శస్త్రమ్' ఇతి, 'షడుపసదోఽగ్నిశ్చిత్యస్య భవన్తి' ఇతి చ। యది లిఙ్గం ప్రాపకాపేక్షమ్, తర్హి యజినా తదనువాదః ప్రాపకేఽస్తు। అగ్నిమగ్నిష్టోమేనానుయజతి' ఇత్యతేస్మిన్వాక్యే 'అగ్నిం యజతి' ఇతి యజిసామానాధికరణ్యాత్ 'ఉపాంశు యజతి' ఇతివద్యాగనామత్వమ్। అథోచ్యేత-అనుశబ్దస్యాగ్నిశబ్దేనాన్వయాద్యజ్యన్వయోఽగ్నిష్టోమస్య, ఇతి। తథాఽప్యగ్నేః పురోయజనే సత్యగ్నిష్టోమస్యానుయజనం సంభవతి। 'దేవదత్తమనుగచ్ఛతి యజ్ఞదత్తః' ఇత్యత్ర దేవదత్తే పురోగమనదర్శనాత్। తస్మాత్ 'అగ్నిం చినుతే' ఇత్యత్రాగ్నినామకో యాగ ఆఖ్యాతేన విధీయతే। చినోతిస్తు 'ఇష్టకాభిరగ్నిం చినుతే' ఇతి వాక్యప్రాప్తస్య చయనస్య సోమయాగవికృతిత్వేన ప్రాప్తస్య గ్రహసముదాయస్యేవానువాదః- ఇతి ప్రాప్తే,

బ్రూమః- అగ్నిశబ్దో రూఢ్యా బహ్నిద్రవ్యమాచష్టే। రూఢిశ్చ క్లృప్తతయా లిఙ్గాదికల్ప్యాద్యాగవాచిత్వా-

ద్బలీయసీతి న యాగనామత్వమ్। న చాత్ర షాగరుపమస్తి। ద్రవ్యదేతయోరసిద్ధేః। అతః 'అగ్నిమాదధీత' ఇత్యుక్తాధానత్వాత్ 'అగ్నిం చినుతే' ఇత్యుక్తం చయనమగ్నిద్రవ్యసంస్కారః। న చ సంస్కృతస్య వినియోగాభావః।

'అగ్నిమగ్నిష్టోమేన యజతే' ఇత్యాదివాక్యైరగ్నిష్టోమాదౌ వినియోగాత్। తస్మాత్-సంస్కారవిధిః

।।24।।25।।

(ఏకాదశే మాసాగ్నిహోత్రాదీనాం క్రత్వన్తరతాధికరణే సూత్రమ్)।

ప్రకరణాన్తరే ప్రయోజనాన్యత్వమ్ ।। 24 ।।

ఏకాదశాధికరణమారచయతి-

మాసం జుహోత్యగ్నిహోత్రం గుణోఽన్యత్కర్మ వా గుణః ।

అనూద్య ప్రాప్తకర్మాత్ర మాసోఽప్రాప్తో విధీయతే ।। 26 ।।

ఉపసద్భిశ్చరిత్వేతి నిత్యే తాసామసంభవాత్ ।

అనేకస్యావిధేశ్చాన్యత్కర్మం ప్రకరణాన్తరాత్ ।। 27 ।।

కుణ్డపాయినామయనే శ్రూయతే-'ఉపసద్భిశ్చరిత్వా' 'మాసమగ్నిహోత్రం జుహోతి' 'మాసం దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం యజేత' ఇతి। అత్ర- ప్రాప్తం నిత్యాగ్నిహోత్రమనూద్య మాసలక్షణో గుణోఽప్రాప్తత్వాద్విధీయతే-ఇతి చేత్।

మైవమ్। కిం మాస ఏవ విధీయతే,'ఉపసద్భిశ్చరిత్వా' ఇత్యుక్తోపసదోఽపి। నాఽఽద్యః। ఉపసదామపి నిత్యాగ్నిహోత్రప్రాప్తిరహితానాం త్వన్మతే విధాతవ్యత్వాత్ । న ద్వితీయః । ప్రాప్తే కర్మణ్యనేకగుణవిధౌ వాక్యభేదాపత్తేః। నను మా భూత్తర్హి గుణవిధిః। కర్మాన్తరత్వే కిం ప్రమాణమ్-ఇతి చేత్। 'ప్రకరణాన్తరమ్'- ఇతి బ్రూమః। న సేతగ్నిత్యాగ్నిహోత్రస్య ప్రకరణమ్। అసంనిహితత్వాత్।అయనస్య హ్యేతత్ప్రకరణమ్। అయనమారభ్యాధీతత్వాత్। కా తర్హి నిత్యాగ్నిహోత్రే గుణవిధిశఙ్కా-ఇతి చేత్। ప్రకరణస్యాసమర్పకత్వేఽప్యగ్నిహోత్రశబ్దేనైతత్సమర్పణాదేషా శఙ్కా భవతి। సా చ వాక్యభేదాపత్త్యా నిరాకృతా। తథా సతి

స్వతఃసిద్ధం ప్రకరణభేదం నిరాకృత్య ప్రకరణైక్యాపాదనేన గుణం విధాపయితుం ప్రవృత్తస్యాగ్నిహోత్రశబ్దస్య శక్తౌ నిరూఢాయాం తదవస్థః ప్రకరణభేదో నిత్యాగ్నిహోత్రాదిదం కర్మ భినత్తి। అగ్నిహోత్రశబ్దౌ ధర్మాతిదేశార్థ ఇతి సప్తమే వక్ష్యతే। ననూపసన్మాసాభ్యాం విశిష్టమిదం కర్మ విధీయతే। తతో వాజినన్యాయేన గుణభేదాత్కర్మభేదః, న ప్రకరణభేదాదితి చేత్। న। వైషమ్యాత్। 'ఉపాదేయతయా విధేయో గుణో వాజినమ్। మాసో న తథా ఇత్యపరం వైషమ్యమ్। పరమార్థతస్త్వత్ర ప్రథమతరప్రతీతేన ప్రకరణభేదేన సిద్ధం కర్మభేదం గుణభేద ఉపోద్బలయతి। తతః ప్రకరణాన్తరమేవాత్ర భేదహేతుః।। 26।।27।।

(ద్వాదశే, ఆగ్నేయాదికామ్యేష్ట్యధికరణే సూత్రమ్)।

ఫలం చాకర్మసంనిధౌ ।। 25 ।।

ద్వాదశాధికరణమారచయతి-

అష్టాకపాలమాగ్నేయం రుక్కామః ప్రాకృతే ఫలమ్।

కర్మాన్యద్వా ఫలం భానాత్పూర్వన్యాయాప్రవేశనాత్ ।। 28 ।।

మా భూద్భిన్నం ప్రకరణం కర్మాన్తరమసంనిధేః ।

అనారభ్యాధీతమేతద్రూపం త్వన్యూనమీక్షతే ।। 29 ।।

అనారభ్య శ్రూయతే- 'ఆగ్నేయమష్టాకపాలం నిర్వపేద్రుక్కామః' ఇతి। రుక్కామస్తేజస్కామః। అత్ర-ఇష్టీనాం ప్రకృతిభూతదర్శపూర్ణమాసగతమాగ్నేయయాగమనూద్య తత్ర తేజస్కామరూపం ఫలం విధీయతే। కుతః। వాక్యేనాఽఽగ్నేయఫలసంబన్ధస్య మాసమానత్వాత్। న చ పూర్వోక్తమాసాగ్నిహోత్రన్యాయేన కర్మాన్తరత్వమ్। వైషమ్యాత్। తత్రాయనమారభ్యాధీతత్వాదస్తి ప్రకరణాన్తరత్వమ్। ఇహ త్వనారభ్యాధీతత్వేన ప్రకరణమేవ తావన్నాస్తి, కుతోఽత్ర ప్రకరణాన్తరత్వమ్। కించ మాసోఽనుపాదేయః। అగ్నిహోత్రానుసారేణ సంపాదయితుమశక్యత్వాత్। ఫలం తూపాదేయమ్, దార్శపౌర్ణమాసికాగ్నేయానుసారేణ తేజసః కామయితుం శక్యత్వాత్। తస్మాత్-ఫలవిధిః- ఇతి ప్రాప్తే,

బ్రూమః- ప్రకరణాన్తరత్వాభావేఽప్యనారభ్యాధీతత్వాదసంనిధిరస్త్యేవ । స ఏవాత్ర కర్మ భినత్తి। న చాత్ర వాజినన్యాయేన కర్మభేదః, అష్టాకపాలద్రవ్యాగ్నిదేవతాత్మనో రూపస్యోభయత్రైకవిధత్వాత్। యది ప్రకరణాన్తరత్వమప్యసంనిధికృతమిత్యసంనిధిరేవ మాసాగ్నిహోత్రకర్మభేదహేతుః, తర్హి తస్యైవాయం ప్రపఞ్చోఽస్తు। ఫలం చ మాసవదనుపాదేయమ్। అన్యథా సాధనవదఫలత్వప్రసఙ్గాత్। కామనా

చ విషయసౌన్దర్యజ్ఞానాత్స్వత ఏవోత్పద్యతే। న తు విధిశ్రవణాత్సంపద్యతే। యద్యధికరణయోర్న్యాయభేదః, యది వా న్యాయైక్యమ్। సర్వథా తేజస్కామేష్టిః కర్మాన్తరమ్। కామ్యేష్టికాణ్డపఠితేషు 'ఐన్ద్రాగ్నమేకాదశకపాలం నిర్వపేత్ప్రజాకామః' ఇత్యాదిష్వయమేవ న్యాయో ద్రష్టవ్యః ।।28।।29।।

(త్రయోదశే-అవేష్టేరన్నాద్యఫలకత్వాధికరణే సూత్రమ్)।

సంనిధౌ త్వవిభాగాత్ఫలార్థేన పునఃశ్రుతిః ।। 26।।

త్రయోదశాధికరణమారచయతి-

యజేత్సమే పౌర్ణమాస్యాం యావజ్జీవం తథైతయా।

అన్నాద్యకామ ఇత్యాదౌ కర్మభేదోఽథవా గుణః ।। 30 ।।

విధ్యుపాదానయోరైక్యాద్దేశాదేరనుxపత్తితః ।

ఆవశ్యకే కర్మవిధౌ తద్భేదః పునరుక్తితః ।। 21 ।।

దేశాదియోగస్యాప్రాప్తేర్విధిర్న హ్యేకతా తయోః ।

పుంశబ్దయోర్వ్యాపృతిత్వాత్పునరుక్త్యా త్వనూద్యతే ।। 32 ।।

దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే దేశకాలనిమిత్తాన్యామ్నాయన్తే- 'సమే యజేత' పౌర్ణమాస్యాం యజేత' 'యావజ్జీవం దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం యజేత' ఇతి। అవేష్టిప్రకరణే ఫలమామ్నాతమ్- 'ఏతయాఽన్నాద్యకామం యాజయంత్' ఇతి। ఆదిశబ్దేన సంస్కారో గృహీతః। స చ

దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే సమామ్నాతః-'శేషం స్విష్టకృతే సమవద్యతి' ఇతి। తత్ర-దేశకాలనిమిత్తఫలసంస్కారా అననుష్ఠేయత్వాదనుపాదేయాః। అత ఏవ న విధేయాః। ఉపాదానవిధిశబ్దయోః పర్యాయత్వాత్। తతః-కర్మవిధిః-ఇత్యవశ్యమభ్యుపేయమ్। తత్ర-ప్రకరణినో దర్శాదేః పూర్వవిహితస్యైవైభిర్వాక్యైః పునర్విధానే 'సమిధో యజతి' ఇత్యాదివదభ్యాసాదేవ కర్మభేదః-ఇతి ప్రాప్తే,

బ్రూమః- దేశాదీనామవిధేయత్వేఽపి విహితకర్మణా సహ తేషాం సంబన్ధో విధీయతామ్। స చ కర్మవత్పూర్వే న విహిత ఇత్యప్రాప్తత్వాద్విధిమర్హతి। యదుక్తమ- ఉపాదానవిధిశబ్దౌ పర్యాయౌ-ఇతి। తదసత్। 'అప్రవృత్తప్రవర్తనం విధానమ, తచ్చ పురుషవిషయః

శబ్దవ్యాపారః। అననుష్ఠితస్యానుష్ఠానముపాదానమ, తచ్చ కర్మావిషయః పురుషవ్యాపారః' ఇతి మహాన్భేదః। యోఽపి-దర్శాదీనాం పునర్విధిః సోఽపి దేశాదిసంబన్ధం విధాతుం కర్మానువాదః-ఇతి న కర్మభేదమావహతి। సమిధో 'యజతి' ఇత్యాదౌ విధేయగుణాన్తరాభావేనానువాదాంసభవాత్పునర్విధానం భేదహేతుః- ఇతి వైషమ్యమ్ ।। 30।।31।।32।।

(చతుర్థశే,ఆగ్నేయద్విరుక్తేః స్తుత్యర్థతాధికరణే సూత్రాణి 27-29)

ఆగ్నేయస్తూక్తహేతుత్వాదభ్యాసేన ప్రతీయేత ।। 27 ।।

అవిభాగాత్తు కర్మణా ద్విరుక్తేర్న విధీయతే ।। 28 ।।

అన్యార్థా వా పునఃశ్రుతిః ।।29 ।।

చతుర్థశాధికరణమారచయతి-

దర్శపూర్ణమాసప్రోక్త ఆగ్నేయః కేవలోఽప్యసౌ ।

దర్శే యదితి వాక్యాభ్యాం కర్మాన్యద్వాఽనువాదగీః ।। 33 ।।

అభ్యాసాదన్యకర్మత్వం దర్శేష్టౌ ద్విః ప్రయుజ్యతామ్ ।

ఏకత్వప్రత్యభిజ్ఞానాదనూక్త్యైన్ద్రాగ్నసంస్తుతిః ।। 34 ।।

యదాగ్నేయోఽష్టాకపాలోఽమావస్యాయాం పౌర్ణమాస్యాం చాచ్యుతో భవతి। ఇతి కాలద్వయే విహితమ్। 'యదాగ్నేయోఽష్టాకపాలోఽమావాస్యాయాం భవతి' ఇత్యేకస్మిన్కాలే పునర్విహితమ్। తత్ర-అవిశేషపునఃశ్రుతిలక్షణేనాభ్యాసేన ప్రయాజానామివ భేదః। తథా సత్యాగ్నేయయాగస్య దర్శకాలే ద్విఃప్రయోగః- ఇతి చేత్।

న। ప్రత్యభిజ్ఞానాదాగ్నేయస్యైకత్వే సత్యేకకాలవాక్యస్యానువాదకత్వాత్। న చానువాదో వ్యర్థః। విధేయైన్ద్రాగ్నస్తుత్యర్థత్వాత్। యద్యప్యాగ్నేయోఽష్టాకపాలోఽమావాస్యాయాం భవతి, తథాఽపి న కేవలేనాగ్నినా సాధుర్భవతి। ఇన్ద్రసహితోఽగ్నిః సమీచీనతరః। తస్మాత్---

'ఇన్ద్రాగ్నః కర్తవ్యః' ఇతి విధేయస్తుతిః। ప్రయాజవైషమ్యం తూక్తమేవానుసంధేయమ్ ।।33।।34।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలవిస్తరే

ద్వితీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః ।। 3 ।।

	అత్ర పాదే	ఆదితః।
అధికరణాని	14	87।
సూత్రాణి	29	257।

(అథ ద్వితీయాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః)।

(ప్రథమే యావజ్జీవికాగ్ని హోత్రాధికరణే సూత్రాణి 1 - 7)।

యావజ్జీవికోఽభ్యాసః కర్మధర్మః ప్రకరణాత్ ।। 1 ।।
కర్తుర్వా శ్రుతిసంయోగాత్ ।। 2 ।। లిఙ్గదర్శనాచ్చ కర్మ-
ధర్మే హి ప్రక్రమేణ నియమ్యేత తత్రానర్థకమన్యత్స్యాత్
।। 3 ।। అపవర్గే చ దర్శయతి, కాలశ్చేత్కర్మభేదః
స్యాత్ ।।4।। అనిత్యవాత్తు నైవం స్యాత్ ।। 5 ।।
విరోధశ్చాపి పూర్వవత్ ।। 6 ।। కర్తుస్తు నియమాత్కాల-
శాస్త్రం నిమిత్తం స్యాత్ ।। 7 ।।

చతుర్థపాదస్య ప్రథమాధికరణమారచయతి-

యావజ్జీవం జుహోతీతి ధర్మః కర్మణి పుంసి వా ।
కాలత్వాత్కర్మధార్మోఽతః కామ్య ఏకః ప్రయుజ్యతామ్ ।। 1।।
న కాలో జీవనం తేన నిమిత్తప్రవిభాగతః ।
కామ్యప్రయోగో భిన్నః స్యాద్యావజ్జీవప్రయోగతః ।। 2 ।।

బహ్వృచబ్రాహ్మణే శ్రూయతే- 'యావజ్జీవమాగ్ని హోత్రం జుహోతి' ఇతి। తత్రం యావజ్జీవశబ్దో మరణావధికాలపరః। తత్కాలసంబన్ధశ్చ ప్రకృతే కామ్యాగ్ని హోత్రే పూర్వమప్రాప్తత్వాత్ 'జుహోతి' ఇత్యనూదితే కర్మణి విధీయతే। తథా సత్యస్య వాక్యస్య

నిత్యప్రయోగవిధాయకత్వాభావేన వాక్యాన్తరవిహితః కామ్యప్రయోగ ఏక ఏవాగ్ని హోత్రస్య పర్యవస్యతి। స చ కామ్యప్రయోగోఽభ్యసితవ్యః। సకృదనుష్ఠానస్య 'అగ్ని హోత్రం జుహుయాత్స్వర్గకామః' ఇత్యనేనైవ సిద్ధత్వాత్। 'యావజ్జీవమ్' ఇత్యస్య కాలవిధేర్వైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్। తస్మాత్-అయం కామ్యకర్మణోఽభ్యాససిద్ధయే కాలరూపధర్మవిధిః। ఇతి ప్రాప్తే,-

బ్రూమః- యావజ్జీవశబ్దో న కాలస్య వాచకః, కింతు లక్షకః। వాచ్యార్థస్తుకృత్స్నజీవనమ్। న చ-జీవనం కర్మధర్మత్వేన విధాతుం శక్యమ్। తస్య పురుషధర్మత్వాత్। తం చ పురుషధర్మే నిమిత్తీకృత్యాగ్ని హోత్రప్రయోగో విధీయతే। న చ - అత్ర కర్మభేదః। తద్ధేతూనాం శబ్దాన్తరాదీనామభావాత్।న చ-అభ్యాసస్తద్ధేతుః। నిమిత్తవిశేషసద్భావేనావిశేషపునఃశ్రుతేరభావాత్। అతః ప్రయోగభేదః పర్యవస్యతి। జీవనస్యాత్ర నిమిత్తత్వాత్। సతి నిమిత్తే నైమిత్తికస్య త్యాగాయోగాన్నిత్యత్వమర్థసిద్ధమ్। న చ-జీవననిమిత్తనైరన్తర్యేణ ప్రయోగనైరన్తర్యాపత్తిః । సాయంప్రాతఃకాలయోర్విహితత్వాత్। తస్మాత్-జీవనస్య పురుషధర్మత్వాన్నిత్యకామ్యప్రయోగౌ భిన్నౌ ।। 1 ।। 2 ।।

(ద్వితీయే సర్వశాఖాప్రత్యయైకకర్మతాధికరణే సూత్రాణి 8 - 32)।

నామరూపధర్మవిశేషపునరుక్తినిన్దాశక్తిసమాప్తివచన-

ప్రాయశ్చిత్తాన్యార్థదర్శనాచ్ఛాఖాన్తరేషు కర్మభేదః స్యాత్

।। 8।। ఏకం వా సంయోగరూపచోదనాభిధానత్వాత్

।। 9 ।। న నామ్నా స్యాదచోదనాభిధానత్వాత్

।। 10 ।। సర్వేషాం చైకకర్మ్యే స్యాత్ ।। 11 ।।

కృతకం చాభిధానమ్ ।। 12 ।। ఏకత్వేఽపి పరమ్

।। 13 ।। విద్యాయాం ధర్మశాస్త్రమ్ ।। 14 ।। ఆగ్నేయ-

వత్పునర్వచనమ్ ।। 15 ।। అద్విర్వచనం వా శ్రుతిసంయో-

గావిశేషాత్ ।। 16 ।। అర్థాసంనిధేశ్చ ।। 17 ।।

న చైకం ప్రతి శిష్యతే ।। 18 ।। సమాప్తివచ్చ సంప్రేక్షా

।। 19 ।। ఏకత్వేఽపి పరాణి నిన్దాశక్తిసమాప్తివచ-

నాని ।। 20 ।। ప్రాయశ్చిత్తం నిమిత్తేనా ।। 21 ।। ప్రక్రమాద్వా

నియోగేను ।। 22 ।। సమాప్తిః పూర్వవత్త్వాద్యథాజ్ఞాతే ప్రతీ-

యేత ।। 23 ।। లిఙ్గమవిశిష్టం సర్వశేషత్వాన్న హి తత్ర
కర్మచోదనా తస్మాద్ద్వాదశాహస్యాఽఽహారవ్యపదేశః
స్యాత్ ।। 24 ।। ద్రవ్యే చాచోదితత్వాద్విధీనామవ్యవ-
స్థా స్యాన్నిర్దేశాద్వ్యవతిష్ఠేత తస్మాన్నిత్యానువాదః
స్యాత్ ।। 25 ।। విహితప్రతిషేధాత్పక్షేఽతిరేకః స్యాత్
।। 26 ।। సారస్వతే విప్రతిషేధాద్యదేతి స్యాత్ ।। 27 ।।
ఉపహవ్యేఽప్రతిప్రసవః ।। 28 ।। గుణార్థా వా పునఃశ్రుతిః
।। 29 ।। ప్రత్యయం చాపి దర్శయతి ।। 30 ।। అపి వా
క్రమసంయోగాద్విధిపృథక్త్వమేకస్యాం వ్యవతిష్ఠేత ।। 31 ।।
విరోధినా త్వసంయోగాదైకకర్మ్యేఽతత్సంయోగాద్విధీనాం
సర్వకర్మప్రత్యయః స్యాత్ ।। 32 ।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి -

శాఖాభేదాత్కర్మభేదో న వా, కర్మాత్ర భిద్యతే ।
దృష్టం కాఠకనామాది బహు భేదస్య కారణమ్ ।। 3 ।।
గ్రన్థద్వారాదినా హ్యేతే యుజ్యన్తే భేదహేతవః ।
రూపాదిప్రత్యభిజ్ఞానాదభిన్నం కర్మ గమ్యతే ।। 4 ।।

కాఠకకాణ్వమాధ్యందినతైత్తిరీయాదిశాఖాసు దర్శపూర్ణమాసాఖ్యం కర్మాఽఽమ్నాతమ్। తత్ర శాఖాభేదాత్కర్మ భిద్యతే। కుతః।

భేదకారణానాం నామభేదాదీనాం బహూనాముపలమ్భాత్। కాఠక-కాణ్వాదికో నామభేదః। కారీరీవాక్యాన్యధీయానాః కేచిచ్ఛాఖినో భూమౌ భోజనమాచరన్తి, శాఖాన్తరధ్యాయినో నాఽఽచరన్తి, ఇతి ధర్మభేదః । ఏకస్యాం శాఖాయామధీతాః 'ఇషే త్వా' ఇత్యాదయో మన్త్రాః, పలాశశాఖాచ్ఛేదాదయః క్రియాశ్చ, శాఖాన్తరేఽప్యధీయన్త ఇతి పునరుక్తిః। ఏవxమశక్త్యాదయో భేదహేతవ ఉదాహార్యాః। న హ్యల్పాయువా మనుష్యేణ సర్వశాఖాధ్యయనపూర్వకం కర్మానుష్ఠానం కర్తుం శక్యమ్। తస్మాత్-శాఖాభేదేన కర్మభేదః। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- రూపాద్యభేదాదేకం కర్మ। ఆగ్నేయాష్టాకపాలాదియాగరూపం షదేవైకస్యాం శాఖాయామ్, తదేవాన్యత్రాప్యుపలభ్యతే। 'దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం యజేత' ఇతి యాగరూపః

పురుషవ్యాపారశ్చైకవిధః। 'దర్శపూర్ణమాసౌ' ఇతి కర్మనామాప్యేకమ్। 'స్వర్గకామః' ఇతి ఫలసంబధోఽప్యేకః। తస్మాత్- అభిన్నం కర్మ। పూర్వపక్ష హేతవస్త్వ*న్యథా సంగచ్ఛన్తే। కాఠకాదికం జ్యోతిరాదివన్న కర్మసామ, 'కాఠకేన యజేత' ఇత్యశ్రవణాత్। 'కాఠకవధీతే' ఇతి ప్రయోగాద్గ్రన్థనామత్యవగన్తవ్యమ్। భూభోజనాదిరధ్యయనధర్మః। పునరుక్తిరధ్యేతృభేదాన్న దుష్యతి' । అల్పాయువాఽపి శాఖాన్తరస్థోపసంహారన్యాయేన కర్మానుష్ఠాతుం శక్యతే। తస్మాత్- అనన్యథాసిద్ధరూపప్రత్యభిజ్ఞానాచ్ఛాఖాభేదేఽపి కర్మ న భిద్యతే ॥3॥4॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే ద్వితీయాధ్యాయస్య

చతుర్థః పాదః ॥4॥

ద్వితీయోఽధ్యాయస్య సమాప్తః ॥2॥

	అత్ర పాదే	ఆదితః।
అధికరణాని	2	99।
సూత్రాణి	32	289।

(అథ తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః)।

ద్వితీయే కర్మణాం భేదే సిద్ధే భిన్నక్రియాస్వయమ్ ।

బుభుత్సితః శేషశేషిభావోఽతోఽత్రాభిధీయతే ॥1॥

అనేన ద్వితీయతృతీయయోరధ్యాయయోః పౌర్వాపర్యే నిరూపితమ్ ॥1॥

(ప్రథమే ప్రతిజ్ఞాధికరణే సూత్రమ్ -)।

అథాతః శేషలక్షణమ్ ॥1॥

తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే ప్రథమాధికరణమారచయతి--

అశాబ్దీ శేషతా శాబ్దీ వా న శాబ్ద్యప్రతీతితః।

క్రియాకారకసంసర్గమాత్రే వ్యుత్పత్తిసంభవాత్॥ 2 ॥

గుణప్రధానభావేన సంసర్గేఽన్తర్భవత్యసౌ ।

వ్యుత్పత్తిసంభవాత్తత్ర శాబ్దతా స్యాత్క్రియాదివత్ ॥ 3 ॥

యదిదమస్మింస్తృతీయాధ్యాయే ప్రతిపాద్యం శేషత్వమ్, న తచ్ఛాబ్దమ్। కుతః। కేనాపి శబ్దేన శేషత్వస్యాప్రతీయమానత్వాత్। వ్యుత్పన్నో హి శబ్దః ప్రత్యాయకః। వ్యుత్పత్తిశ్చ న శేషశేషిభావే క్వచిద్దృష్టా। లోకే సర్వత్ర క్రియాకారకాన్వయస్యైవ వ్యుత్పత్తిప్రయోజకత్వదర్శనాత్। అతః శేషతాయా అశబ్దత్వాన్నాయమధ్యాయ ఆరమ్భణీయ ఇతి చేత్।

మైవమ్। అన్వయే శేషశేషిభావస్యాన్తర్భావాత్। న హి గుణప్రధానభావమన్తరేణాన్వయః సంభవతి। ద్వయోర్గుణయోః పరస్పరాకాఙ్క్షారహితత్వేనాన్వయయోగ్యత్వాభావాత్। ఏవం ద్వయోః ప్రధానయోరపి। అతో వ్యుత్పత్తిసంభవాత్క్రియాకారకతదన్వయా యథా శాబ్దాః, తథా తదన్వయాన్తర్గతః శేషశేషిభావోఽపి శాబ్దః। తస్మాదయమధ్యాయ ఆరమ్భణీయః॥ 2॥ 3 ॥

(ద్వితీయే శేషలక్షణాధికరణే సూత్రమ్ -) ।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

స్వరూపహేతూ న స్తోఽత్ర స్తో వా నైవానిరూపణాత్ ॥ 3 ॥

పారార్థ్యే శేషతాహేతూ రూపం తేనోపలక్షితమ్ ॥ 4 ॥

న తావదత్ర శేషత్వస్య స్వరూపం నిరూపయితుం శక్యతే। తథా హి-శేషత్వం నామ కిమ్-అవినాభూతత్వమ్, ప్రయోజ్యత్వం వా, విధ్యన్తవిహితత్వం వా। నాఽఽద్యః। షడద్యాగానామవినాభూతానాం పరస్పరశేషత్వప్రసఙ్గాత్। న ద్వితీయః । 'పురోడాశకపాలేన తుషానుపవపతి' ఇత్యత్ర తుషోపవాపం ప్రతి శేషస్యాపి కపాలస్య తత్ప్రయోజ్యత్వాభావాత్। న తృతీయః। బిధ్యాదివిహితస్య పలాశశాఖాచ్ఛేదస్య సత్యపి శేషత్వే విధ్యన్తవిహితత్వాభావాత్। తస్మాన్నాస్తి శేషతాయాః స్వరూపమ్। నాపి హేతురస్తి। 'విమతః శేషః, ఏవంత్వాత్, ఇతి కస్యచిద్ధేతోరనిరూపణాత్-ఇతి ప్రాప్తే,-

బ్రూమః- 'విమతః ప్రయాజాదిః శేషః, పరార్థత్వాత్, భృత్యాదివత్' ఇతి హేతుః సునిరూపః। అవినాభూతత్వాదీనాం లక్షణానాం దుష్టత్వేఽపి 'పరార్థః శేషః' ఇతి లక్షణస్యాదుష్టత్వాత్। తేన లక్షిత ఆకారః స్వరూపమ్। న చ పారార్థ్యస్యైవ హేతుత్వే లక్షణత్వే చ సాంకర్యమ్। ఆకారభేదేన తద్భేదాత్। దృష్టాన్తే గృహీతవ్యాప్తిం సహాయీకృత్య బోధక ఆకారో హేతుః। ఇతఖ్యావృత్త్యా బోధక ఆకారో లక్షణమ్। తస్మాచ్ఛేషతాయా హేతుస్వరూపే విద్యేతే॥ 4 ॥

(తృతీయే శేషలక్ష్యాధికరణే సూత్రాణి 3-6)।

ద్రవ్యగుణసంస్కారేషు బాదరిః ।।3।। కర్మాణ్యపి

జైమినిః ఫలార్థత్వాత్ ।।4।। ఫలం చ పురుషార్థ-

త్వాత్ ।।5।। పురుషశ్చ కర్మార్థత్వాత్ ।।6।।

తృతీయాధికరణమారచయతి-

కిం ద్రవ్యగుణసంస్కారమాత్రం శేషోఽథవా ఫలమ్।

పుమాన్కర్మ చ పక్షౌ ద్వావాదేయౌ మతభేదతః ।।5।।

శేషత్వముపకారిత్వం ద్రవ్యాదావాహ బాదరిః।

పారార్థ్యే శేషతా తచ్చ సర్వేష్వస్తీతి జైమినిః।।6।।

స్ఫ్యకపాలాదికం ద్రవ్యమ్, అరుణిమాదికో గుణః, అవఘాతప్రోక్షణాదికః సంస్కారః। ఏతేషు త్రిష్వేవ శేషత్వమ్। స్వర్గః ఫలమ్, తత్కామీ పురుషః, దర్శపూర్ణమాసౌ కర్మ। న హి ఫలాదీనాం త్రయాణాం శేషత్వమస్తి। ఉపకారిత్వస్య శేషత్వలక్షణస్య ఫలాదిష్వభావాత్ - ఇతి బాదరేర్మతమ్। పారార్థ్యే లక్షణమభిప్రేత్య 'ఫలాదయోఽపి శేషాః' ఇతి జైమినేర్మతమ్। తథా చ త్రీణి సూత్రాణి పఠ్యన్తే- 'కర్మాణ్యపి జైమినిః ఫలార్థత్వాత్' 'ఫలం చ పురుషార్థత్వాత్' 'పురుషశ్చ కర్మార్థత్వాత్' ఇతి । తత్రోపకారిత్వమతివ్యాప్తమ్। ప్రధానభూతేఽపి స్వామిని గర్భదాసోపకారిత్వదర్శనాత్। తస్మాజ్జైమినిమతమేవ ముఖ్యః సిద్ధాన్తః ।।5 ।।6 ।।

(చతుర్థే నిర్వపణాదీనాం వ్యవస్థితవిషయతాధికరణే సూత్రాణి 7 - 10)।

తేషామర్థేన సంబన్ధః ।।7।। విహితస్తు సర్వధర్మః

స్యాత్సంయోగతోఽవిశేషాత్ప్రకరణావిశేషాచ్చ ।।8।।

అర్థలోపాదకర్మ స్యాత్ ।।9।। ఫలం తు సహ చేష్టయా

శబ్దార్థోఽభావాద్విప్రయోగే స్యాత్ ।।10।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి -

శ్రుతా వ్రీహ్యాజ్యసాంనాయ్యధర్మాః సాంకర్యగామినః ।

వ్యవస్థితా వా సాంకర్యే ఫలాపూర్వేణ సంగతేః ।।7।।

అవాన్తరాపూర్వసత్త్వాత్సాక్షాత్తేనైవ సంగతౌ ।

శ్రుత్యా వ్యవస్థాపితాస్తే సా హి ప్రకరణోత్తమా ।।8।।

వ్రీహిధర్మా అవఘాతప్రోక్షణాదయః, ఆజ్యధర్మా ఉత్పవనావేక్షణాదయః, సాంనాయ్యధర్మా దోహనాతఞ్చనాదయః। తే సర్వే ఫలహేతుతయా దర్శపూర్ణమాసాపూర్వేణ సంగచ్ఛన్తే। అవాన్తరాపూర్వస్య కస్యచిదభావాత్। ఏకేనైవాపూర్వేణ ఫలసిద్ధావపూర్వాన్తరస్య కల్పకాభావాత్। ఫలాపూర్వప్రయుక్త్యా చానుష్ఠీయమానా ధర్మా యస్మిన్కస్మిన్నపి ద్రవ్యేఽనుష్ఠితాః ఫలాపూర్వే జనయన్త్యేవ- ఇతి సాంకర్యే ప్రాప్తే, -

బ్రూమః- ఆగ్నేయాదయః షడ్యాగా భిన్నక్షణవర్తినో వినశ్వరాః సంభూయ ఫలాపూర్వే జనయితుం న శక్నువన్తి। తతస్తజ్జననసమర్థాన్యాగ్నేయాదిజన్యాని షడవాన్తరాపూర్వాణి కల్ప్యాని। తేషు పురోడాశద్రవ్యకయాగజన్యాపూర్వే వ్రీహిధర్మాణాం ప్రయోజకం, ప్రత్యాసన్నత్వాత్। ఫలాపూర్వే తు తేన వ్యవహితమ్। ఏవమ్-ఆజ్యధర్మాణాం సాంనాయ్యధర్మాణాం చ తత్తద్ద్రవ్యకయాగజన్యావాన్తరాపూర్వేణైవ సాక్షాత్సంగతిః। తథాసతి తత్తదపూర్వప్రయుక్తాః సంస్కారాస్తత్తదపూర్వసాధనప్రకృతిద్రవ్యేష్వేవ వ్యవతిష్ఠన్తే। నను

దర్శపూర్ణమాసప్రకరణమత్ర సంస్కారాణాం వినియోజకమ్। తచ్చ సర్వప్రకృతిద్రవ్యసాధారణమితి తదవస్థమేవ సాంకర్యమ్। అథోచ్యేత-'తుషవిమోకస్య వ్రీహిష్వేవ సంభవాత్తేష్వావవాతః, న త్వాజ్యసాంనాయ్యయోః। ఏవం విలాపనమాజ్య ఏవ। దోహనాదికం సాంనాయ్య ఏవ' - ఇతి। బాఢమ్। దృష్టార్థానాం ధర్మాణాం వ్యవస్థితత్వేఽప్య

దృష్టార్థాః ప్రోక్షణాదయః సంకీర్యేరన-ఇతి చేత్। మైవమ్। 'వ్రీహీన్ప్రోక్షతి' 'ఆజ్యమవేక్షతే' ఇత్యాదిద్వితీయాశ్రుత్యా వ్యవస్థాపితత్వాత్। శ్రుతిశ్చ ప్రకరణాద్బలీయసీ। తస్మాద్వ్యవస్థితా ధర్మాః

।। 7 ।। 8 ।।

(పఞ్చమే స్ఫ్యాదీనాం సంయోగానుసారేణ వ్యవస్థితత్వాధికరణే సూత్రమ్)।

ద్రవ్యం చోత్పత్తిసంయోగాత్తదర్థమేవ చోద్యేత ।। 11 ।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

ద్రవ్యస్య స్ఫ్యకపాలాదేః సాంకర్యే వా వ్యవస్థితిః।

యజ్ఞాయుధత్వం సర్వేషాం సమం తేనాత్ర సంకరః।। 9 ।।

వాక్యస్యోద్ధననాదేః స్యాద్ద్వైయర్థ్యే సంకరే సతి ।

అనువాదో హ్యాయుధోక్తిర్వ్యవస్థా తేన పూర్వవత్ ।। 10 ।।

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే - 'స్ఫ్యశ్చ కపాలాని చాగ్నిహోత్రహవణీ చ శూర్పే చ కృష్ణాజినం చ శమ్యా చోలూఖలం చ ముసలం చ దృషచ్చోపలా చైతాని వై దశ

యజ్ఞాయుధాని' ఇతి । స్ఫ్యశబ్దేన ఖడ్గాకారం కాష్ఠముచ్యతే। తత్ర-వ్రీహ్యాదిద్రవ్యేష్వవఘాతాదిసంస్కారాణాం సాంకర్యే నిరాకృతేఽపి స్ఫ్యకపాలాదిద్రవ్యాణా

ముద్ధననపురోడాశశ్రవణాద్యఙ్గక్రియాసు సాంకర్యే నిరాకర్తుమశక్యమ్। యేన కేనాపి ద్రవ్యేణ యస్యాం కస్యాంచిత్క్రియాయాం కృతాయామపి శ్రూయమాణస్య యజ్ఞాయుధత్వస్యావిరోధాత్। నహ్యవ్యవస్థామాత్రేణ యజ్ఞసాధనత్వమపైతి - ఇతి ప్రాప్తే, --

బ్రూమః- 'స్ఫ్యేనోద్ధన్తి' 'కపాలేషు శ్రపయతి' 'అగ్నిహోత్రహవణ్యా హవీంషి నిర్వపతి' 'శూర్పేణ వివినక్తి' 'కృష్ణాజినమధస్తాదులూఖలస్యావస్తృణాతి' 'శమ్యయా * దృషదముపదధాతి' 'ఉలూఖలముసలాభ్యామవహన్తి' 'దృషదుపలాభ్యాం పినష్టి' ఇత్యేతేషాం విశేషసంయోగబోధకానాం వాక్యానాం వైయర్థ్యే సాంకర్యపక్షే ప్రసజ్యేత। వ్యవస్థాపక్షేఽపి సంబన్ధసామాన్యబోధకం యజ్ఞాయుధవాక్యమనర్థకమ్ - ఇతి చేత్ । న । ఉద్ధననాదివాక్యసిద్ధార్థానువాదత్వాత్। న చ వైపరీత్యేనోద్ధననాదివాక్యానామేవానువాదత్వమితి వాచ్యమ్। బహువైయర్థ్యస్య జఘన్యత్వాత్। న చాత్యన్తం యజ్ఞాయుధానువాదస్య వైయర్థ్యమ్। 'యజ్ఞాయుధాని సంభరన్తి' ఇత్యాసాదనబిధానాయోపయుక్తత్వాత్। తస్మాత్ - అవఘాతాదిసంస్కార ఇవ స్ఫ్యకపాలాదిద్రవ్యాణి

వ్యవస్థితాని ।। 9 ।। 10 ।।

(షష్ఠే, ఆరుణ్యాదిగుణానామసంకీర్ణతాధికరణే సూత్రమ్ -)।

అర్థైకత్వే ద్రవ్యగుణయోరైకకర్మ్యాన్నియమః స్యాత్ ।। 12 ।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

క్రీణాత్యరుణయేత్యేతత్సంకీర్ణే వా క్రయైకభాక్ ।

క్రమేణానన్వయాత్కీర్ణః సర్వద్రవ్యేషు రక్తిమా ।। 11 ।।

ద్రవ్యద్వారా క్రయే యోగాత్తద్భాగే చాన్వయః పునః ।

సాక్షాత్క్రియే గుణస్యార్థాద్ద్రవ్యం సంనిహితే త్వసౌ ।। 12 ।।

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే - 'అరుణయా పిఙ్గాక్ష్యైకహాయన్యా సోమం క్రీణాతి' ఇతి । తత్ర - అరుణాశబ్దోఽరుణిమానం గుణమాచష్టే। గుణివిషయతయా ప్రయుజ్యమానస్యాపి 'నాగృహీతవిశేషణ విశిష్టే బుద్ధిః' ఇతి న్యాయేన గుణబోధకత్వాత్। అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం గుణమాత్రే తద్వ్యుత్పత్తేశ్చ। తస్య చారుణిమగుణస్య తృతీయాశ్రుత్యా సోమక్రయసాధనత్వం ప్రతీయతే తచ్చానుపపన్నమ్ । అమూర్తస్య గుణస్య వాసోహిణ్యాజివత్క్రయసాధనత్వాసంభవాత్। తతస్తృతీయాశ్రుతేర్వినియోజకత్వాభావేన ప్రకరణస్యాత్ర వినియోజకత్వం వక్తవ్యమ్। ప్రకరణం చ

గ్రహచమసాద్యఖిలద్రవ్యేష్వరుణిమానం నివేశయతి। న చానేన న్యాయేన పిఙ్గాక్ష్యైకహాయనీశబ్దార్థయోరపి సర్వద్రవ్యగామిత్వం శఙ్కనీయమ్ । తయోః శబ్దయోర్ద్రవ్యవాచిత్వాత్। పిఙ్గలవర్ణే అక్షిణీ యస్యాః సా గౌః పిఙ్గాక్షీ। ఏవమేకహాయనీ। యద్యప్యేకగోవాచినౌ శబ్దౌ, తథాఽపి విశేషణభూతధర్మభేదాచ్ఛబ్దద్వయమ్। తచ్చ యుగపత్ప్రవృత్తం సద్ధర్మద్వయవిశిష్టం గోద్రవ్యం క్రయసాధనత్వేన విదధాతి। న చేతరద్ద్రవ్యమితరదన్వయే నివేశయితుం శక్యమ్। అరుణిమగుణస్తు ద్రవ్యేషు

విశేషణత్వేనాన్వేతుం యోగ్యత్వాత్తేషు నివేశ్యతే। తత్రైషాఽక్షరయోజనా - 'అరుణయా' ఇత్యేతత్పృథగ్వాక్యమ్। తత్ర తృతీయాశ్రుత్యా ప్రాకరణికాని సాధనద్రవ్యాణి సర్వాణ్యనూద్య ప్రాతిపదికేన గుణో విధీయతే-'యాని జ్యోతిష్టోమ్ సాధనద్రవ్యాణి, తాని సర్వాణ్యరుణాని కర్తవ్యాని' ఇతి । తస్మాత్ - గుణః సంకీర్ణః- ఇతి ప్రాప్తే, -

బ్రూమః- యద్యప్యమూర్తే గుణః, తథాఽపి హాయనవదక్షివచ్చ గోద్రవ్యమవచ్ఛినత్తి। తచ్చ ద్రవ్యం సాధనమితి తద్ద్వారా గుణస్య క్రయేణాన్వయో భవతి । ఏవం సతి వాక్యభేదో న భవిష్యతి। నను వాక్యభేదాభావేఽపి లక్షణా దుర్వారా। గుణవాచినః శబ్దస్య గుణిద్రవ్యపరత్వాఙ్గీకారాత్। మైవమ్। గుస్యైవాత్ర తృతీయాశ్రుత్యా సాధనత్వముచ్యతే। తచ్చ ద్రవ్యద్వారమన్తరేణ న సంభవతీత్యర్థాపత్త్యా ద్రవ్యావచ్ఛేదకత్వం కల్ప్యతే। తర్హి గ్రహచమసాదిద్రవ్యమప్యవచ్ఛిద్యతామ్ - ఇతి చేత్ । న । తస్య ద్రవ్యస్య క్రయసాధనత్వాభావేన తదవచ్ఛేదే గుణస్య శ్రూయమాణక్రయసాధనత్వాసిద్ధేః । తర్హి - 'వాససా క్రీణాతి' 'అజయా క్రీణాతి' ఇతి వస్త్రాదీనాం క్రయసాధనత్వాత్తదవచ్ఛేదోఽస్తు - ఇతి చేత్ । న । తేషాం క్రయాన్తరసాధనత్వాత్। న హి తత్రాగ్నిహోత్రే పయోదధ్యాదివికల్పవత్క్రయానువాదేన వస్త్రాదిద్రవ్యవికల్పో విధీయతే । అనువాద్యస్య క్రయమాత్రస్యాగ్నిహోత్రవదన్యత్రావిధానాత్ । తతో వస్త్రాదిద్రవ్యవిశిష్టాః క్రయాన్తరవిధయః । నహి స్వవాక్యగతమేకహాయనీద్రవ్యముపేక్ష్య వస్త్రాద్యవచ్ఛేదో యుక్తః। తస్మాత్క్రయేణ సాక్షాదన్వితయోర్ద్రవ్యగుణయోః పశ్చాదర్థాపత్త్యా పరస్పరవచ్ఛేదకత్వేనాన్వయః । తథా సతి 'ఆరుణ్యవిశిష్టైకహాయన్యా క్రీణాతి' ఇత్యర్థః పర్యవస్యతి । తస్మాత్ - ఆరుణ్యగుణః క్రయహేతుమేకహాయనీమేవ భజతే ।। 11 ।। 12 ।।

(సప్తమే గ్రహసంమార్జనాధికరణే (గ్రహైకత్వన్యాయే) సూత్రాణి 13 - 15)।

ఏకత్వయుక్తమేకస్య శ్రుతిసంయోగాత్ ।। 13 ।। సర్వేషాం

వా లక్షణత్వాదవిశిష్టం హి లక్షణమ్ ।। 14 ।। చోదితే

తు పరార్థత్వాద్యథాశ్రుతి ప్రతీయేత ।। 15 ।।

సప్తమాధికరణమారచయతి -

సంమార్ష్టి గ్రహమిత్యేకో గ్రహః శోధ్య ఉతాఖిలః ।

ఏక ఉద్దేశ్యసంఖ్యాయా ఉపాదేయవదాదరాత్ ।। 13 ।।

ప్రాధాన్యాత్తద్గుణావృత్తేరేకత్వమనపేక్షితమ్ ।

తద్విధౌ వాక్యభేదోఽతో ద్రవ్యోక్త్యా సర్వశోధనమ్ ।। 14 ।।

సోమే శ్రూయతే- 'దశాపవిత్రేణ గ్రహం సంమార్ష్టి' ఇతి । దశాపత్రిత్రం వాసఃఖణ్డః। తత్ర - యథా 'పశునా యజేత' ఇత్యశ్చోపాదేయపశుగతమేకత్వం వివక్షితమ్, తద్వద్ద్దేశ్యగ్రహగతమప్యేకత్వం వివక్షితవ్యమ్। కించ గ్రహశబ్దస్య జాతివాచిత్వేన జాతేః

సంస్కాయత్వే సతి తదాశ్రయభూతే యస్మిన్కస్మిన్నపి ద్రవ్యేఽనుష్ఠితేన సంస్కారేణ జాతిః సంస్కృతా భవతి । తస్మాత్ - ఏక ఏవ గ్రహః శోధనీయః-ఇతి ప్రాప్తే, -

బ్రూమః- 'గ్రహమ్' ఇతి ద్వితీయయా గ్రహస్యోద్దేశ్యతయా ప్రయోజనవత్తయా చ ప్రాధాన్యం గమ్యతే। గ్రహం ప్రతి గుణః సంమార్గః। 'ప్రతిప్రధానం చ గుణ ఆవర్తనీయః' ఇతి న్యాయేన యావన్తో గ్రహాః సన్తి, తే సంమార్జనీయాః। ఏవం నిశ్చయే సతి సంమార్జయితవ్యగ్రహేయత్తాయా అవుభుత్సితత్వాదుద్దేశ్యగతమేకత్వం శ్రూయమాణమప్యవివక్షితమ్। అథోచ్యేత - నేదముద్దేశ్యగతమ్, కింతు ద్వయం విధేయమ్- ఇతి। తన్న। వాక్యభేదాపత్తేః । 'గ్రహం సంసృజ్యాత్, తం చైకమ్' ఇత్యేవం విధేయార్థభేదాద్వాక్యభేదః। ' పశునా యజేత' ఇత్యత్ర తు యాగం ప్రతి గుణభూతః పశుః। న హి 'ప్రతిగుణం ప్రధానస్యాఽఽవృత్తిః' ఇతి కశ్చిన్న్యాయోఽస్తి। తత ఇయత్తాయా బుభుత్సితత్వాచ్ఛ్రూయమాణమేకత్వం వివక్ష్యత ఇతి వైషమ్యమ్। న చ జాతిః సంస్కార్యా। తస్యా అభూర్తత్వాత్। తతో జాతిద్వారా ద్రవ్యలక్షకో గుణశబ్దః। తత్ర చాఽఽవృత్తిరుక్తా। తస్మాత్- సర్వే గ్రహాః సంమార్జనీయాః ।। 13 ।। 14 ।।

(అష్టమే చమసాదౌ సంమార్గాద్యప్రయోగాధికరణే సూత్రే 16 - 17)।

సంస్కారద్వా గుణానామవ్యవస్థా స్యాత్ ।। 16 ।।

వ్యవస్థా వాఽర్థస్య శ్రుతిసంయోగాత్,

తస్య శబ్దప్రమాణత్వాత్ ।। 17 ।।

అష్టమాధికరణమారచయతి -

చమసాది చ సంసృజ్యాన్నో వా తస్యాస్తి మార్జనమ్ ।

ఏకత్వవద్గ్రహత్వస్యాప్యనాదరణసంభవాత్ ।। 15 ।।

అబాధోఽత్రాఽఽదరే హేతుర్వాక్యభేదస్తు నైవ హి ।

చమసాదౌ న సంమార్గః శ్రుత్యా తద్విషయార్పణాత్ ।। 16 ।।

'గ్రహమ్' ఇత్యత్ర ప్రత్యయార్థభూతమేకత్వం యథా న వివక్షితమ్, తథా ప్రాతిదికార్థస్య గ్రహత్వస్యాప్యవివక్షా సంభావ్యతే । తతో గ్రహశబ్దస్య సోమపాత్రోపలక్షకత్వాద్గ్రహాణామివ చమసానామపి సంమార్గేణ సోమావసేకనిర్హరణప్రయోజనసంభవాచ్చమసాదయోఽపి మార్జనీయాః- ఇతి ప్రాప్తే, -

బ్రూమః- ఏకత్వం వాక్యభేదేన దుష్టత్వాదవివక్షితమ్। అదుష్టం తు గ్రహత్వం కుతో న వివక్ష్యేత । తతః సత్యపి ప్రయోజనే ప్రమాణాభావాచ్చమసాదౌ నాస్తి సంమార్గః। న చ విపయాపేక్షయా తత్కల్పనమ్। గ్రహశ్రుత్యైవ తద్విషయసమర్పణాత్ । తస్మాన్నాస్తి సంమార్గః ।। 15 ।। 16 ।।

(నవమే సప్తదశారత్నితాయాః పశుధర్మతాధికరణే సూత్రమ్)।

ఆనర్థక్యాత్తదఙ్గేషు ।। 18 ।।

నవమాధికరణమారచయతి -

భవేత్సప్తదశారత్నిర్వాజపేయస్య యూపకః ।

ఉన్మానం ద్రవ్యగం వాజపేయస్యాఙ్గం పశోరుత ।। 17 ।।

ఆనన్తర్యాత్ప్రకరణాత్కర్మాఙ్గం షోడశిన్యదః ।

ఊర్ధ్వపాత్రే ఖాదిరేఽగ్నే సంయుజ్యాన్వేతి కర్మణా ।। 18 ।।

యూపద్వారా పశోరఙ్గం పశుద్వారా చ కర్మణః ।

సౌమికత్వాద్వాజపేయే యూపో నాస్తి పశుం వినా ।। 19 ।।

వాజపేయప్రకరణే శ్రూయతే - ' సప్తదశారత్నిర్వాజపేయస్య యూపో భవతి' ఇతి । తత్ర - యూపద్రవ్యగతం సప్తదశారత్నిశబ్దోదితం యదూర్ధ్వమానం తద్వాజపేయకర్మణోఽఙ్గమ్ । సప్తదశారత్నిశబ్దవాజపేయశబ్దయోరానన్తర్యాత్ । ప్రకరణం చైవమనుగృహ్యతే । యది కర్మణః సాక్షాదూర్ధ్వమానం న సంభవేత్, తర్హి వాజపేయగతం ఖాదిరమూర్ధ్వే యత్షోడశిపాత్రం తస్మిన్నద ఉన్మానం ప్రథమం సంబధ్య తద్ద్వారా కర్మణాఽన్వేతి - ఇతి ప్రాప్తే, -

బ్రూమః- 'సప్తదశారత్నిర్యూపః' ఇతి సామానాధికరణ్యాద్యూపేన సాక్షాత్సంబధ్యతే । తస్య యూపస్య పశ్వఙ్గత్వాదున్మానం యూపద్వారా పశోరఙ్గం భవతి । తస్యాపి పశోర్వాజపేయాఙ్గత్వాత్పశుద్వారా కర్మణోఽఙ్గమ్। యద్యపి వాజపేయయూపశబ్దయోరానన్తర్యమస్తి, తథాఽపి వాజపేయస్య సోమయాగతయా సాక్షాద్యూపసంబన్ధాభావా-

త్పశువ్యవధానమభ్యుపేయమ్। 'వాజపేయస్య' ఇతి షష్ఠ్యాః సంబన్ధమాత్రవాచిత్వేన వ్యవహితసంబన్ధమప్యసావభిధత్తే । 'దేవదత్తస్య నప్తా' ఇతి ప్రయోగాత్। యత్తు- సప్తదశారత్నివాజపేయశబ్ద-

యోరానన్తర్యమ్, పఞ్చ ప్రకరణమ్' తదుభయమప్యవిరుద్ధమ్ । పశ్వఙ్గత్వేఽప్యన్తతో వాజపేయాఙ్గత్వాఙ్గీకారాత్। కించ- పూర్వపక్షే యూపశబ్దేన షోడాశిపాత్రం లక్షణీయమ్। సిద్ధాన్తే తు నాసౌ దేషః

।। 17 ।। 18 ।। 19 ।।

(దశమే, అభిక్రమణాదీనాం ప్రయాజమాత్రాఙ్గతాధికరణే సూత్రే 19 - 20)।

కర్తృగుణే తు కర్మాసమవాయాద్వాక్యభేదః స్యాత్ ।। 19 ।।

సాకఙ్క్షం త్వేకవాక్యం స్యాదసమాప్తం హి పూర్వేణ ।। 20 ।।

దశమాధికరణమారచయతి -

అభిక్రామం జుహోతీతి యుక్తం కర్త్రాఽఖిలస్య తత్ ।

కింవా ప్రయాజమాత్రస్య కృత్స్నకర్తృయుతం భవేత్ ।। 20 ।।

ప్రయాజాభిక్రమణయోః క్రియాత్వాదుభయోరపి ।

మిథః సంబన్ధరాహిత్యాన్నైవం తేఽపి సమత్వతః ।। 21 ।।

కర్తృయోగాదదోషశ్చేత్సమానేయం సమాహితిః ।

తతః ప్రయాజసాంనిధ్యాత్తత్కర్త్రైవాస్య సంయుతిః ।। 22 ।।

దర్శపూర్ణమాసయోః ప్రయాజసమీపే శ్రూయతే- 'అభిక్రామం జుహోతి' ఇతి । తత్ర హోమకాలే యదేతదాహవనీయమభితః సంచరణం,

తత్కృత్స్నదర్శపూర్ణమాసకర్త్రా సంబధ్యతే, న తు ప్రయాజమాత్రకర్త్రా। కుతః। అభిక్రమణస్య క్రియారూపస్య కారకత్వాభావేన ప్రయాజక్రియయా సంబన్ధాసంభవాత్ - ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। క్రియారూపత్వాదేవ దర్శపూర్ణమాసక్రియయాఽపి సంబన్ధాసంభవాత్। అథోచ్యేత- అభిక్రమణం కర్తృకారకేణ సాక్షాత్సంబధ్యతే, తద్ద్వారా కృత్స్నదర్శపూర్ణమాసకర్మణా సంబధ్యతే- ఇతి। తదేతత్సమాధానం ప్రయాజసంబన్ధేఽపి సమానమ్। అతః సంనిధిబలాత్ప్రయాజకర్త్రా సంబధ్యతే ।। 20 ।। 21 ।। 22 ।।

ఏతదేవాధికరణం వార్తికకారమతేనాఽఽచరయతి -

యద్వా బలిత్వం సాంనిధ్యాదస్తి ప్రకరణే తతః ।

దర్శాదిప్రక్రియాధీతే క్రమణే స్యాత్తదఙ్గతా ।। 23 ।।

అవాన్తరప్రకరణం సమిధో యజతీత్యతః ।

తన్మధ్యపాంఠాత్తస్యాఙ్గం తద్ద్వారా దర్శశేషతా ।। 24 ।।

అస్మిన్నపి మతే తావేవ విషయసంశయౌ । పూర్వోత్తరపక్ష హేతుమాత్రమన్యత్। ప్రయాజసంనిధితోఽపి దర్శపూర్ణమాసప్రకరణస్య ప్రబలత్వాత్త్రాకరణికేషు కృతేస్న్వష్వప్యభిక్రమణం నివిశతే - ఇతి పూర్వఃపక్షః ।

"సమిధో యజతి" ఇత్యారంభ్యాఽఽమ్నాతమవాన్తరప్రయాజప్రకరణమ్। తన్మధ్యేఽభిక్రమణమామ్నాతమ్। తస్య చాభిక్రమణవిధేరుభయతః ప్రయాజవిషయైర్వాక్యైః సందృష్టత్వాదభిక్రమణం ప్రయాజమాత్రే నివిశతే - ఇతి రాద్ధాన్తః। అస్మిన్నపి పక్షే మహాప్రకరణం న విరుధ్యతే। ప్రయాజద్వారా దర్శపూర్ణమాసయోర్నివేశాత్

।। 23 ।। 24 ।।

(ఏకాదశే, ఉపవీతస్య ప్రాకరణికాఙ్గతాధికరణే సూత్రమ్)।

సందిగ్ధే తు వ్యవాయాద్వాక్యభేదః స్యాత్ ।। 21 ।।

ఏకాదశాధికరణమారచయతి-

ఉపవ్యయత ఇత్యస్య సామిధేన్యఙ్గతాఽథవా ।

దర్శాఙ్గతా ప్రక్రియైషాఽవాన్తరాఽతోఽస్త్విహాగ్రిమః ।। 25 ।।

లిఙ్గాదగ్నేరఙ్గభూతైర్నివిత్సంజ్ఞకమన్త్రకైః ।

విచ్ఛేదే సతి దర్శాఙ్గం మహాప్రకరణోక్తితః ।। 26 ।।

దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే 'విశ్వరూపో వై త్వాష్ట్రః" - ఇత్యస్మిన్ప్రపాఠకే సప్తమాష్టమయోరనువాకయోః- సామిధేనీబ్రాహ్మణమామ్నాతమ్।

నవమే - నివిత్సంజ్ఞకానామ్ "అగ్నే మహాఁ అసి బ్రాహ్మణభారత' - ఇత్యాదీనాం మన్త్రాణాం బ్రాహ్మణమ్। దశమే - కామ్యాః సామిధేనీపక్షాః। ఏకాదశే తు - ఉపవీతమేవం విహితమ్ - 'నివీతం మనుష్యాణామ్, ప్రాచీనావీతం పితౄణామ్, ఉపవీతం దేవానామ్, ఉపవ్యయతే దేవలక్ష్మమేవ తత్కురుతే" ఇతి । తత్ర - పూర్వన్యాయేన సామిధేనీప్రకరణస్యావాన్తరస్యాఙ్గీకారాత్సామిధేన్యఙ్గముపవీతమ్ - ఇతి చేత్।

న । నివిద్బ్రాహ్మణేన సామిధేనీప్రకరణస్య విచ్ఛేదితత్వాత్। న చ - నివిదామపి సామిధేన్యఙ్గతయా తత్రప్రకరణపాఠాదవిచ్ఛేదకత్వమ్ - ఇతి వాచ్యమ్। లిఙ్గేన నివిదామగ్న్యఙ్గత్వావగమాత్ । ఆహుత్యధికరణభూతమగ్నిం సంబోధ్య "మహానసి"- ఇత్యాదిభిర్నివిద్వాక్యైరగ్నేరుత్సాహజననాయ తద్గుణా ఆవేద్యన్తే। అత ఏవ నిర్వచనమేవం శ్రూయతే - "నివిద్భిర్న్యవేదయేత్, తన్నివిదాం నివిత్త్వమ్" ఇతి । నను - 'సమ్యగిధ్యతేఽగ్నిర్యాభిర్ఋగ్భిస్తాః సామిధేన్యః' ఇతి వ్యుత్పత్త్యా తా అప్యత్ర జ్వలనద్వారేణాగ్న్యర్థా ఏవ - ఇతి చేత్। సన్తు నామ। నైతావతా పరస్పరమఙ్గాఙ్గిభావః। నను విచ్ఛిద్యతాం సామిధేనీప్రకరణమ్, నివిత్ప్రకరణేనోపవీతస్య నిబిదఙ్గత్వం స్యాత్ - ఇతి చేత్। న । పూర్వోత్తరానువాకయోర్నివిదామశ్రవణేన ప్రకరణాభావాత్ । సంనిధినా తదఙ్గత్వమ్ - ఇతి చేత్ । న । కామ్యసామిధేనీభిర్వ్యవధానాత్ । న చ కామ్యసామిధేన్యఙ్గతా శఙ్కనీయా । సంనిధితః ప్రకరణస్య ప్రబలత్వాత్। తస్మాత్ - ఇహ ప్రయాజన్యాయాభావాన్మహాప్రకరణేన దర్శపూర్ణమాసాఙ్గముపవీతమ్ ।। 25 ।। 26 ।।

(ద్వాదశే గుణానాం మిథోఽసంబన్ధాధికరణే సూత్రమ్)।

గుణానాం చ పరార్థత్వాదసంబన్ధః సమత్వాత్స్యాత్ ।। 22 ।।

ద్వాదశాధికరణమారచయతి -

వైకఙ్కతాదికం పాత్రం పవమానహవిఃష్వథ ।

యజ్ఞేఽఖిలే ప్రకరణాదాధానేఽన్వితమత్ర తత్ ।। 27 ।।

అనర్థకం తదఙ్గేషు హవిఃష్వేవావతిష్ఠతే ।

నాఽఽధానహవిషాం సామ్యాద్వాక్యాద్యజ్ఞేఽఖిలే భవేత్ ।। 28 ।।

ఆధానప్రకరణే దారుపాత్రం హోమార్థే యజ్ఞార్థే చ శ్రూయతే - "తస్మాద్వారణో యజ్ఞావచరః స్యాన్నత్వేతేన జుహుయాత్, వైకఙ్కతో యజ్ఞావచరః స్యాజ్జుహుయాదేవైతేన" ఇతి । యజ్ఞావచరో యజ్ఞప్రచారహేతుః । తత్ర - వారణవైకఙ్కతాదిపాత్రం ప్రకరణబలాదాధానే ప్రథమమన్వేతి । ఏతేన పాత్రేణాఽఽధానే ప్రయోజనాభావాదాధానాఙ్గేషు పవమానహవిఃష్వేవ తత్పాత్రం నివిశతే। అస్తి హి పవమానహవిషామాధానాఙ్గత్వమ్। తత్రప్రకరణే పాఠాత్। 'కృత్తికాస్వగ్నిమాదధీత' ఇత్యస్మిన్ప్రకరణే 'ప్రజాపతిర్వాచః సత్యమపశ్యత్' ఇత్యస్మిన్ననువాకే 'త్రీణి హవీంషి నిర్వపతి' ఇత్యాదినా తాని విహితాని। తతో యథా సప్తదశారత్నిత్వం వాజపేయే సాక్షాదసంభవత్తదఙ్గపశోరఙ్గే నివిశతే, తద్వదిదమపి -- ఇతి ప్రాపతే, -

బ్రూమః- అగ్నిముద్దిశ్యాఽఽధానం యథా విహితం, తథా పవమానహవీంష్యపి । 'యదాహవనీయే జుహ్వతి తేన సోఽస్యాభీష్టః ప్రీతః' ఇత్యాహవనీయోద్దేశేన

పవమానహవిర్హోమవిధానాత్। తస్మాదగ్నిసంస్కారత్వేన సమామ్నాతానాం ప్రాధానహవిషాం నాస్తి పరస్పరమఙ్గాఙ్గిభావః । తథా సతి ప్రకరణస్య పాత్రం ప్రతి వినియోజకత్వాభావాత్। 'వైకఙ్కతో యజ్ఞావచరః' ఇతి వాక్యేన దర్శపూర్ణమాసాదిసర్వయజ్ఞేషు తద్వినియుజ్యతే ।। 27 ।। 28 ।।

(త్రయోదశే వార్త్రఘ్న్యధికరణే సూత్రమ్ -) ।

మిథశ్చానర్థసంబన్ధాత్ ।। 23 ।।

త్రయోదశాధికరణమారచయతి --

వార్త్రఘ్న్యౌ పూర్ణమాసే స్తో వృధన్వత్యౌ తు దర్శగే ।

ఇతి ప్రధానశేషత్వముక్తం కింవా వ్యవస్థితిః ।। 29 ।।

క్రమేణ ప్రాపితా మన్త్రాశ్చత్వారోఽప్యాజ్యభాగయోః ।

క్రమాద్వాక్యం బలీయోఽత ఏషాం దర్శాదిశేషతా ।। 30 ।।

న ముఖ్యే సోమ ఏకోఽస్తి నాఽఽధారత్వాదికాలయోః ।

దర్శాదేరవ్యవస్థిత్యాఽప్రాప్తౌ వాక్యాద్వ్యవస్థితిః ।। 31 ।।

దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే శ్రూయతే - 'వార్త్రఘ్నీ' పూర్ణమాసేఽనూచ్యేతే, వృధన్వతీ అమావాయాయామ్' ఇతి। తత్ర - ఇదం వార్త్రఘ్నీయుగలం వృధన్వతీయుగలం చ హౌత్రకాణ్డ ఆజ్యభాగయోః క్రమే 'అగ్నిర్వృత్రాణి జఙ్ఘనమ్ -' ఇత్యనువాకేనాఽఽమ్నాతమ్। ఉదాహృతేన తు బ్రాహ్మణవాక్యేన దర్శపూర్ణమాసయాగయోస్తద్విధిరవగమ్యతే। తత్ర వాక్యస్య ప్రబలత్వాదేషాం మన్త్రాణాం దర్శపూర్ణమాసయాగాఙ్గత్వమ్, న

త్వాజ్యభాగాఙ్గత్వమ్ - ఇతి ప్రాప్తే, -

బ్రూమః- 'అగ్నిర్వృత్రాణి జఙ్ఘనత్' ఇత్యాగ్నేయీ ప్రథమా వార్త్రఘ్నీ, 'త్వం సోమాసి సత్పతిః' ఇతి సౌమ్యా ద్వితీయా వార్త్రఘ్నీ । 'అగ్నిః ప్రత్నేన జన్మనా' - ఇత్యాగ్నేయీ ప్రథమా బృధన్వతీ, 'సోమ గీర్భిష్ట్వా వయమ్' ఇతి సౌమ్యా ద్వితీయా వృధన్వతీ । తత్ర ముఖ్యయోర్దర్శపూర్ణమాసయాగయోరాగ్నేయపురోడాశసద్భావాదాగ్నేయీద్వయస్య వికల్పేన పురోనువాక్యాత్వం కథంచిద్భవతు । సౌమ్యయోస్తు తన్న సంభవతి। సోమదేవతాయా అభావాత్। నహ్యగ్నిషోమీయేఽపి కేవలః సోమో విద్యతే । కించ 'పూర్ణమాసే, అమావాస్యాయామ్' ఇతి సప్తమీభ్యామాధారత్వం గమ్యతే। తచ్చ యాగవాచిత్వే యాగస్య ముఖ్యత్వాన్న సంభవతి। కాలస్య తూపసర్జనత్వాత్తద్వాచిత్వం యుక్తమ్। కించ - ప్రయాజమన్త్రానువాదకస్యానన్తరమేవాయమనువాకః పఠితః। స చాఽఽజ్యభాగయోరఙ్గయోః క్రమః। న తు ముఖ్యయోదర్శ పూర్ణమాసయోః । తస్మాన్న మన్త్రచతుష్టయస్య

ముఖ్యయాగాఙ్గత్వమ, కిం త్వాజ్యభాగాఙ్గత్వమ్ । నను - ఏతత్క్రమేణైవ లబ్ధమ్ । తత్రాపి 'ఆగ్నేయే ప్రథమాజ్యభాగే మన్త్రోఽప్యాగ్నేయః। సౌమ్యే ద్వితీయే సౌమ్యః' ఇత్యేషా వ్యవస్థా లిఙ్గేనైవ లభ్యతే। బాఢమ్। తథాఽపి 'వార్త్రఘ్నీ యుగలం పౌర్ణమాసీకాలే, వృధన్వతీయుగలమమావాస్యాయామ్' ఇత్యేషా వ్యవస్థా పూర్వ్వనప్రాప్తా బ్రాహ్మణవాక్యేనాభిధీయతే - ఇతి న వైయర్థ్యమ్ ।। 29 ।। 30 ।। 31 ।।

(చతుర్దశే హస్తావనేజనాదీనాం కృత్స్నప్రాకరణికాఙ్గతాధికరణే సూత్రే 24 - 25)

ఆనన్తర్యమచోదనా ।। 24 ।। వా-

క్యానాం చ సమాప్తత్వాత్ ।। 25 ।।

చతుర్గశాధికరణమారచయతి -

హస్తౌ ద్వావవనేనిక్తే స్తృణాత్యులపరాజికామ్ ।

దర్భాస్తరణ ఏవాఙ్గం హస్తశుద్ధిరుతాఖిలే ।। 32 ।।

తన్మాత్రాఙ్గత్వమత్ర స్యాదానన్తర్యాత్మకాత్క్రమాత్ ।

లిఙ్గప్రకరణాభ్యాం తు సర్వానుష్ఠానశేషతా ।। 33 ।।

దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే శ్రూయతే - 'హస్తావవనేనిక్తే, ' 'ఉలపరాజిం స్తృణాతి' ఇతి । వేద్యామాస్తరితుం సంపాదితస్తృణస్తమ్బ ఉలపరాజిః। తత్ర - హస్తశుద్ధిదర్భాస్తరణవాక్యయోర్నైరన్తర్యేణ పఠితత్వాత్క్రమప్రమాణేన హస్తశుద్ధిరాస్తరణమాత్రస్యాఙ్గమ్ - ఇతి చేత్ ।

మైవమ్ । అవనేజనం హస్తసంస్కారః। 'సంస్కృతౌ చ హస్తౌ సర్వానుష్ఠానయోగ్యౌ' ఇత్యేతాదృశం సామర్థ్యం లిఙ్గమ్। ప్రకరణం చ దర్శపూర్ణమాసయోః స్ఫుటమ్ । అతః ప్రబలాభ్యాం లిఙ్గప్రకరణాభ్యాం క్రమబాధాత్సర్వశేషో హస్తశుద్ధిః ।

అయం న్యాయో వాగ్యమేఽపి ద్రష్టవ్యః। స చ వాగ్యమో జ్యోతిష్టోమప్రకరణే శ్రుతః- 'ముష్టీ కరోతి' 'వాచం యచ్ఛతి' ఇతి । తదనన్తరమేవేదం శ్రుతమ్ - 'దీక్షితమావేదయతి' ఇతి । ఆవేదనప్రకారశ్చైవం శ్రుతః- 'అదీక్షిష్టాయం బ్రాహ్మణ ఇతి త్రిరుపాంశ్వాహ దేవేభ్య ఏవైనం ప్రాహ, త్రిరుచ్చైరుభయేభ్య ఏవైనం దేవమనుష్యేభ్యః ప్రాహ' ఇతి। అత్ర ముష్టీకరణవాఙ్నియమాభ్యాం హస్తజిహ్వాగతచాపలే నివారితే సతి మనస ఏకాగ్రస్య సర్వకర్మస్తు యోగ్యత్వం లిఙ్గమ్ । తేన క్రమో బాధ్యతే ।। 32 ।। 33 ।।

(పఞ్చదశే చతుర్ధాకరణాదీనామాగ్నేయమాత్రాఙ్గతాధికరణే సూత్రే 26-27)।

శేషస్తు గుణసంయుక్తః సాధారణః ప్రతీయేత

మిథస్తేషామసంబన్ధాత్ ।। 26 ।। వ్యవస్థా వాఽ-

ర్థసంయోగాల్లిఙ్గస్యార్థేన సంబన్ధాల్లక్షణార్థాం గుణ-

శ్రుతిః ।।27।।

పఞ్చదశాధికరణమారచయతి -

చతుర్ధా కార్య ఆగ్నేయః పురోడాశ ఇతీరితమ్।

చతుర్ధాకరణం సర్వశేషో వాఽఽగ్నేయమాత్రగమ్ ।।34।।

ఉపలక్షణతాఽఽగ్నేయే యుక్తాఽతః సర్వశేషతా।

అగ్నీషోమీయ ఐన్ద్రాగ్నే యతోఽస్త్యాగ్నేయతా తతః ।।35।।

నాఽఽగ్నేయత్వం తయోర్ముఖ్యం కేవలాగ్న్యనుపాశ్రయాత్।

తేనైకస్మిన్పురోడాశే చతుర్ధాకరణస్థితిః ।।36।।

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే - 'ఆగ్నేయం చతుర్ధా కరోతి' ఇతి। తత్ర - ఆగ్నేయవదైన్ద్రాగ్నాగ్నీషోమీయయోరపి

పురోడాశయోరగ్నిసంబన్ధాదాగ్నేయశబ్దేన పురోడాశత్రయయుపలక్ష్యతే । తతస్త్రయాణాం శేషః- ఇతి చేత్।

మైవమ్ । నహి 'ఆగ్నేయః' ఇత్యయం తద్ధితః సంబన్ధమాత్రే విహితః, కింతు ద్దేవతాసంబన్ధే। అగ్నిశ్చ కేవలో ద్విదైవత్యయోః పురోడాశయోర్న దేవతా। తతో ద్దేవతైకదేశేన కృత్స్నదేవతోపలక్షణత్వాదాగ్నేయత్వం తయోర్న ముఖ్యమితి ముఖ్య ఏవాఽఽగ్నేయే చతుర్ధాకరణం వ్యవతిష్ఠతే ।।34।।35।।36।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే

తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః ।।1।।

	అత్ర పాదే	ఆదితః।
అధికరణాని	15	104।
సూత్రాణి	27	316।

(అథ తృతీయాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః)।

(ప్రథమ్ ముఖ్యే వినియోగాధికరణే (బర్హిర్న్యాయే) సూత్రే 1-2)

అర్థాభిధానసామర్థ్యాన్మన్త్రేషు శేషభావః స్యాత్త-

స్మాదుత్పత్తిసంబన్ధోఽర్థేన నిత్యసంయోగాత్ ।।1।।

సంస్కారకత్వాదచోదితేన స్యాత్ ।।2।।

ద్వితీయపాదే ప్రథమాధికరణమారచయతి -

దేవోపసదనం బర్హిర్దామిగీర్ముఖ్యగౌణయోః ।

తల్లిఙ్గమర్థయోర్మన్త్రం నియుఙ్క్తే ముఖ్య ఏవ వా ।।1।।

శబ్దార్థత్వాద్ద్వయోస్తత్ర యుజ్యతే వినియోజనమ్ ।

ప్రథమావగతత్వేన ముఖ్యే తద్వినియమ్యతే ।।2।।

"బర్హిర్దేవసదనం దామి' ఇతి లవనప్రకాశకో మన్త్ర ఆమ్నాతః। తత్ర - లవనప్రకాశనసామర్థ్యలక్షణేన లిఙ్గేనాయం మన్త్రో లవనక్రియాయాం వినియుజ్యతే। లవితవ్యం చ బర్హిర్ద్వివిధమ్ - ముఖ్యం గౌణం చ । ముఖ్యం - కుశకాశాదిదశవిధదర్భరూపమ్। గౌణం తు -తత్సదృశం తృణాన్తరమ్। తస్మిన్బర్హిఃశబ్దస్య మాణవకేఽగ్నిశబ్దవద్గుణయోగేన ప్రవృత్తత్వాత్। తథా సతి ముఖ్యవద్గౌణస్యాపి శబ్దార్థత్వేన దర్భస్య తృణాన్తరస్య చ లవనే మన్త్రవినియోగః- ఇతి - ప్రాప్తే -

బ్రూమః- ముఖ్యస్య శీఘ్రప్రతీతత్వేన ముఖ్యే మన్త్రం వినియుజ్య చరితార్థం లిఙ్గం విలమ్బప్రతీతతయా గౌణప్రతీక్షాం న కరోతి । తస్మాత్ - ముఖ్యస్యైవ లవనే మన్త్రో నియమ్యతే ।।1।।2।।

(ద్వితీయే (ఐన్ద్రీన్యాయే) ఐన్ద్ర్యా గార్హపత్యే వినియోగాధికరణే సూత్రే 3-4)।

వచనాత్త్వయథార్థమైన్ద్రీ స్యాత్ ।।3।। గుణాద్వాఽప్య-

భిధానం స్యాత్సంబన్ధస్యాశాస్త్రహేతుత్వాత్ ।।4।।

ద్వతీయాధికరణమారచయతి -

ఐన్ద్ర్యా నివేశనేత్యగ్నిం గార్హపత్యం భజేదితి।

ప్రకాశ్యే ముఖ్య ఇన్ద్రే వా గౌణే ముఖ్యేఽస్తు పూర్వవత్ ।।3।।

ఏకస్య గౌణతాధ్యాహ్నేవ్యే మన్త్రస్యైవానువాదతః।

గౌణతాఽతోఽగ్న్యుపస్థానే మన్త్రః శ్రుత్యా నియుజ్యతే ।।4।।

అగ్నిచయనే - 'నివేశనః సంగమనః'- ఇత్యాదికా కాచిదైన్ద్రీ సమామ్నాతా। తస్యా ఉత్తరార్ద్ధే 'ఇన్ద్రో న తస్థౌ' ఇతి పఠ్యమానత్వాత్। తన్మన్త్రవిషయం బ్రాహ్మణం చైవమామ్నాయతే - 'నివేశనః సంగమనో వసూనామిత్యైన్ద్ర్యా గార్హపత్యముపతిష్ఠతే' ఇతి। ఏతేన బ్రాహ్మణేన గార్హపత్యోపస్థానే వినియుజ్యమానో మన్త్రోఽర్థే ప్రకాశయన్ముఖ్యమిన్ద్రం ప్రకాశయతి। ముఖ్యశ్చేన్ద్రః స్వర్గాధిపతిః సహస్రాక్షః । తత్రేన్ద్రశబ్దస్య రూఢత్వాత్।

గౌణస్త్విన్ద్రో గార్హపత్యః। తస్యైశ్వర్యే గుణయోగన యజ్ఞసాధనత్వేన వా ముఖ్యేన్ద్రసదృశత్వాత్। తత్ర పూర్వాన్యాయేన శీఘ్రప్రతీత్యా ముఖ్యేన్ద్ర మన్త్రేణ ప్రకాశితే సతి మన్త్రబ్రాహ్మణయోర్విసంవాదం వారయితుం గార్హపత్యశబ్దేన ముఖ్యేన్ద్రో గార్హపత్యసమీపదేశో వా లక్షణీయః- ఇతి ప్రాప్తే,

-

బ్రూమః- ఇన్ద్రగాహర్పత్యశబ్దయోరన్యతస్య గౌణత్వేఽవశ్యంభావిని సతి బ్రాహ్మణవాక్యస్య విధాయకత్వాదప్రాప్తార్థత్వేన విధౌ లక్షణాయా అన్యాయ్యత్వాత్ప్రాప్తార్థత్వేనానువాదకో మన్త్ర ఏవేన్ద్రశబ్దేన వహ్నిం లక్షయిష్యతి। తతో గార్హపత్యప్రకాశనే సమర్థమేవ మన్త్రమ్ 'ఐన్ద్ర్యా' ఇతి తృతీయాశ్రుతిర్గార్హపత్యోపస్థానే వినియుఙ్క్తే ।।3।।4।।

(తృతీయే, ఆహ్వానవినియోగాధికరణే సూత్రాణి 4-9)।

తథాఽఽహ్వానమపీతి చేత్ ।।5।। న కాలవిధి-

శ్చోదితత్వాత్ ।।6।। గుణాభావాత్ ।।7।। లిఙ్గాచ్చ

।।8।। విధికోపశ్చోపదేశే స్యాత్ ।।9।।

తృతీయాధికరణమారచయతి -

హవిష్కృదేహీత్యామన్త్ర్య త్రిరవఘ్నన్సమాహ్వయేత్ ।

వినియోగోఽవఘాతే స్యాదాహ్వానే వాఽవఘాతకే ।।5।।

ఐన్ద్రీవన్మాన్త్రమాహ్వానం గౌణం హన్తిర్వృథాఽన్యథా ।

పాఠేన ప్రాపితం త్రిత్వం హ్వయతేరుపచారగీః ।।6।।

త్రిరభ్యాసో విధాతవ్యో నిత్యప్రాప్తేరభావతః ।

హన్తినా లక్ష్యతే కాలః ప్రాప్తోఽసౌ హ్వయతిస్తథా ।।7।।

వినియోగే వాక్యభేదో లిఙ్గాదాహ్వానశేషతా ।

నైన్ద్రీన్యాయః శ్రుత్యభావాద్భర్హిర్న్యాయేన ముఖ్యగః ।।8।।

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే - 'హవిష్కృదేహీతి త్రిరవఘ్నన్నాహ్వయతి' ఇతి । దేవానామర్థే యా హవిః సంపాదయతి సా హవిష్కృత్ । తామేనాం సంబోధ్యాధ్వర్యుః 'ఏహి' ఇతి బ్రూతే। తథా చాయం మన్త్రో బ్రాహ్మణేన వ్యాఖ్యాయతే - 'హవిష్కృదేహీత్యాహ యా ఏవ దేవానాం హవిష్కృతస్తానాహ్వయతి ' ఇతి । తమిమం మన్త్రముచ్చార్యాధ్వర్యుస్త్రివారమవఘాతం కుర్వన్నాహ్వయతీత్యర్థః । అనేన వాక్యేన మన్త్రోఽవఘాతే వినియుజ్యతే । నను -ఆహ్వానే సమర్థః, న త్వవఘాతే - ఇతి చేత్। న। తస్యావఘాతలక్షకత్వాత్। యథా పూర్వోదాష్టతాయా మైచ్యాముచీన్ద్వశబ్దో గౌణః, తద్వత్ 'ఏహి' ఇతి పదం మన్త్రగతత్వేనావఘాతే గౌణం భవివ్యతి। అన్యథా మన్త్రబ్రాహ్మణయోరాహ్వానపరత్వాచ్ఛ్రూయమాణమ్ 'అవఘ్నన్' ఇతి పదమనర్థకం స్యాత్। ప్రాప్తమవఘాతముద్దిశ్య మన్త్రస్య త్రిత్వస్య చ విధౌ వాక్యభేదః- ఇతి చేత్। న । త్రిత్వస్య ప్రాప్తత్వేనానువాదకత్వాత్। కస్యాంచిచ్ఛాఖాయామయం మన్త్రో మన్త్రకాణ్డే త్రివారమభ్యస్యాఽఽమ్నాతః। ఆహ్వయతిపదం తు 'ఏహి' ఇతివదవఘాతపరతయోపచరణీయమ్-ఇతి ప్రాప్తే -

బ్రూమః- త్రిరభ్యాసస్య నిత్యవత్ప్రాప్తిః పాఠమాత్రేణ న సిధ్యతి । కస్యాంచిచ్ఛాలాయాం ద్విఃపాఠాత్। కస్యాంచిత్సకృత్పాఠాత్। అతోఽసౌ నిత్యవద్విధీయతే। న చ 'అవఘ్నన్' ఇత్యస్య వైయర్థ్యమ్ । తస్య కాలలక్షకత్వాత్। కాలస్యాపి విధౌ వాక్యభేదః- ఇతి చేత్। న। ప్రాప్తత్వాత్। న హ్యవఘాతే సహాయహ్వానమన్యస్మిన్కాలే భవతి। తతోఽర్థప్రాప్తః కాలః। ఆహ్వానమపి మన్త్రసామర్థ్యాదేవ ప్రాప్తత్వాన్న విధేయమ్। న హి 'ఏహి' ఇతి మన్త్రపాఠ ఆహ్వానమన్తరేణోపపద్యతే। మన్త్రవ్యాఖ్యానం చోదహృతమ్। తత్రాయం వాక్యార్థః సంపన్నః- 'అవఘాతకాలే యదాహ్వానం తస్య త్రిరభ్యాసః కర్తవ్యః' ఇతి। అత ఏవ శాఖాన్తరే విస్పష్టమాహ్వానానువాదేనాభ్యాసో విధీయతే। 'త్రిరాహ్వయతి త్రిఃసత్యా హి దేవాః' ఇతి। ఏవంసతి మన్త్రస్యాపి వినియోగే వాక్యభేదః స్యాత్। లిఙ్గేన త్వాహ్వానే వినియుజ్యతే, నావఘాతే। న చైన్ద్రీన్యాయోఽత్ర ప్రసరతి। తృతీయాశ్రుత్యభావాత్। 'బర్హిర్దేవసదనం దామి' ఇత్యత్రోక్తేన తు న్యాయేన ముఖ్య ఏవాఽఽహ్వానే లిఙ్గేన మన్త్రవినియోగః, న త్వవఘాతరూపే గౌణాహ్వానే । తస్మాత్ - ఆహ్వానశేషోఽయం మన్త్రః ।।5।।6।।7।।8।।

(చతుర్థే - అగ్నివిహరణాదిప్రకాశకమన్త్రవినియోగాధికరణే సూత్రమ్)।

తథోత్థానవిసర్జనే ।। 10 ।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి -

ఉత్తిష్ఠన్నవదేదగ్నదిగ్నీనిత్యాదికం తథా ।

కృణుత వ్రతమిత్యేవం పఠన్వాచం విముఞ్చతి ।। 9 ।।

మన్త్రౌ విధేయౌ కాలో వా మన్త్రావుత్థానమోకయోః ।

వినియోజ్యౌ న కాలస్య లక్షణా యుజ్యతే విధౌ ।। 10 ।।

మన్త్రార్థానన్వయాత్తత్ర తద్విధిర్నైవ శక్యతే ।

అగత్యా లక్షణాఽప్యస్తు తేన కాలో విధీయతే ।। 11 ।।

జ్యోతిష్టోమే సమామనన్తి - 'ఉత్తిష్ఠన్నన్వాహాగ్నీదగ్నీన్విహర' ఇతి। తథా - 'వ్రతం కృణుతేతి వాచం విసృజతి' ఇతి । తత్ర - ఆగ్నీధ్రం సంబోధ్యాగ్నివిహరణాదిప్రైషరూపో మన్త్రోఽనేన వాక్యేనోత్థానశేషతయా వినియుజ్యతే । తథా- ముష్టిం కృత్వా నియమితవాచో దీక్షితస్య వాగ్విమోకే 'వ్రతం కృణుత' ఇతి మన్త్రో వినియుజ్యతే । న చాత్ర పూర్వోక్తావఘాతశబ్దవదుత్థానవిమోకశబ్దౌ కాలలక్షకౌ। తత్కాలయోరవఘాతకాలవదర్థప్రాప్త్యభావేన విధేయత్వే సతి లక్షణాయా అన్యాయ్యత్వాత్ - ఇతి ప్రాప్తే,

బ్రూమః- అగ్నివిహరణప్రైషే పయఃపానరూపవ్రతసంపాదనప్రైషే చాన్వితావేతౌ మన్త్రౌ, న తూత్థానే వాగ్విమోకే చ । అతోఽసమర్థయోర్వినియోగాసంభవాదగత్యా లక్షణామప్యఙ్గీకృత్య కాలో విధీయతే ।।9।।10।।11।।

(పఞ్చమే -{సూక్తవాకస్య ప్రస్తరప్రహరణాఙ్గ- -- సూత్రాణి 11-14)।

తాధికరణం (ప్రస్తరప్రహరణన్యాయే)}

సూక్తవాకే చ కాలవిధిః పరార్థత్వాత్ ।।11।।

ఉపదేశో వా యాజ్యాశబ్దో హి నాకస్మాత్ ।।12।।

సదేవతార్థస్తత్సంయోగాత్ ।।13।। ప్రతిపత్తిరితి

చేత్స్విష్టకృద్వదుభయసంస్కారః స్యాత్ ।।14।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి --

ప్రస్తరం సూక్తవాకేన ప్రహరేదితి కాలధీః ।

అఙ్గాఙ్గితా వా స్యాత్కాలోఽజుపతేత్యాద్యనన్వయాత్ ।।12।।

ప్రహృతేరిష్టదేవార్థసంస్కారత్వాత్తదన్వయః ।

సంపాద్యో దేవతాద్వారా తృతీయాశ్రుతితోఽఙ్గతా ।।13।।

దర్శపూర్ణమాసయోరామ్నాయతే - 'సూక్తవాకేన ప్రస్తరం ప్రహరతి' ఇతి । 'ఇదం ద్యావాపృథివీ భద్రమభూత్' ఇత్యాదికో మన్త్రః సూక్తవాకః । తస్మిన్మన్త్రేఽగ్నిం సంబోధ్య 'త్వం సూక్తవాగసి' ఇత్యామ్నానాత్। ప్రస్తరో దర్భముష్టిః, తస్య ప్రహరణమగ్నౌ ప్రక్షేపః। తత్ర -

'సూక్తవాకేన' ఇత్యేతత్పదం కాలం లక్షయతి। హోత్రా మన్త్రేఽస్మిన్పఠ్యమానే తత్కాలేఽధ్వర్యుః ప్రస్తరం ప్రహేరత్। న త్వత్ర ప్రహరణే మన్త్రోఽయం వినియోక్తుం శక్యః। పూర్వోక్తప్రైషమన్త్రవదత్రాన్వయాభావాత్। 'అగ్నిరిదం హవిరజుషతావీవృధత మహో జ్యాయోఽకృత'- ఇత్యాదికం మన్త్రే పఠ్యతే । 'పురోడాశసేవయా వృద్ధోఽగ్నిస్తస్మిన్యజమానే తేజోబాహుల్యం కృతవాన్' ఇతి తస్యార్థః। న చాసౌ ప్రస్తరప్రహరణేఽన్వేతుం శక్యః - ఇతి ప్రాప్తే, -

బ్రూమః- 'సూక్తవాకేన' ఇతి తృతీయాశ్రుత్యా ప్రహరణే మన్త్రో వినియుజ్యతే। న చాత్యన్తమన్వయాభావః। మన్త్రో హ్యయం పూర్వమిష్టానగ్న్యాదిదేవాననుస్మారయతి। ప్రస్తరప్రహరణం చేష్టదేవతాసంస్కారః। అతో దేవతాద్వారా మన్త్రప్రహరణయోరన్వయాన్మన్త్రో వినియుజ్యతే। నను- ప్రహరణం నామ ప్రక్షేపమాత్రమ్, న తు దేవతోద్దేశేన ప్రక్షేపః। యజిధాతోరశ్రవణాత్। తథా సతి దేవతానామాత్రాభావాత్తద్వారాఽపి నాన్వయః- ఇతి చేత్ । మైవమ్। దేవతానాం సద్భావాత్। అగ్న్యాదిదేవతాప్రకాశకస్య సూక్తవాకస్య తృతీయాశ్రుత్యా ప్రహరణాఙ్గత్వం బోధ్యతే। యది ప్రకరణేఽగ్న్యాదయో దేవతా భవేయుః, తదా తత్ప్రకాశనేన దృష్టోఽర్థో మన్త్రస్య లభ్యేత। తతో దేవతాకల్పనేన తదుద్దేశపూర్వకస్య ప్రక్షేపస్య యాగత్వం సిద్ధ్యతి। తస్మాత్ -- దేవతాద్వారాఽస్త్యేవాన్వయః ।।12।।13।।

షష్ఠే - {సూక్తవాకానామర్థానుసారేణ విని-} -- సూత్రాణి 15-18)।

యోగాధికరణే (సూక్తవాకన్యాయే)

కృత్స్నోపదేశాదుభయత్ర సర్వవచనమ్ ।।15।।

యథార్థే వా శేషభూతసంస్కారాత్ ।।16।।

వచనాదితి చేత్ ।।17।। ప్రకరణావి-

భాగాదుభే ప్రతి కృత్స్నశబ్దః ।।18।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి -

ప్రహృతేరఖిలః సూక్తవాకోఽఙ్గం స్యాద్విభజ్య వా ।

సమాఖ్యా కృత్స్నగా తేన విభక్తస్యాఙ్గతా నహి ।।14।।

దర్శపూర్ణమయోర్దేవాననుస్మృత్య విభజ్యతామ్ ।

ఆఖ్యాం లిఙ్గేన బాధిత్వా భాగే నామ నిరుచ్యతే ।।15।।

పూర్వోదాహృతే మన్త్రే సూక్తవాకసమాఖ్యా కృత్స్నమన్త్రవిషయా । యాజ్ఞికః కృత్స్నే తచ్ఛబ్దప్రయోగాత్। తతః సర్వోఽపి ప్రహరణాఙ్గమ్ - ఇతి చేత్ ।

న। లిఙ్గేన సమాఖ్యాయా బాధితత్వాత్। తస్మిన్మన్త్రే పూర్ణమాసదేవతామ్నానం కస్మింశ్చిద్భాగే దృశ్యతే- 'అగ్నీషోమావిదం హవిరజుషేతామ్' ఇతి। భాగాన్తరే తు దర్శదేవతామ్నానమ్- 'ఇన్ద్రాగ్నీ ఇదం హవిరజుషేతామ్' ఇతి, 'ఇన్ద్ర ఇదం హవిరజువత' ఇతి, 'మహేన్ద్ర ఇదం హవిరజుషత' ఇతి చ। ఇన్ద్రాగ్నీన్ద్రమహేన్ద్రాః పురుషభేదేన దర్శే వ్యవస్థితాః। తథా సతి మన్త్రలిఙ్గేన తత్తద్భాగవత్తత్తత్కాలే వ్యవతిష్ఠతే । సూక్తవాకశబ్దశ్చ భాగే యౌగికః। 'సూక్తం వక్తి' ఇతి తద్వ్యుత్పత్తేః। యాగకాలే తత్తన్మన్త్రేణ సమ్యగుక్తం దేవం వక్తీత్యర్థః। అత ఏవ బ్రాహ్మణేన వ్యాఖ్యాతమ్- 'అగ్నిరిదం హవిరజువతేత్యాహ, యో ఆయాక్ష్మ దేవతాస్తా అరీరధామేతి బావైతదాహ' ఇతి। అరీరధామాఽఽరాధితాంస్తుష్టానకుర్మేత్యర్థః । తస్మాదయం విభజ్య వినియుజ్యతే ।।14।।15।।

(సప్తమే కామ్యయాజ్యానువాక్యానాం కామ్యమాత్రాఙ్గతాధికరణే సూత్రమ్-)।

లిఙ్గక్రమసమాఖ్యానాత్కామ్యయుక్తం సమామ్నాతమ్ ।।19।।

సప్తమాధికరణమారచయతి-

ఐన్ద్రాగ్నాదీష్టయః కామ్యా యాజ్యా అప్యుదితాః క్రమాత్ ।
కాణ్డయోస్తా యథాలిఙ్గం సంచార్యా నియమోఽథవా ।। 16।।

లిఙ్గం క్రమసమాఖ్యాభ్యాం ప్రబలం తద్వశాదమూః ।
అకామ్యాస్వపి సంచార్యా యాజ్యాః సర్వత్ర కా క్షతిః ।।17।।

సమాఖ్యానాత్కాణ్డయోగః క్రమాదిష్టిషు యోజనమ్ ।
అపేక్షతే దేవమాత్రం శక్తిః కామ్యైకగాస్తతః ।।18।।

కామ్యేష్టయస్తత్కాణ్డే క్రమేణాఽఽమ్నాతాః- 'ఐన్ద్రాగ్నమేకాదశకపాలం నిర్వపేత్, యస్య సజాతా వీయుః' ఇత్యాదినా। సజాతా జ్ఞాతయః। వీయుర్విగతా విప్రతిపన్నా ఇత్యర్థః। 'ఇద్రాగ్నీ రోచన' - ఇత్యాదికే మన్త్రకాణ్డే యాజ్యానువాక్యాః క్రమేణాఽఽమ్నాతాః। తత్ర 'ఇదం కామ్యయాజ్యానువాక్యాకాణ్డమ్' ఇతి యాజ్ఞికానాం సమాఖ్యయోఽవగమ్యతే । తయోరిష్టికాణ్డమన్త్రకాణ్డయోః ప్రథమాయామిష్టౌ ప్రథమపఠితే యాజ్యానువాక్యే ఇత్యాదివ్యవస్థా క్రమేణ క్రియతే। మన్త్రగతం త్విన్ద్రాగ్నలిఙ్గం కామ్యాయాం నిత్యాయాం చైన్ద్రాగ్నేష్టౌ తే యాజ్యానువాక్యే వినియుఙ్క్తే। లిఙ్గం చ ప్రబలమితి సర్వత్ర తయోర్వినియోగః- ఇతి ప్రాప్తే, -

బ్రూమః- నాత్ర లిఙ్గేన క్రమసమాఖ్యే బాధితుం శక్యేతే। ఉపజీవ్యత్వాత। ఇన్ద్రాగ్నిదేవతారూపమాత్రప్రకాశనం లిఙ్గమ్। న చ తావన్మాత్రేణ మన్త్రకర్మణోరఙ్గాఙ్గిభావః। తతః సమాఖ్యాబలాన్మన్త్రకాణ్డకర్మకాణ్డయోః సంబన్ధావగతౌ సామాన్యేన మన్త్రకర్మణోః సంబన్ధోఽవగమ్యతే। విశేషతస్తు 'అస్మిన్ప్రథమే కర్మణ్యయం మన్త్రః ప్రథమః' ఇతి

క్రమాదవగమ్యతే। నను - 'ఐన్ద్రాగ్నేష్టావైన్ద్రాగ్నమన్త్రః, వైశ్వానరేష్టౌ వైశ్వానరమన్త్రః' ఇత్యేతాదృశీ విశేషో లిఙ్గేనైవావగమ్యతే- ఇతి చేత్। న । లిఙ్గసాధారణ్యే క్రమాపేక్షణాత్। "ఐన్ద్రాగ్నమేకాదశకపాలం నిర్వపేద్భ్రాతృవ్యవాన్" ఇతి ద్వితీయేష్టిరపి। తత్రేన్ద్రాగ్నీ పఠితౌ। మన్త్రకాణ్డేఽపి "ఇన్ద్రాగ్నీ నవతిమ్" ఇత్యాదికమపరమైన్ద్రాగ్నం యాజ్యానువాక్యాయుగలమామ్నాతమ్। న హి తత్ర క్రమమన్తరేణ నిర్ణేతుం శక్యమ్। న చ క్రమేణైవ తత్సిద్ధేర్లిఙ్గమప్రయోజకమితి వాచ్యమ్। క్వచిల్లిఙ్గస్యైవ వ్యవస్థాపకత్వాత్। ఐన్ద్రాబార్హస్పత్యేష్టిరకైవాఽఽమ్నాతా- 'యం కామయేత రాజన్యమనయోద్ధో జాయేత వృత్రాన్ఘ్నంశ్చరేత్-ఇతి తస్మా ఏనమైన్ద్రాబార్హస్పత్యం చరుం నిర్వపేత్' ఇతి। యం రాజపుత్రం జాయమానం ప్రతి రాజ్ఞః పురోహితస్య చ కామ ఏవం భవతి- 'అయం మాతృగర్భే దేవకృతవిఘ్నేన కేనాప్యప్రతిబద్ధో జాయతామ్ । జాతశ్చ శత్రూన్మారయన్సంచరేత్' ఇతి। తద్రాజపుత్రార్థేయమిష్టిః। మన్త్రకాణ్డే తదిష్టిక్రమే యాజ్యాపురోనువాక్యే ఇన్ద్రాబృహస్పతిదేవతాకే ద్వివిధే ఆమ్నాతే। 'ఇదం వామాస్యే హవిః- ' - ఇత్యేకం యుగలమ్। 'అస్మే ఇన్ద్రాబృహస్పతీ' - ఇత్యాదికమపరమ్। తయోః ప్రథమయుగలస్య క్రమేణ వినియోగేఽపి ద్వితీయయుగలం లిఙ్గేనైవ వినియోక్తవ్యమ్। తస్మాత్- క్రమసమాఖ్యాసహకృతేన కామ్యేష్టిష్వేవైతా యాజ్యానియమ్యన్తే ।।16।।17।।18।।

(అష్టమే, ఆగ్నీధ్రోపస్థానే ప్రాకృతానాం మన్త్రాణాం వినియోగాధికరణే సూత్రాణి 20-23)।

అధికారే చ మన్త్రవిధిరతదాఖ్యేషు శిష్టత్వాత్ ।।20।।

తదాఖ్యో వా ప్రకరణోపపత్తిభ్యామ్ ।।21।। అనర్థక-

శ్చోపదేశః స్యాదసంబన్ధాత్ఫలవతా ।।22।। సర్వేషాం చోప-

దిష్టత్వాత్ ।।23।।

అష్టమాధికరణమారచయతి -

ఆగ్నేయ్యాఽఽగ్నీధ్రమిత్యగ్నిదేవతాకా ఋచోఽఖిలాః

ఉపస్థానే ప్రయోక్తవ్యాః ప్రకృతా ఏవ తా ఉత ।।19।।

సాధారణ్యేన శబ్దోక్తేః సర్వాభిస్తదుపస్థితిః ।

విశేషే విధిసంక్రాన్త్యా ప్రకృతాభిరితీష్యతామ్ ।।20।।

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే - 'ఆగ్నేయ్యాఽఽగ్నీధ్రముపతిష్ఠతే' ఇతి । తత్ర- ఆగ్నీధ్రనామకస్య మణ్డపస్య యదుపస్థానం తత్, యయా చ కయాచిదృచా దాశతయీగతయాఽగ్నిసంబన్ధిన్యా కర్తవ్యమ్। 'అగ్నిర్దేవతా యస్యా ఋచః సాఽఽగ్నేయీ' ఇతి సాధారణోక్తావృగ్విశేషస్యాప్రతీతేః- ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। క్రతుప్రకరణపఠితానామాగ్నేయీనామృచాం క్రతుప్రయుక్తవ్యాపారసాధనత్వం ప్రకరణాదేవావగతమ్। 'కోఽసౌ వ్యాపారః' ఇతి విశేషబుభుత్సాయామ్ 'ఆగ్నీధ్రోపస్థానరూపోఽయమ్, ఇతి బోధయన్నయం విధిర్విశేషమాత్రే సంక్రామతీతి లాఘవమ్। అప్రకృతానాం

క్రతూపయుక్తవ్యాపారసాధనత్వం తద్వ్యాపారవిశేషశ్చేత్యుభయమనేన బోధ్యత ఇతి గౌరవమ్। తస్మాత్ప్రకృతాభిరాగ్నేయీభిస్తదుపస్థానమ్ । ఏవమ్ 'ఐన్ద్ర్యా సదో వైష్ణవ్యా హవిర్ధానమ్' ఇత్యత్ర సదోహవిర్ధాననామకయోర్మణ్డపయోరుపస్థానే ప్రకృతానామేవైన్ద్రీణాం వష్ణైవీనాం చ ప్రయోగ ఇతి ద్రష్టవ్యమ్ ।।19।।20।।

(నవమే భక్షమన్త్రాణాం యథాలిఙ్గం గ్రహణాదౌ వినియోగాధికరణే సూత్రే 24-25)।

లిఙ్గసమాఖ్యానాభ్యాం భక్షార్థతాఽనువా-

కస్య ।।24।। తస్య రూపోపదేశాభ్యా-

మపకర్షోఽర్థస్య చోదితత్వాత్ ।।25।।

నవమాధికరణమారచయతి -

భక్షేహీత్యనువాకోఽయం సర్వో భక్షణగామ్యుత ।

గ్రహణాదౌ యథాయోగం విభజ్య వ్యవతిష్ఠతే ।।21।।

అవిధేర్గ్రహణాదీనాం భక్షణే నిఖిలోఽస్తు సః ।

అర్థాక్షిప్తేషు తేష్వేవ యథాలిఙ్గం విభజ్యతే ।।22।।

జ్యోతిష్టోమే హుతస్య సోమస్య శేషభక్షణం విహితమ్। అత ఏవాఽఽమ్నాతమ్ - 'అభిషుత్యాఽఽహవనీయే హుత్వా ప్రత్యఞ్చః పరేత్య సదసి సోమం భక్షయన్తి' ఇతి । తస్మిన్భక్షణే గ్రహణావేక్షణనిగరణసమ్యగ్జరణరూపాశ్చత్వారో వ్యాపారాః సన్తి। మన్త్రశ్చ 'భక్షేహి'- ఇత్యాద్యనువాకే సమామ్నాతః। తత్ర భక్షణం యథా సాక్షాచ్చోదితం, న తథా గ్రహణావేక్షణనిగరణసమ్యగ్జరణాని చోదితాని। న చావిహితేషు మన్త్రో వినియోగమర్హతి। సమాఖ్యా తు 'భక్షానువాకః' ఇత్యేవంరూపా భక్షణమాత్రవిషయా। తస్మాత్కృత్స్నస్యాప్యనువాకస్య భక్షణ ఏవ వినియోగః- ఇతి ప్రాప్తే, -

బ్రూమః- అవిహితాన్యపి గ్రహణాదీన్యర్థాక్షిప్తాని। తద్వ్యతిరేకేణ భక్షణాసంభవాత్। అత స్తేష్వనువాకో యథాలిఙ్గం విభజ్య వినియోక్తవ్యః। తత్ర 'భక్షేహి'- ఇత్యారభ్య 'అశ్వినోస్త్వా బాహుభ్యాం సాధ్యాసమ్' * ఇత్యన్తో గ్రహణం ప్రకాశయతి। 'ఏహి' ఇత్యాహ్వానస్య బాహుభ్యాం స్వీకరవాణి' ఇత్యేతస్య చ దర్శనాత్। 'నృచక్షసంత్వా దేవ సోమ సుచక్షా అవఖ్యేషమ్' ఇత్యయం భాగోఽవేక్షణం ప్రకాశయతి। 'శోభనచక్షురహం మనుష్యేషు మఖ్యాతం

త్వామవేక్షిషీయ' ఇత్యభిధానాత్। 'హిన్వ మే గాత్రా'- ఇత్యాదిః 'మా మేఽవాజ్నాభిమతిగాః' + ఇత్యన్తః సమ్యగ్జరణం ప్రకాశయతి। గాత్రప్రీణనేనాధోభాగే నామ్యతిక్రమణనిషేధేన చ తదవగమాత్। జరణం నార్థాక్షిప్తమ్, తేన వినాఽపి భక్షసిద్ధేః- ఇతి సేత్। న। జరణపర్యన్తస్యైవ సార్థకభక్షణత్వాత్ । న చ - జరణే పురుషవ్యాపారాభావః । సమ్యగుపవేశనాదేర్జరణార్థత్వాత్। 'మన్ద్రాభిభూతిః' - ఇత్యాదిః 'భక్షయామి' ఇత్యన్తో భక్షణం ప్రకాశయతి। తస్మాత్- లిఙ్గేన సమాఖ్యాం బాధిత్వా వినియోగః కర్తవ్యః ।।21।।22।।

(దశమే మన్ద్రాభిభూతిరిత్యాదేరేకమన్త్రతాధికరణే సూత్రమ్ -)।

గుణాభిధానాన్మన్ద్రాదిరేకమన్త్రః

స్యాత్తయోరేకార్థసంయోగాత్ ।।26।।

దశమాధికరణమారచయతి-

మన్ద్రేతి వసుమద్వేతి ద్వయం తర్పణభక్షయోః ।

విభక్తవ్యముతాశేషం తృప్తిసంయుక్తభక్షణే ।।23।।

లిఙ్గాద్విభాగో మైవం నో తృప్తిర్భక్షణతోఽన్యతః ।

లిఙ్గస్యాసంభవే వాక్యశేషాత్సర్వోఽస్తు భక్షణే ।।24।।

'మన్ద్రాభిభూతిః' - ఇత్యాదిః 'జుషాణా సోమస్య తృప్యతు' ఇత్యన్తో భాగో హృష్టాయా అరుచిమభిభవన్త్యాః సోమం సేవమానాయా జిహ్వాయాస్తృప్తిం ప్రకాశయతి। 'వసుమద్గణస్య'- ఇత్యాదిః 'భక్షయామి' ఇత్యన్తో భాగో భక్షణప్రకాశకః। తత్ర పూర్వబల్లిఙ్గేన విభజ్య వినియోగః- ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। న ఖలు తృప్తిర్భక్షణాదన్యేన వ్యాపారేణ జాయతే। కిం తర్హి-భక్షణామునిష్పాదినీ హి సా । తథా సతి కస్మిన్వ్యాపారే తృప్తిప్రకాశకో భాగో వినియుజ్యేత। తతో లిఙ్గేన వినియోగాసంభవాద్భక్షణవాక్యస్య శేషస్తృప్తిప్రకాశకభాగో భవిష్యతి । ఉపయుక్తశ్చ తత్రాయం భాగః। తృప్తిసహితభక్షణప్రకాశనేన పురుషోత్సాహజననాత్। తస్మాన్మన్ద్రాదిః X సర్వో భక్షణే వినియుజ్యతే ।।23।।24।।

(ఏకాదశే, ఇన్ద్రపీతస్యేత్యాదిమన్త్రాణాం వినియోగాధికరణే సూత్రే 27 -28)।

లిఙ్గవిశేషనిర్దేశాత్సమానవిధానేష్వన్ద్రాణామమన్త్ర -

త్వమ్ ।।27।। యథాదేవతం వా తత్ప్రకృతిత్వం హి దర్శయతి ।।28।।

ఏకాదశాధికరణమారచయతి -

ఇన్ద్రపీతస్యేతి మక్షమన్త్రాంశః కిమిహైన్ద్రకే ।

కేవలేఽన్యత్ర వోహేచ్ఛ సర్వత్రోత యర్థాశ్రుతమ్ ।।25।।

ఐన్ద్ర ఏవ సమర్థత్వాత్తూష్ణీమేవాన్యభక్షణమ్ ।

ఊహో వాఽన్యేషు కర్మైక్యేఽప్యస్త్యూహో భక్షభేదతః ।।26।।

ఇన్ద్రేణ యస్మిన్సవనే సోమః పీత ఇతీరణాత్ ।

సవనస్థేషు సర్వేషు మన్త్రోఽనూహేన పఠ్యతామ్ ।।27।।

భక్షమన్త్రే కశ్చిదంశః 'ఇన్ద్రపీతస్య' ఇత్యేవంవిధః శ్రూయతే। తత్ర- 'ఇన్ద్రేణ పూతస్య సోమస్య శేషం భక్షయామి' ఇత్యర్థో భవతి । తథా సత్యస్య మన్త్రస్యేన్ద్రప్రదానశేషభక్షణ ఏవ సమర్థత్వాత్తత్రైవాయం మన్త్రో వినియుజ్యతే, న తు మైత్రావరుణాదిశేషభక్షణే । తస్మాదమన్త్రకమేవ తద్భక్షణమ్, ఇత్యేకః పూర్వపక్షః ।

'ఇన్ద్రపీతస్య' ఇతి పదస్యాసమర్థత్వేఽపి 'మిత్రావరుణపీతస్య' ఇత్యేషమూహే సతి సామర్థ్యే భవిష్యతి। నను-ఆగ్నేయయాగస్య ప్రకృతిత్వాత్తద్వతస్య 'అగ్నయే జుష్టమ్' । ఇతి మన్త్రస్య వికృతౌ సౌర్యే చరౌ 'సూర్యాయ జుష్టమ్' ఇత్యేవమూహః క్రియతే । ఇహ తు కర్మైక్యాన్నోహః- ఇతి చేత్। న । కర్మభేద ఇవ భక్షభేదేఽప్యూహితుం శక్యత్వాత్। ఇతి ద్వితీయః పూర్వపక్షః ।

'ఇన్ద్రపీతస్య' ఇత్యత్ర బహుప్రీహిర్ద్రష్టవ్యః। తత్పురుషత్వే 'సమాసస్య' (పా.సూ. 6।1।123) ఇతి సూత్రేణాన్తోదాత్తత్వప్రసఙ్గాత్। ఆద్యుదాత్తం హ్యేతత్పదమామ్నాతమ్। ఇన్ద్రప్రతిపాదికం తు స్వత ఆద్యుదాత్తమ్। తథా సతి 'బహుప్రీహౌ ప్రకృత్యా పూర్వపదమ్' [పా.సూ,6।2।1] ఇతి సూత్రేణ పూర్వపదప్రకృతిస్వరవిధానాత్సమస్తపదమప్యాద్యుదాత్తమేవ సంపద్యతే। 'ఇన్ద్రేణ పీతః సోమో యస్మిన్సవనే' ఇతి విగ్రహాత్సవనపరత్వే సతి 'ఇన్ద్రభక్షణ ఏవ' ఇతి నియన్తుమసమర్థత్వాత్సర్వభక్షణేష్వనూహేనైవాయం మన్త్రః ప్రయోక్తవ్య ఇతి రాద్ధాన్తః ।।25।।26।।27।।

(ద్వాదశే, అభ్యున్నీతసోమభక్షణాధికరణే సూత్రాణి 29-31)।

పునరభ్యున్నీతేషు సర్వేషాముపలక్షణం ద్విశేషత్వాత్ ।।29।।

అపనయాద్వా పూర్వస్యానుపలక్షణమ్ ।।30।।

గ్రహణాద్వాఽపనయః స్యాత్ ।।31।।

ద్వాదశాధికరణమారచయతి-

ఊహపక్షే యదూహ్యం తచ్చిన్త్యతే న్యాయపఞ్చకే ।

ఇన్ద్రే హుతేఽథ తచ్ఛేషే హోత్రకైశ్చమసస్థితే ।।28।।

సోమోఽభ్యున్నీయ దేవేభ్యో హుత్వా సంభక్ష్యతే తదా ।

ఇన్ద్రో న లక్ష్యో లక్ష్యో వా న శేషేఽన్యార్థతా యతః ।।29।।

ఉన్నీత ఏవ సంబద్ధో న పూర్వో దేవతాన్తరైః ।

అత ఇన్ద్రస్య సిద్ధ్యర్థే లక్ష్యోఽసావితరైః సహ ।।30।।

పూర్వాధికరణే యోఽయమూహరూపో ద్వితీయః పూర్వపక్షః, తత్ప్రసఙ్గాత్కృత్వాచిన్తారూపేణ న్యాయపఞ్చకేనోహవిషయశ్చిన్త్యతే । మైత్రావరుణబ్రాహ్మణాచ్ఛంసిపోత్రాదయ ఋత్విజో హోత్రకాః । తేషాం చ సన్తి చమసాః । పాత్రవిశేషస్థితాః సోమరసాశ్చమసాః । తైర్వషట్కారానువషట్కారయోర్హోతవ్యమ్ । చమసానామైన్ద్రత్వాద్ధోతుర్వషట్కారే ప్రథమమిన్ద్రో హుతః । అనన్తరం చమసస్థితే హుతశేషే పునః సోమాన్తరమభ్యున్నీయ దేవతాన్తరేభ్యో హోత్రకా అనువషట్కారే జుహ్వతి । తత్ర మైత్రావరుణః 'మిత్రం వయం హవామహే' - ఇతి మన్త్రేణ మిత్రావరుణౌ యజతి । బ్రాహ్మణాచ్ఛంసీ 'ఇన్ద్ర త్వా వృషభం వయమ్' - ఇతి మన్త్రేణేన్ద్రం యజతి । పోతా 'మరుతో యస్య హి క్షయే'- ఇతి మన్త్రేణ మరుతో యజతిX । ఏవం హుత్వా పశ్చాత్సోమో భక్ష్యతే । తస్మిన్భక్షణే 'మిత్రావరుణపీతస్య' ఇతి మన్త్ర ఊహనీయః । తదానీమ్ 'ఇన్ద్రమిత్రావరుణపీతస్య' ఇత్యేవం మిత్రావరుణాభ్యాం సహ నేన్ద్ర ఉపలక్షణీయః । కుతః । ఇన్ద్రశేషే పునరభ్యున్నీతస్య తేన సహ మిత్రావరుణాద్యర్థత్వే సతి తస్య శేషస్యేన్ద్రసంబన్ధరాహిత్యాత్ । పునరున్నీతస్యైవాన్యార్థత్వమ్, న పూర్వస్య- ఇతి చేత్ । న । ఉన్నయనకాలే

'మిత్రావరుణాద్యర్థోఽయమ్' ఇతి సంకల్పాభావాత్ । ప్రదానకాలే తు పూర్వశేషేణ సహైవ మిత్రావరుణాదిభ్యః ప్రదీయతే । తస్మాత్- ఇన్ద్రసంబన్ధరాహిత్యాన్నేన్ద్రో లక్షణీయః- ఇతి ప్రాప్తే -

బ్రూమః- మా భూత్సంకల్పః, తథాఽప్యున్నయనం కరిష్యమాణం మైత్రావరుణాదియాగార్థమేవ । న తు తస్య పూర్వానుష్ఠితేన్ద్రయాగార్థత్వం సంభవతి । తస్మాదున్నీతో మిత్రావరుణాదిసంబద్ధశేష ఇన్ద్రసంబద్ధ ఏవేత్యుభయభక్షణే మిత్రావరుణాదిభిః సహేన్ద్రోఽప్యుపలక్షణీయః ।।28।।29।।30।।

(త్రయోదశే పాత్నీవతభక్షణ ఇన్ద్రాదీనామనుపలక్షణాధికరణే సూత్రే 32-33) ।

పాత్నీవతే తు పూర్వవత్ ।।32।। గ్రహణాద్వాఽపనీతం స్యాత్ ।।33।।

త్రయోదశాధికరణమారచయతి -

ద్విదేవశేష ఆదిత్యస్థాల్యా ఆగ్రయణాభిధామ్ ।

స్థాలీం ప్రాప్తస్తతః పాత్నీవతస్య గ్రహణే సతి ।।31।।

తద్భక్షణే ద్విదేవాః కిం సార్ధే పాత్నీవతేన తే ।

ఉపలక్ష్యా న వా పూర్వన్యాయేనాస్తూపలక్షణమ్ ।। 32 ।।

అన్య ఆగ్రయణాత్పాత్నీవతో నైతస్య విద్యతే ।

ఆకాఙ్క్షా పూర్వదేవేషు పత్నీవానేవ లక్ష్యతే ।। 33 ।।

ఐన్ద్రవాయవాదయో ద్విదేవత్యాః। తేషాం శేష ఆదిత్యస్థాలీమాగచ్ఛతి, పునరపి తస్యాః స్థాల్యా ఆగ్రయణస్థాలీమాగచ్ఛతి। తస్యా ఆగ్రయణస్థాల్యాః పాత్నీవతో గృహ్యతే। తస్య పాత్నీవతస్య భక్షణ ఇన్ద్రవాయ్వాదయ ఉపలక్షణీయాః। పూర్వాధికరణే యథా మిత్రావరుణాదిభిః సహేన్ద్ర ఉపలక్షితః, తద్వత్ - ఇతి ప్రాప్తే, -

బ్రూమః- 'యదుపాంశు పాత్రేణ పాత్నీవతమాగ్రయణాద్గృహ్ణాతి' ఇత్యాగ్రయణపాత్రస్యాపాదానత్వశ్రవణాత్తతో నిఃసృతసోమరసస్య తత్సంబన్ధేఽపేతే సతి పశ్చాత్పత్నీవద్దేవతాయై గ్రహణం భవతి । తథా సత్యత్యన్తభిన్నస్య పాత్నీవతస్య పూర్వదేవేష్వాకాఙ్క్షా నాస్తి। పునరభ్యన్నీతస్తు సోమ ఐన్ద్రశేషేణ సంసృష్టః। తస్య సంసృష్టస్య భక్షణే మైత్రావరుణాదీనామివేన్ద్రస్యాపి సంబన్ధో నాపైతీతి వైషమ్యమ్। తస్మాత్పాత్నీవతభక్షణ ఇన్ద్రవాధ్వాదయో నోపలక్షణీయాః ।।31।।32।।33।।

(చతుర్దశే పాత్నీవతశేషభక్షే త్వష్టురనుపలక్షణీయతాధికరణే సూత్రే 34-35)।

త్వష్టారం తూపలక్షయేత్ ।।34।। అతుల్యత్వాత్తు నైవం స్యాత్ ।। 35 ।।

చతుదర్శాధికరణమారచయతి-

సహ పత్నీవతా త్వష్టా తద్గ్రహే లక్ష్యతే న వా ।

సహ త్వష్టా పిబేత్యుక్తేర్దేవత్వాతోऽపి లక్ష్యతే ।। 34 ।।

సహత్వమాత్రం త్వష్టుః స్యాన్న పాతృత్వమశబ్దనాత్ ।

చోదనాయా అభావాచ్చ న దేవోऽతో న లక్ష్యతే ।। 35 ।।

తస్మిన్నేవ పాత్నీవతగ్రహే శేషభక్షణమన్త్రే పత్నీవతా సహ త్వష్టాऽప్యుపలక్షణీయః । కుతః। త్వష్టురపి తద్దేవత్వాత్। తచ్చ హోమమన్త్రాదవగతమ్। 'అగ్నీ 3 ఇ పత్నీవన్త్సజూర్దేవేన త్వష్ట్రా సోమం పిబ స్వాహా' ఇత్యస్మిన్మన్త్రే పత్నీవన్తమగ్నిం ప్లుతాన్తేన సంబోధ్య

'త్వష్ట్రా దేవేన సహ పిబ' ఇత్యభిధానాత్పాతృత్వేన పత్నీవత ఇవ త్వష్టుస్తద్దేవత్వమ్। తతః- 'పత్నీవత్త్వష్టృపీతస్య' ఇత్యుపలక్షణమ్-ఇతి ప్రాప్తే -

బ్రూమః- పానకాలే సహావస్థానమాత్రం త్వష్టుః 'సజూః' ఇత్యనేన పదేన ప్రతీయతే, న తు పాతృత్వమ్। అసంబోధితస్య త్వష్టుః 'పిబ' ఇత్యనేన శబ్దేన సామానాధికరణ్యాభావాత్ । న చ పాతృసహభావమాత్రేణ పాతృత్వమ్ -

"సహైవ దశభిః పుత్రైర్భారం వహతి గర్దభీ" ।

ఇత్యత్ర పుత్రాణాం వోఢృత్వాదర్శనాత్। ఆస్తాం మన్త్రః। విధిబలాత్త్వష్టుర్దేవత్వమ్ - ఇతి చేత్। న । 'పాత్నీవతమాగ్రయణాద్గృహ్ణాతి" ఇత్యత్ర త్వష్టురప్రతీతేః । తస్మాత్ - అదేవత్వాత్త్వష్టా నోపలక్షణీయః ।।34।।35।।

(పఞ్చదశే పాత్నీవతశేషభక్షే త్రింశతామనుపలక్షణాధికరణే సూత్రమ్)।

త్రింశచ్చ పరార్థత్వాత్ ।।36।।

పఞ్చదశాధికరణమారచయతి -

పత్నీవన్తస్త్రయస్త్రింశద్దేవాస్తాన్మాదయేత్యమీ ।

లక్ష్యా న వా యాజ్యయాక్తేర్దేవత్వాదుపలక్షణమ్ ।।36।।

ఏకోఽగ్నిర్యజమానేన మాదితోఽన్యే తు వహ్నినా ।

అతోఽగ్నేరేవ దేవత్వాన్నాన్యేషాముపలక్షణమ్ ।।37।।

తస్యైవ పాత్నీవతగ్రహస్య యాజ్యాయామగ్నిం సంబోధ్య 'పత్నీవన్నామధారిణస్త్రయస్త్రింశద్దేవాన్మాదయ' ఇత్యభిధీయతే - 'పత్నీవతస్త్రింశతం త్రీంశ్చ దేవాననుష్వధమావహ మాదయస్వ' ఇతి। అనుష్వధమనుప్రదానమ్। అత్ర హూయమానేన సోమరసేన మాదనీయత్వాత్త్రయస్త్రింశతాం తద్దేవత్వమ్। అత్తస్తేఽపి భక్షణే లక్షణీయాః- ఇతి చేత్।

న। యజమానేన మాదనీయస్యాగ్నేరేవ తద్దేవత్వాత్। త్రయస్త్రింశద్దేవాస్తు వహ్నినా మాద్యన్త ఇతి న తేషామత్ర దేవత్వమ్। తస్మాన్నోపలక్షణమ్ ।।36।।37।।

(షోడశే భక్షణేఽనువషట్కారదేవతాయా అనుపలక్షణాధికరణే సూత్రమ్)।

వషట్కారశ్చ పూర్వవత్ ।।37।।

షోడశాధికరణమారచయతి-

సోమస్యాగ్న ఇతి ప్రోక్తాఽనువషట్కారదేవతా।

లక్ష్యా న వా దేవతాత్వాల్లక్ష్యా త్రింశద్విలక్షణా ।।38।।

ప్రకృతౌ విద్యమానోఽగ్నిరనుద్దేశదిలక్షితః ।

ఉద్దేశ్యేన్ద్రో లక్షితోఽత్రో వికృతావపి తత్తథా ।। 39 ।।

"సోమస్యాగ్నే వీహీ*త్యనుయజతి" ఇతి శ్రూయతే। తత్ర-అనువషట్కారస్య మాన్త్రవర్ణికోఽగ్నిర్దేవతా। న చ త్రయస్త్రింశతామివ వహ్నేరదేవతాత్వమ్। మన్త్రే వహ్నిం సంబోధ్య సోమపాతృత్వామిధానాత్। తస్మాత్-అగ్నిర్లక్షణీయః- ఇతి చేత్।

న। ప్రకృతావలక్షితత్వాత్। ఐన్ద్రశ్చమసః ప్రకృతిః। ఇతరే వికృతిరూపాః। తథా హి-ఐన్ద్రశ్చ సోమో గృహ్యతే మీయతే చ । తేనైన్ద్రోష్వేవ సోమః, అనైన్ద్రేషు సోమ ఏవ నాస్తీతి సర్వే సోమధర్మా ఐన్ద్రేష్వేవ। అనైన్ద్రా అధర్మకాః। ధర్మతాకాఙ్క్షాశ్చేదకేన సధర్మకా ఇతి వికృతిత్వమ్। గృహ్యమాణస్య మీయమానస్య చ సోమస్యైన్ద్రత్వమ్ 'ఇన్ద్రాయ త్వా వసుమతే' ఇత్యాదిగ్రహణమన్త్రాదవగమ్యతే । తస్య ప్రకృతిభూత స్యేన్ద్రచమసస్య భక్షణేఽగ్నిరనువషట్కారదేవో నోపలక్షితః।కుతః।గ్రహణే తదుద్దేశాభావాత్। ఇన్ద్రస్తూద్దేశ్యత్వాదుపలక్షితః । ఏవం వికృతావప్యుద్దేశ్యదేవానామేవోలక్షణం న్యాయ్యమ్ । తస్మాత్- అగ్నిర్నోపలక్ష్యః ।।38।।39।।

(సప్తదశే(కృత్వాచిన్తారూపే)అనైన్ద్రాణామమన్త్రకభక్షణాధికరణే సూత్రమ్)।

ఛన్దఃప్రతి షేధస్తు సర్వగామిత్వాత్ ।।38।।

సప్తదశాధికరణమారచయతి -

అమన్త్రపక్షమాశ్రిత్య కృత్వాచిన్తాన్తరత్రయమ్।

ఊహోఽస్తి నో వా సోఽస్త్యత్ర వికృతౌ తస్య సంభవాత్ ।।40।।

సోమేనేతి విధేః సర్వప్రదానేషు సమత్వతః ।

అవికారేఽప్యనూహోఽతో నైన్ద్రో నిర్మన్త్రభక్షణమ్ ।।41।।

ఉక్తాభ్యః పఞ్చమ్యః కృత్వాచిన్తాభ్యః పూర్వస్మిన్నేవాధికరణే యోఽయమ్ 'అనైన్ద్రేష్వమన్త్రకం భక్షణమ్' ఇత్యేవంరూపః ప్రథమః పూర్వపక్షః, తమేవ మనసి నిధాయ పునః కృత్వాచిన్తానాం త్రయమభిధీయతే - అనైన్ద్రపూక్తరీత్యా వికృతిత్వేనోహసంభవాదరత్యూహః- ఇతి చేత్।

న। అనైన్ద్రణాం వికృతిత్వాసంభవాత్। 'సోమేన యజేత' ఇత్యుత్పత్తిశ్రుతః సోమః కర్మణోఽఙ్గమ్, న తు ప్రదానవిశేషస్య కస్యచిదఙ్గమ్। స ఏవ సోమః సర్వప్రదానేష్వభ్యస్యత ఇతి సర్వాణి సమప్రధానాని। అత ఐన్ద్రాణామనైన్ద్రణాం చ ప్రకృతివికృతిభావాసంభవాన్నాస్త్యత్రోహః। 'ఇన్ద్రాయ త్వా వసుమతే' ఇత్యాదిమన్త్రో లిఙ్గాదైన్ద్రవిషయోఽస్తు । నైతావతా ప్రకృతివికృతిభావః సిధ్యతి । తస్మాదుక్తమన్త్రస్య లిఙ్గాదైన్ద్రవిషయత్వాదనైన్ద్రేష్వమన్త్రకం భక్షణమ్ ।।40।।41।।

(అష్టాదశే, ఐన్ద్రాగ్నభక్షస్యామన్త్రకతాధికరణే సూత్రే - 39 -40)।

ఐన్ద్రాగ్నే తు లిఙ్గభావాత్స్యాత్ ।।39।।

ఏకస్మిన్వా దేవతాన్తరాద్విభాగవత్ ।।40।।

అష్టాదశాధికరణమారచయతి -

సమన్త్రకమమన్త్రం వా స్యాదైన్ద్రాగ్నాదిభక్షణమ్।

ఐన్ద్రాగ్నేఽతీన్ద్రపీతత్వసంభవాత్తత్సమన్త్రకమ్ ।। 42 ।।

న పానమశరీరస్య యుక్తం దానం తు మిశ్రగమ్।

మన్త్రోఽయం తు న మిశ్రార్థస్తస్మాదేతదమన్త్రకమ్ ।।43।।

యదేతత్ 'ఐన్ద్రాగ్నం గృహ్ణాతి' ఇతి విహితం శేషభక్షణమ్, తత్ర- ఇన్ద్రాగ్నిభ్యాం పీతః సోమ ఇన్ద్రేణాపి పీతో భవతి' ఇతి లేఙ్గేనైవ వినియోగాత్సమన్త్రకం భక్షణమ్ - ఇతి చేత్।

మైవమ్। నవమాధ్యాయే వక్ష్యమాణదేవతాధికరణన్యాయేనాశరీరస్యేన్ద్రస్య పానాసంభవాత్। అథ- పతిశబ్దేన దానం వివక్ష్యేత, తదానీమ్ 'ఇన్ద్రాయ దత్తః సోమః' ఇతి మన్త్రార్థో భవతి। న చాత్ర యజమాన ఇన్ద్రముద్దిశ్య దదౌ, కింత్విన్ద్రాగ్నీ ఉద్దిశ్య। తస్మాత్ 'దానం మిశ్రవిషయమ్ । మన్త్రస్తు న మిశ్రవిషయః' ఇత్యమన్త్రకం భక్షణమ్ ।।42।।43।।

(ఏకోనవింశే 'గాయత్రచ్ఛన్దసః' ఇత్యాదిమన్త్రవినియోగాధికరణే సూత్రాణి 41-43)।

ఛన్దశ్చ దేవతావత్ ।।41।। సర్వేషు వాఽభావాదేక-

చ్ఛన్దసః ।।42।। సXర్వేషాం వైకమన్త్ర్యమైతిశాయ-

నస్య భక్తిపావనత్వాత్సవనాధికారో హి ।। 43 ।।

ఏకోనవింశాధికరణమారచయతి -

ఐన్ద్రదానేఽపి గాయత్రమాత్రయుక్తేఽథవేతరైః ।

ఛన్దోభిరపి యుక్తే స్యాదాద్యో మన్త్రే తథోక్తితః ।।44।।

ద్వయోః సమో బహువ్రీహిరేకచ్ఛన్దాస్తు న క్వచిత్ ।

నానాచ్ఛన్దస్యైన్ద్ర ఏవ కృత్వాచిన్తేయమీరితా ।।45।।

సవనార్థేన్ద్రపీతోక్తిరిత్యుద్ఘటనమీరితమ్ ।

తేన సర్వప్రదానేషు మన్త్రపాఠో యథా స్థితః ।।46।।

తస్మిన్నేవ భక్షమన్త్రే 'గాయత్రచ్ఛన్దస ఇన్ద్రపీతస్య' ఇతి శ్రూయతే। 'గాయత్రమేవ ఛన్దో యస్య' ఇతి మన్త్రపదే సమాసాభిధానాదేకచ్ఛన్దోయుక్త ఇన్ద్రే సోమే భక్షమన్త్రః- ఇతి చేత్।

మైవమ్। బహుచ్ఛన్దోయుక్తేఽపి బహువ్రీహేః సమానత్వాత్। ఏవకారం పరిత్యజ్య 'గాయత్రం ఛన్దో యస్య' ఇతి విగ్రహసంభవాత్। ఏకచ్ఛన్దస్కస్తు సోమో న క్వాప్యస్తి। తస్మాన్నానాఛన్దస్కే సోమ ఇన్ద్రప్రదాన ఏవ మన్త్రః, నాన్యత్ర।

తదేవం కృత్వాచిన్తాత్రయం సమాప్తమ్। ద్వివిధకృత్వాచిన్తోద్ఘాటనా తు ప్రాగేవ సిద్ధాన్తినా దర్శితా ।।44।।45।।46।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే తృతీయాధ్యాయస్య

ద్వితీయః పాదః ।।2।।

	అత్ర పాదే	ఆదితః।
అధికరణాని	19	123।
సూత్రాణి	43	359।

(అథ తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః)।

(ప్రథమే - ఉచ్చైస్త్వాదీనాం వేదధర్మతాధికరణే సూత్రాణి 1-8) ।

శ్రుతేర్జాతాధికారః స్యాత్ ।।1।। వేదో వా ప్రాయదర్శ-
నాత్ ।।2।। లిఙ్గాచ్చ ।।3।। ధర్మోపదేశాచ్చ నహి ద్ర-
వ్యేణ సంబన్ధః ।।4।। త్రయీవిద్యాఖ్యా చ తద్విది ।।5।।
వ్యతిక్రమే యథాశ్రుతీతి చేత్ ।।6।। న సర్వస్మిన్ని వే-
శాత్ ।।7।। వేదసంయోగాన్న ప్రకరణేన బాధ్యేత ।।8।।

తృతీయపాదే ప్రథమాధికరణమారచయతి-

కర్తవ్యముచ్చైః సామగర్భ్యముపాంశు యజుషేత్యమీ ।
మన్త్రాణాం వాఽథ వేదానాం ధర్మా మన్త్రగతా యతః ।।1।।
విధ్యుద్దేశే మన్త్రవాచిశబ్దాః ప్రోక్తా ఋగాదయః ।
ఋగ్వేదోఽగ్నేః సముత్పన్న ఇత్యుపక్రమవేదగీః ।।2।।

అసంజాతవిరోధాఽతస్తద్వశాదుపసంహృతేః ।

నయనే సతి వాక్యేన ధర్మాణాం వేదగామితా ।।3।।

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే- 'ఉచ్చైర్ఋచా క్రియతే। ఉపాంశు యజుషా। ఉచ్చైః సామ్నా' ఇతి । తత్ర విధివాక్యే మన్త్రవాచినామృగాదిశబ్దానాం ప్రయోగాన్మన్త్రధర్మా ఉచ్చైస్త్వాదయః। తథా సతి యజుర్వేదోత్పన్నా అధ్వర్యుణా ప్రయుజ్యమానా అప్యృచ ఉచ్చైరేవ పఠితవ్యాః- ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। అసంజాతవిరోధిత్వేన ప్రబలముపక్రమమనుసృత్య తద్వశేనోపసంహారస్య నైతవ్యత్వాత్। ఉపక్రమే హి వేదశబ్దః శ్రుతః- 'త్రయో వేదా అసృజ్యన్త। అగ్నేర్ఋగ్వేదః। వాయోర్యజుర్వేదః। ఆదిత్యాత్సామవేదః' ఇతి। అత ఉపక్రమగతవేదానుసారేణ విధ్యుద్దేశగతానామప్యృగాదిశబ్దానాం వేదపరత్వే సత్యృచోఽపి యజుర్వేదోత్పన్నా ఉపాంశు పఠనీయాః। నను- ఉపక్రమోఽత్రార్థవాదత్వాద్దుర్బలః। ఉపసంహారో విధ్యుద్దేశత్వాత్ప్రబలః- ఇతి చేత్। బాఢమ్। లబ్ధాత్మనో హి విధ్యుద్దేశస్య ప్రాబల్యమ్। ఇహ తు ప్రథమతో బుద్ధ్యుత్పాదక ఉపక్రమః। తదానీమలబ్ధాత్మత్వాన్న తస్య బాధకత్వమ్। పశ్చాత్తు వాక్యైకత్వాయ తదవిరోధేనైవాఽఽత్మానం లప్స్యతే। తదేవముపక్రమోపసంహారైకవాక్యతాబలేన నిర్ణయాద్వాక్యవినియోగోఽయమ్ ।।1।।2।।3।।

(ద్వితీయే-ఆధానే గానస్యోపాంశుతాధికరణే సూత్రమ్)।

గుణముఖ్యవ్యతిక్రమే తదర్థత్వాన్ముఖ్యేన వేదసంయోగః ।।1।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

యజుర్వేదస్థమాధానం తదఙ్గం సామ తత్ర కిమ్।

ఉచ్చైరుపాంశు వా గానముచ్చైః శీఘ్రప్రతీతితః ।।4।।

ఉత్పత్తేర్వినియోగోఽత్ర ప్రబలోఽనుసృతిర్యతః ।

ముఖ్యస్యాఙ్గేన కర్తవ్యా తస్మాద్గాన ఉపాంశుతా ।। 5 ।।

ఆధానస్యాత్ర ముఖ్యత్వం గానస్య గుణతాఽథవా ।

వినియోగస్య ముఖ్యత్వముత్పత్తేర్గుణతాఽస్త్విహ ।। 6 ।।

ఆధానే వామదేవ్యాదిసామాన్యఙ్గత్వేన విహితాని। తత్ర- యద్యప్యేతాని యజుర్వేదగతస్యాఽఽధానస్యాఙ్గాని, తథాఽపి సామవేదే తేషాముత్పన్నత్వాత్, ఉత్పత్తేశ్చ శీఘ్రబుద్ధిహేతుత్వాత్సామవేదధర్మేణ గేయాని - ఇతి చేత్।

న। వినియోగస్య ప్రబలత్వాత్। స చ యజుర్వేదే శ్రుతః- 'య ఏవం విద్వాన్వామదేవ్యం గాయతి' ఇతి। గుణేన హి ముఖ్యస్యానుసరణం న్యాయ్యమ్। కో గుణః, కిం ముఖ్యమ్- ఇతి చేత్। అత్రాఙ్గిత్వాదాధానం ముఖ్యమ్, సామగానమఙ్గత్వేన గుణః। తథా సాతి 'ధర్మః శిరః' - ఇత్యాదయ ఆధానాఙ్గభూతా మన్త్రా యథోపాంశు పఠ్యన్తే, తథా సామాన్యప్యాధానానుసారేణోపాంశు గేయాని। అథవా వినియోగోఽనుష్ఠాపకవిధిత్వాన్ముఖ్యః। ఉత్పత్తివిధిరతథావిధత్వాద్గుణః। తస్మాత్- అత్ర వినియోగవేదానుసారేణోపాంశుగేయాని

।।4।।5।।6।।

(తృతీయే జ్యోతిష్టోమస్య యాజుర్వేదికతాధికరణే సూత్రమ్ -)।

భూయస్త్వేనోభయశ్రుతి ।।10।।

తృతీయాధికరణమారచయతి-

జ్యోతిష్టోమో యజుఃసామవేదయోరస్తి తత్ర కిమ్।

ఉచ్చైస్త్వముత నీచైస్త్వం హేత్వభావాదనిర్ణయః ।।7।।

యజుష్యధిగతే ద్రవ్యదేవతే తత్ర తద్విధిః ।

తద్వశాత్స్వరనిర్ణీతేరుపాంశు స్యాదనుష్ఠితిః ।।8।।

'జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేత' ఇత్యేతద్వాక్యం వేదద్వయే సమామ్నాతమ్। తత్ర-'కో విధిః, కశ్చ గుణవిధానాయానువాదః, ఇతి జిజ్ఞాసాయాం నియామకహేతోరప్రతిమానాత్ 'ఏతస్య వేదస్య ధర్మోఽనుష్ఠేయః' ఇత్యనిర్ణయః- ఇతి చేత్ । న । సోమద్రవ్యస్య,

ఇన్ద్రవాయ్వాదిదేవతాయాశ్చ యజుర్వేదేఽధిగతత్వాదఙ్గబాహుల్యశ్రవణాచ్చ తత్రైవ విధిః, ఇతి - ఉపాంశుప్రయోగః ।।7।।8।।

(చతుర్థే ప్రకరణస్య వినియోజకతాధికరణే సూత్రమ్ -)

అసంయుక్తం ప్రకరణాదితికర్తవ్యతార్థిత్వాత్ ।। 11 ।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి -

న క్రత్వఙ్గం ప్రయాజాది క్రత్వఙ్గం వా న చాఙ్గతా ।

ప్రక్రియాయా అమానత్వాన్నైరాకాఙ్క్ష్యేణ వాక్యయోః ।। 9 ।।

ప్రయాజాదేః ఫలేఽపేక్షా కథంభావేఽపి చ క్రతోః ।

తేన ప్రకరణామ్నానం తస్మాదఙ్గాఙ్గితా తయోః ।। 10 ।।

సార్ధపాదద్వయే వినియోజకత్వేనోక్తాని యాని శ్రుతిలిఙ్గవాక్యాని, తేభ్యోఽతిరిక్తం ప్రకరణనామకం కించిత్ప్రమాణం న వేదే పశ్యామః । నహి పదతత్సామర్థ్యాన్వయైరసంతృష్టః కశ్చిద్వేదభాగః కేనచిదామ్నాయతే । ఏకవాక్యతామాపన్నో వాక్యసమూహః ప్రకరణమ-ఇతి చేత్। న । వాక్యయోః సతోః పశ్చాదేకతాక్యతాయా అభావాత్। న హి 'దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేత' 'సమిధో యజతి' ఇత్యనయోర్వాక్యయోః పరస్పరాకాఙ్క్షాఽస్తి, యేన వాక్యైకవాక్యతా కల్ప్యేత । తస్మాత్ - న ప్రయాజాదీనాం దర్శపూర్ణమాసాఙ్గత్వమ్- ఇతి ప్రాప్తే, -

బ్రూమః- ప్రయోజాదయః ఫలహేతవః, పురుషప్రవృత్తిరూపత్వాత్, సేవాదివత్। దర్శపూర్ణమాసావుపకరణైరుపకార్యౌ, కరణత్వాత్, ప్రదీపోపకృతచక్షుర్వత్। తథా సతి 'కిం ప్రయాజాదేః ఫలమ్, కింవా దర్శపూర్ణమాసయోరుపకరణమ్' ఇత్యాకాఙ్క్షాయాం సంపన్నవాక్యైకవాక్యతారూపం ప్రకరణమ్। తేన చ ప్రయాజాదీనామఙ్గత్వం ప్రతీయతే ||9||10||

(పఞ్చమే క్రమస్య వినియోజకత్వాధికరణే సూత్రమ్ -)।

క్రమశ్చ దేశసామాన్యాత్ ||12||

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

దబ్ధిర్నామేతి మన్త్రోఽఙ్గముపాంశుయజతేర్న వా।

సాధారణత్వాల్లిఙ్గాదేర్మానాభావాదనఙ్గతా || 11||

మన్త్రాణాం కర్మణాం చాత్ర క్రమేణాఽఽమ్నానమీక్ష్యతే।

ప్రక్రియావత్క్రమో మానం యథాసంఖ్యం తతోఽఙ్గతా ||12||

క్రమః సమానదేశత్వం పాఠాదర్థాచ్చ పాఠతః।

యథాసంఖ్యం సంనిధిశ్చ యథాసంఖ్యముదాహృతమ్||13||

శున్ధత్వమితి సాంనాయ్యపాత్రాఙ్గం సంనిధేర్మతమ్।

పశుధర్మోఽర్థసాదేశ్యాదగ్నీషోమీయతో భవేత్||14||

దర్శపూర్ణమాసయోర్యాజమానే - మన్త్రకాణ్డే కశ్చిన్మన్త్ర ఆమ్నాయతే-'దబ్ధిరస్యదబ్ధో భూయాసమ్, అముం దభేయమ్' ఇతి। అస్య మన్త్రస్యోపాంశుయాజాఙ్గతాయాం శ్రుతివాక్యే న విద్యేతే । బ్రాహ్మణే వినియోగమనామ్నాయార్థవివరణస్యైవాఽఽభ్నానాత్। 'ఏతయా వై దబ్ధ్యా దేవా అసురానదభ్నువన్। తయైవ భ్రాతృవ్యం దభ్నోతి' ఇతి బ్రాహ్మణమ్। దబ్ధిర్ధాతుకమాయుధమ్। ఆగ్నేయాగ్నీషోమీయయోరప్యనిష్టనివారకత్వాల్లిఙ్గం

సాధారణమ్। ప్రకరణం చ త్రయాణామేకమేవ। తతో మానాభావాదయం మన్త్రో నోపాంశుయాజాఙ్గమ్ - ఇతి ప్రాప్తే, -

బ్రూమః- ఆధ్వర్యవే కాణ్డ ఆగ్నేయోపాంశుయాజాగ్నీషోమీయకర్మాణి క్రమేణాఽఽమ్నాతాని। యాజమానే చ కాణ్డే తద్విషయా మన్త్రాః క్రమేణాఽఽమ్నాతాః- 'అగ్నేరహం దేవయజ్యయాఽన్నాదో భూయాసమ్', 'దబ్ధిరస్యదబ్ధో భూయాసమముం దభేయమ్','అగ్నీషోమయోరేహం దేవయజ్యయా వృత్రహా భూయాసమ్' ఇతి। తత్ర యథా వాక్యద్వయానుసంధాన సంపన్నం ప్రకరణం పృథక్ర్పమాణమ్, తథా ప్రకరణద్వయానుసంధానసంపన్నః క్రమః కుతో న మానం స్యాత్। న చాస్య ప్రకరణేఽన్తర్భావః। ద్వయోర్వాక్యయోరివ ప్రకరణయోరేకవాక్యత్వాభావాత్। తస్మాత్క్రమప్రమాణేన మధ్యవర్తిన ఉపాంశుయాజస్య మధ్యవర్తీ మన్త్రోఽఙ్గమ్।'సమానదేశత్వం క్రమః' ఇతి క్రమస్య స్వరూపమ్। తచ్చ ద్వివిధమ్- పాఠకృతమర్థకృతం చ । తత్ర పాఠకృతమపి ద్వివిధమ్- యథాసంఖ్యం సంనిధిశ్చేతి । తయోరాద్యస్య దబ్ధిమన్త్ర ఉదాహరణమ్। "శున్ధధ్వం దైవ్యాయ కర్మణే"-ఇత్యయం మన్త్రః శోధనీయేషు వస్తుషు సాధారణోభాసతే। తత్ర సాంనాయ్యపాత్రాణి కుమ్భీశాఖాపవిత్రాదీన్యనన్తరేషు 'మాతరిశ్వనః'- ఇత్యాదిమన్త్రేష్వవభాసన్త ఇతి సంనిధినా తత్పాత్రప్రోక్షణే

'శున్ధధ్వమ్' ఇతి మన్త్రో వినియుజ్యతే । అనుష్ఠానసాదేశ్యాన్పశుధర్మాణామగ్నీషోమీయాఙ్గత్వమ్ । తదేవం క్రమస్య త్రైవిధ్యం ద్రష్టవ్యమ్ ।।11।।12।।13।।14।।

(షష్ఠే సమాఖ్యాయా వినియోజకతాధికరణే సూత్రమ్ -)।

ఆఖ్యా చైవం తదర్థత్వాత్ ।।13।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

వేదత్రయోక్తధర్మాణామృత్విగ్భిః సంగతిస్త్రిభిః।

అనియత్యా నియత్యా వా నియతిర్నానిరూపణాత్ ।।15।।

హౌత్రత్వాదిసమాఖ్యానం నియతేర్గమకం స్వతః ।

నిర్బాధం చాన్యవత్తచ్చ తేనాత్ర వినియోజకమ్ ।।16।।

యాజ్యాపురోనువాక్యంపాఠాదయో ధర్మా ఋుగ్వేదే ప్రోక్తాః । దోహననిర్వాపాదయో యజుర్వేదే। ఆజ్యస్తోత్రపృష్ఠస్తోత్రాదయః సామవేదే। తత్ర 'అస్యైవైతే ధర్మాః' ఇతి నియామకస్య దుర్నిరూపత్వాద్యేన కేనాప్యృత్విజా యః కోఽపి ధర్మఇచ్ఛయాసంగచ్ఛతే- ఇతి చేత్।

మైవమ్।'హౌత్రమ్, ఆధ్వర్యవమ్, ఔద్గాత్రమ్' ఇతి సమాఖ్యానేన నియతిర్బోధ్యతే । న చ సమాఖ్యానస్య బాధకం కించిత్పశ్యామః ।
తస్మాదబోధకత్వబాధితత్వయోరప్రామాణ్యకారణయోరభావాచ్ఛ్రుతి లిఙ్గాదిపఞ్చకవత్ప్రమాణేన సమాఖ్యానేన ధర్మా వ్యవస్థాప్యన్తే ।।15।।16।।

(శ్రుత్యాదీనాం పూర్వపూర్వబలీయస్త్వాధికరణేషు [7-12] సూత్రమ్)।

శ్రుతి-లిఙ్గ-వాక్య-ప్రకరణ-స్థాన-సమాఖ్యానాం

సమవాయే పారదౌర్బల్యమర్థవిప్రకర్షాత్ ।।14।।

సప్తమా(శ్రుతిప్రాబల్యా)ధికరణమారచయతి-

ఐన్ద్ర్యోపస్థీయతాం వహ్నిరితీన్ద్రాగ్న్యోర్వికల్పనమ్।

సముచ్చయో వోతే శక్ర ఏవాగ్నిః కేవలోఽథవా ।।17।।

వికల్పః శ్రుతిలిఙ్గాభ్యాం గుణావృత్త్యా సముచ్చయః ।

శ్రతిః శక్త్యనుసారేతి శక్ర ఏకోఽత్ర లిఙ్గతః ।।18।।

శక్తిరుక్తా శ్రుతిః శీఘ్రా లిఙ్గం క్షుత్యనుమాపకమ్।

నైరాకాఙ్క్ష్యాత్మకే బోధే శ్రుత్యాఽగ్నౌ కేవలే స్థితిః ।।19।।

'ఐన్ద్ర్యా గార్హపత్యముపతిష్ఠతే' ఇతి శ్రూయతే। 'కదాచన స్తరీరసి నేన్ద్ర సశ్చసి దాశుషే' ఇత్యసావృగైన్ద్రీ। తత్రేన్ద్రస్య ప్రకాశనాత్। 'భో ఇన్ద్ర, కదాచిదపి ఘాతకో న భవసి। కింత్వాహుతిం దత్తవతే యజమానాయ ప్రీయసే' ఇత్యర్థః। తత్ర-ఇన్ద్రప్రకాశనసామర్థ్యరూపాల్లిఙ్గాన్మన్త్రస్యేన్ద్రవిషయక్రియా సాధనత్వం గమ్యతే। యద్యసౌ మన్త్ర ఇన్ద్రప్రధానకక్రియాయాః సాధకో న భవేత్, తదానీమనేన మన్త్రేణేన్ద్రప్రకాశనం వ్యర్థే స్యాత్। తస్మాత్ 'ఏతన్మన్త్రకరణకక్రియాం ప్రతీన్ద్రః ప్రధానమ్' ఇత్యేతాదృశబుద్ధ్యు- త్పాదనం లిఙ్గవినియోగః। 'కాఽసౌ క్రియా' ఇతి విశేషజిజ్ఞాసాయామ్ 'ఐన్ద్ర్యోపతిష్ఠతే' ఇత్యనేనావిరుద్ధపద-ద్వయరూపేణ వాక్యేనోపస్థానక్రియాయాం పర్యవసానం క్రియతే। తథాసతి 'ఐన్ద్రమన్త్రేణేన్ద్రముపతిష్ఠేత' ఇత్యయమర్థః పర్యవస్యతి । తథా 'గార్హపత్యమ్' ఇతి ద్వితీయాన్తపదరూపయా శ్రుత్యా గార్హపత్యస్య ప్రాధాన్యం గమ్యతే। తచ్చ గుణభూతాం యత్కించిత్కరణకక్రియామన్తరేణ న సంభవతి । తతః 'తాదృశీం కాంచిత్క్రియాం

ప్రతి గార్హ్యత్యః ప్రధానమ్' ఇత్యేతాదృశబుద్ధ్యుత్పాదనం శ్రుతివినియోగః । 'ఐన్ద్ర్యా, ఉపతిష్ఠతే' ఇతి పదద్వయేన మన్త్రవిశేషక్రియావిశేషయోః పర్యవసానం భవతి । తథా సతి 'ఐన్ద్రేణ మన్త్రేణ గార్హపత్యముపతిష్ఠతే' ఇత్యర్థో భవతి। తదేవం శ్రుతిలిఙ్గయోర్విరోధే సతి ప్రమాణత్వావిశేషాద్బ్రీహియవవద్వికల్పః- ఇత్యేకః పూర్వపక్షః ।

ఇన్ద్రగార్హపత్యయోః ప్రధానత్వావిశేషదుపస్థానస్య చ గుణత్వాత్ 'ప్రతిప్రధానం గుణః' ఇతి న్యాయేనోపస్థానావృత్యా శ్రుతిలిఙ్గయోః సముచ్చయః- ఇతి ద్వితీయః పూర్వపక్షః।

శ్రుతిర్వినియుఞ్జానా వస్తుసామథ్యమనుకృత్యైవ వినియుఙ్క్తే। అన్యథా 'వహ్నినా సిఞ్చేత్' 'వారిణా దహేత్' ఇత్యపి వినియుజ్యేత । తత ఉపజీవ్యత్వేన లిఙ్గస్య ప్రబలత్వాదిన్ద్ర ఏవ మన్త్రేణోపస్థేయః- ఇతి తృతీయః పూర్వపక్షః ।

ఇన్ద్రమన్త్రస్య గార్హపత్యే ముఖ్యవృత్త్యా శక్త్యభావేఽపి గౌణవృత్త్యా శక్తిరస్తీతి 'నివేశనః'- ఇత్యస్మిన్నుదాహరణే పూర్వమేవ దర్శితమ్। తథా సతి సామర్థ్యాభావకృతప్రతిబన్ధాభావాన్నిర్విఘ్నా శ్రుతిః శీఘ్రం వినియుఙ్క్తే, లిఙ్గం తు విలమ్బతే। మన్త్రపదాన్యాదౌ

స్వాభిధేయమర్థే ప్రతిపాదయన్తి। తత ఊర్ధ్వం మన్త్రస్య సామర్థ్యే నిరూప్యతే। పశ్చాత్సామర్థ్యవశాత్సాధనత్వవాచినీ ప్రాధాన్యవాచినీ చ శ్రుతిః కల్పతే। సా చ శ్రుతిః 'మన్త్రేణేన్ద్రముపతిష్ఠేత' ఇతి వినియుఙ్క్తే। తథా సతి ప్రత్యక్షశ్రుతౌ స్వాభిధేయప్రతిపాదనవినియోగయో ర్మధ్యవర్తినౌ సామర్థ్యనిరూపణ- శ్రుతికల్పనవ్యాపారౌ న స్త ఇతి ప్రాబల్యాత్తయా లిఙ్గం బాధ్యతే। న చ - ప్రత్యక్షశ్రుతివినియోగవేలాయామలబ్ధాత్మకత్వేనాప్రాప్తం లిఙ్గం కథం బాధ్యేత- ఇతి శఙ్కనీయమ్। భవిష్యత్ప్రప్తిమతిబన్ధస్యైవాత్ర బాధత్వాత్। శ్రుత్యా వినియుక్తస్య మన్త్రస్య పునర్వినియోగాకాఙ్క్షాయా అనుదయాత్కథం వినియోజకం లిఙ్గం ప్రాప్స్యతి। తస్మాత్ - గార్హపత్యోపస్థానే మన్త్రః ప్రత్యక్షశ్రుత్యా వినియుజ్యతే ।।18।।19।।

అష్టమా (వాక్యాద్యపేక్షయా లిఙ్గస్య ప్రాబల్యా) ధికరణమారచయతి-

స్యోనం త ఇతి పూర్వార్ధం తస్మిన్సీదేతి చోత్తరమ్।

సదనే సాదనే చాయం సర్వై వాఽర్థే వ్యవస్థితే ।।20।।

తచ్ఛబ్దాదేకవాక్యత్వే భవేదాద్యః శ్రుతిం ప్రతి ।

లిఙ్గస్య సంనికృష్టత్వాద్వాక్యబాధే వ్యవస్థితిః ।।21।।

ఉదాహృతిరియం వాక్యబాధే న త్వైన్ద్రియేత్యసౌ।

బాధాదూర్ధ్వం నిరర్థత్వాదప్రామాణ్యప్రసఙ్గతః ।। 22 ।।

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే- 'స్యోనం తే సదనం కృణోమి ఘృతస్య ధారయా సుషేవం కల్పయామి । తస్మిన్సీదామృతే ప్రతితిష్ఠ వ్రీహీణాం మేధ సుమనస్యమానః' ఇతి। 'భోః పురోడాశ, తవ సమీచీనం స్థానం కరోమి। తచ్చ స్థానం ఘృతస్య ధారయా సుష్ఠు సేవితుం యోగ్యం కల్పయామి। భో వ్రీహిసారభూత, త్వం సమాహితమనస్కస్తస్మిన్సమీచీనే స్థాన

ఉపవిశ I తత్ర స్థిరో భవ' ఇత్యర్థః I తత్ర-'తస్మిన్' ఇత్యనేన తచ్ఛబ్దేన ప్రకృతవాచినా పూర్వోత్తరార్ధయోరేకవాక్యత్వే సతి మన్త్రద్వయాభావాత్సర్వోఽప్యయం మన్త్రః స్థానకరణేఽఙ్గం స్యాత్ I మన్త్రవినియోజికా శ్రుతిరేవం కల్పనీయా- 'సర్వేణానేన మన్త్రేణ స్థానం కర్తవ్యమ్' ఇతి I తథా 'సర్వేణ మన్త్రేణ పురోడాశః స్థాపనీయః, ఇత్యపి కల్పనీయా I సదనాఙ్గత్వవత్ప్రతిష్ఠాపనాఙ్గత్వస్యాపి తద్వాక్యబోధితత్వాత్ I తథా సతి సదనస్థాపనయోరస్య మన్త్రస్య వికల్పః సముచ్చయో వా నిజేచ్ఛయా భవిష్యతి- ఇతి ప్రాప్తే,-

బ్రూమః- యదేతత్పూర్వోత్తరార్ధయోః పరస్పరాన్వయేన సంపన్నమేకం వాక్యమ్, తదేతదుత్తరాధస్య సదనకరణే శక్తిమకల్పయిత్వా కృత్స్నం మన్త్రం సదనే వినియోక్తుం నార్హతి I తథా పూర్వార్ధస్య స్థాపనే శక్తిమకల్పయిత్వా న తత్ర ప్రభవతి I అతో లిఙ్గకల్పనవ్యవధానేన వాక్యం శ్రుతిం ప్రతి విప్రకృష్యతే I ప్రత్యక్షం తు లిఙ్గద్వయం సంనికృష్యతే I తథా సతి లిఙ్గేన వాక్యబాధాదర్ధద్వయముభయోర్వ్యవస్థితమ్ I నను-'ఐన్ద్ర్యా గార్హపత్యమ్ I ఇత్యత్రాపి పదద్వయాన్వయరూపస్య వాక్యస్య వినియోజకత్వప్రతీతేర్లిఙ్గవాక్యవిరోధాయ తదేవోదాహ్రియతామ్- ఇతి చేత్ I న I తత్ర లిఙ్గేన వాక్యే బాధితే సత్యేకైకపదస్యార్థప్రత్యాయకత్వాభావేన శ్రుతికృతవినియోగస్యాప్యసిద్ధేరప్రామాణ్యమేవోదాహృతస్య ప్రసజ్యేత I ఇహ తు మహావాక్యే బాధితేఽప్యవాన్తరవాక్యయోరర్థప్రతీతౌ లిఙ్గవినియోగః సిధ్యతీత్యేతదేవోదాహరణమ్ ||20||21||22||

నవమా(వాక్యస్య ప్రకరణాద్యపేక్షయా ప్రాబల్యా)ధికరణమారచయతి-

అగ్నీషోమావిదం హవ్యమజుషేతామితీరితాత్ I

అపచ్ఛిద్యేదమిత్యాదిః సర్వశేషో భవేన్న వా ||23||

ప్రక్రియాతో మవేన్నైవం ప్రక్రియాఽన్తరితా త్రిభిః I

వాక్యం ద్వయన్తరితం తేన భవేత్ప్రకరణాద్బలి || 24 ||

సూక్తవాకే శ్రూయతే- 'అగ్నీషోమావిదం హవిరజుషేతామ్, అవీవృధేతామ్, మహోజ్యాయోఽక్రాతామ్ I ఇన్ద్రాగ్నీ ఇదం హవిరజుషేతామ్, అవీవృఘేతామ్, 'మహో జ్యాయోఽక్రాతామ్' ఇతి I తత్ర-దేవతావాచకమగ్నీషోమాదిపదం పౌర్ణమాస్యాదికాలే యథాదేవతం విభజ్య ప్రయోక్తవ్యమ్- ఇతి పూర్వపాదే నిర్ణీతమ్ I యత్తు 'ఇదం హవిః'- ఇత్యాదికమవశిష్టం పదజాతం, తదగ్నీషోమమన్త్రగతమప్యమావాస్యాయామగ్నీషోమపదపరిత్యాగేన పఠనీయమ్ I ఏవమ్- ఇన్ద్రాగ్నిమన్త్రగతమపి పౌర్ణమాస్యామిన్ద్రాగ్నిపదపరిత్యాగేన పఠనీయమ్ I తథా సత్యేషాం మన్త్రభాగాణాం సర్వశేషత్వబోధకో దర్శపూర్ణమాసప్రకరణపాఠోఽనుగృహ్యతే- ఇతి ప్రాప్తే,

బ్రూమః- అగ్నీషోమమన్త్రశేషస్యేన్ద్రాగ్నిపదాన్వయాశ్రవణాత్ । ప్రకరణేన ప్రథమే తదన్వయరూపం వాక్యం కల్పనీయమ్। తేన చ వాక్యేనేన్ద్రాదిప్రకాశనసామర్థ్యరూపం లిఙ్గం కల్ప్యతే। తచ్చ లిఙ్గమ్ 'అనేన మన్త్రభాగేణేన్ద్రాగ్నివిషయక్రియాఽనుష్ఠేయా' ఇతి

వినియోజికాం తృతీయాశ్రుతిం కల్పయతి। తతః ప్రకరణవినియోగయోర్మధ్యే త్రిభిర్వ్యవధానం భవతి। అగ్నీషోమపదాన్వయరూపం తు వాక్యం శ్రూయమాణత్వాల్లిఙ్గశ్రుతిభ్యామేవ వ్యవధీయతే। తస్మాద్వాక్యేన ప్రకరణస్య బాధితత్వాత్తచ్ఛేషస్తత్రైవ వ్యవతిష్ఠతే ।।23।।24।।

దశమా(ప్రకరణస్య క్రమాద్యపేక్షయా ప్రాబల్యా)ధికరణమారచయతి-

రాజసూయేఽభిషేచ్యాఖ్యయాగే యే దేవనాదయః।

తచ్ఛేషాస్తేఽఖిలార్థా వా తచ్ఛేషాస్తస్య సంనిధేః ।।25।।

రాజసూయకథంభావానువృత్తేః సర్వశేషతా ।

కల్ప్యకాఙ్క్షాఽభిషేచ్యస్య ప్రక్రియా ప్రబలా తతః ।।26।।

రాజసూయే పశ్విష్టిసోమయాగా బహవః ప్రధానభూతాః। తత్రాభిషేచనీయాఖ్యః కశ్చిత్సోమయాగః। తస్య సంనిధౌ దేవనాదయః శ్రూయన్తే-'అక్షైర్దీవ్యతి। రాజన్యం జినాతి। శౌనఃశేపమాఖ్యాపయతి' ఇతి। జినాతి జయతి। బహ్వృచబ్రాహ్మణే సమామ్నాతం శునఃశేపవిషయముపాఖ్యానం శౌనఃశేపమ్। తత్ర సంనిధిబలాద్దేవనాదయోఽభిషేచనీయాఙ్గమ్- ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। రాజసూయస్య కథంభావాకాఙ్క్షాయామనువృత్తాయాం విహితా దేవనాదయః ప్రకరణేన రాజసూయశేషాః। రాజసూయశ్చ బహుయాగాత్మక ఇతి తత్రత్యసర్వయాగశేషత్వమ్। న చాభిషేచనీయస్య కాచిదాకాఙ్క్షా దేవనాదిష్వస్తి। జ్యోతిష్టోమవికృతిత్వేనాతిదిష్టైః ప్రాకృతాఙ్గైరేవ తదాకాఙ్క్షానివృత్తేః। సంనిహితవిధిబలాదాకాఙ్క్షోత్థాప్యతే- ఇతి చేత్। అత ఏవాఽఽకాఙ్క్షారూపమవాన్తరప్రకరణమాదౌ పరికల్ప్య తద్ద్వారా వాక్యలిఙ్గశ్రుతీకల్పనయా సంనిధిర్విప్రకృష్యతే। రాజసూయాకాఙ్క్షారూపం తు మహాప్రకరణం క్లృప్తత్వాదేకర్యాం కక్షయా సంనికృష్యతే। తస్మాత్-ప్రకరణేన సంనిధిబాధాత్సర్వశేషా దేవనాదయః ।।25।।26।।

ఏకాదశా(క్రమస్య సమాఖ్యాపేక్షయా ప్రాబల్యా)ధికరణమారచయతి-

శున్ధధ్వమితి మన్త్రోఽఙ్గం పౌరోడాశికశోధనే।

సాంనాయ్యపాత్రశుద్ధౌ వా ప్రథమోఽస్తు సమాఖ్యయా।।27।।

పౌరో్డాశికమిత్యత్ర ప్రకృత్యా తద్ధితేన వా।

సంనిధ్యనుక్తితః కల్ప్యః క్లృప్తత్వాచ్చరమః క్రమాత్॥28॥

'శుధధ్వం దైవ్యాయ కర్మణే' ఇత్యయం మన్త్రః 'పౌరోడాశికమ్' ఇతి యాజ్ఞికైఃసమాఖ్యాతే కాణ్డే పఠితత్వాత్సమాఖ్యయా పురోడాశకాణ్డోక్తానాములూఖలజుహ్వాదీనామపి శోధనేఽఙ్గమ్- ఇతి చేత్।మైవమ్। 'పౌరోడాశికమ్' ఇతి సమాఖ్యాయాం ప్రకృతిః పురోడాశమాత్రమభిధత్తే। తద్ధితప్రత్యయశ్చ కాణ్డమ్। న చైతావతా కృత్స్నపురోడాశపాత్రాణాం మన్త్రసంనిధిః ప్రత్యక్షో భవతి, కింత్వర్థాపత్త్యా కల్ప్యతే। యద్యుక్తసంనిధిర్న స్యాత్, తదా మన్త్రప్రతిపాదకగ్రన్థస్య పౌరోడాశికసమాఖ్యా న స్యాత్। న హ్యగ్న్యసంనిహితానామ్ 'ఇషే త్వా-' దిమన్త్రాణామాగ్నేయకాణ్డసమాఖ్యా భవతి। సంనిహితానాం తు 'యుఞ్జానః ప్రథమం మనః'- ఇత్యాదిమన్త్రాణాం భవత్యేషా సమాఖ్యా। తస్మాత్- కాణ్డసమాఖ్యయా సంనిధిం పరికల్ప్య తత్సంనిధ్యన్యథాఽనుపపత్త్యా పరస్పరాకాఙ్క్షారూపం కృత్స్నం పాత్రప్రకరణం కల్పయిత్వా తద్ద్వారా వాక్యలిఙ్గశ్రుతీః కల్పయిత్వా తయా శ్రుత్యా వినియోగ ఇతి సమాఖ్యయా విప్రకర్షః। సాంనాయ్యపాత్రాణాం శోధనే మన్త్రసంనిధిస్తు ప్రత్యక్షః। ఇధ్మాబర్హిః సంపాదనస్య ముష్టినిర్వాపస్య చాన్తరాలం సాంనాయ్యపాత్రాణాం దేశ ఉక్తః। మన్త్రశ్చేధ్మాబర్హిర్నిర్వాపవిషయయోర్మన్త్రానువాకయోమధ్యేఽమనువాకే పఠ్యతే। తేన చ ప్రత్యక్షసంనిధినా ప్రకరణాదీనాం చతుర్ణామేవ కల్పనాత్సంనిధిః సంనికృష్యతే। తస్మాత్- క్రమేణ సమాఖ్యాం బాధిత్వా 'సాంనాయ్యపాత్రశోధనశేషో మన్త్రః' ఇత్యయం చరమః పక్షోఽభ్యుపేయః ॥27॥28॥

ద్వాదశ(బాధయోగ్యతా)ధికరణమారచయతి-

బాధో న యుక్తో యుక్తో వా ప్రాప్త్యప్రాప్త్యోర్న యుజ్యతే।

అప్రవృత్తం ప్రసక్తం యద్ధియా తస్యాస్తు బాధ్యతా ॥29॥

ప్రమాణతః ప్రసక్తస్య బాధో దాశమికోఽత్ర తు।

విభ్రమేణ ప్రసక్తస్య తస్మాదప్రప్తబాధనమ్ ॥30॥

ప్రాప్తస్య ప్రవృత్తిరస్తీతి న తన్నివారణం శక్యమ్। అప్రాప్తస్య బాధవిషయత్వేనావస్థానమేవ నాస్తి। తస్మాత్-న యుక్తో బాధః- ఇతి చేత్। మైవమ్। బుద్ధ్యా విషయీకృతస్య వారయితుం శక్యత్వాత్। న చైతదత్యన్తం ప్రవృత్తమ్। అనుష్ఠానరూపఫలపర్యవసానాభావాత్। నాప్యత్యన్తమప్రవృత్తమ్। తద్బుద్ధేరుత్పన్నత్వాత్। అతో నోక్తదోషద్వయమ్। దశమే చోదకప్రమాణేనావబుద్ధోఽర్థో బాధ్యత ఇతి ప్రాప్తబాధః। ఇహ తు పూర్వపూర్వప్రమాణవిరుద్ధైరుత్తరోత్తరైః ప్రమాణాభాసైరవబుద్ధస్యేత్యప్రాప్తబాధః ॥29॥30॥

(త్రయోదశే ద్వాదశోపసత్తాయా అహీనాఙ్గతాధికరణే(అహీనన్యాయే) సూత్రే-15-16)।

అహీనో వా ప్రకరణాద్గౌణః ॥15॥ అసంయోగాత్తు

ముఖ్యస్య తస్మాదపకృష్యేత ॥16॥

త్రయోదశాధికరణమారచయతి-

తి(స్ర ఏవ హి సాహ్నో స్యురహీనే ద్వాదశేత్యతః ।

జ్యోతిష్టోమే ద్వాదశత్వమథవాఽహగణే భవేత్ ॥31॥

అస్తు ప్రకరణాదాద్యో నాహీమత్వం విరుధ్యతే ।

ప్రకృతిత్వాన్న కేనాపి హీనోఽతోఽత్ర వికల్ప్యతామ్ ॥32॥

సాహ్లోద్భిన్నాఽహీనసంజ్ఞా రూఢైపాఽహర్గణే భవేత్ ।

షష్ఠీశ్రుత్యా ద్వాదశత్వం ప్రక్రియాతోఽపకృష్యతామ్ ॥33॥

జ్యోతిష్టోమప్రకరణే శ్రూయతే-'తి(స్ర ఏవ సాహ్నస్యోపసదో ద్వాదశాహీనస్య' ఇతి। ఏకేనాహ్నా నిష్పాద్యత్వాత్సాహ్నో జ్యోతిష్టోమః। దీక్షాదివసాదూర్ధ్వ సోమాభిషవదివసాత్పూర్వం కర్తవ్యా హోమా ఉపసదః। తాసాం ద్వాదశత్వం ప్రకరణబలాజ్జ్యోతిష్టోమే నివిశతే। అహీనశబ్దశ్చ తస్మిన్నేవ కల్పతే। జ్యోతిష్టోమస్య నిఖిలసోమయాగప్రకృతిత్వేన సర్వేషామఙ్గానాం తత్రోపదేశే సతి తదుపదేశవికలవికృతీనామివ హీనత్వాభావాత్ । అతో ద్వాదశత్వత్రిత్వయోర్వికల్పః- ఇతి ప్రాప్తే, -

బ్రూమః- ఆవృత్తసోమయాగరూపో ద్విరాత్రత్రిరాత్రాదిరహర్గణః। తస్మిన్నహీనశబ్దో రూఢః। యౌగికత్వే తు 'న హీనః' ఇతి విగృహ్య సమాసే కృతే సత్యయజ్ఞాదిశబ్దబదాద్యుదాత్తః స్యాత్। మధ్యోదాత్తస్త్వామ్నాయతే। రూఢిశ్చ విగ్రహనిరపేక్షత్వాచ్ఛీప్రబుద్ధిహేతుః। అతో జ్యోతిష్టోమవాచినః సాహ్నశబ్దాద్భిన్నేయమహీనసంజ్ఞా జ్యోతిష్టోమాద్భిన్నమహర్గణమభిధత్తే। తస్మిన్నహర్గణే షష్ఠీశ్రుత్యా తదుక్తం ద్వాదశత్వం నివేశ్యతే। తత్సిద్ధయే ప్రకరణాదిదమపనేతవ్యమ్ ॥31॥32॥33॥

(చతుర్దశే కులాయాదౌ ప్రతిపదౌరుత్కర్షాధికరణే సూత్రాణి 17-19)।

ద్విత్వబహుత్వయుక్తం వా చోదనాత్తస్య ॥17॥

పక్షేణార్థకృతస్యేతి చేత్ ॥18॥ న ప్రకృ-

తేరేకసంయోగాత్ ॥19॥

చతుర్దశాధికరణమారచయతి-

యువం హీతి ద్వయోః కర్త్రోర్బహూనాం చైత ఇత్యమూమ్ ।

కుర్యాత్ప్రతిపదం జ్యోతిష్టోమే సాహర్గణేఽథవా ॥34॥

ఏకస్య శక్తిరాహిత్యే ద్వాభ్యాం బహుభిరేవ వా ।

జ్యోతిష్టోమస్య కార్యత్వాత్ప్రకృతేఽత్రైవ సా భవేత్ ।।35।।

యజమానస్య నానాత్వం సాక్షాద్వికృతిషు శ్రుతమ్ ।

ఉత్కృష్య ప్రతిపత్తేన కులాయాదిషు నీయతామ్ ।।36।।

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే- 'యువం హి స్థః స్వర్పతీ'- ఇతి ద్వయోర్యజమానయోః ప్రతిపదం కుర్యాత్। ఏతే అసృగ్రమిన్దవః'- ఇతి బహుభ్యో

యజమానేభ్యః' ఇతి। స్తోత్రస్యోపక్రమే పఠనీయామృచం ప్రతిపచ్ఛబ్దోఽభిధత్తే । సా చోదాహృతా ప్రతిపత్ప్రకరణాజ్జ్యోతిష్టోమే నివిశతే। న చ తత్ర యజమాసద్విత్వబహుత్వయోరసంభవః। ఏకస్య యజమానస్య ద్రవ్యలాభాదినా తదశక్తౌ నిత్యకర్మణః పరిత్యాగాసంభవేన ద్వాభ్యాం బహుభిర్వా తస్యావశ్యకర్తవ్యత్వాత్- ఇతి ప్రాప్తే, -

బ్రూమః- యజమానద్విత్వం కులాయనామకే యజ్ఞే సాక్షాదామ్నాతమ్-'ఏతేన రాజపురోహితౌ సాయుజ్యకామౌ యజేయాతామ్' ఇతి। యజమానబహుత్వం సత్రేష్వామ్నాతమ్- 'చతుర్వింశతిపరమాః సత్త్రమాసీరన్' ఇతి। తతో ద్విశబ్దబహుశబ్దరూపాభ్యాం శ్రుతిభ్యాం ప్రకరణం బాధిత్వా కులాయాదిషు యథోక్తప్రతిపదోరుత్కర్షః కర్తవ్యః। న చాశక్తావపి యజమానద్విత్వబహుత్వే సంభవతః। అశక్తేన స్వీకృతస్య పురుషాన్తరస్య ప్రతివిధిత్వే యజమానత్వాభావాత్। 'యజమానస్య ప్రతినిధిర్నాస్తి' ఇతి వక్ష్యతే। యద్యన్యః పురుషః స్వయమేవ ప్రవర్తతే తదానీం స్వకీయమేవ ప్రయోగం కుర్యాత్, నత్వశక్తస్య సాహాయ్యమాచరేత్। తస్మాత్- శ్రూయమాణస్య యజమానైకత్వస్య

కాలాదివదనుపాదేయాఙ్గత్వేన త్యక్తుమశక్యత్వాన్న జ్యోతిష్టోమే యజమానస్య ద్విత్వబహుత్వే సంభవతః ।।34।।35।।36।।

(పఞ్చదశే జాఘన్యా అనుత్కర్షాధికరణే సూత్రాణి 20-23)।

జాఘనీ చైకదేశత్వాత్ ।।20।। చోదనా వాఽ

పూర్వత్వాత్ ।। 21।। ఏకదేశ ఇతి చేత్ ।

।।22।। న ప్రకృతేరశాస్త్రనిష్పత్తేః ।।23।।

పఞ్చదశాధికరణమారచయతి-

సంయాజయన్తి జాఘన్యా పత్నీరేతత్పశావుత।

దర్శాదౌ తత్పశౌ యుక్తం జాఘన్యాః సమవాయతః।।37।।

జాఘనీ నామ భాగోఽసౌ దర్శాదౌ సమవైతి హి।

నోత్క్రష్టవ్యం న సంస్కార్యా సాధనత్వాత్తృతీయయా ।।38।।

దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే శ్రూయతే-'జాఘన్యా పత్నీః సంయాజయన్తి' ఇతి। జాఘనీ పశోః పుచ్ఛమ్। పత్నీశబ్దోఽత్రాఽఽహుతిచతుష్టయాత్మకస్య కర్మణో నామధేయైకదేశః। అత ఏవ శ్రూయతే-'పఞ్చ ప్రయాజా ఇజ్యన్తే, చత్వారః పత్నీసంయాజాః' ఇతి। తత్ర తృతీయాహుతౌ దేవపత్నీనాం దేవతాత్వాత్తద్ద్వారా కర్మనామ్నః పత్నీసంయాజశబ్దస్య ప్రవృత్తిః। తత్ర జాఘనీముద్దిశ్య పత్నీసంయాజసంస్కారో విధీయతే। జాఘనీ చ పశౌ సమవేతా న తు దర్శపూర్ణమాసయోః। అతః ప్రకరణాదుత్కృష్య పశౌ నివేశనమ్- ఇతి ప్రాప్తే, -

బ్రూమః- జాఘనీశబ్దేన పశోర్భాగమాత్రోఽభిధీయతే। స చ దర్శపూర్ణమాసయోః పశుయాగత్వాభావేఽపి క్రయాదినా సంపాదయితుం శక్యతే। న చాత్ర పశౌ విద్యమానాయాం జాఘన్యాం పత్నీసంయాజైః సంస్కార్యత్వమ్। తృతీయయా సాధనత్వావగమాత్। తస్మాత్-న ప్రకరణాదుత్కర్షః ।।37।।38।।

(షోడశే సంతర్దనస్య సంస్థానివేశాధికరణే సూత్రాణి 24-31)।

సంతర్దనం ప్రకృతౌ క్రయణవదనర్థలోపాత్స్యాత్ ।।24।।

ఉత్కర్షో వా గ్రహణాద్విశేషస్య ।।25।। కర్తృతో వా

విశేషస్య తన్నిమిత్తత్వాత్ ।।26।। క్రతుతో వాఽర్థ-

వాదానుపపత్తేః స్యాత్ ।।27।। సంస్థాశ్చ కర్తృబద్ధార-

ణార్థావిశేషాత్ ।।28।। ఉక్థ్యాదిషు వాఽర్థస్య

విద్యమానత్వాత్ ।।29।। అవిశేషాత్తు స్తుతిర్వ్యర్థేతి

చేత్ ।।30।। స్యాదనిత్యత్వాత్ ।।31।।

షోడశాధికరణమారచయతి-

సంతృద్యేద్దీర్ఘసోమే తత్రప్రకృతౌ వికృతావుత ।

దీర్ఘస్య సోమ ఇత్యుక్తే ప్రకృతావస్తు తర్దనమ్ ।।39।।

సామానాధికరణ్యస్య షష్ఠీతో బలవత్త్వతః ।

దైర్ఘ్యయుక్తౌక్థ్యసంస్థాదావుత్కర్షోఽన్యత్ర బాధనాత్ ।।40।।

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే- 'దీర్ఘసోమే సంతృద్యే+ద్ధృత్యై' ఇతి। సోమయాగవిశేషో దీర్ఘసోమః।

తస్మిన్సోమాభిషవాధారయోరధిషవణఫలకయోః సంతర్దనం కార్యమ్। అన్యోన్యవియోగేన శైథిల్యం మా భూదితి దృఢసంశ్లేషః సంతర్దనమ్। తదేతత్ప్రకరణబలాత్ప్రకృతౌ నివిశతే। న చ తత్ర దీర్ఘసోమత్వానుపపత్తిః। 'దీర్ఘస్య సోమః' ఇత్యేవం దీర్ఘశబ్దస్య యజమానవిశేషణత్వేనాప్యుపపత్తేః- ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- 'షష్ఠీసమాసాత్కర్మధారయో బలీయాన్' ఇతి (నిషాదస్థపత్యధికరణే) వక్ష్యతే। తథా సతి దీర్ఘత్వం సోమస్య ధర్మః, న తు యజమానస్య। నన్వేవమపి ప్రకృతిభూతస్య సోమస్యేష్టిపశ్వపేక్షయా దీర్ఘత్వమస్త్యేవ - ఇతి చేత్। న। సోమశబ్దేనైవ తదవగతౌ దీర్ఘశబ్దస్య వైయర్థ్యాత్। న హీష్టిపశ్వపేక్షయా హ్రస్వః కశ్చిత్సోమోఽస్తి, యస్య వ్యావృత్తయే దీర్ఘశబ్దః ప్రయుజ్యేత। తస్మాత్ప్రకృతిరూపం హ్రస్వం సోయం వ్యావర్తయితుమయం దీర్ఘశబ్దః। వికృతిషూక్థ్యాదిషు గ్రహాధిక్యాద్దీర్ఘత్వమ్। ద్విరాత్రాదిషు చాఽఽవృత్త్యా దీర్ఘత్వమ్। తస్మాద్వాక్యేన ప్రకరణం బాధిత్వా వికృతిషు తన్నివేశః। ప్రకృతౌ తు దీర్ఘశబ్దస్య బాధః పూర్వముక్తః। సంతర్దనబాధశ్చ

సాక్షాచ్ఛ్రూయతే- 'హనూ వా ఏతే యజ్ఞస్య యదధిషవణే న సంతృణత్తి, అసంతృణ్ణే హి హన్' ఇతి। తస్మాత్- న ప్రకృతౌ నివేశః ।।39।।40।।

(సప్తదశే ప్రవర్గ్యనిషేధాధికరణే సూత్రే 32-33)।

సంఖ్యాయుక్తం క్రతోః ప్రకరణాత్స్యాత్ ।।32।। నైమిత్తికం వా

కర్తృసంయోగాల్లిఙ్గస్య తన్నిమిత్తత్వాత్ ।।33।।

సప్తదశాధికరణమారచయతి-

న ప్రవృఞ్జ్యాదాద్యయజ్ఞే క్రతౌ సోఽనుష్ఠితావుత ।

ప్రతిషేధః క్రతౌ యుక్త ఉక్తా హ్యస్యాఽఽద్యయజ్ఞతా ।।41।।

ప్రవృణక్త్యుపసద్భ్యః ప్రాగితి వాక్యాత్క్రతౌ విధేః ।

ఆద్యప్రయోగే ప్రాథమ్యాన్నిషేధః క్వచిదేవ సః ।।42।।

జ్యోతిష్టోమే ప్రవర్గ్యాఖ్యం కర్మ ప్రకృత్య శ్రూయతే- 'న ప్రథమయజ్ఞే ప్రవృఞ్జ్యాత్' ఇతి। సోఽయం ప్రతిషేధో జ్యోతిష్టోమక్రతౌ ద్రష్టవ్యః' న తు తదీయప్రథమప్రయోగే। కుతః। 'ఏవవావ ప్రథమో' యజ్ఞో యజ్ఞానాం యజ్జ్యోతిష్టోమః' ఇతి తస్య ప్రథమయజ్ఞత్వామిధానాత్- ఇతి చేత్

మైవమ్। 'పురస్తాదుపసదాం ప్రవర్గ్యే ప్రవృణక్తి' ఇతి వాక్యేన కౖతౌ ప్రవర్గ్యస్య విహితత్వాత్। న చ విధినిషేధవాక్యయోః సమానబలత్వాదనిర్ణయః। నిషేధవాక్యే ప్రథమశబ్దేన నిషేధస్య ప్రయోగపరత్వనిర్ణయాత్। ప్రథమద్వితీయాదిశబ్దాః క్రియాయా ఆవృత్తౌ ముఖ్యాః,

తత్సంబన్ధాద్వస్తుషూపచర్యన్తే। ప్రథమమధ్యేతవ్యత్వాత్ప్రథమం కాణ్డమ్, తదనన్తరమధ్యేతవ్యత్వాద్ద్వితీయం కాణ్డమ్। ఏవమ్- ఆదావుత్పన్నత్వాత్ప్రథమః పుత్రః, తదనన్తరముత్పన్నత్వాద్ద్వితీయః। తథా సతి ప్రయోగక్రియాయా ఆవృత్తివిశేషే ప్రథమశబ్దో ముఖ్యః। తదావృత్తివిషయతయా యజ్ఞే లాక్షణికః। త్వత్పక్షేఽపి క్రతౌ ముఖ్యో యజ్ఞశబ్దః, ప్రయోగే లాక్షణికః స్యాత్- ఇతి చేత్। బాఢమ్। తథాఽప్యసంజాతవిరోధినిలాక్షణికత్వకల్పనాద్వరముత్తర పదే తత్కల్పనమ్। తస్మాజ్జ్యోతిష్టోమస్య ప్రథమప్రయోగే ప్రవర్గ్యనిషేధః। నను-సప్తసంస్థాయుక్తస్య జ్యోతిష్టోమస్య ప్రథమసంస్థారూపోఽగ్నిష్టోమః, తత్రాయం నిషేధః పర్యవస్యతి। విధిశ్చ తత్ర శ్రూయతే- అగ్నిష్టోమే ప్రవృణక్తి' ఇతి। ఏవం తర్హ్యధికారిభేదేన విధినిషేధయోర్వ్యవస్థాఽస్తు। తథా హి శ్రూయతే- 'కామం తు యోఽనూచానః స్యాత్, తస్య ప్రవఞ్జ్యాత్' ఇతి । తస్మాత్- అనూచానవ్యతిరిక్తకర్తృకేఽగ్నిష్టోమప్రథమప్రయోగ ఏవాయం నిషేధః ।।41।।42।।

(అష్టాదశే పౌష్ణపేషణస్య వికృతౌ వినియోగాధికరణే సూత్రమ్-)।

పౌష్ణం పేషణం వికృతౌ ప్రతీయే-తాచోదనాత్ప్రకృతౌ।।34।।

అష్టాదశాధికరణమారచయతి-

ప్రపిష్టభాగః పూషేతి ప్రకృతౌ వికృతావుత ।

ఇష్టిప్రకరణాదేవ ప్రకృతావితి యుజ్యతే ।।43।।

సంతర్దనాదివద్వాక్యాద్వికృతౌ పూషసంభవాత్ ।

సిద్ధస్య పునరప్యుక్తిరధికస్య వివక్షయా ।।44।।

దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే శ్రూయత్- 'తస్మాత్పూషా ప్రపిష్టభాగోఽదన్తకో హి' ఇతి। తత్ర- దన్తరహితస్య పూష్ణః పిష్టభాగత్వం సంతర్దనప్రతిపదాదివత్సిద్ధమ్। తథాఽప్యుత్తరా* ధికరణే తస్మిన్నేవ విషయే విశేషం వక్తుమిహ ప్రస్తూయతే ।।43।।44।।

(ఏకోనవింశే పౌష్ణపేషణస్య చరావేవ నివేశాధికరణే-సూత్రాణి 35-38)।

తత్సర్వార్థమవిశేషాత్ ।।35।। చరౌ వాఽర్థోక్తం

పురోడాశేఽర్థవిప్రతిషేధాత్పశౌ స్యాత్ ।।36।।

చరావపీతి చేత్ ।।37।। న పక్తినామత్వాత్ ।।38।।

ఏకోనవింశాధికరణమారచయతి-

చరౌ పశౌ పురోడాశే చరావేవోత పేషణమ్ ।

విశేషాదర్శనాదేతత్సర్వేష్వపి విధీయతే ।। 45।।

ప్రాప్తత్వాన్న పురోడాశే హృదాద్యాకారనాశనాత్ ।

న పశౌ పారిశేష్యేణ చరావేవ హి పేషణమ్ ।।46।।

'పౌష్ణం చరుమనునిర్వపేత్' ఇతి చరుర్విహితః। 'పౌష్ణం శ్యామమాలమేతాన్నకామః' ఇతి పశువిధిః। 'పశుమాలభ్య పురోడాశం

నిర్వపతి' ఇత్యేతచ్చోదకేన పౌష్ణపశౌ ప్రాప్తమ్। తత్ర- 'యద్దేవత్యః పశుస్తద్దేవత్యః పురోడాశః' ఇతి న్యాయేన పురోడాశస్య పూషా దేవతా। తత్ర పూర్వోక్తం పేషణం విషయీకృత్యోచ్యమానాః సంశయపూర్వోత్తరపక్షా విస్పష్టాః ।।45।।46।।

(వింశే పౌష్ణపేషణస్యైకదేవత్యే నివేశాధికరణే సూత్రాణి 39-46)।

ఏకస్మిన్నేకసంయోగాత్ ।।39।। ధర్మవిప్రతిషేధాచ్చ

।।40।। అపి వా సద్వితీయే స్యాద్దేవతానిమిత్త-

త్వాత్ ।।41।। లిఙ్గదర్శనాచ్చ ।।42।। వచనాత్స-

ర్వపేషణం తం ప్రతి శాస్త్రవత్త్వాదర్థాభావాద్ద్విచరావపే-

షణం భవతి ।।43।। ఏకస్మిన్వాఽర్థధర్మత్వాదైన్ద్రా-

గ్నవదుభయోర్న స్యాదచోదితత్వాత్ ।।44।। హేతుమాత్రమ-

దన్తత్వమ్ ।।45।। వచనం పరమ్ ।।46।।

వింశాధికరణమారచయతి-

ద్విదేవకేఽపి కిం పింష్యాదుత పూషైకదైవకే ।

ద్విదేవకేఽపి తత్పూష్ణః సత్త్వాత్పేషణభాగినః ।।47।।

దేవతా విఫలత్వేన పేషణం న ప్రయోజయేత్ ।

యాగస్య తత్త్వే భాగోక్తేర్న యాగాన్తరగామి తత్ ।।48।।

రాజసూయే శ్రూయతే- 'సౌమాపౌష్ణం చరుం నిర్వపతి, ఐన్ద్రాపౌష్ణం చరుమ్' ఇతి । తత్ర ద్విదేవకేఽపి చరౌ పిష్టభాజః పూష్ణః సత్త్వాత్తత్పేషణం పూషార్థే కర్తవ్యమ్- ఇతి చేత్। తత్ర వక్తవ్యమ్- కిం పేషణస్య దేవతా ప్రయోజికా, కింవా యాగః। నాఽఽద్యః। యాగమన్తరేణ కేవలదేవతా ఫలజనకత్వాభావేన పేషణం ప్రయోక్తుం న ప్రభవతి। పౌష్ణస్య యాగస్య పేషణప్రయోజకత్వే తు తత్పేషణం ద్విదేవకే యాగాన్తరే గన్తుం నార్హతి। - 'పూషా ప్రపిష్టభాగః' ఇత్యత్ర యాగౌ న శ్రుతః- ఇతి చేత్। మైవమ్। భాగశబ్దాన్యథానుపపత్త్యా యాగస్య కల్ప్యత్వాత్। నహి దేవతాత్వమన్తరేణ పిష్టద్రవ్యభాక్త్వం సిధ్యతి। సతి చ దేవతాత్వే

ద్రవ్యదేవతయోర్లాభాద్యాగః కల్ప్యతే। తస్మాత్- ఏకదేవక్రయాగస్య పేషణప్రయోజకత్వాత్, న ద్విదేవకయాగే పేషణమస్తి ।।47।।48।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే

తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః ।।3।।

అత్ర పాదే		ఆదితః।
అధికరణాని	20	143।
సూత్రాణి	46	405।

(అథ తృతీయాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః)।

(ప్రథమే నివీతస్యార్థవాదత్వాధికరణే సూత్రాణి 1-9)।

నివీతమితి మనుష్యధర్మః శబ్దస్య తత్ప్రధాన-

త్వాత్ ।।1।। అపదేశో వాఽర్థస్య విద్యమాన-

త్వాత్ ।।2।। విధిస్త్వపూర్వత్వాత్స్యాత్ ।।3।।

స ప్రాయాత్కర్మధర్మః స్యాత్ ।।4।। వాక్యశేష-

త్వాత్ ।।5।। తత్ప్రకరణే యత్తత్సంయుక్తమవిప్ర-

తిషేధాత్ ।।6।। తత్ప్రధానే వా తుల్యవత్ప్రసంఖ్యా-

నాదితరస్య తదర్థత్వాత్ ।।7।। అర్థవాదో వా

ప్రరకణాత్ ।।8।। విధినా చైకవాక్యత్వాత్ ।।9।।

చతుర్థపాదస్య ప్రథమాధికరణమారచయతి -

నివీతం తు మనుష్యాణాం విధిర్వైషోఽర్థవాదకః ।

అపూర్వత్వాత్ప్రకరణాన్నుః క్రతోర్వా విధీయతే ।।1।।

ప్రాప్తం నివీతం మర్త్యేషు ప్రాయేణైతస్య దర్శనాత్ ।

ఉపవీతవిధావేకవాక్యత్వాదర్థవాదతా ।।2।।

దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే శ్రూయతే-'నివీతం మనుష్యాణామ్। ప్రాచీనావీతం పితృణామ్। ఉపవీతం దేవానామ్। ఉపవ్యయతే దేవలక్ష్మమేవ తత్కురుతే' ఇతి। తత్ర- నివీతస్య పూర్వే

మానాన్తరేణాప్రాప్తత్వా- ద్విధేయత్వమభ్యుపేతవ్యమ్। తచ్చ నివీతం 'మనుష్యాణామ్' ఇతి షష్ఠ్యా పురుషార్థత్వేన విధీయతే- ఇత్యేకః పూర్వపక్షః। అస్మిన్పక్షే మనుష్యసంబన్ధో ద్వివిధః- సువర్ణధారణవత్సర్వపురుషస్యబన్ధః, ఇత్యేకః ప్రకారః। 'ఉపవీతప్రాచీనావీతయోః క్రతుప్రవేశరహితయోః స్వతన్త్రదైవికపైతృకకర్మణోరపి దర్శనాత్తత్సాహచర్యేణ స్వతన్త్ర ఆచార్యాతిథ్యాదిమనుష్యవిషయే కర్మణి నివీతమ్' ఇత్యపరః ప్రకారః। ప్రకరణబలాత్ప్రయాజాదివద్యాగధర్మః- ఇతి ద్వితీయః పూర్వపక్షః। అస్మిన్పక్షే మనుష్యగ్రహణం

కర్తృసంబన్ధానువాదః। 'షష్ఠీశ్రుతిప్రకరణయోరవిరోధాదుభయావలమ్బనేన క్రతుసంబన్ధిమనుష్యధర్మః' ఇతి పక్షాన్తరముదేతి। తచ్చ ద్వివిధమ్- 'లోహితోష్ణీషాదివదృత్విగ్ధర్మః, ఇత్యేకః ప్రకారః। 'క్రతావేవ యన్మనుష్యప్రధానం కర్మాన్వాహార్యదానాది, తద్ధర్మత్వే సత్యుపవీతసాహచర్యమప్యనుగృహ్యతే' ఇత్యపరః। సర్వథాఽపి నివీతం నార్థవాదః- ఇతి ప్రాప్తే, -

బ్రూమః- అత్ర ప్రతీయమానం నివీతాదికం వాసోవిషయమ్, న తు త్రివృత్సూత్రవిషయమ్। 'అజినం వాసో వా దక్షిణత ఉపవీయ' ఇత్యనేన సదృశత్వాత్। వస్త్రస్య చ నివీతం సౌకర్యాయ ప్రాప్తమ్। ప్రాచీనావీతోపవీతయోరవశ్యమేకమేకస్మిన్పార్శ్వే వస్త్రమధః పతేత్। అతః ప్రాప్తేఽర్థే 'మనుష్యాణామ్' ఇతి షష్ఠీశ్రుతిర్న విధాయికా। న చ ప్రకరణాత్క్రత్వఙ్గత్వేన విధిః। వాక్యభేదప్రసఙ్గాత్। ఉపవీతం తావద్విధీయతే। అన్యథా 'దేవలక్ష్మమేవ తత్కురుతే' ఇతి ప్రశంసాబైయర్థ్యాపత్తేః। తస్మింశ్చోపవీత విధావర్థవాదత్వేన నివీతప్రాచీనావీతయోరేకవాక్యత్వసంభవే పృథగ్విధానమయుక్తమ్। నవీత ప్రాచీనావీతే మనుష్యపితృవిషయవత్త్వాద్దైవికే కర్మణ్యయోగ్యే, ఉపవీతం తు యోగ్యమ్- ఇతి వ్యతిరేక-ముఖేణ స్తావకం నివీతమ్। తస్మాత్-అర్థవాదః ।।1।।2।।

(ద్వితీయే, ఉపవీతస్య దర్శపూర్ణమాసాఙ్గతాధికరణే సూత్రే 10-11)।

ఉపవీతం లిఙ్గదర్శనాత్సర్వధర్మః స్యాత్ ।। 10 ।।

న వా ప్రకరణాత్తస్య దర్శనమ్ ।। 11 ।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

సర్వార్థముత దర్శార్థముపవ్యయత ఇత్యదః ।

సర్వార్థమగ్నిహోత్రే స్యాదుపవీతీతి లిఙ్గతః ।। 3 ।।

దర్శాద్యర్థే ప్రకరణాల్లిఙ్గే స్యాత్సిద్ధిరన్యథా ।

దోహం మృతాగ్నిహోత్రస్య స్తోతుమేతదనూదితమ్ ।।4 ।।

'యజ్ఞోపవీతీ హి దేవేభ్యో దోహయతి' ఇత్యేవమగ్ని హోత్రే యజ్ఞోపవీతస్య సిద్ధవదనువాదేన లిఙ్గేన సర్వకర్మార్థముపవీతమ్- ఇతి చేత్।

న। లిఙ్గస్యాన్యథోపపత్తేః। మృతాగ్ని హోత్రం తస్మిన్దినేఽన్యేన హూయతే। తత్ర 'ప్రాచీనావీతీ దోహయేత్' ఇతి విధాయ తస్య స్తుతయే 'యజ్ఞోపవీతీ'- ఇత్యాద్యనూదితమ్। అతో లిఙ్గాభాసేన బాధాసంభవాత్ప్రకరణాద్దర్శపూర్ణమాఙ్గముపవీత్రమ్ ।।3।।4।।

(తృతీయే, ఉపవీతస్య విధిత్వాధికరణే సూత్రమ్)।

విధిర్వా స్యాదపూర్వత్వాత్ ।।12।।

తృతీయాధికరణమారచయతి-

ఉపవ్యానేఽనువాదో వా విధిర్వాఽఽద్యో యతః స్మృతౌ ।

ప్రాప్తం మైవమపూర్వత్వాత్క్రతౌ లేటా విధీయతే ।।5।।

'నిత్యోదకీ నిత్యయజ్ఞోపవీతీ' ఇతి స్మృత్యా ప్రాప్తస్య 'ఉపవ్యయతే' ఇత్యవమనువాదః- ఇతి చత్ ।

మైవమ్। పురుషార్థస్య ప్రాప్తావపి క్రత్వర్థస్య ప్రాప్త్యభావాత్పఞ్చమలకారేణ దర్శపూర్ణమాసాఙ్గతయా విధీయతే ।।5।।

(చతుర్థే-ఉపవీతోదగగ్రత్వయోరనువాదతాధికరణే సూత్రే 13-14)।

ఉదక్త్వం చాపూర్వత్వాత్ ।।13।। సతో వా లిఙ్గదర్శనమ్ ।।14।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి -

ఉపవీతీ హి దేవేభ్యః పురోదఞ్చ ద్వయం విధిః ।

వాదో వాఽస్యాన్యతోఽప్రాప్తేరపూర్వార్థో విధీయతే ।।6।।

హియచ్ఛబ్దద్వయాద్వాదః స్మృత్యుపవ్యానతో ద్వయమ్ ।

సంప్రాప్తం దక్షిణాగ్రత్వప్రాచీనావీతయోః స్తుతిః ।।7।।

ప్రేతాగ్ని హోత్రే శ్రూయతే- 'ప్రాచీనావీతీ దోహయేద్యజ్ఞోపవీతీ హి దేవేభ్యో దోహయతి' ఇతి । 'యే పురోదఞ్చ దర్భాః, తాన్దక్షిణాగ్రాన్స్తృణీయాత్' ఇతి। తత్ర- మృతస్యాగ్ని హోత్రే దోహనే ప్రాచీనావీతమ్, దర్భాస్తరణే దక్షిణాగ్రత్వం చ యథా విధీయతే, తథా మరణాత్పూర్వే జీవతోఽగ్ని హోత్రే దోహనాఙ్గముపవీతమ్, దర్భాస్తరణాఙ్గముత్తరాగ్రత్వం విధాతవ్యమ్। 'దేవేభ్యో యజ్ఞోపవీతీ దోహయేత్' 'మరణాత్పురా యే దర్భాస్త ఉదఞ్చః కార్యాః' ఇతి

వచనవ్యక్తిః । నహ్యేతదుభయమన్యతః ప్రాప్తమ్ । తస్మాత్- అపూర్వార్థో విధీయతామ్- ఇతి చేత్ ।

మైవమ్ । హిశబ్దేన యచ్ఛబ్దేన చోభయత్రానువాదత్వప్రతీతేః । అస్తి చ తయోః ప్రాప్తిః । 'అగ్రవన్త్యుదగగ్రాణి'- ఇతి స్మృత్యా సర్వస్మిన్దైవికే కర్మణి ప్రాప్తముత్తరాగ్రత్వమనూద్య విధేయం దక్షిణాగ్రత్వం స్తూయతే । తథా- దర్శపూర్ణమాసయోః 'ఉపవ్యయతే' ఇత్యనేన విధినా ప్రాప్తం దైవికముపవీతమనూద్య విధేయం ప్రాచీనావీతం స్తూయతే । తస్మాద్- అనువాదః ॥6॥7॥

(పఞ్చమే సమిద్ధారణస్య విధితాధికరణే సూత్రమ్) ।

విధిస్తు ధారణేఽపూర్వత్వాత్ ॥15॥

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

ధారయత్యుపరిష్టాద్ధి దేవేభ్య ఇతి సంస్తవః ।

విధిర్వాఽఽద్యో ధృతేః పిత్ర్యే ప్రోక్తాయాః పూర్వవత్స్తుతిః ॥8॥

ఊర్ధ్వం విధారణం ప్రాప్తం సమిధో నాన్యమానతః ।

అతో హిశబ్దసంత్యాగాదపూర్వార్థో విధీయతే ॥9॥

ప్రేతాగ్నిహోత్ర ఏవం శ్రూయతే-'అధస్తాత్సమిధం ధారయన్ననుద్రవేత్, ఉపరి హి దేవేభ్యో ధారయతి' ఇతి । అత్ర- 'పిత్ర్యం హవిర్హోతుం హస్తే ధారయన్యదా మన్త్రం పఠతి, తదానీం స్రుగ్దణ్డస్యాధస్తాత్సమిధం ధారయేత్- ఇతి యద్విధీయతే, తదేతద్దైవికేనోపరిధారణేన స్తూయతే । హిశబ్దేన పూర్వాధికరణ ఇవానువాదత్వప్రతీతేః- ఇతి చేత్ ।

మైవమ్ । దైవికే హవిషి స్రుగ్దణ్డస్యోపరి సమిద్ధారణస్యాపూర్వార్థత్వేన విధాతవ్యత్వాత్ । అనువాదత్వగమకో హిశబ్దఽసంభవాదుపేక్షణీయః ॥8॥9॥

(షష్ఠే దిగ్విభాగస్యార్థవాదతాధికరణే సూత్రమ్-) ।

దిగ్విభాగశ్చ తద్వత్సంబన్ధస్యార్థహేతుత్వాత్ ॥16॥

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

దిశం ప్రతీచీం మనుజా వ్యభజన్తేత్యసౌ విధిః ।

వాదో వాఽత్ర పురాకల్పస్తుత్యర్థో విధిమర్హతి ॥10॥

ప్రాచీనవంశవాక్యోక్తేర్విధావస్యైకవాక్యతః ।

దిగ్విభాగోఽర్థవాదోఽయముపవీతే నివీతవత్ ।।11।।

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే-'ప్రాచీనవంశం కరోతి । దేవమనుష్యా దిశో వ్యభజన్తప్రాచీం దేవాః, దక్షిణాం పితరః, ప్రతీచీం మనుష్యాః, ఉదీచీం రుద్రాః, యత్ప్రాచీనవంశం కరోతి దేవలోకమేవ తద్యజమాన ఉపావర్తతే' ఇతి। తత్ర- దేవాదీనాం కర్మానధికారాన్న తత్ర విధిశఙ్కా। 'మనుష్యాః ప్రతీచీం విభజేయుః' ఇత్యేవం విధిః స్యాత్। కుతః। పురాకల్పరూపేణార్థవాదేన స్తూయమానత్వాత్।

పూర్వపురుషాచరితత్వాభిధానం పురాకల్పః। 'వ్యభజన్త' ఇత్యనేన భూతార్థవాచినా తదభిధీయతే । తస్మాత్- విధిః- ఇతి పూర్వపక్షః । యస్య మణ్డపవిశేషస్యోపరివంశాః ప్రాగగ్రా భవన్తి స ప్రాచీనవంశః। తద్విధ్యేకవాక్యత్వావగమాదర్థవాదః । సాయంకాలీనాప్త్యాందౌ ప్రతీచీ ప్రాప్తా ।।10।।11।।

(సప్తమే పరుషి దితాదీనామనువాదతాధికరణే సూత్రమ్-)।

పరుషి దితపూర్ణఘృతవిదగ్ధం చ తద్వత్ ।।17।।

సప్తమాధికరణమారచయతి-

పరుషి చ్ఛిన్నమిత్యుక్త్వా బర్హిషస్తు సమూలతామ్ ।

ఘృతం దైవం మస్తు పిత్ర్యమిత్యుక్త్వా నవనీతకమ్ ।।12।।

యో విదగ్ధః స ఇత్యుక్త్వా పురోడాశస్య పక్వతామ్ ।

స్తౌతి పూర్వోత్తరౌ పక్షౌ యోజనీయౌ నివీతవత్ ।।13।।

దర్శపూర్ణమాసయోః పిణ్డపితృయజ్ఞే శ్రూయతే- 'యత్పరుషి దితం తద్దేవానామ్, యదన్తరా తన్మనుష్యాణామ్, యత్సమూలం తత్పితృణామ్, సమూలం బర్హిర్భవతి వ్యావృత్త్యై' ఇతి। పరుః పర్వ। దితం ఖణ్డితమ్। తథా జ్యోతిష్టోమే దీక్షార్థాభ్యఙ్గే శ్రూయతే- 'ఘృతం దేవానాం, మస్తు పితృణామ్, నిష్పక్వం మనుష్యాణామ్, తద్వా ఏతత్సర్వదేవత్యం యన్నవనీతమ్, యన్నవనీతనాభ్యఙ్క్తే సర్వా ఏవ దేవతాః ప్రీణాతి' ఇతి। మస్తు దధిభవం మణ్డమ్। నిష్పక్వం శిరసిప్రక్షేప్తుమీషద్విలీనం నవనీతం తక్రం వా । దర్శపూర్ణమాసయోః పురోడాశశ్రపణే శ్రూయతే-"యో విదగ్ధః స నైర్ఋతః, యోఽశృతః స రౌద్రః, యః శతః స దైవః, తస్మాదవిదహతా శ్రపయితవ్యః స దైవత్వాయ" ఇతి। విదగ్ధోఽత్యన్తపక్వః। అశృతోఽపక్వః। తత్ర - వర్హిషి సమూలచ్ఛేదస్య, అభ్యఙ్గే నవనీతస్య పురోడాశే యథోచితపాకస్య చ విధేయతయా సర్వమవశిష్టం స్తావకమ్। నివీతవిచారస్యైవాయం ప్రపఞ్చః। ఏవమ్ 'యత్పూర్ణే తన్మనుష్యాణామ్' ఇత్యత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్। తచ్చ చాతుర్మాస్యేషు మహాపితృయజ్ఞే 'పితృభ్యోఽగ్నిష్వాత్తేభ్యోఽభివాన్యా గోర్దుగ్ధే మన్థమ్'ఇత్యత్ర వత్సరహితాయా అభిదానీశబ్దాభిధేయాయా ధేన్వా దుగ్ధే పిష్టం ప్రక్షిప్య క్రియమాణే మన్థనే శ్రూయతే-

'యత్పూర్ణే తన్మనుష్యాణాముపరి, అర్ధో దేవానామ్ , అర్ధః పితౄణామ, అర్ధ ఉపమన్థతి, అర్ధో హి పితౄణామ్' ఇతి। తత్ర పాత్రస్యాధోభాగరూపేణా ర్ధేన పరిమితే దుగ్ధే మన్థనస్య కర్తవ్యత్వాత్సోఽర్ధో విధీయతే। స చ పూర్ణాదివాక్యేన స్తూయతే ।।12।।13।।

(అష్టమే-అనృతవదననిషేధస్య క్రతుధర్మతాధికరణే సూత్రే-)।

అకర్మ క్రతుసంయుక్తం సంయోగాన్నిత్యానువాదః స్యాత్ ।।18।।

విధిర్వా సంయోగాన్తరాత్ ।।19।।

అష్టమాధికరణమారచయతి-

అనృతం న వదేద్వైధః పుంధర్మో వాఽనువైదగీః ।

సక్రతౌ పుంసి శుద్ధే వా క్రతౌ యద్వా విధిః క్రతౌ ।।14।।

అనృతోక్తైః పుమర్థత్వాత్తన్నిషేధస్తథావిధః ।

స్మార్తానుబాదః పుంస్క్రత్వోః+శ్రుతిప్రక్రియయోవంశాత్ ।।15।।

నాఽఽఖ్యాతే పురుషానుక్తిః క్రతావేవ ప్రయాజవత్ ।

సత్యోక్తినియమాదన్యః సంయోగోఽతః క్రతౌ విధిః ।।16।।

దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే శ్రూయతే- 'నానృతం వదేత్' ఇతి। తత్ర-పురుషధర్మత్వేనాయం ప్రతిషేధో విధీయతే। కుతః। ప్రతియోగినోఽనృతవదనస్య పురుషధర్మతయా తన్నిషేధస్యాపి పురుషధర్మత్వేనైవ విధాతవ్యత్వాత్। 'వదేత్' ఇత్యాఖ్యాతం తావత్కర్తృవాచకమ్। తేనాఽఽఖ్యాతేన కర్తృః ప్రతీయమానత్వాత్। పురుషస్యాఽఽఖ్యాతప్రత్యయవాచ్యత్వే సతి ప్రకృత్యర్థస్య వదనస్య

పురుషధర్మత్వం యుక్తమ్। 'ప్రకృతిప్రత్యయౌ ప్రత్యయార్థే సహ బ్రూతః, తయోస్తు ప్రత్యయః ప్రాధాన్యేన' ఇతి శాబ్దికైరుద్ఘోషణాత్। వదనస్య పురుషధర్మత్వే తన్నిషేధస్యాపి పురుషధర్మత్వం యుక్తమ్। అన్యథా భిన్నవిషయత్వే బాధకత్వం న స్యాత్। తస్మాత్పురుషవాచకాఖ్యాతశ్రుత్యా ప్రకరణం బాధిత్వా పురుషార్థోఽయం ప్రతిషేధో విధీయతే। అస్త్వేవ స్మార్తః ప్రతిషేధః- ఇతి చేత్। తర్హి తస్యైతచ్ఛ్రుతివాక్యం మూలమస్తు। తస్మాత్- పురుషార్థః- ఇత్యేకః పూర్వపక్షః। ఆఖ్యాతశ్రుతేః ప్రకరణస్య చావిరోధాయ క్రతుయుక్తపురుషధర్మోఽస్తు। నహ్యేతద్వాక్యం స్మృతేర్మూలమ్। భిన్నవిషయత్వాత్। స్మృతిశ్చోపనయనమారభ్యాఽఽమరణం పురుషస్యానృతం ప్రతిషేధతి। తన్మధ్యపతితత్వాత్క్రతావపి స్మార్తో నిషేధః ప్రాప్త ఏవ। తత ఉభయార్థోఽప్యయం ప్రతిషేధో న విధీయతే, కింత్వనూద్యతే- ఇతి ద్వితీయః పూర్వపక్షః । ఆఖ్యాతేన భావనాఽభిధీయతే। కర్తా తు

తదవినాభూతోఽర్థాత్ప్రతీయతే। అతః శ్రుత్యభావాత్కేవలేన ప్రకరణేన ప్రయాజాదివదారాదుపకారకః క్రతావేవ నివిశతే। న చ తత్రాపి విధీయతే, కింతు సార్వత్రికస్య నిషేధస్య క్రతావపి ప్రాప్తత్వాదనూద్యతే- ఇతి తృతీయః పూర్వపక్షః। 'సత్యమేవ వదేత్, నత్వనృతమ్' ఇతి యోఽయం స్మార్తనియమరూపః పురుషార్థః సంయోగః, తస్మాదయమన్యః క్రత్వర్థః సంయోగః । అతోఽప్రాప్తత్వాద్విధీయతే। ఏతద్వ్యతిక్రమే క్రతోరేవ వైగుణ్యమ్, న తు పురుషస్య ప్రత్యవాయః। అతోఽత్ర క్రతుగామి ప్రాయశ్చిత్తమ్। పురుషార్థనియమాతిక్రమే తు పురుషస్యైవ ప్రత్యవాయో న క్రతోర్వైగుణ్యమ్। తత్ర స్మార్తే ప్రాయశ్చితమ్- ఇతి విశేషః ।।14।।15।।16।।

(నవమే జఞ్జభ్యమానధర్మాణాం ప్రకరణే నివేశాధికరణే సూత్రాణి 20-22)।

అహీనవత్పురుషస్తదర్థత్వాత్ ।।20।। ప్రకరణవిశేషాద్వా తద్యుక్తస్య

సంస్కారో ద్రవ్యవత్ ।।21।। వ్యపదేశాదపకృష్యేత ।।22।।

నవమాధికరణమారచయతి-

జఞ్జభ్యమానమన్త్రోక్తిః పుంసో ధర్మః క్రతోరుత ।

వాక్యాదాద్యః ప్రక్రియయా ద్వితీయోఽస్త్వవిరుద్ధయా ।।17।।

దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే శ్రూయతే-'ప్రాణో వై దక్షః। అపానః క్రతుః। తస్మాజ్జఞ్జన్యమానో బ్రూయాత్- మయి దక్షక్రతూ-ఇతి, ప్రాణాపానావేవాఽఽత్మన్యధత్త' ఇతి । గాత్రవినామేన విదారితముఖః పురుషో జఞ్జభ్యమానః । తస్య వాక్యాన్మన్త్రోక్తిః ప్రతీయతే। వాక్యం చ ప్రకరణాద్బలీయః। తస్మాత్- కేవలం పుంధర్మః- ఇతి చేత్।

మైవమ్। క్రతావపి జఞ్జభ్యమానపురుషసంభవేన వాక్యప్రకరణయోర్విరోధాభావే సత్యుభాభ్యాం క్రతుయుక్తపురుషసంస్కారత్వావగమాత్ ।।17।।

(దశమే-అవగోరణాదీనాం పుమర్థతాధికరణే సూత్రమ్-)।

శంయౌ చ సర్వపరిదానాత్ ।।23।।

దశమాధికరణమారచయతి-

విప్రాయావగురేన్నేతి క్రత్వర్థో వా పుమర్థతా।

ఫలవత్క్రతుసాంనిధ్యాత్క్రత్వర్థః పూర్వమన్త్రవత్ ।।18।।

యాతనాపరిహారస్య నిషేధఫలతోచితా ।

నిషేధోఽయం పుమర్థత్వాత్ప్రక్రియాతోఽపకృష్యతామ్ ।।19।।

దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే శ్రూయతే- 'యో బ్రాహ్మణాయావగురేత్తం శతేన యాతయేత్। తస్మాద్బ్రాహ్మణాయ నావగురేత' ఇతి। తత్ర- యథా పూర్వాధికరణే మన్త్రపాఠస్య ఫలరహితస్య ఫలవతి క్రతావఙ్గత్వం ప్రకరణేనావగమ్యతే, ఏవమత్రాపి బ్రాహ్మణావజ్ఞానిషేధస్య క్రత్వఙ్గత్వమ్- ఇతి చేత్।

న। వైషమ్యాత్। పూర్వత్ర హి - ఆత్మని మాణాపానధారణం మన్త్రోచ్చారణఫలం న సంభవతి। తస్య ప్రాగేవ సిద్ధత్వాత్। ఇహ తు- అవగోరణే శతసంవత్సరయాతనాముపన్యస్యావగోరణనిషేధా- ద్యాతనాపరిహారస్య నిషేధఫలత్వముచితమ్। తస్మాత్- నిషేధస్య కేవలపురుషార్థతయా ప్రకరణా దుత్కర్షో యుక్తః ॥18॥19॥

(ఏకాదశే మలవద్వాసః సంవాదనిషేధాధికరణే సూత్రే 24-25)।

ప్రాగపరోధాన్మలవద్వాససః ॥24॥ అన్నప్రతిషేధాచ్చ ॥25॥

ఏకాదశాధికరణమారచయతి-

న సంవదేత మలవద్వాససేత్యపి పూర్వవత్ ।

పుమర్థః స్యాత్క్రతౌ క్వాపి సంవాదస్యాప్రసక్తితః ॥30॥

దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే శ్రూయతే- 'మలవద్వాసత్తా న సంవేదత' ఇతి। -అస్య నిషేధస్య ప్రకరణా త్క్రత్వఙ్గత్వమ్- ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। అప్రసక్తప్రతిషేధప్రసఙ్గాత్। యస్య వ్రత్యేఽహని పత్న్యనాలమ్భుకా భవతి, తామపరుధ్య యజేత' ఇతి రజస్వలాయా నిఃసారణేన క్రతౌ తత్సంవాదస్యాప్రసక్తిః। తస్మాత్- కేవలపురుషార్థస్యాస్య ప్రకరణాదుత్కర్షః ॥20॥

(ద్వాదశే సువర్ణధారణాదీనాం పురుషధర్మతాధికరణే సూత్రాణి 26-30)।

అప్రకరణే తు తద్ధర్మస్తతో విశేషాత్ ॥26॥

అద్రవ్యత్వాత్తు శేషః స్యాత్ ॥27॥ వేదసంయోగాత్ ॥28॥

ద్రవ్యసంయోగాచ్చ ॥29॥ స్యాద్వాఽస్య సంయోగవత్ఫలేన

సంబన్ధస్తస్మాత్కర్మేతిశాయనః ॥ 30 ॥

ద్వాదశాధికరణమారచయతి-

హిరణ్యం వర్ణవద్భార్యే క్రత్వఙ్గం భరణం భవేత్ ।

హిరణ్యసంస్కృతిర్వాఽత్ర వర్ణో వోత పుమర్థతా ॥21॥

వైదికత్వాత్క్రతుస్మృత్యా తదఙ్గం కర్మకారకే ।

ప్రాధాన్యాత్సంస్కృతివర్ణో గుణోఽస్తు విధిలాఘవాత్ ।।22।।

అనారభ్య శ్రుతత్వేన నియతా న క్రతుస్మృతిః ।

అతః పుమర్థతా స్వర్గః కల్ప్యోఽన్యద్వాఽస్తు రాత్రివత్ ।।23।।

అనారభ్య శ్రూయతే- 'తస్మాత్సువర్ణే హిరణ్యం భార్యమ్ । సువర్ణ ఏవ భవతి । దువర్ణోఽస్య భ్రాతృవ్యో భవతి' ఇతి । తత్ర-యదేతచ్ఛోభనవర్ణోపేతహిరణ్యధారణం తస్య వైదికక్రియారూపత్వేన క్రతుస్మారకత్వాత్క్రత్వఙ్గం ధారణమ్- ఇత్యేకః పక్షః । క్రత్వఙ్గత్వేఽపి నాఽఽరాదుపకారకమ్, కింతు క్రతుగతం హిరణ్యం ధారణేన సంస్క్రియతే । 'భార్యమ్' ఇత్యత్ర ణ్యత్ప్రత్యయస్య కర్మణి విహితత్వేన కర్మకారకస్య హిరణ్యస్య ప్రాధాన్యావగమాత్ - ఇతి ద్వితీయః పక్షః । వర్ణవిశిష్టధారణవిధానే గౌరవాద్ధారణసహితం హిరణ్యమనూద్య శోభనవర్ణమాత్రం విధేయమ్- ఇతి తృతీయః పక్షః । త్రేధాఽపి- క్రత్వర్థో విధిః, న తు పురుషార్థః- ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- యద్ధి క్రతుప్రకరణే శ్రుతమ్, తస్యాస్తి నియమేన క్రతుస్మారకత్వమ్ । ఇదం త్వనారభ్యాధీతమ్ । న చాత్ర హిరణ్యం జుహ్వాదివత్క్రతావవ్యభిచరితమ్, యేన క్రతుస్మృతిర్నియమ్యేత । నను సంస్కార్యత్వాన్యథానుపపత్త్యా క్రతుప్రవేశః స్యాత్ । నహి ధారణేన సంస్కృతస్య హిరణ్యస్య లౌకికః కశ్చిదుపయోగోఽస్తి- ఇతి చేత్ । న । క్రతావప్యుపయోగాభావాత్ ।- క్రతూపయోగోఽపి కల్ప్యతే- ఇతి చేత్ । న । 'క్రతూపయోగిత్వేన సంస్కార్యత్వమ్, తేన చ క్రతూపయోగః' ఇత్యన్యోన్యాశ్రయత్వాత్ । అతః క్రతౌ నియన్తుమశక్యత్వాత్పురుషార్థమిదం ధారణమ్ । న చాత్ర ఫలాభావః । విశ్వజిన్న్యాయేన స్వర్గస్య కల్ప్యత్వాత్ । అథవా రాత్రిసన్నే యథా వాక్యశేషేణార్థవాదేన శ్రుతా ప్రతిష్ఠా కలత్వేన కల్పితా తథాఽత్రాపి 'సువర్ణ ఏవ భవతి, దుర్వర్ణోఽస్య భ్రాతృవ్యః' ఇత్యర్థవాదగతేం ఫలమస్తు । తస్మాత్- పురుషార్థో ధారణవిధిః ।।21।।22।।23।।

(త్రయోదశే జయాదీనాం వైదికకర్మాఙ్గతాధికరణే సూత్రాణి 31-33) ।

శేషః ప్రకరణేఽవిశేషాత్సర్వకర్మణామ్ ।।31।। హోమా-

మాస్తు వ్యవతిష్ఠేరన్నాహవనీయసంయోగాత్ ।।32।। శేష-

శ్చ సమాఖ్యానాత్ ।।33।।

త్రయోదశాధికరణమారచయతి-

యేనేర్త్సేత్కర్మణా తత్ర జయాహోమేఽఖిలార్థతా ।

వైదికేష్వేవ వా సర్వశేషోఽసంకోచకత్వతః ।।24।।

హోమ ఆహవనీయే స్యాత్కృష్యాదిషు న సోఽస్తి హి ।

తేనానారభ్యపాఠేఽపి వైదికేష్వేవ తే జయాః ॥25॥

అనారభ్య శ్రూయతే- 'యేన కర్మణేర్త్సేత్। తత్ర జయాం జుహుయాత్। రాష్ట్రభృతో జుహోతి। అభ్యాతానాఞ్జుహోతి' ఇతి। ఈర్త్సేదృద్ధిమిచ్ఛేత్। 'చిత్తం చ స్వాహా' ఇత్యాదయో జయాః 'ఋతాషాడ్' ఇత్యాదయో రాష్ట్రభృతః। 'అగ్నిర్భూతానామ్'- ఇత్యాదయోఽభ్యాతానాః। తత్ర- వైదికకర్మణేవ లౌకికకృష్యాదికర్మణాఽప్యృద్ధేరిష్యమాణత్వాత్, సంకోచే కారణాభావాజ్జయాదిహోమః సర్వశేషః- ఇతి చేత్।

మైవమ్। 'యదాహవనీయే జుహ్వతి తేన సోఽస్యాభీష్టః ప్రీతః' ఇతి వాక్యేన హోమముద్దిశ్యాఽఽహవనీయవిధానాత్। కృష్యాదౌ తదభావాద్వైదికేష్వేవ జయాదిహోమః ॥24॥25॥

(చతుర్థశే వైదికాశ్వప్రతిగ్రహ ఇష్టికర్తవ్యతాధికరణే సూత్రే 34-35)।

దోషాత్త్విష్టిర్లౌకికే స్యాత్, శాస్త్రాద్ధి వైదికే న

దోషః స్యాత్ ॥34॥ అర్థవాదో వాఽనుపపాతాత్సూ, త-

స్మాద్యజ్ఞే ప్రతీయేత ॥35॥

చతుర్థశాధికరణమారచయతి-

అశ్వప్రతిగ్రహేష్టిస్తు దాతురిత్యభిధాస్యతే ।

దానద్వయే లౌకికే వా వైదికే వా భవేదియమ్ ॥26॥

అవిశేషాద్ద్వయోర్యద్వా న దేయః కేసరీత్యతః ।

నిషేధాల్లౌకికాత్తత్ర ప్రాయశ్చిత్తిరియం భవేత్ ॥27॥

న జలోదరహేతుత్వం ప్రమితం లౌకికే క్వచిత్ ।

వైదికే తు శ్రుతం తస్మాత్తత్ప్రాయశ్చిత్తయేఽత్ర సా ॥28॥

ఇదమామ్నాయతే-'యావతోఽశ్వాన్ప్రతిగృహ్ణీయాత్తావతో వారుణాశ్చతుష్కపాలాన్నిర్వపేత్' ఇతి । తత్ర 'ప్రతిగ్రహశబ్దో దానపరః' ఇత్యనన్తరమేవ వక్ష్యతే। తత్ర-విశేషాశ్రవణాల్లౌకికవైదికదానయోరుభయో రప్యసావిష్టిః- ఇత్యేకః పక్షః। 'న కేతరిణో దదాతి' ఇతి స్మృత్యా మిత్రదాయాదాదిభ్యః ప్రీత్యా క్రియమాణం లోకికమశ్వదానం నిషిద్ధమ్। తదనుష్ఠానే ప్రాయశ్చిత్తరూపేయామిష్టిః- ఇతి ద్వితీయః పక్షః। 'వరుణో వా ఏతం గృహ్ణాతి యోఽశ్వం ప్రతిగృహ్ణాతి' ఇత్యశ్వదానే జలోదఖ్యాధిరూపో దృష్టదోషో వరుణగ్రహవాక్యేనోచ్యతే। న చ లౌకికస్యాశ్వదానస్య తద్ధేతుత్వం ప్రమితమ్। వైదికస్య తు

జన్మాన్తరవిషయం దోషశ్రవణమ్। అతో వైదికదానే సేష్టిః ప్రాయశ్చిత్తమ్। అస్తి హి వైదికమశ్వదానమ్। 'వడవా దక్షిణా' ఇత్యాదిశ్రవణాత్ ।।26।।27।।28।।

(పఞ్చదశే దాతుర్వారుణీష్ట్యధికరణే సూత్రే 36-37)।

అచోదితం కర్మభేదాత్ ।।36।। సా లిఙ్గా-

దార్త్విజే స్యాత్ ।।37।।

పఞ్చదశాధికరణమారచయతి-

యావతః ప్రతిగృహ్ణీయాదశ్వాంస్తావత్య ఇష్టయః ।

ప్రతిగ్రహీతుర్దాతుర్వా స్యాదాద్యోఽస్తు యథావిధి ।।29।।

అసంజాతవిరోధ్యర్థవాదాద్దాతుః ప్రజాపతేః ।

ఇష్టిః శ్రుతా తతో దాతుర్ఋజర్థేఽపి విధిం నయేత్ ।।30।।

పూర్వోదాహృతే వాక్యే 'ప్రతిగృహ్ణీయాత్' ఇతి విధిపదశ్రవణాత్ప్రతిగ్రహీతురిష్టిః- ఇతి చేత్।న। ఉపక్రమరూపేణార్థవాదేన దాతుస్తదిష్టిప్రతీతేః । ఉపక్రమశ్చైవం శ్రూయతే- 'ప్రజాపతివరుణాయాశ్వమనయత్, స స్వాం దేవతామార్చ్ఛత్। స పర్యదీర్యత, స ఏతం వారుణం చతుష్కపాలమపశ్యత్, తం నిరవపత్, తతో వై స వరుణపాశాదముచ్యత' ఇతి। అనయదద్వృత్తవాన్। స చ దాతా ప్రజాపతిః స్వకీయాం వరుణదేవతాం జలోదరరోగప్రదాం ప్రాప్తవాన। తేన చ రోగేణ గ్రస్తః స ప్రజాపతిర్విదీర్ణో భూత్వా రోగపరిహారాయేష్టిం కృత్వా రోగాదముచ్యత, ఇత్యత్ర- దాతురిష్టిః- ఇత్యవగమ్యతే। అసంజాతవిరోధ్యుపక్రమానుసారేణ విధావకపదమపి 'ప్రతిగ్రాహయేత్' ఇత్యేవమన్తర్భావితణిజర్థపరతయా వ్యాఖ్యేయమ్ ।।29।।30।।

(షోడశే వైదికపానవ్యాపదధికరణే సూత్రే 38-39)।

పానవ్యాపచ్చ తద్వత్ ।। 38 ।। దోషాత్తు వైదికే

స్యాదర్థాద్ధి లౌకికే న దోషః స్యాత్ ।।39।।

షోడశాధికరణమారచయతి-

సోమవామిచరుర్లోకే వేదే వేన్ద్రియసంక్షయః ।

దృష్టదోషో లోకికేఽతో వమనే విహితశ్చరుః ।।31।।

అదోషో వమనాయైవ లోకే పానం శ్రుతౌ పునః ।

జరణాయ తతో వాన్తిదోషశాన్త్యై భవేచ్చరుః ।।32।।

ఇదమామ్నాయతే- 'సౌమేన్ద్రం చరుం నిర్వపేచ్ఛ్యామాకం సోమవామినః'' ఇతి । తత్ర-లౌకికే సోమవమనే విహితోఽయం చరుః। కుతః। 'వి వా ఏష ఇన్ద్రియేణ వీర్యేణ వ్యృధ్యవే యః సోమం వమతి' ఇతి దృష్టదోషముపన్యస్య తచ్ఛాన్తయే చరువిధానాత్ - ఇతి చేత్।

మైవమ్। లోకే ధాతుసామ్యార్థినో వమనాయైవ సోమస్య పానే సతి వమనస్య దోషహేతుస్వాభావాత్ । వేదే తు 'హిన్వ మే గాత్రా హరివః' ఇత్యనేన మన్త్రేణ జరయితుం సోమః పీయతే। తత్ర వమనప్రాయశ్చిత్తార్థోఽయం చరుః ।।31।।32।।

(సప్తదశే సౌమేన్ద్రచరోర్యజమానపానవ్యాపద్విషయతాధికరణే సూత్రాణి 40-42)।

తత్సర్వత్రావిశేషాత్ ।।40।। స్వామినో వా తద-

ర్థత్వాత్ ।।41।। లిఙ్గదర్శనాచ్చ ।।42।।

సప్తశాధికరణమారచయతి-

ఋత్విజాం వమనేఽప్యేష కర్తురేవోత వర్జనాత్ ।

విశేషస్యాగ్రిమో మైవం కర్తురేవ నిరుప్తితః ।।33।।

'ఈదృశస్య సోమస్య వమనే చరుః' ఇతి విశేషస్యాభావాదృత్విజాం యజమానస్య చ వమనే సర్వత్రాసౌ చరుః- ఇతి చేత్।

మైవమ్। 'యో వమతి స నిర్వపతి' ఇతి నిర్వప్తుర్వమనం చరునిమిత్తమ్। నిర్వప్తా చ యజమానః। ఋత్విజో నిర్వప్తృత్వేఽధికార్యన్తరత్వప్రసఙ్గాత్। తస్మాత్- యజమానస్యైవ వమనే చరువిధిః ।।33।।

(అష్టాదశే - ఆగ్నేయాష్టాకపాలచరోద్ద్వ్యవదానమా-

త్రస్య హోతవ్యతాధికరణే సూత్రాణి 43-47)।

సర్వప్రదానం హవిషస్తదర్థత్వాత్ ।।43।। నిరవ-

దానాత్తు శేషః స్యాత్ ।।44।। ఉపాయో వా తద-

ర్థత్వాత్ ।।45।। కృతత్వాత్తు కర్మణః సకృత్స్యాద్ద్ర-

వ్యస్య గుణభూతత్వాత్ ।।46।। శేషదర్శనాచ్చ ।।47।।

అష్టాదశాధికరణమారచయతి-

యాగే హవిస్త్యజేత్కృత్స్నం కోఽప్యంశః శిష్యతేఽపి వా ।

దేవార్థత్వాద్యజేత్సర్వే శిష్యతే ద్విరవత్తతః ।।34।।

'ఆగ్నేయోఽష్టాకపాలః' ఇత్యత్ర కృత్స్నోఽపి పురోడాశోఽగ్నయే త్యక్తవ్యః। తద్ధితేన కృత్స్నస్యాగ్నిదేవతాసంబన్ధావగతేః । త్యాగమన్తరేణైతదనుపపత్తిః- ఇతి చేత్ ।

మైవమ్ । 'ద్విర్హవిషోఽవద్యతి' ఇత్యవదానద్వయం శ్రూయతే। అవదేయం చాఙ్గుష్ఠపర్వమాత్రమ్। తథా చ కల్పసూత్రకారః- 'ఆగ్నేయస్య పురోడాశస్య మధ్యాదఙ్గుష్ఠపర్వమాత్రమవదానం తిరశ్చీనమవద్యతి' ఇతి । తతో హవిషః సకాశాదఙ్గుష్ఠపర్వద్వయమాత్రం ఖణ్డయిత్వా త్యక్తవ్యమ్ । ఇతరచ్చేషణీయమ్। దేవతాసంబన్ధశ్చాంశద్వారేణాప్యుపయుజ్యతే ।। 34 ।।

అప్రయోజకత్వాదేకస్మాత్క్రియేరన, శేషస్య గుణభూతత్వాత్

।।48।। సంస్కృతత్వాచ్చ ।।49।। సర్వేభ్యో వా కార-

ణావిశేషాత్, సంస్కారస్య తదర్థత్వాత్ ।। 50 ।।

లిఙ్గదర్శనాచ్చ ।। 51 ।।

ఏకోనవింశాధికరణమారచయతి-

శేషాత్స్విష్టకృదేకస్మాత్సర్వేభ్యో వైకతః కృతే ।

శాస్త్రార్థసిద్ధిః సర్వేభ్యః కార్యః సంస్కారసామ్యతః ।।35।।

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే- 'శేషాత్స్విష్టకృతే సమవద్యతి' ఇతి । తత్ర-ఆగ్నేయాదీనాం త్రయాణాం హవిషాం మధ్యే యస్య కస్యచిదేకస్య హవిషః శేషాదవదాతవ్యమ్। తావతైవ శాస్త్రార్థానుష్ఠానసిద్ధేః- ఇతి చేత్।

మైవమ్। ఉపయుక్తం హవిః సంస్కర్తుమిదమవదీయతే । సంస్కారశ్చ సర్వేష్వపి హవిఃషు సమానః। తస్మాత్- సర్వేభ్యో హవిఃశేషేభ్యః స్విష్టకృదనుష్ఠేయః ।।35।।

(వింశే ప్రాథమికశేషాత్స్విష్టకృదనుష్ఠానాధికరణే సూత్రే 52-53)।

ఏకస్మాచ్చేద్యాథాకామ్యమవిశేషాత్ ।।52।। ముఖ్యాద్వా

పూర్వకాలత్వాత్ ।।53।।

వింశాధికరణమారచయతి-

యద్యేకస్మాత్తదా ముఖ్యనియాతిర్నోత విద్యతే ।

నాశ్రుతేరస్తి ముఖ్యాతిక్రమణే హేత్వభావతః ।।36।।

'ఏకస్మాదేవ హవిఃశేషాత్స్విష్టకృత్' ఇతి యః పూర్వాధికరణే పూర్వపక్షః, తస్మిన్పక్షే నియామకస్యాశ్రుతత్వాత్- యస్మాత్కస్మాచ్చిద్ధవిఃశేషాత్- ఇతి ప్రాప్తే, -

బ్రూమః- ప్రథమాతిక్రమే మానాభావాత్ప్రథమహవిఃశేషేణైవ సంస్కారాసిద్ధావితరత్ర ప్రాప్త్యభావాదస్తి నియతిః ।।36।।

(ఏకవింశే పురోడాశవిభాగస్య భక్షార్థతాధికరణే సూత్రాణి 54-57)।

భక్షాశ్రవణాద్దానశబ్దః పరిక్రయే ।।54।। తత్సంస్త-

వాచ్చ ।।55।। భక్షార్థో వా ద్రవ్యే సమత్వాత్ ।।56।।

వ్యాదేశాద్దానసంస్తుతిః ।।57।।

ఏకవింశాధికరణమారచయతి-

ఇదం బ్రహ్మణ ఇత్యుక్తిః క్రయార్థా భక్షణాయ వా ।

భక్షాశ్రుతేః క్రయార్థాఽతో యథేష్టం తైర్ని యుజ్యతామ్ ।।37।।

దేవతాయ సమస్తస్య క్లృప్తత్వాత్స్వామితా న హి ।

శేషస్య ప్రతిపత్త్యర్థే భక్షణం తత్ర యుజ్యతే ।।38।।

చతుర్ధాకృతపురోడాశస్య భాగాన్యజమాన ఏవం నిర్దిశేత్- 'ఇదం బ్రహ్మణః, ఇదం హోతుః, ఇదమధ్వర్యోః, ఇదమగ్నీధః, ఇతి । సోఽయం నిర్దేశ న భక్షణార్థః। భక్షణస్యాశ్రుతత్వాత్। తతో భృతిదానేన తానృత్విజః పరిక్రేతుమయం నిర్దేశః కృతః। క్రయశ్చ తదఙ్గీకారానుసారేణ స్వల్పేనాప్యుపపద్యతే। తస్మాత్స్వకీయా భాగాస్తైరిచ్ఛయోపయోక్తుం శక్యాః- ఇతి ప్రాప్తే, -

బ్రూమః- 'అగ్నేయ జుష్టం నిర్వపామి' ఇతి కృత్స్నస్య హవిషో దేవతార్థే సంకల్పితత్వేన తత్ర యజమానస్య స్వామిత్వాభావాన్న యుక్తః పరిక్రయః। భక్షణం తు ప్రతిపత్త్యర్థత్వాద్యుక్తమ్। అవశిష్టస్య యః కోఽప్యుపయోగః ప్రతిపత్తిః। పురోడాశస్య భక్షణాహత్వాద్భక్షణేన కర్మకరాణాముత్సాహజననాచ్చ భక్షణార్థోఽయం నిర్దేశో యుజ్యతే ।।37।।38।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే తృతీయాధ్యాయస్య

చతుర్థః పాదః ।।4।।

అత్ర పాదే		ఆదితః।
అధికరణాని	21	164।
సూత్రాణి	57	462।

(అథ తృతీయాధ్యాయస్య పఞ్చమః పాదః)।

(ప్రథమే ప్రవాజ్యాదిభిః స్విష్టకృదాదిశేషాననుష్ఠానాధికరణే

సూత్రాణి 1-12)।

ఆజ్యాచ్చ సర్వసంయోగాత్ ।।1।। కారణాచ్చ

।।2।। ఏకస్మిన్సమవత్తశబ్దాత్ ।।3।।

ఆజ్యే చ దర్శనాత్స్విష్టకృదర్థవాదస్య ।।4।।

అశేషత్వాత్తు నైవం స్యాత్సర్వాదానాదశేషతా ।।5।।

సాధారణ్యాన్న ధ్రువాయాం స్యాత్ ।।6।। అక్త-

త్వాచ్చ జుహ్వాం తస్య చ హోమసంయోగాత్ ।।7।।

చమసవదితి చేత్ ।।8।। న చోదనావిరోధా-

ద్ధవిః ప్రకల్పనాచ్చ ।।9।। ఉత్పన్నాధికా-

రాత్సతి సర్వవచనమ్ ।।10।। జాతివిశేషా-

త్పరమ్ ।।11।। అన్త్యమరేకార్థే ।।12।।

పఞ్చమపాదస్య ప్రథమాధికరణమారచయతి-

ఉపాంశుయాజద్రవ్యేణ శేషకార్యే భవేన్న వా ।

భవేద్ధవిర్భ్యః సర్వేభ్య ఇత్యుక్త్యా ప్రాపితత్వతః ।।1।।

ఉక్తాజ్యద్రవ్యశేషస్తు భావ్యుపస్తరణాదికృత్ ।

అతో న ప్రతిపత్త్యర్థః శేషకార్యే తతః కథమ్ ।।2।।

ధ్రౌవాదాజ్యాజుపాంశుయాజార్థమవదానే కృతే తచ్ఛేషేణ ధ్రౌవేణ ద్రవ్యేణ స్విష్టకృదాదికం శేషకార్యం కర్తవ్యమ్।కుతః। 'తద్యత్సర్వేభ్యో హవిర్భ్యః సమవద్యతి' ఇతి వాక్యేన ప్రాపితత్వాత్- ఇతి చేత్।

మైవమ్। కృతార్థద్రవ్యశేషో హ్యుపయోగాపేక్షః ప్రతిపత్తిమర్హతి। ధ్రౌంవ త్వాజ్యం న కృతార్థమ్। తేన కర్తవ్యానాముపస్తరణాదీనాం సద్భావాత్। తస్మాత్-న తేన శేషకార్యే భవతి ।।1।।2।।

(ద్వితీయే సాకంప్రస్థాయ్యే శేషకర్మాననుష్ఠానాధికరణే సూత్రమ్ -)।

సాకంప్రస్థాయ్యే స్విష్టకృదిడం చ తద్వత్ ।।13।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

ఆక్రామన్సహ కుమ్భీభిరస్తి శేషక్రియా న వా ।

జుహ్వాఽవదానాత్ప్రకృతావివ శేషక్రియోచితా ॥3॥

కుమ్భీషు శేషాసంసిద్ధేః సాకంప్రస్థాయ్యకర్మణి।

న స్విష్టకృదిడం కార్యమగ్నీధః స్రుక్ప్రదానతః ॥4॥

'సాకంప్రస్థాయీయేన యజేత పశుకామః' ఇతి విహితే కర్మణి శ్రూయతే- 'సహ కుమ్భీభిరభిక్రామన్నాహ' ఇతి। తత్ర చతసృభిర్దధిపయఃకుమ్భీభిః సహాఽఽహవనీయదేశేఽభిక్రమణ మాత్రం శ్రుతమ్। న తు తత్ర కుమ్భీభిర్హోమః శ్రుతః । తథా సత్యస్య కర్మణః సాంనాయ్యవికృత్తిత్వాజ్జుహ్వా కుమ్భీభ్యోఽవదాయ హోతవ్యమ్। హుతశేషేణ చ స్విష్టకృదాదికం సాంనాయ్యశేషేణైవ కర్తవ్యమ్- ఇతి ప్రాప్తే, -

బ్రూమః- నాత్ర కుమ్భీషు హుతశేషః సిధ్యతి। సాంనాయ్యవజ్జుహ్వా తదవదానాభావాత్। 'అగ్నీధే స్రుచౌ ప్రదాయ సహ కుమ్భీభిరభిక్రామన్' ఇత్యుక్త్యా జుహూపభృతోః ప్రత్తత్వాదభిక్రమణస్య హోమార్థత్వాచ్చ కుమ్భీభిరేవ దధిపయసోర్హోమే సతి కుమ్భీమాత్రామవశిష్యతే, న తు హవిఃశేషః। తత్ర కుతః శేషకార్యమ్ ॥3॥4॥

(తృతీయే సౌత్రామణ్యాం శేషకర్మాననుష్ఠానాధికరణే సూత్రే 14-15)।

సౌత్రామణ్యాం చ గ్రహేషు ॥14॥ తద్వచ్చ శేషవచనమ్ ॥15॥

తృతీయాధికరణమారచయతి-

సౌత్రామణ్యాం గ్రహే స్విష్టకృదాద్యస్తి న వాఽస్తి తత్ ।

శేషణాన్న సురాక్షీరయోరన్యత్రోపయోగతః ॥5॥

సౌత్రామణినామకే యాగే శ్రూయతే - 'పయోగ్రహాః సురాగ్రహాశ్చ గృహ్యన్తే' ఇతి। తత్ర ప్రకృతిగత సోమద్యహేష్వివ శేషకార్యే స్విష్టకృదాదికమస్తి। న చాత్ర పూర్వవచ్ఛేషాభావః। 'ఉచ్ఛినష్టి, న సర్వే జుహోతి' ఇత్యవశేషయితవ్యత్వశ్రవణాత్- ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। అవశిష్టస్యాన్యత్రోపయోగశ్రవణాత్। 'బ్రాహ్మణం పరిక్రీణీయాదుచ్ఛేషణస్య పాతారమ్' ఇతి శ్రూయతే। 'యది బ్రాహ్మణం న విన్దేత, వల్మీకవపాయామవనయేత్' ఇతి చ । 'శతాతృణాయామవనేయత్' ఇతి చ । శతచ్ఛిద్రా కుమ్భీ శతాతృణా। తస్మాత్- నాస్తి స్విష్టకృదాదికమ్ ॥5॥

(చతుర్థే సర్వపృష్ఠేష్టౌ స్విష్టకృదిడాదీనాం సకృదనుష్ఠానాధికరణే సూత్రే 16-17)।

ద్రవ్యైకత్వే కర్మభేదాత్ప్రతికర్మ క్రియేరన్ ॥16॥ అవి-

భాగాచ్చ శేషస్య సర్వాన్ప్రత్యవిశిష్టత్వాత్ ।।17।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

రథంతరాదిభిర్భిన్నా ఇన్ద్రాస్తేషాం న భిద్యతే ।
పురోడాశస్తత్ర శేషకార్యే కిం భిద్యతే న వా ।।6।।
భిద్యతే కర్మణాం భేదాచ్చోద్ధక్తైః పృథగుక్తితః ।
శేషస్య సర్వతుల్యత్వాత్తత్కార్యే సకృదిష్యతామ్ ।।7।।

'య ఇన్ద్రియకామో వీర్యకామః స్యాత్, తమేతయా సర్వపృష్ఠయా యాజయేత్' ఇతి విహితాయామిష్టౌ షడిన్ద్రా ఏవం శ్రూయన్తే- 'ఇన్ద్రాయ రాథంతరాయ, ఇన్ద్రాయ బార్హతాయ, ఇన్ద్రాయ వైరాజాయ, ఇన్ద్రాయశాక్వరాయ, ఇన్ద్రాయ రైవతాయ' ఇతి। తత్ర స్వరూపేణైకోఽపీన్ద్రః పృష్ఠస్తోత్రేషు షట్సు విహితానాం షణ్ణాం రథంతరాది సామ్నాం సంబన్ధేన విశేష్యమాణః షోఢా భిద్యతే। తాసాం సర్వాసామిన్ద్రదేవతానామేక ఏవ పురోడాశో విధీయతే- 'ద్వాదశకపాలః పురోడాశో భవతి। వైశ్వదేవత్వాయ' ఇతి। తస్మింశ్చ పురోడాశే ప్రోక్తదేవతాభ్యః పృథక్పృథక్ప్రదానాయ బహుభ్యః ప్రదేశేభ్యోఽవదానం శ్రూయతే- 'సమన్తం పర్యవద్యతి' ఇతి। తత్ర దేవతాభేదేన ప్రదానభేదేన చ కర్మణాం భేదే సతి

పృథగతిదేశాత్స్విష్టకృదిడాది శేషకార్యే షట్కృత్వః పృథక్కర్తవ్యమ్ - ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। శేషస్యైకత్వేన తత్ప్రతిపత్తేః పృథక్త్వాసంభవాత్। తస్మాత్- సకృదేవ కార్యమ్ ।।6।।7।।

(పఞ్చమే - ఐన్ద్రవాయవగ్రహే ద్విఃశేషమక్షణాధికరణే సూత్రమ్)।

ఐన్ద్రవాయవే తు వచనాత్ప్రతికర్మ భక్షః స్యాత్ ।।18।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

ఐన్ద్రవాయవశేషస్య సకృద్భక్ష ఉతాసకృత్ ।
పూర్వన్యాయాత్సకృత్ప్రాప్తౌ ద్విర్భక్షో వచనాద్భవేత్ ।।8।।

జ్యోతిష్టోమే యోఽయమైన్ద్రవాయవగ్రహః' తత్ర సంస్కార్యస్య సోమస్యైకత్వాత్సకృదేవ శేషకార్యమ్- ఇతి చేత్।

మైవమ్। 'ద్విరైన్ద్రవాయవస్య భక్షయతి, ద్విర్హ్యేతస్య వషట్కరోతి' ఇతి వచనాద్విర్భక్షణమ్ ।।8।।

(షష్ఠే సోమే శేషభక్షణాధికరణే సూత్రాణి 19-21)।

సోమేఽవచనాద్భక్షో న విద్యతే ।।19।। స్యాద్వాఽ-

న్యార్థదర్శనాత్ ।।20।। వచనాని త్వపూర్వత్వాత్తస్మా-

ద్యథోపదేశం స్యుః ।।21।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి -

సోమేష్వభక్షో భక్షో వా న భక్షో గ్రహహోమతః ।

అల్పోక్తేరస్తి శేషోఽస్య భక్షోఽపూర్వవచోబలాత్ ।।9।।

సోమయాగేషు శేషభక్షో నాస్తి, 'యద్గ్రహాఞ్జుహోతి' ఇతి కృత్స్నగ్రహేణాఽఽహుతి శ్రవణాత్కుమ్భీష్వివ శేషాభావాత్- ఇతి చేత్ ।

మైవమ్ । 'అల్పం జుహోతి' ఇతి విశేషవచనాచ్ఛేషః సిధ్యతి । తద్భక్షణం త్వపూర్వార్థ ప్రతిపాదకవచనేభ్యోఽవగమ్యతే । 'ఆశ్వినం భక్షయన్తి' ద్విరైన్ద్రవాయవస్య భక్షయన్తి' 'సదసి భక్షయన్తి' ఇత్యాదీని వచనాన్యపూర్వార్థం ప్రతిపాదయన్తి । తతో భక్షవిధానాదస్తి సోమేషు భక్షః।।9।।

(సప్తమే చమసినాం శేషభక్షాధికరణే సూత్రమ్-)।

చమసేషు సమాఖ్యానాత్సంయోగస్య తన్నిమిత్తత్వాత్ ।।22।।

సప్తమాధికరణమారచయతి-

కిం ప్రైతు హోతుశ్చమస ఇత్యభక్షోఽథ భక్షణమ్ ।

అభక్షోఽనుక్తితో హోతుశ్చమసేత్యాఖ్యయాఽస్తు తత్ ।।10।।

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే- 'ప్రైతు హోతుశ్చమసః, ప్ర బ్రహ్మణః, ప్రోద్గాతౄణాం, ప్ర యజమానస్య, ప్రయన్తు సదస్యానామ్' ఇతి । తత్ర- వచనామావాదభక్షః- ఇతి చేత్।

మైవమ్ । సమాఖ్యాగతే చమసశబ్దే భక్షణస్య ప్రతీయమానత్వాత్ । 'చమ్యతే భక్ష్యతే సోమోఽస్మిన్పాత్రవిశేషే' ఇతి హి తద్వ్యుత్పత్తిః। తస్మాత్-అస్తి తద్భక్షణమ్ ।।10।।

(అష్టమే- ఉద్గాతౄణాం సహ సుబ్రహ్మణ్యేన భక్షాధికరణే సూత్రాణి - 23-26)।

ఉద్గాతృచమసమేకః శ్రుతిసంయోగాత్ ।।23।। సర్వే వా

సర్వసంయోగాత్ ।।24।। స్తోత్రకారిణాం వా తత్సంయో-

గాద్బహుశ్రుతేః ।।25।। సర్వే తు వేదసంయోగాత్కారణాదే-

కదేశే స్యాత్ ।।26।।

అష్టమాధికరణమారచయతి -

ప్రోద్వాతౄణామితి హ్యేక ఉద్గాతా భక్షయేదుత ।

సర్వేఽపి కింవా సుబ్రహ్మణ్యేనోక్తాః సామగాయినః ॥11॥

సహితాస్తేన తే వాఽఽద్య ఉద్గాతృశ్రుతితోఽఖిలాః ।

బహుత్వాద్గానయోగేన తృతీయో రూఢిబాధితే ॥12॥

యోగే సమాఖ్యయా దణ్డిన్యాయాదన్త్యోఽత్ర భాష్యగః ।

సదసి స్థిత్యభావేన తృతీయో వాతింకోదితః ॥13॥

పూర్వోదాహృతవాక్యే 'ప్రోద్వాతౄణామ్' ఇత్యత్రైకస్యైవ భక్షః। ఉద్గీథశబ్దాభిధేయాయాః సామభక్తేరు- ద్గాతర్యుద్గాతృప్రాతిపదికస్య రూఢత్వాత్ - ఇత్యేకః పూర్వపక్షః। 'ఉద్గాతౄణామ్' ఇత్యస్య బహుత్వస్యైకస్మి న్నసంభవాదుద్గాత్రోపలక్షితాః షోడశర్త్విజః సర్వేఽపి భక్షయేయుః- ఇతి ద్వితీయః। ఉద్గీథప్రస్తావప్రతి హారాన్సామభాగానుద్వాతృప్రస్తోతృప్రతిహర్తారః ప్రయోగకాలే గాయన్తి।'ఉదుత్కర్షేణ గాయన్తి' ఇతి యోగేనోద్వాతారస్త్రయో భక్షయేయుః- ఇతి తృతీయః పక్షః ।

'రూఢిర్యోగమపహరతి' ఇతి న్యాయాదేక ఏవోద్గాతా । తేన చ బహువచనోపపత్తయే ప్రత్యాసన్నా ఉపలక్ష్యన్తే। ప్రత్యాసత్తిశ్చ ప్రస్తోతృప్రతిహర్త్రోరివ సుబ్రహ్మణ్యస్యాప్యస్తి। సామవేదాధ్యాయిత్వేన సుబ్రహ్మణ్యాహ్వానరూపే తదీయకర్మణ్యప్యౌద్గాత్రసమాఖ్యాయాః సత్త్వాత్। తస్మాత్- 'సుబ్రహ్మణ్యేన సహితాశ్చత్వారః సామగా భక్షయేయుః'- ఇత్యయమన్త్యః పక్షో భాష్యకారస్యాభిమతః।

వార్తికకారస్తు - సదసో భక్షణస్థానత్వాత్సుబ్రహ్మణ్యస్య సదస్యప్రవేశాత్తేన విరహితా అవశిష్టాః సామగా భక్షయన్తి- ఇతి తృతీయం పక్షమఙ్గీచకార ॥11॥12॥13॥

(నవమే ప్రావస్తుతోఽపి సోమభక్షణాధికరణే సూత్రాణి 27-30)।

ప్రావస్తుతో భక్షో న విద్యతేఽనామ్నానాత్ ॥27॥ హారి-

యోజనే వా సర్వసంయోగాత్ ॥28॥ చమసినాం వా సం-

నిధానాత్ ॥29॥ సర్వేషాం తు విధిత్వాత్తదర్థా చమ-

సిశ్రుతిః ॥30॥

నవమాధికరణమారచయతి-

కిం స్యాచ్చమసినామేవ హారియోజనభక్షణమ్ ।

సర్వేషాం వాఽగ్రిమస్తేషాం పూర్వవాక్యేణ సంనిధేః ।।14।।

లిప్సన్తే సర్వ ఏవేతి హారియోజనవాక్యతః ।

గ్రావస్తుతోఽప్యస్తి భక్షశ్చమసిత్వమకారణమ్ ।।15।।

'హరిరసి హారియోజనః' ఇత్యనేన మన్త్రేణ గృహ్యమాణో గ్రహో హారియోజనః । హోతృబ్రహ్మాదయ శ్చమసినః । యస్తు చతుర్ణో హోతౄణాం మధ్యే చతుర్థో గ్రావస్తున్నామకేఽస్తి, నాసౌ చమసీ। తత్ర చమసినామేవ హారియోజనభక్షణమ్। కుతః- "యథాచమసమన్యాంశ్చమసాంశ్చమసినో భక్షయన్తి, అథైతస్య హారియోజనస్య సర్వ ఏవ లిప్సన్తే' ఇత్యత్ర పూర్వవాక్యే చమసినాం సంనిహిత్వేనోత్తరవాక్యే సర్వశబ్దేన తేషామేవాభిధాతవ్యత్వాత్। అతో నాస్తి గ్రావస్తుతస్తత్ర భక్షః- ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- అథశబ్దేనైవకారేణ చ చమసిమాత్రశఙ్కామపోద్య వాక్యేన విహితస్య సర్వమక్షణస్య సంనిధిమాత్రేణ సంకోచాయోగాదస్తి గ్రావస్తుతోఽపి భక్షః। తస్మాత్- చమసిత్వం న భక్షణే కారణమ్ ।।14।।15।।

(దశమే వషట్కరణస్యభక్షనిమిత్తతాధికరణే సూత్రమ్ -)।

వషట్కారాచ్చ భక్షయేత్ ।।31।।

దశమాధికరణమారచయతి-

ఆద్యమక్షో వషట్కర్తుర్విధిః ప్రాథమ్య ఏవ కిమ్ ।

కింవా తద్యుక్తభక్షే స్యాద్వషట్కారనిమిత్తకే ।।16।।

అప్రాప్తేరగ్రిమో మైవం సమాసస్థిత్యసంభవాత్ ।

విశిష్టస్య విధిస్తస్మాద్వషట్కారోఽపి కారణమ్ ।।17।।

'వషట్కర్తుః ప్రథమభక్షః' ఇత్యేవం శ్రూయతే। వషట్కర్తా హోతా । తస్య భక్షణం సమాఖ్యయా ప్రాప్తమ్ । ప్రాథమ్యం త్వప్రాప్తమితి తదేవాత్ర విధియతే - ఇతి చేత్।

మైవమ్। 'ప్రథమభక్షః' ఇత్యస్య సమస్తపదత్వేన 'యో భక్షః, స ప్రథమః' ఇత్యేయం విచ్ఛిద్యాన్వే తుమయోగ్యత్వాత్ప్రాథమ్యవిశిష్టభక్షణమత్ర విధీయతే। తస్మిన్భక్షణే వషట్కారః కారణమ్ ।।16।।17।।

(ఏకాదశే హోమాభిషవయోరపి భక్షనిమిత్తతాధికరణే సూత్రమ్-)।

హోమాభిషవాభ్యాం చ ।।32।।

ఏకాదశాధికరణమారచయతి-

ఆఖ్యావచోవషట్కారా ఏవ కిం భక్ష హేతవః ।

కింవాఽభిషవహోమౌ చ తత్రాఽఽద్యోఽస్తూక్తయా దిశా ।।18।।

హవిర్ధానేఽభిషుత్యాథ హుత్వా సదసి భక్షయేత్ ।

ఇతి శ్రుతత్వతస్తౌ చ భక్ష హేతూ యథేత్తరే ।।19।।

'ప్రైతు హోతుశ్చమసః' ఇత్యత్ర సమాఖ్యా భక్ష హేతుః। హారియోజనే వాక్యమ్। 'వషట్కర్తుః ప్రథమభక్షః' ఇత్యత్ర వషట్కారః। ఇత్యేవముక్తత్వాత్త్రయ ఏవ భక్ష హేతవః- ఇతి చేత్।

మైవమ్। 'హవిర్ధానే గ్రావభిరభిషుత్యాఽఽహవనీయే హుత్వా ప్రత్యఞ్చః పరేత్య సదసి భక్షాన్భక్షయన్తి' ఇతి శ్రూయతే। ఉత్తరవేద్యాః ప్రతీచీనే సదసః ప్రాచీనే మణ్డలేఽమిషవః। ఉత్తరవేద్యాం హోమః। సదసి భక్షణమ్। తత్ర- అభిషవహోమయోర్వచనాన్తరప్రాప్తయోరవిధేయతయా తౌ నిమిత్తత్వేనానూద్య భక్షణం విధీయతే। తస్మాత్- సమాఖ్యాదివదేతయోరపి భక్షణహేతుత్వమస్తి ।।18।।19।।

(ద్వాదశే వషట్కర్త్రాదీనాం చమసే సోమభక్షాధికరణే సూత్రాణి 33-35)।

ప్రత్యక్షోపదేశాచ్చమసానామవ్యక్తః శేషే ।।33।। స్యాద్వా

కారణమావాదనిర్దేశశ్చమసానాం కర్తుస్తద్వచనత్వాత్

।।34।। చమసే చాన్యదర్శనాత్ ।।35।।

ద్వాదశాధికరణమారచయతి-

హేతుసంఘే వికల్పః కిం బాధో వాఽథ సముచ్చయః।

సామ్యాద్వికల్పే బాధ్యన్తాం సావకాశాః సమాఖ్యయా ।।20।।

నైవ వాచనికం బాధ్యం భక్షణేఽత్ర విభాగశః ।

సిద్ధే వికల్పో నో యుక్తః స్వీకార్యోఽతః సముచ్చయః ।।21।।

'ప్రైతు హోతుశ్చమసః, ప్ర బ్రహ్మణః'- ఇత్యత్ర చిమసిషు సమాఖ్యా భక్షణే హేతుః। 'వషట్కర్తుః ప్రథమభక్షః' ఇత్యత్ర వషట్కారో హోతుర్భక్ష హేతుః। 'హవిర్ధానే గ్రావమిరభషుత్యాఽఽహవనీయే హుత్వా సదసి భక్షయన్తి' ఇత్యత్రాభిషవసహితో హోమోఽధ్వర్యోర్భక్ష హేతుః। తత్ర చమసవషట్కారయోః సంఘో హోతరి ప్రాప్తః। చమసాభిషవసంఘోఽధ్వంయౌం ప్రాప్తః।తత్ర హేతుద్వయస్య సమానబలత్వాద్వికల్పే సత్యన్యతర నిమిత్తకృతమేవం భక్షణమ్- ఇత్యాద్యః పక్షః। వషట్కారాదిహేతోశ్చమసేతరగ్రహే సావకాశత్వాన్నిరవకాశయా చమసిసమాఖ్యయా తద్బాధే సతి చమసిషు పాక్షికమపి వషట్కారాది హేతుకం భక్షణం నాస్తి- ఇతి ద్వితీయః పక్షః ।

'వషట్కర్తుః' ఇత్యాదివాక్యస్య ప్రబలత్వాత్సమాఖ్యయా బాధో న యుక్తః। మిరవకాశతయా సాఽపి ప్రబలా- ఇతి చేత్। తర్హి ప్రమాణద్వయేన పృథగ్భక్షణే విహితే సముచ్చయోఽభ్యుపేయః, న చ వ్రీహియవవద్వికల్పః। తత్ర పురోడాశానిష్పాదనస్య దృష్టప్రయోజనస్యైకత్వాత్ । ఇహ తు నియమాదృష్టార్థే భక్షణమ్। తచ్చాదృష్టం యథావచనం ద్వివిధమ్। తస్మాత్సముచ్చయః ।।20।।21।।

(త్రయోదశే హోతుః ప్రథమభక్షాధికరణే సూత్రాణి 36-39)।

ఏకపాత్రే క్రమాదధ్వర్యుః పూర్వో భక్షయేత్ ।।36।। హోతా

వా మన్త్రవర్ణాత్ ।।37।। వచనాచ్చ ।।38।। కా-

రణానుపూర్వ్యాచ్చ ।।39।।

త్రయోదశాధికరణమారచయతి-

ఏకపాత్రే కిమధ్వర్యురద్యాత్పూర్వప్రుతేతరః ।

తద్ధస్తే పాత్రసంస్థానాత్తస్య ప్రథమభక్షణమ్ ।।22।।

పాహి హోతేవ నః పూర్వమితి మన్త్రేణ పూర్వతా ।

వషట్కర్తుస్తదుక్తేశ్చ న్యాయబాధ్యం వచో నహి ।।23।।

ఏకస్మిన్పాత్రే వహనాం క్వచిద్విహితం భక్షణమ్- తత్ర- అధ్వర్యుః ప్రథమం భక్షయేత్పాత్రసంనిధానాత్ - ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। లిఙ్గవాక్యాభ్యాం హోతుః ప్రథమమక్షావగమాత్। 'హోతేవ నః ప్రథమః పాహి' ఇతి ఋత్విజోఽధ్వర్యుం సంబోధ్యైవం ప్రార్థయన్తే- 'యథా హోతాఽస్మత్తః పూర్వే భక్షయిత్వా శేషప్రదానేనాస్మాన్పాలితవాన్, తథా త్వమపి వాహి' ఇతి। తదేతద్ధోతుః ప్రథమభక్షే లిఙ్గమ్। వాక్యం చైవమామ్నాతమ్- 'వషట్కర్తుః ప్రథమభక్షః' ఇతి। తత్ర విశిష్టవిధానాత్ప్రాథమ్యమిప సిధ్యతి। న చైతద్వచనం పాత్రసంనిధిరూపేణ

న్యాయమాత్రేణ బాధితుం శక్యమ్। తస్మాత్ - హోతా ప్రథమం భక్షయేత్ ।।22।।23।।

(చతుర్దశే భక్షస్యానుజ్ఞాపూర్వకత్వాధికరణే సూత్రమ్ -)।

వచనానుజ్ఞాతభక్షణమ్ ।।40।।

చతుర్దశాధికరణమారచయతి-

నానుజ్ఞాపూర్వకో భక్షస్తత్పూర్వో వాఽత్ర లాఘవాత్ ।

ఆద్యో నానుపహూతేన పేయ ఇత్యుక్తితోఽన్తిమః ।।24।।

అనుజ్ఞాభక్షయోర్ద్వయోరనుష్ఠితౌ గౌరవాద్భక్షమాత్రమ్ - ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। 'తస్మాత్సోమాం నానుపహూతేన పేయః' ఇతి వచనేనానుజ్ఞాయా ఆవశ్యకత్వాత్ ।।24।।

(పఞ్చదశే వైదికవచనేనానుజ్ఞాపనాధికరణే సూత్రమ్)।

తదుపహూత ఉపహ్వయస్వేత్యనేనానుజ్ఞాపయేల్లిఙ్గాత్ ।।41।।

పఞ్చదశాధికరణమారచయతి-

కిమనుజ్ఞా లౌకికోక్త్యా వేదోక్త్యా వా యథా తథా ।

అవిశేషాదుపహ్వానమన్త్రలిఙ్గాత్తు వైదికీ ।।25।।

'ఉపహూత ఉపహ్వాయస్వ'- ఇత్యయం మన్త్రో లిఙ్గేన మన్త్రమనుజ్ఞాయాం వినియుఙ్క్తే। తస్మాత్- వైదికోక్త్యా తదనుజ్ఞానమ్ ।।25।।

(షోడశే వైదికవాక్యేన ప్రతివచనాధికరణే సూత్రమ్-)।

తత్రార్థాత్ప్రతివచనమ్ ।।42।।

షోడశాధికరణమారచయతి -

ఉపహ్వయస్వోపహూత ఇత్యశేషో ద్వయోర్భవేత్।

అనుజ్ఞానుజ్ఞాపనయోరథవాఽసౌ విభజ్యతే ।।26।।

విభాగకరణాభావాదశేషశ్చేన్న లిఙ్గతః ।

ఉపహ్వయేత్యనుజ్ఞప్తావనుజ్ఞానే తథేతరః ।।27।।

'ఉపహూత ఉపహూవయస్వ' ఇత్యస్మిన్మన్త్రే మధ్యమపురుషైకవచనాన్తో భాగః పశ్చాత్పఠితోఽపి ప్రశ్నసమత్వాత్ప్రథమభావిన్యనుజ్ఞాపనే సమర్థః। ప్రథమైకవచనాన్తస్తు ప్రథమపఠితోఽప్యుత్తరసమానత్వా త్పశ్చాద్భావిన్యామనుజ్ఞాయాం సమర్థః। తస్మాత్- లిఙ్గేన విభజ్య వినియుజ్యతే ।।26।।27।।

(సప్తదశే- ఏకపాత్రాణామనుజ్ఞాపనాధికరణే సూత్రమ్ -)।

తదేకపాత్రాణాం సమవాయాత్ ।।43।।

సప్తదశాధికరణమారచయతి-

ఉపహ్వానమశేషాణాముత స్యాదేకపాత్రిణామ్ ।

అదృష్టహేతోరాద్యః స్యాద్దృష్టాధిక్యాదితోఽన్తిమః ।।28।।

అనుజ్ఞాపనస్యాదృష్టం ప్రయోజనమ్ । తచ్చ విభిన్నపాత్రేష్వపి సమానమ్- ఇతి చేత్ । న । దృష్టప్రయోజనస్య సద్భావాత్। సాధారణే వస్తుని కథంచిద్భాగాధిక్యేఽపరాధో భవతి। అతో న్యూనాధికత్వపరిహారనిమిత్తమనుజ్ఞాపనమేకపాత్రిణామేవ ।।28।।

(అష్టాదశే స్వయంయష్టుర్భక్షాస్తిత్వాధికరణే సూత్రాణి 44-45)।

యాజ్యాపనయేనాపనీతో భక్షః ప్రవరవత్ ।।44।।

యష్టుర్వా కారణాగమాత్ ।।45।। ప్రవృత్తత్వాత్ప్రవరస్యా-

నపాయః ।।46।।

అష్టాదశాధికరణమారచయతి-

హోతుర్యాజ్యాపనీతౌ కిం న వషట్కారభక్షయోః।

అపనీతిరుతాపాయో నాపనీతిర్విభేదతః ।।29।।

యజమానేన యష్టవ్యం న వినేష్టిర్వషట్కృతిమ్ ।

వషట్కారో యాజ్యయాఽతః సహాపైత్యదనం తథా ।।30।।

జ్యోతిష్టోమ ఋతుయాజనామకేషు యాగేష్వామ్నాయతే- "యజమానస్య యాజ్యా సోఽభిప్రేష్యతి- హోతరేతద్యజ- ఇతి, స్వయం వాం నిషద్య యజతి" ఇతి। హౌత్రే కాణ్డే సమామ్నాతా యాజ్యాః సమాఖ్యయా హోతుః ప్రాప్తాః। తాసు కాచిద్యాజ్యా హోతురపనీయ యజమానస్య విధీయతే। తతో యజమానః స్వేచ్ఛయా హోతారం వా ప్రేష్యతి, స్వయం వా యాజ్యాం పఠతి। తత్ర త్వపాఠపక్షే యాజ్యా హోతురపనీయతే, న తు వషట్కారభక్షావపనీయేతే। తయోర్యాజ్యాయామనన్తర్భావాత్। అతో హోతా వషట్కరోతి భక్షయతి చ ఇతి ప్రాప్తే, -

బ్రూమః- 'స్వయం వా నిషద్య యజతి' ఇతి పక్షస్వీకారాద్యజమానేన స్వయం యాగః కర్తవ్యః। స చ యాగో వషట్కారమన్తరేణ న సంభవతి। 'యాజ్యాయా అధి వషట్కరోతి' ఇతి తద్విధానాత్ । నను- యజమానో యాజ్యాం పఠతు, హోతా వషట్కరోతు- ఇతి చేత్। మైవమ్। 'అనవానం యజతి' ఇతి యాజ్యావషట్కారయోర్మధ్యే శ్వాసనిషేధేనైకకర్తృకత్వావగమాత్। అతో యాజ్యయా సహ వషట్కారో హోతురపైతి। తదపాయే వషట్కారనిమిత్తో భక్షశ్చ హోతురపేత్య యజమానే నివిశతే ।।29।।30।।

(ఏకోనవింశే ఫలచమసస్యేజ్యావికారతాధికరణే సూత్రాణి 47-51)।

ఫలచమసో నైమిత్తికో భక్షవికారః శ్రుతిసంయో-

గాత్ ।।47।। ఇజ్యావికారో వా సంస్కారస్య తద-

ర్థత్వాత్ ।।48।। హోమాత్ ।।49।। చమసైశ్చ

తుల్యకాలత్వాత్ ।।50।। లిఙ్గదర్శనాచ్చ ।।51।।

ఏకోనవింశాధికరణమారచయతి-

న్యగ్రోధపిష్టం సోమస్య స్థానే క్షత్రియవైశ్యయోః ।

భక్షమాత్రే వికుర్యాత్తత్సోమయాగేఽపి వా తథా ।।31।।

బిభక్షయిషయా వాక్యముపక్రమ్యోపసంహృతమ్।

భక్షం యచ్ఛేదితి తతో వికారో భక్షమాత్రగః ।।32।।

ఫలాఖ్యచమసేనాసౌ యజేతేతి శ్రుతత్వతః ।

ఇజ్యాయాం చ వికారోఽస్తి యాగార్థా భక్షసంస్కృతిః ।।33।।

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే- 'యది రాజన్యం వైశ్యం వా యాజయేత్, స యది సోమం బిభక్షయిషేత్, న్యగ్రోధస్తిభినీరాహృత్య తాః సంపిష్య దధన్యున్మృజ్య తమస్మై భక్షం ప్రయచ్ఛేత్, న సోమమ్' ఇతి । స్తిభిన్యో ముకులాని। తత్ర- ఉపక్రమోపసంహారయోర్భక్షవిషయత్వాద్భక్షమాత్రే సోమః పిష్టేన విక్రియతే - ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। 'యదాఽన్యాశ్చమసాఞ్జుహ్వతి, అథైతస్య దర్భతరుణకేనోపహత్య జుహోతి' ఇతి శ్రుతమ్। తత్ర ఫలచమసరూపేణ యథోక్తపిష్టేన యాగమఙ్గీకృత్య తరుణకగుణో విధీయతే। కించ - ఇష్టద్రవ్య సంస్కారో హి భక్షః। స చ యాగమన్తరేణానుపపన్నః। తస్మాత్- యాగేఽపి వికారః ।।31।।32।।33।।

(వింశే బ్రాహ్మణానామేవ రాజన్యచమసానుప్రసర్పణాధికరణే సూత్రే 52-53)।

అనుప్రసర్పిషు సామాన్యాత్ ।।52।।

బ్రాహ్మణా వా తుల్యశబ్దత్వాత్ ।।53।।

వింశాధికరణమారచయతి-

రాజసూయే క్వచిత్కర్తుశ్చమసో దశభిర్ద్విజైః ।

మక్ష్యః కిం తత్ర రాజన్యా భక్షకా బ్రాహ్మణా ఉత ।।34।।

ఆద్యో భానాత్సంఖ్యయైకజైతేర్విప్రాః శతం దశ ।

చమసానద్యురిత్యుక్త్యా రాజపాత్రం చ విప్రగమ్ ।।35।।

రాజసూయే దశపేయనామకే యాగే శ్రూయతే- 'దశ దశైకైకం చమసమనుప్రసర్పన్తి' ఇతి। తత్ర యజమానస్య రాజన్యస్య యశ్చమసః, సోఽయం రాజన్యైరేవ దశభిర్భక్షణీయః। కుతః।'దశ' ఇతి సంఖ్యాయా జాత్యేకత్వప్రతిభానాత్ । తథా హి - దశపేయస్య జ్యోతిష్టోమవికృత్వాత్రాకృతం ధర్మజాతం చోదకేన ప్రాప్తమ్। ప్రకృతౌ చ - యజమానచమసస్య భిన్నజాతిభిర్భక్షణం నాస్తి, ఇత్యత్రాపి తథైవ ప్రప్తమ్। యది- అత్ర 'దశ' ఇతి విశేషో విధీయతే, తర్హి ప్రాకృతం భక్షసంఖ్యామాత్రం నివర్తతామ్, నత్వేకజాతిత్వమ్। తస్మాత్- రాజన్యో యజమానోఽన్యై రాజన్యైర్నవభిః సహ భక్షయేత్- ఇతి ప్రాప్తే,-

బ్రూమః- ప్రకృతితః ప్రాప్తేషు దశసు చమసేషు భక్షణాయాముప్రసర్పతాం పురుషాణాం 'దశ, దశ, ఇతి వీప్సయా ప్రతిచమసం దశసంఖ్యాం

విధాయార్థసిద్ధాం శతసంఖ్యామనూద్య సంఖ్యేయానాం సర్వేషాం బ్రాహ్మణ్యం విధీయతే -'X శతం బ్రాహ్మణాః పిబన్తి' ఇతి । తథా సతి- యజమానస్యాపి రాజన్యస్య యత్ర చమసభక్షో నాస్తి, తత్ర కుతోఽన్యే రాజన్యా భక్షయేయుః। తస్మాత్ - బ్రాహ్మణా ఏవ భక్షకాః ।।34।।35।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే

తృతీయాధ్యాయస్య పఞ్చమః పాదః ।।5।।

	అత్ర పాదే	ఆదితః।
అధికరణాని	20	184।
సూత్రాణి	53	515।

(అథ తృతీయాధ్యాయస్య షష్ఠః పాదః)।

(ప్రథమే స్త్రువాదిషు ఖాదిరతాదివిధ్యైః ప్రకృతిగామితాధికరణే

సూత్రాణి 1-8)।

సర్వార్థమప్రకరణాత్ ।।1।। ప్రకృతౌ వాఽద్విరుక్త-

త్వాత్ ।।2।। తద్వర్జే తు వచనప్రాప్తే ।।3।। దర్శ-

నాదితి చేత్ ।।4।। న చోదనైకార్థ్యాత్ ।।5।।

ఉత్పత్తిరితి చేత్ ।।6।। న తుల్యత్వాత్ ।।7।।

చోదనార్థకాత్స్న్యంత్తు న ముఖ్యవిప్రతిషేధాత్ప్రకృ-

త్యర్థః ।।8।।

షష్ఠపాదస్య ప్రథమాధికరణమారచయతి-

ప్రకృతౌ వికృతౌ వా స్యాద్యస్య పర్ణేత్యసౌ విధిః ।

ప్రకృతావేవ వా తుల్యాద్వచనాదుభయోరసౌ ।।1।।

జుహూమాశ్రిత్య పర్ణత్వవిధిః ప్రకృతిమాత్రగః ।

చోదకేనోభయప్రాప్తేర్వికృతౌ విధినాఽత్ర కిమ్ ।।2।।

అనారభ్య శ్రూయతే- 'యస్య పర్ణమయీ జుహూర్భవతి, న స పాపం శ్లోకం శృణోతి' ఇతి । తత్ర- అవ్యభిచరితక్రతుసంబన్ధవతీం జుహూమాశ్రిత్య తద్ధేతుః పర్ణవృక్షో వాక్యేన విధీయతే- 'యా జుహూః సా పర్ణమయీ' ఇతి । వాక్యం చ ప్రకృతివికృత్యోస్తుల్యమేవ ప్రవర్తతే । ఉభయత్రాఽఽశ్రయభూతాయా జుహ్వాః సత్త్వాత్ । తస్మాత్- ప్రకృతివికృత్యోరుభయోరప్యయం విధిః- ఇతి ప్రాప్తే, -

బ్రూమః- కిమయం విధిర్వికృతౌ చోదకాత్పూర్వే నివిశతే, పశ్చాద్వా । నాఽఽద్యః । ఆశ్రయభూతాయా జుహ్వాశ్చోదకమన్తరేణాసంభవాత్ । ద్వితీయే తు పర్ణత్వమపి జుహ్వా సహైవ చోదకేనాతిదిశ్యతే । తత్ర పునర్విధివైయర్థ్యాదయం విధిః ప్రకృతిమాత్రగః । ఏవం 'యస్య స్వాదిరః స్రుబో భవతి' ఇత్యుదాహరణీయమ్ ।।1।।2।।

(ద్వితీయే సామిధేనీనాం సప్తదశసంఖ్యాయా వికృతిగామితాధికరణే సూత్రమ్-)।

ప్రకరణవిశేషాత్తు వికృతౌ విరోధి స్యాత్ ।।9।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

సామిధేనీః సప్తదశ ప్రకృతౌ వికృతావుత ।

పూర్వవత్ప్రకృతౌ పాఞ్చదశ్యేనైతద్వికల్ప్యతే ।।3।।

వికృతౌ సాప్తదశ్యం స్యాత్ప్రకృతౌ ప్రక్రియాబలాత్ ।

పాఞ్చదశ్యావరుద్ధత్వాదాకాఙ్క్షాయా నివృత్తితః ।।4।।

అనారభ్య శ్రూయతే- 'సప్తదశ సామిధేనీరనుబ్రూయాత్' ఇతి । 'ప్రవో వాజా అభిద్యవ' - ఇత్యాద్యా అగ్నిసమిన్ధనార్థాం ఋచః సామిధేన్యః । తాసాం సాప్తదశ్యం పూర్వభ్యాయేన ప్రకృతిగతమ్ । యది ప్రకృతౌ 'పఞ్చదశ సామిధేనీరన్వాహ' ఇతి విధిః స్యాత్, తర్హి పాఞ్చదశ్యసాప్తదశ్యే వికల్పేయాతామ్- ఇతి ప్రాప్తే, -

బ్రూమః- వికృతావేవ సాప్తదశ్యం నివిశతే। ప్రకృతౌ పాఞ్చదశ్యేనావరుద్ధానాం సామిధేనీనాం సంఖ్యాకాఙ్క్షాయా అభావాత్। న చ

- ప్రాఞ్చదశ్యసాప్తదశ్యవాక్యయోః సమానబలత్వాదవరోధా భావః- ఇతి శఙ్కనీయమ్। పాఞ్చదశ్యే ప్రకరణానుగ్రహస్యాధికత్వాత్। తస్మాత్- మిత్రవిన్దాధ్వర కల్పాదివికృతౌ సాప్తదశ్యమవతిష్ఠతే । న చాత్ర పూర్వన్యాయోఽస్తి। సాప్తదశ్యస్య చోదకప్రాప్త్యభావేన పునర్విధానే దోషాభావాత్ ।।3।।4।।

(తృతీయే నైమిత్తికసాప్తదశ్యస్య ప్రకృతిగామితాధికరణే సూత్రమ్-) నైమిత్తికం తు ప్రకృతౌ, తద్వికారః సంయోగవిశేషాత్ ।।10।।

తృతీయాధికరణమారచయతి-

సాప్తదశ్యం తు వైశ్యస్య వికృతౌ ప్రకృతావుత ।

పూర్వవచ్చేన్న సంకోచాన్నిత్యే నైమిత్తికోక్తితః ।।5।।

గోదోహనేన ప్రణయేత్కామీత్యేతదుదాహరత్ ।

భాష్యకారస్తదప్యస్తు న్యాయస్యాత్ర సమత్వతః ।।6।।

'సప్తదశానుబ్రూయాద్వైశ్యస్య' ఇతి విహితం వైశ్యనిమిత్తం సాప్తదశ్యం పూర్వన్యాయేన వికృతిగతమ్- ఇతి చేత్।

మైవమ్। నైమిత్తికేనానేన వచనేన ప్రకృతిగతస్య నిత్యస్య పాఞ్చదశ్యస్య వైశ్యవ్యతిరిక్త విషయతయా సంకోచనీయత్వాత్। నిత్యం సామాన్యరూపతయా సావకాశత్వేన చ దుర్బలమ్। నైమిత్తికం తు విశేషరూపత్వనిరవకాశత్వాభ్యాం ప్రబలమ్ । తస్మాత్- వైశ్యనిమిత్తకం సాప్తదశ్యం ప్రకృతావవతిష్ఠతే।

అత్ర భాష్యకారోఽన్యదుదాజహార- 'చమసేనాపః ప్రణయేద్గోదోహనేన పశుకామస్య' ఇతి । తత్ర- ప్రకృతేశ్చమసేనావరుద్ధత్వాద్గోదోహనం వికృతౌ- ఇతి పూర్వపక్షః। కామనానిమిత్తకేన గోదోహనేన నిత్యస్య చమసస్య నిష్కామవిషయతయా సంకోచనీయత్వాత్ప్రకృతావేవ గోదోహనమ్- ఇతి రాద్ధాన్తః ।।5।।6।।

(చతుర్థే,- ఆధానస్య పవమానేష్ట్యనఙ్గతాధికరణే సూత్రాణి 11-13)।

ఇష్ట్యర్థమగ్న్యాధేయం ప్రకరణాత్ ।।11।। న వా తాసాం

తదర్థత్వాత్ ।।12।। లిఙ్గదర్శనాచ్చ ।।13।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి -

ఆధానం పవమానాదేరిష్టేరఙ్గం న వా భవేత్ ।

అగ్నీనామిష్టిశేషత్వాత్తద్ద్వారాఽస్య తదఙ్గతా ।।7।।

అనారభ్య విధామాత్తు నాఙ్గం కస్యచిదాహితిః ।

అగ్న్యర్థత్వాత్తత్సమేష్టిరగ్నయస్త్వగ్నిహోత్రగాః ।।8।।

ఇదమామ్నాయతే- 'అగ్నయే పవమానాయాష్టాదశకపాలం నిర్వపత్, అగ్నయే పావకాయ, అగ్నయే శుచయే' ఇతి। 'వసన్తే బ్రాహ్మణోఽగ్నీనాదధీత' ఇతి చ । తత్ర- ఆధానం పవమానాదీష్టీనామఙ్గం భవేత్। కుతః। దర్శపూర్ణమాసవికృతిషు పవమానాదీష్టిషు చోదకప్రాప్తానామాహవమనీయాద్యగ్నీనామిష్ట్యఙ్గత్వే సత్యగ్నిద్వారా తత్సంస్కారరూపస్యాఽఽధానస్యాపి తదఙ్గతాయా అనివార్యత్వాత్ - ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। న హ్యేతదాధానం కస్యచిత్క్రతోః ప్రకరణే పఠితమ్। కింతు - అనారభ్యాధీతమ్। అతో న కస్యాప్యేతదఙ్గమ్, కింత్వాధానవదిష్టీనామప్యగ్నిసంస్కారార్థత్వాత్పరస్పరం నాస్త్యఙ్గాఙ్గిభావశఙ్కా । నను-

పవమానేష్ట్యఙ్గత్వాభావేఽగ్నిసంస్కారవైయర్థ్యాదగ్నిద్వారా తదఙ్గత్వం యుక్తమ్- ఇతి చేత్। న। సంస్కృనామగ్నీనామగ్నిహోత్రాద్యుత్తరక్రతుషు తత్తద్వాక్యైర్వినియోగావగమాత్। తస్మాత్- నాఽఽధానమఙ్గమ్ ।।7।।8।।

(పఞ్చమే,- ఆధానస్య సర్వార్థతాధికరణే సూత్రే 14-15)।

తత్ప్రకృత్యర్థే యథాఽన్యేఽనారభ్యవాదాః ।।14।।

సర్వార్థే వాఽఽధానస్య స్వకాలత్వాత్ ।।15।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి -

ఆధానం కిం ప్రకృత్యర్థే వహ్నిమాత్రేణ వా యుతమ్।

సంస్కృతాగ్నిప్రనాడ్యైతత్పర్ణవత్ప్రకృతౌ స్థితమ్ ।।1।।

లౌకికాకారమాత్రత్వే విఫలత్వాత్క్రతౌ యుతిః ।

పర్ణస్యాఽఽహవనీయాదౌ శాస్త్రీయేఽస్తు స్వతన్త్రతా ।।10।।

అనారభ్యాధీతం పర్ణమయీత్వం యథా జుహూప్రనాడ్యా ప్రకృతౌ నివిష్టమ్, తథైవాగ్నిప్రనాడ్యా తత్సంస్కారరూపమాధానం ప్రకృతౌ నివిశతే- ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। వైషమ్యాత్। ద్వివిధో హి జుహ్వా ఆకారః- లౌకికః శాస్త్రీయశ్చ।అరత్నిమాత్రదైర్ఘ్యం హసముఖత్వత్వగ్బిలత్వాదిరూపో దృశ్యమానో లౌకికః। అపూర్వీయత్వాకారస్తు శాస్త్రీయః। తయోరపూర్వీయత్వం క్రతుప్రవేశమన్తరేణ నాస్తి। తత్ర యది లౌకికాకారమాత్రే పర్యవస్యతి, తదా పర్ణమయీత్వం విఫలం భవేత్। కాష్ఠాన్తరేణాపి తదాకారస్య

సుసంపాదత్వాత్।అచోఽపూర్వీయత్వాయ పర్ణః క్రతౌ ప్రవిష్టః। ఆహవనీయాదీనాం త్వేక ఏవ శాస్త్రీయాకారః। స చ విజీబలాదాధానేనైవ జన్యతే, నాన్యథా । తస్మాదాధానస్య క్రతుప్రవేశం వినైవ శాస్త్రీవాహవనీయాద్యాకారసంపాదనసమర్థ త్వాదగ్ని హెూత్రేణ తత్సంయుజ్యతే। తథా సతి పర్ణవైషమ్యాత్ప్రకృతావప్రవిశ్యాగ్నీనుత్పాద్య క్రతువత్స్వాత తన్త్ర్యేణావతిష్ఠతే । తతో లౌకికోపాయసంపాదితసువర్ణవ్రీహ్యాదివదాధానసంపాదితానాం స్వతన్త్రాణా మేవాఽఽహవనీయాద్యగ్నీనాం పశ్చాద్వాక్యైః క్రతుషు వినియోగోఽస్తు ।।9।।10।।

(షష్ఠే పవమానేష్టీనామసంస్కృతేఽగ్నౌ కర్తవ్యతాధికరణే సూత్రే 16-17)।

తాసామగ్నిః ప్రకృతితః ప్రయాజవత్స్యాత్ ।।16।।

న వా తాసాం తదర్థత్వాత్ ।।17।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

సంస్కృతే పవమానేష్ట్యా వహ్నౌ సేష్టిర్న వేష్టయః।

వహ్నౌ తత్సంస్కృతే కార్యాశ్చోదకస్యానురోధతః ।।11।।

చోదకః పవమానేష్టౌ న తాం ప్రాపయితుం ప్రభుః ।

అనఙ్గత్వేష్ట్యసిద్ధిభ్యామిష్టయస్యదసంస్కృతే ।।12।।

పావమానాదీష్టిభిరాహవనీయాద్యగ్నయః సంస్క్రియన్తే। సంస్కృతేష్వగ్నిష్వగ్ని హెూత్రదర్శపూర్ణమాసాది క్రతవఃప్రవర్తన్తే। తథా సతి- విమతాః పవమానేష్టయస్తాభిరిష్టిభిః సంస్కృతే బహ్నౌ కర్తవ్యాః, ఇష్టిత్వాత్, ఇతరేష్టివత్। చోదకోఽప్యేవం। సత్యనుగృహీతో భవతి। ఏతాభిరిష్టిభిః సంస్కృతే బహ్నౌ ప్రకృత్యనుష్ఠానాత్- ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- యద్యపి పవమానేష్టిర్వికృతిః, తథాఽపి చోదకో న తస్యాం పవమానేష్టౌ పవమానేష్టి మతిదేష్టుం ప్రభవతి। ప్రకృతౌ ప్రయాజాదివత్పవమానేష్టేరఙ్గత్వాభావాత్। కించ- 'ఏతస్యాః పవమానేష్టేః సంస్కృతాగ్నిసిద్ధ్యర్థం పవమానేష్ట్యన్తరాఙ్గీకారే తత్రాపి తథా' ఇత్యనవస్థాయామిష్టిరేవ న సిధ్యేత్। తస్మాత్- తాభిరిష్టిభిరసంస్కృతే వహ్నౌ పవమానేష్టయః కర్తవ్యాః ।।11।।12।।

(సప్తమే- ఉపాకరణాదీనామగ్నీషోమీయధర్మతాధికరణే సూత్రాణి 18-27)।

తుల్యః సర్వేషాం పశువిధిః ప్రకరణావిశేషాత్

।।18।। స్థానాచ్చ పూర్వస్య ।।19।। శ్వస్త్వేకేషాం

తత్ర ప్రాక్రుశ్రుతిర్గుణార్థా ।।20।। తేనోత్కృష్టస్య

కాలవిధిరితి చేత్ ।।21।। నైకదేశత్వాత్
।।22।। అర్థేనేతి చేత్ ।।23।। న శ్రుతివి-
ప్రతిషేధాత్ ।।24।। స్థానాత్తు పూర్వస్య సంస్కా-
రస్య తదర్థత్వాత్ ।।25।। లిఙ్గదర్శనాచ్చ ।।26।।
అచోదనా వా గుణార్థేన ।।27।।

సప్తమాధికరణమారచయతి -

అగ్నీషోమీయసవనీయానుబన్ధ్యపశుష్వమీ ।
ఉపాకరణముఖ్యాస్తు ధర్మాః సాధారణ న వా ।।13।।
జ్యోతిష్టోమప్రకరణే పాఠాత్సాధారణ అమీ ।
పశుధర్మాగ్రహాత్సోమయాగే తే స్యుర్నిరర్థకాః ।।14।।
అగ్నీషోమీయధర్మత్వం తేషాం స్థానాత్ప్రసిధ్యతి ।
ద్వయోరితరయోః పశ్వోః ప్రాప్యన్తే చోదకేన తే ।।15।।

అగ్నీషోమీయః, సవనీయః, అనుబన్ధ్యశ్చ, ఇత్యేతే త్రయః పశవో జ్యోతిష్టోమప్రకరణే సమామ్నాతాః। పశుధర్మాశ్చోపాకరణపర్యగ్నికరణాదయస్తత్రాఽఽమ్నాతాః। 'ప్రజాపతేర్జాయమానాః' 'ఇమం పశుమ్'- ఇత్యాభ్యామృగ్భ్యాం పశోరుపస్పర్శనముపాకరణమ్। దర్భజ్వాలయా త్రిః ప్రదక్షిణీకరణం పర్యగ్నికరణమ్। త ఏతే ధర్మాస్త్రిష్వపి పశుషు సాధారణ్యేన విధీయన్తే। త్రయాణామపి జ్యోతిష్టోమప్రకరణపాఠసామ్యాత్। నను జ్యోతిష్టోమస్య ప్రకరణే పఠితానేతాన్ధర్మాన్స ఏవ గ్రహీష్యతి, న తు పశవః- ఇతి చేత్ । న। తస్య సోమయాగత్వాత్। సోమో హ్యభిషవాదీన్ధర్మానాకాఙ్క్షతి, న తు యూపనియోజనవిశసనాదీన్ । తస్మాత్- అఙ్గేష్వనర్థకాః సన్తోఽఙ్గేషు నివిశమానా అవిశేషతస్త్రిష్వపి పశుష్వవతిష్ఠన్తే- ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- అస్త్యత్ర విశేషః సంనిధిలక్షణః। సౌత్యనామకాదహ్నః ప్రాచీన ఔపవసథ్యనామకేఽహ్ని ధిష్ణ్యనిర్మాణాదూర్ధ్వమేతే ధర్మా ఆమ్నాతాః। అగ్నీషోమీయస్యాపి తదేవ స్థానమ్। సవనీయస్తు సౌత్యేఽహని శ్రూయతే- 'ఆశ్వినం గ్రహం గృహీత్వా త్రివృతా యూపం పరివీయాఽఽగ్నేయం సవనీయం పశుముపాకరోతి' ఇతి। అనుబన్ధ్యస్త్వవభృథాన్తే సమామ్నాతః। తతః సంనిధినా తే ధర్మా అగ్నీషోమీయే సంబధ్యన్తే, సవనీయానుబన్ధ్యయోస్తు చోదకాదతిదిశ్యన్తే ।।13।।14।।15।।

(అష్టమే శాఖాహరణాదీనాముభయదోహధర్మతాధికరణే సూత్రే 28-29)।

దోహయోః కాలభేదాదసంయుక్తం శృతం స్యాత్ ।।28।। ప్రక-

రణావిభాగాద్వా తత్సంయుక్తస్య కాలశాస్త్రమ్ ।।29।।

అష్టమాధికరణమారచయతి-

శాఖాఛేదాదయో దోహే ధర్మాః సాయం వ్యవస్థితాః ।

ప్రాతశ్చ సన్తి వా సాయం స్థానాత్తే పూర్వవత్స్థితాః ।।16।।

ఆనర్థక్యప్రతిహతిః పూర్వవన్నేహ విద్యతే ।

బలినోఽతః ప్రకరణాత్ప్రాతర్దోహేఽపి సన్తి తే ।।17।।

దర్శపూర్ణమాసంప్రకరణే - పలాశశాఖాఛేదనమ్, తయా శాఖయా వత్సాపాకరణమ్, ఇత్యాదయో దోహధర్మాః సమామ్నాతాః। దోహౌ చ ద్వౌ విద్యేతే-అమావాస్యాయాం రాత్రావేకో దోహః। ప్రతిపది ప్రాతరపరో దోహః। తత్ర పూర్వన్యాయేన ప్రాథమికే సాయందోహే ప్రథమశ్రుతాస్తే ధర్మా వ్యవతిష్ఠన్తే- ఇతి చేత్।

మైవమ్। వేషమ్యాత్। పూర్వత్ర హి సోమే విశసనాదిధర్మాణామనన్వయాత్ప్రకరణమానర్థక్యప్రతి హతమ్। ఇహ తు నాస్త్యానర్థక్యప్రతిహతిః । తతః ప్రకరణేన స్థానం బాధిత్వా ద్వయోర్దోహయోస్తే ధర్మా అభ్యుపేయాః ।।16।।17।।

(నవమే సాదనాదీనాం సవనత్రయధర్మతాధికరణే సూత్రమ్-)।

తద్వత్సవనాన్తరే గ్రహామ్నానమ్ ।।30।।

నవమాధికరణమారచయతి-

గ్రహధర్మాః సాదనాద్యాః ప్రాతఃసవన ఏవ తే ।

త్రిషు వా నిశ్చితస్థానాదాద్యః పూర్వవదుత్తరః ।।18।।

జ్యోతిష్టోమే ప్రాతఃసవనే సన్త్యైన్ద్రవాయవాదయో గ్రహాః, మాధ్యందినే సవనే మరుత్వతీయాదయః, తృతీయసవన ఆదిత్యాదయః। తత్ర సాదనసంమార్గాదయో ధర్మాః ప్రాతఃసవనీయగ్రహసంనిధావామ్నాయన్తే - 'ఉపోప్తేఽన్యే గ్రహాః సాద్యన్తే, అనుపోప్తే ధ్రువః' ఇతి।

'దశాపవిత్రేణ గ్రహం సంమార్ష్టి' ఇతి చ। ధ్రువవ్యతిరిక్తానాం గ్రహాణామధస్తాన్మృత్తికోపవేశనం కృత్వా తత్ర సాదనమ్, ధ్రువస్య తు న తథా। పూర్వాధికరణే శాశాహరణాదయః ప్రధానయోర్దధిపయసోర్ధర్మాః సమామ్నాతాః । తచ్చ దధి పూర్వేద్యుః సాయందోహమన్తరేణ న సిధ్యతీతి తత్సిద్ధ్యర్థే కేవలం సాయం దుహ్యతే, న తు సాయందోహస్యాసాధారణ త్వేన ధర్మైః

సహైకస్మిన్దేశే పాఠోఽస్తీతి స్థానం న నిశ్చితమ్, ఇహ తు తన్నిశ్చితమితి ప్రాతఃసవన ఏవ తే ధర్మా ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। సాదనాదీనాం వాక్యేన గ్రహధర్మత్వం, ప్రకరణేన జ్యోతిష్టోమధర్మత్వం చావగమ్యతే। తస్మిన్నిశ్చితమపి స్థానం వాక్యప్రకరణాభ్యాం బాధిత్వా త్రిషు సబనేషు సాదనాదయోఽవతిష్ఠన్తే ।।18।।

(దశమే రశనాత్రివృత్త్వాదీనాం సర్వపశుధర్మతాధికరణే సూత్రమ్-)।

రశనా చ లిఙ్గదర్శనాత్ ।।31।।

దశమాధికరణమారచయతి-

ఏకత్రైవోత సర్వత్ర రశనావేష్టనాదయః।

అగ్నీషోమీయ ఏవైతే క్రమాల్లిఙ్గాదితోఽన్తిమః ।।18।।

అగ్నీషోమీయపశుసంనిధౌ రశనయా యూపస్య వేష్టనమ్, రశనాయాస్త్రివృత్త్వం దర్భమయత్వం చ, ఇత్యాదయో ధర్మా ఆమ్నాతాః- 'పరివ్యయతి, ఊర్జ్వై రశనా' ఇతి, 'త్రిషృద్భవతి' ఇతి, 'దర్భమయీ భవితి' ఇతి చ । తత్ర యేయం రశనా, యే చ వేష్టనాదయః, తే సర్వే సంనిధేరవాన్తరప్రకరణా ద్వాఽగ్నీషోమీయ ఏవ స్యుః- ఇతి చేత్।

మైవమ్। సవనీయపశావపి తత్సద్భావో లిఙ్గాదవగమ్యతే। 'త్రివృతా యూపం పరినీయాఽఽగ్నేయం సవనీయం పశుముపాకరోతి' ఇతి త్రివృత్త్వపరివ్యాణయోః సిద్ధవదనువాదోలిఙ్గమ్। కించ తృతీయాశ్రుత్యా వాక్యేన చ పరివ్యాణస్య యూపధర్మతా, న తు పశుధర్మతా । యూపశ్చ త్రయాణాం పశూనాం తన్త్రమ్, ఇతి వక్ష్యతే। తస్మాత్- సర్వేషు పశుధ్వేతే ధర్మాః స్యుః ।।18।।

(ఏకాదశే, అంశ్వదాభ్యయోరపి సాదనాదిధర్మవత్త్వాధికరణే సూత్రాణి 32-34)।

ఆరాచ్ఛిష్టమసంయుక్తమితరైః సంనిధానాత్ ।।32।।

సంయుక్తం వా తదర్థత్వాచ్ఛేషస్య తన్నిమిత్తత్వాత్

।।33।। నిర్దేశాద్వ్యయవతిష్ఠేత ।।34 ।।

ఏకాదశాధికరణమారచయతి -

గ్రహధర్మా అనారభ్యోక్తాంశ్వదాభ్యద్వయేన హి ।

విద్యన్తే వా ప్రకరణాదాద్యో వాక్యాదిహాన్తిమః ।।19।।

అనారభ్య ద్వౌ గ్రహౌ శ్రుతౌ- 'అంశుం గృహ్ణాతి' ఇతి, 'అదాభ్యం గృహ్ణాతి' ఇతి చ I తయోః సాదనసంమార్గాదయో గ్రహధర్మా న విద్యన్తే I కుతః I ఆరభ్యాధీతేష్వైన్ద్రవాయవాదిష్వేవ ప్రకరణేన

వ్యవస్థాపితత్వాత్ - ఇతి చేత్ I

మైవమ్ I 'గ్రహాః సాద్యన్తే' ఇత్యాదివాక్యేన గ్రహధర్మత్వావగమే తయోరపి గ్రహయోరనివార్య త్వాత్ I న చైన్ద్రవాయవాదయః ప్రకరణినః I జ్యోతిష్టోమో హి ప్రకరణీ I తస్మాత్సన్తి తయోర్ధర్మాః II19II

(ద్వాదశే చిత్రిణ్యాదీష్టకానామగ్న్యఙ్గతాధికరణే సూత్రమ్-) I

అగ్న్యఙ్గమప్రకరణే తద్వత్ II35II

ద్వాదశాధికరణమారచయతి-

అఖణ్డాదీష్టకాధర్మాశ్చిత్రిణ్యాదిషు నోచితాః I

సన్తి వా వాక్యమప్యత్రానారభ్యోక్తం తతో న తే II20II

ప్రకృతాపూర్వసంబన్ధాత్తాదృశాదపి వాక్యతః I

అఖణ్డత్వాదయోఽగ్న్యర్థచిత్రిణ్యాదిషు సన్తి తే II21II

అనారభ్య శ్రూయతే- 'చిత్రిణీరుపదధాతి' ఇతి I అగ్నిప్రకరణే చేష్టకానాం ధర్మాః శ్రుతాః- 'అఖణ్డామకృష్ణాం కుర్యాత్' ఇతి I పూర్వత్ర- అంశ్వదాభ్యయోరుత్పత్తివాక్యస్యానారభ్యాధీతత్వేఽపి

వినియోజకవాక్యం ప్రకరణాధీతమ్ I చిత్రిణ్యాదినామకానాం త్విష్టకావిశేషాణాం వినియోజకం వాక్యమప్యనారభ్యాఘీతమ్ I తచ్చ చిత్యన్తరే తాశ్చిత్రిణీర్వినియుఙ్క్తే I అఖణ్డత్వాదిధర్మాస్తు షణ్ణాం చితీనాం మధ్యే ప్రథమచితావామ్నాతాః I తస్మాత్- తే చిత్రిణ్యాదిషు

నోచితాః- ఇతి ప్రాప్తే, -

బ్రూమః- యద్యప్యుత్పత్తివినియోజకవాక్యయోరన్యతరస్యాపి ప్రకరణపాఠో నాస్తి, తథాఽపి 'య ఏవం విద్వానగ్నిం చినుతే' ఇతి ప్రకృతం యదేతదగ్న్యపూర్వే తత్సంబన్ధిత్వేనైవచిత్రిణ్యాదయోఽప్యప్రకరణ పఠితేనాపి వాక్యేన వినియుజ్యన్తే I అఖణ్డత్వాదయఇ్చాగ్నిసాధనభూతేష్టకాధర్మాః, న తు ప్రథమచితి ధర్మాః I తస్మాత్- అగ్నిసాధనభూతాసు చిత్రిణ్యాదీష్టకాస్వపి తే సన్తి II20II21II

(త్రయోదశే- అభిషవాదీనాం సోమమాత్రధర్మతాధికరణే సూత్రమ్-) I

నైమిత్తికమతుల్యత్వాదసమానవిధానం స్యాత్ II36II

త్రయోదశాధికరణమారచయతి-

విధయోఽభిషవాద్యాః స్యుః ఫలాఖ్యే చమసే న వా ।

నైమిత్తికస్య నిత్యేన తుల్యత్వాదస్తి తద్విధిః ॥22॥

నిత్యే కృతార్థాః సంస్కారాః పశ్చాద్భావినిమిత్తజే ।

న విధేయాః కింతు తత్ర ప్రాప్యన్తామతిదేశతః ॥23॥

న్యగ్రోధముకులరూపస్య ఫలస్య పిష్టం చమ్యతే యత్ర స ఫలచమసః। స చ నైమిత్తికః । రాజన్యవైశ్యౌ నిమిత్తీకృత్య విహితత్వాత్। సోమస్తు నిత్యః। ఉపాధిక్రమమప్యనుపజీవ్యైవ 'సోమేన యజేత' ఇతి విహితత్వాత్। తస్య చ నిత్యస్య సోమస్య యథా యాగసాధనత్వమ్, తథా ఫలచమసస్యాపి తదస్తి। తస్మాత్ 'సోమమభిషుణోతి' 'సోమం క్రీణాతి' ఇత్యాదయో యాగద్రవ్య సంస్కారవిధయః సోమ ఇవ ఫలచమసేఽపి ప్రవర్తన్తే- ఇతి ప్రాప్తే, -

బ్రూమః- నిత్యా అభిక్వాదిసంస్కారా నిత్యం సోమం సంస్కార్యం లబ్ధ్వా చరితార్థాః సన్తో నాన్యం సంస్కార్యమపేక్షన్తే। ఫలచమసస్తు సోయవికారత్వాత్పశ్చాద్భావీ। తతో నిరపేక్షాః సంస్కారవిధయో న తత్ర ప్రవర్తన్తే। న చైతావతా సంస్కారాభావః। చోదకేన తత్సిద్ధేః। తస్మాత్- సోమమాత్రసంబన్ధినో విధయః ॥22॥23॥

(చతుర్దశే ప్రతినిధిష్వపి ముఖ్యధర్మానుష్ఠానాధికరణే సూత్రాణి 37-39)।

ప్రతినిధిశ్చ తద్వత్ ॥37॥ తద్వత్ప్రయోజనైక-

త్వాత్ ॥38॥ అశాస్త్రలక్షణత్వాచ్చ ॥39॥

చతుర్దశాధికరణమారచయతి-

నీవారాదిప్రతినిధేరతుల్యో వా విధిః సమః ।

పురేవాతుల్యతా సామ్యమాకారాద్బ్రీహితా యతః ॥24॥

'వ్రీహిభిర్యజేత' ఇతి విహితానాం వ్రీహీణామసంభవే నీబారాః ప్రతినిధిత్వేన స్వీకార్యా ఇతి వక్ష్యతే । తత్ర పూర్వన్యాయేనావఘాతాదివిధయో వ్రీహిషు కృతార్థాః పశ్చాద్భావిని నీవారాదౌ న ప్రవర్తన్తే- ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। వ్రీహిశబ్దో హి జాతివిశేషేణాఽఽకారవిశేషేణ వోపేతం ద్రవ్యమాచష్టే। నీవారేషు జాతితో వ్రీహిశబ్దార్థత్వాభావేఽప్యాకారతో వ్రీహిశబ్దార్థత్వేన 'వ్రీహీనవహన్తి' ఇతి విధిః ప్రవర్తతే। యథా వ్రీహిజాతావేవ సమీచీనానాం వ్రీహీణామభావే జలవహ్న్యద్యుపఘాతేన సారవికలేష్వపి విధిః, తథా జాతివికలేష్వపి బ్రీహిషు ముఖ్యైకదేశరూపత్వాద్విధిరస్తు ॥24॥

(పఞ్చదశే శ్రుతేష్వపి ప్రతినిధిషు ముఖ్యధర్మానుష్ఠానాధికరణే సూత్రమ్-)।

నియమార్థా గుణశ్రుతిః ।।40।।

పఞ్చదశాధికరణమారచయతి-

పూతీకాభిషవోఽతుల్యస్తుల్యో వా సోమతుల్యతా ।

నాస్తి నైమిత్తికత్వేన తుల్యః ప్రతినిధిత్వతః ।।25।।

'యది సోమం న విన్దేత, పూతి(తీ) కానభిషుణుయాత్' ఇతి శ్రూయతే। తత్ర సోమాభావం నిమిత్తీకృత్య పూతీకలతాఖణ్డానాం విహితత్వాత్ఫలచమసవన్నైమిత్తికత్వేన సోమాభిషవక్రయాదివిధిః పూతీకేషు న తుల్యః- ఇతి చేత్। మైవమ్। నీవారబత్ప్రతినిధిత్వాత్। నను- ప్రతినిధిత్వే స్వయమేవోపాదిత్సితత్వాద్విధిర్నాపేక్షితః। అత ఏవ నీవారేషు విధిర్న శ్రుతః- ఇతి చేత్ । న । విధేర్నియమార్థత్వస్య షష్ఠే వక్ష్యమాణత్వాత్। తస్మాత్- అభిషవక్రయాదివిధిః సోమపూతీకయోస్తుల్యః ।।25।।

(షోడశే దీక్షణీయాదిధర్మాణామగ్నిష్టోమాఙ్గతాధికరణే సూత్రాణి 41-47)।

సంస్థాస్తు సమానవిధానాః ప్రకరణావిశేషాత్ ।।41।।

వ్యపదేశశ్చ తుల్యవత్ ।।42।। వికారాస్తు కామ-

సంయోగే నిత్యస్య సమత్వాత్ ।।43।। అపి వా

ద్విరుక్తత్వాత్ప్రకృతేర్భవిష్యన్తీతి ।।44।। వచనాత్తు

సముచ్చయః ।।45।। ప్రతిషేధాచ్చ పూర్వలిఙ్గానామ ।।46।।

గుణవిశేషాదేకస్య వ్యపదేశః ।।47।।

షోడశాధికరణమారచయతి-

ఉక్థ్యాదిషు సమో దీక్షణీయాద్యఙ్గవిధిర్న వా ।

ఏకప్రకరణత్వేన ఫలవత్త్వాచ్చ తుల్యతా ।।26।।

ఉక్థ్యాదయః కామయోగాద్వికారాః ప్రక్రియా తతః ।

అగ్నిష్టోమాత్మకే జ్యోతిష్టోమమాత్రే చ తద్విధిః ।।27।।

జ్యోతిష్టోమః- స్వయమేకోఽపి సమాప్తిభేదాద్భిద్యతే। యజ్ఞాయజ్ఞియస్తోత్రేణ సమాప్తౌ 'అగ్నిష్టోమః' ఇత్యుచ్యతే। తస్మాదపి స్తోత్రాదూర్ధ్వముక్థ్యస్తోత్రేణ సమాప్తౌ 'ఉక్థ్యః' ఇత్యుచ్యతే । ఏవం షోడశ్యాదయోఽపి। తాదృశస్య సప్తసంస్థావతో జ్యోతిష్టోమస్య ప్రకరణే దీక్షణీయేష్టిప్రాయణీయేష్ట్యాదీనామఙ్గానాం విధిరామ్నాతః। స చ విధిర్జ్యోతిష్టోమస్య ప్రథమసంస్థావిశేషేఽగ్నిష్టోమే యథా ప్రవృత్తః, తథైవోక్థ్యాదిష్వపి ప్రవర్తతే। కుతః।

ప్రకరణసంబన్ధస్య సమానత్వాత్। కించ- యథా౽గ్నిష్టోమః ఫలత్వాదఙ్గవిధిభిః సంయుజ్యతే, ఏవముక్థ్యాదయో౽పి। తేషాం చ ఫలమేవమామ్నాయతే-'పశుకామ ఉక్థ్యం గృహ్ణీయాత్' 'షోడశినా వీర్యకామః స్తువీత' 'అతిరాత్రేణ ప్రజాకామం యాజయేత్' ఇతి। తస్మాత్ - సప్తస్వపి సంస్థాసు సమానో౽ఙ్గవిధిః- ఇతి ప్రాప్తే, -

బ్రూమః- యదేతదుక్థ్యాదీనాం ఫలముదాహృతమ్, తత్తు తేషాం వికారత్వం గమయతి। 'కామ్యో గుణః శ్రూయమాణో నిత్యమర్థం వికృత్య నివిశతే' ఇతి న్యాయాద్యథా గోదోహనగుణో నిత్యం చమససాధనకమపాం ప్రణయనం వికృత్య నివిశతే,ఏవముక్థ్యగుణో నిత్యామగ్నిష్టోమస్య సంస్థాం వికృత్య సంస్థాన్తరత్వం గమయతి। తతో౽గ్నిష్టోమస్య గుణవికారా ఉక్థ్యాదయ ఇతి న సర్వసంస్థాసాధారణం ప్రకరణమ్, కింతు - అగ్నిష్టోమస్యైవాసాధారణమ। నను- 'జ్యోతిష్టోమేన యజేత' ఇత్యుక్తత్వాజ్జ్యోతిష్టోమస్యేదం ప్రకరణమ్, న త్వగ్నిష్టోమసంస్థాయాః- ఇతి చేత్। బాఢమ్। అసౌ జ్యోతిష్టోమో న కదాచిదప్యగ్నిష్టోమం వ్యభిచరతి। ఉక్థ్యాదీనామప్యన్తర్భావితాగ్నిష్టోమకత్వాత్। ఉక్థ్యాదీంస్తు వ్యభిచరతి। వినా౽పి తైరగ్నిష్టోమశ్యాయాం జ్యోతిష్టోమత్వసంభవాత్। అతో౽గ్నిష్టోమసంస్థస్య జ్యోతిష్టోమస్యేదం ప్రకరణం సత్త్రైవ దీక్షణీయాద్యఙ్గవిధిం నివేశయతి । ఉక్థ్యాదిషు చోదకాదఙ్గాన్యతిదిశ్యన్తే ।।26।।27।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జౌమినీయన్యాయమాలావిస్తరే తృతీయాధ్యాయస్య షష్ఠ పాదః।।6।।

	అత్ర పాదే	ఆదితః।
అధికరణాని	16	200।
సూత్రాణి	47	562।

(అథ తృతీయాధ్యాయస్య సప్తమః పాదః)।

(ప్రథమే బర్హిరాదీనాం దర్శపౌర్ణమాసతదఙ్గోభయాఙ్గతాధికరణే సూత్రాణి 1-5)।

ప్రకరణవిశేషదసంయుక్తం ప్రధానస్య ।।1।। సర్వేషాం వా

శేషత్వస్యాతత్ప్రయుక్తత్వాత్ ।।2।। ఆరాదపీతి చేత్ ।।3।।

న తద్వాక్యం హి తదర్థత్వాత్ ।।4।। లిఙ్గదర్శనాచ్చ ।।5।।

సప్తమపాదస్య ప్రథమాధికరణమారచయతి -

ముఖ్యాఙ్గత్రైవ వేద్యాదేః ప్రయాజాద్యఙ్గతో౽పి వా ।

తద్వాక్యం ప్రక్రియాయుక్తం ముఖ్యాఙ్గత్వస్య బోధకమ్ ।।1।।

ముఖ్యాఙ్గస్యాపి వేద్యాదేః ప్రయాజాదిషు చాఙ్గతా ।

ముఖ్యార్థత్వాత్ప్రయాజాదేః స్వాపూర్వవ్యవధానతః ।।2।।

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే- 'వేద్యాం హవీంష్యాసాదయతి' 'బర్హిషి హవీంష్యాసాదయతి' ఇతి । తథా తద్ధర్మాః శ్రూయన్తే- 'వేదిం ఖనతి' 'బర్హిర్లునాతి' ఇత్యాదయః। ముఖ్యహవీంష్యాగ్నేయపురోడాశాదీని, అముఖ్యహవీంషి తు ప్రయాజాద్యర్థాని। తత్ర- స్వస్వధర్మసహితాని వేద్యాదీని ప్రకరణబలాన్ముఖ్యహవిషా మేవాఙ్గాని- 'వేద్యాం హవీంష్యాసాదయతి' ఇతి వాక్యాత్సర్వహవిరఙ్గతా- ఇతి చేత్।న। ప్రకరణేన వాక్యస్య సంకోచనీయత్వాత్। యది వాక్యం ప్రకరణనైరపేక్ష్యేణ స్వతన్త్రం స్యాత్, తదా సాదనమాత్రపర్యవసానేన యాగాభావే వైయర్థ్యం స్యాత్। సౌమికహీవషామప్యేతద్వేద్యాసాదనం ప్రసజ్యేత । తస్మాత్- ముఖ్యహవిరఙ్గం వేద్యాదికమ్- ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- అస్తు వైయర్థ్యాతిప్రసఙ్గపరిహారేణ ప్రకృతాపూర్వసాధనభూతహవిఃషు వేద్యాదేరఙ్గత్వమ్। ప్రయాజాదిహవీంష్యపి స్వకీయావాన్తరాపూర్వద్వారా ముఖ్యాపూర్వసాధనాన్యేవేతి తదఙ్గత్వమపి వేద్యాదేర్యుక్తమ్। ఏవం సతి వాక్యస్యాత్యన్తసంకోచో న భవిష్యతి ।।1।।2।।

(ద్వితీయే స్వామిసంస్కారాణాం ప్రధానార్థతాధికరణే సూత్రమ్)।

ఫలసంయోగాత్తు స్వామియుక్తం ప్రధానస్య ।।6।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

వపనాద్యుపకారః కిం ద్వయోర్ముఖాఙ్గయోరుత ।

ముఖ్య ఏవ ద్వయోరస్తు కృత్స్నకర్తృగతత్వతః ।।3।।

యుక్తః శాస్త్రీయసంస్కారో ముఖ్యస్య ఫలభోజినః ।

వినాఽపి సంసకృతిం దృష్టం కర్తృత్వం తత్ర నాస్తి సః ।।4।।

జ్యోతిష్టోమే కేశశ్మశ్రువపనపయోవ్రతాదయో యజమానసంస్కారా ఆమ్నాతాః। గ్రహైః సోమహెూమో జ్యోతిష్టోమే ముఖ్యః। అగ్నీషోమీయపశ్వాదికమఙ్గమ్। తత్ర- ద్వయోర్ముఖ్యాఙ్గయోరేతే వపనాదయ ఉపకుర్వన్తి। కుతః। కర్తృధర్మత్వాత్। యజమానో హి కర్తృతయా వపనాదిభిః సంస్క్రియతే। కర్తృత్వం చ యథా ముఖ్యం ప్రతి తస్య విద్యతే, తథాఽఙ్గం ప్రత్యప్యస్తి। తస్మాత్-ఉభయోరుపకారః- ఇతి చేత్।

మైవమ్। ద్వౌ హి యజమానస్యాఽఽకారౌ- క్రియాకర్తృత్వమ్, ఫలభోక్తృత్వం చేతి। తయోరదృష్టః ఫలభోగః, క్రియానిష్పత్తిశ్చ దృష్టా। తథా సతి-

వపనాదికృతోపకారత్వాప్యదృష్టత్వాద్ప్రోక్తశేషా వపనాదయః ఫలభోగసాధనే ముఖ్య ఏవ పర్యవస్యన్తి। వపనాదిసంస్కారరహితైరప్యృత్విగ్భిః కృషీవలాదిభిశ్చ క్రియా నిష్పాద్యమానా దృశ్యతే। తతస్తత్ర కర్తృత్వాకారే వపనాదికృతః స ఉపకారో నాస్తి। తస్మాత్-అదృష్ట ఫలభోజినోఽస్య యజమానస్య యోఽయమదృష్టరూపః శాస్త్రీయః సంస్కారః సోఽయం ముఖ్యే కర్మణి యుక్తో నాఙ్గేషు। నాత్ర పూర్వవద్వాక్యమస్తి, యేన పరమ్పరాఫలసాధనేష్వఙ్గేషు వపనాద్యుపకారః శఙ్క్యేత। ప్రకరణం తు ముఖ్యస్యైవ, న త్వఙ్గానామ్। తస్మాత్- న తేషూపకారః ।।3।।4।।

(తృతీయే సౌమికవేద్యాదీనామఙ్గప్రధానోభయాఙ్గతాధికరణే సూత్రే 7-9)।

చికీర్షయా చ సంయోగాత్ ।।7।। తద్యుక్తే తు

ఫలశ్రుతిస్తస్మాత్సర్వచికీర్షా స్యాత్ ।।9।।

తృతీయాధికరణమారచయతి-

ముఖ్యార్థా సౌమికీ వేదిరుభయార్థోత ముఖ్యగా।

చికీర్షితత్వాన్ముఖ్యస్య వేద్యా తత్కృతిసంభవాత్ ।।5।।

ముఖ్యపౌష్కల్యహేతుత్వాత్తదఙ్గం చ చికీర్షితమ్।

ముఖ్యవత్తేన తద్వేదిరఙ్గేష్వప్యుపకారిణీ ।।6।।

దార్శికీం వేదిం మధ్యేఽన్తర్భావ్య ప్రాచీనవంశో మణ్డపోఽవస్థితః। తతః పూర్వస్యాం దిశి సదోహవిర్ధానాదీనాం పర్యాప్తో భూభాగవిశేషః। తైః సదఃప్రభృతిభిః సహ సౌమికీ వేదిరిత్యుచ్యతే। సేయం ముఖ్యస్య సోమయాగస్యైవోపకారం కరోతి, న త్వముఖ్యానామగ్నీషోమీయాద్యఙ్గానామ్। కుతః। ముఖ్యస్య చికీర్షితత్వాత్। న చ - అఙ్గాన్యపి చికీర్షితాని- ఇతి వాచ్యమ్। చికీర్షాస్వరూపస్య వేదేనైవాభిహితత్వాత్। ఏవం శ్రూయతే- 'షట్త్రింశత్ప్రక్రమా ప్రాచీ, చతుర్వింశతిరగ్రేణ, త్రింశజ్జఘనేన, ఇయతి శక్ష్యామహే' ఇతి। అస్యాయమర్థః- శ్రూయమాణేనానేన దైర్ఘ్యప్రమాణేన తిర్యక్ప్రమాణద్వయేన చ ప్రమితే భూభాగే ఫలహేతుసోమయాగం కర్తుం శక్ష్యామహే' ఇతి నిశ్చిత్య తత్రైవ కుర్యాత- ఇతి। సేయం చికీర్షా ముఖ్యవిషయా। 'ఇయతి శక్ష్యామహే' ఇతి పరిమాణస్య

శక్తేశ్చోపన్యాసాత్। అఙ్గానాం తు పశూనామిష్టీనాం చ సదోహవిర్ధానాది మణ్టపనిరపేక్షాణాం యథోక్తపరిమాణమన్తరేణాప్యనుష్ఠాతుం శక్యత్వాత్స ఉపన్యాసస్తత్ర నిరర్థకః। సోమస్య త్వనుష్ఠానం యథోక్తవేద్యామేవ సంభవతి, నత్వన్యత్ర। తస్మాత్- సా వేదిర్ముఖ్యస్యైవోపకరోతి- ఇతి ప్రాప్తే, -

బ్రూమః- 'ఇయతి శక్ష్యామహే' ఇత్యత్ర సాఙ్గప్రధానానుష్ఠానే శక్తిరుక్తా। తాదృశస్యైవ ఫలం ప్రతి పుష్కలహేతుత్వాత్। అతో ముఖ్యాఙ్గయోశ్చికీర్షాయాస్తుల్యత్వాద్వేదిరుభయార్థా। న చ-

అత్ర వపనాదిసామ్యం శఙ్కనీయమ్। దృష్టోపయోగాభావస్య తత్రోక్తత్వాత్। ఇహ తు- హవిరాసాదనాదిర్దృష్ట ఉపయోగః। స చ ముఖ్యాఙ్గయోః సమ ఇత్యుభయార్థత్వమ్॥6॥

(చతుర్థే-అమిమర్శనస్యాఙ్గప్రధానోభయాఙ్గతాధికరణే సూత్ర 8-10)।

తథాఽభిధానేన ॥8॥ గుణాభిధా-

నాత్సర్వార్త్తమభిధానమ్ ॥10॥

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

చతుర్హోత్రా పౌర్ణమాసీం మృశేదాజ్యాదిమర్శనే।

మన్త్రో ముఖ్య ఉతాఙ్గేఽపి ముఖ్యే తద్వాచిశబ్దతః ॥7॥

శబ్దస్య కర్మవాచిత్వాత్తత్ర మర్శనవర్జనాత్।

విభక్తివ్యత్యయే మన్త్రో ముఖ్యాఙ్గహవిషోర్ద్వయోః ॥8॥

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే- 'చతుర్హోత్రా పౌర్ణమాసీమభిమృశేత్, పఞ్చహోత్రాఽభావాస్యామ్' ఇతి। పృథివీ హోతా'- ఇత్యాదికో మన్త్రశ్చతుర్హోతా। తస్మిన్మన్త్రే యజ్ఞాఙ్గానాం చతుర్ణాం శ్రుతత్వాత్। అథవా- తస్య మన్త్రస్యాభిమానిత్వేనాఽఽత్మభూతః కశ్చిత్పురుషః ప్రజాపతినా చతుర్ధారమామన్త్రితః ప్రత్యుత్తరమువాచేతి స పురుషశ్చతుర్హూతః। తదీయనామ్నా మన్త్రోఽపి 'చతుర్హూతః' ఇత్యుచ్యతే। 'పూజ్యానాం ప్రత్యక్షనామగ్రహణమయుక్తమ్' ఇత్యభిప్రాయేణ హూతశబ్దస్థానే హోతృశబ్దః పఠ్యతే। అయమర్థః సర్వోఽపి తైత్తిరీయబ్రాహ్మణే శ్రూయతే-

"ఆత్మన్నాత్మన్నిత్యామన్త్రయత। తస్మై చతుర్హూతః ప్రత్యశృణోత్। స చతుర్హూతోఽభవత్। చతుర్హూతో హ వై నామైషః। తం వా ఏతం చతుర్హూతం సన్తం 'చతుర్హోతా' ఇత్యాచక్షతే పరోక్షేణ। పరోక్షప్రియా ఇవ హి దేవః" ఇతి। 'అగ్నిర్హోతా'- ఇత్యాదికో మన్త్రః పఞ్చహోతా। తత్రాప్యుక్తప్రకారో ద్రష్టవ్యః।- అత్ర-యోఽయమాజ్యాదిహవిష ఉపస్పర్శనార్థో మన్త్రః, అసౌ ముఖ్య ఏవ హవిషి నివిశతే। పౌర్ణమాస్యమావాస్యాశబ్దయోర్ముఖ్యహవిర్విషయ త్వాత్-ఇతి ప్రాప్తే,-

బ్రూమః- పౌర్ణమాస్యభావాస్యశబ్దౌ కర్మవాచినౌ, న తు హవిర్వాచినౌ। న చ కర్మణోరుపస్పర్శన సంభవః। అథ కాలవివక్షాయాం విభక్తివ్యత్యయేన సప్తమ్యర్థో వ్యాఖ్యాయేత, తదా కాలసంబన్ధస్య ముఖ్యాఙ్గ యోరుభయోస్తుల్యత్వాదుభయవిధహవిరుపస్పర్శనే మన్త్రో వినియుజ్యతే ॥7॥8॥

(పఞ్చమే దీక్షాదక్షిణయోః ప్రధానార్థతాధికరణే సూత్రే - 11-12)

దీక్షాదక్షిణం తు వచనాత్ప్రధానస్య ॥11॥

నివృత్తిదర్శనాచ్చ ।।12।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

దణ్డదీక్షా దక్షిణా తు శతం ద్వాదశమిర్యుతమ్ ।

ద్వయార్థముత ముఖ్యార్థే సోమస్యేత్యుక్తిసంభవాత్ ।।9।।

ముఖ్యాఙ్గద్వయగం మైవం పారమ్పర్యవిడమ్బనా ।

వచనస్య న యుక్తాఽతః ప్రధానార్థమిదం స్థితమ్ ।।10।।

జ్యోతిష్టోమే దీక్షాదక్షిణం శ్రూయతే- 'దణ్డేన దక్షియతి' ఇతి, 'తస్య ద్వాదశశతం దక్షిణా' ఇతి చ। తత్ర దీక్షా ముఖ్యాఙ్గయోరుపకరోతి, తథా దక్షిణాఽపి। న చ - దీక్షా సోమస్య, దక్షిణా సోమస్య' ఇతి వాక్యే షష్ఠ్యా ముఖ్యసంబన్ధ ఏవావగమ్యతే, న త్వఙ్గసంబన్ధః- ఇతి వాచ్యమ్। దీక్షాదక్షిణే సోమనైవ సాక్షాత్సంబధ్నీతామ్, స సోమః పునరఙ్గైః సంబద్ధ ఇతి పరమ్పరయా దీక్షాదక్షిణయోరఙ్గైరపి సంబన్ధోఽస్తి। తస్మాత్- ఉభయార్థే దీక్షాదికమ్- ఇతి ప్రాప్తే,-

బ్రూమః- అవ్యవహితసంబన్ధ ఏవ షష్ఠ్యా అభిధేయోఽర్థః। తదసంభవే తు - పరమ్పరాసంబన్ధః కథంచిద్గృహ్యతే। ఇహ తు తత్సంభవాత్పారమ్పర్యం న యుక్తమ్। తస్మాత్- ప్రధానార్థం దీక్షాదికమ్ ।।9।।10।।

(షష్ఠే - అన్తర్వైదేర్యూపానఙ్గతాధికరణే సూత్రే 13-14)।

తథా యూపస్య వేదిః ।।13।। దేశమాత్రం వా శిష్యే-

ణైకవాక్యత్వాత్ ।।14।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి -

అన్తర్వేది మినోత్యర్థం యూపాఙ్గముత లక్షయేత్ ।

దేశం యూపాఙ్గమావేన వేదిభాగోఽత్ర చోద్యతే ।।11।।

బహిర్వేద్యర్థమిత్యేతద్వాక్యం భిద్యేత తద్విధౌ ।

మీయమానస్య యూపస్య తావాన్దేశోఽత్ర లక్ష్యతే ।।12।।

అగ్నీషోమీయపశౌ 'యూపం మినోతి' ఇతి ప్రకృత్య శ్రూయతే- 'అర్ధమన్తర్వేది మినోతి, అర్ధం బహిర్వేది' ఇతి। 'యూపం స్థాపయితుం కియద్విస్తారవానవటోఽపేక్షితః' ఇతి బుభుత్సాయాం తన్నిర్ణయాయ యూపమూలస్య స్థౌల్యమఙ్గుల్యాదిభిర్మాతవ్యమ్। తస్య చ పీయమానస్య యూపస్య వేద్యభ్యన్తరభాగోఽలఙ్గత్వేనం విధీయతే- ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। యథా సంస్కృతో వేద్యభ్యన్తరభాగః 'అర్ధమన్తర్వేది' ఇత్యనేన వాక్యేన విధీయతే, తద్వద సంస్కృతో బహిర్భాగో 'బహిర్వేది'- ఇత్యనేన వాక్యేన విధాతవ్యః। తతో వాక్యం భిద్యేత। యదా తు వేదేరభ్యన్తరబాహ్యభాగాభ్యాముపలక్షితోఽసంస్కృతో'

లౌకికదేశ ఏవాత్ర యూపాఙ్గత్వేన విధీయతే, న తు సంస్కృతవేదిభాగః ॥11॥12॥

(సప్తమే హవిర్ధానస్య సామిధేన్యనఙ్గతాధికరణే సూత్రాణి 15-17)।

సామిధేనీస్తదన్వాహురితి హవిర్ధానయోర్వచనాత్సామిధే-

నీనామ్ ॥15॥ దేశమాత్రం వా ప్రత్యక్షం హ్యర్థకర్మ

సోమస్య ॥16॥ సమాఖ్యానం చ తద్వత్ ॥17॥

సప్తమాధికరణమారచయతి -

హవిర్ధానే స్థితో బ్రూయాత్సామిధేనీరిహాఙ్గతా।

హవిర్ధానస్య తాస్వాహో తద్దేశోఽనేన లక్ష్యతే ॥13॥

వాక్యాత్స్యాదఙ్గతా మైవం ప్రకృత్యా పశ్చిమేఽగ్నితః।

దేశః ప్రాప్తో లాఘవేన లక్ష్యః శకటసంనిధిః ॥14॥

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే- 'ఉత యత్సున్వన్తి సామిధేనీస్తదన్వాహుః' - ఇతి। హవిర్ధానమణ్డపగతయో ర్దక్షిణోత్తరభాగావస్థితయోర్హవిర్ధాననామకయోః శకటయోర్మధ్యే దక్షిణం శకటమత్ర యత్తచ్ఛబ్దాభ్యా మభిధీయతే। తస్య సమీపే సోమస్యాభిషవః। 'ఉత' ఇత్యయం శబ్దోఽథశబ్దార్థే వర్తతే। 'అథ యస్మిన్హవిర్ధానే సోమమభిషుణ్వన్తి, తస్మిన్సామిధేనీరనుxబ్రూయుః'। + ఇహ దక్షిణస్య హవిర్ధానస్య సామిధేనీష్వఙ్గత్వం ప్రతీయతే। న చాత్ర పూర్వవద్వాక్యభేదదోషః శఙ్క్యః। అకవాక్యతాయాః స్పష్టం ప్రతిభాసాత్- ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- సామిధేనీనామిష్ట్యఙ్గతయా దర్శపూర్ణమాసావత్ర ప్రకృతిః। ప్రకృతౌ చాఽఽహవనీయాగ్నేః పశ్చిమో దేశః సామిధేనీనాం స్థానమ్। ఇహోత్తరవేదేరాహవనీయత్వాత్తదపేక్షయా హవిర్ధానస్య పశ్చిమదేశావస్థానాత్ । స దేశశ్చోదకేన ప్రాప్తః- ఇతి న దేశస్య సామిధేన్యఙ్గత్వం విధాతవ్యమ్। కింతు దక్షిణోత్తరహవిర్ధానసమీప దేశయోరనియమేన ప్రాప్తౌ- దక్షిణస్యైవ హవిర్ధానస్య సమీపదేశః- ఇతి నియన్తుం హవిర్ధానేన సంనిధిర్లక్ష్యతే। తథా సతి నియమమాత్రవిధానాల్లాఘవం భవతి। త్వత్పక్షే త్వభిషవోపలక్షితస్య దక్షిణస్య హవిర్ధానస్యా త్యన్తమప్రాప్తం సామిధేన్యఙ్గత్వం విధీయత ఇతి గౌరవమ్। తస్మాద్దేశలక్షణా ॥13॥14॥

(అష్టమే- అఙ్గానామన్యద్వారాఽనుష్ఠానాధికరణే సూత్రాణి 18-20)।

శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరి తల్లక్షణత్వాత్, తస్మాత్స్వయంప్రయోగే

స్యాత్ ।।18।। ఉత్సర్గే తు ప్రధానత్వాచ్ఛేషకారీ

ప్రధానస్య, తస్మాదన్యః స్వయం వా స్యాత్ ।।19।।

అన్యో వా స్యాత్పరిక్రయామ్నానాద్విప్రతిషేధాత్ప్రత్యగా-

త్మని ।।20।।

అష్టమాధికరణమారచయతి -

యజమానేన కర్తవ్యం నిఖిలం త్యాగ ఏవ వా ।

కర్తృగామిఫలశ్రుత్యా యుజ్యతే సర్వకర్తృతా ।।15।।

ప్రయోజకేఽపి కర్తృత్వమస్తి నో చేత్క్రయో వృథా।

కార్యే తేన త్యాగమాత్రమృత్విజోఽన్యత్ర కర్తృతా ।।16।।

'స్వర్గకామో యజేత' ఇతి స్వర్గభోక్తుర్యాగకర్తుశ్చ సామానాధికరణ్యాదేకత్వం గమ్యతే । పాణినిశ్చ 'స్వరితఞితః కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫలే' [పా.సూ.1।3।72] ఇతి సూత్రేణ క్రియాఫలస్య కర్తృగామిత్వే సత్యాత్మనేపదం విదధాతి। అతః సాఙ్గకర్మానుష్ఠానమన్తరేణ ఫలాసంభవాన్నిఖిలం యజమానేన కర్తవ్యమ్- ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- నిఖిలానుష్ఠానాభావేఽపి ప్రయోజకతయా యజమానస్య సర్వకర్తృత్వమస్తి। 'షహూభిర్హలైః కర్షతి' ఇత్యత్ర తథాదర్శనాత్। యది స్వేనైవ సర్వమనుష్ఠీయేత, తదానీమృత్విజాం పరిక్రయో వృథా స్యాత్। తస్మాత్ -యజమానేన త్యాగమాత్రం కార్యమ్। అన్యత్ర సాఙ్గప్రధానే క్రీతస్యర్త్విజోఽనుష్ఠానమ్। తథా సతి సాక్షాత్పరమ్పరయా చ సర్వకర్తృత్వస్య యజమానే సంభవాత్తస్య ఫలం న విరుధ్యతే ।।15।।16।।

(నవమే పరిక్రీతానామృత్విజాం సంఖ్యావిశేషనియమాధికరణే సూత్రాణి 21-24)।

తత్రార్థాత్కర్తృపరిమాణం స్యాదనియమోఽవిశేషాత్ ।।21।।

అపి వా శ్రుతిభేదాత్ప్రతినామధేయం స్యుః ।।22।। ఏక-

స్య కర్మభేదాదితి చేత్ ।।23।। నోత్పత్తౌ హి ।।24।।

నవమాధికరణమారచయతి -

న క్రీతకర్తృసంఖ్యాయా నియమోఽసత్యస్తి వా న హి ।

అవిశేషాదస్తి యావత్కార్యం తావన్త ఏవ హి ।।17।।

యే యజమానేన క్రీతాః కర్తార ఋత్విజః, తేషాం సంఖ్యావిశేషో యద్యపి న శ్రుతః। తథాఽపి కార్యానుసారేణ సోఽవగన్తవ్యః। తే చ కార్యవిశేషాః కర్తృసంయుక్తా ఏవం శ్రూయన్తే- 'పురోఽధ్వర్యుర్విభజతి, ప్రతిప్రస్థాతా మన్థినం జుహోతి, నేష్టా పత్నీముదానయతి, ఉన్నేతా చమసానున్నయతి, ప్రస్తోతా ప్రస్తౌతి, ఉద్గాతోద్గాయతి, ప్రతిహర్తా ప్రతిహరతి, సుబ్రహ్మణ్యః సుబ్రహ్మణ్యామాహ్వయతి, హోతా ప్రాతరనువాకమనుబ్రూతే, మైత్రావరుణః ప్రేష్యతి, అచ్ఛావాకో యజతి, గ్రావస్తుద్గ్రావస్తోత్రీయమన్వాహ' ఇతి । ఏవం బ్రహ్మబ్రాహ్మణాచ్ఛం స్యాగ్నీధ్రపోతౄణాం చతుర్ణాం కర్మాణ్యుదాహార్యాణి । తస్మాత్- యావన్తి కర్యాణి తావన్త ఋత్విజో వరీతవ్యాః ।।17।।

(దశమే చమసాధ్వర్యూణాం పృథక్త్వాధికరణే సూత్రమ్)।

చమసాధ్వర్యవశ్చ త్రైర్వ్యపదేశాత్ ।।25।।

దశమాధికరణమారచయతి -

చమసాధ్వర్యవో నాన్య ఋత్విభ్యోఽన్యేఽథవాఽగ్నిమః।

యౌగిక్యా సంజ్ఞయా మైవం షష్ఠ్యా తేభ్యో విభేదనాత్ ।।18।।

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే- 'చమసాధ్వర్యూన్వృణీతే' ఇతి। యే పూర్వత్ర కార్యానుసారేణాధ్వర్యుప్రముఖా ఋత్విజ ఉక్తాః, తేభ్యో న వ్యతిరిక్తాశ్చమసాధ్వర్యవః। కుతః। యౌగికసంజ్ఞయా తదభేదప్రతీతేః। త(య)థా దేవదత్త ఏవ పచిక్రియాయోగాత్పాచకో భవతి, తథాఽధ్వర్యుప్రముఖా ఏవ చమసయోగాచ్చమసాధ్వర్యవః- ఇతి చేత్।

మైవమ్। మధ్యతఃకారిణాం చమసాధ్వర్యవః, హోత్రకాణాం, చమసాధ్వర్యవ ఇతి + పఠ్యా భేదావభాసాత్। మధ్యతఃకారిణోఽర్ధ్వయుహోత్రాదయః। హోత్రకాః ప్రతిప్రస్థాతృమౌత్రావరుణాదయః। తస్మాదృత్విగ్భ్యోఽన్యే ।।18।।

(ఏకాదశే చమసాధ్వర్యూణాం బహుత్వనియమాధికరణే సూత్రమ్)।

ఉత్పత్తౌ తు బహుశ్రుతైః ।।26।।

ఏకాదశాధికరణమారచయతి -

తాన్వృణీతేతి బహుతా నాస్తి వాఽస్తి గ్రహైక్యవత్।

నేతి చేన్నాత్ర వైషమ్యాదుత్పత్తౌ బహుతాశ్రుతేః ।।19।।

'చమసాధ్వర్యూన్వృణీత' ఇతి యద్బహుత్వం శ్రుతమ్, తన్న వివక్షితమ్। గ్రహైకత్వవదుద్దేశ్యగతత్వాత్- ఇతి చేత్। మైవమ్। గ్రహవైషమ్యాత్। 'గ్రహం సంమార్ష్టి' ఇత్యేతద్గ్రహాణాం నోత్పత్తివాక్యమ్। చమసాధ్వర్యూణాం త్వేతదేవోత్పత్తివాక్యమ్।

తత స్తేషాముపాదేయత్వాత్తద్గతం బహుత్వం వివక్షితమ్ ।।19।।

(ద్వాదశే చమసాధ్వర్యూణాం దశసంఖ్యానియమాధికరణే సూత్రమ్-)।

దశత్వం లిఙ్గదర్శనాత్ ।।27।।

ద్వాదశాధికరణమారచయతి -

నేయత్తాఽస్త్యస్తి వా తేషాం న నియామకవర్జనాత్।

చమసానాం దశత్వేన చమసాధ్వర్యవో దశ ।।20।।

స్పష్టోఽర్థః ।।20।।

(త్రయోదశే శమితురపృథక్త్వాధికరణే సూత్రే 28-29)।

శమితా చ శబ్దభేదాత్ ।।28।।

ప్రకరణాద్వోత్పత్త్యసంయోగాత్ ।।29।।

త్రయోదశాధికరణమారచయతి-

తేభ్యోఽన్యః శమితాఽనన్యో వాఽన్యః సంజ్ఞాపృథక్త్వతః ।

వరణాభావతో నాన్యః సంజ్ఞాభేదస్తు యౌగికః ।।21।।

'xశమితార ఉపేత న యజ్ఞమ్' ఇత్యస్మిన్మన్త్రే శ్రుతాయాః శమితృసంజ్ఞాయాః పృథక్త్వాదుక్తేభ్యోఽన్యః శమితా- ఇతి చేత్।

మైవమ్। పృథగ్వరణాభావాత్। సంజ్ఞాభేదస్తు పశుసంజ్ఞపనయోగాదుపపద్యతే। యద్యప్యయం మన్త్రోఽధ్వర్యు కాణ్డే పఠితః, తథాఽప్యధ్వర్యోః పరావృత్తిశ్రవణాదధ్వర్యుపురుషాః ప్రతిప్రస్థాత్రాదయః శమితారః। అత ఏవ శ్రూయతే- 'పరావర్తతేఽధ్వర్యుః పశోః సంజ్ఞప్యమానాత్' ఇతి ।।21।।

(చతుర్దశే- ఉపగస్యాపృథక్త్వాధికరణే సూత్రమ్-)।

ఉపగాశ్చ లిఙ్గదర్శనాత్ ।।30।।

చతుర్దశాధికరణమారచయతి-

అన్యే స్యురుపగాతార ఉదితేభ్యో న వా యథా ।

లోకేఽత్రాపి తథా మైవం నాధ్వర్యురితిలిఙ్గతః ।।22।।

యథా లోకే ముఖ్యేభ్యో గాయకనాయకాదిభ్యోఽన్యే పార్శ్వస్థా ఉపగాతారః, తథాఽత్రాపి- ఇతి చేత్।

మైవమ్। యద్యుక్తేభ్యః పురుషేభ్య ఉపగాతారోఽన్యే భవేయుః, తదానీమధ్వర్యోః ప్రసక్త్యభావాత్ 'నాధ్వర్యురుపగాయేత్' ఇతి ప్రతిషేధోఽనర్థకః స్యాత్ । తస్మాదుక్తేష్వేవ యౌగికః సంజ్ఞాభేదః ।।22।।

(పఞ్చదశే సోమవిక్రేతుః పృథక్త్వాధికరణే సూత్రమ్-)।

విక్రయీ త్వన్యః కర్మణోఽచోదితత్వాత్ ।।31।।

పఞ్చదశాధికరణమారచయతి-

సోమవిక్రయ్యేక ఏషు న వా వరణవర్జనాత్ ।

ఏకః క్రత్వర్థతా నాస్తి విక్రయస్యేతి భిద్యతే ।।23।।

క్రయ ఏవ జ్యోతిష్టోమాఙ్గత్వేన శ్రుతః, న విక్రయః। న చావిహితమృత్విజః కుర్వన్తి। తస్మాదన్యో విక్రేతా ।।23।।

(షోడశే 'ఋత్విక్' ఇతి నామ్నోఽసర్వంగామితాధికరణే సూత్రాణి 32-35)।

కర్మకార్యాత్సర్వేషామృత్విక్త్వమవిశేషాత్ ।।32।।

న వా పరిసంఖ్యానాత్ ।।33।। పక్షేణేతి చేత్

।।34।। న సర్వేషామధికారః ।।35।।

షోడశాధికరణమారచయతి-

కిమృత్విగ్నామ సర్వేషు సమానముత కేషుచిత్।

ఋతౌ యజనమేతిషాం తుల్యమిత్యస్తి నామ తత్ ।।24।।

సౌమ్యాధ్వరస్య సప్త స్యుర్దశ చేత్యాదిసంఖ్యయా।

న సర్వేషాం సమం నామ కేషాంచిద్యోగరూఢితః ।।25।।

ఋత్విక్శబ్దస్య ప్రవృత్తినిమిత్తమృతౌ యజనమ। తచ్చ బ్రహ్మాదిష్వివ చనసాధ్వర్యుప్వప్యస్తి। తస్మాత్- సర్వేషామృత్విగ్నామ సమానమ్- ఇతి చేత్।

మైవమ్। సంఖ్యాశ్రుతివిరోధాత్। 'సౌమ్యస్యాధ్వరస్య యజ్ఞక్రతోః సప్తదశర్త్విజః, ఇతి శ్రూయతే। తస్మాత్- యోగమనతిక్రమ్య శాస్త్రీయరూఢిమప్యాశ్రిత్య కేషుచిదేవైతన్నామేత్యవగన్తవ్యమ్ ।।24।।25।।

(సప్తదశే- {దీక్షాదక్షిణావాక్యోక్తబ్రహ్మాదీనామేవ సప్తదశర్త్విక్త్వాధికరణే} -సూత్రే 36-37)।

నియమస్తు దక్షిణాభిః శ్రుతిసంయోగాత్ ।।36।।

ఉక్త్వా చ యజమానత్వం తేషాం దీక్షావిధానాత్ ।।37।।

సప్తదశాధికరణమారచయతి-

సంఖ్యాతా అపి యే కేచిన్నియతా వాఽవిశేషతః।

ఆద్యో న దక్షిణాదానే దీక్షాయాం చ విశేషతః ।।26।।

యే సప్తదశ సంఖ్యాతాః, తే బ్రహ్మాదిషు చమసాధ్వర్యుషు చ యే కేచిదిచ్ఛయా గ్రహీతవ్యాః। విశేషస్యాశ్రవణాత్- ఇతి చేత్।

మైవమ్। దక్షిణావాక్యే దీక్షావాక్యే చ విశేషశ్రవణాత్। 'ఋత్విగ్భ్యో దక్షిణాం దదాతి' ఇత్యుక్త్వా తద్విశేషః శ్రూయతే- 'అగ్నీధే దదాతి' 'బ్రహ్మణే దదాతి' ఇత్యాదినా। దీక్షావాక్యం చ తత్ర ప్రకరణే 'యే యజమానాస్తే ఋత్విజః' ఇత్యుక్త్వాఽనన్తరమేవ మామ్నాద్యతే- 'అధ్వర్యుర్గృహపతిం దీక్షయిత్వా బ్రహ్మాణం దీక్షయతి, తత ఉద్వాతారమ్, తతో హోతారమ్, తతస్తం ప్రతిప్రస్థాతా దీక్షయిత్వాఽర్ధినో

దీక్షయతి బ్రాహ్మణాచ్ఛంసినం బ్రహ్మణః, ప్రస్తోతారముద్గాతుః, మైత్రావరుణం హోతుః। తతస్తం నేష్టా దీక్షయిత్వా తృతీయినో దీక్షయతి- అగ్నీధం బ్రహ్మణః, ప్రతిహర్తారముద్గాతుః, అచ్ఛావాకం హోతుః। తతస్తమున్నేతా దీక్షయిత్వా పాదినో దీక్షయతి- పోతారం బ్రహ్మణః, సుబ్రహ్మణ్యముద్గాతుః, గ్రావస్తుతం హోతుః। తతస్తమన్యో బ్రాహ్మణో దీక్షయతి' ఇతి అస్యాయమర్థః- 'అధ్వర్యుర్యజుర్వేదప్రోక్తం కరోతి, తస్య పురుషాస్త్రయః-బ్రాహ్మణాచ్ఛంసీ, అగ్నీత్, పోతా చేతి। ఉద్గాతోద్గానం కరోతి, తస్య పురుషాస్త్రయః - ప్రస్తోతా, ప్రతిహర్తా, సుబ్రహ్మణ్యశ్చేతి । హోతా శంసనం కరోతి, తస్య పురుషాస్త్రయః- మైత్రావరుణః అచ్ఛావాకః, గ్రావస్తుదితి। చతుర్షు వర్గేషు యే ప్రథమాస్తే దక్షిణాం సంపూర్ణాం ప్రాప్నువన్తి। యే ద్వితీయాస్తే తదర్ధం ప్రాప్నువన్తి- ఇత్యర్ధినః। యే తృతీయాస్తే తృతీయాంశం ప్రాప్నువన్తి- ఇతి తృతీయినః। యే చతుర్థాస్తే చతుర్థమంశం ప్రాప్నువన్తి- ఇతి పాదినః। తామేతానుక్తక్రమేణ స స పురుషః సంస్కరోతి' ఇతి। అత్ర - దీక్షావాక్యే నిర్దిష్టా అధ్వర్యుప్రభృతయ ఋత్విజః షోడశ, న తు చమసాధ్వర్యవః- ఇతి నియమో ద్రష్టవ్యః ।।26।।

(అష్టాదశే - ఋత్విజాం స్వామిసప్తదశత్వాధికరణే సూత్రమ్-)।

స్వామిసప్తదశాః కర్మసామాన్యాత్ ।।38।।

అష్టాదశాధికరణమారచయతి-

సదస్యే యజమానే వా సాప్తదశ్యం వృతత్వతః ।

సదస్యే కురుతే కించిన్నాసౌ స్వామిని తత్త్వతః ।।27।।

అధ్వర్యుబ్రహ్మాదిషు షోడశసు వ్యవస్థితేషు సప్తదశసంఖ్యాపూరకః కశ్చిదృత్విగపేక్షితః। సోఽత్ర సదస్యో భవిష్యతి। సదస్యవస్థితః సదస్యః। న చ తస్య వరణాభావః। కేషాంచిచ్ఛాఖాయాం తద్వరణస్యాఽఽమ్నాతత్వాత్। తతః సాప్తదశ్యం సదస్యే పర్యవసితమ్- ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। అసౌ సదస్యః కించిదపి న కరోతి। 'సదస్య ఇదం కుర్యాత్' ఇతి విధ్యభావాత్। న చ వినా క్రియామృతుయజననిమిత్త ఋత్విక్శబ్దస్తస్మిన్నవకల్పతే। యజమానస్తు త్యాగం కరోతీతి తస్మిన్నుపపద్యతే। తస్మాత్సాప్తదశ్యం యజమానే యుక్తమ్ ।

(ఏకోనవింశే- ఆధ్వర్యవాదిష్వధ్వర్య్వాదీనాం కర్తృతానియమాధికరణే,

(వింశే- అగ్నేః ప్రకృతివికృతిసర్వార్థతాధికరణే, చ సూత్రాణి 39 - 42)।

తేసర్వార్థాః ప్రయుక్తత్వాత్, అగ్నయశ్చ స్వకాలత్వాత్

।।39।। తత్సంయోగాత్కర్మణో వ్యవస్థా స్యాత్,

సంయోగస్యార్థవత్త్వాత్ ।।40।। తస్యోపదేశసమాఖ్యా-

నేన నిర్దేశః ।।41।। తద్వచ్చ లిఙ్గదర్శనమ్ ।।42।।

ఏకోనవింశాధికరణమారచయతి-

న కార్యం నియతం తేషాం నియతం వాఽగ్రిమో యతః।

శక్తాః కేన కిమిత్యత్ర నియతిః స్యాత్సమాఖ్యయా ।।28।।

తేషామధ్వర్యుప్రభృతీనాం కార్యం న నియతమ్। యతః సర్వే సర్వత్ర శక్తాః । ప్రకరణం చ సర్వసాధారణత్వాన్న నియామకమ్- ఇతి చేత్-

మైవమ్। xసమాఖ్యాయా నియామకత్వాత్। యస్మిన్కర్మణి 'ఆధ్వర్యవమ్' ఇతి సమాఖ్యా తత్కర్మాధ్వర్యోః। ఏవమితరత్రాపి।।28।।

(వింశే - అగ్నేః ప్రకృతివికృతిసర్వార్థతాధికరణే- ఉక్తసూత్రైకదేశః-)।

అగ్నయశ్చ (సర్వార్థాః) స్వకాలత్వాత్ ।। 31।।

విశాధికరణమారచయతి-

ప్రకృత్యర్థోఽథ సర్వార్థో వహ్నిరాద్యోఽస్తు పర్ణవత్ ।

పర్ణన్యాయోఽతిదిష్టే స్యాదుపదిష్టే తు సర్వగః ।।29।।

యథా 'యస్య పర్ణమయీ జుహూర్భవతి న స పాపం శ్లోకం శృణోతి' ఇత్యసౌ పర్ణవిధిః ప్రకృత్యర్థః। ఏవమాధానస్యాప్యనారభ్యా ధీతత్వాదాహిత ఆహవనీయాద్యగ్నిః ప్రకృత్యర్థః- ఇతి చేత్-

మైవమ్। వైషమ్యాత్। పర్ణవాక్యాత్పర్ణతాయా యావత్క్రతుప్రవేశే జుహూర్ద్వారమ్ । సా చ జుహూః ప్రకృతావేవ విహితా వికృతిషు

సర్వత్రాతిదిశ్యతే। ఆహవనీయాద్యగ్నేస్తు క్రప్తుప్రదేశే ద్వారం హోమః। స చ క్వచిత్ప్రకృతావేవ విహితః సన్వికృతావతిదిశ్యతే । తద్యథాప్రయాణనారిష్ఠాదిహోమాః । తాదృశే విషయే 'యదాహవనీయే జుహ్వతి' ఇతి వాక్యేనాగ్నిః ప్రకృతావేవ విధీయతే। వికృతౌ తు హోమేన సహాతిదిశ్యతే। తస్మాత్తత్ర పర్ణన్యాయః। యస్తు హోమో వికృతావుపదిశ్యతే । తద్యథా- సాంగ్రహణ్యామిష్టావామనహోమః। తత్ర ద్వారరభూతస్య హోమస్య వికృతావుపదిశ్యమానతయా ద్వారిణోఽపి ప్రకృతావివ వికృతావపి వాక్యేన విధిర్ధారయితుమశక్యః। తస్మాత్- సర్వార్థో వహ్నిః ।।29।।

(ఏకవింశే సమాఖ్యాబాధనాధికరణే సూత్రాణి 43-45)।

ప్రైషానువచనం మైత్రావరుణస్యోపదేశాత్ ।।43।। పురో-

మువాక్యాధికారో వా ప్రైషసంనిధానాత్ ।।44।।

ప్రాతరనువాకే చ హోతృదర్శనాత్ ।।45।।

ఏకవింశాధికరణమారచయతి-

యన్మైత్రావరుణః ప్రేష్యత్యను చాఽఽహేతి బాధనమ్ ।

హౌత్రాదికసమాఖ్యాయాస్తత్సర్వత్రోత కుత్రచిత్ ।।30।।

ఆద్యోఽస్తు వచనాన్నైవం సాహిత్యోక్త్యుపలమ్భనాత్ ।

ప్రైషానువచనే యత్ర సహితే తత్ర బాధనమ్ ।।31।।

అగ్నీషోమీయపశౌ శ్రూయతే- 'మైత్రావరుణః ప్రేష్యతి చాను చాఽఽహ' ఇతి। తదేతద్వాక్యం ప్రైషానువచనయోర్మైత్రావరుణకర్తృకతాం విదధాతి। తేన చ వాక్యేన సమాఖ్యా బాధ్యతే। 'అగ్నయే సమిధ్యమానాయానుబ్రూహి' 'యూపాయాజ్యమానాయానుబ్రూహి' ఇత్యాదిప్రైషాణామధ్వర్యు కర్తృకత్వదర్శనాత్- 'ఆధ్వర్యవాః ప్రైషాః' ఇత్యస్తి యాజ్ఞికానాం సమాఖ్యా । తథా। 'ప్రవో బాజా అభిద్యవః'- 'అఞ్జన్తి త్వామధ్వరే దేవయన్తః' ఇత్యాద్యనువచనానాం హోతృకర్తృకత్వదర్శనాత్। 'అనువచనాని హౌత్రాణి'- ఇతి యాజ్ఞికసమాఖ్యా। ప్రైషానువచనే చ ద్వివిధే- సమస్తే వ్యస్తే చ । పూర్వోదాహృతే వ్యస్తే। 'హోతాఽపక్షదగ్నిం సమిధమ్'- ఇత్యాద్యనువచనమన్త్రస్యాన్తే 'హోతర్యజ' ఇతి ప్రైష

ఆమ్నాతః। ఏతే ప్రైషానువచనే సమస్తే । తేషు చ వ్యస్తసమస్తప్రైషానువచనేషు సర్వత్ర ప్రబలేన వాక్యేన సమాఖ్యాం బాధిత్వా హౌతృకర్తృకత్వమధ్వర్యుకర్తృకత్వం చ పరిత్యజ్య మైత్రావరుణకర్తృకత్వమేవాభ్యుపయేమ్- ఇతి ప్రాప్తే-

అభిధీయతే- 'ప్రేష్యతి చాను చాఽఽహ' ఇతి చకారద్వయేన ప్రైషానువచనయోః సముచ్చయో వాక్యేఽస్మిన్నుపలభ్యతే। తతః సముచ్చిత్రయోరేవ సమాఖ్యాబాధనమ్। వ్యస్తయోస్తు యథాసమాఖ్యం హౌత్రాదికర్తృకత్వమేవాభ్యుపేయమ్ ।।30।।31।।

(ద్వావింశే చమసహోమేఽధ్వర్యుచమసాధ్వర్యుకతృకతాధికరణే సూత్రాణి 46 -49)।

చమసాంశ్చమసాధ్వర్యవః సమాఖ్యానాత్ ।।46।। అధ్వ-

ర్యుర్వా తన్న్యాయత్వాత్ ।।47।। చమసే చాన్యదర్శనాత్

।।48।। అశక్తౌ తే ప్రతీయేరన్ ।।49।।

ద్వావింశాధికరణమారచయతి-

చమసైశ్చమసాధ్వర్యుర్జుహోత్యధ్వర్యురేవ వా ।

సంజ్ఞావిశేషాదాద్యోఽస్తు మైవమధ్వర్యుసంజ్ఞయా ।।32।।

విశేషస్యానపేక్షత్వాత్తేనాన్యస్యా అపేక్షణాత్ ।

అధ్వర్యుర్జుహుయాచ్ఛక్తేస్తదశక్తౌ పరోఽపి వా ।।33।।

'చమసాధ్వర్యుః' ఇత్యేవంవిధసంజ్ఞావిశేషాచ్చమసాధ్వర్యవ ఏవ చమసైర్జుహుయుః - ఇతి చేత్।

మైవమ్। అధ్వర్యుసంజ్ఞాయా నిరపేక్షత్వేన ప్రబలత్వాత్ । కేవలాధ్వర్యౌ చమసాధ్వర్యుషు చానుగతోఽధ్వర్యుశబ్దః సామాన్యరూపః। చమసశబ్దస్తు చమసాధ్వర్యుష్వేవేతి విశేషరూపః। తం చ విశేషమనపేక్ష్యైవాధ్వర్యుశబ్ద ఋత్విక్సంజ్ఞారూపేణ వర్తితుం ప్రభవతి। చమసశబ్దస్తు సామాన్యవాచినమధ్వర్యుశబ్దమపేక్ష్యైవ పురుషేషు సంజ్ఞా భవతి । తథా సతి 'ఆధ్వర్యవో హోమః' ఇత్యనయాం నిరపేక్షయాం ప్రబలయా సమాఖ్యయాఽధ్వర్యురేవ సత్యాం శక్తౌ చమసైర్జుహుయాత్। గ్రహహోమవ్యాపృతత్వేన కదాచిదశక్తౌ చమసాధ్వర్యవో జుహుయుః ।।32।।33।।

(త్రయోవింశే శ్యేనవాజపేయయోరనేకకర్తృకతాధికరణే సూత్రే 50-51)।

వేదోపదేశాత్పూర్వవద్వేదాన్యత్వే యథోపదేశం స్యుః ।।50।।

తద్గుణాద్వా స్వధర్మః స్యాదధికారసామర్థ్యాత్సహా-

ఞైరవ్యక్తః శేషే ।।51।।

త్రయోవింశాధికరణమారచయతి-

శ్యేన ఉద్గాతృవేదోక్తో వాజపేయో యజుష్యమ్ ।

ఉద్గాత్రాఽధ్వర్యుణా కార్యౌ యథాప్రకృతి వాఽగ్రిమః ।।34।।

ఆఖ్యావిశేషాదాఖ్యాయాః పూర్వభావీ హి చోదకః ।

ప్రకృతావివ కర్తారస్తత్తద్ధర్మే వ్యవస్థితాః ।।35।।

శ్యేనయాగః సామవేదే సమామ్నాత ఇతి తత్రత్యాః సర్వే పదార్థా ఉద్గాత్రాఽనుష్ఠేయాః, బహిష్పవమానాజ్యపృష్ఠాదిస్తోత్రేష్వివోద్గాత్రత్వ సమాఖ్యాయాః శ్యేనేఽపి సమత్వాత్। తథా- యజుర్వేదే సమామ్నాతో వాజపేయః సర్వోఽప్యధ్వర్యుణైవానుష్ఠేయః। సమాఖ్యావశాత్- ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- శ్యేనవాజపేయౌ హి జ్యోతిష్టోమవికారౌ। తత్ర చోదకస్తత్తత్పదార్థేస్తైస్తైః పురుషైరనుష్ఠేయతయా సమర్పయతి। అఙ్గేష్వతిదిష్టేషు పశ్చాత్సాఙ్గప్రధానానుష్ఠాపకస్య ప్రయోగవచనసాయ ప్రవృత్తిః। ప్రయోగవచనాధీనా తు సమాఖ్యాఽత్యన్తజఘన్యా। తతః ప్రబలచోదకవశాత్ప్రకృతావివ నానావిధాః కర్తారః స్వస్వధర్మేషు వ్యవతిష్ఠన్తే ।।34।।35।।

ఇతి శ్రీమాధవీయ జైమినీయన్యాయమాలవిస్తరే తృతీయాధ్యాయస్య సప్తమః పాదః ।।7।।

	అత్ర పాదే	ఆదితః।
అధికరణాని	23	223।
సూత్రాణి	51	613।

(అథ తృతీయాధ్యాయస్యాష్టమః పాదః)।

(ప్రథమే క్రయస్య స్వామికర్మతాధికరణే సూత్రమ్-)।

స్వామికర్మ పరిక్రయః కర్మణస్తదర్థత్వాత్ ।।1।।

అష్టమపాదే ప్రథమాధికరణమారచయతి-

దక్షిణాదిపరిక్రీతిర్ఋత్విజః స్వామినోఽథవా ।

పరిక్రయః సమాఖ్యానాదృత్విజః స్యాద్యథేతరత్ ।।1।।

పరిక్రయాత్పురాఽధ్వర్యుహోత్రాదీనామభావతః ।

పరిక్రయణకర్తృత్వం యజమానస్య నర్త్విజః ।।2।।

దక్షిణాదానేన కర్మకరాః పరిక్రేతవ్యాః। తత్ర హవిస్త్యాగవ్యతిరిక్తం సర్వమార్త్విజ్యమ్- ఇతి నిర్ణీతమ్। దక్షిణా చ ద్వాదశశతరూపాఽధ్వర్యువేద ఉద్గాతృవేదే చ సమామ్నాత్రై । అన్వాహార్యదక్షిణాఽధ్వర్యువేదే । తతః సమాఖ్యయా పరిక్రతృత్వమృత్విజః- ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। ఋత్విజాం పరిక్రయణోత్తరకాలీనానాం తత్కర్తృత్వాసంభవేన యజమానస్యైవ తత్కర్తృత్వాత్ ।।1।।2।।

(ద్వితీయే వరదానస్యాధ్వర్యుకర్మతాధికరణే సూత్రమ్-)।

వచనాదితరేషాం స్యాత్ ।। 2 ।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

ఇష్టకావరదానం కిం స్వామినః స్యాదుతర్త్విజః ।

స్వామినః పూర్వవన్నైవమధ్వర్యోర్వచనాదయమ్ ।। 3 ।।

'య ఏతామిష్టకాముపదధ్యాత్, స త్రీన్వ+రాన్దద్యాత్' ఇత్యుపధాతురధ్వర్యోర్గోత్రయదానం వాచనికమ్। నహ్యస్తి వచనస్యాతిభారః ।। 3।।

(తృతీయే వపనాదిసంస్కారాణాం యాజమానతాధికరణే సూత్రాణి 3- 8)।

సంస్కారాస్తు పురుషసామర్థ్యే యథావేదం కర్మవద్వ్యవతి-

ష్ఠేరన్ ।। 3।। యాజమానాస్తు తత్ప్రధానత్వాత్కర్మవత్

।।4।। వ్యపదేశాచ్చ ।। 5।। గుణత్వేన తస్య నిర్దేశః

।।6।। చోదనాం ప్రతి భావాచ్చ ।।7।। అతుల్యత్వాద-

సమానవిధానాః స్యుః ।।8।।

తృతీయాధికరణమారచయతి-

సంస్కారా వపనాద్యాః కిమధ్వర్యోః స్వామినోఽథవా ।

అధ్వర్యోస్తత్ర శక్తత్వాత్తద్వేదోక్తేశ్చ తస్య తే ।।4।।

సంస్కారైర్యోగ్యతాం ప్రాప్య స్వకార్యం కర్తుమృత్విజః ।

క్రీణాత్యతః క్రియా తేషాం సంస్క్రియా యజమానగా ।।5।।

'ఆప ఉన్దన్తు జీవసే' ఇత్యాద్యాః సంస్కారమన్త్రాః । తద్విధయశ్చాధ్వర్యువేదే సమామ్నాతాః- 'కేశశ్మశ్రు వపతే','నఖాని నికృన్తతే' ఇతి । శక్తశ్చాధ్వర్యుర్వపనాదౌ। తస్మాత్- తస్యాధ్వర్యోస్తే వపనాదిసంస్కారాః- ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। వపనాదిసంస్కారా యజమానగతమాలిన్యమపనీయ యాగయోగ్యతాముత్పాదయితుం క్రియన్తే। తథా చ బ్రాహ్మణమ్- 'కేశశ్మశ్రు వపతే। మృతా వా ఏషా త్వగమేధ్యా యత్కేశశ్మశ్రు। మృతామేవ త్వచమమేధ్యామపహత్య యజ్ఞియో భూత్వా మేధముపైతి' ఇతి। నహ్యధ్వర్యువపనేన యజమానగతా మృతా త్వగపైతి। యోగ్యస్య హి కర్మాధికార సతి పశ్చాత్ప్రయాసరూపేషు వ్యాపారేషు స్వయమశక్తః సన్కర్మకరానృత్విజః పరిక్రీణాతి। లోకేఽపి రోగిణః స్వామిన ఔషధాద్యానయన ఏవ భృత్యో జీవితదానేన పరిక్రీయతే। న తు తదౌషధం భృత్యః సేవతే। తస్మాత్- ఇతరక్రియర్త్విజామ్, సంస్కారస్తు యజమానస్య। క్వచిత్తు*వచనాదృత్విజామపి సంస్కారోఽస్తు ।।4।।5।।

(చతుర్థే తపసో యాజమానతాధికరణే సూత్రాణి 9-11)।

తపశ్చ ఫలసిద్ధిత్వాల్లోకవత్ ।।9।। వాక్యశేషశ్చ

తద్వత్ ।।10।। వచనాదితరేషాం స్యాత్ ।।11।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

నాశ్నాతి ద్వ్యహమిత్యేతత్తపః కస్య తయోర్ద్వయోః ।

దుఃఖత్వాద్భోక్తృసంస్కారాదధ్వర్యోర్యుజ్యతే తపః ।।5।।

ఫలాన్తరాయపాపస్య నాశకత్వేన సంస్కృతిః ।

లిఙ్గాత్తపః స్వామిగామి సంస్కారాన్తరవత్తతః ।।6।।

జ్యోతిష్టోమే- 'ద్వ్యహం నాశ్నాతి' 'త్ర్యహం నాశ్నాతి'ఇత్యాదినోక్తం తపోఽధ్వర్యోర్యుక్తమ్। తస్య దుఃఖాత్మకత్వేన పరిక్రీతపురుషైః కర్తుముచితత్వాత్। దుఃఖత్వాదేవ ఫలభోక్తృసంస్కారత్వాభావాద్యజమానస్య న యుక్తమ్- ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। భావినః సుఖరూపస్య ఫలస్య ప్రతిబన్ధకం దుఃఖజనకం యత్పాపం తస్య నాశకత్వేన దుఃఖరూపస్యాపి తపసః స్వామిసంస్కారత్వసంభవాత్ । అస్మిన్నర్థే వాక్యశేషగతం లిఙ్గం కల్పసూత్రకారేణైవముదాహృతమ్- 'యదా వై దీక్షితః కృశో భవతి, అథ మేధ్యో భవతి। యదాఽస్మిన్నన్తర్న కించన భవతి, అథ మేధ్యో భవతి। యదాఽస్య కృష్ణం చక్షుషోర్నశ్యతి, అథ మేధ్యో భవతి। యదాఽస్య త్వచాఽస్థి సంధీయతే, అథ మేధ్యో భవతి । పీత్వా దీక్షతే, కృశో యజతే। యదస్యాఙ్గానాం మీయతే జుహోత్యేవ తదితి విజ్ఞాయతే' ఇతి। న హి దుఃఖరూపం తపో వినా దుఃఖప్రదం పాపం నశ్యతి। యథా పాటనమన్తరేణ

విప్రవణానాం నోపశాన్తిః, తద్వత్ । తస్మాత్- వపనాదిసంస్కారవత్తపోఽపి యజమానస్యైవX ।।5।।6।।

(పఞ్చమే లోహితోష్ణీషతాదీనాం సర్వర్త్విగ్ధర్మతాధికరణే సూత్రమ్-)।

గుణత్వాచ్చ వేదేన న వ్యవస్థా స్యాత్ ।।12।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

హిరణ్యమాలితాద్యాస్తు సంస్కారా వచనాన్మతాః ।

ఋత్విజాం తే యథాఖ్యానం కర్తవ్యా నిఖిలైరుత ।।7।।

ఆద్య ఆఖ్యావశాన్నైవం సర్వసంనిధిపాఠతః ।

ప్రతిముఖ్యం గుణావృత్తేః కర్తవ్యా నిఖిలైరపి ।।8।।

వాజపేయే శ్రూయతే- 'హిరణ్యమాలిన ఋత్విజః ప్రచరన్తి' ఇతి। శ్యేనే శ్రూయతే- 'లోహితోష్ణీషా లోహితవసనా నివీతా ఋత్విజః ప్రచరన్తి' ఇతి। యద్యపి హిరణ్యమాలిత్వాదీనాం సంస్కారత్వాద్యజమానవిషయత్వం పూర్వన్యాయేన ప్రాప్తమ్, తథాఽపి వచనాదయ మృత్విక్సంస్కారః । తత్ర హిరణ్యమాలిత్వం యజుర్వేదోక్తత్వాదధ్వర్యూణామేవ, లోహితోష్ణీషాదికం సామవేదోక్తత్వాదుద్గాతౄణామేవ ఇతి సమాఖ్యావశాదభ్యుపేయమ్- ఇతి చేత్।

మైవమ్। 'హిరణ్యమాలిన ఋత్విజః ప్రచరన్తి' ఇతి సర్వేషామృత్విజాం సంనిధౌ పఠ్యమానో హిరణ్యమాలిత్వసంస్కారః సంనిధినా సమాఖ్యాం బాధిత్వా సర్వైరప్యృత్విగ్భిః సంబధ్యతే। కించ- సంరకార్యత్వాదృత్విజాం ప్రాధాన్యే సతి ప్రతిప్రధానం గుణావృత్త్యా సర్వేషామప్యృత్విజాం హిరణ్యమాలిత్వాదిసంస్కారోఽభ్యుపతేవ్యః ।।7।।8।।

(షష్ఠే వృష్టికామనాయా యాజమానతాధికరణే సూత్రే - 13-14)।

తథా కామోఽర్థసంయోగాత్ ।।13।।

వ్యపదేశాదితరేషాం స్యాత్ ।।14।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

వృష్టికామీ సదో నీచైర్మినుయాదితి కామనా ।

అధ్వర్యోః స్వామినో వాఽఽద్యో వాక్యాన్మాతుస్తదుచ్యతే ।।9।।

పరస్మైపదతోఽధ్వర్యువ్యాపారస్య పరార్థతా ।

ప్రతీతాఽతో వాక్యబాధే తపోవత్స్వామినోఽస్తు తత్ ।।10।।

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే- 'యది కామయేత- వర్షుకః పర్జన్యః స్యాత్- ఇతి నీచైః సదో మినుయాత్' ఇతి। -యథా పురస్తాత్పశ్చాచ్చావస్థితౌ హవిర్ధానప్రాచీనవంశావుచ్చైః, తథా సదో నోచ్చం, కింతు నీచైః కార్యమ్- ఇత్యర్థః। అత్ర- వృష్టికామనాఽధ్వర్యోర్యుక్తా । 'యః కామయేత్, స మినుయాత్' ఇతి వాక్యేన కామయితృమాత్రోరేకత్వావగమాత్। మాతృత్వం చాధ్వర్యోరిత్యబివాదమ్। తస్మాత్- స కామయితా- ఇతి చేత్।

మైవమ్। 'మినుయాత్' ఇతి పరస్మైపదేనాధ్వర్యువ్యాపారఫలస్య పరగామితా ప్రతీయతే। తతో వృష్టిలక్షణఫలస్య యజమానగామిత్వాత్పరస్మైపదశ్రుత్యా వాక్యం బాధిత్వా కామస్య యజమానకర్తృకత్వం ద్రష్టవ్యమ్। - 'యజమానకామితాం వృష్టిం పర్జన్యః సంపాదయతు' ఇత్యేవ యోఽధ్వర్యుః కామయతే, స నీచైర్మినుయాత్, ఇతి వాక్యం వ్యాఖ్యేయమ్।- 'ఏవంవిదుద్వాతాఽఽత్మనే వా యజమానాయ వా యం కామం కామయతే, తమాగాయతి' ఇతి ఋుత్విజోఽపి కామః- ఇతి చేత్। తర్హి తస్మిన్నుద్గీథోపాసనే వచనాదృత్విజోఽపి ఫలమస్తు ।।9।।10।।

(సప్తమే, ఆయుర్దా ఇత్యాదిమన్త్రాణాం యాజమానతాధికరణే- సూత్రే 15-16)।

మన్త్రాశ్చాకర్మకరణాస్తద్వత్ ।।15।।

విప్రయోగే చ దర్శనాత్ ।।16।।

సప్తమాధికరణమారచయతి-

ఆయుర్దా ఇతి మన్త్రోక్తిః కస్యాధ్వర్యోః సమాఖ్యయా ।

తద్బాధే లిఙ్గతః స్వామిగామితా కామబన్మతా ।।11।।

ఇదమామ్నాయతే-'ఆయుర్దా అగ్నేఽస్యాయుర్మే దేహి' ఇతి । తస్యైతస్య మన్త్రస్య పాఠోఽధ్వర్యోర్యజమానస్య వా -ఇత్యయం సంశయః 'కస్య' ఇత్యనేన పదేన సూచితః ।

అస్మిన్మన్త్రే 'ఆయుర్మే దేహి' ఇతి ఫలస్య స్వాత్మసంబన్ధః ప్రతీయతే । స చ యజమానస్య యుక్తః, నాధ్వర్యోః। తస్మాత్- కామవన్మన్త్రోఽపి యాజమానః ।।11।।

(అష్టమే ద్వ్యామ్నాతస్యోభయప్రయోజ్యతాధికరణే సూత్రమ్-)।

ద్వ్యామ్నాతేషూభౌ ద్వ్యామ్నానస్యార్థవత్త్వాత్ ।।17।।

అష్థమాధికరణమారచయతి-

వాజస్య మేత్యముం బ్రూయాదేకో ద్వౌ వా కృతార్థతః ।

ఏకః కాణ్డద్వయే పాఠాదధ్వర్యుస్వామినావుభౌ ।।12।।

దర్శపూర్ణమాసయోః- 'వాజస్య మా ప్రసవేన' ఇత్యయం మన్త్రోఽధ్వర్యుకాణ్డే యజమానకాణ్డే చాఽఽమ్నాతః। తత్రైకేన పఠితే సతి మన్త్రస్య చరితార్థత్వాదితరస్తం న పఠేత్- ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। కాణ్డాన్తరపాఠవైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్। తస్మాదుభాభ్యాం పఠనీయః। తయోః పఠతోరాశయభేదోఽస్తి। 'అనేన మన్త్రేణ ప్రకాశితమర్థమనుష్ఠాస్యామి' ఇత్యధ్వర్యుర్మనుతే। 'అత్ర న ప్రమదిష్యామి' ఇతి యజమానః ।।12।।

(నవమే- అభిజ్ఞస్యైవ వాచయితవ్యతాధికరణే సూత్రమ్-)।

జ్ఞాతే చ వాచనం నహ్యవిద్వాన్విహితోఽస్తి ।।18।।

నవమాధికరణమారచయతి-

వాచయేత్స్వామినం జ్ఞాజ్ఞౌ వాచమీయౌ జ్ఞ ఏవ వా ।

అవిశేషాదుభౌ జ్ఞస్య స్వామిత్వాద్వాచయేదముమ్ ।।13।।

వాజపేయే శ్రూయతే-'క్లృప్తీర్యజమానం వాచయతి' ఇతి। 'ఆర్యుయజ్ఞేన కల్పతామ్' ఇత్యాదయో మన్త్రాః క్లృప్తయః। తత్ర- మన్త్రతదర్థాభిజ్ఞమనభిజ్ఞం చోభావపి వాచయేత్। 'విద్వాసం వాచయేత్' ఇత్యేవం విశేషస్యాశ్రవణాత్। అనభిజ్ఞం తదైవ శిక్షయిత్వాఽపి వాచయితుం శక్యత్వాత్- ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। అధ్యయనవిధిబలాదధీతవేదస్య విదితవేదార్థస్యైవ యజమానత్వాత్। తస్మాత్- అభిజ్ఞమేవ వాచయేతు ।।13।।

(దశమే ద్వాదశద్వంద్వానామాధ్వర్యవత్వాధికరణే సూత్రే 19-20)।

యాజమానే సమాఖ్యానాత్కర్మాంణి యాజమానం స్యుః

।।19।। అధ్వర్యుర్వాం తదర్థో హి న్యాయపూర్వం సమాఖ్యానమ్ ।।20।।

దశమాధికరణమారచయతి-

వత్సం చోపసృజేత్తద్వదుఖాం చాధిశ్రయోదితి ।

ద్వాదశద్వంద్వకర్మైతత్స్వామినో వేతరస్య వా ।।14।।

ఆద్యః పాఠాత్స్వామికాణ్డే తాదర్థ్యేన పరిక్రయాత్ ।

మహాకాణ్డోక్తితోఽన్యోఽస్తు ద్వంద్వత్రైవాత్ర కీర్త్యతే ।।15।।

దర్శపూర్ణమాసయోర్యాజమానే కాణ్డే శ్రూయతే- 'ద్వాదశ ద్వంద్వాని దర్శపూర్ణమాసయోస్తాని సంపాద్యాని- ఇత్యాహుః- వత్సం చోపావసృజతి, ఉఖాం చాధిశ్రయతి' అయం చ హన్తి, దృషదౌ చ సమాహన్తి' ఇత్యాది । తత్ర- పలాశశాఖయా

వత్సాపాకరణమేకం కర్మ, దోహనేన సంపాదితం క్షీరం ధారయితుం పిఠరస్థాపనమపరం కర్మ, తదేతదుభయమేకం ద్వంద్వమ్। తథా వ్రీహీణామవఘాతః, దృషదుపలయోః పాషాణాన్తరేణ సమాఘాతః, ఇత్యేతదుభయం ద్వితీయం ద్వంద్వమ్। ఏవం ద్వాదశ కర్మద్వంద్వాన్యనుష్ఠేయాన్యామ్నాతాని । తేషాం యాజమానే కాణ్డే పఠితత్వాత్సమాఖ్యయా యజమానేన తాన్యనుష్ఠేయాని- ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- యజమానస్య యాని కార్యాణి, తాన్యనుష్ఠాతుమేవ పరిక్రీతా ఋత్విజః । కించ- యజుర్వేదే యాజమానమిదమవాన్తర కాణ్డమ్, మహాకాణ్డం త్వాధ్వర్యవమేవ । తత్రైవైతే వత్సాపాకరణాదయో ధర్మా ఆమ్నాతాః । తస్మాదధ్వర్యురేవ తాననుతిష్ఠేత్। యాజమానే

తు కాణ్డే న యేవామనుష్ఠానప్రకారశ్చోదితః, కింతు పరిగణనయా ద్వంద్వతాసంపాదనమాత్రమామ్నాతమ్। తేన యజమానస్తామానుపూర్వీం మనసి నిధాయాధ్వర్యోరనుష్ఠానే ప్రమాదరాహిత్యమనుసంధాతుం ప్రభవతి । తస్మాదధ్వర్యోరేవానుష్ఠానమ్ ।।14।।15।।

(ఏకాదశే హోతురాధ్వర్యవకరణానుష్ఠాతృత్వాధికరణే సూత్రమ్-)।

విప్రతిషేధే కరణః సమవాయవిశేషాదితరమన్యస్తేషాం

యతో విశేషః స్యాత్ ।।21।।

ఏకాదశాధికరణమారచయతి-

యో హోతాఽధ్వర్యురేవ స్యాదిత్యాధ్వర్యవమాచరన్ ।

హౌత్రం కుర్యాన్నవా త్యాగహేత్వమావాత్కరోతి తత్ ।।16।।

హోత్రైకో యుగపత్కర్మద్వయం కర్తుం నహి ప్రభుః ।

త్యజేచ్చోదకతః ప్రాప్తం హౌత్రం వాచనికార్యకృత్ ।।17।।

అగ్నీషోమీయపశౌ 'పరివీరసి' ఇత్యనేన కరణమన్త్రేణాధ్వర్యుర్యూపస్య రశనయా పరిష్యాణం కరోతి। తదానీం క్రియమాణం తత్పరివ్యణం హోతా 'యువా సువాసాః'- ఇత్యనేన మన్త్రేణానువదతి। తదేతదుభయం చోదకపరమ్పరయా కుణ్డపాయినామయనే ప్రాప్తమ్ । తత్రాధ్వర్యోర్హోతుశ్చ సమాస ఆమ్నాతః- 'యో హోతా సోఽధ్వర్యుః' ఇతి । హోతారమనూద్యా ధ్వర్యుత్వవిధానాదధ్వర్యుకార్యే హోత్రాఽనుష్ఠేయమ్ । తతః 'పరివీరసి' ఇత్యనేన కరణమన్త్రేణ హోతా యూపపరివ్యాణం కుర్వీత । తదానీం స్వస్య చోదకతః ప్రాప్తం హౌత్రమపి హోతా న త్యజేత్ । నహి త్యాగహేతుం కంచిన్నిషేధం పశ్యామః। తస్మాత్క్రియమాణం తత్పరివ్యాణం 'యువా స్తుషాసాః' ఇత్యనేన మన్త్రేణ హోతాఽనువదేత్- ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- ద్వయోరధ్వర్యుహోత్రోరుచితం కర్మద్వయమేకో హోతా యుగపత్కర్తుం న శక్నోతి । తతోఽన్యతరస్యావశ్యంభావిని త్యాగే చోదకతః

ప్రాప్తం హౌత్రమేవ త్యజేత్ । ఆద్వయవ తు 'యో హోతా సోఽధ్వర్యుః' ఇత్యనేన ప్రాపితత్వాదనుష్ఠేయమ్ ।।16।।17।।

(ద్వాదశే ప్రోక్షణ్యాసాదనాదీనామనాధ్వర్యవతాధికరణే సూత్రమ్-)

ప్రైషేషు చ పరాధికారాత్ ।।22।।

ద్వాదశాధికరణమారచయతి -

ప్రోక్షణ్యాసాదనం కుర్యాదధ్వర్యురితరోఽథవా ।

ఆఖ్యయాఽఽద్యః సాదయేతి ప్రేషితోఽన్యోఽస్తు లిఙ్గతః ।।18।।

దర్శపూర్ణమాసయోః- ప్రోక్షణీనాం కేనచిత్పాత్రేణ వేద్యామాతాదనం శ్రుతమ్ । తదేతద్యజుర్వేదోక్తత్వాదాధ్వర్యమ్- ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। ప్రైషమన్త్రవిరోధప్రసఙ్గాత్ । 'ప్రోక్షణీరాసాదయ । ఇద్మావర్హిరుపతాదవ । అగ్నీదగ్నీన్విహర । వర్హిః స్తృణీహి' ఇత్యాదిష్వాధ్వర్యవేషు ప్రైషమన్త్రేషు శ్రూయమాణమాగ్నీంప్రసంబోధనం మధ్యమపురుషశ్చాన్యేన తదనుష్ఠానే సత్యుపపద్యతే । తస్మాత్- నాఽఽధ్వర్వవమ్ ।।18 ।।

(త్రయోదశే ప్రైషమన్త్రాణామాధ్వర్యవత్వాధికరణే సూత్రే 23-24)।

అధ్వర్యుస్తు దర్శనాత్ ।।23।। గౌణో

వా కర్మసామాన్యాత్ ।।24।।

త్రయోదశాధికరణమారచయతి-

అగ్నీత్రేప్యదుతాధ్వర్యురగ్నీదస్త్వవిరోధతః ।

ఆఖ్యావిరోధాదధ్వర్యుః ప్రైషద్వారాఽర్థకృద్యతః ।।19।।

యథా ప్రోక్షణీరాగ్నీధ్ర ఆసాదయతి, తథా ప్రైషమన్త్రమప్యాగ్నీధ్ర ఏవ పఠతు । విరోధాభావాత్ - ఇతి చేత్ ।

మైవమ్ । ఆధ్వర్యవసమాఖ్యాయాః పూర్వోదాహృతసంబోధనమధ్యమపురుషయోశ్చ విరోధాత్ । న చ - ప్రోక్షణ్యాసాదనాదీనామ ధ్వర్యుకర్తృకత్వాభావేఽపి సమాఖ్యావిరోధస్తదవస్థః- ఇతి వాచ్యమ్। ప్రైషద్వారా ప్రయోజకకర్తృత్వేఽపి తదవిరోధాత్ । తస్మాత్ - అధ్వర్యోరేవ ప్రైషమన్త్రః ।।19।।

(చతుర్దశే - {కరణమన్త్రేషు స్వామిఫలస్యాఽఽ --- సూత్రాణి 25-27)।

శాసితవ్యతాధికరణే (వర్చోన్యాయే)}

ఋత్విక్ఫలం కరణేష్వర్థవత్త్వాత్ ।।25।। స్వామినో

వా తదర్థత్వాత్ ।।26।। లిఙ్గదర్శనాచ్చ ।।27।।

చతుర్దశాధికరణమారచయతి -

మమాగ్న ఇతి కస్యాత్ర ఫలం లిఙ్గేన వక్తృగమ్ ।

శ్రుత్యా స్వామిని న క్రీతే లిఙ్గం తత్రోపచర్యతామ్ ।।20।।

'మమాగ్నే వర్చో విహవేష్వస్తు' ఇత్యయమాహవనీయస్యాన్వాధానే కరణభూతో మన్త్రోఽధ్వ-। ర్యుణా పఠ్యతే । 'విశిష్టం హవనం యేషాం యజ్ఞానాం తే విహవాస్తేషు వర్చస్తేజసోపలక్షితం యత్ఫలం తన్మమాస్తు' ఇత్యనేన లిఙ్గేన మన్త్రముచ్చారయితురధ్వర్యోస్తత్ఫలమ్- ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। 'దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేత' ఇత్యాత్మనేపదశ్రుత్యా సాఙ్గప్రధానఫలస్య యజమానగామిత్వం ప్రతీయతే । న చ పరిక్రీతస్యాధ్వర్యోర్దక్షిణాతిక్తఫలసంబన్ధో న్యాయ్యః । తస్మాత్- శ్రుతిన్యాయాభ్యాం విరుద్ధం తల్లిఙ్గం యజమానపరత్వేనోపచరణీయమ్ । 'మదీయయజమానస్య తద్వర్చోఽస్తు' ఇతి హ్యుపచారః । తస్మాత్- యజమానేన పాఠ్యేషు 'ఆయుర్దా అగ్నేఽస్యాయుర్మే దేహి' ఇత్యాదిషు క్రియమాణానువాదిషు ప్రత్యగాశీర్మన్త్రేషు శ్రుతం ఫలం యథా యాజమానమ్, తథైవాధ్వర్యుణా పాఠ్యేషు కరణమన్త్రేషు శ్రుతమపి ఫలం యాజమానమేవ ।।20।।

(పఞ్చదశే కరణమన్త్రేషు కర్మార్థఫలస్యర్త్విగ్ధర్మతాధికరణే సూత్రమ్ -)।

కర్మార్థం తు ఫలం తేషాం స్వామినం ప్రత్యర్థవత్త్వాత్ ।।28।।

పఞ్చదశాధికరణమారచయతి -

మా మా సంతాప్తమిత్యేతత్కస్మిన్స్వామిని పూర్వవత్ ।

అధ్వర్యావస్తు తత్తేన స్వామికర్మోపయోగతః ।।21।।

దర్శపూర్ణమాసయోరాఘారహోమార్థమాజ్యపూర్ణౌ స్రుక్స్రువౌ గృహీత్వా నాభిసమీపే హస్తేన ధారయతే । తత్రాయం కరణమన్త్రోఽధ్వర్యుణా

పఠ్యతే - 'అగ్నావిష్ణూ మా వామవక్రమివం విజిహాథాం మా మా సంతాప్తం లోకం మే లోకకృతౌ కృణుతమ్' ఇతి । 'భో స్రుక్స్రువరూపావగ్నావిష్ణూ యువాం నాభిదేశే ధారయన్నహమధ్వర్యుర్వాం వామవక్రమిషం యువయోరతిక్రమం న కృతవానస్మి । యువాం

చ మత్తో వియుక్తౌ మా భవతమ్। తతో మాం దేహధారిణం మా సంతాప్తం మమ దేహే సంతాపం జ్వరాదిరూపం మా కురుతమ్ । స్థానకృతౌ యువామాఘారహెూమాయ స్థానం కురుతమ్' ఇత్యర్థః । తత్ర పూర్వోక్తవర్త్మాన్యాయేన సంతాపాభావోఽపి యజమానస్యైవ, న త్వధ్వర్యోః- ఇతి చేత్।

మైవమ్। అధ్వర్యావసంతప్తే సత్యవిఘ్నేన స్వామినః కర్మ సమాప్యతే । తస్మాత్ - అధ్వయుర్గతోఽపి సంతాపాభావో యజమానస్యైవ ఫలమ్ - ఇతి నాత్ర మచ్ఛబ్దస్యోపచారః ।।21।।

(షోడశే భద్రమిత్యస్యోభయగామితాధికరణే సూత్రమ్-)।

వ్యపదేశాచ్చ ।।29।।

షోడశాధికరణమారచయతి-

భద్రం తన్నౌ సహేత్యేతత్కస్మిన్స్వామిని యుజ్యతే ।

ద్విత్వశ్రుత్యా ద్వయోరేతదధ్వర్యుయజమానయోః ।।22।।

జ్యోతిష్టోమే హవిర్ధానమణ్డపే సోమాభిషవాధారయోః ఫలకయోరధస్తాచ్చతస్రృష్వాగ్నేయ్యాదివిదిక్షు చత్వార ఉపరవనామకా గర్తాం అరత్నిమాత్రఖాతా అధోభాగే పరస్పరం మిలితా ఊర్ధ్వభాగే పరస్పరం ప్రాదేశమాత్రవ్యవహితా వర్తన్తే । తేష్వేకస్మిన్నుపరవే యజమానో దక్షిణహస్తం ప్రసారయతి, తథైవాధ్వర్యురన్యస్మిన్స్వహస్తం ప్రసార్యాధస్తాద్యజమానహస్తం గృహ్ణాతి । తదా యజమానః 'కిమత్ర' ఇత్యనేన మన్త్రేణ ఫలం పృచ్ఛతి । అధ్వర్యుశ్చ 'భద్రమ్-' ఇత్యనేన మన్త్రేణోత్తరం బ్రూతే। తతో యజమానః 'తన్నౌ సహ - ' ఇత్యనేన మన్త్రేణ తత్ఫలం స్వకీయత్వేన స్వీ కరోతి । తస్మాత్- యజమానస్యైవ తత్ - ఇతి చేత్ । మైవమ్ । 'నౌ' ఇత్యనేన ద్వివచనేన, 'సహ' ఇత్యనేన చోభయగామితయైవ స్వీకారాత్ ।।22।।

(సప్తదశే ద్రవ్యసంస్కారస్యాఙ్గప్రధానార్థతాధికరణే సూత్రే - 30-31)।

ద్రవ్యసంస్కారః ప్రకరణావిశేషాత్సర్వకర్మణామ్ ।।30।।

నిర్దేశాత్తు వికృతావపూర్వస్యానధికారః ।।31।।

సప్తదశాధికరణమారచయతి-

ధర్మాణాం ప్రకృతిస్థానాం వికృతావతిదేశతః ।

ప్రాప్తిర్విశేషతో వాఽఽద్యో విశేషస్యానిరూపణాత్ ।।23।।

ప్రకృతౌ కార్యకృద్ధర్మా వికృతౌ స్యుర్న చేతరే ।

యూపావటాస్తృతిః కార్యం న హి ప్రాకృతబర్హిషః ।।24।।

దర్శపూర్ణమాసయోర్వేదిధర్మా బర్హిర్ధర్మాశ్చ హవిరాసాదనాదయోఽఙ్గప్రధానార్థా ఇతి పూర్వత్ర నిర్ణీతమ్। తే చ ధర్మా వికృతావతిద్ధిశ్యమానా నియామకాభావాత్సర్వేఽప్యతిదిశ్యన్తామ్- ఇతి ప్రాప్తే, -

బ్రూమః- కార్యమత్ర నియామకమ్। ప్రకృతౌ హి హవిరాసాదనం వేదికార్యమ్ । తచ్చ వికృతావపి ప్రాప్యమాణం స్వసిద్ధయే ఖననాదీన్వేదిధర్మాన్ప్రాపయతి । యూపావటాస్తరణరూపం తు కార్యం న ప్రకృతావస్తి । దర్శపూర్ణమాసయోర్యూపావటాభావాత్ । తచ్చాఽఽస్తరణకార్యే వికృతౌ విధీయమానమప్యప్రాకృతకార్యతయా ప్రాకృతాల్లవనాదీన్బర్హిః సంస్కారాన్న ప్రాపయన్తి । తస్మాత్ప్రకృతిగతాః కార్యకృద్ధర్మా ఏవ వికృతౌ ప్రాప్యన్తే ।।23।।24।।

(అష్టాదశే పవిత్రస్య పరిభోజనీయబర్హిషా కర్తవ్యతాధికరణే సూత్రమ్)।

విరోధే చ శ్రుతివిశేషాదవ్యక్తః శేషే ।।32।।

అష్టాదశాధికరణమారచయతి -

యద్బర్హిస్తత్పవిత్రార్థం న వాఽఽద్యస్తస్య సంభవాత్ ।

సంస్కృతం స్తరణే క్షీణం పవిత్రం త్వన్యతో భవేత్ ।।25।।

దర్శపూర్ణమాసయోరామనన్తి- 'సమావప్రచ్ఛిన్నాగ్రౌ దర్భౌ ప్రాదేశమాత్రౌ పవిత్రే కరోతి' ఇతి । తత్ర- యదేతద్వేదిస్తరణార్థం లవనసంస్కృతం బర్హిః, తేన పవిత్రసంభవాదాస్తరణవత్పవిత్రమపి బర్హిషః కార్యమ్ - ఇతి చేత్ ।

మైవమ్ । ఆస్తరణ ఏవ సంస్కృతస్య సర్వస్య బర్హిష ఉపక్షీణత్వాత్ । న హి 'వేదిం స్తృణాతి' ఇతి విహితస్య స్తరణస్యాకస్మాద్బర్హిరేకదేశే సంకోచో యుక్తః । తస్మాత్- యథా యూపావటమసంస్కృతేన బర్హిషా స్తృణాతి, తథా పవిత్రనిష్పత్తిరపి శాస్త్రీయలవనాదిసంస్కారరహితైః పరిభోజనీయనామకైర్దర్భైః సంపాదనీయా ।।25।।

(ఏకోనవింశే ప్రాకృతపురోడాశాదీనాం నిధానాధికరణే సూత్రమ్)।

అపనయస్త్వేకదేశస్య విద్యమానసంయోగాత్ ।।33।।

ఏకోనవింశాధికరణమారచయతి-

పురోడాశస్య శకలమైన్ద్రవాయవపాత్రకే ।

అవదధ్యాత్పురోడాశో నవోఽథ సవనీయకః ।।26।।

సిద్ధస్య యజనార్తత్వాన్నవం సంపాద్య తత్క్రియా ।

సవనీయేన తత్కార్యే సంస్కార్యత్వాద్ద్వితీయయా ।।27।।

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే - 'పురోడాశశకలమైన్ద్రవాయవస్య పాత్రే నిదధాతి' ఇతి । తత్ర-ప్రస్తవనీయపురోడాశస్య శకలం యద్యపి నిష్పన్నమ్, తథాఽపి తస్య యజమార్థత్వేన సంస్కృతబర్హిర్బదుపక్షయాన్నూతనం కంచిత్పురోడాశం సంపాద్య తదీయశఫలస్యైన్ద్రవాయవపాత్రప్రక్షేపక్రియా కర్తవ్యా - ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। సవనీయపురోడాశశకలేనైతన్నిధానం కర్తవ్యమ్ । కుతః। సంస్కార్యత్వాత్। 'శకలం నిదధాతి' ఇతి ద్వితీయయా సంస్కార్యత్వం గమ్యతే । ఇష్టశిష్టస్య హి ప్రతిపత్తిరూపః సంస్కారః। న చాత్ర కృత్స్నం యజనార్థమ్। అవదానస్యేయత్తపా పురోడాశభాగస్యావశేషితత్వాత్। యథాఽత్ర పూర్వసిద్ధపురోడాశశకలమ్, తథా'ధానా ఆశ్చినపాత్రే' 'పయస్యాం మైత్రావరుణపాత్రే' ఇత్యత్రాపి పూర్వశేషస్యైవ ప్రక్షేపః ।।26।।27।।

(వింశే తామ్యేష్టిపూపాంశుత్వధర్మస్య ప్రధానార్థతాధికరణే సూత్రే -34-35)।

వికృతౌ సర్వార్థః శేషః ప్రకృతిత్వాత్ ।।34।।

ముఖ్యార్థో వాఽఙ్గస్యాచోదితత్వాత్ ।।35।।

వింశాధికరణమారచయతి -

కామ్యా ఉపాంశు యష్ఠవ్యాః కిం తదఙ్గప్రధానయోః ।

ప్రధాన ఏవ వా నాత్ర విశేషోక్తిరతో ద్వయోః ।।28।।

ముఖ్యానామేవ కామ్యత్వాత్తేష్వేవ పరిచోదనా ।

అఙ్గానామతథాభావాదుపాంశుత్వం ప్రధానగమ్ ।।29।।

ఇదమామ్నాయతే - 'యజ్ఞాథర్వణం వై కామ్యా ఇష్టయః, తా ఉపాంశు షష్టవ్యాః' ఇతి । అథర్వవేదోక్తకర్మవద్యజ్ఞేషు కామ్యా ఇష్టయో గోమ్యాః । తస్మాత్తాసాముపాంశుత్వం యుక్తమిత్యర్థః । యథా వేదిధర్మాణాం బర్హిర్ధర్మాణాం చాఙ్గప్రధానయోః సమానో విధిః, తథోపాంశుత్వస్యాపి । నహ్యత్ర కశ్చిద్విశేష ఆమ్నాతః- ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। కామ్యత్వస్యైవాత్ర విశేషనియామేకత్వాత్ । న త్వఙ్గానాం కామ్యత్వమస్తి । కరణపాష్కల్యసంపాదకానాం తేషాం ఫలే సాక్షాత్సంబన్ధాభావాత్ । తతః- సాక్షాత్ఫలసాధనే ప్రధాన ఏవోపాంశుత్వమ్ । అఙ్గేషు తు తత్తద్వేదానుసారేణ ధ్వనివిశేషః ।।28।।29।।

(ఏకవింశే శ్యేనాఙ్గానాం నవనీతాజ్యతాధికరణే సూత్రాణి 36-38)।

సంనిధానవిశేషాదసంభవే తదఙ్గానామ్ ।।36।।

ఆధానేఽపి తథేతి చేత్ ।।37।। నాప్రకరణ-

త్వాదఙ్గస్య తన్నిమిత్తత్వాత్ ।।38।।

ఏకవింశాధికరణమారచయతి -

నవనీతం శ్యేన ఆజ్యం ముఖ్యేఽఙ్గే వాఽస్తు ముఖ్యగమ్ ।

విధేయమాజ్యమప్రప్తం దృతిస్థనవనీతకమ్ ।।30।।

ముఖ్యః సోమవికారోఽఙ్గే చోదకప్రాప్తమాజ్యకమ్ ।

అనూద్య దృతిసంస్థానం నవనీతగుణో విధిః ।।31।।

శ్యేనే శ్రూయతే - 'దృతినవనీతమాజ్యం భవతి' ఇతి । దృతౌ చిరం సంగృహీతం నవనీతం యస్యాఽఽజ్యస్య ప్రకృతిర్ద్రవ్యం తదేతదీదృశమాజ్యం మానాన్తరేణ పూర్వమప్రాప్తత్వాత్ప్రధానకర్మణి విధేయమ్- ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। ప్రధానశ్యేనస్య సోమయాగవికారత్వేనాఽఽజ్యాపేక్షాయా అభావాత్ । అఙ్గేష్విష్టివిశేషేషు చోదకప్రాప్తస్యాఽఽజ్యస్య ప్రకృతిర్ద్రవ్యత్వేన యథోక్తనవనీతగుణో విధీయతే ।।30।।31।।

(ద్వావింశే సర్వశ్యేనాఙ్గానాం నవనీతాజ్యతాధికరణే సూత్రాణి 39-41)।

తత్కాలే వా లిఙ్గదర్శనాత్ ।।39।। సర్వేషాం వాఽవిశే-

షాత్ ।।40।। న్యాయోక్తే లిఙ్గదర్శనమ్ ।।41।।

ద్వావింశాధికరణమారచయతి-

సుత్యాకాలగతాఙ్గేషు గుణః సర్వేషు వోదితః ।

ఆద్యో వైశేషికాఙ్గత్వాద్వాక్యాత్సర్వాఙ్గసంగతిః ।।32।।

యోఽయం శ్యేనస్యాఙ్గేషు దృతినవనీతత్వగుణో విహితః సోఽయం సుత్యాకాలీనేష్వేవ సవనీయపశుతత్పురోడాశరూపేష్వఙ్గేషు, న తు కాలాన్తరవర్తిదీక్షణీయాద్యఙ్గేషు । విమతో గుణః సుత్యాకాలీనాఙ్గమాత్రగః, శ్యేనవైశేషికత్వాత్, పశుసాహిత్యవత్ । యథా 'సహ పశూనాలభతే' ఇతి విహితం పశుసాహిత్యం శ్యేన ఏవ విశేషత్వేనోచ్యమానం సుత్యాకాలీనేష్వేవ సవనీయపశుష్వవస్థితమ్, తథా - నవనీతమపి- ఇతి ప్రాప్తే -

బ్రూమః- 'యదాజ్యం తద్దృతినవనీతమ్' ఇతివాక్యేన సర్వాఙ్గతాజ్యవిషయత్వప్రతీతావనుమానం కాలాత్యయాపదిష్టమ్ । తస్మాత్- సర్వేష్వఙ్గేషు తన్నవనీతమ్ ।।32।।

(త్రయోవింశే సవనీయానాం మాంసమయతాధికరణే సూత్రాణి 42-44)।

మాంసం తు సవనీయానాం చోదనావిశేషాత్ ।।42।।

భక్తిరసంనిధావన్యాయ్యేతి చేత్ ।।43।। స్యాత్ప్ర-

కృతిలిఙ్గాద్వైరాజవత్ ।।44।।

త్రయోవింశాధికరణమారచయతి -

శాక్యాయనే పురోడాశాస్తరసా ఇతి మాంసతా ।

సర్వత్ర సవనీయే వా సర్వత్ర నవనీతవత్ ।।33।।

తరసాః సవనీయాః స్యురితి తత్సంనిధిః శ్రుతః ।

పురోడాశస్య మాంసత్వం తేష్వేవాతో నియమ్యతే ।।34 ।।

షట్త్రింశత్సు సంవత్సరేష్వనుష్ఠేయం శాక్యాయనమ్ । తత్ర శ్రూయతే - సంస్థితేఽహని గృహపతిర్మృగయాం యాతి, స యాన్మృగాన్హన్తి, తేషాం తరసాః సవమీయాః పురోడాశా భవన్తి' ఇతి । తత్ర- యథా నవనీతం సర్వేష్వఙ్గేషు నివిష్టమ్, తథా మాంసత్వమపి సర్వేషు పురోడాశేషు నివిశతే - ఇతి చేత్ ।

మైవమ్ । తదా హి 'యే పురోడాశాస్తే తరసాః' ఇతి వచనవ్యక్తౌ వ్యవహితాన్వయః స్యాత్। తరసశబ్దపురోడాశశబ్దయోర్మధ్యే సవనీయశబ్దేన వ్యవధానాత్ । ఇహ తు 'తరసాః సవనీయాః' ఇత్యనయోః సంనిధిః శ్రూయతే । తథా సతి 'యే సవనీయాస్తే తరసాః' ఇత్యనేన సంనిధ్యనుగృహీతేన వాక్యేన మాంసత్వం సవనీయపురోడాశేష్వేవ నియమ్యతే ।।33।।34।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే తృతీయా-

ధ్యాయస్యాష్టమః పాదః ।। 8 ।।

సమాప్తశ్చాయం తృతీయోఽధ్యాయః ।।

	అత్ర పాదే	ఆదితః।
అధికరణాని	23	246।
సూత్రాణి	44	657।

(అథ చతుర్థాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః)।

శేషశేషిత్వసిద్ధౌ కిం ప్రయోజ్యం కిం ప్రయోజకమ్ ।

ఇత్యపేక్షోదయాద్వక్తి చతుర్థం తత్ప్రత్యుక్తయే ।।1।।

అనేన తృతీయ- చతుర్థయోరధ్యాయయోః పూర్వోత్తరభావ ఉపపాదితః ।।1।।

(ప్రథమే ప్రతిజ్ఞాధికరణే సూత్రమ్-)।

అథాతః క్రత్వర్థపురుషార్థయోర్జిజ్ఞాసా ।।1।।

చతుర్థాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే ప్రథమాధికరణమారచయతి-

చిన్తా న కార్యా కార్యా వా క్రత్వర్థపురుషార్థయోః ।

అఫలత్వాన్న కర్తవ్యా ప్రయుక్తౌక్రియతామియమ్।।2।।

క్వచిదేతద్విచారేణ క్వచిత్ఫలవిధేర్వశాత్ ।

క్వచిత్సాక్షాదిహాధ్యాయే ప్రయుక్తిర్బహుధోచ్యతే ।।3।।

'క్రత్వర్థోఽయమ్, పురుషార్థోఽయమ్' ఇతి వివేకస్య ప్రయోజనం కిమపి న పశ్యామః । తస్మాత్- కాకదన్తవిచారవదయం విచార ఉపేక్షణీయః- ఇతి చేత్।

మైవమ్। తేన విచారేణ ప్రయుక్తేర్జ్ఞాతుం శక్యత్వాత్ । సాక్షాద్వా పరమ్పరయా వా ప్రయుక్తినిర్ణయోపయుక్తం సర్వమిహ చిన్తనీయమ్ ।।2।।3।।

(ద్వితీయే క్రత్వర్థపురుషార్థలక్షణాధికరణే సూత్రమ్-) ।

యస్మిన్ప్రీతిః పురుషస్య తస్య లిప్సార్థలక్షణా-

విభక్తత్వాత్ ।।2।।

ద్వితీయాధికరణే ప్రథమవర్ణకమారచయతి-

క్రత్వర్థాదేర్నాస్తి వాఽస్తి లక్ష్మ నాస్త్యనిరూపణాత్ ।

క్రతవే యస్తదర్థోఽసావితి తస్య నిరూపణమ్ ।।4।।

'క్రతావనుష్ఠేయః క్రత్వర్థః' ఇత్యుక్తే గోదోహనాదావతివ్యాప్తిః । 'పురుషేణార్థ్యమానః పురుషార్థః' ఇత్యుక్తే ప్రయాజాదీనామప్యనుష్ఠేయతయా పురుషేణార్థ్యమానత్వాదతివ్యాప్తిః । తస్మాత్- తయోరద్రుష్టం లక్షణం దుర్నిరూపమ- ఇతి చేత్ ।

మైవమ్ । ఋతుస్వరూపపౌష్కల్యాయైవ యో విధీయతే స క్రత్వర్థః । ప్రయాజాదయస్తాదృశాః । నహి ప్రయాజాదిమిః పురుషస్య కశ్చిత్ప్రీతివిశేష ఉత్పద్యతే, యేనైతే పురుషార్థా భవేయుః । దర్శపూర్ణమాసక్రతుస్తు తైః ప్రయాజాదిభిః ఫలజననసామర్థ్యలక్షణం పౌష్కల్యం ప్రాప్నోతి । తస్మాత్- తే క్రత్వర్థాః ।

పురుషప్రీతయే విధీయమానః పురుషార్థః । దర్శపూర్ణమాసాదయో గోదోహనాదయశ్చ తాదృశాః । న హి దర్శపూర్ణమాసాభ్యా కస్యచిత్క్రతోః పౌష్కస్యం భవతి । తయోరేవ క్రతుత్వాత్ । నాపి గోదోహనం క్రత్వర్థమ్ । తదభావేఽపి చమసేన క్రతుపౌష్కల్యసిద్ధేః। తస్మాత్- సునిరూపణం తదుభయలక్షణమ్ ।।4।।

ద్వితీయవర్ణకమారచయతి-

ఫలం విధేయం నో వాఽఽద్యో భావనాంశత్వతోఽన్యవత్ ।

న భావ్యాంశో విధేయః స్యాద్రాగాత్తత్ర ప్రవర్తనాత్ ।।5।।

'దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేత' ఇతి స్వర్గః ఫలత్వేన శ్రూయతే । తత్ర-విమతం ఫలం విధేయమ్, భావనాంశత్వాత్, కరణవత్, ఇతికర్తవ్యతావచ్చ - ఇతి చేత్ ।

మైవమ్ । అప్రవృత్తప్రవర్తనం హి విధానమ్ । ఫలం తు పురుషః సౌన్దర్యం జామన్న్వయం రాగాదేవ ప్రవృత్తః- ఇతి వ్యర్థస్తత్ర విధిః ।।5।।

తృతీయవర్ణకమారచయతి-

గోదోహనం ద్వయార్థం స్యాన్న వా భానాద్ద్వయార్థతా ।

అన్యథాఽపి క్రతోః సిద్ధేః కేవలం పురుషాయ తత్ ।।6।।

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే- 'చమసేనాపః ప్రణయేద్గోదోహనేన పశుకామస్య' ఇతి । తత్ర- గోదోహనస్య క్రత్వర్థత్వం పురుషార్థత్వం చ, ఇత్యాకారద్వయమస్తి పశుఫలజనమేన పురుషప్రీతిర్భాతి, అపాం ప్రణయనేన క్రతుపౌష్కల్యమపి భాతి- ఇతి చేత్।

మైవమ్। గోదోహనమన్తరేణ ఫలాసిద్ధేర్భవతు పురుషార్థత్వమ్। క్రతుస్తు తదభావేఽపి చమసేన సిధ్యతీతి న క్రత్వర్థతా ।।6।।

చతుర్థవర్ణకమారచయతి -

ద్రవ్యార్జనం స్యాత్క్రత్వర్థం పుమర్థం వా క్రతావిదమ్।

నియతత్వాత్పుమర్థత్వం దృష్టం క్రత్వర్థతాఽఽర్థికీ ।।7।।

బ్రాహ్మణస్య ద్రవ్యార్జనే ప్రతిగ్రహయాజనాధ్యాపనాన్యేవ నియతాని తత్ర తత్ర శ్రుతాని, రాజన్యస్య జయాదికమ్, వైశ్యస్య కృష్యాదికమ్, శూద్రస్య సేవాదికమ్। తచ్చ యదేతద్ద్రవ్యసంపాదనం తదేతత్క్రత్వర్థమ్। కుతః। అర్జనోపాయానాం నియతత్వాత్ । పురుషప్రీతేస్తు యేన కేనాపి ద్రవ్యేణ సిద్ధత్వాదర్జనోపాయనియమస్తత్ర నిరర్థకః । క్రతౌ తు నియమాపూర్వం పరమాపూర్వాపయోగీతి సార్థకో నియమః- ఇతి ప్రాప్తే ।

బ్రూమః- ద్రవ్యార్జనే రాగః ప్రవర్తకో దృష్ట ఇతి న విధిరపేక్ష్యతే। ఫలం చ క్షున్నివృత్త్యాదిరూపం దృష్టమేవ । అత ఏవ స్మర్యతే-

'షణ్ణాం తు కర్మణామస్య త్రీణి కర్మాణి జీవికా ।

యాజనాధ్యాపనే చైవ విశుద్ధాచ్చ ప్రతిగ్రహః ।। ఇతి ।

క్రత్వర్థత్వే తు జీవనాభావాత్క్రతురేవ న సిధ్యేత్। పురుషార్థతాయాం స్వైహికప్రీతికారిభోజనాదివత్క్రతోరాముష్మికప్రీతికారితయా పురుషార్థష్వన్తర్భావాత్క్రత్వర్థతాఽప్యార్థికీ సిధ్యతి। ఉపాయనియమస్తూపాయాన్తరేషు ప్రత్యవాయవివక్షయోపపద్యతే। తస్మాత్- ద్రవ్యార్జనం పురుషార్థమ్ ।।7।।

(తృతీయే ప్రజాపతివ్రతానాం పురుషార్థతాధికరణే సూత్రాణి 3-6)।

తదుత్సర్గే కర్మాణి పురుషార్థాయ, శాస్త్రస్యానతిశఙ్క్య-

త్వాన్న చ ద్రవ్యం చికీర్ష్యతే తేనార్థేనాభిసంబన్ధాత్క్రి-

యాయాం పురుషశ్రుతిః ।।3।। అవిశేషాత్తు శాస్త్రస్య యథా-

శ్రుతిఫలాని స్యుః ।।4।। అపి వా కారణాగ్రహణే

తదర్థమర్థస్యానభిసంబన్ధాత్ ।।5।। తథా చ లోకభూ-

తేషు ।।6।।

తృతీయాధికరణమారచయతి-

నేక్షేతోద్యన్తమాదిత్యం క్రత్వర్థం తన్న వాఽగ్రిమః ।

ఫలస్యాకల్పనీయత్వాత్క్రతౌ ప్రాప్తం నిషిధ్యతే ।।8।।

వ్రతోక్త్యా పర్యుదాసత్వే సంకల్పోఽనీక్షణేఽత్ర సః ।

న క్రత్వఙ్గసమానత్వాత్పుమర్థః పాపహానయే ।।9।।

అనారభ్య శ్రూయతే- 'నేక్షేతోద్యన్తమాదిత్యం నాస్తం యన్తం కదాచన' ఇతి। అత్ర నఞ్పదమభిధావృత్త్యా ప్రతిషేధం బ్రూతే, న తు పర్యుదాసమ్। ప్రతిషేధశ్చ ప్రాప్తిపూర్వకః। ప్రాప్తిశ్చ వైదికస్య నిషేధస్య వైదికీ ప్రత్యాసన్నా। తథా సతి క్రతౌ యత్రాఽఽదిత్యేక్షణం విహితమ్, తత్రాయం నిషేధ ఉదయాస్తమయోద్దేశేన ప్రవర్తతే। ఏవం చ సతి ఫలం న కల్పనీయమ్। పర్యుదాసమాశ్రిత్య పురుషార్థత్వాఙ్గీకారేఽధికారసిద్ధయే ఫలం కల్పనీయం స్యాత్। తస్మాత్- క్రత్వర్థో నిషేధః- ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- 'తస్య వ్రతమ్' ఇత్యుపక్రమ్య 'నేక్షేతోద్యన్తమాదిత్యమ్' ఇత్యామ్నాతత్వాదనీక్షణరూపం కించిదనుష్ఠేయమ్। తచ్చ పర్యుదాసత్వే సత్యవకల్పతే। ఈక్షణస్యాభావః ప్రతిషేధపక్షే నఞర్థః। పర్యుదాసపక్షే త్వీక్షణాదితరః సంకల్పో నఞ్పదేన లక్ష్యతే। స చ సంకల్పోఽత్రానుష్ఠేయవ్రతత్వేన విధీయతే। యద్యపీక్షణాదితరే బహవో వ్యాపారా అనుష్ఠానయోగ్యాః సన్తి, తథాఽపి కాయికవాచికవ్యాపారవిశేషస్యాప్రతీయమానత్వాత్, మానసవ్యాపారస్యావర్జనీయత్వాచ్చ సంకల్ప ఏవ పరిశిష్యతే। సంకల్పనీయశ్చార్థః ప్రత్యాసత్త్యా ధాత్వర్థనిషేధః। తథా సతి'ఉద్యన్తమ్, అస్తం యన్తం చాఽఽదిత్యం నేక్షిష్యే' ఇత్యేవంరూపః సంకల్పోఽత్రానుష్ఠేయత్వేన విధీయతే। న చ తస్య సంకల్పస్య క్రత్వఙ్గత్వమ్। తద్బోధకశ్రుతిలిఙ్గాదిప్రమాణాభావాత్। న చ పురుషార్థత్వేఽపి ప్రమాణాభావః। 'ఏతావతా హైనసా ముక్తో భవతి' ఇత్యనేన వాక్యేనేక్షితుః పురుషస్య ప్రత్యవాయసంబన్ధముపన్యస్య తత్ప్రత్యవాయనివారణఫలకస్యానీక్షణసంకల్పస్య విధానేన పురుషార్థత్వావగమాత్। క్రత్వఙ్గత్వవివక్షాయాం తు క్రతువైకల్యరూపో విపక్షబాధ ఉపన్యస్యేత। తస్మాత్- అనీక్షణసంకల్పాదీని ప్రజాపతివ్రతాని పురుషార్థాని ।।8।।9।।

(చతుర్థే యజ్ఞాయుధానామనువాదతాధికరణే సూత్రాణి 7-10)।

ద్రవ్యాణి త్వవిశేషేణాఽఽనర్థక్యాత్ప్రదీయేరన్ ।।7।।

స్వేన త్వర్థేన సంబన్ధో ద్రవ్యాణాం పృథగర్థత్వాత్,

తస్మాద్యథాశ్రుతి స్యుః ।।8।। చోద్యన్తే చార్థక-

థాసు ॥9॥ లిఙ్గదర్శనాచ్చ ॥10॥

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

దశ యజ్ఞాయుధానీతి హవిష్ట్వేన విధిర్న వా ।

ఆద్యోఽప్రాప్తేః పురోడాశే సముచ్చయవికల్పతే ॥10॥

సార్థముత్పత్తిశిష్టేన వికల్పాదిర్న యుజ్యతే ।

స్ఫ్యేనోద్ధన్తీతి యత్ప్రాప్తం తదత్రానూద్య సంస్తవః ॥11॥

దర్శపూర్ణమాసయోః- 'స్ఫ్యశ్చ కపాలాని చ-' ఇత్యాద్యుపక్రమ్య 'ఏతాని వై దశయజ్ఞాయుధాని' ఇత్యామ్నాతమ్। తాని చాత్ర హవిష్ట్వేన విధీయన్తే। కుతః। మానాన్తరైరప్రాప్తత్వేనాపూర్వార్థత్వాత్। యది తత్ర పురోడాశో హవిర్భవత్, తదా తేన సహైతేషాం సముచ్చయో వికల్పో వాఽస్తు- ఇతి ప్రాప్తే, ।

బ్రూమః- 'ఆగ్నేయో।ష్టాకపాలః' ఇత్యుత్పత్తిశిష్టేన పురోడాశేన సహ పశ్చాచ్ఛిష్టానామాయుధానాం వికల్పః సముచ్చయో వా న సంభవతి। ఆయుధత్వం యజ్ఞసాధనత్వమ్। తచ్చ 'స్ఫ్యేనోద్ధన్తి, కపాలేషు శ్రపయతి' ఇత్యాదిశాస్త్రసిద్ధమేవాత్రానూద్య 'యజ్ఞాయుధాని సంభరతి' ఇత్యేష సంభరణవిధిః స్తూయతే। తస్మాత్- నాస్తి హవిష్ట్వమ్ ॥10॥11॥

(పఞ్చమే పశ్వేకత్వాధికరణే సూత్రాణి 11-16)।

తత్రైకత్వమయజ్ఞాఙ్గమర్థస్య గుణభూతత్వాత్ ॥11॥

ఏకశ్రుతిత్వాచ్చ ॥12॥ ప్రతీయత ఇతి చేత్ ॥13॥

నాశబ్దం తత్ప్రమాణత్వాత్పూర్వవత్ ॥14॥ శబ్దవత్తూప-

లభ్యతే, తదాగమే హి తద్దృశ్యతే తస్య జ్ఞానం హి

యథాఽన్యేషామ్ ॥15॥ తద్వచ్చ లిఙ్గదర్శనమ్ ॥16॥

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

పశురాలభ్య ఇత్యత్ర పశ్వైక్యే యజనాఙ్గతా ।

నాస్త్యస్తి వాఽఽద్యః స్వపదే శ్రుత్యా పశ్వఙ్గతాగతేః ॥12॥

ఆదౌ స్వప్రత్యయోపాత్త ఆసన్నతరకారకే ।

యోగః క్రతౌ పశౌ చేతి క్రమే యాగాఙ్గతోచితా ॥13॥

'అగ్నీషోమీయం పశుమాలభేత' ఇత్యత్ర పశోరేకత్వం యజనాఙ్గం న భవతి। తస్య శ్రుత్యా పశుసంబన్ధావగమాత్। 'పశుమ్' ఇత్యేతస్మిన్నేవ పదే పశుతదేకత్వయోః శ్రవణాత్పదాన్తరనైరపేక్ష్యేణ పరస్పరసంబన్ధోఽవగమ్యతే। యాగస్తు 'ఆలభేత' ఇత్యనేన పదాన్తరేణోపాత్తః। తత్ర వాక్యేన సంబన్ధావగతిః। వాక్యాచ్చ శ్రుతిర్బలీయసీ। తత ఏకత్వస్య యాగాఙ్గత్వాభావాద్ద్వాభ్యాం బహుభిర్వా యాగోఽనుష్ఠాతుం శక్యతే- ఇతి ప్రాప్తే,

బ్రూమః- 'పశుమ్' ఇతి పదం యద్యప్యేకమ్, తథాఽపి ప్రకృత్యా పశుర్నిర్దిష్టః। ప్రత్యయేన కారకత్వమ్, ఏకత్వం చ, ఇత్యుభయం నిర్దిష్టమ్। తత ఏకత్వస్యాఽఽసన్నతరే కారకే ప్రథమం సంబన్ధో భవతి। కారకత్వం నామ క్రియాహేతుత్వమ్। తథా సతి కారకద్వారా క్రియాయామపి సంబన్ధః ప్రత్యయేనైవావగతః। క్రియావిశేషశ్చ సంనిహితపదాన్తరోపాత్తో యాగ ఇతి యజనాఙ్గత్వమేకత్వస్య సిధ్యతి। తచ్చైకత్వం స్వయమమూర్తతయా యాగక్రియాం నిష్పాదయితుమసమర్థం సత్తత్ర సమర్థే పశుద్రవ్యం పశ్చాదవచ్ఛినత్తి। తత ఏకత్వస్య యాగాఙ్గత్వాన్న ద్వాభ్యాం త్రిభిర్వా యాగసిద్ధిః।

ఏవమ్- 'అనడ్వాహౌ యునక్తి' 'వసన్తాయ కపిఞ్జలానాలభతే' ఇత్యత్ర ద్విత్వబహుత్వయోర్వివక్షితత్వం ద్రష్టవ్యమ్ ।।12।।13।।

(షష్ఠే పశులిఙ్గవివక్షాధికరణే సూత్రమ్-)।

తథా చ లిఙ్గమ్ ।।17।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

న పుంలిఙ్గే వివక్షా వా వివక్షాఽనుపయోగతః ।

ఆద్యోఽనుష్ఠిత్యపేక్షత్వాత్సంఖ్యావత్తద్వివక్ష్యతామ్ ।।14।।

'పశుమాలభేత' ఇత్యత్ర పశుపదే పుంలిఙ్గమవివక్షితమ్। కుతః। శబ్దార్థవిచారేఽనుష్ఠానవిచారే చ తదుపయోగాదర్శనాత్। అలిఙ్గేఽపి వృక్షపదార్థే పుంలిఙ్గో వృక్షశబ్దః ప్రయుజ్యతే। తథా పుంవ్యక్తావపి స్త్రీలిఙ్గో మక్షికాశబ్దః ప్రయుక్తః। తతో న లిఙ్గస్య శబ్దార్థత్వేన వివక్షాఽస్తి। అనుష్ఠానమపి పుంవ్యక్తిస్త్రీవ్యక్త్యోః సమానమ్। ఏకత్వావచ్ఛిన్నపశుత్వే వైషమ్యాభావాత్। తస్మాత్- అవివక్షితం లిఙ్గమ్- ఇతి ప్రాప్తే,-

బ్రూమః- యథా పశుత్వజాతిః, యథా వా -తదేకత్వమ్, వృద్ధవ్యవహారేఽన్వయవ్యతిరేకాభ్యామనన్యథాసిద్ధాభ్యాం శబ్దార్థః, తథా లిఙ్గస్యాపి కుతః శబ్దార్థతా న స్యాత్। వృక్షమక్షికాశబ్దయోస్తు న వయమర్థతః సాధుతాం బ్రూమః, కింత్వభియుక్తప్రయోగమాత్రబలేన సాధుత్వమ్। న చానుష్ఠానే సామ్యమ్। +పుంస్పశౌ విశేషసద్భావాత్। 'వాక్త ఆప్యాయతామ్' ఇత్యాదిభిర్మన్త్రైస్తత్తదవయవానామాప్యాయమనకాలే

'మేఢ్రం తు ఆధ్యాయతామ్' ఇతి మన్త్రేణ తదవయవస్యాఽఽప్యాయనశ్రవణాత్। తస్మాత్- ఏకత్వవత్పుంలిఙ్గమపి వివక్షితమ్॥14॥

(సప్తమే- ఆశ్రయిణామదృష్టార్థతాధికరణే సూత్రాణి 18-20)।

ఆశ్రయిష్వవిశేషేణ భావోఽర్థః ప్రతీయేత ॥18॥

చోదనాయాం త్వనారమ్భో విభక్తత్వాన్న హ్యనేన విధీ-

యతే ॥19॥ స్యాద్వా ద్రవ్యచికిర్షాయాం భావోఽర్థే చ

గుణభూతత్వాశ్రయాద్విగుణీభావః ॥20॥

సప్తమాధికరణమారచయతి-

స్విష్టకృత్సంస్కృతౌ క్షీణ ఉతాపూర్వోపయోగ్యపి ।

ప్రయోజనైక్యమేకస్మిన్యుక్తం కర్మణ్యతః క్షయః ॥15॥

మన్త్రేణ దేవసంస్కారః ప్రక్షేపాద్ద్రవ్యసంస్కృతిః ।

త్యాగాదపూర్వముత్పన్నం ప్రధానాపూర్వగం చ తత్ ॥16॥

యోఽయం స్విష్టకృద్యాగః సోఽయముపయుక్తహవిఃసంస్కారః- ఇత్యవివాదమ్। తత్ర సంస్కారస్య దృష్టప్రయోజనత్వేనావశ్యంభావే సతి తావత్రైవోపక్షీణః స్విష్టకృద్యాగో నాపూర్వస్యోపకరోతి। న హ్యేకస్మిన్కర్మణి ప్రయోజనద్వయం యుక్తమ్- ఇతి ప్రాప్తే, -

బ్రూమః- కర్మణ ఏకత్వేఽప్యంశభేదాత్ప్రయోజనభేదో న విరుధ్యతే। మన్త్రపాఠః, ద్రవ్యప్రక్షేపః, దేవతోద్దేశేన త్యాగశ్చ, ఇతి త్రయోంఽశాః। తత్ర త్యాగేన పరమాపూర్వోపయుక్తమవాన్తరాపూర్వముత్పద్యతే। తస్మాత్- స్విష్టకృదుభయార్థః। ఏవమ్-

అన్త్యప్రయాజపశుపురోడాశావప్యుదహార్యౌ ॥15॥16॥

(అష్టమే ప్రయుక్తివిచారప్రతిజ్ఞాధికరణే సూత్రమ్-)।

అర్థే సమవైషమ్యతో ద్రవ్యకర్మణామ్ ॥21॥

అష్టమాధికరణమారచయతి-

శేషత్వముపరిగ్రన్థే చిన్తనీయముతేతరత్ ।

శేషో మానాన్న తస్యాత్ర ప్రయుక్త్యాఖ్యఫలేరణాత్ ॥17॥

వక్ష్యమాణేష్వధికరణేషు శేషత్వమేవ చిన్తావిషయః। యథా - అతీతేష్వధికరణేషు క్రతుశేషోఽయమ్, పురుషశేషోఽయమ్, ఇతి చిన్తితమ్, తద్వత్। కుతః। ఉపరితనగ్రన్థేన తత్ర తత్ర పర్ణాదీనాం శేషత్వవిచారస్య భాసమానత్వాత్- ఇతి చేత్।

మైవమ్। శేషత్వస్య యత్ప్రయుక్తిరూపం ఫలం తదేవ ప్రాధాన్యేన విచార్యతే। శేషత్వం తు తదుపయోగిత్వేనేతి న తద్విచారః ప్రధానభూతః ।।17।।

(నవమే- ఆమిక్షాప్రయుక్తతాధికరణే (వాజినన్యాయే)

సూత్రాణి 22-24)।

ఏకనిష్పత్తేః సర్వం సమం స్యాత్ ।।22।।

సంసర్గరసనిష్పత్తేరామిక్షా వా ప్రధానం స్యాత్

।।23।। ముఖ్యశబ్దాభిసంస్తవాచ్చ ।।24।।

నవమాధికరణమారచయతి-

ఆమిక్షా వాజినం చ స్యాద్దధ్యానీతేః ప్రయోజకమ్।

ఉతాఽఽమిక్షైవ సామర్థ్యం ద్వయోస్తుల్యం తతోఽగ్నిమః ।।18।।

ఆమక్షీ పయ ఏవాత్ర తచ్ఛబ్దాన్మన్త్రతో రసాత్ ।

ప్రయోజికైకా ప్రధాన్యాదనునిష్పాది వాజినమ్ ।।19।।

ఇదమామ్నాయతే- 'తప్తే పయసి దధ్యానయతి సా వైశ్వదేవ్యామిక్షా వాజిభ్యో వాజినమ్' ఇతి। తత్ర-పయసి దధిప్రక్షేపాదామిక్షాద్రవ్యం యథా నిష్పద్యతే, తథా వాజినద్రవ్యమపి' ఇతి దధ్యానయనస్య జనకత్వసామర్థ్యముభయద్రవ్యవిషయం తుల్యమేవ। తస్మాత్- ఉభయమపి ప్రయోజకమ్- ఇతి ప్రాప్తే,-

బ్రూమః- 'న ద్రవ్యాన్తరమామిక్షా, కిం తు పయ ఏవ' ఇతి తచ్ఛబ్దాదిభిరవగమ్యతే। 'యస్మిన్పయసి దధిప్రక్షేపః, సాఽఽమిక్షా' ఇతి తచ్ఛబ్దేన పయః పరామృశ్యతే। ఆమిక్షాయాగస్య పురోనువాక్యాయామేవమామ్నాతమ్- 'జుషన్తాం యుజ్యం పయః' ఇతి। పయోరసశ్చ మధుర ఆమిక్షాయామనువర్తతే, న తు వాజినే। తతః- ప్రాధాన్యేన పయసో వనీభావావస్థాం జనయితుం దధ్యానీతమ్- ఇత్యామిక్షైవ ప్రయోజికా। అనునిష్పాద్యేవ వాజినమ్, న తు ప్రయోజకమ్ ।।19।।

(దశమే గవానయనస్య పదకర్మాప్రయుక్తతాధికరణే సూత్రమ్-)

పదకర్మాప్రయోజకం నయనస్య పరార్థత్వాత్ ।।25।।

దశమాధికరణమారచయతి-

సోమక్రయణ్యానయనే పదకర్మ ప్రయోజకమ్।

న వాఽఽద్యోఽక్షాఞ్జనస్యాపి క్రయవత్సంనికర్షతః ॥20॥

తృతీయయా క్రయార్థా గౌస్తద్ద్వారాఽఽనయనస్య చ ।

తాదర్థ్యత్త్రప్రయుక్తం తన్న ప్రయోజకతా పదే ॥21॥

జ్యోతిష్టోమే సోమక్రయ ఆమ్నాయతే- 'ఏకహాయన్యా క్రీణాతి' ఇతి। సేవమేకహాయనీ గౌర్యదా సోమం క్రేతుమానీయతే, తదాఽధ్వర్యుస్తస్యాః పృష్ఠతోఽనుగచ్ఛతి। తదప్యామ్నాతమ్- 'షట్పదాన్యనునిష్క్రామతి' ఇతి। తతః సప్తమే పదే హిరణ్యం నిధాయ హుత్వా తత్పదగతం రజో గృహ్ణీయాత్। ఏతదపి శ్రూయతే- 'సప్తమం పదమధ్వర్యురఞ్జలినా గృహ్ణాతి' ఇతి। తదేతద్రజః సంగృహ్య హవిర్ధానయోః శకటయోరక్షే తేన రజసాం సంయుక్తమఞ్జనం ప్రక్షిపేత్। ఏతదపి శ్రుతమ్-'యజ్ఞం వా ఏతత్సంభరన్తి యత్సోమక్రయణ్యై పదమ్' ఇతి ప్రస్తుత్య 'యర్హి హవిర్ధానే ప్రాచీ ప్రవర్తయేయుః, తర్హి తేనాక్షముపాఞ్జ్యాత్' ఇతి। తత్ర యథా క్రయః సంనికృష్టః, తథైవ పదకర్మాప్యక్షాఞ్జనం సంనికృష్టమ్। అథోచ్యేత- దధ్యానయనమామిక్షయా యథా సంయుక్తమ్, న తథాఽక్షాఞ్జనం సోమక్రయణ్యానయనేన సంయుక్తమ్- ఇతి। తన్న।

క్రయేఽపి తదసంయోగస్య తుల్యత్వాత్। అథ- అసంయుక్తోఽపి క్రయో గవానయనేన నిష్పద్యతే।- తర్హ్యక్షాఞ్జనమపి తేన నిష్పద్యతే- ఇతి సమానత్వాత్। క్రయవత్పదకర్మాపి సోమక్రయణ్యానయనస్య ప్రయోజకమ్- ఇతి ప్రాప్తే,-

బ్రూమః- 'ఏకహాయన్యా క్రీణాతి' ఇతి తృతీయాశ్రుత్యా గోః క్రయార్థతా గమ్యతే। గోద్వారా తదానయనమపి క్రయార్థమేవేతి క్రయ ఏవాఽఽనయనే ప్రయోజకః। న చ పదకర్మార్థత్వం గోర్వా తదానయనస్య వా క్వచిచ్ఛ్రుతమ్। తస్మాత్- తదప్రయోజకమ్ ॥20॥21॥

(ఏకాదశే కపాలానాం తుషోపవాపాప్రయుక్తతాధికరణే సూత్రమ్-)।

అర్థాభిధానకర్మ చ భవిష్యతా సంయోగస్య

తన్నిమిత్తత్వాత్తదర్థో హి విధీయతే ॥26॥

ఏకాదశాధికరణమారచయతి-

శ్రపణం తుషవాపశ్చ కపాలస్య ప్రయోజకౌ ।

ఉత శ్రపణమేవాఽఽద్యో వాపార్థత్వాత్తృతీయయా ॥22॥

పురోడాశకపాలేతినామ్నా స్యాచ్ఛ్రపణార్థతా ।

ప్రయుక్తస్య ప్రయుక్తిర్నో తస్య వాపే ప్రసఙ్గనమ్ ।।23।।

'కపాలేషు శ్రపయతి' ఇతి శ్రపణం పురోడాశస్య శ్రుతమ్। తథా- 'పురోడాశకపాలేన తుషానుపవపతి' ఇతి కపాలే తుషధారణం శ్రుతమ్। తే చ తుషాః సకపాలాః 'రక్షసాం భాగోఽసి' ఇతి మన్త్రేణ నైర్ఋత్యాం దిశ్యవస్థాపనీయాః। తత్ర శ్రపణం యథా కపాలసంపాదస్య ప్రయోజకమ్, తథా తుషవాపోఽపి ప్రయోజకః। 'ఏకహాయన్యా' ఇతి తృతీయయైకహాయనీనయనస్య యథా క్రయార్థత్వావగమః తథా 'కపాలేన' ఇతి తృతీయయా కపాలస్య తుషవాపార్థత్వావగమాత్- ఇతి చేత్।

మైవమ్। నాత్ర కపాలమాత్రస్య తుషోపవాపసాధనత్వం శ్రుతమ్। కిం తర్హి యత్కపాలం పురోడాశశ్రపణాయోపాత్తమాసాదితం చ, తస్య కపాలస్య సాధనత్వమ్। ఏతచ్చ 'పురోడాశకపాలేన' ఇతి సవిశేషణనామ్నా తద్విధానాదవగమ్యతే। తథా సతి ప్రథమ్ శ్రపణేన కపాలం ప్రయుజ్యనే। న చ ప్రయుక్తస్య పునస్తుషవాపేన ప్రయుక్తిః సంభవతి। తస్మాత్- శ్రపణేనైవ ప్రయుక్తం కపాలం తుషోపవాపేఽపి ప్రసఙ్గాత్సిధ్యతి।

ఈదృశమేవాఙ్గత్వం తృతీయాశ్రుత్యా బోధ్యతే ।।22।।23।।

(ద్వాదశే శకృల్లోహితయోః పశావప్రయోక్తృతాధికరణే సూత్రమ్-)।

పశావనాలమ్భాల్లోహితశకృతోరకర్మత్వమ్ ।।27।।

ద్వాదశాధికరణమారచయతి-

హృదాదిః శకృదాదిశ్చ పశ్వాలమ్భప్రయోజకః ।

హృదాదిరేవ వాఽఽద్యోఽస్తు ప్రకృతత్వేన సామ్యతః ।।24।।

హవిషో వాగశేషత్వాద్ధృదాదేర్హవిరాత్మనః ।

ప్రయోజకత్వం తస్యైవ నేతరస్యాతథాత్వతః ।।25।।

అగ్నీషోమీయపశౌ శ్రుతమ్- "హృదయస్యాగ్రేఽవద్యతి, అథ జిహ్వాయాః, అథ వక్షసః," ఇతి। తథాఽన్యదపి శ్రుతమ్- 'శకృత్సంప్రవిధ్యతి' 'లోహితం నిరస్యతి' ఇతి । తత్ర హృదయాదీనాం శకృదాదీనాం చ ప్రకరణపాఠసామ్యాత్పశుసాధ్యత్వసామ్యాఞ్చ హృదయాదివచ్ఛకృదాదికమపి పశ్వాలమ్భస్య ప్రయోజకమ్- ఇతి చేత్।

మైవమ్। పశుయాగో హి హవిఃసాధ్యః। హవిష్ట్వం చాత్తుం యోగ్యత్వాద్ధృదయాదీనామేవ, నత్వయోగ్యయోః శకృల్లోహితయోః। తస్మాత్- హృదయాదిరేవ ప్రయోజకః। శకృత్సంప్రబేధో లోహితనిరసనం చేత్యేతదుభయం శేషప్రతిపత్తిమాత్రమ్।

(త్రయోదశే పురోడాశస్య స్విష్టకృదప్రయుక్తతాధికరణే సుత్రాణి 28-32)।

ఏకదేశద్రవ్యశ్చోత్పత్తౌ విద్యమానసంయోగాత్ ॥28॥

నిర్దేశాత్తస్యాన్యదర్థాదితి చేత్ ॥29॥ న శేష-

సంనిధానాత్ ॥30॥ కర్మకార్యాత్ ॥31॥

లిఙ్గదర్శనాచ్చ ॥32॥

త్రయోదశాధికరణమారచయతి-

ప్రయోజకః స్విష్టకృత్కిం పురోడాశోత్తరార్ధయోః ।

యద్వా ప్రయుక్తోపజీవీ స్యాదాద్యః స్వస్య సిద్ధయే ॥26॥

ఉత్తరార్ధేతిశబ్దస్య ప్రకృతాకాఙ్క్షణే సతి ।

అగ్న్యాద్యర్థం పురోడాశముపజీవ్యైష వర్తతామ్ ॥27॥

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే- 'ఉత్తరార్ధాత్స్విష్టకృతే సమవద్యతి' ఇతి । సోఽయం స్విష్టకృద్యాగః కస్యచిన్నూతనస్య తదుత్తరార్ధస్య చ ప్రయోజకః। తదుభయాభావే స్వసిద్ధ్యభావాత్- ఇతి చేత్।

మైవమ్। ఉత్తరశబ్దోఽర్ధశబ్దశ్చ సర్వనామత్వాద్భాగవాచిత్వాచ్చ ప్రకృతం కంచిద్భాణినమారాభ్క్షకః। అగ్న్యాదిదేవతార్థః పురోడాశః ప్రకృతా భాగవాంశ్చ। తస్మాత్- తమేవోపజీవ్య స్విష్టకృద్యాగః ప్రవర్తతే। న త్వన్యస్య ప్రయోజకః ॥26॥27॥

(చతుర్దశే- అభిఘారణే శేషధారణతత్పాత్రయోరననుష్ఠానాధికరణే సూత్రాణి 33-39)।

అభిఘారణే విప్రకర్షాదనుయాజవత్పాత్రభేదః స్యాత్

॥33॥ న వాఽపాత్రత్వాదపాత్రత్వం త్వేకదేశత్వాత్ ॥34॥

హేతుత్వాచ్చ సహప్రయోగస్య ॥35॥ అభావదర్శనాచ్చ

॥36॥ సతి సవ్యవచనమ్॥37॥ న తస్యేతి చేత్

॥38॥ స్యాత్తస్య ముఖ్యత్ ॥39॥

చతుర్దశాధికరణమారచయతి-

అభిఘార్యం ప్రయాజానాం శేషేణ హవిరత్ర కిమ్।

శేషధారణతత్పాత్రే కార్యే నో వాఽభిఘారణమ్ ॥28॥

నాన్యథా తేన తే కార్యే న కార్యే ప్రతిపత్తితః ।

ప్రాజాపత్యవపాయాశ్చ న కోఽప్యర్థోఽభిధారణాత్ ।।29।।

ప్రకృతౌ శ్రుతమ్- 'ప్రయాజశేషేణ హవీంష్యభిధారయతి' ఇతి। తదేతద్వికృతావతిదిష్టమ్। వికృతయశ్చ వాజపేయగతాః పశవః। తే చ ద్వివిధాః- క్రతుపశవః ప్రాజాపత్యపశవశ్చేతి। 'ఆగ్నేయం పశుమాలభతే' ఇత్యాదినా విహితాః క్రతుపశవః। ఇతరే తు 'సప్తదశ

ప్రాజాపత్యాన్పశూనాలభతే' ఇతి విహితాః। ఏతే చోభయవిధాః పశవః ప్రాతఃసవనే సహైవోపక్రమ్యన్తే। తతః సర్వేషామర్థే సకృదేవ ప్రయాజా అనుష్ఠీయన్తే। తత్ర క్రతుపశూనాం ప్రాతఃసవన ఏవాఽఽలబ్ధవ్యత్వాత్తదీయహవిషాం ప్రయాజశేషేణాభిధారణం నిర్విఘ్నమేవ సిధ్యతి। ప్రాజాపత్యపశూనాం పర్యగ్నికరణపర్యన్తమేవ తదానీమనుష్ఠానమ్। ఆలమ్భస్తు మాధ్యందినే సవనే, తత్కాలవిశేషస్య 'బ్రహ్మసామ్న్యాలభతే' ఇతి విధానాత్। తేషాం చ ప్రాజాపత్యాదీనాం హవిషామభిధారణార్థం ప్రాతఃకాలీనః ప్రయాజశేషో ధారయితవ్యః। న చాత్ర జుహ్వాం తద్ధారణం సంభవతి। క్రతుపశ్వనుష్ఠానే జుహ్వాయా వ్యాపృతత్వాత్। అతః పాత్రాన్తరం సంతాద్య తస్మిన్నయం శేషో ధారయితవ్యః। అన్యథా ప్రాజాపత్యహవిషాం ప్రయాజశేషేణాభిధారణాత్సిద్ధిః। తస్మాత్- శేషధారణతత్పాత్రే సంపాదనీయే- ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- తే ఉభే న కర్తవ్యే। కుతః। అభిధారణస్య శేషప్రతిపత్తిరూపత్వేన హవిఃసంస్కారకత్వాభావత్। న హి దృష్టే ప్రతిపాదనే సత్యదృష్టార్థః సంస్కారో యుక్తః। దృష్టం చ జుహ్వా రిక్తీకరణమ్। అన్యథా ప్రయాజశేషోపేతాయాం జుహ్వామాజ్యభాగార్థతయా గృహ్యమాణం సంకీర్యేత। తతో రిక్తీకరణరూపప్రతిపత్త్యర్థమేవ ప్రకృతౌ శేషేణాభిధారణమ్। అస్తు వా తత్ర హవిఃసంస్కారోఽపి తథాఽపి ప్రాజాపత్యవపాయామభిధారణం వ్యర్థమ్। రూక్షత్వనివారణాయ హ్యభిధార్యతే। న చ ప్రాజాపత్యవపాయా రూక్షతాఽస్తి। బ్రహ్మసామ్నైవతద్రూక్షతాయా నివారితత్వాత్। అత ఏవ- శ్రూయతే- 'శమ్యా వా ఏతర్హి వపా యర్హ్యనభిధృతా। బ్రహ్మ వై బ్రహ్మసామ యద్బ్రహ్మసామ్న్యాలభతే। తేనాశమ్యాస్తేనాభిధృతాః ఇతి। శమ్యా రూక్ష ఇత్యర్థః। తస్మాత్- శేషధారణతత్పాత్రే న కర్తవ్యే ।।28।।29।।

(పఞ్చదశే సమానయనస్యాఽఽజ్యధర్మప్రయోజకతాధికరణే సూత్రే 40-41)।

సమానయనం తు ముఖ్యం స్యాత్, లిఙ్గదర్శనాత్

।।40।। వచనే హి హేత్వసామర్థ్యే ।।41।।

పఞ్చదశాధికరణమారచయతి-

చతుర్థస్య ప్రయాజస్య హోమాయౌపభృతం ఘృతమ్ ।

జుహ్వామానయతీత్యౌపభృతం నైషాం ప్రయోజయేత్ ।।30।।

ప్రయోజయేదుతాఽఽనీతిః ప్రయాజాద్యఖిలార్థతా ।

శ్రుతౌపభృత ఆజ్యేఽతో జౌహవేన వికల్పనాత్ ।।31।।

న ప్రయోజకతా మైవం నియతార్థం తు జౌహవమ్।

అతిహాయేడ ఇత్యుక్తే చతుర్థే సా ప్రయోజయేత్ ।।32।।

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే-'అతిహాయేడో బర్హిః ప్రతిసమానయతి జుహ్వామౌపభృతమ్' ఇతి। అస్యాయమర్థః- 'పఞ్చానాం ప్రయాజానాం మధ్యే తృతీయః ప్రయాజ ఇట్ శబ్దేన బహువచనాన్తేనాభిధీయతే। తం తృతీయం ప్రయోజమతిక్రమ్య బర్హిర్నామకం చతుర్థం ప్రయాజం హోతుముపభృత్సంజ్ఞకాయాం స్రుచి స్థితం ఘృతం జుహ్వామానేతవ్యమ్' ఇతి। తదేతదానయనముపభృత్యాజ్యగ్రహణస్య న ప్రయోజకమ్। తథా హి- జుహూపభృద్ధ్రువాసు తిసృషు స్రుక్ష్వాజ్యగ్రహణప్రకారస్తద్వినియోగశ్చైవమామ్నాయతే- చతుర్జుహ్వాం గృహ్ణాతి, అష్టావుపభృతి, ''చతుర్ధ్రువాయాం,' యజ్జుహ్వాం గృహ్ణాతి, ప్రయాజేభ్యస్తత్'' యదుపభృతి ప్రయాజానుయాజేభ్యస్తత్' 'సర్వస్మై వా ఏతద్యజ్ఞాయ గృహ్యతే యద్ధ్రువాయామాజ్యమ్' ఇతి। తత్ర- జౌహవం కేవలప్రయాజార్థమ్। ఔపభృతం తు ప్రయాజానుయాజార్థామితి ప్రయాజేషు జౌహవమౌపభృతం చ వికల్ప్యతే। తథా సతి యదా జౌహవేన ప్రయాజా ఇజ్యన్తే తదానీమౌపభృతస్యాఽఽనయనమేవ మాస్తి, కుత ఆనయనస్య ప్రయోజకత్వమ్। యదా త్వౌపభృతేన ప్రయాజహోమః, తదానీమౌపభృతస్యార్ధం పఞ్చప్రయాజార్థమ్, ఇతరదనుయాజార్థమ్। తయోః ప్రయాజసాధనమర్ధం ప్రథమప్రయాజకాల ఏవ జుహ్వామానీతమితి న తస్య చతుర్థప్రయాజం ప్రతి సమానయనం విధీయతే। యత్త్వనుయాజార్థమితరదర్ధముపభృత్యవశిష్టమ్, తన్మధ్యే కించిచ్చతుర్థప్రయాజం ప్రతి సమానేతవ్యమ్। తత్త్వనుయాజైరేవ ప్రయుక్తమితి న తస్యాఽఽనయనం ప్రయోజకమ్- ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- 'యజ్జౌహవం తత్త్రప్రయాజత్రితయార్థమ్, యత్త్వౌపభృతం తదవశిష్టప్రయాజద్వయార్థమనుయాజార్థం చ'- ఇత్యేవం వాక్యద్వయస్య వ్యవస్థాయాం సంభవన్త్యామష్టదోషగ్రస్తో వికల్పో నాఽఽశ్రయితుం శక్యః। యదా జౌహవస్వీకారః, తదానీమౌపభృతవాక్యస్య ప్రాప్తం ప్రామాణ్యం పరిత్యజ్యేత, అప్రాప్తమప్రామాణ్యం స్వీ క్రియేత, పునరపి కదాచిదౌపభృతస్వీకారే త్యక్తం ప్రామాణ్యం స్వీక్రియేత, స్వీకృతమప్రామాణ్యం పరిత్యజ్యేత, ఇత్యౌపభృతవాక్యే చత్వారో దోషః। జౌహవవాక్యేఽప్యేవం చత్వారః, ఇత్యష్టౌ దోషాః। యథోక్తవ్యవస్థా చ 'అతిహాయేడ' ఇతివాక్యాదధ్యవసీయతే। తథా సత్యౌపభృతస్యానుయాజా యథా ప్రయోజకాః, తథైవ చతుర్థపఞ్చమప్రయాజనిష్పాదకమానయనమపి ప్రయోజకమేవ ।।30।।31।।32।।

(షోడశే- ఔపభృతజౌహవయోః క్రమేణోభయానుభయార్థతాధికరణే సూత్రాణి 42-45)

తత్రోత్పత్తిరవిభక్తా స్యాత్ ।।42।। తత్ర

జౌహవమనుయాజప్రతిషేధార్థమ్ ।।43।।

ఔపభృతం తథేతి చేత్ ।।44।। స్యాజ్జు-

హూప్రతిషేధాన్నిత్యానువాదః ।।45।।

షోడశాధికరణమారచయతి-

జుహూపభృద్ధ్రువాస్వాజ్యం సర్వార్థం వా వ్యవస్థితిః।

సర్వార్థమవిశేషాత్స్యాత్ప్రయాజార్థం హి జౌహవమ్ ।।33।।

ప్రయాజానుయాజహేతుః స్యాదౌపభృతభాజ్యకమ్।

ధ్రౌవమగ్న్యర్థమిత్యేషా వ్యవస్థా వచనైర్మతా ।।34।।

'చతుర్జుహ్వాం గృహ్ణాతి' ఇత్యాదిషు గ్రహణవాక్యేషు 'ఏతదర్థమ్' ఇతి విశేషనియామకస్యాశ్రవణాత్పాత్రత్రయగతమాజ్యం సర్వార్థమ్- ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। 'యజ్జుహ్వాం గృహ్ణాతి ప్రయాజేభ్యస్తత్' - ఇత్యాదిభిర్వాక్యైర్వ్యవస్థావగమాత్ ।।33।।34।।

(సప్తదశే- ఉపభృతి ద్విచతుర్గృహీతాచరణాధికరణే సూత్రాణి 46-48)।

తదష్టసంఖ్యం శ్రవణాత్ ।।46।। అనుగ్ర-

హాచ్చ జౌహవస్య ।।47।। ద్వయోస్తు హేతు-

సామర్థ్యం శ్రవణం చ సమానయనే ।।48।।

సప్తదశాధికరణమారచయతి-

అష్టావుపభృతీత్యత్ర కిమష్టైకగ్రహే విధిః।

చతుర్ద్వయగ్రహే వాఽఽద్యః స్యాదష్టశ్రుతిముఖ్యతః ।।35।।

చతుర్గృహీతం హోమాఙ్గం ఫలవత్త్వాన్న బాధ్యతే ।

చతుర్ద్విత్వం లక్ష్యతేఽతః సహానీత్యర్థయష్టతా ।।36।।

గ్రహణవాక్యే 'చతుర్జుహ్వాం గృహ్ణాతి' ఇత్యత్ర యథా చతుఃసంఖ్యావిశిష్టమేకం హవిర్గ్రహణం విహితమ్, తథైవ 'అష్టావుపభృతి' ఇత్యత్రాప్యష్టసంఖ్యావిశిష్టమేకం హవిర్గ్రహణం విధాతవ్యమ్' న తు చతుర్గృహీతద్వయమ్। తథా సత్యష్టశ్రుతేర్ముఖ్యత్వావగమాత్।

అష్టసంఖ్యావయవభూతయోర్ద్వయోశ్చతుఃసంఖ్యయోర్విధానే సత్యష్టశబ్దస్యావయవలక్షణా ప్రసజ్యేత- ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- ప్రసజ్యతాం నామ లక్షణ। ముఖ్యార్థస్వీకారే హోమవాక్యవిరోధాపత్తేః। 'చతుర్గృహీతం జుహోతి' ఇత్యనారభ్య శ్రుతం వాక్యం హోమమాత్రోద్దేశేన చతుర్గృహీతం విదధాతి। యద్యప్యేతత్సర్వహోమవిషయతయా సామాన్యరూపమ్, ఔపభృతం తు ప్రయాజానుయాజవిషయతయా విశేషరూపమ్, తథాఽపి హోమస్య ఫలవత్త్వేన ప్రాధాన్యాత్, గ్రహణస్య హోమార్థత్వేనోపసర్జనత్వాత్, ప్రధానానుసారేణ చతుర్గృహీతమేవ యుక్తమ్, న తూపసర్జనానుసారేణాష్టగృహీతమ్। తస్మాత్- ఉపభృతి చతుర్గృహీతద్వయం విధీయతే। తత్రైకం చతుర్గృహీతం హవిశ్చతుర్థపఞ్చమప్రయాజార్థమ్। అపరం త్వనుయాజార్థమ్। నన్వేవం తర్హి చతుర్గృహీతస్యైవ హవిష్ట్వాత్ 'చతురుపభృతి' ఇత్యేవ విధాతవ్యమ్, న తు 'అష్టావుపభృతి' ఇతి విధిర్యుక్తః- ఇతి చేత్। మైవమ్। తథా సత్యనుయాజార్థం ద్వితీయం చతుర్గృహీతం న సిధ్యేత్। అథ తదపి వాక్యాన్తరేణ విధీయతే, తదానీముపభృతః ప్రథమేన చతుర్గృహీతేనావరుద్ధత్వాద్ద్వితీయస్మై పాత్రాన్తరమన్విష్యేత। యది 'ఉపభృతి' ఇత్యేవ ద్వితీయమపి చతుర్గృహీతం విధీయతే, తదా చతుర్గృహీతద్వయస్య పృథగేవానుష్ఠానాదుపభృత్యేకప్రయత్నేనాఽఽనయనం న సిధ్యేత్। అత ఉభయస్య సమీపభూమ్యానయనార్థమ్ 'అష్టావుపభృతి' ఇత్యుచ్యతే। తస్మాత్సాహిత్యార్థమష్టశబ్దప్రయోగేఽపి ఇవిష్టవసిద్ధయే చతుర్గృహీతే అత్ర విధీయేతే ।।35।।36।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే చతుర్థాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః ।।1।।

	అత్ర పాదే	ఆదితః।
అధికరణాని	17	263।
సూత్రాణి	48	705।

(అథ చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః)।

(ప్రథమే స్వరోశ్ఛేదనాద్యప్రయోజకతాధికరణే సూత్రాణి 1-6)।

స్వరుస్త్వనేకనిష్పత్తిః స్వకర్మశబ్దత్వాత్

।।1।। జాత్యన్తరాచ్చ శఙ్కతే ।।2।। తదేక-

దేశో వా స్వరుత్వస్య తన్నిమిత్తత్వాత్ ।।3।।

శకలశ్రుతేశ్చ ।।4।। ప్రతియూపం చ దర్శనాత్

।।5।। ఆదానే కరోతిశబ్దః ।।6।।

ద్వితీయే పాదే ప్రథమాధికరణమారచయతి-

స్వరుం కురుత ఇత్యత్ర స్వరుర్యూపాత్పృథక్చిదామ్।

ప్రయోజయోన్న వాఽఽద్యోఽస్తు విశిష్టస్య విధానతః ।।1।।

ఆద్యస్య యూపఖణ్డస్య స్వరుత్వాఖ్యవిశేషణే ।

విహితే లాఘవం తస్మాదనునిష్పన్న ఏవ సః ।।2।।

అగ్నీషోమీయపశౌ శ్రూయతే- 'యూపస్య స్వరుం కరోతి' ఇతి। తత్ర యూపో యథా ఛేదనస్య ప్రయోజకః, తథా స్వరురపి చ్ఛేదనం ప్రయోజయతి। కుతః- 'కరోతి' ఇత్యనేన విశిష్టవిధిప్రతీతేః। కరోతిధాతోర్హి భావనా ముఖ్యోఽర్థః। తత్ర యూపశబ్దోపలక్షితః స్వాదిరవృక్షః కరణమ్। ఛేదనాదిరితికర్తవ్యతా, 'ఛిన్నేన వృక్షేణ స్వరురుత్పాదనీయః' ఇతి విశిష్టవిధిః । ఉత్పన్నస్య స్వరోర్వినియోగ ఏవమామ్నాతః- 'స్వరుణా పశుమనక్తి' ఇతి। తస్మాత్- స్వరుశ్ఛేదనస్య ప్రయోజకః- ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- 'ఛిద్యమానస్య యూపస్య యః ప్రథమం పత్తితః శకలః స స్వరుః' ఇతి స్వరుత్వనామమాత్రవిధౌ లాఘవాద్యూపవత్స్వరుర్న చ్ఛేదనస్య ప్రయోజకః। కింతు యూపప్రయుక్తే ఛేదనే స్వయమనునిష్పద్యతే ।।1।।2।।

(ద్వితీయే శాఖాయా ఆహార్యతాధికరణే సూత్రమ్ -)।

శాఖాయాం తత్రప్రధానత్వాత్ ।।7।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

ప్రాచీమాహరతీత్యత్ర దిక్శాఖా వాఽస్తు దిక్స్మృతైః ।

ఆహార్యత్వం దిశో నాస్తి శాఖా తేనోపలక్ష్యతే ।।3।।

దర్శపూర్ణమాసయోః 'యత్పలాశశాఖయా వత్సానవాకరోతి' ఇతి పలాశశాఖాం ప్రకృత్య శ్రూయతే- 'యత్ప్రాచీమాహరేత్, దేవలోకమభిజయేత్' ఇతి। తత్ర ప్రాచీశబ్దస్య దిగ్వాచిత్వాద్దిగాహరణం విధీయత ఇతి చేత్।

మైవమ్। అశక్యత్వాత్। అతో వృక్షస్య ప్రాచీ శాఖాఽత్రోపలక్ష్యతే। తథా సతి ప్రకృతానుగ్రహో భవతి ।।3।।

(తృతీయే ఛేదనస్య శాఖాప్రయుక్తతాధికరణే సూత్రే 8-9)।

శాఖాయాం తత్రప్రధానత్వాదుపవేషేణ విభాగః స్యాద్వై-

షమ్యం తత్ ।।8।। శ్రుత్యపాయాచ్చ ।।9।।

తృతీయాధికరణమారచయతి-

శాఖాం ఛిత్త్వోపవేషం Xచ మూలే కుర్వీత శాఖయా ।

నుదేద్వత్సాన్కపాలాని స్థాపయేదుపవేషతః ।।4।।

ద్వయం ప్రయోజకం ఛిత్తేర్వత్సాపాకృతిరేవ వా ।

ఆద్యోఽగ్రమూలయోరత్ర విభజ్య వినియోగతః ।।5।।

ఉపవేషం కరోతీతి సాకాఙ్క్షోఽన్యార్థమూలతః ।

పూర్యతేఽతోఽనునిష్పాదీ స తస్మాద్యుజ్యతేఽన్తిమః ।।6।।

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే- 'మూలతః శాఖాం పరివాస్యోపవేషం కరోతి' ఇతి। యేయం పలాశశాఖాం ఛిత్త్వా వక్షాదాహృతా, తాం పునశ్ఛిత్త్వా మూలభాగః ప్రాదేశపరిమిత ఉపవేషః కార్యః। తయోరగ్రమూలయోః శాఖాభాగయోః పృథగ్వినియోగ ఆమ్నాతః- 'శాఖయా వత్సానపాకరోతి। ఉపవేషేణ కపాలాన్యుపదధాతి' ఇతి। తదిదం కార్యద్వయం వృక్షచ్ఛేదేన సమాహృతయా శాఖయా నిష్పద్యతే। తస్మాత్- ఉభయమపి చ్ఛేదనాహరణాదేః ప్రయోజకమ్- ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। 'ఉపవేషం కరోతి' ఇత్యుక్తే 'కేన ద్రవ్యేణ ఇత్యాకాఙ్క్షాయాం 'మూలతః' ఇతి వక్తవ్యమ్। పునరపి 'కస్య మూలమ్' ఇత్యాకాఙ్క్షాయాం 'వత్సాపాకరణార్థం ఛిన్నాయాః పలాశశాఖాయా మూలమ్' ఇత్యాకాఙ్క్షా పూరణీయా । తస్మాచ్ఛేదనే వత్సాపాకరణమేవ ప్రయోజకమ్।

ఉపవేషస్త్వనునిష్పాదీ। నను-ఆద్యచ్ఛేదనే తథాఽస్తు, ద్వితీయచ్ఛేదనస్యోపవేషః ప్రయోజకః। పరివాసనసంపన్నేన మూలేనోపవేషకర్తవ్యతావిధానాత్। అన్యథా 'పరివాస్యోపవేషం కరోతి' ఇతి సమానకర్తృత్వపూర్వకాలత్వవాచినో స్థ్వప్రత్యయస్యానుపపత్తేః, ఇతి చేత్। మైవమ్। పరివాసనస్యోపవేషసంబన్ధో వాక్యేన ప్రతీయతే। శాఖాసంబన్ధస్తు 'శాఖామ్' ఇతి ద్వితీయాశ్రుత్యా। పూర్వచ్ఛిన్నాయా అపి శాఖాయాః పునర్మూలాపాదానకచ్ఛేదోఽపేక్షితః। అన్యథా సమూలాం శాఖాం హస్తేనోద్యమ్య వత్సాపాకరణం దుఃశకం స్యాత్। అత ఏవ 'మూలతః' ఇత్యపాదానే పఞ్చమౌ శ్రుతా। తథా సతి ప్రథమచ్ఛేదనాపాదానభూతో వృక్షోఽసంస్కృతత్వాద్యథా లౌకికః, తథా ద్వితీయచ్ఛేదనాపాదానభూతం మూలమపి లౌకికకాష్ఠమ్। అవశ్యమఙ్గారేషు కపాలోపధానే కస్యచిత్కాష్ఠస్యోపాదానమర్థాత్ప్రాప్తం తదేవాత్ర 'ఉపవేషం కరోతి' ఇత్యనూద్యతే। శాఖాం పరివాస్య పరిత్యక్తే మూలే సంనిహితే సతి కపాలోపధానార్థం కాష్ఠాన్తరాన్వేషణప్రయాసో న కర్తవ్యః- ఇతి వాక్యార్థః। ఏవం చ సతి దోహనరహితాయాం పౌర్ణమాస్యాం వత్సాపాకరణార్థాయాః శాఖాయా అభావాదుపవేషాయ శాఖాచ్ఛేదో న కర్తవ్యః ।।4।।5।।6।।

(చతుర్థే శాఖాప్రహరణస్య ప్రతిపత్తికర్మతాధికరణే సూత్రాణి 10-13)।

హరణే తు జుహోతిర్యాగసామాన్యాత్, ద్రవ్యాణాం చార్థ-
శేషత్వాత్ ।।10।। ప్రతిపత్తిర్వా శబ్దస్య తత్ప్రధా-
నత్వాత్ ।।11।। అర్థేఽపీతి చేత్ ।।12।।
న తస్యానధికారాదర్థస్య చ కృతత్వాత్ ।।13।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

ప్రస్తరం శాఖయా సార్ధం ప్రహరేత్ప్రహృతిస్త్వియమ్।
శాఖాయా అర్థకర్మత్వం ప్రతిపత్తిరుతోచితా ।।7।।
విహితః ప్రస్తరే యాగః శాఖాయాః సాహచర్యతః।
తథాత్వాదర్థకర్మత్వే హృతిః శాఖాం ప్రయోజయేత్ ।।8।।
హరతిర్యాగవాచీ నో ప్రతిపత్తిస్తతో భవేత్ ।
పౌర్ణమాస్యాం తతో నైవ హృతిః శాఖాం ప్రయోజయేత్ ।।9।।

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే- 'సహ శాఖయా ప్రస్తరం ప్రహరతి' ఇతి। తత్ర శాఖాప్రహరణమర్థకర్మ। కుతః। ప్రహృతిశబ్దేన యాగస్యాభిధానాత్। ఏతచ్చ 'సూక్తవాకేన ప్రస్తరం ప్రహరతి' ఇత్యేతద్వాక్యముదాహృత్య విచారితమ్। ప్రస్తరప్రహరణస్య యాగత్వే తత్సాహచర్యాచ్ఛాఖాప్రహరణమపి యాగ ఏవేత్యర్థకర్మ స్యాత్। అర్థాయ క్రతుసాఫల్యప్రయోజనాయ క్రియమాణమర్థకర్మ। తతః ప్రహరణేన పౌర్ణమాస్యామపి పలాశశాఖా ప్రయుజ్యతే- ఇతి ప్రాప్తే,

బ్రూమః- 'సూక్తవాకేన ప్రస్తరం ప్రహరతి' ఇత్యత్ర హరతిధాతోర్యాగవాచిత్వం నోక్తమ్। కింతు మాన్త్రవర్ణికదేవతాముపలభ్య ద్రవ్యదేవతాభ్యాం యాగః కల్పితః। శాఖాప్రహరణే తు నాస్తి దేవతా। తతో యాగస్య కల్పయితుమశక్యతయా హరతిధాతురత్ర స్వవాచ్యార్థపరిత్యాగమేవాఽఽచష్టే। తథా సతి వత్సాపాకరణ ఉపయుక్తాయాః పలాశశాఖాయా ఉపయోగాన్తరాభావాద్యాగదేశేఽవకాశలాభాయ యత్ర క్వాప్యవస్యం పరిత్యాగే ప్రాప్తే శాస్త్రేణాఽఽహవనీయ ఏవ త్యాగో నియమ్యతే। అనేన చ శాస్త్రీయత్యాగేన శాఖాయాః ప్రతిపత్తిర్భవతి। ప్రతిపత్తిర్నామ సంస్కారరూపో దృష్టోఽర్థః। యథా రాజ్ఞా చర్వితస్య తామ్బూలస్య సౌవర్ణే పతద్గ్రహే ప్రక్షేపః, తద్వత్। తతః ప్రహరణం ప్రతిపత్తికర్మ। తేనైవ చ తదభావేఽపి క్రతువైకల్యాభావాత్, పౌర్ణమాస్యాం స్వసిద్ధిహేతుభూతాం శాఖాం న ప్రయోజయతి ।।7।।8।।9।।

(పఞ్చమే నినయనస్య ప్రతిపత్తికర్మతాధికరణే సూత్రే 14-15)।

ఉత్పత్త్యసంయోగాత్ప్రణీతానామాజ్యవద్విభాగః స్యాత్

।।14।। సంయవనార్థానాం వా ప్రతిపత్తిరితరాసాం

తత్ప్రధానత్వాత్ ।।15।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

ప్రణీతాభిస్తు సంయౌతి వేద్యాం నినయతీతి కిమ్।

అపాం ద్వే ప్రాపకే కింవా హవిఃసంయవనం తథా ।।10।।

అపః ప్రణయతీత్యుక్తేః సమత్వాదుభయార్థతా ।

శ్రుత్యా సంయవనార్థాస్తా నినీతేః ప్రతిప్రత్తితా ।।11।।

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే- 'అపః ప్రణయతి' ఇతి। చమసేన పాత్రేణ ప్రణీతానాం తాసామపాం। ప్రయోజనమేవం శ్రూయతే- 'ప్రణీతాభిర్హవీంషి సంయౌతి' ఇతి, 'అన్తర్వేది ప్రణీతా భినయతి' ఇతి చ। హవీంషి పురోడాశార్థాని పిష్టాని। తత్ర హవిఃసంయవనం వేద్యాం నినయనం చేత్యతదుభయమపాం ప్రణయనస్య ప్రయోజకమ్। కుతః। 'అపః ప్రజయతి' ఇత్యస్య ప్రమయనోత్పత్తివాక్యస్యోభయత్ర సమానత్వాత్। న హ్యస్మిన్వాక్యే సంయవనస్య కశ్చిద్విశేషసంబన్ధః ప్రతీయతే- ఇతి చేత్।

మైవమ్। వినియోగవాక్యే 'ప్రణీతాభిః' ఇతి తృతీయాశ్రుత్యా సంయవనసాధనత్వావగమాత్, సంయవనమేవ ప్రయోజకమ్। నినయనవాక్యే తు 'ప్రణీతాః' ఇత్యనయా ద్వితీయయా సంస్కార్యత్వావగమాన్నినయనం ప్రతిపత్తిరూపః సంస్కార ఇతి న ప్రణయనస్య ప్రయోజకమ్।

(షష్ఠే దణ్డదానస్యార్థకర్మతాధికరణే సూత్రాణి 16-18)।

ప్రాసనవన్మైత్రావరుణాయ దణ్డప్రదానం కృతార్థత్వాత్

।।16।। అర్థకర్మ వా కర్తృసంయోగాత్, స్రగ్వత్

।।17।। కర్మయుక్తే చ దర్శనాత్ ।।18।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

మైత్రావరుణకే దణ్డదానస్య ప్రతిపత్తితా।

ఉతార్థకర్మతాఽఽద్యోఽస్తు ధారణే కృతకృత్యతః ।।12।।

యుక్తోపయుక్తసంస్కారాదుపయోక్తవ్యసంస్క్రియా ।

స్థిత్వా ప్రైషానువచనే దణ్డోఽపేక్ష్యోఽర్థకర్మ తత్ ।।13।।

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే- 'క్రీతే సోమే మైత్రావరుణాయ దణ్డం ప్రయచ్ఛతి' ఇతి। తదేతద్దణ్డదానం ప్రతిపత్తికర్మ। కుతః। దణ్డస్య యజమానధారణేన కృతకృత్యత్వాత్। యజమానో హ్యధ్వర్యుణా దీక్షాసిద్ధ్యర్థం దత్తం దణ్డమాసోమక్రయాద్ధారయతి। అత ఏవాఽఽమ్నాతమ్- 'దణ్డేన దీక్షయతి' ఇతి, 'Xయద్దీక్షితాయ దణ్డం ప్రయచ్ఛతి' ఇతి చ। తస్మాదుపయుక్తస్య దణ్డస్య దానం ప్రతిపత్తిః- ఇతి చేత్।

మైవమ్। దణ్డే భవిష్యదుపయోగస్యాపి సద్భావాత్। యదా మైత్రావరుణః స్థిత్వా ప్రైషాననువదతి, తదానీమవలమ్బనాయ దణ్డోఽపేక్షితః। అత ఏవాఽఽమ్నాతమ్- 'దణ్డీప్రైషానన్వాహ' ఇతి। తథా సతి ప్రతిపత్తికర్మరూపాదుపయుక్తసంస్కారాదర్థకర్మరూప ఉపయోక్ష్యమాణసంస్కారః ప్రశస్తః। ఉపయోజయితుమేవ హి సర్వత్ర సంస్కారస్య ప్రవృత్తిః। ఉపయుక్తే తు ప్రతిపత్తిరూపస్య సంస్కారస్యాక్షరమాత్రపర్యవసాయిత్వేన కార్యే పర్యవసానాభావాదప్రశస్తత్వమ్। తస్మాత్- మైత్రావరుణసంస్కారాయ దణ్డదానమర్థకర్మ। తథా సతి నిరూఢపశావసత్యపి దీక్షితే దణ్డసంపాదనస్యైతద్దానం ప్రయోజకమ్ ।।12।।13।।

(సప్తమే ప్రాసనస్య ప్రతిపత్తికర్మతాధికరణే సూత్రమ్)।

ఉత్పత్తౌ యేన సంయుక్తం తదర్థం తత్,

శ్రుతి హేతుత్వాత్, తస్యార్థాన్తరగమనే

శేషత్వాత్ప్రతిపత్తిః స్యాత్ ।।19।।

సప్తమాధికరణమారచయతి-

చాత్వాలే కృష్ణశృఙ్గస్య ప్రాసో యః సోఽర్థకర్మ వా ।

ప్రతిపత్తిః సార్థకత్వాదాద్యోఽన్త్యోఽన్త్యోఽస్తూపయోగతః ।।14।।

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే- 'ప్రత్తాసు దక్షిణాసు చాత్వాలే కృష్ణవిషాణాం ప్రాస్యతి' ఇతి। యజమానేన దసా దక్షిణా ఋత్విగ్భిర్యదా నీతాః, తదా యజమానః స్వహస్తే ధృతం కృష్ణమృగస్య శృఙ్గం చాత్వాలనామకే గర్తే పరిత్యజేత్। సోఽయం పరిత్యాగోఽర్థకర్మ। కుతః। సప్రయోజనత్వాత్। ప్రతిపత్తితయాఽపూర్వాభావేన నిరర్థకః స్యాత్। అతోఽపూర్వలాభాయార్థకర్మత్వమ్- ఇతి చేత్।

మైవమ్। 'కృష్ణవిషాణయా కాణ్డూయతే' ఇతి తృతీయాశ్రుత్యా యజమానశిరఃకణ్డూతావుపయుక్తస్య విషాణస్య ప్రతిపత్త్యపేక్షత్వాత్। న చ ప్రతిపత్తావత్యన్తమపూర్వాభావః। 'చాత్వాల ఏవ ప్రాసనమ్' ఇత్యేవంవిధస్య నియమస్య వైధత్వేన ప్రాసనక్రియాప్రయుక్తాపూర్వాభావేఽపి నియమాపూర్వసద్భావాత్। తస్మాత్- ప్రాసనం ప్రతిపత్తికర్మ ।।14।।

(అష్టమే- అవభృయగమనస్య ప్రతిపత్తికర్మతాధికరణే సూత్రాణి 20-22)।

సౌమికే చ కృతార్థత్వాత్ ।।20।। అర్థకర్మ వాఽభి-

ధానసంయోగాత్ ।।21।। ప్రతిపత్తిర్వా తణ్న్యాయత్వాద్దేశా-

ర్థాఽవభృథశరుతిః ।।22।।

అష్టమాధికరణమారచయతి-

పాత్రస్యావమృథే సోమలిప్తస్య నయనం తు కిమ్ ।

సాధనం ప్రతిపత్తిర్వా యన్తి తేనేత్యతః శ్రుతేః।।15।।

ప్రాప్తౌ సాధనతా మైవం పురోడాశహబిష్ట్వతః ।

పాత్రస్య తదసంబన్ధాత్రృక్షేపః ప్రతిపత్తయే ।।16।।

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే- 'చతుర్గృహీతం వా ఏతదయ్ఞస్య యదృజీషమ్, యద్గ్రావాణః, యదౌదుమ్వరీ, యదధిషవణఫలకే, తస్మాద్యత్కించిత్సోమలిప్తం ద్రష్యమ్, తేనావభృద్యం యన్తి' ఇతి। నిష్పీడితస్య సోమస్య నీరసో భాగ ఋజీషమ్। తదేతదృజీషగ్రావాదికం సోమాభిషవాదౌ సోమేన లిప్యతే। తస్య లిప్తస్య సర్వస్యావభృథసాధనత్వమభ్యుపేయమ్। కుతః। 'తేనావమృథం యన్తి' ఇతి తృతీయాశ్రుత్యాఽవభృథసాధనత్వావగమాత్। తస్మాత్సోమలిప్తం ద్రవ్యమవభృద్యే హవిష్ట్వేన నీయతే- ఇతి చేత్।

మైవమ్। 'వారుణేనకపాలేనావభృథమవయన్తి' ఇత్యనేనోత్పత్తివాక్యశిష్ఠపురోడాశహవిషాఽవరుద్ధేఽవభృథే సోమలిప్తపాత్రస్య హవిష్ట్వేన సంబన్ధాసంభవాత్। తథా సత్యవభృథశబ్దేన తదర్థం దేశం లక్షయిత్వా తస్మిన్దేశే సోమలిప్తస్య పాత్రస్య నయనమత్ర విధీయతే। తచ్చ నయనం ప్రతిపత్తయే భవతి। పాత్రస్య పూర్వముపయుక్తత్వాత్। తస్మాత్- ఏతత్రృతిపత్తికర్మ ।।15।।16।।

(నవమే కర్తృదేశకాలవిధీనాం నియమార్థతాధికరణే సూత్రే 23-24)।

కర్తృదేశకాలానామచోదనం ప్రయోగే నిత్యసమవాయాత్

।।23।। నియమార్థా వా శ్రుతిః ।।24।।

నవమాధికరణమారచయతి-

సమే యజేత దేశాదేరనువాదోఽథవా విధిః ।

ప్రయోగానుపపస్త్యైవ ప్రాప్తత్వాదనువాదతా ।।17।।

సమే వా విషమే వేతి పాక్షికత్వనివృత్తయే ।

అప్రాప్తాంశానుపాతేన నియమోఽత్ర విధీయతే ।।18।।

ఇదమామ్నాయతే- 'సమే దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం యజేత', 'ప్రాచీనప్రవణే వైశ్వదేవేన యజేత' 'పౌర్ణమాస్యాం పౌర్ణమాస్యా యజేత' 'అమావాస్యాయామమావాస్యయా యజేత' 'పశుబన్ధస్య యజ్ఞక్రతోః షడృత్విజః' 'దర్శపూర్ణమాసయోర్యజ్ఞక్రత్వోశ్చత్వార ఋత్విజః' 'చాతుర్మాస్యానాం యజ్ఞక్రతూనాం పఞ్చర్త్విజః' 'అగ్నిహోత్రస్య యజ్ఞక్రతోరేక ఋత్విక్' 'సౌమ్యస్యాధ్వరస్య యజ్ఞక్రతోఃసప్తదర్శీత్విజః' 'సోమేన యజేత' ఇతి। క్రతుశబ్దే మానస ఉపాసనేఽపి వర్తతే। 'స క్రతుం కుర్వీత మనోమయః ప్రాణశరీరః' ఇత్యత్ర క్రతుశబ్దేన ధ్యానవిధానాత్। తద్వ్యావృత్తయే 'యజ్ఞక్రతోః' ఇతి విశేష్యతే। తత్ర దేశకాలకర్తృద్రవ్యాణి న విధీయన్తే, కింత్వనుశ్రూయన్తే। కుతః। ప్రాప్తత్వాత్। న హి దేశాదిభిర్వినా ప్రయోగః సంభవతి। అతోఽర్థాపత్త్యా తత్ప్రాప్తిః- ఇతి చేత్।

మైవమ్। అర్థాపత్త్యా పాక్షికీ సమదేశాదిప్రాప్తిః। విషమదేశాదీనామపి సంభవాత్। తతో యస్మిన్పక్షే ప్రాప్తిర్నాస్తి తస్మిన్పక్షే సమదేశాదయో విధీయన్తే ।।17।।18।।

(దశమే ద్రవ్యగుణవిధానస్య నియమార్థతాధికరణే సూత్రమ్-)।

తథా ద్రవ్యేషు గుణశ్రుతిరుత్పత్తిసంయోగాత్ ।।25।।

దశమాధికరణమారచయతి-

శ్వేతాలమ్భోఽనువాదో వా శ్వైత్యస్య విధిరగ్రిమః।

ద్రవ్యద్వారేణ తత్ప్రాప్తేః పూర్వవత్తన్నియమ్యతే ।।19।।

ఇదమామ్నాయతే- 'వాయవ్యం శ్వైతమాలభేత భూతికామః' ఇతి। తత్ర శ్వైత్యగుణస్య ద్రవ్యనిరపేక్షస్య క్రియాన్వయాభావాద్ద్రవ్యసహితస్య తదన్వయే ద్రవ్యనిరపేక్షస్య క్రియాన్వయాభావాద్ద్రవ్యసహితస్య తదన్వయే ద్రవ్యవిధినైవాఽఽవర్జనీయతయా తత్ప్రాప్తేరనువాదః శ్వైత్యస్య- ఇతి చేత్।

మైవమ్। పూర్వన్యాయేన పాక్షికత్వనివృత్తయే నియమవిధిత్వాఙ్గీకారాత్ ।।19।।

(ఏకాదశే- అవధాతాదిసంస్కారవిధానస్య నియమార్థతాధికరణే సూత్రమ్)।

సంస్కారే చ తత్ప్రధానత్వాత్ ।।26।।

ఏకాదశాధికరణమారచయతి-

అవఘాతేఽపి నియమో దేశాదావివ తేన సః।

ప్రధానేన ప్రయుక్తః స్యాత్సంబన్ధః ప్రక్రియోక్తితః ।।20।।

యథా దేశకాలకర్తృద్రవ్యాణాం పక్షే ప్రాప్తౌ నియమో విహితః, ఏవమవఘాతోఽపి తణ్డులనిష్పత్త్యర్థం లోకతః ప్రాప్తేఽపి పాక్షికనఖవిదలనాదివ్యావృత్తయే నియమ్యతే। సతి చావధతస్య విధౌ ప్రధానేనాఽఽగ్నేయాదియాగేనాసౌ ప్రయుజ్యతే। న చాత్ర సంబన్ధాభావాదప్రయుక్తిరితి వాచ్యమ్। ప్రధానయాగప్రకరణపఠితత్వేన సంబన్ధసిద్ధేః। తస్మాత్- అవఘాతాదయో విధీయన్తే ప్రధానేన ప్రయుజ్యన్తే చ ।।20।।

(ద్వాదశే యాగహోమస్వరూపనిరూపణాధికరణే సూత్రే 27-28)।

యజతిచోదనా ద్రవ్యదేవతాక్రియం సముదాయే

కృతార్థత్వాత్।।27।। తదుక్తే శ్రవణా-

జ్జుహోతిరాసేచనాధికః స్యాత్ ।।28।।

ద్వాదశాధికరణమారచయతి-

అనిరూప్యా నిరూప్యా వా యాగహోమదదాతయః ।

త్యాగాదాద్యో యజిస్త్యాగః ప్రక్షేపో హోమ ఇష్యతే ।।21।।

ఆకాఙ్క్షా యాగశబ్దస్య త్యాగేనైవ నివర్తతే ।

యాగస్యోపరి హోమస్య విధేః క్షేపావసానతా ।।22।।

స్వీయం ద్రవ్యం పరిత్యజ్య పరకీయం యథా భవేత్।

తథా సంపాదనం దానం త్యాగేఽప్యేషామియం భిదా ।।23।।

ఇదమామ్నాయతే- 'సోమేన యజేత' అగ్నిహోత్రం జుహోతి' 'హిరణ్యమాత్రేయాయ దదాతి' ఇతి। తత్ర యాగ-హోమ-దాన-శబ్దానామర్థాం న నిరూపయితుం శక్యన్తే। త్రిష్వపి ద్రవ్యత్యాగస్య సద్భావాత్। తతో విధేయానామర్థానాం ప్రధానభూతానామనిర్ణయాత్, ఇతరత్ర విధ్యనువాదవివేకః పూర్వోక్తో వ్యర్థః- ఇతి చేత్।

మైవమ్। దేవతాముద్దిశ్య ద్రవ్యత్యాగో యాగః। త్యక్తస్య వహ్నౌ ప్రక్షేపో హోమః। స్వకీయద్రవ్యస్య స్వత్వనివృత్తిపూర్వకం పరస్వత్వాపాదనం దానమ్। ఇతి సునిరూపా ఏతే పదార్థాః। 'దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేత' ఇతివిహితస్య యాగస్యోపరి 'చతురవత్తం జుహోతి' ఇతి హోమస్య విధానాత్ 'త్యాగమాత్రాత్మకో యాగః, ప్రక్షేపాధికో హోమః' ఇత్యవగమ్యతే। యత్ర తు యజత్యాదిపదం న శ్రుతమ్, కింతు 'ఆగ్నేయోఽష్టాకపాలః' ఇత్యేతావదవే శ్రుతమ్, తత్రాప్యుద్దేశ్యాయా దేవతాయాస్త్యజనీయద్రవ్యస్య చ శ్రుతత్వాదుద్దేశత్యాగరూపో యాగోఽథసిద్ధః। తస్మాత్- ప్రధానవిధేయానాం యాగాదీనాం సునిరూపితత్వాద్విధివివేకో న వ్యర్థః ।।21।।22।।23।।

(త్రయోదశే బర్హిష ఆతిథ్యాదిసాధారణ్యాధికరణే సూత్రే 29-30)।

విధేః కర్మాపవర్గిత్వాదర్థాన్తరే విధిప్రదేశః స్యాత్

॥29॥ అపి వాత్పత్తిసంయోగాదర్థసంబన్ధోఽవిశి-

ష్టానాం ప్రయోగైకత్వహేతుః స్యాత్ ॥30॥

త్రయోదశాధికరణమారచయతి-

యదాతిథ్యాబర్హిరేతదుపసత్స్వతిదేశనమ్।

సాధారణ్యవిధిర్వాఽఽద్యస్తదీయస్యోపసంహృతేః ॥24॥

వర్హిః శ్రుత్యైకతాభానాన్నాతిదేశస్య లక్షణా ।

ఆతిథ్యయోపసద్భిశ్చ బర్హిరేతత్ప్రయుజ్యతే ॥25॥

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే- 'యదాతిథ్యాయాం బర్హిః, తదుపసదామ్, తదగ్నీషోమీయస్య చ' ఇతి। క్రీతం సోమం శకటేఽవస్థాప్య ప్రాచీనవంశం ప్రత్యానయనేఽభిముఖో యామిష్టిం నిర్వపతి సేయమాతిథ్యా । తత ఊర్ధ్వం త్రిషు దినేష్వనుష్ఠీయమానా ఉపసదః। ఔపవసథ్యే దినేఽనుష్ఠేయోఽగ్నీషోమీయః। తత్ర- ఆతిథ్యేష్టౌ విహితం యద్బర్హిః, తద్యది తస్యా ఇష్టేరాచ్ఛిద్యోపసత్సు విధీయేత, తదానీమాతిథ్యాయాం విధానమనర్థకం స్యాత్। యది చ తత్రోపయుక్తమితరత్ర విధీయేత, తదా వినియుక్తవినియోగరూపో విరోధః స్యాత్। తస్మాత్- ఆతిథ్యాబర్హిషో యే ధర్మా అశ్వబాలత్వాదయః, తే ధర్మా ఉపసత్సూపసంహ్రియన్తే- ఇత్యతిదేశపరం వాక్యమ్- ఇతి ప్రాప్తే, -

బ్రూమః- బర్హిః శబ్దస్య ధర్మాతిదేశత్వే లక్షణా ప్రసజ్యేత। శ్రుత్యా తు బర్హిష ఆతిథ్యోపసదగ్నీషోమీయేష్వేకత్వం ప్రతిభాతి। అతః సాధారణ్యమత్ర విధేయమ్। ఆతిథ్యార్థం యద్బర్హిరుపాదీయతే తన్న కేవలమాతిథ్యార్థమ్, కింతూపసదర్థమగ్నీషోమీయార్థం చోపాదేయమితి విధివాక్యస్యార్థః। తస్మాత్- ఆతిథ్యోపసదగ్నీషోమీయాస్త్రయోఽప్యస్య బర్హిషః ప్రయోజకాః ॥24॥25॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః ॥2॥

	అత్ర పాదే	ఆదితః।
అధికరణాని	13	276।
సూత్రాణి	30	735।

అథ చతుర్థాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః ।

(ప్రథమే ద్రవ్యసంస్కారకర్మణాం క్రత్వర్థతాధికరణే సూత్రాణి - 1-3)।

ద్రవ్యసంస్కారకర్మసు పరార్థత్వాత్ఫలశ్రుతిరర్థవాదః

స్యాత్ ।।1।। ఉత్పత్తేశ్చాతత్ప్రధానత్వాత్ ।।2।।

ఫలం తు తత్ప్రధానాయామ్ ।।3।।

తృతీయపాదే ప్రథమాధికరణమారచయతి-

జుహ్వాః పర్ణమయీత్వేన న పాపశ్రుతిరఞ్జనాత్ ।

వైరిదృగ్వృఞ్జనం, వర్మ ప్రయాజైః, పురుషాయ కిమ్ ।।1।।

క్రతవే వాఽగ్రిమో మానాత్ఫలస్య న హి సాధ్యతా ।

విభాతి క్రతవే తస్మాదర్థవాదః ఫలం భవేత్ ।।2।।

ఇదమామ్నాయతే- 'యస్య పర్ణమయీ జుహూర్భవతి న స పాపం శ్లోకం శృణోతి' 'యదాఙ్క్తే చక్షురేవ భ్రాతృవ్యస్య వృఙ్క్తే' 'యత్ప్రయాజానుయాజా ఇజ్యన్తే వర్మ వా ఏతద్యజ్ఞస్య క్రియతే, వర్మ యజమానస్య భ్రాతృవ్యాభిభూత్యై' ఇతి। తత్ర- యజ్ఞజుహూప్రకృతిభూతం పర్ణద్రవ్యమ్, యశ్చాఞ్జనేన చక్షుషః సంస్కారః, యచ్చ ప్రయాజానుయాజరూపం వర్మ తచ్చి ద్వయం పురుషార్థత్వేన విధీయతే। కుతః। పాపశ్లోకశ్రవణాదిరాహిత్యాదేః పురుషసంబన్ధిఫలస్య ప్రతిభానాత్- ఇతి చేత్।

మైవమ్। ఫలం హి సాధ్యం భవతి। న చాత్ర సాధ్యతా ప్రతిభాసతే। 'న శృణోతి వృఙ్క్తే, వర్మ క్రియతే, ఇతి వర్తమానత్వనిర్దేశాత్ । అతః క్రత్వర్థా ఏతే విధవః। తత్ర పర్ణమయీత్వస్యానారభ్యాధీతస్యాపి వాక్యేన క్రతుసంబన్ధః। సంస్కారవర్మణోస్తు ప్రకరణేన క్రత్వర్థానాం తు క్రతునిష్పాదనవ్యతిరేకేణ ఫలాకాఙ్క్షాయా అభావాద్వర్తమాననిర్దేశస్య విపరిణామం కృత్వాఽపి ఫలం కల్పయితుం న శక్యమ్। తస్మాత్- ఫలవత్త్వభ్రమహేతుః పాపశ్లోకశ్రవణరాహిత్యాదిరర్థవాదః ।।1।।2।।

(ద్వితీయే నైమిత్తికానామనిత్యార్థత్వాధికరణే సూత్రమ్-)।

నైమిత్తికే వికారత్వాత్క్రతుప్రధానమన్యత్స్యాత్ ।।4।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

మృన్మయే ప్రణయేత్కామీ నిత్యేఽప్యేతదుతేతరత్।

ఆకాఙ్క్షా సంనిధిశ్చాస్తి తస్మాన్నిత్యేఽపి మృన్మయమ్ ।।3।।

కామార్థత్వాదయోగ్యత్వం సామాన్యవిహితేన చ ।

ఆకాఙ్క్షాయా నివృత్తత్వాన్నిత్యార్థమితరద్భవేత్ ।।4।।

'అపః ప్రణయతి' ఇతి ప్రణయనస్య నిత్యప్రయోగేఽపి మృన్మయపాత్రమేవ సాధనమ్। కృతః। నిత్యేఽపి పాత్రత్వాఽఽఘఙ్క్షితత్వాత్। న చ లోకసిద్ధం కించిత్పాత్రముపాదీయతే-ఇతి వాచ్యమ్। ఔప్తే కర్మణ్యత్యన్తమశ్రుతాచ్చ్యుతస్య సంనిహితత్వాత్- ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- కామార్థం మృన్మయమామ్నాతమ్। తచ్చ సతి కామే యోగ్యమ్। న హి పాక్షికం కామం నిమిత్తీకృత్య ప్రవృత్తం నిత్యస్య యోగ్యం భవతి। పాత్రాకాఙ్క్షా తు సామాన్యతో విహితేన నివర్తతే। 'అపః ప్రణయతి'ఇతి హి పాత్రవిశేషమనుపన్యస్య విహితమ్। వఙ్క్యన్యథాఽనుపపన్నం తత్పాత్రం కించిత్సామాన్యేన కల్పయతి। తస్మాన్నిత్యప్రయోగే తత్కామ్యం మృన్మర్థం నాన్వేతి, కింత్వితరత్పాత్రం యత్కించిదుపాదేయమ్। - 'చమసేనాపః ప్రణయేత్ ఇతి నిత్యే పాత్రం విధీయతే-ఇతి విధీయతే। ఇతి చేత్। తర్హి కృత్వాచిన్తాఽస్తు।।3।।4।।

(తృతీయే-సంయోగపృథక్త్వన్యాయే,దధ్యాదేర్నిత్యనైమిత్తి-

కోభయార్థతాధికరణే సూత్రాణి5-7)।

ఏకస్య తూభయత్వే సంయోగపృథక్త్వమ్।।5।।శేష

ఇతి చేత్।।6।। నార్థపృథక్త్వాత్।।7।।

తృతీయాధికరణమాచరయతి-

దధ్నా త్విన్ద్రియకామస్య నిత్యేఽన్యదుత తద్దధి।

అన్యత్స్యాత్పూర్వవన్నైవం సంయోగస్య పృథక్త్వతః ।।5।।

అగ్నిహోత్రే శ్రూయతే- 'దధ్నేన్ద్రియకామస్య జుహుయాత్' ఇతి। తత్ర- దధ్నః కామ్యత్వాన్నిత్యేఽగ్నిహోత్రే పూర్వన్యాయేన తద్దధి న ప్రయోక్తవ్యమ్। కింత్వన్యదేవ కించిద్ద్రవ్యమ్- ఇతి చేత్।

మైవమ్। 'దధ్నా జుహోతి' ఇత్యస్మిన్వాక్యాన్తరే కామసంయోగముపన్యస్య నిత్యహోమసంయోగేన దధివిధానాత్। తస్మాత్- ఏకస్యాపి దధ్నో వాక్యద్వయేన నిత్యత్వం కామ్యత్వం చావిరుద్ధమ్। ఏవమగ్నీషోమీయపశౌ- 'ఖాదిరే బధ్నాతి' 'ఖాదిరం వీర్యకామస్య యూపం *కుర్వీత' ఇత్యుదాహరణీయమ్ ।।5।।

(చతుర్థే పయోవ్రతాదీనాం క్రతుధర్మతాధికరణే సూత్రే 8-9)।

ద్రవ్యాణాం తు క్రియార్థానాం సంస్కారః క్రతుధర్మః

స్యాత్ ।।8।। పృథక్త్వాద్వ్యవతిష్ఠేత ।।9।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

పయో వ్రతం బ్రాహ్మణస్య పుంసే తత్క్రతవేఽథవా ।

పుంయోగాదగ్రిమో మైవం నైష్ఫల్యాత్క్రతుశేషతా ॥6॥

జ్యోతిష్టోమే దీక్షితస్యాన్నభోజనాభావే వ్రతమామ్నాయతే- 'పయో వ్రతం బ్రాహ్మణత్వ, యవాగూ రాజన్యస్య, ఆమిక్షా వైశ్యస్య' ఇతి । తత్ర- బ్రాహ్మణాదిపురుషసంయోగాదేతద్వ్రతం పురుషార్థమ్- ఇతి చేత్-

మైవమ్। ఇన్ద్రియవీర్యాదివత్ఫలస్యాత్రానుక్తత్వాత్ । క్రతుశేషత్వం తు ప్రకరణాదవగమ్యతే। బ్రాహ్మణాదిపురుషా ద్రవ్యవిశేషవ్యవస్థాయై నిమిత్తత్వేనోపన్యస్యన్తే ॥6॥

(పఞ్చమే విశ్వజిన్న్యాయాన్తర్గతే విశ్వజిదాదీనాం సఫలత్వాధికరణే సూత్రాణి 10-12)।

చోదనాయాం ఫలాశ్రుతేః కర్మమాత్రం విధీయేత, న హ్యశబ్దం

ప్రతీయతే ॥10॥ అపి వాఽఽమ్నానసామర్థ్యాచ్చోదనార్థేన

గమ్యతే, అర్థానాం హ్యర్థవత్త్వేన వచనాని ప్రతీయన్తే,అర్థతో

హ్యసమర్థానామానన్తర్యేఽప్యసంబన్ధః, తస్మాచ్ఛ్రుత్యేకదేశః ॥11॥

వాక్యార్థశ్చ గుణార్థవత్ ॥12॥

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

నైవాస్తి విశ్వజిద్యాగే ఫలమస్త్యుత నాశ్రుతేః ।

భావ్యాపేక్షాద్విధేః కల్ప్యం ఫలం పంసః ప్రవృత్తయే ॥7॥

ఇదమామ్నాయతే- 'విశ్వజితా యజేత' ఇతి। తత్ర- ఫలస్యాశ్రుతత్వాన్నాస్తి విశ్వజిద్యాగే ఫలమ్- ఇతి చేత్।

మైవమ్। ఫలస్య కల్పనీయత్వాత్। 'విశ్వజిన్నామ్నా యాగేన కుర్యాత్' ఇత్యుక్తా భావనా భావ్యమపేక్షతే। 'కిం కుర్యాత్' ఇత్యాకాఙ్క్షాయా అనివృత్తేః। అతో వాక్యపూరణాయ కించిత్ఫలమవశ్యమధ్యాహర్తవ్యమ్। అధ్యాహృతే చ తత్కామినః పురుషస్యాత్ర ప్రవృత్త్యా యాగానుష్ఠానం సిధ్యతి। అన్యథా నిరధికారత్వాదనుష్ఠానే విధిర్నిరర్థకః స్యాత్। తస్మాత్- ఫలం కల్పనీయమ్ ॥7॥

(షష్ఠే విశ్వజిన్న్యాయాన్తర్గతే విశ్వజిదాదీనామేకఫలతాధి-

కరణే సూత్రే 13-14)।

తత్సర్వార్థమనాదేశాత్ ।।13।।

ఏకం వా చోదనైకత్వాత్ ।।14।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

సర్వం ఫలముతైకం స్యాత్సర్వమస్త్వవిశేషతః ।

ఏకేన తన్నిరాజ్క్షమతోఽనేకం న కల్ప్యతే ।।8।।

తస్మిన్విశ్వజితి పశుపుత్రవీర్యేన్ద్రియాదికం సర్వం ఫలత్వేన కల్పనీయమ్। కుతః। 'ఏతదేవాస్య ఫలమ్' ఇత్యత్ర విశేషహేతోరభావాత్- ఇతి చేత్।

మైవమ్। లాఘవస్యైవ విశేషహేతుత్వాత్ ।।8।।

(సప్తమే విశ్వజిన్న్యాయాన్తర్గతే విశ్వజిదాదీనాం స్వర్గఫలతాధికరణే సూత్రే 15-16)।

స స్వర్గః స్యాత్సర్వాన్ప్రత్యవిశిష్ట-

త్వాత్ ।।15।। ప్రత్యయాచ్చ ।।16।।

సప్తమాధికరణమారచయతి-

ఏకం యత్కించిదథవా నియతం న నియామకమ్।

తస్మాదాద్యః సర్వపుంసామిష్టత్వాత్స్వర్గ ఏవ తత్ ।।9।।

విశ్వజితి కల్ప్యమానం యదేకం ఫలం తత్ 'ఇనమేవ' ఇతి నియామకం నాస్తి। తస్మాదిచ్ఛయా కేనచిత్కస్మింశ్చిత్ఫలే కల్ప్యమానేఽర్థాత్సర్వఫలత్వే గౌరవమేవ స్యాత్- ఇతి చేత్।

మైవమ్। స్వర్గస్య పశ్వాదిఫలవద్దుఃఖమిశ్రితత్వాభావాత్, నిరతిశయసుఖత్వాచ్చ సర్వపురుషాణామిష్టత్వాత్స్వర్గ ఏవ విశ్వజితః ఫలమ్ ।।9।।

(అష్టమే రాత్రిసత్రన్యాయే రాత్రిసత్రస్యాఽఽర్థవాదికఫలకతాధికరణే

సూత్రాణి 17-19)।

క్రతౌ ఫలార్థవాదమఙ్గవత్కార్ష్ణాజినిః ।।17।।

ఫలమాత్రేయో నిర్దేశాదశ్రుతౌ హ్యనుమానం స్యాత్

।।18।। అఙ్గేషు స్తుతిః పరార్థత్వాత్ ।।19।।

అష్టమాధికరణమారచయతి-

స్వర్గాయ వా ప్రతిష్ఠాయై రాత్రిసత్రమిహాఽఽదిమః ।

పూర్వవత్స్యాత్ప్రతిష్ఠా చ శ్రుతా తేనాశ్రుతాద్వరమ్ ॥10॥

సత్రకాణ్డే ప్రత్యేకం శ్రూయతే- 'ప్రతితిష్ఠన్తి హ వా ఏతే, య ఏతా రాత్రీరుపయన్తి' ఇతి, 'బ్రహ్మవర్చస్వినోఽన్నాదా భవన్తి, య ఏతా ఉపయన్తి' ఇతి చ । ద్వాదశాహాదూర్ధ్వభావినస్త్రయోదశరాత్రచతుర్దశరాత్రాదయః సర్వే సత్రవిశేషాః। త్రయోదశసంఖ్యాయాకారాత్రయో యస్మిన్సత్రవిశేషే సోఽయం త్రయోదశరాత్రః, ఇతి సముదాయప్రాధాన్యేనైకవచనాన్తతయా ప్రాయేణ నిర్దేశో భవతి। క్వచిత్తు సముదాధినాం రాత్రిశబ్దేనాఽఽమ్నాయతే। తద్యథా- 'త ఏతా విశతిం రాత్రీరపశ్యత్' ఇతి తాదృశే రాత్రిసత్రే విశ్వజిన్న్యాయేన స్వర్గః ఫలత్వేన కల్పనీయః- ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- అస్య రాత్రిసత్రవిధేః స్తావకేఽర్థవాదే ప్రతిష్ఠా శ్రుతా। సా చాస్మిన్వాక్యేఽత్యన్తమశ్రుతాత్స్వర్గాత్ప్రత్యాసన్నా । తస్మాత్- 'ప్రతిష్ఠాకామో రాత్రిసత్రం కుర్యాత్' ఇత్యేవం ప్రతిష్ఠైవ ఫలత్వేన కల్పనీయా ॥10॥

(నవమే కామ్యానాం యథోక్తకామ్యఫలకత్వాధికరణే సూత్రాణి 20-24)।

కామ్యే కర్మణి నిత్యఃస్వర్గో యథా యజ్ఞాఙ్గే

క్రత్వర్థః ॥20॥ వీతే చ కారణే నియ-

మాత్ ॥21॥ కామో వా తత్సంయోగేన

చోద్యతే ॥22॥ అఙ్గే గుణత్వాత్ ॥23॥

వోతే చ నియమస్తదర్థమ్ ॥24॥

నవమాధికరణమారచయతి-

శ్రుతాశ్రుతే శ్రుతం వైకం సౌర్యే సర్వప్రవృత్తయే ।

ఆద్యో మైవం శ్రుతేనైవ ఫలాకాఙ్క్షానివర్తనాత్ ॥11॥

'సౌర్యం చరుం ర్నివపేద్బ్రహ్మవర్చసకామః' ఇత్యత్ర బ్రహ్మవర్చసం ఫలం శ్రుతమ్। స్వర్గోఽశ్రుతం ఫలమ్। తదుభయమప్యభ్యుపేయమ్। తథా సతి స్వర్గస్య సర్వైరపేక్ష్యమాణత్వాత్సర్వేషాం తత్ర ప్రవృత్తిర్లభ్యేత- ఇతి చేత్।

మైవమ్। శ్రుతేన బ్రహ్మవర్చసఫలేనైవ నిరాకాఙ్క్షే విధివాక్యే విశ్వజిన్న్యాయేన స్వర్గఫలకల్పనాయా అసంభవాత్। తస్మాత్ - శ్రుతమేవ ఫలమ్ ॥11॥

(దశమే- {దర్శపూర్ణమాసన్యాయాన్తర్గతే దర్శపూర్ణ- సూత్రే 25-26)।

మాసాదీనాం సర్వకామార్థతాధికరణే}

సార్వకామ్యమఙ్గకామైః ప్రకరణాత్ ।।25।। ఫలో-

పదేశో వా ప్రధానశబ్దసంయోగాత్ ।।26।।

దశమాధికరణమారచయతి-

దర్శాదిః సర్వకామేభ్యోఽనువాదో వా ఫలే విధిః ।

అఙ్గోపాఙ్గోదితః కామో విధ్యభావాదనూద్యతే ।।12।।

ఉత్పత్తిచోదనాసిద్ధే ఆశ్రిత్య విధిభావనే ।

ఫలసంయోగబోధేన భవేదేష ఫలే విధిః ।।13।।

ఇదమామ్నాయతే- 'ఏకస్మై వా అన్యా ఇష్టయః కామాయాఽఽహ్రియన్తే, సర్వేభ్యో దర్శపూర్ణమాసౌ' ఇతి। 'ఏకస్మై వా అన్యే యజ్ఞక్రతవః కామాయాఽఽహ్రియన్తే, సర్వేభ్యో జ్యోతిష్టోమః' ఇతి। తత్ర- 'సర్వేభ్యః' ఇత్యనేన వాక్యేన దర్శపూర్ణమాసయోర్న ఫలే విధిః। విధాయకస్య లిఙ్జాదేర్భావనావాచిన ఆఖ్యాతస్య చాభావాత్। అనువాదస్తు భవిష్యతి। సర్వకామానాం ప్రాప్తత్వాత్। న చ- 'దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేత' ఇతి విధానాత్స్వర్గ ఏవ ప్రాప్తో న తు కామాన్తరమ్- ఇతి వాచ్యమ్। అఙ్గోపాఙ్గకామానామపి ప్రాప్తత్వాత్। సామిధేన్యో దర్శపూర్ణమాసయోరఙ్గమ్। తత్ర కామాః శ్రూయన్తే- 'ఏకవింశతిమనుబ్రూయాత్ప్రతిష్ఠాకామస్య,

చతుర్వింశతిమనుబ్రూయాద్బ్రహ్మవర్చసకామస్య' ఇతి। తథా సాంనాయ్యయాగస్య దోహనమఙ్గమ్। తత్సాధనం వత్సాపాకరణముపాఙ్గమ్। తత్ర పలాశశాఖాహరణే కామ ఆమ్నాతః- 'యః కామయేత- పశుమాన్స్యాత్- ఇతి, బహుపర్ణాం తస్మై బహుశాఖామాహరేత్। పశుమన్తమేవైనం కరోతి' ఇతి। త ఏతే సర్వే కామా అనూద్యన్తే- ఇతి ప్రాప్తే,

బ్రూమః- మా భూతామస్మిన్వాక్యే విధిభావనే। తథాఽప్యుత్పత్తివాక్యసిద్ధే తే ఆశ్రిత్య తాదర్థ్యవాచిన్యా చతుర్థ్యాం ఫలసంయోగో బోధ్యతే। తస్మాత్- ఏష ఫలే విధిః ।।12।।13।।

(ఏకాదశే దర్శపూర్ణమాసన్యాయాన్తర్గతే దర్శపూర్ణమాసాదీనాం ప్రతిఫలం

పృథగనుష్ఠానాధికరణే, యోగసిద్ధిన్యాయే చ సూత్రే 27-28)।

తత్ర సర్వేఽవిశేషాత్ ।।27।। యోగసిద్ధి-

ర్వాఽర్థస్యోత్పత్త్యసంయోగిత్వాత్।।28।।

ఏకాదశాధికరణమారచయతి-

జ్యోతిష్టోమశ్చ సర్వార్థః సర్వే సకృదనుష్ఠితేః।

దద్యాత్పృథక్ప్రయోగాద్వా సకృత్తస్యావిశేషతః ।।14।।

ఏకైకస్యానపేక్షస్య ఫలస్యైవ హి సాధనమ్ ।

చోదితం తేన కామాస్తే పర్యాయేణ భవన్త్యమీ।।15।।

యథా దర్శపూర్ణమాసౌ సర్వకామార్థౌ, తథా జ్యోతిష్టోమశ్చ సర్వకామార్థ ఇతి పూర్వాధికరణేనైవ సిద్ధమ్। తత్రోభయత్ర కామా నైమిత్తికాః। జ్యోతిష్టోమాదిస్వరూపం నిచిత్తమ్। తచ్చ సర్వేషు కామేష్వవిశిష్టమ్। న హి నిమిత్తసాధారణ్యే సతి నైమిత్తికానాం పర్యాయో భవతి। వహ్నిసామీప్యే సతి దాహప్రకాశయోః పర్యాయాదర్శనాత్। తస్మాజ్జ్యోతిష్టోమే సకృదనుష్ఠితే సత్యేకం ఫలం యథా నిష్పద్యతే, తథా ఫలాన్తరాణామపి వారయితుమశక్యత్వాద్యుగపత్సర్వఫలసిద్ధిః- ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- నహి జ్యోతిష్టోయం నిమిత్తీకృత్య కామా విధీయన్తే। కామానామననుష్ఠేయత్వాత్। కిం తర్హి- పురుషస్య స్వత ఏవ ప్రాప్తాన్కామానుద్ధిశ్య తత్సాధనత్వేనైవ జ్యోతిష్టోమో విధీయతే। యద్యపి 'సర్వేభ్యః కామేభ్యః' ఇతి స్వర్గపశ్వాదిఫలానామేకేనైవ శబ్దేనోద్దిశ్యమానత్వాత్సాహిత్యం ప్రతిభాతి, తథాఽపి న తదస్యి। ఉద్దేశ్యగతత్వేన సాహిత్యస్యావివక్షితత్వాత్। న చ శబ్దతః సాహిత్యనియమాభావేఽప్యేకకర్మఫలత్వాదర్థతః సాహిత్యమ్- ఇతి వాచ్యమ్। స్వర్గపశ్వాదీనాం పరస్పరనిరపేక్షాణామేవ ఫలత్వాత్। తస్మాదేకైకస్య ఫలస్య సాధనత్వేన కర్మ చోద్యతే। అత ఏవ 'సర్వేభ్యః' ఇతి నిర్దేశోపపత్తిః। అన్యథా హి సాహిత్యనియమాన్మిలితమిదమేకమేవ ఫలం సంపన్నమితి సర్వశబ్దో నోపపద్యతే। తస్మాద్యదా యత్ఫలం కామ్యమ్, తదా తత్సిద్ధ్యే

జ్యోతిష్టోమః ప్రయోక్తవ్యః। ఏకమపి సద్వృష్ట్యాదిఫలం యదా యదా కామ్యతే, తదా తదా కారీరీష్టిః పునః పునః ప్రయుజ్యతి। కిము వక్తవ్యమ్- ఫలభేదే ప్రయోగభేదః- ఇతి। తస్మాత్ప్రతిఫలం పృథక్ప్రయోగః ।।14।।15।।

ద్వాదశే-{కామ్యానామైహికాముష్మికఫలవత్త్వా-} సూత్రే 27-28)।

ధికరణే వర్ణకాన్తరేణ తే ఏవ

తత్ర సర్వేఽవిశేషాత్ ।।27।। యోగసిద్ధి-

ర్వాఽర్థస్యోత్పత్త్యసంయోగిత్వాత్ ।।28।।

ద్వాదశాధికరణమారచయతి-

చిత్రయా పశవోఽముష్మిన్నేవ స్యుర్నియతా న వా ।

ఆద్యః స్వర్గేణ తుత్యత్వాద్దేహస్యోత్పాదకత్వతః ।।16।।

చిత్రోత్పత్తౌ తు నియమో న శ్రుతో నాపి కల్పనమ్ ।

పుంప్రవృత్త్యాదినాఽపేతే ప్రతిబన్ధే భవేత్ఫలమ్ ।।17।।

కామ్యకర్మాణ్యేవం శ్రూయన్తే - 'చిత్రయా యజేత పశుకామః' ఐన్ద్రమేకాదశకపాలం నివపేత్ప్రజాకామః' ఇతి । తత్ర-యథా స్వర్గఫలస్యాఽఽముష్మికత్వం నియతమ్, ఏవం పశ్వాదిఫలస్యాపి । యది స్వర్గహేతుర్జ్యోతిష్టోమో దేహాన్తరస్యోత్పాదకః, తర్హి చిత్రాదిరపి తథాఽస్తు ఇతి చేత్।

మైవమ్। వైషమ్యాత్। అస్మిన్దేహే స్వర్గస్య భోక్తుమశక్యత్వాదశ్రుతాఽప్యన్యదేహోత్పత్తిరర్థాపత్త్యా కల్ప్యతే। 'చిత్రయా త్వన్యదేహోఽవశ్యముత్పాద్యతే' ఇతి నియమో న శ్రుతః, నాపి కించిత్తస్య కల్పకమస్తి। అనేనాపి దేహేన పశ్వాదిఫలస్య భోక్తుం

శక్యత్వాత్। అస్మిన్దేహే ప్రతిగ్రహాదిదృష్టోపాయమన్తరేణ పశ్వాద్యలాభాద్విధచిత్రాదిఫలమాముష్మికమేవ- ఇతి చేత్। న। ప్రతిగ్రహాదేః ప్రతిబన్ధనివృత్తావుపయుక్తత్వాత్। తస్మాత్- అసతి ప్రతిబన్ధే ఫలమైహికమ్, సతి త్వాముష్మికమ్ ।।16।।17।।

(త్రయోదశే సౌత్రామణ్యాదీనాం చయనాద్యఙ్గతాధికరణే సూత్రాణి 29-31)। సమవాయే చోదనాసంయోగస్యార్థవత్త్వాత్ ।।29।। కాలశ్రుతౌ

కాల ఇతి చేత్ ।।30।। నాసమవాయాత్ప్రయోజనేన స్యాత్ ।।31।।

త్రయోదశాధికరణమారచయతి-

ఇష్ట్వా తు వాజపేయేన బృహస్పతిసవం యజేత్ ।

కాలం వా బోధయేద్వాక్యముతాఙ్గత్వస్య బోధకమ్।।18।।

క్త్వాశ్రుత్యా భాతి కాలోఽత్ర మైవమఙ్గత్వబోధనమ్।

శ్రుతేర్ముఖ్యం ప్రక్రియా చ తథా సత్యనుగృహ్యతే ।।19।।

ఇదమామ్నాయతే- 'వాజపేయేనేష్ట్వా బృహస్పతిసవేన యజేత' ఇతి । 'అగ్నిం చిత్వాసౌత్రామణ్యా యజేత' ఇతి। తత్ర- 'ఇష్ట్వా' ఇతి క్త్వాప్రత్యయో వాజపేయస్య పూర్వకాలీనతాం బ్రూతే । తస్మాద్వాక్యమిదం బృహస్పతిసవస్య వాజపేయోత్తరకాలీనతాం బోధయతి- ఇతి ప్రాప్తే, -

బ్రూమః- బృహస్పతిసవస్య వాజపేయాఙ్గత్వబోధనమేవ క్త్వాశ్రుతేర్ముఖ్యోఽర్థః,। 'సమానకర్తృకయోః పూర్వకాలే' (3।4।21) ఇతి (పాణిని) సూత్రేణ క్రియాద్వయస్యైకకర్తృకతాయాం తద్విధానాత్। యద్యపి సూత్రే 'పూర్వకాలే' ఇత్యుక్తమ్,

తథాఽపి తన్న నియతమ్। 'ముఖం వ్యాదాయ శ్వపితి' ఇత్యత్ర కాలైక్యేఽపి ప్రయోగాత్। వాజపేయప్రకరణమప్యఙ్గత్వేఽనుగృహ్యతే। అన్యథా త్వప్రకృతే బృహస్పతితమే కాలవిధానాత్ప్రకరణం బాధ్యేత । అఙ్గత్వే కర్మాన్తరత్వేన ప్రసిద్ధబృహస్పతిసబన్ధాభావాత్తచ్ఛబ్దోఽనుపపన్నః- ఇతి చేత్। న। మాసాగ్నిహోత్రన్యాయేన తద్ధర్మాతిదేశార్థత్వాత్ । తస్మాత్- వాక్యమిదమఙ్గత్వబోధకమ్। 'అగ్నించిత్వా' - ఇత్యత్రాప్యేవం యోజనీయమ్ ।।18।।19।।

(చతుర్దశే బైమృధాదేః పౌర్ణమాస్యాద్యఙ్గతాధికరణే సూత్రాణి 32-35)।

ఉభయార్థమితి చేత్ ।।32।। న శబ్దైకత్వాత్ ।।33।।

ప్రకరణాదితి చేత్ ।।34।। నోత్పత్తిసంయోగాత్ ।।35।।

చతుర్దశాధికరణమారచయతి-

సంస్థాప్య పౌర్ణమాసీం తామను వైమృధ ఈరితః ।

ద్వయోరఙ్గముతైకస్య ద్వయోః స్యాత్ప్రక్రియావశాత్ ।।20।।

ఉత్పత్తివాక్యతః పూర్ణమాసం సంయోగభాసనాత్।

తస్యైవాఙ్గం న దర్శస్య ప్రక్రియా వాక్యబాధితా ।।21।।

దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే శ్రూయతే- 'సంస్థాప్య పౌర్ణమాసీం వైమృధమనునిర్వపతి' ఇతి। తత్ర-ఇయం బైమృధోష్టిః ప్రకరణబలాత్ప్రయాజాదివద్దర్శపూర్ణమాసయోరుభయోరప్యఙ్గమ్- ఇతి చేత్।

న। వాక్యస్య ప్రబలత్వాత్। న చ- 'సంస్థాప్య' ఇతి పౌర్ణమాస్యాః సమాప్త్యభిధానాత్తదఙ్గత్వమయుక్తమ్- ఇతి వాచ్యమ్। దర్శసాధారణాఙ్గసమాప్త్యభిప్రాయేణ తదుపపత్తేః। తస్మాత్- ఉత్పత్తివాక్యాత్, ఏకకర్తృకత్వవాచిక్త్వాప్రత్యయాచ్చ పూర్ణమాసస్యైవాఙ్గమ్ ।।20।।21।।

(పఞ్చదశే - అనుయాజాదీనామాగ్నిమారుతోర్ధ్వకాలతాధికరణే సూత్రమ్)।

అనుత్పత్తౌ తు కాలః స్యాత్ప్రయోజనేన సంబన్ధాత్ ।।36।।

పఞ్చదశాధికరణమారచయతి-

కిమాగ్నిమారుతాదూర్ధ్వమనుయాజైశ్చరేదితి ।

అఙ్గం కాలోఽథవాఽఙ్గం స్యాదతిపారార్థ్యమన్యథా ।।22।।

పురాఽగ్నిమారుతస్యాస్య జ్ఞాతా సోమార్థతా తథా ।

అనుయాజాశ్చ పశ్వర్థాః సంయోగః కాలసిద్ధయే ।।23।।

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే -'ఆగ్నిమారుతాదూర్ధ్వమనుయాజైశ్చరతి' ఇతి। ఆగ్నిమారుతం నామ కించిచ్ఛస్త్రమ్। అనుయాజాః 'దేవం

బర్హిః'- ఇత్యాదిభిః పాశుకహౌత్రకాణ్డపఠితైరేకాదశభిర్మన్త్రైః సాధ్యా హోమాః। తత్ర- 'ఆగ్నిమారుతశస్త్రస్యానుయాజా అఙ్గమ్' ఇత్యేవమఙ్గాఙ్గిభావబోధనాయాయం సంయోగః। యది-అనుయాజానామయం కాలోపదేశః స్యాత్, తదానీమాగ్నిమారుతోపన్యాసస్య స్వార్థో న కశ్చిత్- ఇత్యత్యన్తపారార్థ్యం స్యాత్। తస్మాత్- బృహస్పతిసవవత్, వైమృధవచ్చ, అనుయాజా అఙ్గమ్- ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- ఇతరస్తోత్రశస్త్రవదాగ్నిమారుతశస్త్రస్య సోమాఙ్గత్వం పూర్వమేవావగతమ్। అగ్నీషోమీయవికృతౌ సవనీయపశావతిదేశతః ప్రాప్తానామేకాదశానామనుయాజానామపి ప్రధాణవత్పశ్వఙ్గత్వమవగతమ్। తతః పరస్పరమఙ్గాఙ్గిభావాసంభవాత్కాలోపదేశార్థోఽయం సంయోగః ।।22।।23।।

(షోడశే - సోమాదీనాం దర్శపూర్ణమాసోత్తరకాలతాద్యధికరణే సూత్రమ్)।

ఉత్పత్తికాలవిశయే కాలః స్యాద్వాక్యస్య తత్ప్రధానత్వాత్ ।।37।।

షోడశాధికరణమారచయతి-

కిం దర్శపూర్ణమాసాభ్యామిష్ట్వా సోమేన యాగకః ।

అఙ్గాఙ్గిభావః కాలో వా హ్యపారార్థ్యాయ చాఙ్గతా ।।24।।

దర్శాదిలక్షితే కాలే సోమయాగో విధీయతే ।

స్వతన్త్రఫలవత్వేన న యుక్తాఽఙ్గాఙ్గితా తయోః ।।25।।

ఇదమామ్నాయతే- 'దర్శపూర్ణమాసాభ్యామిష్ట్వా సోమన యజేత' ఇతి। తత్ర- ఉభయోరాగ్నిమారుతానుయాజవదన్యాధీనత్వాభావాద్దర్శపూర్ణమాసోక్తేః పారార్థ్యపరిహారాయ సోమస్య దర్శపూర్ణమాసాఙ్గత్వబోధకోఽయం సంయోగః - ఇతి చేత్।

మైవమ్। స్వతన్త్రఫలవతః సోమస్యాఙ్గత్వాసంభవాత్। ఫలవత్సంనిధావఫలం తదఙ్గం భవతి, ఇతి న్యాయాత్। న చ- అత్ర బృహస్పతిసబన్యాయేన సోమధర్మకర్మఫలం కర్మాన్తరం విధీయతే- ఇతి శక్యం వక్తుమ్। సోమశబ్దస్య బృహస్పతిసవశబ్దవశ్యామత్వాభావేన ధర్మాతిదేశకత్వాభావాత్। క్త్వాప్రత్యయస్త్వసత్యప్యఙ్గాఙ్గిభావే కర్త్రైక్యమాత్రేణోపపద్యతే । తస్మాద్దర్శపూర్ణమాసశబ్దస్య పారార్థ్యమభ్యుపేత్యాపి తదిష్ట్యుపలక్షిత ఉత్తరకాలే సోమవిధిరయమ్। ఏతదేవాభిప్రేత్య రథత్వరూపమస్యాఽఽమ్నాయతే- 'ఏష వై దేవరథో యద్దర్శపూర్ణమాసౌ । యో దర్శపూర్ణమాసాభ్యామిష్ట్వా సోమేన యజతే రథస్పష్ట ఏవావసానే

వరే దేవానామవస్యమి' ఇతి। అవసని నిశ్చితే। వరే మార్గే।'యథా రథేన క్షుణ్ణే మార్గే గన్తుః కణ్టకపాషణాదిబాధారాహిత్యేన సుఖం భవతి, తథా ప్రథమం దర్శపూర్ణమాసావిష్టవత ఉత్తరకాలే తదిష్టివికృతిషు సోమాఙ్గభూతదీక్షణీయప్రాయణీయాదిషు ధర్మానుష్ఠానం సుకరం భవతి' ఇత్యర్థః। తస్మాత్కాలార్థః సంయోగః ।।24।।25।।

(సప్తదశే జాతేష్టిన్యాయాన్తర్గతే వైశ్వానరేష్టేః పుత్రగతఫలకత్వాధికరణే సూత్రే 38-39)।

ఫలసంయోగస్త్వచోదితే న స్యాదశేషభూతత్వాత్ ।।38।।

అఙ్గానాం తూపఘాతసంయోగో నిమిత్తార్థః ।।39।।

సప్తదశాధికరణమారచయతి-

వైశ్వానరేష్ట్యా పూతత్వం పితుః పుత్రస్య వాఽగ్రిమః।

కర్తురేవ ఫలం యుక్తం కర్తృత్వం పితురేవ హి ।।26।।

జాతే యస్మిన్నిష్టిమేతాం నిర్వపేత్తస్య పూతత।

తచ్చేప్సితం పితుస్తేన పితా తత్ర ప్రవర్తతే ।।27।।

కామ్యేష్టికాణ్డే 'వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నివపేత్పుత్రే జాతే' ఇతి ప్రకృత్య శ్రూయతే- 'యస్మిఞ్జాత ఏతామిష్టిం నిర్వపతి పూత ఏవ తేజఖ్యన్నాద ఇన్ద్రియావీ పశునాన్భవతి' ఇతి। తత్ర- పితుః ప్రబుద్ధస్య కర్తృత్వమ్, న తు ముగ్ధస్య పుత్రస్య । తతోఽనుష్ఠానఫలయోర్వైయధికరణ్యపరిహారాయ పితురేవ పూతత్వాది ఫలమ్- ఇతి చేత్।

మైవమ్। 'యస్మిఞ్జాతే నిర్వపతి స పూతః' ఇతి వాక్యేన ఫలస్య పుత్రసంబన్ధావగమాత్। న చ- అత్ర నిష్ఫలస్య పితురప్రవృత్తిః- ఇతి వాచ్యమ్। పుత్రనిష్ఠపూతత్వాదేరీప్సితత్వేన స్వఫలబుద్ధ్యా ప్రవృత్తిసంభవాత్। తస్మాత్- పుత్రస్య పూతత్వాదికమ్ ।।26।।27।।

(అష్టాదశే జాతేష్టిన్యాయాన్తర్గతే వైశ్వానరేష్టేర్జాతకర్మోత్తరకాలతా-

ధికరణే వర్ణకాన్తరేణోక్తమేవ సూత్రమ్-)।

అజ్గానాం తూపఘాతసంయోగో నిమిత్తార్థాః ।।31।।

అష్టాదశాధికరణమారచయతి-

జన్మానన్తరమేవేష్టిర్జాతకర్మణి వా కృతే ।

నిమిత్తానన్తరం కార్యం నైమిత్తికమతోఽగ్రిమః ।।28।।

జాతకర్మణి నిర్వృత్తే స్తనప్రాశనదర్శనాత్ ।

ప్రాగేవేష్టా కుమారస్య విపత్తేరూర్ధ్వమస్తు సా ।।29।।

పుత్రజన్మనో వైశ్వానరేష్టినిమిత్తిత్వాత్, నైమిత్తికస్య కాలవిలమ్బాయోగాత్, జన్మానన్తరమేవేష్టిః- ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। స్తనప్రాశనం తావజ్జాతకర్మానన్తరం విహితమ్। యది జాతకర్మణః ప్రాగేవ వైశ్వానరేష్టిర్నిరుప్యేత, తదా స్తనప్రాశనస్యాత్యన్తవిలమ్బాత్పుత్రో విపద్యేత। తథా సతి పూతత్వాదికమిష్టిఫలం కస్య స్యాత్। తస్మాత్- న జన్మానన్తరమ్, కింతు జాతకర్మణ ఊర్ధ్వం స్తేష్టిః ।।28।।29।।

(ఏకోనవింశే-జాతేష్టిన్యాయాన్తర్గతే వైశ్వానరేష్టేరాశౌచాపగమో-

త్తరకాలాతాధికరణే వర్ణకాన్తరేణోక్తమేవ సూత్రమ్-)।

అఙ్గానాం తూపఘాతసంయోగో నిమిత్తార్థః ।।39।।

ఏకోనవింశాధికరణమారచయతి-

జాతకర్మానన్తరం స్యాదాశౌచేఽపగతేఽథవా ।

నిమిత్తసనిధేరాద్యః కర్తృశుద్ధ్యర్థముత్తరః ।।30।।

యద్యపి జాతకర్మానన్తరమేవ తదనుష్ఠానే నిమిత్తభూతం జన్మ సంనిహితం భవతి, తథాఽప్యశుధినా పిత్రాఽనుష్ఠోయమానమఙ్గవికలం భవేత్। జాతకర్మణి తు విపత్తిపరిహారాయ తాత్కాలికీ శుద్ధిః శాస్త్రేణైవ దర్శితా । తతో ముఖ్యసంనిధేరవశ్యం వాధికత్వాచ్ఛుద్ధిలక్షణాఙ్గవైకల్యం వారయితుమాశౌచాదూర్ధ్వమిష్టిం కుర్యాత్ ।।30।।

(వింశే సౌత్రామణ్యాద్యఙ్గానాం స్వకాలకర్తవ్యతాధికరణే సూత్రే 40-41)।

ప్రధానేనాభిసంయోగాదఙ్గానాం ముఖ్యకాలత్వమ్ ।।40।।

అప్రవృత్తే తు చోదనా తత్సామాన్యాత్స్వకాలే స్యాత్ ।।41।।

వింశాధికరణమారచయతి-

అగ్నిం చిత్వా యజేతౌత్రామణ్యేత్యఙ్గేష్టిరీదృశీ ।

అఙ్గికాలే స్వకాలే వా స్యాదాద్యోఽన్యాఙ్గవన్మతః ।।31।।

నిర్వృత్తే చయనాదౌ తు కర్మాన్తరవిధానతః।

స్వకాలే చోదకప్రాప్తే తదనుష్ఠానమాస్థితమ్ ।।32।।

'అగ్నిం చిత్వా సౌత్రామణ్యా యజేత' 'వాజపేయేనేష్ట్వా బృహస్పతిసవేన యజేత' ఇత్యత్ర సౌత్రామణీబృహస్పతిసవయోరేఙ్గత్వం పూర్వముక్తమ్। తచ్చాఙ్గమఙ్గికాలేఽఙ్గినా సహ ప్రయోక్తవ్యమ్। ఇతరేషామఙ్గానాం తథా ప్రయుజ్యమానత్వాత్- ఇతి చేత్।

మైవమ్। క్త్వాప్రత్యయేన పూర్వకాలవాచినా సాఙ్గే చయనాదౌ నిర్వృత్తే సతి పశ్చాత్కర్మాన్తరత్వేన సౌత్రామణ్యాదేర్విహితత్వాత్। యది-అఙ్గినా సహైకప్రయోగః స్యాత్, తదా క్త్వాప్రత్యయప్రాపితః పూర్వోత్తరకాలవిభాగో బాధ్యేత। న హి- అఙ్గినా సహ ప్రయోక్తవ్యానాముఖాసంభరణాదీనాం చయనే నిర్వృత్తే పశ్చాద్విధానం శ్రుతమ్ - తతః పృథగ్ప్రయోగేఽవశ్యభావిని సతి స్వస్వచోదకప్రపితే తదనుష్ఠానం యుక్తమ్। సౌత్రామణ్యా ఇష్టిప్రకృతికత్వాత్పర్వకాలశ్చేదకప్రాప్తః। చయనేన సహైకప్రయోగే తు పర్వణ్యుఖాసంభరణాదివిధానాదన్యస్మిన్దిన సౌత్రామణీ ప్రసజ్యేత। తథా బృహస్పతిసవస్య జ్యోతిష్టోమవికృతిత్వాత్, వసన్తకాలశ్చోదకప్రాప్తః। వాజపేయేన సహ ప్రయోగైక్యే శరది వాజపేయస్య విహితత్వాద్బృహస్పతిసవోఽపి శరది ప్రసజ్యేత। తస్మాత్- అతిదిష్టే పర్వణి వసన్తే చ తదనుష్ఠానమ్। నను సర్వత్రాఙ్గాపూర్వైః ప్రధానాపూర్వం జనయితవ్యమ్, ఇహ తు పూర్వకాలీనేన సాఙ్గప్రధానానుష్ఠానేన ఫలాపూర్వస్య నిష్పన్నత్వాదుత్తరకాలీనప్రఙ్గం నిరర్థకమ్- ఇతి చేత్। న। తస్యైవాపూర్వస్యానేనాఙ్గేన ప్రాబల్యదశాయాః కల్పనీయత్వాత్। తస్మాత్- నాఙ్గినః కాలేఽనుష్ఠానమ్, కింతు స్వకాలే- ఇతి స్థితమ్ ।।31।।32।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే చతుర్థా-

ధ్యాయస్య తృతీయః పాదః ।।3।।

	అత్ర పాదే	ఆదితః।
అధికరణాని	20	296।
సూత్రాణి	41	775।

(అథ చతుర్థాధ్యాయస్య చతుర్థ పాదః)।

(ప్రథమే రాజసూయేజ్యానాం దేవనాద్యఙ్గకత్వాధికరణే సూత్రే 1-2)।

ప్రకరణశబ్దసామాన్యాచ్చోదనానామనఙ్గత్వమ్ ।।1।।

అపి వాఽఙ్గమనిజ్యాః స్యుస్తతో విశిష్టత్వాత్ ।।2।।

చతుర్థపాదే ప్రథమాధికరణమారచయతి-

రాజసూయేఽనుమత్యాది దేవనాది చ తే ఉభే ।

ముఖ్యే ఉతైకముఖ్యత్వం స్యాదాద్యః ప్రక్రియైక్యతః ।।1।।

యాగానాం రాజసూయత్వాదఙ్గిత్వం ఫలవత్త్వతః ।

దేవనాద్యఫలం యత్తదఙ్గం ఫలవతో యజేః ।।2।।

రాజసూయప్రకరణే యాగరూపా అనుమత్యాదయో బహవః శ్రుతాః- 'అనుమత్యై పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపతి' 'నైర్ఋతమేకకపాలమ్' 'ఆదిత్యం చరు నిర్వపతి' 'ఆగ్నావైష్ణవమేకాదశకపాలమ్' ఇత్యాదయః। యథైతా ఇష్టయః, తథా పశవోఽపి శ్రుతాః- 'ఆదిత్యాం మల్హాం గర్భిణీమాలభతే, ' 'మారుతీం పృశ్నిమ్' 'ప్రష్ఠౌహీమశ్విభ్యామ్' ఇత్యాది। మల్హా మణిలా గలస్తనయుక్తేత్యర్థః। తస్యా అదితిర్దేవతా। పృశ్నిరల్పతనుః। తస్యా మరుతో దేవతా। యావతా వయసా వర్షత్రయరూపేణ పృష్ఠే భారం వోఢుం శక్తిర్భవతి, తావద్వయస్కా ప్రష్ఠౌహీ। తస్యా ఆశ్వినౌ దేవతా। ఏవమభిషేచనీయదశపేయాదయః సోమయాగాః శ్రుతాః। తథా 'వల్మీకవపాయాం హోమః' ఇత్యాదయో దర్విహోమాః। యథైత ఇష్టిపశుసోమదర్విహోమాశ్చతుర్విధా యాగరూపాః, ఏవమయాగరూపా అపి ద్యూతాదయః శ్రుతాః- 'ప్రష్ఠౌహీం దీవ్యతి' 'అక్షైర్దీవ్యతి' 'రాజన్యం జినాతి' 'శౌనః శేపమా ఖ్యాపయతి' ఇత్యాదయః । తత్ర యాగా యథా ముఖ్యాః, తథా దేవనాదీనామపి ముఖ్యత్వం యుక్తమ్। ప్రకరణపాఠస్యోభయత్ర సమానత్వాత్- ఇతి ప్రాప్తే,

బ్రూమః- 'రాజా స్వారాజ్యకామో రాజసూయేన యజేత' ఇత్యత్రాఽఽఖ్యాతవాచ్యాయాం భావనాయాం ధాతువాచ్యో యాగః కరణమ్। రాజసూయశబ్దశ్చాప్రసిద్ధార్థత్వాద్యాగసామానాధికరణ్యేన తన్నామధేయం భవతి। తథా సతి 'రాజసూయేన యాగేన స్వారాజ్యం భావయేత్' ఇతి వాక్యార్థపర్యవసానాదనుమత్యాదీనాం యాగానామేవ ఫలవత్త్వాదఙ్గిత్వమ్, తత్సంనిధౌ శ్రూయమాణమఫలం దేవనాదికం యాగాఙ్గమ్ ।।1।।2।।

(ద్వితీయే దేవనస్య కృత్స్నరాజసూయాఙ్గతాధికరణే సూత్రే 3-4)।

మధ్యస్థం యస్య తన్మధ్యే ।।3।। సర్వాసాం వా

సమత్వాచ్చోదనాతః స్యాన్నహి తస్య ప్రకరణం దేశా-

ర్థముచ్యతే మధ్యే ।।4।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

ఏకస్యైవాభిషేచ్యస్య తదఙ్గం నిఖిలస్య వా ।

రాజసూయస్యాపకర్షాదాద్యః ప్రక్రియయోత్తరః ।।3।।

యదేతత్-దేవనాదికమఙ్గమ్- ఇత్యుక్తమ్, తదేతభిషేచనీయస్య సోమయాగస్యైకస్యైవాఙ్గమ్। కుతః। అపకర్షాత్। యద్యపి- అభిషేచనీయవిధేరూర్ధ్వే తత్సంనిధౌ దేవనాదయః సమామ్నాతాః, తథాఽపి- అభిషేచనీయమధ్యే తేఽపకృష్యన్తే। 'మాహేన్ద్రస్య స్తోత్రం ప్రత్యభిషిచ్యతే' ఇతి వాక్యేన రాజ్ఞో యజమానస్యాభిషేకో మాధ్యందినసవనే స్తోత్రకాలేఽపకృష్యతే। తస్మిన్నపకృష్టే సతి తతః పూర్వమామ్నాతానాం దేవనాదీనామర్థసిద్ధోఽపకర్షః। తతో మాహేన్ద్రస్తోత్రాదివదభిషేచనీయప్రయోగాన్తః పాతిత్వాద్దేవనాదికమభిషేచనీయ స్యైవాఙ్గమ్- ఇతి ప్రాప్తే,-

బ్రూమః- కిం తదఙ్గత్వే సంనిధిః ప్రమాణమ్, కింవా ప్రయోగపరికల్పితమవాన్తర ప్రకరణమ్। ఉభయథాఽపి ప్రత్యక్షస్య మహాప్రకరణస్య ప్రబలత్వాద్దేవనాదికం రాజసూయస్యాఙ్గమ్। రాజసూయశబ్దశ్చానుమత్యాదీన్సర్వాన్యాగానభిధత్తే। తస్మాత్సర్వేషామేతదఙ్గమ్। అనుష్ఠానం తు రాజసూయమధ్యే క్వచిదపేక్షితమితి వచనబలాదభిషేచనీయగతమాహేన్ద్రస్తోత్రకాలే తదనుష్ఠీయతే ।।3।।

(తృతీయే సౌమ్యాదీనాముపసత్కాలకత్వాధికరణే సూత్రే 5-6)।

ప్రకరణావిభాగే చ విప్రతిషిద్ధం హ్యుభయమ్ ।।5।।

అపి వా కాలమాత్రం స్యాదదర్శనాద్విశేషస్య ।।6।।

తృతీయాధికరణమారచయతి-

కిం పురస్తాదుపసదాం సౌమ్యేన ప్రచరేదితి।

అఙ్గాఙ్గిభావః కాలో వా వాక్యాదాద్యః ప్రతీయతే ।।4।।

పురస్తాదితి కాలోఽత్ర భాతి కాలవిధిస్తతః ।

నాఙ్గం కస్యాపి సౌమ్యాది ప్రధానమితరేష్టివత్ ।।5।।

రాజసూయే సంసృచ్ఛబ్దవాచ్యాన్యాగ్నేయాష్టాకపాలాదీని । తేష్వష్టమనవమదశమాని సౌమ్య- త్వాష్ట్ర-వైష్ణవాని। తద్విషయమిదం వాక్యమామ్నాయతే- 'పురస్తాదుపసదాం సౌమ్యేన ప్రచరన్తి, అన్తరా త్వాష్ట్రేణ, ఉపరిష్టాద్వైష్ణవేన' ఇతి। యోఽయం రాజసూయే సోమయాగః, తస్మిన్నతిదిష్టానాముపసదామాదిమధ్యావసానేషు సౌమ్యాదీనాం త్రయాణామనుష్ఠానమనేన వాక్యేన చోద్యతే। తతో వాక్యాత్సౌమ్యాదీన్యుపసదామఙ్గాని- ఇతి ప్రాప్తే,

బ్రూమః- 'ఉపసదామ్' ఇతి షష్ఠ్యాః xకాలవాచినా 'పురస్తాత్' ఇతి శబ్దేనాన్వయాత్। సౌమ్యాదీనాం కాలవిశేషసంబన్ధపరమిదం వాక్యమ్, న త్వఙ్గాఙ్గిభావపరమ్। తతో న కస్యాప్యఙ్గం సౌమ్యాదికమ్, కింతు- అనుమత్యాదివత్ప్రధానమ్ ।।4।।5।।

(చతుర్థే- ఆమనహోమానాం సాంగ్రహణ్యఙ్గతాధికరణే సూత్రమ్-)।

ఫలవద్వోక్తహేతుత్వాదితరస్య ప్రధానం స్యాత్ ॥7॥

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

ముఖ్యతాఽఽమనహోమస్య సాంగ్రహణ్యఙ్గతాఽథవా ।

ముఖ్యత్వమవిరుద్ధత్వాత్ఫలాయ స్యాత్తదఙ్గతా ॥6॥

కామ్యేష్టికాణ్డే శ్రూయతే- 'వైశ్వదేవీం సాంగ్రహణీం xనిర్వపేద్గ్రామకాయః ' ఇతి। తత్ర- ఆమనహోమాః శ్రుతాః- 'ఆమనస్య- ఆమనస్య దేవాః- ఇతి తిస్త్ర ఆహుతీజుహోతి' ఇతి। త ఏత ఆమనహోమాః సాంగ్రహణ్యేష్ట్యా సహ సమప్రధానభూతాః। న హి తేషాం ముఖ్యత్వే కశ్చిద్విరోధోఽస్తి। దృష్టం హ్యాగ్నేయాదిష్వనుమత్యాదిషు చ బహూనాం ముఖ్యత్వమ్- ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। 'దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామః' ఇతి వాక్యేన 'స్వారాజ్యకామో రాజసూయేన' ఇతి వాక్యేన చ యథా బహూనాం ఫలసంబన్ధావగమః, తథాఽఽమనహోమానామ్। ఫలసంబన్ధాభావే సతి ప్రాధాన్యాయోగాత్। 'సాంగ్రహణీం నిర్వపేద్గ్రామకామః' ఇతి వాక్యం తు సాంగ్రహణ్యాః సంనిధావామ్నాతా అఫలా ఆమనహోమాస్తదఙ్గమ్ ॥6॥

(పఞ్చమే దధిగ్రహస్య నిత్యతాధికరణే సూత్రాణి 8-11)।

దధిగ్రహో నైమిత్తికః శ్రుతిసంయోగాత్ ॥8॥

నిత్యశ్చ జ్యేష్ఠశబ్దాత్ ॥9॥ సార్వరూప్యాచ్చ

॥10॥ నిత్యో వా స్యాదర్థబాదస్తయోః

కర్మణ్యసంబన్ధాద్భఙ్గిత్వాచ్చాన్తరాయస్య ॥11॥

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

నిత్యనైమిత్తికత్వే వా నిత్యతైవ దధిగ్రహే ।

దేవాన్తరాయాజ్జ్యైష్ఠ్యాచ్చ స్యాదస్యోభయరూపతా ॥7॥

నిమిత్తత్వద్యోతినోఽత్ర యదిశబ్దాదయో న హి ।

అతోఽస్య న నిమిసత్వం కేవలా నిత్యతోచితా ॥8॥

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే- 'యాం వై కాంచిదధ్వర్యుర్యజమానశ్చ దేవతామన్తరీతః, తస్యా + ఆవృశ్చ్యేతి। యత్ప్రాజాపత్యం దధిగ్రహం గృహ్ణాతి, శమయత్యేవైనామ్' ఇతి సోఽయం దధిగ్రహో నిత్యో నైమిత్తికశ్చేత్యుభయాత్మకః। కుతః। ఆకారద్వయసాధకసద్భావాత్।

దేవతాన్తరాయేణ తద్దేవతాక్షోభనుపన్యస్య గ్రహేణ శమనాభిధానాత్। అన్తరాయో నిమిత్తమ్, గ్రహో నైమిత్తిక ఇతి ప్రతిభాతి। తథా జ్యేష్ఠత్వమామ్నాతమ్- 'జ్యేష్ఠో వా ఏష గ్రహాణామ్' ఇతి ।

జ్యేష్ఠత్వం నామ పశస్తత్వమ్। తచ్చ నిత్యత్వే సత్యుపపద్యతే । నైమిత్తికస్య పాక్షికత్వాదప్రశస్తత్వమ్। తస్మాత్- హేతుద్వయబలాదుభయాత్మకః- ఇతి చేత్।

మైవమ్। దేవతాన్తరాయస్య నిమిత్తత్వాభావాత్। నిమిత్తత్వే యదిశబ్ద ఉపబధ్యేత, సప్తమీ వా శ్రూయతే। యచ్ఛబ్దో వాఽన్తరాయకర్తృరధ్వర్యుయజమానయోః సామానాధికరణ్యేన ప్రయుజ్యేత। 'యది రథంతరసామా సోమః స్యాదైన్ద్రవాయవాగ్రాన్గ్రహాన్గృహ్ణీయాత్' 'భిన్నే జుహోతి, యో వై సంవత్సరముఖ్యమభృత్వాఽగ్నిం చినుతే' ఇత్యాదిషు సంప్రతిపన్ననిమిత్తేషు తద్దర్శనాత్। తస్మాత్- కేవలనిత్యత్వమేవ దధిగ్రహస్యోచితమ్। దేవతాస్త్రోభతత్సమాధానోపన్యాసో విధేయదధిగ్రహస్తుతయేఽర్థవాదః ।।7।।8।।

(షష్ఠే వైశ్వానరస్య నైమిత్తికత్వాధికరణే సూత్రే 12-13)।

వైశ్వానరస్య నిత్యః స్యాన్నిత్రైః సమానసంఖ్యత్వాత్

।।12।। పక్షే వోత్పన్నసంయోగాత్ ।।13।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

నిత్యో నౌమిత్తికో వా స్యాద్యాగో వైశ్వానరశ్చితౌ ।

నిత్యః పురేవ యచ్ఛబ్దాదవిరోధాచ్చ పశ్చిమః ।।9।।

అగ్నిచయనే శ్రూయతే-'యో వై సంవత్సరముఖ్యమభృత్వాఽగ్నిం చినుతే। యథా సామినర్భో విపద్యతే, తాదృగేవ తదార్తిమార్చేత్। వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం పురస్తాన్నిర్వపేత్' ఇతి। ఉఖా పిఠరః। తాముఖామ్ 'యఙ్ఞానః ప్రథమం మనః' ఇత్యాదిప్రపాఠకామ్నాతైర్మన్త్రైః సంపాద్య, తస్యాముఖాయామగ్నిం నిధాయ, షడుద్యామే ద్వాదశోద్యామే వా శిక్యే తాముఖామవస్థాప్య, తచ్ఛిక్యం స్వకణ్ఠే బద్ధ్వా, తముఖ్యమగ్నిం సంవత్సరం భృత్వా పశ్చాదిష్టకాభిరగ్నిశ్చేతవ్యః। అభరణే త్వపూర్ణగర్భపాతవద్వినాశః స్యాత్। తతో వైశ్వానరేష్టిం చయనాత్ప్రాగేవ కుర్యాత్, ఇత్యర్థః । అత్రాప్యన్తరాయవాక్యవదభరణవాక్యస్యార్థవాదత్వాన్నిత్యా వైశ్వానరేష్టిః- ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। 'యః పుమానభృత్వాఽగ్నిం చినుతే, స నివపేత్' ఇతి కర్తృసమానాధికృతయచ్ఛబ్దబలాదభరణేష్టయోర్నిమిత్తనైమిత్తిక భావాబభాసాత్ । కించ దధిగ్రహస్య నిత్వస్య పాక్షికత్వరూపం నైమిత్తికత్వం విరుద్ధమ్। ఇహ తు నిత్యత్వే ప్రమాణభావాదేకమేవ నైమిత్తికత్వమిత్యవిరోధః ।।9।।

(సప్తమే షష్ఠాచితేర్నైమిత్తికత్వాధికరణే సూత్రాణి 14-18)।

షట్చితిః పూర్వవత్త్వాత్ ।।14।। తాభిశ్చ తుల్య-

సంఖ్యానాత్ ।।15।। అర్థవాదోపపత్తేశ్చ ।।16।।

ఏకచితిర్వా స్యాదపవృక్తే హి చోద్యతే నిమిత్తేన

।।17।। విప్రతిషేధాత్తాభిః సమానసంఖ్యమ్ ।।18।।

సప్తమాధికరణమారచయతి-

నిత్యా షష్ఠీ చితిర్నో వా పఞ్చాపేక్షత్వతోఽగ్రిమః ।

అపవృక్తావప్రతిష్ఠానిమిత్తీకృతితోఽన్తిమః ।।10।।

అగ్నౌ శ్రూయతే- 'సంవత్సరో వా ఏనం ప్రతిష్ఠాయై నుదతే, యో అగ్నిం చిత్వా న ప్రతితిష్ఠతి, పఞ్చ పూర్వాశ్చితయో భవన్తి, అథ షష్ఠీం చితిం చినుతే' ఇతి। లాఙ్గలేన కృష్టే వ్యామమాత్రే భూప్రదేశే నానావిధాభిరిష్టికాభిః పక్ష్యాకారేణ స్థానం నిష్పాద్యతే, సేయం చితిః। తాదృశ్యః పఞ్చ చితయః పూర్వాః క్రియన్తే। తతః షష్ఠీ చితిః। తత్ర 'షణ్ణాం పూరణీ షష్ఠీ' ఇతి వ్యుత్పత్తౌ పూర్వాః పఞ్చ చితూరపేక్షత్రే। అన్యథా షట్సంఖ్యాపూరకత్వాసంభవాత్। తస్మాత్- ఏకప్రయోగనియమాదితరచితివన్నిత్యా- ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। 'అగ్నిం చిత్వా' ఇతి పూర్వాభిరేవ పఞ్చమిశ్చిత్యస్యాగ్నిచయనస్య సమాప్తౌ స్తుత్యాం పశ్చాత్- 'యోఽత్ర న ప్రతితిష్ఠతి, అసౌ షష్ఠీం చినుతే' ఇతి కర్తృసమానాధికృతేన యచ్ఛబ్దేనాప్రతిష్ఠాం నిమిత్తీకృత్య విధానాత్షష్ఠీ నైమిత్తికీ। తతః- పఞ్చచితికో నిత్యోఽగ్నిః, నైమిత్తికస్త్వేకచితికః, ఇతి ప్రయోగైక్యమ్। పూరణప్రత్యయస్త్వభిధానాపేక్షయోపపద్యతే। 'పూర్వాః పఞ్చ చితయోఽభిహితాః । అథాభిధాస్యమానాం షష్ఠీం చితిం చినుతే, ఇతి వచనవ్యక్తిః ।।10।।

(అష్టమే పిణ్డపితృయజ్ఞస్యానఙ్గతాధికరణే సూత్రాణి 19-21)।

పితృయజ్ఞః స్వకాలత్వాదనఙ్గం స్యాత్ ।।19।। తుల్యవ-

త్ప్రసంఖ్యానాత్ ।।20।। ప్రతిషిద్ధే చ దర్శనాత్ ।।21।।

అష్టమాధికరణమారచయతి-

క్రత్వఙ్గం స్యాన్న వా పిణ్డపితృయజ్ఞః క్రతౌ హి సః ।

అమావాస్యోక్తితో మైవం తత్కాలోక్తేః పుమర్థతా ।।11।।

ఇదమామ్నాయతే- 'అమావాస్యాయామపరాహ్ణే పిణ్డపితృయజ్ఞేన చరన్తి' ఇతి। తత్ర- అమావాస్యాశబ్దవాచ్యే కర్మణి విధీయమానత్వాదయం పిణ్డపితృయజ్ఞః క్రత్వఙ్గమ్- ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। అమావాస్యాశబ్దస్య కాలవాచిత్వాత్। కర్మణి త్వయం శబ్దో లాక్షణికః। న చ - వాక్యేన క్రత్వఙ్గత్వాభావేఽపి ప్రకరణేన తద్భవత్- ఇతి వాచ్యమ్। తస్యానారభ్యాధీతత్వాత్। తస్మాత్- అయం పురుషార్థః ।।11।।

(నవమే రశనాయా యూపాఙ్గతాధికరణే సూత్రాణి 22-24)

పశ్వఙ్గే రశనా స్యాత్తదాగమే విధానాత్।।22।। యూపాఙ్గం

వా తత్సంస్కారాత్ ।।23।। అర్థవాదశ్చ తదర్థవత్ ।।24।।

నవమాధికరణమారచయతి-

రజ్జుర్ద్వితీయా పశ్వర్థా యూపార్థా వాఽన్వయాత్పశౌ ।

పశ్వర్థా త్రివృత్రా యూపం పరివీయేతి యూపగా ।। 12 ।।

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే- 'ఆశ్వినం గ్రహం గృహీత్వా త్రివృతా యూపం పరివీయాఽఽగ్నేయం సబనయిం పశుముపాకరోతి' ఇతి । తత్ర- సవనీయపశోరగ్నీషోమీయవికృతిత్వాచ్చోదకప్రాప్తం యూపపరివ్యాణం కాలోపలక్షణార్థమనూద్య పరివ్యాణోత్తరకాలే త్రివృద్రశనోపలక్షితపశోరుపాకరణం విధీయతే। తతోఽత్ర రశనాయాః పశ్వన్వయాత్పశుబన్ధనేన పశోరితస్తతోఽపక్రమణనివారణరూపదృష్టార్థ

లాభాచ్చ పశ్వర్థా రశనా- ఇతి చేత్।

మైవమ్।'త్రివృతా' ఇతి తృతీయయా 'యూపమ్' ఇతి ద్వితీయయా చ శేషశేషిభావావనమాత్, అవ్యవహితాన్వయలాభాచ్చ రశనా యూపార్థా। కాలస్తు 'ఆశ్వినం గ్రహం గృహీత్వా ' ఇత్యనేనైవోపలక్షితః। పశ్వనపక్రమణవద్యూపదార్ఢ్యమపి దృష్టమేవ ప్రయోజనమ్। న చ- పరివ్యాణేన దార్ఢ్యం చోదకాదేవ సిద్ధమ్ - ఇతి వాచ్యమ్। తస్మిన్సిద్ధే సతి పునర్విధానాదేవ ద్వితీయయా రశనయా పరివ్యాణాన్తరాఙ్గీకారాత్। తస్మాత్ - ఇయం ద్వితీయా రశనా యూపార్థా ।। 12 ।।

(దశమే స్వరోః పశ్వఙ్గతాధికరణే సూత్రాణి 25-28)।

స్వరుశ్చాప్యేకదేశత్వాత్ ।। 25।। నిష్క్రయశ్చ తదఙ్గవత్

।।26।। పశ్వఙ్గం వా తదర్థః స్యాత్ ।।27।।

భక్త్యా నిష్క్రయవాదః స్యాత్ ।।28।।

దశమాధికరణమారచయతి-

స్వరుర్యూపే పశౌ వాఽఙ్గం యూపస్యేత్యుక్తితోఽగ్రిమః ।

స్వరుణా పశుమఙ్క్త్యాదిత్యుక్తేః పశ్వఙ్గతా స్ఫుటా ।।13।।

అగ్నీషోమీయపశౌ శ్రూయతే - 'యూపస్య స్వరుం కరోతి' 'స్వరుణా పశుమనక్తి' ఇతి । తత్ర - స్వరోర్యూపసంబన్ధభిధానాద్యూపాఙ్గత్వమ్

- ఇతి చేత్ ।

మైవమ్ । 'స్వరుణా పశుమ్' ఇతి తృతీయయా ద్వితీయయా చాఙ్గాఙ్గిభావావగతౌ సంవన్ధసామాన్యవాచిన్యాః షష్ఠ్యా యూపీయచ్ఛేదనజన్యత్వాభిప్రాయేణాపి నేతుం శక్యత్వాత్। తస్మాత్- స్వరుః పశ్వఙ్గమ్ ।।13।।

(ఏకాదశే - ఆఘారాదీనామఙ్గతాధికరణే సూత్రాణి 29-38)।

దర్శపూర్ణమాసయోరిజ్యాః ప్రధానాన్యవిశేషాత్ ।।29।।

అపి వాఽఙ్గాని కానిచిత్, యేష్వఙ్గత్వేన సంస్తుతిః

సామాన్యో హ్యభిసంబన్ధః ।।30।। తథా చాన్యార్థదర్శ-

నమ్ ।।31।। అవిశిష్టం తు కరణం ప్రధానేషు గుణస్య

విద్యమానత్వాత్ ।।32।। నానుక్తేఽన్యార్థదర్శనం,

పరార్థత్వాత్ ।।33।। పృథక్త్వే త్వభిధానయర్నివేశః,

శ్రుతితో వ్యపదేశాచ్చ, తత్పునర్ముఖ్యలక్షణం యత్ఫలవ-

త్త్వమ్, తత్సంనిధావసంయుక్తం తదఙ్గం స్యాత్, భాగిత్వా-

త్కారణస్యాశ్రుతశ్చామ్యసంబన్ధః ।।34।। గుణాశ్చ

నామసంయుక్తా విధీయన్తే నాఙ్గేనూపపద్యన్తే ।।35।।

తుల్యా చ కారణశ్రుతిరన్యైరజ్గాజ్గిసంబన్ధః

।।36।। ఉత్పత్త్తావభిసంబన్ధస్తస్మాదజ్గోపదేశః

స్యాత్ ।।37।।

తథా చాన్యార్థదర్శనమ్ ।।38।।

ఏకాదశాధికరణమారచయతి-

ఆఘారాదేశ్చ ముఖ్యత్వం న వాఽఽగ్నేయాదివత్తు తత్ ।

షణ్ముఖ్యా నామతః సిద్ధాః శేషా అన్యేఽఙ్గసంస్తుతేః ।।14।।

దర్శపూర్ణ మాసయోరాఘారాజ్యభాగప్రయాజానుయాజాదయః కాలసంయోగమన్తరేణాఽఽమ్నాతాః । ఆగ్నేయాదయః షడ్యాగాః కాలసంయోగేన చోదితాః । తత్ర - ఆగ్నేయాదీనాం యథా ప్రాధాన్యమఙ్గీకృతమ్, తథైవాఽఽఘారాదీనామప్యఙ్గీకర్తవ్యమ్। యథా రాజసూయే పరస్పరవిలక్షణానామిష్టిపశుసోమానాం బహూనాం సమప్రాధాన్యమ్, తద్వత్ । ఏకప్రకరణపాఠశ్చోభయత్రాపి సమానః। తస్మాత్ - ఆఘారాదీనామాగ్నేయాదీనాం చ సమప్రధాన్యమ్ - ఇతి ప్రాప్తే -

బ్రూమః- 'రాజా స్వారాజ్యకామో రాజసూయేన యజేత' ఇత్యత్ర రాజసూయశబ్దో రాజసంబన్ధాత్ప్రవర్తమానో రాజకర్తృకాణామేకప్రకరణ పఠితానాం సర్వేషాం యాగానాం నామధేయం భవతి। దర్శపూర్ణమాసశబ్దౌ తు కాలవాచినౌ సన్తౌ కాలసంయోగేన విహితానామేవాఽఽగ్నేయాదీనాం షణ్ణాం యాగానాం నామధేయతాం ప్రతిపద్యేతే। తతః 'దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేత' ఇతి వాక్యేన తన్నామధేయవశాదాగ్నేయాదయః షడేవ యాగాః ఫలసంబన్ధిత్వేన ప్రతీయమానా ముఖ్యాః । అన్యే త్వాజ్యభాగాఘారాదయస్తన్నామరహితా నిష్ఫలా ఆగ్నేయాదీనాం శేషాః। ఏవం సత్యఙ్గత్వేన స్తుతిరుపపద్యతే। 'చక్షుషీ వా ఏతే యజ్ఞస్య, యదాజ్యభాగౌ' ఇత్యాజ్యభాగౌ యజ్ఞశరీరస్యాఙ్గినోఽఙ్గత్వేన స్తూయేతే। 'యత్ప్రయాజానుయాజా ఇజ్యన్తే వర్మ వా ఏతశ్చజ్ఞాయ క్రియతే' ఇతి యజ్ఞశరీరోపకారకవర్మత్వేన ప్రయాజానుయాజాః స్తూయన్తే। ఏవమాఘారాదిషూదాహార్యమ్। ఏతచ్చ సతి సాదృశ్యే సంభవతి। తస్మాత్ - ఆధారాదీనాం నాస్తి ముఖ్యత్వమ్ ।।14।।

(ద్వాదశే జ్యేతిష్టోమే దీక్షణీయాదీనామఙ్గతాధికరణే సూత్రాణి 39-41)।

జ్యోతిష్టోమే తుల్యాన్యవిశిష్టం హి కారణమ్ ।।39।।

గుణానాం తూత్పత్తివాక్యేన సంబన్ధాత్కారణశ్రుతిః, త-

స్మాత్సోమః ప్రధానం స్యాత్ ।।40।। తథా చాన్యార్థదర్శ-

నమ్ ।।41।।

ద్వాదశాధికరణమారచయతి-

ముఖ్యా న వా దీక్షణీయా ముఖ్యా స్యాత్సోమసామ్యతః ।

జ్యోర్తిషి యస్య స్తోమాః స్యురితి సోమైకముఖ్యతా ।।15।।

'జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేత' ఇత్యస్య ప్రకరణే- ఐన్ద్రవాయవగ్రహాదయః సోమయాగాః, దీక్షణీయాదీష్టయః, అగ్నీషోయాది పశవః, అగ్నీషోయాదిపశవః, ఆమ్నాతాః। తత్ర - ఆగ్నేయాదిపక్షపాతిదర్శపూర్ణమాసనామవజ్జ్యోతిష్టోమనామ్నః సోమపక్షపాతే హేత్వభావేన

రాజసూయనామవత్ర్పకృతసర్వయాగసాధారణత్వాత్, సోమసమానానాం దీక్షణీయాదీనామప్యస్తి ముఖ్యత్వమ్- ఇతి చేత్ ।

మైవమ్ । సోమయాగపక్షపాతే హేతుసద్భావాత్ । 'జ్యోర్తీషి స్తోమా యస్య యజ్ఞస్య సోఽయం జ్యోతిష్టోమః' ఇతి హి తద్వ్యుత్పత్తిః । అత ఏవ బ్రాహ్మణమ్ - 'త్రివృత్, పఞ్చదశః, సప్తదశః, ఏకవింశః, ఏతాని వాయ తాని జ్యోతింషి య ఏతస్య స్తోమాః' ఇతి । స్తోమానాం జ్యోతిష్ట్వం యజ్ఞప్రకాశకత్వమ్ । న చేష్టయః పశవో వా త్రివృదాదిస్తోమయుక్తాః ప్రతిభాసన్తే । తస్మాత్ - జ్యోతిష్టోమనామ్నా సోమయాగానామేవ ఫలసంబన్ధావగమాదఫలా ఇష్టిపశవో న ముఖ్యా ఇతి సోమయాగానామేవ ప్రాధాన్యమ్ ।।15।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే చతుర్థాధ్యా

యస్య చతుర్థపాదః ।।4।।

చతుర్థోఽధ్యాయశ్చ సమాప్తః ।।

	అత్ర పాదే	ఆదితః ।
అధికరణాని	12	308 ।

సూత్రాణి 41 816।

(అథ పఞ్చమాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః)।

ద్వితీయాదిత్రయే ప్రోక్తం భేదశేషప్రయుక్తిభిః ।

అనుష్ఠేయమనుష్ఠానక్రమః పఞ్చమ ఈర్యతే ।।1।।

అనేన చతుర్థపఞ్చమయోరధ్యాయయోః పౌర్వాపర్యం నిరూపితమ్। ద్వితీయాధ్యాయే కర్మభేదనిరూపణాత్పృథగనుష్ఠేయత్వమవగతమ్। తృతీయాధ్యాయే శేషనిరూపణాత్ - 'నివేశనః సంగమనః' ఇతి మన్త్రేణ బహ్వ్యుపస్థానమనుష్ఠేయమ్, నత్విన్ద్రోపస్థానమ్ - ఇత్యాద్యనుష్ఠేయవ్యవస్థాఽవగతా । చతుర్థాధ్యాయే ప్రయుక్తినిరూపణాదనుష్ఠేయమేవ నిశ్చీయతే - పలాశశాఖాచ్ఛేదనస్య వత్సాపాకరణమేవ ప్రయోజకమ్, న తు ప్రస్తరేణ సహ ప్రహృతిః ప్రయోజికా । తథా సతి పౌర్ణమాస్యాం వత్సాపాకరణాభావే సత్యప్రయోజకప్రహృత్యర్థే శాఖాచ్ఛేదనం న కర్తవ్యమ్ - ఇతి। ఏవం త్రిభిరధ్యాయైరనుష్ఠేయస్వరూపే నిశ్చితే సత్యనుష్ఠానక్రమస్యాఽఽకాఙ్క్షితత్వాత్పఞ్చమేఽధ్యాయే సోఽభిధీయతే-

(ప్రథమే క్రమనిరూపణాధికరణే శ్రుతిబలీయస్త్వన్యాయే సూత్రమ్-)।

శ్రుతిలక్షణమానుపూర్వ్యే తత్రప్రధానత్వాత్ ।।1।।

పఞ్చమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే ప్రథమాధికరణే ప్రథమవర్ణకమారచయతి-

పదార్థానాం క్రమో నైవ నియతోఽథ నియమ్యతే ।

అమానత్వాదనియతిర్నియతిర్వేదమానతః ।।2।।

య ఏతేఽనుష్ఠయాః పదార్థా గృహపతిబ్రహ్మోద్గాబృహోతృదీక్షాదయః, తేషాం పదార్థానాం నాస్తి క్రమనియమః । క్రమబోధకస్య ప్రమాణస్యాభావాత్ - ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। పదార్థేషు తదనుష్ఠానే చ యథా వేదః ప్రమాణమ్, తథైవ క్రమేఽపి వేదః ప్రమాణమ్। తస్మాత్క్రమస్య నియతత్వాత్క్రమనిరూపకః పఞ్చమాధ్యాయ ఆరమ్భణీయః । 1 । 2 ।

ద్వితీయవర్ణకమారచయతి-

న విధేయో విధేయో వా క్రమో నైవాక్రియాత్వతః ।

క్రియావిశేషణత్వేన ద్రవ్యవద్యుజ్యతే విధిః ।।3।।

యద్యపి క్రమస్య క్రియాత్వాభావాత్స్వరూపేణ న విధియోగ్యతా, తథాఽపి 'దధ్నా జుహోతి' ఇత్యాదావక్రియారూపం దధిద్రవ్యం క్రియావిశేషణం సద్విధీయతే -'దధిసాధనకం హోమం

కుర్యాత్' ఇతి। ఏవమ్ 'అనేన క్రమేణ కర్తవ్యమ్' ఇతి క్రియావిశేషణతయా క్రమో విధీయతామ్ ।। 3 ।।

తృతీయవర్ణకమారచయతి-

దీక్షయిత్వా గృహపతిం బ్రహ్మాణం దీక్షయేదితి ।

క్రమః పాఠాద్విధేయో వా పాఠాద్దీక్షావిధిః శ్రుతేః ।। 4 ।।

ద్వాదశాహస్య సత్రత్వాత్సర్వేషాం యాజమాన్యతః ।

చోదకేనైవ దీక్షాయాః ప్రాప్తేః క్రమవిధిర్మతః ।। 5 ।।

ద్వాదశాహే శ్రూయతే - 'అధ్వర్యుర్గృహపతిం దీక్షయిత్వా బ్రహ్మాణం దీక్షయతి, తత్ర ఉద్గాతారమ్, తతో హోతారమ్' ఇతి । తత్ర - గృహపత్యాదిదీక్షాణాం క్రమః పాఠాదవగమ్యతే । విధేయత్వం తు గృహపత్యాదిదీక్షాణామేవ। కుతః। 'దీక్షయేత్' ఇతి శ్రుత్యా తద్విధ్యవగమాత్। న హి శ్రౌతస్య విధేయస్య సంభవే సతి వాక్యార్థరూపః క్రమో విధాతుముచితః। తస్మాత్ - న విధేయః- ఇతి ప్రాప్తే -

బ్రూమః- ద్వాదశాహే సూత్రే 'య ఋత్విజః, తే యజమానాః' ఇతి బ్రహ్మాదీనాం సర్వేషామృత్విజాం యజమానత్వే సతి చోదకప్రాప్తా దీక్షా న విధాతవ్యా । తతో దీక్షామనద్యాఽఽఖ్యాతేన క్రమో విధీయతే । యద్యప్యత్ర క్రమస్య వాచకః శబ్దో నాస్తి, తథాఽపి వాక్యేన ప్రతీయతే । స చ ప్రతీయమానః క్రమో మానాన్తరేణ కర్తవ్యతయా ప్రాప్త్యభావాదిహ విదీయతే। ఏకస్య కర్తుర్యుగపదనేకపదార్థానుష్ఠా నాన్యశ్చానుపపత్త్యా క్రమస్య కర్తవ్యతాఽపి ప్రాప్తవ - ఇతి చేత్। న। విశేషస్యాప్రాప్తత్వాత్। వ్యుత్క్రమేణాప్యనుష్ఠాతుం శక్యత్వాత్। తస్మాత్- వాక్యావగతం క్రమవిశేషం నియన్తుమయం విధిః ।।4।।5।।

(ద్వితీయే క్రమస్య క్వచిదార్థికత్వాధికరణే సూత్రమ్-)

అర్థాచ్చ ।।2।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

అగ్నిహోత్రం జుహోతీతి యవాగూం పచతీతి చ ।

క్రమః పాఠాదర్థతో వా పాఠాత్సర్వత్ర దర్శనాత్ ।।6।।

హోమద్రవ్యసముత్పత్త్యై పూర్వపాకోఽవగమ్యతే ।

యవాగ్వేతి శ్రుతా హోమద్రవ్యతాఽతోఽర్థతః క్రమః ।।7।।

గృహపత్యాదిదీక్షాసు పాఠక్రమస్యైవాఽఽదృతత్వదర్శనాదిహాపి హోమపాకయోః పాఠాత్ప్రాప్తః క్రమ ఆదరణీయః- ఇతి చేత్ ।

నైవమ్। ద్రవ్యమన్తరేణ హోమాసంభవాత్। ద్రవ్యనిష్పత్త్యై పాకస్యైవ ప్రాథమికత్వావశ్యంభావాత్। హోమద్రవ్యత్వం చ యవాగ్వాః'యవాగ్వాఽగ్నిహోత్రం జుహోతి' ఇతి తృతీయద్యావగమ్యతే। తస్మాత్--పాఠక్రమం బాధిత్వాఽర్థతః క్రమోఽత్రాభ్యుపగన్తవ్యః।।6।।7।।

(తృతీయే క్రమస్యక్వచిదనియమాధికరణే సూత్రమ్--)।

అనియమోఽత్యత్ర।।3।।

తృతీయాధికరణమారచయతి---

స్యాద్వసన్తాదిమన్త్రాణాం క్రమో నో వాఽన్యవద్భవేత్।

జ్ఞాస్వాన్తరే వ్యత్యయేన న క్రమోనియతోఽత్ర హి।।8।।

దర్శపూర్ణమాసయోర్యజమానే కాణ్డే ప్రయాజానుమన్త్రణమన్త్రా ఆమ్నాతాః--'వసన్తమృతూనాం ప్రీణామి, గ్రీష్మమృతూనాంప్రీణామి, గ్రీష్మమృతూనాం ప్రీణామి-' ఇత్యాదయః। తేషాం నియతః క్రమోఽభ్యుపగన్తవ్యః। కుతః। అన్యేష్వాగ్నేయోపాంశుయాజాద్యనుమన్త్రణేషు నియతక్రమదర్శనేనాత్రాపి క్రమానియమస్య బుద్ధిసథత్వాత్ - ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। అత్ర నియామకాభావాత్। న తావదత్ర పాఠో నియామకః। వసన్తగ్రీష్మవర్షాశరద్ధేనమ్తమన్త్రాణామనేన క్రమేణ తైత్తిరీయశాస్త్రాయాం పఠితాయాం శాస్త్రాన్తరే వ్యత్యయేన పాఠదర్శనాత్। నాప్యత్ర యవాగూపాకవదర్థో నియామకః। వసన్తమన్త్రేణ యస్య కస్యచిత్ప్రయాజస్యానుమన్త్రణేఽప్యనుపపత్త్యభావాత్। నాప్యత్ర లిఙ్గం నియామకమ్। వసన్తమన్త్రే సమిద్యాగవిషయస్య విశేషస్యాదర్శనాత్। తస్మాత్ - అత్ర నాస్తి నియతః క్రమః ।।8।।

(చతుర్థే క్రమస్య క్వచిత్పాఠానుసారితాధికరణే పాఠక్రమన్యాయే

సూత్రాణి 4-7)।

క్రమేణ వా నియమ్యేత క్రత్వేకత్వే తద్గుణత్వాత్ ।।4।।

అశాబ్ద ఇతి చేత్స్యాద్వాక్యశబ్దత్వాత్ ।।5।।

అర్థకృతే వాఽనుమానం స్యాత్, క్రత్వేకత్వే పరార్థ-

త్వాత్, స్వేన త్వర్థేన సంబన్ధః, తస్మాత్స్వశబ్ద-

ముచ్యతే ।।6।। తథా చాన్యార్థదర్శనమ్ ।।7।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

ప్రయాజేషు క్రమో నాస్తి విద్యతే వా న విద్యతే ।

శ్రుత్యర్థాభావతో మైవం క్రమః పాఠాన్నియమ్యతామ్ ॥9॥

'సమిధో యజతి' 'తనూనపాతం యజతి' ఇత్యాదిషు ప్రయాజేషు నియతః క్రమో నాస్తి । కుతః । క్రమప్రాపకప్రమాణాభావాత్। యథా గృహపత్యాదిదీక్షానువాదేనాఽఽఖ్యానశ్రుత్యా క్రమో విహితః, తథా క్రమవిధాయికా శ్రుతిర్నాస్తి। 'యజతి' ఇత్యాఖ్యాతేన సవిద్యాగాదిపదార్థానామన్యతోఽప్రాప్తానాం విధానాత్। యథా చ 'దీక్షయిత్వా' ఇతి క్త్వాశ్రుతిః, 'తత ఉద్గాతారమ్' ఇతి పఞ్చమీశ్రుతిర్వా, తాదృశ్యపి నాత్ర శ్రుతిరుపలభ్యతే । న చ పాకహోమయోరివార్థతః క్రమో వక్తుం శక్యః। సమిద్యాగమన్తరేణాపి

తనూనపాద్యాగస్య కర్తుం శక్యత్వాత్। తస్మాన్నస్త్యత్ర క్రమనియమః- ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। వాక్యపాఠేన ప్రతీతస్య క్రమస్య బాధాభావేనాభ్యుపేయత్వాత్। తస్మాదస్తి క్రమనియమః ॥9॥

(పఞ్చమే-{క్?రమస్య క్వచిత్ప్రథమప్రవృత్త్యముష్ఠా రితాచికరణే ప్రావృత్తికక్?రమన్యాయే} సూత్రాణి 8-12)।

ప్రవృత్త్యా తుల్యకాలానాం గుణానాం తదుప-

క్రమాత్ ॥8॥ సర్వమితి చేత్ ॥9॥

నాకృతత్వాత్ ॥10॥ క్రత్వన్తరవాదితి

చేత్ ॥11॥ నాసమవాయాత్ ॥12॥

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

ఉపాకృతానాం కిం సప్తదశానాం యూపబన్ధనే ।

క్రమో నాస్త్యస్తి వా నాస్తి నియామకవివర్జనాత్ ॥10॥

ఆద్యసంస్కృత్యనుష్ఠానం యత్క్రమేణ స ఏవ హి ।

క్రమోఽన్యత్ర ప్రవృత్తిస్తు క్రమస్యాత్ర నియామికా ॥11॥

వాజపేయే 'సప్తదశ ప్రాజాపత్యాశ్పశూనాప్లభతే' ఇతి విహితానాం పశూనాముపాకరణనియోజనాదయః సంస్కారాః కర్తవ్యాః। తత్ర- 'ఈదృశే పశావుపక్రమః, ఈదృశే చ సమాధిః'- ఇతి నియమకారిణః శాస్త్రస్యాభావాద్యైచ్ఛికేన క్రమేణోపాకరణరూపః ప్రథమః సంస్కారోఽనుష్ఠితః। ఉపాకృతానాం యూపే నియోజనం సంస్కారాన్తరం కర్తవ్యమ్ ।

'తదానీమీదృశః పశుః ప్రథమం నియోక్తవ్యః' ఇతి క్రమనియమకారిణాం శ్రుత్యర్థపాఠానామభావాన్నాస్తి క్రమనియమః- ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। ఉపాకరణే యః క్రమః స్వీకృతః, తస్యైవ నియోజమాదిసంస్కారేషు స్వీకర్తవ్యత్వాత్। శ్రుత్యర్థపాఠా ఇవ ప్రథమప్రవృత్తిరపి క్రమం నియన్తుమర్హతి। ప్రవృత్త్యా బుద్ధిస్థస్య క్రమస్య త్యాగే కారణాభావాత్। ప్రావృత్తికక్రమస్వీకారే ప్రథమపశావుపాకరణనియోజనయోః ప్రథమద్వితీయసంస్కారయోర్మధ్యే పశ్వన్తరేష్వనుష్ఠితైః షోడశభిరేవోపాకరణపదార్థైర్వ్యబధానం భవతి। తచ్చ వ్యవధానమ్ 'సప్తదశ' ఇతి విధిబలాదభ్యనుజ్ఞాతమ్। ప్రావృత్తికం క్రమం పరిత్యజ్య పశ్వన్తరాణాం పూర్వే నియోజనం కృత్వా పశ్చాత్ప్రథమపచ్చోర్వది నియోజనం క్రియేత, తదా ద్వాత్రింశద్భిః పదార్థైర్వ్యవధానం స్యాత్। తత్తు నాభ్యనుజ్ఞాతమ్। తస్మాత్- ప్రవృత్త్యా క్రమో నియమ్యతే ।।10।।11।।

(షష్ఠే క్రమస్య క్వచిత్స్థానానుసారితాధికరణే సూత్రమ్-)।

స్థానచ్చోత్పత్తిసంయోగాత్ ।।13।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

ప్రాథమ్యమగ్నిషోమీయే సాద్యస్కాఖ్యక్రతావుత ।

సవనీయేఽగ్రిమో యస్మాత్ప్రకృతౌ తదపేక్షితమ్ ।।12।।

ఆశ్వినగ్రహసామీప్యే సవనీయపశోః స్థితిః ।

నియత్రే తత్క్రమే స్థానాచ్ఛిష్టయోః ప్రాకృతో నయః ।।13।।

సాద్యస్కానామకః కశ్చిత్సోమయాగః। తత్ర శ్రూయతే- 'సహ పశూనాలభతే' ఇతి। ప్రకృతౌ- అగ్నిషోమీయః పశురౌపవసధ్యే పూర్వదిన ఆలభ్యతే। సవనీయపశుః సుత్యాదినే ప్రాతఃసవన ఆశ్వినగ్రహాదూర్ధ్వమాలభ్యతే । అనుబన్ధ్యపశురవభృథాదూర్ధ్వమాలభ్యతే। ఇహ తు త్రయోఽపి పశవః సహాఽఽలబ్ధవ్యాః। సోఽయం సహాలమ్భః సుత్యాదిన ఆశ్వినగ్రహాదూర్ధ్వం సవనీయస్థానే భవతి-

ఇత్యేతదవశ్యమభ్యుపేయమ్। తథా సతి పధానసోమప్రత్యాసత్తిలాభాత్తేషు త్రిషు పశుష్వగ్నిషోమీయస్య ప్రథమముపాకరణమ్ । కుతః। ప్రకృతౌ తత్ప్రాథమ్యస్యాపేక్షితత్వాత్ - ఇతి చేత్।

మైవమ్। సవనీయో హి స్వస్థాన ఏవ వర్తతే। ఆశ్వినగ్రహసామీప్యస్య సవనీయస్థానత్వాత్। ఆశ్వినే గృహీతే సతి సవనీయ ఏవ బుద్ధిస్థో భవతి। ప్రకృతౌ తదానన్తర్యస్య క్లృప్తత్వాత్। తతః సవనీయస్య ప్రాథమ్యే స్థానాన్నిశ్చితే సతి స్థానభ్రష్టయోరగ్నిషోమీధానుబన్ధ్యయోః ప్రకృతావివ పూర్వోత్తరభావో ద్రష్టవ్యః ।।12।।13।।

(సప్తమే - అఙ్గక్రమస్య ముఖ్యక్రమానుసారితాధికరణే సూత్రమ్-)।

ముఖ్యక్రమేణ వాఽఙ్గానాం తదర్థత్వాత్ ।।14।।

సప్తమాధికరణమారచయతి-

స్త్రీపుంసదేవకౌ సారస్వతౌ తద్ధర్మగః క్రమః ।

నాస్త్యస్తి వాఽత్ర నాస్త్యేవ తన్నియామకవర్జనాత్ ।।14।।

యాన్యానువాక్యాపాఠేన స్త్రీప్రాథమ్యం హి ముఖ్యయోః ।

ముఖ్యార్థత్వేన ధర్మాణాం స్యాన్ముఖ్యక్రమతః క్రమః ।।15।।

చిత్రాయాగే సప్తానాం హవిషాం మధ్యే చతుర్థపఞ్చమే ఇత్థమాగ్నాయేతే- 'సారస్వతౌ భవతః। ఏతద్వై దైవ్యం మిథునమ్' ఇతి। 'సరస్వతీ చ సరస్వాంశ్చ' ఇతి వివృత సమాసే కృతే * 'పుమాన్స్త్రియా' (పా.సూ.1 । 2 । 67) ఇతి సూత్రేణైకశేషాత్ 'సరస్వన్తౌ' ఇతి భవతి । తౌ దేవతే యయోర్యానయోస్తౌ సారస్వతౌ యాగౌ। ఏతచ్చ 'మిథునమ్' ఇతి వాక్యశేషాదవగమ్యతే। తయోర్యాగయోర్నిర్వాపాదయో ధర్మాశ్చోదకతః ప్రాప్తాః, తత్ర- స్వేచ్ఛయా స్త్రీయాగస్య పుంయాగస్య వా ప్రథమం నిర్వాపః కార్యః । కుతః। శ్రుత్యర్థపాఠప్రవృత్తిస్థానానామన్యతమస్య నియామకస్యాభావాత్- ఇతి ప్రాప్తే,

బ్రూమః- హౌత్రకాణ్డే స్త్రీదేవతాయాః పూర్వం యాజ్యానువాక్యే సమాన్నాతే- 'ప్రణో దేవీ సరస్వతీ' ఇతి । పశ్చాత్పుందేవతాయాః 'పీపివాంసం సరస్వతః' ఇతి। అనేన యాజ్యానువాక్యాక్రమేణ ముఖ్యయోర్ద్వయోర్యాగయోర్మధ్యే స్త్రీయాగస్య ప్రథన్యనవగమ్యతే। తతో ధర్మాణాం ముఖ్యయాగార్థత్వాన్ముఖ్యక్రమేణైవ క్రమే సతి స్త్రీయాగస్యైవ ప్రథమం నిర్వాపః కార్యః ।।14।।15।।

(అష్టమే- అఙ్గేషు ముఖ్యక్రమాపేక్షయా పాఠస్య బలవత్త్వాధికరణే సూత్రమ్)।

ప్రకృతౌ తు స్వశబ్దత్వాద్యథాక్రమం ప్రతీయేత ।।15।।

అష్టమాధికరణమారచయతి-

ఉపాంశుయాజే పూర్వత్వమగ్నిషోమీయకేఽథవా ।

ధర్మానుష్ఠాన ఆద్యోఽస్తు ముఖ్యయోస్తాదృశక్రమాత్ ।।16।।

యుక్తమౌషధధర్మాణాం ప్రాథమ్యం పూర్వపాఠతః ।

పాఠక్రమస్యావిలమ్బాదాజ్యధర్మాస్తు పశ్చిమాః ।।17।।

దర్శపూర్ణమాసయోః- ఉపాంశుయాజోఽగ్నీషోమీయశ్చ- ఇత్యేతదుభయం పౌర్ణమాస్యామామ్నాతమ్। తత్ర- ఉపాంశుయాజస్యాఽఽజ్యం ద్రవ్యమ్। ఆజ్యధర్మా ఉత్పవనచతుర్గృహీతత్వాదయః। అగ్నీషోమీయస్య పురోడాశో ద్రవ్యమ్। తస్య ధర్మా నిర్వాపావయాతాదయః । తత్ర ముఖ్యౌ యాగాయుపాంశుయాజాగ్నీషోమీయౌ పూర్వోత్తరభావినౌ। తథా సతి పూర్వన్యాయేన ధర్మక్రమస్య ముఖ్యక్రమాధీనత్వాదాజ్యధర్మాణామనుష్ఠానే ప్రాథమ్యమ్- ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- ఔషధధర్మా నిర్వాపాదయః పూర్వమాత్రాతాః, పశ్చాదాజ్యధర్మాః। తత్ర ముఖ్యక్రమప్రయుక్తమాజ్యధర్మాణాం ప్రాథమ్యం బాధిత్వా పాఠక్రమానుసారేణౌషధధర్మా ఏవ ప్రథమ మనుష్ఠేయాః। పాఠక్రమో హి వైదికైః శబ్దైః సహసా ప్రతీయతే। ముఖ్యక్రమానుసారీ తు క్రమ ఉపపత్త్యా కల్పనీయః। తస్మాత్- అగ్నీషోమీయపురో౽శార్థేమ్య ఔషధధర్మేభ్య ఊర్ధ్వమాజ్యధర్మా అనుష్ఠేయాః ।।16।।17।।

(నవమే బ్రాహ్మణపాఠాన్మన్త్రపాఠస్య బలీయస్త్వాధికరణే సూత్రమ్-)।

మన్త్రతస్తు విరోధే స్యాత్ప్రయోగరూపసామర్థ్యాత్తస్మా-

దుత్పత్తిదేశః సః ।।16।।

నవమాధికరణమారచయతి-

అగ్నీషోమీయ ఆగ్నేయాత్పూర్వో నో వాఽస్తు పూర్వతా ।

బ్రాహ్మణక్రమతో మైవం మన్త్రక్రమబలిత్వతః ।।18।।

స్మృతిక్రమాదనుష్ఠానం మన్త్రాణాం స్మారకత్వతః ।

ప్రాబల్యం బ్రాహ్మణస్యాస్తి విధినాఽపి కృతార్థతా ।।19।।

అగ్నీషోమీయయాగస్తైత్తిరీయబ్రాహ్మణే పఞ్చమప్రపాఠకే ద్వితీయానువాకే సమామ్నాతః- 'తాభ్యామేతమగ్నీషోమీయమేకాదశకపాలం పూర్ణమాసే ప్రాయచ్ఛత్' ఇతి। ఆగ్నేయయామస్తు షష్ఠప్రపాఠకే తృతీయానువాకే సమామ్నాతః- 'యదాగ్నేయోఽష్టాకపాలోఽమావస్యాయాం చ పౌర్ణమాస్యాం చాచ్యుతో భవతి' ఇతి। తత్ర- అనుష్ఠానస్య బ్రాహ్మణోక్తవిధ్యధీనత్వాదగ్నీషోమయిస్య ప్రథమమనుష్ఠానమ్- ఇతి ప్రాప్తే,-

బ్రూమః- మన్త్రకాణ్డే పూర్వం పఠితా ఆగ్నేయమన్త్రాః। తథా హి- హౌత్రకాణ్డే- ఆజ్యభాగమన్త్రానువాకాహుతత్రస్మిన్ననువాకే ప్రథమమ్, 'అగ్నిర్మూర్ధా-' ఇత్యాదికే ఆగ్నేయ్యౌ యాజ్యానువాక్యే ఆమ్నాతే। తతః 'ప్రజాపతే న త్వదేతాని' ఇత్యాదికే ప్రాజాపత్యే। తతః 'అగ్నీషోమా సవేదసా' ఇత్యాదికే అగ్నీషోమీయే। ఆధ్వర్యవకాణ్డేఽపి- 'అగ్నయే జుష్టం నిర్వపామి' 'అగ్నీషోమాభ్యామ్-' ఇత్యాగ్నేయః

పూర్వమామ్నాతః। యజమానకాణ్డేఽపి 'అగ్నేరహం దేవయజ్యయాఽన్నాదో భూయాసమ్' ఇత్యామ్నాయ పశ్చాత్ 'అగ్నీషోమయోరహం దేవయజ్యయా వృత్రహా భూయాసమ్' ఇత్యాగ్నాయతే। మన్త్రక్రమచ్చ ప్రబలః। మన్త్రైః స్మృత్వా పఞ్చాదనుష్ఠేయత్వాత్। బ్రాహ్మణం త్వప్రాప్తపదార్థవిధినాఽపి చరితార్థమ్। అతోఽనుష్ఠానస్మరణాయైవోత్పన్నన్మన్త్రాన్బాధితుం నాలమ్ - ఇతి మన్త్రక్రమేణాఽఽగ్నేయస్యైవ ప్రథమానుష్ఠానమ్ ।।18।।19।।

(దశమే ప్రయోగవచనాచ్చోదకస్య బలవత్త్వాధికరణే సూత్రే 17-18)।

తద్వచనాహూకృతౌ యథాప్రధానం స్యాత్ ।।17।। విప్ర-

తిపత్తౌ వా ప్రకృత్యన్వయాద్యథాప్రకృతి ।।18।।

దశమాధికరణమారచయతి-

సారస్వతాజ్యే పూర్వత్వం బార్హస్పత్యచరావుత ।

ధర్మాణామాజ్యనిష్ఠానాం ప్రాథమ్యముపదేశతః ।।20।।

సక్రమాణాం పదార్థానాం చోదక్రప్రాపితత్వతః ।

ప్రాథమ్యమన్తరఙ్గత్వాదాగ్నేయవికృతౌ చరౌ ।।21।।

అధ్వరకల్పామిధాయామిష్టౌ హవిస్త్రయం శ్రూయతే- 'ఆగ్నావైష్ణవమేకాదశకపాలం నిర్వపదేభిచరన్' 'సరస్వత్యాజ్యభాగా స్యాత్' 'బార్హస్పత్యశ్చరుః' ఇతి। అత్ర- సారస్వతా యే ధర్మాః, త ఏవ పూర్వమనుష్ఠేయాః। కుతః। సారస్వతయాగస్య బార్హస్పత్యాత్పూర్వముపదిష్టత్వాత్। ముఖ్యక్రమేణ హి ధర్మాణాం క్రమో యుక్తః- ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- న తావదత్రాఽఽజ్యధర్మా ఔషధధర్మా వోపదిశ్యన్తి। కిం తు - చోదకేన ప్రాప్యన్తే। చోదకశ్చ సక్రమానేవ పదార్థానదిశతి। ప్రకృతౌ చౌషధధర్మాణాం ప్రథమనుష్ఠేయత్వాత్। ఇహాపి బార్హస్పత్యచరుధర్మా ఏవ ప్రథమమనుష్ఠేయః। కించ- ఆగ్నేయస్య ప్రథమభావినో వికృతిర్బార్హస్పత్యచరుః, ఉపాంశుయాజస్య పశ్చాద్భావినో వికృతిః సారస్వతమాజ్యమ్। అతోఽన్తరఙ్గత్వాచ్చరుధర్మా ఏవ పూర్వభావినః ।।20।।21।।

(ఏకాదశే- వికృతౌ క్వచిత్ప్రకృతిధర్మానతిదేశాధికరణే

సాకమేధీయన్యాయే సూత్రాణి 19-22)।

వికృతిః ప్రకృతిధర్మత్వాత్తత్కాలా స్యాద్యథాశిష్టమ్ ।।19।।

అపి వా క్రమకాలసంయుక్తా సద్యః క్రియేత తత్ర విధే-

రనుమానాత్ప్రకృతిధర్మలోపః స్యాత్ ।।20।। కాలో-

త్కర్ష ఇతి చేత్ ।।21।। న తత్సంబన్ధాత్ ।।22।।

ఏకాదశాధికరణమారచయతి-

సాకమేధేష్టయస్త్రిసో ద్వ్యహే స్యుః సద్య ఏవ వా ।

ప్రాతరాదేర్ద్వయోరహ్నోః సత్త్వాత్ప్రకృతివద్ద్వ్యహే ।।22।।

సాఙ్గముఖ్యానురోధేన ప్రాతరాదేర్విధానతః ।

శ్రౌతం సద్యస్త్వమన్యత్తు చోదకాత్తేన దుర్బలమ్ ।। 23 ।।

చాతుర్మాస్యేషు సాకమేధనామకే తృతీయే పర్వణి శ్రూయతే- 'అగ్నయేఽనీకవతే ప్రాతరష్టాకపాలం నిర్వపేత్। నరుద్భ్యః సాంతపనేభ్యో మాధ్యందినే చరుమ్। మరుద్భ్యో గృహమేధిభ్యః సర్వాసాం దుగ్ధే సాయమాదేనమ్' ఇతి। తా ఏతాస్తిస్త్ర ఇష్టయో ద్వ్యహకాలీనాః। యథా ప్రకృతౌ పర్వణ్యగ్న్యన్వాధానాదికమ్, ప్రతిపదీష్టిః- ఇతి ద్వ్యహకాలీనత్వమ్, తద్వత్। నను ప్రాతర్మాధ్యందినసాయంశబ్దైరేకస్మిన్నేవాహ్ని త్రయః

కాలాస్తిసృణామిష్టీనాం విహితాః। తన్న। ద్వయోరధ్వహ్నోః ప్రాతరాదికాలసద్భావాత్। పూర్వేద్యుః ప్రాతరాదికాలేషు స్వకీయేషు తాసాముపక్రమః। పరేద్యుః ప్రాతరాదిషు తాః సమాపనీయాః। తతో ద్వ్యహకాలీనత్వమ్- ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- అత్ర 'అగ్నయేఽనీకవతే వ్రాతరష్టాకపాలం నిర్వపేత్' ఇతి సాఙ్గం ప్రధానం ప్రాతః కాలీనతయా విధీయతే। ప్రాతః శబ్దశ్చ స్వత ఏకమేవ ప్రాతః కాలమభిధాయ పర్యవస్యతి। 'ప్రాతరగ్నిహోత్రమ్' ఇత్యాదౌ తద్దర్శనాత్। తస్మాత్సాఙ్గస్య ప్రధానస్యైకస్మిన్నేవ ప్రాతః కాలే విధానాత్సద్యస్కాలీనత్వం శ్రౌతమ్। చోదకేన తు- అన్వాధానాద్యఙ్గం పూర్వేద్యుః ప్రాతః, ప్రధానం పరేద్యుః ప్రాతః- ఇతి కల్ప్యతే। ఉపదేశశ్చోదకాద్బలీయాన్। తస్మాత్- ఏకాహకాలీనా ఇష్టయః ।।22।।23।।

(ద్వాదశే- అనుయాజాద్యుత్కర్షప్రయాజాన్తాపకర్షాధికరణే

తదాదితదన్తన్యాయే సూత్రే 23-24)।

అఙ్గానాం ముఖ్యకాలత్వాద్యథేక్తముత్కర్షే స్యాత్ ।।23।।

తదాది వాఽభిసంబన్ధాత్, తదన్తమపకర్షే స్యాత్ ।।24।।

ద్వాదశాధికరణమారచయతి-

ప్రయాజేష్వపకర్షోఽనుయాజేషూత్కర్ష ఇత్యమూ ।

శ్రుతమాత్రే తదన్తేషు తదాద్యేషు చ బాఽగ్రిమః ।।24।।

అన్యేషాం ముఖ్యకాలత్వాన్నైవం వ్యుత్క్రమశక్తితః ।

ప్రయాజాన్తే హ్యనుయాజాదికే చైతౌ సమూహకే ।।25।।

అగ్నీషోమీయపశౌ ప్రయాయానామపకర్షః శ్రూయతే- 'తిష్ఠన్తం పశుం ప్రయజన్తి' ఇతి। ప్రకృతౌ హవిష్యాసాదితే పశ్చాత్ప్రయాజా ఇజ్యన్తే। ఇహాపి పశుసంజ్ఞపనాదూర్ధ్వం హవిష్యాసాదితే పశ్చాదేవ ప్రయాజాశ్చోదకేన ప్రాప్తాః। తే చాత్ర వచనాజ్జీవత్యేవ పశావపకృష్యన్తే। తథా సవనీయపశావనుయాజానాముత్కర్షః శ్రూయతే- 'ఆగ్నిమారుతాదూర్ధ్వమనుయాజైశ్చరన్తి' ఇతి। తత్ర- ప్రయాజమాత్రస్యాపకర్షః శ్రుతః । అనుయాజమాత్రస్య చోత్కర్షః। తావుభౌ శ్రుత్యనుసారేణ తథైవాఙ్గీకర్తవ్యౌ। యది ప్రయాజాన్తస్యాఙ్గకలాపస్యాపకర్షః స్యాత్, తదా ప్రయాజేభ్యః పూర్వభావినామాఘారసామిధేన్యాదీనాం తతోఽప్యపకర్షాదత్యన్తవ్యవహితానాం ప్రధానకాలీనత్వం న స్యాత్। ప్రయాజమాత్రే త్వపకృష్టే సత్యాధారాదీనాం ముఖ్యకాలీనత్వం న లుప్యతే। ఏవమ్- అనుయాజమాత్ర ఉత్కృష్టే తత ఊర్ధ్వమావినాం సూక్తవాకశంయువాకాదీనామయుత్కర్షా త్ప్రధానసంనిధినం వినశ్యతి। తస్మాత్- ప్రయాజమాత్రస్యాపకర్షః, అనుయాజమాత్రస్యోత్కర్షః- ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- ప్రకృతౌ పదార్థానుష్ఠానక్రమస్య క్లృప్తత్వాత్, సక్రమాణామేవ పదార్థానాం చోదకేనాతిదేశాత్। వ్యుత్క్రమే సతి పూర్వేణ పదార్థేనోత్తరపదార్థస్య బుద్ధావనుపస్థాపితత్వాదనుష్ఠానమేవ లుప్యేత । తస్మాత్- ప్రయాజాన్తస్యాఙ్గసమూహస్యాపకర్షః, అనుయాజాదేరఙ్గసమూహస్యోత్కర్షః ।।24।।25।।

(త్రయోదశే ప్రవృత్త్యా ప్రోక్షణాదీనాం సౌమికపూర్వభావితా-

ధికరణే సూత్రే 25-26)।

ప్రవృత్త్యా కృతకాలానామ్ ।।25।। శబ్దవిప్రతిషేధాచ్చ ।।26।।

త్రయోదశాధికరణమారచయతి-

సావనేష్వైష్టికానాం కిం సౌమికేభ్యో న పూర్వతా ।

పూర్వతా వాఽత్ర నియమో నాస్తి తద్ధేతువర్జనాత్ ।।26।।

ప్రతిప్రస్థాతృకర్తృత్వే హ్యధ్వర్యోరపి కర్తృతా ।

ప్రోక్షణాద్యాః పురా పశ్చాత్సౌమికాః స్యుః ప్రవృత్తితః ।।27।।

సోమే ప్రాతరనుష్ఠేయోఽనువాకః పఠితః। తతః ప్రచరణీహోమాదయః పఠితాః। తతః సవనీయాదయః। తే చ చోదకాగతనిర్వాపాది యుక్తాః। తతో బహిష్పవమానస్తోత్రం పఠితమ్। తత్ర- అధ్వర్యుర్హోత్రే ప్రాతరనువాకప్రైషం దత్త్వా తదానీమేవ ప్రతిప్రస్థాతారమేవం ప్రేష్యతి-

'ప్రతిప్రస్థాతః సవనీయాన్నిర్వపస్వ' ఇతి। తతః ప్రచరణీహోమాదిభ్య ఊర్ధ్వం ప్రాప్తేఽపి సవనీయపురోడాశనిర్వాపః పూర్వస్మిన్నేవ ప్రసరనువాకకాలే ప్రైషవశాదపకృష్టః। సవనీయపురోడాశానామలంకారప్రైషోత్కర్ష ఏవమామ్నాతః- 'బహిష్పవమానే స్తుత ఆహ- అగ్నీదగ్నీన్విహర, బర్హిః స్తృణీహి, పురోడాశానలంకురు' - ఇతి। ఏవం స్థితే సతి ప్రకృతౌ నిర్వాపోత్తరభావినోఽలంకరణపూర్వభావినః ప్రోక్షణాదయో యే పదార్థాః, తేఽత్ర చోదకప్రాప్తాః, తేషాం నిర్వాపవదపకర్షస్య, అలంకరణవదుత్కర్షస్య చానుక్తత్వాదుమయోర్మధ్యకాల ఏవానుష్ఠానం ప్రాప్తమ్। తథా సతి ప్రచరణీహోమాదిభిర్బహిష్పవమానాన్తైః సోమికపదార్థైః ప్రోక్షణాదిపదార్థానామైష్టికానామేకకాలత్వేనా

నుష్ఠానాత్పౌర్వాపర్యకలహే ఇతి నియామకాభావాదైచ్ఛికః క్రమః- ఇతి ప్రాప్తే, -

బ్రూమః- ప్రాతరనువాకప్రచరణీహోమయోః సౌమికయోః పాఠప్రాప్తమనుక్రమం విచ్ఛిద్య ప్రైషవిధిబలాదైష్టికో నిర్వాపః ప్రవృత్తః। తేన చ నిర్వాపేణ తదనన్తరభావిప్రోక్షణాదికం బుద్ధాయుపస్థాప్యతే' న తు సౌమికం ప్రచరణీహోమాదికం తదా కేనచిదుపస్థాప్యతే। నను- నిర్వాపః ప్రతిప్రస్థాతృకర్తృకః, ప్రోక్షణాదికమధ్వర్యుకర్తృకమ్- ఇతి న నిర్వాపః ప్రోక్షణ్యాద్యుపస్థాపకః- ఇతి చేత్। మైవమ్। ప్రయోజకత్వేన నిర్వాపేఽధ్వర్యోరపి కర్తృత్వాత్। తస్మాత్- ఐష్టికాః ప్రోక్షణాద్యాః పూర్వమనుష్ఠేయాః పశ్చాత్సౌమికాః ప్రచరణీహోమాదయః ।।26।।27।।

(చతుర్దశే వైకృతయూపకర్మమాత్రాపకర్షాధికరణే యూపకర్మన్యాయే సూత్రమ్-)।

అసంయోగాత్తు వైకృతం తదేవ ప్రతికృష్యేత ।।27।।

చతుర్దశాధికరణమారచయతి-

యూపచ్ఛేదాపకర్షః కిం తదన్తే శ్రుత ఏవ వా ।

ప్రయాజవత్తదన్తత్వాన్నయనం చాపకృష్యతామ్ ।।28।।

అగ్నీషోమప్రణయనం సౌమికం పాశుకీ ఛిదా ।

ప్రయాజాఘారవైషమ్యాచ్ఛ్రుతమాత్రాపకర్షణమ్ ।।29।।

జ్యోతిష్టోమే వైసర్జనహోమాదూర్ధ్వం ప్రాచీనవంశగతో వహ్నిరాగ్నీధ్రీయే ప్రణేతవ్యః। సోమశ్చ ప్రాచీనవంశే పూర్వమవస్థాపిత ఇదానీం హవిర్ధానే ప్రణేతవ్యః। తయోరుభయోః ప్రణయనాదూర్ధ్వం యూపచ్ఛేద ఆమ్నాతః। తదేతత్సర్వం సుత్యాదినాత్ప్రాచీన ఔపవతథ్యేదినే ప్రాప్తమ్। తత్ర యూపచ్ఛేదో దినత్రయాత్పూర్వస్మిన్దీక్షాకాలేఽపకృష్టః। 'దీక్షాసు యూపం ఛినత్తి' ఇతి తద్విధానాత్। తస్మిన్నపకృష్టే ప్రయాజన్యాయేన తదన్తాఙ్గసమూహస్యాపకర్షణాత్ప్రణయనమప్యపకృష్యతామ్ - ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- ప్రయాజాఘారాదీనామేకప్రధానం ప్రత్యఙ్గత్వేనైకప్రయోగాన్తః పాతిత్వాదవశ్యంభావీ పరస్పరక్రమః, ఇతి ప్రయాజాపకర్షే తదన్తాఙ్గసమూహాపకర్షో యుక్తః। ఇహ తు ప్రణయనం సోమయాగాఙ్గమ్, యూపచ్ఛేదస్త్వగ్నీషోమీయపశోరఙ్గమితి ప్రణయనచ్ఛేదనయోర్నాన్యోన్యం క్రమోఽపేక్షితః। తస్మాత్- శ్రుతస్య యూపచ్ఛేదమాత్రస్యాపకర్షః।

(పఞ్చదశే దక్షిణాగ్నికహోమానపకర్షాధికరణే సూత్రమ్ -)।

ప్రాసఙ్గికం చ నోత్కర్షేదసంయోగాత్ ।।28।।

పఞ్చదశాధికరణమారచయతి-

సవనీయే పిష్టలేపఫలీకరణహోమకౌ ।

ఉత్కృష్టవ్యౌ న వాఽఽద్యః స్యాదనుయాజోత్తరత్వతః ।।30।।

పశ్వర్థాః స్యురనూయాజాః పురోడాశగతావిభౌ ।

ఉస్నైహోమౌ ప్రయోగస్య భేదాగ్నోత్కర్షమర్హతః ।।31।।

సవనీయపురోడాశే పిష్టలేపఫలీకరణహోమౌ చోదకేన ప్రాప్తౌ దృషదుపలకపాలాదిష్వాశ్లిష్టో యః పిష్టలేపః, తముద్ధృత్య జుహ్వా చతుర్గృహీత ఆజ్యే ప్రక్షిప్య దక్షిణాగ్నౌ జుహోతి। ఫలీకరణశబ్దేన తణ్డులకణా ఉచ్యన్తే। తానపి తథా జుహోతి। తావేతౌ హోమౌ ప్రకృతివదిహాప్యనుయాజోత్తరకాలీనౌ। తే చానుయాజా ఆగ్నిమారుతాదూర్ధ్వముత్కృష్టా ఇతి సూక్తవాకాదివదేతౌ హోమావుత్కృష్టవ్యౌ- ఇతి ప్రాప్తే,

బ్రూమః- ఉత్కృష్యమాణా ఏతేఽనుయాజాః పశ్వర్థాః, న తు పురోడాశార్థాః। పురోడాశే ప్రసఙ్గసిద్ధేర్వక్ష్యమాణత్వాత్। ఉక్తహోమౌ తు పురోడాశార్థౌ। న చ తయోః ప్రసఙ్గసిద్ధిః। పశౌ పిష్టాద్యభావేన తద్ధోమాసంభవాత్। ఏవం చ సత్యుక్తరప్రణయనవద్ధోమయోః ప్రయోగభేదాన్నాస్త్యనుపాజైః సహోత్కర్షః ।।30।।31।।

(షోడశే పురోడాశాభివాసనాన్తస్య దర్శేఽనపకర్షాధికరణే సూత్రమ్-)।

తథాఽపూర్వమ్ ।।29।।

షోడశాధికరణమారచయతి-

పురోడాశాభివాసాన్తస్యాపకర్షోఽస్తి దర్శకే ।

న వాఽఽద్యోఽస్త్వపకృష్టాయా వేదేర్వైగుణ్యహానయే ।।32।।

అభివాసాత్పరా వేదిరితి తత్క్రమబోధతః ।

ప్రాగేవ విహితా దర్శే వేదిర్నాతోఽపకర్షణమ్ ।।33।।

దర్శపూర్ణమాసయోః పూరోడాశస్య కపాలేషు శ్రపితస్యాఽఽచ్ఛాదనమామ్నాతమ్ - 'భస్మనాఽభివాసయతి ఇతి। తత ఊర్ధ్వం వేదిరామ్నాతా । తేనైవ క్రమేణ పౌర్ణమాసీయాగే ప్రతిపద్యనుష్ఠానం కృతమ్। దర్శయాగే తు వేదేరపకర్ష ఆమ్నాతః- 'పూర్వేద్యురమావాస్యాయాం వేదిం కరోతి' ఇతి । తత్ర వేదేః పూర్వభావినోఽభివాసనాన్తస్యాఙ్గసమూహస్యాపకర్షః కర్తవ్యః। అన్యథా వేదేర్వైగుణ్యప్రసఙ్గాత్ - ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- యది దర్శః పౌర్ణమాసీవికారః స్యాత్, తదా పూర్ణమాస్యాం క్లృప్తః క్రమోఽతిదిశ్యేత। న త్వసౌ వికార ఇతి

కశ్చిత్క్రమోఽత్ర స్యాత్తన్త్రేణోన్నేయః। క్రమోన్నయనం చ సర్వేషు పదార్థేష్వామ్నాతేషు పశ్చాత్పాఠాదిభిః సంపద్యతే। వేదిపదార్థచ్చాభివాసనాదూర్ధ్వే దర్శపూర్ణమాససాధారణ్యేనాఽఽమ్నాతః। విశేషస్తు దర్శయాగే పూర్వేద్యురేవాఽఽమ్నాయతే। తథా సత్యభివాసనవేద్యోః క్రమబోధాత్ప్రాగేవ దార్శికవేదేః పూర్వదినసంబన్ధావగమాత్తదేవ తస్యాః స్థానమితి వేదేరపి తావన్నాస్త్యపకర్షః, తత్ర కుతోఽభివాసనాన్తస్యాఙ్గసమూహత్యాపకర్షః ।।32।।33।।

(సప్తదశే సాంతపనీయాయా అగ్నిహోత్రానుత్కర్షకతాధికరణే సూత్రాణి 30-34)।

సాంతపనీయా తూత్కర్షేదగ్నిహోత్రం సవనవద్వైగుణ్యాత్

।।30।। అవ్యవాయాచ్చ ।।31।। అసంబన్ధాత్తు నోత్కర్షేత్

।।32।। ప్రాపణాచ్చ నిమిత్తస్య ।।33।। సంబన్ధా-

త్సవనోత్కర్షః ।। 34 ।।

సప్తదశాధికరణమారచయతి-

ద్వైవాత్సాంప్తపనీ సాయం ప్రాప్తా చేదగ్నిహోత్రకమ్ ।

ఉత్కర్షతి న వోత్కర్షః పౌర్వాపర్యస్య భావతః ।।34।।

మిన్నప్రయోగప్రాప్తత్వాదగ్నిహోత్రం స్వకాలకే ।

ఇష్టిమధ్యేఽపి హుత్వాఽథ యాగశేషః సమాప్యతామ్ ।।35।।

చాతుర్మాస్యేషు సాకమేధనామకే పర్వాణి సాతపనీష్టిః శ్రూయతే - 'మరుద్భ్యః సాంతపనేభ్యో మాధ్యందినే చరుమ్' ఇతి । తాం చేష్టిం సమాణ్య సాయంకాలేఽగ్నిహోత్రం హూయతే। యది కదాచిద్దైవికాన్మానుషాద్వా ప్రతిబన్ధాత్సేష్టిః సాయముపక్రాన్తా, తదా

సేష్టిరగ్ని హోత్రస్యోత్కర్షమాపాదయతి। కుతః। ఇష్ట్యగ్ని హోత్రయోః పౌర్వాపర్యసద్భావేనేష్టిం సమాప్యైవాగ్ని హోత్రస్యానుష్ఠేయత్వాత్ - ఇతి ప్రాప్తే,

బ్రూమః- ప్రయోగభేదాన్నానయోః శాస్త్రీయః కశ్చిత్క్రమోఽస్తి। సాంతపనీ తు స్వకాలాద్భ్రష్టా। అగ్ని హోత్రస్యాపి తద్భ్రశో నా భూద్ధితీష్టిమధ్యేఽప్యగ్ని హోత్రం స్వకాలేఽనుష్ఠాయ పశ్చాదిష్టిశేషః సమాపనీయః ॥34॥35॥

(అష్టాదశే - ఉక్థానురోధేన షోడశ్యుత్కర్షాధికరణే సూత్రమ్-)।

షోడశీ చోక్థ్యసంయోగాత్ ॥35॥

అష్టాదశాధికరణమారచయతి-

ఉక్థ్యోత్కర్షే షోడశీ నోత్కృష్యేతోత్కృష్యతేఽథవా ।

స్తోత్రకాలాయ నోత్కర్షః పూర్వవత్షోశిగ్రహే ॥36॥

గ్రహం పరాఞ్చముక్థేభ్య ఇత్యఙ్గాఙ్గిత్వమాసనాత్ ।

సస్తోత్రే గ్రహ ఉత్కృష్టే స్తోత్రకాలః ప్రబాధ్యతామ్ ॥37॥

జ్యోతిష్టోమే షోడశిగ్రహం ప్రకృత్య శ్రూయతే - 'తం పరచ్చముక్థేభ్యో నిగృహ్ణాతి' ఇతి। తృతీయసవసే సూర్యాస్తమయాత్ప్రాగేవోక్థ్య గ్రహాస్త్రయో గృహ్యన్తే। తేభ్యః పరస్తాదయం షోడశీ విహితః। యది కదాచిద్దైవాదుక్థ్యగ్రహా అస్తమయాదూర్ధ్వమృత్కృష్యేరన్, తదా తత ఊర్ధ్వం విహితస్యాపి షోడశిగ్రహస్య నాస్త్యుత్కర్షః। కుతః। పూర్వన్యాయేన కాలస్యానుసరణీయత్వాత్।కాలో హ్యేవమామ్నాతః- 'సమయాధ్యుషితే సూర్యే షోడశినః స్తోత్రముపాకరోతి' ఇతి। సమయోఽస్తసమయః, తం ప్రాప్తే సూర్యే స్తోత్రప్రారమ్భకాలః। సోఽయముత్కర్షే సతి బాధ్యేత । తచ్చాయుక్తమ్। పూర్వత్రాగ్ని హోత్రస్య స్వకాలమవాధితుమేవేష్టిమధ్యేఽనుష్ఠానాఙ్గీకారాత్- ఇతి ప్రాప్తే,

బ్రూమః- 'పరాఞ్చమ్' ఇతి శబ్దేన నోక్థ్యేమ్య ఉత్తరకాలః షోడశిగ్రహాఙ్గత్వేన విధీయతే। తతో ముఖ్యస్య గ్రహస్య కాలమవాధితుముపసర్జనస్య స్తోత్రస్య కాలం వాధిత్వా సస్తోత్రో గ్రహ ఉత్క్రష్టవ్యః ॥36॥37॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే పఞ్చమాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః ॥1॥

	అత్ర పాదే	ఆదితః।
అధికరణాని	18	326।

సూత్రాణి 35 851।

(అథ పఞ్చమాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః)।

(ప్రథమే - వాజపేయపశూనాం సర్వేషామేకదోపాకరణాదిధర్మానుష్ఠా-

నాధికరణే, పదార్థానుసమవన్యాయే సూత్రాణి 1-3)।

సంనిపాతే ప్రధానానామేకైకస్య గుణానాం సర్వకర్మ

స్యాత్ ।।1।। సర్వేషాం వైకజాతీయం కృతానుపూర్వత్వాత్ ।।2।।

కారణాదభ్యావృత్తిః ।।3।।

ద్వితీయే పాదే ప్రథమాధికరణమారచయతి-

వాజపేయే కిమేకైకపశౌ సర్వసమాపనమ్ ।

సర్వేషు వైకైకధర్మ ఆద్యః సాహిత్యసిద్ధయే ।। 1 ।।

వచనాత్పశుసాహిత్యం ప్రయోగోక్త్యా తు కల్ప్యతే ।

ధర్మసాహిత్యమేతచ్చ సిద్ధాన్తేఽపి న హీయతే ।। 2 ।।

వాజపేయే సప్తదశసు ప్రాజాపత్యేషు పశుష్వేకైకస్మిన్పశావుపాకరణనియోజనాదిసంస్కారాః సర్వే సమాపనీయాః। తథా సతి- సాఙ్గం ప్రధానం కర్తవ్యమ్- ఇతి ప్రయోగవచనేనావగతం ధర్మాణాం సాహిత్యం సిధ్యతి। చోదకోఽపి ధర్మసాహిత్యం ప్రాపయతి। ప్రకృతావుపాకరణనియోజనాదీనాం సాహిత్యదర్శనాత్। తస్మాత్ - అత్ర కాణ్డానుసమయః, న తు పదార్థానుసమయః- ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- 'సప్తదశ ప్రాజాపత్యాన్పశూనాలభతే' ఇతి వచనాత్పశుసాహిత్యమవగతమ్। తచ్చ ప్రబలమ్। ప్రత్యక్షేణ 'పశూన్' ఇత్యనేనైకశబ్దేన పరికల్ప్యతే। యద్యేకస్మిన్ప్రయోగేధర్మసాహిత్యం న స్యాత్, తదా కతిపయధర్మవైకల్యేన సాఙ్గప్రధానానుష్ఠానవిధిర్నాఽఽపద్యేత- ఇత్యర్థాపత్తిః। చోదకేనాపి వికృతౌ ధర్మసాహిత్యవచనమనుమీయతే। తదుభయం ప్రత్యక్షాత్పశుసాహిత్యవచనాద్దుర్బలమ్। తస్మాత్ 'వైశ్వదేవీం కృత్వా ప్రాజాపత్యైశ్చరన్తి' ఇత్యనేన ప్రత్యక్షవచనేనావగతం పశుసాహిత్యమబాధితుమ్ 'సర్వేషు పశుష్వేకైక ఉపాకరణాదిధర్మః కర్తవ్యః'- ఇత్యేవం పదార్థానుసమయోఽభ్యుపేతవ్యః, న తు కాణ్డానుసమయః। అస్మిన్నపి పక్షే ప్రయోగవచనచోదకాభ్యామవగతం ధర్మసాహిత్యం

న విరుధ్యతే। ఏకస్మిన్నేవ ప్రయోగే కృత్స్నధర్మాణామనుష్ఠితత్వాత్ ।। 1 ।।2 ।।

(ద్వితీయే - సహస్రాశ్వప్రతిగ్రహణస్థలే - ఏకైకస్యైకదా సర్వ-

ధర్మానుష్ఠానాధికరణే కాణ్డానుసమయన్యాయే వా సూత్రమ్ -)।

కారణాదభ్యావృత్తిః ।।3।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

ప్రతిగ్రహే తు బహ్వశ్వే పూర్వన్యాయోఽస్తి వా న వా ।

అస్తి తత్సామ్యతో మైవం పురోడాశస్య శోషతః ।। 3 ।।

'యావతోశ్వాన్ప్రతిగృహ్ణీయాత్తావతో వారుణాంశ్చతుష్కపాలాన్నిర్వపేత్' ఇతి। అత్ర శతసంఖ్యాదియుక్తబహ్వశ్వప్రతిగ్రహే బహుపురోడాశేషూదాహృతప్రత్యక్షవచనేన సాహిత్యం ప్రాప్తమ్। తత్ర పూర్వన్యాయేన సర్వేషు పురోడాశేష్వేకైకోఽధిశ్రయణాదిధర్మోఽనుష్ఠేయః- ఇతి చేత్।

మైవమ్। తప్తేషు కపాలేషు క్రమేణ పురోడాశానధిశ్రిత్య యావతా కాలేన ప్రథమపురోడాశే ద్వితీయసంస్కారం కర్తుమాగచ్ఛతి, తావతాఽసౌ శుష్కో భవతి। తస్మాత్- ఏకైకస్మిన్పురోడాశే కృత్స్నధర్మసమాపనమ్- ఇత్యేవం కాణ్డానుసమయోఽభ్యుపేతవ్యః ।। 3 ।।

(తృతీయే ముష్టికపాలాదీనాం సముదాయానుసమయాధికరణే సూత్రే 4-5)।

ముష్టికపాలావదానాఞ్జనాభ్యఞ్జనవపనపావ-

నేషు చైకేన ।।4।। సర్వాణి త్వేకకార్యత్వా-

దేషాం తద్గుణత్వాత్ ।।5।।

తృతీయాధికరణమారచయతి-

నిర్వాపే తు కిమేకైకముష్టేరస్త్యఙ్గతా న వా ।

అస్త్యేకైకప్రతిష్ఠానాత్కపాలాదిషు తత్సమమ్ ।।4।।

చతురో మిర్వపేన్ముష్టీనితి నిర్వాపసంశ్రయాత్ ।

ఏకైకముష్టేరంశత్వాత్పదార్థత్వం చతుష్టయే ।।5।।

దర్శపూర్ణమాసయోరాగ్నేవాగ్నిషోమీయనిర్వాపయోః శ్రూయతే - 'చతురో ముష్టీన్నిర్వపతి' ఇతి। తత్ర- ఏకైకో ముష్టిర్ముష్ట్యన్తరనైరపేక్ష్యేణ ప్రతితిష్ఠతి- ఇత్యేకైకస్య ముష్టేర్నిర్వాపాఙ్గభూతపదార్థత్వమస్తి। తతో ద్వయోర్నిర్వాపయోః క్రమేణ- ఏకం ముష్టిం నిరుప్య తతో ద్వితీయముష్టిః- ఇత్యేవం విధః పదార్థానుసమయః కర్తవ్యః। ఏవం కపాలోపధానాదిషు యోజనీయమ్। ద్వయోః పురోడాశయోరర్థే క్రమేణ - ఏకం కపాలముపధాయ, పశ్చాద్ద్వితీయమ్- ఉభయత్ర క్రమేణోపధేయమ్ - ఇతి ప్రాప్తే -

బ్రూమః- యది పదార్థత్వం లౌకికం స్యాత్, తర్హ్యేకస్య ముష్టేస్తదస్తు। ఇహ తు - ఏకవిధిగమ్య ఏకః పదార్థః। విధిశ్చ చతుఃసంఖ్యావిశిష్టానేవ ముష్టీన్విదధాతి- ఇతి ముష్టిచతుష్టయమేకః పదార్థః। ఏకముష్టిస్తు తదంశః, న తు పూర్ణపదార్థః। ఏవమ్- ఆగ్నేయపురోడాశే కపాలాష్టకోపధానమేకః పదార్థః। అగ్నీషోమీయే త్వేకాదశకపాలోపధానమ్। ఏవమ్- సర్వత్రైకవిధివిహితస్యైవ పదార్థత్వాన్నాంశానామనుసమయోఽస్తి ॥ 4 ॥ 5 ॥

(చతుర్థే - అవదానస్య ప్రదానాన్తానుసమయాధికరణే సూత్రమ్ -)।

సంయుక్తే తు ప్రక్రమాత్తదఙ్గం స్యాదితరస్య తదర్థత్వాత్ ॥ 6 ॥

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

అవదానేఽనుసమయో హోమాన్తే వాఽవదానకే ।

పదార్థత్వం విధేయత్వాసేనానుసమయస్తతః ॥6॥

అవద్యతిః ప్రదానాన్తోఽవదానస్య తదర్థతా ।

అతోఽనుసమయస్తత్ర హోమాన్తాన్న తు కేవలాత్ ॥7॥

దర్శపూర్ణమాసయోః- 'ద్విర్హవిషోఽవద్యతి' ఇత్యేకేన విధినా విహితత్వాద్ద్విసంఖ్యావిశేష్టమవదానమేకః పదార్థః। తత స్తేనావదానమాత్రేణానుసమయః కార్యః। ఆగ్నేయస్య ద్విరవదానం కృత్వా తద్ధోమాత్ప్రాగేవాగ్నీషోమీయస్య ద్విరవదానమ్- ఇతి ప్రాప్తే -

బ్రూమః- అవదానం హోమపర్యన్తమేకః పదార్థః। హోమస్యావదానమన్తరేణానుపపత్తౌ హోమవిధినైవాఽఽక్షిప్తం హోమార్థమవదానమ్। అత ఏవ 'చతురవత్తం జుహోతి' ఇత్యేకేన విధినా సావదానక ఏకో హోమపదార్థో విహితః। ఉపస్తరణాభిధారణాభ్యాం సహ యచ్చతుర్తరవత్తమ్, తస్మిన్హవిర్విషయమవదానద్విత్వం విధాతుమ్ 'ద్విర్హవిషోఽవద్యతి' ఇత్యుచ్యతే। తతో హోమాన్తస్యావదానస్యైకపదార్థత్వాదాగ్నేయమవదాయ హుత్వా పశ్చాదగ్నీషోమీయావదానమిత్యనుసమయః ॥6॥7॥

(పఞ్చమే - అఞ్జనాదేః పరివ్యాణాన్తానుసమయాధికరణే సూత్రాణి 7-9)।

వచనాత్తు పరివ్యాణాన్తమఞ్జనాది స్యాత్ ॥7॥ కా-

రణాద్వాఽనవసర్గః స్యాద్యథా పాత్రవృద్ధిః ॥8॥ న వా

శబ్దకృతత్వాన్న్యాయమాత్రమితరదర్థాత్పాత్రవివృద్ధిః ॥9॥

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

యూపాఞ్జనాదిరేవైకః సంఘో వాఽనుసమీయతే ।

ఏకైకః పూర్వవన్మైవం వచనాత్కాణ్డసంగతేః ।।8।।

జ్యోతిష్టోమేఽగ్నీషోమీయపశౌ- యూపస్య ఘృతేనాఞ్జనముచ్ఛ్రయణమ్, అవటస్య సమూహనమ్, యూపమూలస్య పరిబృంహణమ్, మధ్యే రశనయా పరివ్యాణమ్, ఇత్యేతే పదార్థా ఆమ్నాతాః । తే చైకయూపపక్షే తథైవ కర్తవ్యాః। ఏకయూపస్య చ వికల్పః శ్రూయతే- 'ఏకయూపో వైకాదశినీ వాఽన్యేషాం యజ్ఞానాం యూపా భవన్తి, ఏకవింశిన్యశ్వమేధస్య' ఇతి। తత్ర బహురూపేష్వఞ్జనాదిరేకైకః పదార్థః ప్రాజాపత్యపశూపాకరణాదివదను సమేతవ్యః- ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- 'అఞ్జనాదిపరివ్యాణాన్తం యజమానో యూపం నావసృజేత్' ఇతి వచనేనయజమానస్య యూపత్యాగనిషేధోఽఞ్జనాదికాణ్డస్యాను సమయే సత్యుపపద్యతే। తస్మాన్నాత్ర పదార్థానుసమయః ।।8।।

(షష్ఠే దైవతాద్యవదానేషు పదార్థానుసమయాధికరణే సూత్రాణి 10-12)।

పశుగణే తస్య తస్యాపవర్జయేత్పశ్వేకత్వాత్ ।।10।। దైవ-

తైర్త్వైకకర్మ్యాత్ ।।11।। మన్త్రస్య చార్థవత్త్వాత్ ।।12।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

కిం దైవాద్యవదానేషు కాణ్డానుసమయోఽథవా ।

ఏకానుసమయోఽస్త్వాద్యః ప్రకృతౌ తస్య దర్శనాత్ ।।9।।

పశ్వైక్యాత్ప్రకృతౌ సోఽస్తు వికృతౌ తద్బహుత్వతః ।

సజాతీయపదార్థానుసమయోఽనన్తరత్వతః ।।10।।

అగ్నీషోమీయపశౌ శ్రూయతే-'దైవతాన్యవదాయ న తావత్యేవ హోతవ్యమ్' సౌవిష్టకృతాన్యవద్యతి। సౌవిష్టకృతాన్యవదాయ న తావత్యేవ హోతవ్యమ్, ఇడాన్యయద్యపి' ఇతి। తత్ర- ప్రధానదేవతార్థాని, స్విష్టకృదర్థాని, ఇడాభక్షణార్థాని చ, ఇతి వివిధాన్యవదానాని। తాని చ తేనైవ క్రమేణానుష్ఠీయన్తే। ప్రాజాపత్యేషు సప్తదశసు పశుషు తాని చోదకప్రాప్తాని। తత్ర తేషాం త్రివిధానామవదానానాం కాణ్డమేకైకస్మిన్పశావనుసమేతవ్యమ్। తథా సతి ప్రకృతిసాదృశ్యలాభాత్- ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- ప్రకృతౌ పశ్వే నుసమయప్రసక్త్యభావాదస్తు కాణ్డానుష్ఠానమ్। ఇహ తు పదార్థానుసమయో

దానరూపమేకం పదార్థే సర్వేషు పశుషు సంపాద్య పశ్చాత్సౌవిష్టకృతావదానమ్। తచ్చ సర్వేషు కృత్వా పశ్చాదైడావదానమ్। ఏవం చ సత్యుపాకరజాదిష్వివ పశూనాం

సాహిత్యమవాధితం భవతి। తతః పశ్వానన్తర్యాయ సజాతీయో ద్రైవావదానరూపో యః పదార్థః స ఏవ సర్వేషు

పశుష్వనుసమేతవ్యః ।।9।।10।।

(సప్తమే నానాబీజేష్టావులూఖలాదీనాం తన్త్రతాధికరణే సూత్రాణి 13-15)।

నానాబీజేష్వేకములూఖలం విభవాత్ ।।13।। వివృద్ధిర్వా

నియమాదానుపూర్వ్యస్య తదర్థత్వాత్ ।।14।। ఏకం వా త-

ణ్డులభావాద్ధన్తేస్తదర్థత్వాత్ ।।15।।

సప్తమాధికరణమారచయతి-

నానాబీజేషు నానాత్వములూఖల ఉతైకతా ।

అజినాస్తరణాదీనాం భిన్నత్వాత్స్యాదనేకతా ।।11।।

స్తరణాదౌ తణ్డులాన్తే పదార్థైక్యాదనుక్రమాత్ ।

ఉలూఖలైక్యం నీవారశ్యామాకాదిష్వవస్థితమ్ ।।12।।

రాజసూయే నానాబీజేష్టిరామ్నాతా- నానాబీజేష్టిరామ్నాతా- 'అగ్నయే గృహపత్రయే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపతి కృష్ణానాం వ్రీహిణాత్' 'సోమాయ వనస్పతయే శ్యామాకం చరుమ్' ఇత్యాది। తత్ర తేషాం బీజానామవఘాతాయాజినాస్తరణాదయశ్చోదకేనాతిదిష్టాః। కృష్ణాజినాస్తరణముపర్యులూఖలస్థాపనమ్। తత్ర బీజావాపోఽబఘాతః శూర్పేణ పరావపణం కణేభ్యస్తణ్డులానాం వివేచనమ్। తే చైతే కృష్ణాజినాస్తరణాదయః పృథగ్విధిభిర్విహితత్వాద్భిన్నాః పదార్థాః। తతో నానాబీజేషు కృష్ణాజినాస్తరణమనుసమేతవ్యమ్। తథా సతి యావత్యో బీజజాతయస్తావన్తి కృష్ణాజినాని। తద్వదులూఖలస్యాప్యనేకత్వమ్ - ఇతి ప్రాప్తే,

బ్రూమః- 'వ్రీహీనవహన్తి' ఇతి విహితోఽవఘాత ఏకః పదార్థః। స చ కృష్ణాజినాస్తరణాదితణ్డులనిష్పత్త్యవసానః। తం చ పదార్థం కృష్ణవ్రీహిష్వనుష్ఠాయ శ్యామాకేషు స ఏవ పదార్థోఽనుష్ఠేయః। తథా సత్యనుక్రమేణైకమేవోలూఖలం సర్వేషు బీజష్వన్వేతుం శక్నోతి। తత ఉలూఖలకృష్ణాజినాదీనాం నాస్త్యనేకత్వమ్ ।।11।।12।।

(అష్టమే- అగ్నీషోమీయపశౌ ప్రయాజానుయా దాధికరణే సూత్రమ్-)।

వికారే త్వనుయాజానాం పాత్రభేదా త్ ।।16।।

అష్టమాధికరణమారచయతి-

ప్రయాజానుయాజసిద్ధ్యై పాత్రైక్యముత భిన్నతా ।

ఏకోపభృద్ద్వయోరర్థే దృష్టాఽతో వికృతౌ తథా ।।13।।

వికృతౌ పాత్రభేదోఽస్తు శుద్ధాజ్యపృషదాజ్యయోః ।

ఏకపాత్రే గ్రహాశక్తేర్ధ్వైక్యం ప్రకృతౌ ద్వయోః ।।14।।

అగ్నీషోమీయపశౌ ప్రయాజానుయాజసాధనద్రవ్యం ధారయితుమేకమేవ పాత్రం కర్తవ్యమ్। కుతః। ప్రకృతాదుభయార్థస్యాఽఽజ్యస్యైకయై వోపభృతా ధృతత్వేన వికృతావపి తదతిదేశాత్ - ఇతి ప్రాప్తే,

బ్రూమః- ప్రకృతివత్కేవలేనాఽఽజ్యేన ప్రయాజా ఇజ్యన్తే । అనుయాజాస్తు పృషదాజ్యేన యష్టవ్యాః । 'పృపదాజ్యేనానుయాజామన్యజతి' ఇతి తద్విధానాత్। పృషదాజ్యం నామ దధిమిశ్రమాణ్యమ్। నహి శుద్ధమిశ్రయోరేకేన పాత్రేణ ధారణం

భవతి। తస్మాత్ - అత్ర పృఖక్పాత్రమ్ ।।13।।14।।

(నవమే నారిష్ఠహోమస్యోపహోమపూర్వతాధికరణే, నారిష్ఠన్యాయే, సూత్రాణి 17-20)।

ప్రకృతేః పూర్వోక్తత్వాదపూర్వమన్తే స్యాన్న హ్యచోదితస్య

శేషామ్నాతమ్ ।।17।। ముఖ్యానన్తర్యమాత్రేయః, తేన

తుస్యశ్రుతిత్వాదశబ్దత్వాత్ప్రాకృతానాం వ్యవాయః స్యాత్

।।18।। అన్తే తు బాదరాయణస్తేషాం ప్రధానశబ్ద-

త్వాత్ ।।19।। తథా చాన్యార్థదర్శనమ్ ।।20।।

నవమాధికరణమారచయతి-

నక్షత్రేష్ట్యుపహోమాః కిం నారిష్ఠేభ్యః పురా న వా ।

ప్రత్యక్షపాఠాన్ముఖ్యస్య సామీప్యాయాస్తు పూర్వతా ।।15।।

ప్రాకృతే ప్రథమో బోధో వైకృతే చరమస్తతః ।

నారిష్ఠహోమాః పూర్వం స్యురుపహోమాస్తు పృష్ఠతః ।।16।।

అగ్న్యాదిదేవతాయుక్తానాం కృత్తికాదినక్షత్రాణామిష్టయః కామ్యా విహితాః- 'అగ్నయే కృత్తికాభ్యః పురోడాశమష్టాకపాలమ్' ఇత్యాదయః। తత్ర ప్రధానహోమాః 'అగ్నిర్నః పాతుం కృత్తికాః' ఇత్యాదియాజ్యానువాక్యాపురః సరం హూయన్తే। తత్రోపహోమా ఏవమామ్నాతాః- 'సోఽత్ర జుహోతి, - అగ్నయే స్వాహా, కృతికాభ్యః స్వాహా, అమ్బాయై స్వాహా, దులాపై స్వాహా' ఇతి। నారిష్ఠహోమాశ్చ చోదకేన ప్రాప్తాః। 'దశ తే తనువో యజ్ఞ యజ్ఞియాః'

ఇత్యాదిభిర్మన్త్రైరాజ్యాహుతయో నారిష్ఠహోమాః। ఏతేభ్యో నారిష్ఠహోమేభ్యః పూర్వముపహోతాః కర్తవ్యాః। కుతః। 'అష్టాకపాలం నిర్వపేత్' 'సోఽత్ర జుహోతి' ఇతి ప్రత్యక్షపాఠేన ముఖ్యసామీప్యముపహోమానాం ప్రతీయతే। తచ్చాతిదిష్టైర్నారిష్ఠహోమైర్వ్యవధానే బాధ్యేత। తస్మాదుపహోమానాం పూర్వత్వమ్ - ఇతి ప్రాప్తే,

బ్రూమః- నక్షత్రేద్విరూపా వికృతిర్విధీయమానా స్వోపకారకమఙ్గజాతమపేక్షతే। తదా చోదకః ప్రాకృతం నారిష్ఠహోమాదికమఙ్గం బోధయతి। ప్రత్యక్షవాక్యం తు వైకృతముపహోమాదికమ్। తయోర్మధ్యే క్లృప్తోపకారతయా నారిష్ఠహోమాద్యఙ్గత్వం సహసా బుధ్యతే। ఉపహోమాద్యఙ్గతా తూపకారే కల్పితే పశ్చాద్బుధ్యతే। తతః ప్రధానప్రత్యాసత్త్యా నారిష్ఠహోమాః పూర్వమనుష్ఠేయాః। ఉపహోమాః పశ్చాదనుష్ఠేయాః ।।15।।16।।

(దశమే విదేవనాదీనామభిషేకపూర్వతాధికరణే సూత్రమ్-)।

కృతదేశాత్తు పూర్వేషాం స దేశః స్యాత్తేన ప్రత్యక్షసంయోగా-

న్న్యాయమాత్రమితరత్ ।।21।।

దశమాధికరణమారచయతి-

అభిషేచ్యప్రాకృతాఙ్గసమాప్తౌ దేవనాదికమ్ ।

మధ్యే వా పూర్వవత్సర్వసమాప్తౌ దేవనాదయః ।।17।।

అభిషేకోఽపకృష్టోఽస్మాత్పూర్వే ప్రత్యక్షపాఠతః ।

దేవనాద్యాస్తతో మధ్యే మాహేన్ద్రస్తోత్రతః పురా ।।18।।

రాజసూయే సోమయాగస్యాభిషేచనీయస్య సంనిధౌ విదేవనశౌనఃశేపాఖ్యానాభిషేకాః క్రమేణాఽఽమ్నాతాః। తత్ర అభిషేచనీయే చోదకప్రాప్తమఙ్గజాతం నారిష్ఠన్యాయేన ప్రథమం సమాప్య పశ్చాద్విదేవనాదయః కార్యాః- ఇతి ప్రాప్తే,

బ్రూమః- 'మాహేన్ద్రస్తోత్రం ప్రత్యభిషిచ్యతే' ఇతి వాక్యేన తస్య సోమయాగస్య మధ్యేఽభిషేకోఽపకృష్టః। అభిషేకాత్పూర్వభావిత్వం విదేవనాదీనాం ప్రత్యక్షపాఠప్రాప్తమ్। తతో మాహేన్ద్రస్తోత్రాదపి పూర్వస్మిన్కాలే ప్రయాజాఘారవద్విదేవనాదీనామపకర్షః కర్తవ్యః ।।17।।18।।

(ఏకాదశే సావిత్రహోమాదీనాం దీక్షణీయపూర్వప్రయోగాధికరణే సూత్రమ్)।

ప్రాకృతాచ్చ పురస్తాద్యత్ ।।22।।

ఏకాదశాధికరణమారచయతి-

చయనే దీక్షణీయాది సావిత్రాద్యథవా పురా ।

ప్రాకృతత్వాదిహాఽఽద్యః స్యాదన్త్యః ప్రత్యక్షపాఠతః ।।19।।

అగ్నిచయనే 'సావిత్రాణి జుహోతి' ఇతి సావిత్రహోమ ఆమ్నాతః। తతో మహతా ప్రబన్ధేనోఖాసంభరణాదికమామ్నాయ పశ్చాత్

'ఆగ్నావైష్ణవమేకాదశకపాలం నిర్వపేద్దీక్షిష్యమాణః' ఇత్యాదినా దీక్షణీయాదికమామ్నాతమ్। తత్ర దీక్షణీయాదికం ప్రకృతౌ క్లృప్తోపకారతయా

శీఘ్రం బుద్ధ్యమానత్వాత్సావిత్రహోమాదిభ్యః పూర్వమనుష్ఠేయమ్ - ఇతి చేత్।

మైవమ్। ప్రత్యక్షపాఠేన క్రమావగమాత్। చోదకప్రాప్తస్యాపి దీక్షణీయాదేరగ్నికాణ్డే సావిత్రాదిభ్య ఊర్ధ్వం పునః పాఠాత్సావిత్రాది ష్వనుష్ఠితేషు పశ్చాదనుష్ఠానం కార్యమ్ ।।12।।

(ద్వాదశే యజమానసంస్కారాణాం రుక్మప్రతిమోకాత్పూర్వభావితాధికరణే సూత్రమ్-)।

ద్వాదశాధికరణమారచయతి-

చయనే రుక్మభృత్యాదిః పురోత స్వామిసంస్కృతిః ।

పాఠాదాద్యోఽన్తిమః క్లృప్తక్రమాత్పరస్య న క్షతిః ।। 20 ।।

అగ్నిచయనే దీక్షణీయాదేరుర్ధ్వం రుక్మధారణమామ్నాతమ్। కణ్ఠే ధృతః సన్నురసిలమ్బమానః సౌవర్ణ ఆభరణవిశేషో రుక్మశబ్దార్థః। ఉఖాస్థితోఽగ్నిః శిక్యేఽవస్థాపితః కణ్ఠే ధార్యమాణ ఉరఃప్రదేశం యథా న దహతి తథా వ్యవధాయకత్వేన తద్ధారణమ్। అత ఏవ బ్రాహ్మణమ్ - 'రుక్మమన్తరం ప్రతిముఞ్చతేఽమృతమేవ మృత్యోరన్తర్ధత్తే' ఇతి। యజమానసంస్కారాశ్చ వపనాదయః ప్రకృతౌ దీక్షణీయానన్తరభావిన ఇహ చోదకేన ప్రాప్తాః। తేభ్యః పూర్వమేవ రుక్మప్రతిమోకః కార్యః। తస్య ప్రత్యక్షపాఠాత్సావిత్రాదిషు తస్యాఽఽదృతత్వాత్ - ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। యజమానసంస్కారాణాం దీక్షణీయానన్తర్యం ప్రకృతౌ క్లృప్తమ్। రుక్మస్య తు పాఠేన తత్కల్పనీయమ్। తస్మాత్సంస్కారాః పూర్వభావినః। న చ సావిత్రదృష్టాన్తో యుక్తః। దీక్షణీయాయా ఇవ సంస్కారాణాం రుక్మప్రతిమోకాదూర్ధ్వం పునః పాఠాభావాత్। న చ దీక్షణీయానన్తర్యే బాధితే రుక్మప్రీతమోకపాఠవైయర్థ్యమ్। స్వరూపబోధనేన చరితార్థత్వాత్ । తతో రుక్మప్రతిమోకః పశ్చాత్కార్యః ।।20।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే పఞ్చమా-

ధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః ।।2।।

అత్ర పాదే ఆదితః।

అధికరణాని 12 338।

సూత్రాణి 23 874।

(అథ పఞ్చమాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః)

(ప్రథమే ప్రయాజాదీనామేకాదశాదిసంఖ్యాయాః సర్వసంపాద్యతా-

ధికరణే సూత్రే 1-2)।

వివృద్ధిః కర్మభేదాత్పృత్రదాజ్యవత్తస్య తస్యోపదిశ్యేత

॥1॥ అపి వా సర్వసంఖ్యత్వాద్వికారః ప్రతీయేత ॥2॥

తృతీయపాదే ప్రథమాధికరణమారచయతి-

ఏకాదశ ప్రయాజాః కిం ప్రత్యేకం స్యాదుతాన్యథా ।

సంఖ్యావృద్ధిరిహాఽఽద్యోఽస్తు ప్రతిముఖ్యం గుణో యతః ॥ 1 ॥

ప్రత్యేకం సముదాయే వా స్వరూపేణ న సిధ్యతి ।

సంఖ్యావృద్ధిః ప్రయోగాత్తు సాఽఽవృత్త్యా సంభవిష్యతి ॥ 2 ॥

అగ్నీషోమీయపశౌ శ్రూయతే - 'ఏకాదశ ప్రయాజాన్యజన్తి' ఇతి। తత్ర చోదకప్రాప్తేషు పఞ్చసు ప్రయాజేష్వేకైకస్యేయమేకాదశత్వసంఖ్యా యుక్తా । కుతః। ప్రయాజానుద్దిశ్య సంఖ్యాగుణే విహితే సతి ప్రతిప్రధానం గుణస్యాభ్యుపేయత్వాత్ - ఇతి ప్రాప్తే, -

బ్రూమః- నహ్యేకైకస్య ప్రయాజస్య స్వరూపమాత్రేణైకాదశత్వసంఖా సంపాదయితుం శక్యా। నాపి పఞ్చప్రయాజసముదాయస్య స్వరూపే

సాఽస్తి। తస్మాత్- ప్రయోగద్వారా సంపాదనీయా। ప్రయోగస్య చాఽఽవర్తయితుం శక్యత్వాత్। పఞ్చ ప్రయాజాన్ద్విరావర్త్య పునరపి చరమప్రయాణే సకృదావర్తితే సత్యేకాదశత్వసంఖ్యా సంపద్యతే ॥ 1 ॥ 2 ॥

(ద్వితీయే ప్రథమోపసత్రయస్య స్వస్థానావృత్త్యధికరణే సూత్రమ్-)।

స్వస్థానాత్తు వివృద్ధ్యేరన్కృతానుపూర్వ్యత్వాత్ ॥ 3 ॥

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

ఆవృత్తిరుపసత్స్వేషా సంఘస్యైకైకగాఽథవా ।

త్రిరధ్యాయం పఠేత్యాదావివ స్యాత్సముదాయగా ।। 3 ।।

ప్రథమా మధ్యమాఽన్త్యేతి ప్రాకృతక్రమసిద్ధయే ।

ఏకైకస్యా ద్విరభ్యాసే షట్సంఖ్యాఽపి ప్రసిధ్యతి ।। 4 ।।

అగ్నౌ శ్రూయతే- 'షడుపసదః' ఇతి। తత్ర చోదకప్రాప్తానాం తిసృణాముపసదాం పూర్వన్యాయేనాఽఽవృత్త్యా షట్సంఖ్యా సంపాదనీయా । సా చాఽఽవృత్తిర్దణ్డకలితవత్సముదాయస్య యుక్తా। యథా దణ్డేన భూప్రదేశం సంమిమానః పురుష ఆమూలాగ్రం కృత్స్నం దణ్డం పునః పునః పాతయతి, న తు దణ్డస్య ప్రత్యవయవం పృథగావృత్తిం కరోతి। యథా 'త్రివారం రుద్రాధ్యాయం జపతి' ఇత్యత్ర కృత్స్న ఏవాధ్యాయ ఆవర్త్యతే, న త్వధ్యాయైకదేశ ఏకైకోఽనువాకః పృథగేవ త్రిః పఠ్యతే, తథా త్రిసృణాముపసదాం సముదాయ ఆవర్తనీయః- ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। ప్రాకృతక్రమబాధప్రసఙ్గాత్। ప్రకృతౌ హి దీక్షానన్తరభావిని దినే హోతవ్యా ప్రథమోపసత్ । తత ఊర్ధ్వదినే ద్వితీయా । తత ఊర్ధ్వదినే తృతీయా। తా ఏతాః సకృదనుష్ఠాయ పునరుపరితనదినేఽనుష్ఠీయమానాయాః ప్రథమాయాః ప్రథమాత్వమపైతి, చతుర్థీత్వమాయాతి। తస్మాత్- ప్రాకృతక్రమసిద్ధయే ప్రథమాం దినద్వయేఽభ్యస్య తతో ద్వితీయాం ద్విరభ్యస్యేత్- ఇత్యేవం స్వస్థానవివృద్ధ్యా తాసామావృత్తిః కార్యా। న చాధ్యయదృష్టాన్తో యుక్తః। అనువాకసముదాయస్యైబాధ్యాయత్వాత్। అధ్యాయస్యైవ చాఽఽవృత్తివిధానాత్। న త్విహ సముదాయస్యోపసత్త్వ మస్తి। తస్మాత్- ప్రత్యేకముపతదావర్తనీయా । అనేన న్యాయేన ప్రయాజానామేకాదశత్వసిద్ధయే స్వస్థానవివృద్ధావుత్తమః ప్రయాజస్త్రిరమ్యతనీయః ।। 3 ।। 4 ।।

(తృతీయే సామిధేనీష్వాగన్తూనామన్తే నివేశాధికరణే సూత్రాణి 4-6)।

సమిధ్యమానవతీం సమిద్ధవతీం చాన్తరేణ ధ్వాయ్యాః స్యుర్ద్యా-

బాపృథివ్యోరన్తరాలే సమర్థణాత్ ।।4।। తచ్ఛబ్దో వా ।।5।।

ఉష్ణిక్కకుభోరన్తే దర్శనాత్ ।।6।।

తృతీయాధికరణమారచయతి-

సామిధేన్యేకవింశత్యామాగన్తోర్మధ్యతః స్థితిః ।

అన్తే వా మధ్యతో ధాయ్యాశబ్దితానాం తథేక్షణాత్ ।।5।।

ఇధ్యమానేద్ధవత్యోస్తా మధ్యే ధాయ్యా బిధానతః ।

ఆగన్తూనామధాయ్యానాం నివేశోఽన్తే హి యుజ్యతే ।।6।।

దర్శపూర్ణమాసయోః స్త్రామిధేనీషు శ్రూయతే- 'ఏకవింశతిమనుబ్రూయాత్ర్పతిష్ఠాకామస్య' ఇతి। తత్ర పఠితాః సామిధేన్య ఋచ ఏకాదశైవ। 'త్రిః ప్రథమామన్వాహ, త్రిరుత్తమామ్' ఇతి విధానాదావృత్త్యా పఞ్చదశ సంపద్యన్తే। అవశిష్టానాం షణ్ణామృచాం దశతయీపఠితానామాగమేన సంఖ్యాపూరణం వక్ష్యతే। తస్య చాఽఽగన్తోర్మన్త్రస్య సామిధేనీనాం శ్రూయమాణానాం మధ్యే నివేశో యుక్తః। కుతః। ధాయ్యాశబ్దోదితానామాగన్తూనాం మన్త్రాణాం మధ్యే నివేశదర్శనాత్- ఇతి చేత్।

మైవమ్। ధాయ్యానాం మధ్యదేశస్య విహితత్వాత్। 'ఇయం వై సమిధ్యమానవతీ, అసౌ సమిద్ధవతీ, పదన్తరా తద్ధాయ్యా' ఇతి శ్రూయతే। పఠితాస్వేకాదశసు సామిధేనీషు 'సమిధ్యమానో అధ్వరే' ఇత్యసావృగష్టమీ। 'సమిద్ధో అగ్న ఆహుత'- ఇత్యసౌ నవమీ। తయోర్మధ్యం ధాయ్యానాం స్థానమ్। ధాయ్యాత్వం చ న సర్వేషామాగన్తుమన్త్రాణామ్, కింతు కేషాంచిదేవ। 'పృథుపాజవత్యౌ ధాయ్యే' ఇత్యాదివిశేష విధానాత్। 'పృథుపాజా అమర్త్యః' ఇత్యాదికమృగ్ద్వయమిత్యర్థః। న చ ధాయ్యానామివేతరేషామాగన్తూనాం మన్త్రాణాం పఠితసామిధేనీక్రమవిచ్ఛేదేన మధ్యే నివేశాయ కించిత్ర్పమాణమస్తి। తస్మాత్- ఆగన్తూనామన్తే నివేశః ।।5।।6।।

(చతుర్థే బహిష్పవమాన ఆగన్తూనాం పర్యాసోత్తరకాలతాధికరణే సూత్రాణి 7-12)।

స్తోమవివృద్ధౌ బహిష్పవమానే పురస్తాత్పర్యాసాదాగన్తవః

స్యుస్తథా హి దృష్టం ద్వాదశాహే ।।7।। పర్యాస ఇతి

చాన్తాఖ్యా ।।8।। అన్తే వా తదుక్తమ్ ।।9।। వచ-

నాత్తు ద్వాదశాహే ।।10।। అతద్వికారశ్చ ।।11।।

తద్వికారేఽప్యపూర్వత్వాత్ ।।12।।

చుతుర్థాధికరణమారచయతి-

స్తోమవృద్ధౌ కిమాగన్తోర్మధ్యేఽన్తే వాఽస్తు మధ్యతః ।

ద్వాదశాహవదన్యత్ర మధ్యానుక్తేర్న మధ్యతః ।।7।।

ఇదమామ్నాయతే- 'ఏకవింశేనాతిరాత్రేణ ప్రజాకామం యాజయేత్, త్రిణవేనౌజస్కామమ్। త్రయస్త్రింశేన ప్రతిష్ఠాకామమ్' ఇతి। తత ప్రకృతౌ బహిష్పవమానస్తోత్రే త్రయస్తృచా భవన్తి 'ఉపాస్మై గాయతా నరః'- ఇత్యాదిరేకః, 'దవిద్యుతత్యా రుచా'- ఇత్యాదిర్ద్వితీయః, 'పవమానస్య'- ఇత్యాదిస్తృతీయః। తేషు త్రిషు తృచేషూర్ధ్వగానేన త్రివృత్స్తోమో భవతి । న త్వత్ర పఞ్చదశసప్తదశస్తోమానామివాఽఽవృత్తగాన మస్తి। స చ బహిష్పవమానో వికృతావతిరాత్రే చోదకేన ప్రాప్తః। తత్ర త్రివృత్స్తోమం బాధితుమేకవింశాదిస్తోమా విహితాః। బహిష్పవమాన ఆవృత్తగానే మానాభావాత్। త్రిషు

తృచేష్వవస్థితాభిర్నవభిర్ఋగ్భిరేకవింశస్తోమపూరణాభావాత్। తత్పూరణాయ చత్వారస్తృచా ఆగమయితవ్యాః। త్రిణవస్తోమపూరణాయ షట్తృచాః। త్రయస్త్రింశస్తోమపూరణాయాష్టౌ తృచాః ఋగాగమనం చోపరిష్టాద్వక్ష్యతే। తేషాం చాఽఽగన్తూనాం మన్త్రాణాం ప్రాకృతబహిష్పవమానమధ్యే నివేశః కార్యః। కుతః। ద్వాదశాహే తద్దర్శనాత్- ఇతి ప్రాప్తే,

బ్రూమః- ద్వాదశాహే హి వచనమేవమామ్నాయతే- 'స్తోత్రియానురూపౌ తృచౌ భవతః, వృషణవన్తస్తృచా భవన్తి, తృచ ఉత్తమః పర్యాసః' ఇతి। అయమర్థః- ప్రాకృతానాం బహిష్పవమానగతానాం త్రయాణాం తృచానాం స్తోత్రీయః, అనురూపః, పర్యాసశ్చేతి త్రీణి నామాని। అత్ర చోదకాగతయోరనురూపపర్యాసయోస్తృచయోర్మధ్యే వృషణ్వచ్ఛబ్దయుక్తాస్తృచాః కర్తవ్యాః- ఇతి। న చైవమతిరాత్రే మధ్యనివేశనాయ వచనమస్తి। తస్మాత్- క్లృప్తక్రమమవాధితుమానన్తూనామన్తే నివేశః ।।7।।

(పఞ్చమే బహిష్పవమాన ఏవాఽఽగన్తూనాం సామ్నాం మధ్యే

నివేశాధికరణే సూత్రే 13-14)।

అన్తే తూత్తరయోర్దధ్యాత్ ।। 13 ।। అపి వా

గాయత్రీబృహత్యనుష్టుప్సు వచనాత్ ।। 14 ।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

ఆర్భవే సామ్న ఆగన్తోరన్తే మధ్యేఽథవాఽగ్రిమః ।

పూర్వవత్త్రీణి యజ్ఞస్యేత్యుక్త్యా మధ్యే నివేశనమ్ ।।8।।

పూర్వోదాహృతేఽతిరాత్రే మాధ్యందినార్భవబహిష్పవమానయోశ్చోదకప్రాప్తౌ పఞ్చదశ-సప్తదశస్తోమౌ బాధితుమేకవింశాదివివృద్ధస్తోమో వచనాదనుష్ఠీయతే। తత్ర బహిష్పవమానబట్టగాగమనం న భవతి, కింతు - స్తామాగమనేన స్తోమపూరణమ్- ఇతి దశమే వక్ష్యతే। తస్య చాఽఽగన్తోః సామ్నః పూర్వోక్తామామృచామివాన్తే నివేశాత్పఠితానాం తృచానాం మధ్యే తత్సామ చరమే తృచే గాతవ్యమ్ - ఇతి ప్రాప్తే, -

బ్రూమః- 'త్రీణి హ వై యజ్ఞస్యోదరాణి- గాయత్రీ, బృహతీ, అనుష్టుప్ చ । అత్ర హ్యేవాఽఽవపన్తి, అత ఏవోద్వపన్తి' ఇతి హే విశేష ఆమ్నాయతే। అయమర్థః- స్తోమస్య వివృద్ధయే సామ్న ఆవాపః క్రియతే। హ్రాసాయ చోద్వాపః। తావుభావావాపోద్వాపౌ గాయత్ర్యాదిష్వేవ, నాన్యత్ర- ఇతి। 'ఉచ్చా తే జాతమన్ధసః- ' ఇత్యేవ నాధ్యందినపవనానస్యాఽఽద్యస్తృచః। 'స్వాదిష్ఠయా'- ఇత్యేష ఆర్భవపవమానస్య। తావుభౌ గాయత్రీచ్ఛన్దస్కౌ, తయోరావాపః। న తు త్రిష్టుబ్జగతీచ్ఛన్దస్కయోరన్యయోస్తృచయోః సామాఽఽవపనీయమ్।।8।।

(షష్ఠే గ్రహేష్టకాదీనాం క్రత్వగ్నిశేషతాధికరణే సూత్రే 15-16)।

గ్రహేష్టకమౌపానువాక్యం సవనచితిశేషః స్యాత్ ।।15।।

క్రత్వగ్నిశేషో వా చోదితత్వాదచోదనానుపూర్వస్య ।।16।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

అదాభ్యగ్రహచిత్రిణ్యావఙ్గే కిం సవనే చితౌ।

యాగేఽగ్నౌ వాఽత్ర దృష్టత్వాదాద్య ఆవర్త్యతాం తతః ।।9।।

యాగాగ్న్యోః ఫలవత్త్వేనానారభ్యోక్తే తదఙ్గకే।

సవనే సవనే తస్మాన్నైవాఽఽవృత్తిశ్చితౌ చితౌ ।।10।।

అనారభ్య శ్రూయతే- 'యోఽదాభ్యం గృహీత్వా సోమాయ యజతే' ఇతి, 'చిత్రిణీరుపదధాతి' ఇతి చ । తత్ర గ్రహాణాం సవననిష్పాదకత్వం ప్రత్యక్షేణ దృష్టమ్। అదాభ్యగ్రహస్యాపి సవననిష్పాదకతయా సవనాఙ్గత్వే సతి ప్రతిసవనమదాభ్య ఆవర్తనీయః। తథేష్టకాభిశ్చితినిష్పత్తిదర్శనాచ్చిత్రిణీనామిష్టకానాం చిత్యఙ్గత్వే సతి ప్రతిచయనం చిత్రిణీనామావృత్తిః- ఇతి ప్రాప్తే, -

బ్రూమః- సోమయాగః ఫలవాన్, న తు సవనమ్। తథైవాగ్నిః ఫలోపేతః, న తు చితిః। తత్రానారభ్యాధీతస్య వాక్యాత్సంబన్ధః

ఫలవత్యేవ యుక్త ఇతి సవనచయనే ప్రత్యనఙ్గత్వాన్నాస్తి తయోరావృత్తిః ।।9।।10।।

(సప్తమే చిత్రిణ్యాదీనాం మధ్యమచితావుపధానాధికరణే సూత్రాణి 17-19)।

అన్తే స్యురవ్యవాయాత్ ।।17।। లిఙ్గదర్శనాచ్చ

।।18।। మధ్యమాయాం తు వచనాద్బ్రాహ్మణవత్యః ।।19।।

సప్తమాధికరణమారచయతి-

చిత్రిణ్యాదేరుత్తమాయాముపధానం పురాఽథవా ।

అవ్యవాయాదుత్తమాయాం మధ్యమాయాం తు వాక్యతః ।।11।।

ఉత్తమాయాం పఞ్చమ్యాం చితౌ చిత్రిణ్యాదేరనారభ్యాధీతాయా ఇష్టకాయా ఉపధానం యుక్తమ్। తథా సతి ప్రకరణాధీతానాం క్లృప్తక్రమాణామిష్టకానాం పరస్పరవ్యవధానం న ప్రసజ్యతే - ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। 'యాం కాం చ బ్రాహ్మణవతీమిష్టకామభిజానీయాత్, తాం మధ్యమాయాం చితౌ' ఇతి వాక్యేనానారభ్యాధీతేన- బ్రాహ్మణేన విహితానామిష్టాకానాం మధ్యమచితౌ నివేశః।

(అష్టమే లోకంపృణాతః పూర్వం చిత్రిణ్యాద్యుపధానాధికరణే సూత్రమ్-)।

ప్రాగ్లోకంపృణాయాః, తస్యాః సంపూరణార్థత్వాత్ ।।20।।

అష్టమాధికరణమారచయతి-

లోకంపృణాత ఊర్ధ్వం స్యాచ్చిత్రిణ్యుత తతః పురా।

బాదరాయణదృష్టేర్యోర్ధ్వం పూరణోక్తేస్తతః పురా ।।12।।

'చిత్రిణీరుపదధాతి' వజ్రిణీరుపదధాతి' 'భూతేష్టకా ఉపదధాతి' ఇతి విహితం చిత్రిణ్యాదికం మధ్యమాయాం చితౌ లోకంపృణాభిధాయా ఇష్టకాయా ఊర్ధ్వముపధేయమ్। కుతః। బాదరాయణేన తథా దృష్టత్వాత్। 'అన్తే తు బాదరాయణః'- (5।2।19) ఇతి సూత్రేణ బాదరాయణస్య మతమువన్యస్తమ్। స హ్యాగన్తూనామన్తే నివేశమాహ। లోకంపృణా చ ప్రకరణపఠితానామన్తిమేష్టకా। తతస్తస్యా ఊర్ధ్వం చిత్రిణ్యాదికమ్- ఇతి ప్రాప్తే,-

బ్రూమః- 'లోకం పృణ, ఛిద్రం పృణ'- ఇత్యనేన మన్త్రేణోపధీయమానేష్టకా లోకంపృణా। తస్యాః కర్మణ్యూనత్వాదిదోషపరిహారేణ సంపూర్తిహేతుత్వం మన్త్రలిఙ్గాదవగమ్యతే। బ్రాహ్మణేఽప్యేవమామ్నాతమ్- 'యదేవాస్యోనం యచ్ఛిద్రమ్, తదేతయా పరిపూరయతి- లోకంపృణ, ఛిద్రం పృణ'- ఇతి । యద్యేతస్యా ఇష్టకాయా ఊర్ధ్వం చిత్రిణ్యాదయ ఉపధీయేరన్, తదానీం చిత్రిణ్యాదిగతే ఊనత్వచ్ఛిద్రత్వే న పూర్యేయాతామ్। తస్మాత్- లోకంపృణాతః పూర్వం చిత్రిణ్యాద్యుపధానమ్ ।।12।।

(నవమే- ఇష్టిసంస్కృతేఽగ్నావగ్నిహోత్రాద్యనుష్ఠానాధికరణే సూత్రాణి 21-25)।

సంస్కృతే కర్మ సంస్కారాణాం తదర్థత్వాత్ ।।21।।

అనన్తరం వ్రతం తద్భూతత్వాత్ ।।22।। పూర్వం చ

లిఙ్గదర్శనాత్ ।।23।। అర్థబాదో వాఽర్థస్య

విద్యమానత్వాత్ ।।24।। న్యాయవిప్రతిషేధాచ్చ ।।25।।

నవమాధికరణమారచయతి-

ఆహితే పవమానేష్టిసంస్కృతే వాఽగ్నిహోత్రకమ్।

ఆధానేనాగ్నినిష్పత్తేస్తన్మాత్రే కర్మ సంభవేత్ ।।13।।

ఆధానస్యానపేక్షస్య నాగ్న్యుత్పాదకతా మతా ।

సముచ్చితస్య హేతుత్వాత్కర్మ స్యాదిష్టిసంస్కృతే ।।14।।

అగ్న్యాధానాదూర్ధ్వం విలమ్బ్య పవమానేష్టయః క్రియన్తే 'ద్వాదశసు రాత్రిష్వనునిర్వపేత్' ఇతీష్టికాలవిధానాత్తాభ్యః పురా ద్వాదశసు దినేష్వగ్నిహోత్రమనుష్ఠేయమ్। ఆధానమాత్రేణాఽఽహవనీయాద్యగ్నేర్నిష్పన్నత్వాత్ - ఇతి ప్రాప్తే,

బ్రూమః- ఆధానేన పవమానేష్టినిరపేక్షేణ నాఽఽహవనీయాద్యాగ్నిరుత్పద్యతే। అన్యథా పవమానేష్టివైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్। న చ వికల్పః। ఆధానముపజీవ్య తస్మాదుత్తరకాలే విధానాత్। తత ఇష్టిభిః సముచ్చిత్యైవాఽఽధానమగ్న్యుత్పాదకమ్ - ఇతీష్టిభిః సంస్కృతే బహ్నౌ పశ్చాదగ్నిహోత్రానుష్ఠానమ్ ।।13।।14।।

(దశమే- అగ్నిచిద్వ్రర్షణాదివ్రతానాం క్రత్వన్తేఽనుష్ఠానాధికరణే సూత్రాణి 26-28)।

సంచితే త్వగ్నిచిద్యుక్తం ప్రాపణాన్నిమిత్తస్య ।।26।।

క్రత్వన్తే వా ప్రయోగవచనాభావాత్ ।।27।। అగ్నేః క-

ర్మత్వనిర్దేశాత్ ।।28।।

దశమాధికరణమారచయతి-

న ధావేద్వర్షతీత్యాది చితౌ సత్యాం క్రతావుత ।

ఆద్యశ్చితేర్నిమిత్తత్వాన్న క్రతావగ్నిచిత్త్వతః ।।15।।

ఇదమామ్నాయతే- 'అగ్నిచిద్వర్షతి న ధావేత్, న స్త్రియముపేయాత్' ఇతి। తాన్యత్రోన్యగ్నిచిద్వ్రతాని చితౌ నిష్పన్నాయాం సత్యాం తదాప్రభృతి ప్రవర్తన్తే, న తు చితేఽగ్నౌ క్రత్వనుష్ఠానం ప్రతీక్షన్తే। కుతః। అగ్నిచిత్పదే చయనస్య నిమిత్తత్వేనోపన్యాసాత్ । న హి సతి నిమిత్తే నైమిత్తికస్య విలమ్బో యుక్తః- ఇతి ప్రాప్తే,

బ్రూమః- క్రతావుపయోక్తుమగ్నిశ్చయనేన సంస్క్రియతే। న చానిష్పన్నే క్రతౌ చయనసంస్కారః సఫలో భవతి। తస్మాత్- క్రతౌ నిష్పన్నే సతి పశ్చాచ్చయనసాఫల్యాత్- అయం పురుషః-అగ్నిం చితవాన్- ఇత్యముమర్థమర్హతి-ఇతి క్రత్వన్తే తాని వ్రతాని ।।15।।

(ఏకాదశే- దీక్షాయా ఇష్టిసిద్ధతాధికరణే సూత్రాణి 29-31)।

పరేణాఽఽవేదనాద్దీక్షితః స్యాత్, సర్వైర్దీక్షాభిసంబన్ధాత్

।।29।। ఇష్ట్యన్తే వా తదర్థా హ్యవిశేషార్థసంబన్ధాత్

।।30।। సమాఖ్యానం చ తద్వత్ ।।31।।

ఏకాదశాధికరణమారచయతి-

ఇష్టిదణ్డాదిభిర్దీక్షా కిం వేష్ట్యైవోక్తితోఽగ్రిమః।

యుక్తః సంస్కార ఇష్ట్యైవ దణ్డాదేర్వ్యఞ్జకత్వతః ।।16।।

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే- 'ఆగ్నావైష్ణవమేకాదశకపాలం నిర్వపేద్దీక్షిష్యమాణః' ఇతి। అన్యదపి శ్రుతమ్-'దణ్డేన దీక్షయతి, మేఖలయా, దీక్షయతి, కృష్ణాజినేన దీక్షయతి' ఇతి। తత్ర- ఇష్టివద్దణ్డాదీనామపి సాధనత్వాభిధానాత్సర్వైరయం దీక్షితః- ఇతి చేత్।

మైవమ్। ఇష్టేః క్రియారూపత్వాత్సంస్కారహేతుత్వం యుక్తమ్। దణ్డాదయస్తు ద్రవ్యరూపా న పురుషం సంస్కర్తుం ప్రభవన్తి। న చైతావతా దణ్డాదివైయర్థ్యమ్। 'దీక్షితోఽయమ్' ఇత్యభివ్యక్తిరూపస్య దృష్టప్రయోజనస్య సద్భావాత్। తస్మాత్- ఇష్ట్యైవ దీక్షా సిధ్యతి ।।16।।

(ద్వాదశే కామ్యేష్టీనామనియమేనానుష్ఠానాధికరణే సూత్రాణి 32-36)।

అఙ్గవత్క్రతూనామానుపూర్వ్యమ్ ।।32।। న వాఽసంబ-

న్ధాత్ ।।33।। కామ్యత్వాచ్చ ।।34।। ఆనర్థ-

క్యామ్నేతి చేత్ ।।35।। స్యాద్విద్యార్థత్వాద్యథా పరేషు

సర్వస్వారాత్ ।।36।।

ద్వాదశాధికరణమారచయతి-

కామ్యనైమిత్తికాః కార్యా యథాపాఠం న వాఽగ్రిమః ।

పాఠస్య క్రమహేతుత్వాన్న ప్రయోగపృథక్త్వతః ।।17।।

కామ్యయాగాః శ్రూయన్తే- 'ఐన్ద్రాగ్నమేకాదశకపాలం నిర్వపేత్ప్రజాకామః' ఇత్యాదయః। తథా నైమిత్తికయాగాశ్చ తస్మిన్కాణ్డ ఆమ్నాతాః- 'అగ్నయే పథికృతే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేత్। యో దర్శపూర్ణమాసయాజీ సన్నమావాస్యాం వా పౌర్ణమాసీం వాఽతిపాతయేత్' ఇత్యాదయః। తత్ర- 'పాఠః క్రమహేతుః' ఇతి ప్రయాజోదాహరణేన వర్ణితత్వాద్యథాపాఠమేతే యాగాః క్రమేణ కర్తవ్యాః- ఇతి చేత్।

మైవమ్। ఏకప్రయోగాభావేన పరస్పరక్రమాకాఙ్క్షాయా అభావాత్। తస్మాత్- కామో వా నిమిత్తం వా యదోత్పద్యతే, తదా తత్రోదితో యాగః కర్తవ్యః ।।17।।

(త్రయోదశే యజ్ఞానామగ్నిష్టోమపూర్వతాధికరణే సూత్రే 37-38)।

య ఏతేనేత్యగ్నిష్టోమః ప్రకరణాత్ ।।37।। లిఙ్గాచ్చ ।।38।।

త్రయోదశాధికరణమారచయతి-

ఏతేనానిష్ట్వేతి సర్వసంస్థోఽగ్నిష్టోమ ఏవ వా ।

అవిశేషాత్సర్వసంస్థో జ్యోతిష్టోమోఽత్ర వర్ణ్యతామ్ ।।18।।

అగ్నిష్టోమప్రక్రియాఽత్ర తస్య ప్రథమయజ్ఞతః ।

తేనేష్ట్వాఽన్యేన యష్టవ్యం సంస్థా ఆగన్తవోఽపరాః ।।19।।

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే- 'ఏష వావ ప్రథమో యజ్ఞో యజ్ఞానామ్, యజ్జ్యోతిష్టోమః। య ఏతేనానిష్ట్వాఽథాన్యేన యజేత గర్తపత్యమేవ హి తజ్జీర్యేత ప్ర వా మీయతే' ఇతి। యథా గర్తే పతితముచ్ఛిష్టపత్రావల్యాదికం పునర్న క్వాప్యుపయుజ్యతే, కేవలం జీర్యతే, తథా ప్రథమతోఽనుష్ఠితం యజ్ఞాన్తరం న ఫలోపయుక్తమ్। యజమానశ్చానేనాపరాధేనాపమృత్యుభాగ్భవతి- ఇత్యర్థః। అగ్నిష్టోమోఽత్యగ్నిష్టోమ ఉక్థ్యః షోడశ్యతిరాత్రోఽప్తోర్యామో వాజపేయశ్చ, ఇతి జ్యోతిష్టోమస్య సప్త సంస్థాభేదాః। తత్ర సంస్థావిశేషమనుపన్యస్య జ్యోతిష్టోమ ఇత్యేవ ప్రకృతత్వాత్ 'ఏతేనానిష్ట్వా-' ఇత్యేతచ్ఛబ్దాత్సర్వసంస్థోపేతో జ్యోతిష్టోమోఽత్ర పరామృశ్యతే। తతః సప్త సంస్థా అనుష్ఠాయ పశ్చాద్యజ్ఞాన్తరమనుష్ఠేయమ్ - ఇతి ప్రాప్తే,

బ్రూమః- జ్యోతిష్టోమస్య హ్యగ్నిష్టోమసంస్థైవ నైజం రూపమ్। అగ్నిష్టోమస్య నిత్యత్వాత్। అత ఏవ- ప్రకరణమేతదగ్నిష్టోమస్య - ఇత్యేతచ్ఛబ్దేన స ఏవ పరామృశ్యతే। అత్యగ్నిష్టోమాదిసంస్థానాం కామ్యత్వేనానిత్యత్వాన్నిత్యజ్యోతిష్టోమస్వరూపత్వమయుక్తమితి షట్సంస్థా ఆగన్తుకాకారవిశేషః। తస్మాత్- అగ్నిష్టోమస్యైవ ప్రథమయజ్ఞత్వాత్తేనేష్ట్వా యజ్ఞాన్తరమనుష్ఠాతుం శక్యతే ।।18।। 19।।

(చతుర్దశే జ్యోతిష్టోమవికారాణామగ్నిష్టోమపూర్వకతాధికరణేసూత్రాణి 39-42)

అథాన్యేనేతి సంస్థానాం సంనిధానాత్ ।।39।। తత్ర్ప-

కృతేర్వాఽఽపత్తివిహారౌ హి న తుల్యేషూపపద్యేతే ।।40।।

ప్రశంసా వా విహరణాభావాత్ ।।41।। విధిప్రత్య-

యాద్వా నహ్యేకస్మాత్ప్రశంసా స్యాత్ ।।42।।

చతుర్దశాధికరణమారచయతి-

అన్యేనేత్యత్ర సంస్థానాముక్తిః సర్వస్య వాఽగ్రిమః ।

సంనిధేస్తద్వికారస్య సర్వస్యోక్తిర్హి వాక్యతః ।।20।।

పూర్వోదాహృత ఏవ వాక్యే యోఽయమ్ 'అన్యేన' ఇత్యన్యశబ్దః, సోఽగ్నిష్టోమేనే సజాతీయానత్యగ్నిష్టోమాదిసంస్థాభేదానేవ పరామృశతి। తేషామేవ బుద్ధౌ సంనిహితత్వాత్- ఇతి చేత్। మైవమ్। 'యజ్ఞానాం ప్రథమో యజ్ఞః' ఇత్యనేన వాక్యేన సర్వయజ్ఞప్రతియోగికస్య ప్రాథమ్యస్యోపన్యాసాద్బుద్ధౌ సంనిహితా అశేషయజ్ఞా అన్యశబ్దేనోచ్యన్తే। తస్మాత్- అత్యగ్నిష్టోమాదయః సంస్థాభేదాః, ఏకాహాహీనసత్రరూపాశ్చ సోమవికృతిరూపాః సర్వే యాగా

అగ్నిష్టోమాత్త్వాగ్నానుష్ఠేయాః। సోమవికృతీనామేవాయం నియమో నత్విష్టిపశూనామ్- ఇత్యస్మిన్నర్థే లిఙ్గమిదమామ్నాయతే- 'ప్రజాపతిర్వా అగ్నిష్టోమః। స ఉత్తరానేకాహానసృజత తే సృష్టా అబ్రువన్- న వయం స్వేనాఽఽత్మనా ప్రభవామః- ఇతి। తేభ్యః స్వాం తేనుం ప్రాయచ్ఛత్। తయా ప్రాభవన్' ఇతి। తస్మాత్- సోమవికృతిష్వయం నియమః ।।20।।

(పఞ్చదశే సర్వేషామేకానేకస్తోమకానామగ్నిష్టోమపూర్వకతాధికరణే సూత్రే 43-44)।

ఏకస్తోమే వా క్రతుసంయోగాత్ ।।43।। సర్వేషాం వా

చోదనావిశేషాత్ప్రశంసా స్తోమానామ్ ।।44।।

పఞ్చదశాధికరణమారచయతి-

ఏకస్తోమేఽన్యశబ్దః స్యాద్బహుస్తోమేఽపి వాఽఽగ్రిమః।

త్రివృదన్యేత్యర్థవాదాన్నాన్యమాత్రస్య సంభవాత్ ।।21।।

అత్ర పూర్వోదాహృతః 'అన్యేన' ఇత్యయమన్యశబ్ద ఏకస్తోమకే క్రతౌ వర్తతే। కుతః। అర్థవాదేన తదవగమాత్। 'యో వై త్రివృదన్యం యజ్ఞక్రతుమాపద్యతే, స తం దీపయతి। యః పఞ్చదశః స తమ్। యః సప్తదశః స తమ్। య ఏకవింశః స తమ్' ఇత్యర్థవాదః।

అస్యాయమర్థః- 'త్రివృదాదయశ్చత్వారః స్తోమా అగ్నిష్టోమే విద్యతే । తేషు త్రివృత్స్తోమో వికృతిరూపం యజ్ఞం ప్రాప్నోతి, స త్రివృత్స్తోమస్తం యజ్ఞం దీపయతి ప్రకాశయతి సర్వాన్వ్యాప్నోతి' - ఇతి। స్తోమాన్తరస్యాప్రవేశాయ త్రివృత ఏవ సర్వస్మిన్యజ్ఞస్వరూపే వ్యాప్తావయమే కస్తోమకః క్రతుర్భవతి।

ఏవం పఞ్చదశాదిస్తోమవ్యాప్తిర్యోజనీయా। తథా సత్యర్థవాదాదేకస్తోమకానామేవ బుద్ధిస్థత్వాత్త ఏవాన్యశబ్దేనోచ్యన్తే। ఏకస్తోమకాశ్చ షడ్రాత్రాదిష్వహీనేష్వామ్నాతాః- 'త్రివృదగ్నిష్టోమో భవతి। పఞ్చదశ ఉక్థ్యో భవతి' ఇత్యాదయః। తస్మాత్- తద్విషయోఽన్యశబ్దః- ఇతి ప్రాప్తే,-

బ్రూమః- 'స తం దీపయతి' ఇత్యత్ర ప్రకాశకత్వమాత్రముచ్యతే। తచ్చ వ్యాప్తిమన్తరేణ సంబన్ధమాత్రాదప్యుపపద్యతే। తస్మాత్- అగ్నిష్టోమప్రత్రియోగితయా బహుస్తోమైకస్తోమసాధారణ్యేన శ్రూయమాణస్యాన్యశబ్దస్య సంకోచే హేత్వభావాత్సర్వవిషయోఽయమన్యశబ్దః

।।21।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే పఞ్చమా-

ధ్యాయస్య తృతీయః పాదః ।। 3 ।।

అత్ర పాదే ఆదితః।

అధికరణాని 15 353।

సూత్రాణి 44 918।

(అథ పఞ్చమాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః)।

(ప్రథమే పాఠక్రమాపేక్షయా శ్రుత్యర్థయోర్బలవత్త్వాధికరణే సూత్రమ్-)।

క్రమకో యోఽర్థశబ్దాభ్యాం శ్రుతివిశేషాదర్థపరత్వాచ్చ ।।1।।

చతుర్థపాదే ప్రథమాధికరణమారచయతి-

ఆశ్వినో దశమః పాకో యవాగ్వా ఐచ్ఛికః క్రమః ।

నియతో బాఽగ్రిమః పాఠశ్రుత్యర్థానాం సమత్వతః ।।1।।

పాఠాత్క్రమః కల్పనీయః ప్రత్యక్షస్తు శ్రుతేః క్రమః ।

క్లృప్తిర్న శక్తిముల్లఙ్ఘ్య శ్రుత్యర్థౌ ప్రబలౌ తతః ।।2।।

జ్యోతిష్టోమ ఐన్ద్రవాయవాదిగ్రహేష్వాశ్వినగ్రహస్తృతీయస్థానే పఠితః। తస్య చ దశమస్థానత్వం వాచకేనైవ శబ్దేనాఽఽమ్నాయతే- 'ఆశ్వినో దశమో గృహ్యతే' ఇతి। తత్ర క్రమబోధకౌ శ్రుతిపాఠౌ సమబలౌ। తథా- అగ్నిహోత్రహోమాదనన్తరం యవాగూపాకః పఠితః। స చార్థవశాత్పూర్వం ప్రాప్తః। తవార్థపాఠౌ సమబలౌ। తస్మాత్- ఉభయత్రైచ్ఛికః క్రమః- ఇతి ప్రాప్తే,-

బ్రూమః- పాఠో హి న క్రమస్యాభిధాయకః। కింత్వన్యథానుపపత్త్యా క్రమం కల్పయతి। 'దశమః' ఇత్యేషా శ్రుతిస్తు సాక్షాదేవ క్రమమభిధత్తే। తతః- పాఠాదపి శ్రుతిః ప్రబలా। తథా పాఠః క్రమం కల్పయన్వస్తుసామర్థ్యమనుసృత్యైవ కల్పయతి। అసమర్థం చ యవాగ్వాః పూర్వమగ్నిహోత్రమనుష్ఠాతుమ్। ద్రవ్యమన్తరేణ హోమాసంభవత్। తస్మాత్పాఠేన శ్రుతిసామర్థ్యలక్షణోఽర్థ ఉపజీవ్యత ఇత్యస్యార్థస్య పాఠాత్ప్రాబల్యమ్। తథా సతి శ్రుత్యర్థౌ పాఠం బాధిత్వా క్రమం నియచ్ఛతః ।।1।।2।।

(ద్వితీయే ముఖ్యక్రమేణాఽఽగ్నేయస్య పూర్వమవదానాద్యనుష్ఠానాధికరణే సూత్రాణి 2-4)।

అవదానాభిఘారణాసాదనేష్వానుపూర్వ్యం ప్రవృత్త్యా స్యాత్ ।।2।। యథాప్రదానం వా తదర్థత్వాత్ ।।3।। లిఙ్గ-దర్శనాచ్చ ।।4।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

అవదానాది సాంనాయ్యే పూర్వమాగ్నేయకేఽథవా ।

ధర్మప్రవృత్తిక్రమతః సాంనాయ్యే పూర్వతోచితా ।।3।।

ప్రదానం పూర్వమాగ్నేయేఽవదానం చ తథోచితమ్ ।

అఙ్గానాం ముఖ్యతన్త్రత్వాన్ముఖ్యక్రమబలిత్వతః ।।4।।

దర్శపూర్ణమాసయోః సాంనాయ్యధర్మా వత్సాపాకరణదోహనాదయః ప్రథమమామ్నాతాః, పురోడాశధర్మా నిర్వాపావధాతాదయః

పశ్చాదామ్నాతాః। తేనైవ పాఠక్రమేణ ధర్మానుష్ఠానం ప్రవృత్తమ్। తతః ప్రావృత్తికక్రమేణావదానమపి సాంనాయ్యే పూర్వమేవ కర్తవ్యమ్- ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- 'యాజ్యానువాక్యాదిమన్త్రబలాదాగ్నేయే పూర్వం ప్రదానమ్' ఇత్యుక్తమ్। తచ్చ ఇదానీం ఫలప్రత్యాసత్త్యా ముఖ్యమ్। అవదానం తు తదఙ్గమ్। తథా సతి ముఖ్యస్య క్రమమనుసృత్యావదానమప్యాగ్నేయే పూర్వం కర్తవ్యమ్। ముఖ్యక్రమో హి ప్రావృత్తికక్రమాత్ప్రబలః। ప్రావృత్తికే హి క్రమే సానాయ్యే పూర్వమవదానమభిఘారణమాసాదనం చ కృత్వా ప్రదానమకృత్వాఽఽగ్నేయేఽవదానాదీని కర్తవ్యాని। తథా సతి సాంనాయ్యేఽనుష్ఠితాన్యవదానాదీన్యఙ్గాని ముఖ్యాత్ప్రదానాద్విప్రకృష్యన్తే। ముఖ్యక్రమాశ్రయణే త్వాగ్నేయే ప్రథమమవదానాదిప్రదాబాన్తం కృత్వా పశ్చాత్సాంనాయ్యే తదనుష్ఠీయతే। తత్ర నాస్త్యఙ్గాఙ్గివిప్రకర్షః। నను- అవదానాదిః ప్రదానాన్త ఏకః పదార్థః- ఇత్యుక్తమ్, తత్ర కుతః క్రమవిచారః- ఏవం తర్హి కృత్వాచిన్తాఽస్తు । అథవా స్విష్టకృదవదానాదివిషయేయం చిన్తాఽస్తు ।।3।।4।।

(తృతీయే- ఇష్టిసోమయోః పౌర్వాపర్యనియమాధికరణే సూత్రాణి - 5-9)।

వచనాదిష్టిపూర్వత్వమ్ ।।5।। సోమశ్చైకేషామగ్న్యాధే-

యస్యర్తునక్షత్రాతిక్రమవచనాత్, తదన్తేనానర్థకం హి

స్యాత్ ।।6।। తదర్థవచనాచ్చ నావిశేషాత్తదర్థత్వమ్

।।7।। అయక్ష్యమాణస్య చ పవమానహ్వవిషాం కాలని-

ర్దేశాదానన్తర్యాద్విశఙ్కా స్యాత్ ।।8।। ఇష్టిరయ-

క్ష్యమాణస్య తాదర్థ్యే సోమపూర్వత్వమ్ ।।9।।

తృతీయాధికరణమారచయతి-

దర్శాదీష్ట్వా సోమయాగః క్రమోఽయం నియతో న వా ।

ఉక్తేరాద్యో న సోమస్యాఽఽధానానన్తరతా శ్రుతేః ।।5।।

'దర్శపూర్ణమాసావిష్ట్వా సోమేన యజేత' ఇతి క్త్వాప్రత్యయేనావగమ్యమానః క్రమో నియతః- ఇతి చేత్।

మైవమ్। 'సోమేన యక్ష్యమాణోఽగ్నీనాదధీత' ఇత్యాధానానన్తరతాయా అపి శ్రవణాత్। తస్మాత్- ఇష్టిసోమయోః పౌర్వాపర్యం న నియతమ్ ।।5।।

(చతుర్థే బ్రాహ్మణస్యాపీష్టిసోమయోః పౌర్వాపర్యానియమాధికరణే సూత్రాణి -10-14)।

ఉత్కర్షాద్బ్రాహ్మణస్య సోమః స్యాత్ ।।10।। పౌర్ణ-

మాసీ వా శ్రుతిసంయోగాత్ ।।11।। సర్వస్య వైకక-

ర్మ్యాత్ ।।12।। స్యాద్వా విధిస్తదర్థేన ।।13।।

ప్రకరణాత్తు కాలః స్యాత్ ।।14।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

విప్రస్య సోమపూర్వత్వం నియతం వా న వాఽగ్రిమః ।

ఉత్కర్షతో మైవమగ్నీషోమీయస్యైవ తచ్ఛ్రుతేః ।।6।।

'ఇష్టిపూర్వత్వం సోమపూర్వత్వం చ వికల్పితమ్, ఇతి యదుక్తమ్, తత్ర బ్రాహ్మణస్య సోమపూర్వత్వమేవ నియతమ్। కుతః। ఉత్కర్షశ్రవణాత్। 'ఆగ్నేయో వై బ్రాహ్మణో దేవతయా। స సోమనేష్ట్వాఽగ్నీషోమీయో భవతి। యదేవాదః పౌర్ణమాసం హవిః, తత్రర్హ్యనునిర్వపేత్।

తర్హ్యుభయదేవతో భవతి' ఇతి। అస్యాయమర్థః-
'ప్రజాపతేర్ముఖాదగ్నిర్బ్రాహ్మణశ్చేత్యుభావుత్పన్నౌ। తతో బ్రాహ్మణస్యాగ్నిరేక ఏవ దేవతేత్యాగ్నేయ ఏవ బ్రాహ్మణః' న తు సౌమ్యః। సోమస్య తద్దేవతాత్వాభావాత్। యదా స బ్రాహ్మణః సోమేవ యజతే, తదా సోమోఽప్యస్య దేవతేత్యగ్నీషోమీయో భవతి। తస్యాగ్నీషోమీయస్య బ్రాహ్మణస్యానురూపం పౌర్ణమాసమగ్నీషోమీయపురోడాశరూపం హవిః సోమాదూర్ధ్వమనునిర్వపేత్, తదా స బ్రాహ్మణో దేవతాద్వయసంబన్ధీ భవతి' ఇతి। యద్యపి- అత్ర కర్మాన్తరం కించిద్విధీయతే- ఇతి కశ్చిన్మన్యతే, తథాఽపి 'పౌర్ణమాసం హవిః' ఇతి విస్పష్టప్రత్యభిజ్ఞానాన్న కర్మాన్తరమ్, కింతు దర్శపూర్ణమాసయోః సోమాదూర్ధ్వముత్కర్షః। తస్మాత్- విప్రస్య సోమపూర్వత్వమేవ నియతమ్- ఇతి ప్రాప్తే,

బ్రూమః- నాత్ర దర్శశబ్దః పూర్ణమాసశబ్దో వా కశ్చిద్యాగవాచీ శ్రూయతే। 'పౌర్ణమాసమ్' ఇత్యేష తద్ధితాన్తో హవిర్విశేషణత్వేనోపన్యస్యతే। తచ్చ హవిరగ్నీషోమీయపురోడాశరూపమితి దేవతాద్వయేన సంస్తవాదవగమ్యతే। తస్మాదేకస్యైవ హవిష

ఉత్కర్షః, న తు కృత్స్నయోర్దర్శపూర్ణమాసయోః । తథా సతి బ్రాహ్మణస్యైకస్మిన్నగ్నీషోమయిపురోడాశే సోమపూర్వత్వనియమః। ఇతరత్ర క్షత్రియవైశ్యయోరివాస్యాపీష్టిపూర్వత్వసోమపూర్వత్వే వికల్ప్యేతే ।।6।।

(పఞ్చమే నర్తుం ప్రతీక్షేత, ఇత్యాదినా సోమకాలబాధాధికరణే సూత్రాణి 15-18)।

స్వకాలే స్యాదవిప్రతిషేధాత్ ।।15।। అపనయో

వాఽఽధానస్య సర్వకాలత్వాత్ ।।16।। పౌర్ణమా-

స్యూర్ధ్వం సోమాత్, బ్రాహ్మణస్య వచనాత్ ।।17।।

ఏకం శబ్దసామర్థ్యాత్ప్రాక్కృత్స్నవిధానాత్ ।।18।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

నర్త్వానిత్యాహితేః కాలో బాధ్యః సోమస్య వాఽగ్నిమః।

అఙ్గసామ్యాత్పురైవాస్య బాధత్సోమీయబాధనమ్ ।।7।।

ఇదమామ్నాయతే-'సోమేన యక్ష్యమాణోఽగ్నీనాదధీత' 'నర్త్వాన్సూర్క్షేత్' 'న చ నక్షత్రమ్' ఇతి। సూర్క్షతిధాతుర్దశనార్థే వర్తతే। ఋతూన్నక్షత్రం వా న పరీక్షేత- ఇత్యర్థః। అనేన నిషేధేనాఽఽధానస్య విహితః కాలో బాధ్యతే, న తు సోమస్య విహితః కాలః । 'వసన్తే బ్రాహ్మణోఽగ్నీనాదధీత' 'కృత్తికాస్వగ్నిమాదధీత' ఇత్యాదినా వసన్తాద్యృతవః కృత్తికాదినక్షత్రాణి చాఽఽధానకాలత్వేన విధీయన్తే। సోమస్యాపి 'వసన్తే వసన్తే జ్యోతిషా యజేత' ఇత్యృతుర్విహితః। పుణ్యనక్షత్రమపి శాస్త్రాన్తరేణ ప్రాప్తమ్। తత్ర యద్యపి- ఆధానం న సోమస్యాఙ్గమ్, తథాఽపి- అఙ్గభూతాగ్నిసంస్కారత్వాదఙ్గతుల్యమేవేతి తదీయ ఏవ కాలో బాధనీయః- ఇతి చేత్।

మైవమ్। పూర్వమేవ తత్కాలస్య బాధితత్వాత్। "యదైవైనం యజ్ఞ ఉపనమేదథాఽఽదధీత" ఇతి సోమయాగాచికీర్షయా కాలమాధానస్యోపదిశతా శాస్త్రేణ వసన్తకృత్తికాదికాలో బాధితః। తస్మాత్- ఋతునక్షత్రప్రతీక్షానిషేధేన సోమకాల ఏవ బాధ్యతే ।।7।।

(షష్ఠే - ఆజ్యస్య సోమాదనుత్కర్షాధికరణే సూత్రాణి 19-21)।

పురోడాశస్త్వనిర్దేశే తద్యుక్తే దేవతాభావాత్ ।।19।।

ఆజ్యమపీతి చేత్ ।।20।। న మిశ్రదేవతత్వాదై

న్ద్రాగ్నవత్ ।।21।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

ఆజ్యం చోత్కృష్యతే నో వా తస్యాగ్నీషోమయోగతః।

ఆద్యః ప్రజాపతిం విష్ణుం వా యష్టుం శక్తితోఽన్తిమః ।।8।।

అగ్నీషోమీయస్య పురోడాశస్య సోమాదూర్ధ్వముత్కర్షః- ఇత్యుక్తమ్ । తద్వదురాప్ముయాజార్థం వదాజ్యం తస్యోత్కర్షః కార్యః। అగ్నీషోమసంబన్ధస్య సమానత్వాత్- ఇతి చేత్ ।

మైవమ్ । విష్ణుప్రజాపత్యోరపి వికల్పితదేవ[తా] త్వేన యష్టుం శక్యత్వాత్। తస్మాత్- నాఽఽజ్యస్యోత్కర్షః।।8।।

(సప్తమే వికృతానామైన్ద్రాగ్నాదీనాం సద్యస్కాలతాధికరణే సూత్రాణి 22-24)।

వికృతేః ప్రకృతికాలత్వాత్సద్యస్కాలోత్తరా వికృతిస్తయోః

ప్రత్యక్షశిష్టత్వాత్ ।।22।। ద్వ్యైయహకాల్యే తు యథాన్యాయమ్

।।23।। వచనాద్ద్వైకకాల్యం స్యాత్ ।।24।।

సప్తమాధికరణమారచయతి-

ద్వ్యహకాలాః కిమైన్ద్రాగ్నాద్యాః సద్యస్కాలగా ఉత ।

ఆద్యః ప్రకృతివన్మైవం వికృత్యుక్తివిశేషతః ।।9।।

'ఐన్ద్రాగ్నమేకాదశకపాలం నిర్వపేత్ప్రజాకామః' 'సౌర్యం చరుం నిర్వపేద్బ్రహ్మవర్చసకామః' ఇత్యాదయో ద్వ్యహకాలాః। కుతః। ప్రకృతౌ తద్దర్శనాత్। పర్వణ్యగ్న్యన్వాధానమ్, ఇధ్మస్య బర్హిషశ్చ సంపాదనమ్, ప్రతిపదీష్టిః- ఇతి ద్వ్యహకాలత్వం ప్రకృతౌ దృష్టమ్। తథైవ వికృతావపి యుక్తమ్ - ఇతి చేత్।

మైవమ్। ఏకాహకాలత్వస్య వాచనికత్వాత్। 'య ఇష్ట్యా పశునా సోమేన వా, ఆగ్రయణేన వా యక్ష్యమాణః, సోఽమావాస్యాయాం పౌర్ణమాస్యాం వా యజేత' ఇతి వచనాచ్చోదకప్రాప్తం ద్వ్యహకాలత్వం బాధ్యతే ।।9।।

(అష్టమే సోమాత్సాంనాయ్యవికారాదీనాముత్కర్షాధికరణే సూత్రమ్-)

సాంనాయ్యాగ్నీషోమీయవికారా ఊర్ధ్వం సోమాత్ప్రకృతివత్ ।।25।।

అష్టమాధికరణమారచయతి-

ఆమిక్షాదేరనియతిః స్యాత్సోమాదూర్ధ్వమేవ వా ।

అవిశేషాదగ్నిమోఽన్త్యే నాసోమేతి విశేషతః ।। 10 ।।

'వైశ్వదేవ్యామిక్షా' ఇత్యాదిః సాంనాయ్యవికారః। 'అగ్నీషోమీయమేకాదశకపాలం నిర్వపేత్' 'వసన్తేన బ్రహ్మవర్చసకామః' ఇత్యాదిరగ్నీషోమీయపురోడాశవికారః । తస్యోభయస్య సోమాత్ప్రాగూర్ధ్వం వా యథేచ్ఛమనుష్ఠానమ్। కుతః। విశేషనియామకస్యాభావాత్ - ఇతి చేత్।

మైవమ్। 'నాసోమయాజీ సంనయేత్' ఇతి నిషేధేన సాంనాయ్యం సోమాదూర్ధ్వముత్కృష్యతే। అగ్నీషోమీయపురోడాశస్యోత్కర్షః పూర్వమేవ దర్శితః। తస్మాత్ - తద్వికారయోరవ్యుత్కర్షో యుక్తః ।। 10 ।।

(నవమే సోమవికారాణాం దర్శపూర్ణమాసాత్ప్రాగకర్తవ్యతాధికరణే సూత్రమ్ -)।

తథా సోమవికారా దర్శపూర్ణమాసాభ్యామ్ ।।26।।

నవమాధికరణమారచయతి-

ఏకాహానామనియమో దర్శాదేరూర్ధ్వమేవ వా ।

సోమవత్ప్రథమో మైవమనుక్తేః స్యాత్తదూర్ధ్వతా ।। 11 ।।

'గవా యజేత' ఇత్యాదినా గవాదినామకాః సోమవికారా ఏకాహా ఆమ్నాతాః। తేషామపి సోమవదిష్టిపూర్వత్వం వికల్పితమ్- ఇతి చేత్।

మైవమ్। సోమస్య పూర్వత్వం వచనేన సాక్షాన్నోక్తమ్, కింతు 'సోమేన యక్ష్యమాణోఽగ్నీనాదధీత' ఇత్యాధానానన్తర్యాభిధానే సత్యర్థాదిష్టేః పూర్వం సోమానుష్ఠానం సంపద్యతే । తస్మాదనుక్తం పూర్వభావిత్వం చోదకో నాతిదిశతి।- అర్థసిద్ధమప్యతిదిశ్యతామ్- ఇతి చేత్। న । ఇహాసంభవాత్। సకృదేవాఽఽధానమ్। తథా సతి తదానన్తర్యే ప్రకృతావుపక్షీణమ్। న హ్యేకస్యాఽఽనన్తర్యస్య భిన్నకాలీనయోః ప్రకృతివికృత్యోః సంబన్ధః సంభవతి। తస్మాదిష్ట్యుత్తరకాలీనత్వం సోమస్య నివారయితుం సమర్థస్యాఽఽధానానన్తర్యస్య వికృతిష్వనతిదేశాత్ 'దర్శపూర్ణమాసావిష్ట్వా సోమేన యజేత' ఇత్యుక్తస్యోత్తరకాలీనత్వస్యాతిదేశాచ్చేష్టేరూర్ధ్వమేవ గవాదివికృతయోఽనుష్ఠేయాః ।।11।।

ఇతి శ్రీ మాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే పఞ్చమాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః ।।4।।

సమాప్తశ్చాయం పఞ్చమోఽధ్యాయః ।।

	అత్ర పాదే	ఆదితః।
అధికరణాని	9	362।

సూత్రాణి 26 944।

(అథ షష్ఠాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః)।

అనుష్ఠానక్రమః సర్వః పఞ్చమే సునిరూపితః ।

కోఽనుష్ఠాతేత్యపేక్షాయామధికారోఽత్ర వర్ణ్యతే ।। 1 ।।

అనేన పఞ్చమషష్ఠయోరధ్యాయయోః పూర్వోత్తరభావ ఉపపాదితః ।। 1 ।।

(ప్రథమే-{యాగాదికర్మణాం స్వర్గాదిఫలసా} సూత్రాణి 1-3)।

ధనతాధికరణే, అధికారన్యాయే

ద్రవ్యాణాం కర్మసంయోగే గుణత్వేనాభిసంబన్ధః ।।1।। అసా-

ధకం తు తాదర్థ్యాత్ ।।2।। ప్రత్యర్థం చాభిసంయోగాత్,

కర్మతో హ్యభిసంబన్ధః, తస్మాత్కర్మోపదేశః స్యాత్ ।। 3 ।।

షష్ఠాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే ప్రథమాధికరణమారచయతి-

కర్మాధికారః కర్తుర్నో కింవాఽస్తి, న పదశ్రుతేః।

ధాత్వర్థయావ్యతాభానాత్ఫలభోగవివర్జనాత్ ।।2।।

బలీయస్యా విధిశ్రుత్యాఽవరుద్ధా భావనాఽత్ర చ ।

భావ్యః స్వర్గః పుమర్థత్వాత్కమియోగాచ్చ సోఽస్త్వతః ।। 3 ।।

'దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేత' ఇతి శ్రూయతే । తత్ర యాగక్రియానిష్పాదకత్వం కర్తృత్వమ్। ఫలభోక్తృతయా స్వామిత్వమధికారః। తాదృశోఽధికారో యాగకర్తుర్నాస్తి। కుతః। ఫలభోగాభావాత్। తథా హి 'యజేత' ఇత్యత్రాఽఽఖ్యాతేన భావనాఽభిధీయతే। తస్యాశ్చ ధాత్వర్థో భావ్యః । ఏకపదోపాత్తత్వాత్। స్వర్గస్తు పదాన్తరోపాత్తత్వాద్వాక్యేన భావ్యతయాఽన్వేతవ్యః। తచ్చ వాక్యమేకపదరూపయా శ్రుత్యా బాధ్యతే। స్వర్గస్య భావ్యత్వాభావే సతి గుణత్వమభ్యుపేయమ్। స్వర్గశబ్దో నాత్ర సుఖవాచీ, కింతు సుఖసాధనం చన్దనాదిద్రవ్యం బ్రూతే। లోకే తథా వ్యవహారాత్। తచ్చ కామయితుం యోగ్యమ్। తేన ద్రవ్యేణ వినా యాగానిష్పత్తేః। తస్మాత్- అస్మిన్వాక్యే ఫలానభిధానేన తద్భోగాభావాత్కర్తుర్యాగే కర్తృత్వమేవ, న త్వధికార ఇత్యధికారలక్షణం నాఽఽరబ్ధవ్యమ్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- 'యజేత' ఇత్యత్ర ప్రత్యయస్య కేవలమాఖ్యాతరూపత్వమేవేతి న మన్తవ్యమ్। కింతు లిఙ్ప్రత్యయత్వేన విధిరూపత్వమప్యస్తి। తత్రాఽఽఖ్యాతత్వాకారేణ భావనామాచష్టే, విధిత్వాకారేణ పురుషం ప్రవర్తయతి। పురుషశ్చ స్వామిమతం ఫలమన్తరేణ న ప్రవర్తత ఇతి

తదపేక్షితం స్వర్గమేవ భావ్యతయా విధిరుపాదత్తే । స్వర్గశబ్దశ్చోత్కృష్టసుఖే రూఢః, ద్రవ్యే తు లాక్షణికః। తస్మాత్- సుఖస్య భావ్యత్వం విధిశ్రుత్యా సిద్ధమ్। ధాత్వర్థస్య తు భావ్యత్వమేకేన పదేన ప్రతీయమానమపి న ప్రత్యయేనావగమ్యతే, కింతు ప్రకృత్యా। తథా సతి స్వర్గభావ్యత్వం భావనాయాం ప్రత్యాసన్నమ్। ఏకేనైవ విధిరూపేణాఽఽఖ్యాతేనావగమాత్। కమియోగాదపి స్వర్గస్య భావ్యత్వమ్। తస్మాత్- ఫలభోగసంభవనే కర్తురధికారోఽస్తీత్యధికారలక్షణమారబ్ధవ్యమ్ ।।2।।3।।

(ద్వితీయే - అశక్తానామధికారనిరాకరణాధికరణే సూత్రే 4-5)।

ఫలార్థత్వాత్కర్మణః శాస్త్రం సర్వాధికారం స్యాత్ ।। 4 ।।

కర్తుర్వా శ్రుతిసంయోగాద్విధిః కార్త్స్న్యేన గమ్యతే ।। 5 ।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

అన్ధాదేరస్త్యసౌ నో వా, స్వర్గేచ్ఛుత్వాత్స విద్యతే ।

ప్రధానోక్త్యనుసారేణ యథాశక్త్యఙ్గవర్ణనమ్ ।। 4 ।।

నైవాఽఽజ్యావేక్షణాదీనాం పురుషం ప్రతి చోదనా ।

క్రతుం ప్రతి విధిస్తస్మాన్నాశక్తస్యాధికారితా ।। 5 ।।

అన్ధః, పఙ్గుః, బధిరః, మూకః, గవాశ్వాదయస్తిర్యఞ్చః, ఇత్యాదీనాం చేతనత్వేన నిరతిశయసుఖరూపే స్వర్గే కామనా సంభవతి। అథోచ్యేత - 'కేషుచిదఙ్గేషు శక్తిర్నాస్తి। తథా హి

- అన్ధో నాఽఽజ్యమవేక్షితుం క్షమః। పఙ్గుర్విష్ణుక్రమేష్వశక్తః। బధిరో నాధ్వర్యుప్రోక్తం శృణోతి। తతః 'క్లృప్తీర్వాచయతి' ఇతి విహితస్యానుష్ఠానం న సిధ్యేత్। ముకోఽనుమన్త్రణాదావశక్తః। తిర్యఞ్చో బహుష్వశక్తాః' ఇతి । తన్న। యథాశక్త్యఙ్గానామనుష్ఠేయత్వాత్ । 'స్వర్గకామో యజేత' ఇత్యనేన ప్రధానవాక్యేన సర్వాధికారః ప్రతీయతే। స

చాఽఽజ్యావేక్షణాద్యఙ్గవాక్యానుసారేణ న సంకోచయితుం యుక్తః। కింతు ప్రధానానుసారేణాఙ్గానుష్ఠానమేవ సంకోచయితుం యుక్తమ్। తస్మాత్ - అన్ధాదేరప్యధికారోఽస్తి । ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- యద్యాజ్యవేక్షణాదయః పురుషార్థతయా విధీయేరన్, తదా తల్లోపేఽపి న క్రతోర్వైకల్యమ్। ఇహ తు- క్రత్వఙ్గతాయా తే విహితా ఇతి తల్లోపే క్రతురేవ న నిష్పద్యతే। తస్మాత్- అశక్తస్య నాస్త్యధికారః ।। 4 ।। 5 ।।

(తృతీయే స్త్రియా అనధికారనిరాకరణాధికరణే సూత్రాణి 6 -16)।

లిఙ్గవిశేషనిర్దేశాత్పుంయుక్తమైతిశాయనః ।। 6 ।। తదు-

క్తిత్వాచ్చ దోషశ్రుతిరవిజ్ఞాతే ।।7।। జాతిం తు బాద-

రాయణోఽవిశేషాతు, తస్మాత్స్య్పి ప్రతీయేత జాత్యర్థ-

స్యావిశిష్టత్వాత్ ।।8।। చోదితత్వాద్యథాశ్రుతి ।।9।।

ద్రవ్యవత్త్వాత్తు పుంసాం స్యాత్, ద్రవ్యసంయుక్తం క్రయవిక్రయా-

భ్యామ్, అద్రవ్యత్వం స్త్రీణాం ద్రవ్యైః సమానయోగిత్వాత్

।।10।। తయా చాన్యార్థదర్శనమ్ ।।11।। తాదర్థ్యాత్కర్మ-

తాదర్థ్యమ్ ।।12।। ఫలోత్సాహావిశేషాత్తు ।।13।। అ-

ర్థేన చ సమవేతత్వాత్ ।।14।। క్రయస్య ధర్మమాత్రత్వమ్

।।15।। స్వవత్తామపి దర్శయతి ।।16।।

తృతీయాధికరణమారచయతి-

స్త్రియా న సోఽస్త్యస్తి వా, నో పుంలిఙ్గేన తదీరణాత్ ।

ప్రకృత్యర్థతయా లిఙ్గం సంఖ్యావన్నావివక్షితమ్ ।। 6 ।।

అస్త్యుద్దేశ్యగతత్వేన సంఖ్యయా సదృశత్వతః ।

యద్విభక్తివికారాదేరర్థస్తత్ప్రకృతేర్న తు ॥ 7 ॥

'స్వర్గకామో యజేత' ఇతి పుంలిఙ్గశబ్దేనాధికారిణో విధానాత్సోఽధికారః స్త్రియా నాస్తి। న చ - గ్రహైకత్వవల్లిఙ్గమవివక్షితమ్ - ఇతి వాచ్యమ్। ఏకత్వవల్లిఙ్గస్య ప్రత్యయార్థత్వాభావాత్ । ప్రకృత్యర్థతయా తు గ్రహవద్వివక్షితం పుంలిఙ్గమ్ । ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- అస్తి స్త్రియాః కర్మాధికారః। కుతః। పుంలిఙ్గస్యావివక్షితత్వాత్। న హ్యేకత్వస్య ప్రత్యయార్థత్వమవివక్షాయాం

నిమిత్తమ్। కింతూద్దేశ్యగతత్వమ్। ఇహాపి 'యః స్వర్గకామః, స యజేత' ఇతి వచనవ్యక్తౌ పుంలిఙ్గస్యోద్దేశ్యగతత్వేనైకత్వసంఖ్యయా సదృశత్వాన్నాస్తి వివక్షితత్వమ్। న చ - ప్రకృత్యర్థో లిఙ్గమ్ । కింతు - స్త్రీలిఙ్గం తావట్టావాదిభిః స్త్రీప్రత్యయైరభిధీయతే । పుంలిఙ్గం తు 'వృక్షాన్' ఇత్యస్మిన్ద్వితీయాబహువచనే విభక్తివికారేణ నకారాదేశలక్షణేనాభివ్యజ్యతే । ఏవమ్ 'కులమ్' ఇత్యస్మిన్ప్రథమైకవచనే నపుంసకాభివ్యక్తిః। తస్మాత్ - లిఙ్గస్య ప్రకృత్యర్థత్వాభావాదుద్దేశ్యగతత్వేనావివక్షితత్వాచ్చ స్త్రియా అప్యధికారః* ॥6॥7॥

(చతుర్థే - యాగే దంపత్యోః సహాధికారాధికరణే సూత్రాణి 17 - 21)।

స్వవతోస్తు వచనాదైకకర్మ్యం స్యాత్ ॥17॥ లిఙ్గ-

దర్శనాచ్చ ॥18॥ క్రీతత్వాత్తు భక్త్యా స్వామిత్వము-

చ్యతే ॥19॥ ఫలార్థిత్వాత్తు స్వామిత్వేనాభిసం-

బన్ధః ॥20॥ ఫలవత్తాం దర్శయతి ॥21॥

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

దంపతిభ్యాం పృథక్కార్యం సహ వాఽఽఖ్యాతసంఖ్యయా ।

పృథగ్ఘ్నేవమవైగుణ్యాత్కర్త్రైక్యం దైవతైక్యవత్ ॥ 8 ॥

'యజేత' ఇత్యాఖ్యాతప్రత్యయగతాయాః సంఖ్యాయా ఉద్దేశ్యగతత్వాభావేన వివక్షాయా వారయితుమశక్యత్వాదేకకర్తృత్వాయ దంపతిభ్యాం పృథగేవ కర్మానుష్ఠేయమ్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। వైగుణ్యప్రసఙ్గాత్ । కర్మణి తత్ర తత్ర పత్న్యవేక్షణం యజమానావేక్షణం చేత్యుభయమప్యామ్నాతమ్। తత్ర యజమానప్రయోగే పత్న్యవేక్షణం లుప్యేత, పత్నీప్రయోగే యజమానావేక్షణం లుప్యేత, ఇత్యవైగుణ్యాయ ద్వయోః సహాధికారః। న చ - యజేతేత్యేకత్వం విరుద్ధమ్ । 'అగ్నీషోమౌ దేవతా' ఇత్యత్ర యథా వ్యాసక్తయోర్దేవత్వాద్దేవతైక్యమ్, తథా దంపత్యోరేకమేవ కర్తృత్వమిత్యఙ్గీకారాత్। తస్మాత్- సహాధికారః ॥ 8 ॥

(పఞ్చమే - ఆధానే పురుషద్వయకర్తృకత్వనిరాకరణాధికరణే సూత్రే 22-23)।

ద్వ్యాధానం చ ద్వియజ్ఞవత్ ।। 22 ।। గుణస్య తు విధాన-

త్వాత్పత్న్యా ద్వితీయశబ్దః స్యాత్ ।।23 ।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

పుంసోరేకస్య బాఽఽధానం వసానావిత్యతో ద్వయోః ।

ఏష క్షౌమవిధిర్ద్విత్వం దంపత్యోరేకతా తతః ।।9।।

ఆధానే శ్రూయతే- 'క్షౌమే వసానావగ్నీ ఆదధీయాతామ్' ఇతి। తత్ర- 'వసానౌ' ఇతి పుంలిఙ్గద్వివచనాదుభయోః పుంసోరాధానేఽధికారః । ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। క్షౌమస్యాప్రాప్తస్య విధేయతయా పుంద్విత్వస్యాపి విధానే వాక్యభేదాన్న తద్విధీయతే। కింతు- దంపత్యోః సహాధికారేణ

ప్రాప్తం ద్విత్వమనుద్యతే। పతిశ్చ పత్నీ చేతి విగృహ్య పతిశబ్దస్యైకశేషాత్పుంలిఙ్గద్వివచనమవిరుద్ధమ్। తస్మాత్- ఆధానేఽధికారిణః పుంస ఏకత్వమేవ ।।9।।

(షష్ఠే పుంస ఏవోపస్థానాద్యధికారాధికరణే సూత్రమ్-)।

తస్యా యావదుక్తమాశీర్బ్రహ్మచర్యమతుల్యత్వాత్ ।। 24 ।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

ఉపస్థానాది దంపత్యోరుత పుంసో ద్వయోరిదమ్।

యజమానత్వసామ్యేన విద్వత్త్వాత్పుంస ఏవ తత్ ।। 10 ।।

'అగన్మ సువర -' ఇత్యనేన మన్త్రేణ 'ఉద్యన్నద్య మిత్రమహః' ఇత్యాద్యైర్మన్త్రైశ్చ కర్తవ్యమాదిత్యవిషయముపస్థానమ్। ఆదిశబ్దేన 'వసన్తమృతూనాం ప్రీణామి' ఇత్యాదినా విహితమనుమన్త్రణాది। తత్సర్వం దంపతిభ్యాముభాభ్యాం కర్తవ్యమ్। కుతః। యజమానత్వస్యోభయోః సమానత్వాత్। తతో యాజమానత్వసమాఖ్యయా యథా పుంసాఽనుష్ఠీయతే, తథా స్త్రియాఽపి । ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। X అధ్యయనరహితయా స్త్రియా తదనుష్ఠాతుమశక్యత్వాత్ । తస్మాత్- పుంస ఏవోపస్థానాదికమ్ ।। 10 ।।

(సప్తమే శూద్రస్యానధికారాధికరణే సూత్రాణి 25-38)।

చాతుర్వర్ణ్యమవిశేషాత్ ।।25।। నిర్దేశాద్వా త్రయాణాం

స్యాదగ్న్యాధేయే హ్యసంబన్ధః క్రతుషు బ్రాహ్మణశ్రుతిరిత్యా-
త్రేయః ।।26।। నిమిత్తార్థేన బాదరిః, తస్మాత్సర్వా-
ధికారం స్యాత్ ।।27।। అపి వాఽన్యార్థాదర్శనాద్య-
థాశ్రుతి ప్రతీయేత ।।28।। నిర్దేశాత్తు పక్షే స్యాత్తూ
।।29।। వైగుణ్యాన్నేతి చేత్ ।।30।। న కామ్య-
త్వాత్ ।।31।। సంస్కారే చ తత్ప్రధానత్వాత్ ।।32।।
అపి వా వేదనిర్దేశాదపశూద్రాణాం ప్రతీయేత ।।33।।
గుణార్థిత్వాన్నేతి చేత్ ।।34।। సంస్కారస్య తద-
ర్థత్వాత్, విద్యాయాం పురుషశ్రుతిః ।।35।। విద్యాని-
ర్దేశాన్నేతి చేత్ ।।36।। అవైద్యత్వాదభావః కర్మణి
స్యాత్ ।।37।। తథా చాన్యార్థదర్శనమ్ ।।38।।

సప్తమాధికరణమారచయతి-

శూద్రోఽపి యష్టా నో వా స్యాదవైధాధ్యయనేన వా ।
ఉపదేష్టుముఖాద్వాఽస్య క్రతువిత్త్వేన యష్టృతా ।।11।।
త్రివర్ణైర్వేదవిద్వద్భిః కృతార్థా విధయః క్రతోః ।
నాఽఽక్షిపన్తి చతుర్థస్య విద్యాం తద్యష్టృతా కుతః ।।12।।

లిఖితపాఠాదినా తాత్కాలికాచార్యోపదేశేన వా శూద్రస్యాప్యనుష్ఠానహేతుభూవాపిద్యాసంభవాచ్ఛూద్రోఽపి యాగాధికారీ। ఇతి చేత్।

మైవమ్। క్రతువిధివైయర్థ్యపరిహారాయ హి శూద్రస్యావిహితాఽపి విద్యా కల్ప్యేతే (ల్ప్యేత) క్రతువిధయశ్చ త్రైవర్ణికానుష్ఠానేనైవ చరితార్థాః సన్తో న శూద్రస్య విద్యాం కల్పయన్తి। త్రైవర్ణికానాం తు విద్యా న కల్పనీయా, అధ్యయనవిధినైవ విహితత్వాత్ । తస్మాత్- న శూద్రస్య యాగాధికారః ।।11।।12।।

(అష్టమే నిర్ధనాధికారాధికరణే సూత్రే 39-40)।

త్రయాణాం ద్రవ్యసంపన్నః కర్మణో ద్రవ్యసిద్ధిత్వాత్
।।39।। అనిత్యత్వాత్తు నైవం స్యాదర్థాద్ధి ద్రవ్య-

సంయోగః ।।40।।

అష్టమాధికరణమారచయతి-

ధన్యేవ కర్తేతాన్యోఽపి ధన్యేవ విధిసార్థ్యతః ।

అన్యోఽధికురుతే ద్రవ్యమాక్షిపేద్భుక్తివత్క్రతుః ।। 13 ।।

యథా విద్యాఽధికారహేతుః, తథా ధనమపీతి ధనినం ఏవ యాగాధికారః। తావతా విధీనాం సార్థకత్వాత్। విధ్యన్యథానుపపత్త్యా హి దరిద్రస్య ధనార్జనమాక్షేప్తుం శక్యేత। తస్మాత్- శూద్రవద్దరిద్రోఽపి న కర్మణ్యధికారీ। ఇతి చేత్।

మైవమ్। ధనికస్యాపి ధనార్జనం న యాగవిధిభిరాక్షిప్తమ్। భోజనాదిభిర్ధనకార్యైరేవ తస్యాఽఽక్షిప్తత్వాత్। అత ఏవ విద్యాయా అధ్యయనవిధిరివ ధనార్జనస్య న కోఽపి విధిరస్తి। యాజనాదివిధయ ఉపాయనియమార్థా ఇత్యుక్తమ్। తస్మాత్- భోజనాదివత్క్రతోరపి ధనకార్యత్వేన ధనార్జనాపేక్షత్వాద్దరిద్రోఽపి ధనార్జనం కృత్వా క్రతావధికరోతి ।।13।।

(నవమే - అఙ్గహీనాధికరాధికరణే సూత్రమ్ -)।

అఙ్గహీనశ్చ తద్ధర్మా ।।41।।

నవమాధికరణమారచయతి-

అఙ్గహీనో న కురుతే కర్తా వా, నాక్షమత్వతః ।

సమాధాయాఙ్గవైకల్యం కరోతి ద్రవ్యహీనవత్ ।।14।।

కశ్చిదక్షిరోగేణాఽఽజ్యమవేక్షితుమసర్థః। అన్యో వాతరోగేణాస్వాధీనపాదో విష్ణుక్రమేష్వసమర్థః। అతో నాఙ్గహీనః కర్మాధికారీ। ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। ధనహీనో యథా ధనం సంపాద్యాధికరోతి, తథా వికలాఙ్గోఽప్యౌషధాదినా వైకల్యం సమాధాయాధికరోతు ।।14।।

(దశమేఽచికిత్స్యాఙ్గవైకల్యస్యానధికారాధికరణే సూత్రమ్-)।

ఉత్పత్తౌ నిత్యసంయోగాత్ ।।42।।

దశమాధికరణమారచయతి-

అసమాధేయవైకల్యే కథం, కామ్యేష్వకర్తృతా ।

నిత్యేషు త్వాహితాగ్నిశ్చేద్యథాశక్తి కరోతి హి ।।15।।

'కథమ్' ఇత్యనేన సంశయః సూచితః। వైకల్యస్య సమాధాతుమశక్యత్వేనాక్షమత్వాదత్యన్తమనధికార ఏవ। ఇతి చేత్।

మైవమ్। కామ్యేష్వఙ్గవైకల్యే ఫలాసిద్ధేర్మాఽస్తు తత్రాధికారః। నిత్యానాం త్వాహితాగ్నినా త్యక్తుమశక్యత్వాదీషదఙ్గలోపం సోఢ్వాఽపి నిత్యేష్వధికారోఽస్తి ।।15।।

(ఏకాదశే దర్శపూర్ణమాసయోస్త్ర్యార్షేయస్యైవాధికారాధికరణే సూత్రమ్ -)।

అత్ర్యార్షేయస్య హానం స్యాత్ ।।43।।

ఏకాదశాధికరణమారచయతి-

విధిర్వరణ ఏకాదావపి స్యాత్త్రిక ఏవ వా ।

అవిశేషాత్పక్ష ఆద్యో వాక్యాభేదాయ తూత్తరః ।।16।।

దర్శపూర్ణమాసయోః 'ఆర్షేయం వృణీతే' ఇతి విధాయేదమామ్నాతమ్- 'ఏకం వృణీతే, ద్వౌ వృణీతే, త్రీన్వృణీతే, న చుతురో వృణీతే, న పఞ్చాతివృణీతే' ఇతి। 'ఋషిర్గోత్రప్రవర్తకః కశ్యపభరద్వాజాదిః, తస్య సంబన్ధ ఆర్షేయః, తం వృణీతే కథయత్యుచ్చారయతి। 'కశ్యపగోత్రోఽహమ్, భరద్వాజగోత్రోఽహమ్' ఇతి తదుచ్చారణమ్। ఏకమార్షేయముచ్చారయతి తదుదాహృతమ్। ద్వావార్షేయావుచ్చారయతి- 'ఉపమన్యువసిష్ఠగోత్రోఽహమ్' ఇత్యాది। త్రీనార్షేయానుచ్చారయతి- 'ఆఙ్గిరసబార్హస్పత్యభారద్వాజగోత్రోఽహమ్' ఇత్యాది। చతుర ఆర్షేయాన్నోచ్చారయేత్। పఞ్చాఽఽర్షేయానతిక్రమ్య షడాదీనార్షేయాన్నోచ్చారయేత్, ఇత్యర్థః। తత్ర- ఏకార్షేయద్వ్యార్షేయత్ర్యార్షేయవాక్యేషు విశేషాదర్శనాత్ 'ఏకం వృణీతే' ఇత్యాదయస్త్రయోఽపి విధయః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। వాక్యభేదప్రసఙ్గాత్। తత్పరిహారాయ 'త్రీన్వృణీతే' ఇత్యస్యైవ విధిత్వమస్తు। 'ఏకం వృణీతే, ద్వౌ వృణీతే' ఇత్యవయుత్యానువాదేన స్తావకమ్। 'ఏకవరణ- ద్వివరణే అప్రశస్తే అపి యదా కర్తవ్యే, తదా త్రివరణస్య ప్రశస్తస్య కర్తవ్యత్వం కిము వక్తవ్యమ్' ఇతి స్తుతిః। చతుర్నిషేధ- పఞ్చాతిక్రమనిషేధాభ్యామపి త్రిత్వమేవ స్తూయతే। న చ - తయోర్నిషేధో విధాతవ్యః। ప్రసక్త్యభావాదేవ తదప్రవృత్తేః। చతురాదయోఽతివిలమ్బకారిత్వాదప్రశస్తాః। త్రిత్వం తు న తథేతి ప్రశస్తమ్। తస్మాత్- కర్మణ్యధికుర్వన్యజమానస్త్రీనేవోచ్చారయేత్, న న్యూనమ్, నాప్యధికమ్, ఇతి తాత్పర్యార్థః ।।16।।

(ద్వాదశే రథకారాధికారాధికరణే సూత్రాణి 44-50)।

వచనాద్రథకారస్యాఽఽధానేఽస్య సర్వశేషత్వాత్ ।।44।।

న్యాయ్యో వా కర్మసంయోగాత్, శూద్రస్య ప్రతిషిద్ధత్వాత్

।।45।। అకర్మత్వాత్తు నైవం స్యాత్ ।।46।। ఆనర్థక్యం

చ సంయోగాత్ ।।47।। గుణార్థేనేతి చేత్ ।।48।।

ఉక్తమనిమిత్తత్వమ్ ।।49।। సౌధన్వనాస్తు హీనత్వాత్,

మన్త్రవర్ణాత్ప్రతీయేరన్ ।।50।।

ద్వాదశాధికరణమారచయతి-

విప్రాదిరేవ రథకృదన్యో వాఽఽద్యోఽస్తు యోగతః ।

రూఢేర్వర్ణాన్తరం తస్యాఽఽధానే వర్షర్తురుచ్యతే ।।17।।

ఆధానే శ్రూయతే - 'వర్షాసు రథకార ఆదధీత' ఇతి । తత్ర- 'రథం కరోతి' ఇతి వ్యుత్పత్త్యా త్రైవర్ణికో రథకారః । ఇతి చేత్।

మైవమ్। సంకీర్ణజాతివిశేషే రూఢత్వాత్। వైశ్యాయాం క్షత్త్రియాదుత్పన్నో మాహిష్యః । శూద్రాయాం వైశ్యాదుత్పన్నా కరణీ । తస్యాం కరణ్యాం మాహిష్యాదుత్పన్నో రథకారః । తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః-

'మాహిష్యేణ కరణ్యాం తు రథకారః ప్రజాయతే' ఇతి ।

తస్య చ రథకారస్యాఽఽధానకాలో వర్షర్తుః ।।17।।

(త్రయోదశే నిషాదస్థపత్యధికరణే సూత్రే 51 - 52)।

స్థపతిర్నిషాదః స్యాచ్ఛబ్దసామర్థ్యాత్ ।।51।। లి-

ఙ్గదర్శనాచ్చ ।।52।।

త్రయోదశాధికరణమారచయతి-

ద్విజః స్థపతిరన్యో వా ద్విజః షష్ఠీసమాసతః ।

కర్మధారయముఖ్యత్వాన్నిషాదో రౌద్రయాగకృత్ ।।18।।

'వాస్తుమయం రౌద్రం చరుం నిర్వపేత్' ఇతి ప్రకృత్య శ్రూయతే - 'ఏతయా నిషాదస్థపతిం యాజయేత్' ఇతి। వాస్తుశబ్దః కించిత్ప్రకృతిద్రవ్యవిశేషమాహ । ఏతస్యామిష్టావధికారీ స్థపతిశబ్దవాచ్యస్త్రైవర్ణికః। కుతః। 'నిషాదానామధిపతిః' ఇతి షష్ఠీసమాసస్య త్రైవర్ణికే సంభవాత్। తస్య చాధీతవేదత్వేన విద్యాసంభవాచ్చ। ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। 'నిషాదశ్చాసౌ స్థపతిశ్చ' ఇతి కర్మధారయసమాసస్య ముఖ్యత్వాత్। షష్ఠీసమాసే తు సంకీర్ణజాతివిశేషవాచినా నిషాదశబ్దేన తత్సంబన్ధ ఉపలక్ష్యేత। న త్వయం కర్మధారయే దోషోఽస్తి। తతస్తాత్కాలికాచార్యోపదేశాదినా విద్యాం సంపాద్య ధనికో నిషాదో రౌద్రయాగం కుర్యాత్ ।।18।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే షష్ఠా-

ధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః ।। 1 ।।

అత్ర పాదే		ఆదితః ।
అధికరణాని	13	375 ।
సూత్రాణి	52	996 ।

(అథ షష్ఠాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః) ।

(ప్రథమే సత్రే ప్రత్యేకస్య సత్త్రిణః ఫలసంబన్ధాధికరణే సూత్రే 1-2) ।

పురుషార్థైకసిద్ధిత్వాత్తస్య తస్యాధికారః స్యాత్

।।1।। అపి చోత్పత్తిసంయోగో యథా స్యాత్సత్త్వద-

ర్శనమ్, తథాభావో వికల్పే స్యాత్ ।।2।।

ద్వితీయపాదే ప్రథమాధికరణమారచయతి-

సత్రే ఫలాంశః ప్రత్యేకం సర్వం వాఽఽద్యః సమూహకే ।

కర్తృత్వాదన్త్య ఏకైకస్యాపి తత్త్వాద్బహుత్వతః ।। 1 ।।

ఇదమామ్నాయతే- 'ఋద్ధికామాః సత్రమాసీరనో' ఇతి । తత్ర- సత్రే బహూనాం సముదాయస్య కర్తృత్వమవగతమ్ । 'సప్తదశావరాః సత్రమాసీరన్' ఇతి శ్రవణాత్ । కర్తృత్వేన సముదాయస్యైవ ఫలశ్రవణాత్ । పురుషాణాం ప్రత్యేకం ఫలాంశ ఏవ న తు సర్వం ఫలమేకైకస్య । ఇతి చేత్ ।

మైవమ్ । ఏకస్యాపి సముదాయాన్తః పాతినః కర్తృత్వసద్భావాత్ । అన్యథా సముదాయస్యైకత్వేన 'సత్రమాసీరన్' ఇతి శ్రుతం కర్తృబహుత్వం నోపపద్యతే । తస్మాత్- ఏకైకస్య కర్తుః సర్వఫలసద్భావాత్సర్వఫలకామినామేవాధికారః, న త్వంశకామినామ్ ।। 1 ।।

(ద్వితీయే దర్శాదౌ కర్త్రైక్యనియమాధికరణే సూత్రాణి 3 -12) ।

ప్రయోగే పురుషశ్రుతేర్యథాకామీ ప్రయోగే స్యాత్ ।। 3 ।।

ప్రత్యర్థం శ్రుతిభావ ఇతి చేత్ ।। 4 ।। తాదర్థ్యే న

గుణార్థతాఽనుక్తేఽర్థాన్తరత్వాత్కర్తుః ప్రధానభూతత్వాత్

।।5।। అపి వా కామసంయోగే సంబన్ధాత్ప్రయోగోఽప-

దిశ్యేత ప్రత్యర్థం హి విధిశ్రుతిర్విషాణా(ణ)వత్ ।।6।।

అన్యస్య స్యాదితి చేత్ ।।7।। అన్యాథేనాభిసం-

బన్ధః ।।8।। ఫలకామో నిమిత్తమితి చేత్ ।।9।।

న నిత్యత్వాత్ ।।10।। కర్మ తథేతి చేత్ ।।11।।

న సమవాయాత్ ।।12।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

దర్శే కర్త్రైక్యనియమో నాస్త్యుతాస్తి న కామిని ।

ఉద్దేశ్యే గ్రహవత్సంఖ్యా యతో నైవ వివక్షితా ।।2।।

ఆఖ్యాతోపాత్తసంఖ్యాఽత్ర విధేయస్య విశేషణమ్ ।

వివక్షితాఽతః సేత్యత్ర కర్త్రైక్యం వినియమ్యతే ।।3।।

'దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేత' ఇత్యత్ర స్వర్గకామ ఉద్దేశ్యః। తద్గతం చైకత్వం గ్రహైకత్వవదవివక్షితమ్। తస్మాత్- ఏకో ద్వౌ బహవో వా దర్శపూర్ణమాసయోరధికారిణః । ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- మా భూత్స్వర్గకామగతస్యైకత్వవివక్షా, 'యజేత' ఇత్యాఖ్యాతగతం తు యదేకత్వమ్, తద్విధేయస్య విశేషణమ్। విధేయా చ క్రియా। సా చ స్వసిద్ధయే కారకాన్తరవత్కర్తారమప్యాక్షిపతీతి క్రియాద్వారా కర్తాఽపి విధేయః। అతో విధేయకర్తృగతా యేయమేకత్వసంఖ్యా సా వివక్షితేతి కర్తురేకత్వం నియమ్యతే ।।2।।3।।

(తృతీయే - ఆరబ్ధకామ్యకర్మణోఽపి సమాప్తినియమాధికరణే సూత్రాణి 13-15)।

ప్రక్రమాత్తు నియమ్యేతాఽఽరమ్భస్య క్రియానిమిత్తత్వాత్

।।13।। ఫలార్థిత్వాద్వాఽనియమో యథాఽనుపక్రాన్తే

।।14।। నియమో వా తన్నిమిత్తత్వాత్కర్తుస్తత్కారణం

స్యాత్ ।।15।।

తృతీయాధికరణమారచయతి-

అసమాప్యం సమాప్యం వా కామ్యం కామే నివర్తితే ।

ఆద్యః ప్రయోజనాభావాదన్త్యో నిన్దాదిసంశ్రవాత్ ।। 4 ।।

'చిత్రకయా యజేత పశుకామః' 'కారీర్యా వృష్టికామో యజేత' ఇత్యాదిషు కామప్రేరితేన పురుషేణ కర్మోపక్రాన్తమ్। తస్య చ సమాప్తేః ప్రాగేవ కేనాపి నిమిత్తేన తత్ఫలప్రాప్తౌ దోషదర్శనేన వా కామో నివర్తతే, తదా కర్మానుష్ఠానే ప్రయోజనాభావాన్న సమాపనీయమ్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। ప్రక్రాన్తస్య కర్మణోఽసమాప్తౌ నిన్దాప్రాయశ్చిత్తయోః శ్రవణాత్। 'దేవతాభ్యో వా ఏవ ఆవృశ్చ్యతే యో యక్ష్య' ఇత్యుక్త్వా 'న యజతే, త్రైధాతవీయేన యజేత' ఇతి తదుభయం శ్రుతమ్। తస్మాత్- సమాపనీయమ్ ॥ 4 ॥

(చతుర్థే లౌకికకర్మణి సమాప్త్యనియమాధికరణే సూత్రాణి - 16-18)।

లోక కర్మాణి వేదవత్తతోఽధిపురుషజ్ఞానమ్॥16॥

అపరాధేఽపి చ తైః శాస్త్రమ్ ॥17॥ అశాస్త్రా

తూపసంప్రాప్తిః, శాస్త్రం స్యాన్న ప్రకల్పకమ్, తస్మాద-

ర్థేన గమ్యేత, అప్రాప్తే శాస్త్రమర్థవత్ ॥18॥

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

సమాప్యమసమాప్యం వా లౌకికం శాస్త్రకల్పనాత్ ।

ఆద్యో నో గృహకృష్యాదౌ శాస్త్రకల్పకవర్ణనాత్ ॥ 5 ॥

రథగృహనిర్మాణాదిరూపం యల్లౌకికం కర్మం తదపి తక్షస్మృతావుక్తమితి వేదమూలత్వకల్పనాచ్చిత్రాయాగాదివన్నివృత్తేఽపి కామే సమాపనీయమ్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। రథాదౌ రమణీయత్వస్య దృష్టప్రయోజనస్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యామేవ సిద్ధస్యోపాయావగమాత్। తత్రోహాపోహకుశలపురుషోత్ప్రేక్షా మూలా తక్షస్మృతిర్న వేదం కల్పయితుం ప్రభవతి। తస్మాత్- 'అవశ్యం సమాపనీయమ్' ఇతి నాస్తి నియమః ॥ 5 ॥

(పఞ్చమే- ప్రతిషిద్ధకర్మణామనుష్ఠానేఽనిష్టాపాతాధికరణే కలఞ్జన్యాయే సూత్రే 19-20)।

ప్రతిషేధే త్వకర్మత్వాత్క్రియా స్యాత్ప్రతిషిద్ధానాం విభ-

క్తత్వాదకర్మణామ్ ॥19॥ శాస్త్రాణాం త్వర్థవత్త్వేన

పురుషార్థో విధీయతే, తయోరసమవాయిత్వాత్తాదర్థ్యే

విధ్యతిక్రమః ॥20॥

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

పర్యుదాసో నిషేధో వా నాద్యాద్గృఞ్జనమిత్యసౌ ।

నఞ్ధాత్వోరన్వయాదాద్యః కల్ప్యం సంకల్పతః ఫలమ్ ।।6।।

పదాన్వయాత్తు నిఞ్వ్ధ్యోర్నిషేధోఽనర్థహానయే ।

సంకల్పే లక్షణాప్రాప్తిర్నైష కామ్యవిధిస్తథా ।।7।।

అనారభ్య శ్రూయతే- 'న కలఞ్జం భక్షయేత్' న లశునమ్, న గృఞ్జనమ్' ఇతి। తత్ర 'న భక్షయేత్' ఇతి సంనిధివశాన్నఞ్ధా త్వోరన్వయే సతి 'అభక్షణమ్' ఇతి పర్యుదాసః సంపద్యతే। తథా సతి 'నేక్షేతోద్యన్తమాదిత్యమ్' ఇత్యాదావివ సంకల్పో విధేయః। తస్య చాభక్షణసంకల్పస్య విశ్వజిన్న్యాయేన స్వర్గః ఫలత్వేన కల్పనీయః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। పదైకదేశస్య ధాతోః పదాన్తరేణాన్వేతుమయోగ్యత్వాద్విధాయకపదస్య నఞ్పదేనాన్వయే సతి రాగప్రాప్తాం భక్షణప్రవృత్తిమనూద్య నిషేధస్య విధేయత్వాత్। న చ - నిషేధో వ్యర్థః। నరకపాతనివారకత్వాత్। ఏవం చ సతి- అశ్రుతం న కిమపి కల్పనీయమ్। త్వత్పక్షే తు- అశ్రుతిః సంకల్పః కల్పనీయ ఇతి తదర్థం భక్షణశబ్దే లక్షణాఽఽశ్రయితవ్యా। తస్మాత్- స్వర్గకామినో నాత్రాధికారః, కింతు- నరకాద్భీతస్య ।।6।।7।।

(షష్ఠే గుర్వనుగమనాదీనాముపనయనోచరకాలకర్తవ్యతాధికరణే సూత్రే 21-22)।

తస్మింస్తు శిష్యమాణాని జననేన ప్రవర్తేరన్ ।।21।।

అపి వా వేదతుల్యత్వాదుపాయేన ప్రవర్తేరన్ ।।22।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

ప్రాఙ్ముఖత్వాదినియమ ఉపనీతేః పురాఽప్యుత ।

ఊర్ధ్వం మన్త్రాగ్న్యసాధ్యత్వాదాద్యోఽన్త్యోఽస్తు తథా స్మృతేః ।।8।।

'ప్రాఙ్ముఖోఽన్నాని భుఞ్జీత' 'గురురనుగన్తవ్యోఽభివాదయితవ్యశ్చ' 'వృద్ధః ప్రత్యుత్థేయః, సంమన్తవ్యశ్చ' ఇత్యాదిస్మార్తనియమ ఉపనయనాత్ప్రాగప్యనుసర్తవ్యః। తస్య నియమస్య వైదికైర్మన్త్రైరాహవనీయాద్యగ్నిభిర్వా సాధ్యత్వం నాస్తీతి ప్రాగపి తత్సంభవాత్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। శ్రౌతస్యాధ్యయనాదినియమస్యోపనయనానన్తరభావిత్వేన వేదమూలస్మృతిప్రాప్తనియమస్యాప్యుత్తరస్మిన్నేవ కాలే యుక్తత్వాత్। అత ఏవ స్మర్యతే- ఉపనయనాదిర్నియమః' ఇతి, 'ప్రాగుపనయనాత్కామచారవాదభక్షః' ఇతి చ । తస్మాత్- ఉపనయనాత్పూర్వం

నాస్తి నియమః ।।7।।

(సప్తమే{ఆగ్నిహోత్రాదియావజ్జీవకర్మణాం స్వకా-} సూత్రాణి 23-26)।

లమాత్రకర్తవ్యతాధికరణేఽగ్నిహోత్రన్యాయే

అభ్యాసోఽకర్మశేషత్వాత్పురుషార్థో విధీయతే ।। 23 ।।

తస్మిన్నసంభవన్నర్థాత్ ।। 24 ।। న కాలేభ్య ఉప-

దిశ్యన్తే ।। 25 ।। దర్శనాత్కాలలిఙ్గానాం కాల-

విధానమ్ ।। 26 ।।

సప్తమాధికరణమారచయతి-

యావజ్జీవేతి సామత్యం స్వకాలే వా నిమిత్తతః ।

కాలాఙ్గలోపాదాద్యః స్యాదవైధాత్యాగతోఽన్తిమః ।।9।।

ఇదమామ్నాయతే- 'యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతి' యావజ్జీవం దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం యజేత' ఇతి। తత్ర-జీవనస్య నిమిత్తత్వేనోపన్యాసాత్సతి నిమిత్తే నైమిత్తికస్యావశ్యభావాజ్జీవతోఽనుష్ఠానసాతత్యమత్ర వర్ణ్యతే। నను సాయంప్రాతఃకాలావగ్నిహోత్రాఙ్గత్వేన చోదితౌ, అమావాస్యాపౌర్ణమాసీకాలౌ దర్శపూర్ణమాసయోః। తథా సత్యఙ్గలోపః సాతత్యే ప్రసజ్యేత। నాయం దోషః। 'ప్రధానలోపాద్వరమఙ్గలోపః' ఇతి న్యాయాత్। తస్మాత్- సాతత్యమ్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- యద్యపి సాయంప్రాతరాదికాలోఽఙ్గమ్, తథాఽప్యనుపాదేయతయా ప్రయాజాదివద్విధేయో న భవతి, కింతు- తస్మిన్కాలే స్వతః ప్రాప్తే సతి కర్మానుష్ఠేయతయా విధీయతే। తస్య చ కాలస్య జీవనరూపనిమిత్తసంకోచకత్వేనైవాన్వయః। తథా సతి-

ఉక్తకాలవిశిష్టమేవ జీవనం నిమిత్తమ్। తస్మిన్నిమిత్తే జీవనరూపో విశేష్యాంశో యథా న వైధో నాపి త్యకతుం శక్యః। తథా విశేషణాంశః కాలోఽప్యవిధేయో న త్యక్తుం శక్యశ్చ। తస్మాత్- అవైధస్య త్యాగాసంభవాన్న సాతత్యమ్, కింతు- స్వకాలేఽనుష్ఠానమ్ ।।9।।

(అష్టమే- అగ్నిహోత్రాదీనాం స్వకాలావృత్త్యావృత్త్యధికరణే సూత్రే 27-28)।

తేషామౌత్పత్తికత్వాదాగమేన ప్రవర్తేత ।।27।। తథా హి

లిఙ్గదర్శనమ్।।28।।

అష్టమాధికరణమారచయతి-

సకృత్కృతిరుతాఽఽవృత్తిర్దర్శాదేః శాస్త్రసార్థ్యతః ।

సకృత్స్యాత్కాలసంయుక్తజీవనావృత్తితోఽన్తిమః ।।10।।

దర్శపూర్ణమాసాదీనాం సకృదేవానుష్ఠానమ్। తావతా విధిశాస్త్రస్య చరితార్థత్వాత్। ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। కాలవిశిష్టజీవననిమిత్తస్యాఽఽవృత్తౌ నైమిత్తికస్యాప్యావర్తనీయత్వాత్। తస్మాత్- ఆవృత్తిః ।। 10 ।।

(నవమే దర్శాదౌ భేదాద్యావృత్త్యా హోమావృత్త్యధికరణే సూత్రమ్ -)।

తథాఽన్తఃక్రతుప్రయుక్తాని ।।29।।

నవమాధికరణమారచయతి-

క్రతౌ సకృద్భేదహోమోఽసకృద్వా, క్రతుసిద్ధితః ।

సకృన్నిమిత్తభేదస్యాఽఽవృత్తౌ హోమోఽసకృద్భవేత్ ।। 11 ।।

దర్శపూర్ణమాసయోః కుమ్భ్యాదిపాత్రభేదమాజ్యాదిస్కన్దనం చ నిమిత్తీకృత్య హోమ ఆమ్నాయతే- 'భిన్నే జుహోతి' 'స్కన్నే జుహోతి' ఇతి। సోఽయం హోమః సకృత్కార్యః। తావతైవ క్రతూపకారసిద్ధేః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। భేదస్య స్కన్దనస్య వా నిమిత్తస్యాఽఽవృత్తౌనైమిత్తికస్యాప్యావర్తనీయత్వాత్ । తస్మాత్- నాస్తి సకృత్త్వనియమః ।।11।।

(దశమే గుర్వనుగమాదీనాం ప్రతినిమిత్తమావృత్త్యధికరణే సూత్రమ్-)।

ఆచారాద్గృహ్యమాణేషు తథా స్యాత్పురుషార్థత్వాత్ ।।30।।

దశమాధికరణమారచయతి-

యాథాకామ్యముతాఽఽవృత్తిర్గురోరనుగమాదిషు ।

స్యాదాద్యః ప్రీతిహేతుత్వాన్నియమాదృష్టతోఽన్తిమః ।। 12 ।।

'గురురనుగన్తవ్యోఽభివాద్యశ్చ' ఇతి విహితేషు గురుప్రీతిరూపస్య దృష్టస్యైవ ప్రయోజనత్వాత్ప్రీత్యనుసారేణానుగమనాదికం సకృదసకృదా స్వేచ్ఛయా కర్తవ్యమ్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। దృష్టార్థేష్వపి విహితేషు నియమాదృష్టసంభవాద్యదా యదా గురుగమనాది నిమిత్తం సంపద్యతే తదా తదాఽనుగమనాదీన్యనుష్ఠేయాని

।।12।।

(ఏకాదశే-{ఋణత్రయాపాకరణస్య బ్రాహ్మణక్షా-} సూత్రమ్ -)।

త్రయవైశ్యానాం నిత్యతాధికరణే

బ్రాహ్మణస్య తు సోమవిద్యాప్రజమృణవాక్యేన సంయోగాత్ ।। 31 ।।

ఏకాదశాధికరణమారచయతి-

సోమాధీతిప్రజం కామ్యం నిత్యం వా కామతోఽగ్రిమః ।

వీప్సానుష్ఠేయవిజ్ఞానలోకైస్తన్నిత్యతేష్యతే ।। 13 ।।

ఇదమామ్నాయతే- 'సోమేన యజేత' 'స్వాధ్యాయమధీయీత' 'ప్రజాముత్పాదయేత్' ఇతి। తత్ర సోమః కామ్యః। 'జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేత' ఇతి కామసంయోగేనాఽఽమ్నాతత్వాత్ । అధ్యయనప్రజోత్పాదనయోరపి విశ్వజిన్న్యాయేన స్వర్గే ఫలత్వేన కల్పితే కమియోగోఽపి కల్ప్యతే। తస్మాత్- ఇదం త్రయం కామ్యమ్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। వీప్సాదినా నిత్యత్వసిద్ధేః। 'వసన్తే వసన్తే జ్యోతిషా యజేత' ఇతి వీప్సా ప్రతివసన్తం నిమిత్తీకృత్య సోమయాగం విధత్తే। అధ్యయనస్య తు న స్వర్గః ఫలమ్। దృష్టప్రయోజనస్యానుష్ఠేయవిజ్ఞానస్య సంభవాత్। తత్ర క్రత్వనుష్ఠానస్య

నిత్యత్వాత్తద్ధేతోరధ్యయనస్యాపి నిత్యత్వమనివార్యమ్। 'అనుత్పాద్య సుతాన్న లోకం గచ్ఛతి' ఇతి స్మృతేర్లోకసిద్ధ్యర్థముత్పాదనస్యాపి నిత్యత్వమ్। అనేనైవాభిప్రాయేణేదమామ్నాతమ్- 'జాయమానో హ వై బ్రాహ్మణస్త్రిభిర్ఋణవా జాయతే। బ్రహ్మచర్యేణ ఋషిభ్యః, యజ్ఞేన దేవేభ్యః, ప్రజయా పితృభ్యః। ఏష వా అనృణో యః పుత్రీ యజ్వా బ్రహ్మచారీ' ఇతి। అత్ర బ్రాహ్మణగ్రహణమితరయోరప్యుపలక్షణార్థమ్। సోమాదివిధిషు విశేషస్యాశ్రవణాత్। తస్మాత్- సోమాదికం నిత్యమ్ ।।13।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే షష్ఠాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః ।।2।।

	అత్ర పాదే	ఆదితః।
అధికరణాని	11	386।
సూత్రాణి	31	1027।

(అథ షష్ఠాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః)।

(ప్రథమే- నిత్యే యథాశక్త్యఙ్గానుష్ఠానాధికరణే సూత్రాణి 1-7)।

సర్వశక్తౌ ప్రవృత్తిః స్యాత్తథాభూతోపదేశాత్ ।।1।।

అపి వాఽప్యేకదేశే స్యాత్ప్రధానే హ్యర్థనిర్వృత్తిర్గుణమా-

త్రమితరత్తదర్థత్వాత్ ।।2।। తదకర్మణి చ దోషః,

తస్మాత్తతో విశేషః స్యాత్ప్రధానేనాభిసంబన్ధాత్ ।।3।।

కర్మాభేదం తు జైమినిః ప్రయోగవచనైకత్వాత్సర్వేషాము-

దేశః స్యాదితి ।।4।। సర్వస్య వ్యపవర్గిత్వాదేక-

స్యాపి ప్రయోగే స్యాద్యథా క్రత్వన్తరేషు ।।5।।

విధ్యపరాధే చ దర్శనాత్సమాప్తేః ।।6।। ప్రాయశ్చి-

సవిధానాచ్చ ।।7।।

తృతీయపాదే ప్రథమాధికరణమారచయతి-

నిత్యే సర్వాఙ్గసంహారః శక్త్యా వాఽఽద్యః ఫలిత్వతః।

శక్త్యా త్యాగాసంభవేన నిమిత్తే జీవనే స్థితే ।।1।।

'యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతి' ఇత్యాదౌ నిత్యే కర్మణి సర్వాణ్యఙ్గాన్యుపసంహృత్యతద్విశిష్ట ఏవ ప్రయోగః కర్తవ్యః। కుతః। భావనాంశస్య కథంభావస్య సముచ్చితైః సర్వైరఙ్గైః పరిపూరణేన సర్వాఙ్గోపేతస్యైవ ప్రధానస్య ఫలవత్త్వాత్ । ఇతి చేత్।

మైవమ్। అగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదిశబ్దవాచ్యం ప్రధానమ్। తస్య చ స్వవాక్యగతజీవననిమిత్తేనాన్వయాత్సతి జీవనే ప్రధానం కర్మ త్యక్తుమశక్యమ్। తతో వాక్యాన్తరావగతేష్వఙ్గేష్వశక్యం కించిదఙ్గం పరిత్యజ్యాపి శక్యైరఙ్గైరుపేత్రం ప్రధానం కర్మానుష్ఠేయమ్ ।।1।।

(ద్వితీయే- అఙ్గవైకల్యే కామ్యస్య నిష్ఫలత్వాధికరణే సూత్రాణి 8- 10)।

కామ్యేషు చైవమర్థిత్వాత్ ।।8।। అసంయోగాత్తు నైవం

స్యాద్విధేః శబ్దప్రమాణత్వాత్ ।।9।। అకర్మణి

చాప్రత్యవాయాత్ ।।10।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

కామ్యే శక్త్యేత సర్వాఙ్గం శక్త్యా లోపస్య సంభవాత్ ।

మైవం లోపే నిష్ఫలత్వాచ్ఛాబ్దమఙ్గం న లుప్యతే ।।2।।

ప్రధానానుష్ఠితౌ యద్వజ్జీవనస్య నిమిత్తతా ।

కామస్య న తథా యస్మాత్కామ్యం త్యక్తుం చ శక్యతే ।।3।।

యథా నిత్యేష్వగ్నిహోత్రాదికర్మస్వశక్యమఙ్గం పరిత్యక్తమ్, తథా కామ్యేఽప్యైన్ద్రాగ్నసౌర్యాదిష్వశక్యాఙ్గలోపసంభవాచ్ఛక్యాఙ్గోపేతమనుష్ఠేయమ్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। అఙ్గలోపే కామ్యమానఫలానుత్పత్తేః। సర్వాఙ్గోపేతమేవ హి ప్రధానం ఫలసాధనత్వేన విహితమ్। తత్ర ప్రధానస్య త్యాగే యథా నాస్తి ఫలమ్, తథాఽఙ్గత్యాగేఽపి। ఫలసాధనత్వం హి శాస్త్రసమధిగమ్యమ్। తతో యద్యావదఙ్గం వా ప్రధానం వా శబ్దోపాత్తమ్, తస్య

లోపే సాధనత్వం నాస్తి। నహి గమనసాధనస్య రథస్య చక్రాద్యఙ్గేష్వన్యతమస్య వైకల్యేన గమనసాధనత్వం దృష్టమ్। తస్మాత్- యదా సర్వాఙ్గోపసంహారః కర్తుం శక్యతే, తదైవ కామ్యమనుష్ఠేయమ్। న చ- నిత్యేఽప్యేవమస్తు- ఇతి శఙ్కనీయమ్। జీవనం నిమిత్తీకృత్య తత్ర విధానాత్। యథా గృహదాహం నిమిత్తీకృత్య విహితా క్షామవతీష్టిరవశ్యం కర్తవ్యా । యథా వా లోకే- నిమిత్తభూతాయాం బుభుక్షాయాం సత్యాం భోజనమవశ్యం కర్తవ్యమ్, తథా జీవనే సతి కర్మావశ్యమనుష్ఠేయమ్। న చ -జీవనవత్ఫలకామనాయా అపి నిమిత్తత్వం శఙ్కనీయమ్।

సత్యామపి కామనాయాం కర్మణోఽవశ్యంభావాభావాత్। నహి కామినః కర్మాననుష్ఠానే ప్రత్యవాయః శ్రూయతే। నను- శాస్త్రీయప్రత్యవాయాభావేఽపి ఫలానుత్పత్తిలక్షణో బాధోఽస్త్యేవ। యథా బుభుక్షోరభోజనే రాజదణ్డాభావేఽపి పిత్తక్షోభాదిరూపో బాధోఽస్తి తద్వత్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। తర్హి యథా ఫలం సిధ్యతి, తథా కామినా ప్రయతితవ్యమ్। ఫలం చ శబ్దావగతసర్వాఙ్గోపసంహారమన్తరేణ న సిధ్యతీత్యుక్తమ్। నిత్యే తు న ఫలసాధనత్వేన విధిః, కింతు- జీవననిమిత్తసంయోగేన। తథా సత్యఙ్గవైకల్యేఽపి నిమిత్తేన నైమిత్తికసంయోగః శ్రుత్యభిమతో నాపైతి। తతో వికలాఙ్గమపి కర్తవ్యమేవ। అత ఏవ నిత్యస్యాకరణే ప్రత్యవాయప్రాయశ్చిత్తం శాస్త్రేష్వవగమ్యతే। కామ్యేష్వఙ్గవైకల్యే శాస్త్రాభిమతఫలసాధత్వాభావాద్వికలాఙ్గం కామ్యం న ప్రయోక్తవ్యమ్। అత ఏవ తత్త్యాగేఽపి ప్రత్యవాయప్రాయశ్చిత్తే న స్తః। తస్మాత్- కామ్యం కృత్స్నాఙ్గోపేతం కర్తుం యదా శక్నుయాత్తదా కుర్యాత్। నిత్యం తు యథా శక్నుయాత్, తథా కుర్యాత్। ఏతదేవాభిప్రేత్య శ్రుతమ్- 'తదేవ పాఙ్క్తం ప్రాక్ చ హోతవ్యమ్' ఇతి। తస్మాత్- నిత్యేష్వఙ్గలోపేఽపి కామ్యేష్వఙ్గలోపో న సోఢుం శక్యః ।।2।।3।।

(తృతీయే- ద్రవ్యభేదేఽపి కర్మాభేదాధికరణే సూత్రే 11-12)।

క్రియాణామాశ్రితత్వాద్ద్రవ్యాన్తరే విభాగః స్యాత్

।।11।। అపి వాఽవ్యతిరేకాద్రూపశబ్దావిభా-

గాచ్చ గోత్వవదైకకర్మ్యం స్యాన్నామధేయం చ సత్త్వ-

వత్ ।।12।।

తృతీయాధికరణమారచయతి-

నీవారాదిద్రవ్యభేదాత్కర్మాన్యత్వాన్యత్తదేవ వా ।

ద్రవ్యకర్మైక్యతః పూర్వస్త్వత్రేషద్భేదతోఽన్తిమః ।। 4 ।।

దర్శపూర్ణమాసయోర్వ్రీహ్యసంభవే నీవారా యది స్వీక్రియన్తే తదా నీవారాదిద్రవ్యభేదాత్కర్మాన్తరం తదిత్యభ్యుపేయమ్। కుతః। ద్రవ్యకర్మణోరేకత్వాత్। ద్రవ్యం హి కర్మణః స్వరూపమ్। తతో ద్రవ్యాన్తరత్వే కర్మాన్తరత్వమనివార్యమ్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। ద్రవ్యకర్మణోరీషద్భేదస్యాపి భావాత్। ద్రవ్యమాశ్రయః। కర్మాఽఽశ్రితమ్। ఆశ్రయాశ్రితయోర్భేదాభేదావభ్యుపగమ్య తాదాత్మ్యసంబన్ధో వర్ణ్యతే। తస్మాత్- ద్రవ్యభేదేఽపి న కర్మ భిద్యతే ।।4।।

(చతుర్థే- ద్రవ్యాపచారే ప్రతినిధినా సమాపనాధికరణే సూత్రాణి 13-18)।

శ్రుతిప్రమాణత్వాచ్ఛిష్టాభావే నాఽఽగమోఽన్యస్యాశిష్ట-

త్వాత్।।13।। క్వచిద్విధానాచ్చ।।14।। ఆగమో

వా చోదనార్థావిశేషాత్ ।।15।। నియమార్థః క్వచి-

ద్విధిః ।।16।। తన్నిత్యం తచ్చికీర్షా హి ।।17।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

ద్రవ్యే ప్రతినిధిర్నాస్తి విద్యతే వా, న విద్యతే ।

మానాభావాదస్తి కర్మచోదనాఽఽక్షేపికా యతః ।।5।।

నిత్యకామ్యకర్మణోః శ్రుతస్య వ్రీహ్యాదిద్రవ్యస్యాపచారే ద్రవ్యాన్తరం ప్రతినిధిత్వేన కుత్రాపి న విహితమ్। అతో మానాభావాన్నాస్తి ప్రతినిధిః । ఇతి చేత్।

మైవమ్। కర్మచోదనా హి ద్రవ్యమన్తరేణానుపపన్నా ద్రవ్యసామాన్యమాక్షిపతి। తత్ర వ్రీహిశాస్త్రం నియామకమ్। తచ్చాసంభవాద్యదా న ప్రవర్తేత, తదా మా భూన్నియమః। తథాఽపి సామాన్యాక్షేపస్య వారయితుమశక్యత్వాత్తత్సామాన్యం క్వచిద్విశేషే పర్యవస్యతీతి ప్రమాణసద్భావాదస్తి ప్రతినిధిః। తతో ద్రవ్యాన్తరేణాపి తత్కర్మానుష్ఠాతవ్యమేవ । న తు శ్రుతద్రవ్యాభావమాత్రాత్కర్మలోపః ।।5।।

(పఞ్చమే- దేవతామన్త్రక్రియాపచారే ప్రతినిధ్యభావాధికరణే సూత్రే 18-19)।

న దేవతాగ్నిశబ్దక్రియమన్యార్థసంయోగాత్ ।।18।।

దేవతాయాం చ తదర్థత్వాత్ ।।19।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

దేవాగ్నిమన్త్రోక్షణాదావస్తి ప్రతినిధిర్న వా ।

పురేవాస్తీహ యన్ముఖ్యే కార్యం తన్నేతి నాస్త్యసౌ ।।6।।

'ఆగ్నేయోఽష్టాకపాలః' 'సౌర్యం చరుమ్' ఇత్యాదావుక్తా అగ్నిసూర్యాదయో దేవాః, ఆహవనీయాదయోఽగ్నయః, 'బర్హిర్దేవసదనం దామి' ఇత్యాదయో మన్త్రాః, ప్రోక్షణాదయః క్రియాః। ఏతేషాం దేవాదీనామపచారే ద్రవ్యవత్ప్రతినిధిరస్తి । ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। కార్యసిద్ధ్యభావాత్। పురోడాశనిష్పాదనం కార్యం బ్రీహ్యపచారేఽపి నీవారేణ సిధ్యతి। దేవాదికార్యం తు నాన్యేన సిధ్యతి। న హ్యాగ్నేయయాగో విష్ణునానిష్పద్యతే। నాప్యాహవనీయకార్యో హోమోఽసంస్కృతేన వహ్నినా సిధ్యతి। నాపి 'బర్హిర్దేవసదనం దామి' ఇత్యేతన్మన్త్రసాధ్యమర్థప్రకాశనమన్యేన మన్త్రేణ సిధ్యతి। నాపి ప్రోక్షణకార్యమదృష్టమవిహితేనాన్యార్థం విహితేన వా క్రియాన్తరేణాపి సిధ్యతి। తస్మాత్- నాస్తి దేవాదీనాం ప్రతినిధిః ।।6।।

(షష్ఠే- ప్రతిషిద్ధద్రవ్యస్య ప్రతినిధిత్వాభావాధికరణే సూత్రమ్-)।

ప్రతిషిద్ధం చావిశేషేణ హి తచ్ఛ్రుతిః ।।20।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

మాషాద్యాః ప్రతినిధ్యర్హా న వాఽఽద్యస్తదవారణాత్ ।

నార్హా అయజ్ఞియత్వోక్తేరర్థాత్తద్వినివారణాత్ ।।7।।

'మౌద్గం చరుం నిర్వపేచ్ఛ్రీకామః' ఇత్యత్ర ముద్గాభావే మాషాద్యాః ప్రతినిధిత్వమర్హన్తి।

కుతః। ముద్గకార్యే చరునిష్పాదనే సమర్థత్వాత్। నివారకస్య ప్రతిషేధవచనస్యాభావాచ్చ। ఇతి చేత్।

మైవమ్। 'అయజ్ఞియా వై మాషాశ్చణకాః కోద్రవాః' ఇతి మాషాదిధాన్యత్రయాయజ్ఞియత్వవచనస్య తన్నిషేధే పర్యవసానాత్। తస్మాత్- నార్హా మాషాద్యాః ।।7।।

(సప్తమే- స్వామినః ప్రతినిధ్యభావాధికరణే సూత్రమ్-)।

స్వామినః ఫలసమవాయాత్ఫలస్య కర్మయోగిత్వాత్ ।। 21 ।।

సప్తమాధికరణమారచయతి-

స్వామినోఽస్తి ప్రతినిధిర్న వా ద్రవ్యవదస్తి సః ।

న మృతే ప్రేరకాభావాజ్జీవనేఽప్యఫలిత్వతః ।।8।।

యథా యాగసాధనద్రవ్యస్య ప్రతినిధిః, తథా కర్తుర్యజమానస్యాపి ప్రతినిధిరస్తు। ఇతి చేత్।

మైవమ్। కిం యజమానే మృతే సతి ప్రతినిధిరన్విష్యతే, కింవా కార్యాన్తరవ్యాపృతే। నాఽఽద్యః। అసంభవాత్। అన్యస్మిన్నపచరితే యజమానః ప్రతినిధిం గృహ్ణాతి। వజమానేఽపచరితే కోఽన్యః ప్రతినిధిం గృహ్ణీయాత్ । కో వాఽధ్వర్యుప్రభృతీన్ప్రేరయేత్। న ద్వితీయః। యజమానకార్యస్య ఫలిత్వస్యాన్యస్మిన్నసంభవాత్। సంభవే వా తస్యైవ త్వామిత్వేన ప్రతినిధిత్వాభావాత్। తస్మాత్- నాస్తి యజమానస్య ప్రతినిధిః ।।8।।

(అష్టమే- {సత్రే కస్యచిత్స్వామినోఽపచారే ప్రతి-} సూత్రమ్-)।

నిధ్యాదానాధికరణే (సత్రన్యాయే)

బహూనాం తు ప్రవృత్తేఽన్యమాగమయేదవైగుణ్యాత్ ।। 22 ।।

అష్టమాధికరణమారచయతి-

మృతే సత్రిణి నాన్యః స్యాత్స్యాద్వా నాత్రాపి పూర్వవత్ ।

స్యాదస్వామ్యేఽపి కర్త్రంశే సాప్తదశ్యస్య సిద్ధయే ।।9।।

సత్రిషు బహుషు యజమానేష్వేకస్మిన్మృతే ప్రతినిధిర్నాస్తి। పూర్వాధికరణే యజమానప్రతినిధేర్నిరాకృతత్వాత్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। భఙ్గ్యన్తరేణ తత్సిద్ధేః। సత్రిణాం కార్యద్వయమ్- ఫలభోక్తృత్వమ్, యాగకర్తృత్వం చ। తత్ర ప్రతినిధేః ఫలిత్వాభావేఽపి కర్తృత్వం సంభవతి । ఋత్విక్కార్యే కర్తవ్యే ప్రతినిధిమన్తరేణ సాప్తదశ్యాభావాత్షోడశైవ కార్యాణి నిష్పద్యేరన్, ఏకం కార్యం లుప్యేత । తస్మాత్- యజమానస్య ప్రతినిధ్యభావేఽప్యృత్విజః ప్రతినిధిసద్భావాత్పురుషాన్తరం ప్రతినిధాపయితవ్యమ్।।9।।

(నవమే- ప్రతినిహితస్యాస్వామిత్వాధికరణే సూత్రాణి 23-25)।

స స్వామీ స్యాత్తత్సంయోగాత్ ।।23।। కర్మకరో వా

భృతత్వాత్ ।।24।। తస్మింశ్చ ఫలదర్శనాత్ ।।25।।

నవమాధికరణమారచయతి-

స స్వామ్యపృత కర్త్రైవ స్వామీ తత్సాధనగత్వతః ।

అనారబ్ధుః ఫలాభావాదస్వామీ కర్తృమాత్రతా ।।10।।

యః సత్రిణః ప్రతినిధిః, తస్య యజమానస్థానే స్వీకృతత్వేన యజమానత్వమధ్యస్తి। ఇతి చేత్।

మైవమ్। ఆరభ్య సమాప్తిపర్యన్తమనుతిష్ఠతః ఫలం యుక్తత్। ప్రతినిధిస్తు నాఽఽరబ్ధవాన్। అతః ఫలాభావాద్యజమానత్వం నాస్తి। కింతు కర్తృత్వమాత్రమేవ। మృతస్వ తు సమాప్త్యభావేఽపి ఫలం సమామ్నాయతే- 'యో దీక్షితానాం ప్రమీయేత, అపి తస్య ఫలమ్' ఇతి ।।10।।

(దశమే- సత్రే ప్రతినిహితస్య యజమానధర్మప్రాహితాధికరణే సూత్రమ్-)।

స తద్ధర్మా స్యాత్కర్మసంయోగాత్ ।।26।।

దశమాధికరణమారచయతి-

నాస్య స్యుః ఫలిసంస్కారాః కార్యా వా, నాఫలిత్వతః ।

అన్యేషాం సాప్తదశ్యార్థమఫలిన్యపి తే మతాః ।।11।।

సత్రే యోఽయం ప్రతినిధిః, తస్య ఫలిత్వాభావాత్ఫలయోగ్యతాహేతవో వపవాదిసంస్కారా న కర్తవ్యాః । ఇతి చేత్।

మైవమ్। అస్య ఫలాభావేఽప్యస్మిన్సంస్కృతే సత్యన్యేషాం యత్సాప్తదశ్యమ్, తత్సంస్కృతేషు సప్తదశసు స్థితం భవతి । తతః 'సప్తదశావరాః సత్రమాసీరన్' ఇత్యేతచ్ఛాస్త్రమనుగృహీతం భవతి। అన్యథా సంస్కృతాః షోడశైవేతి తచ్ఛాస్త్రం బాధ్యేత। యది బహూనాం యజమానానామలాభాదవరా అల్పసంఖ్యా యజమానాః స్యుః, తదాఽపి సప్తదశాపోక్షితాః। న తు తతోఽప్యల్పసంఖ్యా ఇత్యర్థః।

తస్మాత్- అఫలిన్యపి తస్మిన్సంస్కారాః కర్తవ్యాః ।।11।।

(ఏకాదశే- శ్రుతద్రవ్యాపచారే తత్సదృశస్యైవ ప్రతినిధిత్వాధికరణే సూత్రమ్-)।

సామాన్యం తచ్చికీర్షా హి ।।27।।

ఏకాదశాధికరణమారచయతి-

కించిత్ప్రతినిధేయం స్యాచ్ఛ్రుతతుల్యముతాగ్రిమః ।

ఆక్షేపాన్న సమద్రవ్యే ముఖ్యాంశానుగమో యతః ।। 12 ।।

శ్రుతవ్రీహ్యపచారే నీవారప్రియఙ్గ్వాది కించిద్ద్రవ్యం ప్రతినిధాతవ్యమ్। ప్రధానవిధినా సామాన్యతో ద్రవ్యమాత్రస్యాఽఽక్షిప్తత్వాత్ । ఇతి చేత్।

మైవమ్। 'బ్రీహిభిర్యజేత' ఇత్యత్ర న జీతిః పురోడాశం నిష్పాదయతి। కింతు వ్రీహిత్వజాత్యుపలక్షితా అంశా ఏవ తన్నిష్పాదకా ఇత్యంశానాం ముఖ్యద్రవ్యత్వమ్। తే చావయవాః సదృశే నీవారాదౌ బహవోఽనుగచ్ఛన్తి। 'భూవోఽవయవసామాన్యం సాదృశ్యమ్' ఇత్యమ్యుపగమాత్। తస్మాత్- అత్యన్తసదృశమేవ ప్రతినిధేయమ్ ।। 12 ।।

(ద్వాదశే- ద్రవ్యాపచారే వైకల్పికద్రవ్యాన్తరానుపాదానాధికరణే సూత్రాణి -28-30)।

నిర్దేశాత్తు వికల్పే యత్ప్రవృత్తమ్ ।।28।। అశబ్ద-

మితి చేత్ ।।29।। నానఙ్గత్వాత్ ।।30।।

ద్వాదశాధికరణమారచయతి-

యవాః ప్రతినిధేయాః కిం వ్రీహ్యర్థే తత్సమా ఉత ।

ముఖ్యలాభాదగ్రిమోఽన్త్యో వ్రీహిపక్షే యవావిధేః ।।13।।

బ్రీహీణామసంభవే యవానాం ప్రతిధిత్వం యుక్తమ్। 'యవైర్యజేత' ఇతి విహితత్వేన ముఖ్యద్రవ్యలాభాత్ । ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। వ్రీహియవయోర్వికల్పిత్వేన వ్రీహిపక్షే యవవిధ్యభావాత్। తస్మాత్- సదృశమేవ ప్రతినిధాతవ్యమ్ ।।13।।

(త్రయోదశే- పూతికస్య సోమప్రతినిధిత్వాధికరణే సూత్రమ్-)।

వచనాచ్చాన్యాయ్యమభావే తత్సామాన్యేన

ప్రతినిధిరభావాదితరస్య ।।31।।

త్రయోదశాధికరణమారచయతి-

సోమాభావే భవేత్పూతీవిధిః ప్రతినిధావుత ।

నియమో వచనాదాద్యో లాఘవాత్తన్నియమ్యతే ।।14।।

'యది సోమం న విన్దేత్, పూతీకానభిషుణుయాత్' ఇతి లిఙ్ప్రత్యయస్య విధివాచిత్వాదిదం వాక్యం పూతీకలతాఖణ్డానాం విధాయకమ్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। సదృశతయా ప్రతినిధిత్వేన ప్రాప్తేషు పూతీకాదిద్రవ్యేషు నియమమాత్రవిధౌ లాఘవాత్। తస్మాత్- పూతీకద్రవ్యం నియమ్యతే ।।14।।

(చతుర్దశే-{ప్రతినిధ్యపచార ఉపాత్తద్రవ్యసదృ-}సూత్రమ్-)।

శస్య పునః ప్రతినిధిత్వాధికణే

న ప్రతినిధౌ సమత్వాత్ ।।32।।

చతుర్దశాధికరణమారచయతి-

ప్రతినిధ్యపచారే తు తేన ముఖ్యేన వా సమమ్ ।

ప్రక్రాన్తత్వాదగ్రిమోఽన్త్యః శ్రుతాంశసమలాభతః ।।15।।

సత్రే ప్రవృత్తః పురుషో బ్రహ్మా వేదత్రయమధీతవాన్। తస్మిన్మృతే తాదృశస్యాలాభాత్స్వశాఖామాత్రాధ్యాయీ ప్రతినిధాపితః। తేన చ ప్రయోగః ప్రక్రాన్తః। తస్మిన్నప్యపచరితే పునః పురుషాన్తరాన్వేషణాయాం లబ్ధేఽపి త్రివేదిని తముపేక్ష్య ప్రతినిధినా సమంస్వశాఖామాత్రాధ్యాయినం గృహ్ణీయాత్। ఏకవేదాధ్యాయికర్తృకస్య ప్రయోగస్య ప్రక్రాన్తత్వాత్ । ఇతి చేత్।

మైవమ్। అధ్వర్యూద్గాతృహోతౄణాం ప్రయోగేషు ప్రసక్తం వైకల్యం సమాధాతుం బ్రహ్మణో వేదత్రయాధ్యయనమపేక్షితమ్। అతో ముఖ్యేన సదృశం త్రివేదినమేవ గృహ్ణీయాత్। తథా సతి త్రివేదిబ్రహ్మప్రతిపాదకశ్రుత్యభిమతైర్బహుభిరంశైర్ముఖ్యసాదృశ్యం లభ్యేత। తస్మాత్-ముఖ్యేన

సదృశస్య గ్రహణమ్, న తు ప్రతినిధినా సదృశస్య ।।15।।

(పఞ్చదశే- {శ్రుతస్యాపి ప్రతినిధేరపచార ఉపాత్త-}సూత్రే 33-34)।

సదృశస్య పునః ప్రతినిధిత్వాధికరణే

స్యాచ్ఛ్రుతిలక్షణే నియతత్వాత్ ।।33।। న తదీప్సా హి ।।34।।

పఞ్చదశాధికరణమారచయతి-

పూతీకస్యాపచారే స్యాత్తేన సోమేన వా సమమ్ ।

ఆద్యః శ్రుతాంశసాదృశ్యాత్పూతీకావిధితోఽన్తిమః ।।16।।

యదా సోమప్రతినిధేః పూతీకస్యాపచారః స్యాత్, తదా తేన పూతీకేన సదృశం ద్రవ్యాన్తరముపాదేయమ్। 'పూతీకానభిషుణుయాత్' ఇతి శ్రుతేః పూతీకాంశైః సాదృశ్యస్య లాభాత్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। నాస్తి పూతీకానాం విధిః, కింతు 'నియమార్థం తద్వచనమ్' ఇత్యుక్తమ్। తతః శ్రుతస్య సోమసమాంశస్య లాభాయ సోమసమం ద్రవ్యాన్తరముపాదేయమ్।।16।।

(షోడశే- ముఖ్యాపచారే తత్ప్రాప్తౌ తస్యైవోపాదానాధికరణే సూత్రమ్-)।

ముఖ్యాధిగమే ముఖ్యమాగమో హి తదభావాత్ ।।35।।

షోడశాధికరణమారచయతి-

ప్రతినిధ్యుద్యమే ముఖ్యలాభే గ్రాహ్యం తు కిం ద్వయోః।

సంకల్పేన ప్రతినిధిర్ముఖ్యం శాస్త్రార్థలాభతః ।।17।।

యదా ముఖ్యాన్వ్రీహీనలబ్ధ్వా నీవారైః సంకల్పః కృతః' తదా కథంచిద్వ్రీహిలాభేఽపి సంకల్పభ్రంశో మా భూదితి నీవారా ఏవోపాదేయాః । ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। ముఖ్యాః శాస్త్రార్థలాభేన సంకల్పం బాధిత్వా వ్రీహయ ఏవ కర్తవ్యాః ।।17।।

(సప్తదశే- {ప్రతినిధినా ప్రారబ్ధే కర్మణి శ్రుతద్రవ్య} సూత్రమ్-)।

లాభే శ్రుతద్రవ్యేణైవ సమాపనాధికరణే

ప్రవృత్తేఽపీతి చేత్ ।।36।।

సప్తదశాధికరణమారచయతి-

అముఖ్యే సంస్కృతే ముఖ్యలాభే కిం గ్రాహ్యమేతయోః ।

అముఖ్యస్తక్షణాద్యూపః ఖాదిరస్తక్షణాత్పునః ।।18।।

యదా యూపార్థం ఖదిరమలబ్ధ్వా కదరే తక్షణాదిసంస్కృతే సతి పశ్చాన్ముఖ్యః ఖదిరో యది పశునియోజనాత్ప్రాగేవ లభ్యేత, తదా తక్షణాదిసంస్కృతః ప్రతినిధిః కదర ఏవ గ్రాహ్యః। అసంస్కృతాత్సంస్కృతస్య ప్రశస్తత్వాత్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। ముఖ్యే ఖదిరే లబ్ధే పునస్తక్షణాదిసంస్కారః కర్తవ్యః। తథా సతి సంస్కృతస్య ముఖ్యస్య లాభాత్ప్రతినిధిః సంస్కృతోఽపి పరిత్యాజ్యః ।।18।।

(అష్టాదశే- ప్రతినిధౌ పశౌ నియుక్తే శ్రుతద్రవ్యలాభేఽపి

ప్రతినిధినైవ సమాపనాధికరణే సూత్రమ్-)।

నానర్థకత్వాత్ ।।37।।

*అష్టాదశాధికరణమారచయతి-

పశౌ నియుక్తే ఖదిరలాభే కార్యం పునర్న వా ।

సాద్గుణ్యాయ పునః కార్యం ముఖ్యావృత్తిర్గుణాన్న హి ।।19।।

యదా సంస్కృతే ప్రతినిధౌ పశుర్నియుజ్యతే, తదూర్ధ్వం ఖదిరో యది లభ్యేత, తదాఽపి పూర్వన్యాయేన ముఖ్యలాభాత్సాద్గుణ్యాయ ముఖ్యే యూపే పునర్నియోజనం కార్యమ్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। గుణభూతో యూపః। పశునియోజనం ప్రధానభూతమ్। నహి గుణానుసారేణ ప్రధానస్యాఽఽవృత్తిర్యుక్తా। తస్మాత్- నియోజనం పునర్న కార్యమ్ ।।19।।

(ఏకోనవింశే- సంస్కారాయోగ్యస్యాపి ముఖ్యస్యైవోపాదానాధికరణే సూత్రమ్-)।

ద్రవ్యసంస్కారవిరోధే ద్రవ్యం తదర్థత్వాత్ ।।38।।

ఏకోనవింశాధికరణమారచయతి-

అముఖ్యముఖ్యే సంస్కారయోగ్యాయోగ్యే తదా ను కిమ్।

ఆద్యో బహుగుణాలోపాన్న ముఖ్యాయాస్తు లోపనమ్ ।।20।।

అముఖ్యః కదరః స్థూలత్వాత్తక్షణాదిసంస్కారయోగ్యః, ముఖ్యస్తు ఖదిరః సూక్ష్మత్వాత్తదయోగ్యః। తదా తక్షణాదిబహుగుణలోపో మా భూదితి ప్రతినిధిరేవాఽఽదరణీయః । ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। ముఖ్యసిద్ధయే గుణలోపస్య సోఢుం శక్యత్వాత్। తస్మాత్- కృశోఽపి ముఖ్య ఏవోపాదేయః ।।20।।

(వింశే- ముఖ్యస్య కార్యాసాధకత్వే ప్రతినిధేరేవోపాదేయతాధికరణే సూత్రమ్-)।

అర్థద్రవ్యవిరోధేఽర్థో ద్రవ్యాభావే తదుత్పత్తేర్ద్ర-

వ్యాణామర్థశేషత్వాత్ ।।39।।

వింశాధికరణమారచయతి-

నియోజనేఽప్యయోగ్యశ్చేత్ఖదిరః కిం తదా భవేత్ ।

ముఖ్యత్వేన స ఏవ స్యాత్తద్వ్యైయర్థ్యేన హీతరః ।।21।।

యదా త్వత్యన్తకృశత్వాత్తక్షణాదిరహితోఽపి ఖదిరో నియోజణేేేేఽప్యయోగ్యః, తదాఽపి ముఖ్యత్వాత్ఖదిర ఏవోపాదేయః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। ఉపాత్తస్య ప్రయోజనాభావాన్నియోజనయోగ్యః ప్రతినిధిరేవోపాదేయః ।।21।।

(ఏకవింశే- ప్రధాననిర్వాహకత్వేఽఙ్గనిర్వాహాపర్యాప్తస్యాపి ముఖ్య-

స్యోపాదానాధికరణే సూత్రే 40-41)।

విధిరప్యేకదేశే స్యాత్ ||40|| అపి వాఽర్థస్య

శక్యత్వాదేకదేశేన నిర్వర్తేతార్థానామవిభక్తత్వాద్గు-

ణమాత్రమితరత్తదర్థత్వాత్ ||41||

ఏకవింశాధికరణమారచయతి-

శేషకార్యేష్వపూర్ణాశ్చేద్వ్రీహయః కిం తదేతరత్ ।

వ్రీహయో వా సర్వసిద్ధ్యై నీవారాదికమిష్యతే ||22||

పురోడాశతయా వ్రీహేః ప్రధానత్వాదలోప్యతా ।

శేషకార్యాణి లుప్యన్తాం ముఖ్యవైగుణ్యతో వరమ్||23||

స్విష్టకృదిడాప్రాశిత్రభక్షణాదీని శేషకార్యాణి తేష్వపర్యాప్తాః ప్రధానమాత్రపర్యాప్తా వ్రీహయో యదా లభ్యన్తే, తదానీం సర్వకార్యసిద్ధయే వ్రీహిభ్య ఇతరన్నీవారాదికముపాదేయమ్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। వ్రీహయః పురోడాశార్థతయా ప్రధానయాగనిష్పాదకా ఇతి న లోపమర్హన్తి। అతః ప్రధానస్యావైగుణ్యాయ తద్ద్రవ్యాభావే శేషకార్యాణి లోపమర్హన్తి। తస్మాత్- అల్పా అపి వ్రీహయ ఏవోపాదేయాః ||22||23||

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే షష్ఠాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః ||3 ||

	అత్ర పాదే	ఆదితః।
అధికరణాని	21	407।
సూత్రాణి	41	1068।

(అథ షష్ఠాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః)।

(ప్రథమే- అవత్తనాశే పునరవదానార్థం ప్రతినిధ్యాదానాధికరణే సూత్రే 1-2)।

శేషాద్ద్వ్యవదాననాశే స్యాత్తదర్థత్వాత్

||1|| నిర్దేశాద్వాఽన్యదాగమయేత్ ||2||

చతుర్థపాదస్య ప్రథమాధికరణమారచయతి-

అవత్తనాశే తచ్ఛేషాత్పురో఼డాశాదవద్యతి।

యజేదాజ్యేన వాఽఽద్యోఽత్ర మధ్యపూర్వార్ధసంభవాత్ ||1||

కృత్స్నస్య మధ్యపూర్వార్ధే యే శేషస్థే న తే తతః ।

హవిర్నాశాదాజ్యవిధిః సుతరాం సర్వనాశనే ।।2।।

దర్శపూర్ణమాసయోః పురోడాశావదానే శ్రూయతే- 'మధ్యాదవద్యతి, పూర్వార్ధాదవద్యతి' ఇతి। తత్ర- యద్యవత్తం నశ్యేత్, తదానీమవశిష్టాత్పురోడాశాత్పునరప్యవదాతవ్యమ్। కుతః । అవదానాపాదానయోర్మధ్యపూర్వార్ధయోః శిష్టేఽపి సంభవాత్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। కృత్స్నపురోడాశగతే మధ్యపూర్వార్ధే అపాదానత్వేన శ్రూయేతే, న త్వవశిష్టభాగగతే మధ్యపూర్వార్ధే। తతో ముఖ్యస్య హవిషో నాశాదాజ్యం ప్రతినిధాయ యష్టవ్యమ్। అత ఏవ శ్రూయతే- 'యస్య సర్వాణి హవీంషి నశ్యేయుః, దుష్యేయుః, అపహరేయుర్వా, ఆజ్యేన తా దేవతాః పరిసంఖ్యాయ యజేత' ఇతి। తత్ర- సర్వశబ్దస్య నిమిత్తవిశేషణత్వేనావివక్షితత్వాన్నాశమాత్రే సర్వత్రాఽఽజ్యస్య విధిః।।1।।2।।

(ద్వితీయే-స్విష్టకృదర్థావత్తనాశే పునరవదాననిరాకరణాధికరణే సూత్రమ్)।

అపి వా శేషభాజాం స్యాద్విశిష్టకారణాత్ ।।3।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

ఇడాద్యర్థస్య నాశేఽన్యః శేషాద్గ్రాహ్యో న వాఽగ్రిమః।

శేషసత్త్వాన్న శేషేఽన్యప్రతిపత్త్యవరోధనాత్ ।।3।।

ఇడాభక్షణార్థం ప్రాశిత్రభక్షణార్థం వాఽవత్తం యది నశ్యేత్, తదా శేషస్య సద్భావాత్తస్మాచ్ఛేషాత్పునరవదేయమ్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। తస్య శేషస్యాన్యయా ప్రతిపత్త్యా శంయువాకకాలీనభక్షణరూపవాఽవరుద్ధత్వాత్। తస్మాత్- అవత్తనాశే ద్రవ్యాభావాదిడాదికం లుప్యతే ।।3।।

(తృతీయే-ఋత్విజామేవ శేషభక్షణాధికరణే సూత్రాణి 4-9)।

నిర్దేశాచ్ఛేషభక్షోఽన్యైః ప్రధానవత్ ।।4।।

సర్వైర్వా సమవాయాత్స్యాత్ ।।5।। నిర్దేశస్య

గుణార్థత్వమ్।।6।। ప్రధానే శ్రుతిలక్షణమ్

।।7।। అర్థవదితి చేత్ ।।8।। న చోద-

నావిరోధాత్ ।।9।।

తృతీయాధికరణమారచయతి-

శేషభక్షాః కిమన్యేషామృత్విజాం వాఽన్యభక్షణమ్।

ఋత్విజాం పరిసంఖ్యానాత్స్వామ్యప్రాప్తోక్తితోఽన్తిమః ।।4।।

దర్శపూర్ణమాసయోర్యే ప్రాశిత్రాదిశేషభక్షాః, తేషాం భక్షణమృత్విగ్భ్యోఽన్యైః కర్తవ్యమ్। కుతః। ఋత్విజాం పరిసంఖ్యాతత్వాత్। ఋత్విజాం కర్మకరత్వాదేవ భక్షణప్రాప్తౌ సత్యాం పునరప్యేవమామ్నాయతే- 'యజమానపఞ్చమా ఇడాం భక్షయన్తి' ఇతి। తదేతత్పునరామ్నానం పరిసంఖ్యార్థమ్- 'యజమానసహితా ఋత్విజః ప్రాశిత్రాదికం న భక్షయేయుః' ఇత్యర్థః। తస్మాత్- ఋత్విగ్భ్యోఽన్యేషాం ప్రాశిత్రాదిభక్షణమ్ । ఇతి చేత్।

మైవమ్। యజమానస్య కర్మకరత్వాభావేన పూర్వమప్రాప్తం భక్షణమనేన విధీయతే। తస్మాత్- అపరిసంఖ్యాతత్వాదృత్విజామేవ ప్రాశిత్రాదిభక్షణమ్ ।।4।।

(చతుర్థే- కృత్స్నైకదేశభేదే ప్రాయశ్చిత్తానుష్ఠానాధికరణే సూత్రాణి 10-16)।

అర్థసమవాయాత్ప్రాయశ్చిత్తమేకదేశేఽపి ।।10।। న త్వ-

శేషే వైగుణ్యాత్తదర్థం హి ।।11।। స్యాద్వా ప్రాప్తిని-

మిత్తత్వాదతద్ధర్మో నిత్యసంయోగాత్, న హి తస్య గుణా-

ర్థేనానిత్యవత్।।12।। గుణానాం చ పరార్థత్వా-

ద్వచనాద్వ్యపాశ్రయః స్యాత్ ।।13।। భేదార్థమితి

చేత్ ।।14।। శేషభూతత్వాత్ ।।15।। అనర్థ-

కశ్చ సర్వనాశే స్యాత్ ।।16।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

కపాలభేదనే హోమో భగ్నే ఘృష్టేఽథవోభయోః ।

ఆద్యో భేదస్య భఙ్గత్వాత్సంస్కార్యత్వేన మధ్యమః ।।5।।

సంస్కృతావనిమిత్తత్వాన్నిత్యానిత్యవిరోధనమ్ ।

నిమిత్తతా సమా భఙ్గే ఘర్షే వాఽతో ద్వయోర్హుతిః ।।6।।

దర్శపూర్ణమాసయోః కపాలం ప్రకృత్య శ్రూయతే- 'భిన్నే జుహోతి' ఇతి। తత్ర- భేదశబ్దస్య భఙ్గవాచిత్వాత్కపాలభఙ్గే సోఽయం హోమః- ఇత్యేకః పక్షః।

హోమస్య సంస్కారరూపత్వాదత్యత్తభఙ్గే సంస్కార్యాభావాత్సంఘర్షమాత్రజన్యస్యేషద్భఙ్గస్యాపి భేదశబ్దార్థత్వాత్కపాలే ఘృష్టే సత్యయం హోమః- ఇతి ద్వితీయః పక్షః।

సంస్కారపక్షే భిన్నశబ్దస్య సంస్కార్యప్రతిపాదకత్వేనోపక్షయాన్నిమిత్తప్రతిపాదకత్వం న స్యాత్। తథా సతి హోమస్య నైమిత్తికత్వాభావేన నిత్యత్వం వక్తవ్యమ్, కపాభేదస్య కాదాచిత్కత్వాత్సంస్కార్యమనిత్యమ్, ఇతి నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధః ప్రాప్నోతి। తతో భిన్నశబ్దో నిమిత్తప్రతిపాదకః। నిమిత్తత్వం చ భఙ్గసంఘర్షయోః సమానమ్। తస్మాత్- ఉభయోరపి నిమిత్తయోర్నైమిత్తికో హోమః కర్తవ్య ఇతి సిద్ధాన్తః ।।5।।6।।

(పఞ్చమే- {క్షామే సర్వదాహే ప్రాయశ్చిత్తానుష్ఠా-} సూత్రాణి 17-21)।

నాధికరణే (క్షామేష్టిన్యాయే)

క్షామే తు సర్వదాహే స్యాదేకదేశస్యావర్జనీ-

యత్వాత్ ।।17।। దర్శనాద్వైకదేశే స్యాత్

।।18।। అన్యేన వైతచ్ఛాస్త్రాద్ధి కారణప్రా-

ప్తిః ।।19।। తద్ధవిఃశబ్దాన్నేతి చేత్ ।।20।।

స్యాదన్యాయత్వాదిజ్యాగామీ హవిఃశబ్దస్త-

ల్లిఙ్గసంయోగాత్ ।।21।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

క్షామే యాగో ద్వయోః సర్వదాహే వా పూర్వవద్ద్వయోః ।

అంశదాహస్య నిత్యత్వాత్సర్వదాహే పునర్యాజిః ।।7।।

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే- 'అథ యస్య పురోడాశౌ క్షాయతః, తం యజ్ఞం వరుణో గృహ్ణాతి । యదా తద్ధవిః సంతిష్ఠేత, అథ స తదేవ హవిర్నిర్వపేత్। యజ్ఞో హి యజ్ఞస్య ప్రాయశ్చిత్తిః' ఇతి । అస్యాయమర్థః- 'యస్య యజ్ఞస్య పురోడాశావాగ్నేయాగ్నీషోమీయౌ క్షాయతోఽత్యన్తదాహేన భస్మీ భవతః, తం యజ్ఞం వరుణో గృహ్ణాతి। న త్వయం యజ్ఞో యజమానస్య ఫలం ప్రయచ్ఛతి। యది తాదృశహవిష్కే యజ్ఞ ఆ సమాప్తేరనుష్ఠీయేత, తదా తత్రత్యవాయపరిహారాయ పునస్తదేవ హవిర్నిరూప్య యజమానో యజ్ఞమనుతిష్ఠేత్' ఇతి । తత్ర- పురోడాశే క్షామే సతి యో యాగో విహితః స పూర్వోక్తభేదన్యాయేనాల్పదాహసర్వదాహయోర్ద్వయోరపి కర్తవ్యః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। తప్తేషు కపాలేషు పురోడాశమవస్థాప్యోపర్యఙ్గారైరధివాసనే కృతే సతి సూక్ష్మాంశదాహస్య వర్జయితుమశక్యత్వేన నిత్యత్వాత్పునర్యాగస్యాంశదాహో నిమిత్తం న భవతి। సర్వదాహస్తు కాదాచిత్కత్వాన్నిమిత్తమ్- ఇతి తత్రైవేయం ప్రాయశ్చిత్తరూపేష్టిః ।।7।।
(షష్ఠే - ఏకహవిరార్తావపి పఞ్చశరావనిర్వాపాధికరణే సూత్రే 22-23)।

యథాశ్రుతీతి చేత్ ।।22।। న తల్లక్షణ-

త్వాదుపపాతో హి కారణమ్ ।।23।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

ఆర్తౌ పఞ్చశరావో యః స దోహద్వయసంక్షయే ।

ఏకనాశేఽపి వాఽఽద్యోఽస్తు హవిర్వ్యదుభయోక్తితః ।।8।।

హవిరార్త్యుక్తిమాత్రేణ నిమిత్తం పర్యవస్యతి।

ఉభయోక్త్యవివక్షాయామేకనాశేఽప్యసౌ భవేత్ ।।9।।

దర్శపూర్ణమాసయోర్దోహౌ ప్రకృత్య శ్రూయతే- 'యస్యోభయం హవిరార్తిమార్చ్ఛేత్- ఐన్ద్రం పఞ్చశరావమోదనం నిర్వపేత్' ఇతి। సోఽయం యాగో

దోహద్వయక్షయం నిమిత్తీకృత్యానుష్ఠేయః। న త్వేకదోహక్షయమ్। కుతః। ఉభయశబ్దస్య శ్రుతత్వాత్। ఆర్తిశబ్దవిశేషణత్వేన శ్రూయమాణో హవిఃశబ్దో యథా వివక్షితార్థః, తథా హవిఃశబ్దవిశేషణస్యోభయశబ్దస్యాపి వివక్షితార్థత్వాదుభయహవిరార్తిరేవ నిమిత్తమ్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। ఆర్తిమాత్రోపన్యాసే సాకాఙ్క్షత్వాన్నిమిత్తం న పర్యవస్యతీతి హవిఃశబ్దార్థో వివక్షితవ్యః। తావతైవ నిమిత్తస్య పర్యవసితత్వాదుభయశబ్దార్థో న వివక్షితః। హవిరార్తిమాత్రస్య నిమిత్తత్వే సతి సాయందోహప్రాతర్దోహయోరుభయోర్నిమిత్తత్వం సిద్ధమేవాత్రోభయశబ్దేనానూద్యతే। తస్మాత్- ఏకనాశే ద్వయనాశేఽప్యసావోదనో నిర్వపణీయః ।।8।।9।।

(సప్తమే- హోమాభిషవోభయకర్తురేవ భక్షణాధికరణే సూత్రే 24-25)।

హోమాభిషవభక్షణం చ తద్వత్ ।।24।। ఉభాభ్యాం

వా న హి తయోర్ధర్మశాస్త్రమ్ ।।25।।

సప్తమాధికరణమారచయతి-

అభిషుత్య తతో హుత్వా ఖాదేదేకైకహేతుతా ।

సంహత్య వా నిమిత్తోక్తౌ సాహిత్యావిధితోఽగ్రిమః ।।10।।

హోమాభిషవకర్త్రాఽత్ర భక్షాఙ్గత్వేన చోద్యతే ।

నిమిత్తతాఽఽర్థికీ తస్మాత్సాహిత్యం హేతుగం మతమ్ ।।11।।

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే- 'హవిర్ధానే గ్రావభిరభిషుత్యాఽఽహవనీయే హుత్వా ప్రత్యఞ్చః పరేత్య సదసి భక్షాన్భక్షయన్తి' ఇతి । తత్ర- అభిషవహోమయోరేకైక ఏవ భక్షణహేతుః। కుతః। సాహిత్యస్యావిధయత్వాత్। అభిషవహోమావత్ర నిమిత్తత్వేనోచ్యేతే। తత్ర- సాహిత్యవిధౌ వాక్యం భిద్యేత। అభిషవహోమౌ భక్షణహేతూ, తౌ చ సహితావిత్యేవం తద్భేదః। తస్మాత్- సాహిత్యస్యావిధేయత్వాదభిషవహోమయోః ప్రత్యేకం భక్షణనిమిత్తత్వమ్' ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- నాత్ర నిమిత్తత్వముపన్యస్యతే, కింతు సోమాభిషవయోః కర్తుర్భక్షణం ప్రత్యఙ్గత్వేన పూర్వమప్రాప్తత్వాద్విధీయతే। తథా సత్యభిషవహోమయోర్యన్నిమిత్తత్వం ప్రతీయతే తదార్థికమితి వాక్యభేదదోషాభావాత్సాహిత్యం ప్రతీయమానం వివక్షితమితి సహితయోరేవ తయోర్నిమిత్తత్వమ్ ।।10।।11।।

(అష్టమే పునరాధానం ప్రతి బహ్న్యనుగమద్వయస్య నిమిత్తతాధికరణే సూత్రే 26-27)।

పునరాధేయమోదనవత్ ।।26।। ద్రవ్యోత్పత్తేర్వోభయోః స్యాత్ ।।27।।

అష్టమాధికరణమారచయతి-

ఏకోఽపి వహ్న్యనుగమః పునరాధేయకారణమ్।

ద్వావేవ వాఽఽద్యో ద్విత్వోపేక్షణాత్పఞ్చశరావవత్ ।।12।।

ద్వయోరుత్పాదకత్వేన పునరాధేయచోదనా ।

నైకస్యాతో ద్వ్యనుగమో హేతుః సూర్యోదయాది వా ।।13।।

అగ్నిహోత్రే శ్రూయతే- 'యస్యోభావగ్నీ అనుగతావభిమ్లోచేయాతామ్, సూర్యో వాఽభ్యుదియాత్, పునరాధేయం తస్య ప్రాయశ్చిత్తిః' ఇతి । ఆహవనీయగార్హపత్యావుభావగ్నీ అనుగతౌ నష్టౌ యదా భవతః, తదా సూర్యాస్తమయ ఉదయో వా యది భవేత్, తదా పునరాధేయం కర్తవ్యమ్' ఇత్యర్థః। తత్ర- యథా పఞ్చశరావవాక్యే నిమిత్తవిశేషణభూత ఉభయశబ్దార్థో న వివక్షితః, తథా నిమిత్తస్య వహ్న్యనుగమవిశేషణం ద్విత్వముపేక్షణీయమ్। తత్ ఏకస్యాప్యనుగమస్య నిమిత్తత్వమస్తి। ఇతి చేత్।

మైవమ్। 'అగ్నీ ఆదధీత, ఇతి ద్విత్వవిశిష్టయోరగ్న్యోరుత్పాదనాయ పునరాధేయం చోదితమ్, న త్వేకస్యోత్పాదనాయ। న హ్యేకస్మిన్ననుగతే ద్వయోరుత్పాదనం సంభవతి। తస్మాత్- నైమిత్తికద్విత్వోపపత్తయే నిమిత్తయోరపి వహ్న్యనుగమయోర్ద్విత్వం వివక్షితవ్యమ్। తస్మాత్- అస్తమయకాల ఉదయకాలే వా వహ్నిద్వయనాశః పునరాధేయహేతుః ।।12।।13।।

(నవమే పఞ్చశరావనిర్వాపస్య కర్మాన్తరతాధికరణే సూత్రే 28-29)।

పఞ్చశరావస్తు ద్రవ్యశ్రుతేః స్తాత్ ॥28॥

చోదనా వా ద్రవ్యదేవతావిధిరవాచ్యే హి ॥29॥

నవమాధికరణమారచయతి-

ద్రవ్యప్రతినిధిః పఞ్చశరావో భిన్నకర్మ వా ।

దోహద్వయార్తితో దర్శే ద్రవ్యం స్యాదీప్సితత్వతః ॥14॥

ప్రాప్తే కర్మణి నైకేన విధినా ద్రవ్యదేవతే ।

శక్యే విధాతుం తాభ్యాం తు విశిష్టం కర్మ చోద్యతే ॥15॥

యోఽయం పఞ్చశరావ ఓదనః పూర్వముదాహృతః, నాసౌ కర్మాన్తరరూపః, కింతు- పూర్వస్మిన్నేవ కర్మణి దోహద్వయరూపే ద్రవ్యేఽపచరితే సతి తత్రప్రతినిధిద్రవ్యత్వేనాయం విధీయతే। కుతః। దర్శయాగే ద్రవ్యస్యాపేక్షితత్త్వాత్। ఇతి చేత్,

మైవమ్। 'ఐన్ద్రం పఞ్చశరావమ్' ఇతి ద్రవ్యదేవతయోః ప్రతీతౌ కర్మాన్తరవిధేర్వారరయితుమశక్యత్వాత్। యది పూర్వస్మిన్నేవ కర్మణ్యుభయం విధీయేత, తదా కర్మణః ప్రాప్తత్వాదుభకయోర్ద్రవ్యదేవతయోర్విధౌ వాక్యం భిద్యేత। తస్మాత్- ద్రవ్యదేవతాభ్యాం విశిష్టం కర్మాన్తరం విధీయతే ॥ 14॥15॥

(దశమే పఞ్చశరావయాగస్య నైమిత్తికదర్శయాగాఙ్గతాధికరణే సూత్రే 30-31)।

స ప్రత్యామనేత్స్థానాత్ ॥30॥ అఙ్గ-

విధిర్వా నిమిత్తసంయోగాత్ ॥31॥

దశమాధికరణమారచయతి-

దర్శే ప్రత్యామ్నాయ ఏతదఙ్గం వా హవిరార్తితః।

దర్శయాగే నివృత్తేఽస్య ప్రత్యామ్నాతయా విధిః ॥16॥

పూర్వద్రవ్యవినాశేఽపి ద్రవ్యస్యాన్యస్య సంభవాత్ ।

అనివృత్తేస్తదఙ్గం స్యాదార్తివైగుణ్యహానయే ॥17॥

పఞ్చశరావద్రవ్యకమిన్ద్రదేవతాకం యత్కర్మాన్తరం కథితమ్, తదేతద్దర్శయాగస్య ప్రతినిధిత్వేన విధీయతే। కుతః। ఉభయహవిరార్త్యా దర్శయాగస్య నివృత్తత్వాత్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। పూర్వయోర్దధిపయసోర్నాశేఽపి పయోన్తరణే దధ్యన్తరేణ చ దర్శేఽనుష్ఠీయమానే హవిరార్తికృతం వైగుణ్యం పరిహరన్నయం పఞ్చశరావయాగో దర్శయాగస్యాఙ్గం భవతి ॥16॥17॥

(ఏకాదశే- సత్రాయాఽఽగూర్యాప్రవృత్తస్య విశ్వజిదావశ్యకతాధికరణే సూత్రే 32-33)।

విశ్వజిత్త్వప్రవృత్తే భావః కర్మణి స్యాత్ ॥32॥

నిష్క్రయవాదాచ్చ ॥33॥

ఏకాదశాధికరణమారచయతి-

సత్రాయాఽఽగురతే యోఽయం యజేద్విశ్వజితేత్యసౌ ।

యః కోఽప్యుత ప్రవృత్తః స్యాదప్రవృత్తోఽథవాఽగ్రిమః ॥18॥

అవిశేషాత్ప్రవృత్తోఽస్తు సత్రాఙ్గం హి తథా భవేత్ ।

నిమిత్తోక్తేరప్రవృత్తః ప్రాయశ్చిత్తం చరేదిదమ్ ॥19॥

ఇదమామ్నాయతే-'యః సత్రాయాఽఽగురతే స విశ్వజితా యజేత' ఇతి। ఆగురతే సంకల్పయతీత్యర్థః। తత్ర- సత్రం సంకల్ప్య కశ్చిదనుష్ఠాతుం ప్రవృత్తః। అపరో న ప్రవృత్తః। తయోరుభయోర్మధ్యే యః కోఽపి విశ్వజితా యజేతేతి విశేషస్యాశ్రవణాత్। ఏవమ్ 'అప్రవృత్త ఏవ యజేత' ఇత్యపి విశేషో న శ్రూయతే। తస్మాత్- 'అన్యతరః' ఇత్యాద్యః పక్షః ।

సత్రే ప్రవృత్తస్య విశ్వజిదనుష్ఠానే సత్రాఙ్గత్వం విశ్వజితో లభ్యతే। తస్మాత్-'ప్రవృత్త ఏవ విశ్వజితం కుర్యాత్ । ఇతి ద్వితీయః పక్షః।

'యః సత్రాయాఽఽగురతే' ఇతి నిమిత్తత్వేనోపన్యాసాత్సంకల్ప్య యది సత్రం నానుతిష్ఠతే, తదా ప్రాయశ్చిత్తార్థం విశ్వజిద్యాగం కుర్యాత్- ఇతి రాద్ధాన్తః ॥18॥19॥

(ద్వాదశే- బర్హిర్వత్సయోః కాలోపలక్షకతాధికరణే సూత్రాణి 34-40)।

వత్ససంయోగే వ్రతచోదనా స్యాత్ ॥34॥ కాలో

వోత్పన్నసంయోగాత్ ॥35॥ అర్థాపరిమాణాచ్చ ॥36॥

వత్సస్తు శ్రుతిసంయోగాత్తదఙ్గం స్యాత్ ॥37॥ కాలస్తు

స్యాదచోదనా ॥38॥

అనర్థకశ్చ కర్మసంయోగే ॥39॥

అవచనాచ్చ స్వశబ్దస్య ॥40॥

ద్వాదశాధికరణమారచయతి-

వత్సైర్దర్శే సవత్సస్య వత్సమాత్రస్య వా విధిః।

వ్రతకాలం లక్షయేద్వా వత్సయుక్తే వ్రతే విధిః ॥20॥

భాతి రాగాద్వ్రతప్రాప్తేర్వత్సమాత్రం విధీయతే ।

వ్రతస్యాకరణం వత్సః కాలగీస్తదపాకృతేః ॥21॥

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే- 'బర్హిషా పూర్ణమాసే వ్రతముపైతి, వత్సైరమావాస్యాయామ్' ఇతి। వ్రతం భోజనమ్। అత ఏవాఽఽమ్నాయతే- 'అమాషమమాంసం బహుసర్పిష్కం వ్రతయతి' ఇతి। తదేతద్వ్రతం వత్సయుక్తమత్ర విధీయతే। కుతః। 'వత్సైః' ఇతి తృతీయయా సాహిత్యస్య ప్రతిభానాత్- ఇత్యేకః పక్షః।

రాగత ఏవ ప్రాప్తత్వాద్వ్రతం న విధాతవ్యమ్, కింతు- వత్సమాత్రం విధేయమ్- ఇతి ద్వితీయః పక్షః ।

న హి వత్సః పాణ్యాదివద్వ్రతస్య కరణమ్। తతో న తస్య విధిః। కింతు- వత్సానామపాకరణేన కాల ఉపలక్ష్యతే। తస్మిన్కాలే వ్రతముపేయాత్। ఏవం పూర్ణమాసే బర్హిః సంపాదనకాలే వ్రతముపేయాత్ ॥20॥21॥

(త్రయోదశే- వత్సాపాకరణకాలస్య సంనయదసంనయదుభయసాధా-

రణతాధికరణే సూత్రే 41-42)।

కాలశ్చేత్సంనయత్పక్షే తల్లిఙ్గసంయోగాత్ ॥41॥

కాలార్థత్వాద్వోభయోః ప్రతీయేత ॥42॥

త్రయోదశాధికరణమారచయతి-

సాంనాయ్యినః స కాలః స్యాదితరస్యాపి వాఽగ్రిమః ।

వత్ససత్త్వాల్లక్ష్యకాలో హ్యన్యస్యాప్యస్త్యతోఽన్తిమః ॥22॥

యస్య సాంనాయ్యమస్తి, తస్యైవాయం భూతకాలః। కుతః। లక్షకస్య వత్సాపాకరణస్య సద్భావాత్। యస్త్వమావాస్యాయాం సాంనాయ్యం న కోరతి, కింత్వైన్ద్రాగ్నపురోడాశం కరోతి, న తస్య వత్సాపాకరణమస్తి। నాపి పౌర్ణమాస్యాం తద్విద్యతే। తస్మాత్- సాంనాయ్యిన ఏవ స కాలః। ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। వత్సాపాకరణాభావేఽపి తదుపలక్షితకాలస్య విద్యమానత్వాత్ । తస్మాత్- సర్వస్యాపి స కాలః ॥22॥

(చతుర్దశే- సాంనాయ్యరహితస్య శాఖాహరణనిరాకరణాధికరణే సూత్రాణి 43-47)।

ప్రస్తరే శాఖా శ్రయణవత్ ॥43॥ కాలవిధిర్వోభయో-

ర్విద్యమానత్వాత్ ॥44॥ అతత్సంస్కారార్థత్వాచ్చ ॥45॥

తస్మాచ్చ విప్రయోగే స్యాత్ ।।46।। ఉపవేషశ్చ పక్షే

స్యాత్ ।।47।।

చతుర్దశాధికరణమారచయతి-

ప్రస్తరం శాఖయా యుక్తం హరేచ్ఛాఖా విధీయతే।

కాలో వా ప్రతిపత్త్యర్థః ప్రవృత్త్యాఽత్రోపలక్ష్యతే ।।23।।

ఆద్యోఽఙ్గత్వవిధేర్భానాత్ప్రతిపత్తిమపేక్షతే ।

శాఖోపయుక్తా తేనాన్త్యః ప్రస్తరే ప్రతిపాదనాత్ ।।24।।

దర్శపూర్ణమాసయోరామ్నాయతే- 'సహ శాఖయా ప్రస్తరం ప్రహరతి' ఇతి। తత్ర- ప్రస్తరప్రహరణం ప్రతి శాఖాయా అనఙ్గత్వేన విధిర్భాసతే। సత్యఙ్గత్వే శాఖయా వినా ప్రస్తరప్రహరణస్య వైగుణ్యప్రసఙ్గాత్। సాంనాయ్యరహితేనాపి శాఖా సంపాదనీయా । ఇతి చేత్।

మైవమ్। శాఖా వత్సాపాకరణాదావుపయుక్తా। తస్యాః పునరఙ్గత్వవిధిర్న సంభవతి। వినియుక్తవినియోగస్యాన్యాయ్యత్వాత్। తస్మాత్- శాఖా ప్రతిపత్తిమపేక్షత ఇతి । ప్రతిపత్త్యర్థః కాలః ప్రస్తరప్రహరణేనోపలక్ష్యతే। తథా సతి యదా ప్రస్తరం ప్రహరతి తదా శాస్త్రామపి విద్యమానాం ప్రహరేత్। న తు సాంనాయ్యరహితేన సా సంపాదనీయా ।।23।।24।।

ఇతి శ్రీ మాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే షష్ఠా-

ధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః ।।4।।

	అత్ర పాదే	ఆదితః।
అధికరణాని	14	421।
సూత్రాణి	47	1115।

(అథ షష్ఠాధ్యాయస్య పఞ్చమః పాదః)।

(ప్రథమే-దర్శేఽభ్యుదయేష్టౌ నైమిత్తికదేవతాపనయాధికరణే సూత్రాణి 1-9)।

అభ్యుదయే కాలాపరాధాదిజ్యాచోదనా స్యాత్, యథా

పఞ్చశరావే ।।1।। అపనయో వా విద్యమానత్వాత్ ।।2।।

తద్రూపత్వాచ్చ శబ్దానామ్ ।।3।। ఆతఞ్చనాభ్యాసస్య

దర్శనాత్ ||4|| అపూర్వత్వాద్విధానం స్యాత్ ||5|| పయో-

దోషాత్పఞ్చశరావేఽదుష్టం హీతరత్ ||6|| సాంనాయ్యేఽపి

తథేతి చేత్ ||7|| న తస్యాదుష్టత్వాదవిశిష్టం హి కార-

ణమ్ ||8|| లక్షణార్థ శృతశ్రుతిః ||9||

పఞ్చమపాదే ప్రథమాధికరణమారచయతి-

ఇష్టిరభ్యుదయే దర్శాత్కర్్మాన్యదుత దేవతాః|

పూర్వాస్త్యాజ్యా విశిష్టస్య విధానాదన్యకర్మ తత్ ||1||

ప్రకృతప్రత్యభిజ్ఞానాన్న కర్మాన్తరచోదనా |

దేవతాః ప్రకృతాస్త్యక్త్వా ద్రవ్యమన్యాభ్య ఉచ్యతే ||2||

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే- 'యస్య హవిర్నిరుప్తం పురస్తాచ్చన్ద్రమా అభ్యుదేతి త్రేధా తణ్డులాన్విభజేత్| యే మధ్యమాః స్యుః, తానగ్రయే

దాత్రే పురోడాశమష్టాకపాలం కుర్యాత్| యే స్థవిష్ఠాః, తానిన్ద్రాయ ప్రదాత్రే దర్ధశ్చరుమ్| యేఽణిష్ఠాః, తాన్విష్ణవే శిపివిష్టాయ శృతే చరుమ్' ఇతి| అయమర్థః- 'దర్శభ్రాన్త్యా చతుర్దశ్యాం కేనచిద్ధవిర్నిరుప్తం భవతి| తతః ప్రత్యూషే పూర్వస్యాం దిశి చన్ద్రమా అభ్యుదేతి తదా

నిరుప్తాస్తణ్డులాస్త్రేధా విభక్తవ్యాః| అఖణ్డితాః, ఈషత్ఖణ్డితాః, అతిసూక్ష్మకణాశ్చ, ఇతి త్రైవిధ్యమ్| తే త్రివిధా దాత్రాదిగుణవిశిష్టేభ్యోఽగ్న్యాదిదేవేభ్యః' ఇతి| తత్ర- ఇదం ప్రక్రాన్తాద్దర్శకర్మణోఽన్యత్కర్మ| కుతః| కాలాపరాధప్రాయశ్చిత్తార్థం ద్రవ్యదేవతాదివిశిష్టస్య కర్మణో విధీయమానత్వాత్| తత ఇదం ప్రాయశ్చిత్తం కృత్వా పరేద్యుర్దర్శకర్మ నానుష్ఠేయమ్- ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- హవిర్నిరుప్తమితి ప్రకృతం యద్దర్శకర్మ తత్పరిత్యజ్య కర్మాన్తరవిధికల్పనేఽప్రాకృతహానాప్రకృతప్రక్రియే ప్రసజ్యేయాతామ్| అతస్తస్మిన్నేవ ప్రకృతే కర్మణి నిరుప్తహవిషః పూర్వదేవతాభ్యో దర్శసంబన్ధినీభ్యోఽపనయోఽత్రాభిధీయతే| తణ్డులోపలక్షితం యద్ధవిర్ధధివ్రీహిరూపం చ పూర్వేద్యుర్నిరుప్తం తద్ధవిః పూర్వదేవతాత్మనోరగ్నేరిన్ద్రాచ్చ విభజేదితి దేవతాహవిషోః పరస్పరవిభాగోఽత్ర విధీయతే, న తు తణ్డులానాం స్థవిష్ఠమధ్యమాణిష్ఠరూపస్త్రివిధో విభాగో విధీయతే| తస్య ప్రాప్తత్వాత్| 'యే మధ్యమాః స్యు ః-' ఇత్యాదివినియోగభేదాదర్థప్రాప్తః స విభాగః| తతః పూర్వదేవతాస్త్యక్త్వా దాతృత్వాదిగుణవిశిష్టాభ్యోఽగ్న్యాదిదేవతాభ్యః పూర్వం నిరుప్తం హవిః ప్రదాతవ్యమ్| నను- ప్రతిపది ప్రాప్తో నిర్వాపకాలః, న తు - దర్శే | తథా సతి దర్శభ్రాన్త్యాఽపి చతుర్దశ్యాం నిర్వాపాభావాదూర్ధ్వం చన్ద్రోదయో న ప్రాప్నోతి| నైష దోషః| దఘ్నో

ద్వ్యహకాలీనత్వేనార్థసిద్ధే పూర్వేద్యుర్దోహనాతఞ్చనే। తదభిప్రాయేణ నిరుప్తమిత్యుచ్యతే। యద్వా- వ్రీహినిర్వాపోఽపి పూర్వేద్యుర్వికల్పితః। తథా చ శ్రూయతే- 'యది బిభియాదభినోదేష్యతీతి మహాపాత్రే హవీంషి నిర్వపేత్' ఇతి। అయమర్థః- 'భ్రాన్త్యా ప్రమాణేన వా దర్శోఽయమితి నిశ్చితవతశ్చన్ద్రోఽభ్యుదేష్యతీతి భీతిర్నాస్తి, తదా తస్మిన్నేవ దినే ప్రౌఢపాత్రే హవీంషి సర్వాణి నిర్వపేత్' ఇతి। అతో నిరుప్తస్యైవ హవిషస్తస్మిన్నేవ కర్మణి కాలవ్యత్యాసం నిమిత్తీకృత్య దేవతాన్తరసంయోగరూపః ప్రయోగప్రకారభేద ఉపదిశ్యతే। తతో దర్శస్యైవాయం నైమిత్తికః ప్రయోగః, న తుం దర్శలోపప్రాయశ్చిత్తమితి నైమిత్తికం దర్శప్రయోగమనుష్ఠాయ పశ్చాత్స్వకాలే నిత్యోఽపి దర్శప్రయోగోఽనుష్ఠాతవ్యః ।।1।।2।।

(ద్వితీయే- ఉపాంశుయాగేఽపి దేవతాపనయాధికరణే సూత్రే 10-11)।

ఉపాంశుయాగేఽవచనాద్యథాప్రకృతి ।।10।। అప-

నయో వా ప్రవృత్త్యా యథేతరేషామ్ ।।11।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

దేవత్యాగస్తథోపాంశావశ్రుతే దేవతాన్తరే ।

యాగలోపోఽప్రసక్తత్వాత్కృత్వాచిన్తేయమిష్యతామ్ ।।3।।

పూర్వోదాహృతవాక్యే యథా పురోడాశే సాంనాయ్యే చ హవిషి పూర్వదేవతాత్యాగః, తథైవోపాంశుయాజహవిష్యాజ్యే పూర్వదేవతాం త్యక్త్వా ప్రయోగాన్తరం కర్తవ్యమ్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। పురోడాశసాంనాయ్యయోరివాఽఽజ్యే దేవతాన్తరస్యాశ్రవణాత్। తస్మాత్-పూర్వదేవతానాం త్యక్తత్వాదన్యదేవతాయా అశ్రవణాచ్చ నిర్దేవక ఉపాంశుయాజో లుప్యతే। నను- ఉపాంశుయాజస్య దర్శే ప్రసక్తిరేవ నాస్తి। తత్కుతో దేవతాపనయో లోపో వా - ఇతి చేత్। ఏవం తర్హి కృత్వాచిన్తాఽస్తు ।।3।।

(తృతీయే- అనిరుప్తేఽప్యభ్యుదయేష్ట్యధికరణే సూత్రాణి 12-15)।

నిరుప్తే స్యాత్తత్సంయోగాత్ ।।12।। ప్రవృత్తే వా

ప్రాపణాన్నిమిత్తస్య ।।13।। లక్షణమాత్రమితరత్

।।14।। తథా చాన్యార్థదర్శనమ్ ।।15।।

తృతీయాధికరణమారచయతి-

ఊర్ధ్వం చన్ద్రోదయే సేష్టిర్నిర్వాపాత్పూర్వమప్యుత ।

ఉక్తేరాద్యోఽన్తిమః పక్షో నిరుప్తేరవివక్షయా ।।4।।

సా పూర్వోక్తాఽభ్యుదయేష్టిర్హవిర్నిర్వాపాదూర్ధ్వే చన్ద్రోదయే సతి కర్తవ్యా । 'నిరుప్తం హవిరభ్యుదేతి' ఇత్యుక్తత్వాత్। ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। హవిరభ్యుదయస్య నిమిత్తత్వే తద్విశేషణస్య నిర్వాపస్యావివక్షితత్వాత్। అన్యథా వాక్యభేదాపత్తేః। 'యచ్చ హవిరభ్యుదేతి, తచ్చ హవిర్యది నిరుప్తమ్' ఇతి వాక్యభేదః। తస్మాత్-నిర్వాపాత్ప్రాగపి చన్ద్రోదయే సత్యవిహితకాలే కర్మోపక్రమమాత్రేణేయ మిష్టిః కర్తవ్యా ।। 4 ।।

(చతుర్థే- అనిరుప్తేఽభ్యుదయే వైకృతీభ్యో నిర్వాపాధికరణే సూత్రే 16-17)।

అనిరుప్తేఽభ్యుదితే ప్రాకృతీభ్యో నిర్వపేది-

త్యాశ్మరథ్యస్తణ్డులభూతేష్వపనయాత్ ।।16।।

వ్యూర్ధ్వభాగ్భ్యస్త్వాలేఖనస్తత్కారిత్వాద్దేవతా-

పనయస్య ।।17।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

ప్రాక్ప్రాకృతీభ్యో నిర్వాపో వైకృతీభ్యోఽపి వాఽగ్రిమః।

తణ్డులోక్తైర్వైకృతీభ్యో హవిర్మాత్రోపలక్షణాత్ ।।5।।

నిర్వాపాత్ప్రాగ్యదా చన్ద్రోదయః, తదా చన్ద్రోదయాదూర్ధ్వం క్రియమాణో నిర్వాపః ప్రాకృతీభ్యో దేవతాభ్యో యుక్తః। కుతః। 'తణ్డులాన్విభజేత్' ఇతి వాక్యేన తణ్డులభావాదూర్ధ్వం ప్రాకృతదేవతాపనయశ్రవణాత్। నిర్వాపస్తు వ్రీహీణామేవేతి తస్మిన్కాలే ప్రాకృత్యోఽగ్న్యాదిదేవతా నాపనీతాః। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- వైకృతీభ్యో దాతృత్వాదిగుణయుక్తాభ్యోఽగ్న్యాదిదేవతాభ్యో నిర్వాపః కర్తవ్యః। కుతః। తణ్డులశబ్దేన హవిర్మాత్రస్యోపలక్షణాత్। అన్యథా దధిపయసోరతణ్డులత్వేన దేవతాపనయో న స్యాత్। హవిర్మాత్రవివక్షాయాం తు వ్రీహీణామపి హవిష్ట్వేన ప్రాకృతదేవతాసంబన్ధమపనీయ దేవతాన్తరసంబన్ధస్య కర్తుం యుక్తత్వాద్వైకృతీభ్యో నిర్వపేత్ ।। 5 ।।

(పఞ్చమ{కించిన్నిరుప్తేఽభ్యుదయేఽవశి-} సూత్రాణి 18-20)।

ష్టస్య తూష్ణీం నిర్వాపాధికరణ

వినిరుప్తే న ముష్టీనామపనయస్తద్గుణత్వాత్ ।।18।।

అప్రాకృతేన హి సంయోగస్తత్స్థానీయత్వాత్ ।।19।।

అభావాచ్చేతరస్య స్యాత్ ।।20।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

ప్రాకృతీభ్యోఽల్పనిర్వాపేఽభ్యుదయే శిష్టతణ్డులాన్।

ప్రాకృతీభ్యో వైకృతీభ్యస్తూష్ణీం వా నిర్వపేదిహ ।।6।।

ప్రాకృతీభ్యః ప్రవృత్తత్వాద్వైకృతీభ్యో నిమిత్తతః ।

శిష్టాంశస్యాపదార్థత్వాదసంయోగాదిహాస్తిమః ।।7।।

యదా ప్రాకృతీభ్యో ముష్టిమాత్రే నిరుప్తే సతి చన్ద్రోఽభ్యుదేతి, తదా ముష్టిత్రయరూపోఽవశిష్టోంఽశః ప్రాకృతీభ్య ఏవ నిర్వప్తవ్యః । కుతః । ప్రాకృతీనాం ప్రవృత్తత్వాత్। ఇత్యేకః పక్షః।

చన్ద్రోదయే నిమిత్తే సతి నైమిత్తికస్య పూర్వదేవతాపనయస్యావశ్యంభావాద్వైకృతీభ్యోఽవశిష్టాంశనిర్వాపః। ఇతి ద్వితీయః పక్షః।

అస్తు ప్రాకృతదేవతాపనయో నిమిత్తాధీనః। అన్యదేవతాసంయోగస్త్వంశస్య న సంభవతి। అన్యాశ్చ దేవతాః ప్రాకృతదేవతాస్థానే నివేశనీయాః। ప్రాకృతదేవతానాం చ నిర్వాపపదార్థేన సంయోగః క్లృప్తః, న తు పదార్థేశేన। తతస్తత్స్థానపతితానాం వైకృతీనాం చ నాంశసంయోగో యుక్త ఇత్యల్పాంశస్య ప్రాకృతీభ్యోఽపనీతత్వాద్వైకృతీభిరసంయోగాచ్చ తూష్ణీమేవ నిర్వాప ఇతి రాద్ధాన్తః ।।6।।7।।

(షష్ఠే - సంనయదసంనయదుభయస్యైవాభ్యుదయే ప్రాయశ్చిత్తాధికరణే సూత్రాణి 21-24)

సాంనాయ్యసంయోగాన్నాసంనయతః స్యాత్ ।।21।।

ఔషధసంయోగాద్వోభయోః ।।22।। వైగుణ్యాన్నేతి

చేత్ ।।23।। నాతత్సంస్కారత్వాత్ ।।24।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

సేష్టిః సాంనాయ్యినో వా స్యాదన్యస్యాపి దధిశ్రుతేః।

నాన్యస్యేత్యగ్రిమోఽన్త్యః స్యాద్దేవమాత్రవిధానతః ।।8।।

న హి సాంనాయ్యరహితస్య దధిపయసీ విద్యేతే। తదభావే చ 'దధని చరుమ్, శృతే చరుమ్' ఇతి విధిర్న సంగచ్ఛతే। తస్మాత్- సాంనాయ్యిన ఏవ సా పూర్వోక్తాఽభ్యుదయేష్టిః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। అప్రాప్తా దేవతా ఏవాత్ర విధీయన్తే। దధిపయసోరపి విధానే వాక్యం భిద్యేత। తతః- తణ్డులవత్ప్రాప్తయోర్దధిపయసోర నూద్యమానతయా విధ్యభావాత్, ఉదకే చరుశ్రపణసంభవాచ్చ, సాంనాయ్యివదన్యస్యాపి సేష్టిరస్తి ।। 8 ।।

(సప్తమే - సత్రాయ ప్రవృత్తమాత్రస్య విశ్వజిదధికరణే సూత్రాణి 25-27)।

సామ్యుత్థానే విశ్వజిత్క్రీతే విభాగసంయోగాత్

।।25।। ప్రవృత్తే వా ప్రాపణాన్నిమిత్తస్య

।।26।। ఆదేశార్థేతరా శ్రుతిః ।।27।।

సప్తమాధికరణమారచయతి-

సత్రాయ దీక్షితానాం చేత్సామ్యుత్థానాభివాఞ్ఛనమ్।

యజేద్విశ్వజితా క్రీతే రాజన్యే తత్పురాఽపి వా ।।9।।

ఆద్యః సోమవిభాగోక్తేరక్రీతే తదసంభవాత్ ।

అర్థప్రాప్తవిభాగస్యానువాదాదన్తిమో భవేత్ ।।10।।

ఇదమామ్నాయతే- 'యది సత్రాయ దీక్షితానాం సామ్యుత్తిష్ఠాసేత్, సోమం విభజ్య విశ్వజితా యజేత' ఇతి । 'సత్రిణాం మధ్యే యః కోఽపి సత్రైకదేశమనుష్ఠాయ సత్రం పరిత్యజ్య యది గన్తుమిచ్ఛేత్, తదా స్వకీయం సోమం విభజ్య తేన సోమేన విశ్వాజిద్యాగం కుర్యాత్' ఇత్యర్థః। తదేతద్విశ్వజిదనుష్ఠానం సోమే క్రీతే సతి పశ్చాదుత్తిష్ఠాసయా భవతి, న తు పూర్వమ్। కుతః। ఉచ్యమానస్య సోమవిభాగస్య సోమక్రయాత్పూర్వమసంభవాత్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। నాత్ర సోమవిభాగోఽఙ్గత్వేన విధీయతే, కింతు క్రీతరాజకస్య ద్రవ్యాన్తరవిభాగవద్రాగప్రాప్తోఽనూద్యతే। సోమగ్రహణం తు ప్రదర్శనార్థమ్। తస్మాత్- ఉత్తిష్ఠాసాం నిమిత్తీకృత్య విశ్వజిన్మాత్రస్య విధానాత్సోమక్రయాత్ప్రాగప్యుత్తిష్ఠాసోర్విశ్వజిద్భవతి ।।9।।10।।

(అష్టమే - జ్యోతిష్టోమే దీక్షాపరిమాణానాం వైకల్పికత్వాధికరణే సూత్రమ్)।

దీక్షాపరిమాణే యథాకామ్యవిశేషాత్ ।।28।।

అష్టమాధికరణమారచయతి-

జ్యోతిష్టోమే ద్వాదశ స్యుర్దీక్షా ఏకాదయోఽథవా ।

స్యాద్భూతేర్వచనాదాద్యః ప్రత్యక్షశ్రుతితోఽన్తిమః ।।11।।

జ్యోతిష్టోమప్రకరణే దీక్షాపక్షాః శ్రూయన్తే । తాన్కల్పసూత్రకార ఉదాజహార- 'ఏకాదీక్షా, తిస్త్ర ఉపసదః, పఞ్చమీం ప్రస్తుతః। తిస్త్రో వా దీక్షాః, తిస్త్ర ఉపసదః, సప్తమీం ప్రసుతః। చతుస్త్రో దీక్షాః, తిస్త్ర ఉపసదః, అష్టమీం ప్రసుతః' ఇతి। తథాఽన్యదపి శ్రుతమ్- 'ద్వాదశ దీక్షాః' ఇతి। 'దీక్షణీయేష్ట్యా సంపన్నః సంస్కారో దీక్షా । సా చైకస్మిన్దినేఽనుష్ఠానాదేకా భవతి। తదూర్ధ్వం

త్రిషు దినేషూపసన్నామకా హోమాః। పఞ్చమే దినే సోమయాగః। ఏవం హి త్రిషు చతుర్షు ద్వాదశసు వా దినేషు దీక్షాధర్మా వాఙ్నియమాదయోఽనువర్తనీయాః' ఇత్యర్థః। తత్ర జ్యోతిష్టోమే ద్వాదశదీక్షాపక్ష ఉపాదేయః। కుతః। 'ద్వాదశరాత్రీర్దీక్షితో భృతిం వన్వీత' ఇతి శ్రవణాత్। యజ్ఞార్థం యాచ్ఞయా ద్రవ్యసంపాదనం భృతివననమ్। తచ్చ నిత్యమ్। తత్సంయోగేన ద్వాదశత్వపక్షోఽపి నిత్యః। ఏకాదిపక్షాణాం తు వికృతిషూత్కర్షః। ఇతి* భాష్యకారస్య మతమ్।

తదేతత్పూర్వపక్షీకృత్య వార్తికకారేణైవం సిద్ధాన్తః కృతః- 'దీక్షితో భృతిం వన్వీత' ఇత్యేతావదేవాత్ర విధీయతే । 'ద్వాదశ' ఇత్యుక్తిస్తు ప్రదర్శనార్థా। ఏవం చ సతి ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధా ఏకాదిపక్షా అవాధితా భవిష్యన్తి। తస్మాత్- సర్వే పక్షా జ్యోతిష్టోమే వికల్పితాః ||11||

(నవమే - ద్వాదశాహే దీక్షాపరిమాణనియమాధికరణే సూత్రమ్-)।

ద్వాదశాహస్తు లిఙ్గాత్స్యాత్ ||29||

నవమాధికరణమారచయతి-

ద్వాదశాహే కిమేకాదివికల్పో ద్వాదశైవ వా ।

ఆద్యః ప్రకృతివత్షణ్ణాం ద్వికానాముక్తితోఽన్తిమః ||12||

ద్వాదశాహస్య జ్యోతిష్టోమవికృతిత్వాదేకాదిదీక్షాపక్షా ద్వాదశాహే వికల్పితాః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। 'అభీన్ధత ఏవ దీక్షాభిః' ఇతి శ్రుతస్య దీక్షాబహుత్వస్య వాక్యశేషేణ ద్వాదశసంఖ్యాయాం పర్యవసానాత్। తథా చ షట్సంఖ్యాకాని ద్వికాని శ్రూయన్తే- 'ద్వాభ్యాం లోమావద్యతి, ద్వాభ్యాం త్వచమ్, ద్వాభ్యామసృక్, ద్వాభ్యాం మాంసమ్, ద్వాభ్యామస్థి, ద్వాభ్యాం మజ్జానమ్' ఇతి। కించ- 'షట్త్రింశదహో వా ఏషః, యద్ద్వాదశాహః' ఇత్యామ్నాతమ్। తత్ర- 'ఉపసదో ద్వాదశ, సుత్యా ద్వాదశ' ఇత్యేతదవివాదమ్।

తథా సతి - దీక్షాణాం ద్వాదశత్వమన్తరేణ షట్త్రింశత్సంఖ్యా న పూర్యతే। తస్మాత్- ద్వాదశాహే ద్వాదశైవ దీక్షా నియతాః ||12||

(దశమే- గవామయనే మాఘపౌర్ణమాస్యాః పురస్తాద్దీక్షాధికరణే సూత్రాణి 30-37)।

పౌర్ణమాస్యామనియమోఽవిశేషాత్ ||30|| ఆన-

న్తర్యాత్తు చైత్రీ స్యాత్ ||31|| మాఘీ వైకాష్టకా

శ్రుతేః ||32|| అన్యా అపీతి చేత్ ||33||

న భక్తిత్వాదేషా హి లోకే ||34|| దీక్షాపరాధే

చానుగ్రహాత్ ।।35।। ఉత్థానే చానుప్రరోహాత్ ।।36।।

అస్యాం చ సర్వలిఙ్గాని ।।37।।

దశమాధికరణమారచయతి-

గవానయన ఉక్తా తు యాకాచిత్పూర్ణిమాఽథవా ।

చైత్రీ మాఘ్యుత కాచిత్స్యాదవిశేషాత్ప్రశంసయా ।।13।।

చైత్రీ స్యాత్క్రయ ఏకాష్టకాయామిత్యుపవర్ణితమ్ ।

మాఘకృష్ణాష్టమీ త్వేకాఽష్టకాతో మాఘపూర్ణిమా ।।14।।

గవామయనే శ్రూయతే। చతురహే పురస్తాత్ పౌర్ణమాస్యైదీక్షేరన్। తేషామేకాష్టకాయాం క్రయః సమ్పద్యత ఇతి। పౌర్ణమాస్యాః పూర్వస్మింశ్చతురహే దీక్షేరన్। ఏకాదశ్యాం దీక్షామారభేత। తథా సతి పౌర్ణమాస్యా ఉపరితనే సప్తమౌదినే ద్వాదశ దీక్షా పూర్యన్తే।

తదుపరితన్యామష్టమ్యాం సోమక్రయ ఇత్యర్థః। తత్ర విశేషస్యాముక్తత్వాద్వా కాచిత్ పూర్ణిమేత్యేకః పక్షః। చిత్రాపూర్ణామాసే దీక్షేరన్। ముఖం వా ఏతత్ సంవత్సరస్య యచ్చిత్రాపూర్ణమాస ఇతి ప్రశస్యమానతయా చైత్రీ పౌర్ణమాసీతి ద్వితీయః పక్షః। యాజికసమాఖ్యయా మాఘ్యకృష్ణాష్టమ్యా ఏకాష్టకాత్వాత్ తత్ర సోమక్రవసమ్పత్తయే మాఘ్యాః పౌర్ణమాస్యాః పూర్వస్యామేకాదశ్యాం దీక్షారధ్వవ్యా।

ఏకాదశాధికరణమారచయతి।

కుతోఽప్యకృభృథోత్కర్షే జుహుయాదగ్నిహోత్రకమ్ ।

న వాద్యోఽప్రతిషిడత్వాన్నైవం దీక్షానువర్తనాత్ ।। 15 ।।

జ్యోతిష్టోమే దౌక్షోపక్రమదినమారభ్య పఞ్చమే సప్తమే వా దినే సుత్యా భవతి। తస్మిన్ ముత్యాదినే త్రిషు సవనేష్వనుష్ఠితేష్వవభృథః కర్తవ్యః। తస్మిన్ కృతే దీక్షానియమా నివర్తన్తే। తథా సతి కదాచిద్దైవాన్మానుషాద్వా విఘ్నాదవభృథస్య కేషుచిద్దినేషూతకర్షో భవతి। తేషు దినేషు దీక్షితః నియమా న సన్తి। కుతః। నియమావధేరవభృథకాలస్యాతిక్రాన్తత్వాత్। తే చ నియమా ఏవమామ్నాయన్తే। దీక్షితో న దదాతి న పచతి న జుహోతీతి। తేషాం నియమానామభావే ప్రాగప్యవభృయాద్ధానహోమాదయః కార్యా ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః। దీక్షోన్మోచనస్యావభూయః సాధనమ్। న తు కాలః। అతోఽవభృథకాలేఽతిక్రాన్తేఽపి యావదవభృశం దీక్షానువర్తత ఇత్యవభూయోత్కర్షే దీక్షితధర్మాణాం నిషేధానామప్యుత్కర్షాద్ధానహోమాదయస్తేషు న కార్యాః।

ద్వాదశాధికరణమారచయతి।

దీక్షానువృత్తౌ కర్త_వ్యః ప్రతిహోమో న వాఽగ్రిమః।

పుందోషాన్న తథాప్యస్య దీక్షాయాం శాస్త్రవారణాత్ ।। 16 ।।

అవభృథోత్కర్షే దీక్షానువృత్తౌ యావత్సు దినేష్వగ్నిహోత్రం న హుతం తావత్కాలీనాపరాధపరిహారాయ ప్రతిహోమః కర్త_వ్యః। యథా సాయంకాలీనే ప్రాతఃకాలీనే వా హోమే పురుషాపరాధాతిపతితే కాలాన్తరే హోమః క్రియతే। తద్వత్। అస్తిహ్యత్ర పురుషాపరాధః। అవభృథోత్కర్షస్య తత్కృతత్వాత్। న ఖల్వవభృథోత్కర్షః శాస్త్రేణ విహితః। తస్మాత్ ప్రతిహోమః కార్య్య ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః। భవత్వవభృథోత్కర్షోఽపరాధకృతః। తథాపి దీక్షాయామనువృత్తాయాం దీక్షితో న దదాతీత్యాదిశాస్త్రేణైవ హోమో నివారిత ఇతి నాస్తి హోమకర్త_వ్యతా। సాయంకాలీనాదిహోమస్య తు కర్త_వ్యస్యైవ సతోఽకరణాత్ ప్రతిహోమః ప్రాప్నోతీతి వైషమ్యమ్।

త్రయోదశాధికరణమారచయతి।

ద్రైవాదుదవసానీయోత్కర్షే హోమే కృతిర్న వా ।

కృతిర్దీక్షోత్మోచనాన్నో పునరాధేయసమ్మితే ।। 17 ।।

కృతేఽవభృథే పశ్చాదుదవసానీయేష్టిర్విహితా । సా యది కేనాపి నిమిత్తేనోత్కృష్టా। తదానీమవభృథేన దీక్షాయా ఉన్ముక్తత్వాద్దీక్షితో న దదాతీత్యాదినిషేధాభావాద్ధోమః కర్త_వ్యః। తదకరణే చ ప్రతిహోమః కార్య్య ఇతి చేత్। మైవమ్। ఏతయా పునరాధేయసమ్మితయేష్ట్వాగ్నిహోత్రం జుహుయాదితి వచనేనోదవసానీయాయాం కృతాయాం పశ్చాదగ్నిహోత్రాధికారప్రతిపాదనాత్। తతస్తదుత్కర్షేఽగ్నిహోత్రం ప్రతిహోమం వా కుర్య్యాత్।

చతుర్దశాధికరణమారచయతి।

కృత్వాచిన్తాక్రమో నో చేత్ ప్రతిహోత్రేఽతిపాతతః।

క్రమోఽస్త్వగ్నిష్టోమకాదౌ సాయం షోడశినీతరః ।। 18 ।।

అవభృథోదవసానీయయోరుత్కర్షే హోమకర్త_వ్యతాం తదకరణే ప్రతిహోమం వాభ్యుపేత్య కృత్వాచిన్తా క్రియతే। అవభృథోదవసానీయయోరిష్ట్యోరనుష్ఠితయోః సత్యోః పూర్వమతిపన్నానాం హోమానాం ప్రతిహోమానాం ప్రతిహోమా యుగపద్ బహవః ప్రాప్తాః। తేషు నియామకాభావాన్నాస్తి నియతః క్రమ ఇతి పూర్వపక్షః। అతిపత్తిక్రమస్య బుద్ధిస్థస్య త్యాగే కారణాభావాత్ ప్రతిహోమేఽపి స ఏవ క్రమ ఇతి రాద్ధాన్తః। తత్రాగ్నిష్టోమస్య సూర్య్యాస్తమయాత్ ప్రాగేవ సమాప్తత్వాత్ సాయంహోమః ప్రథమమతిపద్యతే। షోడశినస్తు రాత్రై సమాప్తేః ప్రాతర్హోమః ప్రథమమతిపద్యతే। తస్మాదనేనైవ క్రమేణ ప్రతిహోమం కుర్య్యాత్।

పఞ్చదశాధికరణమారచయతి।

భిన్నే హోమో యత్ర తత్ర ప్రకృతే వా నిమిత్తతః।

సర్వత్ర స్యాత్ ఫలిత్వాయ ప్రకృతేనైకవాక్యతా ।। 19 ।।

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే। భిన్నే జుహోతి। స్కన్నే జుహోతీతి। తత్ర పాత్రభేదద్రవ్యస్కన్దనయోర్హోమనిమిత్తత్వాత్ క్రత్వన్తరేషు లోకవ్యవహారే వా యత్ర నిమిత్తం సమ్పద్యతే తత్ర సర్వత్ర హోతవ్యమితి చేత్। మైవమ్। ఫలకల్పనాప్రసఙ్గాత్। ప్రకృతేన తు

దర్శపూర్ణమాసకర్మణా సహైకవాక్యతాయాం తతఫలేనైవ ఫలవత్వం సిధ్యతి। తస్మాద్దర్శపూర్ణమాసయోరుక్తనిమిత్తేన క్రియమరణో హోమస్తదఙ్గమ్। న తు గృహదాహేష్టివత్ స్వతన్త్రం కర్మ।

షోడశాధికరణమారచయతి।

వ్యాపన్నమప్సు కిం తత్ స్యాదనిశ్చేయమహేతుతః।

ఆర్యాభోజ్యం కేశకీటదూషితం తత్ ప్రసిహితః ।। 20 ।।

ఇదమామ్నాయతే। వ్యాపన్నమప్సు హరతౌతి। తత్ర వ్యాపన్నశబ్దస్యార్థో నిశ్చేతుమశక్యః శక్యో వేతి మంశయః। నిశ్చాయకస్య హేతోరభావాదశక్య ఇతి చేత్। మైవమ్ కేశకోటాదిభిర్దూషితం యద్ ద్రవ్యమార్యైరమీవ్యం తదేవాత్ర ప్రసిద్ధబలాద వ్యాపన్నమితి నిశ్చేతుం శక్యతే।

సప్తదశాధికరణమారచయతి।

ఉద్గాతుః ప్రతిహర్తుశ్చ సంహాపచ్ఛేదనేఽస్తి న ।

ప్రాయశ్చిత్తముతాస్త్వత్ర న నిమిత్తవిఘాతతః ।। 21 ।।

ఏకైకస్యైవ విచ్ఛేదకర్తృత్వాన్న విహన్యతే ।

కాలమాత్రం తు తత్రైకం ప్రాయశ్చిత్తమతో భవేత్ ।। 22 ।।

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే। యద్యుద్గాతాపచ్ఛిద్యేతాదక్షిణో యన్నః సంస్థాప్యోఽయాన్యశ్చాహర్తవ్యస్తత్ర తద్దద్యాద్యత్ పూర్వస్మిన్ దాస్యన్ స్యాత్। యది ప్రతిహర్తాపచ్ఛిద్యేత సర్వస్వం దద్యాదితి। అస్యాయమర్థః। ప్రాతఃసవనే బహిష్పవమానేన స్తోష్యమాణ ఋుత్విజః శాలాయా బహిః ప్రసర్పన్తి। తదానీమేకస్య పృష్ఠతోఽన్య ఇత్యేవం పిపీలికావత్ పఙ్క్త్యాకారేణ గన్తవ్యమ్। తత్ర పురతీ మన్తుః కచ్ఛే గృహీత్వైవ పృష్ఠతోఽన్యో గచ్ఛేత్। ఏవం సతి యది ప్రమాదాదుదగాతా గృహీతం కచ్ఛం ముఞ్చేత్। తదా దక్షిణామదత్త్వా ప్రక్రాన్తో యజ్ఞః సమాపనీయః। తం సమాప్య పునరపి స యజ్ఞః ప్రయోక్తవ్యః। తస్మిన్ ప్రయోగే పూర్వం యద్ధిత్సితం ద్రవ్యం తద్దద్యాత్। యదా ప్రతిహర్తా ముఞ్చేత్।

తదా తస్మిన్నేవ ప్రయోగే సర్వస్వం దద్యాదితి। తత్ర యద్యుద్గాతృప్రతిహర్తా్రౌ యుగపదుత్కృష్యేతామ్। తదానీముక్తం ప్రాయశ్చిత్తనిమిత్తం విహన్యేత। ఏకకర్తృకో హ్యపచ్ఛేదో నిమిత్తత్వేన శ్రుతః। అయం తూభయకర్తృకత్వాన్నైకేన వ్యపదేష్టుం శక్యతే। తస్మాచ్ఛ్రూయమాణస్య నిమిత్తస్య విహితత్వాన్నాస్తి ప్రాయశ్చిత్తమితి ప్రాప్తే బ్రూమః। ద్వౌ హ్యత్రాపచ్ఛేదౌ। తయోరేకైకస్యైకైక ఏవ కర్త్రేతి నిమిత్తస్య నాస్తి విఘాతః। కాలమాత్రేభ్యాదేకాపచ్ఛేదభ్రాన్తిః। తస్మాన్నిమిత్తవిఘాతాభావాదస్తి ప్రాయశ్చిత్తమ్।

అష్టాదశాధికరణమారచయతి।

సముచ్చయో వికల్పో వా ప్రాయశ్చిత్తద్వయేఽగ్రిమః।

అదక్షిణత్వం పూర్వస్మిన్ ప్రయోగేఽన్యత్తు పశ్చిమే ।। 23 ।।

ప్రయోగే పశ్చిమే నాస్తి నిమిత్తం తేన తద్ ద్వయమ్ ।

ప్రాప్తమేకప్రయోగోఽతో విరుద్ధత్వాద్వికల్పతే ।। 24 ।।

అదక్షిణత్వం సర్వస్వదక్షిణత్వం చేతి యత్ ప్రాయశ్చిత్తద్వయం నిమిత్తభేదేన శ్రుతం తన్నిమిత్తద్వయసన్నిపాతే సముచ్చేతవ్యమ్।

యద్యదక్షిణత్వసర్వస్వదానయోరన్యోన్యవిరోధః। తర్హి ప్రయోగభేదేన వ్యవస్థాపనీయమ్। అపచ్ఛేదయుక్తే ప్రథమప్రయోగే దక్షిణా న దాతవ్యా। ఉత్తరప్రయోగే సర్వత్వం దాతవ్యమ। సత్యపి ప్రయోగభేదే కర్మణ ఏకత్వాత్ సముచ్చయ ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః। న హ్యుత్తరప్రయోగేఽపచ్ఛేదో విద్యతే। న చాసతి నిమిత్తే ప్రాయశ్చిత్తం యుక్తమ్। తస్మాత్ ప్రథమప్రయోగ ఏవ నిమిత్తద్వయవశాత్ ప్రాయశ్చిత్తం ప్రాప్తమ్। తచ్చాన్యోన్యవిరుద్ధత్వాదవికల్పతే।

ఏకోనవింశాధికరణమారచయతి।

అపచ్ఛేదక్రమే పూర్వః ప్రబలః స్యాదుతోత్తరః ।

అసఞ్జాతవిరోధేన పూర్వేణోత్తరబాధనమ్ ।। 25 ।।

నిరపేక్షోత్తరజ్ఞానం జాయతే పూర్వబాధయా ।

న బాధకాన్తరం తస్య తేన ప్రబలముత్తరమ్ ।। 26 ।।

ఉదాతృప్రతిహర్తృకృతయోరపచ్ఛేదయోర్యౌగపద్యే సమానబలత్వాదజ్జు ప్రాయశ్చిత్తయోర్వికల్పః। యదా తు క్రమేణాపచ్ఛేదౌ స్యాతామ్। తదానీమసఞ్జాతవిరోధిత్వేన పూర్వస్య ప్రబలత్వాచ్ఛ్రుతిలిఙ్గాదావివోత్తరస్య ప్రవృత్తిర్నిరుధ్యేత ఇతి చేత్। మైవమ్। శ్రుతిలిఙ్గాదావుత్తరస్య పూర్వసపేక్షత్వాత్ పూర్వేణ నిరోధే సత్యుత్తరయోరుపపత్తిరేవ నాస్తి। ఇహ తు జ్ఞానద్వయమన్యోన్యనిరపేక్షం

వాక్యద్వయాదుత్పద్యత ఇతి నాస్త్యుత్పత్తిప్రతిబన్ధః। ఉత్పద్యమానం చోత్తరజ్ఞానం స్వవిరుద్ధస్య పూర్వజ్ఞానస్య బాధేనైవోత్పద్యతే। నతు నిరపేక్షత్వస్య సమానత్వాత్ పూర్వజ్ఞానమేవోత్తరస్య బాధకమస్త్వితి చేత్। న। పూర్వజ్ఞానోత్పత్తిదశాయామవిద్యమానస్యోత్తరజ్ఞానస్య బాధ్యత్వాయోగాత్। ఉత్తరకాలే తు స్వయం బాధితం పూర్వజ్ఞానం కథమన్తరస్య బాధకం భవేత్। న చాన్యత్ కిఞ్చిదుత్తరస్య బాధకం భవేత్। న చాన్యత్ కిఞ్చిదుత్తరస్య బాధకం పశ్యామః। తస్మాదుత్తరకాలీనాపచ్ఛేదనిమిత్తం ప్రాయశ్చిత్తమనుష్ఠేయమ్।

వింశాధికరణమారచయతి।

ఉద్గాతుః పశ్చిమచ్ఛేదే పునర్యాగస్య దక్షిణా।

శతం ద్వాదశయుక్తం స్యాద్యది వా సర్వవేదసమ్ ॥ 27 ॥

తద్ధద్యాద్యత్పురా దిత్సురిత్యుక్తేః శతదక్షిణా।

ప్రతిహర్తుః పురాచ్ఛేదాత్ సర్వవేదసబాధితమ్ ॥ 28 ॥

శతదానం పూర్వయాగే సర్వవేదసదిత్సుతా।

ప్రాప్తేత్యూర్ధ్వం ప్రయోగే తద్దాతవ్యం సర్వవేదసమ్ ॥ 29 ॥

యద్యుద్గాతా పశ్చాదపచ్ఛిద్యతే। తదా తస్యాపచ్ఛేదస్య ప్రబలత్వాత్తన్నిమిత్తం ప్రాయశ్చిత్తమనుష్ఠేయమ్। తచ్చ ప్రాయశ్చిత్తమీదృశం ప్రథమప్రయోగం దక్షిణారహితమనుష్ఠాయ ద్వితీయప్రయోగే పూర్వదిత్సితా దక్షిణా దాతవ్యేతి। పూర్వం చ గర్వా ద్వాదశాధికం శతం దిత్సితమ్। తస్య జ్యోతిష్టోమదక్షిణారూపేణ విహితత్వాత్। తస్మాదుత్తరప్రయోగే ద్వాదశశతం దేయమితి ప్రాప్తే బ్రూమః। ప్రతిహర్తుః ప్రథమమపచ్ఛేదే సతి తన్నిమిత్తకం సర్వస్వదానరూపం ప్రాయశ్చిత్తం ప్రథమప్రయోగే ప్రాప్తమ్। తేన చ క్రతుస్వభావప్రయుక్తస్య ద్వాదశశతస్య బాధాత్ సర్వస్వం దిత్సితమ్। న చోద్గాత్రపచ్ఛేదేన పశ్చాద్భావినా సర్వదిత్సాబాధ్యత ఇతి శఙ్కనీయమ్। బాధకస్య దక్షిణాన్తరస్య తత్రానుక్తత్వాత్। యద్దిత్సితం తదుత్తరప్రయోగే దేయమిత్యేతావదేవ తత్రోచ్యతే। దిత్సితం చ సర్వస్వమిత్యుక్తమ్। అత ఉత్తరకాలీనోద్గాత్రపచ్ఛేదనిమిత్తేఽపి పునఃప్రయోగే పూర్వకాలీనప్రతిహర్త్రపచ్ఛేదప్రయుక్తం సర్వస్వమేవ దాతవ్యమ్।

ఏకవింశాధికరణమారచయతి।

అహర్గణే చేదుద్గాతృచ్ఛేద ఆవర్త్యతాం గణః।

కింవా యత్ర దినే ఛేదస్తదేవావర్త్యతాం దినమ్ ॥ 30 ॥

గణావృత్తిః ప్రయోగైక్యాత్ ప్రయోగేఽవాన్తరః పృథక।

తేనాహరేకమావర్త్యమనఙ్గత్వాన్న హీతరత్ ।। 31 ।।

ద్వాదశాహాద్యహర్గణే యది కస్మింశ్చిదహేన్యుద్గాతాపచ్ఛిద్యేత। తదా తమహర్గణం దక్షిణారహితం సమాప్య పునరపి గణ ఆవర్త్నీయః। తత్ర పూర్వం దిత్సితా దక్షిణా దాతవ్యా। కుతః। గణప్రయోగస్యైకత్వాదితి ప్రాప్తే బ్రూమః। మహాప్రయోగస్యైకత్వేఽప్యవాన్తరప్రయోగస్య భిన్నత్వాత్తద్వశేనైకమేవాహరావర్త్నీయమ్। న హ్యన్యేషామఙ్కామేతదఙ్గత్వమస్తి। తతఏకస్యాఙ్క ఆవృత్తావితరావృత్తిప్రసఙ్గో నాస్తి। తస్మాదేకస్యైవాహ ఆవృత్తిః।

ఇతి మాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే

షష్ఠస్యాధ్యాయస్య పఞ్చమః పాదః।

- - - - -

షష్ఠపాదస్య ప్రథమాధికరణమారచయతే।

భిన్నప్రయాజాదికల్పా అపి సత్త్రేఽధికారిణః ।

తుల్యకల్పాం ఏవ వాద్యే వసిష్ఠాదివిధానతః ।। 1 ।।

నారాంశసాద్యఙ్గాతాయాం స్వామిత్వోద్దేశపూర్వకమ్ ।

నారాశంసవిధౌ సంనికర్షాత్సాద్గుణ్యతోఽన్తిమః ।।2।।

ప్రయాజేషు పురుషభేదేనానుష్ఠానప్రకారో భిద్యతే। రాజన్యవసిష్ఠాదీనాం నారాశంసో ద్వితీయః ప్రయాజః। తనూనపాదన్యేషామ్। తత్ర వసిష్ఠాత్రివాధ్న్యశ్వశునకకణ్వకశ్యపసంకృతిగోత్రోత్పన్నా యే నారాశంసప్రయాజవన్తః, యే చాన్యే తనూనపాత్ప్రయాజవన్తః, త ఏతే భిన్నకల్పా అపి మిలిత్వా సప్తదశావరాః సత్రేఽధికారిణః స్యుః। కుతః। నారాశంసముద్దిశ్య తదఙ్గత్వేన వసిష్ఠాదివిధానాత్ । తథా సతి సత్రిణాం మధ్యే కేషాంచిద్వసిష్ఠాదిగోత్రజత్వేఽపి తదఙ్గత్వం సిధ్యతి ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- వసిష్ఠాదీన్యజమానానుద్దిశ్య నారాశంసో విధీయతే। తథా సతి విధాయకపదగతస్య ధాత్వర్థస్య విధేయత్వాత్సంనికర్షః। వసిష్ఠాదివిధౌ తు పదాన్తరోపాత్తత్వాద్విప్రకర్షః। అతో వసిష్ఠాద్యుద్దేశేన నారాశంసవిధౌ, నారాశంసానుష్ఠానే వసిష్ఠాదీనాం సాద్గుణ్యమ్। ఇతరేషాం తు వైగుణ్యమ్। తనూనపాదనుష్ఠానే తు వైపరీత్యమ్। అతః సర్వథాభిన్నకల్పానాం సర్వేషాం సాద్గుణ్యం న

సిధ్యతి। అతః సాద్గుణ్యాయ తుల్యకల్పా ఏవాధికారిణః ।।1।।2।।

(ద్వితీయే- భిన్నకల్పయోరపి రాజపురోహితయోః కులాయయజ్ఞేఽధి-

కారాధికరణే సూత్రాణి 12-15)।

వచనాత్తు ద్విసంయోగస్తస్మాదేకస్య పాణిత్వమ్ ।।12।।

అర్థాభావాత్తు నైవం స్యాత్ ।।13।। అర్థానాం చ

విభక్తత్వాన్న తచ్ఛ్రుతేన సంబన్ధః ।।14।। పాణేః

ప్రత్యఙ్గభావాదసంబన్ధః ప్రతీయేత ।।15।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

సాయుజ్యకామౌ యజతోఽనేన రాజపురోహితౌ ।

రాజ్ఞః పురోహితౌ రాజ్ఞోస్తౌ వా రాజాత్మకావుభౌ ।।3।।

ద్వయోర్ద్వంద్వసమాసో వా తుల్యత్వాయాగ్రిమో ద్వయోః ।

సిద్ధ్యై ద్వితీయో రాజోక్తిసార్థత్వాయ తృతీయకః ।।4।।

అవ్యాహత్యై చతుర్థః స్యాద్వచనాద్భిన్నకల్పతా ।

తనూనపాన్నరాశంసౌ వికల్ప్యేతే సమత్వతః ।।5।।

కులాయయజ్ఞం ప్రకృత్య శ్రూయతే - 'అనేన రాజపురోహితౌ సాయుజ్యకామౌ యజేయాతామ్' ఇతి। తత్ర-రాజ్ఞః పరోహితస్య చ భిన్నకల్పత్వాత్, అభిన్నప్రజాకల్పత్వాయ పురోహితయోరధికారో వాచ్యః। తథా సతి 'రాజ్ఞః పురోహితౌ' ఇతి షష్ఠీసమాస ఇత్యాద్యః పక్షః।

'పురోహితం వృణోతే' ఇత్యుపాదేయగతస్యైకత్వస్య వివక్షితత్వాద్రాజద్వయమన్తరేణ పురోహితద్వయాసంభవాత్- 'రాజపురోహితశ్చ రాజపురోహితశ్చ' ఇత్యస్మిన్నర్థే కృతైకశేషత్వాదుభయో రాజ్ఞోః పురోహితౌ- ఇతి ద్వితీయః పక్షః।

అరాజ్ఞః పురోహితాభావాద్వ్యావర్త్యాభావేన రాజపదం వ్యర్థమ్। తతః- 'రాజానౌ చ తౌ పురోహితౌ చ' ఇతి కర్మధారయసమాస ఇతి తృతీయః పక్షః।

రాజత్వపురోహితత్వధార్మౌ భిన్నజాతివర్తినావేకస్మిన్వ్యాహతౌ। తస్మాత్ 'రాజా చ పురోహితశ్చ' ఇతి ద్వంద్వసమాస ఇతి చతుర్థః పరిశిష్యతే। తత్ర వచనబలాద్భిన్నకల్పయోరపి సహాధికారః। ఉభయోః సమప్రధానత్వాన్నారాశంసతనూనపాతౌ వికల్ప్యేతే ।।4।।5।।

(తృతీయే- సత్రే బ్రాహ్మణమాత్రస్యాధికారాధికరణే సూత్రాణి 16-23)।

సత్రాణి సర్వవర్ణానామవిశేషాత్ ।।16।। లిఙ్గదర్శ-

నాచ్చ ।।17।। బ్రాహ్మణానాం వేతరయోరార్త్విజ్యాభావాత్

||18|| వచనాదితి చేత్ ||19|| న స్వామిత్వం హి

విధీయతే ||20|| గార్హపతే వా స్యాతామవిప్రతిషేధాత్

||21|| న వా కల్పవిరోధాత్ ||22|| స్వామిత్వాది-

తరేషామహీనే లిఙ్గదర్శనమ్ ||23||

తృతీయాధికరణమారచయతి-

సత్రం వర్ణత్రయస్యోత విప్రస్యైవావిశేషతః |

త్రయస్య మైవం స్వామిత్వం విప్రాణామృత్విజాం యతః ||6||

'ఋద్ధికామాః సత్రమాసీరన్' ఇత్యత్ర 'విప్రాః' ఇతి విశేషో న శ్రూయతే| తస్మాత్ - వర్ణత్రయస్య సూత్రాధికారః| ఇతి చేత్ |

మైవమ్| 'విప్రాణామేవాఽఽర్త్విజ్యమ్' ఇతి ద్వాదశే వక్ష్యతే| ఋత్విక్కార్యే యజమానాః సూత్రే సమామ్నాతాః- 'యే యజమానాస్త ఋత్విజః' ఇతి | తస్మాత్ - విప్రాణామేవ సూత్రమ్ ||6||

(చతుర్థే విశ్వామిత్రతతత్సమానకల్పానా-

మేవాధికారాధికరణే సూత్రాణి 24-26)|

వాసిష్ఠానాం వా బ్రహ్మత్వనియమాత్ ||24||

సర్వేషాం వా ప్రతిప్రసవాత్ ||25|| విశ్వా-

మిత్రస్య హౌత్రనియమాద్భృగుశునకవసిష్ఠా-

నామనధికారః ||26||

చతుర్థాధికరణమారచయతి

విప్రస్య సత్రం సర్వస్య వాసిష్ఠస్యైవ వా భవేత్ |

విశ్వామిత్రస్యైవ వాఽఽద్య ఋద్ధీచ్ఛుత్వేన మధ్యమః ||7||

బ్రహ్మత్వాయ హ్యవాసిష్ఠే బ్రహ్మతా స్తోమమాగతః |

వైశ్వామిత్రసమానానామేవ హోతృత్వసిద్ధయే ||8||

ఋద్ధికామస్య సూత్రం విహితమ్| బ్రాహ్మణశ్చ సర్వ ఋద్ధిం వాఞ్ఛతి| తస్మాత్- 'విప్రస్య సర్వస్య సూత్రాధికారః' ఇత్యాద్యః పక్షః|

'వాసిష్ఠో బ్రహ్మా భవతి' ఇతి వచనాదవాసిష్ఠస్య బ్రహ్మత్వాసంభవాద్బ్రహ్మత్వాయ వాసిష్ఠస్యాధికారో వాచ్యః। తథా సతి భిన్నకల్పత్వవారణాయ తత్తుల్యకల్పా ఏవాధిక్రియన్తే- ఇతి ద్వితీయః పక్షః।

'వాసిష్ఠో బ్రహ్మా-' ఇతి వాక్యం న వాసిష్ఠస్య బ్రహ్మత్వాధికారబోధకమ్।

'రశ్మిరసి క్షయాయ త్వా-' ఇత్యాదయో మన్త్రాః స్తోమభాగాః, తానధీయానః స్వయమవాసిష్ఠోఽపి బ్రహ్మతామర్హతి- ఇతి స్తోమభాగప్రశంసారూపేఽర్థవాదే 'వాసిష్ఠో బ్రహ్మా' ఇతి పఠితత్వాత్ । తస్మాత్- 'వైశ్వామిత్రో హోతా' ఇతి విహితస్య హోతృత్వస్య సిద్ధయే వైశ్వామిత్రస్య తత్సమానకల్పానాం చాధికారః, నాన్యేషామ్ ।।7।।8।।

(పఞ్చమే - సత్ర ఆహితాగ్నేరేవాధికారాధికరణే సూత్రాణి 27 - 32)।

విహారస్య ప్రభుత్వాదనగ్నీనామపి స్యాత్ ।।27।।

సారస్వతే చ దర్శనాత్ ।।28।। ప్రాయశ్చిత్తవిధా-

నాచ్చ ।।29।। సాగ్నీనాం వేష్టిపూర్వత్వాత్ ।।30।।

స్వార్థేన చ ప్రయుక్తత్వాత్ ।।31।। సంనివాపం చ

దర్శయతి ।।32।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

అనాధాతుశ్చ తత్కింవాఽఽధాతురేవాగ్రిమో యతః।

ఏకస్యాగ్నిషు తత్సిద్ధిర్న స్యాగ్నిష్వాత్మనేపదాత్ ।।9।।

తత్సూత్రమగ్న్యాధానరహితస్యాపి సంభవతి। కుతః। సత్రిణాం మధ్యే కస్యచిదాహితాగ్నిత్వే తదీయేష్వగ్నిషు తేన సహ ప్రవృత్తైరనాహితాగ్నిభిరపి తస్య సూత్రస్య సాధయితుం శక్యత్వాత్ । ఇతి చేత్।

మైవమ్। 'ఆదధీత' ఇత్యాత్మనేపదమాధానఫలస్య కర్తృగామితాం దర్శయతి । తత్ఫలం చాగ్నీనాం కర్మయోగ్యతా । తతో యేఽనాహితాగ్నయః, న తేఽధికారిణః। యశ్చాఽఽహితాగ్నిః, తస్యైవ కర్మయోగ్యత్వమ్, నాన్యస్య। కించ- సోమవికృతీనామిష్టిపూర్వత్వం నిర్ణీతమ్। ఇష్టిశ్చాఽఽధానపూర్వికా । తస్మాత్- ఆధాతురేవ సూత్రాధికారః ।।9।।

(షష్ఠే - జుహ్వాదీనాం సాధారణ్యాధికరణే సూత్రాణి 33-35)।

జుహ్వాదీనామప్రయుక్తత్వాత్సందేహే యథాకామీ ప్రతీయేత

।।33।। అపి వాఽన్యాని పాత్రాణి సాధారణా-

ని కువీంరన్విప్రతి షేధాచ్చాస్త్రకృతత్వాత్ ।।34।।

ప్రాయశ్చిత్తమాపది స్యాత్ ।।35।।

సూత్రిణాం మధ్యే యస్య కస్యచిత్సంబన్ధిభిర్జుహ్వాదిపాత్రైః సూత్రం ప్రయోక్తవ్యమ్। కుతః। అవిరోధాత్। అన్యదీయేష్వగ్నిష్వాత్మనేపదం యథా విరుధ్యతే, నైవమత్ర విరోధః కశ్చిదుపలభ్యతే। ఇతి ప్రాప్తే।

బ్రూమః- 'యస్య జుహ్వాదయః స చేత్సత్రమధ్యే మ్రియేత, తదా మృతేన సహ జుహ్వాదయో దహ్యన్తే। ఆహితాగ్నిమగ్నిభిర్దహన్తి యజ్ఞపాత్రైశ్చ దక్షిణహస్తే జుహూమాసాదయతి' ఇత్యాదివచనైస్తదవగమాత్। పాత్రదాహే చావశిష్టః సూత్రప్రయోగో విగుణః స్యాత్ । తస్మాత్- సాధారణా జుహ్వాదయః సూత్రే సంపాదనీయాః ।।10।।

(సప్తమే వికృతసప్తదశసాభిధేనీషు వర్ణత్రయాధికారాధికరణే సూత్రాణి 36-39)।

పురుషకల్పేన వా వికృతౌ కర్తృనియమః స్యాద్యజ్ఞస్య

తద్గుణత్వాదభావాదితరాన్ప్రత్యేకస్మిన్నధికారః

స్యాత్ ।।36।। లిఙ్గాచ్చేజ్యావిశేషవత్ ।।37।।

న వా సంయోగపృథక్త్వాద్గుణస్యేజ్యాప్రధానత్వాదసంయుక్తా

హి చోదనా ।।38।। ఇజ్యాయాం తద్గుణత్వాద్విశేషేణ

నియమ్యేత ।।39।।

సప్తమాధికరణమారచయతి-

సామిధేనీసాప్తదశ్యం వైకృతం వైశ్యగామ్యుత ।

వర్ణత్రయస్య వాఽఽద్యోఽస్తు వైశ్యకర్తృవిధానతః ।।11।।

ప్రకృతౌ పాఞ్చదశ్యస్య బాధకం వైశ్య ఈరితమ్ ।

వికృతౌ త్రయగం వాక్యం త్రయోఽతోఽత్రాధికారిణః ।।12।।

అధ్వరకల్పాదిష్విష్టివికృతిషు శ్రూయతే- 'సప్తదశ సామిధేనీరనుబ్రూయాత్' ఇతి । తదేతత్సామిధేనీసాప్తదశ్యం వైశ్యస్య భవితుమర్హతి। కుతః। ప్రకృతౌ 'సప్తదశానుబ్రూయాద్వైశ్యస్య' ఇతి వాక్యేన సాప్తదశ్యాఙ్గభూతకర్తృతయా వైశ్యస్య విహితత్వాత్। తస్మాత్-సాప్తదశ్యద్వారా వైశ్య ఏవాధ్వరకల్పాదిష్వధిక్రియతే। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- ప్రకృతౌ 'పఞ్చదశ సామిధేనీరన్వాహ' ఇతి వర్ణత్రయసాధారణ్యేన పాఞ్చదశ్యం విధాయ వైశ్యం నిమిత్తీకృత్య పాఞ్చదశ్యబాధకతయా సాప్తదశ్యం విహితమ్। తతః-

సప్తదశ్యవాక్యస్య ప్రకృతావేవాన్వయసంభవాన్న వికృతిషూత్కర్షః। యత్తు- వికృతిగతం సాప్తదశ్యవాక్యం తద్వర్ణత్రయసాధారణమ్। తస్మాత్- అధ్వరకల్పాదౌ వర్ణత్రయాధికారః ।।11।।12।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే షష్ఠా-

ధ్యాయస్య షష్ఠః పాదః ।।6।।

	అత్ర పాదే	ఆదితః।
అధికరణాని	7	449।
సూత్రాణి	39	1210।

(అథ షష్ఠాధ్యాయస్య సప్తమః పాదః)।

(ప్రథమే విశ్వజితి పిత్రాదీనామదేయత్వాధికరణే సూత్రే 1-2)।

స్వదానే సర్వమవిశేషాత్ ।।1।। యస్య వా ప్రభుః

స్యాదితరస్యాశక్యత్వాత్ ।।2।।

సప్తమపాదే ప్రథమాధికరణమారచయతి-

సర్వస్వదానే పిత్రాదావపి తద్ధన ఏవ వా ।

స్వత్వాదాద్యః పితృత్వాదావత్యాగాద్ధన ఏవ తత్ ।।1।।

ఇదమామనన్తి- 'విశ్వజితి సర్వస్వం దదాతి' ఇతి। తత్ర-ధన ఇవ పిత్రాదావప్యాత్మీయత్వస్య సమానత్వాదస్తి పిత్రాదీనామపి తద్దానమ్। ఇతి ప్రాప్తే -

బ్రూమః- ఆత్మసంబన్ధత్యాగపూర్వకం పరకీయస్వత్వాపాదనమ్ 'దానమ్' ఇత్యుచ్యతే। న హి దీయమానే పితరి స్వకీయపితృత్వత్యాగః పరకీయపితృత్వాపాదనం వా సంభవతి। కించ స్వశబ్దస్య- 'ఆత్మా, జ్ఞాతిః, ఆత్మీయమ్, ధనం చ' ఇతి చత్వారోఽర్థాః। తేష్వేకరిమన్ప్రయోగ ఏక ఏవార్థో వాచ్యః। ప్రకృతౌ చ గవాదిధనస్య దక్షిణాత్వాదిక్వాపి ధనవాచిత్వం యుక్తమ్। తస్మాత్- ధనస్యైవ దానమ్ ।।1।।

(ద్వితీయే- విశ్వజితి భూమేరదేయత్వాధికరణే సూత్రమ్)।

న భూమిః స్యాత్సర్వాన్ప్రత్యవిశిష్టత్వాత్ ।।3।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

దేయా న వా మహాభూమిః స్వత్వాద్రాజా దదాతు తామ్ ।

పాలనస్యైవ రాజ్యత్వాన్న స్వం భూర్దీయతే న సా ।। 2 ।।

యదా సార్వభౌమో రాజా విశ్వజిదాదౌ సర్వస్వం దదాతి, తదా గోపథరాజమార్గజలాశయాద్యన్వితా మహాభూమిస్తేన దాతవ్యా। కుతః। భూమేస్తదీయధనత్వాత్। 'రాజా సర్వస్యేష్టే బ్రాహ్మణవర్జమ్' ఇతి స్మృతేః। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- దుష్టశిక్షాశిష్టపరిపాలనాభ్యాం రాజ్ఞ ఈశితృత్వం స్మృత్యభిప్రేతమ్- ఇతి న రాజ్ఞో భూమిర్ధనమ్। కింతు తస్యాం భూమౌ స్వకర్మఫలం భుఞ్జానానాం సర్వేషాం ప్రాణినాం సాధారణం ధనమ్। అతోఽసాధారణస్య భూఖణ్డస్య సత్యపి దానే మహాభూమేర్దానం నాస్తి ।।2।।

(తృతీయే- విశ్వజిత్యశ్వాదీనామదేయతాధికరణే- సూత్రమ్-)।

అకార్యత్వాచ్చ తతః పునర్విశేషః స్యాత్ ।।4।।

తృతీయాధికరణమారచయతి-

జ్ఞానం కేసరిణాం నో వా, విహితప్రతిషేధతః।

వికల్పః పర్యుదాసోఽయం యే యజామహనీతితః ।। 3 ।।

'న కేసరిణో దదాతి' ఇతి విశ్వజితి శ్రూయతే। తత్ర- సర్వస్వదానవిధానాత్, కేసరిదాననిషేధాచ్చాశ్వదానం వికల్పితమ్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- నాయం ప్రతిషేధః, కింతు పర్యుదాసః। తత్ప్రకారశ్చ దశమస్యాష్టమే పాదే 'యే యజామహే-' మన్త్రోదాహరణేన వ్యుత్పాదయిష్యతే। తతస్తేన న్యాయేనాశ్వపర్యుదాసే సతి 'అశ్వవ్యతిరిక్తం సర్వస్వం దేయమ్' ఇతి విధినిషేధయోరేకవాక్యతాలాభాన్నాస్త్యశ్వస్య పాక్షికమపి దానమ్।।3।।

(చతుర్థే- విశ్వజిత్యవిద్యమానసర్వస్వదాననిరాకరణాధికరణే- సూత్రమ్-)।

నిత్యత్వాచ్చానిత్యైర్నాస్తి సంబన్ధః ।।5।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

అర్జయిత్వాఽపి కిం సర్వం దేయం యద్వా యదస్తి తత్ ।

సర్వోద్దేశవిధేరాద్యో న ప్రాప్తే సర్వతావిధేః ।। 4 ।।

పూర్వోక్తే సర్వస్వదానే సర్వముద్దిశ్య దానం విధీయతే- 'పురుషేణ భోగ్యం శయ్యాసనాది యత్సర్వే తద్దాతవ్యమ్' ఇతి। తస్మాత్- అవిద్యమానం సర్వమర్జయిత్వాఽపి దేయమ్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। చోదకప్రాప్తం దానముద్దిశ్య సర్వత్వవిధానాత్। సర్వశబ్దశ్చ ప్రసిద్ధవాచిత్వాద్విద్యమానవిషయః। తస్మాత్- యదస్తి తదేవ దేయమ్ ।। 4 ।।

(పఞ్చమే- విశ్వజితి ధర్మార్థసేవకశూద్రస్యాదియతాధికరణే సూత్రమ్-)।

శూద్రశ్చ ధర్మశాస్త్రత్వాత్ ।।6।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

ధర్మార్థసేవకః శూద్రో దేయో నో వా, స దాసవత్।

దేయోఽస్వత్వాత్పరాధీనత్వాభావాచ్చ న దీయతే ।। 5 ।।

యస్తు శూద్రో విహితం స్వధర్మమవగన్తుం సేవతే, సోఽపి సర్వస్వమధ్యపతితత్వాద్గర్భదాసవద్దేయః । ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। జీవికాద్యదానేన తస్మిన్సేవకే స్వత్వాభావాత్, స్వేచ్ఛాచారిత్వేన పరస్వత్వాపాదనాసంభవాచ్చ న దేయః ।। 5 ।।

(షష్ఠే విశ్వజితి దక్షిణాకాలే విద్యమానానామేవ సర్వస్వానాం దేయతాధికరణే సూత్రమ్-)।

దక్షిణాకాలే యత్స్వం తత్ప్రతీయేత తద్దానసంయోగాత్ ।।7।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

భూతం భావి చ దేయం స్యాత్కాలేఽవస్థితమేవ వా ।

ఆద్యః సర్వశ్రుతేరన్త్యోఽసంభవాదన్యయోస్తదా ।। 6 ।।

'విశ్వజిన్మయా కర్తవ్యః' ఇత్యధ్యవసాయాదూర్ధ్వం దక్షిణాకాలాత్పూర్వం యత్స్వేన భోగ్యం సంచితం, తద్భూతమ్। యచ్చ దక్షిణాకాలాదూర్ధ్వం భవిష్యత్యేవేతి నిశ్చితం, తద్భావి। తదుభయమపి సర్వశబ్దార్థత్వాద్దాతవ్యమ్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। భూతస్య వినాశసంభవాత్, భావినస్తదానీమప్రాప్తత్వాత్, అవిద్యమానస్య దానాయోగాచ్చ దక్షిణాకాలేఽవస్థితమేవ సర్వం దేయమ్ ।। 6 ।।

(సప్తమే- విశ్వజితి దక్షిణాదానోత్తరాఙ్గానామనుష్ఠానాధికరణే సూత్రాణి 8-13)।

అశేషత్వాత్తదన్తః స్యాత్కర్మణో ద్రవ్యసిద్ధిత్వాత్

।।8।। అపి వా శేషకర్మ స్యాత్క్రతోః ప్రత్యక్ష-
శిష్టత్వాత్ ।।9।। తథా చాన్యార్థదర్శనమ్
।।10।। అశేషం తు సమఞ్జసాదానేన శేషకర్మ
స్యాత్ ।।11।। నాదానస్య నిత్యత్వాత్ ।।12।।
దీక్షాసు తు వినిర్దేశాదక్రత్వర్థేన సంయోగస్త-
స్మాదవిరోధః స్యాత్ ।।13।।

సప్తమాధికరణమారచయతి-

దక్షిణాక్రతుభుక్త్యర్థం త్రయం దేయముతేష్టయే ।
శిష్టాఽథవా దక్షిణార్థమేవాఽఽద్యః సర్వశబ్దతః ।। 7 ।।
క్రతుశేషస్తదా బాధ్యః ప్రధానత్వాదబాధనాత్ ।
మధ్యోఽన్త్యో దక్షిణార్థస్యానువాదాత్సర్వతావిధేః ।। 8 ।।

ప్రకృతౌ కర్మారమ్భ ఏవ యజమానేనాఽఽత్మీయం ధనం వచనబలాత్త్రిధా వ్యవస్థాపితమ్- 'ఇదం మే భుక్త్యర్థమ్, ఇదం మే యజ్ఞార్థమ్, ఇదం మే దక్షిణార్థమ్' ఇతి। తదేతత్త్రయమపి దక్షిణార్థత్వాద్దాతవ్యమ్- ఇత్యేకః పక్షః ।।

దక్షిణా హి మాధ్యందినసవనే దీయతే। తతః ఊర్ధ్వం తృతీయసవనమారభ్యోదవసానీయాన్తః క్రతుభాగోఽవశిష్టః। స చ ద్రవ్యాభావాద్బాధ్యేత । న చ - అఙ్గభూతయా దక్షిణయా ప్రధానస్య క్రతోర్బాధో యుక్తః। తతస్తదబాధాయ క్రత్వర్థం భాగమవస్థాప్యావశిష్టం సర్వం దేయమ్- ఇతి ద్వితీయః పక్షః।

'యద్దక్షిణాత్వేన విధీయతే, తత్సర్వమ్' ఇత్యనూద్య విధానాద్దక్షిణార్థం ఏవ భాగో దాతవ్యః- ఇతి రాద్ధాన్తః ।।7।।8।।

(అష్టమే- అహర్గణ స్థేఽపి విశ్వజితి సర్వస్వదానాధికరణే సూత్రాణి 14-17)।

అహర్గణే చ తద్ధర్మా స్యాత్సర్వేషామవిశేషాత్ ।।14।।
ద్వాదశశతం వా ప్రకృతివత్ ।।15।। అతద్గుణత్వాత్తు
నైవం స్యాత్ ।।16।। లిఙ్గదర్శనాచ్చ ।।17।।

అష్టమాధికరణమారచయతి-

విశ్వజిత్యష్టరాత్రాదౌ కిం శతం ద్వాదశాధికమ్ ।

సర్వం వాఽఽదృశ్చోదకోక్తేరన్త్యో నామాతిదేశతః ।।9।।

ఏతద్భాష్యే, వార్తికే తు సప్తాహానుజిఘృక్షయా ।

ఆద్యః సిద్ధాన్తితః ప్రాప్తిమాత్రతత్త్వేనేదమీరితమ్ ।।10।।

ఇదమామ్నాయతే- 'అథైతస్యాష్టరాత్రస్య విశ్వజిదభిజితావేకాజావభితః, ఉభయతో జ్యోతిః, మధ్యే షడహః పశుకామో హ్యేతేన యజేత' ఇతి। 'జ్యోతిః, గౌః, ఆయుః' ఈత్యేత్రైస్త్రిభిర్నామభిరభిధేయానాం త్రయాణాం యాగానామారోహావరోహాభ్యాయుభయతో జ్యోతిఃషడహో భవతి। సోఽయం మధ్యే ప్రయోక్తవ్యః। ఆదౌ విశ్వజిత్। అన్తేఽభిజిత్- ఇత్యర్థః। తత్ర- అహర్గణస్య ద్వాదశాహవికృతిత్వాత్, ద్వాదశాహస్య చ జ్యోతిష్టోమవికృతిత్వాత్, చోదకపరమ్పరయా ద్వాదశశతదక్షిణాఽష్టరాత్రే ప్రాప్తా। తతః ప్రథమస్యాహ్నో విశ్వజితోఽపి సైవ దక్షిణా- ఇతి ప్రాప్తే,

బ్రూమః- స్వతన్త్ర ఏకాహో విశ్వజిత్। తస్య నామ్నా తదీయా ధర్మాః ప్రథమేఽహని విశ్వజిత్యతిదిశ్యన్తే। తస్మాత్- సర్వస్వం దేయమ్। తదేతద్భాష్యకారస్య మతమ్।

వార్తికకారస్తు- 'ద్వాదశశతమ్' ఇత్యేవం సిద్ధాన్తితవాన్। విశ్వజిద్వ్యతిరిక్తేషు సప్తస్వహః సు చోదకప్రాప్తాం ద్వాదశశతదక్షిణామబాధితుం విశ్వజితి నామాతిదేశప్రాప్తా సర్వస్వదక్షిణా బాధనీయా। యుక్తో హి బహూనామనుగ్రహః। న చ- 'విశ్వజితి సర్వస్వమ్, ఇతరత్ర ద్వాదశత్వమ్' ఇతి వక్తుం శక్యమ్। 'అహర్గణస్యైకైవ దక్షిణా' ఇతి దశమే వక్ష్యమాణత్వాత్ ।

సూత్రకారస్తు- నామాతిదేశస్య ప్రాబల్యప్రాప్తిమాత్రం వ్యుత్పాదితవాన్। ఇతి ద్రష్టవ్యమ్ ।।9।।10।।

(నవమే- విశ్వజితి ద్వాదశశతన్యూనధనస్యానధికారాధికరణే సూత్రాణి 18-20)।

వికారః సన్నుభయతోఽవిశేషాత్ ।।18।। అధికం

వా ప్రతిప్రసవాత్ ।।19।। అనుగ్రహాచ్చ పాద-

వత్ ।।20।।

నవమాధికరణమారచయతి-

న్యూనేఽప్యుక్తశతాత్కిం స్యాత్సర్వతాఽధిక ఏవ వా ।

సంభవాదగ్రిమోఽన్త్యః స్యాదానత్యై సర్వవర్ణనాత్ ।।11।।

యదేతత్- ద్వాదశశతం ప్రకృతితో విశ్వజితి ప్రాప్తమ్, తస్మాన్న్యూనం కస్యచిద్ధనమ్, తస్మిన్నపి సర్వతా సంభవతి। విద్యమానస్యానవశేషితత్వాత్। తస్మాత్- అల్పధనయుక్తస్యాపి విశ్వజిత్యధికారః। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- జ్యోతిష్టోమే హి ద్వాదశశతం విధాయ పశ్చాదుక్తమ్- 'యద్యేతావతా నాఽఽనమేయురపి సర్వస్వేన' ఇతి। తత్రాధికస్యైవ సర్వత్వాత్, ఇహాపి తదేవ యుక్తమ్। తత్తు చోదకప్రాప్తమపి పాక్షికత్వపరిహారాయేహ నియమ్యతే। తస్మాత్- ఋత్విజాం వశీకారాయాధిక ఏవ సర్వతా ద్రష్టవ్యా ।

(దశమే - అపరిమితశబ్దస్య సంఖ్యాన్తరత్వాధికరణే సూత్రే 21-22)।

అపరిమితే శిష్టస్య సంఖ్యాప్రతి షేధస్తచ్ఛ్రుతిత్వాత్

।।21।। కల్పాన్తరం వా తుల్యవత్ప్రసంఖ్యానాత్ ।।22।।

దశమాధికరణమారచయతి-

దేయైకా షట్శతం వాఽపరిమితం త్వితి వారయేత్।

ఏకాదికాం పూర్వసంఖ్యాం యద్వా సంఖ్యాన్తరే విధిః ।।12।।

నఞ్ప్రయోగాన్ని షేధః స్యాద్వ్యుత్పత్త్యా మానశూన్యతా ।

రూఢ్యా బహుత్వం నైకాదిని షేధోఽన్యవిధిస్తతః ।।13।।

ఆధానే శ్రూయతే- ' ఏకా దేయా షడ్దేయాః, ద్వాదశ దేయాః, చతువింశతిర్దేయాః, శతం దేయమ్, సహస్రం దేయమ్, అపరిమితం దేయమ్' ఇతి। తత్ర-అపరిమితశబ్దగతేర్న నఞా పరిమాణం నిషిధ్యతే। తథా సత్యపరిమితశబ్దవ్యుత్పత్త్యా దేయద్రవ్యస్య పరిమాణశూన్యతా ప్రతీయతే। ఇత్యేకాదికా పూర్వవాక్యోక్తా గవాం సంఖ్యా నివార్యతే। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- అపరిమితశబ్దస్య రూఢ్యా బహుత్వమర్థః। తథైవ ప్రయోగబాహుల్యాత్। తతో నైకాదిపక్షా నివార్యన్తే, కింతు- సంఖ్యాన్తరం విధీయతే ।।12।।13।।

(ఏకాదశే- అపరిమితశబ్దేన సహస్రాధికగ్రహణాధికరణే సూత్రాణి 23-25)।

అనియమోఽవిశేషాత్ ।।23।। అధికం వా

స్యాద్బహ్వర్థత్వాదితరేషాం సంనిధానాత్ ।।24।।

అర్థవాదశ్చ తద్వత్ ।।25।।

ఏకాదశాధికరణమారచయతి-

అర్వాగపి బహుత్వం తత్సహస్రాదూర్ధ్వమేవ వా ।

సంభవాదగ్రిమోఽన్త్యః స్యాత్సహస్రానన్తరోక్తితః ।।14।।

అపరిమితశబ్దేన యద్బహుత్వం విధీయతే, తత్సహస్రాదర్వాగపి భవతి। కుతః। ద్విశత-త్రిశతాదౌ బహుత్వసంభవాత్ । ఇతి చేత్।

మైవమ్। ఏకాదిపక్షేషూత్తరోత్తరాభివృద్ధిదర్శనేనాత్రాపి సహస్రపక్షముపన్యస్య పశ్చాదభిధీయమానం బహుత్వం సహస్రాదూర్ధ్వం పర్యవస్యతి ।।14।।

(ద్వాదశే- ఇతి హ స్మేత్యాదిపరకృతిపురాకల్పానామర్థవాదతాధికరణే సూత్రాణి 26-30)।

పరకృతిపురాకల్పం చ మనుష్యధర్మః స్యాదర్థాయ హ్యను-

కీర్తనమ్ ।।26।। తద్యుక్తే చ ప్రతిషేధాత్ ।।27।।

నిర్దేశాద్వా తద్ధర్మః స్యాత్పఞ్చావత్తవత్ ।।28।। విదౌ

తు వేదసంయోగాదుపదేశః స్యాత్ ।।29।। అర్థవాదో

వా విధిశేషత్వాత్తస్మాన్నిత్యానువాదః స్యాత్ ।।30।।

ద్వాదశాధికరణమారచయతి-

మాషాన్మే పచతేత్యేతద్వార్ష్ణేష్వేవాఖిలేషు వా ।

ఉక్తేర్విధేశ్చ తౌ పక్షౌ కృత్వాచిన్తాఽర్థవాదతః ।।15।।

ఇదమామ్నాయతే- 'ఇతి హ స్మాఽఽహ- వర్కుర్వార్ష్ణిః- మాషానేవ మహ్యం పచత, న వా ఏతేషాం హవిర్గృహ్ణాతి' ఇతి । తత్ర-'వార్ష్ణిః' ఇత్యుక్తత్వాద్వృష్ణిగోత్రాణామేవాయం మాషపాకవిధిః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। వృష్ణిగోత్రోత్పన్నేన వర్కునామ్నా మాషపాకస్య సంబన్ధో నాత్ర విధీయతే। కింతు మావపాకమాత్రమ్। వర్కుసంబన్ధస్తు స్తావకత్వేనోపన్యస్యతే। తస్మాత్- సర్వేషాం మావపాకాధికారః। తావేతౌ పూర్వోత్తరపక్షౌ కృత్వాచిన్తయోపన్యస్తౌ। పరమార్థతస్తుమాషపాకవాక్యమర్థవాదః, 'తస్మాదారణ్యమేవాశ్రీయాత్' ఇత్యనేన దర్శపూర్ణమాసయోరారణ్యాశనవిధినా సహ స్తాకత్వేనాన్వయాత్ ।।15।।

(త్రయోదశే- సహస్రసంబత్సరశబ్దస్య సహస్రదినపరతాధికరణే సూత్రాణి 31-40)।

సహస్రసంవత్సరం తదాయుషామసంభవాన్మనుష్యేషు ।।31।।

అపి వా తదధికారాన్మనుష్యధర్మః స్యాత్

।।32।। నాసామర్థ్యాత్ ।।33।। సంబన్ధాద-

ర్శనాత్ ।।34।। స కులకల్పః స్యాదితి

కార్త్స్న్యార్జినిరేకస్మిన్నసంభవాత్ ।।35।। అపి
వా కృత్స్నసంయోగాదేకస్యైవ ప్రయోగః స్యాత్ ।।36।।
విప్రతిషేధాత్తు గుణ్యన్యతరః స్యాదితి లావుకాయనః
।।37।। సంవత్సరో విచాలిత్వాత్ ।।38।।
సా ప్రకృతిః స్యాదధికారాత్ ।।39।। అహాని
వాఽభిసంఖ్యత్వాత్ ।।40।।

త్రయోదశాధికరణమారచయతి-

సహస్రసవత్సరం సత్రం గన్ధర్వాదేర్నృణాముత ।
రసాయనేన సిద్ధానాం కులకల్పోఽథవోక్తితః ।।16।।
తదాయుర్వాఽథ సార్ధద్విశతానాముత మాసగా ।
వత్సరోక్తిరుత ద్వాదశరాత్రేషు దినేషు వా ।।17।।
ఆద్యో దీర్ఘాయుషః సత్త్వాన్నృణామేవాగ్నిసంభవే ।
ద్వితీయోఽస్తు రసస్యాఽఽయురహేతుత్వే తృతీయకః ।।18।।
కృత్స్నకర్తుః ఫలిత్వేఽస్తు తుర్యోఽర్థాసంభవే సతి।
పఞ్చమోఽస్తు చతుర్వింశత్యుత్తమాః సత్రిణో యది ।।19।।
షష్ఠోఽస్తు యో మాస ఏవ సంవత్సర ఇతీరణాత్ ।
సహస్రమాసా నాఽఽధానాదూర్ధ్వం చేదస్తు సప్తమః ।।20।।
వత్సరప్రతిమా ద్వాదశ రాత్రయ ఇతి శ్రుతేః ।
న రాత్రిష్వబ్దశబ్దోఽత్ర ప్రతిమాయా విశేషణాత్ ।।21।।
స్వారస్యాత్రివృదాద్యుక్తేరష్టమః పక్ష ఇష్యతే।
త్రివృదాదిపదైః స్తోమవిశిష్టమహరుచ్యతే ।।22।।
నాహఃసంఘస్తతోఽహఃసు గౌణీ సంవత్సరాభిధా ।
తస్మాద్విశ్వసృజాం సత్రం సహస్రదినమిష్యతే ।।23।।

ఇదమామ్నాయతే- 'పఞ్చపఞ్చాశతస్త్రివృతః సంవత్సరాః పఞ్చపఞ్చాశతః పఞ్చదశాః, పఞ్చపఞ్చాశతః సప్తదశాః పఞ్చపఞ్చాశత ఏకవింశాః, విశ్వసృజామయనం సహస్రసంవత్సరమ్' ఇతి తత్ర- సహస్రసంవత్సరసత్రే గన్ధర్వాదీనామేవాధికారః। తేషాం దీర్ఘాయుషాం సద్భావాత్। ఇత్యాద్యః పక్షః।

'వసన్తే బ్రాహ్మణోఽగ్నీనాదధీత' ఇత్యాదివిధానాన్మనుష్యాణామేవాఽఽహవనీయాద్యగ్నయః సంభవన్తి, నాన్యేషాం గన్ధర్వాదీనామ్। ఇతి చేత్। తర్హి 'రసాయనేన సిద్ధానాం దీర్ఘాయుషాం మనుష్యాణామధికారః' ఇత్యస్తు ద్వితీయః పక్షః।

రసస్యాఽఽరోగ్యపుష్ట్యాదిజనకత్వమేవ, న త్వాయుర్హేతుత్వమ్। ఇతి చేత్। తర్హి 'ఏకస్మిన్కులే సముత్పన్నానాం పితృపుత్రపౌత్రాదీనాం బహూనాం సహస్రాయుః సంభవాత్కులాధికారః' ఇతి తృతీయః పక్షోఽస్తు ।

న హ్యస్య వచనస్య సోఽర్థః సంభవతి। తద్వాచకపదాభావాత్। న చ- కల్పయితుం శక్యతే। సంభావితాయుష్కాణామపి సూత్రాన్తరేషు ప్రవృత్తానాం ద్రైవార్మ్రియాణానాం తత్తత్సూత్రవిధిబలాదాయుర్వృద్ధ్యదర్శనాత్। ఇతి చేత్। తర్హి 'పఞ్చపఞ్చాశతః' ఇత్యస్య శబ్దస్య పురుషత్వపరమఙ్గీకృత్య సార్ధద్విశతానాం పురుషాణా మధికారేఽభిహితే వత్సరచతుష్టయేన సూత్రస్య సహస్రసంవత్సరత్వం సంపద్యత ఇతి' పఞ్చమః పక్షోఽస్తు।

'చతుర్విశతిపరమాః సత్రమాసీరన్' ఇతి వచనాదభ్యధికానాం న తత్రాధికారః। ఇతి చేత్। తర్హి 'యో మాసః స సంవత్సరః' ఇతి వచనాత్సంవత్సరశబ్దస్య మాసపరత్వే సతి 'సహస్రమాసం సూత్రమ్' ఇత్యేష షష్ఠః పక్షోఽస్తు ।

అష్టమే వత్సర ఉపనీతో ద్వాదశ వర్షాణి వేదమధీత్య వింశతివయస్కో వివాహం కృత్వా జాతపుత్రోఽగ్నిమాదధీత। తస్మాత్- ఆధానాదూర్ధ్వమస్యాఽఽయుషి న సన్తి సహస్రం మాసాః। ఇతి చేత్। తర్హి- 'సంవత్సరస్య ప్రతిమా వై ద్వాదశ రాత్రయః' ఇతి వచనాత్సంవత్సరశబ్దో ద్వాదశరాత్రపరః। తథా సతి రాత్రీణాం ద్వాదశ సహస్రాణి సంపద్యన్తే। తాసు చ రాత్రిషు షష్ఠ్యుత్తరశతత్రయదివసరూపసంవత్సరత్వేన గణ్యమానాసు త్రయస్త్రింశత్సంవత్సరేభ్య ఊర్ధ్వం మాసచతుష్టయం భవతి । తావత్పరిమితం చాఽఽయురాధానాదూర్ధ్వమపి సంభవతి। ఇతి సప్తమః పక్షోఽస్తు।

'సంవత్సరస్య ప్రతిమా వై ద్వాదశ రాత్రయః' ఇత్యస్మిన్వాక్యే సంవత్సరశబ్దో న రాత్రిపరః। కిం తు తేన శబ్దేన ప్రతిమా విశిష్యతే। తస్మాత్- న సప్తమః పక్షో యుక్తః। ఇతి చేత్। ఏవం తర్హి సంవత్సరశబ్దో ది*నపరః' ఇత్యష్టమః పక్షోఽస్తు। తథాసతి 'త్రివృతః సంవత్సరాః' ఇత్యాదివాక్యానాం స్వారస్యం భవతి। త్రివృత్, పఞ్చదశః, సప్తదశః, ఏకవింశః, ఇత్యేతే శబ్దాః స్తోమవాచకాః సన్తః స్తోమయుక్త ఏకైకస్మిన్నహని యాగరూపే లక్షణయా వర్తన్తే। సత్రేషు తథావిధప్రయోగబాహుల్యాత్ । న తు- అహఃసంఘే క్వచిదపి త్రివృదాదిశబ్దాః ప్రయుక్తాః। తైశ్చ శబ్దైః సామానాధికరణ్యాత్సంవత్సరశబ్దః స్వావయవభూతేఽహని లక్షణయా వర్తతే।

'త్రివృతః సంవత్సరాః' ఇత్యుక్తే త్రివృత్సోమకయాగయుక్తాన్యహాని' ఇత్యుక్తం భవతి। తస్మాత్- విశ్వసృజామృషీణామిదం సూత్రం సహస్రదినమ్- ఇతి రాద్ధాన్తః ।।16।।17।।18।।19।।20।।21।।22।।23।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే షష్ఠాధ్యాయస్య

సప్తమః పాదః ।।7।।

	అత్ర పాదే	ఆదితః।
అధికరణాని	13	462।
సూత్రాణి	40	1250।

(అథాష్టమః పాదః)

(ప్రథమే- చతుర్హోతృహోమేఽనాహితాగ్నేరేవాధికారాధికరణే సూత్రాణి 1-10)।

ఇష్టిపూర్వత్వాదక్రతుశేషో హోమః సంస్కృతేష్వగ్నిషు స్యాద-

పూర్వోఽప్యాధానస్య సర్వశేషత్వాత్ ।।1।। ఇష్టిత్వేన తు

సంస్తవశ్చతుర్హోతౄనసంస్కృతేషు దర్శయతి ।।2।। ఉపదేశ-

స్త్వపూర్వత్వాత్ ।।3।। స సర్వేషామవిశేషాత్ ।।4।।

అపి వా క్రత్వభావాదనాహితాగ్నేరశేషభూతనిర్దేశః ।।5।।

జపో వాఽనగ్నిసంయోగాత్ ।।6।। ఇష్టిత్వేన తు సంస్తుతే

హోమః స్యాదనారభ్యాగ్నిసంయోగాదితరేషామవాచ్యత్వాత్

।।7।। ఉభయోః పితృయజ్ఞవత్ ।।8।। నిర్దేశో వాఽ-

నాహితాగ్నేరనారభ్యాగ్నిసంయోగాత్ ।।9।। పితృయజ్ఞే

సంయుక్తస్య పునర్వచనమ్ ।।10।।

అష్టమపాదే ప్రథమాధికరణమారచయతి-

చతుర్హోత్రాఖ్యమన్త్రేణ హోమః సాగ్నేరుతోభయోః।

అనగ్నికే విధిర్వాఽఽద్యో హోమత్వాత్క్రతుహోమవత్ ।।1।।

ఉభయోః పురుషార్థత్వాత్తృతీయో వచనాత్తు తత్ ।

అనాహితాగ్నేరేషా వా ఇత్యగ్నౌ లౌకికే హుతిః ।।2।।

ఇదమామ్నాయతే- 'ప్రజాకామం చతుర్హోత్రా యాజయేత్' ఇతి। 'పృథివీ హోతా, ద్యౌరధ్వర్యుః-' ఇత్యాదికో మన్త్రశ్చతుర్హోతా। తేన ప్రజాకామం యాజయేత్। సోఽయం హోమ ఆహితాగ్నినా కర్తవ్యః, అగ్నిహోత్రాదిక్రతుహోమేషు తథాత్వదర్శనాత్। ఇత్యేకః పక్షః।।

అనారభ్యాధీతత్వేన క్రతుప్రవేశాభావాత్పురుషార్థతయా విహితో హోమ ఆహితాగ్నేరనాహితాగ్నేశ్చ సాధారణః। ఇతి ద్వితీయః పక్షః।

అనాహితాగ్నేరయం హోమవిధిః - ఇతి తృతీయః పక్షో యుక్తః। కుతః।- వచనబలాత్। తత్తు వచనమేవమామ్నాతమ్- 'ఏషా వా అనాహితాగ్నేరిష్టిర్యచ్చతుర్హోతారః' ఇతి। తస్య చాఽఽహవనీయాద్యభావాల్లౌకికేగ్నౌ తద్ధోమః।।1।।2।।

(ద్వితీయే - అనాహితాగ్నిషూపనయనహోమాధికరణే సూత్రాణి 11-19)।

ఉపనయన్నాదధీత హోమసంయోగాత్ ।।11।। స్థపతీ-

ష్టివల్లౌకికే వా విద్యాకర్మానుపూర్వత్వాత్ ।।12।।

ఆధానం చ భార్యాసంయుక్తమ్।।13।। అకర్మ

చోర్ధ్వమాధానాత్తత్సమవాయో హి కర్మభిః ।।14।।

శ్రాద్ధవదితి చేత్ ।।15।। న శ్రుతివిప్రతిషేధాత్

।।16।। సర్వార్థత్వాచ్చ పుత్రార్థో న ప్రయోజయేత్

।।17।। సోమపానాత్తు ప్రాపణం ద్వితీయస్య తస్మా-

దుపయచ్ఛేత్ ।।18।। పితృయజ్ఞే తు దర్శనాత్ప్రాగాధా-

నాత్ప్రతీయేత ।।19।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

యస్తూపనయనే హోమో వైదికే వా స లౌకికే ।

వహ్నౌ పూర్వవదత్రోక్తేరభావాద్వైదికేఽస్తు సః ।। 3 ।।

ఆధానం విదుషో విద్యాఽనుపనీతస్య నాస్త్యతః ।

అసంభవో వైదికాగ్నేర్హోమోఽగ్నౌ లౌకికే తతః ।। 4 ।।

యథా పూర్వత్రానాహితాగ్నేర్హోమవిధాయకం వాక్యమస్తి, తథోపనయనహోమస్య లౌకికాగ్నివిధాయకవచనాభావాదాహవనీయే స హోమః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। విద్వానేవ హ్యాధానేఽధికారీ। న చ - అనుపనీతస్య విద్యాఽస్తి। తత ఆహవనీయాసంభవాల్లౌకికేఽగ్నావుపనయన హోమః కర్తవ్యః ।। 3 ।। 4 ।।

(తృతీయే - అనాహితేఽగ్నౌ స్థపతీష్ట్యధికరణే సూత్రే 20-21)।

స్థపతీష్టిః ప్రయాజవదన్యాధేయం ప్రయోజయేత్తాదర్థ్యాచ్చా-

పవృజ్యేత ।।20।। అపి వా లౌకికేఽగ్నౌ స్యాదాధా-

నస్యాసర్వశేషత్వాత్ ।।21।।

తృతీయాధికరణమారచయతి-

స్థపతీష్టిర్వైదికేఽగ్నౌ లౌకికే వాఽఽద్య ఆక్షిపేత్ ।

ఆధానమిష్టిరన్త్యః స్యాదవైధేనాగ్న్యసంస్కృతేః ।। 5 ।।

'ఏతయా నిషాదస్థపతిం యాజయేత్' ఇతి విహితాయా ఇష్టేశ్చోదకప్రాప్తేష్వాహవనీయాదిషు కర్తవ్యత్వాదాధానమన్తరేణాఽఽహవనీయా భావాదాధానమాక్షిప్యాఽఽహిత తస్మిన్వైదికేఽగ్నావియమిష్టిః । ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। అత్రైవర్ణికత్వాదవిహితేనాఽఽధానేనాగ్నిసంస్కారాసిద్ధేః। తస్మాల్లౌకికేఽగ్నౌ సేష్టిః ।।5।।

(చతుర్థే- అనాహితేఽగ్నావవకీర్ణిపశ్వనుష్ఠానాధికరణే సూత్రమ్-)।

అవకీర్ణిపశుశ్చ తద్వదాధానస్యాప్రాప్తకాలత్వాత్ ।।22।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

అవకీర్ణిపశుః కుత్ర విప్రాద్యాధానసంభవాత్ ।

వైదికే లౌకికే బ్రహ్మచారిణ్యాధానవర్జనాత్ ।।6।।

ఇదమామ్నాయతే- 'యో బ్రహ్మచార్యవకిరేత్, స గర్దభం పశుమాలభేత' ఇతి। తత్ర- అవకీర్ణినో విప్రాదేస్త్రైవర్ణికస్యాఽఽధాన సంభవాద్వైదికేఽగ్నావయం పశుః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। 'జాయాపతీ అగ్నీనాదధీయాతామ్' ఇత్యుక్త్యా బ్రహ్మచారిణ ఆధానాభావాత్। తస్మాత్- లౌకికేఽగ్నౌ పశుః కార్యః ।।6।।

(పఞ్చమే- దైవకర్మణాముదగయనాదికాలతాధికరణే సూత్రే 23-24)।

ఉదగయనపూర్వపక్షాహఃపుణ్యాహేషు దైవాని స్మృతిరూపాన్యా-

ర్థదర్శనాత్ ।।23।। అహని చ కర్మసాక-

ల్యమ్ ।।24।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

చౌలాది సర్వదా పుణ్యాహాదౌ వాఽత్రావిశేషతః।

ఆద్యోఽన్త్యః పూర్వపక్షాదౌ దైవానాం స్మృతితో విధేః ।।7।।

చౌలోపనయనాదీనాం దైవికానాం చ కర్మణాం తిథ్యాదివిశేషస్యాశ్రవణాత్సర్వదా తదనుష్ఠానం యుక్తమ్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। శుక్లపక్షోత్తరాయణపుణ్యదినాదీనాం స్మృతిషు విహితత్వాత్ * ।।7।।

(షష్ఠే- జ్యోతిష్టోమాఙ్గయాచ్ఞాక్రయయోర్నిత్యతాధికరణే సూత్రే 26-27)।

యాచ్ఞాక్రయణమవిద్యమానే లోకవత్ ।।26।। నియతం

వాఽర్థవత్త్వాత్స్యాత్ ।।27।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

యాచ్ఞాక్రయావభావే స్తో విద్యమానేఽపి వాఽగ్రిమః।

ద్రవ్యార్థత్వాదపూర్వార్థం కుర్యాత్తౌ ద్రవ్యవానపి ।।8।।

జ్యోతిష్టోమే ధనభిక్షా సమామ్నాతా- 'ద్వాదశ రాత్రీర్దీక్షితో భృతిం వన్వీత' ఇతి।

సోమక్రయశ్చాఽఽమ్నాతః- 'అరుణయా పిఙ్గాక్ష్యా సోమం క్రీణాతి' ఇతి। తదుభయామ్నానం చ ధనసోమయోర్ద్రవ్యయోర్లాభార్థమితి ద్రవ్యాభావే తదనుష్ఠేయమ్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। ఇతరాఙ్గవదేతదుభయం క్రత్వఙ్గతయా నిత్యవదామ్నాతమ్। తథా సతి యది ద్రవ్యాభావే 'వన్వీత, క్రీణాతి చ' ఇతి పాక్షికత్వం కల్ప్యేత, తదా నిత్యవచ్ఛ్రవణముపరుధ్యేత। తస్మాత్- సత్యపి ద్రవ్యే తదుభయమదృష్టార్థం కర్తవ్యమ్॥8॥

(సప్తమే- జ్యోతిష్టోమాదిషు పయోవ్రతాదీనామపి నిత్యతాధికరణే సూత్రమ్-)।

తథా భక్షప్రైషాచ్ఛాదనసంజ్ఞప్తహోమద్వేషమ్ ॥28॥

సప్తమాధికరణమారచయతి-

అన్యాభావేఽథ భావేఽపి పయోభక్షాదయోఽగ్రిమః।

నిమిత్తే సత్యనుష్ఠానాన్నియమాదృష్టతోఽన్తిమః ॥9॥

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే- 'పయో బ్రాహ్మణస్య వ్రతమ్' ఇతి। తదేతదసత్యన్యస్మిన్భక్ష్యే కర్తవ్యమ్। కుతః। అన్యాభావస్య నిమిత్తత్వాత్। నిమిత్తే సతి నైమిత్తికస్యానుష్ఠేయత్వాత్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। నహ్యత్రాన్యాభావో నిమిత్తత్వేన శ్రుతః। తస్మాత్- సత్యప్యన్యస్మిన్భక్ష్యే నియమాదృష్టాయ పయ ఏవ వ్రతయేత్।

ఏవమన్యత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్। 'అగ్నీదగ్నీన్విహర' ఇతి ప్రైషార్థే పూర్వమేవాఽఽగ్నీధ్రేణ బుద్ధేఽపి దర్శపూర్ణమాసయోః స ప్రైషః కర్తవ్యః। వాజపేయే సత్యపి వస్త్రాన్తరే 'దర్భమయం పరిదధాతి' ఇతి విహితమనుష్ఠేయమ్। పశౌ 'యత్పశుర్మాయుమకృత' ఇతి మన్త్రేణ సంజ్ఞప్తహోమో విహితః,

స చ మారణవేలాయామకృతేఽపి పశునా శబ్దే కర్తవ్యః ॥9॥

(అష్టమే- అపరరాత్రే వ్రతస్యానిత్యతాధికరణే- సూత్రమ్-)।

అనర్థకం త్వనిత్యం స్యాత్ ॥29॥

అష్టమాధికరణమారచయతి-

అజీర్ణసంభవే కార్యం వ్రతం నో వాఽగ్నిమో విధేః ।

రోగోత్పత్త్యా ప్రధానస్య విరోధాన్న పయోవ్రతమ్ ॥10॥

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే- 'మధ్యందినేఽపరరాత్రే వ్రతం వ్రతయతి' ఇతి। తత్ర- యస్యాజీర్ణిః సంభావితా, తేనాపి విహితత్వాత్పయో వ్రతయితవ్యమేవ । ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। రోగోత్పత్త్యా ప్రధానానుష్ఠానే విఘ్నప్రసఙ్గాత్। తస్మాత్- తథావిధవేలాయాం వయో వర్జయేత్ ।।10।।

(నవమే- ఛాగస్యైవాగ్నీషోమీయపశుతాధికరణే సూత్రాణి 30-41)।

పశుచోదనాయామనియమోఽవిశేషాత్ ।।30।। ఛాగో

వా మన్త్రవర్ణాత్ ।।31।। న చోదనావిరోధాత్

।।32।। ఆర్షేయవదితి చేత్ ।।33।। న తత్ర

హ్యచోదితత్వాత్ ।।34।। నియమో వైకార్థ్యం హ్యర్థభే-

దాద్భేదః పృథక్త్వేనాభిధానాత్ ।।35।। అనియమో

వాఽర్థాన్తరత్వాదన్యత్వం వ్యతిరేకశబ్దభేదాభ్యామ్

।।36।। రూపాల్లిఙ్గాచ్చ ।।37।। ఛాగే న

కర్మాఖ్యా రూపలిఙ్గాభ్యామ్ ।।38।। రూపాన్యత్వాన్న

జాతిశబ్దః స్యాత్ ।।39।। వికారో నౌత్పత్తిక-

త్వాత్ ।।40।। స నైమిత్తికః పశోర్గుణస్యాచో-

దితత్వాత్ ।।41।। జ్ఞాతేర్వా తత్రాప్యయవచనార్థవత్త్వా-

భ్యామ్ ।।42।।

నవమాధికరణమారచయతి-

అగ్నీషోమీయకః కోఽపి చ్ఛాగ ఏవోత చోదితే ।

అవిశేషేణ కోఽపి స్యాచ్ఛాగో మన్త్రే విశేషణాత్ ।।11।।

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే- 'అగ్నీషోమీయం పశుమాలభేత' ఇతి। తత్ర- విహితే పశౌ విశేషాశ్రయణాద్యః కోఽపి పశురాలబ్ధవ్యః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। ఛాగస్య వపాయా మేదసోఽనుబ్రూహి' ఇతి మన్త్రే విశేషితత్వాత్ । తస్మాత్- ఛాగ ఏవాఽఽలబ్ధవ్యః। శాఖాన్తరే విధావేవ 'అజోఽగ్నీషోమీయః' ఇత్యేవం విశేషః శ్రూయతే। ఇతి చేత్। తర్హి కృత్వాచిన్తాఽస్తు ।।11।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే షష్ఠాధ్యాయ-

స్యాష్టమః పాదః ।।8।।

షష్ఠోఽధ్యాయశ్చ సమాప్తః ।।6।।

	అత్ర పాదే	ఆదితః।
అధికరణాని	9	471।
సూత్రాణి	42	1292।

(అథ సప్తమోఽధ్యాయః)।

ప్రమాణాద్యధికారాన్తైః షడ్విచారైర్నిరూపితే ।

ఉపదేశేఽతిదేశోఽథ తత్సాపేక్షో నిరూప్యతే ।।1।।

అనేన షష్ఠసప్తమయోరధ్యాయయోః పూర్వోత్తరభావ ఉపపాదితః। తథా హి - యత్రాపేక్షితస్యార్థజాతస్య ప్రతిపాదకో గ్రన్థసందర్భః పఠ్యతే, స ఉపదేశః। అతిదేశస్తుపూర్వాచార్యైర్దశితః-

'అన్యత్రైవ ప్రణీతాయాః కృత్స్నాయా ధర్మసంతతేః।

అన్యత్ర కార్యతః ప్రాప్తిరతిదేశోఽభిధీయతే' ।। ఇతి ।

'ప్రాకృతాత్కర్మణో యస్మాత్తత్సమానేషు కర్మసుః ।

ధర్మోపదేశో యేన స్యాత్సోఽతిదేశ ఇతి స్మృతః ' ।। ఇతి చ ।

తత్ర- ఉపదేశః షడ్భిరధ్యాయైర్విచారితః। తతః షష్ఠాధ్యాయస్యోపదేశవిచారిత్వాత్పూర్వభావిత్వమ్। సప్తమాధ్యాయస్యాతిదేశవిచారత్వాదుత్తరభావిత్వమ్ ।।1।।

(ప్రథమే- ప్రయాజాదిధర్మాణామపూర్వప్రయుక్తతాధికరణే సూత్రాణి 1-12)।

శ్రుతిప్రమాణత్వాచ్ఛేషాణాం ముఖ్యభేదే యథాధికారం

భావః స్యాత్ ।।1।। ఉత్పత్త్యర్థావిభాగాద్వా

సత్త్వవదైకధర్మ్యం స్యాత్ ।।2।। చోదనాశేషభా-

వాద్వా తద్భేదాద్వ్యవతిష్ఠేరన్ ఉత్పత్తేర్గుణభూతత్వాత్

।।3।। సత్త్వే లక్షణసంయోగాత్సార్వత్రికం ప్రతీ-

యేత ।।4।। అవిభాగాత్తు నైవం స్యాత్ ।।5।।

ద్వ్యర్థత్వం చ విప్రతిషిద్ధమ్ ।।6।। ఉత్పత్తౌ విధ్య-
భావాద్వా చోదనాయాం ప్రవృత్తిః స్యాత్తతశ్చ కర్మ-
భేదః స్యాత్ ।।7।। యది వాఽప్యభిధానవత్సా-
మాన్యాత్సర్వధర్మః స్యాత్ ।।8।। అర్థస్య త్వవి-
భక్తత్వాత్తథా స్యాదభిధానేషు పూర్వవత్త్వాత్ప్రయోగస్య,
కర్మణః శబ్దభావ్యత్వాద్విభాగాచ్చేషాణామప్రవృత్తిః
స్యాత్ ।।9।। స్మృతిరితి చేత్।।10।। న పూర్వ-
వత్త్వాత్ ।।11।। అర్థస్య శబ్దభావ్యత్వాత్ప్రకరణ-
నిబన్ధనాచ్ఛబ్దాదేవాన్యత్ర భావః స్యాత్ ।।12।।

సప్తమాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే ప్రథమాధికరణమారచయతి-

సర్వార్థం ప్రకృతార్థం వా ప్రయాజాద్యుపదేశనమ్।
యజ్యన్వయేన సార్వార్థ్యాన్నాతిదేశో విచార్యతామ్ ।।2।।
అఙ్గప్రధానయోర్ముఖ్యాపూర్వభేదసమన్వయాత్ ।
ప్రకృతార్థం తతః కార్యమతిదేశవిచారణమ్ ।।3 ।।

దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే ప్రయాజాదయ ఉపదిష్టాః। జ్యోతిష్టోమప్రకరణే దీక్షణీయాదయః। తత్ర- ఏతే సర్వే ధర్మాః సర్వయాగార్థత్వేనో పదిశ్యన్తే। కుతః। యజ్యన్వయాత్। యాగః కరణమ్, ప్రయాజాదయ ఇతికర్తవ్యతా, ఇత్యేతావత్తావదవివాదమ్। తత్ర యది ప్రయాజాదయో యాగవదానుపూర్వ్యేణాన్వితాః స్యుస్తదానీమ్, అపూర్వనిష్పాదకత్వముభయత్ర సమానమ్- ఇతి కృత్వా కరణోపకరణత్వలక్షణం సర్వసంమతమవా న్తరవైషమ్యం బాధ్యేత। కించ- అవఘాత పేషణాదీనాం యాగనిష్పాదకత్వేన యజ్యన్వయో దృష్టః। తద్వదఙ్గత్వసామాన్యాత్ప్రయాజాదీనామపి యజ్యన్వయో యుక్తః। యజిధాతుశ్చ దర్శపూర్ణమాసజ్యోతిష్టోమసౌర్యశ్యేనాదిషు సర్వేషు విశేషేష్వనుగతం యాగమాత్రం బ్రూతే।। తథా సతి సౌర్యశ్యేనాదిష్వప్యుపదేశేనైవ కృత్స్నధర్మప్రాప్తేరతిదేశవిచారో న కర్తవ్యః। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- అపూర్వం హి ముఖ్యం ఫలిత్వాత్। యజిర్న ముఖ్యః। ఫలరహితత్వాత్। ఫలవతి ముఖ్యే ప్రయాజవిధానం యుక్తమ్। అతః కరణేతికర్తవ్యతయోరుభయోరపూర్వేణ ప్రథమమన్వయః। పశ్చాత్తు పరస్పరం గుణప్రధానభావేనాన్వయః। తథా సత్యపూర్వభేదస్య ద్వితీయాధ్యాయే నిరూపితత్వాదపూర్వవిశేషేణ తత్కరణభూతయజివిశేషేణ వాఽన్వితాః

ప్రయాజాదిధర్మా యే యస్మిన్ప్రకరణ ఆమ్నాతాః, తే తత్రైవ వ్యవతిష్ఠన్తే। సత్యేవం ప్రకరణమర్థవద్భవతి। సర్వేషాం ధర్మాణాం సర్వత్ర ప్రాప్తౌ ప్రకరణమనర్థకం స్యాత్। తస్మాత్- సౌర్యశ్యేనాదిప్రకరణే ధర్మోపదేశాభావాద్ధర్మాకాఙ్క్షాం పూరయితుమతిదేశవిచారః కర్తవ్యః ।।2।।3।।

(ద్వితీయే- ఇషౌ శ్యేనీయవిశేషధర్మాతిదేశాధికరణే సూత్రాణి 13-16)।

సమానే పూర్వవత్త్వాదుత్పన్నాధికారః స్యాత్ ।।13।।

శ్యేనస్యేతి చేత్ ।।14।। నాసంనిధానాత్ ।।15।।

అపి వా యద్యపూర్వత్వాదితరదధికార్థే జ్యౌతిష్టోమి-

కాద్విధేస్తద్వాచకం సమానం స్యాత్ ।।16।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

ఇషౌ సమానమితరచ్ఛ్యేనేనేత్యనువాదకమ్ ।

శ్యేనవైశేషికాణాం వాఽతిదేశోఽత్రానువాదకః।। 4 ।।

జ్యోతిష్టోమవికారత్వాత్తద్ధర్మాశ్చోదకాత్సమాః ।

శ్యేనేష్వోరితరత్వోక్తిరిషువైశోషికం ప్రతి ।। 5 ।।

ఇషువైశేషికాదుక్తాదితరచ్ఛేనగం స్ఫురేత్ ।

వైశేషికం లోహితోష్ణీషాది తేనాతిదిశ్యతే ।। 6 ।।

ఇషునామకః శ్యేననామకశ్చ ద్వావేకాహౌ జ్యోతిష్టోమవికారౌ। తయోరుభయోర్జ్యోతిష్టోమధర్మాశ్చోదకేన ప్రాప్తాః। తే చోభయత్ర సమానాః। తచ్చ సమానత్వమిషుప్రకరణేఽనేన వాక్యేనానూద్యతే - 'సమానమితరచ్ఛ్యేనేన' ఇతి। నను- అత్రేతరశబ్దోక్తిరనుపపన్నా । తత్ప్రతియోగినః కస్యచిదప్యనిర్దిష్టత్వాత్- ఇతి చేత్। న । పూర్వవాక్యవిహితస్య విశేషధర్మస్య ప్రతియోగిత్వాత్। 'ఇషౌ యో వైశేషికో ధర్మో విహితః, తం పరిత్యజ్య, ఇతరచ్చోదకప్రాప్తం సర్వం శ్యేనేన సమానమ్' ఇత్యర్థః। తస్మాత్- 'అనువాదకమిదం వాక్యమ్' ఇతి ప్రాప్తే,-

బ్రూమః- ఇతరశబ్దః ప్రతియోగిసజాతీయం బ్రూతే। తద్యథా- 'దేవదత్త ఏవాధీతే, నేతరః కశ్చిత్' ఇత్యుక్తే- అధ్యయనప్రసక్తిమాన్యజ్ఞదత్తాదిర్మాణవకః ప్రతీయతే, న తు గవాశ్వఘటపటాదిః। ఏవమత్రాపి- ఇషువైశేషికస్య పూర్వవాక్యోక్తస్య ప్రతియోగిత్వాత్తత్సజాతీయం శ్యేనగతం లోహితోష్ణీషాదిరూపం వైశేషికం

ధర్మజాతమితరశబ్దేన ప్రతిభాతి। తచ్చ ప్రకృతావభావాన్న చోదకేన ప్రాప్తమ్। ఇషావనుష్ఠేయత్వేనాతిదిశ్యతే ।।4।।5।।6।।

(తృతీయే- పఞ్చహవిఃషు సార్థవాదవిధ్యతిదేశాధికరణే సూత్రాణి 17-21)।

పఞ్చసంచరేష్వర్థవాదాతిదేశః సంనిధానాత్ ।।17।।

సర్వస్య వైకశబ్ద్యాత్ ।।18।।

లిఙ్గదర్శనాచ్చ ।।19।। విహితామ్నానాన్నేతి చేత్

।।20।। నేతరార్థత్వాత్ ।।21।।

తృతీయాధికరణమారచయతి-

వైశ్వదేవబ్రాహ్మణస్యాతిదేశో వాదమాత్రగః ।

స వాదాఙ్గవిధిష్ఠో వా హవిర్విధ్యన్వయాద్భవేత్ ।। 7 ।।

అర్థవాదైకనిష్ఠోఽసౌ మైవమఙ్గవిధేరపి ।

సమానః సోఽన్వయోఽఙ్గానాం విధిరప్యతిదిశ్యతామ్ ।। 8 ।।

చాతుర్మాస్యేషు వైశ్వదేవ- వరుణప్రఘాస- సాకమేధ-సునాసీరీయ- నామకాని చత్వారి పర్వాణి। తత్ర- వైశ్వదేవేష్టౌ హవీంషి విహితాని- 'ఆగ్నేయమష్టాకపాలం నిర్వపతి' 'సౌమ్యం చరుమ్' 'సావిత్రం ద్వాదశకపాలమ్' 'సారస్వతం చరుమ్' 'పౌష్ణం చరుమ్' 'మారుతం సప్తకపాలమ్' 'వైశ్వదేవీమామిక్షామ్' 'ద్యావాపృథివ్యమేకకపాలమ్' ఇతి। తేషాం హవిషాం బ్రాహ్మణేఽర్థవాదః సమామ్నాతః- 'వార్త్రఘ్నాని వా ఏతాని హవీంషి' ఇతి। అఙ్గవిధయోఽపి తత్రాఽఽమ్నాతాః- 'త్రేధా సంనద్ధం బర్హిర్భవతి' 'త్రేధా సంనద్ధ ఇధ్మః' 'నవ ప్రయాజా ఇజ్యన్తే' 'నవానుయాజాః' ఇతి। ఏవం స్థితే వరుణప్రఘాసేషు పూర్వోక్తాన్యాగ్నేయాదీని పఞ్చహవీంషి విధాయ తదీయం పూర్వోదాహృతం బ్రాహ్మణమేతేషు పఞ్చస్వతిదిశతి- 'ఏతద్బ్రాహ్మణాన్యేవ పఞ్చ హవీంషి, యద్బ్రాహ్మణానీతరాణి' ఇతి। తత్ర- అర్యవాదమాత్రస్యాతిదేశో న్యాయ్యః । తస్య హవిర్విధిభిః సహ స్తుత్యస్తావకరూపేణాన్వయసంభవాత్। అఙ్గవిధీనాం తదసంభవాత్। ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। ఉపకార్యోపకారకభావేన హవిషామఙ్గానాం చాన్వయాత్। తస్మాత్- అర్థవాదసహితానామఙ్గవిధీనామతిదేశః ।।7।।8।।

(చతుర్థే - ఏకకపాలైన్ద్రాగ్నయోః సార్థవాదవిధ్యతిదేశాధికరణే సూత్రమ్-)।

ఏకకపాలైన్ద్రాగ్నౌ చ తద్వత్ ।।22।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

శ్రుతమేకకపాలస్య బ్రాహ్మణస్యాతిదేశనమ్।

తత్పూర్వవత్తథైన్ద్రాగ్న ఏతద్బ్రాహ్మణ ఇత్యపి ।।9।।

ఏకకపాలబ్రాహ్మణం వైశ్వదేవే వరుణప్రఘాసేషు చ పఠితమ్। ఐన్ద్రాగ్నబ్రాహ్మణం వరుణప్రఘాసేష్వేవాఽఽమ్నాతమ్। ఏవం స్థితే సాకమేధేషు విహితయోరేకకపాలైన్ద్రాగ్నయోర్బ్రాహ్మణాతిదేశ ఆమ్నాయతే- 'ఏతద్బ్రాహ్మణ ఐన్ద్రాగ్నః, ఏతద్బ్రాహ్మణ ఏకకపాలో యద్బ్రాహ్మణ ఇతరశ్చేతరశ్చ' ఇతి। తత్రోభయత్ర పూర్వన్యాయేనార్థవాదసహితాఙ్గవిధికాణ్డస్య సర్వస్యాతిదేశః। పూర్వన్యాయస్య విషయవ్యాప్తయే వక్ష్యమాణోదాహరణస్మారణాయ బీజకథనమ్ ।। 9 ।।

(పఞ్చమే - సాకమేధే వారుణప్రఘాసికైకకపాలాతిదేశాధికరణే సూత్రమ్ -)।

ఏకకపాలానాం వైశ్వదేవికః ప్రకృతిరాగ్రయణే సర్వహోమాపరివృత్తిదర్శనాదవభృథే చ సకృద్వ్యవదానస్య వచనాత్ ।।23।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

కిం వైశ్వదేవికాదేకకపాలాదతిదేశనమ్।

సాకమేధేషు వరుణప్రఘాసస్థాదుతాగ్రిమః ।। 10।।

ప్రకృతావర్థబాహుల్యాదన్తిమః సంనిధానతః ।

ఐన్ద్రాగ్నసాహచర్యాచ్చ సార్థత్వమధికత్వతః ।। 11 ।।

వైశ్వదేవే ద్యావాపృథివ్య ఏకకపాలః, వరుణప్రఘాసేషు కాయ ఏకకపాలః। తయోః పృథగ్బ్రాహ్మణం సమామ్నాతమ్। సాకమేధేషు వైశ్వకర్మణ ఏకకపాలః। తస్మిన్వైశ్వదేవికైకకపాలబ్రాహ్మణమతిదేష్టవ్యమ్। కుతః। ప్రకృతిత్వేన తస్మిన్నుపదిశ్యమానధర్మబాహుల్యాత్। వారుణప్రఘాసికస్య తద్వికృతిత్వాదల్పా ఏవ ధర్మవిశేషా ఉపదిష్టాః- 'శమీమయ్యో హిరణ్మయ్యో వా స్రుచో భవన్తి' ఇత్యాదయః తత్ర బహ్వనుగ్రహో న్యాయ్యః। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- వారుణప్రఘాసికబ్రాహ్మణస్య ప్రత్యాసన్నత్వాత్తస్యైవాతిదేశో యుక్తః। ఐన్ద్రాగ్నబ్రాహ్మణం తత్రత్యమేవాతిదేశ్యతే । వైశ్వదేవే తదభావాత్। తత్సాహచర్యాదిదమపి తత్రత్యమేవ । నను- ప్రకృతిభూతాద్వైశ్వదేవికైకకపాలాదేవ వారుణప్రఘాసిక ఇవ సాకమేధీయేఽపి చోదకేన ధర్మాతిదేశసిద్ధౌ బ్రాహ్మణాతిదేశవాక్యమిదం వ్యర్థమ్- ఇతి చేత్। న। హిరణ్మయత్వాద్యధికధర్మాతిదేశాయాపేక్షితత్వాత్। తస్మాత్- వారుణప్రఘాసికైకకపాలస్యైవాత్రాతిదేశః ।।10।।11।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే సప్తమా-
ధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః ।। 1 ।।

	అత్ర పాదే	ఆదితః।
అధికరణాని	5	476।
సూత్రాణి	23	1315।

(అథ సప్తమాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః)।

(ప్రథమే రథంతరాదిశబ్దానాం గానవిశేషార్థతాధికరణే సూత్రాణి 1 -21)।

సామ్నోఽభిధానశబ్దేన ప్రవృత్తిః స్యాద్యథాశిష్టమ్ ।।1।।
శబ్దైస్త్వర్థవిధిత్వాదర్థాన్తరేఽప్రవృత్తిః స్యాత్పృథగ్భా-
వాత్క్రియాయా హ్యభిసంబన్ధః ।।2।। స్వార్థే వా స్యా-
త్ప్రయోజనం క్రియాయాస్తదఙ్గభావేనోపదిస్యేరన్ ।।3।।
శబ్దమాత్రమితి చేత్ ।।4।। నౌత్పత్తికత్వాత్ ।।5।।
శాస్త్రం చైవమనర్థకం స్యాత్ ।।6।। స్వరస్యేతి చేత్ ।।7।।
నార్థాభావాచ్ఛ్రుతేరసంబన్ధః ।।8।। స్వరస్తూత్పత్తిషు
స్యాన్మాత్రావర్ణావిభక్తత్వాత్ ।।9।। లిఙ్గదర్శనాచ్చ
।।10।। అశ్రుతేస్తు వికారస్యోత్తరాము యథాశ్రుతి
।।11।। శబ్దానాం చాసామఞ్జస్యమ్ ।।12।। అపి
తు కర్మశబ్దః స్యాద్భావోఽర్థః ప్రసిద్ధగ్రహణత్వాద్వికారో
హ్యవిశిష్టోఽన్యైః ।।13।। అద్రవ్యం చాపి దృశ్యతే
।।14।। తస్య చ క్రియా గ్రహణార్థా నానార్థేషు విరూ-
పిత్వాదర్థో హ్యసామలౌకికో విధానాత్ ।।15।।
తస్మిన్సంజ్ఞావిశేషాః స్యుర్వికారపృథక్త్వాత్ ।।16।।
యోనిశస్యాశ్చ తుల్యవదితరాభిర్విధీయన్తే ।।17।।
అయోనాం చాపి దృశ్యతేఽతథాయోని ।।18।। ఐకార్థ్యే

నాస్తి వైరూప్యమితి చేత్ ।।19।। స్యాదర్థాన్తరే-

ష్వనిష్పత్తేర్యథా లోకే ।।20।। శబ్దానాం చ సామ-

ఞ్జస్యమ్ ।।21।।

ద్వితీయపాదే ప్రతమాధికరణమారచయతి-

అతిదేశ్యం వినిశ్చేతుం కవతీషు రథంతరమ్।

గాయతీత్యృగ్గానయుక్తా శబ్దార్థో గానమేవ వా ।। 1 ।।

ఇతి చిన్తా గానయుక్తా త్వభి త్వేత్యృక్ప్రసిద్ధితః।

లాఘవాదతిదేశస్య యోగ్యత్వాచ్చాన్తిమో భవేత్ ।।2।।

ఇదమామ్నాయతే- 'కవతీషు రథంతరం గాయతి' ఇతి। 'కయా నశ్చిత్ర ఆభువత్'- ఇత్యాద్యాస్తిస్త్ర ఋచః కవత్యః। తాసు వామదేవ్యం సామాధ్యయనతః ప్రాప్తమ్। తద్బాధితం రథంతరం సామ తాస్వతిదిశ్యతే। తత్ర- అతిదేశ్యస్వరూపం నిశ్చేతుం రథంతరశబ్దస్యార్థశ్చిన్త్యతే। గానవిశేషయుక్తా 'అభి త్వా శూర నోనుమః-' ఇతీయమృక్ 'రథంతరమ్' ఇత్యుచ్యతే। కుతః। అధ్యేతృప్రసిద్ధితః। 'రథంతరం గీయతామ్' ఇతి కేనచిదుక్తా అధ్యేతారః స్వరస్తోభవిశేషయుక్తామ్ 'అభి త్వా- ' ఇత్యృచం పఠన్తి, న తు స్వరస్తోభమాత్రమ్। తస్మాత్- గానవిశిష్టాయా ఋచో రథంతరశబ్దార్థత్వమ్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- స్వరాదివిశేషానుపూర్వీమాత్రస్వరూపమృగక్షరవ్యతిరిక్తం యద్గానమ్, తదేవ రథంతరశబ్దస్యార్థః। కుతః। లాఘవాత్। కించ- కవతీష్వృక్షు గానమతిదేష్టుం యోగ్యమ్। న త్వృచస్తద్యోగ్యతాఽస్తి। 'కయా నః-' 'అభి త్వా-' ఇత్యనయోర్ఋచోర్యుగపదాధారాధేయభావేన పఠితుమశక్యత్వాత్ । తస్మాత్- గానవిశేష ఏవ రథంతరాదిశబ్దార్థః ।।1।।2।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే సప్తమాధ్యా-

యస్య ద్వితీయః పాదః ।। 2 ।।

	అత్ర పాదే	ఆదితః।
అధికరణాని	1	447।
సూత్రాణి	21	1336।

(అథ సప్తమాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః)।

(ప్రథమే- అగ్ని హోత్రాదినామ్నా ధర్మాతిదేశాధికరణే సూత్రాణి 1-4) ।

ఉక్తం క్రియాభిధానం తచ్ఛ్రుతావన్యత్ర విధిప్రదేశః

స్యాత్ ।।1।। అపూర్వే వాఽపి భాగిత్వాత్ ।।2।।

నామ్నస్త్వౌత్పత్తికత్వాత్ ।।3।। ప్రత్యక్షాద్గుణసం-

యోగాత్క్రియాభిధానం స్యాత్, తదభావేఽప్రసిద్ధం స్యాత్ ।।4।।

తృతీయపాదే ప్రథమాధికరణమారచయతి-

మాసం జుహోత్యగ్ని హోత్రమితి నామాగ్ని హోత్రతః ।

నిత్యాన్మాసాగ్ని హోత్రేఽస్మిన్ధర్మాణాం నాతిదేశకమ్ ।। 1 ।।

ఉతాతిదేశకం నైవ ద్వయోర్నామ్నః సమత్వతః ।

అగ్నయే హోత్రమిత్యస్య నిత్యే సంపాదితత్వతః ।। 2 ।।

తత్ర ముఖ్యం తతోఽన్యత్ర గౌణత్వస్య ప్రసిద్ధయే ।

నిత్యాగ్ని హోత్రగాన్ధర్మాంస్తన్నామాతిదిశేదిహ ।। 3 ।।

కౌణ్డపాయినామయనే శ్రూయతే - 'మాసమగ్ని హోత్రం జుహోతి' ఇతి। తత్ర- 'అగ్ని హోత్రమ్' ఇత్యేతన్నామ నిత్యాగ్ని హోత్రాదస్మిన్మాసాగ్ని హోత్రే ధర్మానతిదేష్టుం నార్హతి। కుతః। తస్య నామ్న ఉభయోరగ్ని హోత్రయోర్ముఖ్యవృత్త్యా సమానత్వాత్ । ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- 'అగ్నయే హోత్రం యస్మిన్కర్మణి తదగ్ని హోత్రమ్' ఇత్యేతమవయవార్థం నిత్యాగ్ని హోత్రే సంపాద్య తన్నామధేయత్వం ప్రథమాధ్యాయే (తత్ప్రఖ్యం చాన్యశాస్త్రమ్ 1 । 4 । 4 ఇతి సూత్రే) నిర్ణీతమ్। అతస్తత్రైవాయే శబ్దో ముఖ్యః । న చ ఉభయత్ర ముఖ్యత్వం సంభవతి। అనేకార్థత్వస్యాన్యాయ్యత్వాత్। ముఖ్యత్వాసంభవేన మాసాగ్ని హోత్రే గుణయోగాద్వర్తితుం నిత్యాగ్ని హోత్రగుణానతిదిశతి ।।1।।2।।3।।

(ద్వితీయే - ప్రాయణీయనామ్నాం ధర్మానతిదేశాధికరణే సూత్రమ్-) ।

అపి వా సత్రకర్మాణ గుణార్థైషా శ్రుతిః స్యాత్ ।। 5 ।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

గవామయన ఆద్యేఽహ్ని ప్రాయణీయేతి నామ యత్ ।

తద్ద్వాదశాహికాదహ్నో ధర్మానతిదిశేన్న వా ।। 4 ।।

పూర్వన్యాయేనాతిదేశో నైవం ప్రథమతా ద్వయోః ।
అహ్నోస్తుల్యేతి ముఖ్యత్వం సమం నాతిదిశేదతః ।। 5 ।।

ద్వాదశాహే ప్రథమస్యాహ్నః 'ప్రాయణీయమ్' ఇతి నామ। తథా గవామయనేఽపి। తత్ర- 'అగ్నిహోత్రనామ'-(7 । 3 । 1) న్యాయేనాదిదేశః। ఇతి చేత్।

మైవమ్ । ప్రాయణీయశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తస్య ప్రాథమ్యస్య ద్వయోస్తుల్యత్వేనోభయత్ర ముఖ్యత్వేఽప్యనేకార్థత్వప్రసఙ్గాభావాత్। 'ప్రారభ్యాయతే గచ్ఛతి ప్రవర్తతే కర్మానేనప్రాయణీయమ్। అతో నైతన్నామధేయం ధర్మానతిదేశతి ।। 4 ।। 5 ।।

(తృతీయే - సర్వపృష్ఠశబ్దేన షట్పృష్ఠానామతిదేశాధికరణే సూత్రాణి 6-11)।

విశ్వజితి సర్వపృష్ఠే తత్పూర్వకత్వాజ్జ్యోతిష్టోమికాని
పృష్ఠాని అస్తి చ పృష్ఠశబ్దః ।।6।। షడహాద్వా తత్ర
హి చోదనాః ।।7।। లిఙ్గాచ్చ ।।8।। ఉత్పన్నా-
ధికారో జ్యోతిష్టోమః ।।9।। ద్వయోర్విధిరితి చేత్
।।10।। న వ్యర్థత్వాత్సర్వశబ్దస్య ।।11।।

తృతీయాధికరణమారచయతి -

విశ్వజిత్సర్వపృష్ఠః కిమనువాదో రథంతరమ్ ।
బృహత్ వా సముచ్చేయం యద్వా షాడహికాని షట్ ।। 6 ।।
అతిదేశ్యాని తత్రాఽఽద్యో మాహేన్ద్రాదిచతుష్టయే ।
పృష్ఠశబ్దాచ్ఛేదకేన సర్వేషామిహ సంభవాత్ ।। 7 ।।
సముచ్చయో వా విషయే సర్వత్వం బహ్వపేక్షయా ।
న తు ద్వయోరతః షణ్ణాం పృష్ఠానామతిదేశనమ్ ।। 8 ।।

'విశ్వజిత్సర్వపృష్ఠో భవతి' ఇతి శ్రూయతే । తత్ర సర్వపృష్ఠశబ్దోఽనువాదః। కుతః। ప్రాప్తత్వాత్। తథా హి - జ్యోతిష్టోమే మాధ్యందినపవమానానన్తరభావీని మాహేన్ద్రాదీని చత్వారి స్తోత్రాణి సన్తి। 'అభి త్వా శూర నానుమః' ' కయా నశ్చిత్ర ఆభువత్' 'తం వో దస్మమృతీషహమ్' 'తరోభిర్వో విదద్వసు'- ఇత్యేతేషు చతుర్షు సూక్తేషు తాని స్తోత్రాణి సప్తదశ * స్తోమతామామాద్య గీయన్తే। ఏకస్మిన్సూక్తే విద్యమానానాం తిసృణామృతాం బ్రాహ్మణోక్తవిధానేన సప్తదశాని పృష్ఠాని' ఇతి। తాని చ చత్వారి పృష్ఠాని విశ్వజితి చోదకప్రాప్తత్వాత్సర్వపృష్ఠశబ్దేనానూద్యన్తే- ఇత్యేకః పక్షః।

రథంతరపృష్ఠబృహత్పృష్ఠయోర్జ్యోతిష్టోమే వికల్పితయోరిహాపి చోదకేన వికల్పప్రాప్తౌ సర్వశబ్దేన సముచ్చయో విధీయతే। తథా సతి - అనువాదకృతం వైయర్థ్యం న భవిష్యతి- ఇతి ద్వితీయః పక్షః।

సర్వత్వం బహుషు ముఖ్యమ్, న తు ద్వయోః। తస్మాత్- అనేన సర్వపృష్ఠశబ్దేన షట్సంఖ్యాని రథంతర-బృహత్-వైరూప-వైరాజ-శాక్వర-రైవత- సామభిర్నిష్పాద్యాని। యద్యపి విశ్వజిత ఐకాహికత్వాజ్జ్యోతిష్టోమవికృతిత్వమేవ, న షడహవికృతిత్వమ్' తథాఽపి సర్వపృష్ఠోక్తిబలాత్తాని షట్ పృష్ఠాన్యతిదిశ్యన్తే ।। 6 ।। 7 ।। 8 ।।

(చతుర్థే- అవభృథనామ్నాం సౌమికధర్మాతిదేశాధికరణే సూత్రాణి 12-15)।

తథాఽవభృథః సోమాత్ ।।12।। ప్రకృతేరితి చేత్ ।।13।।

న భక్తిత్వాత్ ।।14।। లిఙ్గదర్శనాచ్చ ।।15।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

నిష్కాసేన తుషైశ్చావభృథం యన్తీత్యనూద్యతే ।

నీరోత్సేకః కర్మణో వా విధిః సౌమికధర్మణః ।। 9 ।।

యో దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం వారుణ్యాం చోదకాగతః ।

వ్యుత్సేకోఽనూద్యతామేష మైవం కర్మణి సౌమికే ।। 10 ।।

ముఖ్యావభృథశబ్దో యస్తత్సాదృశ్యవివక్షయా ।

ధర్మానతిదిశన్కర్మ విధత్తే ధర్మసంయుతమ్ ।। 11 ।।

వరుణప్రఘాసేషు శ్రూయతే- 'వారుణ్యానిష్కాసేన తుషైశ్చావభృథం యన్తి' ఇతి । నిష్కాస ఆమిక్షాయా లేపః। 'ప్రాచ్యాం దిశి దేవా ఋత్విజో మార్జయన్తామ్' ఇత్యాదిమన్త్రైర్దర్శపూర్ణమాసయోర్దిక్షు సర్వాస్వప ఉత్సిచ్యన్తే। సోఽయం వ్యుత్సేకో నిష్కాసవిధానార్థప్రవభృథశబ్దేనాఽఽమిక్షాయోగే చోదకప్రాప్తోఽనూద్యతే। అస్తి హి వ్యుత్సేకస్యావభృథత్వమ్। 'ఏష వై దర్శపూర్ణమాసయోరవభృథః' ఇతి శ్రుతత్వాత్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- సౌమికేకర్మణ్యవభృథశబ్దో ముఖ్యః। తస్య శబ్దస్యోద్భిదాదివద్విధేయక్రియా సామానాధికరణ్యేన నామధేయత్వాత్। తత్రైవ వైదికప్రయోగబాహుల్యాచ్చ। వ్యుత్సేకే త్వప్సంబన్ధాదుపచర్యతే। న హి సౌమికకర్మణీవ వ్యుత్సేకేఽవభృథభావనామంశత్రయవతీం పశ్యామః, యేన తత్ర ముఖ్యత్వమాశఙ్క్యేత। తస్మాత్- సౌమికకర్మవాచినమవభృథశబ్దం వరుణప్రఘాసప్రకరణే ప్రయుఞ్జాన ఆమ్నాయో మాసాగ్నిహోత్రన్యాయేన సౌమికధర్మానతిదేశన్కర్మాన్తరం తద్ధర్మసంయుక్తం విధత్తే। న చ- విపర్యయేణాత్రైవ

ముఖ్యోఽవభృథేఽస్తు - ఇతి శఙ్కనీయమ్। అపేక్షితస్య ధర్మకలాపస్యాత్రాభావాత్ । తస్మాత్- సౌమికధర్మోపేతకర్మాన్తరవిధిః ।।9।।10।।11।।

(పఞ్చమే - వారుణప్రఘాసికావభృథస్య తుషనిష్కాసద్రవ్యకత్వా-

ధికరణే సూత్రమ్ -)।

ద్రవ్యాదేశే తద్ద్రవ్యః శ్రుతిసంయోగాత్పురోడాశస్త్వనాదేశే

తత్ప్రకృతిత్వాత్ ।। 16 ।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

తత్ర ద్రవ్యం పురోడాశస్తుషనిష్కాసకావుత ।

ప్రాప్తోఽవభృథశబ్దేన పురోడాశోఽతిదేశతః ।। 12 ।।

తుషనిష్కాసయోరత్ర సాక్షాచ్ఛ్రుత్యుపదేశతః ।

అతిదేశప్రాపితస్య పురోడాశస్య బాధనమ్ ।। 13 ।।

తత్ర పూర్వోక్తే కర్మాన్తరే ధర్మాతిదేశకేనావభృథశబ్దేన పురోడాశోఽతిదిశ్యతే। అతిదేశశ్చోపదేశాద్దుర్బలః। తస్మాత్- తుషనిష్కాసాభ్యాం పురోడాశో బాధ్యతే ।।12।।13।।

(షష్ఠే - వైష్ణవశబ్దాదాతిథ్యే ధర్మానతిదేశాధికరణే - సూత్రమ్ -)।

గుణవిధిస్తు న గృహ్ణీయాత్సమత్వాత్ ।। 17 ।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

వైష్ణవే త్రికపాలే వైష్ణవాన్నవకపాలతః ।

ధర్మాతిదేశః స్యాన్నో వా విద్యతేఽత్రాగ్నిహోత్రవత్ ।। 14 ।।

శ్రుత్యా వైష్ణవశబ్దోఽయం దేవతాయా విధాయకః ।

న గౌణవృత్తిమాశ్రిత్య ధర్మానతిదిశత్యతః ।। 15 ।।

ఆతిథ్యేష్టౌ వైష్ణవో నవకపాలో విహితః। తత్ర- శ్రుతో వైష్ణవశబ్దో రాజసూయగతే వైష్ణవే త్రికపాలే ప్రయుజ్యమానోఽగ్నిహోత్ర శబ్దవన్నవకపాలధర్మానతిదిశతి। ఇతి పూర్వః పక్షః।

'విష్ణుర్దేవతాఽస్య' ఇతి విగ్రహే విహితస్తద్ధితప్రత్యయో దేవతామభిధత్తే, న తు ధర్మాన్। తస్మాత్- నాతిదిశతి।

(సప్తమే - నిర్మన్థ్యాదిశబ్దైర్ధర్మానతిదేశాధికరణే - సూత్రమ్-)।

నిర్మన్థ్యాదిషు చైవమ్ ।। 18 ।।

సప్తమాధికరణమారచయతి-

నిర్మన్థ్యేనేష్టకాపాకే బర్హిషాఽఽవటసంస్కృతౌ ।

అతిదేశో న వాఽఽద్యోఽస్తు ధర్మార్థం తన్న పూర్వవత్ ।। 16 ।।

అగ్నీషోమీయపశౌ ధర్మవాన్నిర్మన్థ్యోఽగ్నిరామ్నాతః। స చ నిర్మన్థ్యశబ్దోఽగ్నిచయన ఇష్టకాపాకే ప్రయుక్తః- 'నిర్మన్థ్యేష్టకాః పచన్తి' ఇతి। తథా- దర్శపూర్ణమాసయోః సధర్మకం బర్హిరామ్నాతమ్। స చ బర్హిఃశబ్దః పశౌ ప్రయుక్తః- 'బర్హిషా యూపావటమవస్తృణాతి' ఇతి। తత్ర- ఉభయత్ర తద్రూపసిద్ధ్యర్థమతిదేశః। ఇతి చేత్।

న। పూర్వోక్తవైష్ణవశబ్దవన్ముఖ్యయా వృత్త్యా విధిసంభవే ధర్మలక్షకత్వాయోగాత్। అగ్నిమన్థనస్య బర్హిర్లవనస్య చ లోకసిద్ధత్వేన శాస్త్రీయధర్మాభావేఽపి లౌకికధర్మైరుభయం నిష్పద్యతే। తస్మాత్- నాస్త్యతిదేశః ।। 16 ।।

(అష్టమే- ప్రణయనశబ్దేన సౌమికధర్మానతిదేశాధికరణే

సూత్రాణి 19-22)।

ప్రణయనం తు సౌమికమవాచ్యం హీతరత్ ।। 19 ।।

ఉత్తరవేదిప్రతిషేధశ్చ తద్వత్ ।। 20 ।। ప్రాకృతం

వాఽనామత్వాత్ ।। 21 ।। పరిసంఖ్యార్థం శ్రవణం

గుణార్థమర్థవాదో వా ।। 22 ।।

అష్టమాధికరణమారచయతి-

సౌమికం ప్రాకృతం వా స్యాద్ద్వయోః ప్రణయనం శ్రుతమ్।

ఆద్యోఽప్రాప్తవతో మైవమనామత్వేన వాదగీః ।। 17 ।।

చాతుర్మాస్యేషు శ్రూయతే- 'ద్వయోః ప్రమయన్తి। తస్మాద్ద్వాభ్యాం * యన్తి' ఇతి। తత్ర- సౌమికం యత్సధర్మకమాగ్నిప్రణయనమ్, తదేవ గ్రహీతవ్యమ్। కుతః। సోమస్య చాతుర్మాస్యప్రకృతిత్వాభావేన తదీయప్రణయనస్యాత్ర చోదకాప్రాప్తస్య విధ్యర్థత్వాత్। దర్శపూర్ణమాసగం త్వగ్నిప్రణయనం చోదకప్రాప్తత్వాదవిధేయమ్। తస్మాత్- సౌమికస్య ధర్మా అత్ర ప్రణయనశబ్దేనాతిదిశ్యన్తే। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- నాయం ప్రణయనశబ్దః సౌమికస్య ప్రణయనకర్మణో నామధేయమ్, కింతు నిర్మన్థ్యబర్హిరాదిశబ్దవల్లౌకిక ఏవ। తతో న ధర్మాతిదేశః। యది ప్రాకృతప్రణయనస్య ప్రాప్తత్వాద్విధివైయర్థ్యమ్, తర్హ్యర్థవాదసంబన్ధాయ తద్వాక్యమస్తు ।।17।।

(నవమే - మధ్యమయోర్ద్వయోరేవ ప్రణయనాధికరణే సూత్రాణి 23-25)।

ప్రథమోత్తమయోః ప్రణయనముత్తరవేదిప్రతిషేధాత్ ।।23।।

మధ్యమయోర్వా గత్యర్థవాదాత్ ।।24।। ఔత్తరవేది-

కోఽనారభ్యవాదప్రతిషేధః ।।25।।

నవమాధికరణమారచయతి-

ఆద్యన్తయోర్మధ్యయోర్వా పర్వణోస్తత్ప్రసఙ్గకాత్ ।

ఆద్యన్తయోరూరూగత్యా మధ్యయోః పర్వణోర్భవేత్ ।। 18 ।।

'తస్మాద్ద్వాభ్యాం యన్తి' ఇత్యనేనార్థవదిన సంబన్ధాయ పునర్విధానాయ ప్రాకృతమగ్నిప్రణయనం చోదకప్రాప్తమపి శ్రూయతే - ఇత్యుక్తమ్। తద్వైశ్వదేవసునాసీరీయయోరాద్యన్తయోః పర్వణోర్భవితుమర్హతి । కుతః। ప్రసఙ్గకాత్। తథా హి- 'న వైశ్వదేవ ఉత్తరవేదిముపవపన్తి। న సునాసీరీయే' ఇత్యుత్తరవేదిప్రతిషేధస్తయోః పర్వణోరుత్తరవేదిం ప్రసఞ్జయతి। అప్రసక్తస్య ప్రతిషేధాయోగాత్। ఉత్తరవేదిశ్చాగ్నిప్రణయనార్థా। తస్మాత్- ఉత్తరవేదిప్రసక్తిద్వారేణాఽఽద్యన్తయోరిదమగ్నిప్రణయనమ్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- 'ఊరూ వా ఏతౌ యజ్ఞస్య -- యద్వరుణప్రఘాసః, సాకమేధశ్చ' ఇతి గమనసాధనత్వమూరుత్వం మధ్యమయోః పర్వణోరుపన్యస్తమ్। తత్సంనిధౌ 'ద్వయోః ప్రణయన్తి' ఇతి చోదకప్రాప్తమగ్నిప్రణయనమర్థవాదార్థం పునర్విధాయ 'ద్వాభ్యాం యన్తి'

ఇత్యర్థవాదేనోరుత్వకల్పనాయుక్తాభ్యాం పర్వభ్యాం గమనముపన్యస్యతే। తస్మాత్- మధ్యమయోస్తత్ప్రణయనమ్। కిమర్థం చోదకప్రాప్తమాగ్నిప్రణయనం మధ్యమయోః కీర్త్యతే- ఇతి చేత్। ఉత్తరేవద్యగ్నినిధానగుణవిధానార్థామ్। న చ -- అత్రోత్తరవేద్యభావాత్ప్రణయనాభావః-ఇతి శఙ్కనీయమ్। 'ఉపాత్రవపన్తి' ఇత్యనారభ్య శ్రుతేన వాక్యేనోత్తరవేద్యుపవాపస్య విహితత్వాత్। సా చోత్తరవేదిరాద్యన్తయోః పర్వణోర్నిషేధాన్మధ్యమయోర్వ్యవతిష్ఠతే । తస్యాం చోత్తరవేద్యాం ప్రణీతోఽగ్నిర్నిధీయతే। ఏతదర్థమేవ హి సార్థవాదం పునర్విధానమ్।

ఉక్తమధికరణద్వయమేకీకృత్య వార్తికకారేణ యోఽర్థోఽభిహితః, తం దర్శయతి-

అనామత్వాచ్చ వైయర్థ్యాత్సౌమికం ప్రాకృతం న వా ।

అపూర్వం తత్ర్పణయనం శాఖాన్తరసేమోక్తితః ।।19।।

'ఆహవనీయాద్వాఽగ్నిం ప్రణయతే' ఇతి శాఖాన్తరే మధ్యమయోర్నూతనం ప్రణయనం విహితమ్। తేన సమానవచనత్వాత్త్రత్రాప్యపూర్వం ప్రణయణం విధీయతే ।।18।।19।।

(దశమే- స్వరసామాదిశబ్దేన ధర్మాతిదేశాధికరణే సూత్రే 26-27)।

స్వరసామ్నైకకపాలామిక్షం చ లిఙ్గదర్శనాత్ ।। 26 ।।

చోదనాసామాన్యాద్వా ।। 27 ।।

దశమాధికరణమారచయతి-

న వికారా వికారా వా స్వరసామాదయో, న హి ।

వైష్ణవన్యాయతో మైవమనన్యగతిలిఙ్గతః ।। 20 ।।

గవామయనే ద్వయోర్మాసషట్కయోర్మధ్యే వర్తమానం విషువన్నామకం ప్రధానభూతమేకమహర్విద్యతే। తచ్చ దివాకీర్త్యమ్। తస్మాత్ప్రాచీనాస్త్రయః స్వరసామనామకా అహర్విశేషాః। తథోపరిష్టాదపి త్రయః స్వరసామానః। తదేతదభిప్రేత్య శ్రూయతే- 'అభితో దివాకీర్త్యం త్రయః స్వరసామానః' ఇతి। తేషు చ గ్రహసాతత్యసప్తదశస్తోమాదయో ధర్మా విహితాః। అన్యత్ర త్వేవం శ్రూయతే- 'పృష్ఠ్యః షడహః, ద్వౌ స్వరసామానౌ' ఇతి। తావేతావహర్విశేషౌ పూర్వోక్తానాం స్వరసామ్నాం న వికారౌ । కుతః। వైష్ణవసమానత్వాత్। యథా వైష్ణవశబ్దో దేవతారూపగుణవిధానేన ముఖ్యవృత్తిత్వాన్న లక్షణయా ధర్మానతిదిశతి, తథా సామవిశేషరూపగుణవిధాయకః స్వరసామశబ్దః। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- అనన్యగతికలిఙ్గవశాత్స్వరసామానౌ వికారౌ భవతః। తథా హి - 'షడహః, ద్వౌ స్వరసామానౌ' ఇత్యేవం యోఽయమష్టాహ ఉపన్యస్తః, తత్ర షట్స్వహఃసు క్రమేణ 'త్రివృత్, పఞ్చదశః, సప్తదశః, ఏకవింశః, త్రిణవః, త్రయస్త్రింశః, ఇత్యేవం స్తోమషట్కం చోదకేన ప్రాప్తమ్। ఏవం స్థితే తృతీయషష్ఠదివసగతయోః సప్తదశ- త్రయస్త్రింశయోర్వ్యత్యాసం విధాయ సప్తమాష్టమయోరహ్నోః సప్తదశస్తోమం సిద్ధవత్కృత్వా త్రిషు చరమేష్వహఃసు సప్తదశస్తోమనైరన్తర్యమర్థవాదేనానువదతి। 'యత్తృతీయం సప్తదశమహః, తత్త్రయస్త్రింశ * స్థానమభిపర్యాహరన్తి' ఇతి వ్యత్యాసవిధిః। 'త్రయాణాం సప్తదశానామనూచీనతాయాః' ఇత్యనువాదః। తత్ర యద్యుపాన్త్యాన్త్యయోరహ్నోః సప్తదశస్తోమం స్వరసామశబ్దోఽతిదిశేత్, తదా నైరన్తర్యముపపద్యేత, న త్వన్యథా। తస్మాత్- న వైష్ణవన్యాయేన గుణవిధిః, కింతు ధర్మాణామతిదేశకః ।। 20 ।।

(ఏకాదశే-{'వాసో దదాతి' ఇత్యాదౌ వాసఆది- సూత్రే 28-29)।

శబ్దానామాకృతినిమిత్తతాధికరణే}

కర్మజే కర్మ యూపవత్ ।।28।। రూపం వాఽశేషభూతత్వాత్ ।।29।।

ఏకాదశాధికరణమారచయతి-

వాసోనసీ వానతక్షణాతిదేశకరే న వా ।

ఆద్యః క్రియానిమిత్తత్వాజ్జాతివాచిత్వతోఽన్తిమః ।। 21 ।।

'వాసో దదాతి' 'అనో దదాతి' ఇతి శ్రూయతే। తత్ర యథా- యూపశబ్దస్య శాస్త్రీయచ్ఛేదనతక్షణాదిక్రియా ప్రవృత్తినిమిత్తమ్, తథా వాసః శబ్దస్య లౌకికీ కువిన్దకర్తృకా తన్తువానక్రియా, అనః శబ్దస్య వర్ధకికర్తృకా దారూతక్షణక్రియా। తస్మాత్ వాసోనః శబ్దయోః క్రియాతిదేశకత్వాద్వినతక్షణే కారయిత్వా తదుభయం దాతవ్యమ్। ఇతి చేత్। న। గవాశ్వాదిశబ్దవజ్జాతివాచిత్వాత్। పాఠకాతిశబ్దానాం క్రియాముపలభ్యైవ ప్రయుజ్యమానత్వాత్క్రియైవ3 ప్రవృత్తినిమిత్తమ్। వాసః శకటాదిషు క్రియామనుపలభ్యాపి జాతిముపలభ్య శబ్దం ప్రయుఞ్జతే। తస్మాత్-వాసోనః శబ్దౌ న క్రియామతిదిశతః।।21।।

(ద్వాదశే-గర్గత్రిరాత్రే లౌకికేఽగ్నావపపనిధానాధికరణే సూత్రాణి30-32)

విశయే లౌకికః స్యాత్సర్వార్థత్వాత్।।30।।

న వైదికమర్థనిర్దేశాత్।।31।।తయో-

త్పత్తిరితరేషాం సమత్వాత్।।32।।

ద్వాదశాధికరణమారచయతి-

వైదికో లౌకికో వాఽగ్నిర్నిధేయః సంస్కృతేర్వశాత్।

ఆద్యో హ్యోమాయ సంస్కారో జాత్యర్థత్వేన లౌకికః।।22।।

గర్గత్రిరాత్ర ఆజ్యదోహసామాని ప్రకృత్య శ్రూయతే- 'అగ్నిముపనిధాయ స్తువీత' ఇతి। తత్ర- ఉపనిధేయోఽగ్నిర్వైదికః స్యాత్। కుతః। ఆధానాదిసంస్కారస్య ప్రయోజనాకాఙ్క్షితయా సమస్తవైదికకర్మశేషత్వాత్ । ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- 'ఆహవనీయే జుహోతి' 'గార్హపత్యే హవీంషి శ్రపయతి' ఇత్యాదిభిర్హోమాదిభిః సంస్కారాకాఙ్క్షా నివర్తితా। తతో నాఽఽహవనీయాదిశబ్దవదగ్నిశబ్దః సంస్కారనిమిత్తః। కింతు వాసఃశబ్దవజ్జాతివాచీ। తథా సతి- లౌకికత్వాన్నాఽఽధానాదిసంస్కారమతిదిశతి। లౌకికకార్యేష్వివ వైదికకార్యేష్వగ్నిర్లౌకికః శేషభావం భజతే। తస్య సర్వకార్యసమర్థత్వాత్ । తతోఽగ్నిశబ్దో జాతిమాత్రముపస్యాపయల్లౌకికవాహ్నిమాత్రేణ చరితార్థో వినాఽఽహవనీయాదిసంస్కారవాచకం విశేషణం న వైదికోపస్థాపకో భవతి ।।22।।

(త్రయోదశే - యూపశబ్దస్య సంస్కారప్రయోజకతాధికరణే సూత్రే 33-34) ।

సంస్కృతం స్యాత్తచ్ఛబ్దత్వాత్ ।।33।। భక్త్యా వాఽయ-

జ్ఞశేషత్వాద్గుణానామభిధానత్వాత్ ।।34।।

త్రయోదశాధికరణమారచయతి-

సంస్కారః స్యాదుపశయే న వా, యూపోక్తితోఽగ్రిమః।

న స్యాన్నియోజనాభావాత్తూష్ణీంఛేదేన యూపతా ।। 23 ।।

యూపైకాదశిన్యాం శ్రూయతే- 'ఉపశయో యూపో భవతి' ఇతి। ఏకాదశానాం యూపానాం సమూహ ఏకాదశిని। తత్ర దక్షిణతోఽవస్థాపిత ఏకాదశో యూప ఉపశయః। తథా చ శ్రూయతే - 'యద్దక్షిణత ఉపశయః' ఇతి। తస్మిన్నుపశయే పరివ్యాణాదికో యూపసంస్కారోఽస్తి। సంస్కారనిమిత్తకస్య యూపశబ్దస్య తత్ర ప్రయుక్తత్వాత్। ఇతి చేత్।

న। సంస్కారప్రయోజనస్యాత్రాభావాత్। పశుం నియోక్తుం యూపః సంస్క్రియతే। తచ్చ నియోజనమితరేషు దశసు యూపేష్వస్తి, న త్వేకాదశ ఉపశయే। తథా చ తైత్తిరీయబ్రాహ్మణమ్- 'సర్వే వా అన్యే యూపాః పశుమన్తః, అథోపశయ ఏవాపశుః' ఇతి। పరివ్యాణాదిసంస్కారాభావేఽప్యమన్త్రకాశ్ఛేదనాదయః కేచిద్ధర్మాస్తత్ర వాచనికా విద్యన్తే। తావతాఽల్పేన తాదృశ్యేన గౌణీ తత్ర యూపత్వోక్తిః। తస్మాత్- న యూపశబ్దో ధర్మానతిదిశతి ।। 23 ।।

(చతుర్దశే - పృష్ఠశబ్దస్యార్గ్వేదవాచిత్వాధికరణే సూత్రే 35-36)।

కర్మణః పృష్ఠశబ్దః స్యాత్తథాభూతోపదేశాత్ ।। 35 ।।

అభిధామోపదేశాద్వా విప్రతిషేధాద్ద్రవ్యేషు పృష్ఠశబ్దః

స్యాత్ ।। 36 ।।

చతుర్దశాధికరణమారచయతి-

పృష్ఠైరుపస్తుతౌ స్తోత్రధర్మాః సన్తి న వాఽగ్రిమః ।

అగ్నిహోత్రనయాన్నైవం మన్త్రోక్తేరాత్మనేపదాత్ ।। 24 ।।

అగ్నిచయనే శ్రూయతే- 'పృష్ఠైరుపతిష్ఠతే' ఇతి। పృష్ఠశబ్దో జ్యోతిష్టోమే మాధ్యందినసవనగతస్య స్తోత్రస్య కర్మణో నామధేయమితి ప్రథమాధ్యాయే (అ0 1 పా0 4 సూ0 3) నిర్ణీతమ్। సోఽగ్నిచయనగతోపస్థానకర్మణి ప్రయుజ్యమానోఽగ్నిహోత్రశబ్దన్యాయేన పృష్ఠస్తోత్రధర్మానుపస్థానేఽతిదిశతి। ఇతి చేత్।

మైవమ్। అత్ర పృష్ఠశబ్దస్య మన్త్రపరత్వేన కర్మపరత్వాభావాత్। 'మాసమగ్నిహోత్రం జుహోతి' ఇత్యత్రాగ్నిహోత్రశబ్దో జుహోతిధాతునా సమానాధికృతః కర్మపరః। అత్ర తు

'ఉపాన్మన్త్రకరణే' (పా౦ సూ౦ 1 l 3 l 25) ఇత్యేతత్పాణినీయం సూత్రముపశబ్దయుక్తాత్తిష్ఠతేర్ధాతోపాత్మనేపదం విదధత్తృతీయాన్తస్య పృష్ఠశబ్దస్య మన్త్రాత్మకకరణపరతాం దర్శయతి l యద్యపి

స్తోత్రకర్మవాచీ పృష్ఠశబ్దః, తథాఽపి తత్సాధనభూతాన్రథంతరాదిసామోపేతాన్ 'అభి త్వా శూర' - ఇత్యాదిమన్త్రానుపలక్షయతి l న చ - లక్షణాశ్రయణమేవ దోషః- ఇతి వాచ్యమ్ l త్వత్పక్షేఽప్యాశ్రయణీయత్వాత్ l కించ- త్వత్పక్షే యథాఽగ్నిహోత్రశబ్దేన తద్ధర్మానుపలక్ష్య తైశ్చ ధర్మైస్తద్యుక్తం మాసాగ్నిహోత్రాత్మకం కర్మాన్తరం లక్ష్యతే, తథా స్తోత్రవాచినా పృష్ఠశబ్దేన తద్ధర్మోపలక్షణద్వారేణోపస్థానరూపం కర్మాన్తరం లక్షణీయమితి విప్రకృష్యతే l తస్మాత్- పృష్ఠశబ్దో న స్తోత్రధర్మానతిదిశతి ll 24 ll

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే సప్తమాధ్యాయస్య

తృతీయః పాదః ll 3 ll

	అత్ర పాదేః	ఆదితః l
అధికరణాని	14	491 l
సూత్రాణి	36	1372 l

(అథ సప్తమాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః) l

(ప్రథమే - సౌర్యే చరావితికర్తవ్యతావత్త్వాధికరణే సూత్రమ్-) l

ఇతి కర్తవ్యతావిధేర్యజతేః పూర్వవత్త్వమ్ ll 1 ll

చతుర్థపాదే ప్రథమాధికరణమారచయతి-

సౌర్యే చరౌ న ధర్మాః స్యుః స్యుర్వా, మానవివర్జనాత్ l

న స్యుః, స్యుః కరణం యాగోఽపేక్ష్యతే హ్యుపకారిణః ll 1 ll

'సౌర్యం చరుం నిర్వపేద్బ్రహ్మవర్చసకామః' ఇత్యత్రావఘాతాదయో ధర్మా న ప్రాప్యన్తే l కుతః l ప్రాపకప్రమాణానాం శ్రుతిలిఙ్గాదీనామభావాత్ l ఇతి చేత్ l

మైవమ్ l 'విమతో యాగ ఉపకరణాపేక్షః, కరణత్వాత్, లౌకికవైదికభోజనదర్శపూర్ణమాసవత్' ఇత్యనుమానేన తత్ప్రాపణాత్ ll1ll

(ద్వితీయే- సౌర్యే చరౌ వైదికేతికర్తవ్యతాధికరణే సూత్రాణి 2-12) l

స లౌకికః స్యాద్దృష్టప్రవృత్తిత్వాత్ ll 2 ll వచ-

నాత్తు తతోఽన్యత్వమ్ ।। 3 ।। లిఙ్గేన వా నియ-
మ్యేత లిఙ్గస్య తద్గుణత్వాత్ ।। 4 ।। అపి వాఽ-
న్యాయపూర్వత్వాద్యత్ర నిత్యానువాదవచనాని స్యుః ।। 5 ।।
మిథో విప్రతిషేధాచ్చ గుణానాం యథార్థకల్పనా
స్యాత్ ।। 6 ।। భాగిత్వాత్తు నియమ్యేత గుణానామ-
భిధానత్వాత్సంబన్ధాదభిధానవత్, యథా ధేనుః
కిశోరేణ ।। 7 ।। ఉత్పత్తీనాం సమత్వాద్వా యథా-
ధికారం భావః స్యాత్ ।। 8 ।। ఉత్పత్తిశేషవచర్న
చ విప్రతిషిద్ధమేకస్మిన్ ।। 9 ।। విధ్యన్తో వా
ప్రకృతివచ్చోదనాయాం ప్రవర్తేత తథా హి లిఙ్గదర్శ-
నమ్ ।। 10 ।। లిఙ్గహేతుత్వాదలిఙ్గే లౌకికం
స్యాత్ ।। 11 ।। లిఙ్గస్య పూర్వవత్త్వాచ్చోదనాశబ్ద-
సామాన్యాదేకేనాపి నిరూప్యేత యథా స్థాలీపు-
లాకేన ।। 12 ।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

విధ్యన్తోఽపేక్షితస్తత్ర లౌకికో వాఽథ వైదికః ।
ఆద్యో నిబన్ధరాహిత్యాదన్త్యో ధీసంనికర్షతః ।। 2 ।।

తత్ర సౌర్యే చరావపేక్షితః ప్రధానవిధేః శేషోఽఙ్గకలాపః స్థాలీపాకాదిగతో లౌకికో గ్రహీతవ్యః। కుతః।

అనిబద్ధత్వాత్। వైదికస్తు ప్రకరణేన కర్మవిశేషే నిబద్ధః సన్న తతో వియోజయితుం శక్యః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। వైదికే కరణే వైదికవిధ్యన్తస్య బుద్ధిసంనికర్షాత్। యథా ప్రకరణేన క్వచిన్నిబద్ధః, తథా చోదకేనాన్యత్రాపి నిబధ్యతామ్। కించ- 'ప్రయాజే ప్రయాజే కృష్ణలం జుహోతి' ఇతి సౌర్యయాగవిశేషే కృష్ణలహోమవిధానాయ సిద్ధవత్ప్రయాణోఽనూద్యతే। తచ్చ వైదికేతికర్తవ్యతాయాం లిఙ్గమ్। తస్మాత్- వైదికో గ్రాహ్యః ।। 2 ।।

(తృతీయే గవామయన ఐకాహికేతికర్తవ్యతానుష్ఠా-

నాధికరణే సూత్రాణి 13-20)।

ద్వాదశాహికమహర్గణే తత్ప్రకృతిత్వాద్రైకాహికమధికా-

గమాత్తదాఖ్యం స్యాదేకాహవత్ ।। 13 ।। లిఙ్గాచ్చ

।। 14 ।। న వా క్రత్వభిధానాదధి కానామశబ్ద-

త్వమ్ ।। 15 ।। లిఙ్గం సంఘాతధర్మః స్యాత్తదర్థాపత్తే-

ర్ద్రవ్యవత్ ।। 16 ।। న వాఽర్థధర్మత్వాత్సంఘాతస్య గుణ-

త్వాత్ ।। 17 ।। అర్థాపత్తేర్ద్రవ్యేషు ధర్మలాభః స్యాత్

।। 18 ।। ప్రవృత్త్యా నియతస్య లిఙ్గదర్శనమ్ ।। 19 ।।

విహారదర్శనం విశిష్టస్యానారభ్యవాదానాం ప్రకృత్యర్థ-

త్వాత్ ।। 20 ।।

తృతీయాధికరణమారచయతి-

గావామయనికే జ్యోతిరాదౌ కిం ద్వాదశాహికీ ।

ఐకాహికీ వాఽనుమానాదాద్యోఽన్త్యో నామబాధనాత్ ।। 3 ।।

గవామయనే- జ్యోతిః, గౌః, ఆయుః, ఇతి జ్యోతిరాదినామకాస్త్రయో యాగా విహితాః। తేషు ద్వాదశాహికీతికర్తవ్యతా యుక్తా। కుతః। అనుమితవాక్యేన తత్ప్రాపణాత్। 'గవామయనం హి ద్వాదశాహవికృతిః' ఇతి వీక్ష్యతి। అతస్తత్సంబన్ధిత్వలిఙ్గేన తదీయధర్మప్రాపకశ్చోదకోఽనుమీయతే । ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- సన్తి జ్యోతిరాదినామకాస్త్రయో యాగా ఏకాహాః, తదీయధర్మా గావామయనికేషు జ్యోతిరాదిషు జ్యోతిరాదిభిస్త్రిభిర్నామభిః ప్రాప్తాః। నామ చాఽఽనుమానికాచ్చోదకాత్ప్రబలమ్। ప్రత్యక్షశ్రుతత్వాత్। అతః- చోదకస్య బాధితత్వాదేతేష్వైకాహికీతికర్తవ్యతా గ్రాహ్యా ।। 3 ।।

ఇతి శ్రీ మాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే సప్తమాధ్యాయస్య

చతుర్థః పాదః ।। 4 ।।

	అత్ర పాదే	ఆదితః।
అధికరణాని	3	494।
సూత్రాణి	20	1392।

అధ్యాయశ్చ సమాప్తః ।।

(అథాష్టమోఽధ్యాయః)।

సామాన్యేనాతిదేశో యోఽనుమానాత్స నిరూపితః ।

విశేషేణాతిదేశో యః సోఽష్టమేఽథ నిరూప్యతే ॥1॥

అనేన సప్తమాష్టమయోరధ్యాయయోః పూర్వోత్తరభావ ఉపపాదితః। సప్తమస్య చతుర్థపాదే ప్రథమాధికరణేన 'ఆనుమానికవాక్యకృతో ఽతిదేశోఽస్తి' ఇతి సత్తామాత్రం నిరూపితమ్। అష్టమే తు తద్విశేషా నిరూప్యన్తే ।

(ప్రథమే - విశేషచిన్తాధికరణే సూత్రమ్-)।

అథ విశేషలక్షణమ్ ॥1॥

అష్టమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే ప్రథమాధికరణమారచయతి-

కస్మాచ్చిదతిదిశ్యన్తే నియతాత్కర్మణోఽథవా ।

అవిశేషాదాదిమోఽన్త్యః శాస్త్రార్థస్య వ్యవస్థితేః ॥2॥

విహితేతికర్తవ్యతారహితే సౌర్యాదౌ కర్మణి తద్యుక్తాద్యతః కుతశ్చిత్కర్మణో ధర్మా అతిదిశ్యన్తే। కుతః। నియామకస్య విశేషస్యాభావాత్। అతో విశేషచిన్తా న కార్యా । ఇతి చేత్।

మైవమ్। శాస్త్రార్థవ్యవస్థాయా నియామకత్వాత్। తస్మాత్- నియతాదేకస్మాత్కర్మణో ధర్మాతిదేశః। తేన విశేషచిన్తా కర్తవ్యా ॥2॥

(ద్వితీయే- విశేషకర్మణో ధర్మాతిదేశాధికరణే సూత్రమ్-)।

యస్య లిఙ్గమర్థసంయోగాదభిధానవత్ ॥2॥

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

తద్ధితోక్త్యాదిలిఙ్గం కిం న విశేషనియామకమ్।

భవేద్వా, న హ్యశబ్దత్వాద్భవేచ్ఛబ్దే ప్రవేశతః ॥3॥

దర్శపూర్ణమాసయోః- 'ఆగ్నేయమష్టాకపాలం నిర్వపతి' ఇత్యత్ర తద్ధితోక్త్యా దేవతానిర్దేశః, ఏకదేవతాయోగిత్వమ్, ఔషధద్రవ్యకత్వం నిర్వాపః, ఇత్యేతాన్యాగ్నేయయాగసంబన్ధితయా శ్రూయమాణత్వాదాగ్నేయలిఙ్గాని। 'సౌర్యం చరుం నిర్వపేత్' ఇత్యత్రాపి తాన్యుపలభ్యన్తే। న తేషామాగ్నేయధర్మాతిదేశం నియన్తుం సామర్థ్యమస్తి। కుతః। తేషామశబ్దరూపంత్వేన శబ్దైకసమధిగమ్యేఽర్థే ప్రామాణ్యాయోగాత్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- లిఙ్గస్మారితోపకారసహితమేవ సౌర్యయాగం తచ్ఛబ్దో విదధాతి। తథా సతి ప్రణాడ్య(ల్యా) లిఙ్గస్య శబ్దే ప్రవేశాత్ 'ఆగ్నేయవత్సౌర్యోఽనుష్ఠేయః' ఇత్యేతాదృశం చోదకవాక్యమనుమాపయతా లిఙ్గేన ధర్మవిశేషా నియమ్యన్తే ।। 3 ।।

(తృతీయే - సోమ ఐష్టికధర్మానతిదేశాధికరణే సూత్రాణి 3-10) ।

ప్రవృత్తిత్వాదిష్టేః సోమే ప్రవృత్తిః స్యాత్ ।।3।। లిఙ్గ-

దర్శనాచ్చ ।।4।। కృత్స్నవిధానాద్వాఽపూర్వత్వమ్ ।।5।।

స్రుగభిఘారణాభావస్య చ నిత్యానువాదాత్ ।।6।।

విధిరితి చేత్ ।।7।। న వాక్యశేషత్వాత్ ।।8।।

శఙ్కతే చానుపోషణాత్ ।।9।। దర్శనమైష్టికానాం

స్యాత్ ।।10।।

తృతీయాధికరణే ప్రథమం వర్ణకమారచయతి-

విధ్యన్త ఐష్టికః సోమే స్యాన్నో వా స్యాత్ప్రవృత్తితః ।

ఉపదిష్టైర్నిరపేక్ష్యాద్విధ్యన్తో నైష్టికోఽత్ర హి ।। 4 ।।

ఐష్టికో విధ్యన్తః ప్రయాజాదిః। స చ సోమాఙ్గభూతే దీక్షణీయాదౌ ప్రవృత్తత్వాత్సోమేఽప్యనివార్యః । ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। ప్రత్యక్షోపదిష్టైరభిషవాద్యఙ్గకలాపైః సోమస్య నిరాకాఙ్క్షత్వాత్। తస్మాత్- నైష్టికో విధ్యన్తః ।। 4 ।।

ద్వితీయవర్ణకమారచయతి-

ఇష్ట్యగ్నిహోత్రసోమానాం మూలప్రకృతితా న హి ।

అస్తి వా నాలౌకికత్వాదియత్తానవధారణాత్ ।। 5 ।।

లోకవత్సంనిపత్యారాదుపకారిద్వయశ్రుతేః ।

ఇయత్తాయా నిశ్చితత్వాన్మూలప్రకృతితా త్రిషు ।। 6 ।।

అలౌకికత్వేనం 'ఏతావద్భిరఙ్గైః సంపూర్ణ ఉపకారః' ఇతి నిశ్చేతుమశక్యత్వాదిష్ట్యాదౌ నాస్తి మూలప్రకృతిత్వమ్। ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। లౌకికసదృశత్వాత్। యథా లౌకికభుజిక్రియాయామోదనః కరణమ్, తస్యాః సంనిపత్యోపకారిణః శాకసూపాదయః, ఆరాదుపకారిణః పీఠదీపాదయః। తథా భావనాయాం

యాగః కరణమ్, అవఘాతాదయః సంనిపాతినః, ప్రయాజాదయ ఆరాదుపకారిణః। అతో నాత్యన్తమలౌకికత్వమ్। ఇత్యత్రా తు లౌకికే యథా ప్రత్యక్షేణ నిశ్చీయతే, తథా శ్రౌతే శ్రుత్యా నిశ్చీయతామ్। తస్మాత్- ఇష్ట్యగ్ని హోత్రసోమానాం మూలప్రకృతిత్వమస్తి ।।5 ।।6 ।।

(చతుర్థే- ఐన్ద్రాగ్నాదావైష్టికధర్మాతిదేశాధికరణే సూత్రమ్-)।

ఇష్టిషు దర్శపూర్ణమాసయోః ప్రవృత్తిః స్యాత్ ।।11 ।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

ఐన్ద్రాగ్నాదౌ సౌమికః స్యాదైష్టికో వా ద్వయోరిహ ।

సంభవాదైచ్ఛికోఽన్త్యోఽత్ర స్యాత్కపాలాదిలిఙ్గతః ।।7 ।।

'ఐన్ద్రాగ్న మేకాదశకపాలం నిర్వపేత్ప్రజాకామః' ఇత్యాదౌ సౌమికైష్టికయోర్విధ్యన్తయోరన్యతర ఇచ్ఛయా గ్రాహ్యః। కుతః। ఉభయత్ర విధ్యన్తసంభవేనాతిదేష్టుమర్హత్వాత్। ఇతి చేత్।

న । కపాలనిర్వాపాదిభిర్లిఙ్గవిశేషరష్టికస్యైవాత్రోచితత్వాత్ ।।7 ।।

(పఞ్చమే- అగ్నీషోమీయపశౌ దార్శపూర్ణమాసికధర్మాతిదేశాధి-

కరణే సూత్రమ్ -)।

పశౌ చ లిఙ్గదర్శనాత్ ।।12 ।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

న పశావైష్టికః స్యాద్వా, న కపాలాద్యభావతః ।

స్యాద్వ్యక్తద్రవ్యదేవత్వప్రయాజస్రుచ్యసామ్యతః ।।8 ।।

అగ్నీషోమీయపశావైష్టికో విధ్యన్తో నాస్తి। కుతః। పూర్వేవదవ నిర్వాపకపాలాదిలిఙ్గాభావాత్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। 'ఆగ్నేయమష్టాకపాలమ్' ఇత్యత్రోత్పత్తివాక్యే యథా ద్రవ్యదేవతే వ్యక్తే, తథా 'అగ్నీషోమీయం పశుమ్' ఇత్యత్రాపి। న తు 'సోమేన యజేత' ఇత్యత్రేవ దేవతాయా అవ్యక్తత్వమ్। తదేతద్వ్యక్తద్రవ్యదేవత్వమేకం లిఙ్గమ్। 'ఏకాదశ ప్రయాజాన్యజతి' ఇతి ప్రయాజవత్త్వం ద్వితీయమ్। 'స్రుచ్యమాఘార్య జుహ్వా పశుమనక్తి' ఇత్యాఘారాఞ్జనే లిఙ్గాన్తరే। ఆలమ్భో లిఙ్గాన్తరమ్, ఇష్టావపి 'ఇషామాలభతే' ఇతి దర్శనాత్ । తస్మాత్ - అస్తి పశావైష్టికః ।।8 ।।

(షష్ఠే సవనీయపశావగ్నీషోమీయధర్మాతిదేశాధికరణే సూత్రమ్-)।

ద్రైక్షస్య చేతరేషు ।। 13 ।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

సవనీయాదికే దార్శో దేక్షో, వా ప్రకృతిత్వతః ।

ఆద్యోఽన్త్యో లిఙ్గతోఽన్యత్ర వికృతిః ప్రకృతిర్భవేత్ ।। 9 ।।

సవనీయానుబన్ధ్యనిరూఢాదిపశుషు దర్శపూర్ణమాససంబన్ధీ విధ్యన్తః। కుతః। దర్శస్య ప్రకృతిత్వాత్। ద్రైక్షోఽగ్నిషోమీయపశువిధ్యన్తః। దీక్షితేనానుష్ఠేయేషు పశువిధ్యన్తేషు ప్రథమభావిత్వాత్। తస్య చాగ్నిషోమీయస్యేష్టివికృతిత్వాన్న ప్రకృతిత్వమస్తి। అతో న తస్య విధ్యన్తోఽతిదేశార్హః । ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- ఆలమ్భోఽగ్నిషోమీయపశౌ లిఙ్గమ్। తచ్చ సవనీయాదిష్వస్తి। తథా ప్రాతః సవనీయాదిషు వపాదిప్రచారోఽపరం లిఙ్గమ్। ఇష్టిం ప్రతి వికృతేరప్యన్యత్ర సవనీయాదౌ ప్రకృతిత్వం న విరుధ్యతే। తస్మాత్ - అగ్నిషోమీయపశోర్విధ్యన్తం సవనీయాదిపశుష్వతిదిశేత్ ।। 9 ।।

(సప్తమే- ఐకాదశినపశౌ సమానధర్మాతిదేశాధికరణే సూత్రమ్-)।

ఐకాదశినేషు సౌత్యస్య ద్వైరశన్యస్య దర్శనాత్ ।। 14 ।।

సప్తమాధికరణమారచయతి-

స్యాదైకాదశినే ద్రైక్షాత్సౌత్యాద్వాఽఽద్యోఽస్తు పూర్వవత్ ।

రశనాద్వయసౌత్యత్వవిశేషాల్లిఙ్గతోఽన్తిమః ।। 10 ।।

ఐకాదశినాః పశవ ఏవమామ్నాయన్తే- 'ఆగ్నేయః * కృష్ణగ్రీవః। సారస్వతీ మేషీ। బభ్రుః సౌమ్యః। పౌష్ణః శ్యామః। శితిపృష్ఠో బార్హస్పత్యః। శిల్పో వైశ్వదేవః। ఐన్ద్రోఽరుణః। మారుతః కల్మాషః। ఐన్ద్రాగ్నః సంహితః। అధోరామః సావిత్రః। వారుణః కృష్ణః। ఏకశితిపాత్యే(త్పే) త్వః?' ఇతి। యద్యప్యశ్వమేధప్రకరణ ఏతే పఠితాః, తథాఽపి జ్యోతిష్టోమప్రకరణేఽప్యేతే విధీయన్తే- x 'ప్రైవోఽఽగ్నేయేన వాపయతి। మిథునం సారస్వత్యా కరోతి। రేతః సౌమ్యేన దధాతి। ప్రజనయతి పౌష్ణేన' ఇత్యాదినా । తేష్వైకాదశినేషు ద్రైక్షాదగ్నిషోమీయాద్విధ్యన్తస్యాతిదేశః స్యాత్ । కుతః। అగ్నిషోమీయస్య పశుప్రకృతిత్వేన పూర్వాధికరణే నిర్ణీతత్వాత్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। సౌత్యగతవిశేషలిఙ్గదర్శనాత్। సుత్యాకాలే భవః సౌత్యః సవనీయః పశుః। తత్ర చోదకప్రాప్తా రశనైకా। వాచనికీ ద్వితీయా। ఏతత్తు తృతీయే నిర్ణీతమ్। తదేతద్రశనాద్వయమగ్నిషోమీయపశావసంభవాత్సవనీయస్య విశేషలిఙ్గమేకమ్ సుత్యాకాలీనత్వం ద్వితీయమ్। తే చ ద్వే లిఙ్గే ఐకాదశినేషు దృశ్యేతే। తత్రేదమామ్నాయతే-

'ద్వే ద్వే రశనే ఆదాయ ద్వాభ్యాం ద్వాభ్యాం రశనాభ్యామేకైకం యూపం పరివ్యయతి' ఇతి। సుత్యాకాలీనత్వం చ తేష్వస్తి। తతః సౌత్యాద్ధర్మాతిదేశః ।। 10 ।।

(అష్టమే - పశుగణేష్వైకాదశినధర్మాతిదేశాధికరణే సూత్రమ్-)।

తత్రప్రవృత్తిర్గణేషు స్యాత్ప్రతిపశు యూపదర్శనాత్ ।। 15 ।।

అష్టమాధికరణమారచయతి-

లలామాదిగణే దైక్షాదైకాదశినతోఽథవా ।

ఆద్యో విశేషరాహిత్యాన్న గణత్వావిశేషతః ।। 11 ।।

కామ్యపశుకాణ్డే పశుగణః శ్రూయతే- 'వసన్తే లలామాంస్త్రీన్వృషభానాలభేత' ఇతి। తత్ర- రశనాద్వయాదివిశేషలిఙ్గాభావాద్దైక్షాద గ్నీషోమీయాద్ధర్మాతిదేశః। ఇతి చేత్।

న। గణత్వేన విశేషలిఙ్గేనైకాదశినేభ్యోఽతిదేశాత్। ఐకాదశినానాం పశుగణప్రకృతిత్వం లిఙ్గాదవగమ్యతే। తథా హి- సౌత్రామణ్యాం పశుగణం ప్రకృత్యైవమామ్నాయతే- 'యత్రిషు యూపేష్వాలభేత। బహిర్ధాఽస్మాదిన్ద్రియం వీర్యం దధ్యాత్। భ్రాతృవ్యమస్మై జనయేదేకయూప ఆలభతే' ఇతి। యద్యత్రాగ్నీషోమీయః ప్రకృతిః స్యాత్, తదా చోదకాదేకస్యైవ యూపస్య ప్రాప్తత్వేన యూపత్రయప్రసక్త్యభావాత్తదుపన్యాసేన దోషాభిధానమ్, పునరేకయూపవిధానం చ వ్యర్థం స్యాత్। ఐకాదశినానాం ప్రకృతిత్వే తు ప్రతిపశు పృథగ్యూపాతిదేశేన ప్రసక్తిసద్భావాత్తదుపపద్యతే। తస్మాత్పశుగణేష్వైకాదశినేభ్యోఽతిదేశః ।। 11 ।।

(నవమే - అవ్యక్తపశౌ సౌమికధర్మాతిదేశాధికరణే సూత్రమ్-)।

అవ్యక్తాసు తు సోమస్య ।। 16 ।।

నవమాధికరణమారచయతి-

ఇష్టేః సోమస్య వా ధర్మా విశ్వజిత్ప్రముఖేష్విహ ।

అవిశేషాదైచ్ఛికాః స్యుః సోమస్యావ్యక్తిసామ్యతః ।। 12 ।।

'విశ్వజితా యజేత' 'అభిజితా యజేత' 'ద్వాదశాహేన యజేత' ఇత్యాదిషు నియామకాభావాదిష్టసోమయోరన్యతరస్య ధర్మా ఇచ్ఛయా గ్రహీతవ్యాః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। అవ్యక్తత్వలిఙ్గేన సోమసామ్యాత్। ఉత్పత్తివాక్యే దేవతానభిధానమవ్యక్తిః। తస్మాత్- సోమస్య ధర్మానతిదిశేత్ ।। 12 ।।

(దశమే - అహర్గణేషు ద్వాదశాహిక ధర్మాతిదేశాధికరణే సూత్రమ్)।

గణేషు ద్వాదశాహస్య ।। 17 ।।

దశమాధికరణమారచయతి-

అహర్గణేషు సౌమస్య ద్వాదశాహస్య వాఽగ్రిమః ।

పూర్వవద్దినసంఘాదివిశేషైరన్తిమో భవేత్ ।। 13 ।।

ద్విరాత్రమారభ్య శతరాత్రపర్యన్తేషు గవామయనే చ పూర్వవదవ్యక్తిలిఙ్గేన సోమస్య ధర్మాః। ఇతి చేత్।

న । విశేషలిఙ్గసద్భావాత్। ద్వాదశాహపదాన్తర్గతోఽహఃశబ్దః షష్టిఘటికాత్మకదినపరః । ద్విరాత్రాదిపదాన్తర్గతో రాత్రిశబ్దశ్చ తాదృశః। ఏతదేకం విశేషలిఙ్గమ్। అహఃసంఘో ద్వితీయమ్। ద్వాదశ దీక్షాస్తృతీయమ్। తచ్చ గవామయనే విద్యతే। తత్ర హి 'అభీన్వత ఏవ దీక్షాభిః' ఇత్యుక్త్వా దీక్షాయుగ్మాని షహుపన్యస్తాని- 'ద్వాభ్యాం లోమావద్యన్తి। ద్వాభ్యాం త్వచమ్। ద్వాభ్యామసృక్। ద్వాభ్యాం మాంసమ్। ద్వాభ్యామస్థి। ద్వాభ్యాం మజ్జానమ్' ఇతి। తస్మాత్- అహర్గణేషు ద్వాదశాహస్య ధర్మాః ।। 13 ।।

(ఏకాదశే- సంవత్సరసత్రేషు గవామయనికధర్మాతిదేశాధికరణే సూత్రమ్)।

గవ్యస్య చ తదాదిషు ।। 18 ।।

ఏకాదశాధికరణమారచయతి-

ద్వాదశాహస్య గవ్యస్య వాఽఽదిత్యాద్యుజ్కితాయనే ।

పురేవాఽఽద్యో గవ్యధర్మా వత్సరత్వాదిలిఙ్గతః ।। 14 ।।

ఆదిత్యానామయనమ్, గవామయనమ్, తపస్వినామయనమ్, ఇత్యాదిష్వహర్గణత్వాదిలిఙ్గేన ద్వాదశాహస్య ధర్మాః। ఇతి చేత్।

న । గవ్యలిఙ్గస్య విశేషస్య సత్త్వాత్। గవాం సంబన్ధి గవ్యమ్। గవామయనమితి యావత్। తస్య ధర్మా ఏతేషు గ్రాహ్యాః। కుతః। సంవత్సరసాధ్యత్వసామాన్యాత్। షష్ట్యుత్తరశతత్రయదివససాధ్యత్వనియమసద్భావాచ్చ । 'పేత్నయ ఉపగాయన్తి' ఇత్యేతస్య గవామయనగతమాహావ్రతికధర్మస్య దర్శనాచ్చ। తస్మాత్- గవ్యస్య ధర్మాః ।। 14 ।।

(ద్వాదశే- నికాయినాముత్తరేషు పూర్వనికాయిధర్మాతిదేశాధికరణే సూత్రమ్-)।

నికాయినాం చ పూర్వస్యోత్తరేషు ప్రవృత్తిః స్యాత్ ।। 19 ।।

ద్వాదశాధికరణమారచయతి-

సాద్యస్కే సౌమికః పూర్వధర్మో వాఽవ్యక్తభావతః ।

సౌమికః స్యాదేకనామైకసంఘస్థత్వతోఽన్తిమః ।। 15 ।।

సాద్యస్క్రా ఇత్యేకనామకా ఏకసంఘవర్తినో బహవో యాగాః శ్రుతాః। తథా- 'సాహస్రాః' ఇతి। తస్మిన్సాద్యస్కసంఘే ప్రథమః సాద్యస్క్రో ధర్మసంయుక్త ఆమ్నాతః । ఏవం సాహస్రేష్వపి। తత్ర- ధర్మరహితే ద్వితీయాదికే సాద్యస్కే సాహస్రే చావ్యక్తత్వసామ్యాత్సౌమికో ధర్మః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। ఏకనామత్వైకసంఘవర్తిత్వాభ్యాం విశేషలిఙ్గాభ్యాం ప్రథసాద్యస్కప్రథమసాహస్రధర్మస్యైవోచితత్వాద్ద్వితీయాది సాద్యస్కాదిష్వతిదేశః ।। 15 ।।

(త్రయోదశే ఫలాదీనామనతిదేశాధికరణే సూత్రాణి 20-22)।

కర్మణస్త్వప్రవృత్తిత్వాత్ఫలనియమకర్తృసముదాయస్యానన్వ-

యస్తద్బన్ధనత్వాత్ ।। 20 ।। ప్రవృత్తౌ చాపి తాద-

ర్థ్యాత్ ।। 21 ।। అశ్రుతిత్వాచ్చ ।। 22 ।।

త్రయోదశాధికరణమారచయతి -

ఫలం చ నియమః కర్తా సంఘః సౌర్యే న వాఽగ్రిమః ।

ప్రయాజవన్న విధ్యాదివిధ్యన్తత్వవిభేదతః ।। 16 ।।

ఇష్టౌ ఫలాదయశ్చత్వారః సన్తి। ఫలం- స్వర్గః, నియమః-యావజ్జీవకత్వమ్, కర్తా- స్వర్గకామః, సంఘః- ఆగ్నేయాదీనాం షణ్ణాం సాహిత్యమ్। త ఏతే చత్వారః సౌర్యే ప్రయాజాదివదతిదేష్టవ్యాః। ఇతి చేత్।

న। వైషమ్యాత్ ప్రయాజాదిరాకాఙ్క్షితవిధ్యన్తత్వాదతిదిశ్యతే। విధ్యాదిస్తు నాఽఽకాఙ్క్షితః। 'సౌర్యం చరుం నిర్వపేత్' ఇతి ముఖ్యవిధేః ప్రత్యక్షశ్రవణాత్। అన్యథా విధ్యన్తేఽపి కస్యాఽఽకాఙ్క్షా వర్ణ్యేత। తస్మాత్- ప్రధానకర్మణోఽనాకాఙ్క్షితస్య వికృతావప్రవృత్తేస్తత్సంబద్ధాః ఫలాదయోఽప్యనాకాఙ్క్షితత్వాన్నాతిదిశ్యన్తే।

(చతుర్దశే - గుణకామానాం గోదోహనాదీనామనతిదేశాధికరణే సూత్రాణి 23-25)।

గుణకామేష్వాశ్రితత్వాత్ప్రవృత్తిః స్యాత్ ।। 23 ।।

నివృత్తిర్వా కర్మభేదాత్ ।। 24 ।। అపి వాఽత-

ద్వికారత్వాత్క్రత్వర్థత్వాత్ప్రవృత్తిః స్యాత్ ।। 25 ।।

చతుర్దశాధికరణమారచయతి-

గోదోహనాద్యస్తి నో వా భవేత్ప్రణయనాశ్రయాత్ ।

అనఙ్గత్వాదపేక్షాయా అభావాన్నాతిదిశ్యతే ।। 17 ।।

'చమసేనాపః ప్రణయేత్। గోదోహనేన పశుకామస్య' ఇతి దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రుతం గోదోహనం సౌర్యేఽప్యతిదేష్టవ్యమ్। కుతః। తదాశ్రయస్య ప్రణయనస్య సద్భావాత్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। క్రత్వఙ్గతయా చమస ఏవ ప్రణయనసాధనమపేక్షితమ్। న త్వనఙ్గం పురుషార్థం గోదోహనమ్। అతః ఫలనియమాదివన్నాతిదేశః ।। 17 ।।

(పఞ్చదశే - సౌర్యే చరావభిమర్శనద్వయస్య వికల్పాధికరణే సూత్రమ్)।

ఏకకర్మణి వికల్పోఽవిభాగో హి చోదనైకత్వాత్ ।। 26 ।।

పఞ్చాదశాధికరణమారచయతి-

స్పర్శద్వయం వ్యవస్థాప్యం వికల్ప్యం వా, వ్యవస్థితిః ।

ప్రకృతావివ నో తత్ర తంస్యాః శాబ్దత్వవర్జనాత్ ।। 18 ।।

దర్శపూర్ణమాసయోర్వివిషాం స్పర్శనద్వయం వ్యవస్థితమన్త్రద్వయసాధ్యమామ్నాతమ్- 'చతుర్హోత్రా పౌర్ణమాసీమభిమృశేత। పఞ్చహోత్రాఽఽమావాస్యామ్' ఇతి। 'పృథివీ హోతా'- ఇత్యాదిమన్త్రశ్చతుర్హోతా। 'అగ్నిర్హోతా'- ఇత్యాదిమన్త్రః పఞ్చహోతా। తదేతదుభయం సౌర్యాదౌ చోదకప్రాప్తం సత్కాలభేదేనానుష్ఠానద్వయే వ్యవస్థాపనీయమ్। కుతః। ప్రకృతౌ పౌర్ణమాస్యమావాస్యయోః కాలయోర్భేదేన వ్యవస్థితత్వాత్। ఇతి చేత్।

న । ప్రకృతౌ వ్యవస్థాయా ఆర్థికత్వాత్। శాబ్దస్యైవాఙ్గత్వేనాతిదేశార్హత్వాత్। తస్మాత్- ఉభయం వికృతావిచ్ఛయా వికల్ప్యతామ్ ।। 18 ।।

(షోడశే - సౌర్యచరావాగ్నేయధర్మాతిదేశాధికరణే సూత్రాణి 27-31)।

లిఙ్గసాధారణ్యాద్వికల్పః స్యాత్ ।। 27 ।। ఐకా-

ర్థ్యాద్వా నియమ్యేత పూర్వవత్త్వాద్వికారో హి ।। 28 ।।

అశ్రుతిత్వాన్నేతి చేత్ ।। 29 ।। స్యాల్లిఙ్గభావాత్

।। 30 ।। తథా చాన్యార్థదర్శనమ్ ।। 31 ।।

షోడశాధికరణమారచయతి-

షట్సు కస్యాప్యుతాఽఽగ్నేయస్యైవ సౌర్యేఽగ్రిమో యతః ।

అవిశేషో, న దేవైక్యాదౌషధద్రవ్యకత్వతః ॥ 19 ॥

దర్శపూర్ణమాసగతేషు షట్సు యాగేషు యస్య కస్యాపి విధ్యన్తః సౌర్యే కర్తవ్యః। 'అస్యైవ' ఇతి విశేషనియామకస్యాభావాత్। ఇతి చేత్।

న। దేవతైక్యస్య నియామకత్వాత్। సౌర్యశబ్దగతతద్ధితప్రత్యయవిగ్రహస్య 'సూర్యౌ' ఇతి ద్వివచనేనాపి కర్తుం శక్యత్వాత్- దేవతైక్యమానిశ్చితమ్- ఇతి చేత్। న । విధిశేషార్థవాదోక్తౌ 'అముమేవాఽఽదిత్యమ్' ఇత్యేకవచనేన తద్వ్యపదేశాదాగ్నేయార్థవాదేఽపి 'సోఽగ్నయేఽధ్రియత' ఇత్యేకవచనం వ్యపదిష్టమ్। అత ఆగ్నేయస్యైవ విధ్యన్తః, న త్వగ్నీషోమైన్ద్రాగ్నయోః। యద్యపి-- ఐన్ద్రయోర్దధిపయసోః ప్రాజాపత్య ఉపాంశుయాజేఽపి దైవతైక్యమస్తి, తథాఽపి- ఔషధద్రవ్యకత్వమాగ్నేయే విశిష్యతే। తస్మాత్- తస్యైవ విధ్యన్తః ॥ 19 ॥

(సప్తదశే- (హవిర్దేవతయోః సంనిపాతే హవిః-) సూత్రాణి 32-34)।

(సామాన్యస్య బలీయస్త్వాధికరణే)

విప్రతిపత్తౌ హవిషా నియమ్యేత కర్మణస్తదుపాస్యత్వాత్

॥ 32 ॥ తేన చ కర్మసంయోగాత్॥ 33 ॥ గుణత్వేన

దేవతాశ్రుతిః ॥ 34 ॥

సప్తదశాధికరణమారచయతి -

దేవో బలీ హవిర్వైన్ద్రే పురోడాశేఽగ్రిమో యతః ।

దేవో ముఖ్యోఽన్తరఙ్గం తద్ధవిః కర్మణ్యతో బలి ॥ 20 ॥

'ఐన్ద్రమేకాదశకపాలం నిర్వపేత్' ఇత్యత్ర దేవతాసామ్యేన సాంనాయ్యధర్మః ప్రాప్నోతి। హవిఃసామ్యేన పురోడాశధర్మః। తత్ర దేవో బలీ। కుతః। ముఖ్యత్వాత్। తచ్చ ప్రాథమికేన పదేనోచ్యమానత్వాత్ప్రాతిపదికార్థత్వాచ్చ ద్రష్టవ్యమ్। హవిస్తు ద్వితీయేన పదేనోచ్యతే। తత్రాపి- 'ఏకాదశసు కపాలేషు సంస్కృతః' ఇత్యస్మిన్నర్థే విహితస్య ప్రత్యయస్యార్థః। అతో ముఖ్యత్వాద్దేవతాసామాన్యం ప్రబలమ్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- త్యజ్యమానతయా త్యాగరూపే కర్మణి హవిః ప్రత్యాసన్నమ్। దేవతా తు మనసైవోద్దిశ్యమానత్వాద్యాగక్రియాయా బహిరఙ్గమ్। యత్తు- ముఖ్యత్వముక్తమ్। తత్- శబ్దోపాధికమ్। న తు స్వాభావికమ్। తస్మాత్- స్వాభావికేనాన్తరఙ్గత్వేన హవిఃసామాన్యస్య ప్రబలత్వాత్పురోడాశధర్మః కర్తవ్యః। ఏవమ్- 'ఆగ్నేయం పయః' ఇత్యత్ర సాంనాయ్యధర్మో ద్రష్టవ్యః ॥ 20 ॥

(అష్టాదశ-శతకృష్ణలాఖ్యహిరణ్య ఔషధధర్మాతిదే-

శాధికరణే సూత్రాణి 35-39)।

హిరణ్యమాజ్యధర్మం తేజస్త్వాత్ ।। 35 ।। ధర్మానుగ్ర-

హాచ్చ ।। 36 ।। ఔషధం వా విశదత్వాత్ ।। 37 ।।

చరుశబ్దాచ్చ ।। 38 ।। తస్మింశ్చ శ్రపణశ్రుతేః ।। 39 ।।

అష్టాదశాధికరణమారచయతి-

కృష్ణలేషు ఘృతస్యోత వ్రీహేస్తేజోయుతేర్భవేత్ ।

ఘృతస్య మైవం వైశద్యాచ్చరుశబ్దయుతేస్తతా ।। 21 ।।

'ప్రాజాపత్యం ఘృతే చరుం నిర్వపేచ్ఛతకృష్ణలమ్' ఇత్యత్ర కృష్ణలేషూపాంశుయాజద్రవ్యస్య ఘృతస్య ధర్మాః కర్తవ్యాః। కృష్ణలాఖ్యసువర్ణస్య ఘృతస్య చ తేజస్విత్వసామ్యాత్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। సువర్ణశకలవ్రీహ్యోర్వైశద్యసామ్యాత్। న హి ఘృతస్య ప్రబలకాఠిన్యవిరలత్వాదిరూపం వైశద్యమస్తి। చరుశబ్దశ్చౌషధద్రవ్యవిషయః కృష్ణలేషు ప్రయుజ్యమాన ఔషధధర్మాన్ప్రాపయతి। తస్మాత్- వ్రీహిధర్మాః కర్తవ్యాః ।। 21 ।।

(ఏకోనవింశే- మధూదక ఉపాంశుయాజీయాజ్యధర్మాతిదేశాధి-

కరణే సూత్రాణి 40-43)।

మధూదకే ద్రవసామాన్యాత్పయోవికారః స్యాత్ ।। 40 ।।

ఆజ్యం వా వర్ణసామాన్యాత్ ।। 41 ।। ధర్మానుగ్రహాచ్చ

।। 42 ।। పూర్వస్య చావిశిష్టత్వాత్ ।। 43 ।।

ఏకోనవింశాధికరణమారచయతి-

క్షీరస్యాఽఽజ్యస్య వా నీరే మధున్యప్యగ్రిమో యతః ।

ద్రవత్వం న ఘృతేఽప్యస్య సత్త్వాద్వర్ణాచ్చ సంభవత ।। 22 ।।

చిత్రాయాగే శ్రూయతే - 'దధి, మధు, ఘృతమ్, ఆపః, ధానాః, తణ్డులాః, తత్సంసృష్టం ప్రాజాపత్యమ్' ఇతి। తత్ర - మధున్యుదకే చ ద్రవత్వసామాన్యేన సాంనాయ్యగతస్య పయసో ధర్మాః। ఇతి చేత్ ।

న। ఘృతేఽప్యగ్నిసంపర్కేణ ద్రవత్వసద్భావాదశుక్లవర్ణత్వాదాజ్యధర్మాణాముత్పవనాదీనాం సంభవాత్, పయోధర్మాణాం దోహనాదీనామసంభవాచ్చోపాంశుయాజగతస్యాఽఽజ్యస్య ధర్మాః కర్తవ్యాః ।। 22 ।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరేఽష్టమాధ్యా-
యస్య ప్రథమః పాదః ।। 1 ।।

అత్ర పాదే		ఆదితః।
అధికరణాని	19	513।
సూత్రాణి	43	1435।

(అథాష్టమాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః)।

(ప్రథమే-ఐష్టికసౌత్రామణ్యోరైష్టికధర్మాతిదేశాధికరణే సూత్రాణి 1-9)।

వాజినే సోమపూర్వత్వం సౌత్రామణ్యాం చ గ్రహేషు తాచ్ఛ-
బ్ద్యాత్ ।। 1 ।। అనువషట్కారాచ్చ ।। 2 ।। సముప-
హూయ భక్షణాచ్చ ।। 3 ।। క్రయణశ్రపణపురోరుగుపయామ-
గ్రహణాసాదనవాసోపనహనం చ తద్వత్ ।। 4 ।। హవిషా
వా నియమ్యేత తద్వికారత్వాత్ ।। 5 ।। ప్రశంసా సోమ-
శబ్దః ।। 6 ।। వచనానీతరాణి ।। 7 ।। వ్యపదేశశ్చ
తద్వత్ ।। 8 ।। పశుపురోడాశస్య చ లిఙ్గదర్శనమ్ ।। 9 ।।

ద్వితీయపాదే ప్రథమాధికరణమారచయతి-

సురావాజినయోః సోమస్యేష్టేర్వా సోమశబ్దతః ।
ఆద్యో మైవం హవిఃసామ్యాత్సోమశబ్దః ప్రశస్తయే ।। 1 ।।

సౌత్రామణ్యాం సురాగ్రహాః- 'ఆశ్వినం గృహ్ణాతి' ఇత్యాదినా। చాతుర్మాస్యేషు వాజినయాగః శ్రుతః- 'వాజిభ్యో వాజినమ్' ఇతి। తత్ర- ఉభయత్ర సోమస్య విధ్యన్తః కర్తవ్యః। కుతః- 'సోమో వై వాజినమ్' , ' సురో సోమః' ఇతి వాజినే సురాయాం చ సోమశబ్దప్రయోగాత్। సోమశబ్దశ్చాగ్ని హోత్రశబ్దవద్ధర్మానతిదిశతి। ఇతి చేత్।

మైవమ్। ఐష్టికహవిః సామ్యాత్। ఔషధవికృతా సురా। సాంనాయ్యవికృతం వాజినమ్। తస్మాత్- ఐష్టికో విధ్యన్తః। సోమశబ్దస్త్వర్థవాదగతత్వాన్నాగ్ని హోత్రాదినామవదతిదేశకః। యది-వాజినస్య ప్రతిపత్తికర్మత్వాన్నాస్తి ధర్మాపేక్షా, తర్హి- తస్మిన్నంశే కృత్వాచిన్తాఽస్తు ।। 1 ।।

(ద్వితీయే-పశౌ సాంనాయ్యధర్మాతిదేశాధికరణే సూత్రాణి 10-14)।

పశుః పురోడాశవికారః స్యాద్దేవతాసామాన్యాత్

।। 10 ।। ప్రోక్షణాచ్చ ।। 11 ।। పర్యగ్నికరణాచ్చ

।। 12 ।। సాంనాయ్యం వా తత్ప్రభవత్వాత్ ।। 13 ।।

తస్య చ పాత్రదర్శనాత్ ।। 14 ।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

పురోడాశస్య సాంనాయ్యస్య వా ధర్మః పశౌ యతః ।

దేవైక్యమాద్యస్తస్మాన్నో హవిర్జన్మాదిసామ్యతః ।। 2 ।।

అగ్నీషోమీయే పశావగ్నీషోమీయపురోడాశస్య ధర్మః కార్యః। కుతః। దేవతైక్యాత్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। సాంనాయ్యం పశోరుత్పన్నమ్, పశురపి పశోరుత్పన్నః। శ్రపణార్థముఖా సాంనాయ్యపశ్వోః సమా। 'హవిఃసామ్యం చ బలీయః' ఇత్యుక్తమ్। తస్మాత్- సాంనాయ్యస్య ధర్మః ।। 2 ।।

(తృతీయే- పశౌ పయోధర్మాతిదేశాధికరణే సూత్రాణి 15-18)।

దధ్నః స్యాన్మూర్తిసామాన్యాత్ ।। 15 ।। పయో వా

కాలసామాన్యాత్ ।। 16 ।। పశ్వానన్తర్యాత్ ।। 17 ।।

ద్రవత్వం చావిశిష్టమ్ ।। 18 ।।

తృతీయాధికరణమారచయతి -

దధ్నోఽత్ర పయసో వాఽఽద్యో ఘనత్వస్య సమత్వతః ।

ద్రవత్వాసత్తికాలేభ్యో ధర్మః స్యాత్పయసః పశౌ ।। 3 ।।

సాంనాయ్యధర్మవత్యస్మిన్పశౌ ఘనత్వేన దధ్నో ధర్మః । ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। 'ద్రవతి గచ్ఛతి' ఇతి ద్రవత్వం పశావస్తి। పయసి చ తద్విద్యతే। ప్రత్యాసన్నం చ పయః। సాక్షాత్పశుప్రభవత్వాత్। దధి తు పయసా వ్యవహితమ్, ఏకాహకాలీనే చ పశుపయసీ। ద్వ్యహకాలీనం దధి। తస్మాత్- పశౌ పయసో ధర్మః కార్యః ।। 3 ।।

(చతుర్థే- ఆమిక్షాయాం పయోధర్మాతిదేశాధికరణే సూత్రాణి 19-23)।

ఆమిక్షోభయభావ్యత్వాదుభయవికారః స్యాత్ ।।19।।

ఏకం వా చోదనైకత్వాత్ ।।20।। దధిసంఘాతసా-

మాన్యాత్ ॥21॥ పయో వా తత్ప్రధానత్వాల్లోకవత్,

దధ్నస్తదర్థత్వాత్ ॥22॥ ధర్మానుగ్రహాచ్చ ॥23॥

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

ద్వయోర్ధర్మోఽథ పయస ఆమిక్షాయాం ద్విజత్వతః ।

ద్వయోర్ధర్మో ఘనత్వేన ప్రాధాన్యాత్పయసో భవేత్ ॥ 4 ॥

'తప్తే పయసి దధ్యానయతి సా వైశ్వదేవ్యామిక్షా' ఇతి శ్రుతాయామామిక్షాయాం సాంనాయ్యగతయోర్దధిపయసోర్ద్వయోర్ధర్మః కార్యః। కుతః। ఆమిక్షాయా ఉభయజన్యత్వాత్। ఇత్యేకః పక్షః।

ఘనత్వసామ్యస్యాఽఽధిక్యాద్దధిధర్మః । ఇతి ద్వితీయః పక్షః।

పయస్యామిక్షాముత్పాదయితుం సహకారిత్వేన దధ్యానీయతే। తతః పయస ఏవ ముఖ్యకారణత్వాత్తద్ధర్మ ఏవ న్యాయ్యః ॥ 4 ॥

(పఞ్చమే- ద్వాదశాహే సత్రాహీనయోర్వ్యవస్థయా ధర్మాతిదేశాధి-

కరణే- సూత్రాణి 24-28)।

సత్రమహీనశ్చ ద్వాదశాహః, తస్యోభయథా ప్రవృత్తి-

రైకకర్మ్యాత్ ॥24॥ అపి వా యజతిశ్రుతేరహీ-

నభూతప్రవృత్తిః స్యాత్, ప్రకృత్యా తుల్యశబ్దత్వాత్

॥25॥ ద్విరాత్రాదీనామైకాదశరాత్రాదహీనత్వం

యజతిచోదనాత్ ॥26॥ త్రయోదశరాత్రాదిషు సత్రభూత-

స్తేష్వాసనోపాయిచోదనాత్ ॥27॥ లిఙ్గాచ్చ ॥28॥

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

అహీనసత్రయోర్ద్వాదశాహస్తావవ్యవస్థితౌ ।

వ్యవస్థితౌ వాఽవిశేషాదాద్యోఽన్త్యః స్వస్వలిఙ్గతః ॥ 5 ॥

ప్రాయణీయః, అతిరాత్రః,పృష్ఠ్యః, షడహః, త్రయశ్ఛన్దోమాః, అవివాక్యమహః, ఉదయనీయోఽతిరాత్రః। ఇత్యేవమహర్గణో ద్వాదశాహః। స చ యాజ్ఞికప్రసిద్ధ్యా ద్వివిధః- సత్రమ్, అహీనశ్చేతి। సంజ్ఞావ్యవస్థయా ద్వయోర్ధర్మా ఆమ్నాతాః- 'ఏకో ద్వౌ బహవో

వాఽహీనేన యజేరన్। *అదీక్షితా యాజయేయుః। గృహపతిసప్తదశాః స్వయమృత్విజో బ్రాహ్మణాః సత్రముపేయుః' ఇత్యాదయః। తతో ద్వివిధో ద్వాదశాహస్య విధ్యన్తః। 'ద్వాదశాహశ్చాహర్గణానాం ప్రకృతిః' ఇత్యుక్తమ్। అహర్గణాశ్చ ద్వివిధాః- ద్విరాత్రాదయః, ఏకాదశరాత్రాన్తా అహీనాః। త్రయోదశరాత్రాదీని చ సత్రాణి। తత్రాహీనసత్రయోర్ద్వాదశాహవిధ్యన్తావవ్యవస్థయా ప్రాప్నుతః। కుతః। వ్యవస్థాపకవిశేషాభావాత్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। తత్తల్లిఙ్గస్య వ్యవస్థాపకత్వాత్। 'ఆసీరన్' 'ఉపేయుః' ఇతి చోదనాద్వయమ్, యజమానబహుత్వనియమః, ఋత్విగ్యజమానైక్యం చ సత్రలిఙ్గమ్। యజతిచోదనా, యజమానబహుత్వవికల్పః, ఋత్విగ్యజమానభేదశ్చాహీనలిఙ్గమ్। ఏతచ్చ దశమాధ్యాయే (6 పాదే, అధి0 16) ఏవం విచారయిష్యతే-

"అహీనసత్రయోర్లక్ష్మభేదో నాస్త్యస్తి వా నహి ।

ఆవృత్తిసామ్యాదాద్యః స్యాదిజ్యాసిభ్యాం తయోర్భిదా" ఇతి।

ఏతచ్చ లిఙ్గద్వయం ద్వాదశాహే శ్రూయతే- 'ద్వాదశాహేన ప్రజాకామం యాజయేత్' ఇతి, 'ద్వాదశాహమృద్ధికామా ఉపేయుః' ఇతి, 'ద్వాదశాహమృద్ధికామా ఆసీరన్' ఇతి చ । ద్విరాత్రాదిషు యజతిచోదనైవ- 'ద్విరాత్రేణ యజేత' త్రిరాత్రేణ యజేత' ఇత్యాది । త్రయోదశరాత్రాదిషు సత్రలిఙ్గమేవ-'త్రయోదశరాత్రమృద్ధికామా ఉపేయుః' ఇతి, చతుర్దశరాత్రం ప్రతిష్ఠాకామా ఆసీరన్' ఇతి చ। తస్మాత్- యథాలిఙ్గం ధర్మవ్యవస్థా ।। 5 ।।

(షష్ఠే పఞ్చదశరాత్రాదిషు సత్రధర్మాతిదేశాధికరణే సూత్రాణి 29-32)।

అన్యతరతోఽతిరాత్రత్వాత్పఞ్చదశరాత్రస్యాహీనత్వం కుణ్డ-

పాయినామయనస్య చ తద్భూతేష్వహీనత్వస్య దర్శనాత్

।।29।। అహీనవచనాచ్చ ।।30।। సత్రే వోపాయిచోద-

నాత్ ।।31।। సత్రలిఙ్గం చ దర్శయతి ।।32।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

కిం పఞ్చదశరాత్రస్య కుణ్డపాయ్యయనస్య చ ।

అహీనత్వం సత్రతా వాఽతిరాత్రైకత్వతోఽగ్రిమః ।।6।।

ఉపాయిలిఙ్గతః సత్రే ప్రబలం విధివాక్యగమ్।

సన్త్రాన్తరేభ్యోఽహీనత్వలిఙ్గేనైతత్ప్రశస్యతే ।।7।।

పఞ్చదశరాత్ర ఏవంవిధః- 'త్రివృదగ్నిష్టుదగ్నిష్టోమస్త్రిరాత్రో దశరాత్ర ఉదయనీయోఽతిరాత్రః' ఇతి। కుణ్డపాయినామయనస్యోపక్రమే- మాసాగ్నిహోత్రమ్, అవసానే-దశరాత్రః, మహావ్రతమ్-ఉదయనీయోఽతిరాత్రః, ఇతి। తయోరుభయోరాదావతిరాత్రో నాస్తి, అన్తే తు విద్యతే। తదిదమన్యతరతోఽతిరాత్రత్వమహీతలిఙ్గమ్। సంప్రతిపన్నాహీనేషు తద్దర్శనాత్। శ్రుతిశ్చ భవతి- 'యదన్యతరతోఽతిరాత్రస్తేనాహీనః' ఇతి।

తస్మాత్- సత్రలిఙ్గస్యోభయతోతిరాత్రత్వస్యాభావాదహీనలిఙ్గసద్భావాచ్చ తయోరహీనత్వమ్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। ఉపాయిచోదనారూపస్య సత్రలిఙ్గస్య దర్శనాత్। సత్రే -'* యజ్ఞే యం కామమిచ్ఛన్తి త ఏనం పఞ్చదశరాత్రముపేయుః' ఇతి। కుణ్డపాయినామయనేఽపి - భూతికామా ఉపేయుః' ఇతి। ఇదం చ లిఙ్గం విధివాక్యగతత్వాత్ప్రబలమ్। యా తు పఞ్చద్వశరాత్రే సలిఙ్గా శ్రుతిరుదాహృతా, తయా సత్రాన్తరేభ్యోఽధికత్వేన ప్రశస్యతే-' ఇతరాణి కేవలసత్రాణ్యేవ । పఞ్చదశరాత్రస్తు స్వరూపేణ సత్రరూపోఽప్యన్త్యాతి రాత్రత్వలిఙ్గేన 'అహీనః' ఇత్యపి వ్యవహారమర్హతి' ఇతి। తస్మాత్- సత్రే ఏతే ఉభే। తయోః సత్రధర్మానేవాతిదిశేత్ ।।6।।7।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరేఽష్టమాధ్యాయస్య

ద్వితీయః పాదః ।। 2 ।।

అత్ర పాదే		ఆదితః।
అధికరణాని	6	519।
సూత్రాణి	32	1467।

(అథాష్టమాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః)।

(ప్రథమే- శుచిదేవక ఆగ్నేయస్య, ఆగ్నావైష్ణవే చాగ్నీషో-

మీయస్య, ధర్మాతిదేశాధికరణే సూత్రే 1-2)।

హవిర్గణే పరముత్తరస్య దేశసామాన్యాత్ ।।1।। దేవత-

యా వా నియమ్యేత శబ్దవత్త్వాదితరస్యాశ్రుతిత్వాత్ ।।2।।

తృతీయపాదే ప్రథమాధికరణమారచయతి-

ఆగ్నావైష్ణవ ఆగ్నేయవికృతిః శుచిదేవకః ।

అగ్నీషోమీయవికృతిరథవా వ్యత్యయో ద్వయోః ।।1।।

ప్రథమత్వద్వితీయత్వసామ్యాదాద్యోఽన్తిమో భవేత్।

ద్విదేవత్వైకదేవత్వసామ్యస్య శ్రుతిమత్త్వతః ।।2।।

హవిర్గణః క్వచిచ్ఛ్రూయతే- "ఆగ్నావైష్ణవమేకాదశకపాలం నిర్వపేత్। Xసరస్వత్యైచరుమ్। బార్హస్పత్యం చరుమ్" ఇతి। గణాన్తరం చైవమామ్నాయతే- 'అగ్నయే పావకాయ, అగ్నయే శుచయేఽష్టాకపాలమ్' ఇతి। తత్ర-ఆగ్నావైష్ణవస్య ప్రథమస్థానత్వాదాగ్నేయవికృతిత్వం యుక్తమ్। శుచిదేవకస్య ద్వితీయస్థానత్వార్థసిద్ధస్థానతో బలీయస్త్వాత్। ఇతి చేత్।

న। ద్విదేవత్వాదిసామ్యస్య శ్రూయమాణత్వేనార్థసిద్ధస్థానతో బలీయస్త్వాత్। తస్మాత్- ఆగ్నావైష్ణవోఽగ్నీషోమీయవికృతిః। శుచిదేవక ఆగ్నేయవికృతిః ।।1।।2।।

(ద్వితీయే- జనకసప్తరాత్రే త్రివృత్స్వహఃసు ద్వాదశాహధర్మాతిదే-

శాధికరణే సూత్రాణి 3-5)।

గణచోదనాయాం యస్య లిఙ్గం తదావృత్తిః ప్రతీయేతాఽఽ-

గ్నేయవత్ ।।3।। నానాహాని వా సంఘాతత్వాత్ప్రవృత్తి-

లిఙ్గేన చోదనాత్ ।।4।। తథా చాన్యార్థదర్శనమ్ ।।5।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

త్రివృత్స్వహఃస్వాదిమస్య ద్వాదశాహస్య వాఽగ్నిమః ।

శాబ్దత్రివృత్త్వతోఽన్త్యః స్యాదహఃసంఘానుసారతః ।। 3 ।।

జనకసప్తరాత్రే శ్రూయతే- 'చత్వారి త్రివృన్త్యహాన్యగ్నిష్టోముఖ్యాని' ఇతి। తత్ర- త్రివృత్స్తోమవిశిష్టం యత్ప్రథమమహః, తస్య విధ్యన్త ఉత్తరేషు త్రిష్వహఃసు కర్తవ్యః। పూర్వన్యాయేన శాబ్దస్య త్రివృత్త్వసామాన్యస్య విద్యమానత్వాత్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। తదానీమేకస్యైవాహ్నశ్చతురావృత్త్యా చత్వార్యహాని న సిధ్యేయుః। కించ- 'అగ్నిష్టోమముఖ్యాని' ఇత్యాద్యస్యైకస్యైవా గ్నిష్టోమత్వం విధీయతే। త్వత్పక్షే తూత్తరేవామపి త్రయాణామగ్నిష్టోమత్వాన్ముఖ(ఖ్య) శబ్దో నోపపద్యతే। తతో ద్వాదశాహస్య విధ్యన్తో గ్రాహ్యః। ద్వాదశాహే పృష్ఠ్యే షడహే త్రివృత్, పఞ్చదశః, సప్తదశః ఏకవింశః, ఇత్యేతేషాం చతుర్ణామహ్నాం పరస్పరవిలక్షణానాం

సంఘత్వయోగ్యానాం విధ్యన్తే స్వీకృతే సతి నోక్తదోపద్వయమ్। నను- పఞ్చదశానాం త్రివృత్త్వమయుక్తమ్- ఇతి చేత్। వచనేన స్తోమమాత్రబాధాత్। తద్వ్యతిరిక్తస్తు విధ్యన్తోఽతిదేష్టవ్యః ।। 3 ।।

(తృతీయే-షట్త్రింశద్రాత్రే షడహధర్మాతిదేశాధికరణే సూత్రే 6-7)।

కాలాభ్యాసేఽపి బాదరిః కర్మభేదాత్ ।।6।। తదా-

వృత్తిం తు జైమినిరహ్నామప్రత్యక్షసంఖ్యాత్వాత్ ।।7।।

తృతీయాధికరణమారచయతి-

చత్వారః షడహా ద్వాదశాహస్య షడహస్య వా ।

చతుర్వింశతిసంఘార్థమాద్యోఽన్త్యః షడహశ్రుతేః ।। 4 ।।

షట్త్రింశద్రాత్రే శ్రూయతే- 'షడహా భవన్తి చత్వారో భవన్తి' ఇతి। తత్ర-అహః- సంజ్ఞకానాం సోమయాగానాం సంఖ్యావిశేషః షడహపదాన్తర్గతేన షట్శబ్దేనాభిధీయతే। సా చ షట్సంఖ్యా పునశ్చతుఃసంఖ్యయాం విశిష్యమాణా చతుర్వింశతిసంఖ్యాకానామహ్నాం సంఘే పర్యవస్యతి। అహఃసంఘస్య చ ప్రకృతిర్ద్వాదశాహః। అతస్తల్లిఙ్గస్య సంఘత్వస్య దర్శనాత్తస్యైవ విధ్యన్తః ప్రవర్తతే। యది సకృత్ప్రవృత్త్యా

చతుర్వింశతిసంఖ్యా న పూర్యేత తర్హి యావత్పూర్తి సోఽభ్యస్యతామ్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- షట్భిరహోభిర్నిష్పాద్యః కర్మవిశేషః షడహశబ్దవాచ్యః। తే చ కర్మషిశేషాశ్చత్వారః। తథా సతి చతుర్వింశతిశబ్దో నాత్ర శాబ్దః। తతః శాబ్దస్య షడహనామకస్య కర్మవిశేషస్య విధ్యన్తో న్యాయ్యః। యది విలక్షణాః షడహాశ్చత్వారో న స్యుః, తర్హ్యేక ఏవ చతురభ్యస్యతామ్। త్వత్పక్షేఽపి ద్వాదశాహోఽభ్యస్యతే। తస్మాత్-షడహత్వవిశేషలిఙ్గాత్తస్యైవ విధ్యన్తః ।।4।।

(చతుర్థే- సంస్థాశబ్దేషు ద్వాదశాహికధర్మాతిదేశాధికరణే సూత్రే 8-9)।

సంస్థాగణేషు తదభ్యాసః ప్రతీయతే కృతలక్షణగ్రహ-

ణాత్ ।।8।। అధికారాద్వా ప్రకృతిస్తద్విశిష్టా

స్యాదభిధానస్య తన్నిమిత్తత్వాత్ ।।9।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

* శతోక్థ్యే జ్యోతిషో యద్వా ద్వాదశాహస్య నామతః ।

ఆద్యః సమాప్తినామైతత్సంఘత్వాదన్తిమో భవేత్ ।। 5 ।।

'శతోక్థ్యం భవతి। శతాతిరాత్రం భవతి। పఞ్చాగ్నిష్టోమః పఞ్చోక్థ్యః' ఇత్యాదయః శ్రూయన్తే। తేషు జ్యోతిష్టోమస్య విధ్యన్తః కార్యః। కుతః। ఉక్థ్యః, షోడశీ, అతిరాత్రః, అగ్నిష్టోమః, ఇత్యాదీనాం జ్యోతిష్టోమనామత్వాత్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। ఉక్థ్యాదీని స్తోత్రాణి। తథా సతి యస్య కర్మణః సమాప్తిర్యేన స్తోత్రేణ క్రియతే, తస్మిన్కర్మణి సంస్థానిమిత్తక ఉక్థ్యాదిశబ్దో వర్తతే। తతో ద్వాదశాహగతేష్వహఃసూక్థ్యాదినామసంభవాత్సంఘత్వలిఙ్గేన ద్వాదశాహస్య విధ్యన్తో భవతి। తత్ర- ఆద్యన్తౌ ప్రాయణీయోదయనీయౌ వర్జయిత్వా మధ్యవర్తినో దశరాత్రస్య విధ్యన్తో ద్విరాత్రాదివికృతిష్వతిదేష్టవ్యః, ఇతి దశమాధ్యాయే వక్ష్యతే। తథా సత్యత్ర దశరాత్రో దశకృత్వోఽభ్యస్యమానః ప్రత్యహముక్థ్యస్తోత్రేణ సమాప్యమానః శతోక్థ్యనామతామాపద్యతే। ఏవమితరత్రాపి యోజ్యమ్

।।5।।

(పఞ్చమే- శతోక్థ్యాదౌ జ్యోతిష్టోమాత్స్తోత్రోపచయాధికరణే

సూత్రే 10-11)।

గణాదుపచయస్తత్ప్రకృతిత్వాత్ ।।10।। ఏకాహాద్వా

తేషాం సమత్వాత్స్యాత్ ।।11।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

శతోక్థ్యాదౌ స్తోత్రవృద్ధిర్గణాదేకాహతోఽథవా ।

ఆద్యో గణవికారత్వాదన్త్యోఽత్ర స్తోత్రజన్మతః ।।6।।

పూర్వోదాహృతే శతోక్థ్యే, శతాతిరాత్రే చ స్తోత్రవృద్ధిరపేక్షితా। తథా హి జ్యోతిష్టోమః సప్తసంస్థః। తత్రాగ్నిష్టోమః ప్రథమసంస్థా। తత్ర ద్వాదశ స్తోత్రాణి। ప్రాతః-సవనే- బహిష్పవమానస్తోత్రమేకమ్, చత్వార్యాజ్యస్తోత్రాణి। మాధ్యందినసవనే మాధ్యందినః పవమాన ఏకం స్తోత్రమ్, చత్వారి పృష్ఠస్తోత్రాణి। తృతీయసవనే- ఆర్భవః పవమాన ఏకం స్తోత్రమ్,

యజ్ఞాయజ్ఞిసామసాధ్యమగ్నిష్టోమస్తోత్రమపరమ్। తేన స్తోత్రేణాయం ప్రకృతిరూపో యజ్ఞః సంతిష్ఠతే। తద్వికృతిషు ప్రథమాయామగ్నిష్టోమస్తోత్రాదూర్ధ్వం త్రీణ్యుక్థ్యస్తోత్రాణి భవన్తి। త్రైః సా వికృతిః సంతిష్ఠతే- తతోఽప్యూర్ధ్వం షోడశేన స్తోత్రేణాన్యా వికృతిః సంతిష్ఠతే। ఏవం వికృత్యన్తరేషు ద్రష్టవ్యమ్। తస్మాత్- సమాప్తినిమిత్తాన్యగ్నిష్టోమోక్థ్యషోడశ్యతిరాత్రాదినామాని। ఏతదేవోపజీవ్య పూర్వాధికరణే ద్వాదశాహగతానామహ్నాముక్థ్యాదినామసంభవాత్త దీయదశరాత్రవిధ్యన్తః శతోక్థ్యాదావతిదిష్టః। తస్య చ దశరాత్రస్యాఽఽద్యన్తౌ ద్వావగ్నిష్టోమౌ। తథా సతి దశకృత్వస్తదభ్యాసే వింశతిరగ్నిష్టోమాః సంపద్యన్తే। తేషాముక్థ్యత్వం సంపాదయితుం ప్రత్యగ్నిష్టోమముక్థ్యనామకం స్తోత్రం వర్ధనీయమ్। అన్యథా శతోక్థ్యత్వం న స్యాత్, కింత్వశీత్యుక్థ్యత్వమేవ స్యాత్। ఏవం సతి- అతిరాత్రేఽపి

ప్రత్యహమతిరాత్రత్వప్రయోజకం స్తోత్రం వర్ధనీయమ్। తత్ర గణత్వేన ద్వాదశాహవికారత్వాత్తదీయస్తోత్రాతిదేశః। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- ఉక్థ్యాదిస్తోత్రాణ్యేకాహజ్యోతిష్టోమ ఉత్పన్నాని। తస్మాత్- ఏకాహోద్యథా ద్వాదశాహేఽతిదిశ్యన్తే, తథా శతోక్థ్యేఽప్యేకాహాదేవాతిదిశ్యన్తామ్। అన్యథా 'భిక్షుకో భిక్షుకాన్తరాల్లిప్సతే' ఇతి న్యాయ ఆపతేత్। యా త్వతిదేశపరమ్పరా తత్ర తత్రోదాహృతా, తత్ర సర్వత్ర ప్రబలం లిఙ్గముపన్యస్తమ్। ఇహ తు గణత్వమహర్గతమ్, న తు స్తోత్రగతమ్। తస్మాత్- ద్వాదశాహీయస్తోత్ర గతాన్విశేషానుపేక్ష్య తద్విశేషరహితాని స్తోత్రాణి జ్యోతిష్టోమాదతిదేష్టవ్యాని ।।6।।

(షష్ఠే - గాయత్రీషూత్పత్తిగాయత్రీణామతిదేశాధికరణే సూత్రాణి 12-36)।

గాయత్రీషు ప్రాకృతీనామవచ్ఛేదః ప్రవృత్త్యధికా-
రాత్, సంఖ్యాత్వాదగ్నిష్టోమవదవ్యతిరేకాత్తదాఖ్య-
త్వమ్ ।।12।। తన్నిత్యవచ్చ పృథక్సతీషు తద్వచనమ్
।।13।। న వింశతౌ దశేతి చేత్ ।।14।।
ఐకసంఖ్యమేవ స్యాత్ ।।15।। గుణాద్వా ద్రవ్య-
శబ్దః స్యాదసర్వవిషయత్వాత్ ।।16।। గోత్వవచ్చ
సమన్వయః ।।17।। సంఖ్యాయాశ్చ శబ్దవత్త్వాత్ ।।18।।
ఇతరస్యాశ్రుతిత్వాచ్చ ।।19।। ద్రవ్యాన్తరే నివే-
శాదుక్థ్యలోపైర్విశిష్టం స్యాత్ ।।20।। అశాస్త్రల-
క్షణత్వాచ్చ ।।21।। ఉత్పత్తినామధేయత్వాద్భక్త్యా పృథ-
క్సతీషు స్యాత్ ।।22।। వచనమితి చేత్ ।।23।।
యావదుక్తమ్ ।।24।। అపూర్వే చ వికల్పః స్యాద్యది
సంఖ్యావిధానమ్ ।।25।। ఋగ్గుణత్వాన్నేతి చేత్
।।26।। తథా పూర్వవతి స్యాత్ ।।27।। గుణా-
వేశశ్చ సర్వత్ర ।।28।। నిష్పన్నగ్రహణాన్నేతి చేత్
।।29।। తథేహాపి స్యాత్ ।।30।। యది వాఽవి-
శయే నియమః ప్రకృత్యుపబన్ధాచ్ఛబ్దేష్వపి ప్రసిద్ధః

స్యాత్ ।।31।। దృష్టః ప్రయోగ ఇతి చేత్ ।।32।।

తథా శరేష్వపి ।।33।। భక్త్యేతి చేత్ ।।34।।

తథేతరస్మిన్ ।।35।। అర్థస్య చాసమాప్తత్వాన్న

తాసామేకదేశే స్యాత్ ।।36।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

అహగార్యత్రమిత్యత్ర వర్ణలోప ఋచోఽథవా ।

ఆద్యః సంఖ్యోక్తితో మైవం గద్యాదౌ తత్ప్రసఙ్గతః ।। 7 ।।

'వాజపేయేనేష్ట్వా బృహస్పతిసవేన యజేత' ఇతి శ్రుతమ్। తత్రేదమపరమామ్నాతమ్- 'గాయత్రమేతదహర్భవతి' ఇతి। తస్మిన్నేకాహే బృహస్పతిసవరూపే ప్రకృతిభూతాజ్జ్యోతిష్టోమాన్నానాఛన్దాంసి త్రిష్టుబాదీన్యతిదిష్టాని। తేష్వధికాక్షరాణి విలోప్య చతుర్వింశత్యక్షరాణి పరిశేష్య గాయత్రీత్వం సంపాదనీయమ్। కుతః। 'చతుర్వింశత్యక్షరా గాయత్రీ' ఇత్యక్షరసంఖ్యాయాస్తచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వశ్రవణాత్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। అతిప్రసఙ్గాత్। కవిభిర్నిర్మితే గద్యే, తత్తద్దేశీయభాషాసు చ తథాక్షరసంఖ్యయా గాయత్రీత్వం కేన వార్యేత । తస్మాత్- దశతయ్యాముత్పన్నాసు చతుర్వింశత్యక్షరాస్వృక్షువర్తమానః కశ్చిదవాన్తరజాతివిశేషస్తత్ప్రవృత్తినిమిత్తమ్। తస్మాత్- తాసామృచామాగమః కర్తవ్యః ।। 7 ।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరేఽష్టమాధ్యాయస్య

తృతీయః పాదః ।। 3 ।।

	అత్ర పాదే	ఆదితః।
అధికరణాని	6	525।
సూత్రాణి	36	1503।

(అథాష్టమాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః)।

(ప్రథమే - దర్విహోమస్య కర్మనామధేయతాధికరణే సూత్రమ్-)।

దర్విహోమో యజ్ఞాభిధానం హోమసంయోగాత్ ।। 1 ।।

చతుర్థపాదే ప్రథమాధికరణమారచయతి-

దర్విహోమో గుణో నామ వా గుణో దధిహోమవత్ ।

గుణాసంభవతో లోకవేదయోర్నామ తద్భవేత్ ॥ 1 ॥

ఇదమామ్నాయతే- 'యదేకయా జుహుయాద్దర్విహోమం కుర్యాత్' ఇతి। తత్ర 'దర్వ్యా హోమో దర్విహోమః' ఇతి తృతీయాసమాసే సతి 'దధ్నా జుహోతి' ఇత్యాదావివ హోమానువాదనే గుణవిధిత్వసంభవాద్దర్వ్యాఖ్యో గుణో విధీయతే। ఇతి చేత్।

మైవమ్। న తావల్లోకే స్థాలీపాకాష్టకాదిహోమే దర్విగుణోఽపి విధాతుం శక్యః। లౌకికశిష్టాచారాదేవ తత్ర సాధనప్రాప్తేః। నాపి వేదసిద్ధాగ్నిహోత్రనారిష్ఠాదిహోమే। తత్ర విహితజుహ్వాదిబాధప్రసఙ్గాత్। తస్మాత్ 'దర్విహోమః' ఇతి కర్మనామధేయమ్ ॥ 1 ॥

(ద్వితీయే - దర్విహోమస్య లౌకికవైదికోభయకర్మనామధే-

యతాధికరణే సూత్రే 2-3)।

స లౌకికానాం స్యాత్కర్తుస్తదాఖ్యత్వాత్ ॥ 2 ॥

సర్వేషాం వా దర్శనాద్వాస్తుహోమే ॥ 3 ॥

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

లౌకికస్యోత సర్వస్య నామాఽఽద్యోఽమ్బష్ఠవాక్యతః ।

నిమిత్తసామ్యాద్వేదేఽపి తదుక్తేః సర్వనామ తత్ ॥ 2 ॥

'అమ్బష్ఠానాం దార్విహోమికో బ్రాహ్మణః' ఇతి స్మృతావమ్బష్ఠస్వామికే స్మార్తహోమే తత్ప్రయోగాల్లౌకికస్యైవ హోమస్య తన్నామ। ఇతి చేత్।

మైవమ్। 'దర్వ్యా హోమో దర్విహోమః' ఇతి ప్రవృత్తినిమిత్తస్య లౌకికవైదికయోః సమానత్వాత్। 'దర్విహోమం కుర్యాత్' ఇతి శ్రుత్యుక్తే వైదికహోమనామలిఙ్గత్వాచ్చ సర్వస్యైవ హోమస్యైతన్నామ ॥ 2 ॥

(తృతీయే - దర్విహోమశబ్దస్య హోమనామధేయతాధికరణే - సూత్రమ్-)।

జుహోతిచోదనాయాం వా తత్సంయోగాత్ ॥ 4 ॥

తృతీయాధికరణమారచయతి-

యజతేరపి నామ స్యాజ్జుహోతేరేవ వాఽగ్రిమః ।

అవిశేషేణ ముఖ్యత్వాజ్జుహోతేర్లక్షణాఽన్యథా ॥ 3 ॥

తన్నామ జుహోతిచోదనానాం యజతిచోదనానాం చ భవితుమర్హతి। కుతః। విశేషాశ్రవణాత్। ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। జుహోతిచోదనాసు హోమశబ్దస్య ముఖ్యత్వాత్। యజతిచోదనానాం తన్నామత్వే లక్షణా స్యాత్। తస్మాత్- జుహోతిచోదనానామేవ నామ ।। 3 ।।

(సింహావలోకితన్యాయేన పునరపి ప్రథమాధికరణశేషభూతాన్యేవ సూత్రాణి 5-9)।

ద్రవ్యోపదేశాద్వా గుణాభిధానం స్యాత్ ।। 5 ।। న
లౌకికానామాచారగ్రహణత్వాచ్ఛబ్దవతాం చాన్యా-
ర్థవిధానాత్ ।।6।। దర్శనాచ్చాన్యపాత్రస్య ।।7।।
తథాఽగ్నిహవిషోః ।।8।। ఉక్తశ్చార్థసంబన్ధః ।।9।।

(చతుర్థే - దర్విహోమశబ్దస్యాపూర్వతాధికరణే సూత్రాణి 10-28)।

తస్మిన్సోమః ప్రవర్తేతావ్యక్తత్వాత్ ।।10।। న వా
స్వాహాకారేణ సంయోగాత్, వషట్కారస్య చ ని-
ర్దేశాత్, తన్త్రే తేన విప్రతిషేధాత్ ।।11।। శబ్దాన్తర-
త్వాత్ ।।12।। లిఙ్గదర్శనాచ్చ ।।13।। ఉత్తరార్థస్తు
స్వాహాకారో యథా సాప్తదశ్యం తత్రావిప్రతిషిద్ధా పునః-
ప్రవృత్తిర్లిఙ్గదర్శనాత్పశువత్ ।।14।। అనుత్తరార్థో
వాఽర్థవత్త్వాత్, ఆనర్థక్యాద్ధి ప్రాథమ్యస్యోపరోధః
స్యాత్ ।।15।। న ప్రకృతావపీతి చేత్ ।।16।।
ఉక్తం సమవాయే పారదౌర్బల్యమ్ ।।17।। తచ్చోదనా
వేష్టేః ప్రవృత్తిత్వాత్తద్విధిః స్యాత్ ।।18।। శబ్దసా-
మర్థ్యాచ్చ ।।19।। లిఙ్గదర్శనాచ్చ ।।20।। తత్రా-
భావస్య హేతుత్వాద్గుణార్థే స్యాదదర్శనమ్ ।।21।।
విధిరితి చేత్ ।।22।। న వాక్యశేషత్వాద్గుణార్థే
చ సమాధానం నానాత్వేనోపపద్యతే ।।23।। యేషాం
వాఽపరయోర్హోమః, తేషాం స్యాదవిరోధాత్ ।।24।।
తత్రౌషధాని చోద్యన్తే, తాని స్థానేన గమ్యేరన్

॥25॥ లిఙ్గాద్వా శేషహోమయోః ॥26॥ ప్రతిపత్తీ

తు తే భవతః, తస్మాదతద్వికారత్వమ్ ॥27॥ సంనిపాతే

విరోధినామప్రవృత్తిః ప్రతీయేత విధ్యుత్పత్తివ్యవస్థానా-

దర్థస్యాపరిణేయత్వాద్వచనాదతిదేశః స్యాత్ ॥28॥

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

దర్విహోమే సోమధర్మా అపూర్వత్వముతాగ్రిమః।

అవ్యక్తేర్యజ్యభావాచ్చ స్వాహోక్త్యాదేరపూర్వతా ॥4॥

జయాభ్యాతాననారిష్ఠాదిషు దర్విహోమేషూత్పత్తివాక్యే దేవతాయా అశ్రవణాదవ్యక్తిలిఙ్గేన సోమధర్మాః కర్తవ్యాః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। సోమే శ్రుతస్య యజతిలిఙ్గస్యాత్రాభావాత్। కించ 'పృథివ్యై స్వాహా। అన్తరిక్షాయ స్వాహా' ఇతి దర్విహోమమన్త్రేషు స్వాహాకార ఆమ్నాతః। స చ సోమవిధ్యన్తాతిదేశే విరుధ్యేత। తేన స్వాహాకారవిరోధినో వషట్కారస్య ప్రాప్యమాణత్వాత్। కించోదాహృతైర్మన్త్రగతచతుర్థ్యన్తైః పదైర్దేవతాసమర్పణాన్నాస్త్యవ్యక్తత్వమ్। తస్మాత్- దర్విహోమానామపూర్వకర్మత్వాన్నాస్తి తత్ర కస్యాపి విధ్యన్తస్యాతిదేశః ॥4॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరేఽష్టమాధ్యాయస్య

చతుర్థః పాదః ॥4॥

	అత్ర పాదే	ఆదితః।
అధికరణాని	4	529।
సూత్రాణి	28	1531।

సమాప్తశ్చాయమష్టమోఽధ్యాయః ॥8॥

(అథ నవమోఽధ్యాయః)।

అతిదేశోఽష్టమేఽధ్యాయే సమాప్తౌ నవమే పునః।

అతిదిష్టపదార్థానామూహానూహవిచారణా ।। 1 ।।

అష్టమనవమయోరధ్యాయయోరనేన పూర్వోత్తరభావ ఉపజీవ్యోపజీవకరూపేణోపన్యస్తః । మన్త్రసామసంస్కారేష్వతిదిష్టపదార్థేషు యత్రాస్త్యూహః, యత్ర చ నాస్తి, తదుభయమత్ర విచార్యమ్। ఊహస్య లక్షణమేవమాహుః-

"ప్రాకృతస్థానపతితపదార్థాన్తరకార్యతః ।

ఊహః ప్రయోగో వికృత ఊహ్యమానతయోదితః" ।। ఇతి ।।

(ప్రథమే- అగ్నిహోత్రాదిషూక్తానాం ధర్మాణామపూర్వప్రయుక్త-

త్వాధికరణే సూత్రమ్-)।

యజ్ఞకర్మప్రధానమ్, తద్ధి చోదనాభూతమ్, తస్య

ద్రవ్యేషు సంస్కారస్తత్ప్రయుక్తస్తదర్థత్వాత్ ।। 1 ।।

నవమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే ప్రథమాధికరణే ప్రథమవర్ణకమారచయతి-

ఇష్ట్యగ్నిహోత్రసోమానాం ధర్మః కిం యజయేఽథవా ।

అపూర్వాయాత్ర నిర్ణీతిః స్మార్యతే సప్తమోదితా ।। 2 ।।

సప్తమస్యాఽఽద్యాధికరణేఽవఘాతాదీనాం ధర్మాణాం యజ్యన్వయం నిరాకృత్యాపూర్వాన్వయో నిర్ణీతః। స ఏవాత్రోహారమ్భోపయోగిత్వేన స్మార్యతే। యది యజ్యర్థాః స్యుః, తదా సర్వే సర్వత్రోపదిశ్యన్తే, న త్వతిదేశః క్వాప్యస్తి। తతోఽతిదిష్టపదార్థవిషయ ఊహో నాఽఽరభ్యతే। అపూర్వార్థత్వే తు ప్రకరణనియమితత్వాదశ్రుతధర్మకేష్వతిదేశాదూహ ఆరమ్భణీయః ।। 1 ।।

ద్వితీయవర్ణకమారచయతి-

అవఘాతే బ్రీహిరూపం వివక్ష్యేత న వా శ్రుతేః ।

ఆద్యః సాధనతామాత్రమవర్జ్యత్వాద్వివక్ష్యతే ।। 3 ।।

'బ్రీహీనవహన్తి' ఇత్యత్ర బ్రీహీణాం స్వరూపం శ్రూయమాణత్వాద్వివక్షితమ్। తథా సతి మైవారశ్చరుర్భవతి" ఇత్యత్ర నీవారణాం ప్రయోగే నోహః । యదా బ్రీహిష్వేవ నియతోఽవఘాతో బ్రీహినివృత్తౌ నివర్తతే, తదా కుత ఊహావసరః । ఇతి ప్రాప్తే,

బ్రూమః- బ్రీహిస్వరూపవివక్షాయామపి బ్రీహిగతోఽపూర్వసాధనత్వాకారో న వర్జయితుం శక్యః । అన్యథాఽవఘాతవైయర్థ్యాపత్తేః । తతోఽపూర్వసాధనత్వాకారోఽవశ్యం వివక్షితవ్యః । తత్ర

వ్రీహిస్వరూపస్యాపి వివక్షాయాం గౌరవం స్యాత్। తదవివక్షాయాం తు నీవారాణామపి విహితత్వేనాపూర్వసాధనత్వాకారసద్భావాదవఘాతవిషయత్వేనోహః సిధ్యతి ।। 3 ।।

తృతీయవర్ణకమారచయతి-

నాపూర్వస్య నిమిత్తత్వమస్తి వా, న ప్రయోక్తృతః ।

అస్తిం శాబ్దప్రయోక్తృత్వమార్థికీ తు నిమిత్తతా ।। 4 ।।

అవఘాతప్రయాజాద్యనుష్ఠాననిమిత్తత్వమపూర్వస్య నాస్తి। కుతః। అపూర్వస్య ప్రయోజకత్వాత్। నిమిత్తత్వప్రయోజకత్వయోః సిద్ధసాధ్యరూపేణ విరుద్ధత్వాత్। యస్మిన్విద్యమానే క్రియతే, తన్నిమిత్తమ్। యస్య సిద్ధ్యర్థం క్రియతే, తత్ప్రయోజకమ్ । వర్ణితా చాపూర్వస్య సప్తమాద్యాధికరణనిర్ణయస్మారణేన ప్రయోజకతా। తతో యజతేర్నిమిత్తత్వం వక్తవ్యమ్। తథా సతి యజతివద్వ్రీహ్యాదిస్వరూపస్యాపి నిమిత్తత్వేన తదభావే సత్యవఘాతాభావాన్నీవారాద్యూహో నాస్తి। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- అపూర్వస్య శాబ్దం ప్రయోజకత్వం సప్తమే వర్ణితమ్। ఇహ తు- ఆర్థికీ నిమిత్తతా వర్ణ్యతే। యద్యపి స్వరూపేణ సాధ్యమపూర్వమ్, తథాఽపి మనసి విపరివర్తమానత్వాకారేణ సిద్ధత్వమప్యస్తి। అతో యజేర్నిమిత్తత్వాభావాత్తద్దృష్టాన్తేన వ్రీహిస్వరూపస్యాప్యనిమిత్తత్వాన్నీవారాద్యూహః సంభవతి ।। 4 ।।

(ద్వితీయే ప్రోక్షణస్యాపూర్వప్రయుక్తత్వాధికరణే సూత్రే 2-3)।

సంస్కారే యుజ్యమానానాం తాదర్థ్యాత్తత్ప్రయుక్తం స్యాత్

।। 2 ।। తేన త్వర్థేన యజ్ఞస్య సంయోగాద్ధర్మసంబన్ధ-

స్తస్మాద్యజ్ఞప్రయుక్తం స్యాత్సంస్కారస్య తదర్థత్వాత్ ।। 3 ।।

ద్వితీయాధికరణే ప్రథమవర్ణకమారచయతి-

ముసలాద్యుక్షణం హన్త్యై స్యాదపూర్వాయ వోక్షితః ।

ఆద్యః ప్రకరణాదన్త్యో వ్యర్థం తత్స్యాదిహాన్యథా ।। 5 ।।

'ప్రోక్షితాభ్యాములూఖలముసలాభ్యామవహన్తి' ఇతి శ్రూయతే। తత్ర- ప్రోక్షణములూఖలముసలద్రవ్యద్వారా హన్త్యర్థః। కుతః। వాక్యేన తచ్ఛేషత్వప్రతీతేః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। ప్రకరణేనాపూర్వశేషత్వావగమాత్। న చ - వాక్యం ప్రకరణాద్బలీయః- ఇతి వాక్యమ్। అపూర్వశేషత్వాభావే వైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్। పూర్వపక్షే- యత్రావఘాతః, తత్రైవ

ప్రోక్షణమ్। తథా సతి నైర్బ్రుతచరౌ 'కృష్ణానాం వ్రీహీణాం నఖనిర్భిన్నానామ్' ఇతి శ్రుతేషు నఖేషు ప్రోక్షణం నోహ్యతే। సిద్ధాన్తే తు- అపూర్వస్య ప్రయోజకత్వాదస్తి తత్రోహః ॥ 5 ॥

(వర్ణకాన్తరే (ఉచ్చావచధ్వనేః పరమాపూర్వాప్రయుక్తతాధికరణే) సూత్రమ్-)।

తేన త్వర్థేన యజ్ఞస్య సంయోగాద్ధర్మసంబన్ధస్తస్మాద్యజ్ఞప్ర-

యుక్తం స్యాత్సంస్కారస్య తదర్థత్వాత్ ॥ 3 ॥

ద్వితీయవర్ణకమారచయతి-

మన్ద్రాదికమపూర్వాయ పరాయావాన్తరాయ వా ।

ఫలాదాద్యో నో ఽస్యమం తల్లక్షణా తు విశిష్యతే ॥ 6 ॥

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే- యావత్యా వాచా కామయేత తావత్యా దీక్షిణీయాయామనుబ్రూయాత్, మన్ద్రం ప్రాయణీయాయామ, మన్ద్రతరమాతిథ్యాయామ్, ఉపాంశూపసత్సు, ఉచ్చైరగ్నీషోమీయే' ఇతి। తత్ర ధ్వనేరుచ్చావచీభావః పరమాపూర్వప్రయుక్తః। తస్య ఫలవత్త్వాత్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। అవాన్తరాపూర్వేఽపి సమానం ఫలవత్త్వమ్। పరమాపూర్వజననద్వారేణ ఫలసంబన్ధాత్। సమానే చ ఫలవత్త్వే సంనికృష్టలక్షణయా నిర్ణయః। తథా హి- దీక్షణీయాదిశబ్దా అఙ్గకర్మవాచినః। న చ- మన్ద్రత్వాదిధర్మాణాం కర్మస్వరూపం ప్రయోజకమ్। అపూర్వప్రయుక్తే నిర్ణీతత్వాత్। తతో దీక్షణీయాదిశబ్దైరపూర్వం లక్షణీయమ్। తత్రే వాక్యగతమవాన్తరాపూర్వం రాంనికృష్టమ్। తద్ద్వారకం పరమాపూర్వం విప్రకృష్టమ్। తస్మాత్ అవాన్తరాపూర్వప్రయుక్తా ఏతే ధర్మాః। అశ్వమేధగత- త్రైధాతవీయాయామూహాభావః ఫలమ్। తథా హి - అశ్వమేధే సమామ్నాయతే- 'త్రైధాతవీయా దీక్షణీయా భవతి' ఇతి। యది పరమాపూర్వప్రయుక్తః స్యాత్, తతస్తస్యోపకారవిశేషనిబన్ధన ఇతి తత్కార్యాపన్నాయాం త్రైధాతవీయాయామూహెూ భవిష్యతి। అథ- ఆగ్నావైష్ణవాపూర్వప్రయుక్తః, తదా త్రైధాతంవీయాయాం తదపూర్వం న భవతి। కింతు- అన్యదేవేతి నాస్త్యూహః ॥ 6 ॥

(తృతీయే - ఫలదేవతాసంబద్ధధర్మాణామప్యపూర్వప్రయుక్తతాధికరణే సూత్రే 4-5)।

ఫలదేవతయోశ్చ ॥ 4 ॥ న చోదనాతో హి తాద్గుణ్యమ్ ॥ 5 ॥

తృతీయాధికరణమారచయతి-

అగన్మాదేః స్వర్గదేవౌ హేతూ యద్వాఽత్ర చోదితమ్ ।

ఆద్యో లిఙ్గాన్నైవమఙ్గస్యాపూర్వాకాఙ్క్షితత్వతః ॥ 7 ॥

దర్శపూర్ణమాసయోర్మన్త్రౌ శ్రుతౌ- 'అగన్మ సువః'- ఇత్యేకః। 'అగ్నేరహముజ్జితిమనుజ్జేషమ్' ఇత్యపరః। తయోరుభయోః స్వర్గదేవౌ క్రమేణ ప్రయోజకౌ। కుతః । తల్లిఙ్గదర్శనాత్। తథా సతి 'సౌర్యం చరుం నిర్వపేద్బ్రహ్మవర్చసకామః' ఇత్యత్ర స్వర్గాగ్న్యోరభావాన్నాస్త్యూహః। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- చోదితం యదపూర్వం తస్యైవ ఫలవత్త్వేనానుష్ఠేయతయేతికర్తవ్యతాకాఙ్క్షాయుక్తా । తతో మన్త్రయోరపూర్వం ప్రయోజకమ్। తథా సతి వికృతౌ 'అగన్మ బ్రహ్మవర్చసం సూర్యస్యాహముజ్జితిమనూజ్జేషమ్' ఇత్యేవ మన్త్రయోరస్త్యూహః ।। 7 ।।

(చతుర్థే - ధర్మాణామదేవతాప్రయుక్తత్వాధికరణే సూత్రాణి 6-10)।

దేవతా వా ప్రయోజయేదతిథివద్భోజనస్య తదర్థత్వాత్

।।6।। ఆర్థపత్యాత్ ।।7।। తతశ్చ తేన సంబన్ధః ।।8।।

అపి వా శబ్దపూర్వత్వాద్యజ్ఞకర్మ ప్రధానం స్యాద్గుణత్వే

దేవతాశ్రుతిః ।।9।। అతిథౌ తత్ప్రధానత్వమభావః

కర్మణి స్యాత్తస్య ప్రీతిప్రధానత్వాత్ ।।10।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

దేవః ప్రయోజకోఽపూర్వం వాఽఽద్యోఽస్య ఫలదత్వతః ।

న విధేయే గుణో హ్యేషోఽపూర్వస్య ఫలితోచితా ।। 8 ।।

'ఆగ్నేయోఽష్టాకపాలః' - ఇత్యాదిషు సర్వేషు కర్మసు ధర్మాణామగ్న్యాదిర్దేవః ప్రయోజకః। కుతః। యాగేన పూజితాయా దేవతాయాః ఫలప్రదత్వాత్। సంభవతి హి ఫలప్రదత్వమ్। మన్త్రార్థవాదాదిభ్యో విగ్రహాదిపఞ్చకావగమాత్। విగ్రహః, హవిఃస్వీకారః, తద్భోజనమ్, తృప్తిః, ప్రసాదశ్చ, ఇత్యేతచ్చేతనస్యోచితం పఞ్చకమ్। 'సహస్రాక్షో గోత్రభిద్వజ్రబాహుః' - ఇతి విగ్రహః। 'అగ్నిరిదం హవిరజుషత' ఇతి హవిఃస్వీకారః। Xఅద్ధీదిన్ద్ర ప్రస్థితే మాహర్వీషి'- ఇతి హవిర్భోజనమ్। 'తృప్త ఏవైనమిన్ద్రః ప్రజయా పశుభిస్తపర్యతి' ఇతి తృప్తి- ప్రసాదౌ। తతః సేవిత్తరాజాదివత్పూజితదేవతాయాః ఫలప్రదత్వేన ప్రాధాన్యాత్సైవధర్మాణాం ప్రయోజికా। తథా సతి యత్ర సౌర్యాదావగ్నిర్నాస్తి, తత్ర- అగ్నిదేవతాయాం నియతా ధర్మా ఏవ తావన్నాతిదిశ్యన్తే, కుతస్తత్రోహస్య ప్రాప్తిః। ఇతి పూర్వపక్షః।

కిం దేవతాయాః ఫలప్రదత్వలక్షణం ప్రాధాన్యం శబ్దాదాపాద్యతే, వస్తుసామర్థ్యాద్వా। నాఽఽద్యః। 'స్వర్గకామో యజేత' ఇతి శబ్దేన విధేయస్య యాగస్య ఫలప్రదత్వావగమాత్। ద్రవ్యదేవతే తు సిద్ధత్వేన సిద్ధ్యనర్హే। తత్ర యథా ద్రవ్యస్య విధేయం ప్రతిగుణత్వమ్, తథా దేవతాయా అపి। యది యాగస్య కాలాన్తరభావిఫలం ప్రతి వ్యయహితత్వమ్, తర్హి

తత్సాధనభూతా దేవతా తతోఽపి వ్యవహితా। కా తర్హి ఫలస్య గతిః। 'అపూర్వమ్' ఇతి వదామః। తచ్చ శ్రుత్యా శ్రుతార్థాపత్త్యా వా ప్రతీయమానత్వాచ్ఛాబ్దమితి తస్య ఫలప్రదత్వముచితమ్। నాపి- వస్తుసామర్థ్యాద్దేవస్య ఫలప్రదత్వమ్। విగ్రహాదిపఞ్చకప్రతిపాదకయోర్మన్త్రార్థవాదయోః స్వార్థే తాత్పర్యాభావాత్। అన్యథా 'వనస్పతిభ్యః

స్వాహా। మూలేభ్యః స్వాహా' ఇత్యాదిమన్త్రేష్వపి దేవత్వం విగ్రహాదిపఞ్చకయుక్తం కల్ప్యేతా తచ్చ ప్రత్యక్షవిరుద్ధమ్। తతో న రాజాదివత్ఫలప్రదత్వమ్। కించ- విగ్రహాదిమద్దేవతావాద్యపి న వినా కర్మణా ఫలమభ్యుపైతి। తతః- ప్రాప్తాప్రాప్తవివేకేనోభయవాదిసిద్ధస్య యాగస్యైవ ఫలప్రదత్వమస్తు । కించ - మాతాపితృగుర్వాదిశుశ్రూషాయాం వినాఽపి దేవతాం ఫలప్రదత్వముభయవాదిసిద్ధమ్। తస్మాత్- ఫలప్రదమపూర్వమేవ ధర్మాణాం ప్రయోజకమ్। తథా సత్యగ్న్యాదిదేవతాభావేఽప్యపూర్వప్రయుక్తధర్మాణామతిదేశాదస్తి తత్రోహస్యావకాశః ।। 8 ।।

(పఞ్చమే- ప్రోక్షణాదీనామపూర్వప్రయుక్తతాధికరణే సూత్రాణి 11-19)।

ద్రవ్యసంఖ్యాహేతుసముదాయం వా శ్రుతిసంయోగాత్ ।। 11 ।।

అర్థకారితే చ ద్రవ్యేణ న వ్యవస్థా స్యాత్ ।। 12 ।।

అర్థో వా స్యాత్ప్రయోజనమితేరషామచోదనాత్తస్య చ

గుణభూతత్వాత్ ।। 13 ।। అపూర్వత్వాద్వ్యవస్థా స్యాత్ ।। 14 ।।

తత్ప్రయుక్తత్వే చ ధర్మస్య సర్వవిషయత్వమ్ ।। 15 ।।

తద్యుక్తస్యేతి చేత్ ।। 16 ।। నాశ్రుతిత్వాత్ ।। 17 ।।

అధికారాదితి చేత్ ।। 18 ।। తుల్యేషు నాధికారః

స్యాదచోదితశ్చ సంబన్ధః । పృథక్సతాం యజ్ఞార్థేనాభి-

సంబన్ధస్తస్మాద్యజ్ఞప్రయోజనమ్ ।। 19 ।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

వ్రీహ్యాదయః ప్రయోక్తారోఽపూర్వం వా ప్రేక్షణాదిషు ।

వాక్యశ్రుతిభ్యామాద్యః స్యాచ్చోదితాకాఙ్క్షయాఽన్తిమః ।। 9 ।।

'వ్రీహీన్ప్రోక్షతి' ఇత్యత్ర వాక్యేన ద్వితీయాశ్రుత్యా చ ప్రోక్షణే వ్రీహిస్వరూపం ప్రయోజకమ్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। ఫలవత్త్వేన కర్తవ్యతయా చోదితస్యాపూర్వస్యేతికర్తవ్యతాయామాకాఙ్క్షా భవతి। వ్రీహిస్వరూపం తు సిద్ధత్వాన్న కర్తవ్యతయా చోద్యతే, కింతు గుణత్వేన। తతో ద్రవ్యస్వరూపస్య నేతికర్తవ్యతాకాఙ్క్షా। తస్మాత్- వాక్యశ్రుతీ ఉపేక్ష్య ప్రకరణాదపూర్వస్య ప్రయోజకత్వమేవేష్టవ్యమ్। న చ- అపూర్వప్రయుక్తే స్తువాదౌ ప్రోక్షణస్యాతిప్రసఙ్గః। ప్రకృతాపూర్వాయ హవిరాకారస్య వివక్షితత్వాత్। సప్తమస్య ప్రథమాధికరణే- సంనిపత్త్యోపకారిణామారాదుపకారిణాం చ సామాన్యేనాపూర్వప్రయుక్తత్వమతిదేశారమ్భసిద్ధయే వర్ణితమ్। తదేవాత్రాపి ప్రథమాధికరణస్య ప్రథమవర్ణక ఊహారమ్భసిద్ధయే స్మారితమ్। ద్వితీయవర్ణకే- పునః సంనిపత్యోపకారిణాం విశేషాకారేణ సాధితమ్। పునరపి దార్ఢ్యాయ ద్వితీయాధికరణస్య ప్రథమవర్ణకే, తృతీయ- పఞ్చమాధికరణయోశ్చ క్రమేణ వాక్యం లిఙ్గం శ్రుతిం చోపజీవ్య ప్రవృత్తాస్త్రయః పూర్వపక్షా నిరాకృతాః। అతో- న పునరుక్తిభ్రమః కర్తవ్యః ।। 1 ।।

(షష్ఠే - అగ్నిషోమ ఉపాంశుత్వస్య ప్రాచీనపదార్థప్రయుక్తత్వాధి-

కరణే సూత్రాణి 20-25)।

దేశబద్ధముపాంశుత్వం తేషాం స్యాచ్ఛ్రుతినిదేశాత్తస్య చ తత్ర

భావాత్ ।। 20 ।। యజ్ఞస్య వా తత్సంయోగాత్ ।। 21 ।।

అనువాదశ్చ తదర్థవత్ ।। 22 ।। ప్రణీతాది తథేతి

చేత్ ।। 23 ।। న యజ్ఞస్యాశ్రుతిత్వాత్ ।। 24 ।।

తద్దేశానాం వా సంఘాతస్యాచోదితత్వాత్ ।। 25 ।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

ప్రాచీనోపాంశుతాఽపూర్వే పరమేఽవాన్తరేఽపి వా ।

యజ్ఞయోగాదాదిమోఽన్త్యో దేశబన్ధశ్రుతత్వతః ।। 10 ।।

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే- "త్సరా వా ఏషా యజ్ఞస్య, తస్మాద్యత్కించిత్ప్రాచీనమగ్నీషోమీయాత్, తేనోపాంశు చరన్తి' ఇతి। అత్ర- ఉపాంశుపరతా పరమాపూర్వే సంబద్ధా । పరమపూర్వప్రయుక్తేత్యర్థః। కుతః। శకునిగ్రాహకగతిన్యాయేన యజ్ఞసంబన్ధావగమాత్। తథా హి- యజ్ఞస్య సంబన్ధి యత్కించిదగ్నీషోమీయాత్ప్రాచీనమారాదుపకారకం ప్రధానహవిఃసంస్కారకం చ, తస్య సర్వస్యోపాంశుత్వం విధీయతే। యజ్ఞో నామ పరమాపూర్వమ్। తస్య యజ్ఞసాధ్యత్వాత్। యేయముపాంశుత్వానుష్ఠితిః, ఏషా త్సరా ఛద్మగతిః। యథా శకునిం జిఘృక్షవః ప్రచ్ఛన్నా గతిర్భవతి।

శనైః పదన్యాసో దృష్టిప్రణిధానమశబ్దకరయణం చేతి తత్సర్వం శకునిగ్రహణాయ। తథైవ-అనుష్ఠాతురుపాంశుత్వానుష్ఠానం ఛద్మగతిరూపమనుష్ఠానసాధ్యాయ యజ్ఞశబ్దనిర్దిష్టాయ పరమాపూర్వాయ। సతి చ పరమాపూర్వప్రయుక్తత్వే కుణ్డపాయినామయనేఽప్యగ్నీషోమపి పశోః ప్రాచీనేషూపాంశుత్వస్యోహః। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- అవాన్తరాపూర్వప్రయుక్తముపాంశుత్వమ్। కుతః। దేశబన్ధేన శ్రుతత్వాత్। 'అగ్నీమీయాత్ప్రాచీనం యత్కించిత్' ఇతి మర్యాదయా దేశలక్షితా యే పదార్థాః, తే శ్రూయమాణేన వాక్యేనోపాంశుత్వసంబద్ధాః ప్రతీయన్తే। యజ్ఞసంబన్ధస్తు న వాక్యేన శ్రూయతే। 'యజ్ఞస్య త్సరా' ఇత్యన్వయప్రతీతేః। న హి 'యజ్ఞస్య యత్కించిత్ప్రాచీనమ్' హత్యన్వయః సంభవతి। 'తస్మాత్- మర్యాదావచ్ఛిన్నపదార్థజన్యావాన్తరాపూర్వప్రయుక్త ముపాంశుత్వమ్। 'యజ్ఞస్య త్సరా' ఇత్యనేనార్థవాదేనావాన్తరాపూర్వప్రయుక్తమేవోపాంశుత్వం ప్రశస్యతే। ఏవం సత్యుదాహృతోహాభావః ఫలమ్। యత్తు- ద్వితీయాధికరణస్య ద్వితీయవర్ణకే అగ్నీషోమీయాత్ప్రాచీనే దీక్షణీయాదౌ స్వరాన్తరముక్తమ్, తద్దీక్షణీయాదిసంయోగాత్తత్రత్యప్రధానవిషయమ్। ఇదం తూపాంశుత్వమఙ్గవిషయమితి న విరోధః।

X సప్తమాధికరణమారచయతి-

> ప్రణీతావాగ్యమే పక్షౌ యోజనీయౌ పురేవ తౌ ।
>
> పురా హవిష్కృదాహ్వానాద్యే తత్రాపూర్వకారితా ।। 11 ।।

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే- 'యజ్ఞం తనిష్యన్తావధ్వర్యుయజమానౌ వాచం యచ్ఛతః' ఇతి। తత్ర- ప్రణీతాసంబన్ధినీ వాఙ్నియమే యజ్ఞసంయోగాత్పరమాపూర్వం ప్రయోజకమ్। ఇతి పూర్వః పక్షః।

యజ్ఞశబ్దస్య 'తనిష్యన్తౌ' ఇత్యనేనాన్వయః, న తు వాగ్యమేన। తతో న పరమాపూర్వం ప్రయోజకమ్। తథా సతి హవిష్కృదాహ్వానే వాగ్విసర్గస్య విహితత్వాత్తతః పురా యే ప్రోక్షణాదిపదార్థాస్తేష్వన్వితాస్తత్రత్యేన పరమాపూర్వేణ ప్రయుజ్యన్తే ।। 10 ।। 11 ।।

(అష్టమే - ఇష్టకాసు సకృద్వికర్షణాద్యనుష్ఠానాధికరణే సూత్రాణి 26-28)।

> అగ్నిధర్మః ప్రతీష్టకం సంఘాతాత్పౌర్ణమాసీవత్ ।। 26 ।।
>
> అగ్నేర్వా స్యాద్ద్రవ్యైకత్వాదితరాసాం తదర్థత్వాత్ ।। 27 ।।
>
> చోదనాసముదాయాత్తు పౌర్ణమాస్యాం తథా స్యాత్ ।। 28 ।।

అష్టమాధికరణమారచయతి-

> వికర్షప్రోక్షణే కార్యే ప్రతీష్టకముతైకధా ।

ఆద్యోఽవయవ్యసత్త్వేన మైవం భూదేశసత్త్వతః ।। 12 ।।

'ఇష్టకాభిరగ్నిం చినుతే' ఇతి శ్రుతమ్। తత్రేదమామ్నాయతే- 'మణ్డూకేనాగ్నిం వికర్షతి। వేతసశాఖయాఽవకాభిశ్చాగ్నిం వికర్షతి। హిరణ్యశకలసహస్రేణాగ్నిం ప్రోక్షతి। దధ్నా మధుమిశ్రేణాగ్నిం ప్రోక్షతి' ఇతి। 'శాఖాగ్రే మణ్డూకం వద్ధ్వా తేన వికర్షయతి' ఇత్యర్థః। తే చ వికర్షణప్రోక్షణే ప్రతీష్టకం కర్తవ్యే। కుతః। చితాభ్యఇష్టకాభ్యః పృథగగ్నిశబ్దార్థస్య

కస్యచిదవయవిద్రవ్యస్యాభావాత్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। ఉపహితాభిరిష్టకాభిః సంయుక్తస్య ప్రదేశస్యావయవిద్రవ్యత్వాత్। తస్య చాగ్న్యాధారత్వేనాగ్నిశబ్దార్థత్వమ్। తస్మాత్- అగ్నేరేకత్వాత్సకృదేవ వికర్షణప్రోక్షణే కుర్యాత్ ।। 12 ।।

(నవమే - ఉత్తమాన్యానామహ్నాం పత్నీసంయాజసంస్థాధికరణే

సూత్రాణి 29-32)।

పత్నీసంయాజాన్తత్వం సర్వేషామవిశేషాత్ ।। 29 ।।

లిఙ్గాద్వా ప్రాగుత్తమాత్ ।।30।। అనువాదో వా దీక్షా

యథా నక్తం సంస్థాపనస్య ।।31।। స్యాద్వాఽనారభ్య

విధానాదన్తే లిఙ్గవిరోధాత్ ।।32।।

నవమాధికరణమారచయతి-

పత్నీసంయాజసంస్థా కిం సర్వేష్వన్త్యేతరేషు వా ।

అవిశేషాదాదిమోఽన్త్యోఽసంస్థితత్వోక్తిలిఙ్గతః ।। 13 ।।

ద్వాదశాహే శ్రూయతే-- 'పత్నీసంయాజాన్తాన్యహాని సంతిష్ఠన్తే' ఇతి। తత్ర-- ద్వాదశశంఖ్యాకేషు సర్వేష్వహఃసు పత్నీసంయాజాన్తం కర్మానుష్ఠాయావశిష్టం హారియోజనాదికం త్యాజ్యమ్। కృతః। 'ఏతావత్సు పత్నీసంయాజైః సమాప్తిర్నేతరేషు' ఇతి విశేషనియామకాభావాత్। ఇతి

చేత్।

మైవమ్। అసంస్థితత్వవాక్యోక్తలిఙ్గేన ప్రాగుత్తమాదహ్నో యానీతరాణ్యహాని తేషు పత్నీసంయాజాన్తత్వం వ్యవతిష్ఠతే। తథా హి - పత్నీసంయాజాన్తాన్యహాని సంతిష్ఠన్తే' ఇత్యస్య విధేః శేష ఏవమామ్నాయతే- 'న బర్హిరనుప్రహరత్యసంస్థితో హి తర్హి యజ్ఞః' ఇతి। తత్ర పత్నీసంయాజైః సర్వేషామహ్నాం సమాప్తావసంస్థితత్వం వ్యాహన్యతే। తస్మాత్- 'సంతిష్ఠతే' ఇతి సంశబ్దో న సమాప్తివచనః, కిం తర్హి సత్యేవ తదహః సంబన్ధికర్తవ్యశేషే

వ్యాపారోపరమమాత్రం బ్రూతే। అయం చ కర్తవ్యశేషశ్చరమేఽహన్యనుష్ఠాతవ్యః। తథా సతి-ద్వాదశానామహ్నాం విహితః సహప్రయోగోఽనుగృహీతో భవతి। తథా హి- 'ద్వాదశాహేన యజేత' ఇతి సహప్రయోగే విహితః। అత ఏవ దీక్షోపసదాదికం తన్త్రేణానుష్ఠీయతే। తత్ర ప్రథమమహః పత్నీసంయాజాన్తమనుష్ఠాయ హారియోజనాదికం బర్హిప్రహరణాన్తం కర్తవ్యత్వేనావస్థాప్య ద్వితీయమహః ప్రక్రమేత। ఏవముత్తరత్రాపి। తత్ర సర్వత్రావశిష్టం కర్తవ్యముత్తమేఽహన్యనుష్ఠాతవ్యమ్। తథా సత్యుపక్రమైక్యవదుపసంహారస్యాప్యేకత్వాద్విహితః సహప్రయోగః సిధ్యతి। ఏకైకస్యాహ్నః పత్నీసంయాజైః సమాప్తౌ భిన్నాః ప్రయోగాః ప్రసజ్యేరన్। యత్తు-- దశమస్యాహ్నో మానసగ్రహేణ సమాపనమ్, తద్వాచనికమ్। తస్మాత్-- ఉత్తమవ్యతిరిక్తానామేవాహ్నాం పత్నీసంయాజానన్తరం వ్యాపారోపరమః ।। 13 ।।

(దశమే - సామిధేనీనామభ్యాసస్య స్థానధర్మతాధికరణే సూత్రమ్-)।

అభ్యాసః సామిధేనీనాం ప్రాథమ్యాత్స్థానధర్మః స్యాత్ ।। 33 ।।

దశమాధికరణమారచయతి-

త్రిరనూక్తిర్ఋచో ధర్మః స్థానధర్మోఽథవాఽగ్రిమః ।

స్త్రీలిఙ్గత్వాన్న తత్రాపి ప్రాతిపదికప్రబలత్వతః ।। 14 ।।

దర్శపూర్ణమాసయోః సామిధేనీః ప్రకృత్య శ్రూయతే- 'త్రిః ప్రథమామన్వాహ' ఇతి। సోఽయం త్రిరభ్యాస ఆదౌ పఠితస్య 'ప్ర వో వాజా' ఇత్యృగ్విశేషస్య ధర్మః। కుతః। 'ప్రథమామ్' ఇత్యస్య పదస్య స్త్రీలిఙ్గత్వాదృక్పరత్వోపపత్తేః। ఇతి చేత్।

నైతద్యుక్తమ్। స్త్రీలిఙ్గవాచినష్టాప్ప్రత్యయాదపి పూర్వపఠితస్య స్థానవాచినః 'ప్రథమ' ఇత్యస్య ప్రాతిపదికస్య ప్రబలత్వాత్। అతో వికృతిష్వన్యస్యా అప్యృచః ప్రథమస్థానే పఠితాయాస్త్రిరభ్యాసః కర్తవ్యః। స్థానాన్తరే పఠితాయా 'ప్ర వో వాజా' ఇత్యస్యా ఋచో నాస్త్యభ్యాతః ।। 14 ।।

(ఏకాదశే- ఆరభ్యణీయేష్ట్యధికరణే సూత్రే 34-35)।

ఇష్ట్యావృత్తౌ ప్రయాజవదావర్తేతాఽఽరమ్భణీయా ।। 34 ।।

సకృద్వాఽఽరమ్భసంయోగాదేకః పునరారమ్భో

యావజ్జీవప్రయోగాత్ ।। 35 ।।

ఏకాదశాధికరణే (యావజ్జీవదర్శపూర్ణమాసయోరారమ్భణీయేష్టేః సకృదనుష్ఠానాఙ్గీకర్తృ-) వృత్తికారమతమారచయతి -

ప్రతిప్రయోగమారమ్భ్యయజిరస్తి న వాఽస్త్యసౌ ।

అఙ్గత్వేన, న తత్సర్వధర్మ ఆధానవద్భవేత్ ।। 15 ।।

'ఆగ్నావైష్ణవమేకాదశకపాలం నిర్వపేద్దర్శపూర్ణమాసావారిప్సమానః' ఇతి విహితేయమారమ్భణీయేష్టిర్దర్శపూర్ణమాసయోర్యావజ్జీవ మావర్త్యమానయోః ప్రతిప్రయోగమావర్తనీయా । కుతః । ప్రయాజాదివదఙ్గత్వాత్। ఇతి చేత్।

నైతద్యుక్తమ్। కుతః। సర్వప్రయోగసాధారణత్వాత్। 'యావజ్జీవం మయా దర్శపూర్ణమాసౌ కర్తవ్యౌ' ఇత్యధ్యవసాయ ఆరమ్భః। స చైక

ఏవ। తేన చాఽఽరమ్భేణ ప్రయుక్తేయమిష్టిః। తస్మాత్- నాఽఽవర్తనీయా। యథా- ఆధానం సర్వక్రతుసాధారణత్వాత్సకృదేవ కర్తవ్యమ్, తద్వత్। ఆధానస్య సకృదనుష్ఠానమేకాదశస్య తృతీయపాదే వక్ష్యతే ।। 15 ।।

(ఆరమ్భణీయేష్టేః పురుషార్థత్వాన్నాఽఽవృత్తిః' ఇతి) స్వకీయం మతమారచయతి-

అన్వాధానాఙ్గమారమ్భో యద్వా పురుషసంస్కృతిః।

ఫలవత్త్వాదాదిమోఽన్త్యః పుంయోగాన్న పృథక్ఫలమ్ ।। 16 ।।

దర్శపూర్ణమాసయోరన్వాధానస్య ప్రథమాదార్థత్వేనాఽఽరమ్భరూపత్వాదారమ్భప్రయుక్తేయమిష్టిరన్వాధానస్యాఙ్గమ్। తథా సతి- యాగఫలేనైవ ఫలవతీ స్యాత్। కర్తృసంస్కారపక్షే పృథక్ఫలం కల్ప్యేత। తస్మాత్- ప్రతిప్రయోగమన్వాధానావృత్తౌ తదఙ్గభూతేయమిష్టిరావర్తనీయా । ఇతి ప్రాప్తే -

బ్రూమః- ఆరమ్భో నామ పురుషస్య ప్రథమప్రవృత్తిః, న త్వన్వాధానపదార్థః। అతో నాన్వాధానాఙ్గమ్। కింతు 'ఆరిప్సమానో నిర్వపేత్' ఇతి పురుషసంయోగాత్తత్సంస్కారోఽయమ్। న చ ఫలకల్పనాప్రసఙ్గః। కృతారమ్భమ్య పురుషస్య ప్రయోగపరిగృహీతత్వేన

పృథక్ఫలాకాఙ్క్షాయా అభావాత్। నను- ఏవమపి తత్తత్ప్రయోగానారిప్సమానస్య సంస్కారాయాఽఽవృత్తిః స్యాత్। న స్యాత్। 'ప్రయోగమారిప్సమానః' ఇత్యశ్రుతత్వాత్। 'దర్శపూర్ణమాసావారిప్సమానః' ఇతి హి శ్రూయతే। తయోశ్చైక ఏవాఽఽరమ్భః। తస్మాత్- నాస్త్యావృత్తిః

।। 16 ।।

(ద్వాదశే నిర్వాపమన్త్రే సావిత్రాదిపదానామనూహాధికరణే సూత్రే 36-37)।

అర్థాభిధానసంయోగాన్మన్త్రేషు శేషభావః స్యాత్త-

త్రాచోదితమప్రాప్తం చోదితాభిధానాత్ ।। 36 ।।

తతశ్చావచనం తేషామితరార్థం ప్రయుజ్యేతే ॥ 37 ॥

ద్వాదశాధికరణమారచయతి-

సవిత్రశ్వ్యాద్యూహనీయం న వాఽర్థః సంగతస్తతః ।

ఊహో నావికృతస్యైవ నిర్వాపాన్వయసంభవాత్ ॥ 17 ॥

దర్శపూర్ణమాసయోర్నిర్వాపమన్త్రః శ్రూయతే - 'దేవస్య త్వా సవితుః ప్రసవేఽశ్వినోర్బాహుభ్యాం పూష్ణో హస్తాభ్యామగ్నయే జుష్టం నిర్వపామి' ఇతి । తత్ర- సవిత్రశ్విపూషశబ్దాః కర్మణి సంగతం దేవతారూపమర్థమభిధాతుమర్హన్తి। తథా సతి- దృష్టప్రయోజనలాభాత్। అగ్నిశ్చ కర్మసమవేతదేవతా। తతః కయాచిదపి వ్యుత్పత్త్యా సవిత్రాదిశబ్దైరగ్నిరభిధీయతామ్। అథోచ్యేత- ' అగ్నిశబ్దేనైవాగ్నేరభిధానాత్పునస్తదభిధానం వ్యర్థమ్। కించ- దేవాన్తరేషు రూఢాస్తే శబ్దా నాగ్నిమభిదధ్యుః' ఇతి। ఏవం తర్హి తాస్మిన్త్రో దేవతా అగ్నినా సాకం కర్మణి వికల్ప్యన్తా । తతః- ప్రాకృతస్య మన్త్రస్య వికృతిష్వతిదేశే సతి సవిత్రాదిశబ్దస్థానే తత్తద్దేవతావాచకః శబ్ద ఊహనీయః। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- నాత్రోహః కర్తవ్యః। కుతః। అవికృతస్యైవ మన్త్రస్య నిర్వాపశేషత్వేనాన్వయసంభవాత్। నహి- ప్రకృతావగ్నినా సహ సవిత్రాదిదేవతానాం వికల్పః। వాక్యభేదాదిదోషప్రసఙ్గాత్। తస్మాత్- నాస్త్యూహః ॥ 17 ॥

(త్రయోదశే వర్ణకద్వయసహితేఽధికరణే సూత్రే 38-39)।

గుణశబ్దస్తథేతి చేత్ ॥ 38 ॥ న సమవాయాత్ ॥ 39 ॥

త్రయోదశాధికరణే (వికృతావగ్నిశబ్దోహప్రదర్శకం) ప్రథమవర్ణకమారచయతి -

తత్రాగ్నిశబ్దో నోహ్యః స్యాదూహ్యో వా స్తావకత్వతః ।

సవిత్రాదివదాద్యో నో సమవేతార్థవర్ణనాతు ॥ 18 ॥

తస్మిన్పూర్వోదాహృత ఏవ మన్త్రే 'అగ్నయే జుష్టమ్' ఇత్యయమగ్నిశబ్దో వికృతిషు నోహనీయః। కుతః। దేవతాన్తరవాచిసవిత్రాదిశబ్ద వదగ్నిశబ్దస్యాప్యత్ర నిర్వాపస్తావకత్వేన పాఠాత్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- విషమో దృష్టాన్తః। కర్మణ్యసమవేతార్థాః సవిత్రాదిశబ్దాః। అగ్నిశబ్దస్త్వాగ్నేయే కర్మణి సమవేతమర్థం బ్రూతే। నను- అత్ర జుష్టశబ్దోఽసమవేతార్థః। నిర్వాపాత్పూర్వం హవిషో జుష్టత్వాభావాత్। తద్యోగాదగ్నిశబ్దోఽపి తథా స్యాత్- ఇతి చేత్।

మైవమ్। 'జుష్టం యథా భవతి తథా నిర్వపామి' ఇతి క్రియావిశేషణత్వేన భవిష్యజ్జోషణపరత్వే సతి సమవేతార్థత్వాత్। తస్మాత్- సౌర్యే యాగే 'సూర్యాయ జుష్టం నిర్వపామి' ఇత్యేవమూహనీయమ్ ॥ 18 ॥

(తణ్డులనిర్వాపమన్త్రే ధాన్యశబ్దోహప్రదర్శకం) ద్వితీయవర్ణకమారచయతి-

నోహ్య ఊహ్యోఽథవా ధాన్యశబ్దో నాసంగతోక్తితా ।

ఊహ్యో లక్షణయాఽర్థస్య గోపానస్యేవ సంగతేః ।। 19 ।।

దృషది పేషణాయ తణ్డులావాపే మన్త్రో విహితః- 'ధాన్యమసి వినుహి దేవామ్' ఇతి। సోఽయం ధాన్యశబ్దోఽసపవేతమర్థం బ్రూతే నిస్తుషాణాం తణ్డులానాం ధాన్యశబ్దార్తత్వాభావాత్। తతః సవిత్రాదిశబ్దవన్నోహనీయః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। లక్షణయా వృత్త్యా ధాన్యశబ్దస్య తణ్డులరూపేఽర్థే సమవేతత్వాత్। యథా 'గావః పీయన్తే' ఇత్యత్ర ముఖ్యవృత్త్యభావేఽపి నాసమవేతార్థత్వం లోకా వర్ణయన్తి, కింతు- దుగ్ధం లక్షయిత్వాఽర్థం సమవేతమేవ ప్రతియన్తి। తద్వత్। తస్మాత్- శాక్యానామయనే- షట్త్రింశత్సంవత్సరే ధాన్యశబ్ద ఊహనీయః। తత్ర హ్యేవమామ్నాయతే- 'సంస్థితే సంస్థితేఽహని గృహపతిర్మృగయాం యాతి, స తత్ర యాన్మృగాన్హన్తి,

తేషాం తరసమయాః సవనీయాః పురోడాశా భవన్తి' ఇతి। తత్ర- దృషది పేషణాయ మాంసమావపన్ । మాంసమసి ధినుహి దేవాన్' ఇత్యేవం మన్త్రమూహేత। న చ - ధాన్యశబ్దవల్లక్షకో మృగశబ్ద ఊహే ప్రయోక్తవ్యః- ఇతి వాచ్యమ్। లక్షణావృత్తేః ప్రకృతావార్థికత్వేనాతిదేశానర్హత్వాతు ।। 19 ।।

(చతుర్దశే- ఇడోపహ్వానమన్త్రే యజ్ఞపతిశబ్దస్యానూహాధికరణే సూత్రమ్ -)।

చోదితే తు పరార్థత్వాద్విధివదవికారః స్యాత్ ।। 40 ।।

చతుర్దశాధికరణమారయతి -

ఊహ్యో యజ్ఞపతిర్నో వా వృద్ధ్యర్థోత్సాహతోఽగ్రిమః ।

ప్రత్యక్షోక్త్యా కృత్స్నమన్త్ర ఇడార్థో నోహనం తతః ।। 20 ।।

దర్శపూర్ణమాసయోర్ఖడోపహ్వానమన్త్రే వాక్యమేతదామ్నాయతే- 'దైవ్యా అధ్వర్యవ ఉపహూతా ఉపహూతా మనుష్యాః, య ఇమం యజ్ఞమవాన్, యే చ యజ్ఞపతిం వర్ధాన్' ఇతి। 'యే దైవ్యా అధ్వర్యవో యజ్ఞమవన్తి, యే చ మనుష్యా యజ్ఞపతిం వర్ధయన్తి, తే సర్వేఽప్యత్రోపహుతాః' ఇత్యర్థః। అస్మిన్వాక్యే యజ్ఞపతేరభివృద్ధికథనేనోత్సాహజ [న] నేన సంవేతోఽర్థః ప్రతీయతే। తత ఇడోపహ్వానమన్త్రాత్పృథక్కృత్యాభివృద్ధ్యర్థే జపే మన్త్రవాక్యమిదం లిఙ్గేన వినియుజ్యతామ్। తథా సతి సత్రే యజ్ఞపతీనాం బహుత్వాద్బహువచనాన్తతయా శబ్ద ఊహనీయః। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- ప్రత్యక్షశ్రుత్యా కృత్స్నో మన్త్ర ఇడోపహ్వానే వినియుక్తః। ఏకవాక్యత్వం చ కృత్స్నే మన్త్ర ఉపలభ్యతే। ప్రకరణం చేదమిడాయాః। తతః శ్రుతివాక్యప్రకరణైర్విరోధాన్న

లిఙ్గవినియోగః సంభవతి। తదభావే చ యజ్ఞపతివృద్ధిప్రతిపాదకమవాన్తరవాక్యమిడాప్రతిపాదకేన మహావాక్యేన సహైకవాక్యతామాపన్నమిడాం ప్రశంసతి। ప్రశంసా చైకవచనాన్తేనాపి యజ్ఞపతిశబ్దేన సిధ్యతీతి నాస్తి సత్రే తదూహః ।। 20 ।।

(పఞ్చదశే- ప్రస్తరప్రహరణకరణసూక్తవాకే యజ-

మానపదస్యోహాధికరణే సూత్రమ్)।

వికారస్తత్ప్రధానే స్యాత్ ।। 41 ।।

పఞ్చదశాధికరణమారచయతి-

యజమానో నోహితవ్య ఊహ్యో వా నహి పూర్వవత్ ।

మన్త్రః ఫలప్రధానోఽత ఊహ్యః సర్వఫలిత్వతః ।। 21 ।।

దర్శపూర్ణమాసయోః 'సూక్తవాకేన ప్రస్తరం ప్రహరన్తి' ఇతి ప్రహరణకరణత్వేన వినియుక్తే సూక్తవాకమన్త్రే వాక్యమేతదామ్నాయతే- 'అయం యజమాన ఆయురాశాస్తే' ఇతి। తత్ర పూర్వోక్తయజ్ఞపతిశబ్దవత్సత్రేషు యజమానశబ్దో నోహితవ్యః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। వైషమ్యాత్। తథా హి- సర్వత్ర ప్రకరణే మన్త్రో ద్వివిధః- క్రియాప్రకాశకః, ఫలప్రకాశకశ్చేతి। పూర్వోదాహృతో మన్త్ర ఇడోపహ్వానక్రియాప్రకాశకః। 'ఉపహూతం రథంతరం సహ పృథివ్యా ' ఇత్యస్మిన్ననువాకే తదుపహ్వానమన్త్రరూపే సర్వస్మిన్నపి తదవభాసాత్। 'ఇడోపహూతా, ఉపహూతేడా, ఉపో అస్యా ఇడా హ్వయతామ్। ఇడోపహూతా దైవ్యా అధ్వర్యవ ఉపహూతాః' ఇత్యాదిభిరవాన్తరవాక్యైరుపహ్వానక్రియాయా ఏవ ప్రాధాన్యావభాసాత్। తన్మధ్యపతితం త్వేకమేవ యజ్ఞపతివాక్యం వృద్ధిఫలం గమయతీతి న తస్య స్వార్థో వివక్షితః। సూక్తవాకమన్త్రస్తు ఫలమేవ ప్రకాశయతి, న తు ప్రహరణక్రియామ్। 'ఇదం ద్యావాపృథివీ భద్రమభూత్' ఇత్యస్మిన్ననువాకం సూక్తవాకమన్త్రే సర్వస్మిన్ఫలావమాసాత్। 'అయం యజమాన ఆయురాశాస్తే, సుప్రజస్త్వమాశాస్తే, ఉత్తరాం దేవయజ్యామాశాస్తే, భూయో హవిష్కరణమాశాస్తే, దివ్యం ధామాఽఽశాస్తే' ఇత్యాదిభిః సర్వైరప్యవాన్తరవాక్యైః ఫలస్యైవావభాసనాత్। తస్మాత్- వివక్షితం ఫలమ్। ఫలినశ్చ సత్రేషు సర్వే యజమానాః తతః- సర్వేషాం ఫలసిద్ధయే యజమానశబ్దో బహువచనాన్తత్వేన సర్వేషు సత్రేషూహనీయః ।। 21 ।।

(షోడశే వర్ణకద్వయసహితే సూత్రాణి 42-44)।

అసంయోగాత్తదర్థేషు తద్విశిష్టం ప్రతీయేత ।।42।। కర్మా-

భావాదేవమితి చేత్ ।।43।। న పరార్థత్వాత్ ।।44।।

(షోడశాధికరణే- {సుబ్రహ్మణ్యాహ్వాననిగదే హరి- } ప్రథమవర్ణకమారచయతి-

వచ్ఛబ్దస్యానూహప్రదర్శకం }

హరివచ్ఛబ్ద ఊహ్యః స్యాన్నో వేన్ద్రే సమవాయతః ।

ఊహ్యో నైవం స్తావకత్వాదసతా స్తుతిసంభవాత్ ।। 22 ।।

జ్యోతిష్టోమే సుబ్రహ్మణ్యాహ్వానార్థే నిగదే పఠ్యతే - 'ఇన్ద్రాఽఽగచ్ఛ, హరివ ఆగచ్ఛమేధాతిథేర్మేషః, వృషణశ్వస్య మేనే గౌరావస్కన్దిన్నహల్యాయై జార' ఇతి। సోఽయం నిగదో వికృతావగ్నిష్టుతి చోదకేనాతిదిష్టః। తత్ర- ఆగ్నేయీ సుబ్రహ్మణ్యా భవతి' ఇత్యగ్నిసంబన్ధవిధానాదిన్ద్రపదం పరిత్యజ్య 'అగ్న ఆగచ్ఛ' ఇత్యూహః కృతః। 'తస్మిన్నిగదే యానీన్ద్రపదస్య విశేషణాని 'హరివః'

ఇత్యాదిసంబుద్ధ్యన్తపదాని తాన్యప్యూహనీయాని' ఇతి తావత్ప్రాప్తమ్। కుతః। ఇన్ద్ర ఏవ నియమేన సమవేతస్యార్థస్యాభిధానాత్। అగ్నౌ తస్యాభావాత్। స చార్థస్తత్తత్సంబుద్ధ్యన్తపదమనూద్య వ్యాచక్షాణేన బ్రాహ్మణేన స్పష్టీకృతః। తథా చ శ్రూయతే- 'హరివ ఆగచ్ఛేతి, పూర్వపక్షాపరపక్షౌ వా ఇన్ద్రస్య హరీ, తాభ్యాం హ్యేష సర్వం హరతీతి। మేధాతిథేర్మేషేతి, మేధాతిథిం కాణ్వాయనిం మేషో భూత్వా జహార। వృషణశ్వస్య మేన ఇతి, వృషణశ్వస్య మేనకా నామ దుహితా బభూవ, తామిన్ద్రశ్చకమే। గౌరావస్కన్దిన్నితి, గౌరమృగే భూత్వా *రాజానం పిబతి' ఇతి। ఏతస్యార్థస్యేన్ద్ర ఏవాన్వితస్యాగ్నావసంభవాత్తత్పరిత్యాగేనాగ్నేరుచితాని కానిచిద్విశేషణాన్యూహనీయాని। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- ఇన్ద్రశబ్దస్య కర్మసమవేతదేవతాప్రకాశకత్వాన్న స్తాకత్వమిత్యస్తి తస్యోహః। హరివదాదిశబ్దా బ్రాహ్మణవ్యాఖ్యాతగుణాభిధానద్వారేణేన్ద్రం స్తువన్తి। స్తుతిశ్చ విద్యమానగుణవదవిద్యమానేనాపి గుణేన కర్తుం శక్యతే। తస్మాత్- అగ్నిస్తుతిసంభవాన్నాస్త్యూహః ।। 22 ।।

(సోమక్రయసాధనసాణ్డే 'తస్మై శృతమ్' ఇత్యాద్యనూహప్రదర్శకం)

ద్వితీయవర్ణకమారచయతి-

ఊహ్యం తస్యై శృతం నో వా భావివృత్త్యా సమన్వయాత్ ।

ఏకాబ్దాయాం సాణ్డ ఊహో నోహః సామ్యత్సుతిర్ద్వయోః।।23।।

జ్యాతోష్టోమ ఏకహాయన్యా మన్త్ర ఏవమామ్నాయతే- 'ఇయం గౌః సోమక్రయణీ, తయా తే క్రీణామి। తస్యై శృతమ్, తస్యై శరః, తస్యై దధి, తస్యై మస్తు, తస్యాఆతఞ్చనమ్, తస్యై నవనీతమ్, తస్యై ఘృతమ్, తస్యా ఆమిక్షా, తస్యై వాజినమ్' ఇతి। సాద్యస్కే

త్వేవమామ్నాతమ్- 'త్రివత్సః సాణ్డః సోమక్రయణః' ఇతి। తస్మిన్సాణ్డే పూర్వో మన్త్రశ్ఛేదకేనాతిదిష్టః। తస్మిన్మన్త్రే పూర్వభాగస్య సమవేతార్థత్వాత్ 'అయం సాణ్డః సోమక్రయణః, తేన క్రీణామి' ఇత్యేవమూహోఽస్తి। తథైవ 'తస్యై శృతమ్' ఇత్యాద్యుత్తరభాగేఽప్యస్త్యూహః। యద్యప్యేకహాయన్యా శృతాదికం న సంభవతి, తథాఽపి త్రిచతురవర్షోత్తరకాలే భవిష్యతి। సాణ్డోఽపి కస్యచిద్రవి వత్సోత్పాదనేన క్షీరాదినిమిత్తమ్। తత్తస్తస్మిన్నపి సమవేతార్థ ఉత్తరభాగ ఊహనీయః। తథా సతి 'తస్మై శృతమ్' ఇత్యేవం పుంలిఙ్గతయా పఠనీయమ్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- ఏకహాయన్యామపి ముఖ్యయా వృత్త్యా సమవేతార్థత్వాభావేన స్తుతిత్వాత్సాణ్డేఽపి స్తుతిత్వాన్నాస్త్యూహః ।। 23 ।।

(సప్తదశే- సారస్వత్యాం మేష్యామధ్రిగువచనానూహాధికరణే

సూత్రాణి 45-49)।

లిఙ్గవిశేషనిర్దేశాత్సమానవిధానేష్వప్రాప్తా సారస్వతీ

స్త్రీత్వాత్ ।।45।। పశ్వభిధానాద్వా తద్ధి చోదనాభూతం

పుంవిషయం పునః పశుత్వమ్।।46।। విశేషో వా తదర్థని-

ర్దేశాత్।।47।। పశుత్వం చైకశబ్ద్యాత్ ।।48।। య-

థోక్తం వా సంనిధానాత్ ।।49।।

సప్తదశాధికరణమారచయతి-

దైవ్యా ఇత్యస్తి మేష్యాం నో వాఽస్మా ఇతి పశూక్తితః ।

అస్తి మైవం పశ్వనుక్తేః పుంవ్యక్తిత్వవివక్షయా ।। 24 ।।

అధ్రిగునామా దైవ్యః శమితా। తం ప్రతి ప్రైషమన్త్రో హౌత్రే పాశుకే పఠ్యతే- 'దైవ్యాః శమితార ఆరభధ్వమ్, ఉత మనుష్యా ఉపనయత మేధ్యాః' ఇత్యాది। అతిరాత్రే సవనీయపశురేవమామ్నాయతే- 'సారస్వతీ మేష్యతిరాత్రే' ఇతి। తస్యాం మేష్యామప్యుదాహృతో మన్త్రోఽస్తి। కుతః। పశుధర్మవిధేః సర్వపశుసాధారణత్వేనాగ్నీషోమీయపశావివ మేష్యాం సంభవాత్। నను- తస్మిన్మన్త్రే 'ప్రాస్మా అగ్నిం భరతా' ఇతి పుంలిఙ్గం చతుర్థ్యన్తం పదం శ్రుతమ్। తచ్చ న మేష్యా యుక్తమ్- ఇతి చేత్। మైవమ్। 'అస్మై పశవః' ఇత్యుక్త్యా ప్రాతిపదికార్థస్య జాతిమాత్రస్య వివక్షితత్వాత్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- పశుశబ్దస్తావన్న మన్త్రే పఠితః। తథా సతి ప్రయుక్త ఇదంశబ్దః పురోవర్తినీం వ్యక్తిమాచష్టే। వ్యక్తివిశేషశ్చాగ్నీషోమీయే పుమాత్మక ఇతి శ్రూయమాణచతుర్థ్యేకవచనద్యోత్యం

లిఙ్గమపి వివక్షితమ్। తస్మాత్- న మేష్యామస్త్యయం మన్త్రః। నను- 'పశుధర్మా అగ్నీషోమీయ ఏవోపదిష్టాః, ప్రకరణేన తన్నియమాత్' ఇతి తృతీయేఽభిహితమ్। అష్టమేఽపి 'అగ్నీషోమీయపశుః సవనీయాదిపశూనాం ప్రకృతిః' ఇత్యుక్తమ్। తతో మేష్యామయం మన్త్రశ్చోదకప్రాప్తః। పుంలిఙ్గం చోహనీయమ్- ఇతి చేత్। ఏవం తర్హి కృత్వాచిన్తాఽస్తు ।। 24 ।।

(అష్టాదశే- యజ్ఞాయజ్ఞీయే గిరాశబ్దస్య స్థాన ఇరాశబ్దస్యైవ

కర్తవ్యతాధికరణే సూత్రాణి 50-53)।

ఆమ్నాతాదన్యదధికారే వచనాద్వికారః స్యాత్ ।।50।।

ద్వైధం వా తుల్యహేతుత్వాత్సామాన్యవికల్పః స్యాత్ ।।51।।

ఉపదేశాచ్చ సామ్నః ।।52।। నియమో వా శ్రుతివి-

శేషాదితరత్సప్తదశ్యవత్ ।।53।।

అష్టాదశాధికరణమారచయతి-

ఇరాగిరావికల్పః స్యాదుతేరైవావిశేషతః ।

ఆద్యో మైవం వాధపూర్వమిరాయా విహితత్వతః ।। 25 ।।

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే- 'యజ్ఞాయజ్ఞీయేన స్తువీత' ఇతి। 'యజ్ఞాయజ్ఞ' ఇత్యనేన శబ్దేన యుక్తాయామృచ్యుత్పన్నం సామ యజ్ఞాయజ్ఞీయమ్। తస్యామృచి గిరాశబ్దః పఠ్యతే- 'యజ్ఞాయజ్ఞా వో అగ్నయే గిరాగిరా చ దక్షసే' ఇతి। తత్ర- సామగా యోనిగానమధీయానాః సహైవ గకారేణ గాయన్తి- 'గాయిరా, గిరా' ఇతి। బ్రాహ్మణే తు- గకారలోపపూర్వకమాకారయకారాదికం గానం విధీయతే- 'ఐరం కృత్వోద్గేయమ్' ఇతి। 'గిరాశబ్దే గకారలోపాదిరాశబ్దో భవతి। ఇరాయాః సంబన్ధి గానమైరమ్। తాదృశం కృత్వా ప్రయోగకాల ఉద్గానం కర్తవ్యమ్' ఇత్యర్థః। తత్ర- యోనిగాన- బ్రాహ్మణయోః సమానబలత్వేన విశేషాభావాద్వికల్పేన ప్రయోక్తవ్యమ్ । ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- 'న గిరాగిరేతి బ్రూయాత్' యద్గిరాగిరేతి బ్రూయాదాత్మానమేవ తదుద్గాతాగిరేత్' ఇతి గకారసహితగానే బాధముక్త్వా గకారరహితమిరాపదం గేయత్వేన విధీయతే। తత్పదాదేరికారస్య గానార్థమాకారో యకార ఇకారశ్చేతి త్రీన్వర్ణాన్ప్రయుఙ్క్తే। తతః- 'ఆయిరా యిరా' ఇత్యేవ గాతవ్యమ్।

(ఏకోనవింశే- ఇరాపదస్య ప్రగీతతాధికరణే సూత్రాణి 54-58)।

అప్రగాణాచ్ఛబ్దాన్యత్వే తథాభూతోపదేశః స్యాత్

।।54।। యత్స్థానే వా తద్గీతిః స్యాత్ పదా-

నృత్యప్రధానత్వాత్ ।।55।। గానసంయోగాచ్చ ।।56।।

వచనమితి చేత్ ।।57।। న తత్ప్రధానత్వాత్ ।।58।।

ఏకోనవింశాధికరణమారచయతి-

ఇరాపదం న గేయం స్యాద్గేయం వా గీత్యముక్తితః ।

న గేయం, గీయమానస్య స్థానే పాఠాత్ప్రగీయతే ।। 26 ।।

బ్రాహ్మణేన విహిత ఇరాశబ్దో న గాతవ్యః। కుతః। 'ఐరమ్' ఇతి శబ్దేన గీతేరనుక్తత్వాత్। పాణినీయేన 'విముక్తాదిభ్యోఽణ్' (5।2।61) ఇతి సూత్రేణేరాశబ్దాదణ్ప్రత్యయో మత్వర్థీయో విహితః। తథా సతి 'ఇరాపదోపేతం కృత్వా' ఇత్యేతావానేవార్థో భవతి। యది ప్రగీతేరాపదసంబన్ధస్తద్ధితేన వివక్ష్యేత, తదానీమాకారో యకార ఈకారో రేఫ ఆకారశ్చేత్యేతైః పఞ్చభిర్వర్ణైర్నిష్పన్నమ్- ఆయీరా- రూపం గీయమానేరాశబ్దప్రాతిపదికం భవతి। తాదృశాత్ప్రాతిపదికాత్పాణినీయేన 'వృద్ధాచ్ఛః' (4।2।114) ఇతి సూత్రేణ ప్రత్యయాన్తరే సతి 'ఆయిరీయం కృత్వా' ఇతి బ్రాహ్మణపాఠో భవేత్ । తస్మాత్- న గేయమ్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- గీయమానస్య గిరాపదస్య స్థాన ఇరాపదం విధీయత ఇతి పదమాత్రస్య బాధః। గానం తు న బాధ్యతే। కించ 'విముక్తాదిభ్యోఽణ్' (పా.సూ. 5।2।61) ఇతి సూత్రేణాణ్ప్రత్యయేఽపి పూర్వస్మాత్ 'మతౌ ఛః సూక్తసామ్నోః' (పా.సూ. 5।2।59) ఇతి సూత్రాత్సామానువృత్తేః 'ఐరం సామ' ఇత్యర్థో భవతి। సామత్వం చ గీతిసాధ్యమ్। యదా తు 'తస్య వికారః' (పా.సూ.4।3।124) ఇత్యస్మిన్నర్థేఽణ్ప్రత్యయః, తదానీమ్ 'ఇరాయా వికారః' ఇతి విగ్రహే యథోక్తం గానం లభ్యతే। తస్మాత్- గాతవ్యమ్ ।। 26 ।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే నవమాధ్యాయస్య

ప్రథమః పాదః ।। 1 ।।

	అత్ర పాదే	ఆదితః।
అధికరణాని	18	547।
సూత్రాణి	58	1589।

(అథ నవమాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః)।

(ప్రథమే - వర్ణకద్వయసహితేఽధికరణే సూత్రే 1-2)।

సామాని మన్త్రమేకే స్మృత్యుపదేశా-

భ్యామ్ ।।1।। తదుక్తదోషమ్ ।।2।।

ద్వితీయపాదస్య ప్రథమాధికరణే (గీతీనాం సామనామతాప్రదర్శకం) ప్రథమవర్ణకమారచయతి-

సామోక్తిబృహదాద్యుక్తీ గీతాయామృచి కేవలే ।

గానే వా, గాన ఏవేతి స్మార్యతే సప్తమోదితమ్ ।।1।।

'సామాన్యవాచీ సామశబ్దః, విశేషవాచినో బృహద్రథంతరాదిశబ్దాశ్చ గానమాత్రే వర్తన్తే, న తు గానవిశిష్టాయామృచి' ఇత్యయం నిర్ణయః సప్తమస్య ద్వితీయపాదే సిద్ధః। సోఽత్ర వక్ష్యమాణవిచారోపయోగితయా స్మార్యతే ।। 1 ।।

(ఊహగ్రన్థస్య పౌరుషేయత్వప్రదర్శకం) ద్వితీయవర్ణకమారచయతి-

ఊహగ్రన్థోఽపౌరుషేయః పౌరుషేయోఽథవాఽగ్రిమః ।

వేదసామసమానత్వాద్విధిసార్థత్వతోఽన్తిమః ।।2।।

యస్మిన్గ్రన్థే సామగాస్తృత్వే తృచే సామైకైకం గాయన్తి, సోఽయమూహగ్రన్థో నిత్యః, న తు పురుషేణ నిర్మితః। కుతః। అనధ్యాయవర్జనేన, కర్తురస్మరణేన, అధ్యాపకానాం వేదత్వప్రసిద్ధ్యా చ వేదసామనామకయోనిగ్రన్థసదృశత్వాత్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। అపౌరుషేయత్వే విధివైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్। "యద్యోన్యాం, తదుత్తరయోర్గాయతి" ఇతి విధీయతే। అయమర్థః- 'అపౌరుషేయత్వేన సంప్రతిపన్నే వేదసామనామకే గ్రన్థే 'కయానశ్చిత్ర ఆభువత్' ఇత్యేతస్యాం యోన్యామేకస్యామృచి యద్వామదేవ్యనామకం సామోపదిష్టమ్, తదేవోత్తరయోర్ఋచోః- 'కస్త్వా సత్యో మదానామ్'- 'అభీషణః సఖీనామ్-' ఇత్యనయోర్ద్వితీయ- తృతీయయోర్గాతవ్యమ్'- ఇత్యయం విధిరూహగ్రన్థస్య వేదత్వే వ్యర్థః స్యాత్। వేదసామవదధ్యయనాదేవ తత్సిద్ధేః। ఉపరితన ఋగ్ద్వయే సామోహస్య పౌరుషేయత్వేఽపి సామస్వరూపస్య తదాధారభూతానాం తిసృణామృచాం చ వేదత్వాదనధ్యాయా వర్జనీయాః। కర్తురస్మరణం జీర్ణకూపారామాదిష్వివ చిరకాలవ్యవధానాదుపపన్నమ్। అస్మరణమూలైవాధ్యాపకానాం వేదత్వప్రసిద్ధిః। యథా బహ్వృచా అధ్యాపకా మహావ్రతప్రయోగప్రతిపాదకమాశ్వలాఘుననిర్మితం కల్పసూత్రమరణ్యేఽధీయానాః పఞ్చమారణ్యకమితి వేదత్వేన వ్యవహరన్తి। న చ -

తస్యాపి వేదత్వమస్తు- ఇతి వాచ్యమ్। ప్రథమారణ్యకేన పునరుక్తత్వాత్, అర్థవాద సాహిత్యేన బ్రాహ్మణసాదృశ్యాభావాచ్చ ।

తస్మాత్- పఞ్చమారణ్యకవదూహః పౌరుషేయః। పౌరుషేయస్య చ న్యాయమూలత్వాద్యత్ర వక్ష్యమాణన్యాయవిరోధః, తదప్రమాణమ్।

(ద్వితీయే- సామ్న ఋక్సంస్కారకర్మతాధికరణే సూత్రాణి 3-13)।

కర్మ వా విధిలక్షణమ్ ।।3।। తదృగ్ద్రవ్యం వచనా-
త్ప్రాకయజ్ఞవత్ ।।4।। తత్రావిప్రతిషిద్ధో ద్రవ్యాన్తరే
వ్యతిరేకః ప్రదేశశ్చ ।।5।। శబ్దార్థత్వాత్తు నైవం స్యాత్
।।6।। పరార్థత్వాచ్చ శబ్దానామ్ ।।7।। అసంబన్ధశ్చ
కర్మణా శబ్దయోః పృథగర్థత్వాత్ ।।8।। సంస్కారశ్చా-
ప్రకరణేఽగ్నివత్స్యాత్ప్రయుక్తత్వాత్ ।।9।। అకార్య-
త్వాచ్చ శబ్దానామప్రయోగః ప్రతీయేత ।।10।। ఆశ్రి-
తత్వాచ్చ ।।11।। ప్రయుజ్యత ఇతి చేత్ ।।12।।
గ్రహణార్థం ప్రయుజ్యేత ।।13।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

సామర్చం ప్రతి ముఖ్యం స్యాద్గుణో వా బాహ్యపాఠతః ।
ముఖ్యమభ్యసితుం పాఠో గుణో గీతాక్షరైః స్తుతేః ।। 3 ।।

'రథంతరం గాయతి' ఇత్యాదౌ యద్గానం విహితం, తదేవ సామశబ్దార్థః- ఇతి ప్రతివాదితం స్మారితం చ। తదేతద్గానమృచం ప్రతి ప్రధానకర్మ స్యాత్। కుతః। యాగప్రయోగాద్బహిరధ్యయనకాలేఽపి పఠ్యమానత్వాత్। గుణకర్మత్వే తు వ్రీహిప్రోక్షణాదివద్యాగమయోగమధ్య ఏవ గానమనుష్ఠీయేత। తతో బహిర్గానస్య విశ్వజిదాదివత్ఫలం కల్పనీయమ్। మధ్యకాలీనగానం తు ప్రయాజాదివదారాదుపకారకమ్। తస్మాత్- ముఖ్యమేతత్, న తు గుణకర్మ। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- న తావద్బహిః పాఠః ప్రధానకర్మత్వం కల్పయితుం శక్నోతి। భూమిరధికశుష్కేష్టిన్యాయేన ప్రయోగపాటవాయ

గానాధ్యయనోపపత్తేః। యథా భూమిరథికో భూమౌ రథమాలిఖ్యాభ్యాసం కరోతి, యథా వా ఛాత్రః శుష్కేష్ట్యా ప్రయోగపాటవం సంపాదయతి, తద్వత్। నాపి- గుణకర్మత్వే ప్రయోజనాభావాత్ప్రధానకర్మత్వమ్- ఇతి వాచ్యమ్। గానేన సంస్కృతైర్ఋగక్షరైః స్తుతిసంభవాత్। 'ఆజ్యైః స్తువతే' 'పృష్ఠైః స్తువతే' ఇతి స్తుతివిధానాత్। తస్మాత్- ఋగక్షరాణాం స్వరవిశిష్టత్వాకారాభివ్యక్తిర్దృష్టం ప్రయోజనమిత్యదృష్టస్యాకల్పనీయత్వాద్గానం సంస్కారకర్మ ।। 3 ।।

(తృతీయే- తృచే ప్రత్యృచం కృత్స్నసామ్నః సమాపనాధికరణే

సూత్రాణి 14-20)।

తృచే స్యాచ్ఛ్రుతినిర్దేశాత్ ।।14।। శబ్దార్థత్వాద్వి-

కారస్య ।।15।। దర్శయతి చ ।।16।। వాక్యానాం

తు విభక్తత్వాత్ప్రతిశబ్దం సమాప్తిః స్యాత్సంస్కారస్య

తదర్థత్వాత్ ।।17।। తథా చాప్యర్థదర్శనమ్ ।।18।।

అనవానోపదేశశ్చ తద్వత్ ।।19।। అభ్యాసేనేతరా

శ్రుతిః ।।20।।

తృతీయాధికరణమారచయతి-

అంశైః సామర్చు కృత్స్నం వా ప్రత్యృచం తిసృభిః శ్రుతేః।

అంశైర్నైవం స్తుతేరంశైరసిద్ధైః ప్రత్యృచం భవేత్ ।। 4 ।।

'ఏకం సామ తృచే క్రియతే స్తోత్రీయమ్' ఇతి శ్రూయతే। తత్ర- త్రేధావిభక్తేషు సామాంశేష్వేకైకోఽశ ఏకైకస్యామృచి గాతవ్యః। కుతః। ఏకస్య సామ్నస్తిసృభిర్ఋగ్భిర్నిష్పాదనస్య శ్రవణాత్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- 'స్తోత్రీయమ్' ఇతి స్తుతినిష్పాదకత్వం కృత్స్నస్య సామ్నో విధీయతే, న తు సామాంశానామ్। స్తుతిర్నామ గుణకథనపరమేకం వాక్యమ్। తచ్చ వాక్యమేకస్యామృచి సంపూర్ణమ్। తతః కృత్స్నేన సామ్నా తద్వాక్యం సంస్కార్యమితి ప్రత్యృచం సామాభ్యసనీయమ్। తథా సతి ద్వితీయతృతీయయోర్ఋచోస్తస్యైవ సామ్న ఆవర్తమానతయా

సామాన్తరత్వాభావాదృక్త్రయనిష్పాద్యత్వమప్యవిరుద్ధమ్। తస్మాత్- ప్రత్యృచం కృత్స్నం సామ సమాపనీయమ్ ।। 4 ।।

(చతుర్థే- సమాస్వేవ తిసృష్వృక్షు గానాధికరణే సూత్రే - 21-22)।

తదభ్యాసః సమాసు స్యాత్ ।।21।। లిఙ్గదర్శనాచ్చ ।।22।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

తిసృష్వృక్షూదితం సామ విషమాసు సమాసు వా ।

యథేచ్ఛానియమాదన్త్యః శరలేశాపనుత్తయే ।। 5 ।।

విషమచ్ఛన్దస్కాసు సమచ్ఛన్దస్కాసు వా తిసృష్వృక్షు స్వేచ్ఛయా సామ గాతవ్యమ్। 'ఇత్థమేవ' ఇతి నియామకస్య కస్యచిదభావాత్ । ఇతి చేత్।

మైవమ్। శరలేశప్రసఙ్గస్య నియామకత్వాత్। శరో హింసా। లేశోఽల్పత్వమ్। 'శౄహింసాయామ్' 'లిశ అల్పీభావే' ఇత్యేతద్ధాతుద్వయదర్శనాత్। యద్యధికచ్ఛన్దస్కాయాం యోనావుత్పన్నం సామ న్యూనచ్ఛన్దస్కయోరుత్తరయోర్గాయేత్,తదా సామభాగేనైవ తత్పూర్తేరవశిష్టః సామభాగ ఆశ్రయాభావాద్వినశ్యేత్ । యది యోనేరప్యధికచ్ఛన్దస్కయోర్గాయేత్, తదా సామ్నోఽల్పత్వాదవశిష్ట ఋగ్భాగః సామరహితః స్యాత్। తస్మాత్- సమానచ్ఛన్దరకాస్వేవ గాతవ్యమ్ ।। 5 ।।

(పఞ్చమే ప్రథమవర్ణకే {'ఉత్తరయోర్గాయతి' ఇత్యత్రోత్తరా-} సూత్ర 23-24)।

(గ్రన్థస్థయోర్ఋచోర్గ్రహణాధికరణే)

నైమిత్తికం తూత్తరాత్వమానన్తర్యాత్ప్రతీయేత ।। 23 ।।

ఐకార్థ్యాచ్చ తదభ్యాసః ।। 24 ।।

పఞ్చమాధికరణే ప్రథమవర్ణకమారచయతి-

ఛన్దఃస్థయోరుత్తరాస్థయోర్వా గీతేరిహోహనమ్।

అవిశేషాద్వికల్పః స్యాదన్త్యః సంజ్ఞాబలిత్వతః ।। 6 ।।

సామగానామృక్పాఠాయ ద్వౌ గ్రన్థౌ విద్యేతే- ఛన్దః, ఉత్తరా చేతి। తత్ర- ఛన్దోనామకే గ్రన్థే- నానావిధానాం సామ్నాం యోనిభూతా

ఏవర్చః పఠితాః। ఉత్తరాగ్రన్థే- తృచాత్మకాని సూక్తాని పఠితాని। ఏకస్మింస్తృచే ఛన్దోగతా యోన్యృక్ప్రథమా, ఇతరే ద్వే ఉత్తరే। ఏవం స్థిరే సతి 'రథంతరముత్తరయోర్గాయతి। యద్యోన్యాం తదుత్తరయోర్గాయతి' ఇత్యత్ర వివిధే ఉత్తరే సంభావితే। రథంతస్య ఛన్దోగ్రన్థే- 'అభి త్వా శూర' - ఇతీయమృగ్యోనిత్వేన పఠితా। తస్యా ఉపరి 'త్వామిద్ధి హవామహే' ఇత్యాదయో బృహదాదిసామ్నాం యోనయః పఠితాః। ఉత్తరాగ్రన్థే తు- 'ఆత్వా శూర'- ఇతి సూక్తే తస్యా ఋచ ఊర్ధ్వం 'న త్వా బాఽ అన్యే'- ఇత్యేషా సామ్నః కస్యాప్యయోనిభూతా పఠితా। తత్ర ఛన్దోగ్రఞ్చాపేక్షయా సామాన్తరయోర్యోనీ ద్వే రథంతరస్య స్వయోన్యుత్తరే భవతః। ఉత్తరాగ్రన్థాపేక్షయా వృచగతే ద్వితీయతృతీయే స్వయోన్యుత్తరే భవతః। తత్ర విశేషనియామకాభావాద్యయోః కయోశ్చిదుత్తరయోర్గానమ్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। 'ఉత్తరా' ఇతి సంజ్ఞా సహసా బుద్ధిస్థా భవతి। ప్రతియోగినిరపేక్షత్వాత్। పూర్వపఠితానాం యోనిమృచమపేక్ష్య యదుత్తరాత్వమ్, తద్విలమ్బేన ప్రతీయమానత్వాద్దుర్బలమ్। ఈదృశమేవోత్తరాత్వం ఛన్దసి పఠితయోః స్వయోన్యనన్తరభావిన్యోః సామాన్తరయోన్యోర్ద్వయోర్ఋచోః। తృచగతయోస్తు

ద్వితీయతృతీయయోరుత్తరాత్వం సంజ్ఞయా వర్తతే। అతస్తయోరేవ గానమ్। ఏవం సతి పూర్వాధికరణనిర్ణీతం సమాస్వేవ గానమనుగృహీతం భవతి। కించ- తృచాత్మకేషు సూక్తేషు యా ప్రథమా యోనిభూతా తన్నామ్నా ఛన్దోగ్రన్థస్య 'యోనిగ్రన్థః' ఇత్యధ్యాపకసమాఖ్యా। ఇతరస్య తు తృచసంఘరూపస్య గ్రన్థస్యోపరితనయోర్ఋచోర్నామధేయేన 'ఉత్తరా' ఇతి సమాఖ్యా। స ఏవ గ్రన్థః కర్మాఙ్గసమర్పకం ప్రకరణమ్। పఞ్చదశసప్తదశాదిస్తోమానాం తృచేష్వేవోత్పత్తేః। తస్మాత్- ఉత్తరాగ్రన్థస్థయోస్తృచగతయోర్ద్వితీయతృతీయ యోరయమూహః ॥ 6 ॥

(ద్వితీయవర్ణకే- {అతిజగత్యామభ్యస్యమానా- సూత్రాణి 21-24)।

యాం త్రిశోకగానాధికరణే}

తదభ్యాసః సమాసు స్యాత్ ॥21॥ లిఙ్గదర్శ-

నాచ్చ ॥22॥ నైమిత్తికం తూత్తరాత్వమానన్త-

ర్యాత్రృతీయేత ॥23॥ ఐకార్థ్యాచ్చ తదభ్యాసః ॥24॥

ద్వితీయవర్ణకమారచయతి-

త్రైశోకేతి జగత్యౌ ద్వే ఆగ్నేయే గీతయేఽథవా।

బృహత్యా వాఽఽదిమః యాన్యాన్నోత్తరాత్వశ్రుతేర్బలాత్ ॥ 7 ॥

ద్వాదశాహే చతుర్థేఽహని త్రైశోకనామకం సామ విహితమ్। తచ్చ 'విశ్వాః పృతనాః' - ఇత్యేతస్యామతిజగత్యాముత్పన్నమ్। తస్మింశ్చ తృచే తస్యా యోనేరుత్తరే బృహత్యౌ 'నేమిం మమన్తి' - * ఇత్యాదికే ఆమ్నాతే। తత్ర బృహత్యావుపేక్ష్య తయోః స్థానే ద్వే ఉత్పత్తిసిద్ధే అతిజగత్యావానీయ తాసు తిసృషు గేయమ్। తథా సతి సమాసు గానం పూర్వత్ర నిర్ణీతమనుగృహ్యతే। 'అతిజగతీషు స్తువన్తి' ఇతి శ్రూయమాణమతిషగతీబహుత్వమన్యథా నోపపద్యేత । ఇతి చేత్।

మైవమ్। 'ఉత్తరయోర్గాయతి' ఇత్యుక్తస్య సంజ్ఞారూపస్యోత్తరాశబ్దస్యాధీయమానయోర్బృహత్యోర్ముఖ్యత్వాత్। శ్రుతిశ్చ బహుత్వలిఙ్గాత్ 'సమాసు గానమ్' ఇతి న్యావాచ్చ బలీయసీ। యదేతదతిజగతీబహుత్వమ్, తద్బృహత్యోః స్వీకారేఽప్యుపపద్యతే। ఏకవింశస్తోమస్యాత్ర విహితత్వేన తత్సిద్ధయే ప్రథమాయా అతిజగత్యాః సప్తకృత్వ ఆవర్తనీయత్వాత్। తస్మాత్- త్రైశోకం సామ బృహత్యోరూహనీయమ్॥ 7 ॥

(షష్ఠే వర్ణకచతుష్టయసహితే సూత్రాణి 25-28)।

ప్రాగాథాదికం తు ॥25॥ స్వే చ ॥26॥ ప్రగాథే చ

।।27।। లిఙ్గదర్శనావ్యతిరేకాచ్చ ।।28।।

షష్ఠాధికరణే (బృహతీపఙ్క్త్యోరేవ ప్రగాథేన రథంతరస్య గానసాధకం)

ప్రథమవర్ణకమారచయతి-

రథంతరే కకుబ్గ్రాహ్యా గ్రథ్యా వాఽఽద్యోఽర్థవత్త్వతః।

పునః పదాప్రసిద్ధ్యాదేరన్త్యోఽథోంఽన్యత్ర వీక్ష్యతామ్ ।। 8 ।।

ఇదమామ్నాయతే- 'న వై బృహద్రథంతరమేకచ్ఛన్దో యత్తయోః పూర్వా బృహతీ, కకుమావుత్తరే' ఇతి। అయమర్థః- 'బృహద్రథంతరం తదేతత్సామద్వయమితరసామవదేకచ్ఛన్దస్కం న భవతి। యస్మాత్కారణాత్- తయోబృహద్రథంతరసామ్నోరాశ్రయభూతాస్వృక్షు పూర్వా బృహతీఛన్దత్కా।

ఉత్తరే తు ద్వే కచౌ కకుప్ఛన్దస్కే। ఇతరేషాం వామదేవ్యాదిసామ్నామాశ్రయే తృచేఽవస్థితాస్తిస్త్ర ఋుచ ఏకచ్ఛన్దస్కా ఉత్తరాగ్రన్థ ఆమ్నాతాః, సంశరవిలేశపరిహారాయ 'సమాసు గాయేత్' ఇతి న్యాయేన నిర్ణీతాశ్చ। ఇహ తు వాచనికం విషమచ్ఛన్దస్కాసు గానమ్'- ఇతి। తత్ర రథంతరస్యాఽఽశ్రయతయా తృచో చోత్తరాగ్రన్థే సమామ్నాతః। కిం తర్హి, ప్రగాథస్తదాశ్రయత్వేనాఽఽమ్నాతః। స చ ద్వాభ్యామృగ్భ్యాం

నిష్పన్నత్వాన్న తృచో భవతి। తయోశ్చ ద్వయోర్ఋుచోః- 'అభి త్వా శూర' - ఇత్యేషా ప్రథమా, సా చ బృహతీ। 'న త్వా వా అన్యో దివ్యః- 'ఇత్యేషా ద్వితీయా, సా చ పఙ్కించ్ఛన్దస్కా। తథా సతి తాం పఙ్క్తిమపనీయ తస్యాః స్థానే దాశతయీగతే ద్వే ఉత్పత్తింకకుభావృచౌ గ్రహీతష్యే। కుతః। అర్థవత్త్వాత్। ఉదాహృతేన 'కకుభావుత్తరే' ఇతి వాక్యేన రథంతరసామ్న ఆశ్రయత్వేన కకుభేర్వినియుజ్యమానయోః కకువుత్పత్తిరర్థవతీ భవతి। అన్యథా వైయర్థ్యం స్యాత్। కించ- ఆమ్నాతాయా ఏకస్యాః పఙ్క్తేః స్వీకారే సత్యృచోర్ద్వయోరేవ లాభాత్ 'ఏకం సామ తృచే క్రియతే, స్తోత్రీయమ్' ఇతి వచనం విరుధ్యేత। తస్మాత్- రథంతరసామ్ని ద్వే కకుభావుత్తరే గ్రహీతవ్యే। అయమేవ న్యాయో బృహత్సామ్న్యపి యోజనీయః। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- ఆమ్నాతయోర్బృహతీపఙ్క్త్యోరేవ కకుబ్గ్రథనాయా। తథా హి- 'అభి త్వాశూర'- ఇత్యేవా బృహతీ ప్రథమా స్తోత్రీయా। తస్యామవికృతాయామేవ రథంతరం గాతవ్యమ్। తతస్తస్యామృచి చతుర్థం పాదం పునరుపాదాయోత్తరస్యాః పఙ్క్తేః పూర్వార్ధేన సహ గ్రథనీయమ్। సేయమష్టావింశత్యక్షరా త్రిపదా ద్వితీయా స్తోత్రీయా। సా చైకా కకుప్సంపద్యతే। తస్యాం చ కకుభి చరమం పాదం పఙ్క్త్యుత్తరార్ధేన సహ ప్రగ్రథ్య తృతీయా స్తోత్రీయా కర్తవ్యా, సా చ ద్వితీయా కకుప్సంపద్యతే। అనేన ప్రగ్రథనప్రకారేణ ద్వయోర్ఋుచోరామ్నాతయోస్తృచనిష్పత్తేర్నాస్త్యుక్తో వచనవిరోధః। అస్మిన్గ్రథనే 'పునః పదా' ఇతి శ్రౌతోక్తిర్లిఙ్గమ్। తథా చ శ్రూయతే- 'ఏషా వై ప్రతిష్ఠితా బృహతీ యా పునఃపదా।

తద్యత్పదం పునరారభతే। తస్మాద్వత్సో మాతరమభిహింకరోతి' ఇతి। అయమర్థః- 'యా బృహతీ పునఃపదా భవతి, సైషా ప్రతిష్ఠితా స్థిరా భవతి। పదం చతుర్థః పాదః। స హ్యృగన్తరసంపాదనాయ పునః పఠ్యతే। తతః సా బృహతీ పునఃపదా। సేయభృగ్మాతా। తస్యాః పాదోవత్సః। తథా సతి యస్మాదృక్చతుర్థపాదముద్ధాతా పునరారభతే తస్మాత్- లోకే వత్సో మాతరమభిలక్ష్య హిమితి శబ్దం కరోతి' ఇతి। న కేవలం లిఙ్గమాత్రేణ ప్రగ్రథనమ్, కింతు- ఛన్దోగానాం ప్రసిద్ధ్యాఽపి తే హ్యేవం స్మరన్తి- కాకుభః ప్రగాథః' ఇతి। కించ- ప్రగాథశబ్దార్థపర్యాలోచనేనాపి గ్రథనం గమ్యతే। ప్రకర్షేణ గానం యత్ర స ప్రగాథః। ప్రకర్షో నామాఽఽమ్నాతాదృక్త్రాతాదాధిక్యమ్। తచ్చ పూర్వోక్తనీత్యా పాదాభ్యాసపురఃసరమృగన్తరసంపాదనేనోపజాయతే। తస్మాత్- నోత్పత్తికకుభౌ గ్రహీతవ్యే, కిం తర్హి ప్రగ్రథనేన ద్వే ఉత్తరే కకుభౌ సంపాద్య తాసు తిసృషు రథంతరం గాతవ్యమ్ । తథా బృహదపి। ఏవం సతి పఙ్క్తేః పాఠః సార్థో భవతి। న చ- ఏవం కకుబుత్పత్తేర్వైయర్థ్యమ్- ఇతి శఙ్కనీయమ్। వాచః స్తోభే తదుపయోగాత్। తస్మాత్- న కాఽపి

ప్రగ్రథనేఽనుపపత్తిః ।। 8 ।।

(బృహతీవిస్తారపఙ్క్త్యోః ప్రగ్రథనేన రౌరవ- యౌధాజయసామ్నోర్గానసాధకం)

ద్వితీయవర్ణకమారచయతి-

యౌధాజయే రౌరవే చ బృహత్యోరాగమోఽథవా ।

గ్రథనం పూర్వవత్పక్షౌ షష్టిలిఙ్గమిహోచ్యతే ।। 9 ।।

ఇదమామ్నాయతే- 'రౌరవ- యౌధాజయే బార్హతే తృచే భవతః' ఇతి। అయమర్థః- 'రౌరవనామకం కించిత్సామ, తథా- యౌధాజయనామకమపరమ్। తయోర్ద్వయోః సామ్నోర్బృహతీఛన్దస్కస్తృచ ఆశ్రయః' ఇతి। ఉత్తరాగ్రన్థే తు- తస్య సామద్వయస్యాఽఽశ్రవ ఏకః ప్రగాథ ఆమ్నాతః। తస్మింశ్చ ప్రగాథే-' పునానః సోమ'- ఇత్యసావృక్ప్రథమా। సా చ బృహతీ। 'దుహాన ఊధర్దివ్యమ్'- ఇత్యసావృగ్ద్వితీయా। సా తు విష్టారపఙ్క్తిః। తామేనాం విష్టారపఙ్క్తిమపనీయ తస్యాః స్థాన ఉత్పత్తిబృహత్యౌ ద్వే ఋచావానేతవ్యే। ఇతి పూర్వః పక్షః।

బృహతీవిష్టారపఙ్క్త్యోః ప్రగ్రథనవిశేషేణ ద్వే బృహత్యావుత్తరే సంపాదనీయే ఇతి రాద్ధాన్తః। తత్రోభయత్ర యుక్తిః పూర్వన్యాయేన ద్రష్టవ్యా। లిఙ్గం త్వేవమామ్నాయతే- 'షష్టిస్త్రిష్టుభోమాధ్యందినం సవనమ్' ఇతి। అయమర్థః- 'రౌరవ- యౌధాజయనామకే సామనీ మాధ్యందినసవనే గీయేతే। తస్మింశ్చ సవనే త్రిష్టుప్ఛన్దస్కా ఋచః షష్టిర్భవన్తి' ఇతి। సేయం షష్టిసంఖ్యా ప్రగ్రథనపక్ష ఉపపద్యతే। తథా హి- మాధ్యందినసవనే- పవమాన ఏకః। పృష్ఠస్తోత్రాణి చత్వారి। పవమానే- త్రీణి సూక్తాని। 'ఉచ్చా తే జాతమ్'- ఇత్యేకం సూక్తమ్। తత్ర- గాయత్ర్యస్తిస్త్ర ఋచః। 'పునానః సోమ'- ఇతి ద్వితీయం సూక్తమ్। తచ్చ

ప్రగాథరూపమ్। తత్ర- పూర్వా బృహతీ, ఉత్తరా విష్టారపఙ్క్తిః। 'ప్ర తు ద్రవ పరికోశమ్'- ఇతి తృతీయం సూక్తమ్। తత్ర- త్రిష్టుభస్తిస్రః। పృష్ఠస్తోత్రేషు- 'అభి త్వా శూర' ఇతి- ప్రగాథరూపమ్। తత్ర-బృహతీపఙ్క్త్యౌ। 'తరోభిర్వో విదద్వసుమ్' ఇతి ప్రగాథరూపం చతుర్థమ్। తత్రాపి బృహతీపఙ్క్త్యౌ। ఏవమస్మిన్నవనే సప్త సూక్తాని। తేషు నవ సామాని గేయాని। ప్రథమే- సూక్తే- గాయత్రమ్, ఆమహీయవం చేతి ద్వే సామనీ। ద్వితీయే- రౌరవం, యౌధాజయం చ। తృతీయే- ఔశనమ్। చతుర్థే- రథంతరమ్। పఞ్చమే-వామదేవ్యమ్। షష్ఠే- నౌధసమ్। సప్తమే-కాలేయమ్। తత్ర- ప్రథమసూక్తస్య సామద్వయనిష్పత్తయే ద్విరావృత్తావాశ్రయభూతా ఋచః షడ్గాయత్ర్యో భవన్తి। పఞ్చమసూక్తగతా వామదేవ్యసామాశ్రయభూతాస్తిస్ర ఋచః సప్తదశస్తోమసిద్ధ్యర్థమావర్తమానాః సప్తదశ గాయత్ర్య ఇత్యేవం మిలిత్వా త్రయోవింశతిర్గాయత్ర్యః। షష్ఠే సూక్తే బృహతీపఙ్క్త్యః ప్రగ్రథనేన బార్హతస్తృచో భవన్తి। తథా- సప్తమేఽపి। తత్రోభయత్ర సప్తదశస్తోమే సతి చతుస్త్రింశద్బృహత్యో భవన్తి। చతుర్థసూక్తే- రథంతరసామార్థం పూర్వవర్ణకోక్తనీత్యా ప్రగ్రథనే సతి ద్వే కకుభావుత్తరే

భవతః। ప్రథమా తు స్వతఃసిద్ధా బృహతీ। తత్ర సప్తదశస్తోమే కృతే పఞ్చ బృహత్యో ద్వాదశ కకుభశ్చ సంపద్యన్తే। తస్య చ స్తోమవిధాయకం బ్రాహ్మణమేవమామ్నాయతే- 'పఞ్చభ్యో హింకరోతి స తిసృభిః, స ఏకయా, స ఏకయా పఞ్చభ్యో హింకరోతి। స ఏకయాః, స తిసృభి, స ఏకయా। సప్తభ్యో హింకరోతి స ఏకయా, స తిసృభిః స తిసృభిః' ఇతి। అయమర్థః- 'ఏకా స్వతఃసిద్ధా బృహతీ, ప్రగ్రథితే ద్వే కకుభౌ- ఇత్యేవంవిధస్తృచస్త్రిభిః పర్యాయైరావర్తనీయః। ప్రథమే పర్యాయే- త్రిర్బృహతీ గాతవ్యా। సకృత్సకృత్కకుభౌ। ద్వితీయే పర్యాయం- సకృద్బృహతీ, త్రివారమనన్తరా కకుప్, సకృదన్త్యా కకుప్। తృతీయే పర్యాయే- సకృద్బృహతీ, త్రిస్త్రిః, త్రివారమనన్తరా కకుప్, సకృదన్త్యా కకుప్। తృతీయే ప్రయాయే- సకృద్బృహతీ, త్రిస్త్రిః కకుభౌ, ఇతి। హింకరోతి హింకారోపలక్షితం గానం కుర్యాదిత్యర్థః। తదేషం తృతీయసూక్తవ్యతిరిక్తేషు షట్సు సూక్తేషు త్రయోవింశతిర్గాయత్ర్యః, పఞ్చచత్వారింశద్బృహత్యః, ద్వాదశ కకుభః సంపన్నాః। తత్ర- కకుబష్టావింశత్యక్షరా। తస్యాం షోడశాక్షరే గాయత్రీపాదద్వయే యోజితే చతుశ్చత్వారింశదక్షరా త్రిష్టుప్సంపద్యతే। అనయా దిశా ద్వాదశానాం కకుభాం త్రిష్టుప్సంపాదనాయ చతుర్వింశతిర్గాయత్రీపాదా యోజనీయాః। తథా సతి అష్టౌ గాయత్ర్యో గతాః, పఞ్చదశ గాయత్ర్యోఽవశిష్యన్తే। తాసాం పఞ్చచత్వారింశత్పాదాః। తాంశ్చ తావతీషు బృహతీషు సంయోజ్య త్రిష్టుభః సంపాదనీయాః। తత ఏతాః పఞ్చచత్వారింసత్కకుప్సు నిష్పన్నా ద్వాదశ తృతీయే సూక్తే స్వతఃసిద్ధాస్తిస్రః, ఇత్యేవం ప్రగ్రథనపక్షే షష్టిస్త్రిష్టుభ ఉత్తరాగ్రన్థే సమామ్నాతా ఏవ లభ్యన్తే। ఉత్పత్తిబృహత్యానయనే తు ప్రకరణామ్నాతానాం తావతీనామలాభాత్ప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియే ప్రసజ్యేయాతామ్। తస్మాత్- 'త్రిష్టుభః షష్టిః' ఇత్యేతద్బృహతీప్రగన్థ(థన)స్య లిఙ్గమ్। ప్రగ్రథమప్రకారస్త్వభిధీయతే- 'పునానః సోమ'- ఇత్యస్యా బృహత్యాశ్చతుర్థం పాదం పునరుపాదాయ ద్విరభ్యస్య 'దుహాన ఊధర్దివ్యమ్' -

ఇత్యేతస్యా విష్టారపఙ్క్తేః పూర్వార్ధేన సంయోజయేత్। సా బృహతీ భవతి। ఏతదీయం చతుర్థం పాదం ద్విరభ్యస్యోత్తరార్ధేన యోజయేత్। సాఽపి బృహతీ భవతి। తస్మాత్- యౌధాజయ- రౌరవయోర్బృహత్యావుత్తరే గ్రథనీయే। ఏవం నౌధసకాలేయయోరపి ద్రష్టవ్యమ్ ।।9।।

(అనుష్టుష్గాయత్ర్యోః ప్రగ్రథనేన శ్యావాశ్వాన్ధీగవయోర్గానసాధకం)

తృతీయం వర్ణకమారచయతి-

శ్యావాశ్వాన్ధీగవేఽనుష్టుబానేయా గ్రథ్యతేఽథవా ।

పురేవ లిఙ్గం జగతీచతుర్వింశతికీర్తనమ్ ।।10।।

ఇదమామ్నాయతే- 'పఞ్చచ్ఛన్దా ఆవాపః, ఆర్భవః పవమానః సప్తసామా । గాథత్రసంహితే గాయత్రే తృచే భవతః। శ్యావాశ్వాన్ధీగవే ఆనుష్టుభే తృచే భవతః। ఉష్ణిహి సఫమ్। కకుభి పౌష్కలమ్। కావమన్త్యం జగతీషు' ఇతి। అయమర్థః- 'అస్తి తృతీయసవనే- పవమాన ఆర్భవసంజ్ఞకః। తస్మిన్- పఞ్చ సూక్తాని, సప్త సామాని। 'స్వాదిష్ఠయా మదిష్ఠయా'- ఇత్యేకం సూక్తమ్। తస్మిన్గాయత్ర్యస్తిస్ర ఋచః। తాసు గాయత్రం సంహితం చేతి ద్వే సామనీ। 'పురోజితీ వో అన్ధసః'- ఇతి సూక్తాన్తరమ్। తత్ర- ఏకాఽనుష్టుప్, ఉత్తరే ద్వే గాయత్ర్యౌ। తాసు శ్యావాశ్వమ్, ఆన్ధీగవం చేతి ద్వే సామనీ। 'ఇన్ద్రమచ్ఛసుతా ఇమే' ఇత్యపరం సూక్తమ్। తస్మిన్పూర్వా కకుప్, ఉత్తరా పఙ్క్తిః । తత్ర పౌష్కలం సామ। 'అభి ప్రియాణి పవతే చ నో హితః' ఇత్యన్యత్సూక్తమ్। తత్ర తిస్రో జగత్యః। తాసు కావం సామ। ఏతేషాం పఞ్చానాం సూక్తానాం మధ్యే పురోజితీయః । 'పరస్వ' ఇత్యనయోః సూక్తయోర్యద్యపి ద్వే ద్వే ఛన్దసీ, తథాఽపి సమాసు గానం నిష్పాదయితుం ప్రగ్రథనే కృతే సత్యేకైకమేవ చ్ఛన్దః సంపద్యతే। తతో గాయత్ర్యనుష్టువుష్ణిక్కకుబ్జగతీభిః పఞ్చ చ్ఛన్దాః। 'పవమానోఽస్మిన్సవన ఆవపనీయః'- ఇతి। తత్ర 'పురోజితం వో' ఇత్యస్మిన్సూక్తే శ్యావాశ్వమాన్ధీగవం చ సమాసు గాతుముత్తరే గాయత్ర్యావామ్నాతే పరిత్యజ్య ద్వే ఉత్పత్త్యనుష్టుభావానేతవ్యే। ఇతి పూర్వః పక్షః।

చతుర్థం పాదం పునరాదాయ ద్వే అనుష్టుభౌ గ్రథనీయే- ఇతి రాద్ధాన్తః। తత్రోభయత్ర పూర్వవర్ణకద్వయన్యాయేన యుక్తిర్ద్రష్టవ్యా। లిఙ్గం త్వేవమామ్నాయతే- 'చతుర్వింశతిర్జగత్యస్తృతీయసవన ఏకా చ కకుప్' ఇతి। సేయం సంఖ్యా ప్రగ్రథన ఉపపద్యతే। తథా హి- గాయత్రసంహితయోః సామ్నోరాశ్రయే గాయత్రే తృచే ద్విరభ్యస్తే సతి షడ్గాయత్ర్యో భవన్తి। చతుర్వింశత్యక్షరా గాయత్రీ। అష్టాచత్వారింశదక్షరా జగతీ। తతః షడ్భిర్గాయత్రీభిస్తిస్రో జగత్యో భవన్తి। శ్యావాశ్వాన్ధీగవయోరాశ్రయభూతా ప్రగ్రథితా ద్విరభ్యస్తాః షడనుష్టుభో * భవన్తి। మిలిత్వా సప్త జగత్యః సంపన్నాః। సఫస్య పౌష్కలస్య చ సామాన్తరవత్తృచే గానం న కర్తవ్యమ్, కిన్త్వేకైకస్యామృచి। తత్కుతోఽవగమ్యతే- 'ఉష్ణిహి, కకుభి' ఇతి సప్తమ్యేకవచనాన్తాభ్యాం విశేషవిధానాత్। అష్టావింశత్యక్షరయోరుష్ణిక్కకుభోరేకా జగతీ, గాయత్రీపాదశ్చ సంపద్యతే। కకుభి మధ్యమః పాదో ద్వాదశాక్షరః, ఉష్ణిహి చ పరః

పాదః- ఇతి తయోర్భేదః। కావస్యాఽఽశ్రయభూతాః స్వతఃసిద్ధాస్తిస్రో జగత్య ఇతి మిలిత్వా పవమానేఽస్మిన్నేకాదశ జగత్యో భవన్తి। గాయత్రీపాదశ్చాతిరిచ్యతే। ఆర్భవపవమానవత్తృతీయసవనే యజ్ఞాయజ్ఞీయస్తోత్రమేకమస్తి। తస్య చాఽఽశ్రయః 'యజ్ఞాయజ్ఞా వో అగ్నయః'- ఇత్యసౌ ప్రగాథః। తత్ర- పూర్వా జగతీ, ఉత్తరా విష్టారపఙ్క్తిః। తయోః ప్రగ్రథనేన కకుభావుత్తరే కర్తవ్యే। తత్రైకవింశస్తోమః। తస్య విధాయికా విష్టుతిరేవమామ్నాయతే- 'సప్తభ్యో హింకరోతి- స

తిసృభిః, స తిసృభిః, స ఏకయా। సప్తభ్యో హింకరోతి- స ఏకయా, సతిసృభిః, స తిసృభిః। సప్తభ్యో హింకరోతి- స తిసృభిః, స ఏకయా, స తిసృభిః' ఇతి। అయమర్థః- 'ప్రథమాయా బృహత్యాస్త్రిషు పర్యాయేషు క్రమేణ త్రివారమేకవారం పునస్త్రివారమ్- ఇతి సప్తబృహత్యః। మధ్యమాయాః ప్రథమద్వితీయయోః పర్యాయయోస్త్రిస్త్రిః పాఠః। అన్త్యే సకృత్। ఉత్తమాయాః కకుభ ఆదౌ సకృత్, ద్వితీయతృతీయయోస్త్రిస్త్రిః' ఇత్యేవం చతుర్దశ కకుభః। తాసు కకుప్సు ద్వాదశాక్షరా మధ్యపాదాశ్చతుర్దశ। తేషు సప్త పాదాః సప్తసు బృహతీషు యోజనీయాః। తతః సప్త జగత్యో భవన్తి। అవశిష్టాక్షరాః కకుభామాద్యపాదా అన్త్యపాదాశ్చ మిలిత్వాఽష్టావింశతిః। తేషు షడ్భిః పాదైరేకా జగతీ, ఇత్యేనేన క్రమేణ చతుర్వింశతిపాదైశ్చతస్రో జగత్యో భవన్తి। యే తు ద్వాదశాక్షరాః సప్త పాదాః పూర్వమవశిష్టాః, తేషు పవమానశేషోఽష్టాక్షరః పాదో యోజనీయః। కకుభాం శేషేష్వష్టాక్షరేషు చతుర్షు పాదేషు చత్వార్యక్షరాణి యోజనీయాని। తే ద్వే జగత్యౌ భవతః। తదేవం యజ్ఞాయజ్ఞీయస్తోత్రే త్రయోదశ జగత్యః, పూర్వోక్తాః పవమానగతా ఏకాదశ, ఇతి చతుర్వింశతిర్జగత్యః। చతురక్షరవర్జితాశ్చత్వారోఽష్టాక్షరపాదా మిలిత్వా కకుబేకా భవతి। అనేన లిఙ్గేన శ్యావాశ్వమాన్ధీగవం చ ప్రగ్రథితే తృచే గాతవ్యమ్। న తు తత్రోత్పత్త్యనుష్టువానయనమితి స్థితమ్

।। 10 ।।

(పాదప్రగ్రథనేన బ్రహ్మసామగానసాధకం) చతుర్థవర్ణకమారచయతి-

చతుఃశతే ప్రగ్రథనమృచః పాదస్య వాఽగ్రిమః ।

తృచే ముఖ్యత్వతో మైవమృగన్యత్వస్య వర్ణనాత్ ।। 11 ।।

గవామయనే బ్రహ్మసామ విహితమ్- 'అభీవర్తో బ్రహ్మసామ భవతి' ఇతి। తత్ప్రకృత్య శ్రూయతే- 'చతుః శతమైన్ద్రా బార్హతాః ప్రగాథాః' ఇతి। చతురుత్తరశతసంఖ్యాకా ఇన్ద్రదేవతాకా బృహతీఛన్దస్కాః ప్రగాథా ఋుగ్ద్వయాత్మకాః। తేషు- ఏకప్రగాథగతే ద్వే ఋుచౌ ద్వితీయప్రగాథగతామృచం చ ప్రగ్రథ్య తృచేఽభీవర్తనామకం సామ గాతవ్యమ్। తథా సతి- ఆమ్నాతానామవికృతానామేవ తిసృణామృచాం లాభాత్తృవస్య ముఖ్యత్వం భవతి। పూర్వోక్తనీత్యా పాదప్రగ్రథనే తు వికృతత్వాదముఖ్యస్తృచః స్యాత్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- 'అన్యా అన్యా ఋచో భవన్తి, తదేవ సామ' ఇత్యృచామన్యత్వమత్ర వర్ణ్యతే। తచ్చ పాదప్రగ్రథనే సంభవతి।

ఋక్ప్రగ్రథనే తు యేయమృక్పూర్వస్య తృచస్యాన్త్యా, సైవోత్తరస్య తృచస్యాఽఽద్యా, ఇత్యన్యత్వమృచో న స్యాత్। తస్మాత్- పాదస్య ప్రగ్రథనమ్ ।। 11 ।।

(సప్తమే - గీతిసంపాదకాక్షరవికారాదీనాం వికల్పాధికరణే సూత్రమ్-)।

అర్థైకత్వాద్వికల్పః స్యాత్ ।। 29 ।।

సప్తమాధికరణమారచయతి-

సముచ్చేయా వికల్ప్యా వా విభిన్నా గీతి హేతవః ।

ఆద్యః ప్రయోగగ్రహణాదర్థైకత్వాద్వికల్పనమ్ ।। 12 ।।

ఛాన్దోగ్యే తలవకారాదిశాఖాభేదేషు విలక్షణా గీతి హేతవోఽక్షరవికారాదయ ఆమ్నాయన్తే। తే సర్వే కర్మానుష్ఠానే సముచ్చేతవ్యాః। కుతః। ప్రయోగవచనేన సర్వేషాం పరిగృహీతత్వాత్।

మైవమ్। ఏకైకశాఖోక్తైరేవాక్షరవికారాదిభిరధ్యయనకాల ఇవ గీతిస్వరూపనిష్పత్తేః। తన్నిష్పత్తిలక్షణస్య ప్రయోజనస్యైకత్వాత్ప్రయోగవచనపరిగృహీతా అపి వ్రీహియవవద్బృహద్రథంతరవచ్చ వికల్ప్యన్తే ।। 12 ।।

(అష్టమే- వర్ణకత్రయసహితే సూత్రే 30-31)।

అర్థైకత్వాద్వికల్పః స్యాదృక్సామయోస్తదర్థత్వాత్

।।30।। వచనాద్వినియోగః స్యాత్ ।।31।।

అష్టమాధికరణే (సామ్నైవ స్తవవిధానసాధకం) ప్రథమవర్ణకమారచయతి-

ఋక్సామాభ్యాం వికల్పేన స్తుతిః సామ్నైవ వాఽగ్రిమః ।

పురేవ మైవమృఙ్నిన్దాసామప్రాశస్త్యదర్శనాత్ ।। 13 ।।

క్వచిత్కర్మవిశేషే శ్రూయతే- 'ఋచా స్తువతే। సామ్నా స్తువతే' ఇతి। తత్ర పూర్వన్యాయేన వికల్పః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। ఋఙ్నిన్దా- సామప్రశంసయోర్వాక్యశేషేఽవగమాత్। 'యదృచా స్తువతే, తదసురా అన్వవాయన్। యత్సామ్నా స్తువతే, తదసురా నాన్వవాయన్। య ఏవం విద్వాన్సామ్నా స్తువీత' ఇత్యృచం నిన్దిత్వా సామ ప్రశస్య లిఙ్ప్రత్యయేన సామ విహితమ్। తస్మాత్- సామ్నైవ స్తోతవ్యమ్ ।। 13 ।।

(ప్రగీతయైవచాం వహ్న్యుపస్థానసాధకం) ద్వితీయవర్ణకమారచయతి-

గానస్య నియమో నోత విద్యతే వహ్న్యుపస్థితౌ ।

నాఽఽమ్నానద్వయతోఽస్త్యేవ ప్రకృతత్వాచ్చ్యుతేరపి ॥ 14 ॥

క్వచిత్కర్మవిసేషే శ్రూయతే- 'అయం సహస్రమానవః- ఇత్యేతయాఽఽహవనీయముపతిష్ఠతే' ఇతి। అసావృగప్రగీతా సంహితాగ్రన్థే సమామ్నాతా, ప్రగీతా గానగ్రన్థే। తతో బహ్నేరుపస్థానే తస్యామృచి గానం న నియతమ్, కింతు వికల్పితమ్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- అస్త్యేవ నియమో గానే। కుతః। సామవేదే గానస్యైవ ప్రకృతత్వాత్। ఋచాం సంహితాపాఠోఽత్ర గానాయైవ। నహ్యాధారమన్తరేణ గాతుం శక్యతే। అథోచ్యేత- 'అయం సహస్ర'- ఇత్యృక్ప్రతీకపూర్వకేణ వాక్యేనోపస్థానవిధానాద్వాక్యస్య ప్రకరణాత్ప్రబలత్వాదృచైవోపస్థానమ్- ఇతి। తన్న। ప్రకృతప్రగీతమన్త్రవాచిన్యాః 'ఏతయా' ఇతి సర్వనామశ్రుతేః ప్రబలతరత్వాత్। తస్మాత్- ప్రగీతయోపస్థానమ్ ॥ 14 ॥

(యాజ్యానువాక్యాదీనాం తానేన ప్రయోగసాధకం) తృతీయవర్ణకమారచయతి-

త్రైస్వర్యాది సముచ్చేయం వికల్ప్యం తాన ఏవ వా ।

ప్రయోగాదర్థతో ద్వౌ నో వచనాత్స్మృతికల్పితాత్ ॥ 15 ॥

'అగ్నిర్మూర్ధా'- ఇత్యాదియాజ్యానువాక్యాదయో మన్త్రాః సామప్రసఙ్గాద్విచార్యన్తే। తే చ కస్యాంచిచ్ఛాఖాయాం త్రైస్వర్యేణాధీయన్తే । కైశ్చిచ్చాతుః స్వర్యేణ। ఉదాత్తానుదాత్తస్వరితేభ్యో వ్యతిరిక్తశ్చతుర్థస్వర ఏకశ్రుతిః। తాం చాధ్యాపకాః 'ప్రచయః' ఇత్యాచక్షతే। తత్ర- ప్రయోగవచనస్య సర్వాఙ్గోపసంహారిత్వాత్సముచ్చయస్త్రైస్వర్యాదీనామ్। ఇత్యేకః పక్షః।

అధ్యయననిర్వృత్తిలక్షణస్య ప్రయోజనస్యైకత్వాద్వికల్పః। ఇతి ద్వితీయః పక్షః।

నైతౌ ద్వౌ పక్షౌ యుక్తౌ। ఏకశ్రుతేర్వ్యాకరణస్మృతౌ విహితత్వాత్। తథా చ పాణినీయం సూత్రమ్- 'యజ్ఞకర్మణ్యజపన్యూఙ్ఖసామసు' (1।2।34) ఇతి। 'అగ్నిం గృహ్ణామి సురథమ్- ఇత్యాదయో మన్త్రా యజమానేనైవ జప్యన్తే। న్యూఙ్ఖాః ప్రణవాః। సామాని రథంతరాదీని। ఏతేభ్యో జపాదిభ్యో వ్యతిరిక్తానాం మన్త్రాణాం యజ్ఞకర్మణ్యేకశ్రుతిర్భవతి। అనయా చ

స్మృత్యాఽనుమితం వేదవాక్యమేతత్- 'తానో యజ్ఞకర్మణి' ఇతి। 'తానః' ఇత్యేకశ్రుతేః పూర్వాచార్యసంజ్ఞా। న చ - ఏకశ్రుతిత్వే స్వరాధ్యయనం వ్యర్థమ్- ఇతి వాచ్యమ్। స్వరవిశేషేణ బహువ్రీహితత్పురుషసమాసాదినిశ్చయే సత్యర్థవిశేషస్యావబోద్ధుం శక్యత్వాత్ । జపాదిషు తు యథాధ్యయనం స్వరః ప్రయోక్తవ్యః ॥ 15 ॥

(నవమే- ఉత్తరావర్ణవశేన గానాధికరణే సూత్రే 32-33)।

సామప్రదేశే వికారస్తదపేక్షః స్యాచ్ఛాస్త్రకృతత్వాత్ ।। 32 ।।

వర్ణే తు బాదరిర్యథాద్రవ్యం ద్రవ్యవ్యతిరేకాత్ ।। 33 ।।

నవమాధికరణమారచయతి -

ఆయీభావో యోనివశాదుత్తరావశతోఽథవా ।

గీత్యర్థత్వాదాదిమోఽన్త్యో వర్ణాభివ్యఞ్జకత్వతః ।। 16 ।।

'యద్యోన్యామ్, తదుత్తరయోర్గాయతి' ఇతి శ్రూయతే। తత్ర- 'కయా నశ్చిత్ర ఆభువత్' ఇత్యసావృగ్యోనిః। తస్యామృచి 'కయా' ఇత్యక్షరద్వయమాద్యో భాగః। 'నశ్చిత్ర ఆభువత్' ఇత్యక్షరషట్కం ద్వితీయో భాగః। తస్మిన్భాగే ద్వితీయాక్షరే చకారస్యోపరితనమికారం విలోప్య తస్య స్థాన *ఆంయీభావమామ్నాయ గీతిర్నిష్పాదితా। 'కస్త్వా సత్యో మదానామ్' ఇత్యనన్తరభావిన్యుత్తరా। తస్యాం యోనిన్యాయేన

చతుర్థాక్షరే తకారస్యోపరితనం యకారమోకారం చ లోపయిత్వా తయోః స్థాన ఆయీభావః। 'అభీషుణః'- ఇత్యసావపరోత్తరా ।

తస్యామపి చతుర్థాక్షరే ణకారస్యోపరితనమకారం లోపయిత్వా తస్య స్థాన ఆయీభావః కర్తవ్యః। అన్యథా గీతినాశప్రసఙ్గాత్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- నాత్ర యోనౌ వర్ణాన్తరస్యాఽఽగమః కృతః। కిం తర్హి విద్యమాన ఏవ చకారస్యోపరితన ఇకారః సామప్రసిద్ధయా ప్రక్రియయా వృద్ధః సన్నైకారో భవతి। తస్య సంధ్యక్షరత్వాదకారః పూర్వభాగః, ఈకార ఉత్తరభాగః। తావుభౌ విశ్లేషేణ గయిమానావాయీభావం ప్రతిపద్యేతే। తథా చ సామగా ఆహుః- 'వృద్ధం తాలవ్యమాయీ భవతి' ఇతి। తథా సతి చతుర్థాక్షరే నాస్తి తాలవ్య ఇకార ఇత్యాయీభావో న కర్తవ్యః। 'అభీషుణః సఖీనామవితా జరితౄణామ్' ఇత్యేతస్యాముత్తరాయాం ద్వాదశాక్షరగతస్య రేఫస్యోపరితన ఇకారః పూర్వవదాయీ భవతి। సోఽయమాయీభావ ఉక్తనీత్యా వర్ణాభివ్యఞ్జకత్వాదుత్తరాగతవర్ణవశేన కర్తవ్యః। గీత్యర్థత్వాభావేన యోనిక్రమే తేన వినాఽపి న గీతిర్వినశ్యతి ।। 16 ।।

(దశమే- ఉత్తరయోః స్తోభాతిదేశాధికరణే సూత్రాణి 34-38)।

స్తోభస్యైకే ద్రవ్యాన్తరే నివృత్తిమృగ్వత్ ।।34।।

సర్వాతిదేశస్తు సామాన్యాల్లోకవద్వికారః స్యాత్

।।35।। అన్వయం చాపి దర్శయతి ।।36।।

నివృత్తిర్వాఽర్థలోపాత్ ।।37।। అన్వయో వాఽర్థ-

వాదః స్యాత్ ।।38।।

దశమాధికరణమారచయతి-

స్తోభా నోత ప్రదిశ్యన్తే నాగీతిత్వేన వర్ణవత్।

స్వరాదివత్ప్రదిశ్యన్తే గీతికాలోపయోగతః ।। 17 ।।

వామదేవ్యసామ్నో యోనౌ ద్వయోరర్ధయోర్మధ్య ఓకారద్వయేన హౌ శబ్దేన హాయిశబ్దేన చ నిష్పన్నః స్తోమ ఏవమామ్నాతః- 'ఓ ఓ హౌ హాయి' ఇతి। సోఽయం స్తోభో నోత్తరయోరతిదిశ్యతే। కుతః। అగీతిత్వాత్। 'యద్యోన్యాం తదుత్తరయోర్గాయతి' ఇతి గీతిమాత్రమతిదిశ్యతే। తత్ర ప్రథమాయా ఋచో వర్ణా యథా నాతిదిశ్యన్తే, తథా స్తోభా అపి। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- స్వరో వర్ణవిశేషో విరామ ఇత్యేతే గీత్యుపయోగిత్వాద్యథాఽతిదిశ్యన్తే, తథా స్తోభా అపీతి కాలపరిచ్ఛేదకత్వాదతి దిశ్యన్తామ్ ।।17।।

(ఏకాదశే- స్తోభలక్షణాధికరణే సూత్రమ్-)।

అధికం చ వివర్ణం చ జైమినిః స్తోభశబ్దత్వాత్ ।। 39 ।।

ఏకాదశాధికరణమారచయతి-

స్తోభస్య లక్షణం నాస్తి కింవాఽస్తి, న వివర్ణతా ।

ఆధిక్యమప్యతివ్యాప్తం విశిష్టం లక్షణం భవేత్ ।। 18 ।।

న తావద్వివర్ణత్వం తల్లక్షణమ్। వర్ణవికారస్య విపరీతవర్ణత్వేన స్తోభత్వప్రసఙ్గాత్। 'అగ్న ఆయాహి'- ఇత్యస్యామృచి, అకారస్య స్థాన ఓకారం కృత్వా గాయన్తి- 'ఓగ్నాయి' ఇతి। 'అధికో వర్ణః స్తోభః' ఇత్యుక్తే సత్యభ్యాసేఽతివ్యాప్తిః। 'పిబాసోమమిన్ద్ర మన్దతు త్వా' ఇత్యేతస్యామృచి 'దతు త్వా' ఇత్యక్షరత్రయం గానకాలే త్రిరభ్యస్తమ్। అతో వికారాభ్యాసయోరతివ్యాప్తేర్నాస్తి లక్షణమ్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। 'అధికత్వే సత్యృగ్విలక్షణవర్ణః స్తోభః- ఇతి విశిష్టస్య తల్లక్షణత్వాత్। లోకేఽపి సభాయాం విప్రలమ్భకేనోచ్యమానం ప్రకృతార్థానన్వితం కాలక్షేపమాత్ర హేతుం శబ్దరాశిం 'స్తోభః' ఇత్యాచక్షతే। తస్మాత్- అస్తి లక్షణమ్ ।। 18 ।।

(ద్వాదశే- నీవారాదిషు ప్రోక్షణావాతాదిధర్మానుష్ఠానాధికరణే సూత్రమ్)।

ధర్మస్యార్థకృతత్వాద్ద్రవ్యగుణవికారవ్యతిక్రమప్రతి-

షేధే చోదనానుబన్ధః సమవాయాత్ ।। 40 ।।

ద్వాదశాధికరణమారచయతి-

న స్యుః స్యుర్వాఽత్ర నీవారా వ్రీహిస్థానే *ఽమితేర్నహి।

వికారతద్ధితాత్తే స్యుః, ప్రోక్షణాదిరతో భవేత్ ।। 19 ।।

మధ్వాశనఖపూతత్వపరిధీరాపదేష్వపి ।

యే ధర్మాః షడహాదీనాం తే కార్యాః స్థానపాతతః ।। 20 ।।

సామోహో గతః। అథ సంస్కారోహః। వాజపేయే నైవారశ్చరుః శ్రుతః। తత్ర నీవారాణాం వ్రీహిస్థానపాతే ప్రమాణాభావాద్వ్రీహిధర్మాః పోక్షణావఘాతాదయో నీవారేషు న కర్తవ్యాః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। 'నైవారః' ఇత్యస్య వికారార్థతద్ధితస్య వ్రీహిస్థానీయత్వే ప్రమాణత్వాత్ । యథా వ్రీహయస్తణ్డులద్వారేణ హవిర్నిష్పాదసాధనమ్, తథా నీవారా అపి। తస్మాత్- సన్తి ప్రోక్షణాదయః।

అయం న్యాయో మధ్వశనాదౌ యోజనీయః। 'సంస్థితే పృష్ఠ్యే షడహే అధ్వాశయేత్। ఘృతం వా' ఇత్యత్ర షడహధర్మో వ్రతనియమాదిర్మధ్వశనైః కర్తవ్యః। రాజసూయే 'నైర్ఋుతం చరుం నఖావపూతానామ్' ఇత్యత్రోలూఖలముసలయోర్ధర్మః ప్రోక్షణం నఖేషు కర్తవ్యమ్। చాతుర్మాస్యేషు 'పరిధౌ పశుం నియుఞ్జీత' ఇత్యత్ర యూపధర్మః పశునియోజనం విస్పష్టమేవ పశౌ శ్రుతమ్। జ్యోతిష్టోమే 'ఐరం కృత్వోద్గేయమ్' ఇత్యత్ర గిరాపదధర్మ ఆయభివాదిరిరాపదే కర్తవ్యః ।। 19 ।। 20 ।।

(త్రయోదశే- పరిధౌ యూపధర్మానుష్ఠానాధికరణే సూత్రాణి 41-43)।

తదుత్పత్తేస్తు నివృత్తిస్తత్కృతత్వాత్స్యాత్ ।।41।। ఆవే-

శ్యైరన్వాఽర్థవత్త్వాత్సంస్కారస్య తదర్థత్వాత్ ।।42।। ఆ-

ఖ్యా చైవం తదావేశాద్వికృతౌ స్యాదపూర్వత్వాత్ ।।43।।

త్రయోదశాధికరణమారచయతి-

న యూపధర్మాః పరిధౌ సన్తి వాఽన్యార్థజత్వతః।

నావిరోధాదఞ్జనాద్యాః స్యుర్నియోజనసాధనే ।। 21 ।।

చతుర్మాస్యేషు యూపకార్యం పశునియోజనం స్థవిష్ఠే మధ్యమే పరిధావామ్నాయతే- 'పరిధౌ పశుం నియుఞ్జీత' ఇతి। తత్ర నియోజనకార్యేణ

పరిధేర్యూపస్థానీయత్వేఽపి న యూపధర్మాస్తక్షణాదయోఽఞ్జనాదయశ్చ తత్ర యుక్తాః। కుతః। అగ్నిపరిధానార్థం మధ్యమపరిధేరితరపరిధివదుత్పన్నత్వాత్। ఇతి చేత్।

బాఢమ్। అన్యార్థముత్పన్నస్యాపి వచనాన్నియోజనసాధనత్వమస్తి। యూపోఽపి పశునియోజనార్థం సంస్క్రియతే। తతో నియోజసాధనే పరిధౌ యుక్తాః సంస్కారాః। నను- పరిధిస్త్వక్సహితః, శయానశ్చ। తత్ర తక్షణోచ్ఛ్రాయౌ యూపధర్మౌ విరుధ్యేతే। ఏవం తర్హి తౌ మా భూతామ్। అవిరుద్ధాస్త్వఞ్జనాదయః కర్తవ్యాః। తథా సతి సంస్కార నిమిత్తస్య యూపశబ్దస్య పరిధావపి ముఖ్యత్వాత్। 'యూపాయాజ్యమానాయానుబ్రూహి' ఇత్యస్మిన్ప్రైషమన్త్రే 'పరిధయేఽజ్యమానాయ' ఇత్యేవమూహో న కర్తవ్యః ।। 21 ।।

(చతుర్దశే- శృతాదౌ ప్రణీతాధర్మానుష్ఠానాధికరణే సూత్రే 44-45)।

పరార్థేన త్వర్థసామాన్యం సంస్కారస్య తదర్థత్వాత్

।।44।। క్రియేరన్వాఽర్థనిర్వృత్తేః ।।45।।

చతుర్దశాధికరణమారచయతి-

శృతదధ్నోః ప్రణీతానాం న ధర్మాః సన్తి వా నహి ।

అపాకార్థత్వతః, సన్తి పాకహేతుత్వసామ్యతః ।। 22 ।।

అభ్యుదయేష్ట్యాం 'శతే చరుమ్। దధని చరుమ్ ' ఇతి శృతదధినీ ఆమ్నాతే। తయోః ప్రణీతాధర్మా న కర్తవ్యాః। హవిఃశ్రపణార్థముత్పన్నా ఉత్పవనాదిధర్మసంస్కృతాం ఆపః ప్రణీతాః। దధిపయసీ తు శ్రపణార్థం నోత్పన్నే। కింతు హవిష్ట్వేన ప్రదానార్థముత్పన్నే। తతః సామ్యాభావాన్నోత్పవనాదయో ధర్మాస్తయోః । ఇతి చేత్।

మైవమ్। అన్యార్థముత్పన్నయోరపి దధిపయసోరత్ర చన్ద్రోదయం నిమిత్తీకృత్య చరుశ్చపణహేతుత్వం వాచనికమ్। తతః సమానత్వాత్తద్ధర్మాః ।। 22 ।।

(పఞ్చదశే - బృహద్రథంతరయోర్ధర్మవ్యవస్థాధికరణే సూత్రే 46-47)।

ఏకార్థత్వాదవిభాగః స్యాత్ ।। 46 ।।

నిర్దేశాద్వా వ్యవతిష్ఠేరన్ ।। 47 ।।

పఞ్చదశాధికరణమారయతి-

బృహద్రథంతరే ధర్మైః సంకీర్ణే వా వ్యవస్థితే ।

పృష్ఠైక్యాత్సంకరో ధర్మే నిర్దేశాదేర్వ్యవస్థితిః ।। 23 ।।

జ్యోతిష్టోమ వికల్పితం పృష్ఠస్తోత్రం విహితమ్- 'బృహత్పృష్ఠం భవతి। రథంతరం పృష్ఠం భవతి' ఇతి। తత్రోమయత్ర ధర్మాః శ్రుతాః- 'బృహతి స్తూయమానే మనసా సముద్రం ధ్యాయేత్ । రథంతరే ప్రస్తూయమానే సంనీ(మీ) లయేత్' ఇత్యాదయః। తే హ్యుభయత్ర సంకీర్యరన్। పృష్ఠసిద్ధిలక్షణస్య కార్యస్యైకత్వాత్। ఇతి చేత్।

న। నిర్దేశభేదాత్। సాంకర్యే త్వవైలక్షణ్యేన 'బృహత్' ఇతి, 'రథంతరమ్' ఇతి చ ద్వౌ నిర్దేశౌ నోపపద్యేయాతామ్। కించ-- ఉభయధర్మసాహిత్యం విరుద్ధమ్। 'ఉచ్చైర్గేయమ్। బలవద్గేయమ్' ఇతి బృహద్ధర్మాః। 'నోచ్చైర్గేయమ్। న బలవద్వేయమ్' ఇతి రథంతరధర్మాః। తస్మాత్- ఉభయోర్ధర్మా వ్యవతిష్ఠన్తే ।। 23 ।।

(షోడశే - కణ్వరథంతరే బృహద్రథంతరధర్మసముచ్చయాధికరణే సూత్రమ్-)।

అప్రాకృతే తద్వికారాద్విరోధాద్వ్యవతిష్ఠేరన్ ।।48।।

షోడశాధికరణమారచయతి-

తయోర్ధర్మాః సముచ్చేయా న వా కణ్వరథంతరే ।

ద్విస్థానత్వాద్భాష్య ఆద్యే విరోధాద్వార్తికేఽన్తిమః ।। 24 ।।

వైశ్యస్తోమే 'కణ్వరథంతరం పృష్ఠం భవతి' ఇతి శ్రూయతే। తత్ర- కణ్వరథంతరాఖ్యసామ్నః ప్రాకృతయోః పృష్ఠస్తోత్రసాధనయోర్బృహద్రథంతరయోరుభయోః స్థానే పతితత్వాదుభయసంబన్ధిధర్మాః సముచ్చేతవ్యాః। యే తు విరుద్ధర్మాః- 'ఉచ్చైర్గేయమ్' 'నోచ్చైర్గేయమ్' ఇత్యాదయః, తే వికల్ప్యేన్తామ్। సముద్రధ్యాననిమీలనాదీనాం విరోధాభావాత్। ప్రకృతావివ నిర్దేశమేదస్యాత్రాభావాచ్చ సముచ్చయః। ఇతి భాష్యకారస్య మతమ్।

వికల్పితయోరేవ ద్వయోః స్థానే పతితత్వాద్విరుద్ధధర్మస్వారస్యాచ్చ వికల్ప ఏవ యుక్తః, న తు సముచ్చయః। ఇతి వార్తికకారస్య మతమ్।

తత్రోభయత్ర తత్తన్మతవిపరీతః పూర్వః పక్ష ఉన్నేయః ।। 24 ।।

(సప్తదశే- ద్విసామకే బృహద్రథంతరయోర్వ్యవస్థాధికరణే సూత్రే 49-50)।

ఉభయసామ్ని చైవమేకార్థాపత్తేః ।।49।। స్వార్థత్వాద్వా

వ్యవస్థా స్యాత్ప్రకృతివత్ ।।50।।

సప్తదశాధికరణమారచయతి-

ద్విసామకే ద్వయోర్ధర్మసాంకర్యం వా వ్యవస్థితిః ।

పృష్ఠైక్యాత్సంకరో మైవం ధర్మాణాం సామగత్వతః ।। 25 ।।

'గోసవ ఉభే కుర్యాత్' ఇత్యాదినా గోసవాదౌ బృహద్రథంతరసామద్వయసాధ్యం పృష్ఠస్తోత్రం విహితమ్। తత్ర పృష్ఠస్తోత్రస్యైకత్వేన ధర్మవ్యవస్థాయా అసంభవాద్బృహత్యుప్రయధర్మాః కర్తవ్యాః। రథంతరేఽప్యుభయధర్మా ఇత్యేవం సాంకర్యమ్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। న హ్యేతే పృష్ఠస్తోత్రప్రయుక్తా ధర్మాః, కింతు సామప్రయుక్తాః। తతః- సామ్నోర్భేదాద్ధర్మా వ్యవతిష్ఠన్తే ।। 25 ।।

(అష్టాదశే - సౌర్యాదిషు పార్వణహోమాద్యననుష్ఠానాధికరణే సూత్రాణి 51-56)। పార్వణహోమయోస్త్వప్రవృత్తిః సముదాయార్థసంయోగాత్తద-

భీజ్యా హి ।।51।। కాలస్యేతి చేత్ ।।52।।

నాప్రకరణత్వాత్ ।।53।। మన్త్రవర్ణాచ్చ ।।54।।

తదభావేఽగ్నివదితి చేత్ ।।55।। నాధి (వి?) కా-

రికత్వాత్ ।।56।।

అష్టాదశాధికరణమారచయతి-

సౌర్యాదౌ పార్వణౌ హోమౌ స్తో న వా కాలదేవకౌ ।

స్తః సంఘదేవకౌ సంఘావికారత్వాన్న తత్ర తౌ ।। 26 ।।

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే- 'స్రువేణ పార్వణౌ జుహోతి' ఇతి। తత్ర- పర్వశబ్దః కాలవిశేషవాచీ। తతః- కాలదేవకౌ తౌ హోమావారాదుపకారకతయా ప్రయాజాదివత్సౌర్యాదివికృతిష్వతిదిశ్యేతి। ఇతి చేత్।

మైవమ్। పర్వశబ్దస్యాఽఽగ్నేయాదిత్రికసంఘపరత్వాత్। దానార్థవాచినః పృణాతేర్ధాతోర్నిష్పన్నోఽయం పర్వశబ్దః। స చ 'ప్రియతే దీయతేఽస్మిన్' ఇత్యధికరణవ్యుత్పత్త్యా కాలమాచష్టే। భావవ్యుత్పత్త్యా తు క్రియాపరః సన్ప్రకరణవశాదాగ్నేయాదికర్మత్రయసంధమాహ। తథా చ మన్త్రవర్ణోఽప్యనుగృహీతో భవతి- 'ఋషభం వాజినం వయం పూర్ణమాసం యజామహే' ఇత్యేకో మన్త్రః। 'అమావాస్యా సుభగా సుశేవా ధేనురివ భూయ ఆప్యావమానా' ఇత్యపరో మన్త్రః। తత్ర- అగ్నీషోమవత్కర్మత్రయసంఘస్య వ్యాసక్తదేవతాత్వమ్। న చ సంఘస్య వికృతిః సౌర్యాదిః, కింతు- ఆగ్నేయస్యైవ। తతః- సంఘార్థయోర్హోమయోర్నాస్తి సౌర్యాదౌ ప్రాప్తిః ।। 26।।

(ఏకోనవింశే- దర్శపూర్ణమాసయోర్హోమద్వయస్య వ్యవస్థాధికరణే-

సూత్రే 57-58)।

ఉభయోరవిశేషాత్ ।।57।। యదభీజ్యా వా తద్విషయౌ ।।58।।

ఏకోనవింశాధికరణమారచయతి-

సంకీర్ణౌ సంఘయోర్హోమౌ న వా ప్రకరణాదుభౌ ।

సంకీర్ణావుపకార్యస్య భేదాదేతౌ వ్యవస్థితౌ ।। 27 ।।

దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే పఠితత్వాత్ప్రయాజాదివద్దర్శేఽపి హోమద్వయం కర్తవ్యమ్। పూర్ణమాసేఽపి తథా। ఇతి చేత్।

మైవమ్। ఉపకార్యయోః సంఘయోర్వ్యవస్థితత్వేనోపకారకయోర్హోమయోరపి వ్యవస్థాయా యుక్తత్వాత్ ।।27।।

(వింశే- సమిదాదీనాం యాగనామధేయతాధికరణే సూత్రాణి 59-60)।

ప్రయాజేఽపీతి చేత్ ।। 59 ।। నాచోదితత్వాత్ ।। 60 ।।

వింశాధికరణమారచయతి-

దేవతా యజయో వా స్యుః ప్రయాజే సమిదాదయః।

విష్ణ్వాదివద్దేవతాత్వం న చతుర్థ్యాద్యభావతః ।। 28 ।।

దర్శపూర్ణమాసయోః ప్రయాజపఞ్చకమామ్నాతమ్- 'సనిధో యజతి' ఇత్యాదినా। తత్ర- యథా 'విష్ణుం యజతి' 'వరుణం యజతి' ఇత్యాదౌ ద్వితీయానిర్దిష్టా విష్ణ్వాదయో దేవతాః, తథా సమిదాదీనాం దేవతాత్వమ్। తతో యాగైర్దేవతాః సంస్క్రియన్తే, ఇతి దృష్టార్థత్వలాభః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। సర్వత్ర చతుర్థ్యాం సద్ధితేన వా దేవతా నిర్దిశ్యన్తే। తద్యేథా- 'యదగ్నయే సాయం జుహుయాత్' 'ఆగ్నేయోఽష్టాకపాలః' ఇతి। న చ- అత్ర సమిదాదిషు చతుర్థీతద్ధితౌ విద్యేతే। తాదర్థ్యప్రతీతౌ దేవతా భవతి। న చ- ద్వితీయయా తాదర్థ్యం ప్రతీయతే, కింతు- ఈప్సితతమత్వమ్। తచ్చ కర్మనామత్వ ఉపపద్యతే। 'అగ్నిహోత్రం జుహోతి' ఇత్యాదౌ తద్దర్శనాత్। యథా 'పాకం పచతి' ఇత్యుక్తే పచిక్రియాయాః కర్తవ్యతా ప్రతీయతే। తథా 'సమిధో యజతి' ఇత్యుక్తే సమిద్యాగః కర్తవ్య ఇత్యర్థో భవతి। 'విష్ణుం యజతి' ఇత్యాదౌ తాదర్థ్యముపచర్యతే। ప్రయాజమన్త్రేషు 'సమిత్రో అగ్న ఆగ్యస్య త్యన్తు' ఇత్యాదిషు సమిదాదిశబ్దైర్బహువచనైకవచనాన్తైర్దేవతా నిర్దిష్టాః।

తదేవ నిమిత్తీకృత్య తాదృశైరేవశబ్దైరిహ యాగా అభిధీయన్తే- 'సమిధో యజతి। తనూనపాతం యజతి। ఇడో యజతి। యర్హిర్యజతి। స్వాహాకారం యజతి' ఇతి।

తస్మాత్- నాత్ర దేవతాసంస్కారవిధిః, కింతు యాగాః కేవలా విధీయన్తే। తేషాం చ శ్రుత్యాదిభిః కార్యవిశేషానవగమాత్ప్రకరణేనాऽऽరాదుపకారకత్వమ్। పఞ్చమప్రయాజస్య తు యక్ష్యమాణాజ్యభాగాదిదేవతాదిసంస్కారకత్వం దశమేऽభిధాస్యతే ॥ 28 ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే నవమాధ్యాయస్య

ద్వితీయః పాదః ॥ 2 ॥

అత్ర పాదే		ఆదితః।
అధికరణాని	20	567।
సూత్రాణి	61	1650।

(అథ నవమాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః)।

(ప్రథమే- వికృతౌ మన్త్రగతవ్రీహ్యాదిశబ్దానామూహాధికరణే సూత్రే 1-2)।

ప్రకృతౌ యథోత్పత్తివచనమర్థానాం తథో-

త్తరస్యాం తతౌ తత్ప్రకృతిత్వాదర్థే చాకార్య-

త్వాత్ ॥ 1 ॥ లిఙ్గదర్శనాచ్చ ॥ 2 ॥

తృతీయపాదస్య ప్రథమాధికరణమారచయతి-

అగ్నివ్రీహ్యాదయో నోహ్యా ఊహ్యా వా నహి చోదనాత్।

వివక్షా దేవహవిషోర్దృష్టత్వాదూహ్యతే తతః ॥ 1 ॥

ప్రకృతౌ- 'అగ్నయే జుష్టం నిర్వపామి' ఇతి దేవతావిషయో మన్త్ర ఆమ్నాతః। 'వ్రీహీణాం మేధ సుమనస్యమానః' ఇతి ద్రవ్యవిషయః। వికృతిషు- 'సూర్యాయ జుష్టం నిర్వపామి' ఇతి, 'నీవారాణాం మేధ సుమనస్యమానః' ఇత్యేవమూహో న కర్తవ్యః। కుతః। చోదకేన యథావస్థితస్యైవ మన్త్రపాఠస్యాతిదిష్టత్వాత్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। ప్రకృతౌ దేవతాహవిర్లక్షణయోరర్థయోరేవ వివక్షా। తథా సతి తత్ప్రకాశనరూపస్య దృష్టప్రయోజనస్య లాభాత్। అగ్నివ్రీహిశబ్దవివక్షాయామదృష్టార్థో మన్త్రపాఠః ప్రసజ్యేత। తస్మాత్- సూర్యనీవారలక్షణార్థప్రకాశనాయోహః కర్తవ్యః ॥ 1 ॥

(ద్వితీయే- పౌణ్డరీకేషు బర్హిఃషు స్తరణమన్త్రస్యోహాధికరణే సూత్రాణి 3-8)।

జాతినైమిత్తికం యథాస్థానమ్ ॥ 3 ॥ అవికార-

మేకేఽనార్థత్వాత్ ॥ 4 ॥ లిఙ్గదర్శనాచ్చ ॥ 5 ॥

వికారో వా తదుక్తహేతుః ॥ 6 ॥ లిఙ్గం మన్త్రచికీ-

ర్షార్థమ్ ॥ 7 ॥ నియమో వోభయభాగిత్వాత్ ॥ 8 ॥

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

హరితోక్తిః పౌణ్డరీకే న త్యాజ్యా త్యజ్యతేఽథవా ।

నాదృష్టార్థత్వతో మైవం గుణిద్రవ్యస్య భాసనాత్ ॥ 2 ॥

'మౌద్వం చరుం నిర్వపేచ్ఛ్రియై శ్రీకామః' ఇత్యత్ర పౌణ్డరీకాణి బర్హీషి భవన్తి' ఇతి శ్రుతమ్। తత్ర స్తరణమన్త్రశ్చోదకప్రాప్తః-- 'దర్భైః స్తృణీత హరితః' ఇతి। తత్ర- పూర్వన్యాయేన దర్భసబ్దస్థానే పుణ్డరీకశబ్దః ప్రయోక్తవ్యః। హరితశబ్దస్తు ప్రకృతౌ నాపూర్వీయద్రవ్యవాచీ। తతోఽసమవేతార్థత్వాద్వికృతావయ్యదృష్టార్తమనుహేన ప్రయోక్తవ్యః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। గుణద్వారా గుణిద్రవ్యప్రకాశనే సతి దృష్టార్థత్వలాభేన సమవేతార్థత్వాత్। తస్మాత్- 'పుణ్డరీకైః స్తృణీత రక్తైః'- ఇత్యూహనీయమ్ ॥ 2 ॥

(తృతీయే- అగ్నీషోమీయపశౌ లౌకికయూపస్పర్శప్రాయశ్చితాధికరణే సూత్రమ్ -)।

లౌకికే దోషసంయోగాదపవృక్తే హి చోద్యతే ।

నిమిత్తేన ప్రకృతౌ స్యాదభాగిత్వాత్ ॥ 9 ॥

తృతీయాధికరణమారచయతి-

యూపస్పర్శే వైదికే వా లౌకికే మన్త్రకీర్తనమ్।

ఆద్యః ప్రకరణాన్మైవం లౌకికే ప్రతిషేధతః ॥ 3 ॥

జ్యోతిష్టోమేఽగ్నీషోమీయపశుప్రకరణే యూపస్పర్శస్య ప్రాయశ్చిత్తమామ్నాత్మ్- 'యద్యేకం యూపముపస్పృశేత్। 'ఏష తే వాయో' ఇతి బ్రూయాత్, ఇతి। తదిదముచ్ఛ్రయణాఞ్జనాదికాలినే వైదికస్పర్శే భవతి। కుతః। తత్ప్రకరణాత్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। 'యూపో వై యజ్ఞస్య దురిష్టమాముఞ్చతే। యద్యూపముపస్పృశేద్యజ్ఞస్య దురిష్టమాసుఞ్చేత్। తస్మాద్యూపో నోపస్పృశ్యః' ఇతి ప్రతిషిధ్య పశ్చాత్ప్రాయశ్చిత్తామ్నానాత్। ప్రతిషేధశ్చ లౌకికస్పర్శవిషయః, । వైదికస్య విహితత్వాత్। తస్మాత్- లౌకికే స్పర్శే ప్రాయశ్చిత్తమ్ ॥3॥

(చతుర్థే-{ద్విపశుయాగే పాశమన్త్రయోరేకవచనాన్తబ-} సూత్రాణి 10-14)।

హువచనాన్తయోర్ద్వివచనాన్తేనోహాధికరణే
అన్యాయస్త్వవికారేణాదృష్టప్రతిఘాతిత్వాదవిశేషాచ్చ

తేనాస్య ।। 10 ।। వికారో వా తదర్థత్వాత్ ।। 11 ।।

అపి త్వన్యాయసంబన్ధాత్ప్రకృతివత్పరేష్వపి యథార్థం

స్యాత్ ।। 12 ।। యథార్థం త్వన్యాయస్యాచోదితత్వాత్

।। 13 ।। ఛన్దసి తు యథాదృష్టమ్ ।। 14 ।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

పాశం పాశాన్ద్వయోః పశ్వోరేకో మన్త్రోఽథవా ద్వయమ్।

ఏకైకత్వే ద్వయత్వే కిమేకస్యోహ్యోఽథవా ద్వయోః ।। 4 ।।

ఏకేనైవ కృతార్థత్వాదేకో మన్త్రస్తదాఽపి చ ।

అవికారేణ బహ్వర్థ ఏకార్థః సమవాయతః ।। 5 ।।

ప్రాకృతత్వాదుభావూహ్య ఏకార్థోఽత్ర వివక్షయా ।

బహ్వర్థోఽప్యూహనీయోఽత్ర ద్వయోః శక్తేరక్లృప్తితః ।। 6 ।।

జ్యోతిష్టోమేఽగ్నీషోమీయపశావేకవచనాన్తబహువచనాన్తౌ ద్వౌ పాశమన్త్రౌ భిన్నయోః శాఖయోరామ్నాతౌ- 'అదితిః పాశం ప్రముమోక్త్వేతమ్' ఇత్యేకత్ర। 'అదితిః పాశాన్ప్రముమోక్త్వేతాన్' ఇత్యపరత్ర । తావుభౌ పశుద్వయోపేతాయాం వికృతౌ చోదకేనాతిదిష్టౌ। సా చ వికృతిరేవమామ్నాయతే- "మైత్రం శ్వేతమాలభేత, వారుణం కృష్ణమ్, అపాం చౌషధీనాం చ సంధావన్నకామః' ఇతి। తత్రైకేనైవ మన్త్రేణ

చరితార్థత్వాన్న ద్వయోరతిదేశః। ఇత్యాద్యః పక్షః।

తదాఽప్యవికృతస్యైవ ప్రయోక్తుం శక్యత్వాద్బహువచనాన్తో మన్త్రో యుక్తః। ప్రకృతాపేకస్మిన్పశావసమవేతార్థతయా బహువచనస్య వికృతావనూహనీయత్వాత్। ఇత్యేకః పక్షః।

తాదృగ్బహువచనోపేతత్వాదేవ మన్త్రోఽప్యసావసమవేతార్థః ప్రకృతౌ భవతి। ఏకవచనాన్తస్తు మన్త్రః ప్రకృతౌ సమవేతార్థత్వాద్వికృతావతిదిశ్యతామ్। స చ ద్వివచనాన్తేనోహనీయః। ఇతి పక్షాన్తరమ్।

ప్రకృతౌ విద్యమానయోరుభయోర్మన్త్రయోర్వికృతావతిదేశస్య వారయితుమశక్యత్వాదేకమన్త్రపక్షస్యావాన్తరత్వేనోపన్యస్తావుభావపి పక్షావయుక్తౌ।

మన్త్రద్వయాతిదేశపక్షే త్వేకవచనాన్తః ప్రకృతౌ సమవేతార్థతయా వికృతావూహనీయః। బహువచనాన్తో యథావస్థిత ఏవ

పఠనీయః। ఇతి పూర్వః పక్షః।

లోకే వేదే వా బహువచనస్య ద్వయోరర్థయోరక్లృప్తశక్తిత్వాద్ద్వివచనాన్తతయా సోఽప్యూహనీయః। ఇతి రాద్ధాన్తః ।। 4 ।। 5 ।। 6 ।।

(పఞ్చమే- {అగ్నీషోమయిపశౌ పాశైకత్వపాశబహు-} సూత్రాణి 15-19)।

త్వాభిధాయిమన్త్రయోర్వికల్పాధికరణే

విప్రతిపత్తౌ వికల్పః స్యాత్సమత్వాద్గుణే త్వన్యాయ-

కల్పనైకదేశత్వాత్ ।। 15 ।। ప్రకరణవిశేషాచ్చ ।। 16 ।।

అర్థాభావాత్తు నైవం స్యాత్, గుణమాత్రమితరత్ ।। 17 ।।

ద్వ్యావోస్తథేతి చేత్ ।। 18 ।। నోత్పత్తిశబ్దత్వాత్ ।। 19 ।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

ఉత్క్రష్టవ్యో న వా మన్త్రో బహ్వర్థోఽసంగతత్వతః ।

ఉత్కర్షో న వికల్ప్యోఽసౌ గుణే త్వన్యాయకల్పనా ।। 7 ।।

యోఽయం పూర్వోదాహృతో బహువచనాన్తః పాశమన్త్రః, తస్య ప్రకరణాదుత్కర్షో బహుపాశయుక్తేషు పశుగణేషు కర్తవ్యః। కుతః। ఏకస్మిన్పశౌ ప్రకృతే తస్యానన్వితత్వాత్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। నాసావుత్క్రష్టవ్యః। కింత్వేకవచనాన్తేన మన్త్రేణ సహ వికల్పనీయః। న హి 'పాశాన్' ఇత్యత్ర ప్రధానస్యాశస్యానన్వితత్వమస్తి। ప్రాతిపదికవిమక్త్యోః ప్రాతిపదికం ప్రధానమ్। ధర్మివాచకత్వాత్। విభక్తిస్తు కర్మత్వ- కరణత్వాదిధర్మవాచకత్వాద్గుణభూతా। తథా విభక్తివచనయోర్విభక్తేః కర్మాదికారకవాచిత్వాత్ప్రాధాన్యమ్। వచనస్య కారకసంఖ్యాభిధాయిత్వాద్గుణత్వమ్। తథా సతి బహువచనాన్తే పాశశబ్దే ప్రాతిపాదికం కర్మకారకవిభక్తిశ్చైకస్మిన్నపి పాశే సంగచ్ఛేతే। గుణభూతే తు బహుషచనే లక్షణావృత్తిః కల్పనీయా, పాశావయవగతం బహుత్వం లక్ష్యత ఇతి। తస్మాత్- గుణభూతం వచనమాత్రమనుసృత్య కృత్స్నస్య మన్త్రస్య ప్రకరణపాఠో న బాధనీయః, కింతు ప్రధానానుసారేణ మన్త్రయోః సమానత్వాద్వికల్పః కర్తవ్యః

।। 7 ।।

(షష్ఠే- {దర్శపూర్ణమాసయోర్ద్విపత్నీకే ప్రయోగే 'పత్నీం} సూత్రమ్-)।

సంనహ్య' ఇతి మన్త్రస్యానూహాధికరణే

అపూర్వే త్వవికారోఽప్రదేశాత్ప్రతీయతే ।। 20 ।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

పత్నీమితి ద్విపత్న్యాదావూహ్యం నో వోహ్యతేఽర్థతః ।

నోపదేశస్య సామాన్యాదతిదేశాప్రవృత్తితః ।। 8 ।।

దర్శపూర్ణమాసయోర్మన్త్ర ఆమ్నాయతే- 'పత్నీం సంనహ్య' ఇతి। తత్ర- ఏకపత్నీకస్య యజమానస్య ప్రయోగే సమవేతార్థం ఏకవచనాన్తః పత్నీశబ్దః। స చ ద్విపత్నీకస్య బహుపత్నీకస్య చ ప్రయోగేఽర్థవశాదూహనీయః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। కిముపదేశప్రాప్తస్యోహః, అతిదేశప్రాప్తస్య వా । నాఽఽద్యః। ఉపదేశసయ్ సర్వప్రయోగసాధారణత్వాత్। యది- ఏకపత్నీకప్రయోగార్థమేవాయం మన్త్రోపదేశః స్యాత్, తదానీమ్- ఏకవచనం వివక్ష్యేత। న త్వేవమస్తి। అన్యథా ద్విపత్నీక-బహుపత్నీకప్రయోగయోర్మన్త్ర ఏవ నోపదిశ్యేత। తత్ర కుత ఊహానూహచిన్తావకాశః। సాధారణే సూపదేశే సర్వప్రయోగసమవేతార్థతయా పత్నీపదే ప్రాతిపదికం కర్మకారకవిమక్తిశ్చేత్యుమయమేవ పాశన్యాయేన వివక్షితమ్। ఏకవచనం త్వదృష్టార్థ। తథా చ సర్వప్రయోగే'

సమవేతార్థతయా పత్నీపదేషు యథావస్థితమేవ పఠనీయః। నాపి 'అతిదేశప్రాప్తస్యోహః' ఇతి ద్వితీయః పక్షః। ద్విబహుపత్నీకప్రయోగయోర వికృతిత్వేనాతిదేశాయోగాత్। తస్మాత్- అత్ర నాస్త్యూహః ।। 8 ।।

(సప్తమే- ద్విపత్నీకవికృతియాగేఽపి 'పత్నీం సంనహ్య' ఇతి

మన్త్రస్యానూహాధికరణే సూత్రమ్-)।

వికృతౌ చాపి తద్వచనాత్ ।। 21 ।।

సప్తమాధికరణమారచయతి-

ఊహ్యో నో వైష వికృతావూహ్యోఽపాఠేన పాశవత్।

నాదృష్టచ్ఛాన్దసత్వాభ్యాం పాశే ఛాన్దసతా న హి ।। 9 ।।

ఏవ ఏకవచనాన్తః పత్నీమన్త్రో వికృతౌ ద్విబహుపత్నీకప్రయోగయోరూహనీయః। కుతః। పాఠాభావాత్। ప్రకృతావర్థానుసారేణ ప్రాప్తౌఽప్యూహః సర్వప్రయోగసాధారణేన మన్త్రపాఠేన వాచితః। వికృతౌ తు బాధితస్య పాఠస్యాభావేనాస్మదాయత్తే ప్రయోగేఽర్థానుసారేణోహో

యుక్తః। అత ఏవ- పూర్వత్ర ద్విపాశయుక్తాయాం వికృతావేకవచనామ్నో బహువచనాన్తశ్చ పాశమన్త్ర ఊహితః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। 'పత్నీమ్' ఇత్యేకవచనస్యావివక్షితత్వేన ప్రకృతావదృష్టార్థతయా యథావస్థితపాఠే సతి వికృతావప్యదృష్టార్థం యథావస్థితస్యైవ పఠితవ్యత్వాత్। అశోచ్చేత- 'ప్రకృతౌ ఛాన్దసత్వేన వ్యత్యయేనైకచచనమేవ ద్విత్వబహుత్వయోరప్యర్థయోవర్తతే' ఇతి। ఏవం తర్హి వికృతావప్యూహమన్తరేణైవ ద్విత్వబహుత్వాభిధానాన్మా భూదూహః। న చ - ఏవం పాశేఽప్యూహో మా భూత్- ఇతి శఙ్కనీయమ్। ప్రకృతావేకవచనబహువచనయోరేకస్మిన్నేవ పాశే వైహికప్రయోగదర్శనాత్। ద్విత్వే తదభావాత్। తస్మాత్- పాశస్యోహో వికృతౌ, న తు పత్నీశబ్దస్య ।। 9 ।।

(అష్టమే- సవనీయపశూనామగ్నిషోమీయసమానవిధానత్వే 'ప్రాస్మై, అగ్నిమ్' ఇతి మన్త్రేఽనూహాధికరణే సూత్రమ్-)।

అధ్రిగౌ సవనీయేషు తద్వత్సమానవిధానాశ్చేత్ ।। 22 ।।

అష్టమాధికరణమారచయతి-

అగ్నిషోమీయసవనస్థాస్తుల్యవిధయో యది ।

ప్రాస్మా ఇతి తదా మన్త్రే పత్నీన్యాయేన నోహనమ్ ।। 10 ।।

అగ్నిష్టోమోక్థ్యపోదృశ్యతిరాత్రరూపాసు జ్యోతిష్టోమస్య సంస్థాస్వేకోత్తరవృద్ధ్యా సవనీయాః పశవ ఆమ్నాతాః- 'ఆగ్నేయః పశురగ్నిష్టోమ ఆలభ్యః। ఐన్ద్రాగ్న ఉక్థ్యే ద్వితీయః। ఐన్ద్రో వృష్ణిః షోడశిని తృతీయః। సారస్వతీ మేష్యతిరాత్రే చతుర్థీ' ఇతి। త ఏతే సవనీయపశవోఽగ్నిషోమీయపశునా సమానవిధయః, న తు తద్వికృతయః- ఇతి కస్యచిత్పూర్వపక్షిణో మతమ్। తదేవాభ్యుపగమ్య కృత్వాచిన్తా క్రియతే। అధ్రిగుప్రైవమన్త్రే- 'ప్రాస్మా అగ్నిం భరతా' ఇతి వాక్యే పుంలిఙ్గచతుర్థ్యేకవచనాశ్చ ఇదం శబ్దః పఠితః। తస్య మేష్యాం స్త్రీలిఙ్గతయా నాస్త్యూహః, ఇతి ప్రథమపాదే నిర్ణీతమ్। ఇహ త్వేకవచనస్య పశుద్విత్వబహుత్వయోః పత్నీశబ్దవత్పూర్వోత్తరపక్షౌ ద్రష్టవ్యౌ । అర్థానుసారేణ ద్వివచనబహువచనయోరూహః। ఇతి పూర్వః పక్షః।

ఉపదేశస్య సాధారణత్వేన సర్వత్ర సమవేతార్థయోః ప్రాతిపదికవిభక్త్యోరేవ వివాస్త్రితత్వేనైకవచనస్యావివక్షితత్వాత్। కథంచిద్వివక్షితత్వేఽపి చ్ఛాన్దసేన వచనవ్యత్వయేన ద్వద్యర్థబహూవర్థవాచిత్వాన్నాస్త్యూహః। ఇతి రాద్ధాన్తః।

పరమార్థతస్తు సవనీయపశూనామగ్నిషోమీయవికృతిత్వాదస్యైవ లిఙ్గవచనయోః పాశన్యాయేనోహః ।। 10 ।।

(నవమే- నీవారాణాం వ్రీహిప్రతినిధిత్వే మన్త్రే వ్రీహిశబ్ద-

స్యానూహాధికరణే సూత్రాణి 23-26)।

ప్రతినిధౌ చావికారాత్ ॥ 23 ॥ అనామ్నానాద-

శబ్దత్వమభావాచ్చేతరస్య స్యాత్ ॥ 24 ॥ తాదర్థ్యాద్వా

తదాఖ్యం స్యాత్సంస్కారైరవిశిష్టత్వాత్ ॥ 25 ॥

ఉక్తం చ తత్త్వమస్య ॥ 26 ॥

నవమాధికరణమారచయతి-

వ్రీహిప్రతినిధావూహో వ్రీహీణామితి నాస్తి వా ।

అర్థాదూహో న సాదృశ్యాదంశానాం సాధనత్వతః ॥ 11 ॥

శ్రుతస్య ద్రవ్యస్యాపచారే భూయోవయవసామాన్యోపేతం ద్రవ్యాన్తరం తస్య ప్రతినిధిర్భవతి। తద్యథా- వ్రీహీణామపచారే నీవారాస్తేషాం స్థానే వినిశన్తే। తదేతత్షష్ఠేఽధ్యాయేఽవస్థితమ్। ప్రతినిహితేషు నీవారేషు 'వ్రీహీణాం మేధ'- ఇత్యయం మన్త్ర ఊహితవ్యః। కుతః। అర్థానుసారాత్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। నైవారచరౌ నీవారాణాం సాధనత్వేన విహితానాం వ్రీహిస్థానీయతయా నవతి మన్త్రస్యోహః । ఇహ తు న నీవారాః సాధనత్వేన విహితాః, కింతు భూయోవచవసాదృశ్యద్వారా ప్రాప్యన్తే। తతోఽవయవానామేవ సాధనత్వమ్। తథా సతి వ్రీహ్యవయవేధ్వవికారేణ యథా వ్రీహిశబ్దః, తథా నీవారావయవేష్వపి ప్రవృత్తేర్నాస్త్యూహః ॥ 11 ॥

(దశమే- ద్విపశుయాగే సూర్యం చక్షుర్గమయతాత్' ఇతిమన్త్రా-

ణామనూహాధికరణే సూత్రే 0)।

సంసర్గిషు చార్థస్యాస్థితపరిమాణత్వాత్ ॥ 27 ॥

లిఙ్గదర్శనాచ్చ ॥ 28 ॥

అగ్నీషోమీయపశావధ్రిగుప్రైషే పశుసంబన్ధినాం సూర్యాదిసంసర్గ ఆమ్నాయతే- సూర్యం చక్షుర్గమయతాత్। వాతం ప్రాణమన్వవసృజతాత్। దిశః శ్రోత్రమ్-' ఇత్యాది। 'మైత్రం శ్వేతమాలభేత। వారుణం కృష్ణమ్' ఇతి విహితయోర్ద్వయోః పశ్వోర్మన్త్రగతాశ్చక్షురాదిశబ్దా ద్వివచనాన్తత్వేనోహనీయాః। కుతః। పశుభేదేన చక్షురాదీనాం భిన్నత్వాత్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। న ఖల్వత్రేన్ద్రియాధిష్ఠానం శరీరగతం గోలకం చక్షుఃశబ్దేన వివక్షితమ్। తద్వివక్షాయామేకస్మిన్నపి పశౌ గోలకభేదాదేకవచనాన్తచక్షుః శబ్దస్యానన్వయప్రసఙ్గాత్। గోలకస్య సూర్యాదిప్రాప్త్యసంభవాచ్చ। యత్తు రూపదశనాదిసామర్థ్యలక్షణం

తేజోమాత్రమ్, తదత్ర చక్షురాదిశబ్దైర్వివక్షితమ్। తచ్చ పశ్వనేకత్వేఽపి తతో నిర్గత్య సూర్యాదావేకీభూతత్వాత్సముద్రప్రవిష్టనదీవన్న భేదేనావతిష్ఠతే। తస్మాత్- నాస్త్యూహః ।। 12 ।।

(ఏకాదశ- {ద్విపశుయాగే, అధ్రిగుప్రైషే 'ఏకధా'} సూత్రాణి 29-31)।

ఇత్యస్య శబ్దస్యాభ్యాసాధికరణే

ఏకధేత్యేకసంయోగాదభ్యాసేనాభిధానం స్యాత్ ।। 29 ।।

అవికారో వా బహూనామేకకర్మవత్ ।। 30 ।। సకృత్త్వం

త్వైకధ్యం స్యాదేకత్వాత్త్వచోఽనభిప్రేతం తత్రప్రకృతిత్వాత్ప-

రేష్వభ్యాసేన వివృద్ధావభిధానం స్యాత్ ।। 31 ।।

ఏకాదశాధికరణమారచయతి-

ఏకధేత్యవికారః స్యాదభ్యాసో వా సహత్వతః ।

ఆద్యో మైవం ప్రాకృతస్య సకృత్త్వస్యోచితత్వతః ।। 13 ।।

తస్మిన్నేవాధ్రిగుప్రైషే శ్రూయతే- 'ఏకధాఽస్య త్వచమాచ్ఛ్యతాత్' ఇతి। ఛిన్ధీత్యర్థః। తత్ర ద్వయోః పశ్వోరేకధేత్యస్య శబ్దస్య నాస్తి వికారః। కుతః। తస్య శబ్దస్యేహ సహత్వవాచిత్వాత్। 'ఏకధా గాః పాయయతి' ఇత్యత్ర యౌగపద్యే ప్రయోగదర్శనాత్। పశ్వనేకత్వేఽపి త్వగుత్పాటనస్యైకకాలీనత్వం బహుపురుషకర్తుకస్య వహతే। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- ప్రకృతావేకస్మిన్పశౌ యౌగపద్యలక్షణోఽర్థో న సంభవతి। తతః సకృత్త్వం తస్య శబ్దస్యార్థః। త్వగియమవయవశో బహుకృత్వో న ఛేత్తవ్యా, కింతు సర్వాఽపి సకృదేకప్రయత్నేనైవేత్యుక్తం భవతి। యత్రప్రకృతౌ సకృత్వం, తదేవ వికృతావుచితమ్। తతః ప్రతిపశు సకృత్త్వమభిధాతుమ్ 'ఏకధా' ఇత్యయం మన్త్రోఽభ్యసితవ్యః ।। 13 ।।

ద్వాదశే - {ద్విపశ్వాదిపశువికృతౌ మేధపతిశ-} సూత్రాణి 32-40)।

బ్దస్య దేవతానుసారేణోహాధికరణే

మేధపతిత్వం స్వామిదేవతస్య సమవాయాత్సర్వత్ర చ ప్రయు-

క్తత్వాత్, తస్య చాన్యాయనిగదత్వాత్, సర్వత్రైవాధి-

కారః స్యాత్ ।। 32 ।। అపి వా ద్విసమవాయోఽర్థా-
న్యత్వే యథాసంఖ్యం ప్రయోగః స్యాత్ ।। 33 ।। స్వామి-
నో వైకశబ్ద్యాదుత్కర్షో దేవతాయాం స్యాత్పత్న్యాం ద్వితీ-
యశబ్దః స్యాత్ ।। 34 ।। దేవతా తు తదాశీష్ట్వాత్సం-
ప్రాప్తత్వాత్స్వామిన్యనర్థికా స్యాత్ ।। 35 ।। ఉత్స-
ర్గాచ్చ భక్త్యా తస్మిన్పతిత్వం స్యాత్ ।। 36 ।। ఉత్కృ-
ష్యేతైకసంయుక్తో ద్విదేవతే సంభవాత్ ।। 37 ।। ఏకస్తు
సమవాయాత్తస్య తల్లక్షణత్వాత్ ।। 38 ।। సంసర్గి-
త్వాచ్చ తస్మాత్తేన వికల్పః స్యాత్ ।। 39 ।। ఏక-
త్వేఽపి గుణానపాయాత్ ।। 40 ।।

ద్వాదశాధికరణమారచయతి-

అవికారో వికారో వా స్యాన్మేధపతిశబ్దయోః ।
వికారే స్వామిదేవార్థ ఏకార్థో వాఽన్తిమేఽపి కిమ్ ।। 14 ।।
స్వామ్యర్థో దేవతార్థో వా స్యాదన్యాయ్యత్వతోఽగ్రిమః ।
అర్థభేదాద్వికారోఽత్ర ద్వావర్థౌ శబ్దయోర్ద్వయోః ।। 15 ।।
మన్త్రైక్యాదర్థ ఏకోఽత్ర స్వామ్యస్మిఞ్జాయయా ద్వితా ।
దేవార్థాశీర్ద్వ ఏకోఽధిష్ఠానే ద్వే ద్విధేరణమ్ ।। 16 ।।

అధ్రిగుప్రైషనిగదస్యాఽఽదావిదమామ్నాయతే- 'దైవ్యాః శమితార ఉత చ మనుష్యా ఆరభధ్వమ్। ఉపనయత మేధ్యా దుర ఆశాసానా మేధపతిభ్యాం మేధమ్' ఇతి। శాఖాన్తరే తు 'మేధపతయే మేధమ్' ఇతి। అయమర్థః- 'శమితారః పశుఘాతినో ద్వివిధాః-

దైవ్యాః, మానుషాశ్చ । తానుభయాన్సంబోధ్య హోతా కర్తవ్యవిశేషాన్నిర్దిశతి- ఆరమ్భః కర్తవ్యః। మేధో యజ్ఞః, తద్యోగ్యాన్దురః పదార్థాన్హింసాహేతూనిహాఽఽనయత। కిం కుర్వన్తః- యజ్ఞపతిభ్యాం యజ్ఞపతయే వా యజ్ఞమాశాసానాః' ఇతి। తత్ర- ఏకవచనాన్తస్య మేఘపతిశబ్దస్య ద్వివచనాన్తస్య చ బహుపశుయుక్తాసు వికృతిష్వనూహః, ఊహో వా, ఇతి సంశయః। ఊహపక్షేఽపి కిమేకవచనాన్తస్య యజమానోఽర్థః, ద్వివచనాన్తస్యాగ్నీషోమౌ దేవతే ఇత్యేవమర్థభేదః। కింవా- శబ్దద్వయస్యైక ఏవార్థ ఇతి సంశయః। ఏకార్థత్వపక్షేఽపి యజమాన

ఏవార్థః, దేవతైవ వా, ఇతి సంశయః। తత్ర- అగ్నీషోమీయే పశౌ యజమానః, అగ్నీషోమౌ చ, ఇతి త్రయో మేధస్య పతయః, తేష్వేకవచనస్య ద్వివచనస్య వాఽన్యాయ్యనిగదత్వేన ప్రకృతావవివక్షితస్య వచనస్య వికృతావనూహః। ఇత్యాద్యః పక్షః।

ప్రకృతౌ సమవేతార్థత్వే సంపాదయితుం శక్యే సత్యన్యాయ్యనిగదత్వాభావాద్వికృతావూహః కర్తవ్యః। ఇతి ద్వితీయః పక్షః।

అస్మిన్ద్వితీయపక్షేఽపి ప్రకృతావుపన్యస్తప్రకారేణార్థభేదాద్వికృతిషు బహుయజమానయుక్తాస్వహీనాదిషు యజమానానుసారేణైకవచనాన్త ఊహనీయః। అనేకపశుయుక్తాసు వికృతిషు దేవతానుసారేణ ద్వివచనాన్త ఊహనీయః। సోఽయం శాఖావికల్పేన ప్రథమః పక్షః।

శాఖాభేదేన పాఠభేదేఽపి మన్త్రభేదాభావాదర్థభేదో న యుక్తః, కింతు- ఏక ఏవార్థః। ఇతి పక్షాన్తరమ్।

తదపి దేవతాయాః సంప్రదానత్వేన స్వామిత్వాభావాన్మేధపతిశబ్దయోగ్యతా నాస్తీతి యజమాన ఏవ తచ్ఛబ్దార్థః। తస్మింశ్చ యజమానే స్వత ఏకత్వమ్, జాయయా సహ ద్విత్వమ్। ఇత్యేకవచనద్వివచనే ఉభే అపి సమవేతార్థే। తతో యజమానద్వయోపేతాయాం వికృతాయేకవచనాన్తో ద్విత్వేనోహనీయః। ద్వివచనాన్తో బహుత్వేన। ఇతి పూర్వః పక్షః।

మైఘస్య యజమానార్థత్వం నైవాఽఽశాసనీయమ్। తస్య సిద్ధత్వాత్। దేవతార్థత్వం త్వాశాసనీయమ్। తతో మేధమాశాసానా ఇత్యేతద్దేవతాయాం సమవేతార్థమ్। సంప్రదానస్యాప్యుద్దేశ్యత్వేన ప్రాధాన్యాన్మేధపతిత్వమవిరుద్ధమ్, దేవతాకారేణైకత్వాదగ్నిత్వసోమత్వాకారేణ ద్విత్వాచ్చైకవచనద్వివచనే ఉపపన్నే । తస్మాత్- దేవతానుసారేణ వికృతావూహః। ఇతి రాద్ధాన్తః ॥ 14 ॥ 15॥ 16 ॥

త్రయోదశే- {బహుదైవత్యే పశావప్యేకవచనాన్తమే-} సూత్రే 41-42)।

ధ పతిశబ్దస్య వికల్పాధికరణే

నియమో బహుదేవతే వికారః స్యాత్ ॥ 41 ॥

వికల్పో వా ప్రకృతివత్ ॥ 42 ॥

త్రయోదశాధికరణమారచయతి-

ఆదిత్యేష్వేకవాచ్యేష ఊహ్యో నో వోహ్యతేఽన్యవత్ ।

గణార్థత్వాదనూహ్యోఽతో వికల్పః ప్రకృతావివ ॥ 17 ॥

ప్రజాపశుసంపత్తికామస్య బహుదైవత్యః పశురామ్నాయతే- 'యః కామయేత- ప్రథేయ పశుమిః ప్ర ప్రజయా జాయేయ- ఇతి, *స ఏతామవిం

వశామాదిత్యేభ్యః కామాయాఽఽలభేత' ఇతి। వశా బన్ధ్యా। కామాయ కాముకేభ్య ఇత్యర్థః। అత్ర-చోదకప్రాప్తో 'మేధపతయే' ఇత్యేకవచనాన్తః శబ్ద ఆదిత్యానాం బహుత్వాద్బహువచనాన్తత్వేనోహనీయః। యథా 'మేధపతిభ్యామ్' ఇతి ద్వివచనాన్త ఊహ్యతే। యథా వా 'పాశః' ఇత్యేకవచనాన్త ఊహ్యతే। తద్వత్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। ప్రకృతావగ్నిషోమయోర్గణైకత్వమేకవచనాన్తో బ్రూతే। ఆదిత్యానామపి గణైకత్వ సమానమిత్యనూహః। తస్మాత్- అవికృత ఏకవచనాన్త ఇతరేణ సహ ప్రకృతావివాత్రాపి వికల్ప్యతే ।। 17 ।।

(చతుర్దశే- ఏకాదశిన్యామేకవచనాన్తమేధపతిశబ్దస్యోహా-

ధికరణే సూత్రమ్-)।

అర్థాన్తరే వికారః స్యాద్దేవతాపృథక్త్వా-

దేకాభిసమవాయాత్స్యాత్ ।। 43 ।।

చతుర్దశాధికరణమారచయతి-

కృష్ణగ్రీవాదికే నోహ ఊహో వాఽస్య న పూర్వవత్ ।

దేవత్వం న గణస్యాత ఊహో బహ్వభిధిత్సయా ।। 18 ।।

యూపైకాదశిన్యామగ్న్యాదిదేవతాకాః పశవ ఆమ్నాతాః- 'ప్రైవాఽఽగ్నేయేన వాపయతి। మిథునం సారస్వత్యా కరోతి। రేతః సౌమ్యేన దధాతి। ప్రజనయతి పౌష్ణేన' ఇత్యాదినా। తే చ- స్వనామభిరన్యత్రాఽఽమ్నాతాః- 'ఆగ్నేయః కృష్ణగ్రీవః। సారస్వతీ మేషీ। వభ్రుః సౌమ్యః। పౌష్ణః శ్యామః' ఇత్యాదినా। తత్ర- అస్యైకవచనాన్తస్య మేధపతిశబ్దస్యాఽఽదిత్యేష్వివ నోహః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। వైషమ్యాత్। ఆదిత్యగణస్య తత్ర దేవత్వమ్, ఇహ త్వేకైకస్య పృథగ్దేవత్వమ్। అతో బహూన్దేవానభిధాతుం బహువచనాన్తత్వమూహనీయమ్ ।। 18 ।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే నవమా-

ధ్యాయస్య తృతీయః పాదః ।। 3 ।।

	అత్ర పాదే	ఆదితః।
అధికరణాని	14	581।
సూత్రాణి	43	1693।

(అథ నవమాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః)।

(ప్రథమే 'షడ్వింతిరస్య వజ్క్రయః' ఇత్యాదౌ సమస్యోహా-
ధికరణే సూత్రాణి 1-16)।

షడ్వింశతిరభ్యాసేన పశుగణే తత్ప్రకృతిత్వాద్గుణస్య
ప్రవిభక్తత్వాదవికారే హి తాసామకాత్స్నర్స్యేనాభిసంబ-
న్ధో వికారాన్న సమాసః స్యాదసంయోగాచ్చ సర్వాభిః
।।1।। అభ్యాసేఽపి తథేతి చేత్ ।।2।। న గుణాదర్థ-
కృతత్వాచ్చ ।।3।। సమాసేఽపి తథేతి చేత్ ।।4।।
నాసంభవాత్ ।।5।। స్వాభిశ్చ వచనం ప్రకృతౌ తథేహ
స్యాత్ ।।6।। వజ్క్రీణాం తు ప్రధానత్వాత్సమాసేనాభి-
ధానం స్యాత్ప్రాధాన్యమద్రిగోస్తదర్థత్వాత్ ।।7।।
తాసాం చ కృత్స్నవచనాత్ ।।8।। అపి త్వసంనిపా-
తిత్వాత్పత్నీవదామ్నాతేనాభిధానం స్యాత్ ।।9।।
వికారస్తు ప్రదేశత్వాద్యజమానవత్ ।।10।। అపూర్వ-
త్వాత్తథా పత్న్యామ్ ।।11।। ఆమ్నాతస్త్వవికారాత్సం-
ఖ్యాసు సర్వగామితత్వాత్ ।।12।। సంఖ్యా త్వేవం ప్రధానం
స్యాహూజ్క్రయః పునః ప్రధానమ్ ।।13।। అనామ్నాత-
వచనమవచనేన హి వజ్క్రీణాం స్యాన్నిర్దేశః ।।14।।
అభ్యాసో వాఽవికారాత్స్యాత్ ।।15।। పశుస్త్వేవం
ప్రధానం స్యాదభ్యాసస్య తన్నిమిత్తత్వాత్తస్మాత్సమాస-
శబ్దః స్యాత్ ।।16।।

చతుర్థపాదస్య ప్రథమాధికరణమారచయతి-

షడ్వింశతిర్వజ్క్రయోఽస్యేత్యనూహః స్యాదుతోహ్యతే ।
ఊహేఽపి వచనాన్యత్వమస్యేత్యావర్త్యతేఽథవా ।।1 ।।

షడ్వింశతేరుతాభ్యాసః సమస్తోక్తిర్బవేదుత ।

అనూహో౽కరణత్వేన దృష్టలాభాత్తదూహనమ్ ।। 2 ।।

సంఖ్యాయాశ్చ పశౌ యుక్తేర్వఙ్క్రీణాం ముఖ్యతావశాత్ ।

అమీ పక్షా యుజ్యతే౽న్త్యస్తా అనుష్ఠ్యేతిశేషతః ।। 3 ।।

అధ్రిగుప్రషే వాక్యమిదమామ్నాయతే- 'షడ్వింశతిరస్య వఙ్క్రయః, తా అనుష్ఠ్యోచ్చ్యావయతాత్' ఇతి। అయమర్థః- 'వఙ్క్రయో వక్రాణి పార్శ్వాస్థీని। తాన్యస్య పశోః షడ్వింశతిసంఖ్యాని। ఏకైకస్మిన్పార్శ్వే త్రయోదశానామవస్థితత్వాత్। తాశ్చ వఙ్క్రీరనుష్ఠ్య, అనుష్ఠాయానుక్రమేణ గణయిత్వేతి యావత్। ఉచ్చ్యావయతాదుద్ధరతాత్' ఇతి। సో౽యం మన్త్రో వఙ్క్రీణాముద్ధరణే కరణతయా న వినియుక్తః, కింతు సంజ్ఞపనాత్ప్రాక్పశౌ నీయమానే హోత్రా ప్రయుజ్యతే। తతో౽సమవేతార్థత్వాదనూహః। ఇత్యాద్యః పక్షః।

అకరణత్వే౽పి నాదృష్టార్థత్వమ్। శమితౄణాముద్ధరణాయార్థస్యా౽౽వశ్యకత్వేన దృష్టార్థలాభాత్। తస్మాత్- ప్రకృతౌ సమవేతార్థతయా వికృతావూహః। తదా౽పి చత్వారః పక్షాః।

తత్ర- సంఖ్యా ముఖ్యత్వేన ప్రకాశ్యా। తేన ద్వయోః పశ్వోర్ద్విగుణితాం షడ్ ర్వింశతిసంఖ్యాం ప్రకాశయితుం ద్వివచనాన్తతయా షడ్వింశతిశబ్ద ఊహనీయః। ఇత్యాద్యః పక్షః।

పశోశ్చోదితత్వేన ముఖ్యత్వాత్తద్వాచకం షష్ఠ్యన్తమ్ 'అస్య' ఇతి పదం పశ్వనుసారేణా౽౽వర్తనీయమ్। ఇతి ద్వితీయః పక్షః।

యుక్తిర్యోగః। షడ్వింశతిసంఖ్యాయాః పశునా సహ సంబన్ధః, తస్య ముఖ్యత్వాత్ప్రతిపశువిభక్తాం సంఖ్యాం ప్రకాశయితుం షడ్వింశతిపదస్యాభ్యాసః। ఇతి తృతీయః పక్షః।

అత్ర సర్వత్ర ముఖ్యానుసారేణ పదాన్తరాణ్యూహనీయాని। సంఖ్యేయానాం వఙ్క్రీణాం ముఖ్యత్వాత్తాసామియత్తా సమస్య వక్తవ్యా। తతో 'ద్విపఞ్చాశదనయోర్వఙ్క్రయః। అష్టసప్తతిరేషాం వఙ్క్రయః' ఇత్యేవం యథాయోగమూహనీయమ్। ఇతి చతుర్థః పక్షః। అయమేవ సిద్ధాన్తో వాక్యశేషానుగుణ్యాత్। 'తా అనుష్ఠ్య' ఇత్యయం వాక్యశేషః స చ వ్యాఖ్యాతః ।। 1 ।। 2 ।। 3 ।।

ద్వితీయే-(ఆశ్వమేధికసవనీయాశ్వస్య చతుస్త్రింశద్వ-} సూత్రమ్-)।

ఙ్క్రిరూపవిశేషవచనవికల్పాధికరణే

అశ్వస్య చతుస్త్రింశత్తస్య వచనాద్వైశేషికమ్ ।। 17 ।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

న చతుస్త్రింశదిత్యేష నిషేధో నియతో న వా ।

గిరాపదవదాద్యః స్యాన్నైవకారహతత్వతః ॥ 4 ॥

నిషేధః ప్రాప్తిపూర్వోఽతః ప్రాపకోఽత్రానుమీయతే ।

నిషేధకప్రాపకాభ్యాం చతుస్త్రింశద్వికల్ప్యతే ॥ 5 ॥

అశ్వమేధే త్రయః సవనీయాః పశవః శ్రుతాః- 'అశ్వః, తూపరః, గోమృగః, తే ప్రాజాపత్యాః' ఇతి। తేష్వశ్వస్య చతుస్త్రింశద్వఙ్క్రయః।

తథా చ మన్త్రః- 'చతుస్త్రింబుద్వాజినో దేవఘన్ధోర్వఙ్క్రీరశ్వస్య స్వధితిః సమేతి' ఇతి। వాజీ గన్ధర్వవాహకో జాతివిశేషః। అత ఏవాఽఽమ్నాయతే- 'హయో భూత్వా దేవానవహత్, వాజీ గన్ధర్వాన్, అర్వాఽసురాన్' ఇతి। దేవబన్ధుర్దేవానాం ప్రియః। స్వధితిశ్ఛేదనహేతుః శస్త్రమ్- ఇత్యర్థః। ఏవం సత్యధ్రిగుప్రైషే విశేషోఽయమామ్నాయతే- 'న చతుస్త్రింశదితి బ్రూయాత్। షడ్వింశతిరిత్యేవ బ్రూయాత్' ఇతి। సోఽయం 'చతుస్త్రింశద్వాజినః' - ఇత్యాదికాయాబుచః ప్రతిషేధో గిరాపదనిషేధవన్నిత్యః, న తు వికల్పితః। యథా 'న గిరాగిరేతి బ్రూయాత్, ఐరం కృత్వోద్గేయమ్' ఇత్యత్ర గిరాపదనిషేధపురఃసరమిరాపతవే విహితే సతి నిషిద్ధస్య నిత్యనివృత్తిః। తథా చతుస్త్రింశన్మన్త్రనిషేధపురఃసరం షడ్వింశతిమన్త్రే విహితే సతి నిత్యనివృత్తిర్నిషిద్ధస్య। ఇతి చేత్।

మైవమ్। 'షడ్వింశతిరిత్యేవ బ్రూయాత్' ఇత్యేవకారేణ విధిత్వప్రత్యయయాధాత్। షడ్వింశతిమన్త్రస్తావచ్ఛోదకప్రాప్తత్వాన్న విధేయః।

తస్య చతుస్త్రింశన్మన్త్రేణాపవాదప్రసక్తౌ 'న చతుస్త్రింశత్' ఇత్యపవాదకం మన్త్రం ప్రతిషిధ్య చోదకప్రాప్తస్యానపోదితత్వేన యథాపూర్వమవస్థానమనూద్యతే- ఇత్యేవమర్థం సూచయితుమేవకారః ప్రయుక్తః। గిరాపదదృష్టాన్తస్తు విషమః। అప్రాప్తత్వాదిరాపదం తత్ర విధీయతే। తేన చ విహితేన పాఠప్రాప్తే గిరాపదే బాధితే స బాధో 'న గిరా' ఇతి ప్రతిషేధేనానూద్యతే। తతో దృష్టాన్తే నిషేధానువాదః, దార్ష్టాన్తికే విధ్యనువాదః, ఇతి మహద్వైషమ్యమ్। నను విధివాక్యస్థస్యైవకారస్యానువాదత్వే సతి 'న చతుస్త్రింశత్'- ఇత్యస్మిన్నిషేధే కృత్స్నవాక్యతాత్పర్యాన్నిషిద్ధస్య నిత్యనిర్వృత్తిస్తదవస్థా స్యాత్। మైవమ్। ప్రాపకస్యాపి సద్భావేన నిషేధప్రాప్తిభ్యాం చతుస్త్రింశన్మన్త్రస్య వికల్పితత్వాత్। అథోచ్యతే- 'చతుస్త్రింశద్వాజినః' ఇత్యేవం మన్త్రః కేవలం స్వరూపేణైవ పఠితః। న త్వస్యాధ్రిగుప్రైషవత్ప్రాపకం కించిదస్తి- ఇతి। తన్న। ప్రాపకవచనస్య కల్పనీయత్వాత్। అన్యథా ప్రసక్త్యభావేన ప్రతిషేధానుపపత్తేః। తస్మాత్- ప్రసఙ్గకేనోపజీవ్యేనానుమితవిధినా ప్రత్యక్షనిషేధేన చ సమానబలతయా 'చతుస్త్రింశత్'- ఇత్యయం మన్త్రోఽశ్వస్యాధ్రిగుప్రైషే వికల్ప్యతే

॥ 4 ॥ 5 ॥

తృతీయే- {ఆశ్వమేధికసవనీయాశ్వస్య చతా(స్త్ర-} సూత్రాణి 18-21)।

శద్వజ్క్రిరూపవిశేషవచనాధికరణే

తత్రప్రతిషిధ్య ప్రకృతిర్నియుజ్యతే సా చతుస్త్రింశద్వాచ్య-

త్వాత్ ।। 18 ।। ఋగ్వా స్యాదామ్నాతత్వాదవికల్పశ్చ

న్యాయ్యః ।। 19 ।। తస్యాం తు వచనాదైరవత్పదవికారః

స్యాత్ ।। 20 ।। సర్వప్రతిషేధో వాఽసంయోగాత్పదేన

స్యాత్ ।। 21 ।।

తృతీయాధికరణమారచయతి-

పృథగ్వచనమశ్వస్య స్యాదన్యాభ్యాం సమస్య వా ।

ఆద్యః పదే నిషిద్ధేఽత్ర విశేషో నియతో యతః ।। 6 ।।

వజ్క్రీయత్తానుక్తిదోషాదృగేవాత్ర నిషిధ్యతే ।

పక్షే ప్రాప్తః ప్రాకృతోఽస్మిన్సమస్యోక్తః పురా యథా ।। 7 ।।

పూర్వోక్తాశ్వస్య తూపర- గోమృగాభ్యాం సమస్య వజ్క్రీయతా న వక్తవ్యా, కింతు పృథగేవ। కుతః। యస్మాత్ 'చతుస్త్రింశద్వాజినః' ఇత్యయం మన్త్రవిశేషోఽశ్వస్య నియతః। నను- ప్రత్యక్షనిషేధేనానుమితవిధినా చ వికల్పః పూర్వముక్తః। తన్న। ఋచో నిషేధాభావాత్। 'న చతుస్త్రింశదితి బ్రూయాత్' ఇతి ఋచి ప్రథమపదమాత్రం నిషిధ్యతే। నను- నిషేధస్య ప్రసక్తిపూర్వకత్వముపజీవ్య విధిరనుమితః। తత్రానుమాపకస్య నిషేధస్యాభావేనానుమేయస్య విధేరప్యభావాత్। 'చతుస్త్రింశత్' ఇత్యస్యా ఋచఋః ప్రాప్తిరేవ నాస్తి, తత్ర కుతో నియతిః- ఇతి చేత్। న । ప్రకరణపాఠమన్త్రలిఙ్గాభ్యాం వినియోగవిధేరనుమేయత్వాత్। తస్మాత్- అనేన మన్త్రేణాశ్వస్య పృథగ్వచనమ్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- యది 'చతుస్త్రింశత్' ఇత్యేకమేవ పదం నిషేధ్యేత, తదా తస్యామృచి వజ్క్రీణామియత్తా నోచ్యేత। నను- 'షడ్వింశతిరిత్యేవ బ్రూయాత్' ఇత్యనేన వాక్యేన సంఖ్యావాచిపదాన్తరప్రక్షేపవిధానాదియత్తోచ్యతే- ఇతి చేత్। న। తస్య వాక్యస్యైవకారేణ విధిశక్తేః కుణ్ఠితత్వాత్। తస్మాత్- న పదమాత్రస్య నిషేధః, కింతు కృత్స్నాయా ఋచః। తథా సతి పూర్వోక్తవికల్పస్య తదవస్థత్వాదృగ్విశేషవిధిపక్షే పృథగ్వచనం కర్తవ్యమ్। తన్నిషేధపక్షే- చోదకప్రాప్తే ప్రాకృతేఽధ్రిగుప్రైషే ప్రథమాధికరణన్యాయేన సమస్య వక్తవ్యమ్। తత్ర తూపర- గోమృగయోః ప్రత్యేకం షడ్వింశతిత్వాదశ్వస్య చతుస్త్రింశత్త్వాత్సమాసేన 'షడశీతిరేషాం వజ్క్రయః' ఇత్యేవమూహనీయమ్ ।। 6 ।। 7 ।।

(చతుర్థే- అగ్నీషోమీయపశావురూకశబ్దేన వపాభిధానాధికరణే సూత్రమ్-)।

వనిష్ఠుసంనిధానాదురూకేణ వపాభిధానమ్ ।। 22 ।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

పక్షీ వపాఽథవోరూకో రలయోరవిశేషతః ।

పక్షీ వపా సంనిధానాద్భ్రాన్తిచ్ఛేదనిషేధతః ।। 8 ।।

అగ్నిగుప్రైషే వచనమిదమామ్నాయతే- 'వనిష్ఠుమస్య మా రావిష్టోరూకం మన్యమానాః' ఇతి। వనిష్ఠుర్వపాసమీపవర్తీ కశ్చిత్పశ్వఙ్గవిశేషః। తం మా రావిష్ట తస్య లపనం మా కురుత। వ్యత్యయేన లకారస్య రేఫః। కిం కుర్వన్తః- ఉరుకం మన్యమానా వనిష్ఠానురూకవృద్ధిం కుర్వన్త ఇత్యర్థః। అత్ర- ఉరూకశబ్దేన కాకవిరోధీ కశ్చిదులూకనామా పక్షివిశేషోఽభిధీయతే। కుతః।

రలయోరవిశేషాత్। పర్యఙ్కః, పస్యకూకః, లోమాని, రోమాణి' ఇత్యాదిదర్శనాత్। ఉరూకశబ్దః సాదృశ్యలక్షకః। 'పక్షిసదృశం వనిష్ఠుం వివేకేన మన్యమానా మా రావిష్ట' ఇతి వాక్యార్థః। తస్మాత్- ఉరూకః పక్షీ ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- ఉరూకశబ్దేనాత్ర వపా లక్ష్యతే। కుతః। వనిష్ఠుసంనిధానాత్। సతి హి సంనిధావురూకభ్రాన్తిర్వనిష్ఠౌ సంభవతి। భ్రాన్తిప్రాప్తం చ లవనమత్ర నిషిధ్యతే। 'ఉరూకం మన్యమానా వనిష్ఠుం మా రావిష్ట' ఇత్యుక్తత్వాత్। వపాలవనకాలే భ్రాన్త్యా వనిష్ఠోర్యల్లవనం తస్య నిషేధే సతి దృష్టోఽర్థో లభ్యతే। భ్రాన్తినివారణస్య దృష్టత్వాత్। త్వత్పక్షే తు వనిష్ఠోర్లవనమేవ నాస్తి। తచ్చాయుక్తమ్। హృదయాద్యఙ్గవల్లవితవ్యత్వాత్। 'వనిష్ఠుమగ్నీధే షడ్వత్తం సంపాదయతి' ఇత్యాద్యనుష్ఠానవిధానాత్। తతో లవనవిషేధస్యాసమవేతార్థత్వేనాదృష్టార్థో మన్త్రపాఠః ప్రాప్నుయాత్। తస్యాత్- వపావచన ఉరూకశబ్దః। యద్యపి వపాయామప్రసిద్ధః [ఉరూక] శబ్దః, తథాఽపి 'ఉరూ విస్తీర్ణమూకో మేదో యత్ర, ఇత్యవయవార్థద్వారా మేదస్విన్యాం వపాయాం యుక్త ఉరూకశబ్దః। ఏవం సత్యనేకవపాసు వికృతిష్వేకవచనాన్త ఉరూకశబ్ద ఊహనీయః ।। 8 ।।

(పఞ్చమే - అధ్రిగౌ ప్రశసాశబ్దస్య ప్రశంసాపరత్వాధికరణే సూత్రే - 23-24)।

ప్రశసాఽస్యభిధానమ్ ।।23।। బాహుప్రశంసా వా ।।24।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

ప్రశసేత్యసిరర్థః స్యాత్సుతిర్వా ఛేదనాదసిః ।

స్తుతిః కార్త్స్న్యాయ వాహ్వోః స్యాత్స్వధితిశ్ఛేదసాధనమ్ ।। 9 ।।

అధ్రిగుప్రైషే వాక్యాన్తరమామ్నాతమ్- 'ప్రశసా బాహూ' ఇతి। తత్ర- 'శసు హింసాయామ్' ఇత్యస్మాద్ధాతోః సోపసర్గాదుత్పన్నస్య సకారాన్తప్రాతిపదికస్య తృతీయైకవచనాన్తస్య 'ప్రశసా' ఇతి రూపం భవతి। తచ్చాసేర్వాచకమ్। తదేతత్క్వచిద్బ్రాహ్మణవాక్యేనానూద్యతే-

'దశ ప్రయాజానిష్ట్వాఽఽహ - 'శాసమాహర' ఇతి, అసిం వై 'శాస' ఇత్యాచక్షతే' ఇతి। సోఽయమసిర్బాహ్వోశ్ఛేదనహేతుః। తస్మాత్- దృష్టార్థలాభామసిః 'ప్రశసా' ఇత్యస్య పదస్యార్థః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। 'శతుం స్తుతౌ' ఇత్యస్మాద్ధాతోరయముత్పన్నః 'ప్రశసా' ఇత్యస్య ద్వితీయాద్వివచనాన్తస్య శబ్దస్య చ్ఛాన్దస ఔకారలోప ఆకారాదేశే చ కృతే 'ప్రశసా' ఇతి భవతి। బాహ్వోః ప్రశస్తత్వం నామ కార్త్స్న్యమ్। 'ప్రశసా బాహూ కృణుతాత్' ఇత్యుక్తే 'నిఃశేషేణోద్ధర్తవ్యౌ బాహూ' ఇతీదృశో దృష్టార్థో లభ్యతే। నాత్ర చ్ఛేదనసాధనత్వమసేః సంభవతి। స్వధితేస్తత్సాధనత్వేన విహితత్వాత్। తస్మాత్- స్తుతిరేవాస్య శబ్దస్యార్థః। తథా సతి బాహువృద్ధౌ బహువచనాన్తత్వేన 'ప్రశసా' ఇతి పదమూహనీయమ్ ।। 9 ।।

(షష్ఠే- అధ్రిగుప్రైషే శ్యేనాదిశబ్దానాం కార్త్స్న్యవచనాధికరణే సూత్రాణి -25-27)।

శ్యేన-శలా-కశ్యప-కవష-స్త్రేకపర్ణేష్వాకృ-

తివచనం ప్రసిద్ధసంనిధానాత్ ।। 25 ।।

కార్త్స్న్యం వా స్యాత్తథాభావాత్ ।। 26 ।।

అధ్రిగోశ్చ తదర్థత్వాత్ ।। 27 ।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

సాదృశ్యముత సాకల్యం శ్యేనాద్యుక్త్యా వివక్షితమ్।

ప్రసిద్ధసంనిధేరాద్యస్తత్సత్త్వాదఖిలోద్ధృతిః ।। 10 ।।

అధ్రిగుప్రైషవచన ఏతదామ్నాయతే- 'శ్యేనమస్య వక్షః కృణుతాత్' ఇతి। తత్ర- యథా 'అమీ పిష్టపిణ్డాః సింహాః క్రియన్తామ్' ఇత్యుక్తే ప్రసిద్ధసింహసంనిధానాత్పిష్టపిణ్డేషు సింహసాదృశ్యం వక్షసి కర్తవ్యతయా ప్రతీయతే। తతో వక్ష ఉద్ధృత్య కర్తనాద్యుపాయేన పక్షచరణచఞ్చ్వాదికం సంపాద్య శ్యేనసంస్థానం కర్తవ్యమ్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- వక్షసి శ్యేనసాదృశ్యం స్వత ఏవ పూర్వమస్తి। తతో 'యథా తన్న నశ్యతి తథా సాకల్యేనోద్ధరణీయమ్' ఇతి వివక్షయా శ్యేనశబ్దః ప్రయుజ్యతే। తథా సతి హవిరవికలం భవతి।

*అంసాదిష్వనేన న్యాయేన సాకల్యవివక్షయా తత్తద్రూపకోక్తిర్ద్రష్టవ్యా। ఏతదేవాభిప్రేత్య శ్రూయతే- 'గాత్రం గాత్రమస్యానూనం కృణుతాత్' ఇతి ।। 10 ।।

(సప్తమే- దర్శార్థోద్ధృతాగ్నిలోపే ప్రాయశ్చిత్తరూపజ్యోతిష్మత్యా

అననుష్ఠానాధికరణే సూత్రమ్-)।

ప్రాసఙ్గికే ప్రాయశ్చిత్తం న విద్యతే పరార్థత్వాత్తదర్థే రహి

విధీయతే ।। 28 ।।

సప్తమాధికరణమారచయతి-

జ్యోతిష్మతీ భవేన్నో వా దర్శార్థోద్ధృతలోపనే ।।

నిమిత్తసత్త్వాత్స్యాన్నాగ్నిహోత్రార్థోద్ధృతివర్జనాత్ ।। 11 ।।

అగ్నిహోత్రప్రక్రియాయామిదమామ్నాయతే- 'అగ్నయే జ్యోతిష్వతే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేతాత్। యస్యాగ్నిరుద్ధృతోఽహుతేఽగ్నిహోత్ర ఉద్వాయేత్' ఇతి। 'ప్రతిదినమగ్నిహోత్రం హోతుం గార్హపత్యాదుద్ధృత్యాఽఽహవనీయేఽగ్నిః ప్రక్షిప్యతే, సోఽయముద్ధృతోఽగ్నిః కదాచిదహుతేఽగ్నిహోత్రే యది శామ్యేత్, తదానీమియమిష్టిః ప్రాయశ్చితమ్' ఇత్యర్థః। తత్ర- దర్శపూర్ణమాసార్థముద్ధృతస్యాప్యగ్నేః శాన్తౌ సేయం జ్యోతిష్మతీష్టిర్భవేత్। కుతః। అగ్న్యుద్వానస్య నిమిత్తస్య సద్భావాత్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। అగ్నిహోత్రార్థముద్ధృతస్యైవాగ్నేరుద్వానం నిమిత్తమితి ప్రకరణాదవగమ్యతే। అనయా చేష్ట్యాఽగ్నిహోత్రాయైవాగ్నిః పునరుత్పాద్యతే తథా సత్యగ్నిహోత్రస్యేయమిష్టిః సామవాయికమఙ్గం భవతి। అతోఽగ్నిహోత్రార్థోద్ధృతోద్వానస్య నిమిత్తస్యాభావాన్నైమిత్తికీష్టిర్న ప్రవర్తతే

।। 11 ।।

(అష్టమే- ధార్యోద్వానే ప్రాయశ్చిత్తరూపజ్యోతిష్మత్యననుష్ఠానాధి-

ధికరణే సూత్రే 29-30)।

ధారణే చ పరార్థత్వాత్ ।। 29 ।। క్రియార్థత్వాది-

తరేషు కర్మ స్యాత్ ।। 30 ।।

అష్టమాధికరణమారచయతి-

ధార్యోద్వానే సాఽస్తి నో వా సర్వార్థత్వేన విద్యతే ।

గతశ్రీత్వనిమిత్తం తత్పరార్థత్వాన్న విద్యతే ।। 12 ।।

ఇదమామ్నాయతే- 'ధార్యో గతశ్రియ ఆహవనీయః' ఇతి। గతశ్రీశబ్దార్థస్త్వేవం శ్రూయతే- 'త్రయో హ వై గతశ్రియః- బ్రాహ్మణః శుశ్రువాన్, గ్రామణీః, రాజన్యః' ఇతి, 'ఔర్వో గౌతమో,

భారద్వాజః' ఇతి కల్పసూత్రకారః। గతశ్రీభిర్ధార్యమాణస్యాఽఽహవనీయస్య సర్వకర్మార్థత్వే సత్యగ్ని హోత్రార్థత్వమప్యస్తీతి తదుద్వానే సా జ్యోతిష్మతీష్టిర్విద్యతే । ఇతి చేత్।

మైవమ్। న హ్యస్య ధారణేఽగ్ని హోత్రం నిమిత్తమ్, కింతు గతశ్రీత్వమ్। సర్వకర్మసముదాయస్య చోదనయా కయాచిదప్యచోదితత్వాత్సర్వార్థత్వం శఙ్కితుమప్యశక్యమ్। గతశ్రీత్వం నిమిత్తీకృత్య ధృతోఽగ్నిః ప్రసఙ్గాత్సర్వకర్మసూపకుర్వన్నగ్ని హోత్రేఽప్యుకరోతి- ఇతి చేత్। ఉపకరోతు నామ। నైతావతా ప్రాయశ్చితస్య నిమిత్తం లభ్యతే। అగ్ని హోత్రార్థముద్ధృతస్యోద్వానం తన్నిమిత్తమ్। న చాత్ర తదస్తి। కింత్వన్యస్య యస్య కస్యచిత్కర్మణోఽర్థే సముద్ధృతస్య గతశ్రీత్వనిమిత్తం ధారణం క్రియతే। తస్మాత్- నిమిత్తాభావాన్నాస్తి సేష్టిః ।। 12 ।।

(నవమే - దర్శార్థస్యోద్ధరణస్యామన్త్రకత్వాధికరణే సూత్రమ్-)।

న తూత్పన్నే యస్య చోదనాఽప్రాప్తకాలత్వాత్ ।। 31 ।।

నవమాధికరణమారచయతి-

దర్శార్థోద్ధరణే వాచేత్యాదిర్నో వా, సమన్త్రకమ్ ।

కర్తుం స్యాన్న నిమిత్తస్య కాలస్యాత్ర వివర్జనాత్ ।। 13 ।।

అస్త్యగ్ని హోత్రే వహ్న్యుద్ధరణమన్త్రః- 'వాచా త్వా హోత్రా, ప్రాణేనోద్గాత్రా, చక్షుషాఽధ్వర్యుణా, మనసా బ్రహ్మణా, శ్రోత్రేణాగ్నీద్ధ్రైత్రైస్త్వా పఞ్చభిర్దైవ్యైర్‌ఋత్విగ్భిరుద్ధరామి' ఇతి। సోఽయం మన్త్రో దర్శపూర్ణమాసార్థేఽపి వహ్న్యుద్ధరణే పఠితవ్యః। కుతః। తదుద్ధరణస్యాగ్ని హోత్రేఽ ప్యఙ్గత్వాత్। ఉద్ధృతే హి తస్మిన్నగ్నౌ పర్వణి సాయం, ప్రతిపది ప్రాతశ్చాగ్ని హోత్రమనుష్ఠీయతే। యది తత్ర మన్త్రో న పఠ్యతే,

తదానీమగ్ని హోత్రాఙ్గముద్ధరణం విగుణం స్యాత్। తతః సమన్త్రకం కర్తుం మన్త్రః పఠనీయః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। అగ్ని హోత్రాఙ్గే సమన్త్రకాగ్న్యుద్ధరణే నిమిత్తస్య కాలస్యాసంభవాత్ । అధివృక్షసూర్య ఆవిఃసూర్యే చ కాలే క్రమేణ సాయం ప్రాతశ్చాగ్ని హోత్రవహ్న్యుద్ధరణం విహితమ్। దర్శపూర్ణమాసార్థం తు పర్వణి ప్రాతరగ్ని హోత్రే హుతే పశ్చాదగ్నిముద్ధృత్యాన్వాధానం క్రియతే। అతో నిమిత్తస్య కాలస్యాభావాన్నైమిత్తికం సమన్త్రోద్ధరణం నాస్తి ।। 13 ।।

(దశమే- ప్రాయణీయచరౌ ప్రదానధర్మాణామననుష్ఠానాధికరణే

సూత్రాణి 32-40)।

ప్రదానదర్శనం శ్రపణే తద్ధర్మభోజనార్థత్వాత్సంసర్గాచ్చ
మధూదకవత్ ।।32।। సంస్కారప్రతిషేధశ్చ తద్వత్
।।33।। తత్ప్రతిషేధే చ తథాభూతస్య వర్జనాత్
।।34।। అధర్మత్వమప్రదానాత్ప్రణీతార్థే విధానాః
దతుల్యత్వాదసంసర్గః ।।35।। పరో నిత్యానువాదః
స్యాత్ ।।36।। విహితప్రతిషేధో వా ।।37।।
వర్జనే గుణభావిత్వాత్తదుక్తప్రతిషేధాత్స్యాత్కారణా-
త్కేవలాశనమ్।।38।। వ్రతధర్మాచ్చ లేపవత్
।।39।। రసప్రతిషేధో వా పురుషధర్మత్వాత్ ।।40।।

దశమాధికరణమారచయతి-

ప్రదేయధర్మాః స్యుర్నో వా పయసి ప్రాయణీయగే ।
చరువత్స్యుః పాకహేతుః సప్తమ్యా స్యుర్న తే తతః ।। 14 ।।

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే- 'ఆదిత్యః ప్రాయణీయః పయసి చరుః' ఇతి। తత్ర- చరుపయసోరుభయోర్దేవతాసంబన్ధేన ప్రదేయద్రవ్యత్వసామ్యాత్, యథా చరౌ నిర్వాపవఘాతాదయః సమన్త్రకాః ప్రదేయద్రవ్యధర్మా అనుష్ఠీయన్తే, తథా పయసి సమన్త్రకవత్సాపాకరణాదయః ప్రదేయద్రవ్యధర్మా అనుష్ఠేయాః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। ఆధారవాచిన్యా 'పయసి' ఇతి సప్తమ్యా శ్రపణహేతుత్వావగమాత్। తతో న తే ధర్మాః కర్తవ్యాః, కింతు ప్రణీతాధర్మా ఉత్పవనాదయస్తత్ర కర్తవ్యాః ।। 14 ।।

(ఏకాదశే - అభ్యుదయేష్టౌ దధిశృతయోః ప్రదేయధర్మానుష్ఠానాధికరణే సూత్రే 41-42)।

అభ్యుదయే దోహాపనయః స్వధర్మా స్యాత్ప్రవృత్త-
త్వాత్ ।।41।। శృతోపదేశాచ్చ ।।42।।

ఏకాదశాధికరణమారచయతి-

పయోదధ్నోరభ్యుదయే న తే స్యుర్వా, పురేవ నో ।
ప్రవృత్తత్వాద్దేవయోగమాత్రోక్తేః సన్తి తేఽన్యవత్ ।। 15 ।।

అభ్యుదయేష్టిరేవమామ్నాయతే- 'వి వా ఏనం ప్రజయా పశుభిర్వర్ధయతి, వర్ధయత్యస్య భ్రాతృవ్యమ్। యస్య హవిర్నిరుప్తం పురస్తాచ్చన్ద్రమా అభ్యుదేతి। త్రేధా తణ్డులాన్విభజేత్।

యే మధ్యమాః స్యుః, తానగ్నే్య దాత్రే పురోడాశమష్టాకపాలం కుర్యాత్। యే స్థవిష్ఠాః, తానిన్ద్రాయ ప్రదాత్రే దధంశ్చరుమ్। యేఽణిష్ఠాః, తాన్విష్ణవే శిపివిష్టాయ శృతే చరుమ్' ఇతి। అయమర్థః- 'యస్య యజమానస్య దర్శకర్మార్థం హవిర్నిరుప్తం భవతి। తత ఉషసి పూర్వస్యాం దిశి చన్ద్రమా అభ్యుదేతి। తం యజమానమధ్వర్యుః ప్రజయా పశుమిశ్చ వియోజయతి। తదీయం చ వైరిణం వర్ధయతి। తతః ప్రవృత్తేఽస్మిన్దర్శకర్మణి చన్ద్రోదయం నిమిత్తీకృత్య పూర్వదేవతాపనయనేన తణ్డులానాం దేవతాన్తరసంబన్ధః కర్తవ్యః, ఇతి। తదిదం షష్ఠాధ్యాయే నిర్ణీతమ్। ఇహ తు పూర్వోక్తప్రాయణీయన్యాయేన సప్తమీనిర్దిష్టయోర్దధిశృతయోః ప్రదేయద్రవ్యధర్మా న కర్తవ్యాః, కింతు ప్రణీతాధర్మాః। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- విషమో దృష్టాన్తః। ప్రాయణీయస్య పూవమప్రాప్తతయా ద్రవ్యం, దేవతా, శ్రపణాధారభూతం పయశ్చ, ఇత్యేవమనేకైర్గుణైర్విశిష్టం కమైర్కమే వాక్యేన విధాతుం శక్యమ్। ఇహ తు కర్మణః ప్రవృత్తత్వాత్తస్మిన్కర్మణి తణ్డులానాం నైమిత్తికో దేవతాన్తరసంబన్ధ ఏక ఏవ గుణో విధాతుం శక్యతే, న తు దధిశృతయోః ప్రణీతార్థత్వం గుణాన్తరమ్। అనేకగుణవిధౌ వాక్యభేదప్రసఙ్గాత్। తస్మాత్తణ్డులవత్ప్రదేయత్వేన ప్రవృత్తయోర్దధిశృతయోః ప్రదేయధర్మాః కర్తవ్యాః ।। 15 ।।

(ద్వాదశే- పశుకామేష్టౌ దధిశృతయోః ప్రదేయధర్మాననుష్ఠానాధికరణే సూత్రే 43-44)।

అపనయో వాఽర్థాన్తరే విధానాచ్చరుపయోవత్

।।43।। లక్షణార్థా శృతశ్రుతిః ।।44।।

ద్వాదశాధికరణమారచయతి-

స న్యాయః పశుకామేష్టౌ ప్రాయణీయనయోఽథవా ।

తుల్యశ్రుతిత్వాత్స్యాదాద్యోఽపూర్వకర్మత్వతోఽన్తిమః ।। 16 ।।

'ఇదమామ్నాయతే- 'యః పశుకామః స్యాత్సోఽమావాస్యామిష్ట్వా వత్సానపాకుర్యాత్' ఇతి। తత్రేదమపరమామ్నాతమ్- 'యే మధ్యమాః స్యుః, తానగ్నయే దాత్రే పురోడాశమష్టాకపాలం కుర్యాత్। యే స్థవిష్ఠాః, తానిన్ద్రాయ ప్రదాత్రే దధని చరుమ్। యేఽణిష్ఠాః, తాన్విష్ణవే శిపివిష్టాయ శృతే చరుమ్' ఇతి। తత్ర- అభ్యుదయేష్ట్యాం సమానశ్రుతిత్వాత్తేనైవ న్యాయేన దధిదృ(శృ)తయోః ప్రదేయధర్మాః । ఇతి చేత్।

మైవమ్। పాఠసామ్యేఽప్యపూర్వకర్మత్వాదర్థసామ్యం నాస్తి। తతః ప్రాయణీయన్యాయేన సప్తమ్యా శ్రయణాధారత్వావగమాత్ప్రణీతాధర్మా ఏవాత్ర కార్యాః ।। 16 ।।

(త్రయోదశే- {జ్యోతిష్టోమే శ్రయణానాం ప్రదే-} సూత్రాణి 45-50)।

యధమాననుష్ఠానాధికరణే

శ్రయణానాం త్వపూర్వత్వాత్ప్రదానార్థే విధానం స్యాత్

॥45॥ గుణో వా శ్రయణార్థత్వాత్ ॥46॥

అనిర్దేశాచ్చ ॥47॥ శ్రుతేశ్చ తత్ప్రధానత్వాత్

॥48॥ అర్థవాదశ్చ తదర్థవత్ ॥49॥ సంస్కారం

ప్రతి భావాచ్చ తస్మాదథ ప్రధానం స్యాత్ ॥50॥

త్రయోదశాధికరణమారచయతి-

మిశ్రణే పయఆదీనాం సోమధర్మా న వాఽగ్రిమః ।

ప్రదాతుం మేలనాన్నైవం సంస్కారార్థత్వతః శ్రుతేః ॥ 17 ॥

జ్యోతిష్టోమే పయఃప్రభృతిభిర్ద్రవ్యైర్గ్రహపాత్రనిష్ఠస్య సోమస్య మిశ్రణమామ్నాతమ్- 'పయసా మైత్రావరుణం శ్రీణాతి, సక్తుభిర్మన్థినమ్, ధానాభిర్హారియోజనమ్, హిరణ్యేన శుక్రమ్, ఆజ్యేన పాత్నీవతమ్' ఇతి। తత్ర- మిశ్రణం సోమేన సహ ప్రదానార్థమ్। తతః ప్రదేయస్య సోమస్య

యే ధర్మాః క్రయాదయః, తే పయఃప్రభృతిషు కర్తవ్యాః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। మేలనస్య సోమసంస్కారార్థత్వాత్ 'మైత్రావరుణమ్' ఇత్యాదిభిర్ద్వితీయాశ్రుతిభిః సోమస్య ప్రాధాన్యం గమ్యతే। 'పయసా' ఇత్యాదిభిస్తృతీయాశ్రుతిభిః పయఃప్రభృతీనాం తాదర్థ్యమ్। తతః సంస్కారకాణాం ప్రదేయత్వాభావాన్న తద్ధర్మాః సన్తి ॥ 17 ॥

(చతుర్దశే- {'ద్వేశానాయ పరస్వత' ఇత్యత్ర} సూత్రాణి 51-55)।

యాగాన్తరవిధానాధికరణే

పర్యగ్నికృతానాముత్సర్గే తాదర్థ్యముపధానవత్

॥51॥ శేషప్రతిషేధో వాఽర్థాభావాది-

డాన్తవత్॥52॥ పూర్వవత్త్వాఇచ్చ శబ్దస్య

సంస్థాపయతీతి చాప్రవృత్తే నోపపద్యతే ॥53॥

ప్రవృత్తేర్యజ్ఞహేతుత్వాత్ప్రతిషేధే సంస్కారాణామకర్మ

స్యాత్తత్కారితత్వాద్యథా ప్రయాజప్రతిషేధే గ్రహ-

ణమాజ్యస్య ॥54॥ క్రియా వా స్యాదవచ్చే-

దాదకర్మ సర్వహానం స్యాత్ ॥55॥

చతుర్దశాధికరణమారచయతి-

స్పర్శః పరస్వదాలమ్భో యాగో వోత్సర్గతోఽగ్రిమః ।

ద్రవ్యదేవాన్వయాద్యాగోఽఙ్గరీతివిధిరుత్తమః ।। 18 ।।

అశ్వమేధే సమామ్నాయతే- 'ఈశానాయ పరస్వత ఆలభతే పర్యగ్నికృతానారణ్యానుత్సృజతి' ఇతి। పరస్వచ్ఛబ్దేనాఽఽరణ్యాః పశువిశేషా ఉచ్యన్తే। తేషామాలమ్భః స్పర్శమాత్రమ్। కుతః। పర్యగ్నికృతానాం తేషాం పశూనాముత్సర్గవిధానాత్। యాగపక్షే తదసంభవాత్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। ద్రవ్యదేవతాన్వయేన యాగత్వావగమాత్। 'ఈశానాయ' ఇతి దేవతాయానిర్దేశః। 'పరస్వతః' ఇతి ద్రవ్యస్య। నహి యాగమన్తరేణ ద్రవ్యదేవతయోరన్వయః సంభవతి। పర్యగ్నికృతోత్సర్గవాక్యేన క్లృప్తోపకారప్రాకృతపర్యగ్నికరణాన్తాఙ్గరీతిర్విధీయతే। తయా ప్రత్యక్షవిహితయా నిరాకాఙ్క్ష ఈశానప్రయోగవచనే న చోదకమపేక్షతే। తస్మాత్- ఆలమ్భో యాగః। ఇతరస్తత్ర గుణవిధిః ।। 18 ।।

(పఞ్చదశే- 'ఆజ్యేన శేషం సంస్థాపయతి' ఇత్యనేన కర్మాన్తర-

విధానాధికరణే సూత్రాణి 56-60)।

ఆజ్యసంస్థాప్రతినిధిః స్యాద్ద్రవ్యోత్సర్గాత్ ।।56।।

సమాప్తివచనాత్ ।।57।। చోదనా వా కర్మోత్సర్గా-

దన్యైః స్యాదవిశిష్టత్వాత్ ।।58।। అనిజ్యాం చ వన-

స్పతేః ప్రసిద్ధాం తేన దర్శయతి ।।59।। సంఖ్యా త-

ద్దేవతత్వాత్స్యాత్ ।।60।।

పఞ్చదశాధికరణమారచయతి-

ఆజ్యేన శేషమిత్యుక్తౌ ద్రవ్యప్రతినిధిర్భవేత్।

కర్మాన్యద్వాఽగ్రిమస్త్యాగశేషసంస్థాపనోక్తిభిః ।। 19 ।।

అఙ్గరీత్యా సమాప్తత్వాద్దేవతోక్త్యనువర్తనాత్ ।

సామ్యాచ్ఛేషః సంస్థితిస్తు యాగ ఆలమ్భనాదివత్ ।। 20 ।।

'త్వాష్ట్రం పాత్నీవతమాలభేత' ఇతి ప్రకృత్య 'పర్యాగ్నికృతం పాత్నీవతముత్సృజతి' ఇతి శ్రుతమ్। తత్ర పునః శ్రూయతే- 'ఆజ్యేన శేషం సంస్థాపయతి' ఇతి। తదిదమాజ్యం పశుద్రవ్యస్య ప్రతినిధిర్భవేత్। ఉత్సర్గశేషసంస్థాపనశబ్దైస్తదవగమాత్।

పర్యగ్నికరణాదూర్ధ్వం పశుద్రవ్యస్య త్యాగమభిధాయ 'ఆజ్యేన' ఇతి ద్రవ్యాన్తరం వశుస్థానీయం' సాధనభూతపదిశ్య 'చోదకప్రాప్తముత్తరకాలీనమఙ్గజాతం తేన ద్రవ్యేణ సమాపనీయమ్' ఇతి విధీయతే। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- పూర్వాధికరణన్యాయేనాఙ్గరీత్యా పాత్నీవతః పశుః సమాప్తః। యది పాత్నీవతమాలభేత' ఇతి విహితస్య కర్మణః సమాప్తిర్న స్యాత్, కేవలం పశుద్రవ్యత్యాగః క్రియతే, తదా విహితో ద్రవ్యదేవతాసంబన్ధరూపో యాగో నానుష్ఠితః స్యాత్। తతో దేవతాముద్దిశ్య త్యాగోఽవశ్యం కర్తవ్యః స్యాత్। తథా సతి పశుసాధనకే యాగే ముఖ్యేన పశునైవ సాధితే కుతః ప్రతినిధిః। దేవతోద్దేశత్యాగస్య చోత్పత్తివాక్యేనైవ సిద్ధత్వాత్। పర్యగ్నికరణోత్సర్గవాక్యేనాఙ్గరీతివిధానే సంస్థాపనీయః శేషో న కోఽప్యస్తి। తస్మాత్- ఆజ్యవాక్యేన కర్మాన్తరం విధీయతే। దేవతా తు పాత్నీవతశబ్దస్యానువృత్త్యా లభ్యతే। కర్మాన్తరత్వేఽపి శేషత్వముపచర్యతే। పశ్వాజ్యద్రవ్యకయోః పూర్వోత్తరకర్మణోః పత్నీవదాఖ్యయా దేవతాయా ఏకత్వేనావ్యవహితానుష్ఠానేన చోపక్రమోపసంహారసదృశత్వాత్। సంస్థితిక్రియయా త్వాలమ్భననిర్వాపాదివద్యాగో వివక్ష్యతే। లిఙ్ప్రత్యయశ్చాపూర్వభావనామభిధత్తే। తస్మాత్- ఆజ్యద్రవ్యకం పత్నీవద్దేవతాకం శేషవత్పశుయాగసమనన్తరభావికర్మాన్తరమత్ర విధీయతే ।। 19 ।। 20 ।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే నవమాధ్యాయస్య

చతుర్థః పాదః ।। 4 ।।

।।సమాప్తశ్చాయం నవమోఽధ్యాయః ।। 9 ।।

	అత్ర పాదే	ఆదితః।
అధికరణాని	15	596।
సూత్రాణి	60	1653।

(అథ దశమోధ్యాయః)।

రూపాన్తరత్వాదాసన్నం నవమే స్థితమూహనమ్।

నివృత్తిత్వాద్విప్రకృష్టో దశమే బాధ ఉచ్యతే ।। 1 ।।

అతిదిష్టపదార్థస్య రూపాన్తరమూహనమ్, తతః సంనికృష్యతే। బాధస్తు పదార్థనివృత్తిస్తతో విప్రకృష్యతే। తస్మాన్నవమదశమయోరధ్యాయయోః పూర్వోత్తరభావ ఉపపన్నః ।। 1 ।।

(ప్రథమే- వర్ణకత్రయసహితే సూత్రాణి 1-3)।

విధేః ప్రకరణాన్తరేఽతిదేశాత్సర్వకర్మ

స్యాత్ ।।1।। అపి వాఽభిధానసంస్కా-

రద్రవ్యమర్థే క్రియేత తాదర్థ్యాత్ ।।2।।

తేషామప్రత్యక్షవిశిష్టత్వాత్ ।।3।।

దశమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే ప్రథమాధికరణే (వికృతౌ లుప్తార్థప్రాకృతానాం బాధసాధకం) ప్రథమవర్ణకమారచయతి-

వేదిః స్వయంకృతేత్యాదౌ ప్రాకృతం సర్వమాచరేత్ ।

లుప్తార్థం బాధ్యతాం వాఽఽదృశ్యోచ్ఛేదకప్రాపితత్వతః ।। 2 ।।

అపేక్షాసత్తియోగ్యబహనేరుద్ధననాదికమ్ ।

బాధ్యతేఽపేక్షితం సర్వం చోదకేనాతిదిశ్యతే ।। 3 ।।

'రత్నినామేతాని హవీంషి భవన్తి' ఇతి వాక్యేన రాజసూయే రత్నినామకానాం దేవానాం సంబన్ధీని కానిచిద్ధవీంషి దర్శపూర్ణమాసేష్టివికృతిరూపాణి విహితాని। తేషు మైత్రాబార్హస్పత్యే హవిషి శ్రూయతే- 'స్వయంకృతా వేదిర్భవతి, స్వయందితం బర్హిః, స్వయంకృత ఇధ్మః' ఇతి।

ఇష్టాబుద్ధననఖననపరిలేఖనాదిభిః క్రియావిశేషైర్వేదిర్నిష్పాద్యతే। 'స్ఫ్యేనోత్తమాం త్వచముద్ధన్తి, 'దేవస్య త్వా సవితుః ప్రసవే'- ఇతి స్వనతి, స్ఫ్యేన వేదిం పరిలిఖన్పరిగృహ్ణాతి' ఇతి తద్విధానాత్। 'యజ్ఞస్య ఘోషదసి'- ఇత్యస్మిన్ననువాకే ప్రోక్తైమన్త్రైర్దాత్రచ్ఛిన్నం బర్హిః సంపాద్యతే। 'త్రీన్పరిధీన్'- ఇత్యాదిమన్త్రోపేతాభిః క్రియాభిరిధ్మః సిధ్యతి। వికృతిరూపే తు హవిష్యుద్ధననాద్యపేక్షాం వారయితుం 'స్వయమ్' ఇత్యుక్తమ్। యథావస్థిత ఏవ భూప్రదేశో వేదిత్వేన స్వీకర్తవ్యః। ఇధ్మాబర్హిషీ అపి స్వత ఏవ ఛిన్నే శాస్త్రీయచ్ఛేదననిరపేక్షే గ్రాహ్యే ఇత్యర్థః। తత్ర ప్రకృతౌ సప్రయోజనానాముద్ధననాదీనాం వికృతౌ ప్రయోజనం లుప్యతే। ఉద్ధననాదికృతస్య వేద్యుపకారస్య స్వయంశబ్దేన నివారితత్వాత్। బర్హిస్తరణహవిరాసాదనోదయో వేదిధర్మా వికృతావప్యలుప్తార్థాః। తత్ర సంశయః- 'కిం లుప్తార్థమలుప్తార్థం చ సర్వమఙ్గజాతం వికృతావప్యనుష్ఠేయమ్, ఉత లుప్తార్థం వర్జనీయమ్' ఇతి। చోదకస్య సాధారణత్వాత్సర్వమనుష్ఠేయమ్' ఇత్యాద్యపక్షే ప్రాప్తే-

సిద్ధాన్తం బ్రూమః- అఙ్గీ హ్యఙ్గైరుపకృతః ఫలం సాధయతి। తథా సత్యఙ్గినోఽఙ్గకృత ఉపకారే సాక్షాదపేక్షా, ఉపకారద్వారా త్వఙ్గేషు। ప్రత్యాసన్నశ్చాఙ్గినం ప్రత్యఙ్గేభ్య ఉపకారః। యోగ్యతాఽపి సాక్షాదపేక్షాం పూరయితుముపకారస్యైవాస్తి, న త్వఙ్గానామ్। వేదినిష్పాదన లక్షణదృష్టోపకారయుక్తాని ప్రకృతావుద్ధననాద్యఙ్గాని। వికృతౌ తు వేద్యాః స్వతః సిద్ధత్వేన నిష్పాదనోపకారో లుప్యతే। తత ఉపకారద్వార కాణ్యాకాఙ్క్షాసంనిధియోగ్యత్వాన్యుద్ధననాద్యఙ్గేషు హీయన్తే। తస్మాత్- ఉద్ధననాదీని నానుష్ఠేయాని। సోఽయం చోదకప్రాపితస్యోద్ధననాద్యనుష్ఠేయత్వప్రత్యయస్య భ్రాన్తిత్వేన నిశ్చయో బాధ ఇత్యుచ్యతే। చోదకస్య త్వలుప్తోపకారైరుపకారద్వారేణాఽఽకాఙ్క్షాసంనిధియోగ్యత్వయుక్తైర్హవిరాసాదనాద్యైఙ్గైశ్చరితార్థతా సంపద్యతే ।। 2 ।। 3 ।।

(కృష్ణలేష్వవహన్తిబాధసాధకం) ద్వితీయవర్ణకమారచయతి -

అవఘాతః కృష్ణలానామస్తి నో వాఽస్తి పాకవత్।

ప్రత్యక్షోక్త్యా చరేత్పాకమవఘాతే తు నాస్తి సా ।। 4 ।।

వికృతిరూపాణాం కామ్యేష్టీనాం కాణ్డే పఠ్యతే -+ 'ప్రాజాపత్యం ఘృతే చరుం నిర్వపేచ్ఛతకృష్ణలమాయుష్కామః'' ఇతి। కృష్ణలశబ్దః సువర్ణశకలవాచీ। ప్రకృతౌ 'వ్రీహీనవహన్తి' ఇతి పురోడాశహేతూనాం వ్రీహీణామవఘాతో విహితః, సోఽత్ర చరుహేతూనాం కృష్ణలానాం చోదకవశాదస్తి, నో వా, ఇతి సందేహః। 'అస్తి' ఇతి పూర్వపక్షప్రతిజ్ఞా। వితుషీకరణం ప్రాకృత ఉపకారః। లుప్తేఽప్యుపకారే తత్సత్తాయాం 'పాకవత్' ఇతి నిదర్శనమ్। లుప్తేఽపి విక్లేదనోపకారే పాకః ప్రతివాదినోఽభిమతః, తద్వదవఘాతోఽప్యస్తు- ఇతి చేత్।

'ఘృతే శ్రపయతి' ఇతి ప్రత్యక్షోక్త్యా పాకోఽభ్యుపగన్తవ్యః। అవఘాతే తు సోక్తిర్నాస్తి, - ఇతి వైషమ్యాదవఘాతో నాస్తి

।। 4 ।।

(వైశ్వదేవచరౌ విష్ణ్వావాహనబాధసాధకం) తృతీయవర్ణకమారచయతి-

వేశ్వదేవస్య తన్త్రే యః పక్షే విష్ణుః స కిం పురా ।

ఆవాహ్యో వా న వాఽఽవాహ్య ఆగ్నేయాఙ్గాతిదేశనాత్ ।। 5 ।।

వైశ్వదేవావాహనస్య కాలే స్వాల్శ్లేషవర్జనాత్ ।

విష్ణుయాగస్య సందేహాద్విష్ణోరావాహనం న హి ।। 6 ।।

కామ్యేష్టిష్వేవం శ్రూయతే - 'వైశ్వదేవం చరుం నిర్వపేద్భ్రాతృవ్యవాన్। తం బర్హిషదం కృత్వా శమ్యయా స్ప్యేన వ్యూహేత్- 'ఇదమహమముం చాముం చ వ్యూహామి' ఇతి। యం ద్విష్యాసం ధ్యాయన్యదధో విమృజ్యేద్యచ్చ స్ప్య ఆశ్లిష్యేత్, తద్విష్ణవ ఉరుక్రమాయావద్యేత్' ఇతి। అస్యాయమర్థః- 'అయం శత్రుక్షయార్థశ్చరుః । తస్య ప్రకృతిభూతాదాగ్నేయపురోడాశాద్విశేష ఉచ్యతే- పురోడాశశేషం యాగోత్తరకాలే బర్హిష్యవస్థాప్య చతుర్ణామృత్విజాం భక్ష్యవిభాగాయ హస్తేన చతుర్ధా కుర్యాత్। తతః- ఇదం బ్రహ్మణః, ఇదమధ్వర్యోః, ఇదం హోతుః, ఇదమగ్నీధః, ఇతి తత్తద్భాగాన్పృథగుపదిశేత్। అత్రోగ్రకర్మత్వాన్న హస్తేన విభాగః। కింతు తక్ష్ణాగ్రేణ శమ్యా- స్ప్యనామకేన యజ్ఞాయుధద్వయేన। మన్త్రం చ

'ఇదమిదమహం బ్రహ్మభాగం వ్యూహామి' ఇత్యేవమాదిరూపం పఠేత్, ఇత్యేతావాన్విశేషః। తతో యది కదాచిచ్చరులేశో వ్యూహనకాలే భూమౌ పతేత్, యజ్ఞాయుధేన వా లిప్యేత। తదా తం పతితం లిప్తం చరులేశం తీవ్రపరాక్రమాయ శత్రుక్షయసమర్థాయ విష్ణవేఽవద్యేత్, వ్యూహనకాలేఽవదానకాలే చ శత్రుం తీక్ష్ణం ధ్యాయేత్' ఇతి। తత్ర- వైశ్వదేవికతన్త్రమధ్యే చరులేశస్యాధఃపాతాశ్లేషణపక్షే వైష్ణవయాగో విహితః। అతో వైశ్వదేవికేఽనుష్ఠితాన్యాఘారప్రయాజాజ్యభాగాదీన్యఙ్గాని వైష్ణవేఽపి ప్రసఙ్గాదుపకుర్వన్తి, ఇతి న పృథక్క్రియన్తే। ఆవాహనం త్వనుష్ఠానవైషమ్యేణ న ప్రసఙ్గాత్సిధ్యతి। 'విశ్వాన్దేవానావహ' ఇతి హి తత్రాఽఽవాహనమ్। అత్ర తు 'విష్ణుమావహ' ఇతి వైషమ్యమ్। సామిధేనీప్రయాజయోర్మధ్యకాలే హోత్రా దేవతావాహనార్థో నిగదః పఠ్యతే। సోఽయం వైశ్వదేవావాహనస్య కాలః। న ఖలు తదానీం విష్ణుః ప్రసక్తః। ప్రయాజాజ్యభాగప్రధానయాగనారిష్ఠహోమచతుర్ధాకరణేష్వనుష్ఠితేష్వాశ్లేషణ పక్షే వైష్ణవయాగస్య ప్రాప్స్యమానత్వాత్। అతోఽప్రసక్తోఽపి విష్ణుర్భవిష్యద్యాగసిద్ధయే పూర్వస్మిన్కాల ఆవాహ్యో, న వా, ఇతి సందేహః। 'ఆవాహ్యశ్చోదకవశాత్' ఇతి ప్రాప్తమ్। న చ- వైష్ణవస్య వైశ్వదేవప్రకృతిత్వాన్నాస్తి చోదకః- ఇతి శఙ్క్యమ్।

తయోరుభయోరప్యాగ్నేయవికృతిత్వేనోభయత్రాప్యాగ్నేయాఙ్గానామతిదేశాత్। తస్మాత్- మాన్యానాం విప్రాదీనామనిమన్త్రణే భోజనార్థాగమనాదర్శనాన్మాన్యతమాయా దేవతాయా అనావాహనే హవిఃస్వీకారస్య దూరాపేతత్వాదప్రసక్తోఽపి విష్ణుర్భవిష్యద్యాగసిద్ధ్యర్థమావాహ్యః। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- కిం చతుర్థాకరణాదూర్ధ్వమావాహ్యతే, కింవా ప్రయాజేభ్యః పురా। నాఽఽద్యః। 'అకాలే కృతమకృతం స్యాత్' ఇతి న్యాయేనాఽఽవాహనస్య నిరర్థకత్వాత్। న ద్వితీయః। విష్ణుయాగనిమిత్తస్య భవిష్యదాశ్లేషస్య పాక్షికత్వేన నైమిత్తికస్య విష్ణుయాగస్యాపి పాక్షికత్వాత్। తథా సత్యయాగపక్షే కృతమావాహనమనర్థాయైవ స్యాత్। న హి నిమన్త్రితో విప్రాదిరభోజితః సంతుష్యతి, ప్రత్యుత శపత్యేవ। ఏతదేవాభిప్రేత్యోచ్యతే- 'దేవతాభ్యో వా ఏష ఆవృశ్చ్యతే, యో యక్ష్య ఇత్యుక్త్వా న యజతే' ఇతి। యాగపక్షే తు వినాఽప్యావాహనం యాగ ఉపపద్యతే। కదాచిదనిమశ్చితానామపి పూజ్యానాం స్నేహాతిశయేన స్వయమేవ భోక్తుమాగచ్ఛతాం లోకే దృష్టత్వాత్। తస్మాత్- నాస్తి విష్ణోసవాహనమ్ ॥ 5 ॥ 6 ॥

(ద్వితీయే- దీక్షణీయాదిషు - ఆరమ్భణీయాబాధాధికరణే సూత్రమ్ -)।

ఇష్టిరారమ్భసంయోగాదఙ్గభూతాగ్నివర్తేతాఽఽ-

రమ్భస్య ప్రధానసంయోగాత్ ॥ 4 ॥

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

ఆరమ్భణీయా సోమాఙ్గదీక్షణీయాదిగా న వా ।

అలోపాదాదిమోఽన్త్యః స్యాదారమ్భద్వారలోపనాత్ ॥ 7 ॥

దర్శపూర్ణమాసయోరారప్స్యమానపురుషసంస్కారార్థమారమ్భణీయేష్టిర్విధీయతే- 'ఆగ్నావైష్ణవమేకాదశకపాలం నిర్వపద్దేర్శపూర్ణమాసావారప్స్య మానః' ఇతి । సేయం సోమయాగాఙ్గభూతాసు దీక్షణీయాదిషు దర్శపూర్ణమాసేష్టివికృతిషు కార్యా, న వా - ఇతి సందేహః। దర్శపూర్ణమాసేష్ట్యఙ్గభూతా యా ఆరమ్భణీయాః, తాసు ప్రయాజాదివచ్చోదకప్రాప్తాయా లోపకారణాభావాత్కార్యాః- ఇత్యాద్యః పక్షః।

కిమ్- ఆరమ్భణీయాఽత్ర క్రియమాణా సతౌ సోమయాగమారప్స్యమానస్య సంస్కారః స్యాత్, కింవా

దీక్షణీయామారప్స్యమానస్య। నాఽఽద్యః। సోమయాగస్య దర్శపూర్ణమాసవికృతిత్వాభావేన సోమయాగమారప్స్యమానస్య చోదకేనాఽఽరమ్భణీయాయా అప్రాప్తత్వాత్। న ద్వితీయః। అఙ్గానాం దీక్షణీయాదీనాం పృథగారమ్భాసంభవాత్। నను- 'దీక్షణీయాయాస్తన్త్రం ప్రకల్పయతి' ఇతి కల్పసూత్రకారైః పృథగారమ్భో విహితః। మైవమ్। అస్యాఽఽరమ్భస్య పురుషసంస్కారేష్టిం ప్రత్యప్రయోజకత్వాత్। అన్యథా తతః

ప్రాగనుష్ఠితానామృత్విగ్వరణాదీనామ సంస్కృత పురుషానుష్ఠానం ప్రసజ్యేత। తస్మాత్- ఆరమ్భాఖ్యద్వారలోపాదారమ్భణీయా లుప్యత ఇత్యన్తిమః పక్షోఽభ్యుపేయః ।। 7 ।।

(తృతీయే- అనుయజ్ఞాదిష్వారమ్భణీయావాధాధికరమే సూత్రమ్)।

ప్రధానాచ్చాన్యసంయుక్తాత్సర్వారమ్భాన్నివర్తేతానఙ్గత్వాత్ ।। 5 ।।

తృతీయాధికరణమారచయతి-

సా కిమస్త్యనుమత్యాదౌ న వాఽఙ్గిన్యస్త్యుపక్రమాత్ ।

సంఘస్యోపక్రమో నేష్టేర్ద్వారలోపాన్న సా భవేత్ ।। 8 ।।

'అనుమత్యై పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపతి' ఇత్యాదినా రాజసూయే దర్శపూర్ణమాసేష్టివికృతయోఽనుమత్యాదయో విహితాః, తాస్వారమ్భణీయాఽస్తి, న వా, ఇతి సంశయః।
దీక్షణీయాదివదనుమత్యాదీనామన్యాఙ్గత్వాభావాత్సోమయాగవత్సర్వాసాప్రఙ్గిత్వేనోప

క్రమసంభవాత్తద్ద్వారేణాఽఽరమ్భణీయాఽస్తి- ఇతి పూర్వః పక్షః।

యద్యపి- అఙ్గీభూతా అనుమత్యాదయః,తథాఽప్యేకైకస్యా ఇష్టేః పృథగారమ్భో నాస్తి। అన్యథా ప్రధానేష్వాగ్నేయాదిష్వారమ్భణీయాయాః షట్కృత్వోఽనుష్ఠానం ప్రసజ్యేత। అథోచ్యేత- ప్రధానానాం షణ్ణామాగ్నేయాదీనాం సంఘస్య దర్శపూర్ణమాసేష్టిత్వాత్తస్యైక ఆరమ్భః- ఇతి। తర్హ్యత్రాపీష్టిపశుసోమదర్విహోమరూపాణామనేకేషాం ప్రధానానాం సంఘస్య రాజసూయత్వార్త్సఘస్యైవోపక్రమోఽస్తు। న చ - అసౌ సంఘో దర్శపూర్ణమాసవికృతిః। యేన తత్రాఽఽరమ్భణీయాఽఽశఙ్క్యేత। అస్తి చాత్రాపరః సర్వారమ్భార్థో యాగః। '*అగ్నిష్టోమమగ్నే జ్యోతిష్టోమమగ్నేజ్యోతిష్టోమమాహరతి' ఇతి జ్యోతిష్టోమావాన్తరసంస్థాభేదరూపస్యాగ్నిష్టోమస్యాఽఽమ్నానాత్। తస్మాత్- అనుమత్యాదిష్విష్టిష్వారమ్భద్వారస్య లోపాత్సాఽఽమ్భణీయా న భవేత్ ।। 8 ।।

(చతుర్థే- ఆరమ్భణీయాయామారమ్భణీయాబాధాధికరణే సూత్రాణి 6-8)।

తస్యాం తు స్యాత్ప్రయాజవత్ ।।6।। న వాఽఙ్గభూ-

తత్వాత్ ।।7।। ఏకవాక్యత్వాచ్చ ।।8।।

చతుర్థాధికరణమారయతి-

తస్యాం సాఽస్తి న వాఽఙ్గత్వేఽప్యస్యాః పృథగుపక్రమాత్।

అస్తి మైవం వచోఽశక్తేర్విధానే చాతిదేశనే ।। 9 ।।

యేయమారమ్భణీయా, సాఽపీష్టిత్వాద్దర్శపూర్ణమాసవికృతిః। అతస్తస్యామపి దర్శపూర్ణమాసయోరివాऽऽరప్స్యమానపురుషసంస్కారాయ సాఽనుష్ఠేయా, న వా, ఇతి సంశయః। చోదకప్రాప్తత్వాదనుష్ఠేయా। నను- సోమాఙ్గదీక్షణీయాదివదస్యా దర్శపూర్ణమాసాఙ్గత్వేనాऽऽరమ్భద్వారం లుప్యతే- ఇతి। న । వైషమ్యాత్। ఋత్విగ్వరణాదినా ప్రయోగమారభ్యాయుతిష్ఠతః పురుషస్యానుష్ఠానమధ్యే దీక్షణీయా ప్రవర్తతే। దర్శపూర్ణమాసారమ్భస్త్వారమ్భణీయాయామనుష్ఠితాయాం పశ్చాత్సంపద్యతే। తతో దర్శపూర్ణమాసోపక్రమాదన్య ఆరమ్భణీయోపక్రమః- ఇతి। ద్వారసద్భావాదారమ్భణీయామారప్స్యమానః స్వసంస్కారార్థమారమ్భణీయామన్యాం కుర్యాత్। అనవస్థా తు లోకసిద్ధబీజాఙ్కురాదిదృష్టాన్తేన సమాధేయా ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- ఆరమ్భణీయాయామారమ్భణీయాన్తరం న కార్యమ్। కుతః। అఙ్గాన్తరవదతి-దేష్టుమశక్యత్వాత్। తథా హి - ప్రకృతౌ 'సమిధో జయతి' ఇత్యాదివాక్యైః ప్రయాజాద్యఙ్గానాం స్వరూపముపదిశ్యతే। ప్రకరణేన త్వఙ్గాఙ్గిభావో బోధ్యతే। తతః- 'సౌర్యం చరుం నిర్వపేద్బ్రహ్మవర్చసకామః' ఇత్యాదికాయాం వికృతౌ నిర్వాపలిఙ్గానుమితం చోదకవాక్యమేవం పవర్తతే- 'ఇష్టివచ్చరౌ ప్రయాజాద్యఙ్గాన్యనుష్ఠేయాని' ఇతి। ఏవం చ సత్యారమ్భణీయాయామిదం వాచ్యమ్- 'కిమ్- ' ఆగ్నావైష్ణవమేకాదశకపాలం నిర్వపేద్దర్శపూర్ణమాసావారప్స్యమానః' ఇత్యేతద్వాక్యం సమిదాదివాక్యవదఙ్గభూతామారమ్భణీయాం విదధాతు కింవా- యథా సౌర్యాదివాక్యమఙ్గాతిదేశమనుమాపయతి, తథా దర్శపూర్ణమాసాఙ్గభూతాయామారమ్భణీయాయామన్యస్యా ఆరమ్భణీయాయా అఙ్గాతిదేశమనుప్రాపయతు ఉత- ఉభయం కరోతు' ఇతి। నాऽऽద్యః। అఙ్గవిధావుపక్షీణత్వేనాతిదేశానుమానే శక్త్యభావాత్। న ద్వితీయః। అవిహితత్వేనాతిదేష్టుమయోగ్యస్యాఙ్గస్యాతిదేశే శక్త్యభావాత్। న తృతీయః। వాక్యభేదాపత్తేః। నను- అనేన న్యాయేన

సౌర్యవాక్యేఽపి వాక్యభేదః స్యాత్। ఏకస్యైవ వాక్యస్య యాగవిధ్యఙ్గాతిదేశయోః ప్రవృత్తత్వాత్। మైవమ్। వాక్యద్వయసద్భావాత్। ప్రత్యక్షం వాక్యం యాగవిధాయకమ్। అనుమితం వాక్యమఙ్గాతిదేశకమ్। తర్హి- అత్రాపి తాదృశం వాక్యద్వయం భవతు- ఇతి చేత్। బాఢమ్। అత ఏవాऽऽరమ్భణీయాయాం ప్రయాజాద్యఙ్గాన్యనుష్ఠీయన్తే। తద్వదారమ్భణీయాన్తరరూపమప్యఙ్గమనుష్ఠీయతామ్- ఇతి చేత్। న। దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే ప్రయాజాద్యఙ్గవిధాయకసమిదాదివాక్యవదారమ్భణీయా న్తరరూపాఙ్గవిధాయినః కస్యచిద్వాక్యస్యాభావాత్। నహి ప్రకృతావవిద్యమానమఙ్గం వికృతావతిదేశమర్హతి। తస్మాత్- సంప్రతిపన్నస్యైవాऽऽరమ్భణీయావిధాయినో వాక్యస్యేష్ట్యఙ్గస్వరూపవిధానాయ సమిదాదివాక్యస్థానీయత్వమ, అతిదేశాయ సౌర్యవాక్యస్థానీయత్వం చ, ఇత్యాకారద్వయం వర్ణనీయమ్। తథా సతి- ఆవృత్తిలక్షణో వాక్యభేదః కేన వార్యేత । తస్మాత్-

ఆరమ్భణీయాయామారప్స్యమానపురుషసంస్కారాయాఽఽరమ్భణీయాన్తరం న కార్యమ్ ।। 9 ।।

(పఞ్చమే- ఖలేవాల్యాం యూపాహుతిబాధాధికరణే సూత్రమ్-)।

కమ చ ద్రవ్యసంయోగార్థమర్థాభావాన్నివ-

ర్తేత తాదర్థ్యం శ్రుతిసంయోగాత్ ।। 9 ।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

యూపాహుతిః ఖలేవాల్యాం కార్యా నో వాఽతిదేశతః ।

కార్యా హోమచ్ఛేదనార్థో నాచ్ఛేద్యాయాం స యుజ్యతే ।। 10 ।।

అస్తి సాద్యస్క్రనామకః కశ్చిద్యాగః। 'సద్యస్క్రియాఽనుక్రియా పరిక్రియా వా స్వర్గకామః' ఇతి తద్విధానాత్। సన్తి సాద్యస్క్రాః పశవః। 'సహ పశూనాలభతే' ఇతి శ్రుతేః। తేషు పశుషు వేద్యుత్తరవేదియూపాః శాస్త్రీయసంస్కారనిరపేక్షా ఏవ గృహ్యన్తే। అతఏవ- ఆశ్వలాయన ఆహ- 'సాద్యస్క్రేర్వావరా వేదిః, ఖలేవాలీ యూపః' ఇతి। ఖలే బలీవర్దబన్ధనాయ నిఖాతో మేఢిః ఖలేవాలీ। తేషాం చ పశూనామగ్నీషోమీయపశువికృతిత్వాత్తదీయయూపకార్యాః పశునియోజనాదయః ఖలేవాల్యాం క్రియన్తే। తథా ప్రకృతౌ యూపమాప్తుం గామేష్యతః పురుషస్యాఽఽహుతిర్విహితా- *యూపమచ్ఛైష్యతా హోతవ్యమ్' ఇతి। తాం చాఽఽహుతిమాపస్తమ్బో దర్శయతి- 'ఉరు విష్ణో విక్రమస్వ- ఇతి స్రువేణాఽఽహవనీయే యూపాహుతిం జుహోతి' ఇతి। సేయమాహుతిః ఖలేవాల్యాం కార్యా, న వా, ఇతి సంశయః। 'తద్ధర్మాతిదేశాత్పశునియోజనవత్కార్యా'- ఇతి పూర్వపక్షః।

'యూపమచ్ఛైష్యతా'- ఇతి వాక్యస్యాయమర్థః- 'అయూపం ఖాదిరాదికాష్ఠవిశేషం శాస్త్రీయచ్ఛేదనాదిసంస్కారైర్యూపీకర్తుం కాష్ఠస్య శాస్త్రీయచ్ఛేదనయోగ్యతాయై హోమః కర్తవ్యః' ఇతి। నహి ఖలేవాల్యాః శాస్త్రీయం ఛేదనమస్తి। పూర్వమేవ చ్ఛిన్నస్య కాష్ఠస్య కృషీవలైః ఖలే నిఖాతత్వాత్। తస్మాత్- ఛేదనద్వారలోపాదాహుతిర్న విద్యతే ।। 10 ।।

(షష్ఠే - ఖలేవాల్యాం స్థాణ్వాహుతిబాధాధికరణే సూత్రాణి 10-13)।

స్థాణౌ తు దేశమాత్రత్వాదనివృత్తిః ప్రతీయేత ।। 10 ।।

అపి వా శేషభూతత్వాత్తత్సంస్కారః ప్రతీయేత ।। 11 ।।

సమాఖ్యానం చ తద్వత్ ।। 12 ।। మన్త్రవర్ణశ్చ తద్వత్ ।। 13 ।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

తస్యాం స్థాణ్వాహుతిః కార్యా న వా, స్థాణౌ విధానతః।

కర్తవ్యోపకరోత్యారాత్పశౌ సా ప్రకృతావివ ।। 11 ।।

యూపీయాప్రశ్చనస్థాణుద్వారాఽసౌ యూపసంస్కృతిః ।

స్తుగ్వత్తత్సంభవాత్సేయమయూపాద్వినివర్తతే ।। 12 ।।

అగ్నీషోమీయయూపప్రకరణే- 'స్థాణ్వాహుతిం జుహోతి' ఇతి శ్రూయతే। యూపే వృక్షే సత్యవశిష్టం వృక్షమూలం కాష్ఠరూపత్వేన స్థాణురిత్యుచ్యతే। తత్రాఽఽహుతివిశేష ఏవం శ్రూయతే- 'వనస్పతే శతవల్శో విరోహ- ఇత్యాప్రశ్చనే జుహోతి' ఇతి। సేయమాహుతిస్తస్యాం స్వలేవాల్యాం కార్యా, న వా, ఇతి సంశయః। స్థాణుముపజీవ్యాఽఽహుతివిధానాత్ఖలేవాల్యామపి స్థాణుత్వాత్సా కర్తవ్యా। న చ- ఖలేవాల్యాః శాస్త్రీయసంస్కారాభావేనాఽఽహుతిర్వ్యర్థా- ఇతి శఙ్కనీయమ్। పశావారాదుపకారకత్వాత్। యథా ప్రకృతౌయూపాద్వియోజితస్యాఽఽప్రశ్చనస్థాణోరసంస్కార్యత్వేన పశావుపకారః, తద్వత్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- 'ఆప్రశ్చ్యతేఽస్మాత్' ఇత్యాప్రశ్చనమవశేషం వృక్షమూలమ్। న ఖలు స్థాణుమాత్రమ్, ఆప్రశ్చనమాత్రం వోపజీవ్యేయమాహుతిః ప్రవృత్తా, కిం తర్హి యూపప్రకరణబలేన యూపీయాప్రశ్చనస్థాణుత్వముపజీవ్య ప్రవృత్తా। తతస్తద్ద్వారేణాసావాహుతిర్యూపసంస్కృతిః స్యాత్। తథా చ దృష్టసంస్కారే సంభవత్యదృష్టమారాదుపకారకత్వం కల్పయితుమయుక్తమ్। న చ- యూపవియోజితస్థాణుగతాతిశయేన యూపసంస్కారో న

సంభవతి। యూపసంబన్ధిత్వేన తత్సంభావాత్। యథా- ఆచార్యస్య దేవదత్తస్య శిరసోఽవతారితాయా అపి స్రజః శిష్యేణ శుచి దేశేఽవస్థాపనమ్। తత్సంబన్ధాదాచార్యస్యైవ సంస్కారాయావకల్పతే, తద్వత్। అతో యూపసంస్కారార్థేయమాహుతిరయూపాత్మికాయాః ఖలేవాల్యా నివర్తతే

।। 11 ।। 12 ।।

(సప్తమే- ఉత్తమప్రయాజస్య సంస్కారకర్మతాధికరణే సూత్రే 14-15)।

ప్రయాజే చ తన్న్యాయత్వాత్ ।। 14 ।। లిఙ్గదర్శనాచ్చ ।। 15 ।।

సప్తమాధికరణమారచయతి-

అన్త్యః ప్రయాజ ఆరాత్కిముపకార్యుత సంస్కృతిః।

స్వాహాకారేతిదేవోక్తేర్మాతృవన్మన్త్రవర్ణనాత్ ।। 13 ।।

ఆద్యో మైవం చతుర్థ్యాదేరభావాద్యాగమాత్రకే ।

విధిత్సయాఽత్ర సౌర్యాదావర్థోఽగ్న్యాదినివర్తనమ్ ।। 14 ।।

దర్శపూర్ణమాసేష్టౌ పఞ్చమః ప్రయాజ ఏవమామ్నాయతే- 'స్వాహాకారం యజతి' ఇతి। స కిమిష్టేరారాదుపకారకః, ఉత-

ఆజ్యభాగాదిషు యక్ష్యమాణానామగ్న్యాదిదేవతానాం సంస్కారకః, ఇతి సంశయః। తత్ర స్వాహాకారశబ్దేన దేవతోచ్యతే। యాగస్య తదాకాఙ్క్షణాత్। న చ - ప్రత్యక్షవచనముపేక్ష్య మన్త్రవర్ణాద్దేవతాకల్పనముచితమ్। నను-- ఏవం సతి విధిమన్త్రయోర్వ్యయధికరణ్యం ప్రసజ్యేత। విధినా హి స్వాహాకారాఖ్యా దేవతా విహితా, మన్త్రే తు యక్ష్యమాణాజ్యభాగాదిదేవతా అగ్న్యాదిదేవతాః ప్రతీయన్తే। 'స్వాహాఽగ్నిం, స్వాహా సోమం, స్వాహా ప్రజాపతిం, స్వాహాఽగ్నీషోమౌ' ఇత్యాదికో హి తన్మన్త్రః। నైవ దోషః। మాతృశబ్దవన్మాన్త్రవర్ణికాగ్న్యాది శబ్దానాప్రనేకార్థత్వసంభవాత్। యథా మాతృశబ్దః ప్రస్థాదినా ధాన్యస్య మాతారం, జననీం చాఽఽచష్టే, తథా- అగ్న్యాదిశబ్దః స్వాహాకారాఖ్యదేవతామాచక్షతామ్। న చ - స్వాహాకారాఖ్యదేవతైవ సంస్క్రియతామ్- ఇతి వాచ్యమ్। సంస్కృతాయాస్తస్యా అన్యత్రోపయోగాభావాత్। తస్మాత్- ఇష్టేరారాదుపకారకః। ఇత్యాద్యః పక్షోఽభ్యుపేయః।

మైవమ్। చతుర్థ్యా తద్ధితేన వా సర్వత్ర దేవతా విధీయతే। న చాత్ర తౌ విద్యేతే। కించ- అయం విధిర్దేవతాయాగావుభౌ విధత్తే, దేవతామాత్రం వా, యాగమాత్రం వా । నాఽఽద్యః। వాక్యభేదాపత్తేః। న ద్వితీయః। గౌరవప్రసఙ్గాత్। న తృతీయః। అప్రాప్తస్య యాగస్యాననువాద్యత్వే సతి తదనువాదేన దేవతావిధ్యయోగాత్। తస్మాత్- చతుర్థః పరిశిష్యతే। తత్ర చ ద్వితీయాన్తః స్వాహాకారశబ్దః 'పౌర్ణమాసీం యజతే' ఇత్యాదావివ కర్మనామధేయం భవిష్యతి। తస్మాత్- ఆజ్యభాగాదిదేవతాసంస్కార ఉత్తమః ప్రయాజః। ఏవం చ సతి సౌర్యాదివికృతిషూత్తమప్రయాజమన్త్రే ప్రధానదేవతావాచ్యగ్న్యాదిపదపరిత్యాగో బాధవిచారాన్తర్గతస్యాధికరణస్య ఫలం భవిష్యతి

।। 13 ।। 14 ।।

(అష్టమే- అగ్నియాగస్యాఽఽరాదుపకారకత్వాధికరణే సూత్రాణి 16-18)।

తథాఽఽజ్యభాగాగ్నిరపీతి చేత్ ।। 16 ।। వ్యపదేశాద్దేవతాన్తరమ్।। 17 ।। సమత్వాచ్చ ।। 18 ।।

అష్టమాధికరణమారచయతి-

ఆజ్యభాగో య ఆగ్నేయః కిం ముఖ్యాగ్నేః స సంస్కృతిః ।

ఆరాదుతోపకారీ స్యాత్పూర్వన్యాయేన సంస్కృతిః ।। 15 ।।

నిగదేఽగ్నేర్ద్విరుక్తత్వాద్విధావేకపదోక్తితః ।

ఉపకారీ తతః సోఽగ్నిః సౌర్యాదౌ న నివర్తతే ।। 16 ।।

దర్శపూర్ణమాసయోరామ్నాయతే- 'ఆజ్యభాగావగ్నీషోమాభ్యాం యజతి' ఇతి। తయోః- ప్రథమ ఆగ్నేయః, ద్వితీయః సౌమ్యః। తత్ర సౌమ్యస్య నాస్తి సందేహః। ప్రధానదేవతాసు కేవలస్య సోమస్యామావాత్। అగ్నిశ్చ కేవల ఆగ్నేయపురోడాశే విద్యతే। తస్మాత్- ఆగ్నేయ ఆజ్యభాగః పురోడాశదేవతాయా అగ్నేః కిం సంస్కారః, ఉత- ఇష్టేరారాదుపకారః- ఇతి సందిహ్యతే। తత్ర యథోత్తమప్రయాజో మన్త్రోక్తానాం యక్ష్యమాణదేవతానాం సంస్కారః, తథా ప్రథమ ఆజ్యభాగోఽపి 'అగ్నిమగ్న ఆవహ' ఇతి నిగదోక్తస్య ప్రధానయాగదేవతారూపస్యాగ్నేః సంస్కారః- ఇతి పూర్వః పక్షః।

అత్రోచ్యతే- నిగదస్తావదేవం పఠ్యతే- 'అగ్నిమగ్న ఆవహ। సోమమావహ। అగ్నిమావహ' ఇతి। అస్యాయమర్థః- 'భో ఆహుత్యధికరణభూతాగ్నే, హవిర్గ్రాహిణ ఆజ్యభాగద్వయాష్టాకపాలపురోడాశదేవతారూపాన్- అగ్నిః, సోమః, అగ్నిః,

ఇత్యేతాంస్త్రీనిహేష్టావావహ' ఇతి। తత్ర పురోడాశదేవతారూపాదగ్నేః ప్రథమాజ్యభాగదేవతారూపోఽగ్నిరన్య ఇతి గమ్యతే। అన్యథాఽఽవాహ్యస్యాగ్నేరేకస్య ద్విరుక్తివైయర్థ్యాత్। తతః- ప్రథమాజ్యభాగ ఇజ్యమానస్యాగ్నేః పురోడా తద్దేవతాత్వాభావాత్తత్సంస్కారకత్వమయుక్తమ్। కించ- ఆజ్యభాగవిధౌ 'అగ్నీషోమాభ్యాం యజతి' ఇతి దేవతాద్వయం సమస్తేనైకేన పదేనోచ్యతే। తత్ర యథా సోమస్య యాగం ప్రతి గుణత్వం భవతాఽభుపగమతమ్, తథాఽగ్నేరప్యభ్యుపగన్తవ్యమ్। తచ్చ సంస్కారపక్షే విరుద్ధమ్। సంస్కార్యత్వేన ప్రాధాన్యావశ్యభావాత్। తస్మాత్- సంస్కారపక్షాసంభవాత్ప్రథమాజ్యభాగో ద్వితీయాజ్యభాగవదిష్టేరారాదుపకారకః। ఏవం చ సతి సౌర్యయాగేఽపి ప్రథమాజ్యభాగేఽగ్నిర్న నివర్తతే। ఇతి బాధాపవాదో విచారఫలం భవిష్యతి ॥ 15 ॥ 16 ॥

(నవమే- పశుపురోడాశయాగస్య దేవతాసంస్కారకత్వాధికరణే

సూత్రాణి 19-33)।

పశావపీతి చేత్ ॥ 19 ॥ న తద్భూతవచనాత్ ॥ 20 ॥

లిఙ్గదర్శనాచ్చ ॥ 21 ॥ గుణో వా స్యాత్కపాలవద్-

గుణభూతవికారాచ్చ ॥ 22 ॥ అపి వా శేషభూతత్వా-

త్తత్సంస్కారః ప్రతీయేత స్వాహాకారవదఙ్గానామర్థ-

సంయోగాత్ ॥ 23 ॥ వ్యుద్ధవచనం చ విప్రతిపత్తౌ

తదర్థత్వాత్ ॥ 24 ॥ గుణేఽపీతి చేత్ ॥ 25 ॥

నాసంహానాత్కపాలవత్ ॥ 26 ॥ గ్రహాణాం చ సంప్రతి-

పత్తౌ తద్వచనం తదర్థత్వాత్ ।। 27 ।। గ్రహాభావే చ
తద్వచనమ్ ।। 28 ।। దేవతాయాశ్చ హేతుత్వం ప్రసిద్ధం తేన
దర్శయతి ।। 29 ।। అవిరుద్ధోపపత్తిరర్థాపత్తేః శృతవద్గుణభూ-
తవికారః స్యాత్ ।। 30 ।। స ద్వ్యర్థః స్యాదుభయోః శ్రుతి-
భూతత్వాద్విప్రతిపత్తౌ తాదర్థ్యాద్వికారత్వముక్తం తస్యార్థవా-
దత్వమ్ ।। 31 ।। విప్రతిపత్తౌ తాసామాఖ్యావికారః
స్యాత్ ।। 32 ।। అభ్యాసో వా ప్రయాజవదేకదేశోఽ-
న్యదేవత్యః ।। 33 ।।

నవమాధికరణమారచయతి-

ఉపకారీ సంస్కృతిర్వా పురోడాశః పశూదితః ।
తద్ధితోక్త్యా ద్వయోర్దేవభేదాదుపకృతిర్మతా ।। 17 ।।
సందంశాన్నిశ్చితేఽఙ్గత్వే దృష్టోఽర్థః స్మృతిసంస్కృతిః ।
దేవాన్తరం చేద్వికృతావగ్నీషోమనివర్తనమ్ ।। 18 ।।

జ్యోతిష్టోమాఙ్గభూతాగ్నీషోమయిపశౌ శ్రూయతే- 'అగ్నీషోమీయస్య వపయా ప్రచయాగ్నీషోమీయం పశుపురోడాశమేకాదశకపాలం నిర్వపతి' ఇతి। తత్ర- పశాయుక్తః పురోహాశః కిం పశోరారాదుపకారకః, ఉత ప్రశుదేవతాసంస్కారకః, ఇతి సందేహః। తత్ర- 'అగ్నీషోమీయం పశుమాలభేత' ఇతి పశువిధౌ తద్ధితోక్త్యాఽగ్నీషోమదేతా యథా గుణత్వేనం పశౌ విధీయతే తథా పశుపురోడాశే। తథా సతి విధిభేదేన విధేయదేవనాభేదాత్సంస్కారో న యుక్తః। గుణత్వం చ సంస్కార్యత్వవిరోధీతి పూర్వోక్తమ్। తస్మాత్- పశోరారాదుపకారకః। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- దేవతాభేదవాదినా తావదిదం వక్తవ్యమ్- పశుః పురోడాశశ్చేత్యుభౌ కిం స్వతన్త్రౌ యాగౌ, కింవాఽఙ్గాఙ్గిరూపౌ। తత్రాపి- కిమఙ్గమ్, కింబాఽఙ్గీ, ఇతి। తత్ర- పశుధర్మైరుభయతః సందష్టస్య పురోడాశస్య స్వతన్త్రాఙ్గిత్వే ప్రకరణపాఠో బాధ్యేత, తద్వదమిమతముపకారకత్వం న సిధ్యేత్। అఙ్గత్వేఽపి దృష్టసంభవాదదృష్టకల్పనమన్యాయ్యమ్। సంభవతి చాత్ర దృష్టమ్। పురోడాశవాక్యగతేన తద్ధితాన్తపదేన పశువాక్యవిహితాయా దేవతాయా అనువాదే సతి తదీయస్మరణపూర్వకనిర్వాపేణ పశుదేవతాయాః సంస్క్రియమాణత్వాత్। ఏవం చ సతి పశువాక్యే గుణత్వేన ప్రతీయమానాయా అపి దేవతాయాః పురోడాశవాక్యే

ప్రాధాన్యావగమాత్సంస్కార్యత్వమవిరుద్ధమ్। తస్మాత్ పశుదేవతాసంస్కారః పురోడాశః। ఏవం చ సత్యగ్నీషోమీయపశువికృతౌ

వాయవ్యపశావగ్నీషోమీయదేవతాయాం నివృత్తాయాం తదీయపశుపురోడాశేఽపి

సా నివర్తత ఇతి బాధః ఫలిష్యతి ।। 17 ।। 18 ।।

(దశమే- చరుశబ్దస్యౌదనవాచితాధికరణే సూత్రాణి 34-44)।

చరుర్హవిర్వికారః స్యాదిజ్యాసంయోగాత్ ।। 34 ।।

ప్రసిద్ధగ్రహణత్వాచ్చ ।। 35 ।। ఓదనో వాఽగ్నసం

యోగాత్ ।। 36 ।। న ద్వ్యర్థత్వాత్ ।। 37 ।। కపాల-

వికారో వా విశయేఽర్థోపపత్తిభ్యామ్ ।। 38 ।।

గుణముఖ్యవిశేషాచ్చ ।। 39 ।। తచ్ఛ్రుతౌ చాన్యహ-

విష్ట్వాత్ ।। 40 ।। లిఙ్గదర్శనాచ్చ ।। 41 ।।

ఓదనో వా ప్రయుక్తత్వాత్ ।। 42 ।। అపూర్వవ్యపదే-

శాచ్చ ।। 43 ।। తథా చ లిఙ్గదర్శనమ్ ।। 44 ।।

దశమాధికరణమారచయతి-

సౌర్యం చరౌ చరుః స్థాలీ కింవాఽన్నం లౌకికోక్తితః ।

స్థాల్యస్యాం శ్రపణం యోగ్యం కపాలవికృతిత్వతః ।। 19 ।।

విద్వచ్ఛ్రుతిప్రసిద్ధ్యాఽన్నం దేవతా తద్ధితోక్తితః ।

యోగ్యత్వేన ప్రదేయం తత్పురోడాశహవిర్యథా ।। 20 ।।

'సౌర్యం చరుం నిర్వపేత' ఇత్యాదివాక్యే చరుశబ్దః కిం స్థాలీం వక్తి, ఉత-- ఓదనమ్, ఇతి సందేహః। తత్ర లౌకికా ఆ హిమవత ఆ చ కుమారీభ్యః సర్వేఽపి స్వస్వదేశీయభాషాప్రసిద్ధ్యా యత్కించిద్గకారవకారాద్యక్షరముపరి ప్రక్షిప్య చరుశబ్దమల్పే మాత్రే పాకాధికరణే తామ్రాదిమయే ప్రయుఞ్జతే। నిఘణ్టుకారాశ్చ - 'ఉఖా స్థాలీ చరుః'- ఇత్యేతాఞ్శబ్దాన్పర్యాయత్వేనోపదిశన్తి। తస్మాత్- చరుశబ్దః స్థాలీం వక్తి। యది తస్యా అదనీయత్వాభావేన పురోడాశవత్ప్రదానయోగ్యతా న స్యాత్తర్హి మా భూత్పురోడాశవికృతిత్వమ్। కపాలవికృతిత్వం భవిష్యతి। శ్రపణయోగ్యతాయాః సద్భావాత్। యథా కపాలేషు హవిః శ్రప్యతే తథా స్థాల్యామపి శ్రపయితుం శక్యతే। తస్మాత్- చరుః స్థాలీ। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- అన్న మేవ చరుశబ్దేనోచ్యతే। కుతః। శ్రుతిప్రసిద్ధేః। 'ఆదిత్యః ప్రాయణీయశ్చరుః' ఇతి విధాయ తద్వాక్యశేషే హి- 'అదితిమోదననేన' ఇత్యోదనశబ్దేన చరురనూద్యతే। యది భోజ్యాన్నే చరుశబ్దః క్వాపి న ప్రయుజ్యతే, తర్హి- ఓదనవిశేషవాచీ చరుశబ్దోఽస్తు। తత్ర విద్వత్ప్రసిద్ధేః। విద్వాంసో యాజ్ఞికాః శబ్దైకగమ్యధర్మాధర్మవ్యవహారిణః శబ్దార్థవిప్లవే తాత్పర్యవన్తోఽనవస్త్రావితాన్త రూష్మపక్వే జీవతణ్డులే విశదసిద్ధ ఓదేన చరుశబ్దం ప్రయుఞ్జతే। సత్యోదనవాచిత్వే 'సౌర్యమ్' ఇతి తద్ధితోఽప్యుపపద్యతే। యథా 'ఆగ్నేయః' ఇతి దేవతాతద్ధితసంయుక్తః పురోడాశః ప్రదేయద్రవ్యమ్, తథా చరురపి। అన్యే చ నిఘణ్టుకారాః 'హవ్యపాకే చరుః పుమాన్' ఇతి పఠన్తి। తస్మాత్- చరుశబ్దోఽన్నవాచీ ॥ 19 ॥ 20 ॥

(ఏకాదశే సౌర్యచరోః స్థాల్యామేవ పాకాధికరణే సూత్రాణి 45-48)।

స కపాలే ప్రకృత్యా స్యాదన్యస్య చాశ్రుతిత్వాత్

॥ 45 ॥ ఏకస్మిన్వా విప్రతిషేధాత్ ॥ 46 ॥ న

వాఽర్థాన్తరసంయోగాదపూరే పాకసంయుక్తం ధారణార్థం

చరౌ భవతి తత్రార్థాత్పాత్రలాభః స్యాదనియమోఽ-

విశేషాత్ ॥ 47 ॥ చరౌ వా లిఙ్గదర్శనాత్ ॥ 48 ॥

ఏకాదశాధికరణమారచయతి-

చరుః కపాలే పక్తవ్యః క్వాపి వా ఉచితేఽథవా ।

కపాలే చోదకప్రాప్తేరనపూపత్వతః క్వచిత్ ॥ 21 ॥

స్థాల్యాం చరుత్వయోగ్యత్వాత్కటాహే యోగ్యతా నహి ।

చిన్తాద్వయఫలం త్వత్ర పేషణాదినివర్తనమ్ ॥ 22 ॥

విషయసంశయనిర్దేశకం పూర్వార్ధం స్పష్టార్థమ్। యథా ప్రకృతౌ పురోడాశస్య కపాలే పాకః, తథా వికృతౌ చరోః। ఇత్యాద్యః

పూర్వపక్షః।

పురోడాశస్యాపూపత్వాత్కపాలగతోష్మణా పాకః సంభవతి, చరుస్త్వోదనత్వాదుదకగతోష్మణా పక్తవ్యః, అతోఽప్రాకృతకార్యత్వాచ్చోదకప్రాప్తిర్నాస్తి - ఇతి యద్యుచ్యేత తర్హ్యనపూపస్య చరోరుదకధారణయోగ్యే కటాహఘటాదౌ యత్ర క్వాపి పాకః। ఇతి ద్వితీయః పక్షః।

నిరుప్తానాం ముష్టిచతుష్టయపరిమితానాం తణ్డులానామల్పేనైవ పాత్రేణ పక్తుం యోగ్యత్వాచ్చరోః స్థాల్యామేవ పాకః। ఇతి రాద్ధాన్తః।

పూర్వత్ర 'చరురోదనః' ఇతి చిన్తితమ్। తర్హ్యోదనే పేషణాదిరస్తి। అతః వేషణాదినివృత్తిః పూర్వచిన్తాయాః సాక్షాత్ఫలమ్। తద్ద్వారేణ చరునిష్పాదకస్థాలీచిన్తాయా అపి ఫలమిత్యుపచర్యతే ।। 21 ।। 22 ।।

పేషణాదీన్యనుక్రామతి-

పేషణం యవనం వాపస్తాపశ్చోపహితిః ప్రథా ।

మార్జనాధ్యూహనజ్వాలాస్తథా వ్యుద్ధృత్యసాదనమ్ ।। 23 ।।

పేషణం చూర్ణనమ్। యవనం పిష్టస్యోదకమిశ్రణమ్। వాప ఉదకమిశ్రణాయ పిష్టస్య పాత్రే ప్రక్షేపః। తాపః కపాలానామఙ్గారైః ప్రతాపనమ్। ఉపహితిరఙ్గారేషు కపాలస్థాపనమ్। ప్రథా కపాలేష్వవస్థాపితస్య పురోడాశస్య హస్తసంఘట్టనేన సర్వేషు కపాలేషు ప్రసారణమ్।

మార్జనం శ్లక్ష్ణీకరణమ్। అధ్యూహనం భస్మనాఽఙ్గారైశ్చోపర్యాచ్ఛాదనమ్। జ్వాలా దర్భపిఞ్జూలైః ప్రజ్వాలనమ్। వ్యుద్ధృత్యసాదనం కపాలేభ్యః

పురోడాశం పృథక్కృత్యాన్తర్వేద్యవస్థాపనమ్ ।। 23 ।।

నను పేషణాదినివృత్తేః పూర్వాధికరణద్వయఫలత్వే కిమితి సూత్రకారః ప్రత్యేకం * సూత్రైర్విచారితవాన్- ఇత్యాశఙ్క్య 'మన్దమతివ్యుదాసాయ' ఇత్యాహ-

ఏతాని మన్దప్రజ్ఞస్య కర్తవ్యామీతి విభ్రమః ।

అపూపస్యైవ యోగ్యానీత్యేతత్ * సూత్రైర్నిరూపితమ్ ।। 24 ।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే దశమాధ్యాయస్య

ప్రథమః పాదః ।। 1 ।।

	అత్ర పాదే	ఆదితః ।
అధికరణాని	11	607।
సూత్రాణి	58	1711।

(అథ దశమాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః)।

(ప్రథమే-కృష్ణలే చరౌ పాకానుష్ఠానాధికరణే సూత్రే 1-2)

కృష్ణలేష్వర్థలోపాదపాకః స్యాత్।।1।।

స్యాద్వా ప్రత్యక్షశిష్టత్వాత్ప్రదానవత్।।2।।

ద్వితీయపాదే ప్రథమాధికరణమారచయతి---

నాస్త్యస్తి వా కృష్ణలేషు పాకః శ్రౌతోఽప్యసంభవీ।

అదృష్టార్థతయా స స్యాదౌష్ణ్యే తు సుతరాం భవేత్॥1॥

'ఘృతే శ్రపయతి' ఇతి ప్రత్యక్షశ్రుతివిహితోఽపి పాకో విక్లేదనాయోగ్యేషు న కర్తవ్యః। ఇతి పూర్వః పక్షః।

దృష్టార్థస్య విక్లేదనస్యాసంభవేఽప్యదృష్టార్థం కర్తవ్యః। అన్యథా విధివైయర్థ్యాపత్తేః। యదా తు పాకశబ్ద ఔష్ణ్యవాచీ, తదా న కోఽపి వినాదః॥1॥

(ద్వితీయే-కృష్ణల ఉపస్తరణాభిధారణయోర్బాధాధికరణే

సూత్రాణి 3-12)।

ఉపస్తరణాభిధారణయోరమృతార్థత్వాదకర్మ స్యాత్॥3॥

క్రియేత వాఽర్థవాదత్వాత్తయోః సంసర్గహేతుత్వాత్॥4॥

అకర్మ వా చతుర్భిరాప్తివచనాత్సహ పూర్ణం పునశచతురవ-

త్తమ్॥5॥ క్రియా వా ముఖ్యావదానపరిమా-

ణాత్సామాన్యాత్తద్గుణత్వమ్॥6॥ తేషాం చైకావదానత్వాత్॥7॥

ఆప్తిః సంఖ్యాసమానత్వాత్॥8॥ సతోస్త్వాప్తివ-

చనం వ్యర్థమ్ ॥9॥ వికల్పస్త్వేకావదానత్వాత్

॥10॥ సర్వవికారే త్వభ్యాసానర్థక్యం హవిషో

హీతరస్య స్యాత్, అపి వా స్విష్టకృతః స్యాత్, ఇత

రస్యాన్యాయ్యత్వాత్ ॥11॥ అకర్మ వా సంసర్గార్థని-

వృత్తిత్వాత్, తస్మాదాప్తిసమర్థత్వమ్ ॥12॥

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

ఉపస్తారాభిఘారౌ స్తస్తేషు నో వా ద్వయం భవేత్ ।

అదృష్టార్థమసంసక్తిర్దృష్టార్థో నేతి లుప్యతే ॥2॥

తేషు కృష్ణలేషూపస్తరణమభిధారణం చేత్యుభయం పాకవదదృష్టార్థం కార్యమ్। ఇతి పూర్వః పక్షః।

న తావత్పాకవదత్ర ప్రత్యక్షవిధిరస్తి। చోదకస్తు దృష్టం ద్వారమపేక్షతే। ప్రకృతాదువస్తరణాభిఘారణయోర్దృష్టార్థత్వాత్। సూక్ష్మాణాం పురోడాశావయవానాం స్రుచి సంసక్తిం నివారయితుం తదుభయం క్రియతే। కృష్ణలానాం తు సంసక్తిప్రసఙ్గ ఏవ నాస్తి। అతస్తన్నివారణలక్షణం ద్వారం నాస్తీత్యుపస్తరణాభిఘారణద్వయం లుప్యతే ।। 2 ।।

(తృతీయే- కృష్ణలచరౌ భక్షసద్భావాధికరణే సూత్రాణి 13-16)।

భక్షాణాం తు ప్రీత్యర్థత్వాదకర్మ స్యాత్ ।। 13 ।।

స్యాద్వా నిర్ధానదర్శనాత్ ।। 14 ।। వచనం వాఽఽజ్య-

భక్షస్య ప్రకృతౌ స్యాదభాగిత్వాత్ ।। 15 ।। వచనం

వా హిరణ్యస్య ప్రదానవదాజ్యస్య గుణభూతత్వాత్ ।। 16 ।।

తృతీయాధికరణమారచయతి-

భక్షో నాస్త్యస్తి వా తేషు నాస్తి ప్రీతేరభావతః ।

చుశ్చుషాకారనిర్ధానవచనాత్స్యాత్ప్రదానవత్ ।। 3 ।।

యథా పురోడాశే ప్రాశిత్రాదిభాగో భక్ష్యతే న తథా తేషు కృష్ణలేషు భక్షోఽస్తి । ప్రీతిరూపస్య దృష్టద్వారస్యాసంభవాత్। ఇతి పూర్వః పక్షః।

'చశ్చుషాకారం భక్షయన్తి నిర్ధయన్తో భక్షయన్తి' ఇతి ప్రత్యక్షవచనామామ్నాయతే। 'ఇక్షుదణ్డభక్షణే తద్రసస్వీకారే చ యః శబ్దవిశేషః, తస్యానుకరణం 'చశ్చుషా' ఇతి। ఘృతే నిరుప్తేషు కృష్ణలేషు యల్లిప్తమాజ్యమ్, తదన్తర్నేతుమివ బాలాశ్చుశ్చువాం కృత్వా తదాజ్యం నిఃశేషేణ పిబన్తో భక్షయేయుః' ఇత్యర్థః। అనదనీయద్రవ్యాణామపి కృష్ణలానాం యథా వచనాత్ప్రదానమ్। తద్వదభక్షాణామపి భక్షణం భవేత్ ।। 3 ।।

(చతుర్థే- కృష్ణలచరౌ సహపరిహారవిధానాధికరణే సూత్రమ్-)।

ఏకధోపహారే సహత్వం బ్రహ్మభక్షాణాం ప్రకృతౌ విహృతత్వాత్ ।। 17 ।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

సకృత్సహత్వయోరేకమేకధేత్యన్యమేవ వా ।

ఏకం నియామకాభావాదబాధాదన్యేమవ హి ।। 4 ।।

తత్రైవ కృష్ణలభక్షణే శ్రూయతే- 'ఏకధా బ్రహ్మణ ఉపహరతి' ఇతి। తత్ర- 'ఏకధా' ఇత్యయం ధాప్రత్యయః ప్రకారవాచీ సన్ 'ఏకవారమ్' ఇత్యముమర్థం బహూనాం సహభావం వా బ్రూతే। ఉపహారో భక్షణాయ సమర్పణమ్। 'ఏకధా' ఇత్యనేన

సకృత్త్వసహత్వయోరన్యతరద్వివక్షితమ్, ఉత- సహత్వమేవ, ఇతి సంశయః। 'నియామకాభావాదుభయోర్మధ్యే యత్కించిదన్యతరత్' ఇతి పూర్వపక్షః।

అబాధోఽత్ర నియామకః। ప్రకృతౌ- ఇడాప్రాశిత్రచతుర్ధాకరణశంయుబాకకాలేషు చతుర్థాభక్షణసిద్ధయే చత్వార ఉపహారా ఉపదిష్టాః। అత్రాపి తే చోదకప్రాప్తాః। తత్ర సతృత్త్వపక్షే- ఉపరితనాస్త్రయ ఉపహారాస్తత్తత్కాలవిశేషాశ్చ బాధ్యేరన్।

సహత్వపక్షే-కాలవిశేషా ఏవ బాధ్యన్తే, న తు త్రయ ఉపహారాః। తస్మాత్- అన్త్యపక్షరూపం సహత్వమేవ 'ఏకధా' ఇత్యస్య శబ్దస్యార్థః

।। 4 ।।

(పఞ్చమే- కృష్ణలచరౌ బ్రహ్మణే సర్వమక్షభాగార్పణాధికరణే సూత్రే 18-19)।

సర్వత్వం చ తేషామధికారాత్స్యాత్ ।। 18 ।। పురుషా-

పనయో వా తేషామవాచ్యత్వాత్ ।। 19 ।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

సర్వం బ్రహ్మణ ఇత్యత్ర బ్రహ్మమాగస్య సర్వతా ।

అన్యభాగస్యాపి వాఽఽద్యో భాగాన్తరమవాధితుమ్ ।। 5 ।।

సర్వత్వమన్తభాగీయం బ్రహ్మణోఽత్ర విధీయతే।

స్వమాగీయం చోదకాప్తం బాధ్యతామన్యభక్షణమ్ ।। 6 ।।

కృష్ణలభక్షణ ఏవేదమపరం శ్రూయతే- 'సర్వం బ్రహ్మణే పరిహరతి' ఇతి। పరిహారః సమర్పణమ్। బ్రహ్మసహితానామృత్విజామేకైకస్య చతుర్షు కాలేషు చత్వారో భక్షభాగాశ్చోదకప్రాప్తాః। తత్ర- సర్వతా కిం బ్రహ్మసంబన్ధిచతుర్భాగవిషయా, ఉత- ఇతరసంబన్ధిభాగచతుష్టయవిషయాఽపి। ఇతి సందేహః। అధ్వర్యుప్రభృతీనామృత్విజాం యే యే చత్వారో భాగాః, తేషాం బహూనామబాధనాయాఽఽద్యః పక్షోఽభ్యుపేయః। తత్రైషా వచనవ్యక్తిః- బ్రహ్మసంబన్ధమనూద్య సర్వత్వపరిహారయోరేకమనువాదేఽన్తర్భావ్యేతరద్విధేయమ్। 'యద్బ్రహ్మణే సర్వం, తత్పరిహరతి' ఇతి, 'యద్బ్రహ్మణే పరిహరతి, తత్సర్వమ్' ఇతి। ఉభయథాఽపి విధేర్బ్రహ్మభాగమాత్రే పర్యవసానాచ్చోదకప్రాప్తా అన్యభాగా

అబాధితా భవిష్యన్తి। ఇతి పూర్వః పక్షః।

సర్వత్వపరిహారావనూద్య బ్రహ్మసంబన్ధోఽత్ర విధీయతే- 'యత్పరిహర్తవ్యం సర్వం, తద్బ్రహ్మణే' ఇతి వచనవ్యక్తిః। తత్ర- బ్రహ్మభాగానామితరభాగానాం చ యత్సర్వత్వం, తస్య

బ్రహ్మసంబన్ధే సతి బ్రహ్మభాగానాం వ్రహ్మసంబన్ధస్య చోదకాదేవ ప్రాప్తత్వాత్తత్రానర్థకో విధిరన్యభాగానాం బ్రహ్మసంబన్ధవిధానే పర్యవస్యతి। తస్మాత్- అన్యేషాం భక్షణం బాధ్యతే।। 5 ।। 6 ।।

(షష్ఠే- భక్షభాగానాం స్వస్వకాలే బ్రహ్మణా భక్షణాధికరణే సూత్రమ్-)।

పురుషాపనయాత్స్వకాలత్వమ్ ।। 20 ।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

యుగపత్స్వస్వకాలే వా తత్సర్వం భక్షయేదయమ్।

అవిలమ్బాదాదిమోఽన్యస్తం తం కాలమబాధితుమ్ ।। 7 ।।

అతీతాధికరణద్వయేన 'యుగపత్సర్వం వ్రహ్మణే సమర్పయేత్' ఇత్యుక్తమ్। తత్ర భక్షయితుం యుగపత్సమర్పితస్య సర్వస్య మధ్యే కియదపి భక్షయిత్వాఽవశేషితస్య విలమ్బే కారణాభావాత్- 'యుగపత్' ఇత్యాదిమః పక్షః ప్రాప్నోతి।

చోదకప్రాప్తస్య తత్తత్కాలస్యాబాధో విలమ్బే హేతుః। తస్మాత్- 'స్వస్వకాలే' ఇత్యన్త్యః పక్షోఽభ్యుపేయః ।। 7 ।।

(సప్తమే- బ్రహ్మభక్షే చతుర్ధాకరణాదీనామభావాధికరణే సూత్రమ్)।

ఏకార్థత్వాదవిభాగః స్యాత్ ।। 21 ।।

సప్తమాధికరణమారచయతి-

చతుర్ధాకృతినిర్దేశో తద్భక్షే స్తో న బాఽగ్రిమః ।

చోదకాత్తౌ తు బహ్వర్థవ్యవస్థార్థత్వతోషఽత్ర న ।। 8 ।।

ప్రకృతౌ పురోడాశం చతుర్ధా కృత్వా పశ్చాత్ 'ఇదం బ్రహ్మణః' ఇత్యాదినా తత్తద్భాగాన్నిర్దిశేత్। తౌ చతుర్ధాకరణనిర్దేశౌ పూర్వోక్తే బ్రహ్మభక్షే చోదకవశాద్విద్యేతే। ఇత్యగ్రిమః పక్షః ప్రామోతి।

తత్ర- చతుర్ధాకరణం బహూనామృత్విజాం విభాగార్థమ్। నిర్దేశో భాగానామసాకర్యార్థః। అత్ర తు బ్రహ్మణ ఏకత్వాత్తావుభౌ న విద్యేతే ।। 8 ।।

(అష్టమే- ఋత్విగ్దానస్యాఽఽనత్యర్థతాధికరణే సూత్రాణి 22-28)।

ఋత్విగ్దానం ధర్మమాత్రార్థం స్యాద్దదాతిసామర్థ్యాత్ ।। 22 ।।

పరిక్రయార్థం వా కర్మసంయోగాల్లోకవత్ ।। 23 ।। దక్షి-

ణాయుక్తవచనాచ్చ ।। 24 ।। న చాన్యేనాऽऽనమ్యేత

పరిక్రయాత్కర్మణః పరార్థత్వాత్ ।। 25 ।। పరిక్రీతవచ్చ-

నాచ్చ ।। 26 ।। సనివన్యేవ భృతివచనాత్ ।। 27 ।।

నైష్కర్తృకేణ సంస్తవాచ్చ ।। 28 ।।

అష్టమాధికరణమారచయతి-

ఋత్విగ్దానమదృష్టార్థమానత్యై వాऽగ్రిమః శ్రుతేః।

వైరూప్యాన్నియమాన్నైవం దృష్టత్వాదానతేః శ్రుతిః ।। 9 ।।

భృతౌ చ నియమాదేతదదృష్టం స్యాద్విరూపతా ।

వచనాత్తేన సత్రేషు స్వామినాం న భృతిః క్వచిత్ ।। 10 ।।

'ఋత్విగ్భ్యో దక్షిణాం దదాతి' ఇతి ప్రకృతౌ శ్రూయతే। తత్కిమదృష్టార్థమ్, ఆనత్యర్థం వా, ఇతి సంశయః। భృత్యా పరిక్రీయ వశీకార ఆనతిః। అదృష్టార్థం తత్స్యాత్। అన్నహిరణ్యాదీనామదృష్టార్థే త్యాగే దానశబ్దస్య ప్రసిద్ధత్వాత్। యది- అత్ర దానం భృతిః స్యాత్, తదానీమల్పాధికకర్మానురూప్యేణ ద్రవ్యం దేయ స్యాత్ । వైరూప్యం త్వత్ర దృశ్యతే- స్వల్పకర్మణి త్రైధాతవీయే సహస్రం దేయమ్, అధికకర్మణి, ఋత పేయే స్వల్పం సోమచయసమాత్రం దీయతే। తథా ద్వాదశశతాదిపరిమాణనియమో మన్త్రవత్త్వనియమశ్చ భృతౌ నోపపద్యతే। కర్మకరానుమత్యా న్యూనాధికభావసంభవాత్। తక్షరజకాదిభృతౌ మన్త్రాదర్శనాచ్చ। తస్మాత్- 'అదృష్టార్థమ్' ఇత్యగ్రిమః పక్షః ప్రాప్నోతి।

మైవమ్। ఆనతర్దృష్టప్రయోజనత్వాత్। దానశ్రుతిస్తు దృష్టార్థాయాం భృతావప్యస్తి- 'భృతిర్దేయా' ఇతి ప్రయోగాత్। పరిమాణమన్త్రవత్త్వనియమాదదృష్టమస్తు। దృష్టస్యాభావాత్। వైరూప్యం తు వచనబలాదభ్యుపగమ్యతే। దక్షిణాయా భృతిరూపత్వం

ప్రత్యక్షవేదవాక్యాదప్యవగమ్యతే 'దీక్షితమదీక్షితా దక్షిణాపరిక్రీతా ఋత్విజో యాజయేయుః' ఇతి। తస్మాత్- ఋత్విగ్దానమానత్యర్థమ్। ఏవం చ సతి సత్రే ఋత్విజాం యజమానత్వాద్భృతిరూపా దక్షిణా న కాऽపి దేయా- ఇత్యేతద్విచారఫలం ద్రష్టవ్యమ్ ।। 9 ।। 10 ।।

(నవమే - జ్యోతిష్టోమే భక్షస్య ప్రతిపత్త్యర్థతాధికరణే సూత్రాణి 29-33)।

శేషభక్షాశ్చ తద్వత్ ।। 29 ।। సంస్కారో వా ద్రవ్యస్య

పరార్థత్వాత్ ।। 30 ।। శేషే చ సమత్వాత్ ।। 31 ।।

స్వామిని చ దర్శనాత్తత్సామాన్యాదితరేషాం తథాత్వమ్

।। 32 ।। తథా చాన్యార్థదర్శనమ్ ।। 33 ।।

నవమాధికరణమారచయతి-

క్రయాయ ప్రతిపత్త్యై వా చమసేడాదిభక్షణమ్ ।

క్రయాయ పూర్వవన్మైవం యాగీయే స్వత్వవర్జనాత్ ।। 11 ।।

అక్రీతయజమానస్య భక్షసత్త్వాచ్చ తేన సా ।

ప్రతిపత్తిః సంస్కృతిత్వాత్సత్రేషు న నివర్తతే ।। 12 ।।

అస్తి సోమే చమసభక్షః। అస్తి చేష్టావిడాప్రాశిత్రాదిభక్షః। తత్ర భక్షేణ ప్రీతానామృత్విజామానతిసంభవాద్దక్షిణాన్యాయేన క్రయార్థం భక్షణమ్। ఇతి పూర్వః పక్షః।

యాగదేవతాయై సంకల్పితే ద్రవ్యే స్వత్వమలభమానో యజమానో న తేన క్రేతుం శక్నోతి। కించ 'యజమానపఞ్చమాః సంభూయేడాం భక్షయన్తి' ఇత్యక్రీతస్యాపి యజమానస్య భక్షః శ్రూయతే। తత్సాహచర్యాదృత్విజామపి భక్షణం న క్రయార్థామితి గమ్యతే। తస్మాత్- ప్రతిపత్త్యర్థో భక్షః। తేన క్రయార్థత్వాభావేన పరిశిష్యమాణా సా ప్రతిపత్తిర్యాగోపయుక్తద్రవ్యసంస్కారత్వేన సత్రేషు న బాధ్యతే ।।11।।12।।

(దశమే- సత్రే ఋత్విగ్వరణాభావాధికరణే - సూత్రమ్-)।

వరణమృత్విజామానమనార్థత్వాత్సత్రే న స్యాత్స్వకర్మత్వాత్ ।। 34 ।।

దశమాధికరణమారచయతి-

ఋత్విజాం వరణం సత్రే కార్యం నో వాఽత్రసోమవత్ ।

కార్యం మైవం స్వకర్మత్వాత్క్రయార్థా ప్రకృతౌ వృతిః ।। 13 ।।

'అగ్నిర్హోతా' ఇత్యాదిమన్త్రైః సోమే వరణమృత్విజామామ్నాతమ్। సోమవత్సత్రేఽపి తత్కార్యమ్। అన్యథా వరణరహితానామృత్విక్త్వాభావాత్సత్రం న సిధ్యేత్। అత ఏవ తత్సిద్ధయే సత్రప్రకరణే 'యే యజమానాః, త ఋత్విజః' ఇతి స్వతః ప్రవృత్తానపి యజమానాననూద్య వరణసాధ్యమార్త్విజ్యం తేష్వాధాతవ్యమితి బిదధాతి। తస్మాత్- ఋత్విగ్వరణం సత్రే కార్యమ్।

మైవమ్। సత్రం హ్యనుష్ఠాతౄణాం సర్వేషాం స్వకర్మ। నహి స్వకర్మణి క్రయార్థం వరణమపేక్ష్యతే। క్రయార్థం హి ప్రకృతౌ వరణమ్। దానమేవ క్రమార్థమ్, వరణం త్వదృష్టార్థమ్- ఇతి చేత్।

మైవమ్। వరణస్య భవిష్యద్దానసూచనేనోత్సాహజననార్థత్వాత్। అన్యథా వరణకాలే 'కచ్చిత్కల్యాణ్యో దక్షిణాః' ఇత్యృత్విజాం ప్రశ్నః కథం సంగచ్ఛేత। న చ- ఋత్విక్త్వాసిద్ధిః

శఙ్కనీయా। తత్ర వక్తవ్యమ్- ఋత్విక్త్వం నామ కిం కర్మకరత్వమ్, ఉత- యాగకర్తృత్వమ్, ఇతి। ఆద్యే- కర్మకరాణాం స్వామిత్వాభావేన 'యే యజమానాస్త ఋత్విజః' ఇతి వచనం విరుధ్యేత। ద్వితీయే తు స్వత ఏవ యాగం కర్తుం ప్రయుత్తస్వాద్వరణమన్తరేణాప్యృత్విక్త్వం సిధ్యతి। ఈదృశమేవాఽఽర్త్విణ్యం వచనేన విధీయతే। తస్మాత్- దానవద్వరణం సత్రే లుప్యతే ।। 13 ।।

(ఏకాదశే- సత్రే పరిక్రయాభావాధికరణే సూత్రాణి 35-38)।

పరిక్రయశ్చ తాదర్థ్యాత్ ।।35।। పతిషేధశ్చ కర్మవత్

।।36।। స్యాద్వా ప్రాసర్పికస్య ధర్మమాత్రత్వాత్

।।37।। న దక్షిణాశబ్దాత్, తస్మాన్నిత్యానువాదః

స్యాత్ ।। 38 ।।

ఏకాదశాధికరణమారచయతి-

క్రయః కార్యో న వా సత్రే నిషేధాత్కృతికల్పనమ్।

నిత్యానువాదేనాక్లృప్తేర్న క్రయో వరణం యథా ।। 14 ।।

తత్కారపురఃసరమ్ 'అగ్నిర్హోతా'- ఇత్యాదిప్రార్థనా వరణమ్। తచ్చ వరణం చికీర్షుర్యజయానో వరణీయేభ్యో బ్రాహ్మణేభ్యః సోమం ప్రూయాత్। 'తేభ్యః సోమం ప్రాహ' ఇత్యాపస్తమ్బవచనాత్। సోమాభిధానప్రకారశ్చాత్ర కల్పే దర్శితః- 'జ్యోతిష్టోమేనాగ్నిష్టోమసంస్థేన రథంతరపృష్ఠేన గవాం ద్వాదశశతదక్షిణేనాహం యక్ష్యే, తత్ర త్వముద్వాతా భవ' ఇతి। తత్ర దేయదక్షిణాద్రవ్యనిశ్చయే బ్రాహ్మణాః స్వకీయాః కర్మవిశేషే నియోక్తుం యోగ్యా భవన్తి। సోఽయం క్రయః। స చ ప్రకృతావివ సత్రే కార్యః। న చ దక్షిణాదానస్య నిరాకృతత్వేన దేయద్రవ్యనిశ్చయే లుప్తే సతి తత్సాధ్యః క్రయోఽపి లుప్యేత- ఇతి శఙ్క్యమ్। నిషేధముపజీవ్య క్రయానుష్ఠానస్య కల్పయితుం శక్యత్వాత్। తథా హి- 'నహ్యత్ర గౌర్దీయతే, న వాసః, న హిరణ్యమ్' ఇతి సత్రే గవాదిదానం నిషిధ్యతే। స చ నిషేధోఽసత్యాం ప్రసక్తౌ న సంభవతి। తతః సోమే దేయద్రవ్యాణాం సత్రే దానప్రసక్తిరభ్యుపేయా। సోమే చ దేయద్రవ్యాణ్యేవం శ్రూయన్తే- 'గౌశ్చాశ్వశ్చాశ్వతరశ్చ గర్దభశ్చావయశ్చ బ్రీహయశ్చ యవాశ్చ తిలాశ్చ మాషాశ్చ తస్య ద్వాదశశతం దక్షిణా' ఇతి। తత్ర- గోవాసోహిరణ్యానాం విశేషతో నిషేధేన ద్రవ్యాన్తరాణాం చోదకప్రాప్తానామభ్యనుజ్ఞా ప్రతీయతే। తతో దేయద్రవ్యసద్భావాత్క్రయః కార్యః। ఇతి పూర్వః పక్షః।

'న హ్యత్ర గౌర్దీయతే' ఇత్యనేన నిషేధో న విధీయతే। కిన్తు పూర్వోక్తేన నిర్ణయేన ప్రాప్త ఏవ దానాభావోఽనూద్యతే, 'అదక్షిణాని సత్రాణీత్యాహుః। నహ్యత్ర గౌర్దీయతే' ఇతి శ్రుతౌ

పరోక్త్యుపన్యాసస్య, ప్రసిద్ధివాచకహిశబ్దస్య చ ప్రాప్తికమకత్వాత్। తస్మాత్- నిత్యానువాదస్య కల్పకత్వాభావాద్వరణవత్తదవినాభూతః క్రయోఽపి న కార్యః ।। 14 ।।

(ద్వాదశే- ఉదవసానీయే దానస్య పరిక్రయార్థతాధికరణే సూత్రే 39-40)।

ఉదవాసనీయః సత్రధర్మా స్యాత్, తదఙ్గత్వాత్తత్ర

దానం ధర్మమాత్రం స్యాత్ ।।39।। న త్వేతత్ప్రకృతి-

త్వాద్విభక్తచోదితత్వాచ్చ ।।40।।

ద్వాదశాధికరణమారచయతి-

సత్రాఙ్గం స్యాన్న వా పృష్ఠశమనీయో ల్యపాఽఙ్గతా ।

సౌత్రామణ్యాదివన్నైవం త్యాగాదూర్ధ్వం విధానతః ।। 15 ।।

శ్రూయమాణా దక్షిణేయం పూర్వపక్షేఽత్ర ధర్మకృత్ ।

పరిక్రయార్థా సిద్ధాన్తే నిమిత్తం స్యాత్సమాపనమ్ ।। 16 ।।

అస్తి సోమవికృతిః పృష్ఠశమనీయనామకో యాగః। 'సత్రాదుదవసాయ పృష్ఠశమనీయేన జ్యోతిష్టోమేన సహస్రదక్షిణేన యజేరన్'

ఇతి। 'ఉదవసాయ' ఇత్యనేన ల్యప్ప్రత్యయేన సత్రసమాప్తేః పూర్వకాలత్వం, సత్రపృష్ఠశమనీయయోరేకకర్తృకత్వం చ ప్రతీయతే। తథా సతి- 'అగ్నిం చిత్వా సౌత్రామణ్యా యజేత। వాజపేయేనేష్ట్వా బృహస్పతిసవేన యజేత। సంస్థాప్య పౌర్ణమాసీమిన్ద్రాయ వైమృధాయ పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపతి' ఇత్యత్ర సౌత్రామణ్యాదీనాం యథా చయనాద్యఙ్గత్వమ్, తథా పృష్ఠశమనీయస్య సత్రాఙ్గతా భవిష్యతి। అఙ్గత్వే సతి శ్రూయమాణా సహస్రదక్షిణా సత్రేష్వివ పరిక్రయార్థా న భవతీత్యదృష్టార్థతాఽభ్యుపగమ్యతే। ఫలం చ న కల్ప్యమ్। సత్రఫలేనైవ ఫలవత్త్వసిద్ధేః। ఇతి పూర్వః పక్షః।

ఉదవసానశబ్దస్య త్యాగవాచిత్వాత్సత్రత్యాగాదూర్ధ్వం విధీయమానః కథం సత్రాఙ్గం భవేత్। 'అగ్నిం చిత్వా' ఇత్యాదౌ త్యాగశబ్దో నాస్తీతి వైషమ్యమ్। ఏకకర్తృకత్వపూర్వకాలత్వే తు నిమిత్తవివక్షయాఽప్యుపపద్యేతే। సత్రసమాపనం నిమిత్తీకృత్య విధానే గృహదాహేష్టివత్ఫలనైరపేక్ష్యాద్విశ్వజిన్న్యాయేన ఫలం న కల్ప్యమ్। సత్యేవమనఙ్గత్వే సోమవద్దక్షిణా పరిక్రయార్థా। దక్షిణాయాః శ్రౌతత్వేనాలోపః పూర్వోత్తరపక్షయోః సమానః। న్యాయేనాప్యలోపః సిద్ధాన్తే విశిష్యతే ।। 15 ।। 16 ।।

(త్రయోదశే- ఉదవసానీయస్యర్త్విజాం సత్రిభ్యో భిన్నతా-

ధికరణే సూత్రే 41-42)।

తేషాం తు వచనాద్ద్వియజ్ఞవత్సహప్రయోగః స్యాత్ ।। 41 ।।

తత్రాన్యానృత్విజో వృణీరన్ ।। 42 ।।

త్రయోదశాధికరణమారచయతి-

తత్రర్త్విజః సత్రిణః కిమన్యే వా స్యుర్స్యషుక్తితః ।

త ఏవ, యష్ట్రభేదేఽపి క్రీతత్వాదృత్విజః పరే ।। 17 ।।

తస్మిన్పృషశమనీయే సత్రిణామేవాఽఽర్త్విజ్యమ్, 'ఉదవతాయ' ఇతి ల్యబన్తశబ్దేన కర్త్రైక్యప్రతీతేః। ఇతి పూర్వః పక్షః।

'ఉదవసాయ యజేరన్' ఇతి సమభివ్యాహారాత్సత్రిభిః సహైకత్వం యష్టౄణాం ప్రతీయతే। న చ - ఋత్విజోఽయష్టారః। యజమానేన తేషాం దక్షిణయా క్రీతత్వాత్। తస్మాత్- ఋత్విజః సత్రిభ్యోఽన్యే ।। 17 ।।

(చతుర్దశే- పృష్ఠశమనీయే ప్రత్యేకం యష్టృతాధికరణే సూత్రమ్-)।

ఏకైకశస్త్వవిప్రతిషేధాత్ప్రకృతశ్చైకసంయోగాత్ ।। 43 ।।

చతుర్దశాధికరణమారచయతి-

సంభూయైకైకశో వాఽత్ర యష్టృతాఽఽద్యో బహూక్తితః ।

ద్వియాగవద్బహుత్వస్య ప్రాప్తేరన్త్యోఽస్తు సోమవత్ ।। 18 ।।

అస్మిన్పృషశమనీయే సత్రిణాం సంభూయ యజమానత్వమ్, ఉత-ప్రత్యేకమ్, ఇతి సంశయః। 'సంభూయ' ఇత్యాద్యః పక్షః ప్రాప్నోతి। కుతః।

'యజేరన్' ఇతి బహువచననిర్దేశాత్। 'ఏతేన రాజన్యపురోహితౌ తాయుజ్యకామౌ యజేయాతామ్' ఇత్యత్రోపాదేయగతద్విత్వస్య దివక్షితత్వాదుభౌ సంభూయ యష్టారౌ, తద్వదత్రాపి స్యాత్।

మైవమ్। 'ఉదవసాయ' ఇత్యత్రోదవసాతౄణాం సత్రిణాం యద్బహుత్వం ప్రాప్తమ్, తదేవ తస్తనానాధికృతేన 'యజేరన్' ఇత్యనేనానూద్యాప్రాప్తో యాగో విధీయతే। ద్వియాగే తు ద్విత్వమప్యప్రాప్తత్వేన విధేయమితి వైషమ్యమ్। తతో 'గ్రహం సంమార్ష్టి' ఇత్యత్ర గ్రహైకత్వభివోద్ధేశ్యగతత్వాత్ 'యజేరన్' ఇతి బహుత్వమవివక్షితమ్। ఏవమపీచ్ఛయా ద్విశో బహుశో వా ఘష్టుం శక్యత్వాదేకైకశో న నియమః-- ఇతి చేత్।

న। చోదకేన తన్నియమసిద్ధేః। సోమే తద్దర్శనాత్। తస్మాత్- 'సత్రిజః ప్రత్యేకం యజేరన్' ఇత్యన్త్యః పక్షోఽత్రాస్తు ।। 18 ।।

(పఞ్చదశే- కామేష్టౌ దానస్యాదృష్టార్థతాధికరణే సూత్రే 44-45)।

కామేష్టౌ చ దానశబ్దాత్ ।।44।। వచనం వా సమ్న-

త్వాత్ ।।45।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

అశ్వాం పురుషీం వాఽఽనత్యై ధర్మార్థం వాఽఽనతిర్యతః ।

ఇష్టిర్న సత్రం ధర్మార్థే సత్రాదఙ్గం బహిర్న హి ।। 19 ।।

సారస్వతసత్రే కామేష్టౌ- 'అశ్వాం పురుషీం ధేనుకే దత్త్వా' ఇతి తురగమనుష్యగోజాతీయానాం స్త్రీణాం దక్షిణాత్వేన దానం శ్రుతమ్।

తచ్చ- ఆనత్యర్థమ్। కుతః। ఇష్టేరసత్రత్వాత్। సత్రత్వే తు యజమానానామేవాఽఽర్త్విజ్యాద్ధానసాధ్యక్రయాభావేన తత్సాధ్యమానమనమసంభవి స్యాత్। ఇష్టిర్న సత్రమ్। తల్లక్షణాభావాత్। 'ఆసీరన్, ఉపేయుః' ఇత్యనయోరన్యతరచోదనా తల్లక్షణమ్। ఇహ తు- ఇష్టిలక్షణభూతా నిర్వపతిచోదనా పఠ్యతే- 'అగ్నయే కామాయాష్టాకపాలం నిర్వపతి' ఇతి। ఇష్టౌ చ యజమానాదృత్విజాం పృథక్త్వాదానత్యర్థం దానమ్। ఇతి పూర్వః పక్షః।

ధర్మార్థ దానమ్। కుతః। ఇష్టేః స్వరూపేణాసత్రత్వేఽపి సత్రాఙ్గత్వేనేతరాఙ్గేష్వివేష్టావప్యస్యాం యజమానానామేవాఽఽర్త్విజ్యాత్। నను- ద్వాదశాహః సత్రాణాం ప్రకృతిః। న చ తత్ర కామేష్టిరస్తి। అతో న సత్రచోదకేనేష్టౌ యజమానార్త్విజ్యప్రాప్తిః। ఇష్టిచోదకేన త్వన్య ఏవర్త్విజః ప్రాప్నువన్తి।

మైవమ్। సత్రప్రయోగాన్తః పాతిత్వేన ప్రసఙ్గాద్యజమానకర్తృకత్వసిద్ధేః । తస్మాత్- అత్ర దానమదృష్టార్థమ్ ।। 19 ।।

(షోడశే- దర్శపూర్ణమాసయోర్ద్వేష్యాయ దానస్యాదృష్టార్థతాధికరణే- సూత్రమ్-)।

ద్వేష్యే చాచోదనాహక్షిణాపనయః స్యాత్ ।। 46 ।।

షోడశాధికరణమారచయతి-

క్రీత్యై ధర్మాయ వా ద్వేష్యే దానం స్యాహక్షిణోక్తితః ।

క్రయాయ మైవం ద్వేష్యత్వం నర్త్విజో ధర్మకృత్తతః ।। 20 ।।

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే- 'యది పత్నీః సంయాజయనకపాలమభిజుహుయాత్, వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్। తస్యైకహాయనీ గౌర్దక్షిణా। తాం ద్వేష్యాయ దద్యాత్'

ఇతి। అత్ర యజమానేన ద్వేషణీయే పురుషే యద్దానం, తత్క్రయార్థమ్। దక్షిణాశబ్దేన వ్యవహృతానాం ప్రకృతౌ క్రయార్థత్వదర్శనాత్। ఇతి పూర్వః పక్షః।

న తావదృత్విజో ద్వేష్యత్వం యుక్తమ్। 'ఋత్విగాచార్యౌ నాతిచరితవ్యౌ' ఇతి శాస్త్రాత్। యస్తు దేష్యః పురుషః, నాసావృత్విక్త్వాభావేన యాగే కర్మకరత్వాభావాత్క్రయమర్హతి। తస్మాత్- ఇదం దానమదృష్టార్థమ్ ।। 20 ।।

(సప్తదశే- జీవతామస్థియజ్ఞాధికరణే సూత్రే 47-48)।

అస్థియజ్ఞోఽవిప్రతిషేధాదితరేషాం స్యాద్విప్రతిషేధా-

దస్థ్నామ్ ।।47।। యావదుక్తముపయోగః స్యాత్ ।।48।।

సప్తదశాధికరణమారచయతి-

అస్థియాగః కిమస్థ్నాం స్యాజ్జీవతాం వాఽస్థిశబ్దతః।

అస్థ్నాం మైవమనర్హత్వాల్లక్ష్యన్తే జీవినోఽస్థితః ।। 21 ।।

ఇదం శ్రూయతే- 'యది సత్రాయ సందీక్షితానాం యజమానః ప్రమీయేత। అథ తం దగ్ధ్వా తస్య కృష్ణాజినేఽస్థీన్యుపనహ్య యోఽస్య నేదిష్ఠః స్యాత్, తం తస్య స్థానే దీక్షయిత్వా తేన సహ యజేరన్। తతః సంవత్సరేఽస్థీని యాజయేయుః' ఇతి। అత్ర- సంవత్సరేఽతీతే యో యాగః శ్రుతః తత్రాస్థీన్యేవ కర్తౄణి। కుతః। అస్థిశబ్దస్య తత్ర ముఖ్యత్వాత్।

మైవమ్। అచేతనానామస్థ్నాం యష్టుమనర్హత్వాత్। - జీవతామశ్రుతత్వాదయుక్తోఽయం యాగః- ఇతి చేత్। న । అస్థిశబ్దస్య తల్లక్షకత్వాత్। ఏతాదృశాస్థిమతా సహ పురుషేణ పూర్వం యష్టుం ప్రకాన్తత్వేన లక్ష్యలక్షకయోరస్తి సంబన్ధః।- జీవతాం యష్టృత్వాత్। 'యాజయేయుః' ఇత్యుక్తణిజర్థభూతాః కే స్యుః। న స్వల్వత్రాన్యే సంభవన్తి। అస్య యాగస్య సత్రాఙ్గత్వాత్- ఇతి చేత్। తర్హి పరస్పరం యాజకాః సన్తు। తస్మాత్- జీవతామయం యాగః ।। 21 ।।

(అష్టాదశే- అస్థియాగే,అస్థ్నాం జపాద్యననుష్ఠానాధికరణే సూత్రమ్-)।

యది తు వచనాత్తేషాం జపసంస్కారమర్థలుప్తం సేష్టితదర్థ-

త్వాత్ ।।49।।

అష్టాదశాధికరణమారచయతి-

అస్థికర్తృమతే చిన్తాపఞ్చకం స్యాజ్జపాదికమ్।

న వా, తచ్చోదకాత్కుర్యుర్న కుర్వీరన్నసంభవాత్ ।। 22 ।।

'అస్థీని కర్తౄణి' ఇతి పూర్వాధికరణే పూర్వపక్షిణో మతమ్। తదనుసారేణాధికరణపఞ్చకం కృత్వాచిన్తారూపేణ ప్రవర్తతే।

ప్రకృతౌ- యజమానస్య మన్త్రజపః కేశశ్మశ్రువపనం దీక్షానియమా ఇత్యేవమాదయః కర్తవ్యాః సన్తి। తత్సర్వం చోదకప్రాప్తమస్థీని కుర్యుః। ఇతి పూర్వః పక్షః।

అచేతనానాం తదసంభవాన్న కుర్యుః। ఇతి రాద్ధాన్తః।। 22 ।।

(ఏకోనవింశే- అస్థియజ్ఞే శాఖామానశుక్రస్పర్శానుష్ఠానాధికరణే సూత్రమ్-)।

*క్రత్వర్థం తు క్రియేత గుణభూతత్వాత్ ।। 50 ।।

ఏకోనవింశాధికరణమారచయతి-

ఔదుమ్బరీమానశుక్రస్పర్శౌ నోతాస్తి తద్ద్వయమ్।

పూర్వవన్నేతి చేన్నైవమచైతన్యేఽపి సంభవాత్ ।। 23 ।।

ప్రకృతౌ ఔదుమ్బర్యాః శాఖాయా యజమానప్రమాణత్వమ్, తథా- శుక్రగ్రహస్య యజమానస్పర్శః। తావుభావచేతనానామస్థ్నాం జపాదివన్న విద్యేతే। ఇతి పూర్వః పక్షః।

అచేతనైరపి దణ్డేనేవ మాతుం స్పష్టుం చ శక్యత్వాద్విద్యేతే । ఇతి రాద్ధాన్తః ।। 23 ।।

(వింశే- అస్థియజ్ఞేఽస్థ్నాం కామ్యకర్మాద్యననుష్ఠానాధికరణే సూత్రమ్-)।

కామ్యామి తు న విద్యన్తే కామాజ్ఞానాద్యథేతరస్యాను-

చ్యమానాని ।। 51 ।।

వింశాధికరణమారచయతి-

వృష్టికామః సదో నీచైరితి కామోఽస్తి వా న వా ।

విద్యతే స్పర్శ్నవత్కామశ్చేతనస్థస్తతో న హి ।। 24 ।।

'యది కామయేత- వర్షుకః పర్జన్యః స్యాత్- ఇతి, నీచైః సదో మినుయాత్' ఇత్యత్ర 'సదోనామకస్య మణ్డపస్య నీచమానేన గుణేన వృష్టిః ఫలతి' ఇత్యుక్తమ్। తస్యాం వృష్టౌ కామః స్పర్శవదస్థ్నాం విద్యతే। ఇతి మన్దప్రజ్ఞస్య పూర్వః పక్షః।

కామస్య చేతనధర్మత్వాన్నాస్తి। ఇతి రాద్ధాన్తః ।। 24 ।।

(ఏకవింశే- అస్థియజ్ఞేఽస్థ్నాం సూక్తవాకగతాశాసనాననుష్ఠా-

నాధికరణే సూత్రాణి 52-54)।

ఈహార్థాశ్చాభావాత్సూక్తవాకవత్ ।।52।। స్యుర్వాఽర్థవా-

దత్వాత్ ।।53।। నేచ్ఛాభిధానాత్తదభావాదితర-

స్మిన్ ।।54।।

ఏకవింశాధికరణమారచయతి-

సూక్తబాకాశాసనం స్యాన్న వా, నిత్యప్రవృత్తితః ।

స్యాన్మైవం ఫలనిర్దేశాత్ఫలేచ్ఛాఽస్థ్నాం న యుజ్యతే ।। 25 ।।

'ఇదం ద్యావాపృథివీ భద్రమభూత్'- ఇత్యాదిః సూక్తవాకో హోత్రా పఠ్యతే। తత్రైవం శ్రూయతే- 'ఆశాస్తేఽయం యజమానోఽసౌ, ఆయురాశాస్తే, సుప్రజాస్త్వమాశాస్తే' ఇత్యాదిః। తత్ర సూక్తవాకగతో యోఽయం యజమానాశాసనప్రతిపాదకో మన్త్రభాగః, తమస్థియజ్ఞే హోతా పఠేత్, న వా, ఇతి సంశయః। అస్థియజ్ఞగతాయాః ప్రాయణీయాదేరిష్టేః ప్రస్తరప్రహరణమన్నమ్, తస్య నిత్యత్వాత్తస్మిన్వినియుక్తస్య సూక్తవాకమన్త్రస్య నిత్యప్రవృత్తతయా తద్భాగపాఠోఽపి స్యాత్। ఇతి పూర్వః పక్షః।

యథా 'స్వర్గకామః'- ఇత్యత్ర కమియోగేన సాధ్యతాప్రతీతేః స్వర్గశబ్దేన ఫలనిర్దేశః, ఏవమాశాసనయోగాదాయురాదిశబ్దైః ఫలం నిర్దిశ్యతే। ఫలేచ్ఛా చాస్థ్నాం న యుక్తా। తస్మాత్- తద్భాగపాఠో బాధ్యతే ।।25।।

(ద్వావింశే- అస్థియజ్ఞే హోతృకామాభావాధికరణే సూత్రే 55-56)।

స్యుర్వా హోతృకామాః ।। 55 ।। న తదాశీష్ట్వాత్ ।। 56 ।।

ద్వావింశాధికరణమారచయతి-

హోతృకామో భవేన్నో వా హోతుర్జీవనతో భవేత్ ।

యజమానేష్టమేవాసౌ + కామయేత్తేన నాస్త్యసౌ ।। 26 ।।

ప్రకృతౌ- అస్తి హోతృకామః- 'యం కామయేత --' * వసీయాన్స్యాత్'- ఇతి, ఉచ్చైస్తరాం తస్య వషట్కుర్యాత్' ఇత్యాదిః। సోఽస్థియజ్ఞేఽపి నిర్దిశ్యతామ్। కామయితుర్హోతుర్జీవతస్తత్సంభవాత్। ఇతి పూర్వః పక్షః।

'యాం వై కాంచన యజ్ఞే ఋత్విజ ఆశిషమాశాస్తే, యజమానాయైవ తామాశిషమాశాసతే' ఇతి శ్రుతేర్యజమానేష్టమేవ హోత్రా

కామయితవ్యమ్। అస్థీని త్వచేతనాన్యేష్టుం న శక్నువన్తి। తస్మాత్- అత్ర నాస్తి హోతృకామః।

తదేదధికరణపఞ్చకం 'జీవతామయం యాగః' ఇత్యస్మిన్సిద్ధాన్తిపక్షే విరుద్ధమ్। అచేతనత్వముపజీవ్య ప్రవృత్తత్వాత్। తస్మాత్- తత్పక్షే చోదకప్రాప్తానాం యథోక్తధర్మాణాం నాస్తి బాధః ।। 26 ।।

(త్రయోవింశే - యజమానస్య మరణేఽపి సర్వస్వారస్య సమాపనా-

ధికరణే సూత్రే 57-58)।

సర్వస్వారస్య దిష్టగతౌ సమాపనం న విద్యతే కర్మణో

జీవసంయోగాత్ ।।57।। స్యాద్వోభయోః ప్రత్యక్ష-

శిష్టత్వాత్ ।।58।।

త్రయోవింశాధికరణమారచయతి-

సర్వస్వారో మృతేరూర్ధ్వం త్యజ్యతాం వా సమాప్యతామ్।

త్యజ్యతాం స్వామ్యభావేన ప్రైషాదన్యైః సమాప్యతామ్ ।। 27 ।।

వర్వస్వారాఖ్యః క్రతురేవం శ్రూయతే- 'మరణకామో హ్యేతేన యజేత। యః కామయేత-అనామయః స్వర్గం లోకమియామ్' ఇతి। తస్య చ క్రతోస్తృతీయసవనే యజమానస్యాగ్నిప్రవేశ ఆమ్నాయతే- 'ఆర్భవే స్తూయమాన ఔదుమ్బరీం దక్షిణేన దేశేనాఽఽహతేన వాససా పరివేష్టేచ 'బ్రాహ్మణాః సమాపయత మే యజ్ఞమ్' ఇతి *సంప్రేష్య సంవిశతి' ఇతి। తస్య సంశయపూర్వోత్తరపక్షా విస్పష్టాః ।। 27 ।।

(చతుర్వింశే - సర్వస్వారే కార్యబాధ్యవ్యవస్థాధికరణే సూత్రమ్ -)।

గతే కర్మాస్థియజ్ఞవత్ ।।59।।

చతుర్వింశాధికరణమారచయతి-

కిం కార్యమత్ర కిం బాధ్యమితి ప్రశ్నే తదుత్తరమ్ ।

క్రత్వర్థమస్థివత్కార్యం బాధ్యతే మృతకర్తృకమ్ ।। 28 ।।

మరణాదూర్ధ్వం సమాపనీయః సర్వస్వారశేషో విషయః। తత్ర బాధ్యాబాధ్యానధ్యధసాయః సంశయః। అనధ్యవసాయస్య సంశయత్వం న్యాయవిద్భిర్దర్శితమ్- 'అనబధారణత్వావిశేషాబూహానధ్యవసాయయోర్న సంశయాదర్థాన్తరభావః' ఇతి। విప్రతిపత్త్యభావాన్నాస్త్యత్ర పూర్వపక్షః।

బహ్వ- నియామకాభావాదిచ్ఛయా కిమపి కార్యమ్, కిమపి బాధ్యమ్। ఇతి పూర్వః పక్షః।

అస్థికర్తృత్వపక్షే- 'శుక్రస్పర్శాదికం క్రత్వర్థం యోగ్యత్వాత్కార్యమ్, మృతయజమానకర్తృకమన్త్రజపాదికమయోగ్యత్వాద్బాధ్యమ్' ఇతి నిర్ణీతమ్। ఏవమత్రాపి యద్యోగ్యం క్రత్వర్థం తత్కార్యమ్, యదయోగ్యం యజమానకర్తృకం తద్బాధ్యమ్ ।। 28 ।।

(పఞ్చవింశే- {సర్వస్వారే యజమానస్య దిష్ట-} సూత్రే 60 - 61)।

గతావప్యాయురాశంసమాధికరణే

జీషత్యవచనమాయురాశిషస్తదర్థత్వాత్ ।। 60 ।।

వచనం వా భాగిత్వాత్ప్రగ్యథోక్తాత్ ।। 61 ।।

పఞ్చవింశాధికరణమారచయతి-

మృతేః ప్రాగాయురాశీర్నో స్యాద్వా నో మృతికామనాత్ ।

ప్రాగార్భవాజ్జీవనార్థమాయురాశాసనం భవేత్ ।। 29 ।।

హౌత్రా పఠితవ్యే సూక్తవాకే యోఽయమ్ 'ఆయురాశాస్తే' ఇతి భాగో యజమానవిషయః, స కిం సర్వస్వారే యజమానమరణాత్పూర్వం వర్జనీయః, పఠితవ్యో వా, ఇతి సంశయః।

సుమూర్షోర్యజమానస్యాఽఽయుర్నిరపేక్షత్వేనార్థలోపాద్వర్జనీయః। ఇతి పూర్వః పక్షః।

ఆర్భవాఖ్యస్య పవమానస్య స్తూయమానత్వం యజమానస్య మరణకాలః, తతః పూర్వం జిజీవిషుత్వాత్పఠితవ్యః ।। 29 ।।

(షడ్వింశే- ద్వాదశాహే, ఋతుయాజ్యాద్యనుష్ఠానాధికరణే సూత్రమ్-)।

క్రియా స్యాద్ధర్మమాత్రాణామ్ ।। 62 ।।

షడ్వింశాధికరణమారచయతి-

ఆత్రేయదానర్తుయాజ్యావృతీ సత్రేషు నాఽఽచరేత్।

కుర్యాద్వాఽఽనతిలోపాన్నో ధర్మార్థం క్రియతాం ద్వయమ్ ।। 30 ।।

ప్రకృతౌ- 'హిరణ్యమాత్రేయాయ దదాతి' ఇతి శ్రుతమ్, ఋతుయాజ్యావరణం చాస్తి। తదుభయం సత్రేషు న కార్యమ్। ద్వారభూతాయా ఆనతేలుంప్తత్వాత్। యద్యపి- ఆత్రేయః కర్మకరేభ్యో బహిర్భూతః, తథాఽపి తద్దానేన యజమానస్యౌదార్యం పశ్యన్త ఋత్విజో ధనకామా ఆనతా భవన్తి। వరణస్య చాఽఽనత్యర్థత్వమృత్విగ్వరణే ప్రారమ్భకాలీనే ప్రసిద్ధమ్। తస్మాత్- ఆనత్యర్థముభయం నాఽఽచరేత్। ఇతి పూర్వః పక్షః।

ప్రథమవరణేనైవాఽఽనతిసిద్ధేః కాలాన్తరే వరణమదృష్టార్థమ్। ధనకామానామపి కర్మకరాణాం ప్రారమ్భకాలే స్వయమఙ్గీకృతాయా మృతేరధికం ధనం న లభ్యత ఇత్యాత్రయదానదర్శనం నాఽఽనతికరమ్। తస్మాత్- అదృష్టార్థముభయం కర్తవ్యమ్ ।। 30 ।।

(సప్తవింశే- పవమానేష్టౌ నిర్వాపానుష్ఠానాధికరణే సూత్రమ్-)।

గుణలోపే చ ముఖ్యస్య ।। 63 ।।

సప్తవింశాధికరణమారచయతి-

లుప్యతే పవమానేష్టౌ నిర్వాపః క్రియతేఽథవా ।

లుప్యతే సాధనాభావాత్తేన ముఖ్యో న లుప్యతే ।। 31 ।।

ఆధానప్రకరణగతాయాం పవమానేష్టౌ నిర్వాపసాధనం నాస్తి। అగ్నిహోత్రహవణీ హి ప్రకృతౌ నిర్వాపసాధనమ్। సా చ నాఽఽధానకాలే సంభవతి। అగ్నిహోత్రస్యాఽఽధానోత్తరకాలీనత్వేన తద్ధోమసాధనభూతాయాస్తస్యా అపి తథాత్వాత్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- ముఖ్యో నిర్వాపః । తం ప్రతి గుణభూతాఽగ్నిహోత్రహవణీ । న హి గుణలోపేన ముఖ్యో లోపమర్హతి।। కించ- అధానకాలే స్వరూపేణైవావిద్యమానాయా అగ్నిహోత్రహవణ్యాః సాధనత్వం దూరాపేతమ్। తతః- 'సాధనాభావాత్' ఇత్యుపన్యాసః। తస్మాత్- న నిర్వాపో లుప్యతే ।। 31 ।।

(అష్టావింశ- వాజపేయే ముష్టిలోపాధికరణే సూత్రాణి 64-67)।

ముష్టిలోపాత్తు సంఖ్యాలోపస్తద్గుణత్వాత్స్యాత్ ।। 64 ।।

న నిర్వాపశేషత్వాత్ ।। 65 ।। సంఖ్యా తు చోదనాం

ప్రతిసామాన్యాత్తద్వికారః సంయోగాచ్చ పరం ముష్టేః ।। 66 ।।

న చోదనాభిసంబన్ధాత్ప్రకృతౌ సంస్కారయోగాత్ ।। 67 ।।

అష్టావింశాధికరణమారయతి-

శరావైః సప్తదశభిర్యశ్చరుస్తత్ర ముష్టయః ।

చత్వారః సన్తి నో వేత స్యాదేకం ముష్టిసంఖ్యయోః ।। 32 ।।

తత్క్రమాద్యశ్చోదితత్వాచ్చరావాపూరణాన్న సః ।

ద్వితీయోఽస్త్వితి చేన్నైవం ద్విలోపే బాధగౌరవాత్ ।। 33 ।।

తృతీయోఽస్త్వేకలోపోఽత్ర ధర్మః సంఖ్యైవ లుప్యతామ్ ।

క్రియాయోగాన్న తద్ధర్మః ప్రాథమ్యాత్సాఽనుగృహ్యతామ్ ।। 34 ।।

ప్రకృతౌ- 'చతురో ముష్టీన్నిర్వపతి' ఇతి ముష్టితత్సంఖ్యే శ్రుతే। తథా వాజపేయే వికృతిరూపః సప్తదశశరావశ్చరుః శ్రుతః। తత్ర చరౌ కిం ముష్టిసంఖ్యే ద్వే అపి విద్యేతే, కింవా- ద్వే అపి న విద్యేతే, ఉత- ఉభయోరేకమస్తి అన్యన్నాస్తి, యదా ఏకమ్, తదాఽపి- కిం

ముష్టిరేవ, కింవా సంఖ్యైవ ఇతి సంశయః । చోదకప్రాప్తేః 'ఉభయమస్తి' ఇత్యాద్యః పక్షః ప్రాప్నోతి।

చతుర్భిర్ముష్టిభిః సప్తదశశరావపూరణసమర్థస్య చరోరనిష్పత్తేః స పక్షో న యుక్తః । తర్హి 'ముష్టితత్సంఖ్యే ద్వే అపి యాధ్యే' ఇతి ద్వితీయః పక్షోఽస్తు। ఇతి చేత్।

మైవమ్। ఏకవరబాధేనైవ పూరణాభావపరిహారే సిద్ధే సతి ద్వయోర్బాధే గౌరవప్రసఙ్గాత్। నను- అత్రోపదిష్టేన శరావద్రవ్యేణాతిదిష్టం ముష్టిద్రవ్యం బాధ్యతే। తథా సప్తదశసంఖ్యయా చతుఃసంఖ్యా బాధ్యతే। ఇత్యుభయబాధోఽవశ్యంభావీ।

మైవమ్। భిన్నవిషయత్వేన బాధాసంభవాత్। శరావసప్తదశసంఖ్యే యాగసంబద్ధం, శ్రుష్టిచతుఃసంఖ్యే తు నిర్వాపసంబద్ధే, ఇతి విషయభేదః। కథం తర్హ్యత్ర బాధప్రసఙ్గః, 'అన్యథానుపపత్త్యైవ' ఇతి వదామః। అనుపపత్తిశ్చ పూరణాసంభవేన దర్శితా। పూరణం చైకబాధేనాప్యుపపద్యతే। ముష్టిబాధే- యథోచితం చతుఃసంఖ్యోపేతైః కుడవాదిభిః పూర్తిః స్యాత్, చతుఃసంఖ్యాబాధే-

యథోచితమధికసంఖ్యోపేతైర్ముష్టిభిః పూర్తిర్భవిష్యతి। ఏవం తర్హి 'ఏకలోపః' ఇతి తృతీయః పక్షోఽస్తు।

తత్ర సంఖ్యా ధర్మః, ముష్టిర్ధర్మీ। తథా సతి ముష్టౌ లుప్తే సతి నిరాశ్రయస్య ధర్మస్యాసిద్ధేః। సంఖ్యాలోపోఽప్యవశ్యంభావీ। సంఖ్యాయాం లుప్తాయాం ముష్టిః శక్నోత్యవస్థాతుమ్। తస్మాత్- 'సంఖ్యైవ లుప్యతామ్'। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- చతుఃసంఖ్యా తావన్న ముష్టినాఽన్వేతి కర్మకారకవాచిద్వితీయావిభక్త్యన్తస్వచతుఃశబ్దస్య సకర్మకేణ నిర్వపతిధాతునా సాక్షాదన్వయాత్। అతశ్చతుఃసంఖ్యా న ముష్టిధర్మః పార్ష్ణికాన్వయేన తు ముష్టివిశేషణం భవిష్యతి। సంఖ్యాముష్ట్యోః క్రియాసంబన్ధే సమానే సత్యపి ప్రథమశ్రుతత్వాత్సాఽనుగృహ్యతే। చరమశ్రుతత్వేన దుర్బలో ముష్టిర్బాధ్యతే ఇతి రాద్ధాన్తః ।।32।।33।।34।।

(ఏకోనత్రింశే- ధేన్వాదిశబ్దానాం గోవాచితాధికరణే సూత్రమ్-)।

ఔత్పత్తికే తు ద్రవ్యతో వికారః స్యాదకార్యత్వాత్ ।। 68 ।।

ఏకోనత్రింశాధికరణమారచయతి-

ధేనువత్సర్షభాశ్ఛాగే గవి వా గుణకీర్తనాత్ ।

అజేఽతిదిష్టే స్యుర్నైవం గోజాత్యేకగుణోక్తితః ।। 35 ।।

పశువికృతిషు శ్రూయతే- 'ద్యావాపృథివ్యాం ధేనుమాలభేత। మారుతం వత్సమ్। ఐన్ద్రమృషభమ్' ఇతి। తత్ర ధేనుశబ్దో నవప్రసూతికామాచష్టే వత్సశబ్దో బాలమ్।

ఋషమశబ్దః పుమాంసమ్। తథా సతి గుణవాచిన ఏతే శబ్దా అతిదిష్టమజద్రవ్యమబాధిత్వా తదేవ ద్రవ్యం యథోక్తగుణవిశిష్టం వదన్తి। గౌస్తు న ప్రత్యక్షమిహ శ్రూయతే, నాప్యతిదిశ్యతే ప్రకృతావనుపదిష్టత్వాత్। అతో న గాం విశింషన్తి। ఇతి పూర్వః పక్షః।

న ఖల్వేతే యథోక్తగుణసామాన్యవాచినః, కిం తర్హి గోగతానేవ తాన్గుణానాహుః। అత స్తే శబ్దా అజేఽనుపపన్నాః సన్తోఽనుపదిష్టమనతిదిష్టమపి గాం ముఖ్యవృత్త్యా విංశింపన్తశ్ఛాగం బాధన్తే। ఇతి రాద్ధాన్తః ।। 35 ।।

(త్రింశే- 'వాయవ్యం శ్వేతమ్' ఇత్యత్రాజస్యైవాఽఽలమ్భనాధికరణే సూత్రమ్-)।

నైమిత్తికే తు కార్యత్వాత్ప్రకృతేః స్యాత్తదాపత్తేః ।। 69 ।।

త్రింశాధికరణమారచయతి-

వాయవ్యం శ్వేతమిత్యత్ర యః కోఽపి ఛాగ ఏవ వా ।

విశేషానుక్తితః కోఽపి ఛాగ ఏవాస్త్వబాధనాత్ ।। 36 ।।

'వాయవ్యం శ్వేతమాలభేత భూతికామః' ఇత్యత్ర శ్వేతశబ్దస్య ధేన్వాదిశబ్దవజ్జాతివిశేషవాచిత్వాభావాద్యం కంచిదపి పశుం శ్వేతగుణకం సమర్పయతి। ఇతి పూర్వ పక్షః।

చోదకప్రాప్తస్యాజస్య బాధే కారణాభావాత్తమేవ సమర్పయతి। ఇతి రాద్ధాన్తః ।। 36 ।।

(ఏకత్రింశే - ఖలేవాలీతణ్డులయోః ఖాదిరవ్రైహత్వానియమాధికరణే సూత్రమ్-)।

విప్రతిషేధే తద్వచనాత్ప్రాకృతగుణలోపః

స్యాత్తేన చ కర్మసంయోగాత్ ।। 70 ।।

ఏకత్రింశాధికరణమారచయతి-

ఖలేవాలీతణ్డులయోః। ఖాదిరవ్రైహతా న వా ।

యూపోక్తేర్ముఖ్యవృత్త్యర్థముద్దేశాత్ఖాదిరీ హి సా ।। 37 ।।

అవఘాతాద్యబాధార్థం వ్రైహతా తణ్డులేష్వపి ।

ప్రత్యక్షవచనత్వార్థం కార్యం యూపేన లక్ష్యతామ్ ।। 38 ।।

అన్తరేణ హవిర్దేవయోగాన్నాత్రాతిదేశనమ్ ।

న నియన్తుం శక్యతేఽతః ఖాదిరవ్రైహతాఽనయోః ।। 39 ।।

'స్వలోవాలీ యూపో భవతి' ఇతి సాద్యస్కే శ్రుతమ్। తథా- 'దధి ఘృతమాపో ధానాస్తణ్డులాస్తత్సంసృష్టం ప్రాజాపత్యమ్' ఇతి చిత్రాయాగే శ్రుతమ్। తత్ర ప్రకృతౌ యద్యూపస్య ఖాదిరత్వమ్, యచ్చ తణ్డులానాం వ్రీహిసంబన్ధిత్వమ్. తదుమయమనయోర్వికృత్యోరస్తి, న వా, ఇతి సంశయః। తత్ర 'యా ఖలేవాలీ సా యూపో భవతి' ఇత్యేవముద్దేశ్యవిధేయభావేయూపశబ్దస్య ముఖ్యవృత్తిర్న సిధ్యేత్' యూపాహుతిశాస్త్రీయతక్షణాది రహితాయాః ఖలేవాల్యా యూపశబ్దవాచ్యత్వాసంభవాత్। అతో యూపశబ్దేన యూపకార్యం పశునియోజనాదికం

లక్షణీయం స్యాత్। యో యూపః సా ఖలేవాలీ, ఇత్యేవముద్దేశ్యవిధేయభావే తు సంస్కృతస్య ఖాదిరయూపస్య ఖలే మేడిత్వేన స్థాపయితుం శక్యత్వాన్న కస్యాపి శబ్దస్య లక్షణావృత్తిః।

తస్మాత్- అస్తి ఖలేవాల్యాః ఖాదిరత్వమ్, తథా చోదకప్రాప్తావఘాతాద్యవాధార్థం తణ్డులేష్వపి బ్రూహిత్వమ్ అస్తి। ఇతి పూర్వః పక్షః।

యూపముద్దిశ్య ఖలేవాలీత్వవిధానే యూపశబ్దవ్యవహితయోః ఖలేవాలీశబ్దభవతిశబ్దయోరశ్రుతస్య నైరన్తర్యపాఠస్య కల్ప్యత్వేన వాక్యం పరోక్షం స్యాత్। తతః ప్రత్యక్షవాక్యపరిత్యాగాద్వరం యూపశబ్దస్య ముఖ్యవృత్తిమాత్రహానమ్। తథాసతి 'ఖలేవాల్యాం పశునియోజనాదికం కార్యమ్, ఇతి వాక్యార్థః సంపద్యతే। తత్ర కుతో యూపః, కుతస్తరాం తదీయం ఖాదిరత్వమ్। తథా తణ్డులానాం పేషణసంధవనాదిరహితానామేవ ప్రజాపతిదేవతాసంబన్ధోఽత్ర శ్రూయతే। ప్రకృతౌ తు పేషణాదిపరమ్పరయా నిష్పన్నస్య తణ్డులకార్యస్య పురోడాశస్య హవిషో దేవతాసంబన్ధః। అతోఽసమానత్వాన్నాత్ర చోదకాతిదేశః। తథా సతి ఖాదిరత్వవ్రైహత్వనియమాభావాద్యా కాచిత్ఖలేవాలీ, తణ్డులాశ్చ యే కేచిత్సన్తు। ఇతి రాద్ధాన్తః ।।37।।38।।39।।

(ద్వాత్రింశే- ఖలేవాల్యాం తక్షణాద్యననుష్ఠానాధికరణే సూత్రే 71-72)।

పరేషాం ప్రతిషేధః స్యాత్ ।।71।। ప్రతిషేధాచ్చ ।।72।।

ద్వాత్రింశాధికరణమారచయతి-

ఖలేవాల్యాం జోషణం చ చ్ఛేదనం తక్షణోచ్ఛ్రయౌ ।

స్యుర్వా నో చోదకాత్స్యుర్నో వైయర్థ్యాచ్చ విరోధతః ।। 40 ।।

జోషణం ప్రీతిపూర్వకో యూపీయవృక్షస్య లక్షణలక్షితతయా సేవ్యత్వనిశ్చయః। తల్లక్షణాని చాఽఽపస్తమ్బేనోక్తాని- 'సమేజాతమశాఖాజం బహుపర్ణశాఖమప్రతిశుష్కాగ్రమశుపిరమ్' ఇత్యాదీని। ఖలేవాల్యాం చోదకప్రాప్తా అపి జోషణాదయో నో కర్తవ్యాః। కుతః- వైయర్థ్యాత్। పూర్వసిద్ధాయా ఏవ ఖలేవాల్యా యూపకార్యే వినియోగమాత్రేణ శాస్త్రార్థస్య కృతత్వాదన్యజ్జోషణాదికం కృతమప్యనర్థకమ్। అపి చ

తక్షణాదీని యూపత్వసంపాదకాని। ఖలేవాలీ తు న యూపః। కింతు- అయూపే కేవలం యూపకార్యమతిదిశ్యతే। స్యాత్- తక్షణాదీని తత్ర న కర్తవ్యాని। కించ యథా వృక్షస్య చ్ఛేదనాదినా వృక్షత్వమపైతి, తథా ఖలేవాలీత్వమేవపియాత్। న హి వరఘాతాయ కన్యోద్వాహః। జోషణస్య తు వృక్షత్వదశాయాం కర్తవ్యస్య న ఖలేవాలీత్వదశాయాం ప్రాప్తిరస్తి। తస్మాత్- జోషణాదయో న సన్తి।

(త్రయస్త్రింశే - ఖలేవాల్యాం పర్యూహణాదిసంస్కారాణామనుష్ఠానా-

ధికరణే - సూత్రమ్--)।

అర్థాభావే సంస్కారత్వం స్యాత్ ।। 73 ।।

త్రయస్త్రింశాధికరణమారచయతి-

పర్యూహణాద్యఞ్జనాది న స్యాత్స్యాద్వాఽత్ర పూర్వవత్।

న స్యాద్దృష్టాదృష్టభావాదవిరోధాచ్చ తద్భవేత్ ।। 41 ।।

సన్తి ప్రకృతౌ పర్యూహణాదయః। తథా చ కల్పసూత్రకారః- 'బ్రహ్మవనిం త్వా క్షత్రవనిమ్'- ఇతి ప్రదక్షిణం పాంసుభిః పర్యూహ్య, 'బ్రహ్మ దృంహ క్షత్రం దృంహ'-- ఇతి మైత్రావరుణదణ్డేన సమభూమివపరిదృహంణం కృత్వా, 'ఉత్తమ్భయ పృథివీమ్'- ఇత్యద్భిః పరిషిఞ్చతి' ఇతి। అస్తి చాఞ్జనప్రోక్షణాది। తదేతదుభయవిధమత్ర ఖలేవాల్యాం నాస్తి, అయూపత్వేన చ్ఛేదనాదివత్తన్నివృత్తేః। ఇతి పూర్వః పక్షః।

న తావదుభయం ఛేదనాదిబద్వ్యర్థమ్, బలీవర్దాదిభిశ్చాలితస్య మేఢేః పర్యూహణాదిభిర్దృఢీకరణస్య దృష్టప్రయోజనస్య సంభవాత్। అఞ్జనాదికం ప్రకృతావివాదృష్టార్థమ్। న చైతేనోభయేన ఖలేబాలీత్వమపైతి। తస్మాత్- అయూపత్వేఽపి యత్) సార్థకమవిరుద్ధం చ, తద్భవేత్।। 41 ।।

(చతుస్త్రింశే-- వ్రుద్వయసహితేఽధికరణే సూత్రమ్--)।

అర్థేన చ విపర్యాసే తాదర్థ్యాత్తత్త్వమేవ స్యాత్।।74।।

చతుర్స్త్రిశాధికరణం (మహాపితృయజ్ఞే ధానాస్వవఘాతానుష్ఠానబోధక) భాష్యమతే నాఽఽరచయతి-

నావఘాతోఽవఘాతో వా ధానానాం నావినష్టయే ।

న నాశః క్రమబాధేఽతోఽవఘాతో నాత్ర బాధ్యతే ।। 42 ।।

మహాపితృయజ్ఞే హవిః కించిచ్ఛ్రూయతే- 'పితృభ్యో బర్హిషద్భ్యో ధానాః' ఇతి। ధానాశబ్దేన భృష్టం ధాన్యమభిధీయతే। తాసాం ధానానామవఘాతే సతి సక్తుభావాపత్తేర్ధానాత్వమేవ వినశ్యేత్। అతస్తాసామమినాశాయ నాస్త్యవఘాతః। ఇతి పూర్వః పక్షః।

'ధానా అవహన్తవ్యాః' ఇతి హ్యత్ర చోదకవాక్యమ్। తస్మింశ్చ వాక్యే భర్జనసంపాదితం ధానాత్వం పర్వభావి, పశ్చాద్భావీ త్వవఘాతః, ఇతి క్రమః ప్రతీయతే। తం క్రమం బాధిత్వా ప్రథమతోఽవఘాతే సతి నాస్తి ధానాత్వనాశః। అవధాతస్య పదార్థస్య బాధాద్వరం తద్ధర్మస్య క్రమమాత్రస్య బాధనమ్। తస్మాత్- అవఘాతః కార్యః ।। 42 ।।

తదేవాధికరణం (పేషణస్య ప్రాకృతతాబోధక) వార్తికమతేనాఽఽరచయతి-

పేషణం నూతనం మన్థే ప్రాకృతం వా క్రమాన్తరాత్।

నూతనం ప్రాకృతం ధర్మమాత్రబాధస్య లాఘవాత్ ।। 43 ।।

మహాప్రితృయజ్ఞ ఏవం శ్రయతే- 'పితృభ్యోఽగ్నిష్వాత్తేభ్యోఽభివాన్యాయై దుగ్ధే మన్థమ్' ఇతి। మృతవత్సా ధేనురభివాన్యా। ద్రవద్రవ్యే ప్రక్షిప్య మథితాః సక్రయో మన్థః। తత్ర యత్పేషణమ్ తన్న ప్రాకృతమ్। కుతః- క్రమవ్యత్యాసాత్। ప్రకృతౌ హి ప్రథమతః పేషణమ్, వశ్చాత్పురోడాశశ్రపణమ్, అత్ర తు ప్రథమతః శ్రపణేన ధానాః సంపాద్య దశ్చాత్సక్తుభావాయ పేషణమ్। తస్మాత్- నూతనమ్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- చోదకప్రాప్తప్రాకృత పేషణతత్క్రమయోరుభయోర్బాధే గౌరవాత్క్రమమాత్రం బాధ్యమ్। పేషణపదార్థస్తు స ఏవేతి తద్ధర్మాః 'దృషది మన్థః' ఇత్యాదయోఽత్ర కర్తవ్యాః।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీన్యాయమాలావిస్తరే దశమస్యా-

ధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః ।। 2 ।।

	అత్ర పాదే	ఆదితః।
అధికరణాని	34	641।
సూత్రాణి	74	1785।

(అథ దశమాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః)।

(పఞ్చమే- పశ్వాదౌ సామిధేన్యాదిప్రాకృతేతికర్తవ్యతానుష్ఠానాధి-

కరణే సూత్రాణి 1-- 12)।

వికృతౌ శబ్దవత్త్వాత్ప్రధానస్య గుణానామధికోత్పత్తిః

సంనిధానాత్ ।। 1 ।। ప్రకృతివత్తస్య చానుపరోధః ।। 2 ।।

చోదనాప్రభుత్వాచ్చ ॥ 3 ॥ ప్రధానం త్వఙ్గసంయుక్తం తథా-
భూతమపూర్వం స్యాత్తస్య విధ్యుపలక్షణాత్సర్వో హి పూర్వవాన్వి-
ధిరవిశేషాత్ప్రవర్తితః ॥ 4 ॥ న చాఙ్గవిధిరనఙ్గే స్యాత్
॥ 5 ॥ కర్మణశ్చైకశబ్ద్యాత్సంనిధానే విధేరాఖ్యాసంయో-
గో గుణేన తద్వికారః స్యాచ్ఛబ్దస్య విధిగా-
మిత్వాద్గుణస్య చోపదేశ్యత్వాత్ ॥ 6 ॥ అకార్యత్వాచ్చ
నామ్నః ॥ 7 ॥ తుల్యా చ ప్రభుతా గుణే ॥ 8 ॥ సర్వమేవం
ప్రధానమితి చేత్ ॥ 9 ॥ తథాభూతేన సంయోగాద్యథార్థ-
విధయః స్యుః ॥ 10 ॥ విధిత్వం చావిశిష్టమేవం ప్రాకృతా-
నాం వైకృతైః కర్మణా యోగాత్తస్మాత్సర్వం ప్రధానార్థమ్ ॥ 11 ॥
సమత్వాచ్చ తద్‌త్పత్తేః సంస్కారైరధికారః స్యాత్ ॥ 12 ॥

తృతీయపాదే ప్రథమాధికరణమారచయతి-

ప్రయాజైకాదశత్వాదివిశేషవిధిభిర్యుతే ।
పశ్వాదౌ సామిధేన్యాదివిధ్యన్తో నాస్త్యుతాస్త్యసౌ ॥ 1 ॥
విశిష్టాఙ్గవిధౌ నాసౌ చోదకస్యాప్రవృత్తితః ।
లాఘవాద్గుణమాత్రస్య విధేః సోఽస్త్యతిదేశతః ॥ 2 ॥

అగ్నీషోమీయపశావేకాదశ ప్రయాజాః శ్రుతాః, చాతుర్మాస్యేషు నవ ప్రయాజాః, కాయవ్యవశౌ 'హిరణ్యగర్భః'- ఇత్యాఘారమన్త్రః,

ఇత్యాదిభిర్యుతేషు పశ్వాదిషు ప్రాకృతేతికర్తవ్యతా సామిధే-బాదిర్నాస్తి। కుతః- సంఖ్యామన్త్రాదిగుణవిశిష్టస్య ప్రయాజాద్యారాద్యఙ్గస్య ప్రత్యక్షవిధౌ సత్యుపదిష్టేనైవాఙ్గేన నిరాకాఙ్క్షే పశ్వాదౌ చోదకస్యాప్రవృత్తేః। ఇతి పూర్వః పక్షః।

పశ్వాదివిధిస్తావదితికర్తవ్యతామాకాఙ్క్షతి। తత్ర- 'ప్రాకృతాఙ్గాన్యతిదిశ్య వా తదాకాఙ్క్షా పూర్యతామ్, వివాస్యమానాన్యఙ్గాన్తరాణ్యుపదిశ్య వా' ఇతి వీక్షాయాం యత్ప్రహూపకారతయా ప్రాకృతాఙ్గాతిదేశ ఏవ న్యాయ్యః। తతశ్చాతిదేశతః ప్రాప్తప్రయాజాగ్రఙ్గమనూద్య గుణమాత్రవిధౌ లాఘవం భవతి। గుణవిశిష్టాఙ్గవిధౌ తు పౌరవం స్యాత్। తస్మాత్- సంఖ్యా-

తరమన్త్రాన్తరాభ్యాం పూర్వయోః సంఖ్యామన్త్రయోర్బాధేఽపి ప్రయాజాఘారసామిధేన్యాదీతికర్తవ్యతా ప్రాప్నోత్యేవాతిదేశాత్। ఇతి రాద్ధాన్తః ।। 1 ।। 2 ।।

(ద్వితీయే- హిరణ్యగర్భమన్త్రస్యోత్తరాఘారగుణతాధికరణే సూత్రాణి 13-17)।

హిరణ్యగర్భః పూర్వస్య మన్త్రలిఙ్గాత్ ।। 13 ।। ప్రకృ-

త్యనుపరోధాచ్చ ।। 14 ।। ఉత్తరస్య వా మన్త్రార్థిత్వాత్

।। 15 ।। విధ్యాతిదేశాత్తచ్ఛ్రుతౌ వికారః స్యాద్గుణా-

నాముపదేశ్యత్వాత్ ।। 16 ।। పూర్వస్మింశ్చామన్త్రత్వదర్శ-

నాత్ ।। 17 ।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

హిరణ్యగర్భ ఆఘారే పూర్వస్మిన్నుత్తరేఽథవా ।

లిఙ్గాదాద్యే సమం లిఙ్గం క్లృప్తకార్యత్వతోఽన్తిమే ।। 3 ।।

వాయవ్యపశౌ- 'హిరణ్యగర్భః సమవర్తతాగ్రే- ఇత్యాఘారమాఘారయతి' ఇతి శ్రుతో మన్త్రః పూర్వస్మిన్నాఘారే స్యాత్। కుతః- మన్త్రలిఙ్గాత్। 'ప్రకృతౌ ప్రాజాపత్యః పూర్వ ఆఘారః' అస్మిన్నపి మన్త్రే హిరణ్యగర్భశబ్దేన ప్రజాపతిరభిధీయతే। 'ప్రజాపతిర్వై హిరణ్యగర్భః' ఇతి వాక్యశేషాత్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- అన్తిమ ఆఘారేఽయం మన్త్రః । కుతః- క్లృప్తకార్యత్వాత్ । ప్రకృతావమన్త్రకః ప్రథమాఘారః 'ప్రజాపతిం మనసా ధ్యాయన్నాఘారయతి' ఇతి ధ్యానమాత్రస్యాభిధానాత్। యతః 'తూష్ణీమాఘారమాఘారయతి' ఇత్యమన్త్రకత్వం సాక్షాదేవ శ్రుతమ్। ద్వితీయే త్వాఘార 'ఊర్ధ్వోఽధ్వరః' ఇత్యాదిర్యైన్ద్రో మన్త్రో విహితః। అతో మన్త్రకార్యం తత్ర క్లృప్తమ్। తస్మాత్- ద్వితీయం ఆఘారే 'హిరణ్యగర్భః' - మన్త్రవిధిః। యత్తు ప్రజాపతిదేవతా లిఙ్గమ్, తదిన్ద్రేఽపి సమానమ్। ఇన్ద్రోఽపి హి ప్రజానాం పతిః। తస్మాత్- 'ఊర్ధ్వోఽధ్వరః' ఇతి మన్త్రం బాధిత్వా హిరణ్యాదిమన్త్రస్తత్ర విధీయతే ।। 3 ।।

(తృతీయే - {చాతుర్మాస్యేషు సోమేష్వాసాదననియోజ-} సూత్రాణి 18-22)।

నయోః ప్రాకృతగుణవిధిత్వాధికరణే

సంస్కారే తు క్రియాన్తరం తస్య విధాయకత్వాత్ ।। 18 ।।

ప్రకృత్యనుపరోధాచ్చ ।। 19 ।। విధేస్తు తత్ర భావాత్సం-

దేహే యస్య శబ్దస్తదర్థః స్యాత్ ।। 20 ।। సంస్కారసా-

మర్థ్యాదగుణసంయోగాచ్చ ।। 21 ।। విప్రతిషేధాత్క్రియాప్ర-

కరణే స్యాత్ ।। 22 ।।

తృతీయాధికరణమారచయతి-

కిముత్కరాసాదనం చ పరిధౌ చ నియోజనమ్।

కర్మాన్తరే ప్రాకృతయోర్గుణో వాఽఽద్యోఽస్త్వసంభవాత్ ।। 4 ।।

పృథుతాముత్కరాగ్రస్య పరిధేశ్చ స్థవిష్ఠతామ్ ।

ఆశ్రిత్య సంభవాత్కర్తుం గుణౌ తౌ లాఘవాన్మతౌ ।। 5 ।।

సౌమికేషు చాతుర్మాస్యేషు శ్రూయతే- 'ఉత్కరే వాజినమాసాదయతి- పరిధౌ పశుం నియుఞ్జీత' ఇతి। ఏతే ఆసాదననియోజనే ప్రాకృతాభ్యామన్యే కర్మణీ విధీయతే, ఇత్యాద్యః పక్షో యుక్తః। కుతః- ప్రాకృతయోరత్యన్తమసంభవాత్। వేదేరుద్ధృతానాం పాంసూనాం తీక్ష్ణాగ్రో రాశిరుత్కరః। న హి తత్ర వాజినాఖ్యనీరస్యాఽఽసాదనం సంభవతి। నాప్యఙ్గులీవదణీయసి పరిధౌ పశుర్నియోక్తుం శక్యతే। తతః ప్రాకృతస్య దృష్టప్రయోజనస్యాసంభవాదదృష్టార్థత్వమ్। తదేతత్సదృశే ఆసాదననియోజనే కర్మాన్తరే విధీయేతే। ఇతి ప్రాప్తే।

బ్రూమః- ప్రయాజైకాదశత్వాదివల్లాఘవాత్ప్రాకృతయోరేవ వాజినాసాదనపశునియోజనయోరుత్కరపరిధిగుణౌ విధీయేతే। న చ

తీక్ష్ణత్వేఽపి సూచ్యగ్రవదయోగ్యత్వమ్, మృద్రాశ్యగ్రస్య పృథుత్వేన స్వల్పపాత్రాసాదనయోగ్యత్వాత్। పసిధిశ్చైష్టికవేద్యామివ నాణీయాన్, కిం తూత్తరవేద్యాం స్థవిష్ఠః। తస్మాత్- గుణవిధిః ।। 4 ।। 5 ।।

(చతుర్థ- {అగ్నిచయనే ప్రాకృతవైకృతోభయదీ-} సూత్రాణి 23-29)।

క్షాహుతీనామనుష్ఠానాధికరణే

షడ్భిర్దీక్షయతీతి తాసాం మన్త్రవికారః శ్రుతిసంయో-

గాత్ ।। 23 ।। అభ్యాసాత్తు ప్రధానస్య ।। 24 ।।

ఆవృత్త్యా మన్త్రకర్మ స్యాత్ ।। 25 ।। అపి వా

ప్రతిమన్త్రత్వాత్ప్రాకృతానామహానిః స్యాదన్యాయశ్చకృతేఽ

భ్యాసః ।। 26 ।। పౌర్వాపర్యం చాభ్యాసే నోపపద్యతే

నైమిత్తికత్వాత్ ।। 27 ।। తత్పృథక్త్వం చ దర్శయతి

।। 28 ।। న చావిశేషాద్వ్యపదేశః స్యాత్ ।। 29 ।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

షడ్భిర్దీక్షయతీత్యగ్నిగతం ప్రాకృతబాధకమ్ ।

సముచ్చితం వా బాధః స్యాత్కార్యైక్యాత్తచ్చ వాక్యతః ।। 6 ।।

అగ్నౌ హోమాఙ్గతాక్లృప్తేరతిదిష్టేన తుల్యతా ।

వినాఽఽవృత్తిం ద్వాదశత్వసిద్ధయే స్యాత్సముచ్చయః ।। 7 ।।

అగ్నిచయనే దీక్షాహుతయః శ్రూయన్తే- 'వహూభిర్దీక్షయతి' ఇతి। ప్రాకృతావపి స్రువేణ చతస్రో జుహోతి దీక్షితత్వాయ'- ఇత్యాదినా దీక్షాహుతయః షడ్విహితాః। తత్ర మన్త్రా భిన్నాః- ఆకూత్యై ప్రయుజేఽగ్నయే స్వాహా'- ఇత్యాదయః

ప్రాకృతా మన్త్రాః। ఆకూతిమగ్నిం ప్రయుజం స్వాహా' ఇత్యాదయో వైకృతాః। తత్ర 'వైకృతమాహుతిమన్త్రషట్కం కిం ప్రాకృతస్య బాధకమ్, కింవా ప్రాకృతేన సముచ్చితమ్' ఇతి సంశయే- 'బాధకమ్' ఇతి తావత్ప్రాప్తమ్। కుతః- కార్యైక్యాత్। దీక్షణీయేష్ట్యఙ్గభూతాహుత్యుపకారలక్షణం యత్కార్యం ప్రాకృతానాం మన్త్రాణామ్, తదేవ వైకృతానామపి। న చ - వికృతౌ తన్న ప్రతీయతే - ఇతి శఙ్కయమ్, స్వాహాన్తతారూపేణ లిఙ్గేన మన్త్రాణామాహుత్యుపకారకత్వప్రతీతేః । ఆహుతీనాం చ 'షడ్భిర్దీక్షయతి' ఇతి వాక్యేన దీక్షణీయాఙ్గత్వప్రతీతేః। తస్మాత్- శ్రూయమాణైర్మన్త్రైరతిదిష్టానాం బాధః। ఇతి పూర్వః పక్షః।

అగ్నౌ మన్త్రాణాం స్వరూపం యద్యపి ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధమ్। తథాఽపి హోమాఙ్గత్వం లిఙ్గేన కల్ప్యమ్। తథా చాతిదేశకల్ప్యైర్మన్త్రైస్తుల్యబలత్వాన్న బాధ్యబాధకతా। ఏవమపి న సముచ్చయే ప్రమాణమస్తి ఇతి చేత్।

అస్త్యేవ, 'ద్వాదశ జుహోతి' ఇతి సంఖ్యావిధానేన తత్సిద్ధేః। న చ - వైకృతానామేవ షణ్ణామావృత్త్యా సిధ్యతి- ఇతి వాచ్యమ్, ఆవృత్తేరశ్రుతత్వాత్। న చ- సా కల్పయితుం శక్యతే అన్యథాఽపి సంఖ్యోపపత్తేః। తస్మాత్- సముచ్చయః ఇతి సిద్ధాన్తః।

(పఞ్చమే- పునరాధానేఽగ్న్యాధానదక్షిణానాం నివృత్త్యధికరణే

సూత్రాణి 30-33)।

ఆగ్న్యాధేయస్య నైమిత్తికే గుణవికారే దక్షిణా

దానమధికం స్యాద్వాక్యసంయోగాత్ ।। 30 ।।

శిష్టత్వాచ్చేతరాసాం యథాస్థానమ్ ।। 31 ।। వికా-

రస్త్వప్రకరణే హి కామ్యాని ।। 32 ।। శఙ్కతే

చ నివృత్తేరుభయత్వం హి శ్రూయతే ।। 33 ।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

ఏకాదినా సముచ్చేయం పునర్నిష్కృత ఇత్యదః ।

బాధకం వా సముచ్చేయముభయోరిత్యుదీరణాత్ ।। 8 ।।

ఆధానదక్షిణోపేతముభయోరిత్యనూద్యతే ।

దదాతీత్యవిధాయిత్వాత్కార్యైక్యాద్బాధకం భవేత్ ।। 9 ।।

ఆధానే వికల్పితా గోద్రవ్యదక్షిణా ద్రవ్యాన్తరదక్షిణాశ్చైవం శ్రూయన్తే- 'ఏకాదేయా, షడ్ దేయాః, ద్వాదశ దేయా' ఇత్యాదినా।

పునరాధానే తు 'పునర్నిష్కృతో రథోదక్షిణా' ఇత్యాది శ్రుతమ్। భగ్నః సన్పునః సమాహితః పునర్నిష్కృతః। సేయం పునర్నిష్కృతాదిదక్షిణా కిమతిదిష్టైకాదిసంఖ్యయా సముచ్చీయతే, ఉత తాం బాధతే, ఇతి సంశయః। 'ఉభయోదదాత్యధేయికీః పౌనరాధేయికీశ్చ' ఇత్యుక్తత్వాసముచ్చయః। ఇతి పూర్వః పక్షః।

'దదాతి' ఇతి వర్తమాననిర్దేశస్య విధిత్వాభావాదాధానకాలే పూర్వం దత్తం పునరాధానకాలే తదేవ దీయమానం చ మిలిత్వా 'ఉభయోః' ఇత్యనూద్యతే। దక్షిణాస్వరూపస్య కార్యస్యైకత్వాదుపదిష్టమతిదిష్టస్య బాధకమ్ ।। 8 ।। 9 ।।

(షష్ఠే ఆగ్రయణే వాసోవత్సాభ్యామన్వాహార్యస్య నివృత్త్యధికరణే సూత్రమ్-)।

వాసో వత్సం చ సామాన్యాత్ ।। 34 ।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

వాసో వత్సం సముచ్చేయమన్వాహార్యేణ వా న వా ।

అవిరోధాత్సముచ్చేయం న కార్యైక్యాద్విరోధతః ।। 10 ।।

ఆగ్రయణే శ్రూయతే- 'వాసో దక్షిణా, వత్సః ప్రథమజో దక్షిణా' ఇతి। తదేతత్ప్రాకృతేనాన్వాహార్యేణ సహ విరోధాభావాత్సముచ్చీయతే। ఇతి మన్దః పూర్వపక్షః।

ఏకకార్యత్వేన విరోధిత్వాన్న సముచ్చయః, కింతు బాధః। ఇతి రాద్ధాన్తః ।। 10 ।।

(సప్తమే- ఆగ్రయణే వాసోవత్సయోరన్వాహార్యధర్మానుష్ఠానాధికరణే సూత్రమ్-)।

అర్థాపత్తేస్తద్ధర్మా స్యాన్నిమిత్తాఖ్యాభిసంయోగాత్ ।। 35 ।।

సప్తమాధికరణమారచయతి-

అన్వాహార్యస్య ధర్మోఽత్ర న కార్యః క్రియతేఽథ వా ।

న తద్ధర్మత్వతో మైవం సాధనత్వప్రయుక్తితః ।। 11 ।।

సన్త్యన్వాహార్యధర్మాః। తాన్కల్పసూత్రకార ఉదాజహార- 'దక్షిణసద్భ్య ఉపహర్తవా ఇతి సంప్రేష్యతి। యే బ్రాహ్మణా ఉత్తరతః, తాన్యజమాన ఆహ- దక్షిణస ఏత- ఇతి। తేభ్యోఽన్వాహార్యం దదాతి। 'బ్రాహ్మణా అయం వ ఓదనః, ప్రతిగృహ్ణీత । ఉత్తరతః పరీత' ఇతి సంప్రేష్యతి' ఇతి। సోఽయం ధర్మోఽత్ర వాసోవత్సే న కార్యః, తస్యాన్వాహార్యనిమిత్తత్వాత్।

మైవమ్। అన్వాహార్యస్య దక్షిణారూపత్వేనానతిసాధనత్వప్రయుక్తాస్తే ధర్మాః క్రియన్తే। తత్సాధనత్వం వాససి వత్సేఽపి సమానమ్। తస్మాత్- అత్రాపి సన్తి తే ధర్మాః ।। 11 ।।

(అష్టమే - ఆగ్రయణే వత్సే పాకాభావాధికరణే - సూత్రమ్-)।

దానే పాకోఽర్థలక్షణః ।। 36 ।।

అష్టమాధికరణమారచయతి-

పాకోఽస్తి నో వా వత్సే స్యాదన్వాహార్యస్య దర్శనాత్ ।

న వత్సనాశాదశ్రౌతీ దక్షిణా మాంసదానతః ।। 12 ।।

అన్వాహార్యే పాకోఽస్తి। పూర్వన్యాయేన తద్ధర్మాతిదేశాద్వత్సేఽపి పాకః స్యాత్। ఇతి చేత్।

న । వత్సనాశప్రసఙ్గాత్। 'అస్తు' ఇతి చేత్। న । తథాసతి మాంసదానేన శ్రుతహానాశ్రుతకల్పనే ప్రసజ్యేయాతామ్। తస్మాత్- నాస్తి వత్సే పాకః ।। 12 ।।

(నవమే - ఆగ్రయణే వాససి పాకాభావాధికరణే సూత్రమ్-)।

పాకస్య చాన్నకారితత్వాత్ ।। 37 ।।

నవమాధికరణమారచయతి-

వాసస్యస్తి న వా పాకో వినాశాభావతోఽస్త్యసౌ ।

వైయర్థ్యాదప్యశక్యత్వాత్పాకో వాససి నోచితః ।। 13 ।।

వాసస ఉష్ణోదకభాణ్డప్రక్షేపేణ వత్సస్యేవ వినాశో నాస్తి। తస్మాత్- అన్వాహార్యవత్పాకోఽస్తి। ఇతి చేత్।

న । ఓదనత్వార్థో హి పాకః । న హి వాససః సహస్రధా పచ్యమానస్యాప్యోదనతా సంభవతి। న చ పాకః కర్తుం శక్యతే। నహ్యుష్ణోదకసంయోగః పాకశబ్దార్థః, కిం తర్హి తణ్డులానాం విక్లిత్తిం

జనయితుం కృతః పురుషప్రయత్నః। న చ వాసతి విక్లిత్తిః। తస్మాత్- అతిదిష్టః పాకో బాధ్యతే ॥ 13 ॥

(దశమే- ఆగ్రయణే వాసోవత్సయోరభిఘారణాభావాధికరణే సూత్రమ్-)।

తథాఽభిఘారణస్య ॥ 38 ॥

దశమాధికరణమారచయతి-

అభిఘారోఽస్తి నో వాఽత్ర శక్యత్వాద్వత్సవాససోః ।

అస్త్యన్వాహార్యవన్మైవం స్వాదుతాయా అసంభవాత్ ॥ 14 ॥

స్పష్టోఽర్థః ॥ 14 ॥

(ఏకాదశే- {జ్యోతిష్టోమే గవామేవ ద్వాదశ-} సూత్రాణి 39-49)।

శతస్య దక్షిణాత్వాధికరణే

ద్రవ్యవిధిసంనిధౌ సంఖ్యా తేషాం గుణత్వాత్స్యాత్

॥ 39 ॥ సమత్వాత్తు గుణానామేకస్య శ్రుతిసంయోగాత్

॥ 40 ॥ యస్య వా సంనిధానే స్యాద్వాక్యతో హ్యభి-

సంబన్ధః ॥ 41 ॥ అసంయుక్తా తు తుల్యవదితరాభి-

ర్విధీయన్తే తస్మాత్సర్వాధికారః స్యాత్ ॥ 42 ॥

అసంయోగాద్విధిశ్రుతావేకజాతాధికారః స్యాచ్ఛ్రుత్యా-

కోపాత్క్రతోః ॥ 43 ॥ శబ్దార్థశ్చాపి లోకవత్

॥ 44 ॥ + సా పశూనాముత్పత్తితో విభాగాత్ ॥ 45 ॥

అనియమోఽవిశేషాత్ ॥ 46 ॥ భాగిత్వాద్వా గవాం

స్యాత్ ॥ 47 ॥ ప్రత్యయాత్ ॥ 48 ॥ లిఙ్గదర్శ-

నాచ్చ ॥ 49 ॥

ఏకాదశాధికరణమారచయతి-

దక్షిణా ద్వాదశశతం తస్యైత్యేతద్వవాదిషు ।

సర్వేషు కేషుచిద్వాఽఽద్యే ప్రత్యేకం మిలితేషు వా ॥ 15 ॥

సంఖ్యాగుణస్య ప్రత్యేకం గవాద్యన్వయతోఽగ్రిమః ।
వాక్యభేదాన్న తత్కింతు మిలితేషు సముచ్చయాత్ ।। 16 ।।
సంఖ్యానౌచిత్యతో ధాన్యే సర్వేషాం న సముచ్చయః ।
అసర్వేష్వితి పక్షేఽపి పశవో వైకమేవ వా ।। 17 ।।
సంఖ్యౌచిత్యేన పశవో నైతత్తస్యేత్యనన్వయాత్ ।
ఏకత్వేఽప్యత్ర యత్కించిన్మాషా వా గావ ఏవ వా ।। 18 ।।
యత్కించిన్నియమాభావాన్మాషాః సన్తి హి తత్త్వతః ।
మాషా నిరాకృతా గావః ప్రాథమ్యాచ్చోపకారతః ।। 19 ।।
తస్యేతి వాక్యాద్ద్విద్రవ్యం న యుక్తః ప్రకృతః క్రతుః ।
సంఖ్యాన్తరం చేద్వికృతౌ స్యాద్ద్వావాం బాధ్యతామియమ్ ।। 20 ।।

జ్యోతిష్టోమే దేయద్రవ్యాణ్యనుక్రమ్య సంఖ్యావిశిష్టా దక్షిణా విధీయతే- 'గౌశ్చాశ్వశ్చాశ్వతరశ్చ గర్దభాశ్చాజాశ్చావయశ్చ వ్రీహయశ్చ యవాశ్చ తిలశ్చ మాషాశ్చ తస్య ద్వాదశశతం దక్షిణా' ఇతి। ద్వాదశాధికం శతమ్। తత్ర సంశయః- సేయం సంఖ్యా కిం గవాదిసర్వద్రవ్యవిషయా

కింవా కతిపయవిషయా। సర్వత్వపక్షేఽపి- ప్రతిద్రవ్యమియం సంఖ్యా, ఉత మిలితానామ్। తత్ర- గవాదిద్రవ్యాణి ప్రధానాని, సంఖ్యా, తద్వతో గుణః। ప్రతిప్రధానం చ గుణావృత్తిర్న్యాయ్యా । తస్మాత్- 'గవాదిద్రవ్యేషు ప్రత్యేకమియం సంఖ్యా' ఇతి ప్రథమపక్షగతే ప్రథమే సంఖ్యావికల్పే ప్రాప్తే-

బ్రూమః-- నైతద్యుక్తమ్। వాక్యభేదప్రసఙ్గాత్। అతో 'మిలితానామియం సంఖ్యా' ఇతి ద్వితీయసంఖ్యావికల్పోఽభ్యుపయేః। తథా చ సతి సముచ్చయవాచినశ్చశబ్దా అనుగృహ్యన్తే।

ఏతదప్యయుక్తమ్। అనౌచిత్యాత్। న హి వ్రీహియవాదిధాన్యేషు ద్వాదశాధికశతాన్తర్గతా ద్విత్రాదిసంఖ్యోచితా। పరిక్రీతస్యార్త్విజో ద్విత్రైర్బీజైః ప్రయోజనాభావాత్ప్రస్థాధికఖార్యాదిసంఖ్యా తత్రోచితా। న చేతర్కాత్ర శ్రుతా। తస్మాత్- 'మిలితానాం సర్వేషాం సముచ్చయః, ఇత్యయం పక్షో న యుక్తః। 'కతిపయవిషయా సంఖ్యా' ఇత్యస్మిన్నపి పక్షే- కిమాద్యాః షడ్విధాః పశవః, కింవా గవాదిద్రవ్యేష్వేకం ద్రవ్యమ్। తత్ర పశుషు శ్రూయమాణాయాః సంఖ్యాయా ఉచితత్వాత్ 'పశవః' ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- నైతద్యుక్తమ్। 'తస్య ద్వాదశశతం దక్షిణా' ఇత్యత్ర 'తస్య' ఇత్యేకవచనాన్తేన షష్ఠాం గవాదిపశూనామన్వేతుమయోగ్యత్వాత్। ఏకత్వపక్షే- కిం యత్కించిదేకమ్, కిం వా మాషద్రవ్యమ్, ఉత గోద్రవ్యమ్। తత్ర- నియామకాభావాత్। 'యత్కించిత్' ఇతి ప్రాప్తమ్।

తన్న। సంనిధేర్నియామకత్వాత్। 'మాషాశ్చ తస్య ద్వాదశశతం దక్షిణా' ఇతి మాషాః సంనిహితాః। తర్హి 'అస్తు మాషద్రవ్యమ్' ఇతి చేత్।

న। ప్రస్థాదిపరిమాణసంఖ్యౌచిత్యేన నిరాకృతత్వాత్। తస్మాత్ 'గోద్రవ్యమ్' ఇతి పక్షః పరిశిష్యతే। ప్రథమశ్రుతత్వోపకారౌ తత్ర నియామకౌ । అస్తి హి మహానుపకారః। ఋత్విజః ప్రతిగ్రహీతుర్గవ్యేనాऽऽజ్యక్షీరాదినాऽగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదిసిద్ధేః। నను- 'తస్య ప్రకృతస్య ఋతోర్ద్వాదశశతం దక్షిణా, ఇత్యన్వయాద్గోద్రవ్యం న ప్రతీయతే- ఇతి చేత్। న। 'యద్వోద్రవ్యం తస్య ద్వాదశశతమ్' ఇతి వాక్యేన తత్రప్రతీతేః। వాక్యం హి ప్రకరణాద్బలీయః। తస్మాత్- 'గవాం ద్వాదశశతమ్' ఇతి రాద్ధాన్తః। వికృతిషు యత్ర గోర్దక్షిణాయాః సంఖ్యాన్తరం శ్రుతమ్। తత్రాస్యాః సంఖ్యాయా బాధో విచారఫలమ్ ॥19॥20॥

(ద్వాదశే- విభజ్య గోదక్షిణాయా దానాధికరణే సూత్రాణి 50-52)।

తస్య దానం విభాగేన ప్రదానానాం పృథక్త్వాత్

॥ 50 ॥ పరిక్రయాచ్చ లోకవత్ ॥ 51 ॥

విభాగం చాపి దర్శయతి ॥ 52 ॥

ద్వాదశాధికరణమారచయతి-

గోదానే విహితే స్వేచ్ఛా నియతిర్వాऽన్తిమేऽపి కిమ్।

అవిభాగో విభాగో వా నియమానుక్తితోऽగ్రిమః ॥ 21 ॥

అవిభాగో బహుత్వోక్తేర్బహుత్వం న వివక్షితమ్ ।

విభాగే స్వామిభిః స్వత్వసిద్ధేర్లిఙ్గం చ దృశ్యతే ॥ 22 ॥

పూర్వోక్త ఏవ గవాం దానే సంశయః- ఋత్విగ్భ్యో దేయానాముక్తసంఖ్యానాం గవాం విభాగావిభాగయోర్యజమానేచ్ఛైవ ప్రయోజికా, ఉతాస్త్యన్యతరనియతిః। యదాऽపి నియతిః, తదాऽపి అవిభాగః, విభాగో వా । విభాగనియామకస్యానుక్తత్వాత్ 'ఇచ్ఛా' ఇతి

తావత్ప్రాప్తమ్। 'ఋత్విగ్భ్యో దక్షిణాం దదాతి' ఇతి బహువచనశ్రవణేన సత్రూహస్య ప్రతిగ్రహీతృత్వాత్ 'అవిభాగః' ఇతి పక్షాన్తరమ్।

గ్రహైకత్వవదుద్దేశ్యగతత్వాద్బహుత్వం న వివక్షితమిత్యేకకైః ప్రతిగ్రహీతా । తథా సతి విభాగావశ్యభావాత్ । సమూహాయ దత్తే సత్యేకైకస్య స్వామిత్వాభావే పరస్వత్వాపాదనలక్షణో

దానశబ్దార్థో న సిధ్యేత్। కించ 'తుథో వా విశ్వవేదా విభజతు' ఇతి మన్త్రే విభాగలిఙ్గం దృశ్యతే। తస్మాత్- విభాగానియమో రాద్ధాన్తః ।। 22 ।।

(త్రయోదశే- జ్యోతిష్టోమే సమాఖ్యానుసారేణ దక్షిణాధి-

భాగాధికరణే సూత్రాణి 53-55)।

సమం స్యాదశ్రుతత్వాత్ ।। 53 ।। అపి వా కర్మ

వైషమ్యాత్ ।। 54 ।। అతుల్యాః స్యుః పరిక్రయో విష-

మాఖ్యా విధిశ్రుతౌ పరిక్రయాన్న కర్మణ్యుపపద్యతే

దర్శనాద్విశేషస్య తథాఽభ్యుదయే ।। 55 ।।

త్రయోదశాధికరణమారచయతి-

స విభాగః సమో నో వా విశేషాశ్రవణాత్సమః ।

వైషమ్యం స్యాద్యథాయాసమేవం తత్స్యాత్సమాఖ్యయా ।। 23 ।।

పూర్వోక్తః స విభాగః సమః స్యాత్। కుతః। వైషమ్యహేతోర్విశేషస్యాశ్రవణాత్। సామ్యహేతుస్తు లౌకికో న్యాయః। లోకే హి పుత్రాణాం పితృధనే సమవిభాగో దృష్టః। తస్మాత్- 'సమః' ఇత్యేకః పక్షః।

కర్మకరేషు ప్రయాసానురూపేణ భృతితారతమ్యం దృష్టమ్। తద్వదత్రాపి। ఇతి ద్వితీయః పక్షః। ద్వాదశాహే దీక్షాయామేవం సమామ్నాయతే- 'అర్ధినో దీక్షయతి, పాదినో దీక్షయతి' ఇతి। అర్ధం యేషామృత్విజాం తేఽర్ధినః। ఏవం పాదినో యోజనీయాః। తద్విశేషో యాజ్ఞికముఖాదవగన్తవ్యః। తతః శ్రౌతసమాఖ్యానురూపేణ కేషాంచిదర్ధమ్, కేషాంచిత్పాదః, ఇత్యాదివిషమో విభాగః। ఇతి రాద్ధాన్తః

।। 23 ।।

(చతుర్దశే భూనామ్ని ధేనుదానేన నిఖిలదక్షిణాబాధాధికరణే

సూత్రాణి 56-58)।

తస్య ధేనురితి గవాం ప్రకృతౌ విభక్తచోదితత్వా-

త్సామాన్యాత్తద్వికారః స్యాద్యథేష్టిర్గుణశబ్దేన ।। 56 ।।

సర్వస్య వా క్రతుసంయోగాదేకత్వం దక్షిణార్థస్య గుణానాం

కార్యైకత్వాదర్థే వికృతౌ శ్రుతిభూతం స్యాత్తస్మాత్సమవా-

యాద్ధి కర్మభిః ।। 57 ।। చోదనానామనాశ్రయాల్లి-

ఙ్గేన నియమః స్యాత్ ।। 58 ।।

చతుర్దశాధికరణమారచయతి-

భూనామ్ని ధేనుర్బాధేత గాః కింవా కృత్స్నదక్షిణామ్ ।

ధేన్వా విశేషితత్వాద్వా దక్షిణైకత్వతోఽఖిలామ్ ।। 24 ।।

అతీతాభ్యామధికరణాభ్యాం బాధోపోద్ఘాతత్వేన ప్రకృతౌ దక్షిణా నిరూపితా । అత్ర వికృతౌ బాధో నిరూప్యతే। 'అథైష భూః' ఇతి భూనామకమేకాహవిశేషముపక్రమ్య 'ధేనుర్దక్షిణా' ఇతి శ్రూయతే। సేయం ధేనుర్గోమాత్రం బాధతే। కుతః। 'యా గౌః సా ధేనుః' ఇతి విశేషయితుం యోగ్యత్వాత్। న హి 'యోఽశ్వః, సా ధేనుః' ఇతి విశేషణం యుజ్యతే । తస్మాత్ - గోవిశేషరూపయా ధేన్వా ప్రాకృతస్య గోసామాన్యస్యైవ బాధోనేతరస్య ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- ఇయం ధేనురఖిలాం దక్షిణాం బాధతే। కుతః। గవాదీనాం మాషాన్తానాం సర్వేషామేవ దక్షిణారూపత్వాత్ 'దక్షిణా' ఇత్యేకవచనమిహ ప్రయుజ్యతే। 'గౌశ్చ'- ఇత్యాదయః సముచ్చయవాచినశ్చశబ్దా ఏకత్వ ఏవోపపద్యన్తే। ఆనతిశ్చైవం సత్యత్యన్తసులభా। యది దక్షిణా భిద్యేరన్, తదానీమేకయైవాఽఽనతిసిద్ధేరితరాసాం వైయర్థ్యం దుర్వారమ్। తస్మాత్- నిఖిలదక్షిణాబాధః ।। 24 ।।

(పఞ్చదశే 'ఏకాం గామ్' ఇత్యనేన గోగతసంఖ్యాబాధాధికరణే సూత్రమ్-)।

ఏకాం పఞ్చేతి ధేనువత్ ।। 59 ।।

పఞ్చదశాధికరణమారచయతి-

ఏకాం పఞ్చేతి కృత్స్నాం వా గోసంఖ్యాం వా నివర్తయేత్ ।

స్యాదాద్యో దక్షిణాయోగాన్నైవం వ్యవహితత్వతః ।। 25 ।।

ఇదం శ్రూయతే- 'యస్య సోమమపహరేయురేకాం గాం దక్షిణాం దద్యాత్। అభిదగ్దే పఞ్చగాః' ఇతి। తదిదం సంఖ్యావిశిష్టం ద్రవ్యం విధీయమానం గవాశ్వాదిదాక్షిణాం కృత్స్నాం నివర్తయేత్। తస్య దక్షిణాశబ్దయోగేన కార్యైకత్వాత్।

మైవమ్। విశిష్టవిధౌ గౌరవాత్, గవాం ప్రాప్తవాచ్చ, సంఖ్యామాత్రం విధేయమ్। తస్య చ గోపదేన వ్యవధానాన్న దక్షిణాయోగోఽస్తి। యోగే తు గోగతాం స్వవిరోధిర్నీపూర్వప్రాప్తాం సంఖ్యామేవ నివర్తయేత్, న త్వన్యత్కించిత్। ఇతి రాద్ధాన్తః ।। 25 ।।

(షోడశే- సాద్యస్కే త్రివత్సేన సోమక్రయసాధనమాత్రబాధాధికరణే

సూత్రాణి 60-62)।

త్రివత్సశ్చ ।। 60 ।। తథా చ లిఙ్గదర్శనమ్ ।। 61 ।।

ఏకే తు శ్రుతిభూతత్వాత్సంఖ్యయా గవాం లిఙ్గవిశే-

షేణ ।। 62 ।।

షోడశాధికరణమారచయతి-

త్రివత్సేనర్షభో బాధ్యః కృత్స్నం వా క్రయసాధనమ్ ।

ఋషభః పుంగవత్వాన్న క్రయోద్దేశవిధానతః ।। 26 ।।

సాద్యస్కే వర్షత్రయోపేతో గౌః శ్రూయతే- 'త్రివత్సః సాణ్డః సోమక్రయణః' ఇతి । ప్రకృతౌ- 'అజయా క్రీణాతి, హిరణ్యేన క్రీణాతి, వృషభేణ క్రీణాతి,' ఇత్యాదినా క్రయసాధనాన్యామ్నాతాని । తత్ర పుంగవత్వసామ్యేమ బాధ్యం వృషభమాత్రమ్ । ఇతి పూర్వః పక్షః ।

నైతద్యుక్తమ్ । కుతః । క్రయముదిశ్య త్రివత్సవిధానాత్ । సాణ్డత్వోద్దేశేన తద్విధాప్రగ్నీషోమీయాదావపి త్రివత్సః ప్రసజ్యేత్ । తస్మాత్- క్రయసాధనం కృత్స్నం బాధ్యమ్ ।। 26 ।।

(సప్తదశే- అశ్వమేధే ప్రాకాశేనాధ్వర్యుభాగవాధాధికరణే సూత్రే 63-64)।

ప్రాకాశౌ తథేతి చేత్ ।। 63 ।। అపి త్వషయవార్థ-

త్వాద్విభక్తప్రకృతిత్వాద్గుణేదంతావికారః స్యాత్ ।। 64 ।।

సప్తదశాధికరణమారచయతి-

కిం ప్రాకాశౌ బాధకౌ స్తః కృత్స్నస్యాధ్వర్యవస్య వా ।

దదాతియోగాత్కృత్స్నస్య న విశిష్టేన యోగతః ।। 27 ।।

అశ్వమేధే శ్రూయతే- హిరణ్మయౌ ప్రాకాశావధ్వర్యవే దదాతి' ఇతి । ప్రాకాశౌ దీపస్తమ్భావిత్యేకే । దర్పణావిత్యపరే । తై కిం ప్రాకృతస్య దక్షిణాద్రవ్యస్య కృత్స్నస్య బాధకౌ, ఉత- అధ్వర్యుభాగస్యైవ । తత్ర 'ప్రాకాశౌ దదాతి' ఇతి కర్మకారకవాచిద్వితీయాశ్రుతికృతేన దానసంబన్ధేన 'ప్రాకాశావధ్వర్యవే' ఇతి వాక్యకృతే పురుషసంబన్ధేఽపోదితే సతి దేయద్రవ్యప్రతీతేర్ద్వైయావాన్తరస్య కృత్స్నస్య బాధః । ఇతి పూర్వం పక్షః ।

'అధ్వర్యవే దదాతి' ఇతి సంప్రదానవాచిచతుర్థీశ్రుతికృతస్య దానక్రియాసంబన్ధస్యాపబదితుమశక్యత్వాత్సంప్రదానవిశిష్టదానక్రియయా సంబన్ధేఽపి ద్వితీయాశ్రుతేరవిరోధాదధ్వర్యుభాగస్యైవ బాధః । ఇతి రాద్ధాన్తః ।। 27 ।।

(అష్టాదశే- ఉపహవ్యే శ్యావాశ్వేనాఖిలదక్షిణాబాధాధికరణే

సూత్రాణి 65-67)।

ధేనువచ్చాశ్వదక్షిణా స బ్రహ్మణ ఇతి పురుషాపనయో

యథా హిరణ్యస్య ॥ 65 ॥ ఏకే తు కర్తృసంయోగాత్స్ర-

గ్వత్తస్య లిఙ్గవిశేషేణ ॥ 66 ॥ అపి వా తదధి-

కారాద్ధిరణ్యవద్వికారః స్యాత్ ॥ 67 ॥

అష్టాదశాధికరణమారచయతి-

శ్యావాశ్వో బ్రహ్మభాగస్య బాధకో నిఖిలస్య వా ।

ఆద్యః ప్రాకాశవన్మైవం ధేనువత్సోఽపి నాన్యగః ॥ 28 ॥

అస్త్యుప్హవ్యనామక ఏకాహవిశేషః । తత్ర శ్రూయతే- 'అశ్వః శ్యామో రుక్మలలాటో దక్షిణా' 'స బ్రహ్మణే దేయః' ఇతి। ప్రాకాశన్యాయేనాయం బ్రహ్మభాగస్యైవ బాధకః । ఇతి పూర్వః పక్షః।

దక్షిణాశబ్దసంయోగాద్ధేనున్యాయేన కృత్స్నస్య బాధకః। ఉపరితనేన తు 'బ్రహ్మణే దేయః' ఇతి వాక్యాన్తరేణ తస్యాశ్వస్య బ్రహ్మవ్యతిరిక్తపురుషాన్తరసంబన్ధో బాధ్యతే। సథా సతి పురుషాన్తరస్యాతిదిష్టోపదిష్టదక్షిణాద్వయబాధాల్లౌకికదానాదినా కేనచిదుపాయేనాఽఽనతిః సిధ్యతి ॥ 28 ॥

(ఏకోనవింశే- సోమచమసేన కృత్స్నదక్షిణాపురుషాన్తరయోర్బాధా-

ధికరణే సూత్రాణి 67-73)।

తథా చ సోమచమసః ॥ 68 ॥ సర్వవికారో వా

క్రత్వర్థే ప్రతిషేధాత్పశూనామ్ ॥ 69 ॥ బ్రహ్మదానేఽవి-

శిష్టమితి చేత్ ॥ 70 ॥ ఉత్సర్గస్య క్రత్వర్థత్వాత్ప్ర-

తిషిద్ధస్య కర్మ స్యాన్న చ గౌణః ప్రయోజనమర్థః స

దక్షిణానాం స్యాత్ ॥ 71 ॥ యది తు బ్రహ్మణస్తదూనం

తద్వికారః స్యాత్ ॥ 72 ॥ సర్వం వా పురుషాపనయాత్తా-

సాం క్రతుప్రధానత్వాత్ ॥ 73 ॥

ఏకోనవింశాధికరణమారచయతి-

కిం సోమచమసో బ్రహ్మభాగహార్యుత కృత్స్నహృత్ ।

పశూనాం నిన్దయా సర్వప్రసక్తేర్బ్రహ్మభాగహృత్ ।। 29 ।।

నిన్దేయం న నిషేధాయ చమసస్తుతయే త్వసౌ ।

శ్యావాశ్వవత్సర్వదేయపురుషాన్తరబాధకః ।। 30 ।।

ఋతపేయే శ్రూయతే- 'ఔదుమ్బరః సోమచమసో దక్షిణా' 'స ప్రియాయ సగోత్రాయ బ్రహ్మణే దేయః' ఇతి। సోఽయం సోమచమసో బ్రహ్మభాగమేవ బాధతే। కుతః। 'యత్పశూన్దద్యాత్, సోఽనృతం కుర్యాత్' ఇతి పశుదాననిన్దయా సర్వదానప్రసక్తేః। తస్మాత్- న సర్వబాధకః । ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- నాత్ర నిషేధాయ పశునిన్దోచ్యతే। కింతు విధిత్సితసోమచమసస్తుత్యర్థోఽయమర్థవాదః। తేన నిన్దాయాః సర్వప్రసఞ్జకత్వం నాస్తి। తస్మాత్- సర్వప్రసక్తిరూపాయా అభ్యధికాశఙ్కాయా నిరాకృతత్వాత్పూర్వాధికరణన్యాయేనాత్ర నిర్ణయో ద్రష్టవ్యః

।। 29 ।। 30 ।।

తస్మిన్నేవాధికరణే కృత్వాచిన్తారూపం విచారం బుద్ధివ్యుత్పాదనాయ రచయతి-

పూర్వోక్తం నిర్ణయం పూర్వపక్షయిత్వైకవాక్యతామ్ ।

భ్రాన్త్యా కృత్వా దక్షిణాంశం బ్రహ్మభాగం నివర్తయేత్ ।। 31 ।।

శ్యాబాశ్వాధికరణే- రుక్మలలాటో దక్షిణా' ఇత్యస్య 'స బ్రహ్మణే దేయః' ఇత్యస్య చాన్తరాలే 'స హ్యనిరుక్తః' ఇతి వాక్యాన్తరం పఠితమ్। తేన వ్యవధానాద్విరపష్టో వాక్యభేదః । ఇహ త్వవ్యవధానాదికం వాక్యమితి భ్రాన్తిః। ఏకవాక్యతాయాం తు చమసశబ్దస్య దక్షిణాశబ్దేన బ్రహ్మశబ్దేన చ సంబన్ధే సతి కృత్స్నదక్షిణాయాః పురుషాన్తరస్య చ నివృత్తిః। తథా సతి పూర్వోక్తసిద్ధాన్త ఏవాత్ర పూర్వపక్షీ భవతి।

దక్షిణాముద్దిశ్య చమస ఏకో విధేయః । తస్య బ్రహ్మసంబన్ధోఽపరో విధేయః। తతోఽర్థభేదాద్వాక్యభేదో దుర్వారః। తస్మాత్- దక్షిణాశబ్దేన తదంశం లక్షయిత్వా బ్రహ్మసంబద్ధదక్షిణాంశమనూద్య చమసమాత్రవిధానాత్తద్భాగస్యైవ నివృత్తిః।

కృత్వాచిన్తాముద్ఘాటయతి-

దక్షిణోక్తిః క్రతౌ దృష్టా సర్వత్రాసౌ న పుంసి సా ।

వాక్యభేదశ్చ దుర్వారో యుక్తోఽతః పూర్వనిర్ణయః ।। 32 ।।

ప్రాయేణ వైదికవ్యవహారేషు దక్షిణాశబ్దః క్రతువిషయ ఏవ దృష్టః, న తు పురుషవిషయః। అతః క్రతుదక్షిణారూపశ్చమసః సర్వాం క్రతుదక్షిణం నివర్తయేత్। వాక్యభేదస్తు విస్పష్టం భాసమానః కాశకుశమవలమ్బ్య న్యాయవిదా న నివారయితుం యుక్తః। తస్మాత్-కృత్స్నదక్షిణాపురుషాన్తరయోర్బాధః। ఇత్యయమేవ రాద్ధాన్తో యుక్తః ।। 31 ।। 32 ।।

(వింశే- వాజపేయే రథస్య భాగనియామకతాధికరణే సూత్రే 74-75)।

యజుర్యుక్తే త్వధ్వర్యోర్దక్షిణా వికారః స్యాత్ ।। 74 ।। అపి

వా శ్రుతిభూతత్వాత్సర్వాసాం తస్య భాగో నియమ్యతే ।। 75 ।।

విశాధికరణమారచయతి-

యజుర్యుక్తోఽధ్వర్యుభాగం బాధతే యమయత్యుత ।

బాధః ప్రాకాశబన్నైవం పక్షే ప్రాప్తేర్నియమ్యతే ।। 33 ।।

వాజపేయే శ్రూయతే- 'యజుర్యుక్తం రథమధ్వర్యవే దదాతి ' ఇతి। అస్యాయమర్థః- 'రథశకటదాసీనిష్కాదీని సప్తదశ ద్రవ్యాణి ప్రాకృతయవాశ్వాదిదక్షిణాద్రవ్యబాధకాన్యత్ర విహితాని। తేషు చ ప్రతిద్రవ్యం సప్తదశసంఖ్యా విహితా। తతో రథాః సప్తదశ। తేషు ముఖ్యం రథం యజమానారోహణాయ 'ఇన్ద్రస్య వజ్రోఽసి'- ఇత్యాదియజుర్వేదోక్తైర్మన్త్రైః సజ్జీ కరోతి। సోఽయం యజుర్యుక్తో రథః। త చ దక్షిణాకాలేఽధ్వర్యవే దద్యాత్' ఇతి। 'ప్రాకాశావధ్వర్యవే దదాతి' ఇత్యత్ర యథా చోదకప్రాప్తస్యాధ్వర్యుభాగస్య బాధః, ఏవమత్రాపి। నను- సప్తదశద్రవ్యవిధానేనైవ ప్రాకృతద్రవ్యబాధసిద్ధిః। బాఢమ్। తథాఽపి 'అర్ధినః, పాదినః', ఇత్యాదిసమాఖ్యాప్రాపితా విషమవిభాగవిశేషక్లృప్తిః। సా యజుర్యుక్తరథరూపభాగవిశేషవిధినా బాధ్యతే। తస్మాత్- అధ్వర్యోర్న రథాన్తరభాగోఽస్తి, నాపి శకటదాస్యాదిభాగః। ఇతి పూర్వః పక్షః।

నైతద్యుక్తమ్। ప్రాకాశదృష్టాన్తవైషమ్యాత్। అత్యన్తమప్రాప్తౌ హి ప్రాకాశౌ తత్ర విధేయౌ । యజుర్యుక్తరథస్తు పక్షే ప్రాప్తః। తథా హి- 'సప్తదశ రథాన్దదాతి' ఇత్యుక్తే 'కస్య కో రథః' ఇతి చిన్తాయాం యజమానేచ్ఛయా నియామకత్వాత్। 'యదాఽధ్యయవే తం దాతుమిచ్ఛతి, తదా ప్రాప్నోతి, యదా నేచ్ఛతి, తదా న ప్రాప్నోతి' ఇతి పక్షే ప్రాప్తః। తతో యో యజుర్యుక్తో రథః, సోఽధ్వర్యవేఽవశ్యం దేయ ఇతి నియమ్యతే సమో న కస్యాప్యనేన బాధః ।। 33 ।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే దశమాధ్యాయస్య

తృతీయః పాదః ।। 3 ।।

	అత్ర పాదే	ఆదితః।
అధికరణాని	20	661।
సూత్రాణి	75	1860।

(అథ దశమాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః)।

(ప్రథమే- నారిష్ఠహోమాదిభిర్నక్షత్రేష్ట్యాదీనాం సముచ్చ-

యాధికరణే సూత్రే 1--2)।

ప్రకృతిలిఙ్గాసంయోగాత్కర్మసంస్కారం వికృతావధికం

స్యాత్ ।। 1 ।। చోదనాలిఙ్గసంయోగే తద్వికారః

ప్రతీయేత ప్రకృతిసంనిధానాత్ ।। 2 ।।

చతుర్థపాదే ప్రథమాధికరణమారచయతి-

నక్షత్రేష్ట్యుపహోమాదిర్నారిష్ఠాదేర్నివర్తకః ।

సముచ్చితో వా కార్యైక్యాదాద్యోఽన్త్యోఽపూర్వభేదతః ।। 1 ।।

సన్తి నక్షత్రేష్టౌ- 'అగ్నయే స్వాహా, కృత్తికాభ్యః స్వాహా, అమ్బాయై స్వాహా, దులాయై స్వాహా' ఇత్యాదయ ఉపహోమమన్త్రాః । ప్రకృతౌ ప్రధానహోమాదూర్ధ్వం నారిష్ఠహోమో విహితః। 'నారిష్ఠాన్హోపాఙ్జుహోతి' ఇత్యుక్తత్వాత్। 'దశ తే తనువో యజ్ఞ యజ్ఞియాః' ఇత్యాదయస్తత్ర మన్త్రాః । అయమేకో విషయః। తథా శ్యేనే శ్రూయతే- 'లోహితోష్ణీషాలోహితవసనా నివీతా ఋత్విజః ప్రచరన్తి' ఇతి। ప్రకృతావుపవీతం విహితమ్- 'ఉపవ్యయతే' ఇతి। అయం ద్వితీయో విషయః। తథా- పృష్ఠ్యే షడహే శ్రూయతే- 'ర్మధ్వాశయేద్ఘృతం వా' ఇతి। ప్రకృతౌ శ్రుతమ్- 'పయో వ్రతం బ్రాహ్మణస్య, యవాగూ రాజన్యస్య, ఆమిక్షా వైశ్యస్య' ఇతి। అయం తృతీయో విషయః। తత్ర- ఉపహోమనివీతమధ్వశనాని క్రమేణ నారిష్ఠహోమోపవీతపయోవ్రతానాం నివర్తకాని। కుతః। కార్యైక్యాత్। ఉపహోమనారిష్ఠహోమయోస్తావజ్జుహోతిశబ్దైక్యతదర్థైక్యాభ్యాం కార్యైక్యం ప్రతీయతే। అశన వ్రతయోః శబ్దభేదేఽప్యర్థభేదో నాస్తి। నివీతోపవీతయోః శబ్దార్థభేదేఽపి వీతశబ్దస్మారితం కార్యమేకం స్యాత్। తస్మాత్- బాధః। ఇతి పూర్వః పక్షః।

భవతు నామ దృష్టార్థైక్యం దృష్ట్వా బాధః। ఉదాహృతాని త్వపూర్వార్థాని। అపూర్వం చ విధ్యేకగమ్యతయా విధిభేదేన భిద్యతే।

తస్మాత్- కార్యభేదాత్సముచ్చయోఽభ్యుపేయః। న చ- నివీతోపవీతయోర్విరోధః శఙ్కనీయః। వాసోభ్యాం తదుభయోపపత్తేః। నాపి- పయోవ్రతస్య దృష్టార్థత్వమ్। అల్పేన పయసా తృప్తిపుష్ట్యసంభవాత్। ఉదాహరణద్వయే కృత్వాచిన్తా వాఽస్తు ।। 1 ।।

(ద్వితీయే వర్ణకద్వయసహితే సూత్రమ్-)।

చోదనాలిఙ్గసంయోగే తద్వికారః ప్రతీ-

యేత ప్రకృతిసంనిధానాత్ ।। 2 ।।

*ద్వితీయాధికరణ(స్య శరమయబర్హిషా కౌశబర్హిర్బాధసాధకం ప్రథమ వర్ణక) మారచయతి-

సముచ్చేయం శరమయం కోశేనోతాస్య బాధకమ్ ।

ప్రాచుర్యస్య విధేరాద్యో మైవం ప్రతిపదోక్తితః ।। 2 ।।

'సౌమారౌద్రం చరుం నిర్వపేత్కృష్ణానాం వ్రీహీణామభిచరన్' ఇత్యత్ర 'శరమయం బర్హిర్భవతి' ఇతి శ్రుతమ్। తదిదం ప్రాకృతేన కుశబర్హిషా సహ సముచ్చీయతే। కుతః। మయట్శబ్దేన శరమాచుర్యస్య విద్యానాదబాధేనాపి తదుపపత్తేః। ఇతి పూర్వః పక్షః।

'నిత్యం వృద్ధశరాదిభ్యః' [పా౦ సూ౦ 4।3।143] ఇతి సూత్రేణ శరశబ్దాద్వికారార్థే మయట్ప్రత్యయః ప్రతిపదోక్తః। అతస్తం పరిత్యజ్య ప్రాచర్యార్థో న గ్రహీతుం శక్యః। కించ- ప్రాచుయార్థే కార్యాన్తరం కల్ప్యం స్యాత్। తస్మాత్- కుశబర్హిషోబాధః। ఇతి రాద్ధాన్తః ।। 2 ।।

(వాజపేయే- రథఘోషదున్దుభిఘోషాభ్యాం దర్భమన్త్రయోరుభయోర్బాధకం)।

ద్వితీయవర్ణకమారచయతి-

రథదున్దుభితద్ఘోషౌ కిం బర్హిర్మన్త్రయోః క్రమాత్ ।

బాధకావుత తద్ఘోష ఏక ఏవ హి బాధకః ।। 3 ।।

రథఘోషేత్యయం ద్వంద్వస్తేనైతౌ బాధకౌ, న తత్ ।

ఘోషాభ్యామితి వా ఘోషే లక్షణా వా ప్రసజ్యతే ।। 4 ।।

పూర్వపక్షేఽన్యదీయోఽపి శబ్దోఽత్రాస్తు రథే సతి ।

రాద్ధాన్తే రథదున్దుభ్యోరేవ ఘోషః ప్రయోజకః ।। 5 ।।

వాజపేయే శ్రూయతే- 'రథఘోషేణ మాహేన్ద్రస్య స్తోత్రముపాకరోతి। దున్దుభిఘోషేణ మాహేన్ద్రస్య స్తోత్రముపాకరోతి' ఇతి। ప్రకృతౌ త్వేవం శ్రూయతే- 'ఉపావర్తధ్వమితి బర్హిభ్యాం స్తోత్రముపాకరోతి' ఇతి। ఉపాకరణం నామ స్తోత్రం ప్రతి ప్రేరణమ్। తత్ర- రథద్రవ్యం దున్దుభిద్రవ్యం చ ద్వయం బర్హిర్ద్రవ్యస్య బాధకమ్। ఘోషో మన్త్రస్య బాధకః, ఇతి తావత్ప్రాప్తమ్। రథశ్చ ఘోషశ్చేతి ద్వంద్వసమాసేనోభయోః ప్రాధాన్యాత్।

నైతద్యుక్తమ్। ఇతరేతరయోగద్వంద్వే 'రథఘోషాభ్యామ్' ఇతి ద్వివచనప్రసఙ్గాత్। సమాహారద్వంద్వే తు ఘోషశబ్దస్య సమాహారలక్షకతయా ముఖ్యవృత్తిర్హీయేత। 'రథస్య ఘోషః' ఇతి తత్పురుషసమాసే ముఖ్యవృత్తిర్న హీయతే। తత్రాపి రథప్రాధాన్యం హీయతే- ఇతి చేత్। సమాహారేఽపి సమానమ్। తస్మాత్- ఘోషో ద్రవ్యమన్త్రయోర్బాధకః । నను యద్యుభయం బాధకమ్, యది వైకం బాధకమ్, సర్వథా ద్రవ్యమన్త్రౌ బాధ్యేతే। * తత్ర

కోఽతిశయః- ఇతి చేత్। ఉచ్యతే- పూర్వపక్షే స్వయమఘుష్యన్నపి రథః సద్భావమాత్రేణ బర్హిర్నివర్తయతి। ఘోషశ్చ రథేనావిశేషితత్వాదన్యదీయోఽపి మన్త్రం నివర్తయేత్। సిద్ధాన్తే తు నాన్యఘోషః। ఇత్యతిశయః ।।3।।4।।5।।

తృతీయే-{బార్హస్పత్యగ్రహాదిభిః ప్రకృతేర్న్ద్రవా} సూత్రాణి 3--5)।

యవాదిగ్రహాణాం సముచ్చయాధికరణే

సర్వత్ర తు గ్రహామ్నానమధికం స్యాత్ప్రకృతివత్ ।।3।। అధి-

కైశ్చైకవాక్యత్వాత్ ।।4।। లిఙ్గదర్శనాచ్చ ।।5।।

తృతీయాధికరణమారచయతి-

బార్హస్పత్యాదయః కిం స్యుః ప్రాకృతగ్రహబాధకాః ।

సముచ్చితా ఉతాఽఽద్యోఽస్తు కార్యైక్యాద్గ్రహలిఙ్గతః ।।6।।

సముచ్చయః ప్రమాణాభ్యాం గ్రహాణాం ప్రకృతౌ యథా ।

విధేయోక్తేర్న లిఙ్గం తచ్చోక్తం లిఙ్గం సురాగ్రహే ।।7।।

బృహస్పతిసవే- శ్రూయతే- 'బార్హస్పత్యం గ్రహం గృహ్ణాతి' ఇతి। విషువతి- 'అర్కం గృహ్ణాతి' ఇతి। మహావ్రతే- 'శుక్రం గృహ్ణాతి' ఇతి। అశ్వమేధే శ్రూయతే 'సౌవర్ణరాజతాభ్యాం మహిమానౌ గృహ్ణాతి' ఇతి। తత్ర బార్హస్పత్యాదయో గ్రహాః ప్రాకృతానామైన్ద్రవాయవాదిగ్రహాణాం

బాధకాః। కుతః। యాగనిష్పాదనలక్షణస్య కార్యస్యైకత్వాత్। గ్రహశబ్దసంయోగః కార్యైక్యగమకః। తస్మాత్- బాధః। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- యథా ప్రకృతౌ ప్రథమచోదితస్యైన్ద్రవాయవగ్రహస్య, పశ్చాచ్చోదితానాం మైత్రావరుణాదిగ్రహాణాం చ సముచ్చయః తథాఽత్రోపదిష్టానామతిదిష్టానాం చ సముచ్చయః స్యాత్। అథోచ్యతే- ప్రాకృతానాం పరస్పరమేకకార్యత్వే మానాభావాత్, ప్రత్యుత ప్రయోగవచనేన సంభూయకారిత్వావగమాద్యుక్తః సముచ్చయః- ఇతి। తర్హ్యత్రాపి సమానమ్। యాగనిష్పాదకత్వం తు ప్రయోగవచనప్రాపితత్వాత్సహితానామేవ, త్వేకైకస్య, 'అర్కేణ యజేత' 'శుక్రేణ యజేత' ఇత్యేవం పృథక్పృథక్యాగసంబన్ధాభావాత్। గ్రహశబ్దోఽపూర్వవిధేయగ్రహణక్రియాం బ్రూతే, న తు ప్రకృతౌ క్లృప్తకార్యం పదార్థమనువదతి, యేన లిఙ్గం స్యాత్। కించ- 'వాజపేయే సోమగ్రహాః సురాగ్రహాశ్చ' ఇత్యదిష్టానాముపదిష్టానాం చ సముచ్చయార్థముచ్యమానశ్చశబ్దః సర్వత్ర సముచ్చయం గమయతి। తస్మాత్- న బాధః ।।6।।7।।

(చతుర్థే- బాజపేయే ప్రాజాపత్యపశుభిః క్రతుపశూనాం సముచ్చయాధికరణే సూత్రమ్-)।

ప్రాజాపత్యేషు చాఽఽమ్నానాత్ ।। 6 ।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

ప్రాజాపత్యైః పశూనాం కిం బాధో యద్వా సముచ్చయః ।

అక్రియార్థా పశూక్తిః స్యాల్లిఙ్గం తత్రాస్తి బాధనమ్ ।। 8 ।।

పశూనుద్దిశ్య సంఖ్యాయా దేవస్య చ విధౌ భిదాం ।

కర్మాన్యత్వే గ్రహన్యాయాద్రోధనాచ్చ సముచ్చయః ।। 9 ।।

వాజపేయే శ్రూయతే- 'సప్తదశ ప్రాజాపత్యాన్పశూనాలభతే' ఇతి। తైరేతైః ప్రాకృతపశూనామాగ్నేయాదీనాం బాధః స్యాత్। కుతః। పశుత్వలిఙ్గాత్। న హి పశుశబ్దో గ్రహశబ్దవదపూర్వో విధేయాం క్రియాం బ్రూతే, యేన లిఙ్గత్వం హీయేత। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- కిమత్ర ప్రకృతపశ్వనువాదేన సప్తదశసంఖ్యా, ప్రజాపతిదేవతా చ, ఇతి గుణద్వయం విధీయతే, ఉత విశిష్టమన్యత్కర్మ। నాఽఽద్యః। వాక్యభేదాపత్తేః। ద్వితీయే తు న పశుశబ్దో లిఙ్గమ్। తతో గ్రహన్యాయో యోజనీయః। కించ-అవరోధనమేవమామ్నాయతే- 'బ్రహ్మవాదినో వదన్తి- నాగ్నిష్టోమో నోక్థ్యో న షోడశీ నాతిరాత్రః। అథ కస్మాద్వాజపేయే సర్వే యజ్ఞక్రతవోఽవరుధ్యన్త ఇతి। పశుభిరితి బ్రూయాత్। ఆగ్నేయం పశుమాలభతేఽగ్నిష్టోమమేతేనావరున్ధే। ఐన్ద్రాగ్నేనోక్థ్యమ్। ఐన్ద్రేణ *షోడశినః స్తోత్రమ్। సారస్వత్యాఽతిరాత్రమ్। మారుత్యా బృహతోస్తోత్రమ్। ఏతావన్తో వై యజ్ఞక్రతవః। తాన్పశుభిరేవావరున్ధే' ఇతి। అస్మిన్నవరోధనామ్నాయే చోదకప్రాప్తాగ్నేయాదిపశుసద్భావస్య సిద్ధవదనువాదాత్సముచ్చయోఽవగమ్యతే ।। 8 ।। 9 ।।

(పఞ్చమే- సాంగ్రహణీష్టౌ, ఆమనహోమైరనుయాజానాం సముచ్చయాధికరణే - సూత్రమ్-)।

ఆమనే లిఙ్గదర్శనాత్ ।। 7 ।।

పఞ్చమాధికరణమారయతి-

ఆమనాహుతిభిర్బాధ్యా అనుయాజా న వాఽగ్రిమః ।

త్రిత్వలిఙ్గాద్విశిష్టోక్తేర్భేదో మధ్యోక్తితోఽన్తిమః ।। 10 ।।

సాంగ్రహణీయే శ్రూయతే-'+ ఆమనమస్యామనమస్య దేవా యే సజాతా ఇతి తిస్ర ఆహుతీర్జుహోతి' ఇతి। ఏతాభిస్తిసృభిరాహుతిభిః ప్రాకృతాస్త్రయోఽనుయాజా బాధ్యాః। కుతః। త్రిత్వలిఙ్గాత్। పూర్వాధికరణే సప్తదశసంఖ్యావిశిష్టప్రాకృతపశ్వభావేన మాభూద్బాధ్యత్వమ్, ఇహ తు త్రిత్వవిశిష్టత్వాదనుయాజా బాధ్యన్తామ్। యద్వా- తదనువాదేన మన్త్రగుణవిధానాత్ప్రాకృతమన్త్రబాధః। ఇతి పూర్వః పక్షః।

కిం త్రిత్వమాత్రమనూద్య మన్త్రసహితా ఆహుతయో విధీయన్తే, ఉత త్రిత్వవిశిష్టా ఆహుతీరనూద్య మన్త్రవిధిః। ఆద్యే- త్రిత్వమగ్న్యాదిష్వపి సత్త్వేనాన్వయాన్న లిఙ్గమ్। ద్వితీయే- విశేషణవిశేష్యయోర్భేదేన వాక్యం భిద్యేత। తస్మాత్- కర్మాన్తరవిధానాన్న బాధః,

కిం తర్హి సముచ్చయః। తత్ర మధ్యేక్తిర్లిఙ్గమ్। తథా చాఽఽమ్నాయతే- 'పురస్తాచ్చోపరిష్టాద్వా *జుహుయాద్బహిరాత్మనః సజాతీయాన్దధ్యాత్। యన్మధ్యతో జుహోతి మధ్యత ఏవ సజాతీయాన్మనుతే' ఇతి। తస్మాత్- ఆమనహోమానామనుయాజైః సహ సముచ్చయః ।। 10 ।।

(షష్ఠే- మహావ్రతే పత్న్యుపగానేనర్త్విగుపగానస్య సముచ్చయాధికరణే

సూత్రే 8-9)।

ఉపగేషు శరవత్స్యాత్ప్రకృతిలిఙ్గసంయోగాత్ ।। 8 ।।

ఆనర్థక్యాత్త్వధికం స్యాత్ ।। 9 ।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

పత్న్య ఉపగాయన్తీత్యృత్విజాం వినివర్తికాః ।

న వాఽఽద్యః సామగానోపచయః కాణ్డాదిజస్తతః ।। 11 ।।

నదనం దున్దుభీనాం హి చిత్తే విపరివర్తతే ।

ఉపగానం భవేత్తేన యోగ్యం వీణాదిజం తతః ।। 12 ।।

గవామయనే మహావ్రతం నామైకాహః । తత్ర శ్రూయతే- 'పత్న్య ఉపగాయన్తి' ఇతి। తత్ర పత్న్య ఉపగాయన్త్యః ప్రాకృతానామృత్విజాముపగాతౄణాం నివర్తికాః। శారీరసామగానోపచయహేతుకాణ్డవీణాదిజోపగానకర్తృత్వాత్ । ఇతి చేత్।

న । 'దిక్షు దున్దుభయో నదన్తి' ఇతి దన్దుభిగానానామనన్తరవిహితానాం చిత్తేవిపరివర్తమానానామిదముపగానం కర్మాన్తరమ్। న చ

శారీరమేవ గానమ్, తస్యేదముపగానమ్। దున్దుభినదనస్యాశారీరత్వాన్న పత్నీభిః క్రియమాణముపగానమితి తన్త్రీగానేఽపి గానశబ్దప్రయోగాత్। కించ- కాణ్డవీణాదిభిః క్రియమాణముపగానం దున్దుభిగానసజాతీయమ్। తస్మాత్- పత్న్యో నర్త్విగ్నివర్తికాః

।। 11 ।। 12 ।।

(సప్తమే- {అఞ్జనాభ్యఞ్జనే నవనీతాభ్యఞ్జనస్య గౌగ్గు-

లవాభ్యఞ్జనాదిభిః సముచ్చయాధికరణే} సూత్రాణి 10-12)।

సంస్కారే చాన్యసంయోగాత్ ।। 10 ।। ప్రయాజవదితి

చేత్ ।। 11 ।। నార్థాన్యత్వాత్ ।। 12 ।।

సప్తమాధికరణమారచయతి-

అభ్యఙ్గో నావనీతః కిం బాధ్యో గౌగ్గులవాదిభిః ।

న వాఽఽద్యో లేపజైకత్వాన్న శైత్యస్నేహభేదతః ।। 13 ।।

అస్త్యఙ్గనాభ్యఙ్గనసంజ్ఞక ఏకోనపఞ్చాశద్రాత్రః సత్రవిశేషః। తత్ర శ్రూయతే- '+గౌగ్గులవేన ప్రాతఃసవనేఽభ్యఙ్క్తే, పైలుదారవేణ మాధ్యందినే సవనే, సౌగన్ధికేన తృతీయసవనే' ఇతి। ప్రకృతౌ తు 'నవనీతేనాభ్యఙ్గః' ఇతి శ్రుతమ్। సోఽయమభ్యఙ్గో బాధ్యః। లేపజన్యస్య శరీరగతస్నేహకార్యస్యోభయత్రైకత్వాత్। ఇతి పూర్వః పక్షః।

నైతద్యుక్తమ్। కుతః। కార్యభేదాత్। గౌగ్గులవాదిలేపజన్యం కార్యం చన్దనవచ్ఛైత్యమ్। తచ్చ నావనీతస్నేహాద్భిన్నమ్। కించ- నావనీతో దీక్షాకాలీనః, ఇతరః సుత్యాకాలీనః। తస్మాత్- బాధ్యాభావాత్సముచ్చయః ।। 13 ।।

(అష్టమే- మహావ్రతే అహతవాససస్తార్యాదిభిః సముచ్చయా-

ధికరణే సూత్రాణి 13-15)।

ఆచ్ఛాదనే త్వేకార్థ్యాత్ప్రాకృతస్య వికారః స్యాత్

।। 13 ।। అధికం వాఽన్యార్థత్వాత్ ।। 14 ।। సము-

చ్చయం చ దర్శయతి ।। 15 ।।

అష్టమాధికరణమారచయతి -

తార్ప్యాద్యహతవస్త్రస్య బాధకం స్యాన్న వాఽగ్రిమః ।

గుహ్యాచ్ఛాదనకార్యైక్యాదయోగ్యత్వాత్సముచ్చయః ।। 14 ।।

మహావ్రతే శ్రూయతే- 'తార్ప్యం యజమానః పరిధత్తే దర్భమయం పత్నీ' ఇతి। ప్రకృతౌ- 'అహతం వాసః పరిధత్తే' ఇతి। ఘృతాక్తః కమ్బలస్తార్ప్యమిత్యుచ్యతే। తాభ్యాం తార్ప్యదర్భమయాభ్యాం దంపత్యోరహతం వస్త్రం బాధ్యతే। కుతః। 'పరిధత్తే' ఇత్యనేన ప్రకృతిలిఙ్గేన గుహ్యాచ్ఛాదనలక్షణస్య కార్యస్యైకత్వావగమాత్ ।

మైవమ్। తార్ప్యదర్భమయయోర్గుహ్యమాచ్ఛాదయితుమయోగ్యత్వాత్। తార్ప్యాదిపరిధానం 'వాసాంసి విస్త్రంసయతి' ఇతి వాసోబహుత్వానువాదాదుపరితనం ప్రావరణం విధీయతే। తస్మాత్- కార్యభేదాత్సముచ్చయః ।। 14 ।।

(నవమే- మహావ్రతే రథంతరాదిసామ్నాం శ్లోకాదిసామభిః

సముచ్చయాధికరణే సూత్రే 16-17)।

సామస్వర్థాన్తరశ్రుతేరవికారః ప్రతీయేత ।। 16 ।। అర్థే

త్వశ్రూయమాణే శేషత్వాత్ప్రాకృతస్య వికారః స్యాత్ ।। 17 ।।

నవమాధికరణమారచయతి-

బాధ్యం శ్లోకాదినాఽఽజ్యాది న వాఽఽద్యః స్తుతిలిఙ్గతః।

దేశసామ్నోర్విధౌ భేదే వైశిష్ట్యాచ్చ సముచ్చయః ।। 15 ।।

మహావ్రతే శ్రూయతే-- 'శ్లోకేన పురస్తాత్సదసః స్తువతే, అనుశ్లోకేన పశ్చాత్' ఇత్యాది। తత్ర శ్లోకానుశ్లోకనామకైః సామభిః ప్రాకృతాన్యాజ్యపృష్ఠాదిస్తోత్రగతాని రథంతరవామదేవ్యనామకాని సామామి బాధ్యాని। కుతః। 'స్తువతే' ఇతి ప్రకృతిలిఙ్గదర్శనాత్। ప్రకృతౌ- 'ఆజ్యైః స్తువతే' 'పృష్ఠైః స్తువతే' ఇతి హి శ్రుతమ్।

నైతత్సారమ్। కిమత్ర స్తుతిమనూద్య దేశసామగుణౌ విధీయేతే, కింవా గుణద్వయవిశిష్టా స్తుతిః। నాఽఽద్యః। వాక్యభేదాపత్తేః। ద్వితీయే తు కార్యభేదేన బాధాభావాత్సముచ్చయః స్యాదితి ।। 15 ।।

(దశమే- వికృతివిశేషే ప్రాకృతసామ్నాం కౌత్సాదిభిర్బాధా-

ధికరణే సూత్రమ్-)।

అర్థే త్వశ్రుయమాణే శేషత్వాత్ప్రాకృతస్య బికారః

స్యాత్ ।। 17 ।।

*దశమాధికరణమారచయతి-

సముచ్చీయేత కౌత్సాది యద్వా ప్రాకృతబాధకమ్ ।

స్తుత్యభావాదాదిమోఽన్త్యో లిఙ్గప్రకరణద్వయాత్ ।। 16 ।।

వికృతివిశేషే శ్రూయతే- 'కౌత్సం భవతి, కాణ్వం భవతి' ఇతి। తదేతత్కౌత్సాదినామకం సామ ప్రాకృతేన సామ్నా సముచ్చీయతే। కుతః। ప్రాకృతస్య స్తుతిలిఙ్గస్యాభావేన కార్యైక్యాభావాత్।

మైవమ్। ప్రకరణాత్క్రత్వఙ్గత్వే సతి ఋుగక్షరామివ్యక్తిసామర్థ్యంలక్షణప్రాకృతలిఙ్గేన కార్యైక్యావగమాత్। తస్మాత్- బాధకమ్

।। 16 ।।

(ఏకాదశే- కౌత్సాదిభిర్వ్యవస్థయైకాదిబాధాధికరణే సూత్రే 18-19)।

సర్వేషామవిశేషాత్ ।। 18 ।। ఏకస్య వా శ్రుతిసామ-

ర్థ్యాత్ప్రకృతేశ్చావికారాత్ ।। 19 ।।

ఏకాదశాధికరణమారచయతి-

తత్సర్వబాధకం సర్వమేకద్వ్యాద్యుక్తితోఽథవా ।

అవిశేషాదాదిమోఽన్త్య ఏకాద్యుక్తివిశేషతః ।। 17 ।।

తత్పూర్వోక్తం కౌత్సాదిసామ విషయః। తత్ర- కిం కౌత్సం సామ ప్రాకృతసామనివర్తకమ్, కాణ్వమపి తథా, ఇత్యేకైకస్య సర్వనివర్తకత్వముచ్యతే, ఆహోస్విత్--- ఏకవచనాన్తనిర్దిష్టమేకస్య నివర్తకమ్, ద్వివచనాన్తనిర్దిష్టం ద్వయోః, బహువచనాన్తనిర్దిష్టాని బహూనామ్। తత్ర నియామకాభావాదాద్యః పక్షః ప్రాప్నోతి।

ఏకాదివచనరూపాణాం శ్రుతీనాం నియామకత్వాదన్త్యః పక్షోఽభ్యుపేయః। తథా హి- 'కౌత్సం భవతి, +వాసిష్ఠస్య జనిత్రే భవతః,

క్రౌఞ్చాని భవన్తి' ఇతి నివర్తకేషు శ్రూయమాణాన్యేకద్విబహువచనాని నివర్త్యానామేతత్సంఖ్యావత్త్వం ప్రత్యాసత్త్యా బోధయన్తి। కించైవం సత్యబాధితసామవిషయశ్చోదకోఽనుగృహీతో భవతి। కృత్స్నబాధే తు సర్వశ్చోదకో నిరుధ్యేత। తస్మాత్- న సర్వబాధకః ।। 17 ।।

(ద్వాదశే- వివృద్ధావివృద్ధస్తోమక్రతుషు క్రమేణ ప్రాకృతసామబాధా-

బాధాధికరణే సూత్రమ్-)।

స్తోమవివృద్ధౌ త్వధికం స్యాదవివృద్ధౌ ద్రవ్యవికారః

స్యాదితరస్యాశ్రుతిత్వాచ్చ ।। 20 ।।

ద్వాదశాధికరణమారచయతి-

స్తోమస్థయోర్వృద్ధ్యవృద్ధ్యోః ప్రాకృతః కిం నివర్తతే।

అవృద్ధావేవ వాఽఽద్యః స్యాత్సామోత్పత్త్యుపయోగతః ।। 18 ।।

అవృద్ధావుపయోగాయ ప్రాకృతస్య నివర్తకమ్।

వృద్ధిం ప్రత్యుపయోగిత్వాద్వృద్ధౌ తు న నివర్తకః ।। 19 ।।

సన్తి వివృద్ధస్తోమకా అవివృద్ధస్తోమకాశ్చ వికృతిరూపాః క్రతవః। తత్రోభయత్రాపి యాని సామాన్యుపదిష్టాని, తైరతిదిష్టానాం సామ్నాం నివృత్తిః స్యాత్। అన్యథా సామోత్పత్తివైయర్థ్యాత్। ఇతి పూర్వః పక్షః। సిద్ధాన్తః స్పష్టార్థః ।। 18 ।। 19 ।।

(త్రయోదశే పవమానే వివృద్ధావివృద్ధస్తోమకక్రతూనాం సామావా-

పోద్వాపాధికరణే సూత్రే - 21-22)।

పవమానే స్యాతాం తస్మిన్నావాపోద్వాపదర్శనాత్ ।। 21 ।।

త్రయోదశాధికరణమారచయతి-

క్వాపి స్తోత్ర ఋచి క్వాపి స్యాదావాపస్తథోద్ధృతిః ।

పవమానేషు గాయత్ర్యాదిష్వేవోతావిశేషతః ।। 20 ।।

ఆద్యో నో పరిసంఖ్యానాదత్ర హ్యేవేతి తద్విధేః ।

విధ్యన్తరాశేషభూతమపూర్వం తద్విధీయతే ।। 21 ।।

అవృద్ధస్తోమకేషు ప్రాకృతస్యాతిదిష్టస్య సామ్న ఉద్వాపః । ప్రత్యక్షోపదిష్టానామావాపః । 'బృద్ధస్తోమకేష్వావాప ఏవ' ఇతి పూర్వాధికరణే స్థితమ్। తావేవాऽऽవాపోద్వాపౌ యస్మిన్కస్మింశ్చిత్స్తోత్రే యస్యాం కస్యాంచిదృచి స్యాతామ్। కుతః। నియామకాభావాత్। ఇతి పూర్వః పక్షః।

నో స్వల్వేతదుక్తమ్। ఏవకారేణ ప్రకృతపవమానవ్యతిరిక్తేష్వాజ్యాదిస్తోత్రేషు, గాయత్రీబృహత్యనుష్టువ్యక్తాస్వృక్ష్వావాపోద్వాపయోః పరిసంఖ్యాతత్వాత్। ఏవకారశ్చైవమామ్నాయతే- 'త్రీణి హ వై యజ్ఞస్యోదరాణి యద్గాయత్రీ, బృహతీ, అనుష్టుప్, చ । అత్ర హ్యేవాऽऽవపన్తి, అత ఏవోద్వపన్తి' ఇతి। నను- మా భూతామన్యత్రాऽऽవాపోద్వాపౌ। వివక్షితదేశేషు కథం ప్రాప్నుతః- ఇతి చేత్। అనేన వాక్యేన తద్విధానాత్। ఇతి బ్రూమః । న చ - అయమర్థవాదః । అనన్యశేషత్వాత్। నాప్యనువాదః। అపూర్వార్థత్వాత్ । తస్మాత్- ఏవమానేష్వేవ గాయత్ర్యాదిష్వావాపోద్వాపౌ ।। 20 ।। 21 ।।

(చతుర్దశే- యాగాదౌ బిధిశబ్దనైవ దేవతాభిధానాధికరణే సూత్రే 23-24)।

విధిశబ్దస్య మన్త్రత్వే భావః స్యాత్తేన చోదనా ।। 23 ।।

శేషాణాం చోదనైకత్వాత్తస్మాత్సర్వత్ర శ్రూయతే ।। 24 ।।

చతుర్దశాధికరణమారచయతి-

పర్యాయేణాపి దేవోక్తిర్వైధేనైవ పదేన వా ।

అర్థాభేదాదాదిమోऽన్త్యః శబ్దపూర్వాన్వయిత్వతః ।। 22 ।।

దర్శపూర్ణమాసయోర్యే నిగమాః, తేష్వగ్న్యాదిదేవతాః కిం పావకశుచ్యాదినా యేన కేనాపి పర్యాయేణాభిధాతవ్యాః, కింవా తత్తద్విధ్యుద్దేశగతేనాగ్న్యాదిపదేనైవ, ఇతి సంశయః। తత్ర-

శబ్దోఽర్థప్రత్యామనార్థః, తత్పర్యాయాణాం స్వరూపభేదేఽప్యర్థాభైదాద్యేన కేనాప్యమిధానమ్। ఇతి పూర్వః పక్షః।

యత్ర హ్యర్థైః కార్యమాసాద్యతే తత్ర శబ్దోఽర్థప్రత్యాయనార్థో భవతి। యత్ర పునః శబ్ద ఏవ కార్యమ్, తత్ర కార్యసంబన్ధార్థం శబ్ద ఏవ

ప్రత్యాయయితవ్యః। తద్యథా- దేవదత్తే గౌరవాతిశయముత్పాదయితుం రాజసభాయామాచార్యోపాధ్యాయాదిశబ్దైస్తం వ్యవహరన్తి। పితృమాతృమాతులాదయశ్చ తత్రసంబన్ధవిశేషవాచకశబ్దేన యథా తుష్యన్తి న తథా స్వనామగ్రహణేన। ప్రత్యుత కుప్యన్త ఏవ । తద్వదత్రాపి- అగ్న్యాదివైధశబ్ద ఏవ కార్యమాసక్తమ్। విధిం వినా యాగదేవతయోః సంబన్ధాభావాత్। విధికృతే తు తత్సంబన్ధే శబ్దస్య ప్రయోజకత్వం దుర్వారమ్। అత ఏవ- అయాట్స్వాహాకారోజ్జిత్యాదినిగమేషు నియమేన వైధా ఏవాగ్న్యాదిశబ్దాః ప్రయుజ్యన్తే- "అయాడగ్నేః ప్రియా ధామాని' 'అవాహ్ సోమస్య ప్రియా ధామాని' 'స్వాహాఽగ్నిమ్' 'స్వాహా సోమమ్' 'అగ్నేరహనుజ్జితిమనూజ్జేషమ్' 'సోమస్యాహముజ్జితిమనూజ్జేషమ్' ఇత్యాదినా। తస్మాత్- వైధపదైరేవ తత్తద్దేవతాభిధానమ్ ।। 22 ।।

(పఞ్చదశే- అతిదేశస్థలేఽపి వైధశబ్దేనైవ దేవతాభిధానా-

ధికరణే సూత్రమ్)।

తథోత్తరస్యాం తతౌ తత్ప్రకృతిత్వాత్ ।। 25 ।।

పఞ్చదశాధికరణమారచయతి-

సౌర్యాదినిగమే కోఽపి శబ్దః స్యాద్వైధ ఏవ వా ।

చరౌ సూర్యాన్వయాదాద్యః ప్రయోగాన్వయతోఽన్తిమః ।। 23 ।।

'సౌర్యం చరుం నిర్వపేత్' ఇత్యాదివికృతిషు చోదకాతిదిష్టా యే నిగమాః, తేష్వగ్న్యాదిశబ్దస్థానే సూర్యోద్యర్థప్రత్యాయకః శబ్ద ఊహితవ్యః। స చార్థ ఆదిత్యాదినా పర్యాయేణాపి ప్రత్యాయయితుం శక్యతే। వైధస్తు సూర్యశబ్దశ్చరుయాగ ఏవాన్వితః। న త్వగ్న్యాదిశబ్దవన్నిగమేషు పఠితః। తస్మాత్- యః కోఽపి । ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- అత్ర 'సౌర్యం నిర్వపేత్' ఇతి ప్రయోగవచనేన సూర్యాన్వయో భవతి। న తు 'సౌర్యశ్చరుః' ఇతి చరుణా। కారకవిభక్తిర్హి ద్వితీయా। సా చాఽఽఖ్యాతేన సంబధ్యతే న నామ్నా। సతి ప్రయోగాన్వయే యాజ్యాపురోనువాక్యయోర్నిగమే వా యత్ర ప్రయోగోఽపేక్షితః, తత్ర సర్వత్ర సూర్యశబ్ద ఏవ యుక్తః। ప్రకృతావపి నిగంమేషు నార్థమాత్రవివక్షయాఽగ్నిశబ్దః ప్రయుజ్యతే, కిం తర్హి వైధవివక్షయాఽపి। తథా

సత్యతిదేశోఽపి వైధశబ్దవిషయ ఏవ భవిష్యతి। తస్మాత్- సూర్యశబ్ద ఏవ ప్రయోక్తవ్యః ।। 23 ।।

(షోడశే - ఆధానేఽగ్నేః సగుణేనాభిధానాధికరణే సూత్రాణి 26-29)।

ప్రాకృతస్య గుణశ్రుతౌ సగుణేనాభిధానం స్యాత్ ।। 26 ।।

అవికారో వాఽర్థశబ్దానపాయాత్స్యాదద్రవ్యవత్ ।। 27 ।।

తథాఽఽరమ్భసమవాయాద్వా చోదితేనాభిధానం స్యాదర్థస్య

శ్రుతిసమవాయిత్వాదవచనే చ గుణశాస్త్రమనర్థకం స్యాత్ ।। 28 ।।

ద్రవ్యేష్వారమ్భగామిత్వాదర్థే వికారః సామర్థ్యాత్ ।। 29 ।।

షోడశాధికరణమారచయతి-

నిగమే పావకాగ్న్యోః కిమగ్నిః స్యాదథవోభయమ్।

అగ్నిశ్చోదకతో మైవం వైధోఽగ్నిః సగుణో యతః ।। 24 ।।

ఆధానే శ్రూయతే 'అగ్నయే పవమానాయ పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేత్। అగ్నయే పావకాయ । అగ్నయే శుచయే' ఇతి। తత్ర గుణగుణినోః పావకాగ్న్యోర్మధ్యేఽగ్నిశబ్ద ఏవ నిగమే ప్రయోక్తవ్యః। కుతః। తస్యైవ చోదకప్రాప్తమన్త్రపఠితత్వాత్।

మైవమ్। పావకగుణయుక్తస్యాగ్నేర్విధిత్వేన సర్వప్రయోగేషు తథైవ ప్రాప్తత్వాత్। తస్మాత్- శబ్దద్వయం పఠనీయమ్ ।। 24 ।।

(సప్తదశే- ఆధానాజ్యయోరగ్నేర్నిర్గుణేనాభిధానాధికరణే సూత్రే 30-31)।

బుధన్వాన్పవమానవద్విశేషనిర్దేశాత్ ।। 30 ।।

మన్త్రవిశేషనిర్దేశాన్న దేవతావికారః స్యాత్ ।। 31 ।।

సప్తదశాధికరణమారచయతి-

*బృధన్వత్త్వాదిగుణకో దేవో వాచ్యోఽథ కేవలః ।

ఆద్యో దేవగుణత్వేన మైవం మన్త్రగుణత్వతః ।। 25 ।।

ఆధానే పవమానేష్టిష్వాజ్యభాగౌ ప్రకృత్య శ్రూయతే- 'వృధన్వానాగ్నేయః కార్యః, పావకవాన్సౌమ్యః' ఇతి। తత్ర నిగమేషు 'బృధన్వన్తమగ్నిమావహ, పావకవన్తం సోమమావహ' ఇత్యేవం సగుణో దేవో వక్తవ్యః। కుతః। వృధన్వత్త్వాదేర్దేవగుణత్వాత్। తథా హి శ్రూయతే- 'వృధన్వానాగ్నేయః కార్యః, పావకవాన్సౌమ్యః' ఇతి। న ఖల్వాజ్యభాగస్య దేవతాద్వారేణ వినా సాక్షాద్బృధన్వచ్ఛబ్దేః సంభవతి। తస్మాత్-

దేవగుణత్వాత్సగుణో దేవో వాచ్యః।

మైవమ్। బృధన్వత్త్యాయా మన్త్రగుణత్వాత్। న హ్యత్రాఽఽగ్నేయశబ్దో యాగపరః। కిం తర్హి మన్త్రపరః। సంభవతి హి మన్త్రస్య సాక్షాద్వృధన్వచ్ఛబ్దయోగః। ' అగ్నిం స్తోమేన బోధయ' ఇత్యస్మిన్మన్త్రే వృధిధాతోః ప్రయుక్తత్వాద్బృధన్వత్త్వావిధినాఽఽగ్నేయమన్త్రాన్తరం నివర్త్యతే। న చ తద్ధితాన్త ఆగ్నేయపద ఉపసర్జనీభూతో దేవతావాచకోఽగ్నిశబ్దో వృధన్వచ్ఛబ్దేన విశేష్టుమర్హతి। తస్మాత్- కేవలోఽగ్నిశబ్దో నిగమే పఠితవ్యః ।। 25 ।।

(అష్టాదశే- {గవానుబన్ధపృషదాజ్యహోమయోర్విధిశబ్దాభ్యామే-

వోస్త్రావనస్పతిశబ్దాభ్యామభిధానాధికరణే} సూత్రే 32-33)।

విధినిగమభేదాత్ప్రకృతౌ తత్ప్రకృతిత్వాద్వికృతావపి

భేదః స్యాత్ ।। 32 ।। యథోక్తం వా విప్రతిపత్తేర్న

చోదనా ।। 33 ।।

అష్టాదశాధికరణమారచయతి-

కిం గోవనస్పతీ కేనాప్యుతోస్త్రావిధిశబ్దతః ।

వక్తవ్యౌ నిగమాద్భేదో విధేర్దృష్టస్తథాఽగ్నిమః ।। 26 ।।

స భేద ఆర్థికస్తం తు ప్రాపయేచ్చోదకో న హి ।

ఉస్త్రా ప్రకరణామ్నానాద్ద్వైధత్వేన వనస్పతిః ।। 27 ।।

జ్యోతిష్టోమే పశుః శ్రూయతే- 'గౌరనుబన్ధ్యః' ఇతి। తథా పశౌ స్విష్టకృద్వికారః పఠితః- 'పృషదాజ్యేన వనస్పతిం యజతి' ఇతి।

తావేతౌ గోవనస్పతీ నిగమేషు యేన కేనాపి పర్యాయశబ్దేన వక్తవ్యౌ । కుతః । ప్రకృతౌ విధినిగమయోర్భేదదర్శనేన ద్వైధశబ్దనియమాభావాత్। తథా హి- అగ్నీషోమీయపశురనుబన్ధ్యస్య ప్రకృతిః। తత్ర పశుశబ్దో ద్వైధః। 'అగ్నీషోమీయం పశుమాలాభేత' ఇతి తద్విధానాత్। నిగమేషు చ్ఛాగశబ్దః 'ఛాగస్య వపాయా భేదసోఽనుబ్రూహి' ఇతి। తథా - వనస్పతియాగస్య స్విష్టకృద్యాగః ప్రకృతిః। తత్ర స్విష్టకృచ్ఛబ్దసహితోఽగ్నిశబ్దో ద్వైధః। 'అగ్నిం స్విష్టకృతం యజతి' ఇతి విధానాత్। నిగమేషు కేవలోఽగ్నిశబ్దః పఠితః- 'యే ద్వైవ్యా ఋత్విజస్తేభిరగ్నే' ఇతి। సత్యేవం విధినిగమభేదే ద్వైధశబ్దనియమస్య ప్రకృతావభావాద్వికృతావపి తదభావే సతి యేన కేనాప్యభిధానమ్। ఇతి పూర్వః పక్షః। ప్రకృతౌ యోఽయం విధినిగమభేదః స ఆర్థికః । న చాఽఽర్థికం చోదకః ప్రతిదిశతి। తస్మాత్- ద్వైధ ఏవ నిగమేషు ప్రయోక్తవ్యః। న చైవమనుబన్ధ్యనిగమే ద్వైధో గోశబ్దః ప్రాప్నువాత్, ఇతి శఙ్కనీయమ్। తత్రోస్త్రాశబ్దస్య సాక్షాదామ్నాతత్వాత్। 'ఉస్త్రాయా వపాయా మేదసోఽనుబ్రూహి' ఇతి హ్యామ్నాయతే। తస్మాత్- ఉస్త్రావనస్పతిశబ్దౌ వక్తవ్యౌ। ఇతి రాద్ధాన్తః

।। 26 ।। 27 ।।

(ఏకోనవింశే- {అవభృథేఽగ్నివరుణయోః సస్వి-

ష్టకృచ్ఛబ్దేనాభిధానాధికరణే} సూత్రే 34-35)।

స్విష్టకృద్దేవతాన్యత్వే తచ్ఛబ్దత్వాన్నిర్వర్తత ।। 34 ।।

సంయోగో వాఽర్థాపత్తేరభిధానస్య కర్మజత్వాత్ ।। 35 ।।

ఏకోనవింశాధికరణమారచయతి-

కిమగ్నివరుణౌ స్విష్టకృచ్ఛబ్దేన వివర్జితౌ ।

వక్తవ్యౌ సహితౌ వాఽఽద్యో రూఢత్వాదగుణోక్తితః ।। 28 ।।

కదాచిత్కృతవాన్స్విష్టమితి యోగాద్గుణే సతి।

పావకాగ్నినయేనాత్ర వక్తవ్యౌ సగుణావిమౌ ।। 29 ।।

అవభృథే శ్రూయతే- 'అగ్నివరుణౌ స్విష్టకృతౌ యజతి' ఇతి। తత్ర నిగమేషు స్విష్టకృచ్ఛబ్దవర్జితావగ్నివరుణౌ వక్తవ్యౌ । కుతః। స్విష్టకృచ్ఛబ్దస్య యోగాసంభవేన బహ్వౌ రూఢస్య గుణవాచిత్వాభావాత్। 'స్విష్టం కృతవాన్' ఇత్యేవం భూతార్థే క్విప్రత్యయవిధానాత్తాదృశో యోగో వక్తవ్యః। న చాసావత్ర సంభవతి। స్విష్టస్య కరిష్యమాణత్వాత్। రూఢౌ తు కార్యలక్షణయా 'స్విష్టకృత్కార్యే, అగ్నివరుణౌ' ఇతి వచనవ్యక్తిః సంపద్యతే। తస్మాత్- స్విష్టకృచ్ఛబ్దేన వర్జితౌ। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- తేన సహితౌ వక్తవ్యౌ। కుతః। అస్మిన్ప్రయోగే స్విష్టస్య కరిష్యమాణత్వేఽప్యతీతప్రయోగే కృతత్వేన యోగసంభవే క్లృప్తయోగం పరిత్యజ్య కల్ప్యరూఢ్యాశ్రయణాయోగాత్। తతః- పావకత్వగుణయుక్తాగ్నివత్స్విష్టకృత్త్వగుణయుక్తౌ వక్తవ్యౌ ।। 28 ।। 29 ।। (వింశే{అగ్నీషోమీయపశౌ సర్వత్రైవ ప్రయోగే నిర్గ-

ణేనాగ్నిశబ్దేనాగ్నేరభిధానాధికరణే} సూత్రే 36-37)।

సగుణస్య గుణలోపే నిగమేషు యావదుక్తం స్యాత్ ।

।। 36 ।। సర్వస్య వైకకర్మ్యాత్ ।। 37 ।।

వింశాధికరణమారచయతి-

స్విష్టకృత్త్వగుణో లోప్యో యాగ ఏవాఖిలేషు వా ।

యజ్యన్వయాద్యాగ ఏవ ప్రయోగాన్వయతోఽన్తిమః ।। 30 ।।

పశుపురోడాశే స్విష్టకృతి గుణరహితః కేవలోఽగ్నిః శ్రూయతే- 'అగ్నిం యజతి' ఇతి। తత్ర- గుణరహితస్యాగ్నేర్యజిధాతునాఽన్వయాద్యాగ ఏవ స్విష్టకృత్త్వగుణో లోప్యః। మైవమ్। యజతిశబ్దస్య ప్రయోగవచనత్వాదఖిలేషు

నిగమప్రయోగేష్వసౌ లోప్యః ।। 30 ।।

(ఏకవింశే- అనుయాజేషు స్విష్టకృద్యాగస్య సంస్కారకర్మతాధికరణే సూత్రమ్-)।

స్విష్టకృదావాపికోఽనుయాజే స్యాత్ప్రయో-

జనవదఙ్గానామర్థసంయోగాత్ ।। 38 ।।

ఏకవింశాధికరణమాహ-

అనుయాజోఽన్తిమో యోఽసౌ కిమారాదుపకారకః।

స్విష్టకృత్సంస్కృతిర్వాఽఽద్యోఽనుయాజాన్తరసామ్యతః ।। 31 ।।

స్విష్టకృత్త్వగుణస్యాగ్నేః ప్రత్యభిజ్ఞార్థవత్త్వతః ।

దృష్టార్థత్వాచ్చ సంస్కారో భవేదన్యప్రయాజవత్ ।। 32 ।।

దర్శపూర్ణమాసయోస్త్రయోఽనుయాజాః సమామ్నాతాః । తత్ర ప్రథమద్వితీయానుయాజవత్తృతీయోఽప్యారాదుపకారః । ఇతి పూర్వః పక్షః।

అస్తి ప్రధానహోమనారిష్ఠహోమానన్తరభావీ ప్రాశిత్రాదిభక్షణాత్ప్రాచీనః పురోడాశాదిద్రవ్యకః స్విష్టకృద్ధోమః సర్వేషాం హవిషామ్। 'ఉత్తరార్ధాత్సకృత్స్విష్టకృతేఽవద్యతి' ఇత్యాదినా ప్రాశిత్రాదిభక్షణోత్తరకాలీనేష్వాజ్యద్రవ్యకేష్వనుయాజేషు తృతీయే స్విష్టకృత్త్వగుణేన ప్రత్యభిజ్ఞాఽస్తి। దేవోఽగ్నిః స్విష్టకృత్' ఇతి మన్త్రపాఠాత్। సా చ పూర్వస్విష్టకృద్దేవతాస్మరణసంస్కారే సత్యర్థవతీ స్యాత్, ప్రథమద్వితీయయోస్తు మాస్తి సా, ఇతి వైషమ్యమ్। కించ - సంస్కారపక్షే దృష్టార్థస్తృతీయః స్యాత్। తస్మాత్- అన్త్యప్రయాజవదన్త్యోఽనుయాజః స్యాత్ ।

(ద్వావింశే- దర్శపూర్ణమాసయోర్యాజ్యాపురోనువాక్యయోః సంస్కారకర్మతాధి-

కరణే సూత్రాణి 39-41)।

అన్వాహేతి చ శస్త్రవత్కర్మ స్యాచ్చోదనాన్తరాత్

।। 39 ।। సంస్కారో వా చోదితస్య శబ్దవ-

చనార్థత్వాత్ ।। 40 ।। స్యాద్గుణార్థత్వాత్ ।। 41 ।।

ద్వావింశాధికరణమారచయతి-

అన్వాహేత్యర్థకర్మ స్యాత్సంస్కారో వాఽర్థకర్మతా ।

శస్త్రవత్కార్యతాజ్ఞానాద్దృష్టార్థత్వేన సంస్కృతిః ।। 33 ।।

'తిష్ఠన్యాజ్యమన్వాహ, ఆసీనః పురోనువాక్యామ్' ఇతి దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రుతమ్। తదేతచ్ఛస్త్రాదివదర్థకర్మ స్యాత్। యథా 'స్తౌతి శంసతి' ఇత్యత్ర కర్తవ్యతాప్రతీతేః స్తోత్రశస్త్రయోరథకర్మత్వమ్, తథాఽనువచనస్యాపి।

మైవమ్। చోదితదేవతాస్మరణసంస్కారస్య దృష్టప్రయోజనత్వాత్। తస్మిన్సత్యదృష్టస్య కల్పయితుమశక్యత్వాత్। నను మన్త్రసామర్థ్యాదేవ దేవతాస్మరణసిద్ధేః 'అన్వాహ' ఇతి తద్విధానం వ్యర్థమ్। ఏవం తర్హి ప్రాగనువచనమనూద్య 'తిష్ఠన్, ఆసీనః' ఇతి స్యానాసనగుణౌ విధీయేయాతామ్ ।। 33 ।।

(త్రయోవింశే- మమోతాయామూహాభావాధికరణే సూత్రమ్-)।

మనోతాయాం తు వచనాదవికారః స్యాత్ ।। 42 ।।

త్రయోర్వింశాధికరణమారచయతి-

మనోతామన్త్ర ఊహోఽస్తి వాయవ్యే నాస్తి వాఽస్త్యసౌ ।

ఆగ్నేయ్యేవేతివచనం ప్రకృతౌ సార్థకం యథా ।। 34 ।।

అగ్నీషోమావగ్నినైవ లక్ష్యేతాం వచనం వినా ।

అనర్థకాత్తత్ర వాక్యాద్వికృతావూహవారణమ్ ।। 35 ।।

'త్వం హ్యగ్నే ప్రథమో మనోతా' ఇత్యయం మనోతామన్త్రోఽగ్నీషోమీయపశౌ పఠితః। వాయవ్యపశావప్యయం చోదకప్రాప్తః। తత్ర- 'త్వం హి వాయో ప్రథమః' ఇత్యవేమూహోఽస్తి । యత్తు వచనమ్- 'యద్యప్యన్యదేవత్యః పశుః, ఆగ్నేయ్యేవ మనోతా కార్యా' ఇతి। తత్రప్రకృతౌ పఠితం తత్రైవ సార్థకమ్। ద్విదేవత్యపశావేకదేవత్యమన్త్రస్య ప్రకరణపఠితస్యాప్యయోగ్యత్వశఙ్కాయాం పునర్విధానార్థత్వాత్।

మైవమ్। ఛత్రిణో గచ్ఛన్తి' ఇత్యాదివన్మన్త్రగతస్యాగ్నిశబ్దస్యాగ్నీషోమలక్షకత్వేనాయోగ్యత్వాశఙ్కాయా అనుదయాత్ప్రకృతావనర్థకం తద్వాక్యం వికృతాబూహనివారణేన చరితార్థం భవతి। తస్మాత్- ఊహో నాస్తి ।। 34 ।। 35 ।।

(చతుర్వింశే- కణ్వరథంతరస్య స్వయోనౌ గానాధికరణే సూత్రాణి 43-46)।

పృష్ఠార్థేఽన్యద్రథంతరాత్తద్యోనిపూర్వత్వాత్స్యాదృచాం ప్రవిభక్త-

త్వాత్ ।। 43 ।। స్వయోనౌ వా సర్వాఖ్యత్వాత్ ।। 44 ।।

యూపవదితి చేత్ ।। 45 ।। న కర్మసంయోగాత్ ।। 46 ।।

చతుర్వింశాధికరణమారచయతి-

బృహద్రథంతరైకీయయోనౌ కణ్వరథంతరమ్ ।

రథంతరస్యైవ యోనౌ కిం స్వయోనావుతాగ్రిమః ।। 36 ।।

చోదకస్యావిశేషేణ, ద్వితీయో నామసామ్యతః ।

అనఙ్గత్వాన్నాతిదేశః స్వయోనౌ పఠితత్వతః ।। 37 ।।

వైశ్యస్తోమే పృష్ఠస్తోత్రే సామవిశేషో విహితః- 'కణ్వరథంతరం పృష్ఠం భవతి' ఇతి। ప్రకృతౌ పృష్ఠస్తోత్రే బృహద్రథంతరసామనీ వికల్పితే। 'త్వామిద్ధి హవామహే'-- ఇతీయమృగ్బృహతో యోనిః। 'అభి త్వా శూర' - ఇతి రథంతరస్య । ' పునానః సోమ'- ఇతి కణ్వరథంతరస్య । తత్ర బృహద్రథంతరయోరన్యతరస్య సామ్నో యోనౌ కణ్వరథంతరం గేయమ్। కుతః। చోదకప్రాప్తయోర్విశేషనియామకాభావాత్।

అథవా రథంతరస్యైవ యోనౌ గేయమ్। కుతః। 'రథంతర' ఇతి నామసామ్యస్య ధర్మాతిదేశార్థత్వేన నియామకత్వాత్।

నైతద్యుక్తమ్। బృహద్రథంతరసామ్నోరేవ ప్రకృతావఙ్గత్వేన విధానమ్, న తు తద్యోన్యోః। అతో నాస్తి తయోరతిదేశతః ప్రాప్తిః। తస్మాత్- 'స్వయోనౌ గేయమ్' ఇతి పరిశిష్యతే। ప్రాప్తిశ్చ సామగానాముత్తరాగ్రన్థపాఠాదవగన్తవ్యా । ఏవం సతి శ్రుతహాన్యశ్రుతకల్పనే న భవిష్యతః ।। 36 ।। 37 ।।

(పఞ్చవింశే - కణ్వరథంతరస్య స్వయోన్యుత్తరయోర్గానాధికరణే సూత్రే 47-48)।

కార్యత్వాదుత్తరయోర్యథాప్రకృతి ।। 47 ।। సమానదేవతే వా తృచస్యావిభాగాత్ ।। 48 ।।

పఞ్చవింశాధికరణమారచయతి-

సందేహనిర్ణయౌ పూర్వవదేవోత్తరయోర్ఋచోః ।

యోనిత్యాగః సమశ్చేన్న తృచశబ్దేన బాధనాత్ ।। 38 ।।

'ఏకం సామ తృచే క్రియతే' ఇతి శ్రుతేః కణ్వరథంతరసామ్న ఋచాం త్రయమాశ్రయః। తత్ర- ఏకా స్వయోనిః, ఇతరే స్వయోన్యుత్తరే। ఏవం బృహద్రథంతరసామ్నోర్ద్రష్టవ్యమ్।

తత్ర- బృహదుత్తరయో రథంతరోత్తరయోర్వాఽతిదేశప్రాప్త్యవిశేషేణ స్వేచ్ఛయా గేయమ్। ఇత్యాద్యః పక్షః। నామసామ్యాద్రథంతరోత్తరయోరేవ గేయమ్। ఇతి ద్వితీయః।

ప్రకృతావృచః సాక్షాదఙ్గత్వాభావేఽపి సామద్వారకమఙ్గత్వమఙ్గీకృత్య చోదకప్రాప్త్యా పక్షద్వయోపన్యాసః।

యోనివదుత్తరయోరప్యృచోరుత్తరాగ్రన్థే పఠితత్వాత్స్వయోన్యుత్తరయోర్గేయమ్। ఇతి తృతీయపక్షో రాద్ధాన్తః ।

బృహదుత్తరయోః స్వయోన్యుత్తరయోర్వా గీయతామ్। సర్వథాఽపి స్వయోన్యృక్త్యాగః, ఋగన్తరపరిగ్రహశ్చ సమానః। తథా సతి చోదకోఽత్ర ప్రాపకః। ఇతి పూర్వపక్షిణోఽభ్యధికా శఙ్కా। తృచశబ్దః సమానచ్ఛన్దస్కానామేకదేవత్యానామృచాం త్రయే ప్రసిద్ధః। అతస్తృచశ్రుత్యా ప్రత్యక్షయా చోదకప్రాప్తస్య బాధః। ఇతి రాద్ధాన్తశయః ।। 38 ।।

(పఞ్చవింశే- అగ్నిష్టుతి స్తుతశస్త్రయోరవికారాధికరణే సూత్రమ్-)।

గ్రహాణాం దేవతాన్యత్వే స్తుతశస్త్రయోః

కర్మత్వాదవికారః స్యాత్ ।। 49 ।।

షడ్వింశాధికరణమారచయతి-

ఆగ్నేయేషు గ్రహేషూహో నాస్తి వా స్తుతశస్త్రయోః ।

సంస్కారత్వాదస్తి మైవమర్థకర్మత్వనిశ్చయాత్ ।। 39 ।।

అగ్నిష్టుదాఖ్య ఏకాహే శ్రూయతే- 'ఆగ్నేయా గ్రహా భవన్తి' ఇతి। తేషు చోదకప్రాప్తయోర్నానాదేవతయోః స్తుతశస్త్రయోః సంస్కారకర్మత్వభ్రమేణాస్త్యూహః।

ఇతి వదన్తం ప్రత్యేతదుత్తరమ్- 'ద్వితీయాధ్యాయే తయోరర్థకర్మత్వస్య నిర్ణీతత్వాన్నాస్త్యూహ ఇతి ।। 39 ।।

(సప్తవింశే- చాతుర్మాస్యేష్వాజ్యశబ్దస్యావికారేణాఽఽవాహనాధి-

కరణే సూత్రాణి 50-59)।

ఉభయపానాత్పృషాదాజ్యే దధ్నః స్యాదుపలక్షణం నిగమేషు

పాతవ్యస్యోపలక్షణాత్ ।। 50 ।। న వా పరార్థత్వాద్య-

జ్ఞపతివత్ ।। 51 ।। స్యాద్వాఽఽవాహనస్య తాదర్థ్యాత్

।। 52 ।। న వా సంస్కారశబ్దత్వాత్ ।। 53 ।।

స్యాద్వా ద్రవ్యాభిధానాత్ ।। 54 ।। దధ్నస్తు గుణభూత-

త్వాదాజ్యపా నిగమాః స్యుర్గుణత్వం శ్రుతేరాజ్యప్రధాన-

త్వాత్ ।। 55 ।। దధి వా స్యాత్ప్రధానమాజ్యే ప్రథమా-

న్త్యసంయోగాత్ ।। 56 ।। అపి వాఽఽజ్యప్రధానత్వాద్గు-

ణార్థే వ్యపదేశే భక్త్యా సంస్కారశబ్దః స్యాత్ ।। 57 ।।

అపి వాఽఽఖ్యావికారత్వాత్తేన స్యాదుపలక్షణమ్ ।

।। 58 ।। న వా స్యాద్గుణశాస్త్రత్వాత్ ।। 59 ।।

సప్తవింశాధికరణమారచయతి-

చాతుర్మాస్యాతిదిష్టేషు నిగమేష్వాజ్యపానితి ।

విక్రియేత న వాఽఽద్యేఽపి కిం స్యాద్దధ్యాజ్యపానితి ।। 40 ।।

దధిపానితి వా యద్వేత్యేవం స్యాత్పృషదాజ్యపాన్ ।

ద్రవ్యద్వయోక్తేరాద్యః స్యాద్దధిమాత్రహవిష్ట్వతః ।। 41 ।।

ద్వితీయః స్యాత్తృతీయోఽస్తు ద్రవ్యాన్తరవిధానతః ।

గుణో దధ్నాం చిత్రతాఽఽజ్యే తతో విక్రియతే నహి ।। 42 ।।

చాతుర్మాస్యేషు చోదకేనాఽఽవాహనస్వాహాకారావాడ్జోషణనిగమా అతిదిష్టాః। తత్ర ఆజ్యపశబ్దః ప్రయుక్తః। 'దేవానాజ్యపానావహ' 'స్వాహా దేవానాజ్యపాన్,' 'అయాడ్దేవానామాజ్యపానాం ప్రియా ధామాని 'దేవా ఆజ్యమజుషన్త' ఇతి। సోఽయమాజ్యపశబ్దో విక్రియతే, న వా, ఇతి సంశయః। వికారోఽపి త్రివిధః। తత్ర- 'దధ్యాజ్యపాన్' ఇత్యాద్యస్తావత్ప్రాప్నోతి । కుతః। 'అథ పృషదాజ్యం గృహ్ణాతి ద్వయం వా, ఇదం సర్పిశ్చైవ దధి చ' ఇతి ద్రవ్యద్వయస్యోక్తత్వాత్।

ఆజ్యస్యోపస్తరణాభిధారణార్థత్వేన హవిఃశేషత్వాద్ధవిష్ట్వం నాస్తీతి దధ్యేవ హవిః । తతః 'దధిపాన్' ఇతి ద్వితీయః పక్షః।

పృషదాజ్యశబ్దేన ద్రవ్యాన్తరముచ్యతే। 'పృషదాజ్యేనానుయాజాన్యజతి' ఇతి తస్య హవిష్ట్వమ్। తతః 'పృషదాజ్యపాన్' ఇతి తృతీయః పక్షః। పృషత్త్వం నామ చిత్రతా । సా చాఽఽజ్యగతో గుణః । స చ దధిమేలనేన నిష్పద్యతే। తస్మాత్- ఆజ్యస్యైవ ద్రవ్యత్వాదాజ్యపశబ్దోపేతా ఏవ నిగమాః పఠితవ్యాః ।। 40 ।। 41 ।। 42 ।।

ఇతి శ్రీమాధవీయ జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే దశమా-

ధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః ।। 4 ।।

	అత్ర పాదే	ఆదితః।
అధికరణాని	27	688।
సూత్రాణి	59	1919।

(అథ దశమాధ్యాయస్య పఞ్చమః పాదః)।

(ప్రథమే- ఏకదేశగ్రహణే ప్రాథమికానామేవ గ్రహణాధికరణే సూత్రాణి 1-6)।

ఆనుపూర్వ్యవతామేకదేశగ్రహణేష్వాగమవదన్త్యలోపః స్యాత్ ।। 1 ।। లిఙ్గదర్శనాచ్చ ।। 2 ।। వికల్పో వా సమత్వాత్ ।। 3 ।। క్రమాదుపజనోఽన్తే స్యాత్ ।। 4 ।। లిఙ్గమవి- శిష్టం సంఖ్యాయా హి తద్వచనమ్ ।। 5 ।। ఆదితో వా ప్రవృత్తిః స్యాదారమ్భస్య తదాదిత్వాద్వచనాదన్త్యవిధిః స్యాత్ ।। 6 ।।

పఞ్చమపాదస్య ప్రథమాధికరణమారచయతి-

ప్రాకృతానామేకదేశే కోఽపి స్యాదాద్య ఏవ వా ।
అవిశేషేణ కోఽప్యాద్యః పూర్వేణాస్యైవ బోధనాత్ ।। 1 ।।

ప్రకృతౌ- 'ఆగ్నేయమష్టాకపాలమ్' ఇత్యష్టసంఖ్యాకాని కపాలాని విహితాని। వికృతిషు- 'ద్యావాపృథివ్యమేకకపాలమ, ఆశ్వినం ద్వికపాలకమ్, వైష్ణవం త్రికపాలమ్' ఇత్యాదిష్వష్టానామేకదేశః। తత్ర ఆద్యో మధ్యమోఽన్త్యో వా యః కోఽప్యేకదేశ ఇచ్ఛయా స్వీకార్యః। ఉత-ఆద్య ఏవైకదేశః। నియామకాభావాత్। యః కోఽపి। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- 'ఆచతుర్థాత్కర్మణోఽభిసమీక్షేత- ఇదం కరిష్యామి, ఇదం కరిష్యామి' ఇత్యుక్తత్వాదనుక్రమేణ స్మృత్వాఽనుష్ఠేయాని। తత్ర ప్రాకృతోఽనుక్రమ ఏవంవిధః- ఉపవేశనామకేన కాష్ఠవిశేషేణ ప్రథమమఙ్గారవిశేషం సమ్యగవస్థాప్య 'ధ్రువమసి'- ఇతి మన్త్రేణ తస్మిన్నఙ్గారే పురోడాశకపాలముపదధాతి। సోఽయమనుక్రమశ్ఛేదకప్రాప్తస్యైవ స్మర్యతే। తత్రాఙ్గారావస్థాపనేన పూర్వపదార్థేనానన్తరభావి ప్రథమకపాలోపధానమేవ బుద్ధావుపస్థాప్యతే। తేన చ ద్వితీయమ్। న చ - ప్రథమద్వితీయయోర్విశేషాభావః। ద్వితీయస్య హి 'ధర్త్రమసి' ఇతి మన్త్రః ప్రాచీనదేశశ్చ విశిష్యతే। సత్యేవం క్రమనియమే ప్రతీతపరిత్యాగాప్రతీతస్వీకారయోరయుక్తత్వాదాద్య ఏవైకదేశః స్వీకార్యః। అవశిష్టస్తు

ప్రయోజనాభావాల్లుప్యతే। 'ఏకాం సామిధేనీమన్వాహ' ఇత్యస్మిన్పఞ్చదశసామిధేన్యేకదేశే, ద్విరాత్రత్రిరాత్రాదిషు ద్వాదశాహైకదేశేషు చ, అయమేవ న్యాయో యోజ్యః ।। 1 ।।

(ద్వితీయే- ఏకత్రికే ఆద్యే తృచే గానాధికరణే సూత్రాణి 7-9)।

ఏకత్రికే తృచాదిషు మాధ్యందినే ఛన్దసాం శ్రుతిభూత-

త్వాత్ ।। 7 ।। ఆదితో వా తన్న్యాయత్వాదితర-

స్యాఽఽనుమానికత్వాత్ ।। 8 ।। యథానివేశం చ ప్రకృ-

తివత్సంఖ్యామాత్రవికారత్వాత్ ।। 9 ।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

తృచాద్యాసు తృచే వాఽఽద్యే తిసృష్విత్యుచ్యతేఽగ్రిమః ।

త్రిచ్ఛన్దస్త్వాత్ప్రాకృతం తత్క్రమాదత్ర తృచోఽఖిలః ।। 2 ।।

ఏకసంఖ్యాయాస్త్రిసంఖ్యాయాశ్చ వ్యతిషఙ్గవిధానాదేకత్రికనామకః కశ్చిత్క్రతుర్భవతి। స చైవం శ్రూయతే- 'అథైష ఏకత్రికః। తస్యైకస్యాం బహిష్పవమానమ్, తిసృషు హోతురాజ్యమ్। ఏకస్యాం మైత్రావరుణస్య, తిసృషు బ్రాహ్మణాచ్ఛంసినః। ఏకస్యామచ్ఛావాకస్య, తిసృషు మాధ్యందిన పవమానః' ఇతి। సన్తి ప్రకృతౌ మాధ్యందినపవమానస్య త్రయస్తృచాః'- 'ఉచ్చా తే జాతమ్'- ఇత్యయం ప్రథమో గాయత్రీచ్ఛన్దస్కః। 'పునానః సోమః'- ఇత్యయం ద్వితీయో బృహతీ ఛన్దస్కః। 'ప్రతుద్రవ'- ఇత్యయం తృతీయస్త్రిష్టుప్ఛన్దస్కః। ఏతదేవాభిప్రేత్య శ్రుతమ్- 'త్రిచ్ఛన్దా ఆవాపో మాధ్యందినః పవమానః' ఇతి। ఏవం సతి 'ఏకత్రికస్య మాధ్యందినే తిసృషు' ఇతి యదుక్తమ్, తత్ర త్రయాణాం తృచానామాద్యాస్తిస్త్ర ఋచో గ్రాహ్యాః, కింవా ప్రథమతృచస్థాః క్రమామ్నాతాస్తిస్త్రః, ఇతి సంశయః। తత్ర త్రిచ్ఛన్దస్త్వశ్రుత్యా ప్రబలయా దుర్బలం పాఠక్రమం బాధిత్వా ప్రథమపక్షో గ్రాహ్యః। ఇతి ప్రాప్తే-

అభిధీయతే- యదేతత్త్రిచ్ఛన్దస్త్వమ్, తదతేత్ప్రాకృతమ్। తత్ర చ్ఛన్దస్త్రయోపేతస్య తృచత్రయస్యోపదిష్టత్వాత్। వికృతావపి తత్సర్వమతిదిష్టమ్- ఇతి చేత్। బాఢమ్। అత ఏవ పాఠక్రమోఽప్యతిదిష్టః। తథా సతి ప్రక్రాన్తగాయత్రీఛన్దస్కస్య తృచస్య సమాప్తౌ సత్యాం పశ్చాద్బృహతీఛన్దస్కే తృచే ప్రథమాయాః ప్రారమ్భావసరః। స వాఽఽరమ్భః 'తిసృషు' ఇతి విశేషవిధానేన బాధ్యతే। తస్మాత్- ఆద్యస్తృచో నిఖిలో గ్రాహ్యః ।। 2 ।।

(తృతీయే- ఏకస్యామృచి ధూర్గానాధికరణే సూత్రే 10-11)।

త్రికస్తృచే ధుర్యే స్యాత్ ।। 10 ।। ఏకస్యాం

వా స్తోమస్యాఽఽవృత్తిధర్మత్వాత్ ।। 11 ।।

తృతీయాధికరణమారచయతి-

తృచే స్యాదృచి వైకస్యాం ధూర్గానం ప్రకృతావివ ।

తృచే భవేదిహైకస్యాం శ్రుత్యాఽఽవృత్తివిధానతః ।। 3 ।।

ఏకత్రిక ఏవ క్రతౌ వ్యతిషఙ్గేణైకస్యాం తిసృషు చ స్తోత్రేషు సంపాద్యమానేషు యద్ధూర్గానమ్, తత్కిం తృచే స్యాత్, ఉత ఏకస్యామృచి, ఇతి సంశయః। తత్ర- చోదకేన తృచే భవేత్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- ఇహకైత్రికక్రతావేకస్యామృచి ధూర్గానం భవేత్। కుతః। 'ఆవృత్తం ధూర్షు స్తువతే' ఇత్యావృత్తివిధానాత్। నను -- తృచే గీతేఽపి సామ్నస్త్రిరావృత్తిర్భవేత్। న। ఆవృత్తేః స్తుతివిశేషణత్వాత్। గుణసంకీర్తనపరః పదసమూహః స్తుతిః। తచ్చర్గావృత్తిం వినా

తిసృష్వృక్షు న సిధ్యతి। తస్మాత్- ఏకస్యాం ధూర్గానమ్ ।। 3 ।।

(చతుర్థే- ద్విరాత్రాదిషు దశరాత్రస్య విధ్యన్తానుష్ఠానాధికరణే సూత్రే 12-13)।

చోదనాసు త్వపూర్వత్వాల్లిఙ్గేన ధర్మనియమః స్యాత్

।। 12 ।। ప్రాప్తిస్తు రాత్రిశబ్దసంబన్ధాత్ ।। 13 ।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

ద్విరాత్రాదౌ ద్వాదశాహప్రాయణీయాదికః క్రమః ।

ఆద్యన్తౌ వర్జయిత్వా వా విశేషాభావతోఽగ్రిమః ।। 4 ।।

ద్వాదశాహే ద్వితీయస్య త్రిరాత్రే ప్రథమత్వతః ।

జాగతస్యాన్తరాయాచ్చ విధ్యన్తో దశరాత్రగః ।। 5 ।।

అహీనరూపస్య ద్వాదశాహస్య వికృతయో ద్విరాత్రత్రిరాత్రాదయః। తేషు కిం ద్వాదశాహస్య ప్రథమమహః ప్రాయణీయసంజ్ఞమారభ్య క్రమేణ విధ్యన్తః ప్రవర్తతే, కింవా ప్రాయణీయోదయనీయావాద్యన్తౌ వర్జయిత్వా తన్మధ్యగస్య దశరాత్రస్య విధ్యన్తః ప్రవర్తతే, ఇతి సంశయః। 'ఈదృశమహరుపాదేయమ్, ఈదృశం వర్జనీయమ్, ఇతి విశేషనియామకాభావాదాదిత ఆరభ్య ప్రవర్తతే। ఇతి పూర్వః పక్షః।

ద్విరాత్రప్రకరణ ఏవమామ్నాయతే-'యత్రప్రథమం తద్ద్వితీయమ్, యద్ద్వితీయం తత్తతీయమ్' ఇతి। అయమర్థః- 'యద్ద్విరాత్రస్య ప్రథమమహరనుష్ఠేయమ్, తద్ద్వాదశాహస్య ద్వితీయమ్' ఇతి। ఏవముత్తరత్రాపి యోజ్యమ్। తదేతత్ప్రాయణీయవర్జనే లిఙ్గమ్। తథా 'జగతీమన్తర్గచ్ఛతి' ఇతి జాగతస్యాహ్నోఽన్తరాయ ఆమ్నాయతే।

తచ్చోదయనీయవర్జనే లిఙ్గమ్। ఏవమాదిభిర్లిఙ్గైరుభయం వర్జయిత్వాఽవశిష్టస్య విధ్యన్తో యత్ర యావానపేక్షితః, తత్ర తావాన్ప్రవర్తతే- ఇత్యవగన్తవ్యమ్ ।।4।।5।।

(పఞ్చమో- అగ్నౌ ధూననాద్యర్థానాం మన్త్రాణామనియమేనోపాదానా-

ధికరణే సూత్రమ్ -)।

అపూర్వాసు తు సంఖ్యాసు వికల్పః

స్యాత్సర్వాసామర్థవత్త్వాత్ ।।14।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

ధూననే వపనే చాగ్నౌ సప్త చోక్తాశ్చతుర్దశ ।

కిమాద్యారమ్భనియమః కింవాఽఽరమ్భో నిజేచ్ఛయా ।।6।।

కపాలవత్క్రమః ప్రాప్తః కేచిత్ప్రకరణోచితాః ।

వ్యర్థాః స్యుస్తేన మన్త్రాణామారమ్భోఽత్ర వికల్పితః ।।7।।

అగ్నిచయనే మన్త్రా ఆధూననార్థా వపనార్థాశ్చ బహవః పఠితాః। ప్రయోగే తు తదేకదేశసంఖ్యావిహితాః- 'సప్తభిరాధునోతి, చతుర్దశభిర్వపతి' ఇతి। తత్ర ప్రథమాధికరణోక్తకపాలసామిధేన్యాయేన ప్రథమపఠితస్యైవ మన్త్రస్యోపక్రమః ప్రాప్నోతి।

తదయుక్తమ్। కుతః। యథోక్తసంఖ్యాతిరిక్తానాం ప్రకరణపఠితమన్త్రాణాం వైయర్థ్యమసఙ్గాత్। ప్రకరణేన క్రమం బాధిత్వా నిజేచ్ఛయా ప్రథమతో మధ్యతోఽన్తతశ్చోపక్రమ్య విహితసంఖ్యా పూరణీయా ।।6।।7।।

(షష్ఠే- వివృద్ధస్తోమకేఽప్రాకృతానాం సామ్నామాగమాధికరణే

సూత్రాణి 15-25)।

సోమవివృద్ధౌ ప్రాకృతానామభ్యాసేన సంఖ్యాపూరణమవి-

కారాత్సంఖ్యాయాం గుణశబ్దత్వాదన్యస్య చాశ్రుతిత్వాత్

।।15।। ఆగమేన వాఽభ్యాసస్యాశ్రుతిత్వాత్ ।।16।।

సంఖ్యాయాశ్చ పృథక్త్వనివేశాత్ ।।17।। పరాక్ష-

బ్దత్వాత్ ।।18।। ఉక్తావికారాచ్చ ।।19।।

అశ్రుతిత్వాన్నేతి చేత్ ।।20।। స్యాదర్థచోదితానాం

పరిమాణశాస్త్రమ్ ।।21।। ఆవాపవచనం చాభ్యాసే

నోపపద్యతే ।। 22 ।। సామ్నాం చోత్పత్తిసామర్థ్యాత్

।। 23 ।। ధుర్యేష్వపీతి చేత్ ।। 24 ।। నాఽఽవృత్తిధర్మ-

త్వాత్ ।। 25 ।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

స్తోమవృద్ధిః కిమభ్యాసాదాగమాద్వాఽగ్రిమో యతః ।

తత్కల్ప్యమశ్రుతం మైవం సంఖ్యాఽఽవాపాదిలిఙ్గతః ।। 8 ।।

వివృద్ధస్తోమకః క్రతురేవమామ్నాయతే- 'ఏకవింశేనాతిరాత్రేణ ప్రజాకామం యాజయేత్, త్రిణవేనౌజస్కామమ్। త్రయస్త్రింశేన ప్రతిష్ఠాకామమ్' ఇతి। ప్రకృతిగతేభ్యస్త్రివృత్పచ్చదశాదిస్తోమేభ్యో వివృద్ధా ఏకవింశతి- త్రిణవ- త్రయస్త్రింశస్తోమాః। తేషు కిం ప్రాకృతానాం సామ్నామమ్యాసాత్వృద్ధిర్భవతి, కింవా సామాన్తరాగమాత్, ఇతి సంశయః। అశ్రుతస్య సామగానస్య కల్పయితుమశక్యత్వాత్- అభ్యాసాద్వృద్ధిః। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- అభ్యాసోఽపి న సాక్షాచ్ఛ్రుతః। కింత్వకేవింశాదిసంఖ్యాపూరణాయ కల్ప్యతే। సంఖ్యా చ ద్రవ్యగతా భిన్నద్రవ్యైరేవ పూర్యతే,

న త్వేకద్రవ్యావృత్త్యా। న హి - అష్టకృత్వ ఏకం ఘటమానీయ 'మద్గృహే సన్త్యష్టౌ ఘటాః' ఇతి వ్యవహరన్తి। తతః స్తోమావయవగతా సంఖ్యా తదవయవభూతానాం సామ్నాం పదార్థానాం భేదం గమయతి। స చ భేదః సామాన్తరాగమే లిఙ్గమ్। 'అత్ర హ్యేవాఽఽవపన్తి' ఇత్యావాపోద్దేశేన దేశవిశేషవిధిరపరం లిఙ్గమ్। సామాన్తరోత్పత్త్యర్థత్వమన్యల్లిఙ్గమ్। తస్మాత్- ఆగమేన వృద్ధిః ।। 8 ।।

(సప్తమే- బహిష్పవమాన ఋగాగమాధికరణే సూత్రమ్-)।

వహిష్పవమానే తు ఋగాగమః సామైకత్వాత్ ।। 26 ।।

సప్తమాధికరణమారచయతి-

కిం బహిష్పవమానర్ధౌ సామ్నర్చా వాఽభిపూరణమ్।

సామ్నా పూర్వోక్తితో మైవం సామైకత్వపరాక్రుతేః ।। 9 ।।

ప్రకృతౌ ప్రాతఃసవనే బహిష్పవమానస్యావివృద్ధస్తోమః। తస్య వికృతిషు వృద్ధౌ సత్యాం పూర్వోక్తరీత్యా సామాన్తరాగమే ప్రాప్తే-

బ్రూమః- 'ఏకం హి తత్ర సామ' ఇతి బహిష్పవమానం ప్రకృత్య సామైకత్వమామ్నాయతే। అతో న సామాన్తరాగమః సంభవతి। ఏవం తర్హ్యభ్యాసేన సంఖ్యాపూరణమస్తు- ఇతి న

వాచ్యమ్। 'పరాగ్బహిష్పవమానేన స్తువన్తి' ఇతి పరాక్శబ్దేనాభ్యాసప్రతిషేధాత్। తస్మాత్-ఋగాగమః ।। 9 ।।

(అష్టమే- సామిధేనీష్వవశిష్టానామాగమేన సంఖ్యాపూరణాధి-

కరణే- సూత్రాణి 27-33)।

అభ్యాసేన తు సంఖ్యాపూరణం సామిధేనీష్వభ్యాసప్ర-

కృతిత్వాత్ ।। 27 ।। అవిశేషాన్నేతి చేత్ ।। 28 ।।

స్యాత్తద్ధర్మత్వాత్ప్రకృతివదభ్యస్యేతాఽఽసంఖ్యాపూర-

ణాత్ ।। 29 ।। యావదుక్తం వా కృతపరిమాణత్వాత్

।। 30 ।। అధికానాం చ దర్శనాత్ ।। 31 ।। న

కర్మస్వపీతి చేత్ ।। 32 ।। న చోదితత్వాత్ ।। 33 ।।

అష్టమాధికరణమారచయతి-

సామిధేనీవివృద్ధౌ కిమాగమోఽభ్యస్యతాముత ।

ఆగమః పూర్వవన్నైవమభ్యాసః ప్రకృతిత్వతః ।। 10 ।।

తత్రాప్యాద్యన్తయోయాంవత్పూర్త్యభ్యాసో యథోక్తి వా ।

అభ్యస్యాఽఽగమతః పూర్తిః పూరణార్థత్వతోఽగ్రిమః ।। 11 ।।

త్రిత్వం న పూరణాయోక్తమన్యథాఽప్యత్ర పూరణాత్ ।

వివక్షితమబాధిత్వా భవేత్పూరణమాగమాత్ ।। 12 ।।

దర్శపూర్ణమాసయోః పఞ్చదశ సాధిధేనీర్విధాయ కామ్యాసు తదావృత్తిర్విధీయతే-'ఏకవింశతిమనుర్బ్రూయాత్ప్రతిష్ఠాకామస్య' ఇత్యాదినా ।

యథా బహిష్పవమాన ఋగాగమః, తథాఽత్రాపి। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- ఏకాదశభిః పఠినాభిః పఞ్చదశసంఖ్యాయా అపూర్త్యావృగన్తరాగమేన తత్పూరణం న కృతమ్। కింతు తత్పూరణాయాభ్యాసో విహితః- 'త్రిః ప్రథమామన్వాహ, త్రిరుత్తమామ్' ఇతి। అతః కామ్యానామప్యభ్యాసేన పూరణం యుక్తమ్। అభ్యాసపక్షేఽపి యావత్కృత్వోఽభ్యాసే సత్యేకవింశతిసంఖ్యా పూర్యతే, తావత్కృత్వః ప్రథమోత్తమే అభ్యసనీయే। కుతః। విహితస్య త్రిరభ్యాసస్య పూరణార్థత్వదర్శనాత్ ।

మైవమ్। న హి త్రిత్వం పూరణార్థం విహితమ్। ప్రథమాయా ద్విరభ్యాసేనాపి పఞ్చదశసంఖ్యాయాః పూరణాత్। అతో వివక్షితం త్రిత్వమ్। తథా సతి తదబాధాయ ప్రథమోత్తమే త్రిరభ్యస్య షష్ఠామృచామాగమేనైకవింశతిసంఖ్యా పూరణీయా ।। 10 ।। 11 ।। 12 ।।

(నవమే - షోడశినాం ప్రాకృతత్వాధికరణే సూత్రాణి 34-41)।

షోడశినో వైకృతత్వం తత్ర కృత్స్నవిధానాత్ ।। 34 ।।

ప్రకృతౌ చాభావదర్శనాత్ ।। 35 ।। అయజ్ఞవచనాఞ్చ

।। 36 ।। ప్రకృతౌ వా శిష్టత్వాత్ ।। 37 ।। ప్రకృతి-

దర్శనాచ్చ ।। 38 ।। ఆమ్నాతం పరిసంఖ్యార్థమ్ ।। 39 ।।

ఉక్తమభావదర్శనమ్ ।। 40 ।। గుణాదయజ్ఞత్వమ్ ।। 41 ।।

నవమాధికరణమారచయతి-

వికృతౌ ప్రకృతౌ వా స్యాత్షోడశ్యుత్కర్షతోఽగ్రిమః ।

అవిరుద్ధేన వాక్యేనానుత్కర్షాత్ప్రకృతావసౌ ।। 13 ।।

జ్యోతిష్టోమప్రకరణే శ్రూయతే- 'య ఏవం విద్వాన్షోడశినం గృహ్ణాతి' ఇతి। సోఽయం షోడశిగ్రహో వికృతౌ నివిశతే। కుతః। ప్రబలేన వాక్యేన తస్య గ్రహస్య ప్రకరణాదుత్కృష్యమాణత్వాత్। 'ఉత్తరేఽహన్ద్విరాత్రస్య గృహ్యతే, మధ్యమేఽహంస్త్రిరాత్రస్య' ఇతి హి వాక్యమ్। ద్విరాత్రాదీనాం చ వికృతిత్వం ప్రసిద్ధమ్। అతః ప్రకరణం బాధిత్వా వికృతౌ నివేశః। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- 'అగ్నిష్టోమే రాజన్యస్య గృహ్ణీయాత్' ఇత్యన్యద్వాక్యమస్తి। తేన ప్రకృతిభూతేఽగ్నిష్టోమే నివిశతే। న చాత్ర ప్రకరణబాధః। అగ్నిష్టోమస్య జ్యోతిష్టోమావాన్తరసంస్థారూపత్వేన తతోఽనన్యత్వాత్। న చ - ఏవం సతి చోదకేనైవ ద్విరాత్రాదిషు ప్రాప్తత్వాత్పునర్విధివాక్యం వ్యర్థమ్- ఇతి శఙ్క్యమ్। అహర్విశేషసంబన్ధాయ రాజన్యాదినిమిత్తనైరపేక్ష్యాయ వాక్యోపపత్తేః। తస్మాత్- ప్రకృతౌ నివేశః ।। 13 ।।

(దశమే- ఆగ్రయణాదేవ షోడశిగ్రహణాధికరణే- సూత్రే 42-43)।

తస్యాఽఽగ్రయణాద్గ్రహణమ్ ।। 42 ।। ఉక్థ్యాచ్చ వచనాత్ ।। 43 ।।

దశమాధికరణమారచయతి-

ఉక్థ్యాగ్రయణతః స స్యాత్కేవలాగ్రయణాదుత ।

ఆద్య ఉక్తిద్వయాదన్త్య ఉక్థ్యోర్ధ్వత్వవిధిత్వతః ।। 14 ।।

స పూర్వోక్తః షోడశీ వచనద్వయబలేనోక్థ్యపాత్రాదాగ్రయణపాత్రాచ్చ గ్రహీతవ్యః। 'ఉక్థ్యాన్నిగృహ్ణాతి షోడశినమ్' ఇత్యేకం వాక్యమ్। 'ఆగ్రయణాద్గృహ్ణాతి షోడశినమ్' ఇతి ద్వితీయం వాక్యమ్।

అత్రోచ్యతే- ఆగ్రయణపాత్రాదేవ గ్రహీతవ్యః। కుతః। ఉక్థ్యవాక్యస్యోత్తరకాలవిధిపరత్వాత్। 'తం పరాఞ్చముక్థ్యాన్నిగృహ్ణాతి' ఇత్యూర్ధ్వకాలవాచినః పరాక్శబ్దస్య ప్రయోగాత్। అతో నోభయస్మాద్గ్రహణమ్ ।। 14 ।।

(ఏకాదశే- తృతీయసవన ఏవ షోడశిగ్రహణాధికరణే సూత్రాణి 44-48)।

తృతీయసవనే వచనాత్స్యాత్ ।। 44 ।। *అనభ్యాసే

పరాక్శబ్దస్య తాదర్థ్యాత్ ।। 45 ।। ఉక్థ్యావిచ్ఛే-

దవచనత్వాత్ ।। 46 ।। ఆగ్రయణాద్వా పరాక్శబ్దస్య

దేశవాచిత్వాత్పునరాధేగ్యవత్ ।। 47 ।। విచ్ఛేదః

స్తోమసామాన్యాత్ ।। 48 ।।

ఏకాదశాధికరణమారచయతి-

సవనేషు తృతీయే వా స త్రయోక్త్యా భవేత్త్రిషు ।

ద్వే నిన్దిత్వా తృతీయస్య విధేస్తత్రైవ గృహ్యతామ్ ।। 15 ।।

స పూర్వోక్తః షోడశిగ్రహస్త్రిషు సవనేషు భవేత్। కుతః। సవనత్రయస్యోక్తత్వాత్। షోడశినం ప్రకృత్యాఽఽమ్నాయతే- 'ప్రాతఃసవనే గ్రాహ్యః, మాధ్యందినసవనే గ్రాహ్యః, తృతీయసవనే గ్రాహ్యః' ఇతి।

నైతత్తు। సవనద్వయస్యార్థవాదత్వేన తృతీయసవనస్యోక్తత్వాత్। అత ఏవ వాక్యశేషే సవనద్వయం నిన్దిత్వా తృతీయసవనం విధీయతే 'యత్ప్రాతఃసవనే- (గృహ్ణీయాత్, వజ్ర ఉత్తరే సవనే వ్యతిరిచ్యేత, యన్మాధ్నందినే మధ్యతో వజ్రం నిహన్యాత్') ఇత్యాదినా సవనద్వయే వజ్రపాతదోషోఽభిహితః। 'తృతీయసవనే గ్రాహ్యః, న సర్వేషు సవనేషు గృహ్ణాతి' ఇతి ప్రశంసాపూర్వకం విహితమ్। తస్మాత్- తృతీయసవన ఏవ

షోడశిగ్రహః ।। 15 ।।

(ద్వాదశే- షోడశిగ్రహస్య సస్తోత్రశస్త్రతాధికరణే సూత్రాణి 49-52)।

ఉక్థ్యాగ్నిష్టోమసంయోగాదస్తుతశస్త్రః స్యాత్సతి హి సంస్థాన్య-

త్వమ్ ।। 49 ।। సస్తుతశస్త్రో వా తదఙ్గత్వాత్ ।। 50 ।।

లిఙ్గదర్శనాచ్చ ।। 51 ।। వచనాత్సంస్థాన్యత్వమ్ ।। 52 ।।

ద్వాదశాధికరణమారచయతి-

అగ్నిష్టోమోక్థ్యసంబన్ధీ షోడశ్యస్తుతశస్త్రకః।

తద్యుక్తో వాఽగ్రిమః ప్రాప్తస్తత్తత్సంస్థామబాధితుమ్ ।। 16 ।।

స్తోత్రం భవత్యేకవింశం హరివచ్ఛస్యతే తతః ।

ఇష్యతే హ్యన్తసంస్థాత్వం స్తుతశస్త్రయుతస్తతః ।। 17 ।।

షోడశినం ప్రకృత్యాఽఽమ్నాయతే- అగ్నిష్టోమే రాజన్యస్య గృహ్ణీయాత్, అప్యుక్థ్యే గ్రాహ్యః' ఇతి । సోఽయమగ్నిష్టోమోక్థ్యసంస్థయోర్విహితః షోడశిగ్రహః స్తుతశస్త్రవర్జితో భవితుమర్హతి। అన్యథా తదీయాభ్యాం స్తుతశస్త్రాభ్యాం క్రతుసమాప్తౌ షోడశిసంస్థాత్వం ప్రసజ్యేత, అగ్నిష్టోమసంస్థాత్వం చ బాధ్యేత। తత్సంబన్ధిసమాప్త్యభావాత్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- 'ఏకవింశం స్తోత్రం భవతి ప్రతిష్ఠాయై హరివచ్ఛస్యతే' ఇతి షోడశిని ప్రత్యక్షవిధినా స్తుతశస్త్రే విహితే। కించ- 'గ్రహం వా గృహీత్వా, చమసం వోన్నీయ స్తోత్రముపాకరోతి' ఇతి గ్రహణచమసోన్నయనయోస్తత్ర నిమిత్తత్వం శ్రుతమ్। న హి సతి నిమిత్తే నైమిత్తికం త్యక్తుం శక్యమ్। తస్మాత్- పూర్వసంస్థాత్వహానిమన్యసంస్థాత్వం చాభ్యుపేత్య స్తుతశస్త్రయుతత్వం ద్రష్టవ్యమ్ ।। 16 ।। 17 ।।

(త్రయోదశే- అఙ్గిరసాం ద్విరాత్రే షోడశినః పరిసంఖ్యాధి-

కరణే సూత్రే 53-54)।

అభావాదతిరాత్రేషు గృహ్యతే ।। 53 ।।

అన్వయో వాఽనారభ్యవిధానాత్ ।। 54 ।।

త్రయోదశాధికరణమారచయతి-

ద్విరాత్రేఽఙ్గిరసాం షోడశ్యప్రాప్తః కిం విధీయతే ।

పరిసంఖ్యాయతే వాఽఽద్యశ్చోదకాచ్ఛ్రుబుద్ధితః ।। 18 ।।

అనారభ్య విధేః ప్రాప్తే పరిసంఖ్యాఽతిదేశతః ।

వికల్పోఽన్యద్విరాత్రేషు ప్రోక్తం వృత్తికృతో మతమ్ ।। 19 ।।

సన్తి బహవో ద్విరాత్రాః। తేష్వఙ్గిరసాం ద్విరాత్రే శ్రూయతే- 'వైఖానసం పూర్వేఽహన్సామభవతి, షోడశ్యుత్తరే' ఇతి। సోఽయం షోడశ్యప్రాప్తః సన్విధీయతే। న చ చోదకాత్ప్రాప్తిః శఙ్క్యా। ప్రత్యక్షవచనస్య శీఘ్రప్రవృత్తేః। చోదకో హ్యానుమానికత్వేన విలమ్బతే। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- మా భూచ్చోదకః। అస్తి హ్యానారభ్యాధీతం ప్రత్యక్షం విధ్యన్తరమ్- ఉత్తరేఽహని ద్విరాత్రస్య గృహ్యతే' ఇతి। తేన సర్వేషు ప్రాప్తః సన్ 'అఙ్గిరసాం ద్విరాత్ర ఏవ, నాన్యేషు ద్విరాత్రేషు' ఇతి పరిసంఖ్యాయతే। తతః- అఙ్గిరసాం ద్విరాత్రేషు నియమేన షోడశీ గృహ్యతే, తదితరేష్వతిరాత్రవికృతిత్వేనాతిదేశాద్వికల్ప్యతే। తదేతద్వృత్తికారమతమ్।

ఏతదేవాధికరణం భాష్యకారమతేనాఽఽచరయతి-

పరిసంఖ్యా పూర్వపక్షో న సా యుక్తా త్రిదోషతః ।

అప్రాప్తస్యార్థవాదేన విధేయః స న గమ్యతే ।। 20 ।।

వృత్తికారస్య సిద్ధాన్తరూపా పరిసంఖ్యా, సైవ భాష్యకృన్మతే పూర్వపక్షః।

సిద్ధాన్తస్తు- 'షోడశ్యుత్తరే' ఇత్యయం విధిరేవ న భవతి। విదితస్తుతవైఖానససామవాక్యశేషత్వేనార్థవాదత్వాత్। అతః పరిసంఖ్యాత్వం దోషత్రయోపేతం నాఽఽత్ర కల్ప్యమ్। ప్రాప్తస్య విధ్యర్థస్య పరిత్యాగః। అప్రాప్తస్య నిషేధార్థస్య స్వీకారః। అన్యత్ర ప్రాప్తబాధః। ఇతి దోషత్రయమ్ ।। 20 ।।

(చతుర్దశే- నానాహీనే షోడశిగ్రహగ్రహణాధికరణే సూత్రాణి 55-57)।

చతుర్థే చతుర్థేఽహన్యహీనస్య గృహ్యత ఇత్యభ్యాసేన ప్రతీ-

యేత భోజనవత్ ।। 55 ।। అపి వా సంఖ్యావత్త్వాన్నానా-

హీనేషు గృహ్యతే పక్షవదేకస్మిన్సంఖ్యార్థభావాత్ ।। 56 ।।

భోజనే తత్సంఖ్యం స్యాత్ ।। 57 ।।

చతుర్దశాధికరణమారచయతి-

కిం చతుర్థేష్వహీనస్య గ్రహో నానాగతేషు వా ।

వీప్సైకవచనాభ్యాం స్యాదేకస్మిన్నేవ స గ్రహః ।। 21 ।।

చతుర్థాష్టమతాపత్తేర్నానాహీనేషు స గ్రహః ।

జాత్యైకవచనం వీప్సా న్యాయప్రాప్తానువాదినీ ।। 22 ।।

షోడశినం ప్రకృత్యాఽఽమనన్తి- 'చతుర్థే చతుర్థేఽహన్యహీనస్య గృహ్యతే' ఇతి। సోఽయమేకస్మిన్నేవాహీనే ప్రథమమారభ్య గణితే చతుర్థేఽహని గ్రాహ్యః। పునరపి పఞ్చమమారభ్య గణితే చతుర్థేఽహని గ్రాహ్యః। ఏవం సతి వీప్సా చరితార్థా భవిష్యతి। నానాహీనగతచతుర్థదివసవివక్షాయాం 'చతుర్థేఽహని' ఇత్యేతావతైవ తత్సిద్ధేర్వీప్సాఽనర్థికా। 'అహీనస్య' ఇత్యేకవచనం తు బహుషు నోపపన్నమ్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- 'ఏకాహీనపక్షే- చతుర్థే వాఽష్టమే వా' ఇత్యేవముచ్యేత। ఏకవచనం తు నానాహీనపక్షే జాత్యభిప్రాయమ్। వీప్సా బహుప్రదేశగతచతుర్థదినధ్యే న్యాయప్రాప్తం బహుత్వమనువదతి। తస్మాత్- నానాహీనేషు చతుర్థే స గ్రహః ।। 21 ।। 22 ।।

(పఞ్చదశే- వర్ణకద్వయవిశిష్టేఽధికరణే సూత్రమ్-)।

జగత్సామ్ని సామాభావాదృక్తః సామ తదాఖ్యం స్యాత్ ।। 58 ।।

పఞ్చదశాధికరణ (స్య వికృతౌ గ్రహాణామాగ్రయణాగ్రతాసాధకం) ప్రథమం వర్ణకమారచయతి-

ప్రకృతౌ వికృతౌ వా స్యాద్గ్రహేష్వాగ్రయణాగ్రతా ।

ఆద్యః ప్రకరణాదన్త్యో జగత్సామత్వసంభవాత్ ।। 23 ।।

జ్యోతిష్టోమప్రకరణే శ్రూయతే- 'యది రథంతరసామా సోమః స్యాత్, ఐన్ద్రవాయవాగ్రాన్గ్రహాన్గృహ్ణీయాత్। యది బృహత్సామా శుక్రాగ్రాన్। యది జగత్సామా, ఆగ్రయణాగ్రాన్' ఇతి। అయమర్థః- 'మాధ్యందినసవనే పృష్ఠస్తోత్రే రయంతరనామకం సామ యస్య సోమయాగస్య స సోమో రథంతరసామా । ఏవమితరత్రాపి' ఇతి। తత్ర జగత్సామసోమే గ్రహాణామాగ్రయణాదిత్వం ప్రకరణపాఠాత్ప్రకృతౌ నివిశతే। ఇత్యాద్యః పక్షః।

జగన్నామ్నః సామ్నః క్వాప్యభావాజ్జగత్యామృచ్యుత్పన్నస్య తు సామ్నో వికృతిషు విషువన్నామకేషు ముఖ్యేఽహని సంభవాద్వికృతౌ నివిశతే ।। 23 ।।

(జగత్సామ్నో జగత్యృగుత్పన్నసామతాసాధకం) ద్వితీయవర్ణకమారచయతి-

బృహద్రథంతరైకం కిం ద్వయం వోత రథంతరమ్।

యద్వా జగత్యాముత్పన్నం జగత్సామాగ్రిమో భవేత్ ।। 24 ।।

జ్యోతిష్టోమస్య తాదృక్త్వాదవికల్పాయ తు ద్వయమ్ ।

జగత్త్వం సర్వతాఽత్రాస్తి తదుక్తివ్యర్థతా తదా ।। 25 ।।

రథంతరం జగచ్ఛబ్దాద్విప్రకృష్టాఽత్ర లక్షణా ।

జగత్యృచి స్థితం సామేత్యేతత్స్యాత్సంనికర్షతః ।। 26 ।।

పూర్వోక్తోదాహృతవాక్యే 'జగన్నామకం సామ యస్య సోమస్యాసౌ జగత్సామా' ఇత్యత్ర జగద్విశేషణేన విశేష్యమాణే సామ్ని

చతుర్ధా సంశయః। తత్ర బృహద్రథంతరయోరన్యతరత్స్యాత్ । కుతః। 'బృహతా రథంతరసామ్నా వా' ఇతి జ్యోతిష్టోమస్యాన్యతరసాధ్యత్వావగమాత్। జగచ్ఛబ్దశ్చ 'గచ్ఛతి ప్రవర్తతే జ్యోతిష్టోమోఽనేన' ఇతి వ్యుత్పత్త్యా తత్ర సంభవతి। ఇతి ప్రథమః పక్షః।

నైతద్యుక్తమ్। వికల్పప్రసఙ్గాత్। స చాష్టదోషగ్రస్తః। తస్మాత్- సామద్వయసముచ్చయోఽభ్యుపేయః। ఉదాహృతౌ వా శబ్దోఽపి చకారార్థే జ్ఞేయః। జగచ్ఛబ్దశ్చ కృత్స్నవాచీ। కృత్స్నత్వం చాత్రాస్తి। ఏకస్యాపి సామ్నోఽపరిత్యక్తత్వాత్। ఇతి ద్వితీయః పక్షః।

ఏతదప్యయుక్తమ్। 'యది జగత్సామా' ఇత్యస్య వైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్। అన్యతరపక్షస్యైన్ద్రవాయవాగ్రత్వశుక్రాగ్రత్వాభ్యామవరుద్ధత్వేన పరిశేషణ సముచ్చయపక్షస్యైవాఽఽశ్రయణీయత్వాత్పునస్తదుక్తివ్యర్థా। వాశబ్దశ్చ వికల్పే ముఖ్యోఽత్ర బాధ్యేత। తస్మాత్- రథంతరమేవ స్యాత్। తద్యోనౌ 'ఈశానమస్య జగతః' ఇతి జగచ్ఛబ్దశ్రవణేన జగత్సామత్వసంభవాత్। ఇతి తృతీయః పక్షః।

తదప్యయుక్తమ్। తత్ర హ్యర్థపరం జగత్పదం శబ్దపరత్వేనోపలక్ష్యతే। తేన శబ్దేన చ శబ్దోపేతామృచముపలక్ష్య తయా చ తన్నిష్ఠం సామోపలక్షణీయమ్। ఇతి విప్రకర్షః। తస్మాత్- జగత్యాముత్పన్నం సామ ఇతి చతుర్థః పక్షోఽభ్యుపేయః। యద్యపి చ్ఛన్దోవాచినా జగతీశబ్దేన తదుక్తామృచముపలక్ష్యం సామోపలక్షణీయమ్, తథాఽపి తత్సంనికృష్టతే। యతో వైదికో జగచ్ఛబ్దో జగతీపర్యాయః। తస్మాచ్చతుర్థః పక్షో రాద్ధాన్తః ।। 24 ।। 25 ।। 26 ।।

(షోడశే- గోసవే-ఉపవత్యగ్రవత్యోరభావాధికరణే సూత్రాణి 59-61)।

ఉభయసామ్ని నైమిత్తికం వికల్పేన సమత్వాత్స్యాత్

।। 59 ।। ముఖ్యేన వా నియమ్యేత ।। 60 ।। నిమి-

త్తవిఘాతాద్వా క్రతుయుక్తస్య కర్మ స్యాత్ ।। 61 ।।

షోడశాధికరణమారచయతి-

ఉపవత్యగ్రవత్యౌ స్తో గోసవే యది వా నహి ।

ఆద్యే వికల్ప ఆహోస్విదుపవత్యే కేవలా ।। 27 ।।

వికల్పో ద్వినిమిత్తత్వాద్ద్యాదాతః స్యాత్సముచ్చయే ।

రథంతరస్య ముఖ్యత్వాదుపవత్యేవ యుజ్యతే ।। 28 ।।

ఏకైకస్య నిమిత్తత్వం ప్రకృతావత్ర తు ద్వయే ।

మిలితే పృష్ఠతా తస్మాన్నిర్నిమిత్తే ఉభే న హి ।। 29 ।।

గోసవాదిషు క్రతుషు రథంతరపృష్ఠబృహత్పృష్ఠయోః సముచ్చయో విహితః- 'గోసవ ఉభే కుర్యాత్' ఇత్యాదినా । ప్రకృతౌ త్విదమామ్నాతమ్- 'ఉపవతీం రథంతరపృష్ఠస్య ప్రతిపదం కుర్యాత్, అగ్రవతీం బృహత్పృష్ఠస్య' ఇతి। తే ఇమే ఉపవత్యగ్రవత్యావృచౌ పృష్ఠద్వయస్యాఙ్గభూతే గోస్వాదిష్వతిదేశతః ప్రాప్తే వికల్ప్యే। కుతః। తన్నిమిత్తయోః పృష్ఠయోర్ద్వివిధత్వాత్। న చ - అత్ర సముచ్చయః శఙ్కయః । ఋచోర్ద్వయోః ప్రాథమ్యస్య వ్యాహతత్వాత్। తస్మాత్- వికల్పః । ఇత్యేకః పూర్వపక్షః।

ప్రథమశ్రుతత్వేన రథంతరస్య ముఖ్యత్వాదుపవతీమేవ ప్రతిపదం కుర్యాత్। ఇతి ద్వితీయః పూర్వపక్షః।

ప్రకృతోవేకైకం పృష్ఠమితరనిరపేక్షమేవ నిమిత్తమ్। అత్ర తు మిలితస్యైవ పృష్ఠత్వమ్। తథా సతి ప్రాకృతస్య నిమిత్తస్యాత్రాభావేన నైమిత్తికే ప్రతిపదావపి న స్తః ।। 27 ।। 28 ।। 29 ।।

(సప్తదశే - ఐన్ద్రవాయవస్య సర్వాదావప్రతికర్షాధికరణే సూత్రాణి

62-64)।

ఐన్ద్రవాయవస్యాగ్రవచనాదాదితః ప్రతికర్షః స్యాత్

।।62।। అపి వా ధర్మావిశేషాత్తద్ధర్మాణాం స్వస్థానే

ప్రకరణాదగ్రత్వముచ్యతే ।।63।। ధారాసంయోగాచ్చ ।।64।।

సప్తదశాధికరణమారచయతి-

పురోపాంశోరుత స్వస్య స్థానే స్యాదైన్ద్రవాయవః ।

ఆద్యోఽగ్రత్వవిధేర్నైవం ధారాయుక్తాగ్రతోక్తితః ।। 30 ।।

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే- 'ఐన్ద్రవాయవాగ్రా గ్రహా గృహ్యన్తే' ఇతి। మన్త్రకాణ్డవిధికాణ్డయోర్గ్రహాణామయం పాఠక్రమః- 'ఉపాంశుగ్రహః ప్రథమః, అన్తర్యామగ్రహో ద్వితీయః, ఐన్ద్రవాయవగ్రహస్తృతీయః, గ్రహశ్చతుర్థః' ఇత్యాది। తత్ర-

ఐన్ద్రవాయవస్యాగ్రత్వవిధానాదుపాంశుపూర్వమేవ గ్రహణమ్। ఇతి పూర్వః పక్షః।

నైతద్యుక్తమ్। అగ్రత్వస్య ధారాగ్రహాపేక్షత్వాత్। ఐన్ద్రవాయవాదయో ధారాగ్రహాః। తద్వాక్యే 'ధారయా గృహ్ణాతి' ఇతి శ్రుతత్వాత్। ఏవం సతి పాఠక్రమో న బాధ్యతే। తస్మాత్- ఐన్ద్రవాయవః స్వస్యైవ స్థానే గ్రహీతవ్యః ।। 30 ।।

(అష్టాదశే- కామసంయోగేఽప్యైన్ద్రవాయవస్యాఽఽదావప్రతికర్షాధికరణే

సూత్రే 65-66)।

కామసంయోగే తు వచనాదాదితః ప్రతికర్షః

స్యాత్ ।। 65 ।। తద్దేశానాం వాఽగ్రసంయోగాత్త-

ద్యుక్తం కామశాస్త్రం స్యాన్నిత్యసంయోగాత్ ।। 66 ।।

అష్టాదశాధికరణమారచయతి-

సర్వాదౌ స్వస్య వా స్థానే కామ్యః స్యాదైన్ద్రవాయవః ।

పునర్విధేరాదిమోఽన్త్యః కామాయైతద్విధానతః ।। 31 ।।

జ్యోతిష్టోమ ఏవ శ్రూయతే- 'ఐన్ద్రవాయవాగ్రాన్గృహ్ణీయాత్, యః కామయేత యథాపూర్వం ప్రజాః కల్పేరన్' ఇతి। సోఽయం కామ్య ఐన్ద్రవాయవః సర్వేషాముపాంశుప్రభృతీనాం గ్రహాణామాదౌ స్యాత్। కుతః। ధారాగ్రహాదిత్వస్య పూర్వమేవ సిద్ధౌ సత్యాం పునరప్యగ్రతావిధానాత్। ఇతి పూర్వః పక్షః।

నాత్ర సర్వాగ్రత్వం విధాతుం శక్యమ్। ధారాగ్రహాణాం ప్రకృతత్వాత్। అతో యథాప్రాప్తాగ్రత్వోపేతానాం ధారాగ్రహాణాం కామసంయోగోఽత్ర విధీయత ఇతి స్వస్థాన ఏవాయం గ్రహః ।। 31 ।।

(ఏకోనవింశే- ఆశ్వినాగ్రాదీనాం గ్రహాణాం ప్రతికర్షాధికరణే

సూత్రాణి 67-69)।

పరేషు చాగ్రశబ్దః పూర్వవత్స్యాత్తదాదిషు ।। 67 ।। ప్రతి-

కర్షో వా నిత్యార్థేనాగ్రస్య తదసంయోగాత్ ।। 68 ।।

ప్రతికర్షం చ దర్శయతి ।। 69 ।।

ఏకోనవింశాధికరణమారచయతి-

స్వస్థానే ప్రతికర్షో వా శుక్రాదేః పూర్వవద్భవేత్।

స్థానే మైవం తదగ్రత్వాత్ప్రాప్తేః స ప్రతికృష్యతే ।। 32 ।।

తత్రైవ శ్రూయతే- 'శుక్రాగ్రాన్గృహ్ణీయాదభిచరతో మన్థ్యగ్రాన్గృహ్ణీయాదభిచర్యమాణస్య' ఇత్యాది। పూర్వన్యాయేన చ శుక్రాదీనాం స్వస్థానే గ్రహణమ్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- ఐన్ద్రవాయవస్య ధారాగ్రహాగ్రత్వం స్వస్థానే పాఠాదేవ ప్రాప్తమ్। శుక్రాదీనాం తు తన్న। ఇతి వైషమ్యమ్। తథా సతి విధీయమానాగ్రత్వం పాఠక్రమబాధమన్తరేణానుపపన్నత్వాత్ప్రతికృష్యతే ॥ 32 ॥

(వింశే- ఆశ్వినాదీనాం గ్రహాణామైన్ద్రవాయవస్య పురస్తాత్ప్రతి-

కర్షాధికరణే సూత్రాణి 70-72)।

పురస్తాదైన్ద్రవాయవస్యాగ్రస్య కృతదేశత్వాత్ ॥ 70 ॥

తుల్యధర్మత్వాచ్చ ॥ 71 ॥ తథా చ లిఙ్గదర్శనమ్ ॥ 72 ॥

వింశాధికరణమారచయతి-

స సర్వాదావైన్ద్రవాయవాదౌ వాఽత్రావిశేషతః।

సర్వాదావాశ్రయాదైన్ద్రవాయవాదౌ ధృతేరపి ॥ 33 ॥

స పూర్వోక్తః ప్రతికర్షః సర్వేషాముపాంశ్వాదీనాం గ్రహాణానాదౌ యుక్తః। కుతః। విశేషా అవణాత్। సామాన్యతః శ్రుతమగ్రత్వమనపేక్షితత్వాత్సర్వముఖ్యమ్।

నైతదేవమ్। ప్రాకృతాన్ధారాగ్రహానాశ్రిత్య ఫలాయ శుక్రాగ్రత్వవిధానాత్। కించ 'ధారయేయుస్తం, యం కామాయ గృహ్ణీయుః। ఐన్ద్రవాయవం గృహీత్వా సాదయేత్' ఇతి శ్రూయతే। తత్ర కామ్యస్య శుక్రాదేర్ధారణానన్తరమైన్ద్రవాయవస్య గ్రహణం వివక్షితార్థే లిఙ్గమ్। తస్మాత్- ఐన్ద్రవాయవాదౌ ప్రతికర్షః ॥ 33 ॥

(ఏకవింశే- సాదనస్యాపి ప్రతికర్షాధికరణే సూత్రే 73-74)।

సాదనం చాపి శేషత్వాత్ ॥ 73 ॥ లిఙ్గదర్శనాచ్చ ॥ 74 ॥

ఏకవింశాధికరణమారచయతి-

నాపకర్షోఽపకర్షో వా సాదనస్యాశ్రుతత్వతః।

న మైవం గ్రహశేషత్వాత్తచ్చాశక్తేర్గ్రహాన్తరమ్ ॥ 34 ॥

సర్వత్ర గ్రహాన్గృహీత్వా సాద్యన్తే। తథా సతి యత్ర కామ్యస్య గ్రహస్యాపకర్షః, తత్ర సాదనస్యాపకర్షో న శఙ్క్యః। కుతః। అశ్రుతత్వాత్। 'శుక్రాగ్రాన్' ఇత్యప్రశబ్దేన యథా గ్రహణస్యాపకర్షః శ్రూయతే, న తథా సాదనాపకర్షప్రతిపాదకః కశ్చిచ్ఛబ్దోఽస్తి। తస్మాత్- నాపకర్షః।

నైతద్యుక్తమ్। సాదనస్య గ్రహశేషత్వమశక్తేరవగమ్యతే। న తు పూర్వగ్రహమసాదయిత్వా గ్రహాన్తరం శక్యం గ్రహీతుమ్। అతో గ్రహాపకర్షే తచ్ఛేషభూతసాదనమప్యపకృష్యతే ॥ 34 ॥

(ద్వావింశే- ప్రదానస్యాప్రతికర్షాధికరణే సూత్రే 75-76)।

ప్రదానం చాపి సాదనవత్ ।। 75 ।। న వా

ప్రధానత్వాచ్ఛేషత్వాత్సాదనం తథా ।। 76 ।।

ద్వావింశాధికరణమారచయతి-

ప్రదానస్యాపకర్షోఽస్తి న వా సాదనవద్భవేత్।

ప్రదానస్య తు ముఖ్యత్వాన్నాపకర్షోఽత్ర యుజ్యతే ।। 35 ।।

పూర్వోక్తకామ్యానాం గ్రహాణాం గ్రహణాపకర్షానుసారేణ సాదనస్య యథాఽపకర్షః, తద్వత్ప్రదానస్యాపి। ఇతి చేత్।

మైవమ్। వైషమ్యాత్। సాదనం ది గ్రహణశేషః ప్రదానం తు న తథా। ప్రత్యుత- గ్రహణమేవ ప్రదానస్య శేషః। అత ఏవ శేషానుసారేణ న శేషిణోఽపకర్షో యుక్తః ।। 35 ।।

(త్రయోవింశే- {త్ర్యనీకాయమైన్ద్రవాయవాగ్రతోక్తేః} సూత్రే 77-78)।

సమానవిధ్యర్థతాధికరణే

త్ర్యనీకాయాం న్యాయోక్తేష్వామ్నానం గుణార్థం

స్యాత్ ।। 77 ।। అపి వాఽహర్గణేష్వగ్ని-

వత్సమానవిధానం స్యాత్ ।। 78 ।।

త్రయోవింశాధికరణమారచయతి-

త్ర్యనీకాయామైన్ద్రవాయవశుక్రాగ్రానువాదతా ।

పరిసంఖ్యా వాఽర్థవాదో వా విధిర్వా నహి త్రయమ్ ।। 36 ।।

వైయర్థ్యేన త్రిదోషత్వాల్లక్షణాపత్తితస్తథా ।

విధిరాగ్రయణాగ్రత్వ ఇవానైమిత్తికో హి సః ।। 37 ।।

అస్తి ద్వాదశాహే త్ర్యనీకా । 'ఐన్ద్ర [వా] యవాగ్రౌ ప్రాయణీయోదయనీయౌ దశమం చాహః, అథేతరేషాం నవానామహ్నామైన్ద్రవాయవాగ్రం ప్రథమమహః, అథ శుక్రాగ్రమ్। అథాఽఽగ్రయణాగ్రమ్, అథైన్ద్రవాయవాగ్రమ్, అథ శుక్రాగ్రమ్, అథాఽఽగ్రయణాగ్రమ్, అథైన్ద్రవాయవాగ్రమ్, అథ శుక్రాగ్రమ్, అథాఽఽగ్రయణాగ్రమ్' ఇతి। తత్ర ద్వాదశాహగతేషు ద్వితీయతృతీయచతుర్థేషు త్రిష్వహఃసు క్రమేణేన్ద్రవాయవాగ్రత్వశుక్రాగ్రత్వాగ్రయణాగ్రత్వాని విహితాని। తేష్వాద్యం రథంతరనిమిత్తమ్। ద్వితీయం బృహన్నిమితమ్। ఏతచ్చ ప్రకృతౌ వ్యవస్థితమ్।

ఉభయమత్ర చోదకేన ప్రాప్తమ్। తత్ర చతుర్ధా సంశయః- అనువాదో వా, పరిసంఖ్యా వా, అర్థవాదో వా, విధిర్వా, ఇతి। తత్ర- 'ప్రాప్తత్వాదనువాదః' ఇతి చేత్।

న। ద్రైయర్థ్యాపత్తేః। తర్హి- గుణాన్తరపరిసంఖ్యాఽస్తు- ఇతి చేత్।

న। దోషత్రయాపత్తేః। - చతుర్థేఽహన్యప్రాప్తస్యాఽఽగ్రయణాగ్రత్వస్య ప్రశంసార్థోఽయమర్థవాదః- ఇతి చేత్।

న। లక్షణావృత్తిప్రసఙ్గాత్। తస్మాత్- ఆగ్రయణాగ్రత్వే యథా విధిః, తథేతరయోరేపి ద్రష్టవ్యః। న చ - ప్రాప్తత్వాదవిధిః- ఇతి వాచ్యమ్। అస్య విధేరనైమిత్తికత్వాభ్యుపగమాత్। రథంతరాదినిమిత్తకయోరేవ హి చోదకేన ప్రాప్తిః। ప్రయోజనం ద్వాదశాహవికృతిషు యత్ర క్వాపి రథంతరనిమిత్తాభావేఽప్యైన్ద్రవాయవాగ్రత్వసిద్ధిః ।। 36 ।। 37 ।।

(చతుర్విశే- వ్యూఢద్వాదశాహస్య సమూఢవికారత్వాధికరణే సూత్రాణి

79-82)।

ద్వాదశాహస్య వ్యూఢసమూఢత్వం పృష్ఠవత్సమానవిధానం

స్యాత్ ।। 79 ।। వ్యూఢో వా లిఙ్గదర్శనాత్సమూఢ-

వికారః ।। 80 ।। కామసంయోగాత్ ।। 81 ।।

తస్యోభయథా ప్రవృత్తిరైకకర్మ్యాత్ ।। 82 ।।

చతుర్వింశాధికరణమారచయతి-

వ్యూఢోఽపి ప్రకృతిః కింవా వికృతిః స్యాద్ధి పృష్ఠవత్।

విధిసామ్యాదాదిమోఽన్త్యో లిఙ్గాత్కామే విధేరపి ।। 38 ।।

ద్వివిధో హి ద్వాదశాహః సమూఢో వ్యూఢశ్చ। తత్ర సమూఢః పూర్వముదాహృతః। అథ వ్యూఢ ఉదాహ్రియతే। - 'ఐన్ద్రవాయవాగ్రౌ ప్రాయణీయోదయనీయౌ, అథేతరేషాం దశానామష్టావైన్ద్రవాయవాగ్రం ప్రథమమహః, అథ శుక్రాగ్రమ్, అథ ద్వే ఆగ్రయణాగ్రే। అథైన్ద్రవాయవాగ్రమ్, అథ

ద్వే శుక్రాగ్రే । అథాఽఽగ్రయణాగ్రమ్, అథ ద్వే ఐన్ద్రవాయవాగ్రే' ఇతి। తత్ర సమూఢస్య తావత్ప్రకృతిత్వమవివాదమ్। తద్వద్వ్యూఢోఽపి - కిం ప్రకృతిః కింవా సమూఢస్య వికృతిః, ఇతి సంశయః। 'ప్రకృతిః' ఇతి తావత్ప్రాప్తమ్। కుతః। విధిసామాన్యాత్। యథా సమూఢప్రకారః క్రత్వర్థో విహితః, తథా వ్యూఢప్రకారోఽపి। న చాత్ర కశ్చిద్విశేషోఽస్తి, యేన తయోః ప్రకృతివికృతిభావో నిశ్చీయేత। న చ - ప్రకారద్వయస్య ప్రకృతిత్వమదృష్టచరమ్। రథంతరబృహత్పృష్ఠయోర్జ్యోతిష్టోమప్రకారయోస్తద్దర్శనాత్। ఇతి పూర్వః పక్షః।

వ్యూఢః సమూఢస్య వికృతిః। కుతః। లిఙ్గదర్శనాత్। 'ఐన్ద్రావాయవస్య వా ఏతదాయతనం యచ్చతుర్థమహః' ఇతి వ్యూఢే శ్రూయతే। ఏతచ్చ వికృతిత్వే సతి భవతి, నాన్యథా। తథా హి- వ్యూఢే ప్రాయణీయోదయనీయవ్యతిరిక్తేషు దశస్వహఃసు యచ్చతుర్థం తదాగ్రయణాగ్రత్వాన్నైన్ద్రవాయవాయతనమ్। సమూఢే తు తదహర్నవానామహ్నాం మధ్యే త్రికాదిత్వాదైన్ద్రవాయవాగ్రమ్। తచ్చ వ్యూఢస్య వికృతితాయాం చోదకేన ప్రాప్యమాణం విధిసిద్ధాగ్రయణాగ్రస్తుతయేఽనూద్యతే, ఇతి యుక్తమ్। కించ-'యః కామయేత బహు స్థాం ప్రయాయేయ' ఇతి కామాయ వ్యూఢో విధీయతే। తథా సతి సమూఢవత్క్రత్వర్థే విధ్యభావాద్రథంతరబృహత్పృష్ఠవైషమ్యేణ వికల్పితం ప్రకృతిత్వం నాస్తి। తతః- సమూఢస్య ద్వాదశాహస్య వికృతిః। అహర్గణేషు తయోరన్యతరస్యాతిదేశః పూర్వపక్షిణః, సమూఢస్యైవాతిదేశః సిద్ధాన్తః ।। 38 ।।

(పఞ్చవింశే- సంవత్సరసత్రేఽనీకానాం త్రివృద్ధ్యధికరణే సూత్రాణి 83-87)।

ఏకాదశినవత్త్ర్యనీకా పరివృత్తిః స్యాత్ ।। 83 ।। స్వస్థానవివృద్ధిర్వాఽహ్నామప్రత్యక్ష- సంఖ్యత్వాత్ ।। 84 ।। పృష్ఠ్యావృత్తౌ చాఽఽగ్ర- యణస్య దర్శనాత్త్రయస్త్రింశే పరివృత్తౌ పునరై- న్ద్రవాయవః స్యాత్ ।। 85 ।। వచనాత్పరివృ- త్తిరైకాదశినేషు ।। 86 ।। లిఙ్గదర్శనాచ్చ ।। 87 ।।

పఞ్చవింశాధికరణమారచయతి-

దణ్డాకలితవత్సత్రే త్ర్యనీకావృత్తిరిష్యతే ।
స్వస్థానవృద్ధిరథవా స్యాదాద్యోఽహర్వివక్షయా ।। 39 ।।
న వివక్షా వాక్యభేదాన్నవానీకైస్తు పూరణమ్ ।
ఏకైకవృద్ధ్యా న వినా తేనైకైకం వివర్ధతే ।। 40 ।।

అస్తి సమృఢస్య ద్వాదశాహస్య వికృతిర్గవామయనం సంవత్సరసత్రమ్। తత్ర త్ర్యనీకాచోదకేన ప్రాప్తా। త్రీణ్యనీకాన్యగ్రాణ్యైన్ద్రవాయవశుక్రాగ్రయణరూపాణి యస్యాం క్రియాయాం సా త్ర్యనీకా । తయా చ త్రిః పరివృత్తయా ద్వాదశాహాద్యన్తయోః ప్రాయణీయోదయనీయయోరహ్నోర్మధ్యే వర్తమానేషు దశస్వహఃసు దశమవ్యతిరిక్తాని

నవసంఖ్యాకాన్యహాని పూరితాని। అతః సంవత్సరసత్రేఽపి ప్రాయణీయోదయనీయమధ్యవర్తీని పూరయితవ్యాని। తత్పూరణం చ యథోక్తాయాస్త్రిః పరివృత్తాయా

నవదివసయుక్తాయాస్త్ర్యనీకాయాః సమూహావృత్తిమన్తరేణ న సిధ్యతీతి సాఽఽవృత్తిః ప్రాప్తా। తస్యాం చ ద్వైవిధ్యం విద్యతే। యథా-

దణ్డస్యాఽఽవృత్త్యా భూమావాకలితవ్యాయామాదిమధ్యావసానభాగైః సహితం కృత్స్నం దణ్డం పునః పునరావర్తయన్తి, న త్వేకైకం భాగమ్, తథా నవదివసానామావృత్తిరిత్యేకః ప్రకారః। యథా- అధ్యేతారః ప్రపాఠకమావర్తయితుకామా ఏకైకభాగమసకృత్పఠన్తి, తథా నవదివససమూహవర్త్యేకకైస్యాహ్నోఽసకృదనుష్ఠానమిత్యపరః ప్రకారః। తత్రాఽఽద్యస్తావత్ప్రాప్నోతి। కుతః। అహఃశబ్దస్య వివక్షితత్వాత్। 'ఐన్ద్రవాయవాగ్రం ప్రథమమహ' ఇత్యుక్తోఽహఃశబ్దః 'అథ శుక్రాగ్రమ్। అథాఽఽగ్రయణాగ్రమ్' ఇత్యాద్యష్టసు వాక్యేష్వనుషజ్యతే। యథోక్తాగ్రత్వవిశిష్టానామహ్నాం క్రమవిశేషశ్చాథశబ్దైర్నియమ్యతే। తథా సతి యద్యైన్ద్రవాయవాగ్రమేవాహర్నైరన్తర్యేణాసకృదావర్త్యతే, తదానీమ్ 'అథ శుక్రాగ్రమహః' ఇత్యాదికం బాధ్యేత । తస్మాత్- క్రమయుక్తానామగ్రత్వవిశేషోపేతానామహ్నాం నవానాం చోదకప్రాప్తానాం తథైవానుష్ఠానే సతి పునః పునశ్చోదకేన తథైవ ప్రాప్తేర్దణ్డాకలితవదావృత్తిః। ఇతి పూర్వః పక్షః।

అహః శబ్దో న వివక్షితః। వాక్యభేదప్రసఙ్గాత్। 'ఐన్ద్రవాయవాగ్రం ప్రథమం భవతి, తచ్చాహః' ఇత్యహః సంఘాతనివృత్తయే వాక్యం భేత్తవ్యం ప్రసజ్యేత। అహఃశబ్దే త్వవివక్షితే సత్యష్టభిరథశబ్దైర్యథోక్తాగ్రత్వానామేవాఽఽనన్తర్యం నియమ్యతే। తథా సతి ద్వితీయపర్యాయే విహితస్యాఽఽగ్రయణాగ్రత్వస్యోపర్యైన్ద్రవాయవాగ్రత్వం నానుష్ఠాతుం శక్యమ్। తదనుష్ఠానాభావే చ స్వస్థానవివృద్ధ్యైవ ప్రాయణీయోదయనీయాన్తరాలపూర్తిర్భవతి। పూరయితవ్యసన్తరాలం నవధా విభజ్య ప్రథమభాగగతేష్వహఃస్వైన్ద్రవాయవాగ్రత్వమ్, ద్వితీయభాగేషు శుక్రాగ్రత్వమ్, ఇత్యనేన క్రమేణానుష్ఠాతవ్యమ్। సేయం స్వస్థానవివృద్ధిః। స్వస్యైన్ద్రవాయవాగ్రత్వస్య స్థానం శుక్రాగ్రాత్పూర్వభావిత్వమ్। తత్ప్రకృతావేకస్మిన్నహ్ని భవతి। ఇహ తు బహుష్వహఃసు। ఇతి తద్వృద్ధిః।

న త్ర్యనీకా చోదకాప్తా ప్రత్యక్షవిహితా తు సా ।

తస్యాముక్తో విచారః స్యాదితి వార్తిక ఈరితమ్ ।। 39 ।। 40 ।।

(షడ్వింశే - వ్యూఢే మన్త్రాణాం ఛన్దోవ్యతిక్రమాధికరణే సూత్రమ్ -)।

ఛన్దోవ్యతిక్రమాద్వ్యూహే భక్షపవమానపరిధికపాలస్య

మన్త్రాణాం యథోత్పత్తివచనమూహవత్త్వాత్ ।। 88 ।।

షడ్వింశాధికరణమారచయతి-

వ్యూఢే భక్షాదిమన్త్రాణామర్థానాం చ వ్యతిక్రమః ।

మన్త్రాణామేవ వాఽఽద్యః స్యాదవిశేషేణ కీర్తనాత్ ।। 41 ।।

ఛన్దసాం వ్యత్యయః ప్రోక్తో నార్థానాం తేన మన్త్రగాః ।

గాయత్ర్యాద్యా విపర్యాస్యా అర్థేషూక్తిః ప్రశస్తయే ।। 42 ।।

వ్యూఢే ద్వాదశాహే భక్షపవమానతదుభయపరిధికపాలాని చోదకప్రాప్తాని। తత్ర భక్షమన్త్రేషు సవనత్రయగతేషు 'గాయత్రచ్ఛన్దసః, త్రిష్టుప్ఛన్దసః, జగతీఛన్దసః' ఇతి శ్రుతమ్। తథా పవమానత్రయవిషయేష్వన్వారోహమన్త్రేషు 'గాయత్రఛన్దాః, త్రిష్టుప్ఛన్దాః, జగతీఛన్దాః ఇతి శ్రుతమ్। తథా పరిధిస్తావకేఽర్థవాదే పఠ్యతే- గాయత్రో మధ్యమః పరిధిః, త్రైష్టుభో దక్షిణః, జాగత ఉత్తరః' ఇతి । తథా కపాలవిషయం వాక్యం పఠ్యతే- 'అష్టాకపాలః ప్రాతఃసవనీయః, ఏకాదశకపాలో మాధ్యందినీయః, ద్వాదశకపాలస్తార్తీయసవనికః' ఇతి। అత్రాష్టత్వాదిభిస్త్రిభిః సంఖ్యాభిర్గాయత్ర్యాదిచ్ఛదాంసి తత్తదక్షరస్మృతిద్వారేణోపస్థాప్యన్తే। ఏవం స్థితే సతి వ్యూఢప్రకరణే ఛన్దోవ్యతిక్రమః పఠ్యతే- 'ఛన్దాంసి వా, అన్యోన్యస్య లోకమభిధ్యాయన్- గాయత్రీ త్రిష్టుభః, త్రిష్టుబ్జగత్యాః, జగతీ గాయత్ర్యాః,' ఇతి। తత్ర సంశయః- యోఽయం ఛన్దోవ్యతిక్రమః, స భక్షపవమానపారేధికపాలరూపిణామర్థానాముభయవిధమన్త్రగతచ్ఛన్దోవాచిశబ్దానాం చ కార్యః, కింవా తేషాం శబ్దానామేవ, ఇతి। తత్ర 'మన్త్రగతానామేవ' ఇతి విశేషాశ్రవణాత్- 'సర్వత్ర వ్యతిక్రమః' ఇత్యాద్యః పక్షః। తేన గాయత్రశబ్దనిర్దిష్టః ప్రాతఃసవనీయో భక్షస్త్రైష్టుభశబ్దస్య మాధ్యందినీయభక్షస్య స్థానే, మాధ్యందినీయో జాగతస్య స్థానే, జాగతో గాయత్రస్య ప్రాతః సవనికస్య స్థానే। తథా బహిష్పవమానే మాధ్యందినసవనే మాధ్యందినపవమానస్తృతీయమవనే, ఆర్భవపవమానః ప్రాతఃసవనే। తథా మధ్యమః స్థవిష్ఠః పరిధిర్దక్షిణతః, అణీయాన్ద్రాఘీయావృత్తరతః, అణిష్ఠో హ్రసిష్ఠో మధ్యతః। తథా- అష్టాకపాలో మాధ్యందినసవనే, ఏకాదశకపాలస్తృతీయసవనే, ద్వాదశకపాలః ప్రాతః- సవనే। సోఽయమర్థవ్యతిక్రమో మన్త్రద్వయశబ్దేష్వప్యేవం యోజ్యః। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- 'ఛన్దాంసి వా' ఇతి వాక్యేఽర్థానాం వ్యతిక్రమో నోక్తః। అతో మన్త్రగతానాం గాయత్ర్యాదిశబ్దానామేవ వ్యతిక్రమః। యస్త్వర్థేషు గాయత్రాదిశబ్దప్రయోగః, స ప్రశంసార్థః। భక్షార్థానాం ముఖ్యచ్ఛన్దస్త్వాభావాత్। ఇతి రాద్ధాన్తః ।। 41 ।। 42 ।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే దశమాధ్యాయస్య

పఞ్చమః పాదః ।। 5 ।।

అత్ర పాదే ఆదితః।

అధికరణాని 26 714।

సూత్రాణి 88 2007।

(అథ దశమాధ్యాయస్య షష్ఠః పాదః)।

(ప్రథమే - రథంతరాదీనాం సామ్నాం తృచే గానాధికరణే సూత్రే 1-2)।

ఏకర్చస్థాని యజ్ఞే స్యుః స్వాధ్యాయవత్

॥1॥ తృచే వా లిఙ్గదర్శనాత్ ॥2॥

షష్ఠపాదస్య ప్రథమాధికరణమారచయతి-

సామైకస్యాం తృచే వా స్యాదాద్యః స్వాధ్యాయవద్భవేత్।

వచనాల్లిఙ్గసంయుక్తాత్స్తోత్రే సామ తృచే భవేత్ ॥1॥

పవమానాజ్యపృష్ఠాదిస్తోత్రేషు యద్విహితం రథంతరబృహద్వైరూపాదిసామాధ్యేతార ఏకస్యామృచ్యధీయతే, తత్కిం స్తోత్రప్రయోగకాలేఽ ప్యేకస్యామృచి గేయం కింవా తృచే గేయమ్, ఇతి సంశయః। అధ్యయనస్యానుష్ఠానార్థత్వాద్యథాఽధ్యయనమేకస్యాం గేయమ్। ఇతి పూర్వః పక్షః।

'అష్టాక్షరేణ ప్రథమాయా ఋచః ప్రస్తౌతి ద్వ్యక్షరేణోత్తరయోః' ఇతి తిసృష్వృక్షు ప్రస్తోత్రా గాతవ్యో భాగో నిరూప్యతే। తదిదం తృచస్య లిఙ్గమ్। * 'ఋక్సామేవాచమిథునీసంభవావ'- ఇత్యాదావృగ్దేవతాసామదేవతయోః సంవాదరూపేఽర్థవాదే సామదేవతైకామృచం, ద్వే ఋచౌ, చ ప్రత్యాఖ్యాయ తిస్రస్తు ఋచోఽఙ్గీ చకార। తదిదమపరం లిఙ్గమ్। తాభ్యాం లిఙ్గాభ్యాముపబృంహితాత్ 'ఏకం సామ తృచే క్రియతే స్తోత్రీయమ్' ఇతి వచనాత్తృచే గాతవ్యమ్ ॥1॥

(ద్వితీయే- స్వర్దృక్శబ్దేన వీక్షణస్య కాలార్థతాధికరణే సూత్రమ్)।

స్వర్దృశం ప్రతి వీక్షణం కాలమాత్రం పరార్థత్వాత్ ॥3॥

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

స్వార్దృక్శబ్దే వీక్షణే చ కిం స్యాదఙ్గాఙ్గితాఽథవా ।

మీలనావధితాఽఽద్యోఽస్తు భిన్నవాక్యేన తద్విధేః ॥2॥

ప్రతిశబ్దేనావధిర్హి ద్యోత్యో వాక్యం న భిద్యతే।

సత్యేవం మీలనస్యాపి విధిర్నోత్తరయోర్భవేత్ ॥3॥

అస్తి రథంతరసామ్నో యోనౌ- 'అభి త్వా శూర' -- ఇత్యేతస్యామృచి స్వర్దృక్శబ్దః 'ఈశానమస్య జగతః స్వర్దృశమ్' ఇత్యామ్నాతః। అస్తి చోద్గాతుః కర్తృతా తృచే, 'రథంతరే

ప్రస్తూయమానే సంమీలయేత్, స్వర్దృశం ప్రతి వీక్షేత' ఇతి శ్రుతేః। తత్ర సంశయః- కిం స్వర్దృక్శబ్దోచ్చారణవీక్షణయోరఙ్గాఙ్గిభావోఽత్ర విధీయతే, కింవా- విధీయమానసంమీలనావధిత్వేన స్వర్దృక్శబ్దోచ్చారణం నిర్దిశ్యతే, ఇతి। తత్ర సంమీలనవాక్యాద్వీక్షణవాక్యం భిన్నమ్। తతో న మీలనావధిత్వేనాన్వయః సంభవతీతి। కించ- 'వీక్షేత' ఇతి లిఙ్ప్రత్యయోఽత్ర విధాయకః శ్రూయతే। తతః స్వర్దృక్శబ్దోచ్చారణం వీక్షణాఙ్గమ్, వీక్షణం వా తదఙ్గమ్, ఇత్యఙ్గాఙ్గిభావోఽభ్యుపేయః । తథా సతి స్వర్దృక్శబ్దరహితయోరుత్తరయోర్ఋచోర్గీయమానే రథంతరే విహితసంమీలనానువృత్తిః ఫలిష్యతి। ఇతి పూర్వః పక్షః।

'స్వర్దృశం ప్రతి' ఇత్యనేన కర్మప్రవచనీయేన ప్రతిశబ్దేన స్వర్దృక్శబ్దోచ్చారణస్యమీలనకాలావధిత్వం ద్యోత్యతే। న చ- అత్ర భిన్నం వాక్యమ్। ఏకవాక్యత్వసంభవాత్। తథా హి- ని(వి) రోధపరిహారాయ స్వత ఏవ ప్రాప్తత్వాద్వీక్షణం న విధేయమ్। తథా సతి 'ఆ స్వర్దృక్శబ్దోచ్చారణాత్సంమీలయేత్' ఇత్యేకం వాక్యం సంపద్యతే। ఏవం సత్యుత్తరయోర్ఋచోర్మీలనవిధ్యభావః ఫలిష్యతి। ఇతి రాద్ధాన్తః

।। 2 ।। 3 ।।

(తృతీయే- గవామయనికే పృష్ఠ్యషడహే బృహద్రథంతరయోర్విభాగాధికరణే

సూత్రే 4-5)।

పృష్ఠ్యస్య యుగపద్విధేరేకాహవద్ద్విసామత్వమ్ ।। 4 ।। విభక్తే

వా సమస్తవిధానాత్తద్విభాగే విప్రతిషిద్ధమ్ ।। 5 ।।

తృతీయాధికరణమారచయతి-

గవామయనికే పృష్ఠ్యషడహే ప్రత్యహం ద్వయమ్।

బృహద్రథంతరం చోత భవేత్కించిత్క్వచిద్దినే ।। 4 ।।

ద్వంద్వగర్భబహువ్రీహేరాద్యోఽన్త్యేఽపి సమో హ్యసౌ ।

అన్యోన్యనిరపేక్షస్య చోదకాదన్తిమో భవేత్ ।। 5 ।।

ద్వాదశాహే పృష్ఠ్యః షడహ ఉత్పన్నః। తత్ర షణ్ణామప్యహ్నాం క్రమేణ రథంతరబృహద్వైరూపవైరాజశాక్వరరవైతాని సామాని విహితాని। గవామయనే తు వికృతిరూపో యః పృష్ఠ్యః షడహః, తత్ర శ్రూయతే- 'పృష్ఠ్యః షడహో బృహద్రథంతరసామా' ఇతి। చోదకప్రాప్తయోర్బృహద్రథంతరయోః పునర్విధానాద్వైరూపాదినివృత్తిః । తతః శిష్యమాణం బృహద్రథంతరసామద్వయం కిం ప్రత్యహం కర్తవ్యమ్, కింవా కేషుచిదహఃసు బృహత్, కేషుచిద్రథంతరమ్, ఇతి సంశయః । బృహచ్చ రథంతరం చ బృహద్రథంతరే, తే

చ సామనీ యస్య, ఇతి ద్వంద్వగర్భితే బహువ్రీహావితరేతరయోగద్వంద్వేన సామ్నోః సాహిత్యం ప్రతీయతే। తతః ప్రత్యహం సామద్వయమ్। ఇతి పూర్వః పక్షః।

తి సామనీ యస్యాహన ఇత్యహ్నో యద్యన్యపదార్థత్వమ్, తదా భవదుక్తమేవ స్యాత్। ఇహ తు షడహోఽన్యపదార్థః। తథా సతి షడహే ద్వయోః సామ్నోః సాహిత్యం సిద్ధాన్తేఽపి సమానమ్। ప్రకృతౌ సామ్నోరన్యోన్యనిరపేక్షత్వాదిహాపి నిరపేక్షమేవ సామ చోదకేనాతిదిశ్యతే। తస్మాత్- కేషుచిదహఃసు కించిత్సామ। ఇతి రాద్ధాన్తః ।। 4 ।। 5 ।।

(చతుర్థే - ప్రాయణీయోదయనీయయోరైకాదశినానాం విభాగాధికరణే

సూత్రాణి 6-12)।

సమాసస్త్వైకాదశినేషు తత్ప్రకృతిత్వాత్ ।। 6 ।।

విహారప్రతిషేధాచ్చ ।। 7 ।। శ్రుతితో వా లోకవ-

ద్విభాగః స్యాత్ ।। 8 ।। విహారప్రకృతిత్వాచ్చ

।। 9 ।। విశయే చ తదాసత్తేః ।। 10 ।। త్రయస్తథేతి

చేత్ ।। 11 ।। న సమత్వాత్ప్రయాజవత్ ।। 12 ।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

స్యురేకాదశినాః కిం ప్రాయణీయోదయనీయయోః ।

ప్రత్యేకమఖిలాః కింవా విభజ్యాః స్యుస్తయోరపి ।। 6 ।।

ఉద్దేశ్యయోః ప్రధానత్వాత్ప్రత్యేకం పశవోఽఖిలాః ।

నోద్దేశ్యౌ శతవద్భాగః శిష్టస్త్వాసత్తితోఽన్తిమే ।। 7 ।।

ద్వాదశాహే శ్రూయతే- 'ఏకాదశినాన్ప్రాయణీయోదయనీయయోరతిరాత్రయోరాలభేరన్' ఇతి। త ఏతే పశవ ఏకాదశాపి ప్రాయణీయేఽహని కర్తవ్యాః, తథోదయనీయేఽపి సర్వే కర్తవ్యాః। కుతః। ప్రాయణీయాదేయనీయయోరుద్దేశ్యత్వేన ప్రాధాన్యాత్। ప్రతిప్రధానం చాఙ్గావృత్తేర్యుక్తత్వాత్। ఇతి పూర్వః పక్షః।

వచనాన్తరేణ విహితానామేకాదశానాం ప్రకరణేన ద్వాదశాహాఙ్గత్వే సిద్ధే దేశాకాఙ్క్షాయాం తాన్పశూనుద్దిశ్య ప్రాయణీయోదయనీయౌ దేశత్వేన విధీయేతే। తత్ర కుత ఉద్దేశ్యత్వమ్, కుతస్తరాం ప్రాధాన్యమ్, కుతస్తమాం పశ్వావృత్తిః। ఏవం సతి యథా 'శతం దేవదత్త యజ్ఞదత్తయోర్విధీయతామ్' ఇత్యత్ర దేవదత్తే పఞ్చాశద్విధీయతే యజ్ఞదత్తే పఞ్చాశత్। ఇతి విభాగః, తథా- ప్రాయణీయే పఞ్చ పశవః, ఉదయనీయే పఞ్చ' ఇతి విభాగో యుక్తః। యస్త్వవశిష్ట ఏకః పశురన్తిమః, స ప్రత్యాసన్నత్వాదన్తిమేఽహన్యుదయనీయే కర్తవ్యః ।। 7 ।।

(పఞ్చమే- సర్వపృష్ఠే దేశవిశేషవ్యవస్థాధికరణే సూత్రే 13-14)।

సర్వపృష్ఠే పృష్ఠశబ్దాత్తేషాం స్యాదేకదేశత్వం పృష్ఠస్య కృతదేశత్వాత్

।। 13 ।। విధేస్తు విప్రకర్షః స్యాత్ ।। 14 ।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

కిం సర్వపృష్ఠే సర్వాణి పృష్ఠదేశే యథోక్తి వా ।

పృష్ఠశబ్దాత్పృష్ఠదేశే వచనాత్తు వ్యవస్థితిః ।। 8 ।।

ఇదమామ్నాయతే- 'విశ్వజిత్సర్వపృష్ఠః' ఇతి। షడహే షట్స్వహఃసు క్రమేణ 'రథంతరం బహుద్వైరూపమ్' ఇత్యాదిభిః షడ్భిః పృష్ఠస్తోత్రం

నిష్పాదితమ్। తాని సర్వాణి పృష్ఠసామాని యస్మిన్విశ్వజితి సోఽయం సర్వపృష్ఠః। తత్ర మాధ్యందినపవమానమైత్రావరుణసామ్నో రన్తరాలరూపే పృష్ఠస్తోత్రదేశే కిం సర్వాణి పృష్ఠసామాని కార్యాణి, కింవా యథావచనం దేశవ్యవస్థా, ఇతి సంశయః। పృష్ఠకార్యగమకేన పృష్ఠశబ్దేన పృష్ఠదేశే (ఇతి) ప్రాప్తే-

వచనేన దేశవిశేషో వ్యవస్థాప్యతే। వచనం చైవమామ్నాయతే- 'పవమానే రథంతరం కరోతి, ఆర్భవే బృహత్, మధ్య ఇతరాణి-

వైరూపం హోతుః, పృష్ఠం వైరాజం బ్రహ్మసామ, శాక్వరం మైత్రావరుణసామ, రైవతమచ్ఛావాకసామ' ఇతి। వచనం హి న్యాయాద్బలీయః। తస్మాత్ దేశవిశేషో వ్యవస్థితః ।। 8 ।।

(షష్ఠే- వైరూపవైరాజసామ్నోః పృష్ఠకార్యే నివేశాధికరణే

సూత్రాణి 15-21)।

వైరూపసామా క్రతుసంయోగాత్త్రివృద్వదేకసామా స్యాత్ ।। 15 ।।

పృష్ఠార్థే వా ప్రకృతిలిఙ్గసంయోగాత్ ।। 16 ।। త్రివృద్వదితి

చేత్ ।। 17 ।। న ప్రకృతావకృత్స్నసంయోగాతూ ।। 18 ।। విధి-

త్వాన్నేతి చేత్ ।। 19 ।। స్యాద్విశయే తన్న్యాయత్వాత్కర్మావి-

భాగాత్ ।। 20 ।। ప్రకృతేశ్చావికారాత్ ।। 21 ।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

కార్త్స్న్యాద్వైరూపవైరాజే ఉక్థ్యషోడశినోరుత ।

పృష్ఠే స్యాత్క్రతుసంయోగాదాద్యోఽన్త్యః పృష్ఠలిఙ్గతః ।। 9 ।।

ఇదమామ్నాయతే- 'ఉక్థ్యో వైరూపసామా- ఏకవింశః, షోడశీ వైరాజసామా' ఇతి। తత్ర- కృత్స్నే ఉక్థ్యే వైరూపం సామ, కృత్స్నే షోడశిని వైరాజం సామ, 'వైరూపం సామ యస్మిన్నుక్థ్యే క్రతౌ, వైరాజం సామ యస్మిన్షోడశిని క్రతౌ' ఇత్యేవం క్రతుసంబన్ధప్రతీతేః।

మైవమ్। ప్రకృతౌ 'రథంతరసామా, బృహత్సామా' ఇత్యేవంవిధస్య నిర్దేశస్య పృష్ఠస్తోత్రవిషయత్వదర్శనాదత్రాపి తన్నిర్దేశేన పృష్ఠలిఙ్గేన పృష్ఠకార్యే వైరూపం వైరాజం చ భవితుమర్హతి। క్రతుసంబన్ధస్తయోః పృష్ఠద్వారేణోపపద్యతే ।। 9 ।।

(సప్తమే- త్రివృతి స్తోమగతసంఖ్యావికారాధికరణే సూత్రే 22-23)।

త్రివృతి సంఖ్యాత్వేన సర్వసంఖ్యావికారః స్యాత్ ।। 22 ।।

స్తోమస్య వా తల్లిఙ్గత్వాత్ ।। 23 ।।

సప్తమాధికరణమారచయతి-

త్రివృదగ్నిష్టుదిత్యేతత్సర్వత్ర స్తోమ ఏవ వా ।

ఆద్యస్త్రైగుణ్యవాచిత్వాదన్త్యః స్తోమేఽస్య రూఢితః ।। 10 ।।

ఏవం శ్రూయతే- 'త్రివృదగ్నిష్టుదగ్నిష్టోమః' ఇతి। కిం త్రివృత్త్వమగ్నిష్టుతి క్రతౌ సర్వేషు సాధనేషు సంబధ్యతే, కింవా స్తోమమాత్రసంబన్ధి తత్। 'త్రివృచ్ఛబ్దస్య త్రైగుణ్యవాచిత్వదర్శనాదత్రాపి క్రతుసాధనేషు యా యా సంఖ్యా శ్రూయతే, సా సర్వాత్రివృత్త్వేన విక్రియతే। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- యద్యపి త్రివృచ్ఛబ్దోఽవయవప్రసిద్ధ్యా లోకే త్రైగుణ్యం బ్రూతే తథాఽపి వేదే రూఢ్యా స్తోమవాచీ। 'త్రివృద్బహిష్పవమానః' ఇత్యుక్త్వా స్తోత్రియాణాం నవానామృచామనుక్రమణేన స్తోమవిషయమేవ త్రివృత్త్వమ్ ।। 10 ।।

(అష్టమే - ఉభయసామ్ని బృహద్రథంతరయోః సముచ్చయాధికరణే సూత్రాణి 24-26)।

ఉభయసామ్ని విశ్వజిద్వద్విభాగః స్యాత్

।। 24 ।। పృష్ఠార్థే వాఽతదర్థత్వాత్

।। 25 ।। లిఙ్గదర్శనాచ్చ ।। 26 ।।

అష్టమాధికరణమారయతి-

సంసవాదౌ ద్వయోరేకం పృష్ఠం యద్వా సముచ్చితమ్ ।

ఏకం ప్రకృతివద్విశ్వజిద్వదన్యత్ర చేతరత్ ।। 11 ।।

వచనాద్విశ్వజిత్యేతే సామనీ స్తోత్రయోర్ద్వయోః ।

నేహాస్తి తత్పృష్ఠ ఏవ సాహిత్యం స్యాత్పునర్విధేః ।। 12 ।।

ఇదమామ్నాయతే- 'సంసవ ఉభే కుర్యాత్' ఇతి । *'అభిజితావేకాహ ఉభే బృహద్రథంతరే కుర్యాత్' ఇతి। కిమత్ర బృహద్రథంతరయోరేకం పృష్ఠస్తుతౌ, ఇతరదన్యస్తుతౌ స్యాత్, కింవా సముచ్చితముభయం పృష్ఠస్తుతౌ, ఇతి సంశయః। ప్రకృతౌ ద్వయోర్వికల్పితత్వాదేకస్మిన్ప్రయోగ ఏకస్య

పృష్ఠత్వాదన్యత్రాపి తథాత్వం యుక్తమ్। తథా సత్యవశిష్టం సామ సర్వపృష్ఠవిశ్వజిన్న్యాయేన స్తోత్రాన్తరే ప్రయోక్తవ్యమ్। ఇతి పూర్వః పక్షః।

తాదృగ్వచనాభావేనాత్ర విశ్వజిద్వైషమ్యాత్। ప్రకృతివద్వికల్పే సతి పునర్విధానవైయర్థ్యాత్సముచ్చీయతే। ఇతి రాద్ధాన్తః

।। 11 ।। 12 ।।

(నవమే- మధ్వశనఘృతాశనయోః షడహాన్తేఽనుష్ఠానాధికరణే సూత్రే 27-28)।

పృష్ఠే రసభోజనమావృత్తే సంస్థితే త్రయస్త్రిం-

శేఽహని స్యాత్తదానన్తర్యాత్ప్రకృతివత్ ।। 27 ।।

అన్తే వా కృతకాలత్వాత్ ।। 28 ।।

నవమాధికరణమారచయతి-

త్రయస్త్రింశారమ్భణే కిం తదన్తే మధుభోజనమ్।

షడహాన్తేఽథవాఽఽద్యః స్యాత్సాంనిధ్యాద్వాక్యతోఽన్తిమః ।। 13 ।।

షష్ఠ్యః షడహో ద్వివిధః- త్రయస్త్రింశాన్తః, త్రయస్త్రింశాదిశ్చేతి। ద్వాదశాహే- త్రివృత్పఞ్చదశః, సప్తదశః, ఏకవింశః, త్రిణవః, త్రయస్త్రింశః, ఇత్యేతైః స్తోమైర్యుక్తాన్యహాని షడ్విహితాని। సోఽయం త్రయస్త్రింశాన్తః। క్వచిద్వికృతౌ వ్యత్యాసేన త్రయస్త్రింశాదిస్త్రివృదన్తః- 'పృష్ఠ్యః షడహస్త్రయస్త్రింశారమ్భణస్త్రివృదుత్తమః కార్యః' ఇతి । తత్ర మధు భోజనం చోదకప్రాప్తమ్। తచ్చ ప్రకృతౌ (విహితమ్)। త్రయస్త్రింశేఽహన్యనుష్ఠితేఽనన్తరం కృతమ్, ఇత్యత్రాపి సాంనిధ్యాత్త్రయస్త్రింశాన్తే కర్తవ్యమ్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- 'సంస్థితే పృష్ఠ్యే షడహే మధ్వాశయేద్ఘృతం వా' ఇతి వాక్యేన ప్రకృతౌ షడహప్రయోగస్యాన్తే మధుభోజనం విహితమ్। త్రయస్త్రింశసంనిధిస్తు నాన్తరీయకః । అతోఽత్రాపి షడహావసానే కర్తవ్యత్వాత్త్రివృత్సంనిధౌ తదనుష్ఠానమ్ ।। 13 ।।

(దశమే- {షడహావృత్తావపి మధ్వశనఘృతా-} సూత్రే 29-30)।

శనయోః సకృదనుష్ఠానాధికరణే

అభ్యాసే చ తదభ్యాసః కర్మణః పునః ప్రయోగాత్

॥ 29 ॥ అన్తే వా కృతకాలత్వాత్ ॥ 30 ॥

దశమాధికరణమారచయతి-

అభ్యాసే షడహే భుక్తిమభ్యస్యేత్కిం న వాఽగ్రిమః ।

స్తోత్రశస్త్రాదివన్మైవం సంస్థితే తద్విధానతః ॥ 14 ॥

'* ఆవృత్తం పృష్ఠముపయన్తి' ఇతి శ్రూయతే। తత్ర షడహావృత్తౌ యథా స్తోత్రాదీన్యావర్తన్తే, తథా మధుభోజనమపి। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- సంస్థితే షడహే భోజనం విధీయతే। సంస్థా నామ పునః షడహవిశేషవ్యాపారాభావః । అతః షడహావృత్తేరన్తే మధుభోజనం సకృదేవ కార్యమ్ ॥ 14 ॥

(ఏకాదశే- గవామయనే మధ్వశనఘృతాశనయోః ప్రతిమాసమావృత్త్య-

ధికరణే సూత్రమ్)।

ఆవృత్తిస్తు వ్యవాయే కాలభేదాత్స్యాత్ ॥ 31 ॥

ఏకాదశాధికరణమారచయతి-

సర్వాన్తే ప్రతిమాసం వా పృష్ఠ్యాన్తే మధుభోజనమ్ ।

సర్వాన్తే పూర్వవన్మైవం సంస్థితానాం పృథక్త్వతః ॥ 15 ॥

గవామయనే శ్రూయతే- 'చత్వారోఽభిప్లవాః షడహాః । పృష్ఠ్యః షడహః సమాసః సద్వితీయః సతృతీయః సచతుర్థః సపఞ్చమః' ఇతి। తత్ర షడహపఞ్చకరూపే మాసేఽభ్యస్యమానే పృష్ఠ్యోఽప్యావర్తతే। తథా సతి పూర్వన్యాయేనాఽఽవృత్తేషు పృష్ఠ్యేషు సర్వేషు సమాప్తేష్వన్తే మధుభోజనమ్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- ప్రతిమాసం సంస్థితానాం పృష్ఠ్యానాం పృథక్త్వాద్భోజనమపి ప్రతిమాసమావర్తనీయమ్ ॥ 15 ॥

(ద్వాదశే- ద్వాదశాహే సత్రిభిరపి మధ్వశనాధికరణే సూత్రే 32-33)।

మధు న దీక్షితా బ్రహ్మచారిత్వాత్ ॥ 32 ॥

ప్రాశ్యేత వా యజ్ఞార్థత్వాత్ ॥ 33 ॥

ద్వాదశాధికరణమారచయతి-

మధ్వభక్ష్యం భక్ష్యతే వా సత్రిభిర్బ్రహ్మచారిణః ।

నిషిద్ధత్వాదాదిమోఽన్త్యః పుంస్క్రత్వర్థవిభేదతః ।। 16 ।।

సత్రాత్మకద్వాదశాహే పృష్ఠ్యషడహే సంస్థితే మధ్వభక్ష్యమ్। కుతః। సత్రిణాం దీక్షితత్వేన బ్రహ్మచారిత్వాత్। బ్రహ్మచారిణాం చ

మధుమాంసప్రతిషేధాత్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। తన్నిషేధస్య పుమర్థత్వేన, భక్షణవిధేః క్రత్వర్థత్వేన చ విషయభేదాత్। తస్మాత్-సత్రిభిర్భక్ష్యమ్ ।। 16 ।।

(త్రయోదశే- మానసస్య ద్వాదశాహాఙ్గతాధికరణే సూత్రాణి - 34-44)।

మానసమహరన్తరం స్యాద్భేదవ్యపదేశాత్ ।। 34 ।।

తేన చ సంస్తవాత్ ।। 35 ।। అహరన్తాచ్చ పరేణ

చోదనా ।। 36 ।। పక్షే సంఖ్యా సహస్రవత్ ।। 37 ।।

అహరఙ్గం వాంఽశువచ్చోదనాభావాత్ ।। 38 ।। దశమ-

విసర్గవచనాచ్చ ।। 39 ।। దశమేఽహన్నితి చ తద్గుణ-

శాస్త్రాత్ ।। 40 ।। సంఖ్యాసామఞ్జస్యాత్ ।। 41 ।।

పశ్వతిరేకే చైకస్య భావాత్ ।। 42 ।। స్తుతివ్యప-

దేశమఙ్గేన విప్రతిషిద్ధం వ్రతవత్ ।। 43 ।। వచనాద-

తదన్తత్వమ్ ।। 44 ।।

త్రయోదశాధికరణమారచయతి-

మానసం కిమహర్భిన్నమఙ్గం వా దశమేఽహని ।

భిన్నం స్తుత్యాదినాఽఙ్గం తద్విసర్గోక్త్యాదిభిర్భవేత్ ।। 17 ।।

ద్వాదశాహే మానసగ్రహణం శ్రూయతే- 'అనయా త్వా పృథివ్యా పాత్రేణ సముద్రరసయా ప్రజాపతయే త్వా జుష్టం గృహ్ణామీతి మానసం ప్రాజాపత్యం గృహ్ణాతి' ఇతి। అయమర్థః- 'పృథివీ పాత్రమ్, సముద్రః సోమః, ప్రజాపతిర్దేవతా, ఏవంవిశిష్టస్య గ్రహస్య గ్రహణే మనః సాధనమ్, తదిదం మానసమ్' ఇతి। ఏతచ్చ ద్వాదశభ్యో భిన్నమహస్త్రయోదశేఽహని కర్తవ్యో వాగవిశేషః। కుతః। స్తుత్యాదిభ్యః। మానసేన ద్వాదశాహస్య స్తుతిరేవమామ్నాయతే- 'ద్వాదశాహస్య

హృతరసాని చ్ఛన్దాంసి తాని మానసేనాప్యాయన్తి' ఇతి। స్తుతిసాధనం చ మానసం స్తోత్రవ్యాద్భిన్నం భవితుం యుక్తమ్। తథా వ్యపదశేభేదోఽపి శ్రూయతే- 'వాగ్వైహాదశాహః, మనో మానసమ్' ఇతి। ఏవమాద్యుపపత్తిభిర్భిన్నమహః । ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- దశమస్యాహ్నోఽఙ్గం తత్స్యాత్। విసర్గోక్త్యాదిభ్యః। 'ఏష వై దశమస్యాహ్నో విసర్గో యన్మానసమ్' ఇతి విసర్గోక్తిః । ఇయం చ దశమాహాఙ్గత్వం గమయతి। అహరన్తరత్వే ద్వాదశాహసమాఖ్యా చ విరుధ్యతే। అఙ్గభూతేనాపి మానసస్తుతివ్యపదేశభేదాదిక ముపపద్యతే। తస్మాత్- అభేదః ।। 17 ।।

(చతుర్దశే- సత్రస్య బహుకర్తృకత్వాధికరణే సూత్రాణి 45-50)।

సత్రమేకః ప్రకృతివత్ ।। 45 ।। వచనాత్తు బహూనాం స్యాత్ ।। 46 ।। అపదేశః స్యాదితి చేత్ ।। 47 ।। నైకవ్యపదేశాత్ ।। 48 ।। సంనివాపం చ దర్శయతి ।। 49 ।। బహూనామితి చైకస్మిన్విశేషవచనం వ్యర్థమ్ ।। 50 ।।

చతుర్దశాధికరణమారచయతి-

సత్రమేకః కరోత్యాహో బహవః ప్రకృతావివ ।
ఏకః కుర్యాదిహాఽఽసీరన్నిత్యుక్త్యా బహవో మతాః ।। 18 ।।

ద్వాదశాహాదిసత్రస్య జ్యోతిష్టోమః ప్రకృతిః । తత్ర కర్త్రైక్యాచ్చోదకేన సత్రేఽపి కర్త్రైక్యే ప్రాప్తే-

ప్రత్యక్షవచనాద్బహవోఽభ్యుపేయాః ।। 18 ।।

(పఞ్చదశే- సత్రే యజమానానామేవర్త్విక్త్వాధికరణే సూత్రాణి 51-58)।

అన్యే స్యుర్‌ఋత్విజః ప్రకృతివత్ ।। 51 ।। అపి వా యజమానాః స్యుర్‌ఋత్విజామభిధానసంయోగాత్తేషాం స్యాద్యజమానత్వమ్ ।। 52 ।। కర్తృసంస్కారో వచనాదాధాతృవదితి చేత్ ।। 53 ।। స్యాద్విశయే తన్న్యాయత్వాత్ప్రకృతివత్ ।। 54 ।। స్వామ్యాఖ్యాః స్యుర్గృహపతివదితి చేత్ ।। 55 ।। న ప్రసిద్ధగ్రహణత్వాదసంయుక్తస్య తద్ధర్మేణ ।। 56 ।। దీక్షితాదీ-

క్షితవ్యపదేశశ్చ నోపపద్యతేఽర్థయోర్నిత్యభావిత్వాత్

|| 57 || అదక్షిణత్వాచ్చ || 58 ||

పఞ్చదశాధికరణమారచయతి-

ఋత్విజోఽన్యేఽత్ర యష్టృభ్యః స్యుస్త ఏవోత చోదకాత్ ।

అన్యే యష్టార ఏవ స్యుః ప్రస్యక్షవచనాదిభిః || 19 ||

అత్ర సత్రే కిం యజమానేభ్యో వ్యతిరిక్తా ఋత్విజః కర్తవ్యాః కింవా యజమానా ఏవర్త్విజః । జ్యోతిష్టోమే యజమానాదన్య ఋత్విజః । తద్వికృతిత్వాదిహాపి చోదకాదన్యే స్యుః। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- 'యే యజమానాస్త ఏవ ఋత్విజః' ఇతి ప్రత్యక్షవచనాత్, 'అదక్షిణాని సత్రాణీత్యాహుః' ఇతి దక్షిణారాహిత్యశ్రవణాత్ 'అధ్వర్యుర్గృహపతిందీక్షయిత్వా బ్రహ్మాణం దీక్షయతి, తత ఉద్గాతారమ్' ఇత్యాదినా బ్రహ్మోద్గాత్రాదిసమాఖ్యాసంయోగదీక్షాసంయోగయోరర్త్విజ్యయాజ మానద్యోతకయోః ప్రతిభానాచ్చ యజమానా ఏవర్త్విజః || 19 ||

(షోడశే - సత్రాహీనయోర్వివేకాధికరణే సూత్రే 59-60)।

ద్వాదశాహస్య సత్రత్వమాసనోపాయిచోదనేన యజ-

మానబహుత్వేన చ సత్రశబ్దాభిసంయోగాత్ || 59 ||

యజతిచోదనాదహీనత్వం స్వామినాం చాస్థితపరిమా-

ణత్వాత్ || 60 ||

షోడశాధికరణమారచయతి-

అహీనసత్రయోర్లక్ష్మభేదో నాస్త్యస్తి వా నహి ।

ఆవృత్తిసామ్యాదాద్యః స్యాదిజ్యాసిభ్యాం తయోర్భిదా || 20 ||

అస్తి ద్వాదశాహత్యాహీనత్వం సత్రత్వం చ । తత్రైవం చిన్త్యతే- కిమహీనసత్రయోర్లక్షణభేదో నాస్తి, ఉత- అస్తి, ఇతి। తత్ర- 'నాస్తి' ఇతి తావత్ప్రాప్తమ్ । కుతః । జ్యోతిష్టోమావృత్తిరూపస్య సమానత్వాత్ । యథా ద్విరాత్రాదీనామేకాదశరాత్రాన్తానామహీనానామావృత్తౌ జ్యోతిష్టోమస్వరూపమ్, తథా త్రయోదశరాత్రాదీనాం సత్రాణామ్। ఇతి ప్రాప్తే ।

బ్రూమః- 'ఆసీరన్ ఉపేయుః' ఇతి చోదనాద్వయం యజమానబహుత్వం చ సత్రలక్షణమ్। యజతిచోదనా యజమానబహుత్వనియమాభావశ్చాహీనలక్షణమ్। వైదికప్రయోగేషు తయోరవ్యభిచారాత్। ఇతి రాద్ధాన్తః || 20 ||

(సప్తదశే- పౌణ్డరీకే సకృదేవ దక్షిణాదానాధికరణే సూత్రాణి 61-67)।

అహీనే దక్షిణాశాస్త్రం గుణత్వాత్ప్రత్యహం కర్మభేదః స్యాత్

।। 61 ।। సర్వస్య వైకకర్మ్యాత్ ।। 62 ।। పృషదాజ్య-

వద్వాఽహ్నాం గుణశాస్త్రం స్యాత్ ।। 63 ।। జ్యోతిష్టో-

భ్యస్తు దక్షిణాః సర్వాసామేకకర్మత్వాత్ప్రకృతివత్తస్మా-

న్నాఽఽసాం వికారః స్యాత్ ।। 64 ।। ద్వాదశాహే వచ-

నాత్ప్రత్యహం దక్షిణాభేదస్తత్ప్రకృతిత్వాత్పరేషు తాసాం

సంఖ్యావికారః స్యాత్ ।। 65 ।। పరిక్రయావిభా-

గాద్వా సమస్తస్య వికారః స్యాత్ ।। 66 ।। భేదస్తు

గుణసంయోగాత్ ।। 67 ।।

సప్తదశాధికరణమారచయతి-

అయుతాది ప్రత్యహం స్యాత్సకృద్వాఽఙ్గ్యనుసారతః ।

ఆద్యే భవేత్ప్రయోగోఽఙ్గీ తదైక్యేన సకృద్భవేత్ ।। 21 ।।

అస్తి పౌణ్డరీకః । 'పౌణ్డరీకేణైకాదశరాత్రేణ స్వారాజ్యకామో యజేత' ఇతి తద్విధానాత్। తత్ర శ్రూయతే- 'అయుతం పుణ్డరీకే

దద్యాదశ్వసహస్రమేకాదశమ్' ఇతి। తత్ర గవాయుతాశ్వసహస్రే ప్రత్యహం దాతవ్యే। కుతః। దక్షిణాయా అఙ్గత్వేన ప్రతిప్రధానమావర్తనీయత్వాత్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- అహర్గణరూపస్య పౌణ్డరీకస్య ప్రయోగో దక్షిణాఙ్గం ప్రత్యఙ్గీ । స చైకః। అతః- సకృదేవ దానమ్ ।। 21 ।।

(అష్టాదశే- పౌణ్డరీకే సర్వాసాం దక్షిణానాం విభజ్య

నయనాధికరణే సూత్రాణి 68-71)।

ప్రత్యహం సర్వసంస్కారః ప్రకృతివత్సర్వాసాం సర్వశేషత్వాత్

।। 68 ।। ఏకార్థత్వాన్నేతి చేత్ ।। 69 ।। స్యాదు-

త్పత్తౌ కాలభేదాత్ ।। 70 ।। విభజ్య తు సంస్కారవ-

చనాద్ద్వాదశాహవత్ ।। 71 ।।

అష్టాదశాధికరణమారచయతి-

సకృత్కిం ప్రత్యహం వాఽస్య నయనం తత్ర చోత్తమే ।

సర్వస్య వా విభక్తస్య సకృత్సంస్కారసిద్ధితః ।। 22 ।।

ప్రతిమాధ్యందినం చోదకప్రాప్తేః ప్రత్యహం తదా ।

సర్వం నేయం తదేకత్వాద్విభజ్య ద్వాదశాహవత్ ।। 23 ।।

పౌణ్డరీకే సకృదేవ దాతవ్యం గవాయుతాశ్వసహస్రరూపం దక్షిణాద్రవ్యం యదస్తి, తస్య నయనాదిసంస్కారశ్చోదకప్రాప్తః। ప్రకృతౌ 'మాధ్యందినే సవనే దక్షిణా నీయన్తే' ఇతి। తద్వికృతిత్వేన నయనమిహ సకృత్కార్యమ్, కింవా ప్రత్యహమ్, ఇత్యేకః సంశయః। తయోరుత్తమే పక్షే ప్రత్యహం కిం దక్షిణాద్రవ్యస్య సర్వస్య నయనమ్, కింవా దశస్వహఃసు గవామేకైకసహస్రమ్, ఏకాదశేఽహ్ని - అశ్వసహస్రమ్, ఇతి ద్వితీయః సంశయః। తత్ర 'సకృన్నయనమ్' ఇతి తావత్ప్రాప్తమ్। కుతః। తావతైవ చికీర్షితసంస్కారస్య సిద్ధత్వాత్। అథవా ప్రతిమాధ్యందినసవనం చోదకప్రాప్తేః సమానత్వాత్ప్రత్యహం నయనం కార్యమ్, తదాఽపి గవాయుతాశ్వసహస్రరూపస్య ద్రవ్యస్యైకదక్షిణారూపత్వాత్సర్వం నేయమ్। ఇతి పూర్వః పక్షః।

విభజ్య నేయమ్। కుతః। ద్వాదశాహవికృతిత్వాత్। ద్వాదశహి చాన్వహం విభజ్య నీతత్వాత్। ఇతి రాద్ధాన్తః ।।22।।23।।

(ఏకోనవింశే-- మానవీషు పఞ్చదశానామేవ సామిధేనీ-

త్వాధికరణే సూత్రాణి 72-75)।

లిఙ్గేన ద్రవ్యనిర్దేశే సర్వత్ర ప్రత్యయః స్యాల్లిఙ్గస్య

సర్వగామిత్వాదాగ్నేయవత్ ।। 72 ।। యావదర్థం వాఽర్థశేష-

త్వాదల్పేన పరిమాణం స్యాత్తస్మింశ్చ లిఙ్గసామర్థ్యమ్

।। 73 ।। ఆగ్నేయే కృత్స్నవిధిః ।। 74 ।। ఋజీషస్య

ప్రధానత్వాదహర్గణే సర్వస్య ప్రతిపత్తిః స్యాత్ ।। 75 ।।

ఏకోనవింశాధికరణమారచయతి-

మనోర్ఋచః సామిధేన్యః సర్వాః పఞ్చదశైవ వా ।

అవిశేషేణ సర్వాః స్యుః కార్యాః పఞ్చదశైవ తాః ।। 24 ।।

క్వచిద్వికృతివిశేషే శ్రూయతే-- 'మనోర్ఋచః సామిధేన్యో భవన్తి' ఇతి। తత్ర విశేషాశ్రవణాదృచో యావత్యో మనుసంబన్ధిన్య

ఋక్సంహితాయామామ్నాతాః, తాః సర్వాః సామిధేన్యః। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- అగ్నిసమిన్ధనమాసామృచాం కార్యమ్। తచ్చ ప్రకృతౌ పఞ్చదశభిః సిద్ధమిత్యత్రాపి చోదకవశాత్పఞ్చదశైవోపాదేయాః ॥24॥

(వింశే- వాససి మానోపావహరణయోరనుష్ఠానాధికరణే సూత్రమ్-)।

వాససి మానోపావహరణే ప్రకృతౌ సోమస్య వచనాత్ ॥ 76 ॥

వింశాధికరణమారచయతి-

ఉపావహరణం మానమపి క్వాప్యృత వాససి ।

క్వాపి స్యాత్రాంశుతాభావాద్వచనాద్వాససోభయమ్ ॥ 25 ॥

జ్యోతిష్టోమే సోమస్యోపావహరణం మానం చ శ్రుతమ్। తదుభయం సంపాదనప్రయత్నేన వినా స్వత ఏవ లబ్ధేన కేనాపి సాధనేన కార్యమ్।

మైవమ్। 'వాససి మినోతి, వాససా చోపావహరతి' ఇతి వచనేన వాససో విహితత్వాత్ ॥ 25 ॥

(ఏకవింశే- అహర్గణే వాసోన్తరోత్పాదనాధికరణే సూత్రమ్)।

తత్రాహర్గణేఽర్థాద్వాసః ప్రకృతిః స్యాత్ ॥ 77 ॥

ఏకవింశాధికరణమారచయతి-

నాన్యద్వాసోఽహర్గణే స్యాత్స్యాద్వా న స్యాదనుక్తితః ।

చోదకాత్ప్రత్యహం ప్రాప్తం కార్యాద్వాసోన్తరం భవేత్ ॥ 26 ॥

ద్వాదశాహాదావహర్గణే చోదకప్రాప్తాదేకస్మాన్మానోపావహరణహేతోర్వాససోఽన్యద్వాసోఽనుక్తత్వాన్న సంపాద్యమ్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- ప్రత్యహం - సోమస్యోపావహరణం చోదకేన ప్రాప్తమ్। తచ్చోపావహరణరూపం కార్యం వాసోభేదం వినా న సిధ్యతి। హవిర్ధానశకటేఽవస్థితాద్వాసోపనీతసోమాత్కియన్తమపి సోమభాగమేకైకస్యాహ్నః పర్యాప్తం పృథక్కృత్యోపావహర్తుం వాసోన్తరం సంపాద్యమ్ ॥26॥

(ద్వావింశే - ఉపావహరణార్థమేవ వాసోన్తరోత్పాదనాధికరణే

సూత్రే 78-79)।

మానం ప్రత్యుత్పాదయేత్ప్రకృతౌ తేన దర్శనాదుపావహరణస్య

।। 78 ।। హరణే వా శ్రుత్యసంయోగాదర్థాద్వికృతౌ తేన ।। 79 ।।

ద్వావింశాధికరణమారచయతి-

తత్కిం మానే హృతౌ వాఽఽద్యః ప్రకృతవికతేక్షణాత్ ।

అర్థాత్తదైక్యం తత్రోక్త్యా హృతౌ స్యాత్సార్థకత్వతః ।। 27 ।।

యదేతద్వాసోన్తరమహర్గణే సంపాద్యమ్, తత్కిం మానకాలే, ఉత- ఉపావహరణకాలే । ఇతి సంశయః । ప్రకృతౌ మానోపావహరణయోర్వ్రస్త్రైకత్వదర్శనాదిహాపి తదైక్యసిద్ధయే మానకాలే వాసోన్తరం సంపాద్యమ్। ఇతి పూర్వః పక్షః।

ప్రకృతౌ- యేన సోమో మితః, తేనైవోపావహరణమర్థసిద్ధమ్। 'కియానేవ సోమః శకటేఽవస్థాపనీయః, కియానేవోపావహర్తవ్యః' ఇతి సోమద్వయాభావాదర్థసిద్ధస్య చైకస్య వాచనికత్వాభావాన్న చోదకేనాతిదేశోఽస్తి। అతోఽహర్గణే మానహేతోర్వాససః శకటేఽవస్థితత్వాదుపావహరణే వాసోన్తరస్య సార్థకత్వాత్తత్సమయే తత్సంపాద్యమ్ ।। 27 ।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే దశమా-

ధ్యాయస్య షష్ఠః పాదః ।। 6 ।।

	అత్ర పాదే	ఆదితః।
అధికరణాని	22	736।
సూత్రాణి	79	2086।

(అథ దశమాధ్యాయస్య సప్తమః పాదః)।

(ప్రథమే- జ్యోతిష్టోమే ప్రత్యఙ్గం హవిర్భేదాధికరణే సూత్రే 1-2)।

పశోరేకహవిష్ట్వం సమస్తచోదితత్వాత్ ।। 1 ।। ప్రత్యఙ్గం

వా గ్రహవదఙ్గానాం పృథక్ప్రకల్పనత్వాత్ ।। 2 ।।

సప్తమపాదస్య ప్రథమాధికరణమారచయతి-

పశుః కృత్స్నో హవిః కింవా ప్రత్యఙ్గం హవిరన్యతా ।

ఆద్యశ్చోదనయా మైవమవదానపృథక్త్వతః ।। 1 ।।

'అగ్నీషోమీయం పశుమాలభేత' ఇత్యత్ర కృత్స్నస్య పశోరేకహవిష్ట్వం యుక్తమ్। కుతః। అగ్నీషోమదేవతాం ప్రతి ద్రవ్యత్వేన పశోశ్చోదితత్వాత్। న హి హృదయాద్యఙ్గం సాక్షాత్పశుర్భవతి। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- 'హృదయస్యాగ్రేఽవద్యతి, అథ జిహ్వాయాః, అథ వక్షసోఽవద్యతి, దోష్ణో త్వద్యతి, పార్శ్వయోరవద్యతి' ఇత్యాదినా

హృదయాద్యఙ్గానామవదానాని పృథగామ్నాయన్తే। అవదానం చ హవిష్ట్వప్రయోజకః సంస్కారః। పురోడాశాదౌ హోతుమవదీయమానత్వదర్శనాత్। హవిఃశబ్దశ్చ కర్మవ్యుత్పత్త్యా హోమయోగ్యం ద్రవ్యం బ్రూతే। పశ్వాకృతిచోదనా తు హృదయాద్యఙ్గద్వారేణ దేవతాసంబన్ధాదుకప్పద్యతే। తస్మాత్- ప్రత్యఙ్గం హవిర్భేదః ।।1।।

(ద్వితీయే- పశోర్హృదయాదిభిరేవాఙ్గవిశేషైర్యాగానుష్ఠానాధి-

కరణే సూత్రాణి 3-9)।

హవిర్భేదాత్కర్మణోఽభ్యాసః, తస్మాత్తేభ్యోఽవదానం స్యాత్

।।3।। ఆజ్యభాగవద్వా నిర్దేశాత్పరిసంఖ్యా స్యాత్

।।4।। తేషాం వా ద్వ్యవదానత్వం వివక్షన్నభినిర్దిశేత్పశోః

పఞ్చావదానత్వాత్ ।।5।। అంసశిరోనూకసక్థిప్రతి-

షేధశ్చ తదన్యపరిసంఖ్యానేఽనర్థకః స్యాత్ప్రదానత్వాత్తేషాం

నిరవదానప్రతిషేధః స్యాత్ ।।6।। అపి వా పరి-

సంఖ్యా స్యాదవదానీయశబ్దత్వాత్ ।।7।। అబ్రాహ్మణే

చ దర్శనాత్ ।।8।। శృతాశృతోపదేశాచ్చ

తేషాముత్సర్గవదయజ్ఞశేషత్వమ్ ।।9।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

ఏకేనాఙ్గేన సర్వైర్వా యద్వైకాదశభిర్యజిః।

ఏకేన యాగసంసిద్ధేర్హవిషాం భేదతోఽఖిలైః ।।2।।

ఏకాదశభిరన్యేషాం పరిసంఖ్యా భవేద్యతః ।

న త్రిదోషీ గత్యభావాదశృతోక్తేశ్చ సోచితా ।।3।।

ప్రత్యఙ్గం హవిర్భేదే స్థితే సతి త్రేధా యాగే సంశయః । తత్ర - అనిర్దిష్టవిశేషేణ యేన కేనాప్యఙ్గేన యాగః కార్యః । తావతైవ సిద్ధత్వాత్। ఇత్యేకః పక్షః।

చోదితపశ్వఙ్గత్వం పరిగణితేషు హృదయాదిష్వన్యేషు చాంసశిరః ప్రభృతిషు సమానమ్। తతో హృదయాదివదంసాదీనాం హవిర్భేదత్వాద్యాగమన్తరేణ హూయమానత్వలక్షణహవిష్ట్వాపర్యవసానాత్సర్వైరఙ్గైర్యాగః । ఇతి ద్వితీయః పక్షః।

హృదయాదిభిరేకాదశభిరేవాఙ్గైర్యాగః కర్తవ్యః। కుతః। అన్యేషామంసాదీనాం పరిసంఖ్యాతత్వాత్। చోదకేన సర్వేషామఙ్గానాపవదానే ప్రాప్తే హృదయాదివాక్యేనాంసాదయః పరిసంఖ్యాయన్తే। నను- పరిసంఖ్యాయాం 'విధిః స్వార్థం జహ్యాత్, పరార్థం కల్పేత, ప్రాప్తం బాధేత' ఇతి దోషత్రయం ప్రసజ్యేత। ప్రసజ్యతాం నామ । సతి హి గత్యన్తర ఏషాం దోషత్వమ్। పరిసంఖ్యాయాస్తు తే త్రయః స్వరూపమ్। ఇతి కృత్వా న దోషతాం భజన్తే। కించ 'ద్వయాని మాంసాంన్యభిమృశన్తి శృతాన్యశృతాని' ఇతి కేషాంచిన్మాంసానామపక్వత్వముచ్యతే। పాకస్తు హవిషో మాంసస్య ప్రతినియతః। తస్మాత్- అశృతత్వోక్తిరంసాదిపరిసంఖ్యాం గమయతి। ఏతదేవాభిప్రేత్యాంసాదిప్రతిషేధః శ్రుత్యా వర్ణితః- 'నాంసయోరవద్యతి, న శిరసః' ఇత్యాదినా । తస్మాత్- ఏకాదశభిరేవ యాగః ।। 2 ।। 3 ।।

(తృతీయే - జ్యోతిష్టోమేఽనిజ్యాశేషైరూయఙ్గైః స్విష్టకృద్ధోమాధికరణే

సూత్రే 10-11)।

ఇజ్యాశేషాత్స్విష్టకృదిజ్యేత ప్రకృతివత్ ।। 10 ।।

త్ర్యఙ్గైర్వా శరవద్వికారః స్యాత్ ।। 11 ।।

తృతీయాధికరణమారచయతి-

ఇజ్యాశేషైరశేషైర్వా త్ర్యఙ్గైః స్విష్ఠకృతో హుతిః ।

ఆద్యః ప్రకృతివన్నైవం పూర్వార్ధేత్యుక్తిశేషతః ।। 4 ।।

పశౌ శ్రూయతే- 'త్ర్యఙ్గైః స్విష్టకృతం యజతి' ఇతి। తత్ర- ఇజ్యార్థానాం హృదయాద్యేకాదశాఙ్గానాం యైః కైశ్చిత్త్ర్యఙ్గైరిజ్యాశేషభూతైః స్విష్టకృద్ధోతవ్యః। కుతః। ప్రకృతావిజ్యాశేషణ పురోడాశేన స్విష్టకృతో హుతత్వాదత్రాపి చోదకేన తథాత్వాత్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- 'దోష్ణః పూర్వార్ధాదగ్నయే సమవద్యతి, గుదస్య మధ్యతః, శ్రోణ్యా జఘనతః' ఇతి వాక్యశేషేణ హృదయాదిభ్య ఏకాదశభ్యోఽన్యాని త్రీణ్యఙ్గాని స్విష్టకృతే సమామ్నాయన్తే । న చ - హృదయాదిష్వపి గుదాదీన్యామ్నాతాని, ఇతి శఙ్క్యమ్। తద్విశేషస్య

కల్పసూత్రకారేణ దర్శితత్వాత్। 'హృదయం జిహ్వా వేక్షా యకృద్వృక్కౌ సవ్యం దోః, ఉభే పార్శ్వే దక్షిణా శ్రోణిః, గుదం తృతీయమ్- ఇతి దైవతావదానాని। దక్షిణోఽసః, సవ్యా శ్రోణిః,

గుదం తృతీయమ్- ఇతి సౌవిష్టకృతాని, ఇతి। తస్మాత్- అనిజ్యాశేషైరఙ్గైః స్విష్టకృద్ధోమః ।। 4 ।।

(చతుర్థే- అధ్యూధ్న్యా ఇడావికారతాధికరణే సూత్రాణి 12-16)।

అధ్యూధ్నీ తు హోతుస్త్ర్యఙ్గవదిడాభక్షవికారః స్యాత్ ।। 12 ।। శేషే వా సమవైతి తస్మాద్రథవన్నియమః స్యాత్ ।। 13 ।। అశాస్త్రత్వాత్తు నైవం స్యాత్ ।। 14 ।। అపి వా దానమాత్రం స్యాద్భక్షశబ్దానభిసంబన్ధాత్ ।। 15 ।। దాతుస్త్వవిద్యమానత్వాదిడాభక్షవికారః స్యాత్, శేషం ప్రత్యవిశిష్టత్వాత్ ।। 16 ।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

హోతుర్నియమ్యతేఽధ్యూధ్నీ కింవేడాం వికరోతి సా ।
అనస్థిభిరితి ప్రాప్తా హోతుః పక్షే నియమ్యతే ।। 5 ।।
అనువాదోఽనస్థివాక్యం ప్రాపికా పరిశిష్టగీః ।
నాధ్యూధ్నీ తత్ర తేనేడా హోతుర్విక్రియతే తయా ।। 6 ।।

పశావేవ శ్రూయతే- 'అధ్యూధ్నీం హోత్రే హరన్తి ' ఇతి। అధ్యూధ్నీ హృదయాదిభ్యోఽన్యదఙ్గమ్। తత్ర- ఇయం హోతురేవ నాన్యస్య- ఇతి నియమ్యతే। కుతః। పక్షే ప్రాప్తత్వాత్ । తథా హి- హృదయాదీనిజ్యాశేషాన్భక్షణార్థం పాత్రే నిక్షిప్యానిజ్యాశేషానపి తత్ర క్షిపేత్। అనస్థిభిరిడాం వర్ధయన్తి' ఇతి శ్రవణాత్। అస్మింశ్చ భక్షణే ప్రత్యేకమృత్విజాం విభజ్యమానే సేయమధ్యూధ్నీ హోతుః కదాచిత్ప్రాప్నోతి, కదాచిదన్యస్య, తతో నియన్తవ్యా । ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- 'వర్ధయన్తి' ఇతి వర్తమానాపదేశేనానస్థివాక్యమనువాదః। ప్రాపకం తు పరిశిష్టవాక్యమ్। తచ్చైవమామ్నాయతే- 'అథ యద్యత్పరిశిష్యతే' తత్తత్సమవత్తధాన్యామానయతి హృదయం జిహ్వా వక్షః'- ఇత్యారభ్య 'వనిష్ఠుమ్' ఇత్యేతదన్తమ్। న చ- తస్మిన్వాక్యేఽధ్యూధ్నీ పఠితా । తతోఽప్రాప్తత్వాద్విధీయమానయా తయా హోతురిడాభాగోఽన్యో బాధ్యతే। తత్రేయం వచనవ్యక్తిః- 'యద్ధోత్రే హరన్తి' తదధ్యూధ్నీమ్' ఇతి। తస్మాత్- వికారః ।। 5 ।।

(పఞ్చమే - వనిష్ఠోర్భక్షవికారతాధికరణే సూత్రమ్-)।

అగ్నీధశ్చ వనిష్ఠురధ్యూధ్నీవత్ ।। 17 ।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

వనిష్ఠురపి తద్వత్స్యాత్ప్రాప్తిః ప్రాసనతో యది ।

ఇడాసంస్కార ఏవాయం భక్షో విక్రియతే తతః ।। 7 ।।

పశావేవ శ్రూయతే- 'వనిష్ఠుమగ్నీధే' ఇతి। అధ్యూధ్నీవద్వనిష్ఠురపి హృదయాదివ్యతిరిక్తమఙ్గమ్। తతః- సంశయపూర్వోత్తరపక్షాస్తద్వద్యోజ్యాః। అధికా శఙ్కా త్వేషా- 'ఇడాపాత్రే హృదయాదిప్రాసనవాక్యే వనిష్ఠురపి పఠితః। తతః పక్షే ప్రాప్త ఏవ నియమ్యతే' ఇతి।

ఉపస్తరణాదివత్ప్రాసనమిడాయాః సంస్కార ఏవ । న త్వేతావతా వనిష్ఠోర్భక్షత్వప్రాప్తిరిత్యప్రాప్తవిధేః పూర్వవద్వికారః।

ఇత్యుక్తశఙ్కాయాముత్తరమ్ ।। 7 ।।

(షష్ఠే- మైత్రావరుణస్యాపి శేషభక్షాస్తీత్యాధికరణే సూత్రే- 18 - 19)।

అప్రాకృతత్వాన్మైత్రావరుణస్యాభక్షత్వమ్ ।। 18 ।। స్యాద్వా

హోత్రధ్వర్యువికారత్వాత్తయోః కర్మామిసంబన్ధాత్ ।। 19 ।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

మైత్రావరుణనామ్నోఽత్ర భక్షో నాస్త్యస్తి వా నహి ।

అప్రాకృతత్వాదధ్వర్యుహోత్రన్తర్భావతోఽస్తి సః ।। 8 ।।

అత్ర పశౌ మైత్రావరుణనామ్న ఇడాభక్షో నాస్తి। కుతః। ప్రకృతౌ మైత్రావరుణస్యామాయేన చోదకప్రాప్త్యభావాత్।

మైవమ్ । 'మైత్రావరుణః ప్రేష్యతి చాన్వాహ' ఇతి ప్రైషానువచనే తస్య విధీయేతే। తత్ర ప్రైషకార్యేణాధ్వర్యావన్తర్భావః । అనువచనకార్యేణ చ హోతరి। తస్మాత్- అస్తి భక్షః ।। 8 ।।

(సప్తమే- మైత్రావరుణస్యైకభాగతాధికరణే సూత్రే 20-21)।

ద్విభాగః స్యాద్ద్వికర్మత్వాత్ ।। 20 ।। ఏకత్వాద్వైక-

భాగః స్యాద్భాగస్యాశ్రుతిభూతత్వాత్ ।। 21 ।।

సప్తమాధికరణమారచయతి-

ద్విభాగ ఏకభాగో వా ద్విభాగః స్యా [ద్] ద్వికర్మతః ।

ఏకః పుమైక్యతో నో చేద్వైషమ్యం ప్రకృతావపి ।। 9 ।।

స మైత్రావరుణః కర్మోపాధినా ద్విభాగః । ఇతి చేత్।

న । పురుషైక్యోపాధినా భాగస్యాప్యేకత్వం స్యాత్ । అన్యథా ప్రకృతావపి కర్మతారతమ్యానుసారేణ భాగతారతమ్యం ప్రసజ్యేత ।। 9 ।।

(అష్టమే- ప్రతిప్రస్థాతుర్భక్షాభావాధికరణేః సూత్రే 22-23)।

ప్రతిప్రస్థాతుశ్చ వపాశ్రపణాత్ ।। 22 ।। అభక్షో

వా కర్మభేదాత్తస్యాః సర్వప్రదానత్వాత్ ।। 23 ।।

అష్టమాధికరణమారచయతి-

ప్రతిప్రస్థాతురత్రాస్తి భక్షో నో వా వపామసౌ ।

పచత్యతోఽస్తి నో పక్వా వపా సర్వా హుతా యతః ।। 10 ।।

అత్ర పశౌ ప్రతిప్రస్థాతురిడాభక్షోఽస్తి। కుతః। అధ్వర్యుకర్మణో వపాపాకస్య తేన కృతత్వాత్ ।

మైవమ్। భక్షయితుం వపాశేషస్యాభావాత్ ।। 10 ।।

(నవమే- గృహమేధీయకేఽపూర్వాజ్యభాగవిధానాదికరణే సూత్రాణి 24-33)।

వికృతౌ ప్రాకృతస్య విధేర్గ్రహణాత్పునః శ్రుతిరనర్థికా

స్యాత్ ।। 24 ।। అపి వాఽఽగ్నేయవద్విశబ్దత్వం స్యాత్

।। 25 ।। న వా శబ్దపృథక్త్వాత్ ।। 26 ।। అధికం

వాఽయంవత్త్వాత్స్యాదర్థవాదగుణాభావే వచనాదవికారే

తేషు హి తాదర్థ్యే స్యాదపూర్వత్వాత్ ।। 27 ।। ప్రతిషేధః

స్యాదితి చేత్ ।। 28 ।। నాశ్రుతత్వాత్ ।। 29 ।।

అగ్రహణాదితి చేత్ ।। 30 ।। న తుల్యత్వాత్ ।। 31 ।।

తథా తద్గ్రహణే స్యాత్ ।। 32 ।। అపూర్వతాం తు దర్శ-

యేద్గ్రహణస్యార్థవత్త్వాత్ ।। 33 ।।

నవమాధికరణమారచయతి-

గృహమేధీయకే త్వాజ్యభాగావిత్యనువాదగీః ।

స చోదకవిధిర్వాఽర్థవాదో వాఽధికకర్మ వా ।। 11 ।।

పరిసంఖ్యోత సంకోచశ్చోదకాన్యత్ర వాఽత్ర వా ।

అపూర్వో గృహమేధీయః స్యాద్వాఽతో లుప్తచోదకమ్ ।। 12 ।।

అనువాదః పునః శ్రుత్యా ద్వితీయః సార్థతావశాత్ ।

నిర్వాపవఙ్చోదకస్య లిఙ్గత్వేన సంహాయకృత్ ।। 13 ।।

ఓదనేనైవ తత్సిర్ద్ధేరేష్టికస్య ప్రశంసనమ్ ।

విధ్యేకవాక్యతా నాస్తి తేనాత్రాఙ్గాన్తరే విధిః ।। 14 ।।

ప్రత్యభిజ్ఞానతోఽఙ్గస్య పరిసంఖ్యేతరస్య హి ।

చోదకస్య చ సంకోచ ఇతరాఙ్గనిషేధతః ।। 15 ।।

ధ్యాపారైకయాచ్చోదకస్య స్వార్థసంహరణం భవేత్ ।

వైరూప్యాచ్చ నిరర్థత్వాదపూర్వం కర్మ యుజ్యతే ।। 16 ।।

ఆజ్యభాగేతినామ్నోపకారక్లృప్తిస్మృతేరిహ ।

నామతాది సమం తస్మాల్లుప్యతే తేన చోదకః ।। 17 ।।

'మరుద్భ్యో గృహమేధిభ్యః సర్వాసాం దుగ్ధే సాయమోదనే' ఇతి విహితే గృహమేధీయే శ్రూయతే- 'ఆజ్యభాగౌ యజతి' ఇతి। తత్రాష్టధా సంశయః- చోదకప్రాప్తయోరేవాఽఽజ్యభాగయోరిహ పునః శ్రవణాదనువాదోఽయమ్। ఇత్యాద్యః పక్షః।

తథా సతి వైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్ । తతః సార్థకత్వాయ చోదకైతద్వాక్యయోర్మిలితయోరత్రాఽఽజ్యభాగవిధాయకత్వమభ్యుపేతవ్యమ్। ఓషధిద్రవ్యనిర్వాపాదయో యథా ప్రకృతిగతాః సన్తో వికృతావపి శ్రూయమాణాశ్చోదకస్య లిఙ్గమ్, తథాఽఽజ్యభాగావపి లిఙ్గత్వేన సహాయకృతౌ తతో మిలితయోర్విధాయకత్వమ్। ఇతి ద్వితీయః పక్షః।

గృహమేధీయవిధివాక్యే శ్రుతస్యౌదనస్యైవౌషవిద్రవ్యతయా లిఙ్గత్వసిద్ధేర్నాస్తి లిఙ్గాన్తరాపేక్షా। తస్మాత్- ప్రకృతావిష్టౌ శ్రుతత్వాదాజ్యభాగకర్మణ ఇహ పునః శ్రవణమర్థవాదత్వేన తత్ప్రశంసార్థమ్। ఇతి తృతీయః పక్షః।

భిన్నప్రకరణే శ్రుతస్య విధ్యేకవాక్యత్వాయోగాదర్థవాదత్వమయుక్తమ్। తతః- చోదకప్రాప్తాదాజ్యభాగాదికర్మణోఽధికమాజ్య భాగరూపమఙ్గాన్తరం విధీయతే। ఇతి చతుర్థః పక్షః।

ఐష్టికయోరాజ్యభాగయోరిహ ప్రత్యభిజ్ఞానాన్నాఙ్గాన్తరం యుక్తమ్। తస్మాత్- ఆజ్యభాగవ్యతిరిక్తస్య ప్రయాజాద్యఙ్గస్య పరిసంఖ్యానార్థమిదభాజ్యభాగవచనమ్। ఇతి పఞ్చమః పక్షః।

ఆజ్యభాగవాక్యేన తద్విధిరూపః స్వార్థస్త్యజేత, ప్రయాజాదిరూపనిషేధోఽన్యార్థః పరిగృహ్యేత, చోదకప్రాప్తం చ ప్రయాజాద్యనుష్ఠానం బాధ్యేత, ఇతి దోషత్రయప్రసఙ్గాన్న పరిసంఖ్యా యుక్తా। తేన ప్రత్యక్షరూపాదస్మాదాజ్యభాగవాక్యాదానుమానికం చోదకవాక్యమాజ్యభాగవ్యతిరిక్తప్రయాజాద్యఙ్గేషు సంకోచనీయమ్। ఇతి షష్ఠః పక్షః।

యది చోదకస్య ప్రత్యఙ్గం పృథగ్వ్యాపారాః స్యుః, తదా ప్రయాజాద్యఙ్గగోచరైర్వ్యాపారైస్తైషామతిదేశః సిధ్యతి। ఆజ్యభాగగోచరస్యానేన ప్రత్యక్షవిధినా బాధితత్వాన్న చోదకేనాఽఽజ్యభాగాతిదేశః, ఇత్యేవం సంకోచో వర్ణయితుం శక్యతే। ఇహ తు 'శబ్దబుద్ధికర్మణాం విరమ్య వ్యాపారాభావాత్' ఇతి న్యాయేనైక ఏవ చోదకస్య వ్యాపారః। తథా సతి- 'యుగపదతిదేశోఽనతిదేశశ్చ విరుద్ధధర్మః ప్రసజ్యేత । తస్మాత్- ప్రయాజాద్యఙ్గేషు సంకోచో న యుక్తః। తేన చోదకోఽత్రాఽఽజ్యభాగకర్మణి సంకోచనీయః। న చ - ఉక్తదోషాపత్తిః। అస్య సంకోచస్యోపసంహారరూపత్వాత్। ఆజ్యభాగయోరేవ శక్తశ్చోదకః। తజ్జ్ఞానం శక్తిజ్ఞానముపసంహారః। తథా సత్యాజ్యభాగాతిదేశే వ్యాపృతస్యచోదకస్య కో నామాతిదేశనివృత్తిరూపవిరుద్ధధర్మప్రసఙ్గః। తత్రాఽఽజ్యభాగకర్మణి చోదకావస్థాపనమ్। ఇతి సప్తమః పక్షః।

'పురోడాశం చతుర్ధా కరోతి' 'ఆగ్నేయం చతుర్ధా కరోతి' ఇత్యనయోరుభయోరపి ప్రత్యక్షవచనత్వేన సరూపత్వాదత్రోపసంహారః। ఇహ తు ప్రత్యక్షపరోక్షయోర్వచనచోదకయోర్విరూపత్వాన్నాసౌ యుక్తః। కించ ప్రత్యక్షవచనేనైవాఽఽజ్యభాగవిధిసిద్ధేశ్చోదకకల్పనా నిరర్థికా । తస్మాత్- ఉపసంహారో న యుక్తః। తస్మాత్- అపూర్వో గృహమేధీయో న చోదకేనాన్యాఙ్గాని గృహ్ణాతి। ఇతి కర్తవ్యతాకాఙ్క్షా తు ప్రత్యక్షవజనేనైవ పూర్యతే। ఏవం సత్యుక్తదోషత్రయాభావాదష్టమః పక్షోఽభ్యుపేయః। నను సాంగ్రహిణ్యామిష్టౌ ప్రత్యక్షవచనవిహితైరామనహోమైః సహ చోదకాత్తిదిష్టానామనుయాజానాం సముచ్చయోఽఙ్గీకృతః, తద్వదత్రాపి విధీయమానయోరాజ్యభాగయోశ్చోదకప్రాప్తప్రయాజాద్యఙ్గైః సర్వైః సహ సముచ్చయోఽస్తు। న । వైషమ్యాత్। ప్రకృతావాజ్యభాగయోరుపకారః క్లృప్తః, సోఽత్ర నామసామ్యేన స్మార్యతే। తత్ర క్లృప్తోపకారైరనుయాజాద్యఙ్గైశ్చోదకేన సహసాఽతిదిష్టైః సంపూర్యతే। తతో విధివైయర్థ్యపరిహారాయాఽఽమనహోమేషూపకారే క్లృప్తే సతి

పశ్చాత్ప్రవర్తమానః ప్రయోగవచనః సముచ్చిత్యానుష్ఠాపయతి। తతో వైషమ్యాత్క్లృప్తోపకారాజ్యభాగవిధాయకేనానేన ప్రత్యక్షవచనేన గృహమేధీయే చోదకో లుప్యతే। తస్మాత్- అవికృతిరూపం సాఙ్గమపూర్వం కర్మాత్ర విధీయతే। ఇతి రాద్ధాన్తః ।। 11 ।। 12 ।। 13 ।। 14 ।। 15 ।। 16 ।। 17 ।।

(దశమే- గృహమేధీయే స్విష్టకృదాద్యనుష్ఠామాధికరణే సూత్రమ్-)।

తతోఽపి యావదుక్తం స్యాత్ ।। 34 ।।

దశమాధికరణమారచయతి-

తత్రాన్యదఙ్గం నో కార్యం కార్యం వాఽన్యానపేక్షణాత్ ।

న కార్యం విహితత్వేన కార్యం స్విష్టకృదాదికమ్ ।। 18 ।।

తత్ర గృహమేధీయ ఆజ్యభాగాభ్యామేవ నిరాకాఙ్క్షత్వాదన్యత్స్విష్టకృదాదికం న కార్యమ్। ఇతి చేత్।

న । ఆజ్యభాగవద్విహితత్వాత్। 'అగ్నయే స్విష్టకృతే సమవద్యతి' ఇతి, 'ఇడాముపహ్వయతే' ఇతి విహితమ్। తస్మాత్ యావదుక్తం కార్యమ్ ।। 18 ।।

(ఏకాదశే- గృహమేధీయే ప్రాశిత్రాదిభక్షణాభావాధికరణే

సూత్రాణి 35-37)।

స్విష్టకృద్భక్షప్రతిషేధః స్యాత్తుల్యకారణత్వాత్ ।। 35 ।।

అప్రతిషేధో వా దర్శనాదిడాయాం స్యాత్ ।। 36 ।।

ప్రతిషేధో వా విధిపూర్వస్య దర్శనాత్ ।। 37 ।।

ఏకాదశాధికరణమారచయతి-

తత్రైవ పరిసంఖ్యాత్వే ప్రాశిత్రాయస్తి వా న వా ।

అస్తీడాదర్శనాన్నైవం తదుక్త్యాఽత్రాస్తి నేతరత్ ।। 19 ।।

గృహమేధీయే స్విష్టకృదాజ్యభాగేష్వష్టధా సంశయం హృది నిధాయ పరిసంఖ్యార్థం పఞ్చమం పక్షమభ్యుపేత్యేయం కృత్వాచిన్తా । తత్ర ప్రాశిత్రాదిభక్షణం న పరిసంఖ్యాతం తదస్తి। కుతః। భక్షణార్థస్యేడోపహ్వానస్య తత్ర దర్శనాత్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- అత్ర గృహమేధీయే తదిదభక్షణం వచనబలేనాస్తు। స్విష్టకృద్వాక్యప్రాపితస్య పరిసంఖ్యాతస్య వచనేన నివారితత్వాదితరత్ప్రాశిత్రాదిభక్షణం పరిసంఖ్యాతత్వాన్నాస్తి ।। 19 ।।

(ద్వాదశే- ప్రాయణీయాతిథ్యయోః శంయ్విడాన్తతానియమాధికరణే

సూత్రే 38- 39)।

శంథ్విడాన్తత్వే వికల్పః స్యాత్పరేషు పత్న్యనుయాజప్రతి-

షేధోఽనర్థకః స్యాత్ ।। 38 ।। నిత్యానువాదో వా

కర్మణః స్యాదశబ్దత్వాత్ ।। 39 ।।

ద్వాదశాధికరణమారచయతి-

ప్రాయణీయాతిథ్యయోః కిం వికల్పః శంధ్విడాన్తయోః ।

నియమో వా వికల్పః స్యాన్నిషేధపరిసంఖ్యయా ।। 20 ।।

శంధ్విడాన్తత్వవాక్యాచ్చ నియమో విధిమాత్రతః ।

నిత్యానువాదో నఞ్వాక్యం దోషబాహుల్యమన్యథా ।। 21 ।।

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే-'శంధ్వన్తా ప్రాయణీయా సంతిష్ఠతే, న పత్నీః సంవాజయన్తి। ఇడాన్తాం ఆతిథ్యాః సంతిష్ఠన్తే, నానుయాజాన్యజతి' ఇతి। ప్రకృతౌ యదా 'తచ్ఛంయోః'- ఇతి మన్త్రం జపతి, తదానీమధ్వర్యుః పరిధీనగ్నౌ ప్రక్షిపతి। తదాహ కల్పసూత్రకారః- 'అనుచ్యమానే శంయువాక ఆహవనీయే పరిధీన్ప్రహరతి' ఇతి। తతో హవిఃశేషేషు భక్షితేషు పత్నీః సంయాజయన్తి, ఇతి క్రమః। తథా - ప్రధానయాగనారిష్ఠహోమప్రాశిత్రాదిభక్షణేడాభక్షణానుయాజసూక్తవాకశంయువాకాః, ఇత్యధస్తనః ప్రయోగక్రమః । పత్నీసంయాజానాముపరి ఫలీకరణహోమప్రాయశ్చిత్తహోమకపాలోద్వాసనైరిష్టిః సమాప్యతే। ఏవం స్థితే వికృతిరూపాయాః ప్రాయణీయేష్టేః శంయువాకాన్తత్వమ్, ఆతిథ్యేష్టేరిడాభక్షణాన్తత్వం చ వికల్పితం స్యాత్। కుతః। నిషేధవిధివాక్యాభ్యాం ప్రకరణద్వయప్రతీతేః। తథా హి- శంయ్వన్తత్వేడాన్తత్వవిధినైవోపరితనపత్నీసంయాజానుయాజనిషేధేపునర్నిషేధవచనం పరిసంఖ్యార్థమ్। పత్నీసంయాజానుయాజవ్యతిరిక్తే

నాస్తి నిషేధః। ఇతి పరిసంఖ్యా। తేన ప్రకృతివద్యథాప్రాప్తం కపాలోద్వాసనాన్తత్వమనయోరిష్ట్యోః ప్రతీయతే। విధివాక్యేన చ శంయ్విడాన్తత్వమ్। తేన వ్రీహియవవద్వికల్పః। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- విధిమాత్రస్యాత్ర ప్రవృత్తేః శంయ్వన్తత్వమిడాన్తత్వం చ తయోః ప్రతినియతమ్। పత్నీసంయాజాద్యభావస్త్వర్థసిద్ధః। తతో నఞ్పదయుక్తముపరితనం ప్రతిషేధవాక్యం నిత్యానువాదః సన్నర్థవాదః। పత్నీసంయాజాద్యకరణాల్లాఘవం భవతీతి। అన్యథా బహవో దోషాః ప్రసజ్యేరన్। వికల్పే * తావదష్టౌ దోషాః ప్రసిద్ధాః। పరిసంఖ్యాయాం చ త్రయో దోషాః। విధిపరిసంఖ్యాభ్యాం వాక్యభేదోఽపరో దోషః। తతః- శంయ్విడాన్తత్వం నియతమ్ ।। 20 ।। 21 ।।

(త్రయోదశే- ప్రాయణీయాతిథ్యయోః పూర్వాభ్యామేవ శంయ్విడాభ్యాం

సంస్థాధికరణే సూత్రాణి 40-42)।

ప్రతిషేధార్థవత్త్వాచ్చోత్తరస్య పరస్తాత్ప్రతిషేధః స్యాత్

॥ 40 ॥ ప్రాప్తేర్వా పూర్వస్య వచనాదతిక్రమః స్యాత్

॥ 41 ॥ ప్రతిషేధస్య త్వరాయుక్తత్వాత్తస్య చ నాన్యదే-

శత్వమ్ ॥ 42 ॥

త్రయోదశాధికరణమారచయతి-

తత్రైవ శంయ్విడే పూర్వే పరే వా స్వేచ్ఛయాఽథవా ।

పరే ఏవాథవా పూర్వే ఏవాఽఽద్యో ద్వివిధశ్రుతేః ॥ 22 ॥

నిషేధస్యార్థవత్త్వాయ పరే ఏవానువాదగీః ।

పర్వోక్తవాక్యతాం యాతి పూర్వే ఏవావిరోధతః ॥ 23 ॥

ప్రాయణీయాతిథ్యయోరేవాన్తత్వేన నిర్ణీతే శంయ్విడే పునః సందిహ్యేతే। ప్రకృతౌ ద్వివిధే శంయ్విడే- పత్నీసంయాజేభ్యః పురస్తాదుపరిష్టాచ్చ విహితే। తే చాత్ర చోదకప్రాప్తే। ద్వివిధశ్రుతేః।అర్థే చోదకాదతిదిష్టే సతి విశేషనియామకాభావాదిచ్ఛయా స్వీకార్యే।

ఇత్యేకః పక్షః।

యది ప్రాయణీయా పూర్వశంయ్వన్తా, ఆతిథ్యా చ పూర్వేడాన్తా, తదానీమన్తత్వవిధినైవ తాభ్యాం శంయ్విడాభ్యామూర్ధ్వమప్రాప్తానాం పత్నీసంయాజానామనుయాజానాం చ వారితత్వాన్నిషేధో వ్యర్థః స్యాత్। పరయోరన్తత్వే తాభ్యాం శంయ్విడాభ్యాం ప్రాప్తానాం తేషామనివారణాత్తన్నివారణాయ సార్థకో నిషేధః। తస్మాత్- పరే ఏవ శంయ్విడే గ్రాహ్యే। ఇతి ద్వితీయః పక్షః।

నిషేధోఽయం నిత్యానువాదః- ఇత్యుక్తమ్। స చ పూర్వయోః శంయ్విడయోరన్తత్వేఽప్యేకవాక్యతామాపాద్యార్థవాదత్వేనోపపద్యతే। సంజాతవిరోధిన్యౌ హి పూర్వే శంయ్విడే। తస్మాత్- తే ఏవ గ్రాహ్యే। ఇతి రాద్ధాన్తః ॥ 22 ॥ 23 ॥

(చతుర్దశే - ఉపసదామపూర్వార్థత్వాధికరణే సూత్రాణి 43-46)।

ఉపసత్సు యావదుక్తమకర్మ స్యాత్ ॥ 43 ॥ స్రౌవేణ

వా గుణత్వాచ్ఛేషప్రతిషేధః స్యాత్ ॥ 44 ॥ అప్రతి-

షిద్ధం వా ప్రతిషిధ్య ప్రతిప్రసవాత్ ॥ 45 ॥ అనిజ్యా

వా శేషస్య ముఖ్యదేవతానభీజ్యత్వాత్ ॥ 46 ॥

చతుర్దశాధికరణమారచయతి-

ఉపసత్సు నిషిద్ధేభ్యః శిష్టం సర్వం కిమాచరేత్।

యావదుక్తముతాఽఽద్యోఽస్తు చోదకస్యానివారణాత్ ।। 24 ।।

స్రౌవాఘారే పునః శ్రుత్యా శిష్టస్య పరిసంఖ్యయా ।

అపూర్వార్థత్వతో వాఽన్త్యోఽనువాదోఽత్ర నిషేధగీః ।। 25 ।।

జ్యోతిష్టోమే ('షడుపసద ఉపసాద్యన్తే' ఇతి) విహితాసూపసత్సు పఠ్యతే- 'అప్రయాజాస్తా అననుయాజాః' ఇతి। తత్ర నిషేధాత్ప్రయాజానుయాజాన్వర్జయిత్వాఽవశిష్టం చోదకప్రాప్తమఙ్గజాతం సర్వమాచరణీయమ్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- ప్రకృతౌ విహిత ఏవాఽఽధారః పునరిహ విధీయతే। స చ చోదకప్రాప్తమన్యత్సర్వమఙ్గజ్ఞాతం పరిసంచష్టే। అన్యథా పునర్విధానవైయర్థ్యాత్। నను- పునర్విధానం ప్రతిప్రసవార్థమ్। అత ఏవ శ్రుతిస్తత్ర స్రౌవాధారమభావశఙ్కానిరాకరణపూర్వకం

విదధాతి- 'నాన్యామాహుతిం పురస్తాజ్జుహుయాత్, యదన్యామాహుతిం పురస్తాజ్జుహుయాదన్యన్ముఖం కుర్యాత్, స్రువేణాధారమాఘారయతి' ఇతి। అయమర్థః- 'స్రౌవాఘారః సర్వత్ర యజ్ఞముఖమ్। తథా సతి యది కశ్చిన్మన్ద ఉపసత్ప్రయోగాదౌ స్రౌవాఘారమహుత్వా తస్య స్థానే కాంచిదన్యామాహుతిం జుహుయాత్, తదా ముఖవ్యత్యాసేన ప్రత్యవాయం ప్రాప్నుయాత్। స్రౌవ ఏవాఽఽఘుర ఆదౌ కర్తవ్యః' ఇతి। నైతద్యుక్తమ్। చోదకప్రాప్తస్యాఽఽఘారస్య కారణమన్తరేణాకస్మాదభావశఙ్కాయా అయుక్తత్వాత్। తస్మాత్- పరిసంఖ్యార్థ ఏవ పునర్విధిః । ఆహుత్యన్తరనిన్దా తు తచ్ఛేషభూతోఽర్థవాదః। యది 'పరిసంఖ్యా త్రిదోషా' ఇత్యుచ్యేత, తర్హి గృహమేధీయవదపూర్వం కర్మాస్తు। ప్రయాజాదినిషేదో నిత్యానువాదః। సర్వథా యావదుక్తమత్రానుష్ఠేయమ్ ।। 24 ।। 25 ।।

(పఞ్చదశే- అవభృథేఽపూర్వకర్మతాధికరణే సూత్రాణి 47-50)।

అవభృథే బర్హిషః ప్రతిషేధాచ్ఛేషకర్మ స్యాత్ ।। 47 ।।

ఆజ్యభాగయోర్వాగుణత్వాచ్ఛేషప్రతిషేధః స్యాత్ ।। 48 ।।

ప్రయాజానాం త్వేకదేశప్రతిషేధాద్వాక్యశేషత్వమ్, తస్మా-

న్నిత్యానువాదః స్యాత్ ।। 49 ।। ఆజ్యభాగయోర్గ్రహణం

నిత్యానువాదో గృహమేధీయవత్స్యాత్ ।। 50 ।।

పఞ్చదశాధికరణమారచయతి-

కిం స్యాదవభృథే బర్హిర్వర్జం సర్వముతాఽఽచరేత్।

యావదుక్తం ప్రయాజానుయాజబర్హిర్నిషేధతః ।। 26 ।।

ఆద్యోఽప్సుమన్త్రావిత్యాజ్యభాగోక్త్యా పరిసంఖ్యయా ।

అన్యేనాత్ర గుణాప్రాప్తేరపూర్వత్వేన వాఽన్తిమః ।। 27 ।।

జ్యోతిష్టోమగతేఽవభృథే చతుర్థప్రయాజప్రథమానుయాజరూపౌ బర్హిర్యాగౌ వర్జయిత్వా శిష్టం చోదకప్రాప్తం సర్వమనుష్ఠేయమ్। కుతః। అపబర్హిషః ప్రయాజాన్యజతి, అవబర్హిషావనుయాజౌ యజతి' ఇతి బర్హిర్యాగద్వయమాత్రవర్జనావగమాత్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- 'అప్సుమన్త్రావాజ్యభాగౌ యజతి' ఇతి పరిసంఖ్యానాదుక్తమేవానుష్ఠేయమ్। అథోచ్యేత-చోదకప్రాప్తావాజ్యభాగావనూద్యాప్సు శబ్దోపేతమన్త్రద్వయరూపస్య గుణస్యాత్ర విధానాన్న పరిసంఖ్యా- ఇతి। మైవమ్। లిఙ్గక్రమాభ్యామేవ మన్త్రయోః ప్రాప్తత్వాత్ । అత ః- పరిసంఖ్యయా గృహమేధీయవదుపసద్వదపూర్వకర్మత్వేన వా యావదుక్తమేవానుష్ఠేయమ్ ।। 26 ।। 27 ।।

(షోడశే- {వాజపేయాదౌ యూపాదీనాం ఖా-} సూత్రాణి 51-57)।

దిరత్వాదినియమాధికరణే

విరోధినామేకశ్రుతౌ నియమః స్యాద్గ్రహణస్యార్థవ-

త్త్వాచ్ఛ్రరధచ్ఛ్రుతితో విశిష్టత్వాత్ ।। 51 ।।

ఉభయప్రదేశాన్నేతి చేత్ ।। 52 ।। శరేష్వపీతి చేత్

।। 53 ।। విరోధ్యగ్రహణాత్తథా శరేష్వితి చేత్

।। 54 ।। తథేతరస్మిన్ ।। 55 ।। శ్రుత్యానర్థ-

క్యమితి చేత్ ।। 56 ।। గ్రహణస్యార్థవత్త్వాదుభ-

యోరప్రతిపత్తిః స్యాత్ ।। 57 ।।

షోడశాధికరణమారచయతి-

బృహద్యవః ఖాదిరశ్చ వికల్ప్యా నియతా ఉత ।

వికల్ప్యాశ్చోదకప్రాప్తేర్నియతాః స్యుః పునర్విధేః ।। 28 ।।

క్వచిద్వికృతౌ శ్రూయతే- 'బృహత్పృష్ఠం భవతి' ఇతి। త్రైధాతవీయే శ్రూయతే- యవమయోమధ్యమః' ఇతి। వాజపేయే శ్రూయతే- 'ఖాదిరో యూపో భవతి' ఇతి । తత్ర-

బృహద్రథంతరయోః, వ్రీహియవయోః, ఖాదిరబైల్వాదీనాం చ ప్రకృతౌ వికల్పితత్వాదత్రాపి చోదకేన వికల్పితాః । ఇతి చేత్।

న । పునర్విధానవైయర్థ్యాత్। పరిసంఖ్యా తు దుష్టత్వాన్న శఙ్క్యా। తస్మాత్- నియతాః । కోట్యన్తరం త్వర్థాన్నివర్తతే ।।28।।

(సప్తదశే- కామ్యేష్టిషు ప్రాకృతద్రవ్యదైవతస్య నివృత్త్యధికరణే

సూత్రాణి 58-60)।

సర్వాసాం చ గుణానామర్థవత్త్వాద్గ్రహణమప్ర-

వృత్తే స్యాత్ ।। 58 ।। అధికం స్యాదితి

చేత్ ।। 59 ।। నార్థాభావాత్ ।। 60 ।।

సప్తదశాధికరణమారచయతి-

కామ్యేష్టిషు ద్రవ్యదేవం ప్రాకృతం న నివర్తతే।

నివర్తతే వా న ప్రాప్తేర్వికల్పో వా సముచ్చయః ।। 29 ।।

ఉత్పత్తిశిష్టేనైవాత్ర నిరాకాఙ్క్షత్వతః కుతః ।

చోదకః శిష్ట ఏవాస్య విషయోఽర్థోన్నివర్తతే ।। 30 ।।

'ఐన్ద్రాగ్నమేకాదశకపాలం నిర్వపేత్ప్రజాకామః' ఇత్యాదిషు ప్రాకృతయోరగ్నిదేవతాష్టాకపాలద్రవ్యయోర్నాస్తి నివృత్తిః। కుతః। చోదకేన ప్రాప్తత్వాత్। శ్రుతయోరతిదిష్టయోశ్చ ద్రవ్యదేవతాయోర్వికల్పః సముచ్చయో వా స్వేచ్ఛయా కార్యః । ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- ఉత్పన్నస్య యాగస్యేతికర్తవ్యతాకాఙ్క్షాయాం పశ్చాచ్చోదకస్యావసరః। ఇహ తూత్పత్తిశిష్టాభ్యాం ద్రవ్యదేవతాభ్యాం యాగస్య తద్విషయాకాఙ్క్షానివృత్తేర్న తత్ర చోదకస్యావకాశోఽస్తి। నను- సకృద్వ్యాపృతశ్చోదకః క్వచిత్ప్రవర్తతే, క్వచిన్నివర్తతే, ఇత్యేతన్న సంభవతి- ఇతి చేత్। మా భూత్తత్సంభవః। న వయం తన్నివృత్తం బ్రూమః, కింతు శ్రుతాభ్యాం ద్రవ్యదేవతాభ్యామన్య ఏవాఙ్గకలాపశ్చోదకస్య విషయః। తతః ప్రాకృతయోర్ద్రవ్యదేవతయోరప్రాప్తత్వాదేవ ఫలతో నివృత్తిం బ్రూమః । తస్మాత్- దూరాపేతౌ వికల్పసముచ్చయౌ ।। 29 ।। 30 ।।

(అష్టాదశే- సౌమాపౌష్ణపశౌఖాదిరయూపస్య నియమాధికరణే సూత్రాణి 61-63)।

తథైకార్థవికారే ప్రాకృతస్యాప్రవృత్తిః, ప్రవృత్తౌ హి

వికల్పః స్యాత్ ।। 61 ।। యావచ్ఛ్రుతీతి చేత్

।। 62 ।। న ప్రకృతావశబ్దత్వాత్ ।। 63 ।।

అష్టాదశాధికరణమారచయతి-

ఔదుమ్బరః ఖాదిరేణ సముచ్చేయోఽథ బాధకః ।

ద్వయోర్నియోజనాదాద్యో నిరపేక్షత్వతోఽన్తిమః ।। 31 ।।

పశుకామేనానుష్ఠేయే సౌమాపౌష్ణే పశౌ శ్రూయతే- 'ఔదుమ్బరో యూపో భవతి' ఇతి। తత్ర- చోదకప్రాప్తేన ఖాదిరేణ సహ శ్రూయమాణస్యౌదుమ్బరస్య సముచ్చయః కార్యః। కుతః। ద్వయోర్యూపయోః పశునియోజనసంభవేన చోదకపరిత్యాగాయోగాత్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- ఖాదిరౌదుమ్బరౌ పరస్పరనిరపేక్షతయా పశునియోజనక్షమౌ ప్రమాణద్వయబలేన ప్రాప్తౌ । తయోః సముచ్చయాఙ్గీకారే నైరపేక్ష్యం పరిత్యజ్యేత। తస్మాత్- ఉపదిష్ట ఔదుమ్బరోఽతిదిష్టస్య బాధకః ।। 31 ।।

(ఏకోనవింశే- బ్రహ్మవర్చసకామైర్వ్రీహిభిరేవ యాగాధికరణే సూత్రాణి 64-71)।

వికృతౌ త్వనియమః స్యాత్పృషదాజ్యవద్గ్రహణస్య గుణా-

ర్థత్వాత్ , ఉభయోశ్చ ప్రదిష్టత్వాద్గుణశాస్త్రం యదేతి

స్యాత్ ।।64।। ఐకార్థ్యాద్వా నియమ్యేత శ్రుతితో

విశిష్టత్వాత్ ।।65।। విరిధిత్వాచ్చ లోకవత్

।।66।। క్రతోశ్చ తద్గుణత్వాత్ ।।67।। విరో-

ధినాం చ తచ్ఛ్రుతావశబ్దత్వాద్వికల్పః స్యాత్ ।।68।।

పృషదాజ్యే సముచ్చయాద్గ్రహణస్య గుణార్థత్వమ్ ।।69।।

యద్యపి చతురవత్తీతి తు నియమే నోపపద్యతే ।।70।।

ఋత్వన్తరే వా తన్న్యాయత్వాత్కర్మభేదాత్ ।।71।।

ఏకోనవింశాధికరణమారచయతి-

కిం శుక్లా వ్రీహయః పక్షే చోదకప్రాపితాన్యవాన్।

న బాధన్తేఽథ బాధన్తే గుణార్థోక్తిరతోఽగ్రిమః ।। 32 ।।

వాక్యభేదో యాగశుక్లగుణయోర్విధితో భవేత్ ।

విశిష్టస్య విధౌ కార్యమేకం వా బాధకాస్తతః ।। 33 ।।

'సౌమారౌద్రం చరుం నిర్వపేచ్ఛుక్లానాం వ్రీహీణాం బ్రహ్మవర్చసకామః' ఇత్యత్ర చోదక ప్రాప్తో వ్రీహియవవికల్పో న బాధ్యః। కుతః। ప్రత్యక్షస్య వ్రీహివాక్యస్యాతిదిష్టపాక్షికవ్రీహ్యనువాదేన శుక్లగుణవిధానార్థత్వే సతి బాధమన్తరేణోపపన్నత్వాత్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- యాగస్తావదప్రాప్తత్వాద్విధేయః। తత్ర గుణోఽపి యది పృథగ్విధీయతే తదా వాక్యం భిద్యేత। తతః శుక్లవ్రీహిద్రవ్యవిశిష్టో యాగోఽత్ర విధీయతే। తథా సత్యతిదిష్టవ్రీహియవయోర్యత్కార్యం తదేవోపదిశ్యమానశుక్లవ్రీహీణాం కార్యమ్। తతస్తే వ్రీహయః పాక్షికాన్యవాన్బాధన్తే ।। 32 ।। 33 ।।

(వింశే- పఞ్చావదానతాయాః సర్వాఙ్గసాధారణతాధికరణే సూత్రే 72-73)।

యథాశ్రుతీతి చేత్ ।।72।। న చోదనైకత్వాత్ ।।73।।

వింశాధికరణమారచయతి-

వపాయామేవ కింవాఽన్యేష్వపి పఞ్చావదానతా ।

వపోద్దేశాదాద్యపక్షోఽవదానోద్దేశతోఽన్తిమః ।। 34 ।।

పశౌ శ్రూయతే- 'యద్యపి చతురవత్తీ యజమానః, పఞ్చావత్తైవ వపా కార్యా' ఇతి। యజమానవిశేషస్య చతురవత్తిత్వం గోత్రభేదేన స్మృతికారైః పఠ్యతే-

* 'జామదగ్న్యా వత్సవిదా వార్ష్టిషేణాశ్చ తే త్రయః ।

పఞ్చావత్తిన ఏవాన్యే సర్వే చతురవత్తినః' ఇతి ।।

సర్వేషాం యజమానానాం గోత్రవిశేషమపోద్య శ్రూయమాణమిదం పఞ్చావత్తిత్వం వపాముద్దిశ్య విధానాద్వపాయామేవ। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- అవదానస్య చోదకప్రాప్తత్వేన విధేయత్వాభావాదవదానముద్దిశ్య విధీయమానా సంఖ్యాఽవదానయుక్తేష్వన్యేష్వపి పశ్వయవేషు భవతి। ఇతి రాద్ధాన్తః ।। 34 ।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే దశమాధ్యాయస్య

సప్తమః పాదః ।। 7 ।।

	అత్ర పాదే	ఆదితః ।
అధికరణాని	20	756 ।
సూత్రాణి	73	2159 ।

(అథ దశమాధ్యాయస్యాష్టమః పాదః)।

(ప్రథమే- ప్రదేశానారభ్యవిధానయోర్ని షేధస్య పర్యుదాసతాధి-

కరణే సూత్రాణి 1-4)।

ప్రతి షేధః ప్రదేశేఽనారభ్యవిధానే చ, ప్రాప్తప్రతిషి-

ద్ధత్వాద్వికల్పః స్యాత్ ।। 1 ।। అర్థప్రాప్తవదితి

చేత్ ।। 2 ।। న తుల్య హేతుత్వాదుభయం శబ్దలక్షణమ్

।। 3 ।। అపి తు వాక్యశేషః స్యాదన్యాయ్యత్వాద్వి-

కల్పస్య విధీనామేకదేశః స్యాత్ ।। 4 ।।

అష్టమపాదస్య ప్రథమాధికరణమారచయతి-

నాఽఽర్షేయం న చ హెూతారం నానుయాజేష్వితీదృశే ।

వికల్పః పర్యుదాసో వా స్యాదాద్యో వచనద్వయాత్ ।। 1 ।।

అన్యాయ్యత్వాద్వికల్పస్య విధ్యంశః సా ని షేధగీః ।

తేనానుయాజవాక్యస్థస్తదర్థం పర్యుదస్యతి ।। 2 ।।

మహాపితృయజ్ఞే చోదకప్రాప్తం వరణం ప్రతి శ్రూయతే- 'నాఽఽర్షేయం వృణీతే, న హెూతారమ్' ఇతి। తథాఽనారభ్యవాదః శ్రూయతే- 'ఆశ్రావయేతి చతురక్షరమ్, అస్తు శ్రౌషడితి చతురక్షరమ్, యజేతి ద్వ్యక్షరమ్, యే యజామహ ఇతి పఞ్చాక్షరమ్, అస్తు శ్రౌషడితి చతురక్షరమ్,యజేతి ద్వ్యక్షరమ్, యే యజామహ ఇతి పఞ్చాక్షరమ్, ద్వ్యక్షరో వషట్కారః, ఏష వై సప్తదశః ప్రజాపతిర్యజ్ఞమన్వాయత్తః' ఇతి ।

తత్రోక్తమ్- 'నానుయాజేషు యే యజామహం కరోతి' ఇతి। తత్ర వరణస్య విధిప్రతి షేధౌ చోదకప్రత్యక్షవచనాభ్యాం ప్రతీయేతే। 'యే యజామహే' ఇతి మన్త్రస్య తు ద్వాభ్యాం ప్రత్యక్షవచనాభ్యాం విధిప్రతి షేధప్రతీతిః। తత్ర విధాయకప్రతి షేధకయోర్ద్వయోః ప్రమాణయోరవైయర్థ్యార్థం వికల్పః। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- అష్టదోషగ్రస్తత్వాద్వికల్పో న న్యాయ్యః। నను పరస్పరవిరుద్ధయోర్విధిప్రతి షేధయోః సముచ్చయస్యాప్యభావాత్కా గతిరత్ర- ఇతి చేత్। ఉచ్యతే- ని షేధత్వేన ప్రతీయమానమిదం 'న' ఇత్యనేన శబ్దేనోపేతం వాక్యం విధివాక్యస్యాంశో భవిష్యతి। తథా హి- యది 'న' ఇత్యయం శబ్దః కరోతినా సంబధ్యతే, తదా 'యే యజామహం న కరోతి' ఇత్యేవం ప్రతి షేధః స్యాత్। యది చ 'వృణీతే' ఇత్యాఖ్యాతప్రత్యయేన సంబధ్యతే, తదా 'వరణం న కర్తవ్యమ్' ఇతి నిషిధ్యేత। న త్వేవం

సంబధ్యతే, కింత్వనుయాజపదేన వృఙ్ధాతునా చ సంబధ్యతే। తథా సతి- 'అనుయాజవ్యతిరిక్తేషు యాగేషు యే యజామహః కర్తవ్యః' 'వరణవ్యతిరిక్తమఙ్గజాతమనుష్ఠేయమ్' ఇతి యే యజామహవరణపర్యుదాసేన విధేరేవ విశేషితత్వే సతి ప్రతిషేధవాక్యస్య కస్యచిదభావాన్న వికల్పః శఙ్కితుమపి శక్యః ।। 1 ।। 2 ।।

(ద్వితీయే- నిషేధస్యార్థవాదతాధికరణే సూత్రమ్-)।

అపూర్వే చార్థవాదః స్యాత్ ।। 5 ।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

న సోమేఽధ్వర ఇత్యుక్తౌ నిషేధః పర్యుదస్యతే।

ఉతార్థవాదో వాఽఽద్యః స్యాదసమస్తపదోక్తితః ।। 3 ।।

సోమే ప్రసక్తిరఙ్గేష్టావవికల్పాయ మధ్యమః ।

నైవాస్త్యత్ర సమాసస్య నియమః పాణినేర్మతే ।। 4 ।।

పురైతస్మాత్సోమయాగ ఆజ్యభాగాప్రసక్తితః ।

న పర్యుదాసః కింత్వర్థవాదో దృష్టాన్తవర్ణనాత్ ।। 5 ।।

దర్శపూర్ణమాసయోరాజ్యభాగౌ ప్రకృత్య తౌ 'న తౌ పశౌ కరోతి' ఇతి నిషిధ్య పశ్చాత్ 'న సోమేఽధ్వరే' ఇత్యేవమామ్నాయతే। తత్ర- అయం ప్రతిషేధః స్యాత్। కుతః। నశబ్దస్య సోమశబ్దేన సహ సమస్తత్వాభావాత్। 'అబ్రాహ్మణమాకారయతి, అధర్మే కరోతి' ఇత్యాదిషు పర్యుదాసప్రదేశేషు సమస్తత్వదర్శనాత్। వ్యస్తోఽయం నకారః క్రియాపదేనాన్విత ఆజ్యభాగానుష్ఠానం ప్రతిషేధతి। నను- కపశోరిష్టివికృతిత్వేన చోదక ఆజ్యభాగౌ ప్రసరఙ్గయతి। సోమస్య త్వవికృతిత్వాన్నాస్తి తత్రప్రసక్తిః-- ఇతి చేత్। బాఢమ్। తథాఽపి సోమాఙ్గభూతాస్తు దీక్షాణీయాదిష్విష్టిషు యా ప్రసక్తిః, తైవాఙ్గని సోమే ప్రసక్తిర్భవిష్యతి। తస్మాత్ -ప్రతిషేధః। ఇత్యాద్యః పక్షః।

చోదకప్రతిషేధాభ్యాం 'దీక్షణీయాదావాచ్యభాగౌ వా కుర్యాత్' ఇత్యేవం వికల్పః స్యాత్। స చాష్టజోషగ్రస్తః । అతః పూర్వాధికరణ ఇవ పర్యుదాసోఽస్తు। తత్ర *కాత్యాయనమతేన సమాసనియమేఽపి పాణినేర్మతేఽనియమః। తస్మాత్- సోమవ్యతిరిక్తే కర్మణ్యాజ్యభాగౌ కర్తవ్యౌ। ఇతి మధ్యమః పక్షః।

యథా వరణేషు తద్వ్యతిరిక్తాఙ్గేషు చ చోదకేన ప్రసక్తిసాధారణ్యే సతి వరణపర్యుదాసేనాఙ్గాన్తరవిషయే చోదకో వ్యవస్థాప్యతే, తథాఽత్రాపి పర్యుదాసవాదినా పర్యుదాసాత్పురా పర్యదసనీయే సోమే, ఇతరత్ర చ సాధారణ్యేనాఽఽజ్యభాగప్రసక్తిర్వాచ్యా। సా కిమ్- ఉపదేశాత్స్యాత్, అతిదేశాద్వా। న ప్రథమః। ప్రకరణేన

దర్శపూర్ణమాసయోరవరుద్ధస్యాऽऽజ్యభాగోపదేశస్య సోమే పసఙ్గకత్వాభావాత్। న ద్వితీయః। అన్యోన్యాశ్రయత్వప్రసఙ్గాత్। ఉపదేశవాక్యార్థే పర్యుదాసాదినా నిర్ణీతే సతి పశ్చాచ్చోదకేన ప్రసక్తిః। సత్యాం చ ప్రసక్తౌ పశ్చాత్పర్యుదాసనిర్ణయః। తస్మాత్ న పర్యుదాసః। కా తర్హి 'న సోమేऽధ్వరే' ఇతి వాక్యస్య గతిః। ఉచ్యతే- 'న పశౌ కరోతి' ఇత్యస్య నిషేధస్య శేషః సన్దృష్టాన్తో వర్ణ్యతే- 'యథా న తౌ సోమేऽధ్వరే కరోతి, తథా తౌ న పశౌ కుర్యాత్' ఇతి। తతః- అర్థవాదః। ఇతి రాద్ధాన్తః ।।3 ।।4 ।।5 ।।

(తృతీయే- అతిరాత్రే షోడశిగ్రహనిషేధస్య వికల్పరూపతాధికరణే సూత్రమ్-)।

శిష్టవా తు ప్రతిషేధః స్యాత్ ।।6 ।।

తృతీయాధికరణమారచయతి-

నాతిరాత్రే పర్యుదాసో వాదో వాऽథ నిషేధనమ్।

ఆద్యోऽనుయాజవన్నైవం విధ్యేకవిషయత్వతః ।।6 ।।

అత ఏవార్థవాదోऽపి న యుక్తః పశుసోమవత్।

నిషేధః స్యాద్వికల్పోऽత్ర వ్రీహ్యాదావివ యుజ్యతే ।।7 ।।

జ్యోతిష్టోమస్య సంస్థావిశేషే శ్రూయతే- 'అతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి, నాతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి' ఇతి। తత్ర-యథా- అనుయాజేషు 'యే యజామహే' ఇతి విధినిషేధయోః సమావేశ పర్యుదాసః, ఏవమత్రాపి। ఇతి చేత్।

మైవమ్। ఏకవిషయత్వేన వ్యాహతిప్రసఙ్గాత్। 'అతిరాత్రవ్యతిరిక్తేऽతిరాత్రే' ఇత్యుక్తే కథం న వ్యాహన్యేత। దృష్టాన్తే- విధిః సర్వవిషయః, నిషేధోऽనుయాజమాత్రవిషయః, ఇత్యనుయాజపర్యుదాసేऽపి న విధేర్నిర్విషయత్వమ్। తర్హి 'న పశౌ కరోతి' ఇత్యత్ర 'న సోమే' - ఇతివదర్థవాదోऽస్తు। ఇతి చేత్।

న। స్తుత్యస్తావకయోర్విధినిషేధయోరేకవిషయత్వేన వ్యాహతితాదవస్థ్యాత్। 'అపశవోऽన్యే గోఅశ్వేభ్యః' ఇత్యత్ర పశ్వన్తరనిషేధేన గోఅశ్వవిధేః స్తుతిర్దృష్టా। ఇహ తు షోడశినిషేధేన షోడశిన ఏవ స్తుతౌ స్పష్టో వ్యాఘాతః। తస్మాత్- ప్రతిషేధః- ఇతి తృతీయః పక్షోऽస్తు। న చ- అత్రాపి వ్యాఘాతః శఙ్క్యః। అనుష్ఠానవికల్పాఙ్గీకారేణ భిన్నప్రయోగవిషయత్వాత్। సత్స్వప్యష్టసు దోషేషు గత్యన్తరాభావాద్వ్రీహియవవద్వికల్పోऽభ్యుపేయః। తస్మాత్- ప్రతిషేధః। ఇతి రాద్ధాన్తః ।।6 ।।7 ।।

(చతుర్థే- జర్తిలోక్తౌ నిషేధస్యార్థవాదతాధికరణే సూత్రమ్-)।

న చేదన్యం ప్రకల్పయేత్ప్రక్లృప్తావర్థవాదః

స్యాదానర్థక్యాత్పరసామర్థ్యాచ్చ ।।7 ।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

జర్తిలోక్తౌ చతుర్ధా కిం వికల్పోఽథ పయఃస్తుతిః।

వికల్పః పూర్వవన్మైవం వాక్యైక్యాత్పయసా సహ ।। 8 ।।

అగ్నిహోత్రే శ్రూయతే- 'జర్తిలయవాగ్వా జుహుయాత్, గవీధుకయవాగ్వా జుహుయాత్, న గ్రామ్యాన్పశూన్హినస్తి, నాఽఽరణ్యాన్। అథో ఖల్వాహుః- అనాహుతిర్వై జర్తిలా గవీధుకాశ్చ । పయసాఽగ్నిహోత్రం జుహుయాత్' ఇతి। జర్తిలా ఆరణ్యాస్తిలాః। గవీధుకా ఆరణ్యా గోధూమాః। తయోరుభయోర్వికల్పః శ్రౌత ఏవ ।

'అనాహుతిః' ఇతి పూర్వయోః పక్షయోర్దూషితత్వాత్- హోమాభావస్తృతీయః పక్షః। న చ - అత్ర 'జర్తిలగవీధుకయోరనాహుతిః' ఇత్యేతేన పర్యుదాసః సంభవతి। ఆహుతిపదాన్వితస్య నఞ్పదస్య జర్తిలగవీధుకపదాన్వయాయోగాత్।

పయోవిధిశ్చతుర్థః పక్షః। ఏతేషాం పరస్పరవిరుద్ధానాం చతుర్ణాం గత్యన్తరాభావాత్షోడశిగ్రహణాగ్రహణవద్వికల్పః। ఇతి ప్రాప్తే -

బ్రూమః- పయోవిధినా సహ జర్తిలాదేరేకవాక్యత్వేనార్థవాదత్వం యుక్తమ్। గ్రామ్యైరరణ్యపశుహింసారాహిత్యేన ప్రశస్తయోరపి జర్తిలగవీధుకయోరగ్నిహోత్రం ప్రత్యాహుతిత్వం నాస్తి। పయసస్తు తదస్తి। 'ఇత్థం మహాభాగం పయః' ఇతి స్తూయతే। తస్మాత్- అర్థవాదః

।। 8 ।।

(పఞ్చమే- త్రైయమ్బకాదావభిఘారణానభిఘారణాదీనామర్థవా-

దతాధికరణే సూత్రమ్-)।

పర్వైశ్చ తుల్యకాలత్వాత్ ।। 8 ।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి--

అభిఘారనిషేధౌ చ హోమాహోమౌ వికల్పితౌ ।

విధాస్యమానశేషౌ వా వికల్పః శ్రుతిసామ్యతః ।। 9 ।।

నిషేధస్య విధేశ్చాత్ర మీమాంస్యత్వేన వర్ణనాత్ ।

సమీమాంసావుభావర్థవాదోఽస్త్వర్థే విధిత్సితే ।। 10 ।।

చాతుర్మాస్యేషు త్ర్యమ్బకమన్త్రసంయోగేన త్ర్యమ్బకనామకా ఏకకపాలాః పురోడాశా బహవో విహితాః । తాన్ప్రకృత్య శ్రూయతే- 'అభిధార్యా అనభిధార్యా ఇతి మీమాంసాన్తే బ్రహ్మవాదినః'

ఇత్యాది। ఆధానే శ్రూయతే -- 'హేతవ్యమగ్నిహోత్రం, న వా, ఇతి మీమాంసన్తే బ్రహ్మవాదినః' ఇత్యాది। అస్మిన్నుదాహరణద్వయే న(శ్రు)తిర్విచారార్థా।
అనయోరుదాహరణయోర్విధినిషేధౌ వాచకశబ్దాభ్యాం శ్రూయమాణత్వాత్సమానబలౌ। తతః షోడశిగ్రహణాగ్రహణవద్వికల్పః। న చ - జర్తిలవద్విధాస్యమానస్తుత్యర్థత్వం శఙ్క్యమ్। దృష్టాన్తస్య విషమత్వాత్। దృష్టాన్తే తావజ్జర్తిలాదేరన్యదేవ విధాస్యమానం పయః। తస్య స్తుతిర్యుక్తా। ఇహ తూపక్రమే విహితవివాభిఘారణహోయౌ మీమాంస్యన్తౌ (సంమీమాంస్యాన్తే) పునర్విధీయేతే। 'అభిధార్యా ఏవ' 'తూష్ణీమేవ హోతవ్యమ్' ఇతి

*వాక్యశేషయోః పఠ్యమానత్వాత్। న చ - తేనైవ తస్య స్తుతిః సంభవతి। పునర్విధానం త్వనువాదత్వేన గుణార్థత్వేన చోపపద్యతే। నిషేధస్య స్తాబకత్వం దూరాపేతమ్। నహి తస్యైవ నిషేధేన తదేవ స్తోతుం శక్యతే। తస్మాత్- విధినిషేధౌ వికల్పార్థౌ । ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- ఇతిశబ్దేన మీమాంసాప్రకారవాచినా విధినిషేధయోర్మీమాంస్యత్వం ప్రతీయతే। తతో విధినిషేధవిశిష్టా మీమాంసా విధిత్సితార్థస్తుత్యై। 'ఇత్థం మహాభాగో విధిత్సితోఽర్థో యన్మీమాంసయా నిర్ణేతవ్యః' ఇతి స్తూయతే। తస్మాత్- ఏకవాక్యత్వాద్వర్థవాదః

।। 9 ।। 10 ।।

(షష్ఠే- ఆధాన ఉపవాదస్య వికల్పితాధికరణే సూత్రాణి 9-11)।

ఉపవాదశ్చ తద్వత్ ।। 9 ।। ప్రతిషేధాదకర్మేతి

చేత్ ।। 10 ।। న శబ్దపూర్వత్వాత్ ।। 11 ।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

ఉన్నేయో బ్రహ్మగానస్య నిషేధో విహితస్తుతిః ।

వికల్పితో వా శూన్యోఽపి వపోత్ఖేద ఇవ స్తుతిః ।। 11 ।।

విధ్యనన్వయతోఽస్తోత్రం బ్రహ్మోద్గాతా తథా సతి ।

విషయైక్యాద్వికల్పోఽత్ర షోడశిగ్రహవన్మతః ।। 12 ।।

ఆధానే వామదేవ్యాదిసామ్నాం గానాని విహితాని। ఆధాన ఏవేదమపరమామ్నాయతే- 'ఉపవీతా వా ఏతస్యాగ్నయో భవన్తి, యస్యాగ్న్యాధేయే బ్రహ్మ సామాని గాయతి' ఇతి। ఉపశబ్దః సామీప్యం బ్రూతే। వీతా విగతాః కాలవిలమ్బమన్తరేణ పరిత్యక్తా ఇత్యర్థః। అనయా నిన్దయా బ్రహ్మణః సామగాననిషేధ ఉన్నీయతే। స నిషేధ ఉద్గాతుర్విహితం వామదేవ్యాదిసామగానం స్తౌతి। నను- బ్రహ్మణః సామగానమప్రసక్తమ్।
తతస్తన్నిషేధోఽత్యన్తమసంభావితత్వాచ్ఛశవిషాణవచ్ఛూన్యః। న హి వన్ధ్యాపుత్రో వా తద్వధో వా సంభావయితుం శక్యతే। తథా సతి తాదృశేన నిషేధేన కథం స్తుతిః- ఇతి చేత్।

'వపోత్ఖేదవత్' ఇతి బ్రూమః। 'స ఆత్మనో వపాముదఖిదత్' ఇత్యనేనాత్యన్తాసంభావితార్థేన యథా ప్రాజాపత్యస్య తూపరస్యాజస్య విధిః స్తూయతే, తద్వత్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- నేదం వామదేవ్యాదిసామవిధీనాం స్తోత్రం భవితుమర్హతి। విధీనామనేకత్వేన స్వస్వసంనిధిపఠితైరర్థవాదైర్నిరాకాఙ్క్షత్వేన చ తదన్వయాయోగాత్। కా తర్హ్యస్య వాక్యస్య గతిః- ఇతి చేత్। ఉచ్యతే। బ్రహ్మశబ్దోఽత్ర విప్రత్వజాతిద్వారేణోద్గాతారం బ్రూతే। యస్య చ గానం ప్రసక్తం, తస్మిన్నిషేధే సతి విధినిషేధాభ్యామేకవిషయాభ్యాముద్గాతుర్గానం వికల్ప్యతే ।। 11 ।। 12 ।।

(సప్తమే- దీక్షితదాననిషేధస్య పర్యుదాసతాధికరణే సూత్రాణి 12-15)।

దీక్షితస్య దానహోమపాకప్రతిషేధోఽవిశేషాత్సర్వదాన-

హోమపాకప్రతిషేధః స్యాత్ ।। 12 ।। అక్రతుయుక్తానాం

వా ధర్మః స్యాత్క్రతోః ప్రత్యక్షశిష్టత్వాత్ ।। 13 ।।

తస్య వాఽప్యానుమానికమవిశేషాత్ ।। 14 ।। అపి

తు వాక్యశేషత్వాదితరపర్యుదాసః స్యాత్, ప్రతిషేధే

వికల్పః స్యాత్ ।। 15 ।।

సప్తమాధికరణమారచయతి-

దీక్షితో న దదాతీతి ప్రాప్తం సర్వం నిషిధ్యతే ।

అతిదిష్టపుమర్థే వా పుమర్థం వోక్తితోఽగ్రిమః ।। 13 ।।

ఉపదేశార్థవత్త్వాయ మధ్యమోఽన్త్యస్తు సంనిధేః ।

ఏకవాక్యత్వలోభశ్చేత్పుమర్థం పర్యుదస్యతామ్ ।। 14 ।।

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే- 'దీక్షితో న దదాతి, న జుహోతి, న పచతి' ఇతి। తత్ర యద్దానాదికం పురుషార్థం, యచ్చ క్రత్వర్థమ్, తత్రాప్యుపదిష్టమతిదిష్టం చ, తత్సర్వం ప్రతిషిధ్యతే। కుతః। 'న దదాతి' ఇత్యాదివచనస్య సామాన్యరూపత్వాత్। ఇత్యాద్యః పక్షః। ఉపదిష్టస్యాపి ప్రతిషేధే సత్యుపదేశే వ్యర్థః స్యాదితి తతోఽతిదిష్టం, పురుషార్థం చ, ఇత్యుభయమేవ ప్రతిషిధ్యతే। క్రత్వర్థత్వేనోపదిష్టం

దానాదికమనుష్ఠేయమ్। ఇతి మధ్యమః పక్షః।

నిత్యాగ్నిహోత్రదానాదికం పురుషార్థత్వేన యత్రప్రత్యక్షశ్రుతావుపదిష్టం జ్యోతిష్టోమకాలేఽపి ప్రాప్తమ్, యచ్చాతిదిష్టం దానాదికం, తయోరుభయోర్మధ్యే

ప్రత్యక్షోపదిష్టనిషేధస్యోపదిప్రటమేవ సంనిహితమితి పుమర్థస్యైవాత్ర నిషేధః। న చ - నిత్యాగ్నిహోత్రదానాదౌ విధినిషేధయోః ప్రవృత్త్యా వికల్పః శఙ్క్యః। భిన్నవిషయత్వాత్। క్రత్వర్థో నిషేధః క్రతుకాలే తదనుష్ఠానం నివారయతి। పురుషార్థస్తు విధిః కాలాన్తరే తదనుష్ఠాపయతి। తస్మాత్- పుమర్థస్య నిషేధః। యది ప్రతిషేధపక్షే వాక్యభేదః శఙ్క్యేత, తర్హి పుమర్థదానాదివ్యతిరిక్తం క్రతుకాలేఽనుష్ఠేయమితి పర్యుదాసోఽస్తు ।। 13 ।। 14 ।।

(అష్టమే- వర్త్మహోమాదిభిరాహవనీయస్య బాధాధికరణే సూత్రమ్-)।

అవిశేషేణ యచ్చాస్త్రమన్యాయ్యత్వాద్వికల్పస్య తత్సంది-

గ్ధమారాద్విశేషశిష్టం స్యాత్ ।। 16 ।।

అష్టమాధికరణమారచయతి-

వికల్పితో బాధ్యతే వాఽఽహవనీయః పదాదిభిః ।

సామాన్యస్య విశేషేణ ప్రత్యక్షోక్తిత్వసామ్యతః ।। 15 ।।

లిఙ్గచోదకవద్బాధో నాస్తి తేన వికల్పితః ।

విశేషార్థే లక్షణా స్యాదతో ముఖ్యేన బాధ్యతే ।। 16 ।।

అనారభ్య శ్రూయతే- 'యదాహవనీయే జుహ్వతి తేన సోఽస్యాభీష్టః ప్రీతః' ఇతి। జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే- 'పదే జుహోతి, వర్త్మని జుహోతి' ఇతి । రాజసూయే శ్రూయతే- 'వల్మీకవపాయాముత్స్పృజ్య జుహోతి' ఇతి। తథాఽన్యత్ర శ్రూయతే- 'గార్హపత్యే పత్నీసంయాజానిజ్జుహోతి' ఇతి। తత్ర- అనారభ్యవాదే హోమసామాన్యమనూద్యాఽఽహవనీయో విహితః। ప్రకరణనియమితైః పదాదివాక్యైస్తదనుబద్ధా విశిష్టహోమా విహితాః। గార్హపత్యవాక్యేన హోమవిశేషమనూద్య గార్హపత్యో విహితః। తత్ర- పదాదిహోమేషు సామాన్యశాస్త్రేణ ప్రాప్త ఆహవనీయా విశేషశాస్త్రప్రాప్తైః పదాదిభిః సహ వికల్ప్యతే। కుతః। ఉభయోః ప్రత్యక్షవచనయోః క్రత్వర్థత్వేన సమానబలత్వాత్। నను- 'ఐన్ద్ర్యా గార్హపత్యముపతిష్ఠతే' ఇత్యత్ర యథా శ్రుత్యా లిఙ్గం బాధ్యతే। యథా వా చోదకాతిదిష్టానాం కుశానానుపదిష్టైః శరైర్బాధః। తథా సామాన్యస్య విశేషేణ బాధోఽస్తు ఇతి- చేత్। న । వైషమ్యాత్। లిఙ్గం బిలమ్బితత్వాద్దుర్బలమ్। చోదకశ్చానుమేయతయా దుర్బలః। న త్వేవం సామాన్యశాస్త్రం విలమ్బ్యతే, నాప్యనుభీయతే। అతో దౌర్బల్యాభావాద్వికల్పః। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- హోమసామాన్యస్యానువాదకం యచ్చాస్త్రం తత్సామాన్యే ముఖ్యత్వాద్ధోమవిశేషానుపాదే లాక్షణికతయా దుర్బలమ్। విశేషశాస్త్రం తు వ్యావృత్త్యా విధాయకత్వాత్ప్రబలమ్। న చ - పదాదిశాస్త్రమపి హోమసామాన్యమేవానూద్య పదాదివిధాయకత్వేన సమానబలం స్యాత్- ఇతి శఙ్క్యమ్। ప్రకరణనియమితత్వేన

విశిష్టవిధాయకస్య సామాన్యానువాదకత్వాయోగాత్। తస్మాత్- ప్రబలేన విశేషేణ సామాన్యం బాధ్యతే ।। 15 ।। 16 ।।

(నవమే - వైమృధాదిషు సాప్తదశ్యవిధేర్వాక్యశేషాధికరణే సూత్రాణి 17-19)।

అప్రకరణే తు యచ్ఛాస్త్రం విశేషే శ్రూయమాణమవికృతమా-

జ్యభాగవత్ప్రాకృతప్రతిషేధార్థమ్ ।। 17 ।। వికారే

తు తదర్థం స్యాత్ ।। 18 ।। వాక్యశేషో వా క్రతునా

గ్రహణాత్స్యాదనారభ్యవిధానస్య ।। 19 ।।

నవమాధికరణమారచయతి-

సామిధేనీసాప్తదశ్యం వైమృధాదావపూర్వగీః ।

సంహృతిర్వోపకారస్య క్లృప్త్యాఽఽద్యోఽస్త్వాజ్యభాగవత్ ।। 17 ।।

సామిధేన్యశ్చోదకాప్తాః సాప్తదశ్యం తు వైమృధే ।

పునవాక్యేన సంహార్యమనారభ్యోక్తిచోదితమ్ ।। 18 ।।

అనారభ్యాఽ।ామ్నాయతే- 'సప్తదశ సామిధేనీరనుబ్రూయాత్' ఇతి। తథా వైమృధేఽధ్వరకల్పాయాం పశౌ చాతుర్మాస్యేషు మిత్రవిన్దాయామాగ్రయణేష్ట్యాదౌ చ పునః సాప్తదశ్యం విహితమ్। యద్యపి- అనారభ్యాధీతానాం ప్రకృతిగామిత్వం న్యాయ్యమ్, తథాఽపి శ్రుతేన పాఞ్చదశ్యేనావరుద్ధత్వాద్వికృతిష్వేతన్నివిశతే । తథా సతి వైమృధాదిషు వికృతిష్వనారభ్యవాదప్రాప్తాః సప్తదశ సామిధేన్యః ప్రాకరణికేన విధినా పునర్విధీయమానా గృహమేధీయాజ్యభాగవత్క్లృప్తోపకారత్వేనోతికర్తవ్యతాకాఙ్క్షాం పూరయన్త్యశ్చోదకం లోపయన్త్యో

వైమృధాదేరపూర్వతాం గమయన్తి। సాప్తదశ్యం త్వనారభ్యవాదప్రాప్తమనూద్యతే। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- వైమృధాదిషు సామిధేన్య ఆజ్యభాగవన్న విధీయన్తే, కింతు చోదకప్రాప్తాస్తా అనూద్య సాప్తదశ్యం విధీయతే। తచ్చ సాప్తదశ్యం వైమృధాదిప్రకరణేష్వామ్నాతైర్విధిభిః కాసుచిదేవ వికృతిషు ప్రాప్తమ్। అనారభ్యవాదేన తు సర్వాసు వికృతిషు। తత్రానారభ్యవాదో విలమ్బతే। ప్రథమం విధేయస్య సాప్తదశ్యస్య సామిధేనీసంబన్ధమవబోధ్య, అన్యథానుపపత్త్యా ఋతుప్రవేశం పరికల్ప్య, ప్రకృతౌ పాఞ్చదశ్యపరాహతత్వేన వికృతిషు సర్వాసు నివేశః క్రియతే- ఇతి విలమ్బః। ప్రాకరణికైర్విధిభిః సామిధేనీసంబన్ధ ఏవ బోధ్యః। క్రతౌ తద్విశేషే చ ప్రవేశో న కల్ప్యః। ప్రత్యక్షప్రకరణపాఠేనైవ తత్సిద్ధేః। తతః సాప్తదశ్యస్య వైమృధాదివికృతివిశేషసంబన్ధే సహసా ప్రతిపన్నే సతి తద్విరోధాత్సంబన్ధో న కల్పయితుం శక్యః। అనారభ్యవాదస్తు వైమృధాదిషు ప్రాప్తస్య నిత్యానువాదోఽస్తు। యద్వా

ప్రాకరణికవిధిర్వ్యైమృధాదిషు సప్తదశ్యప్రాపకః। అనారభ్యవాదస్తు ప్రాప్తస్య పాఞ్చదశ్యస్య బాధకః। సర్వథాఽపి చతుర్ధాకరణవదుపసంహార వచనత్వాన్నాఽఽజ్యభాగవదపూర్వం కర్మ ।। 17 ।। 18 ।।

(దశమే- {అవిహితస్వాహాకారేషు ప్రదానేషు } సూత్రాణి 20-22)।

స్వాహాకారవిధానాధికరణ

మన్త్రేష్వవాక్యశేషత్వం గుణోపదేశా-

త్స్యాత్ ।। 20 ।। అనామ్నాతే చ దర్శ-

నాత్ ।। 21 ।। ప్రతిషేధాచ్చ ।। 22 ।।

దశమాధికరణమారచయతి-

స్వాహేత్యుక్తిర్దర్విహోమే సంహారః స్యాన్న వాఽగ్రిమః ।

పూర్వన్యాయాన్న తన్మన్త్రే స్వాహాకారావిధిత్వతః ।। 19 ।।

విధిత్వేఽపి నియమ్యః స్యాన్న వ్యత్యాసబషట్కృతీ ।

హోమాన్తరే వషట్కారస్వాహాకారవికల్పనమ్ ।। 20 ।।

అనారభ్య శ్రూయతే- 'వషట్కారేణ స్వాహాకారేణ వా దేవేభ్యోఽన్నం ప్రదీయతే' ఇతి। దర్విహోమవిశేషే శ్రూయతే- 'పృథివ్యై స్వాహా, అన్తరిక్షాయ స్వాహా' ఇత్యాది। తత్ర- పూర్వాధికరణే యథాఽనారభ్యవిహితస్య సాప్తదశ్యస్య ప్రాకరణికవిధినోపసంహారః, తథోపసంహారే సతి హోమాన్తరేషు నాస్తి స్వాహాకారః। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- 'పృథివ్యై స్వాహా' ఇతి మన్త్రపాఠోఽయమ్। న త్వత్ర స్వాహాకారోఽనారభ్యాధీతబ్రాహ్మణవాక్యేనైవ విధీయతే। న ఖలు 'యమాదిత్యా అంశుమాప్యాయయన్తి' ఇత్యాదియాజ్యామన్త్రగతా ఆదిత్యాదిశబ్దాః కస్యచిదర్థస్య విధాయకా దృష్టాః। యథా సిద్ధార్థవాచ్యాదిత్యశబ్దో న విధీయతే, యథా వా క్రియావాచిత్వేఽపి వర్తమానార్థః 'ఆప్యాయయన్తి' ఇతి శబ్దో న విధాయకః, తథా ద్రైవికహవిర్విషయః 'దత్తమ్' ఇత్యస్మిన్నర్థే వర్తమానః స్వాహాశబ్దో నోచ్చారణం విదధాతి। తథా సత్యుపసంహార్యోపసంహారకయోరేకవిషయత్వ శఙ్కాయా అప్యభావాన్నాస్త్యేవాత్ర పూర్వన్యాయః। నను --- ప్రకరణాదినా మన్త్రస్య హోమే వినియుక్తత్వాత్స్వాహాకారవిధిరర్థాల్లభ్యతే - ఇతి చేత్।

ఏవమపి బ్రాహ్మణవాక్యేన పక్షే ప్రాప్తః స్వాహాకారో నియమ్యతే। అస్మిన్దర్విహోమే స్వాహాకారేణైవాన్నం ప్రదీయతే। తతః పాక్షికో వషట్కారోఽర్థాన్నివర్తతే। కించ - 'పురస్తాత్స్వాహాకారా వా అన్యే దేవాః, ఉపరిష్టాత్స్వాహాకారా అన్యే' ఇతి బ్రాహ్మణోక్తవాక్యేన

'స్వాహా పృథివ్యై' ఇత్యపి పాఠః పక్షే ప్రాప్నోతి। తత్ర 'పృథివ్యై స్వాహా' ఇత్యేవ నియమ్యతే। అర్థాత్- వ్యత్యాసో వషట్కృతిశ్చ నివర్తతే। తస్మాత్- అవిధిత్వవిధిత్వయోరుపసంహారాభావేన హోమాన్తరేష్వనారభ్యవిహితయోర్వషట్కారస్వాహాకారయోర్వికల్పః సుస్థితో భవతి

।। 19 ।। 20 ।।

(ఏకాదశే- అగ్న్యతిగ్రాహ్యస్య వికృతావుపదేశాధికరణే

సూత్రాణి 23-28)।

అగ్న్యతిగ్రాహ్యస్య వికృతావుపదేశాదప్రవృత్తిః స్యాత్

।। 23 ।। మాసి గ్రహణం చ తద్వత్ ।। 24 ।। గ్రహణం

వా తుల్యత్వాత్ ।। 25 ।। లిఙ్గదర్శనాచ్చ ।। 26 ।।

గ్రహణం సమానవిధానం స్యాత్ ।। 27 ।। మాసి గ్రహ-

ణమభ్యాసప్రతిషేధార్థమ్ ।। 28 ।।

ఏకాదశాధికరణమారచయతి-

నాతిదేశోఽతిదేశో వా వహ్న్యతిగ్రాహ్యయోర్నే సః ।

వికృతౌ పునరుక్తత్వాదేషోఽఙ్గాన్తరవద్భవేత్ ।। 21 ।।

ప్రకృతేర్వికృతీనాం చ సామ్యాయ స్యాత్పునర్వచః ।

సామ్యే చ గుణకామానాం ప్రవృత్తిః ప్రకృతావివ ।। 22 ।।

ఇదం శ్రూయతే- 'య ఏవం విద్వానగ్నిం చినుతే' ఇతి। 'ఉపష్టభ్యనం వా ఏతద్యజ్ఞస్య యదతిగ్రాహ్యాః' ఇతి। అతిగ్రాహ్యసంజ్ఞకా గ్రహా యజ్ఞస్యోపష్టమ్భకత్వాదనుష్ఠేయా ఇత్యర్థః। అత్ర చీయమానస్యాగ్నేరతిగ్రాహ్యాణాం చ వికృతిష్వతిదేశో నాస్తి। కుతః। పునరుక్తివైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్। వికృతౌ హ్యేవం పునరుచ్యతే- 'అథాతోఽగ్నిమగ్నిష్టోమేనానుయజన్తి, తముక్థ్యేన తమతిరాత్రేణ, తం ద్విరాత్రేణ' ఇత్యాది। అయమర్థః- 'ఇష్టకాచితమగ్నిమనుతస్మింశ్చితేఽగ్నావగ్నిష్టోమాద్యనుష్ఠానమ్' ఇతి। తత్ర- అగ్నిష్టోమః ప్రకృతిః, ఉక్థ్యాదయో వికృతయః। యది వికృతిషు చోదకశ్చితమగ్నిమతిదిశేత్, తదానీముక్థ్యాదిషు చోదకాదేవ తత్ప్రాప్తేః పునర్విధానమనర్థకం స్యాత్। అతిగ్రాహ్యాశ్చ వికృతిషు పునర్విధీయన్తే పృష్ఠ్యే గృహ్ణీయాత్ ఉక్థ్యే గృహ్ణీయాత్। తస్మాత్- విధానార్థవత్త్వాయ వికృతావగ్న్యతిగ్రాహ్యాతిదేశో నాస్తి। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- ఐన్ద్రవాయవగ్రహాదీనామఙ్గాన్తరాణాముక్థ్యాదివికృతిషు యథాఽతిదేశోఽభ్యుపగతః, తథాఽగ్నిచయనస్యాతిగ్రాహ్యాణాం

చాతిదేశః స్యాత్। న హి - అఖణ్డః సకృత్ప్రవృత్తశ్చోదకః కానిచిదఙ్గాన్యతిదిశ్యేతరాణ్యుపేక్షతే- ఇతి యుక్తమ్। అతిదేశప్రాప్తానామపి పునవర్చనం ప్రకృతిసామ్యార్థమ్। యథా ప్రకృతావగ్న్యతిగ్రాహయోః ప్రత్యక్షవిధిః, తథా వికృతిష్వపి, ఇతి తత్సామ్యమ్। న చ - సామ్యే ప్రయోజనాభావః । గుణకామప్రవృత్తేస్తత్ప్రయోజనత్వాత్। 'శ్యేనచితిం చిన్వీత స్వర్గకామః' ఇత్యాదినా శ్యేనాకారాదిగుణఫలభూతస్వర్గాది కామాః శ్రుతాః। తే చోపదిష్టమాశ్రయమపేక్షన్తే। తస్మాత్- 'అథాతోఽగ్నియమ్'- ఇతి వాక్యేన ప్రకృతావగ్నిష్టోమే కాసుచిదుక్థ్యాదివికృతిషు చాగ్నిచయనలక్షణ ఆశ్రయ ఉపదిశ్యతే। అన్యాసు వాజపేయాదివికృతిషూపదిష్టస్యాఽఽశ్రయస్యాభావాత్। అతిదిష్టస్య చానాశ్రయత్వాద్గుణకామానాం నాస్తి ప్రవృత్తిః। తస్మాత్ పునర్విధానవైయర్థ్యాభావాదస్త్యతిదేశః ।। 21 ।। 22 ।।

(ద్వాదశే - ఉపస్తరణాభిధారణాభ్యాం సహైవ చతురవదానాధికరణే

సూత్రాణి 29-32)।

ఉత్పత్తితాదర్థ్యాచ్చతురవత్తం ప్రధానస్య హోమసంయో-

గాదధికమాజ్యమతుల్యత్వాల్లోకవదుత్పత్తేర్గుణభూత-

త్వాత్ ।। 29 ।। తత్సంస్కారశ్రుతేశ్చ ।। 30 ।।

తాభ్యాం వా సహ స్విష్టకృతః సకృత్త్వే ద్విరవఘా-

రణేన తదాప్తివచనాత్ ।। 31 ।। తుల్యవచ్చాభి-

ధాయ సర్వేషు భక్ష్యనుక్రమణాత్ ।। 32 ।।

ద్వాదశాధికరణమారచయతి-

చతుర్ద్విర్వా పురోడాశేఽవదానం హోమతోక్తితః ।

చతుర్శైవం సహాఽఽజ్యేన సిద్ధస్యాత్రానువాదతః ।। 23 ।।

దర్శపూర్ణమాసయోరామ్నాయతే- 'చతురవత్తం జుహోతి' ఇతి। తత్ర కిం పురోడాశద్రవ్యగతస్యావదానస్య చతుఃసంఖ్యా, కింవా తత్ర ద్విసంఖ్యా। చతుష్ట్వం తూపస్తరణాభిఘారణార్థాభ్యామాజ్యావదానాభ్యాం సహ సంపద్యతే, ఇతి సంశయః। తత్ర చతురవత్తస్య ద్వితీయయా విభక్త్యా హోమకర్మత్వముచ్యతే। న చ - ఉపస్తరణాద్యర్థస్యాఽఽజ్యస్య హోమకర్మత్వమస్తి। తస్మాత్- పురోడాశావదానస్యైవ చతుర్వారత్వమ్।

ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- న తావదత్ర హోమానువాదేన చతురవత్తత్వం విధీయతే। హోమస్యాప్రాప్తత్వాత్। నాపి విశిష్టవిధిః। గౌరవప్రసఙ్గాత్। హోమమాత్రవిధానే చతురవత్తత్వమనువాద్యమ్। తచ్చాఽఽజ్యసహితస్యైవ యుక్తమ్। 'ద్విర్హవిషోఽవద్యతి' ఇతి విధినా పురోడాశావదానే ద్విత్వస్యైవ ప్రాప్తత్వాత్। తస్మాత్- పురోడాశే ద్విరవదానమ్ ।। 23 ।।

(త్రయోదశే- ఉపాంశుయాజేఽపి చతురవత్తస్యాఽఽవశ్యకతాధికరణే

సూత్రే 33-34)।

సాప్తదశ్యవన్నియమ్యేత ।। 33 ।। హవిషో వా

గుణభూతత్వాత్తథాభూతవివక్షా స్యాత్ ।। 34 ।।

త్రయోదశాధికరణమారచయతి-

ఉపాంశుయాజే కిం న స్యాదవదానచతుష్టయమ్।

స్యాద్వా నాస్త్యుపసంహారాన్నానుక్తిర్వాక్యతోఽస్తి తత్ ।। 24 ।।

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రుతం చతురవత్తం నోపాంశుయాజే। కుతః। సాప్తదశ్యవదుపసంహారాత్। యథా సాప్తదశ్యమనారభ్యాధీతం పరిగణితాసు మిత్రవిన్దాదివికృతిషు పునః శ్రూయమాణం తాస్వేవోపసంహృతమ్, ఏవముపస్తరణాభిఘారణోపేతే హవిషి శ్రూయమాణం తత్రైవోపసంహర్తవ్యమ్। తథా చ పురోడాశసాంనాయ్యయోస్తత్పర్యవస్యతి। ఉపాంశుయాజస్య తూపస్తరణాదిరాహిత్యాన్నాస్తి చతురవత్తమ్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- యోఽయముపసంహారత్వేనోదాహృతోఽవత్తవిధిః సోఽనువాదః- ఇతి పూర్వత్రోక్తమ్। అత ఉపసంహారో న శఙ్కితుం శక్యః। మా భూదుపసంహారః, తథాఽప్యుపాంశుయాజే చతురవత్తం కథం సిధ్యతి- ఇతి చేత్। 'చతురవత్తం జుహోతి' ఇతి వాక్యమ్- ఇతి బ్రూమః । తస్మాత్- అస్త్యుపాంశుయాజే చతురవత్తమ్ ।। 24 ।।

(చతుర్దశే- దర్శపూర్ణమాసయోరాగ్నేయైన్ద్రాగ్నయోరనువాదతాధికరణే

సూత్రాణి 35-46)।

పురోడాశాభ్యామిత్యధికృతానాం పురోడాశయోరుపదేశ-

స్తచ్ఛ్రుతిత్వాద్వైశ్యస్తోమవత్ ।। 35 ।। న త్వనిత్యా-

ధికారోఽస్తి విధౌ నిత్యేన సమ్బన్ధస్తస్మాదవాక్య-

శేషత్వమ్ ।। 36 ।। సతి చ నైకదేశేన కర్తుః ప్రధా
నభూతత్వాత్ ।। 37 ।। కృస్నత్వాత్తు తథా స్తోమే
।। 38 ।। కర్తుః స్యాదితి చేత్ ।। 39 ।। న
గుణార్థత్వాత్ప్రాప్తే చ నోపదేశార్థః ।। 40 ।। కర్మ-
ణో౽స్తు ప్రకరణే తన్న్యాయత్వాద్గుణానాం లిఙ్గేన కాల-
శాస్త్రం స్యాత్ ।। 41 ।। యది తు సాంనాయ్యం సోమయాజినో
న తాభ్యాం సమవాయో౽స్తి విభక్తకాలత్వాత్ ।। 42 ।।
అపి వా విహితత్వాద్గుణార్థాయాం పునః శ్రుతౌ సందేహే
శ్రుతిర్ద్విదేవతార్థా స్యాద్యథా౽నభిప్రేతస్తథా౽౽గ్నేయో
దర్శనాదేకదేవతే ।। 43 ।। విధిం తు బాదరాయణః
।। 44 ।। ప్రతిషిద్ధవిజ్ఞానాద్వా ।। 45 ।। తథా
చాన్యార్థదర్శనమ్ ।। 46 ।।

చతుర్దశాధికరణమారచయతి-

సప్త పక్షాః పురోడాశాభ్యామేవేత్యధికారిణః ।
శేషః స్యాత్తచ్ఛ్రుతేర్మైవం కార్త్స్న్యనిత్యత్వబాధనాత్ ।। 25 ।।
కర్మాన్తరవిధిర్మైవం ప్రత్యభిజ్ఞైవకారతః ।
ణిజర్థస్య విధిర్మైవమాఫల్యాత్స్వార్థవర్జనాత్ ।। 26 ।।
కాలస్యాస్తు విధిర్మైవం లక్షణాయాః ప్రసఙ్గతః ।
ఐన్ద్రాగ్నైకవిధిమైవం వైషమ్యాచ్చైవకారతః ।। 27 ।।
కాలో లాక్షణికో౽ప్యస్తు సార్థత్వాయేతి చేన్న తత్ ।
స్తుత్యా విధ్యేకవాక్యత్వాత్సార్థత్వాచ్చానువాదతా ।। 28 ।।

దర్శపూర్ణమాసయోరిదమామ్నాయతే- 'పురోడాశాభ్యామేవాసోమయాజినం యాజయేత్-యావేతావాగ్నేయశ్చైన్ద్రాగ్నశ్చ' ఇతి। తత్ర షట్ పక్షాన్క్రమేణోపన్యాసపూర్వకం నిరస్య సప్తమముపస్థాపయతి। 'దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేత' ఇత్యత్ర యో౽ధికారీ

శ్రుతః, తస్యాయం శేషః స్యాత్। కుతః। తచ్ఛ్రుతేః। పురోడాశసాధనకస్య యాగస్య యః కర్తాఽధికారవాక్యే శ్రూయతే, స ఏవాత్రాసోమయాజిశబ్దేన విశేషితః శ్రూయతే। ఇత్యాద్యః పక్షః।

నైష యుక్తః। కార్త్స్న్యనిత్యత్వయోర్బాధప్రసఙ్గాత్। తథా హి - 'పురోడాశాభ్యామేవ' ఇత్యేవకారేణ సాంనాయ్యోపాంశుయాజయో ర్వ్యవచ్ఛేదః। తథా పురోడాశద్వయస్య 'ఆగ్నేయశ్చైన్ద్రాగ్నశ్చ' ఇతి విశేషితత్వాదగ్నీషోమీయస్యాపి వ్యవచ్ఛేదః। తతః కార్త్స్న్యం బాధ్యేత। అథ 'అసోమయాజినమేవ' ఇత్యన్వయః, తదానీం సోమయాగాదూర్ధ్వం దర్శపూర్ణమాసవ్యవచ్ఛేదాద్యావజ్జీవాదివాక్యాత్ప్రాపితం నిత్యత్వం బాధ్యేత। తస్మాత్- దర్శపూర్ణమాసాభ్యామన్యే ఆగ్నేయైన్ద్రాగ్నకర్మణీ విధీయేతే। ఇతి ద్వితీయః పక్షః।

'యావేతౌ' ఇతి ప్రసిద్ధానువాదేన దర్శపూర్ణమాసావేవ ప్రత్యభిజ్ఞాయేతే। 'పురోడాశాభ్యామేవ' ఇత్యేవకారశ్చ కర్మాన్తరపక్షే వ్యర్థః స్యాత్। తస్మాత్- ప్రసిద్ధకర్మానువాదేన 'యాజయేత్' ఇతి ణిజర్థ ఋత్విజం ప్రతి విధీయతే। ఏవకారస్య ప్రయోజనం సాంనాయ్యాదినివృత్తిః।

ఇతి తృతీయః పక్షః।

సోఽప్యనుపపన్నః। ఋత్విగ్గామిఫలస్య కస్యచిదశ్రవణాత్। న చ - విశ్వజిన్న్యాయేన కల్పయితుం శక్యమ్। పరార్థకర్మణి ప్రవృత్తస్యార్థవృత్తేరేవాసంభవాత్। తస్మాత్- కాలవిధిరస్తు। సోమయాగాత్ప్రాచీనే కాలే పురోడాశాభ్యామేవ యాజయేత్, న తు సాంనాయ్యేన। సోఽయం చతుర్థః పక్షః।

ఏషోఽప్యయుక్తః। అసోమయాజిశబ్దస్య కాలే లక్షణావృత్తిప్రసఙ్గాత్। తస్మాత్- ఐన్ద్రాగ్నస్యైకస్య పౌర్ణమాస్యామప్రాప్తత్వేన

విధిరస్తు। ఆగ్నేయస్తు పౌర్ణమాస్యామమావాస్యాయాం చ నిత్యప్రాప్తత్వాదనూద్యతే। ఇతి పఞ్చమః పక్షః।

సోఽప్యయుక్తః। సకృత్ప్రయుక్తస్యైకస్య లిఙ్ప్రత్యయస్య విధిత్వమనువాదత్వం చేతి వైషమ్యప్రసఙ్గాత్। ఏవకారశ్చాత్ర వ్యర్థః। తస్మాత్- అగత్యా తల్లాక్షణికమభ్యుపేత్యాపి కాలస్య విధిరస్తు। తథా హి- అసోమయాజినః సాంనాయ్యే తావత్ప్రతిప్రసవః శ్రూయతే- 'తదు హ సంనయేత్' ఇతి। 'యదా సోమయాగో నాస్తి తదాఽపి సంనయేదేవ' ఇత్యర్థః। తథా సతి సోమాసోమయాజినోరుభయోరప్యమావాస్యాయాం సాంనాయ్యమైన్ద్రాగ్నపురోడాశేన భిన్నవిషయాభావాద్వికల్పితమ్। సోఽయం వికల్పితః పురోడాశః సోమయాగాత్ప్రాగేవ, పశ్చాత్తు సాంనాయ్యమేవ, ఇత్యభిప్రేత్య కాలో విధీయతే। తథా సత్యేతచ్ఛాస్త్రం సార్థకమ్, నాన్యథా। ఇతి షష్ఠః పక్షః।

సోఽప్యయుక్తః। 'సాంనాయ్యేన తు సోమయాజినమ్' ఇత్యస్య విధేః స్తావకత్వే సత్యేకవాక్యత్వలాభాత్। సార్థకత్వం చైవం సతి భవిష్యతి। తస్మాత్- అనువాదోఽయమ్। ఇతి సప్తమః పక్షో రాద్ధాన్తః ।। 25 ।। 26 ।। 27 ।। 28 ।।

(పఞ్చదశే- ఉపాంశుయాజస్య ధ్రౌవాజ్యద్రవ్యతాధికరణే సూత్రే 47-48)।

ఉపాంశుయాజమన్తరా యజతీతి హవిర్లిఙ్గాశ్రుతిత్వా-

ద్యథాకామీ ప్రతీయేత ।। 47 ।। ధ్రౌవాద్వా సర్వసం-

యోగాత్ ।। 48 ।।

పఞ్చదశాధికరణమారచయతి-

ఉపాంశుయాజే యత్కించిద్ద్రవ్యమాజ్యముతాగ్రిమః ।

విశేషానుక్తితో మైవం ధ్రౌవాజ్యస్య విధానతః ।। 29 ।।

'ఉపాంశుయాజమన్తరా యజతి' ఇత్యత్ర ద్రవ్యవిశేషస్యానుక్తత్వాదైచ్ఛికం ద్రవ్యమ్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। ఆజ్యస్య శ్రుతత్వాత్। 'తావబ్రూతామగ్నీషోమావాజ్యస్యైవ నావుపాంశు పౌర్ణమాస్యాం యజన్' ఇతి హి శ్రుతమ్। న చ - ఏవమప్యనియతం యత్కించిదాజ్యమ్- ఇతి శఙ్క్యమ్। ధ్రౌవస్యైవ విహితత్వాత్। 'సర్వస్మై వా ఏతద్యజ్ఞాయ గృహ్యతే యద్ధ్రువాయామాజ్యమ్' ఇతి విహితమ్। విధ్యశ్రవణేఽపి ధ్రౌవాజ్యస్య సప్రయోజనత్వాయ విపరిణామః కర్తవ్యః ।। 29 ।।

(షోడశే - ఉపాంశుయాగస్య ప్రాకృతదేవతానియమాధికరణే

సూత్రే 49-50)।

తద్వచ్చ దేవతాయాం స్యాత్ ।। 49 ।।

తాన్త్రీణాం వా ప్రకరణాత్ ।। 50 ।।

షోడశాధికరణమారచయతి-

తత్ర యః కోఽపి దేవః స్యాత్తాన్త్రికో వాఽగ్రిమో భవేత్।

అవిశేషాత్ప్రకరణాత్తాన్త్రికోఽత్ర నియమ్యతే ।। 30 ।।

తత్రోపాంశుయాజే యా కాచిద్దేవతా స్యాత్। 'విష్ణురుపాంశు యష్టవ్యః' ఇత్యాదేరర్థవాదత్వేనావిధాయకత్వాత్। అన్యస్య చ దేవతావిధేరదర్శనాత్। యాగేన దేవతామాత్రస్యైవ కల్పనాచ్చ ।

మైవమ్- ఉపాంశుయాజస్య దర్శపూర్ణమాసప్రకరణపఠితత్వాద్దర్శపూర్ణమాసతన్త్రమధ్యపఠిత ఏవ కశ్చిద్దేవః ప్రత్యాసత్త్యోపాంశుయాజే నియమ్యతే ।। 30 ।।

(సప్తదశాష్టాదశయోః- ఉపాంశుయాజస్య విష్ణ్వాదిదేవతాకత్వపౌర్ణమాసీ-
కర్తవ్యత్వయోరధికరణయోః సూత్రాణి 51-61)।
ధర్మాద్వా స్యాత్ప్రజాపతిః ॥ 51 ॥ దేవతాయాస్త్వని-
ర్వచనం తత్ర శబ్దస్యేహ మృదుత్వం తస్మాదిహాధికారేణ
॥ 52 ॥ విష్ణుర్వా స్యాద్ధౌత్రామ్నానాదమావాస్యాహ-
విశ్చ స్యాద్ధౌత్రస్య తత్ర దర్శనాత్ ॥ 53 ॥ అపి
వా పౌర్ణమాస్యాం స్యాత్ప్రధానశబ్దసంయోగాద్గుణత్వాన్మ-
న్త్రో యథా ప్రధానం స్యాత్ ॥ 54 ॥ ఆనన్తర్యం చ
సాంనాయ్యస్య పురోడాశేన దర్శయతి, అమావాస్యావి-
కారే ॥ 55 ॥ అగ్నీషోమవిధానాత్తు పౌర్ణమాస్యా-
ముభయత్ర విధీయతే ॥ 56 ॥ ప్రతిషిధ్యవిధానాద్వా
విష్ణుః సమానదేశః స్యాత్ ॥ 57 ॥ తథా చాన్యా-
ర్థదర్శనమ్ ॥ 58 ॥ న చానఙ్గం సకృచ్ఛ్రుతావుభయత్ర
విధీయేతాసంబన్ధాత్ ॥ 59 ॥ గుణానాం చ పరార్థత్వా-
త్ప్రవృత్తౌ విధిలిఙ్గాని దర్శయతి ॥ 60 ॥ వికారే
చాశ్రుతిత్వాత్ ॥ 61 ॥

సప్తదశాధికరణమారచయతి-

కోఽపి దేవస్త్రాన్త్రికేషు నియతో వా తదాఽపి కిమ్।
ప్రజాపతిరుతాగ్నిః సాయదగ్నీషోమావుతాథవా ॥ 31 ॥
విష్ణుర్యద్వాఽగ్నిముత్సృజ్య వికల్ప్యం దేవతాత్రయమ్ ।
కోఽప్యత్రానియమాన్నైవముపాంశుత్వాదియన్త్రణాత్ ॥ 32 ॥
ప్రజాపతిరుపాంశుత్వాన్న తూష్ణీంభావయోగతః ।
అగ్నిర్ముఖ్యత్వమో మైవం తద్యాజ్యాదేరపాఠతః ॥ 33 ॥
అగ్నీషోమౌ తదుక్తేర్నో తత్ర కాలవిధానతః ।

విష్ణుర్యాజ్యాదితస్తన్న ప్రాజాపత్యోక్తిబాధనాత్ ।। 34 ।।

యాజ్యాత్రైవిధ్యతః ప్రాప్తా వికల్ప్యన్తేఽత్ర దేవతాః ।

విధిశేషార్థవాదేఽపి ప్రాప్తం త్రయమనూద్యతే ।। 35 ।।

తాన్త్రికదేవేషు నియామకాభావాత్- యః కోఽపి। ఇతి చేత్।

న । వక్ష్యమాణానాముపాంశుత్వాదీనాం నియామకత్వాత్। 'యత్కించిత్ప్రాజాపత్యం యజ్ఞే క్రియతే, ఉపాంశ్వేవ తత్క్రియతే' ఇతి వచనాదుపాంశుత్వధర్మసామ్యేన ప్రజాపతిర్దేవతా' ఇతి చేత్।

న । 'ప్రజాపతి మనసా ధ్యాయేత్' ఇతి విధేస్తూష్ణీంభావస్యైవ ప్రజాపతిధర్మత్వాత్। ప్రథమయాగదేవత్వేన ముఖ్యత్వాదగ్నిర్దేవతా। ఇతి చేత్।

న । ఉపాంశుయాజక్రమేఽగ్నివిషయయాజ్యాద్యపాఠాత్। 'తావబ్రూతామ్'- ఇత్యాదిపూర్వోదాహృతవాక్యాదగ్నీషోమౌ దేవతా। ఇతి చేత్।

న । తస్య వాక్యస్య పౌర్ణమాసీకాలవిధాయకత్వాత్। కస్యాంచిచ్ఛాఖాయాముపాంశుయాజక్రమే వైష్ణవయాజ్యాపురోనువాక్యయోః పఠాత్- విష్ణుర్దేవతా । ఇతి చేత్।

న । తథా సతి శాఖాన్తరప్రోక్తయోః ప్రాజాపత్యయోర్యాజ్యాపురోనువాక్యయోర్బాధః ప్రసజ్యేత। తస్మాత్- నానాశాఖాసు పఠితాభ్యాం

విష్ణుప్రజాపత్యగ్నీషోమవిషయయాజ్యపురోనువాక్యాభ్యాం ప్రాప్తాస్తిస్రో దేవతా వికల్పన్తే। అత ఏవోపాంశుయాజవిధిశేషేఽర్థవాదేఽప్యేతదేవ ప్రాప్తం దేవతాత్రయమనూద్యతే- 'విష్ణురుపాంశు యష్టవ్యోఽజామిత్వాయ, ప్రజాపతిరుపాంశు యష్టవ్యోఽజామిత్వాయ, అగ్నీషోమావుపాంశు యష్టవ్యావజామిత్వాయ' ఇతి। తస్మాత్- దేవతావికల్పో రాద్ధాన్తః।

*అష్టాదశాధికరణమారచయతి-

దర్శాదిర్వా తస్య కాలో దర్శ ఏవాన్య ఏవ వా ।

ద్విపురోడాశసాంనిధ్యాదాద్యో దర్శేఽగ్నితోఽగ్రతః ।। 36 ।।

విష్ణుయాజ్యోక్తితో యుక్తో మధ్యమః పూర్ణిమావిధేః ।

స ఏవ కాలో యాజ్యాయా ఉత్కర్షః పూర్ణిమాదినే ।। 37 ।।

'జామి వా ఏతద్యజ్ఞస్య క్రియతే, యదన్వఞ్చౌ పురోడాశావుపాంశుయాజమన్తరా యజతి హ్యజామిత్వాయ' ఇతి పురోడాశయోర్మధ్యే స యాగో విహితః। పురోడాశౌ చ పౌర్ణమాస్యామాగ్నేయాగ్నీషోమౌ, అమావాస్యాయామాగ్నేయైన్ద్రాగ్నౌ। తతో

ద్విపురోడాశసంనిధేః సమానత్వాద్దర్శః పూర్ణిమా చ, ఇత్యుభయముపాంశుయాజస్య కాలః। ఇత్యాద్యః పక్షః।

దర్శం ప్రకృత్య యాజ్యాకాణ్డ ఆగ్నేయయాజ్యాయా అధస్తాద్వైష్ణవయాజ్యాయాః పాఠాత్ప్రకరణస్య సంనిధితః ప్రబలత్వాద్దర్శ ఏవ కాలః। ఇతి మధ్యమః పక్షః।

'తావబ్రూతామగ్నీషోమావాజ్యస్యైవ నావుపాంశు పౌర్ణమాస్యాం యజన్' ఇతి పౌర్ణమాస్యాస్తత్కాలత్వేన విధానాద్వాచనికస్య విధేః

ప్రబలత్వాత్పౌర్ణమాస్యేవ కాలః। తథా సతి వైష్ణవయాజ్యాప్రకరణాదుత్కృష్యతామ్ ॥ 36 ॥ 37 ॥

(ఏకోనవింశే - ఏకపురోడాశాయామప్యుపాంశుయాజాధికరణే సూత్రాణి 62-70)।

ద్విపురోడాశాయాం స్యాదన్తరార్థత్వాత్ ॥ 62 ॥ అజా-

మికరణార్థత్వాచ్చ ॥ 63 ॥ తదర్థమితి చేన్న తత్ప్ర-

ధానత్వాత్ ॥ 64 ॥ అశిష్టేన చ సంబన్ధాత్ ॥ 65 ॥

ఉత్పత్తేస్తు నివేశః స్యాద్గుణస్యానుపరోధేనార్థస్య విద్య-

మానత్వాద్విధానాదన్తరార్థస్య నైమిత్తికత్వాత్తదభావేఽ-

శ్రుతౌ స్యాత్ ॥ 66 ॥ ఉభయోస్తు విధానాత్ ॥ 67 ॥

గుణానాం చ పరార్థత్వాదుపవేషవద్యదేతి స్యాత్ ॥ 68 ॥

అనపాయశ్చ కాలస్య లక్షణం హి పురోడాశౌ ॥ 69 ॥

ప్రశంసార్థమజామిత్వమ్ ॥ 70 ॥

ఏకోనవింశాధికరణమారచయతి-

పురోడాశైక్యయుక్తాయాం పౌర్ణమాస్యామయం నహి ।

స్యాద్వా నాస్త్యన్తరేత్యుక్తలక్ష్యే కాలేఽస్తి శజ్ఖవత్ ॥ 38 ॥

సోమాత్ప్రాగగ్నీషోమీయపురోడాశరహితా కేవలాగ్నేయపురోడాశయుక్తా పౌర్ణమాసీ భవతి। 'స సోమేనేష్ట్వాఽగ్నీషోమీయో భవతి' ఇతి వాక్యేనాగ్నీషోమీయయోః సోమోత్తరకాలత్వావగమాత్। తస్మాత్- ఉపాంశుయాజే (జో) నాస్తి। కుతః। 'ఉపాంశుయాజమన్తరా యజతి' ఇతి పురోడాశద్వయాన్తరాలవత్త్వస్య గుణత్వేన విధానాత్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- కిం పురోడాశావన్తరాలకాలస్య విశేషణభూతౌ, ఉత లక్షణభూతౌ। నాఽఽద్యః। అన్తరాలకాలవత్తద్విశేషణయోః పురోడాశయోరుపాంశుయాజే గుణత్వప్రసఙ్గాత్। న చైతద్యుక్తమ్। ఉపాంశుయాజవత్తయోరపి స్వాతన్త్ర్యేణైవ ఫలాన్వయాత్। ద్వితీయే తు- శఙ్ఖన్యాయేనోపలక్షకస్యాగ్నీషోమీయపురోడాశస్యైవాభావేఽప్యుపలక్ష్యే కాలే యాయోఽస్తి। యథా- 'శఙ్ఖధ్వనివేలాయాం రాజసేవార్థం ప్రతిదినమాగన్తవ్యమ్' ఇత్యుక్తే కస్మింశ్చిద్దినే తం శఙ్ఖం ధమతః పురుషస్యాభావేనోపలక్షకస్య ధ్వనేరభావేఽప్యుపలక్షితే తస్మిన్కాలే సేవకాః సమాగచ్ఛతి, తథాఽత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్। యది తత్ర కాలోపలక్షకమన్యదేవ వ్యాపారః సూర్యగత్యాదికం సంభావ్యతే, తర్హ్యత్రాపి

సంభవత్యేవాఽఽగ్నేయపురోడాశ ఉపలక్షకః। తస్మాత్- ఏకపురోడాశాయామపి పౌర్ణమాస్యామస్త్యుపాంశయాజః ॥ 38 ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే దశమా-

ధ్యాయస్యాష్టమః పాదః ॥ 8 ॥

	అత్ర పాదే	ఆదితః।
అధికరణాని	19	775 ।
సూత్రాణి	70	2229 ।

॥ సమాప్తశ్చాయం దశమోఽధ్యాయః ॥

(అథైకాదశాధ్యాయః ప్రారభ్యతే)।

బాధాబాధవిచారేణ ప్రయోజ్యే నిశ్చితే సతి।
ప్రయోగస్య విచారోఽథ తన్త్రరూపో విచార్యతే ।। 1 ।।

అనేన దశమైకాదశయోరధ్యాయయోః పూర్వోత్తరభావ ఉపపాదితః ।। 1 ।।

(ప్రథమే- ఆగ్నేయాదీనాం సముదితానాం తన్త్రేణ స్వర్గఫలకత్వాధి-
కరణే సూత్రాణి 1-4)।

ప్రయోజనాభిసంబన్ధాత్పృథక్సతాం తతః స్యాదైకకర్మ్య-
మేకశబ్దాభిసంయోగాత్ ।। 1 ।। శేషవద్వా ప్రయోజనం
ప్రతికర్మ విభజ్యేత ।। 2 ।। అవిధానాత్తు నైవం
స్యాత్ ।। 3 ।। శేషస్య హి పరార్థత్వాద్విధానాత్ప్రతి-
ప్రధానభావః స్యాత్ ।। 4 ।।

ఏకాదశాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే ప్రథమాధికరణమారచయతి-

షడ్యాగానాం ఫలం స్వర్గః ప్రత్యేకం తన్త్రతోఽథవా ।
ఆద్యః పృథక్ఫలార్థిత్వాన్న సంఘస్య ఫలోక్తితః ।। 2 ।।

'దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేత' ఇతి శ్రుతం ఫలమాగ్నేయాదిభిః షడ్భిర్యాగైః ప్రత్యేకమభిసంబధ్యతే। కుతః। పృథగుత్పన్నతయా పరస్పరనిరపేక్షాణాం పృథగేవ ఫలాకాఙ్క్షితత్వాత్। ఇతి చేత్।

న। తత్సమూహవాచినా దర్శపూర్ణమాసశబ్దేన వ్యవహృత్య సంఘస్యైవ ఫలసంబన్ధనాత్। తస్మాత్- స్వర్గస్తేషాం ఫలం తన్త్రేణ। తన్యతే

విస్తార్యతే బహూనాముపకారో యేన సకృత్ప్రవర్తితేన, తదిదం తన్త్రమ్। తద్యథా- బహూనాం బ్రాహ్మణానాం మధ్య కృతః ప్రదీపస్తేషాముపకరోతి, న

త్వనులేపనభోజనాదివత్ప్రతిపురుషమావృత్తిలక్షణమావాపమపేక్షతే। ఏవం స్వర్గస్తన్త్రేణ ఫలమ్ ।।2।।

(ద్వితీయే- అఙ్గానామకైకార్యాధికరణే సూత్రాణి 5- 10)।

అఙ్గానాం తు శబ్దభేదాత్క్రతువత్స్యాత్ఫలాన్యత్వమ్ ।।5।।

అర్థభేదస్తు తత్రార్థహ్యైకార్థ్యాదకైకర్మ్యమ్ ।।6।।

శబ్దభేదాన్నేతి చేత్ ।।7।। కర్మార్థత్వాత్ప్రయోగే

తాచ్ఛబ్ద్యం స్యాత్తదర్థత్వాత్ ।।8।। కర్తృవిధేర్నానార్థత్వా-

ద్గుణప్రధానేషు ।।9।। ఆరమ్భః శబ్దపూర్వత్వాత్ ।।10।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

కార్యభేదో న వాఽఙ్గానాం సౌర్యచిత్రాదివద్భిదా ।

కరణైక్యాత్తదేకత్వం ద్వారభేదో బహుత్వతః ।।3।।

యాని ప్రయాజాజ్యభాగాద్యఙ్గాని, తేషాం సర్వేషాం కరణం ప్రత్యుపకారభేదః స్యాత్ । కుతః। కార్యభేదదర్శనాత్। యథా- 'సౌర్యం చరుం నిర్వపేద్బ్రహ్మవర్చసకామః' చిత్రయా యజేత పశుకామః' ఇత్యాదిషు పరస్పరనైరపేక్ష్యేణ విహితానాం సౌర్యాదీనాం బ్రహ్మవర్చసాదికార్యభేదః, తథా ప్రయాజాజ్యభాగాదీనాం పరస్పరనిరపేక్షాణాం కరణోపకారాభిద్యన్తే। న చ - అత్ర పూర్వన్యాయేన సంఘోపకారగమకం కించిదస్తి। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- కరణాకాఙ్క్షానుసారేణ హ్యాఙ్గోపకారః కల్ప్యః। కరణం చ స్వయమేకం సత్స్వశక్త్యుద్బోధనలక్షణమేకమేవోపకార మఙ్గకృతమపేక్షతే। అఙ్గబహుత్వం తు ద్వారకార్యభేదేనోపపద్యతే। యథా తణ్డులకాష్ఠస్థాల్యాదీనాం కారకాణాం ద్వారభేద ఏవౌదననిష్పాదనలక్షణం ప్రధానకార్యమేకమేవ। తద్వదత్ర ద్వారభేదేఽప్యుపకార ఏక ఏవ ।।3।।

(తృతీయే- {దర్శపూర్ణమాసాదికామ్యకర్మణాం} సూత్రాణి 11-19)।

సర్వాఙ్గోపసంహారాధికరణే

ఏకేనాపి సమాప్యేత కృతార్థత్వాద్యథా క్రత్వన్తరేషు

ప్రాప్తేషు చోత్తరావత్స్యాత్ ।।11।। ఫలాభావా-

న్నేతి చేత్ ।।12।। న కర్మసంయోగాత్ప్రయోజనమ-

శబ్దదోషం స్యాత్ ।। 13 ।। ఐకశబ్ద్యాదితి
చేత్ ।। 14 ।। నార్థపృథక్త్వాత్సమత్వాదగుణత్వమ్
।। 15 ।। విధేస్త్వేకశ్రుతిత్వాదపర్యాయవిధానాన్ని-
త్యవచ్ఛ్రుతభూతాభిసంయోగాదర్థేన యుగపత్ప్రాప్తేర్యథాప్రాప్తం
స్వశబ్దార్థో నివీతవత్స్యాత్సర్వప్రయోగే ప్రవృత్తిః స్యాత్
।। 16 ।। తథా కర్మోపదేశః స్యాత్ ।। 17 ।।
క్రత్వన్తరేషు పునర్వచనమ్ ।। 18 ।। ఉత్తరాస్వశ్రుతి-
త్వాద్విశేషాణాం కృతార్థత్వాత్స్వదోహే యథాకామీ ప్రతీ-
యేత ।। 19 ।।

తృతీయాధికరణమారచయతి-

ఉపకారః స ఏకేన కైశ్చిద్వా నిఖిలైరుత ।
ఆకాఙ్క్షాపూరణాదాద్యః ఫలాధిక్యాయ మధ్యమః ।। 4 ।।
కపోతవద్యౌగపద్యే త్యాగహేతోరభావతః ।
సంభూయకరణాకాఙ్క్షాం పూరయన్త్యుపకారతః ।। 5 ।।

యోఽయం కరణం ప్రత్యేక ఉపకారః పూర్వత్ర నిర్ణీతః, స ఏకేనాఙ్గేన సిధ్యతి। కారణస్యాఙ్గాకాఙ్క్షాయాస్తావతా పూరితత్వాత్। యథా గ్రామగతైః సర్వైః కర్తవ్యం కరదానమేక ఏవ రాజకులసమాగతః కరోతి, కరాకాఙ్క్షా చ తావతా రాజ్ఞో నివర్తతే। తథాఽత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్। యది 'ఏతదఙ్గమనుష్ఠేయమ్' ఇతి విశేషనియామకం న స్యాత్, తర్హి వికల్పోఽస్తు। ఇత్యాద్యః పక్షః।

యథా యావన్తి కామ్యకర్మాణి సౌర్యచిత్రాదీన్యనుతిష్ఠతి తావత్ఫలం ప్రాప్నోతి, తథా-ఙ్గభూయస్త్వేన ఫలభూయస్త్వసంభవాదిచ్ఛయా కానిచిదఙ్గాన్యనుష్ఠేయాని। తైశ్చాతిశయవానేకః కరణోపకారో జాయతే। ఇతి మధ్యమః పక్షః।

యథా జిఘత్సయా ఖలే బీజభక్షణాయ కపోతపఙ్క్తిర్యుగపత్పతతి, తథా కరణాకాఙ్క్షాం పూరయితుం సామర్థ్యాని సర్వాణ్యఙ్గాన్యేకప్రయోగవచనపరిగృహీతతయా యుగపత్ప్రాప్తాని తేషు కేషాంచిత్పరిత్యాగే హేతుర్నాస్తి। తస్మాత్- సర్వాణ్యఙ్గాని సంభూయైకస్యోపకారజననేన కరణాకాఙ్క్షాం పూరయన్తి। ఇతి సిద్ధాన్తః।

+వార్తికకారస్తు పూర్వాధికరణస్య వైయర్థ్యం మన్యమానోఽస్మిన్నేవాధికరణేఽన్తర్భావయామాస ।

(చతుర్థే- కామ్యకర్మణాం భూయోఽభ్యాసాధికరణే సూత్రాణి 20-26)।

కర్మణ్యారమ్భభావ్యత్వాత్కృషివత్ప్రత్యారమ్భం ఫలాని స్యుః ।। 20 ।।

అధికారశ్చ సర్వేషాం కార్యత్వాదుపపద్యతే విశేషః ।। 21 ।। సకృత్తు

స్యాత్కృతార్థత్వాదఙ్గవత్ ।। 22 ।। శబ్దార్థశ్చ తథా లోకే

।। 23 ।। అపి వా సంప్రయోగే యథాకామీ ప్రతీయేతా-

శ్రుతిత్వాద్విధిషు వచనాని స్యుః ।। 24 ।। ఐకశద్వ్యా-

త్తథాఽఙ్గేషు ।। 25 ।। లోకే కర్మార్థలక్షణమ్ ।। 26 ।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

కామ్యకర్మప్రయోగః కిం సకృదేవాసకృచ్చ వా ।

ఫలసిద్ధేరాదిమోఽన్త్యో భూయః స్వేచ్ఛానుసారతః ।। 6 ।।

చిత్రాదికామ్యకర్మ సకృదేవ ప్రయోక్తవ్యమ్। తావతైవ పశ్వాదిఫలసిద్ధేః। యథా ప్రయాజాద్యఙ్గం సకృదేవానుష్ఠీయతే, తద్వత్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- విషమో దృష్టాన్తః। కరణస్యాఙ్గేషు సకృదేవాఽఽకాఙ్క్షా । ఇహ తు పురుషః స్వర్గపశ్వాదీన్భూయో భూయః కామయతే। తతస్తదనుసారేణ ప్రయోగావృత్తిః ।। 6 ।।

(పఞ్చమే- అవఘాతాదీనామాతణ్డులనిర్వృత్తేరభ్యాసాధికరణే సూత్రమ్-)।

క్రియాణామర్థశేషత్వాత్ప్రత్యక్షోఽతస్త-

న్నివృత్త్యాఽపవర్గః స్యాత్ ।। 27 ।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

అవఘాతః సకృన్నో వా సకృత్స్యాద్విధిసిద్ధితః ।

దృష్టా తణ్డులనిష్పత్తిస్తదన్తోఽభ్యస్యతామయమ్ ।। 7 ।।

'వ్రీహీనవహన్తి' ఇత్యత్ర సకృన్ముసలపాతమాత్రేణ విధిప్రయుక్తస్యాపూర్వస్య సిద్ధేర్నాస్త్యత్రాఽఽవృతిః । ఇతి చేత్।

న । తణ్డులనిష్పత్తేర్దృష్టప్రయోజనత్వేన తత్పర్యన్తస్యాభ్యాసస్యాశ్రుతస్యాపి కల్పనయిత్వాత్। ఏవం తణ్డులపేషణాదావపి ద్రష్టవ్యమ్ ।। 7 ।।

(షష్ఠే - అదృష్టఫలస్యావఘాతాదేః సకృదనుష్ఠానాధికరణే సూత్రమ్)।

*ధర్మమాత్రే త్వదర్శనాచ్ఛబ్దార్థేనాపవర్గః స్యాత్ ।। 28 ।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

సర్వౌషధావఘాతః కిమావర్త్యః సకృదేవ వా ।

ఆవర్త్యః పూర్వవన్నైవం దృష్టార్థస్యాత్ర వర్జనాత్ ।। 8 ।।

అగ్నిప్రకరణే శ్రూయతే- 'ఔదుమ్బరములూఖలం సర్వౌషధస్య పూరయిత్వాఽవహన్తి, *అద్భి-తదుపదధాతి' ఇతి। అత్రాదృష్టమాత్రస్య ప్రయోజనత్వాత్సకృదేవావఘాతః ।। 8 ।।

(సప్తమే- ప్రయాజాదీనామఙ్గానాం సకృదనుష్ఠానాధికరణే సూత్రాణి 29-37)।

క్రతువద్వాఽనుమానేనాభ్యాసే ఫలభూమా స్యాత్ ।। 29 ।।

సకృద్వా కారణైకత్వాత్ ।। 30 ।। పరిమాణం చాని-

యమే న స్యాత్ ।। 31 ।। ఫలస్యాఽఽరమ్భనిర్వృత్తేః

క్రతుషు స్యాత్ఫలాన్యత్వమ్ ।। 32 ।। అర్థవాంస్తు నైక-

త్వాదభ్యాసః స్యాదనర్థకో యథా భోజనమేకస్మిన్నర్థ-

స్యాపరిమాణత్వాత్ప్రధానే చ క్రియార్థత్వాదనియమః

స్యాత్ ।। 33 ।। పృథక్త్వాద్విధితః పరిమాణం స్యాత్

।। 34 ।। అనభ్యాసో వా ప్రయోగవచనైకత్వాత్సర్వ-

స్య యుగపచ్ఛాస్త్రాదఫలత్వాచ్చ కర్మణః స్యాత్క్రి-

యార్థత్వాత్ ।। 35 ।। అభ్యాసో వా ఛేదనసంమార్గా-

వదానేషు వచనాత్సకృత్త్వస్య ।। 36 ।। అనభ్యాసస్తు

వాచ్యత్వాత్ ।। 37 ।।

సప్తమాధికరణమారచయతి-

అఙ్గేఽభ్యాసో న వా భూమ్నాఽభ్యాసో నాఙ్గే పృథక్ఫలమ్।

అఙ్గావృత్త్యైవ భూమాఽతః ప్రయోగేఽఙ్గం సకృద్భవేత్ ।। 9 ।।

ఏకస్మిన్యాగే ప్రయాజాద్యఙ్గం ఫలభూమార్థినాఽభ్యసనీయమ్। కారీర్యాదేః కామ్యస్య కర్మణోఽభ్యాసేన ఫలభూయస్త్వదర్శనాత్। ఇతి చేత్।

న । అఙ్గోపకృతస్య ప్రధానస్య యత్ఫలమ్, తతోఽతిరిక్తస్య కస్యచిదభావాద్యది ఫలభూమానమర్థయేత, తదా

సాఙ్గంప్రధానమావర్తనీయమ్। న త్వఙ్గమాత్రావృత్త్యా తత్సిధ్యతి।

నను- ఉపకారభూయస్త్వమఙ్గావృత్తిలక్షణం ఫలభూయస్త్వే పర్యవస్యతి। యథా సస్యాదిషు కర్షణావృత్తికృతో భూయానుపకారః ఫలం వర్ధయతి, తద్వత్ - ఇతి చేత్। న । తత్ర దృష్టత్వాత్। ఇహ త్వదృష్ట ఉపకారః శాస్త్రాదేవ బోధ్యః । న చ శాస్త్రముపకారభూయస్త్వాయాఙ్గావృత్తిం క్వచిద్బ్రూతే। తస్మాత్- ఏకస్మిన్ప్రయోగే సకృదేవ ప్రయాజాద్యఙ్గానుష్ఠానమ్ ।। 9 ।।

(అష్టమే- బహువచనస్య త్రిత్వపరత్వే కపిఞ్జలాధికరణే

సూత్రాణి 38-45)।

బహువచనేన సర్వప్రాప్తేర్వికల్పః స్యాత్ ।। 38 ।।

దృష్టః ప్రయోగ ఇతి చేత్ ।। 39 ।। తథేహ ।। 40 ।।

భక్త్యేతి చేత్ ।। 41 ।। తథేతరస్మిన్ ।। 42 ।।

ప్రథమం వా నియమ్యేత కారణాదతిక్రమః స్యాత్ ।। 43 ।।

తథా చాన్యార్థదర్శనమ్ ।। 44 ।। ప్రకృత్యా చ పూర్వవ-

త్తదాసత్తేః ।। 45 ।।

అష్టమాధికరణమారచయతి-

కపిఞ్జలేషు త్రిత్వాద్యాః పాక్షికాస్త్రిత్వమేవ వా ।

ఆద్యో బహుత్వసామ్యాన్న త్రిత్వేనైవ కృతత్వతః ।। 10 ।।

అశ్వమేధే 'వసన్తాయ కపిఞ్జలానాలభతే' ఇతి త్రిత్వచతుష్ట్వాదిసంఖ్యానాం బహుత్వసామ్యాదిచ్ఛయా యా కాచిద్బహుత్వసంఖ్యా స్వీకార్యా। ఇతి చేత్।

న। త్రిత్వేనైవ శాస్త్రస్య కృతత్వాత్। యో హి చతుష్ట్వాదిసంఖ్యాముపాదత్తే, తేన న తదన్తర్భూతం వర్జయితుం శక్యమ్।

త్రిత్వముపాదదానేన త్వనన్తర్భూతం చతుష్ట్వాదికం వర్జయితుం శక్యతే। అతోఽవశ్యంభావిత్వేన ప్రథమభావిత్వేన లాఘవేన చ త్రిత్వ ఉపాత్తే శాస్త్రార్థసిద్ధౌ తతోఽధికపక్షిహింసాయాం ప్రత్యవాయాత్। తస్మాత్- త్రిత్వమేవోపాదేయమ్ ।। 10 ।।

(నవమే- 'ఉత్తరా దోహయతి' ఇత్యత్ర సర్వాసాం గవాం దోహనాధికరణే

సూత్రాణి 46-52)।

ఉత్తరాసు న యావత్స్వమపూర్వత్వాత్ ।। 46 ।। యావత్స్వం

వాఽన్యవిధానేనానువాదః స్యాత్ ।। 47 ।। సాక

ల్యవిధానాత్ ।। 48 ।। బహ్వర్థత్వాచ్చ ।। 49 ।।

అగ్నిహోత్రే చాశేషవద్యవాగూనియమ: ।। 50 ।। తథా

పయ:ప్రతిషేధ: కుమారాణామ్ ।। 51 ।। సర్వప్రాపి-

ణాఽపి లిఙ్గేన సంయుజ్య దేవతాభిసంయోగాత్ ।। 52 ।।

నవమాధికరణమారచయతి---

ఉత్తరాస్తిస్త్ర ఏవ స్యుర్యావత్స్వం వాఽత్ర పూర్వవత్।

తిస్త్ర ఏవ హవి:కాత్ర్స్న్యపూర్వయోర్విధితోఽన్తిమ: ।। 11 ।।

సాంనాయ్యదోహం ప్రకృత్య శ్రూయతే-'వాగ్యతస్తిస్ర దోహయిత్వా విసృష్టవాగనన్వారభ్య తూష్ణీముత్తరా దోహయాతి ఇతి। నిసృభ్య ఉత్తరా గావో యజమానస్య యావత్య: సన్తి, తాసాం మధ్యే కపిఞ్జలన్యాయేనోత్తరాస్తిస్ర ఏవ గావో దోహనీయా:। ఇపి ప్రాప్తే---

బ్రూమ:--- 'నాస్యైతాం రాత్రిం పయసాఽగ్నిహోత్రం జుహుయాత్ఏ కుమారాశ్చ న పయో లభేరన్' ఇతి విద్యమానస్య పయసో హవిష్ట్వావం విధీయతే। న చ-అత్ర కుమారాణాం పయసో నిషేధ:। తథా సతి దృష్టార్థత్వపరిత్యాగేనాదృష్టార్థత్వం కల్ప్యేత, ' కుమారాశ్చ న ' ఇత్యేవం చశబ్దశ్చాపిశబ్దార్థవాచీ ప్రయుజ్యమానస్తదా వ్యర్థ: స్యాత్। కించ ' బహు దుగ్ధీన్ద్రాయ దేవేభ్యో హవి: ' ఇతి మన్త్రే హవిషాం బాహుల్యం ప్రతీయతే। తేన ప్రాప్తం సర్వోత్తరాదోహనమనూద్యాపూర్వమనన్వారమ్భణేమత్ర విధీయతే। తస్మాత-విధేయకపిఞ్జలవైషమ్యాద్ధవిర్బాహుల్యార్థ సర్వాఉత్తరా దోహనీయా: ।। 11 ।।

(దశమే--- {ఆగ్నేయాదీనాం ప్రధానానాం భేదేఽప్యాధారా-

దీనామఙ్గానాం తన్త్రేణానుష్ఠానాధికరణే }సూత్రాణి 53-66)

ప్రధానకర్మార్థత్వాదఙ్గానాం తద్భేదాత్కర్మభేద: ప్రయోగే

స్యాత్ ।। 53 ।। క్రమకోపశ్చ యౌగపద్యే స్యాత్

।। 54 ।। తుల్యానాం తు యౌగపద్యమేకశబ్దోపదే-

శాత్స్యాద్విశేషాగ్రహణాత్ ।। 56 ।। ఐకార్థ్యాద-

వ్యవాయ: స్యాత్ ।। 56 ।। తథా చాన్యార్థదర్శనం

కాముకాయన: ।। 57 ।। తన్న్యాయత్వాదశక్తేరానుపూర్వ్య

స్యాత్సంస్కారస్య తదర్థత్వాత్ ।। 58 ।। అసంస్పృష్టోఽపి తాదర్థ్యాత్ ।। 59 ।। విభవాద్వా ప్రదీపవత్ ।। 60 ।। అర్థాత్తు లోకే విధి: ప్రతిప్రధానం స్యాత్ ।। 61 ।। సకృదిజ్యా కాముకాయన: పరిమాణవిరోధాత్ ।। 62 ।। విధేస్త్వితరార్థత్వాత్సకృదిజ్యారుతివ్యతిక్రమ: స్యాత్ ।। 63 ।। విధివత్ప్రకరణావిభాగే ప్రయోగం బాదరాయణ: ।। 64 ।। క్వచిద్విధానాన్నేతి చేత్ ।। 65 ।। న విధేశచోదితత్వాత్ ।। 66 ।।

దశమధికరణమారచయతి---

ప్రత్యఙ్గే కార్యాణ్యఙ్గాని తన్త్రేణోతాఙ్గినో యత:।

ఏకైకస్యోపకార్యత్వం తస్మాత్ప్రత్యఙ్గ్యనుష్ఠితి: ।। 12 ।।

విధానవదనుష్ఠానం సకృదేవోపకారకమ్ ।

తద్దేశకాలకర్తౄణామేకత్వాన్నర్తకాదివత్ ।। 13 ।।

పౌర్ణమాస్యాం త్రీణ్యాగ్నేయాదీన్యఙ్గీని ప్రయాజాజ్యభాగైరుపకార్యాణి। తేష్వేకైకస్యాఙ్గిన ఉపకారాపేక్షిత్వాత్ప్రతిప్రధానమఙ్గాని పృథగనుష్ఠేయాని। ఇపి ప్రాప్తే---

బ్రూమ:--- యథా ' సమిధో యజతి ' ఇత్యాదివిధానం సకృదేవ ప్రవృత్తమ్ న త్వాగ్నేయాదిత్రయోద్దేశేన పృథక్ప్రవర్తతేఏ తథాఽనుష్ఠానమపి

సకృదేవ ప్రవర్తతే। ప్రవృత్తం సత్త్రయాణాముపకారాకాఙ్క్షాం పూరయతి। యథా బహూనాం పురతో నృత్యన్నర్తక: సర్వేషాం సుఖం యుగపన్నిర్వర్తయతిఏ తద్వత్। తస్మాత్-ఆగ్నేయాదిషు దేశకాలకర్తౄణామేకత్వాదఙ్గానాం తన్త్రేణానుష్ఠానమ్ ।। 12 ।। ।। 13 ।।

(ఏకాదశే---కృష్ణగ్రీవయో: ప్రథమతృతీయయోర్భేదేన ప్రదానాధికరణే స్రత్రాణి 67-70)।

వ్యాఖ్యాతం తుల్యానాం యౌగపద్యమగృహ్యమాణవిశేషాణామ్

।। 67 ।। భేదస్తు కాలభేదాచ్చోదనావ్యవయాత్స్యాద్వి

శిష్టానాం విధి: ప్రదానకాలత్వాత ।। 68 ।। తథా

చాన్యార్థదర్శనమ్ ।। 69 ।। విధిరితి చేన్న వర్త-

మానాపదేశాత్ ।। 70 ।।

ఏకాదశాధికరణమారచయతి---

కృష్ణగీవద్వయే తన్త్రం పృథగ్వా దేవతైక్యతః ।

తన్త్రం సౌమ్యవ్యవాయేన కాలభేదాత్పృథగ్భవేత్ ।। 14 ।।

కామ్యపశుకాణ్డే శ్రూయతే--- ' ఆగ్నేయం కృష్ణగ్రవిమాలభేత, సౌమ్యం బభ్రుమ్, ఆగ్నేయం కృష్ణగ్రీవం పురోధాయాం స్పర్ధమానః' ఇతి । అయమర్థః- 'మమైవ పౌరోహిత్యమస్తు నాన్యస్య' ఇత్యేవం స్పర్ధోపేతో యథోక్తవర్ణోపేతం పశుత్రయమాలభేత' ఇతి । తత్ర ఆద్యన్తయోః కృష్ణగ్రీవయోః పర్శ్వోర్దేవతైక్యాత్తన్త్రేణానుష్ఠానమ్ । ఇతి చేత్ ।

న । సౌమ్యపశునా వ్యవధానే సతి కాలైక్యాసంభవేన తన్త్రాసంభవాత్ । తస్మాత్- ఆవాపః ।। 14 ।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తర ఏకాదశాధ్యాయస్య

ప్రథమః పాదః ।। 1 ।।

అత్ర పాదే		ఆదితః ।
అధికరణాని	11	786 ।
సూత్రాణి	77	2299 ।

(అథైకాదశాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః) ।

(ప్రథమే- ఆగ్నేయాదీనాం ప్రధానానాం తన్త్రాధికరణే సూత్రే 1-2) ।

ఏకదేశకాలకర్తృత్వం ముఖ్యానామేకశబ్దోపదేశాత్ ।। 1 ।।

అవిధిశ్చేత్కర్మణామభిసంబన్ధః ప్రతీయేత లక్షణార్థా-

భిసంయోగాద్విధిత్వాచ్చేతరేషాం ప్రతిప్రధానం భావః

స్యాత్ ।। 2 ।।

ద్వితీయపాదస్య ప్రథమాధికరణమారచయతి-

ఆగ్నేయాదిప్రధానస్య దేశే కాలే చ కర్తరి ।

భేదః స్యాదథవా తన్త్రమఙ్గత్వాద్ద్రవ్యదేవవత్ ।। 1 ।।

ఉత్పత్తివిధిశేషత్వాద్భేదః స్యాదకేశబ్దతః ।

విధేః ప్రయోగశేషత్వాదభేదేన తు తన్త్రతా ।। 2 ।।

దర్శపూర్ణమాసయోర్దేశకాలకర్తారో విహితాః- 'సమే దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం యజేత' 'పౌర్ణమాస్యాం పౌర్ణమాస్యా యజేత' 'అమావాస్యాయామమాస్యయా యజేత,'

'దర్శపూర్ణమాసయోశ్చత్వార ఋత్విజః' ఇతి। ఏతే దేశకాలకర్తారోఽఙ్గత్వాద్ద్రవ్యదేవతావదుత్పత్తి విధిశేషాః సన్తః ప్రధానేష్వాగ్నేయాదిషు ప్రతిప్రధానం భిద్యన్తే। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- 'దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేత' ఇత్యేకేన శబ్దేనాఽఽగ్నేయాదీనాం పృథగుత్పన్నానామపి పరస్పరసహితానామేవ ఫలసాధత్వేన విధానాదేకః ప్రయోగో గమ్యతే। తమేకప్రయోగాపాదకమేకం దర్శపూర్ణమాసశబ్దముపజీవ్య దేశాదివిధానాద్దేశాదయోఽపి ప్రయోగశేషా ఏవ, న తూత్పత్తిశేషాః। తస్మాత్- ఏకస్మిన్ప్రయోగే దేశాదీనాం తన్త్రేణ సంబన్ధః ।।1 ।।2 ।।

(ద్వితీయే- అఙ్గానామపి సమదేశాదినియమాధికరణే సూత్రాణి - 3-10)।

*అఙ్గేషు చ తదభావః ప్రధానం ప్రతి నిర్దేశాత్ ।।3 ।।

యది తు కర్మణో విధిసంబన్ధః స్యాద్వైకశబ్ద్యాత్ప్రధా-

నార్థాభిసంయోగాత్ ।।4 ।। తథా చాన్యార్థదర్శనమ్

।।5 ।। శ్రుతిశ్చైషాం ప్రధానవత్కర్మశ్రుతేః పరార్థత్వాత్క-

ర్మణోఽశ్రుతిత్వాచ్చ ।।6 ।। అఙ్గాని తు విధానత్వాత్ప్ర-

ధానేనోపదిశ్యేరన్, తస్మాత్స్యాదేకదేశత్వమ్ ।।7 ।।

ద్రవ్యదేవతం తథేతి చేత్ ।।8 ।। న చోదనావిధి-

శేషత్వాన్నియమార్థో విశేషః ।।9 ।। తేషు సమవేతానాం

సమవాయాత్తన్త్రమఙ్గాని, భేదస్తు తద్భేదాత్కర్మభేదః

ప్రయోగే స్యాత్తేషాం ప్రధానశబ్దత్వాత్, తథా చాన్యార్థ-

దర్శనమ్ ।।10 ।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

అఙ్గే యే కేఽపి దేశాద్యాః కింవా తే దేవతాదివత్।

అనన్వయాత్కేఽపి మైవం ప్రయోగేణ పరిగ్రహాత్ ।।3 ।।

ప్రయాజాద్యఙ్గేషు యే కేఽపి దేశకాలకర్తారః ప్రతీష్టి కర్తవ్యాః । కుతః। అనన్వయాత్। యథా ప్రధానాన్వితయోర్ద్రవ్యదేవతయోరఙ్గేష్వన్వయో నాస్తి, తథా దేశాదీనామపి। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- ప్రయోగశేషత్వం దేశాదీనామ్, న త్వాగ్నేయాదివిధిశేషత్వమ్, ఇత్యుక్తమ్। ప్రయోగేణ చ ప్రధానవదఙ్గాన్యపి గృహ్యన్తే। తస్మాత్- య ఏవ దేశాదయః ప్రధానానామ్, త ఏవాఙ్గానామపి ॥ 3 ॥

(తృతీయే- {దర్శపూర్ణమాసేష్టిప్రభృతిషు సంఘభేదే-} సూత్రాణి 11-17)।

నాఙ్గానాం భేదేనానుష్ఠానాధికరణే

ఇష్టిరాజసూయచాతుర్మాస్యేష్వేకకర్మ్యాదఙ్గానాం తన్త్రభావః

స్యాత్ ॥ 11 ॥ కాలభేదాన్నేతి చేత్ ॥ 12 ॥

నైకదేశత్వాత్పశువత్ ॥ 13 ॥ అపి వా కర్మపృథ-

క్త్వాత్తేషాం తన్త్రవిధానాత్సాఙ్గానాముపదేశః స్యాత్

॥ 14 ॥ తథా చాన్యార్థదర్శనమ్ ॥ 15 ॥ తదావ-

యవేషు స్యాత్ ॥ 16 ॥ పశౌ తు చోదనైకత్వాత్త-

న్త్రస్య విప్రకర్షః స్యాత్ ॥ 17 ॥

తృతీయాధికరణమారచయతి-

సంఘభేదే తన్త్రమఙ్గం న వా, కర్మైక్యతోఽగ్రిమః ।

న ముఖ్యకాలభేదోక్త్యా ప్రయోగస్య పృథక్త్వతః ॥ 4 ॥

ఇష్టౌ విద్యమానానాం షణ్ణాం యాగానాం ద్వావవాన్తరసంఘౌ- దర్శశ్చ పూర్ణమాసశ్చ । చాతుర్మాస్యేషు చత్వారః సంఘాః- వైశ్వదేవవరుణప్రఘాససాక్రమేధసునాసీరీయాః । ఏతాదృశే విషయే సంఘాతానేకత్వేఽపి కర్మైక్యాత్ప్రయోగైక్యే సాఙ్గానాం తన్త్రేణానుష్ఠానం యుక్తమ్। న చ పౌర్ణమాస్యమావాస్యయోః కాలయోర్భేదేనాఙ్గభేదః శఙ్క్యః। పశువదభేదోపపత్తేః। 'వపయా ప్రాతఃసవనే ప్రచరన్తి, పురోడాశేన మాధ్యందినే, అఙ్గైస్తృతీయసవనే' ఇతి వపాపురోడాశహృదయాద్యఙ్గప్రచారాణాం కాలభేదేఽపి పశ్వఙ్గానాం ప్రయాజానాం యథా నాస్త్యావృత్తిః, తద్వదత్రాపి। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- నాత్రాఙ్గతన్త్రం యుక్తమ్। కుతః। దర్శపూర్ణమాసకర్మణ ఏకఫలసాధనత్వేన స్వరూపత ఏకత్వేఽపి దర్శప్రయోగాత్పూర్ణమాసప్రయోగస్య పృథక్త్వాత్। తచ్చ పృథక్త్వం వాచనికాత్కాలభేదాదవగమ్యతే। పశుదృష్టాన్తస్తు విషమః। నహి ముఖ్యస్య పశుయాగస్య భేదోఽభిహితోఽస్తి। వపాదీనాం తు ప్రయాజాద్యపేక్షయా ముఖ్యత్వేఽప్యస్తి మహద్వైషమ్యమ్। ప్రయాజాదిభ్యో వపాదయో ముఖ్యాః। తేభ్యో వపాద్యవయవేభ్యోఽవయవీ పశుర్ముఖ్యః। అత్రాపి ప్రయాజాదిభ్య ఆగ్నేయాదయస్తయో ముఖ్యాః। తేభ్యోఽపి తేషాం సంఘోదర్శో ముఖ్యః। తస్య

చ దర్శస్య కాలభేదోఽపి విధీయతే- 'అమావాస్యాయామమావాస్యయా యజేత' ఇతి। తత్ర దర్శయాగస్థానీయస్య పశుయాగస్య కాలభేదో వీధీయతే। న హి ప్రచారస్యాఙ్గభూతస్య ముఖ్యయాగత్వమస్తి, యేన ప్రయోగభేద ఆశఙ్క్యేత। తస్మాత్- పశువైషమ్యేణ ముఖ్యస్యైవ దర్శస్య పూర్ణమాసయాగస్య చ కాలభేదోక్త్యా ప్రయోగభేదే సతి ప్రయోగశేషాణాం ప్రయాజాదీనామావృత్తిరితి। ఏవం వైశ్వదేవాదిషు

ద్రష్టవ్యమ్ ।। 4 ।।

(చతుర్థే- {అధ్వరకల్పాయాం త్రిషు సంఘేష్వఙ్గానాం} సూత్రాణి 18-22)।

భేదేనానుష్ఠానాధికరణే

తథా స్యాదధ్వరకల్పాయాం విశేషస్యైకకాలత్వాత్

।। 18 ।। ఇష్టిరితి చైకవచ్ఛ్రుతిః ।। 19 ।। అపి

వా కర్మపృథక్త్వాత్తేషాం చ తన్త్రవిధానాత్సాఙ్గానా-

ముపదేశః స్యాత్ ।। 20 ।। ప్రథమస్య వా కాల-

వచనమ్ ।। 21 ।। ఫలైకత్వాదిష్టిశబ్దో యథాఽ-

న్యత్ర ।। 22 ।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

అఙ్గాన్యధ్వరకల్పాయాం ప్రాతః కాలాదివర్తిషు ।

త్రిషు సంఘేషు తన్త్రేణ స్యుర్భేదేనాథవాఽగ్రిమః ।। 5 ।।

ఉపస్యశేషనిర్వాపాత్తద్వదఙ్గాపకర్షణాత్ ।

ప్రాతర్నిర్వాపవైశేష్యాన్ముఖ్యకాలాయ భిన్నతా ।। 6 ।।

కామ్యేష్టిష్వధ్వరకల్పా నామ కాచిదిష్టిః। తత్ర- ప్రాతఃకాలే త్రయాణాం యాగానామాగ్నావైష్ణవసారస్వతబార్హస్పత్యానాం సంఘః పఠితః। మధ్యాహ్నాపరాహ్ణయోరపి తథైవ పఠితః। అష్టాకపాలైకాదశకపాలద్వాదశకపాలైరాగ్నావైష్ణవో విశేషితః। ఇతరత్సమానమ్। తత్ర త్రిషు సంఘేషు ప్రయాజాద్యఙ్గానాం తన్త్రమ్। కుతః। 'పురా వాచః ప్రవదితోర్నిర్వపేత్' ఇతి సంఘస్య యాగస్యాశేషస్య నిర్వాపస్య రాత్రౌ సుప్తజనానాం ప్రబోధపూర్వకవ్యాపారాత్ప్రాచీన ఉపఃకాలేఽపకర్షే సతి నిర్వాపవదఙ్గాన్తరాణామపకర్షస్య ప్రతిభానాత్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- 'ఆగ్నావైష్ణవం ప్రాతరష్టాకపాలం నిర్వపేత్' ఇతి సామాన్యేన విహితో యః ప్రాతఃకాలీనో నిర్వాపః స ఏవ సంనిహితత్వాత్ 'పురా వాచః'- ఇతి విశిష్యతే। తస్మాత్- ఉత్తరసంఘనిర్వాపోఽపి ముఖ్యత్వలాభాయ తత్తత్కాలయోః కర్తవ్యః। తద్వత్ప్రయాజాదీనామపి భేదేనానుష్ఠానమ్ ।।5 ।।6 ।।

(పఞ్చమే- ప్రాజాపత్యవసాహోమానాం తన్త్రేణానుష్ఠానాధికరణే సూత్రమ్-)।

వసాహోమస్తన్త్రమేకదేవతేషు స్యాత్ప్ర-

దానస్యైకకాలత్వాత్ ।।23 ।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

ప్రాజాపత్యవసానాం కిం భేదస్తన్త్రముతాగ్రిమః ।

పశుభేదాద్దేవపాకకాలైక్యాచ్ఛక్తితోఽన్తిమః ।।7 ।।

వాజపేయ సప్తదశసు ప్రజాపతిదేవతాకేషు పశుషు తద్భేదానుసారేణ వసాహోమో భిద్యతే। ఇతి చేత్।

న । ప్రజాపతిరేక ఏవ సప్తదశానాం పశూనాం దేవతా। తథా పాకోఽపి సహైవ క్రియతే। ప్రదానస్యాపి పాక ఉపలక్షణమ్ । ప్రదానేఽపి సాహిత్యమస్తి। కాలశ్చైకః। యాజ్యార్ధర్చాన్తస్య కాలత్వేన చోదకాతిదేశాత్। శక్యతే చ సహ హోమః । తస్మాత్- తన్త్రమ్ ।।7 ।।

(షష్ఠే- ఐకాదశినగతవసాహోమస్య భేదేనానుష్ఠానాధికరణే - సూత్రమ్-)।

కాలభేదే త్వావృత్తిర్దేవతాభేదే ।।24 ।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

ఐకాదశినగే తన్త్రం వసాహోమేఽథ భిన్నతా ।

తన్త్రం శక్యత్వతో భేదః ప్రదానార్ధర్చభేదతః ।।8 ।।

ఐకాదశినేష్వాగ్నేయసారస్వతసౌమ్యాదిపశుషు వసాహోమస్య సహ కర్తుం శక్యత్వాత్తన్త్రమ్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- దేవతాభేదేన ప్రదానభేదాన్న తన్త్రమ్। యాజ్యార్ధర్చాన్తకాలానాం భిన్నత్వేనానుష్ఠానే యౌగపద్యాసంభవాద్భేదః ।।8 ।।

(సప్తమే- యూపైకాదశిన్యాం తన్త్రేణ యూపాహుత్యనుష్ఠానాధికరణే-

సూత్రాణి 25-27)।

అన్తే యూపాహుతిస్తద్వత్ ।।25 ।। ఇతరప్రతిషేధో వా

॥ 26 ॥ అశాస్త్రత్వాచ్చ దేశానామ్ ॥ 27 ॥

సప్తమాధికరణమారచయతి-

యూపైకాదశినీయూపాహుతేర్భేదోఽథ తన్త్రతా ।

సమీపభేదాదాద్యోఽన్త్యః సామీప్యం దృష్టిగం యతః ॥ 9 ॥

యూపైకాదశిన్యాం చోదకప్రాప్తా యూపాహుతిః ప్రతియూపం భిద్యతే। కుతః। 'యూపస్యాన్తికేఽగ్నిం మథిత్వా యూపాహుతిం జుహోతి' ఇతి తద్విధానాత్। సామీప్యానాం చ భేదాత్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- న తావదత్యన్తసామీప్యం సంభవతి। యూపదాహప్రసఙ్గాత్। అతో యావతా వ్యవధానేన యూపా దృష్టిగోచరా భవన్తి, తావతో దేశస్య సమీపత్వమభ్యుపేయమ్। తేన దేశైక్యసంభవాదాహుతేస్తత్ర తన్త్రతా ॥ 9 ॥

(అష్టమే- సాఙ్గస్యావభృథస్యాప్స్వనుష్ఠానాధికరణే సూత్రాణి 28-31)।

అవభృథే ప్రధానేఽగ్నివికారః స్యాన్న హి తద్ధేతురగ్నిసం-

యోగః ॥ 28 ॥ ద్రవ్యదేవతావత్ ॥ 29 ॥ సాఙ్గో వా

ప్రయోగవచనైకత్వాత్ ॥ 30 ॥ లిఙ్గదర్శనాచ్చ ॥ 31 ॥

శబ్దవిభాగాచ్చ దేవతానపనయః ॥ 32 ॥

అష్టమాధికరణమారచయతి-

కిమప్స్వతభృథే ముఖ్యమాత్రం మాఙ్గసుతాగ్రిమః ।

ముఖ్యోఽవరనప్రఖ్యైవం ప్రయోగేణ తదన్వయాత్ ॥ 10 ॥

వరుణ ఏకకపాలోఽవభృథశ నన్వయః శ్రూయతే । అతో ద్రవ్యదేవతావదపాం ముఖ్యమాత్రాఙ్గత్వప్రధానస్యైవాప్తనుష్ఠానమ్ । ఆఘారాజ్యభాగాదీన్యాహవనీయేఽనుష్ఠేయాని। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- స్యాదప్యేవమ్, యది- 'అవభృథే' ఇత్యేతావదేవ శ్రూయేత। ఇహ తు 'అప్సు జరన్తి' ఇతి శ్రవణాదవభృథప్రయోగేణాపామన్వయాత్సాఙ్గం ప్రధానమప్సు కర్తవ్యమ్ ॥ 10 ॥

(నవమే- {వరుణప్రఘాసేష్వాగ్నేయాదీనాం మారుత్యా} సూత్రాణి 33-41)।

భేదేనానుష్ఠానాధికరణే

దక్షిణేఽగ్నౌ వరుణప్రఘాసేషు దేశభేదాత్సర్వం విక్రియతే

॥ 33 ॥ అచోదనేతి చేత్ ॥ 34 ॥ స్యాత్పౌర్ణ-
మాసీవత్ ॥ 35 ॥ ప్రయోగచోదనేతి చేత్ ॥ 36 ॥
అథేహ ॥ 37 ॥ ఆసాదనమితి చేత్ ॥ 38 ॥
నోత్తరేణైకవాక్యత్వాత్ ॥ 39 ॥ అవాచ్యత్వాత్
॥ 40 ॥ ఆమ్నాయవచనం తద్వత్ ॥ 41 ॥

నవమాధికరణమారచయతి-

మారుత్యాః సార్ధమష్టాభిరఙ్గైస్తన్త్రం భిదాఽథవా ।
ప్రయోగైకత్వతస్తన్త్రం భేదో దేశస్య భేదతః ॥ 11 ॥

వరుణప్రఘాసేష్వాగ్నేయాదీని నవ హవీంషి విహితాని । తేషు మారుతీమామిక్షాం ప్రతిప్రస్థాతా దక్షిణే విహారేఽనుతిష్ఠతి । ఇతరాణి

త్వష్టావధ్వర్యురుత్తరే విహారేఽనుతిష్ఠతి । తేషామష్టానాం ప్రయోగైక్యాత్తన్త్రేణాఙ్గాన్యుభయవాదిసంభతాని । తథా తాన్యేవ మారుత్యా అపి, ఇత్యత్రాపి తన్త్రం ప్రాప్తమ్ । కుతః । వరుణప్రఘాసాన్తః పాతిత్వేన ప్రయోగైక్యాత్ । నను- అత్ర విహారభేద ఆమ్నాతః- 'పృథగగ్నీ ప్రణయతః, పృథగ్వేదీ కురుతః' ఇతి । సోఽయం పృథగనుష్ఠానాభావే వ్యర్థః స్యాత్ । మైవమ్ । హవిరాసాదనమాత్రే తద్భేదోపయోగాత్ । 'అష్టావధ్వర్యురుత్తరే విహారే హవీంష్యాసాదయతి । మారుతీమేవ ప్రతిప్రస్థాతా దక్షిణస్మిన్' ఇతి తద్విధానాత్ । తస్మాత్-తన్త్రమ్ । ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- దేశభేదాత్ప్రయోగభేదే సత్యఙ్గానుష్ఠానమపి భిద్యతే । చ న - తద్భేదస్య హవిరాసాదనమాత్రార్థతా యుక్తా । తదాసాదనస్య దృష్టహోమార్థతాపరిత్యాగేనాదృష్టార్థకల్పనాప్రసఙ్గాత్ । న చ - ప్రయోగభేదేనైవాఽఽసాదనభేదస్యాపి సిద్ధౌ వచనమనర్థకం

స్యాత్- ఇతి వాచ్యమ్ । అవ్యవస్థయా ప్రయోగప్రాప్తౌ తద్వ్యవస్థార్థత్వాత్ । తస్మాత్-భేదేనాఙ్గానుష్ఠానమ్ ॥ 11 ॥

(దశమే - ఉత్తరదక్షిణవిహారయోః కర్తృభేదాధికరణే సూత్రాణి 42-46) ।

కర్తృభేదస్తథేతి చేత్ ॥ 42 ॥ న సమవాయాత్
॥ 43 ॥ లిఙ్గదర్శనాచ్చ ॥ 44 ॥ వేదిసంయోగా-
దితి చేత్ ॥ 45 ॥ న దేశమాత్రత్వాత్ ॥ 46 ॥

దశమాధికరణమారచయతి-

కర్తృభేదో న వా తత్ర భేదః స్యాదఙ్గభేదవత్ ।

పఞ్చర్త్విగ్వచనాన్నైవం ద్వయోరుక్త్యా వ్యవస్థితిః ।। 12 ।।

తత్ర పూర్వోక్త విషయే ప్రయోగభేదాదాఘారాద్యఙ్గభేద ఇవ హోతృభేదాదీనాం కర్తౄణామపి భేదః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। వాచనికపఞ్చసంఖ్యావిరోధాత్ । అధ్వర్యుప్రతిప్రస్థాతృహోతృబ్రహ్మాగ్నీధ్రాః పఞ్చర్త్విజశ్చాతుర్మాస్యేషు విహితాః- 'చాతుర్మాస్యాః' అఙ్గకతూనాం పఞ్చర్త్విక్షః' ఇతి యది- ఆగ్నేయాద్యష్టకే మారుత్యాం చ హోత్రాపదభేదః స్యాత్, తదా పఞ్చాఖ్య బాధ్యేన నను పఞ్చసంఖ్యాసిద్ధ్యర్థమాగ్న ద్యష్టకే ప్రాతప్రస్యాతా ప్రాప్నుయతా ప్రాప్త ఇతి చేత్। సత్యమ్ । ప్రాప్తావేవ తావుపావుభయత్ర। వ్యవస్థాసువచనాద్భవిష్యతి। తత్తు వచనం పూర్వత్రోదాహృతమ్। తస్మాత్- నాస్తి కర్తృభేదః ।। 12 ।।

(ఏకాదశే - {ఉత్తరదక్షిణవిహారయోః పత్నీసంయా-} సూత్రే 47-48)।

జాదీనాం భేదేనానుష్ఠానాధికరణే

ఏకాగ్నిత్వాదపరేషు తన్త్రైః స్యాత్ ।। 47 ।।

నానా వా కర్తృభేదాత్ ।। 48 ।।

ఏకాదశాధికరణమారచయతి-

తత్రైవ పత్నీసంయాజాదౌ తన్త్రం భిన్నతాఽథవా ।

తన్త్రమగ్న్యైక్యతో మైవం కర్తృభేదానివారణాత్ ।। 13 ।।

తత్రైవాఽఽగ్నేయాద్యష్టకే మారుత్యాం చ గార్హపత్యే హోతవ్యేషు పత్నీసంయాజాదిషు తన్త్రం యుక్తమ్। కుతః। గార్హపత్యస్యైకత్వాత్। న

హ్యాహవనయీవద్దక్షిణే విహారే గార్హపత్యః పృథగస్తి। తస్మాత్- తన్త్రమ్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- న తావదత్ర పూర్వోక్తః కర్తృభేదో నివారయితుం శక్యతే। తథా సతి- అధ్వర్యుణా కృతాః పత్నీసంయాజాః ప్రతిప్రస్థాతృకర్తృకాయాం మారుత్యాం కథముపకుర్యుః। తస్మాత్- అధ్వర్యుః ప్రతిప్రస్థాతా చ గార్హపత్యే పృథక్పృథక్పత్నీసంయాజాఞ్జుహుయాతామ్

।। 13 ।।

(ద్వాదశే {వాజపేయే ప్రాజాపత్యపశ్వాలమ్భశేషస్య} సూత్రాణి 49-51)।

బ్రహ్మసామకాల ఉత్కర్షాధికరణే

పర్యగ్నికృతానాముత్సర్గే ప్రాజాపత్యానాం కర్మోత్సర్గః

శ్రుతిసామాన్యాదారణ్యవత్తస్మాద్బ్రహ్మసామ్ని చోదనాపృ-

థక్త్వం స్యాత్ ।। 49 ।। సంస్కారప్రతిషేధో వా వాక్యై-

కత్వే క్రతుసామాన్యాత్ ।। 50 ।। వపానాం చానభి-

ఘారణస్య దర్శనాత్ ।। 51 ।।

ద్వాదశాధికరణమారచయతి-

పర్యగ్నికరణే త్యాగ ఆలమ్భో బ్రహ్మసామని ।

కర్మశేషనిషేధశ్చ కర్మాన్తరవిధిర్భవేత్ ।। 14 ।।

కింవోత్కర్షోఽవశిష్టస్య హ్యారణ్యోక్తివదాదిమః ।

అదృష్టవాక్యభేదాప్తేర్ద్వ్యాభావేన చాన్తిమః ।। 15 ।।

వాజపేయే 'సప్తదశ ప్రాజాపత్యాన్పశూన్సంచినుతే' ఇతి ప్రకృత్య శ్రూయతే- 'తాన్పర్యాగ్నికృతానుత్సృజన్తి, బ్రహ్మసామ్న్యాలభతే' *ఇతి। తేషు సప్తదశసు పశుషు పర్యగ్నికరణేఽనుష్ఠితే సత్యుత్తరకాలభావీ కర్మశేష ఉత్సర్గశబ్దేన నిషిధ్యతే। అశ్వమేధే 'పర్యగ్నికృతానారణ్యానుత్సృజన్తి' ఇత్యత్ర కర్మశేషనిషేధస్య ప్రతిపన్నత్వాదత్రాపి తథాత్వేన సప్తదశ పశవః పర్యగ్నికరణాన్తాః సమాప్యాః

। ఆలభతినా చ బ్రహ్మసామకాలే కర్మాన్తరం విధీయతే। ఇతి ప్రాప్తే -

బ్రూమః- కర్మాన్తరవిధౌ సప్తదశపశుజన్యాదృష్టాద్భిన్నం కింవిదదృష్టం కల్ప్యేత । వాక్యభేదశ్చ ప్రాప్నుయాత్। కించ 'బ్రహ్మసామ్న్యాలభతే' ఇత్యత్ర ద్రవ్యదేవతయోరశ్రవణాన్న కర్మాన్తరవిధిః సంభవతి। తస్మాత్- పర్యాగ్నికరణానన్తరమేవ కార్యస్య సప్తదశపశూనామాలమ్భాదిశేషస్య బ్రహ్మసామకాల ఉత్కర్షో విధీయతే। తథా సత్యర్థప్రాప్తపర్యాగ్నికరణానన్తరభావికర్మశేషవ్యాపారోపరమ ఉత్సర్గశబ్దేనానూద్యతే ।। 14 ।। 15 ।।

(త్రయోదశే- అహీన ఉక్థ్యముత్సర్గస్య కర్మశేషప్రతిషేధార్థ-

తాధికరణే సూత్రాణి 52-54)।

పఞ్చశారదీయాస్తథేతి చేత్ ।। 52 ।। న చోదనేక-

వాక్యత్వాత్ ।। 53 ।। సంస్కారాణాం చ దర్శనాత్ ।। 54 ।।

త్రయోదశాధికరణమారచయతి-

ఉక్షోత్సర్గః కిముత్కర్షస్త్యాగో వాఽఽద్యేఽత్ర పూర్వవత్ ।

అన్వహత్రిత్వయోరుత్తమాహపఞ్చత్వయోర్విధౌ ।। 16 ।।

వాక్యభేదాద్విశిష్టానామన్యేషాం కర్మణాం విధిః ।

తస్మాదారణ్యవచ్ఛేషత్యాగ ఉత్సర్గ ఇష్యతామ్ ।। 17 ।।

అస్త్యహీనేషు పఞ్చశారదీయనామకః కశ్చిత్పఞ్చాహవిశేషః । స చ పఞ్చసు వర్షేష్వనుష్ఠేయః। తత్ర ప్రథమే వర్షే విశాఖానక్షత్రయుక్తాయామమావాస్యాయాం సప్తదశాల్పవయసః స్త్రీపశవః సప్తదశోక్షాణశ్చ విహితాః । తేషు సర్వేషు పర్యగ్నికృతేషు ప్రోక్షితేషు చ సత్సు స్త్రీపంశూనామాలమ్భ, పుంస్పశూనాముత్సర్గం చాఽఽమ్నాయ పునర్ద్వితీయే తృతీయే చతుర్థే చ వత్సరే తథైవానుష్ఠానమామ్నాయ పశ్చాదామ్నాయతే- 'త్రీ(స్త్రీ)నేకైకస్మిన్నహన్యాలభేరన్, పఞ్చోత్తమేఽహని' ఇతి। తత్ర వత్సరచతుష్టయగతాసు వతసృష్వమావాస్యాసు యోఽయం పశూనాముత్సర్గః, తత్ర కర్మశేషత్యాగో న భవతి, కింతూత్కర్షః। కుతః। 'త్రీం(స్త్రీ)న్'- ఇతి వాక్యేనాఽఽలమ్భస్యాభిధానాత్। యథా పూర్వం ప్రాజాపత్యానామాలమ్భోత్కర్షః, తథాఽత్రాపి యుజ్యతే। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- 'త్రీం(స్త్రీ)నేనైకస్మిన్నహన్యాలభేరన్' ఇత్యత్ర పర్యగ్నికరణానన్తరభావిప్రాప్తమాలమ్భనమనూద్యైకాహత్వత్రిత్వగుణయోర్విధౌ

వాక్యం భిద్యేత । తథా 'పఞ్చోత్తమేఽహన్' ఇత్యత్రోత్తమాహత్వపఞ్చత్వయోర్విధౌ వాక్యభేదః । తస్మాత్- తద్గుణద్వయవిశిష్టానామన్యేషాం కర్మణాం విధిరభ్యుపేయః। తథా సతి -- ఆరణ్యపశున్యాయేన సప్తదశోక్షాణః పర్యగ్నికరణప్రోక్షణాభ్యాం సమాపనీయాః ।। 16 ।। 17 ।।

(చతుర్దశే -- దశపేయాభిషేచనీయయోర్భేదేన ప్రయోగాధికరణే

సూత్రాణి 55-60)।

దశపేయే క్రయప్రతికర్షాత్ప్రతికర్షః, తతః ప్రాచాం తత్స-

మానం తన్త్రం స్యాత్ ।। 55 ।। సమానవచనం తద్వత్

।। 56 ।। అప్రతికర్షో వాఽర్థహేతుత్వాత్సహత్వం విధీ-

యతే ।। 57 ।। పూర్వస్మింశ్చావభృథస్య దర్శనాత్ ।। 58 ।।

దీక్షాణాం చోత్తరస్య ।। 59 ।। సమానః కాలసా-

మాన్యాత్ ।। 60 ।।

చతుర్దశాధికరణమారచయతి-

దశపేయే చాభిషేచనీయే తన్త్రం భిదాఽథవా ।

క్రయసాహిత్యతస్తన్త్రం కాలభేదేన భిన్నతా ।। 18 ।।

రాజసూయే దశపేయాభిషేచనీయసంజ్ఞకౌ ద్వౌ సోమయాగౌ । తయోరఙ్గానుష్ఠానం తన్త్రేణ కార్యమ్। కుతః। క్రయసాహిత్యాత్। 'సహ సోమౌ క్రీణాత్యభిషేచనీయదశపేయయోః' ఇతి శ్రూయతే। తథా సతి - అభిషేచనీయస్య దశపేయస్య చ సోమే క్రేతవ్యే సతి క్రయాత్పూర్వభావినాం దశపేయాఙ్గానామపకర్షాత్తన్త్రం స్యాత్ । ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- భిన్నకాలీనయోరభిషేచనీయదశపయేయోరఙ్గానాం భేదో యుక్తః। సంసృపాఖ్యాభ్యో దశభ్య ఇష్టిభ్య ఊర్ధ్వమపరాహ్ణే దశపేయస్యోపక్రమః । తాభ్యః ప్రాచీనేఽత్యన్తవ్యవహితే కాలేఽభిషేచనీయః। న చ క్రయసాహిత్యమస్తి। 'సద్యో దీక్షయన్తి, సద్యః సోమం క్రీణన్తి' ఇతి దశపేయే క్రయస్య సద్యస్కాలత్వవిధానాత్ । 'సహ సోమౌ' ఇతి వచనేన క్రయార్థోపసంవాదే సాహిత్యం వివక్షితమ్।

తస్మాత్- ఉభయోరఙ్గానాం భేదః ।। 18 ।।

(పఞ్చదశే - వారుణీనిష్కాసావభృథస్యార్థకర్మతాధికరణే సూత్రాణి 61-63)।

నిష్కాసస్యావభృథే తదేకదేశత్వాత్పశువత్ప్రదానవిప్ర-

కర్షః స్యాత్ ।। 61 ।। అపనయో వా ప్రసిద్ధేనాభిసం-

యోగాత్ ।। 62 ।। ప్రతిపత్తిరితి చేన్న కర్మసం-

యోగాత్ ।। 63 ।।

పఞ్చదశాధికరణమారచయతి-

నిష్కాసావభృథే విప్రకర్షోఽథ ప్రతిపాదనమ్ ।

ఉతార్థకర్మ పశువదాద్యోఽవభృథశబ్దతః ।। 19 ।।

కర్మాన్తరం తదాఽపి స్యాత్ప్రతిపత్తిః ప్రయాజవత్ ।

ప్రాధాన్యాయార్థకర్మ స్యాత్తచ్చావభృథధర్మకమ్ ।। 20 ।।

చాతుర్మాస్యయాగేషు వరుణప్రఘాసేషు వారుణీమామిక్షాం ప్రకృత్యేదమామ్నాయతే- 'వారుణ్యా నిష్కాసేన తుషైశ్చావభృథమభ్యవయన్తి' ఇతి।

తత్రాయం ప్రయోగప్రకారః- 'వరుణప్రఘాసేషు నవ హవీంషి। తేష్వష్టమం హవిర్వారుణ్యామిక్షా । నవమం హవిః కాయ ఏకకపాలః। వారుణ్యామామిక్షాయాం యవపిష్టనిర్మితం మేషమవదధాతి। తత ఆమిక్షాసంయుక్తం మేషం సర్వమవదాయ హుత్వా

తత ఏకకపాలేన ప్రచర్య భాణ్డలిప్తేన వారుణ్యామిక్షాయా ఏకమంశం యవమయమేషసహితం పూర్వం ప్రదాయ పశ్చాదేకకపాలప్రచారాదూర్ధ్వం నిష్కాసరూపాంశాన్తరేణ తుషైః ప్రచరితవ్యమిత్యేవం ప్రచారస్య విప్రకర్షః, ఉత- కర్మాన్తరమ్। తత్రాపి- కిం ప్రతిపత్తికర్మ, ఆహోస్విత్- అర్థకర్మ, ఇతి। తత్ర- 'విప్రకర్షః' ఇతి తావత్ప్రాప్తమ్। కుతః। పశౌ తథా దృష్టత్వాత్। 'ప్రాతః సవనే వపయా ప్రచర్య తృతీయసవనే హృదయాద్యఙ్గైః ప్రచారః' ఇతి సవనీయపశౌ యథా ప్రచారవిప్రకర్షః, తద్వదత్రాపి । ఇత్యాద్యః పక్షః।

తథా సతి- అవభృథశబ్దవైయర్థ్యం స్యాత్। అతః- 'కర్మాన్తరమ్' ఇతి పక్షాన్తరమ్। తదాఽపి- ఆమిక్షాహవిఃశేషస్య

నిష్కాసస్యాస్మిన్కర్మణి హవిష్ట్వాయోగాత్ప్రయాజన్యాయేన ప్రతిపత్తిః స్యాత్। యథా 'ప్రయాజశేషేణ హవీంష్యభిఘారయతి' ఇత్యత్ర శేషం సంస్కర్తుమభిధారణమ్, తథాఽత్రాపి నిష్కాసః సంస్క్రియతే। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- తస్మిన్పక్షే నిష్కాసస్య సంస్కార్యద్రవ్యత్వేన ప్రాధాన్యాత్ 'నిష్కాసమ్' ఇతి విభక్తివ్యత్యయః స్యాత్। అతోఽవభృథస్య ప్రాధాన్యాయార్థకర్మత్వమేష్టవ్యమ్। యది చాతుర్మాస్యేషు నాస్త్యవభృథః, తదా తద్ధర్మాతిదేశాయ తన్నామనిర్దేశోక్తిః। అన్యదీయద్రవ్యశేషస్యాపి కర్మాన్తరే వినియోగో వాచనికః। తస్మాత్- అర్థకర్మ ।। 19 ।। 20 ।।

(షోడశే- {ప్రాయణీయనిష్కాస ఉదయనీయని-} సూత్రాణి 64-66)।

ర్వాపస్య సంస్కారకర్మతాధికరణే

ఉదయనీయే చ తద్వత్ ।। 64 ।। ప్రతిపత్తిర్వాఽకర్మసం

యోగాత్ ।। 65 ।। అర్థకర్మ వా శేషత్వాచ్ఛ్రయణవ-

త్తదర్థేన విధానాత్ ।। 66 ।।

షోడశాధికరణమారచయతి-

ప్రాయణీయస్య నిష్కాసే యో నిర్వాపోఽర్థకర్మ తత్ ।

నిష్కాసప్రతిపత్తిర్వోదయనీయస్య సంస్కృతిః ।। 21 ।।

ఉతాఽఽద్యః పూర్వవన్నైవం ముఖ్యస్య ప్రకృతత్వతః ।

మధ్యోఽస్తు నోపయోక్తవ్యసంస్కారస్య గురుత్వతః ।। 22 ।।

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే- 'ప్రాయణీయస్య నిష్కాస ఉదయనీయమభినిర్వపతి' ఇతి। అత్ర పూర్వన్యాయేన నిష్కాసద్రవ్యకముదయనీయసమానధర్మకమర్థకర్మ । ఇత్యాద్యః పక్షః।

ముఖ్యస్యోదయనీయస్య ప్రకృతత్వాద్భిన్నప్రకరణామ్నాతావభృథధర్మాతిదేశవదుదయనీయధర్మాతిదేశాసంభవాన్నార్థకర్మత్వమ్, తర్హి నిష్కాస ప్రతిపత్తిః। ఇతి మధ్యమః పక్షోఽస్తు।

సోఽపి న సంభవతి। ఉపయుక్తసంస్కారాదుపయోక్ష్యమాణసంస్కారస్య గరీయస్త్వాత్ । తస్మాత్- ఉదయనీయస్య సంస్కారః

।। 21 ।। 22 ।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తర ఏకాదశాధ్యాయస్య

ద్వితీయః పాదః ।। 2 ।।

అత్ర పాదే ఆదితః।

అధికరణాని	16	802।
సూత్రాణి	66	2365।

(అథైకాదశాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః)।

(ప్రథమే- వేద్యాద్యఙ్గానాం ప్రధానకాలాన్యకాలకర్తవ్యతాధికరణే సూత్రమ్-)।

అఙ్గానాం ముఖ్యకాలత్వాద్వచనాదన్యకాలత్వమ్ ।। 1 ।।

తృతీయపాదస్య ప్రథమాధికరణమారచయతి-

వేద్యాదిర్ముఖ్యకాలే స్యాత్స్వకాలే వేతరాఙ్గవత్ ।

ముఖ్యకాలే న పూర్వేద్యురిత్యాద్యుక్తేః స్వకాలగః ।। 1 ।।

వేదిః, వేదః, ఇధ్మః, బర్హిః, ఇత్యాదేః సంపాదనరూపమఙ్గానుష్ఠానం ప్రధానస్యైవ కాలే కర్తవ్యమ్। ప్రయాజాద్యఙ్గేషు ముఖ్యేన సహ దేశకాలకర్త్రైక్యస్య నిర్ణీతత్వాత్। ఇతి చేత్।

న । కాలాదిభేదస్య వాచనికత్వాత్। 'పూర్వేద్యురమావాస్యాయాం వేదిం కరోతి' ఇత్యాదిః కాలభేదః। 'అప్స్వవభృథేన చరన్తి' ఇత్యాదిర్దేశభేదః । అగ్నౌ సౌత్రామణ్యాం చ దక్షిణాభేదాత్కర్తృభేదః। 'వడవా దక్షిణా' ఇతి సౌత్రామణ్యాం శ్రుతమ్। తస్మాత్- వేద్యాదౌ స్వస్వకాలాదయో ద్రష్టవ్యాః ।। 1 ।।

(ద్వితీయే- ఆధానస్య తన్త్రేణానుష్ఠానాధికరణే సూత్రమ్-)।

ద్రవ్యస్య చాకర్మకాలనిష్పత్తేః ప్రయోగః సర్వార్థః

స్యాత్స్వకాలత్వాత్ ।। 2 ।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

ప్రతికర్మ పృథక్కార్యమాధానం యది వా సకృత్ ।

అన్యాఙ్గవత్పృథజమైవం స్వకాలత్వసమత్వతః ॥ 2 ॥

'వసన్తే బ్రాహ్మణోఽగ్నిమాదధీత' ఇతి విహితమాధానం ప్రయాజాద్యఙ్గవత్ప్రతికర్మ పృథక్కార్యమ్। ఇతి చేత్।

న । ఆధానస్య స్వాతన్త్ర్యేణ వసన్తాదికాలే విహితే తత్కర్మకాలేషు పృథగనుష్ఠానాయోగాత్। స్వకాలేఽనుష్ఠితస్య సర్వకర్మణి సంబన్ధః సమానః। న చ - ప్రకరణేన విశేషో నియన్తుం శక్యః। ఆధానస్యానారభ్యాధతిత్వాత్। 'ఆహవనీయే జుహోతి' ఇత్యాదివాక్యేన త్రైవ్ష్టికపశుకసౌమికదార్వికహోమేషూపయోగః సాధారణః ప్రతిపాద్యతే। తస్మాత్- తన్త్రేణానుష్ఠానమ్। యద్యపి- ఆధానం నేష్ట్యాదికర్మణాం సాక్షాదఙ్గమ్, తథాఽపి పృథక్కాలాభావాదాహవనీయాదిద్వారా కర్మోపకారకత్వాచ్చాఙ్గత్వమభ్యుపేత్యైవం చిన్తా ॥ 2 ॥

(తృతీయే - అగ్నీషోమీయాదిషు యూపస్య తన్త్రేణానుష్ఠానాధికరణే సూత్రే 3-4)।

యూపశ్చాకర్మకాలత్వాత్ ॥ 3 ॥ ఏకయూపం చ దర్శయతి ॥ 4 ॥

తృతీయాధికరణమారచయతి-

అగ్నీషోమీయముఖ్యేషు యూపో భిన్నోఽథ తన్త్రతా ।

ఉపదేశాతిదేశాభ్యాం భిన్నో నో కాలభేదతః ॥ 3 ॥

జ్యోతిష్టోమే పశవోఽగ్నీషోమీయసవనీయానుబన్ధ్యాస్త్రయో విహితాః। తేషు యూపభేదో యుక్తః। కుతః। అగ్నీషోమీయే ప్రత్యక్షవచనేనోపదేశాత్। ఇతరయోశ్చోదకాభ్యామతిదేశాత్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- న తావదగ్నీషోమీయపశోః కాలే యూపస్యోత్పత్తిః। కింతు తతః ప్రాగేవ యూపోత్పత్తికాలః। 'దీక్షాసు యూపం ఛినత్తి, క్రీతే వా రాజని' ఇతి తత్కాలవిధానాత్। తత ఆధానవత్సర్వార్థత్వం సంభవతి। యథా స్వకాలే సంపన్నమాధానం తత్తద్వాక్యశేషైస్తేషు తేషు కర్మసు, తథా స్వకాలే ఛేదనాదినా నిష్పన్నో యూపః ప్రత్యక్షచోదకోక్తిభ్యాం తత్ర తత్ర వినియోజ్యః। తస్మాత్- తన్త్రేణ యూపః సంపాద్యః

॥ 3 ॥

(చతుర్థే- యూపసంస్కారాణాం తన్త్రేణానుష్ఠానాధికరణే సూత్రాణి 5-7)।

సంస్కారాస్త్వావర్తేరన్నర్థకాలత్వాత్ ॥ 5 ॥ తత్కా-

లాస్తు యూపకర్మత్వాత్తస్య ధర్మవిధానాత్సర్వార్థానాం చ

వచనాదన్యకాలత్వమ్ ।। 6 ।। సకృన్మాన చ దర్శ-

యతి ।। 7 ।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

సంస్కారాస్తక్షణాద్యాః కిం భిన్నాస్తన్త్రేణ వాఽగ్రిమః ।

పశుకాలత్వతో మైవం యూపత్వాపాదకా యతః ।। 4 ।।

తక్షణపర్యూహణాదయో యూపసంస్కారాః పశుకాలీనత్వాన్నియోజనాదివత్త్రిషు పశుషు భేదేన కర్తవ్యాః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। ఛేదనవత్తక్షణాదీనామపి యూపకాలీనత్వాత్। న ఖలు యూపో నామ కశ్చిల్లోకే ప్రసిద్ధః పదార్థోఽస్తి, యేన తస్య చ్ఛేదనమాత్రేణ తద్విధిః కృతార్థః స్యాత్। కిం తర్హి చ్ఛేదనతక్షణాదినా యూపసంజ్ఞామాశ్రిత్యైవ విధీయతే। తథా సతి యైశ్ఛేదనతక్షణాది సంస్కారైర్యూపత్వమాపద్యతే, తే సర్వే ఛేదనకాల ఏవానుష్ఠేయాః। తస్మాత్- త్రిష్వపి పశుషు యూపచ్ఛేదనవత్తక్షణపయూర్హణాదయస్తన్త్రేణానుష్ఠేయాః ।। 4 ।।

(పఞ్చమే- స్వరోస్తన్త్రేణానుష్ఠానాధికరణే సూత్రాణి 8-12)।

స్వరుస్తన్త్రాపవర్గః స్యాదస్వకాలత్వాత్ ।। 8 ।।

సాధారణో వాఽనునిష్పత్తిస్తస్య సాధారణత్వాత్

।। 9 ।। సోమాన్తే చ ప్రతిపత్తిదర్శనాత్ ।। 10 ।।

తత్కాలో వా ప్రస్తరవత్ ।। 11 ।। న వోత్పత్తివాక్య-

త్వాత్ప్రదేశాత్ప్రస్తరే తథా ।। 12 ।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

స్వరుర్భిన్నోఽథవైకః స్యాదస్వకాలత్వతో భిదా ।

ప్రాథమ్యమేకశకలే తన్త్రం స్యాదవిశేషతః ।। 5 ।।

శకలః స్వరురిత్యుచ్యతే। స చ భిన్నేషు పశుషు భిన్నః సంపాద్యః। కుతః। అత్వకాలత్వాత్। న హి యూపస్యైవ స్వరోః కశ్చిత్ప్రాతిస్వికః కాలః శ్రూయతే। తతః 'స్వరుణా స్వధితినా వా పశుమనక్తి' ఇత్యఞ్జనకాలీనత్వావగమాదఞ్జనవద్భేదః। ఇతి ప్రాప్తే--

బ్రూమః- 'యః ప్రథమః శకలః పరాపతేత్, స స్వరుః కార్యః, ఇతి శ్రుతం ప్రాథమ్యమేకస్మిన్నేవ శకలే యుక్తమ్। స చ శకలో యూపకాలీనః పశువిశేషసంబన్ధే హేతుమలభమానో యూపవత్తన్త్రేణ సర్వేషు పశుషూపకరిష్యతి ॥5॥

(షష్ఠే-- అహర్గణే కృష్ణవిషాణాప్రాసనస్యాన్త్యాహనియమాధికరణే

సూత్రే 13-14)।

అహర్గణే విషాణాప్రాసనం ధర్మవిప్రతిషేధాదన్త్యే

ప్రథమే వాఽహని వికల్పః స్యాత్ ॥13॥ పాణే-

స్త్వశ్రుతిభూతత్వాద్విషాణానియమః స్యాత్ప్రాతఃస-

వనమధ్యత్వాచ్ఛిష్టే చాభిప్రవృత్తత్వాత్ ॥14॥

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

అహర్గణే విషాణాయాస్త్యాగోఽహ్నోః కిం వికల్ప్యతే।

కింవా నియమ్యతేఽన్త్యేఽహ్ని, స్యాదాద్యో బాధసామ్యతః ॥6॥

కణ్డూయనం న హస్తేన శ్రుతమర్థాత్తు తద్భవేత్।

శ్రుతాద్బాధాద్వరం తస్య బాధోఽతోఽన్త్యే నియమ్యతామ్ ॥7॥

'కృష్ణవిషాణయా కణ్డూయతే' 'నీతాసు దక్షిణాసు చాత్వాలే కృష్ణవిషాణాం ప్రాస్యతి' ఇతి జ్యోతిష్టోమే శ్రుతం ప్రాసనమహర్గణే ద్విత్రిరాత్రాదౌ చోదకప్రాప్తమ్। తత్ర- 'ప్రథమే చరమే వాఽహ్ని' తదానీముత్తరేష్వహఃసు చోదకప్రాప్తం దక్షిణానయనాత్ప్రాచీనం విషాణయా

కణ్డూయనం బాధ్యేత। చరమేఽహ్ని తత్ప్రాసనే పూర్వేష్వహఃసు దక్షిణానయనాదూర్ధ్వం హస్తేన కణ్డూయనం చోదకప్రాప్తం బాధ్యేత। తస్మాత్- సమబలత్వేన వికల్పః। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- న హి హస్తేన కించిచ్ఛ్రుతమ్। కింతు విషాణాయాం త్యక్తాయామర్థాత్ప్రాప్యతే। కామం తస్య బాధోఽస్తు। శ్రుతం విషాణయా కణ్డూయనమబాధితుం చరమేఽహ్ని ప్రాసనం నియమ్యతే ॥9॥

(సప్తమే- రాజసూయే నానాపీజేషు వాగ్విసర్గస్య చరమకాలనియమాధి-

కరణే సూత్రమ్-)।

వాగ్విసర్గో హవిష్కృతా బీజభేదే తథా స్యాత్ ॥15॥

సప్తమాధికరణమారచయతి-

నానాబీజేషు యాగేషు వాగ్విసర్గశ్చ పూర్వవత్ ।

శఙ్కితే తద్విధౌ న స్యాదవిధిత్వే తదుత్తరమ్ ॥ 8 ॥

రాజసూయే నానాబీజయుక్తా యాగాః శ్రుతాః- 'అగ్నయే గృహపతయే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపతి కృష్ణానాం వ్రీహీణాం సోమాయ వనస్పతయే శ్యామాకం చరుమ్' ఇత్యాదినా । ప్రకృతౌ ప్రణీతాప్రణయనకాలే నియమితాయా వాచో హవిష్కృదాహ్వానకాలే విసర్గః శ్రుతః। స

చాత్ర చోదకప్రాప్తః। తత్ర- 'ప్రథమే చరమే వా హవిష్కృదాహ్వానకాలే వాగ్విసర్గో వికల్పితః' ఇతి పూర్వఃపక్షః। 'చరమ ఏవ' ఇతి రాద్ధాన్తః।

అత్రేయం పూర్వపక్షిణోఽభ్యధికా శఙ్కా- 'హస్తేన కణ్డూయనం న విహితమ్। వాగ్విసర్గస్తు విహితః' ఇతి।

తత్రేదముత్తరమ్ - విహితస్య వాఙ్నియమస్యావధిత్వేనాయం హవిష్కృదాహ్వానకాలీనో వాగ్విసర్గోఽనూద్యతే। రాగప్రాప్తత్వాన్నాసౌ విధీయతే- ఇతి। తస్మాత్- ప్రాసనవద్విసర్గోఽపి చరమ ఏవ కాలే నియమ్యతే ॥ 8 ॥

(అష్టమే- అగ్నీషోమీయే పౌరోడాశికకాల ఏవ వాగ్విసర్గాధికరణే- సూత్రమ్)।

పశౌ చ పురోడాశే సమానతన్త్రం భవేత్ ॥ 16 ॥

అష్టమాధికరణమారచయతి-

పశుకాలే పురోడాశకాలే వా వాగ్విసర్జనమ్ ।

తన్త్రిత్వాదాదిమోఽన్త్యః స్యాద్వాగ్యమాత్కర్తృసంస్కృతిః ॥ 9 ॥

యద్యపి పశౌ హవిష్కృదాహ్వానం నాస్తి, తథాఽపి కృత్వాచిన్తయేత్। అత్ర పశౌ హవిష్కృదాహ్వానకాలే వాగ్విసర్జనీయా। కుతః। పశోస్తన్త్రిత్వాత్। పశుపురోడాశస్య ప్రసఙ్గిత్వేన పశావనుష్ఠితైరేవాఙ్గైరుపకారసిద్ధేః। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- వాగ్యమో నాదృష్టార్థః । కింతు- తత్కర్తృసంస్కారార్థః। తథా సతి పురోడాశే తదభావే సత్యసంస్కృతకర్త్రా తదనుష్ఠానం ప్రసజ్యేత। తస్మాత్- నియమితాం వాచం పురోడాశస్య హవిష్కృదాహ్వానకాలే విసృజేత్ ॥ 9 ॥

(నవమే - అగ్నిచయనేఽగ్నివిమోకస్య మతభేదే వ్యవస్థాధికరణే

సూత్రాణి 17-20)।

అగ్నియోగః సోమకాలే తదర్థత్వాత్సంస్కృతకర్మణః పరేషు

సాఙ్గస్య తస్మాత్సర్వాపవర్గే విమోకః స్యాత్ ॥ 17 ॥

ప్రధానాపవర్గే వా తదర్థత్వాత్ ॥ 18 ॥ అవభృథే చ

తద్వత్ప్రధానార్థస్య ప్రతిషేధోఽపవృక్తార్థత్వాత్ ॥ 19 ॥

అహర్గణే చ ప్రత్యహం స్యాత్తదర్థత్వాత్ ॥ 20 ॥

నవమాధికరణమారచయతి-

కిమగ్నిమోకః సర్వాన్తే ముఖ్యాన్తే వాఽగ్రిమో యతః।

యోగే సర్వార్థతా మైవం ముఖ్యార్థోఽసౌ తదన్తిమః ॥ 10 ॥

అగ్నిచయనే యోగవిమోకావగ్నేః శ్రుతౌ। 'అగ్నిం యునజ్మి'-- ఇతి మన్త్రహోమో యోగః। 'ఇమం స్తనమ్' ఇతి మన్త్రహోమో విమోకః। స చ సాఙ్గప్రధానవిషయసర్వప్రయోగాన్తే కర్తవ్యః। కుతః। యోగస్య సర్వార్థత్వేన మధ్యే తద్విమోకాసంభవాత్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- 'పఞ్చభిర్యునక్తి పాఙ్క్తో యజ్ఞో యావానేవ యజ్ఞస్తమాప్నోతి' ఇత్యనేన మోచనే యజ్ఞప్రాప్తివచనేన యోగస్య

ప్రధానార్థత్వావగమాత్ప్రధానకర్మణోఽన్తే విమోకం కుర్యాత్ ॥ 10 ॥

ఏతదేవాధికరణం వార్తికకారమతేనాఽఽరచయతి-

వ్యత్యస్తౌ తావుభౌ పక్షావుత్పత్తావవిశేషతః।

సర్వార్థత్వం గుణే భాతి సర్వాన్తేఽతో విమోచనమ్ ॥ 11 ॥

ప్రధానాన్తే విమోకః- ఇతి యో భాష్యే సిద్ధాన్తః, స ఏవాత్ర పూర్వః పక్షః।

'అగ్నిం యునజ్మి- శవసా ఘృతేనేతి జుహోతి, అగ్నిమేవ తద్యునక్తి' ఇత్యేతద్యోగస్యోత్పత్తివాక్యమ్। 'పఞ్చభిర్యునక్తి'- ఇతి గుణవిధిః। తత్ర న తావదుత్పత్తౌ ప్రధానగామీ యోగ ఇత్యస్యార్థస్య గమకో విశేషోఽస్తి। గుణవిధిశేషేఽపి యజ్ఞశబ్దో న ప్రధానమాత్రమాచష్టే, కింతు సాఙ్గమ్। తస్మాత్- యోగస్య సర్వార్థత్వాద్విమోకోఽపి సర్వాన్తే కర్తవ్యః ॥ 11 ॥

(దశమే- ఉపసత్కాలస్య సుబ్రహ్మణ్యాహ్వానస్య తన్త్రేణానుష్ఠానా-

ధికరణే సూత్రమ్-)।

సుబ్రహ్మణ్యా తు తన్త్రం దీక్షావదన్యకాలత్వాత్ ॥ 21 ॥

దశమాధికరణమారచయతి-

ఉపసత్కాలసుబ్రహ్మణ్యాగణో భిద్యేత వా న వా ।

ప్రధానభేదాద్భేదః స్యాత్కాలభేదాన్న భిద్యతే ।। 12 ।।

అహర్గణేషూపసత్కాలీనం సుబ్రహ్మణ్యాహ్వానం ప్రధానభేదాద్భిద్యతే। ఇతి చేత్।

న। పూర్వకాలీనతయా యూపన్యాయేన తన్త్రత్వాత్ ।। 12 ।।

(ఏకాదశే- సుత్యాకాలీనసుబ్రహ్మణ్యాహ్వానస్య భేదేనానుష్ఠానా-

ధికరణే సూత్రాణి 22-32)।

తత్కాలా త్వావర్తేత ప్రయోగతో విశేషసంబన్ధాత్

।। 22 ।। అప్రయోగాఙ్గమితి చేత్ ।। 23 ।।

స్యాత్ప్రయోగనిర్దేశాత్కర్తృభేదవత్ ।। 24 ।। తద్భూ-

తస్థానాదగ్నివదితి చేత్తదపవర్గస్తదర్థత్వాత్

।। 25 ।। అగ్నివదితి చేత్ ।। 26 ।। న ప్రయో

గసాధారణ్యాత్ ।। 27 ।। లిఙ్గదర్శనాచ్చ ।। 28 ।।

తద్ధి తథేతి చేత్ ।। 29 ।। నాశిష్టత్వాది-

తరన్యాయత్వాచ్చ ।। 30 ।। విధ్యేకత్వాదితి చేత్

।। 31 ।। న కృత్స్నస్య పునః ప్రయోగాత్ప్రధానవత్ ।। 32 ।।

ఏకాదశాధికరణమారచయతి-

సుత్యాకాలీనమాహ్వానం తన్త్రం స్యాద్భిద్యతేఽథవా ।

యూపాహుతినయాత్తన్త్రం సుత్యాకాలతయా భిదా ।। 13 ।।

అహర్గణేషు ప్రథమసుత్యాసంనిధౌ కృతమపి సుబ్రహ్మణ్యాహ్వానం సర్వేష్వహఃసూపకరోతి । యథా యూపైకాదశిన్యాం దృష్టిగోచరే దేశే క్రియమాణా యూపాహుతిః సత్యప్యర్థాదేకయూపసంనిధౌ సర్వేషాముపకారః, తద్వత్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- అన్యసుత్యాకాలీనేనాఽఽహ్వానేనాత్ర నాస్త్యుపకారః। కాలవిశేషస్యాపి తత్ప్రయోజకత్వాత్। అన్యథా గ్రహాదీనామపి తన్త్రత్వాపత్తేః। తస్మాత్- ఆహ్వానం భిద్యతే ।। 13 ।।

(ద్వాదశే- దేశపాత్రర్త్విజామన్యప్రయోగే పూర్వదేశాద్యాదానస్యైచ్ఛికతా-

ధికరణే సూత్రమ్ -)।

లౌకికేషు యథాకామీ సంస్కారానర్థలోపాత్ ।। 33 ।।

ద్వాదశాధికరణమారచయతి-

దేశపాత్రర్త్విజోఽన్యస్మిన్ప్రయోగేఽన్య ఉతైచ్ఛికాః।

భుక్త్యర్థపర్ణవత్తేఽన్యే వాసోవత్తే స్యురైచ్ఛికాః ।। 14 ।।

'సమే యజేత' ఇత్యుక్తో దేశః, జుహ్వాదీని పాత్రాణి, అధ్వర్యుప్రముఖా ఋత్విజః। తే చైకస్మిన్ప్రయోగ ఉపయుక్తా నిరిష్టకత్వాన్న ప్రయోగాన్తరమర్హన్తి। ఇష్టాన్నిర్గతా నిరిష్టాః, కుత్సితా నిరిష్టా నిరిష్టకాః। పునః ప్రయోగానర్హా ఇత్యర్థః। యథా భోజన ఉపయుక్తం కదలీపర్ణం ప్రక్షాల్యాపి న పునస్తచ్ఛిష్టాః స్వీ కుర్వన్తి, తథాఽత్రాప్యన్యే దేశాదయః ప్రయోగాన్తరే సంపాద్యాః। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- యథా వస్త్రం పూర్వదినే ప్రావరణాయోపయుక్తమపి దినాన్తరే నిరిష్టకం న భవతి, శిష్టాస్తద్వాసో దినాన్తరే స్వీ కుర్వన్తి, తద్వదత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్। 'ఇదం నిరిష్టకమ్, ఇదం న' ఇత్యత్ర శిష్టాచార ఏవ ప్రమాణమ్। శిష్టాశ్చ దేశాది నియమేన న త్యజన్తి। తస్మాత్- ఐచ్ఛికాః ।। 14 ।।

(త్రయోదశే- పాత్రాణాం తన్త్రస్య నియమాధికరణే - సూత్రాణి 34-42)।

యజ్ఞాయుధాని ధార్యేరన్ప్రతిపత్తివిధానాదృజీషవత్ ।

।। 34 ।। యజమానసంస్కారో వా తదర్థః శ్రూయతే తత్ర

యథాకామీ తదర్థత్వాత్ ।। 35 ।। ముఖ్యసాధారణం వా

మరణస్యానియతత్వాత్ ।। 36 ।। యో వా యజనీయేఽ-

హని మ్రియేత సోఽధికృతః స్యాదుపవేషవత్ ।। 37 ।।

న శాస్త్రలక్షణత్వాత్ ।। 38 ।। ఉత్పత్తిర్వా ప్రయోజ-

కత్వాదాశిరవత్ ।। 39 ।। శబ్దాసామఞ్జస్యమితి

చేత్ ।। 40 ।। తథాఽఽశిరే ।। 41 ।। శాస్త్రాత్తు

విప్రయోగస్తత్రైకద్రవ్యచికీర్షా ప్రకృతావథేహాపూర్వార్థవ-

ద్భూతోపదేశః ।। 42 ।।

త్రయోదశాధికరణమారచయతి-

మా భూదన్యత్వనియమః పాత్రం కిమైచ్ఛికమ్ ।

నియతం వాఽగ్రిమో దేశవన్నైవం ప్రతిపత్తితః ।। 15 ।।

దేశపాత్రర్త్విజాం సాధారణ్యేనాన్యత్వనియమే నివారితే సతి పునః పాత్రేషు నియమానియమసద్భావశ్చిన్త్యతే । 'ప్రథమప్రయోగే యాన్యుపయుక్తాని పాత్రాణి తాన్యేవ ప్రయోగాన్తరేషు' ఇతి నియమో నాస్తి, ఉత- అస్తి, ఇతి సంశయః। యథా దేశే కర్తృషు చ 'తం ఏవ' ఇతి నియమో నాస్తి। ఐచ్ఛికత్వస్యోక్తత్వాత్। తథా పాత్రేష్వపి। ఇతి చేత్।

మైవమ్ । ఆమరణం పాత్రాణాం ధారణీయత్వాత్। 'ఆహితాగ్నిమగ్నిభిర్దహన్తి, యజ్ఞపాత్రైశ్చ' ఇతి ప్రతిపత్తివిధానేనాఽఽమరణం ధారణమేవావగమ్యతే। నను-'పాత్రైః' ఇతి తృతీయయా గుణభావావగమాదర్థకర్మేదమ్, న తు ప్రతిపత్తిః। తథా సతి పాత్రాన్తరైరపి దాహ్యసిద్ధేర్న ధారణనియమః- ఇతి చేత్। మైవమ్। 'దక్షిణే పాణౌ జుహూమాసాదయతి' ఇతి ద్వితీయయా ప్రతిపాద్యత్వావధారణాత్పూర్వేషామేవ ధారణమ్ । తస్మాత్- సర్వేషు ప్రయోగేషు మాత్రాణాం తన్త్రమ్।

(చతుర్దశే- పాత్రాణామాధానమారభ్య ధారణనియమాధికరణే

సూత్రాణి 43-45)।

*ప్రకృత్యర్థత్వాత్పౌర్ణమాస్యాః క్రియేరన్ ।। 43 ।।

అగ్న్యాధేయే వాఽవిప్రతిషేధాత్తాని ధారయేరన్మరణస్యా-

నిమిత్తత్వాత్ ।। 44 ।। ప్రతిప్రత్తిర్వా యథాఽన్యే-

షామ్ ।। 45 ।।

చతుర్దశాధికరణమారచయతి-

కిం పౌర్ణమాసీమారభ్య యద్వాఽఽధానమియం ధృతిః ।

ప్రకృత్యర్థతయాఽఽద్యః స్యాన్మరణానియమాత్పరః ।। 16 ।।

అనారభ్యాధీతానాం పాత్రాణాం ప్రకృతిగామితయా పౌర్ణమాసీమారభ్య ధారణమ్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- ఆధానకాలే పవమానేష్టిషు చోదకప్రాప్తత్వాత్పాత్రాణ్యాధానమారభ్య ధారయితవ్యాని। అన్యథా- ఆధానపౌర్ణమాస్యోర్మధ్యే యజమానస్య కదాచిన్మరణే పాత్రాభావేన దాహాభావప్రసఙ్గాత్। తస్మాత్- 'ఆధానమారభ్య ధారణమ్' ఇత్యయం పరపక్షోఽభ్యుపగన్తవ్యః

।। 16 ।।

(పఞ్చదశే- సవంసోమానాముపరిష్టాత్ప్రాజాపత్యప్రచారాధికరణే సూత్రాణి 46-52)।

ఉపరిష్టాత్సోమానాం ప్రాజాపత్యైశ్చరన్తీతి సర్వేషామవి-

శేషాద్వాచ్యో హి ప్రకృతికాలః ।। 46 ।। అఙ్గవి-

పర్యాసో వినా వచనాదితి చేన్న ।। 47 ।। ఉత్కర్షః

సంయోగాత్కాలమాత్రమితరత్ర ।। 48 ।। ప్రకృతి-

కాలాసత్తేః శస్త్రవతామితి చేత్ ।। 49 ।। న శ్రుతి-

ప్రతిషేధాత్ ।। 50 ।। వికారస్థాన ఇతి చేత్ ।। 51 ।।

న చోదనాపృథక్త్వాత్ ।। 52 ।।

పఞ్చదశాధికరణమారచయతి-

ప్రాజాపత్యప్రచారః కిమార్భవే శస్త్రిసోమతః ।

ఊర్ధ్వం వా వికృతౌ వోత పరస్తాత్సర్వసోమతః ।। 17 ।।

ఆర్భవే చోదకాదుక్త్యాసత్తిభ్యాం తదనన్తరః ।

శ్రుతిబాధస్తదా తస్మాత్తృతీయో వికృతిత్వతః ।। 18 ।।

పశవో న హి సోమస్య వికారా అవిశేషతః ।

ఉక్తత్వాత్సర్వసోమానాముపరిష్టాత్ప్రచర్యతే ।। 19 ।।

వాజపేయే సప్తదశప్రాజాపత్యప్రచారస్య కాలే చతుర్ధా సంశయః। తత్ర తావదయం ప్రయోగక్రమః- తృతీయసవనే ప్రథమమార్భవః పవమానః, తతో వైశ్వదేవగ్రహపర్యన్తాః శస్త్రవన్తః సోమాః, తతోఽశస్త్రిష్వవశిష్టేషు సోమగ్రహేషు ప్రచీర్ణేష్వగ్నిష్టోమసామ్న

ఊర్ధ్వముక్థ్యాదయః సోమవికారాః- ఇతి। ఏవం స్థితే ప్రాజాపత్యపశూనామార్భవకాలే ప్రచారః। కుతః। ప్రకృతౌ తస్య ప్రచారకాలత్వేన చోదకప్రాప్తత్వాత్। ఇత్యాద్యః పక్షః।

'ఉపరిష్టాత్సోమానాం ప్రాజాపత్యైశ్చరన్తి' ఇతి వచనేన సోమగ్రహప్రచారాదూర్ధ్వ కాలో విధీయతే। యది 'ప్రాతఃసవనమాధ్యందినసవనసోమేభ్య ఊర్ధ్వత్వమార్భవకాలస్యాస్తి' ఇతి యోజ్యేత, తదా చోదకేనైవ తత్కాలప్రాప్తేర్వచనమనర్థకం స్యాత్। అతః 'తృతీయసవనసోమానాముపరి' ఇతి వక్తవ్యమ్। యది తత్ర 'సర్వసోమానాముపరి' ఇతి

వివక్ష్యేత, తదా చోదకప్రాప్తః కాలో విప్రకృష్యతే। తతః ప్రత్యాసత్తయే 'శాస్త్రిణాం వైశ్వదేవగ్రహాన్తానాం సోమానాముపరి' ఇతి ద్వితీయః పక్షః।

'ఉపరిష్టాత్సోమానామ్' ఇత్యవిశేషప్రవృత్తా శ్రుతిః కతిపయసోమోర్ధ్వత్వవివక్షాయాం బాధ్యేత । తస్మాత్- శస్త్రవతాం తద్రహితానాం సోమానాముపరిష్టాదగ్నిష్టోమే యజ్ఞాయజ్ఞీయసామ్ని సంస్థితే సతి స ప్రచారః కార్యః। తస్య వికృతికాలత్వాత్, ప్రాజాపత్యపశూనాం చ వికృతిరూపత్వాత్। ఇతి తృతీయః పక్షః।

సోమవికారాణామేవాయం కాలః। పశవస్తు న సోమవికారాః। తస్మాత్- అవిశేషవచనానుసారేణ ప్రాకృతానాం వైకృతానాం చ సర్వేషాం సోమానాముపరిష్టాత్ప్రజాపత్యపశుప్రచారః। ఇతి సిద్ధాన్తః ।। 17 ।। 18 ।। 19 ।।

(షోడశే- సవనీయపురోడాశే దేవతోత్కర్షాధికరణే సూత్రే 53-54)।

ఉత్కర్షే సూక్తవాకస్య న సోమదేవతానాముత్కర్షః పశ్వనఙ్గ-

త్వాత్, యథా నిష్క్రర్షేఽనన్వయః ।। 53 ।। వాక్యసంయో-

గాద్వోత్కర్షః సమానతన్త్రత్వాదర్థలోపాదనన్వయః ।। 54 ।।

షోడశాధికరణమారచయతి-

సవనీయపురోడాశే దేవోత్కర్షో న విద్యతే ।

అస్తి వా పశ్వనఙ్గత్వాన్నాన్వయాభావతోఽస్తి సః ।। 20 ।।

జ్యోతిష్టోమే సవనీయపశుస్తన్త్రీ, సవనీయపురోడాశః ప్రసఙ్గీ, తస్మిన్పురోడాశే దేవతా ఆమ్నాతాః- 'భృజ్జన్నిన్ద్రాయ హరివతే ధానా పూషణ్వతే కరమ్భమ్' ఇత్యాదినా । తత్ర దేవతావాచినాం హరివదిన్ద్రపూష్ణ్వదిన్ద్రాదిపదానాముత్కర్షో విషయః। తస్య చైవం సంభావనా- సంవనీయపశోస్తావదనుయాజా ఉత్కృష్యన్తే, 'ఆగ్నిమారుతాదూర్ధ్వమనుయాజైశ్చరన్తి' ఇతి- అనుయాజానామాగ్నిమారుతశస్త్రాదధస్తనం స్వకాలం

నిర్వాప్యోర్ధ్వకాలస్య విహితత్వాత్। ఉత్కృష్టష్వనుయజిషు తదుత్తరకాలీనః సూక్తవాకోఽర్థాదుత్కృష్యతే। తస్మింశ్చ సూక్తవాకే దేవతావాచీని పదాని ప్రయోక్తవ్యాని। ప్రసఙ్గినః పురోడాశస్య పృథక్సూక్తవాకో నాస్తి। తతః పశుసంబన్ధిసూక్తవాకోత్కర్షేణ పురోడాశసంబన్ధిదేవతావాచిపదోత్కర్షః సంభావితః। స చోత్కర్షో నాస్తి- ఇతి తావత్ప్రాప్తమ్। కుతః। తాసాం దేవతానాం పశ్వనఙ్గత్వాత్ ।

మైవమ్। సూక్తవాకమన్తరేణ పృథముచ్చారితానాం దేవతాపదానామన్వయాభావాత్। సూక్తవాకే త్వస్త్యన్వయః। తథా హి- 'అగ్నిమద్య హోతారమవృణీతాయం యజమానః'

ఇత్యస్మిన్నాశుకే సూక్తవాకే 'భృజ్జన్నింద్రాయ హరివతే ధానా అయం యజమానః' ఇత్యస్త్యన్వయః। తస్మాత్- ఉత్కర్షోఽస్తి। ఇతి సిద్ధాన్తః ।। 20 ।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తర ఏకాదశా-

ధ్యాయస్య తృతీయః పాదః ।। 3 ।।

అత్ర పాదే		ఆదితః।
అధికరణాని	16	818 ।
సూత్రాణి	54	2419 ।

(అథైకాదశాధ్యాయస్య చతుర్థ పాదః)।

(ప్రథమే రాజసూయే సౌమాపౌష్ణాదికేఽఙ్గానాం భేదేనానుష్ఠానాధికరణే

సూత్రాణి 1-3)।

చోదనైకత్వాద్రాజసూయేఽనుక్తదేశకాలానాం సమవాయాత్త-

న్త్రమఙ్గాని ।। 1 ।। ప్రతిదక్షిణం వా కర్తృసంబన్ధాది-

ష్టివదఙ్గభూతత్వాత్సముదాయో హి తన్నిర్వృత్త్యా తదేకత్వా-

దేకశబ్దోపదేశః స్యాత్ ।। 2 ।। తథా చాన్యార్థదర్శ-

నమ్ ।। 3 ।।

చతుర్థపాదే ప్రథమాధికరణమారచయతి-

సౌమాపౌష్ణాదికే తన్త్రమఙ్గానాముత భిన్నతా ।

తన్త్రం ఫలైక్యతో మైవం దక్షిణాకర్తృభేదతః ।। 1 ।।

రాజసూయే శ్రూయతే- 'సౌమాపౌష్ణ ఏకాదశకపాలః, ఐన్ద్రాపౌష్ణశ్చరుః, పౌష్ణశ్చరుః,శ్యామో దక్షిణా' ఇతి। 'ఆగ్నావైష్ణవ ఏకాదశకపాలః, ఐన్ద్రావైష్ణవశ్చరుః, వైష్ణవస్త్రికపాలః, వామనో దక్షిణా' ఇతి। తత్ర ద్వయోస్త్రికయోస్తన్త్రేణాఙ్గానుష్ఠానమ్। కుతః। కృత్స్నస్య రాజసూయస్య ఫలైకత్వేన తదేకదేశయోరనయోరపి ఫలైకత్వాత్। న చ- దర్శపూర్ణమాసయోరివాత్ర కాలభేదోఽస్తి, యేనాఽఽవాపః శఙ్క్యేత। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- శ్యామవామనయోర్దక్షిణయోర్భేదేన తాభ్యామానతానాం కర్తౄణాం భేదాదఙ్గాని భిద్యన్తే ।। 1 ।।

(ద్వితీయే- రాజసూయే కర్తుస్తన్త్రతాధికరణే సూత్రాణి 4-8)।

అనియమః స్యాదితి చేత్ ।। 4 ।। నోపదిష్ట-

త్వాత్ ।। 5 ।। లాఘవాతిపత్తిశ్చ ।। 6 ।। ప్రయోజనై-

కత్వాత్ ।। 7 ।। విశేషార్థా పునః శ్రుతిః ।। 8 ।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

రాజసూయే ప్రక్రమస్థకర్తారో నియతా న కిమ్ ।

నియతా వా దక్షిణానాం భేదాదనియతా అమీ ।। 2 ।।

అనేకసముదాయాత్మరాజసూయాయ తే వృతాః ।

ఆదౌ తే న నియమ్యన్తే విశేషే దక్షిణాభిదా ।। 3 ।।

రాజసూయస్య ప్రక్రమే యే కర్తారః,త ఏవాఽఽసమాప్తేర్న నియమ్యన్తే। దక్షిణాదిభేదేన కర్తృభేదస్య పూర్వముక్తత్వాత్। తథా చ యయా దక్షిణయా యే పరిక్రీతాః, తే తదీయకర్మానుతిష్ఠన్తు। ఇతరీస్మన్కర్మణి దక్షిణాన్తరేణ తే వాఽన్యే వా పరిక్రీయన్తామ్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- 'అనేన రాజసూయసంజ్ఞేన కర్మసముదాయేన మాం యాజయ' సముదాయస్యైకఫలత్వాత్। ప్రతికర్మ పృథగ్వరణే గౌరవాత్।

కదాచిద్వరీతవ్యానామలాభే విఘ్నప్రసఙ్గాచ్చ। కర్త్రైక్యేఽపి కర్తృత్వధర్మవిశేషే దక్షిణాభేద ఉపయుజ్యతే। పూర్వకర్తృత్వాధిష్ఠానభూతా ఏవ వామనేన క్రీతాః సన్త ఆగ్నావైష్ణవాదిత్రికం కుర్యుః, అయుతేన క్రీతాః సన్తోఽభిషేచనీయమ్, ఇతి కర్తృత్వధర్మవిశేషః। తస్మాత్- నియతాః । ।। 2 ।। 3 ।।

(తృతీయే- అవేష్టావఙ్గానాం భేదాధికరణే సూత్రాణి 9-11)।

అవైష్టో చైకతన్త్ర్యం స్యాల్లిఙ్గదర్శనాత్ ।। 9 ।। వచ-

నాత్కామసంయోగే ।। 10 ।। క్రత్వర్థాయామితి చేన్న

వర్ణసంయోగాత్ ।। 11 ।।

తృతీయాధికరణమారచయతి-

అవేష్టావఙ్గతన్త్రత్వం భేదో వా లిఙ్గతోఽగ్రిమః ।

నోత్పత్తౌ దక్షిణాభేదాల్లిఙ్గం బాహ్యప్రయోగగమ్ ।। 4 ।।

రాజసూయప్రకరణే శ్రూయతే- 'దిశామవేష్టయో భవన్తి' ఇతి । తాశ్చావేష్టయ ఉత్పత్తివాక్యైరేవమామ్నాయన్తే- 'ఆగ్నేయమష్టాకపాలం నిర్వపతి హిరణ్యం దక్షిణా। ఐన్ద్రమేకాదశకపాలమృషభో దక్షిణా । వైశ్వదేవం చరుం పిశఙ్గీ పష్ఠౌహీ దక్షిణా। మైత్రావరుణీమామిక్షాం వశా దక్షిణాబార్హస్పత్యం చరుం శితిపృష్ఠో దక్షిణా' ఇతి। తాస్వవేష్టిషు తన్త్రేణాఙ్గానామనుష్ఠానమ్। కుతః। తల్లిఙ్గాత్। 'యది బ్రాహ్మణో యజేత, బార్హస్పత్యం మధ్యే నిధాయాఽఽహుతిమాహుతిం హుత్వా తమభిఘారయేత్। యది రాజన్యః, ఐన్ద్రమ్। యది వైశ్యః, వైశ్వదేవమ్' ఇతి। తత్ర మధ్యే నిధానం ప్రయోగైక్యే లిఙ్గమ్। తదైక్యాచ్చ తన్త్రమ్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- ఉత్పత్తిగతేన దక్షిణాభేదేన ప్రయోగభేదావగమాదఙ్గానాం భేదః। లిఙ్గం తు వహిః్ప్రయోగవిషయమ్। అస్తి చ ప్రయోగద్వయమ్। రాజసూయప్రకరణపాఠాదన్తఃప్రయోగ ఏకః। న చ- ప్రకరణాదుత్కర్షః కర్తుం శక్యః। రాజసూయాఙ్గభూతదిగ్వ్యస్థాపననిమిత్తో'న్మాదపరిహార రూపేణార్థవాదేన తత్సంబన్ధావగమాత్। * తథా చ శ్రూయతే- ఈశ్వరో వా ఏష

దిశోఽనూన్మదితోః। యం దిశోఽను వ్యవస్థాపయతి। దిశామవేష్టయో భవన్తి। దిక్ష్వేవ ప్రతితిష్ఠత్యనున్మాదాయ' ఇతి । రాజసూయాద్బహిః్ప్రయోగస్తు 'ఏతయాఽఽన్నాద్యకామం యాజయేత్' ఇతి విహితః। న చ - అసౌ రాజసూయాన్తః పాతీ। 'యది బ్రాహ్మణః' ఇత్యాదినా వర్ణసంయోగావగమాత్। రాజసూయే చ వ్రాహ్మణవైశ్యయోరనధికారాత్। తస్మాత్- 'బహిః్ప్రయోగే తన్త్రమ్, అన్తఃప్రయోగే భేదః' ఇతి నిర్ణయః ।। 4 ।।

(చతుర్థే- పవమానేష్టిహవిషాం భేదేనానుష్ఠానాధికరణే సూత్రాణి 12-15)।

పవమానహవిః ష్వైకతన్త్ర్యం ప్రయోగవచనైకత్వాత్ ।। 12 ।।

లిఙ్గదర్శనాచ్చ ।। 13 ।। వచనాత్తు తన్త్రభేదః స్యాత్

।। 14 ।। సహత్వే నిత్యానువాదః స్యాత్ ।। 15 ।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

పవమానేష్టిహవిషాం తన్త్రం భేదోఽథవాఽగ్రిమః ।

సాధ్యదేశాద్యభేదాన్నో కామ్యే భేదోక్తితోఽన్తిమః ।। 5 ।।

ఆధానప్రకరణే పఠ్యతే- 'అగ్నయే పవమానాయాష్టాకపాలం నిర్వపేత్, అగ్నయే పావకాయ, అగ్నయే శుచయే' ఇతి। త్రైరేత్రైర్హవిర్భిః సాధ్యస్యాగ్నేరేకత్వాద్దేశాద్యభేదాచ్చాఙ్గానాం తన్త్రమ్। ఇతి ప్రాప్తి-

బ్రూమః- 'యః కామయేత- ఉత్తరం వసీయాన్, శ్రేయాన్, స్యామ్- ఇతి, తస్యాగ్నయే పవమానాయ నిరుప్యాథ పావకాయ శుచయే చోత్తరే హవిషీ సమానబహిర్షీ నిర్వపేత్' ఇతి వచనాత్కామ్యప్రయోగే ప్రథమస్య హవిషోఽఙ్గభేదః, ఉత్తరయోస్తన్త్రమ్। నిత్యప్రయోగే తు త్రయాణాం తన్త్రమ్ ।। 5 ।।

(పఞ్చమే- ద్వాదశాహే దీక్షోపసత్సుత్యానాం ప్రత్యేకస్య ద్వాదశాహ-

తాధికరణే సూత్రాణి 16-23)।

ద్వాదశాహే తత్ప్రకృతిత్వాదేకైకమహరపవృజ్యేత కర్మ-

పృథక్త్వాత్ ।। 16 ।। అహ్నాం వా శ్రుతిభూతత్వాత్తత్ర

సాఙ్గం క్రియేత యథా మాధ్యందినే ।। 17 ।। అపి వా

ఫలకర్తృసంబన్ధాత్సహప్రయోగః స్యాదాగ్నేయాగ్నీషోమీయవత్

।। 18 ।। సాఙ్గకాలశ్రుతిత్వాద్వా స్వస్థానానాం వికారః

స్యాత్ ।। 19 ।। తదపేక్షం చ ద్వాదశత్వమ్ ।। 20 ।।

దీక్షోపసదాం చ సంఖ్యా పృథక్పృథక్ప్రత్యక్షసంయోగాత్

।। 21 ।। తథా చాన్యార్థదర్శనమ్ ।। 22 ।। చోదనాపృథక్త్వే

త్వైకతన్త్ర్యం సమవేతానాం కాలసంయోగాత్ ।। 23 ।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

దాదశాహే సదీక్షోపసదహే దినమానకమ్ ।

శతత్రయం ద్వాదశ వా షట్త్రింశద్వాఽగ్రిమో యతః ।। 6 ।।

ఏకైకకర్మణోఽహ్నోఽస్య జ్యోతిష్టోమవికారతా ।

ఏకైకం తదనుష్ఠానం దినానాం పఞ్చవింశతిః ।। 7 ।।

అహ్నాం ద్వాదశతాశ్రుత్యా మధ్యపక్షస్తదాఽపి కిమ్।

కార్యా ద్వాదశ సాద్యస్క్యశ్చతుష్కాణాముత త్రికమ్।। 8 ।।

ఏకైకస్యైవ యాగస్య వికృతిత్వాదిహాఽఽదిమః ।

అముఖ్యకాలాఙ్గబాధాచ్చతుష్కం భిద్యతే త్రిధా ।। 9 ।।

దీక్షా ఉపసదః సుత్యా ప్రత్యేకంద్వాదశ స్మృతాః ।

సాఙ్గస్య ద్వాదశాహస్య షట్త్రింశద్దివసా మతాః ।। 10 ।।

ద్వాదశాహస్యైకైకమహః పృథక్కర్మ తస్మింశ్చ సదీక్షస్య సోపసత్కస్య ససుత్యస్య జ్యోతిష్టోమస్య విధ్యన్తోఽతిదిష్టః। అతిదిష్టానాముపసదాం దీక్షాణాం చ ప్రాకృతసంఖ్యాబాధనాయ పృథగ్ద్వాదశత్వం శ్రుతమ్। తతో దీక్షోపసదర్థం చతుర్వింశతిదినాని,

సుత్యార్థమేకం దినమితి పఞ్చవింశతిః। ఈదృశస్య కర్మవిశేషస్యాహ్నో ద్వాదశభిరావృత్తిభిః శతత్రయం స్యాత్। ఇత్యాద్యః పక్షః।

తథా సత్యహ్నాం ద్వాదశత్వం శ్రూయమాణం బాధ్యేత । తస్మాత్- ద్వాదశ దివసాః। ఇతి మధ్యమః పక్షః ।

తదాఽపి దీక్షోపసద్భ్యాముపేతస్యైకైకస్యాహ్నః సాఙ్గజ్యోతిష్టోమవికారత్వాత్సర్వం సద్య ఏవ కర్తవ్యమ్। ఇత్యేకః పక్షః।

ప్రకృతౌ దీక్షోపసదోర్ముఖ్యకాలాత్ప్రాగేవానుష్ఠితత్వాదిహాపి తథైవానుష్ఠానం ప్రాప్తమ్। తచ్చ ముఖ్యకాలేఽనుష్ఠానే బాధ్యేత। తస్మాత్- అఙ్గద్వయస్య ప్రధానస్య చ ద్వాదశ దినాని విభజ్యానుష్ఠానమ్। ఇతి పక్షాన్తరమ్ ।

'ద్వాదశ దీక్షాః, ద్వాదశోపసదః' ఇత్యఙ్గయోర్ముఖ్యవత్పృథగ్ద్వాదశత్వశ్రుత్యాం షట్త్రింశత్। ఇతి సిద్ధాన్తః ।। 6 ।। 7 ।। 8 ।। 9 ।। 10 ।।

(షష్ఠే - ప్రధానైరపృథక్కాలానామఙ్గానాం భేదేనానుష్ఠానాధికరణే

సూత్రాణి 24-27)।

భేదస్తు తద్భేదాత్కర్మభేదః ప్రయోగే స్యాత్తేషాం ప్రధానశ-

బ్దత్వాత్ ।। 24 ।। తథా చాన్యార్థదర్శనమ్ ।। 25 ।।

శ్వః సుత్యావచనం తద్వత్ ।। 26 ।। పశ్వతిరేకశ్చ ।। 27 ।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

సవనీయాదికం తత్ర సకృత్స్యాద్విద్యతేఽథవా ।

ప్రయోగైక్యాత్సకృన్నైవం ముఖ్యకాలే విధానతః ।। 11 ।।

తత్ర ద్వాదశాహే సవనీయపశ్వాదికమఙ్గం దీక్షాదివత్సకృదేవానుష్ఠేయమ్। కుతః। 'ద్వాదశాహేన ప్రజాకామం యాజయేత్' ఇతి ప్రయోగైకత్వావగమాత్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। దీక్షాదీనామన్యస్మిన్కాలేఽనుష్ఠేయత్వాత్। సవనీయాదికం తు ముఖ్యకాలేఽనుష్ఠేయమ్। అతో ముఖ్యకాలానాం భేదాద్భిద్యతే ॥ 11 ॥

(సప్తమే- ఉపసత్కాలే సుబ్రహ్మణ్యాహ్వానస్యావికారేణ కర్తవ్యతా-

ధికరణే సూత్రే 28-29)।

సుత్యావివృద్ధౌ సుబ్రహ్మణ్యాయాం సర్వేషాముపలక్షణం

ప్రకృత్యన్వయాదావాహనవత్ ॥ 28 ॥ అపి

వేన్ద్రాభిధానత్వాత్సకృత్స్యాదుపలక్షణమ్,

కాలస్య లక్షణార్థత్వాదవిభాగాచ్చ ॥ 29 ॥

సప్తమాధికరణమారచయతి-

ఉపసత్కాల ఆహ్వానం ద్వాదశాహే వికారభాక్ ।

న వాఽఽద్య ఉపలక్ష్యత్వాదత్రాహ్నాం ప్రకృతావివ ॥ 12 ॥

సుత్యాగమనమాత్రస్య వివక్షా ప్రకృతౌ తతః ।

వికారమన్తరేణాత్ర తత్సిద్ధ్యేత్తేన తన్త్రతా ॥ 13 ॥

ఉపసత్కాలే యత్సుబ్రహ్మణ్యాహ్వానం ప్రకృతావస్తి, తద్ద్వాదశాహే చోదకప్రాప్తమ్। తస్య ముఖ్యకాలాదన్యః కాల ఇతి కృత్వా తన్త్రం పూర్వం నిర్ణీతమ్। ఇదానీమన్యోఽత్రోహరూపో వికారస్తన్త్రావాపపర్యవసాయీ విచార్యతే। ప్రకృతౌ ప్రథమోపసద్దినమారభ్య త్రయోదశేఽహ్ని ప్రథమసుత్యా, చతుర్దశేఽహ్ని ద్వితీయసుత్యా, ఇత్యేవంక్రమేణ చతుర్వింశేఽహ్ని చరమసుత్యా భవతి। తథా చ ప్రకృతౌ 'చతురహః' ఇతి సంఖ్యావిశిష్టేనాహఃశబ్దేన సుత్యాయా ఉపలక్షితత్వాదత్రాపి ద్వాదశానాం సుత్యానామహఃశబ్దేనోపలక్షణీయత్వే సతి తద్విశేషణభూతచతుఃసంఖ్యాస్థానే యథోచితం త్రయోదశచతుర్దశాదిసంఖ్యానామూహనీయత్వేన వికారో భవతి। తతో విశేషణభేదేన విశేష్యస్యాహఃశబ్దస్యాపి ద్వాదశకృత్వ ఆవృత్త్యావర్థాత్సుబ్రహ్మణ్యావాపః స్యాత్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- ప్రకృతావిన్ద్రస్య సుత్యాగమనమాత్రం వివక్షితమ్। చతురహ్త్వం త్వర్థప్రాప్తమనూద్యతే। ఉభయవివక్షాయాం 'సుత్యామాగచ్ఛ, చతురహ ఆగచ్ఛ' ఇతి వాక్యం భిద్యేత। తథా- అత్రాపి 'త్రయోదశాహే సుత్యామాగచ్ఛ' ఇత్యేవంవిధం వికారమన్తరేణ 'చతురహే సుత్యామాగచ్ఛ' ఇత్యేవాఽఽహ్వానేఽపి చతురహశబ్దస్యావివక్షితార్థత్వాత్సుత్యాకారేణ ద్వాదశానామేకత్వాదశేషసుత్యాగమనం సిధ్యతి। తస్మాత్- ఇహ రూపవికారాభావాత్పూర్వోక్తం తన్త్రం సుస్థితమ్ ॥ 12 ॥ 13 ॥

(అష్టమే- వాజపేయే ప్రాజాపత్యేషు కుమ్భ్యాదీనాం తన్త్రతాధికరణే సూత్రమ్)।

పశుగణే కుమ్భీశూలవపాశ్రపణీనాం

ప్రభుత్వాత్తన్త్రభావః స్యాత్ ।। 30 ।।

అష్టమాధికరణమారచయతి-

ప్రాజాపత్యేషు కుమ్భ్యాదేర్భిదో నో వాఽఙ్గభేదతః ।

భేదో మైవం విశేషాఙ్గశ్రపణాదౌ ప్రభుత్వతః ।। 14 ।।

వాజపేయే సప్తదశప్రాజాపత్యపశుషు కుమ్భ్యా హృదయశూలస్య వపాశ్రపణ్యాశ్చ భేదః స్యాత్। తత్తత్పశ్వఙ్గానాం భిన్నత్వాత్ ।

మైవమ్। పశ్వఙ్గానాం బహుత్వేఽపి ప్రౌఢకుమ్భ్యాదేర్దృష్టార్థే శ్రపణాదౌ ప్రభుత్వాత్। తస్మాత్- తన్త్రమ్।। 14 ।।

(నవమే- భిన్నదేవతాకేష్వపి శూలాదీనాం తన్త్రతాధికరణే సూత్రే 31-32)।

భేదస్తు సందేహాద్దేవతాన్తరే స్యాత్ ।। 31 ।।

అర్థాద్వా లిఙ్గకర్మ స్యాత్ ।। 32 ।।

నవమాధికరణమారచయతి-

కిమైకాదశినేష్వస్య కుమ్భ్యాదేర్భిన్నతా న వా ।

అసందేహాయ భేదో న లిఙ్గాదేవాస్య సిద్ధితః ।। 1 ।।

భిన్నదేవతాకేష్వైకాదశినేషు పశుష్వేకకుమ్భీపాకే సతి- 'కిమఙ్గం కాం దేవతాం ప్రత్యుపాకృతస్య పశోః సంబన్ధి' ఇతి సందేహే సతి ప్రదానం సంకీర్యేత। తస్మాత్- కుమ్భ్యాదిరావాపః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। చిహ్నకరణమాత్రేణైవ సందేహాపగమసిద్ధౌ లాఘవాత్। తస్మాత్- అత్రాపి తన్త్రమ్ ।। 15 ।।

(దశమే- వసాకుమ్భ్యాఽపి తన్త్రతాధికరణే సూత్రాణి 33-36)।

+అయాజ్యత్వాద్వసానాం భేదః స్యాత్స్వయాజ్యాప్రదాన-

త్వాత్ ।। 33 ।। అపి వా ప్రతిపత్తిత్వాత్తన్త్రం స్యాత్స్వ-

త్వస్యాశ్రుతిభూతత్వాత్ ।। 34 ।। సకృదితి చేత్ ।। 35 ।।

న కాలభేదాత్ ।। 36 ।।

దశమాధికరణమారచయతి-

తత్తన్త్రం హేయముత నో, చిహ్నం నాస్తి వసాస్వతః ।

హేయం, నో ప్రతిపత్తిత్వాత్సాంకర్యేణాప్యదోషతః ॥ 6 ॥

ఐకాదశినేషు కుమ్బ్యాదేర్యత్తన్త్రం నిర్ణీతమ్, తత్పరిత్యాజ్యమ్ । కుతః। అఙ్గానామివ వసానాం చిహ్నకరణాసంభవేన సాంకర్యప్రసఙ్గాత్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। వసాహోమస్య ప్రతిపత్తికర్మత్వేన ద్రవ్యం ప్రతి ప్రయోజకత్వాభావేన ద్రవ్యశ్రపణార్థం కుమ్భీభేదప్రయోజకత్వస్య దూరాపేతత్వాత్। న చ - అత్ర ద్రవ్యసాంకర్యం దోషాయ భవతి। వ్యవస్థాపకప్రమాణాభావాత్। నను- తత్తదేవతావిషయయాజ్యార్ధర్చాన్తేషు భిన్నా హోమాః పూర్వం నిర్ణీతాః। బాఢమ్। తథైవార్ధర్చాన్తే తద్ధ్యాయతామ్, కిమాయాతం ద్రవ్యసాంకర్యే। తస్మాత్- కుమ్బ్యాదేస్తన్త్రం న త్యాజ్యమ్

॥ 16 ॥

(ఏకాదశే- భిన్నజాతిషు కుమ్బ్యాదీనాం భేదేనానుష్ఠానా-

ధికరణే సూత్రే 37-38)।

జాత్యన్తరేషు భేదః స్థాత్పాక్తవైషమ్యాత్ ॥ 37 ॥

వృద్ధిదర్శనాచ్చ ॥ 38 ॥

ఏకాదశాధికరణమారచయతి-

భిన్నజాతిషు కుమ్బ్యాదేస్తన్త్రం భేదోఽథవాఽగ్రిమః ।

పూర్వవత్పాకవైషమ్యే సాహిత్యాసంభవాద్భిదా ॥ 17 ॥

ఏకజాతిషు పశుషు యథా కుమ్బ్యోస్తన్త్రం పూర్వోక్తమ్, తథాఽత్రాపి। ఇతి చేత్।

మైవమ్। అవేరఙ్గని సహసా పచ్యన్తే, అజాఙ్గాని తు విలమ్బేన। తతః సాహిత్యాసంభవాత్కుమ్బ్యాదేర్భేదః ॥ 17 ॥

(ద్వాదశే- అశ్వప్రతిగ్రహేష్టౌ ప్రతిపురోడాశం కపాలభేదా-

ధికరణే సూత్రాణి 39-41)।

కపాలాని చ కుమ్భీవత్తుల్యసంఖ్యానామ్ ॥ 39 ॥

ప్రతిప్రధానం వా ప్రకృతివత్ ॥ 40 ॥ సర్వేషాం చాభి-

ప్రథనం స్యాత్ ॥ 41 ॥

ద్వాదశాధికరణమారచయతి-

తన్త్రం చతుష్కపాలానాం భేదో వా తన్మహత్త్వతః ।

కుమ్భివత్తన్త్రతా మైవం భేదః స్యాత్ప్రకృతావివ ।। 18 ।।

ఇదం శ్రూయతే-'యావతోఽశ్వాన్ప్రతిగృహ్ణీయాత్, తావతో వారుణాంశ్చతుష్కపాలాన్నిర్వపేత్' ఇతి। యథా- ప్రాజాపత్యేషు కుమ్భ్యా మహత్త్వేన

తన్త్రమ్, తథాఽత్రాపి తన్త్రమ్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। ప్రకృతౌ ప్రతిపురోడాశం కపాలభేదేన తద్భేదస్యైవ చోదకప్రాప్తేః। కించ- అత్యన్తవిశాలేషు కపాలేషు చతుర్షు పురోడాశానాం శతేష్వవస్థాపితేష్వేకస్యైవ కపాలస్యైకదేశే పురోడాశస్యైకస్య సమాప్తేర్న కోఽపి పురోడాశశ్చతుష్కపాలః సిధ్యేత్। తస్మాత్- ప్రతిపురోడాశం కపాలచతుష్కభేదః ।। 18 ।।

(త్రయోదశే- వ్రీహ్యవహననాదౌ ప్రతిప్రహారం మన్త్రస్యానావృత్త్య-

ధికరణే సూత్రే 42-43)।

ఏకద్రవ్యే సంస్కారాణాం వ్యాఖ్యాతమేకకర్మత్వమ్ ।। 42 ।।

X తస్మిన్మన్త్రార్థనానాత్వాదావృత్తౌ మన్త్రస్యాసకృత్ప్రయోగః

స్యాత్ ।। 43 ।।

త్రయోదశాధికరణమారచయతి-

అవఘాతార్థమన్త్రః కిమసకృత్సదేవ వా ।

ప్రహారభేదాదావృత్తిః కర్మైక్యేన సకృద్భవేత్ ।। 19 ।।

'అవరక్షో దివః సపత్నం వధ్యాసమ్- ఇత్యవహన్తి' ఇత్యవఘాతే విహితో మన్త్ర ఆవర్తనీయః। అవఘాతస్య ప్రహారరూపత్వాత్।

ప్రహారాణాం చ భిన్నత్వాత్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః-
తణ్డులనిష్పత్తిపర్యన్తత్వేనాఽఽక్షిప్తప్రహారాభ్యాసయుక్తస్యావఘాతస్యైకకర్మత్వాత్తత్ర వినియుక్తస్య మన్త్రస్యావఘాతోపక్రమే సకృదేవ పాఠః ।। 19 ।।

(చతుర్దశే- నానాబీజేష్టౌ ప్రతిప్రహారం మన్త్రావృత్త్యధికరణే సూత్రమ్)।

ద్రవ్యాన్తరే కృతార్థత్వాత్తస్య పునఃప్రయోగాన్మన్త్రస్య చ

తద్గుణత్వాత్తు పునఃప్రయోగః స్యాత్తదర్థేన విధానాత్ ।। 44 ।।

చతుర్దశాధికరణమారచయతి-

నానాబీజేషు తన్మన్త్రః సకృద్వాఽసకృదగ్రిమః ।

విశేషాగ్రహణాన్నైవమవఘాతస్య భేదతః ।। 20 ।।

నానాబీజేష్టౌ బీజానామవఘాతస్యాఙ్గభూతో మన్త్రః 'అయమేతదర్థః' ఇతి విశేషస్యాగృహ్యమాణత్వాత్సకృదాదౌ ప్రయోజ్యః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। అవఘాతానాం భిన్నత్వేన సమన్త్రత్వాయ ప్రత్యవఘాతం మన్త్రస్యాఽవర్తనీయత్వాత్ ।। 20 ।।

(పఞ్చదశే- ప్రతినిర్వాపాదిమన్త్రావృత్త్యధికరణే సూత్రే 45-46)।

నిర్వపణలవనస్తరణాజ్యగ్రహణేషు చైక-

ద్రవ్యవత్ప్రయోజనైకత్వాత్ ।। 45 ।। ద్రవ్యా -

న్తరవద్వా స్యాత్తత్సంస్కారాత్ ।। 46 ।।

పఞ్చదశాధికరణమారచయతి-

నిర్వాపాదిషు తన్మన్త్రాః సకృద్భేదేన వాఽగ్రిమః ।

ద్రవ్యకర్మైక్యతో మైవం సంస్కారస్య పృథక్త్వతః ।। 21 ।।

దర్శపూర్ణమాసయోర్నిర్వాపబర్హిర్లవనవేదిపరిస్తరణాజ్యగ్రహణేష్వావృత్తయః శ్రుతాః- 'చతురో ముష్టీన్నిర్వపతి' 'అయుగ్వా యుగ్వా ముష్టీర్లునాతి' 'త్రిధా తు పఞ్చధా తు వా వేదిం స్తృణాతి' 'చతుర్జుహ్వాం గృహ్ణాతి' ఇతి। తేషు నిర్వాపాదిషు మన్త్రా విహితాః- 'దేవస్య త్వా సవితుః ప్రసవేఽశ్వినోర్బాహుభ్యాం పూష్ణో హస్తాభ్యామగ్నయే జుష్టం నిర్వపామి' ఇతి, 'బర్హిర్దేవసదనం దామి' ఇతి, 'ఊర్ణామ్రదసం త్వా స్తృణామి' ఇతి, 'శుక్రం త్వా శుక్రాయాం ధామ్నే ధామ్నే దేవేభ్యో యజుషే యజుషే గృహ్ణామి' ఇతి చ । తత్తన్మన్త్రా ద్రవ్యైక్యాత్కర్మైక్యాచ్చ వ్రీహ్యవఘాతన్యాయేన సకృత్ప్రాయోజ్యాః। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- సమన్త్రకప్రథమముష్టినిర్వాపేణ యే సంస్కృతాస్తణ్డులాః, తేభ్యోఽన్యే ముష్ట్యన్తరనిర్వాపేణ సంస్కార్యాః। అతస్తత్సంస్కారసిద్ధయే నానాబీజన్యాయేన మన్త్రావృత్తిః। ఏవం లవనాదిషు యోజ్యమ్ ।। 21 ।।

(షోడశే- వేదిప్రోక్షణే ప్రత్యావృత్తిమన్త్రానావృత్త్యధికరణే సూత్రే 47-48)।

వేదిప్రోక్షణే మన్త్రాభ్యాసః కర్మణః పునఃప్రయో-

గాత్ ।। 47 ।। ఏకస్య వా గుణవిధిర్ద్రవ్యై-

కత్వాత్తస్మాత్సకృత్ప్రయోగః స్యాత్ ।। 48 ।।

షోడశాధికరణమారచయతి-

వేదిప్రోక్షణమన్త్రః కిమావర్త్యః సకృదేవ వా ।

ఆద్యః స్యాత్ప్రోక్షణత్రిత్వాత్సంస్కార్యైకత్వతః సకృత్ ।। 22 ।।

వేద్యాస్త్రిః ప్రోక్షణం విహితమ్। తత్ర మన్త్ర ఆమ్నాయతే- 'వేదిరసి బర్హిషే త్వా' ఇతి। తత్ర త్రిః ప్రోక్షణక్రియాయా ఆవృత్త్యా తన్మన్త్రస్యాప్యావృత్తిః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। సంస్కార్యవేద్యా ఏకత్వేన సమన్త్రకప్రథమప్రోక్షణేన తత్సంస్కారసిద్ధౌ పునర్నమన్త్రః। వైయర్థ్యాత్। ప్రోక్షణావృత్తిస్తు వాచనికీ, ఇతి వైషమ్యమ్ ।। 22 ।।

(సప్తదశే- కణ్డూయనమన్త్రస్యానావృత్త్యధికరణే సూత్రే 49-50)।

కణ్డూయనే ప్రత్యఙ్గం కర్మభేదాత్స్యాత్ ।। 49 ।। అపి

వా చోదనైకకాలమైకకర్మ్యం స్యాత్ ।। 50 ।।

సప్తదశాధికరణమారచయతి-

ఏకకాలీనబహ్వఙ్గకణ్డ్వాం మన్త్రే భిదా న వా ।

అఙ్గభేదాన్మన్త్రభేదో నివృత్త్యైకత్వతో న సః ।। 23 ।।

జ్యోతిష్టోమే- 'కృష్ణవిషాణయా కణ్డూయతే' ఇతి ప్రోక్తసాధనోపేతే కణ్డూయనే 'సుపిప్పలాభ్యసత్వౌషధీభ్యః- ఇత్యాదికో మన్త్రో*విహితః। తత్ర యుగపద్బహ్వఙ్గేషూత్పన్నాయాం కణ్డ్వాం ప్రత్యఙ్గమభ్యస్యమానే కణ్డూయనే మన్త్రాభ్యాసః కర్తవ్యః। కుతః। కణ్డూయితవ్యానామఙ్గానాం భిన్నత్వాత్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- న హ్యఙ్గశేషో మన్త్రః, యేన తద్భేదాదభ్యస్యేత। కింతు కణ్డూనివృత్తయే యత్ప్రాప్తం కణ్డూయనమ్, తదేవ కృష్ణవిషాణావిశిష్టత్వాకారేణ విధీయతే। విధీయమానస్య తస్య కణ్డూయనస్య శేషో మన్త్రః। తేన చ కణ్డూయనేనాఽఽత్మని నిర్దుఃఖత్వలక్షణః సంస్కార ఉత్పాద్యతే। తత్ర సంస్కార్యాత్మన ఏకత్వాత్సకృన్మన్త్రపాఠేన తత్సిద్ధే ర్నావఘాతవన్మన్త్రస్యాఽఽవృత్తిః। కణ్డూయనం తు దృష్టప్రయోజనపర్యన్తం ప్రత్యఙ్గం నానాబీజావఘాతంవదావర్త్యతామ్। తస్మాత్- సకృదేవ కణ్డూయనమన్త్రః ।। 23 ।।

(అష్టాదశే- స్వప్నాదిమన్త్రానావృత్త్యధికరణే సూత్రమ్)।

స్వప్ననదీతరణాభివర్షణామేధ్యప్రతిమన్త్రణేషు చైవమ్ ।। 51 ।।

దీక్షితస్య స్వప్ననద్యుత్తరణవృష్టిక్లేదనామేధ్యదర్శననిమిత్తకాస్తత్తన్మన్త్రజపాః పఠితాః- త్వమగ్నే వ్రతపా అసి'- ఇత్యాదిః స్వప్నమన్త్రః । 'దేవీరాపో అపాంనపాత్'- ఇత్యాదిర్నదీతరణమన్త్రః। 'ఉన్దతీర్బలం ధత్తే'- ఇత్యాదిర్వృష్టిక్లేదనమన్త్రః। 'అబద్ధం మనః'- ఇత్యాదిరమేధ్యదర్శనమత్రః । యది నిద్రా మధ్యే ప్రబోధైరల్పైర్వ్యవధీయతే, నదీ చ బహుస్రోతోయుక్తా ద్వీపైః, వృష్టిశ్చ విచ్ఛేదైః, అమేధ్యాని చ దేశైః, తదా తైరన్తరాయైర్నిమిత్తేషు భిద్యమానేషు నైమిత్తికా మన్త్రా ఆవర్త్యాః- ఇత్యేవం ప్రాప్తే-

బ్రూమః- రాత్రిగతాం కృత్స్నాం నిద్రాముద్దిశ్య మన్త్రవిధానాన్నిమిత్తమేకమ్। ఏవమితరత్రాపి యోజ్యమ్। తస్మాత్- నాస్త్యావృత్తిః

।। 24 ।।

(ఏకోనవింశే- దీక్షితస్య ప్రయాణే మన్త్రానావృత్త్యధికరణే - సూత్రమ్)।

ప్రయాణే త్వార్థనిర్వృత్తేః ।। 52 ।।

ఏకోనవింశాధికరణమారచయతి-

ప్రయాణే ప్రత్యహం మన్త్రో భిన్నో నా వాఽత్ర విశ్రమైః ।

ప్రయాణభేదాద్భిన్నో నో గత్యైక్యాదానివృత్తితః ।। 25 ।।

'భద్రాదభిశ్రేయః'- ఇత్యాదిః ప్రయాణమన్త్రః। తస్య దీక్షితస్య విశ్రమభేదేన నిర్గమనభేదాద్భేదః । ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- నిర్గమనాదారభ్య పునః ప్రవేశపర్యన్తం విశ్రమవ్యవధానేఽపి ప్రయోజనైక్యాదేకమేవ ప్రయాణమ్। తతో న మన్త్రావృత్తిః ।।25।।

(వింశే- ఉపరబమన్త్రస్యాఽఽవృత్త్యధికరణే సూత్రే 53-54)।

ఉపరవమన్త్రస్తన్త్రం స్యాల్లోకవద్బహువచనాత్ ।। 53 ।।

న సంనిపాతిత్వాత్, అసంనిపాతికర్మణాం విశే-

షాగ్రహణే కాలైకత్వాత్సకృద్వచనమ్ ।। 54 ।।

వింశాధికరణమారచయతి-

తన్త్రేణోపరవే మన్త్రో భిద్యతే వా, బహూక్తితః ।

తన్త్రం బహూక్తిః పూజార్థా భిన్నోఽసౌ ఖేయభేదతః ।। 26 ।।

సన్తి జ్యోతిష్టోమే పీఠపాదచతుష్టయాకారా బాహుమాత్రఖాతా ఉపరవనామకాశ్చత్వారో గర్తాః। తదీయఖననమన్త్రే బహువచనం శ్రూయతే- 'రక్షోహణో వల్గహనో వైష్ణవాన్ఖనామి' ఇతి। తచ్చ ప్రత్యుపరవం మన్త్రావృత్తౌ నోపపద్యతే। తస్మాత్- తన్త్రమ్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- ఏకస్మిన్నపి బహువచనం పూజార్థమాచార్యాదిష్వివ ప్రయోక్తుం శక్యమ్। ఖేయాస్తూపరవా భిన్నాః। తతః-ఖననభేదేన తదఙ్గభూతో మన్త్ర ఆవర్తనీయః ।। 26 ।।

(ఏకవింశే-హవిష్కృదాదిమన్త్రాణామావృత్త్యధికరణే సూత్రాణి 55-57)।

హవిష్కృదధ్రిగుపురోనువాక్యామనోతస్యాఽఽవృత్తిః

కాలభేదాత్స్యాత్ ।। 55 ।। అధ్రిగోశ్చ విపర్యా-

సాత్ ।। 56 ।। కరిష్యద్వచనాత్ ।। 57 ।।

ఏకవింశాధికరణమారచయతి-

హవిష్కృదాదిమన్త్రాణాం సవనీయాదిగామినామ్।

తన్త్రం న వా సహత్వార్థం తన్త్రం నో కాలభేదతః ।। 27 ।।

సవనీయేషు పురోడాశేషు హవిష్కృన్మన్త్రశ్చోదకప్రాప్తః। ప్రాజాపత్యేషు పశుష్వధ్రిగుప్రైషమన్త్రః। కృష్ణగ్రీవయోః పశ్వోరనువాక్యామనోతామన్త్రౌ। 'హవిష్కృదేహి'- ఇతి హవిష్కృన్మన్త్రః। 'దైవ్యాః శమితారః'- ఇత్యధ్రిగుప్రైషమన్త్రః। 'అగ్నే నయ సుపథా,- ఇతి పురోనువాక్యా। 'త్వం హ్యగ్నే ప్రథమో మనోతా'- ఇతి మనోతామన్త్రః। ఏతే చతుర్విధా మన్త్రాః స్వస్వవిషయే తన్త్రేణ పఠనీయాః। తథా సతి సవనీయపురోడాశానాం సహోపక్రమోఽనుగృహ్యతే। ఏవముదాహరణాన్తరేష్వపి। తత్ర ప్రాజాపత్యాః పశవః క్రతుపశుభిః సహోపక్రాన్తాః। అతో ద్వివిధేష్వపి పశుషు తన్త్రమ్। కృష్ణగ్రీవౌ చ సహోపక్రాన్తౌ, అతస్తయోః పురోనువాక్యాయాస్తన్త్రమ్। తథా మనోతామత్రస్యాపి। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః-- సవనత్రయగతానాం పురోడాశానాం తావత్కాలభేదః సుప్రసిద్ధః। క్రతుపశవః ప్రాతరాలభ్యన్తే, ప్రాజపత్యాస్తు పర్యగ్నికృతాశ్చిరం విలమ్బ్య బ్రహ్మసామకాల ఆలభ్యన్తే। ద్వయోః కృష్ణగ్రీవయోర్మధ్యే సౌమ్యః పశురాలభ్యతే। తతః సర్వత్ర కాలభేదేనానుష్ఠానభేదాత్తదఙ్గభూతమన్త్రాణామావృత్తిః ।। 27 ।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తర ఏకాదశాధ్యాయస్య

చతుర్థః పాదః ।। 4 ।।

	అత్ర పాదే	ఆదితః।
అధికరణాని	21	839 ।

సూత్రాణి 57 2476।

అధ్యాయశ్చ సమాప్తః ।

*****

(అథ ద్వాదశాధ్యాయః ప్రారభ్యతే)।

తన్త్రం ద్వయోద్దేశకత్వాదేకాదశ ఉదీరితమ్ ।

ప్రసఙ్గోఽన్యోద్దేశకత్వాజ్జఘన్యః సన్నథోచ్యతే ।। 1 ।।

'అభ్యర్థితం పూర్వమ్' ఇతి న్యాయమాశ్రిత్య తన్త్రప్రసఙ్గప్రతిపాదకయోరేకాదశద్వాదశాధ్యాయయోః పూర్వోత్తరభావ ఉపపాదితః। తన్త్రప్రసఙ్గయోర్లక్షణభేదోఽప్యనేన సూచితో భవతి। ఉభయోద్దేశేన సకృదనుష్ఠానం తన్త్రమ్, అన్యోద్దేశేనాన్యదీయస్యాపి సహానుష్ఠానం ప్రసఙ్గః, ఇతి తద్భేదః ।। 1 ।।

(ప్రథమే- అగ్నీషోమీయప్రయాజాదిభిః పురోడాశస్యోపకారా-

ధికరణే సూత్రాణి 1-6)।

తన్త్రిసమవాయే చోదనాతః సమానానామేకతన్త్రత్వమ-

తుల్యేషు తు భేదః స్యాద్విధిప్రక్రమతాదర్థ్యాత్ తాదర్థ్యం
శ్రుతికాలనిర్దేశాత్ ।।1।। గుణకాలవికారాచ్చ
తన్త్రభేదః స్యాత్ ।।2।। తన్త్రమధ్యే విధానాద్వా
ముఖ్యతన్త్రేణ సిద్ధిః స్యాత్తన్త్రార్థస్యావిశిష్టత్వాత్
।।3।। వికారాచ్చ న భేదః స్యాదర్థస్యావికృతత్వాత్
।।4।। ఏకేషాం చాశక్యత్వాత్ ।।5।। ఏకాగ్నివచ్చ
దర్శనమ్ ।।6।।

తస్య ప్రసఙ్గస్య ప్రతిపాదకే ద్వాదశాధ్యాయే ప్రథమపాదస్య ప్రథమాధికరణమారచయతి--

పశ్వర్థానుష్ఠితనాస్తి పురోడాశ ఉపక్రియా ।
అస్తి వా విధ్యభావాన్నో హ్యర్థతస్త్వస్తు లోకవత్ ।।2।।

అగ్నీషోమీయే పశౌ యాని చోదకప్రాప్తాని ప్రయాజాద్యఙ్గాన్యనుష్ఠితాని, తైః పశుపురోడాశ ఉపకారో నాస్తి। కుతః। ఉపకారబోధకస్య విధేరభావాత్। చోదకస్తు 'దర్శపూర్ణమాసవత్పశురనుష్ఠేయః' ఇత్యేవంరూపత్వాత్పశావేవ తదుపకారం బోధయతి। నను-

పశుపురోడాశస్యాపీష్టివికృతిత్వాత్తత్రాపి చోదకోఽస్తి- ఇతి చేత్। బాఢమ్। అత ఏవ భిన్న చోదకబలాత్పురోడాశోపకారాయ ప్రయాజాద్యఙ్గాని పృథగనుష్ఠేయాని। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- యద్యపి 'పశ్వర్థైః పురోడాశస్యోపకారః' ఇత్యేతాదృశం శాస్త్రం నాస్తి, తథాఽప్యయముపకారోఽర్థప్రాప్తో న నివారయితుం శక్యతే। యథా ప్రదీపస్య వేదికార్థం నిర్మితస్యార్థసిద్ధం మార్గప్రకాశకత్వమనివార్యమ్, తథా పశుతన్త్రమధ్యేఽనుష్ఠీయమానస్య పురోడాశస్య పశ్వర్థైరఙ్గైరుపకారః కేన వార్యేత। తస్మాత్- అన్యార్థైరప్యస్తూపకారః ।।2।।

(ద్వితీయే- పురోడాశే, ఆజ్యభాగయోః కర్తవ్యతాధికరణే సూత్రమ్)।

జైమినేః పరతన్త్రత్వాపత్తేః స్వతన్త్రప్రతిషధః స్యాత్ ।।7।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

ఆజ్యభాగౌ పురోడాశే న స్తః స్తో వాఽస్య చోదకః।
లుప్తస్తతో న తౌ మైవం ప్రయోగాంశస్య లోపనాత్ ।।3।।

'న తౌ పశౌ కరోతి' ఇతి నిషేధాదాజ్యభాగయోః పశావభావే పురోడాశే ప్రసఙ్గసిద్ధిర్నాస్తి। తతస్తో విచార్యేతే। తత్ర 'పురోడాశ ఆజ్యభాగౌ న స్తః' ఇతి తావత్ప్రాప్తమ్। కుతః। పురోడాశవిషయస్య చోదకస్య లుప్తత్వాత్। అన్యథా ప్రయాజాదీనామపి పునరనుష్ఠానాపత్తేః। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- న తావత్పురోడాశే చోదకో లుప్యతే । బాధకాభావాత్। పూర్వోక్తప్రసఙ్గసిద్ధిస్తు ప్రయోగవచనమేవ బాధతే, న చోదకమ్।

అన్యథా ప్రయాజాదీనాం పురోడాశాఙ్గత్వాభావేన ప్రసఙ్గసిద్ధేరప్యవక్తవ్యత్వాత్। నను- ప్రయోగవచనబాధేఽప్యాజ్యభాగౌ న స్తః- ఇతి చేత్। న । ఆజ్యభాగౌ ప్రతి బాధికాయాః ప్రసఙ్గసిద్ధేరభావాత్। తతః ప్రసఙ్గసిద్ధాఙ్గవిషయప్రయోగాంశస్యైవ బాధాదబాధిత్తేన ప్రయోగవచనాంశేనాఽఽజ్యభాగావనుష్ఠీయేతే। యథా దేవదత్తే యజ్ఞదత్తయానమారూఢే దేవదత్తయానం నివర్తతే, న తు వస్త్రాలంకరణాదిబాధనమ్

।। 3 ।।

(తృతీయే- సోమే దార్శికవేద్యకరణాధికరణే సూత్రే 8-9)।

నానార్థత్వాత్సోమే దర్శపూర్ణమాసప్రకృతీనాం వేదికర్మ

స్యాత్ ।। 8 ।। అకర్మ వా కృతదూషా స్యాత్ ।। 9 ।।

తృతీయాధికరణమారచయతి-

సోమే వేద్యాం కృతాయాం యదిష్టిప్రకృతికం భవేత్ ।

తత్ర కార్యైష్టికీ వేదిర్న వా, వేదిస్తు సౌమికీ ।। 4 ।।

ప్రచారాయ హవిఃసాదనాయ కార్యైష్టికీ పృథక్ ।

మైవం సాదనమప్యత్ర కర్తుం శక్యం తతో న సా ।। 5 ।।

*సాఙ్గప్రధానహవిః ప్రచారాయ కృతాయాం సౌమిక్యాం మహావేద్యామేవేష్టిప్రకృతికహవిషాం సాదయితుం శక్యత్వాత్పృథగైష్టికీ వేదిర్న కార్యా ।। 4 ।।

(చతుర్థే- సౌమ్యచర్వాదిహోమస్యైష్టికపాత్రైరనుష్ఠానాధికరణే సూత్రే 10-11)।

పాత్రేషు చ ప్రసఙ్గః స్యాద్ధోమార్థత్వాత్

।। 10 ।। న్యాయ్యాని వా ప్రయుక్తత్వాత్,

అప్రయుక్తే ప్రసఙ్గః స్యాత్ ।। 11 ।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

సౌమ్యచర్వాదిహోమః కిం సౌమికైరైష్టికైరుత ।

కార్యసిద్ధేః సౌమికైః స్యాదవైగుణ్యాదిహైష్టికైః ॥ 6 ॥

సోమే గ్రహచమసేషు ప్రయుక్తేషు ప్రవర్తమానే సౌమ్యచరౌ సవనీయపురోడాశేషు చ సౌమికైర్గ్రహచమసైర్హోమః। కుతః। తైర్హోతుం శక్యత్వేన కార్యసిద్ధేః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। వైగుణ్యప్రసఙ్గాత్। జుహూస్రుువాదిభిః కర్తవ్యస్య గ్రహాదిభిః కృతే వైగుణ్యం స్యాత్। విద్యన్తే చ సోమే ప్రయుక్తా ఐష్టికస్రుువాదయః। తస్మాత్- అవైగుణ్యార్థమైష్టికైర్హోమః ॥ 6 ॥

(పఞ్చమే- శామిత్రే పశుపురోడాశశ్రపణాభావాధికరణే సూత్రమ్-)।

శామిత్రే చ పశుపురోడాశో న

స్యాదితరస్య ప్రయుక్తత్వాత్ ॥ 12 ॥

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

శ్రప్యః పశుపురోడాశః శామిత్రేఽగ్నావథోదితే ।

శాలాముఖీయనామ్నాఽఽద్యః పశుతన్త్రగతత్వతః ॥ 7 ॥

శ్రపణం విహితం గార్హపత్యే సోఽత్ర ప్రయుజ్యతే ।

ప్రాగ్వంశపూర్వభాగే చ హోమవైగుణ్యహానయే ॥ 8 ॥

అగ్నీషోమీయాదిపశుః శామిత్రేఽగ్నౌ శ్రప్యతే। తతః- పశుతన్త్రమధ్యపాతీ పశుపురోడాశోఽపి తత్రైవ శ్రపణీయః । ఇతి చేత్-

మైవమ్। ప్రకృతౌ పురాడాశశ్రపణం గార్హపత్యే విహితమ్। స చ గార్హపత్యః సోమే ప్రయుక్తః। ప్రాచీనవంశశాలాయా అన్తః పూర్వభాగే ప్రవర్తమానస్య శాలాముఖీయనామ్నాఽభిహితస్య పూర్వప్రసిద్ధ్యాఽఽహవనీయస్యోత్తరవేదినిష్పత్తేరూర్ధ్వం గార్హపత్యత్వాత్। తస్మాత్- అవైగుణ్యాయ తత్ర శ్రపయితవ్యమ్ ॥ 8 ॥

(షష్ఠే- కౌణ్డపాయినామయనేఽగ్నిహోత్రద్రవ్యస్య ప్రాజహితే శ్రపణా-

ధికరణే సూత్రమ్)।

శ్రపణం చాగ్నిహోత్రస్య శాలాముఖీయే న స్యాత్ ,

ప్రాజహితస్య విద్యమానత్వాత్ ॥ 13 ॥

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

శాలాముఖీయవహ్నౌ రిక్ శ్రప్యతాం కౌణ్డపాయినే ।

కింవా ప్రాజహితే వహ్నౌ, చోదకప్రాప్తితోఽగ్రిమః ।। 9 ।।

ప్రాగ్వంశే పశ్చిమో వహ్నిర్భవేత్ప్రాజహితోఽత్ర సః ।

అగ్నిహోత్రేతినామ్నాఽఽప్తో నామాప్తో లిఙ్గతో బలీ ।। 10 ।।

కుణ్డపాయినామయనగతేఽగ్నిహోత్రే యచ్ఛ్రపణమ్, తచ్ఛాలాముఖీయే కర్తవ్యమ్। కుతః। చోదకేన ప్రాప్తత్వాత్। తథా హి- ప్రకృతిభూతేఽగ్నిహోత్రే గార్హపత్యే శ్రపణం విహితమ్। శాలాముఖీయశ్చ పూర్వమాహవనీయోఽపి సోమే గార్హపత్యః సంపన్నః। 'శాలాముఖీయ ఏషః, అత ఊర్ధ్వం గార్హపత్యః' ఇతి శ్రుతేః। స చ ద్వాదశాహగవామయనపరమ్పరయా చోదకేనాత్ర ప్రాప్తః । తస్మాత్- తత్ర శ్రపణమ్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- ప్రాచీనవంశే పశ్చిమవహ్నేః పూర్వప్రసిద్ధముఖ్యగార్హపత్యస్య ప్రాజహిత ఇతి పూర్వాచార్యసంజ్ఞా। స చ ప్రాజహితోఽగ్నిహోత్రనామ్నాఽత్రాతిదిశ్యతే। నామాతిదేశశ్చ శీఘ్రప్రవృద్ధిహేతుతయా లిఙ్గాతిదేశాత్ప్రబలః। తచ్చ లిఙ్గం పరమ్పరాతిదేశాత్ప్రబలమ్, ఇతి వక్తవ్యమ్। తస్మాత్- ప్రాజహితే శ్రపణమ్ ।। 9 ।। 10 ।।

(సప్తమే-{హవిర్ధానశకటాన్యశకటేనౌషధద్ర-} సూత్రాణి 14-16)।

వ్యకపురోడాశనిర్వాపాధికరణే

హవిర్ధానే నిర్వపణార్థం సాధయేతాం ప్రయుక్తత్వాత్

।। 14 ।। అప్రసిద్ధిర్వాఽన్యదేశత్వాత్ప్రధానవై-

గుణ్యాదవైగుణ్యే ప్రసఙ్గః స్యాత్ ।। 15 ।। అ-

నసాం చ దర్శనాత్ ।। 16 ।।

సప్తమాధికరణమారచయతి-

హవిర్ధానోర్ధ్వకాలే కిమౌషధార్థమనోన్తరమ్ ।

నాస్త్యస్తి వా, న శక్తత్వాద్దేశభేదాదినాఽన్తిమః ।। 11 ।।

జ్యోతిష్టోమే హవిర్ధాననామకయోః శకటయోః ప్రవర్తనాదూర్ధ్వమౌషధద్రవ్యకాణాం పురోడాశానాం నిర్వాపాయ తయోరేవ శక్తత్వాన్న శకటాన్తరమన్వేష్యమ్। ఇతి చేత్।

న । దేశభేదాత్। మహావేద్యాం మన్త్రపూర్వకం ప్రవర్త్య హవిర్ధానమణ్డపే హవిర్ధానాఖ్యే శకటే స్థాపితే। నిర్వాపస్తు గార్హపత్యాత్పశ్చిమే దేశే। కించ- అస్త్యత్ర తృతీయం శకటమ్। 'అనాంసి ప్రవర్తయన్తి' ఇతి బహువచనోక్తేః। తస్మాత్- శకటాన్తరే నిర్వాపః

।। 11 ।।

(అష్టమే- ప్రాయణీయాదిషు దీక్షాజాగరణస్యాభావాధికరణే సూత్రమ్)।

తద్యుక్తం చ కాలభేదాత్ ।। 17 ।।

అష్టమాధికరణమారచయతి-

దీక్షాజాగరణం ప్రాయణీయాదౌ తద్భవేన్న వా ।

అదృష్టార్థం తతస్తత్స్యాన్న రక్షార్థత్వతోఽన్యదా ।। 12 ।।

దీక్షాకాలాదన్యకాలే యద్యపి ప్రాయణీయాదికమ్, తథాఽప్యదృష్టార్థం జాగరణం ప్రసజ్యాత్సిధ్యతి। ఇతి చేత్।

న । తస్య రక్షార్థత్వాత్ । తతః కాలాన్తరే పృథక్కర్తవ్యమ్ ।। 12 ।।

(నవమే - విహారభేదేన మన్త్రభేదాధికరణే సూత్రమ్)।

మన్త్రాశ్చ సంనిపాతిత్వాత్ ।। 18 ।।

నవమాధికరణమారచయతి-

విహారభేదే నిర్వాపమన్త్రాదేస్తన్త్రతా న వా ।

తన్త్రం ద్వయోః స్మృతేః సిద్ధేరుత్తమోక్త్యా పృథగ్భవేత్ ।। 13 ।।

వరుణప్రఘాసేష్వధ్వర్యుప్రతిప్రస్థాత్రోర్విహారభేదేఽపి మన్త్రేష్వేకేనైవ పఠ్యమానేషూభయోరర్థస్మృతిసిద్ధేస్తన్త్రమ్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। 'నిర్వపామి' ఇత్యుత్తమపురుషార్థస్య పాఠమన్తరేణ స్మృత్యభావాత్। తస్మాత్-ఉమయోః పృథక్పాఠః ।। 13 ।।

(దశమే- దీక్షణీయాదిష్వగ్న్యన్వాధానస్యాభావాధికరణే సూత్రమ్-)।

ధారణార్థత్వాత్సోమేఽగ్న్యన్వాధానం న విద్యతే ।। 19 ।।

దశమాధికరణమారచయతి-

అన్వాధానం దీక్షణీయాదిషు స్యాన్నాస్తి వాఽస్తి తత్ ।

చోదకాన్నాస్తి సౌమిక్యవిహారేణ ధృతత్వతః ।। 14 ।।

(ఏకాదశే- దీక్షణీయాదిషు వ్రతోపాయనాభావాధికరణే

సూత్రాణి 20-23)।

తథా వ్రతముపేతత్వాత్ ।। 20 ।। విప్ర-

తిషేధాచ్చ ।। 21 ।। సత్యవదితి చేత్

।। 22 ।। న సంయోగపృథక్త్వాత్ ।। 23 ।।

ఏకాదశాధికరణమారచయతి-

వ్రతోపాయనమేష్వస్తి న వా, చోదకతోఽస్తి తత్ ।

ఉపేతస్యాపరిత్యాగే విరోధాన్నాస్తి తత్పునః ।। 15 ।।

*సత్యవచనబ్రహ్మచర్యాదిసంకల్పరూపం వ్రతం సోమార్థం పూర్వముపేతమ్। తచ్చాఽఽసోమసమాప్తేర్న పరిత్యక్తవ్యమ్। తత్ర పునరుపాయనం విరుధ్యతే। 'అగ్నే వ్రతపతే వ్రతం చరిష్యామి' ఇత్యయముపాయనమన్త్రః। న హి చర్యమాణే వ్రతే 'చరిష్యామి' ఇతి ప్రయోగః సంభవతి। తస్మాత్-

ప్రసఙ్గసిద్ధం వ్రతమ్ ।। 15 ।।

(ద్వాదశే- ఐష్టికేష్వగ్న్యన్వాధానాననుష్ఠానాధికరణే సూత్రాణి 24-28)।

గ్రహణార్థం చ పూర్వమిష్టేస్తదర్థత్వాత్

।। 24 ।। శేషవదితి చేత్ ।। 25 ।।

న వైశ్వదేవో హి ।। 26 ।। స్యాద్వా వ్యప-

దేశాత్ ।। 27 ।। న గుణార్థత్వాత్ ।। 28 ।।

ద్వాదశాధికరణమారచయతి-

పరిగ్రహాయ దేవానామన్వాధానం భవేన్న వా ।

అసిద్ధత్వాద్భవేన్మైవం వైశ్వదేవేన సిద్ధితః ।। 16 ।।

ధారణార్థమన్వాధానం ప్రసఙ్గాత్సిధ్యతు నామ, దేవతాపరిగ్రహార్థం త్వసిద్ధత్వాత్పునః కర్తవ్యమ్। అన్వాధానమన్త్రస్య

దేవతాపరిగ్రహార్థత్వమపి దర్శపూర్ణమాసయోరామ్నాయతే- 'మమాగ్నే వర్చో విహవేష్వస్తు- ఇత్యాగ్నిం గృహ్ణాతి' ఇతి ।

నైతద్యుక్తమ్। దేవతాపరిగ్రహస్యాప్యత్ర విద్యమానత్వాత్ । తథా చ శ్రూయతే- 'ఆగ్నావైష్ణవమేకాదశకపాలం నిర్వపేద్దీక్షిష్యమాణః, అగ్నిరవమో దేవానాం విష్ణుః పరమః, యదాగ్నావైష్ణవమేకాదశకపాలం నిర్వపతి దేవతా ఏవోభయతః పరిగృహ్య దీక్షతే' ఇతి ।- ప్రధానదేవతానామేవాత్ర పరిగ్రహః, నాఙ్గదేవతానామ్- ఇతి చేత్। ఏవమపి

విశ్వదేవతాపరిగ్రహేణ సర్వదేవపరిగ్రహః సిధ్యతి। విశ్వశబ్దస్య సర్వశబ్దపర్యాయత్వాత్ ।
తస్మాత్- న పృథగన్వాధానమ్ ।। 16 ।।

(త్రయోదశే- ఇష్టికేషు పత్నీసంనహనాననుష్ఠానాధికరణే సూత్రమ్-)।

సంనహనం చ వృత్తత్వాత్ ।। 29 ।।

త్రయోదశాధికరణమారచయతి-

పత్నీసంనహనం కార్యం చోదకాదితి చేన్న తత్ ।

బన్ధవాసోధారణయోర్యోక్త్రబన్ధనసిద్ధితః ।। 17 ।।

యద్యదృష్టాయ బన్ధః, యది వాసోధారణం దృష్టప్రయోజనమ్। తదుభయమపి సౌమికేన యోక్త్రబన్ధనేన సిధ్యతి। 'యోక్త్రేణ పత్నీం సంనహ్యతి' ఇతి సోమే విధీయతే। తస్మాత్- ప్రసఙ్గసిద్ధం పత్నీసంనహనమ్ ।। 17 ।।

(చతుర్దశే- ఇష్టికేష్వారణ్యభోజనాభావాధికరణే- సూత్రమ్-)।

అన్యవిధానాదారణ్యభోజనం న స్యాత్ ,

ఉభయం హి వృత్త్యర్థమ్ ।। 30 ।।

చతుర్దశాధికరణమారచయతి-

ఆరణ్యాశనమత్రాస్తి చోదకప్రాప్తితో యది ।

వృత్త్యర్థత్వేన తత్సిద్ధం సోమప్రోక్తాత్ప్రయోవ్రతాత్ ।। 18 ।।

స్పష్టోఽర్థః ।। 18 ।।

(పఞ్చదశే- ఇష్టికేషు శేషభక్షానుష్ఠానాధికరణే సూత్రమ్-)।

శేషభక్షాస్తథేతి చేన్నాన్యార్థత్వాత్ ।। 31 ।।

పఞ్చదశాధికరణమారచయతి-

యజమానగతా భక్ష్యా న సన్త్యారణ్యవద్యది ।

న వృత్త్యర్థా ఇమే కింతు కర్తవ్యాః ప్రతిపత్తయే ।। 19 ।।

ఇడాప్రాశిత్రభక్షాణాం ప్రతిపత్త్యర్థత్వం షష్ఠే నిరూపితమ్ ।। 19 ।।

(షోడశే- ఇష్టికేష్వన్వాహార్యదానాభావాధికరణే సూత్రమ్-)।

భృతత్వాచ్చ పరిక్రయః ।। 32 ।।

షోడశాధికరణమారచయతి-

అన్వాహార్యోఽత్ర దాతవ్యో న వాఽఽద్యః సోమమాత్రగా ।

గవాదిదక్షిణా యస్మాన్నాఽఽనత్యన్తరవర్జనాత్ ॥ 20 ॥

'గౌశ్చాశ్వశ్చ' - ఇత్యాదిదక్షిణా ప్రధానస్యైవ, న త్వఙ్గానామ్। 'దక్షిణాః సోమస్య' ఇత్యాది । అత ఇష్టేషు చోదకప్రాప్తోఽన్వాహార్యో దాతవ్యః ।

మైవమ్ । సోమప్రయోగమధ్యపాతినీషు పృథగానత్యభావాత్। తస్మాత్- న దాతవ్యః ॥ 20 ॥

(సప్తదశే- ఐష్టికేషు శేషభక్షస్య సంస్కారార్థతయా కర్తవ్యత్వాధికరణే సూత్రే 33-34)।

శేషభక్షాస్తథేతి చేత్ ॥ 33 ॥

న కర్మసంయోగాత్ ॥ 34 ॥

సప్తదశాధికరణమారచయతి-

ఋత్విగ్భక్షా నివర్త్తేరన్యద్యన్వాహార్యవన్న తత్ ।

యాజమానవదేతేషాం కార్యత్వాత్ప్రతిపత్తయే ॥ 21 ॥

ఇదం చ ప్రతిపత్త్యర్థత్వం దశమాధ్యాయే వర్ణితమ్ ॥ 21 ॥

(అష్టాదశే- ఐష్టికేషు హోతుర్వరణసద్భావాధికరణే సూత్రాణి 35-41)।

ప్రవృత్తవరణాత్ప్రతితన్త్రం వరణం హోతుః క్రియేత ॥ 35 ॥ బ్రహ్మాఽపీతి చేత్ ॥ 36 ॥ న ప్రాఙ్ నియమాత్తదర్థం హి ॥ 37 ॥ నిర్దిష్టస్యేతి చేత్ ॥ 38 ॥ నాశ్రుతిత్వాత్ ॥ 39 ॥ హోతుస్తథేతి చేత్ ॥ 40 ॥ న కర్మసంయోగాత్ ॥ 41 ॥

అష్టాశాధికరణమారచయతి-

నైతాసు వరణం హోతురస్తి వాఽఽనత్యభావతః ।

నాస్త్యన్వాహార్యవద్ధర్మకృత్త్వాదత్రేష్టివద్భవేత్ ॥ 22 ॥

యథైతాస్విష్టిషు పృథగానత్యభావాదన్వాహార్యో నాస్తి, తథా హోతుర్వరణమపి నాస్తి। ఇతి చేత్।

న । వరణస్య ధర్మార్థత్వాత్ । దర్శపూర్ణమాసేష్టావపి ధర్మార్థమేవ వరణమ్। వరణాత్ప్రాగపి సామిధేనీషు హోతుః ప్రవృత్తత్వాత్। న హి ప్రవృత్తస్య పునరానతిః కర్తవ్యా । తస్మాత్-ప్రకృతావివాత్రాపి ధర్మార్థమేవ వరణం కార్యమ్। న త్వానర్త్యర్థే న

సౌమికవరణేనాస్య ప్రసఙ్గసిద్ధిః ।। 22 ।।

(ఏకోనవింశే- ఆతిథ్యాయాం బర్హిషః ప్రతికర్మ ప్రోక్షణా-

భావాధికరణే సూత్రే 42-43)।

యజ్ఞోత్పత్త్యుపదేశే నిష్ఠితకర్మప్రయోగ-

భేదాత్ప్రతితన్త్రం క్రియేత ।। 42 ।। న

వా కృతత్వాత్తదుపదేశో హి ।। 43 ।।

ఏకోనవింశాధికరణమారచయతి-

ఆతిథ్యాదిగతే బర్హిష్యుక్షణాది పృథగ్న వా ।

ఆద్యోఽతన్త్రప్రసఙ్గత్వాన్న ప్రసఙ్గానివారణాత్ ।। 23 ।।

'యదాతిథ్యాయాం బర్హిః, తదుపసదామ్, తదగ్నీషోమీయస్య' ఇతి శ్రుతమ్। తచ్చ బర్హిస్త్రయాణాం సాధారణమితి చతుర్థే నిరూపితమ్। తస్మిన్సాధారణే బర్హిషి ప్రోక్షణాదిసంస్కారః ప్రతికర్మ పృథగనుష్ఠేయః। కుతః। తన్త్రప్రసఙ్గయోరత్రాసంభవాత్। న తావత్తన్త్రమధ్యేఽన్యయోరపఠితత్వాత్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- బర్హిష ఏకత్వాత్సకృత్ప్రోక్షణాదిభిః సంస్కారే పునః ప్రోక్షణాద్యపేక్షా నాస్తి। తే చ ప్రోక్షణాదయః ప్రాథమ్యాదాతిథ్యాయాం కార్యాః। తత ఉపసత్స్వగ్నీషోమీయే చ ప్రసఙ్గసిద్ధిర్న వారయితుం శక్యతే ।। 23 ।।

(వింశే - ఆతిథ్యాయాం స్తరణమన్త్రావృత్త్యధికరణే సూత్రమ్-)।

దేశపృథక్త్వాన్మన్త్రోఽభ్యావర్తతే ।। 44 ।।

వింశాధికరణమారచయతి-

తత్రాఽఽస్తరణమన్త్రస్య ప్రసఙ్గో యది వా భిదా ।

ఆద్యః ప్రోక్షణవన్మైవం దేశస్తరణభేదతః ।। 24 ।।

తస్మిన్నాతిథ్యాబర్హిషి 'ఊర్ణామ్రదసం త్వాం స్తృణామి' ఇతి య ఆస్తరణమన్త్రః, తస్యాగ్నీషోమీయే ప్రసఙ్గసిద్ధిః స్యాత్ । ప్రోక్షణాదౌ తద్దర్శనాత్ । ఇతి చేత్।

మైవమ్। ఆతిథ్యాయాః ప్రాగ్వంశో దేశః, అగ్నీషోమీయస్యోత్తరవేదిః । తతో దేశభేదతః స్తరణభేదే సతి తత్సంనిపాతినో మన్త్రస్యాప్యావర్తనీయత్వాత్ ।। 24 ।।

(ఏకవింశే- బర్హిషో దేశాన్తరనయనే సంనహనహరణమన్త్రయోరప్ర-

యోగాధికరణే సూత్రే 45-46)।

సంనహనహరణే తథేతి చేత్ ।। 45 ।। నాన్యార్థత్వాత్ ।। 46 ।।

ఏకవింశాధికరణమారచయతి-

సంనాహే హరణే మన్త్రావావర్త్యౌ కిం న వాఽగ్రిమః ।

పూర్వవన్నేదృశం కార్యం ప్రకృతౌ తదభావతః ।। 25 ।।

ఆతిథ్యాదేశే సంస్కృతం బర్హిః సంనహ్యాగ్నీషోమీయదేశే యదా నీయతే, తదా సంనహనే హరణే చ - 'ఇన్ద్రాణ్యై సంనహనమ్'- 'బృహస్పతే మూర్ధ్నా హరామి' ఇతి యౌ మన్త్రౌ, తౌ స్తరణవదావర్తనీయౌ । ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। ప్రకృతౌ లవనదేశాదానయనే కార్యే తౌ మన్త్రౌ దృష్టౌ, న తు గాహపత్యాదాహవనీయం ప్రత్యానయనే । అతోఽత్రాపి ప్రాగ్వంశాదుత్తరవేదిం ప్రత్యానయనే తౌ మన్త్రౌ న చోదకాత్ప్రాప్నుతః ।। 25 ।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే ద్వాదశాధ్యాయస్య

ప్రథమః పాదః ।। 1 ।।

అత్ర పాదే		ఆదితః ।
అధికరణాని	21	860 ।
సూత్రాణి	46	2522 ।

(అథ ద్వాదశాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః)।

(ప్రథమే- విహారాగ్నేర్వైదికకర్మమాత్రార్థతాధికరణే సూత్రాణి 1-7)।

విహారో లౌకికార్థానామర్థం సాధయేత్ప్రభుత్వాత్ ।। 1 ।।

మాంసపాకప్రతిషేధశ్చ తద్వత్ ।। 2 ।। నిర్దేశాద్వా వైది-

కానాం స్యాత్ ।। 3 ।। సతి చౌపాసనస్య దర్శనాత్

।। 4 ।। అభావదర్శనాచ్చ ।। 5 ।। మాంసపాకో విహి-

తప్రతిషేధః స్యాదాహుతిసంయోగాత్ ।। 6 ।। వాక్యశేషో

వా దక్షిణేఽస్మిన్నారమ్భవిధానస్య ।। 7 ।।

ద్వితీయపాదస్య ప్రథమాధికరణమారచయతి-

సర్వార్థో వైదికార్థో వా విహారః, శక్తిమత్త్వతః ।

ఆద్యః ప్రత్యక్షవచనైర్నిరాకాఙ్క్షత్వతోఽన్తిమః ।। 1 ।।

విహారో గార్హపత్యాదిస్త్రివిధోఽగ్నిః । స చ శక్తత్వాల్లౌకికదహనపచన-
వైదికాగ్నిహోత్రాదివ్యవహారార్థః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। 'గార్హపత్యే హవీంషి శ్రపయన్తి' 'దక్షిణాగ్నావన్వాహార్యం పచతి,
లౌకికార్థత్వాయోగాత్। తస్మాత్- అగ్నిహోత్రాధివైదికార్థో విహారః ।। 1 ।।

(ద్వితీయే - సవనీయపశౌ పశుపురోడాశస్య కర్తవ్యతాధికరణే

సూత్రాణి 8-10)।

సవనీయే ఛిద్రాపిధానార్థత్వాత్పశుపురోడాశో న

స్యాదన్యేషామేవమర్థత్వాత్ ।। 8 ।। క్రియా వా దేవ-

తార్థత్వాత్ ।। 9 ।। లిఙ్గదర్శనాచ్చ ।। 10 ।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

సవనీయే పురోడాశోఽతిదిష్టో నోత విద్యతే ।

అన్యైః పిధానతో న స్యాద్దేవసంస్కృతయే భవేత్ ।। 2 ।।

అగ్నీషోమీయపశౌ విహితో యః పురోడాశః, స చ్ఛిద్రపిధానార్థః। 'శుషిరో హ వా ఏతర్హి పశుః, యర్హి వపాముత్ఖిదతి, యద్వ్రీహిమయః పురోడాశో భవతి, అపి హిత్యా అచ్ఛిద్రతాయై' ఇతి శ్రుతేః। స చ పురోడాశః సవనీయే పశౌ చోదకప్రాప్తోఽపి న కర్తవ్యః। సవనీయే విహితైరేవ పురోడాశైస్తచ్ఛిద్రపిధానాత్। 'అనుసవనం సవనీయాః పురోడాశా నిరుప్యన్తే, అపిహిత్యా అచ్ఛిద్రతాయై' ఇత్యుక్తత్వాత్ । ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- పురోడాశస్య పశుదేవతాసంస్కారార్థత్వ దశమస్య ప్రథమపాదే (అధి 09) నిరూపితమ్। పిధానవాక్యం త్వర్థవాదః। తస్మాత్- చోదకప్రాప్తః పురోడాశః కర్తవ్యః ।। 2 ।।

(తృతీయే - సవనీయపురోడాశే హవిష్కృదాహ్వానస్యాభావాధికరణే సూత్రమ్-)।

హవిష్కృత్సవనీయేషు న స్యాత్ప్రకృతౌ యది సర్వార్థా

పశుం ప్రత్యాహూతా సా కుర్యాద్విద్యమానత్వాత్ ।। 11 ।।

తృతీయాధికరణమారచయతి-

సవనీయే పురోడాశే స్యాదాహూతిర్హవిష్కృతః।

న వాఽతిదేశాత్స్యాన్నైవం పశ్వాహ్వానాత్ప్రసక్తితః ।। 3 ।।

(*సవనీయపురోడాశస్యాఽఽగ్నేయపురోడాశవికృతిత్వాత్ 'ప్రకృతివద్వికృతిః కర్తవ్యా' ఇత్యతిదేశేన హవిష్కృదాహ్వానం తత్ర కర్తవ్యమ్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। పశౌ కృతేన హవిష్కృదాహ్వానేన పురోడాశాదిష్వపి ప్రసక్తత్వాన్నాస్త్యాహ్వానమ్। యద్యపి- ఔషధార్థం హవిష్కృదాహ్వానం పశౌ నాస్తి, తథాఽప్యేషా కృత్వాచిన్తా ।। 3 ।।

(చతుర్థే- తృతీయసవనే హవిష్కృదాహవానస్యాపునరావృత్త్య-

ధికరణే సూత్రే 12-13)।

పశౌ తు సంశృతే విధానాత్తార్తీయసవనికేషు స్యాత్సౌ-

మ్యాశ్వినయోశ్చాపవృక్తార్థత్వాత్ ।। 12 ।। యోగాద్వా

యజ్ఞాయ తద్విమోకే విసర్గః స్యాత్ ।। 13 ।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

అస్త్యాహూతిశ్చరౌ సౌమ్యే నాస్తి వా, పశుపాకతః ।

నివృత్తత్వాదస్తి మైవమనివృత్తేః పురోత్థితేః ।। 4 ।।

తృతీయసవనీయే యే సౌమ్యచర్వాదయః, తేషు హవిష్కృదాహ్వానం పునః కర్తవ్యమ్। పశ్వర్థమాహూతాయాస్తస్యాః పశుపాకే నిష్పన్నే సతి నివృత్తత్వాత్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। ప్రకృతౌ పత్నీసంయాజేభ్య ఊర్ధ్వం హవిష్కృతః పత్న్యా ఉత్థానం వాక్యేన విహితమ్। పశావపి తతః పూర్వం నివృత్త్యభావాత్। తస్మాత్- తత్కాలీనేషు సౌమ్యచర్వాదిషు నాస్తి పునరాహ్వానమ్ ।। 4 ।।

(పఞ్చమే- నిశి యజ్ఞేఽమావాస్యాతన్త్రప్రయోగాధికరణే

సూత్రాణి 14-18)।

నిశి యజ్ఞే ప్రాకృతస్యాప్రవృత్తిః స్యాత్ప్రత్యక్షశిష్టత్వాత్

।। 14 ।। కాలవాక్యభేదాచ్చ తన్త్రభేదః స్యాత్ ।। 15 ।।

వేద్యుద్ధననవ్రతం విప్రతిషేధాత్తదేవ స్యాత్ ।। 16 ।।

తన్త్రమధ్యే విధానాద్వా తత్తన్త్రా సవనీయవత్ ।। 17 ।।

వైగుణ్యాదిధ్మాబర్హిర్న సాధయేదగ్న్యాదానం చ యది దేవ-

తార్థమ్ ।। 18 ।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

నిశి యజ్ఞే దర్శతన్త్రం నోతాస్త్యేతన్న దర్శగే ।

తన్త్రమధ్యే విధ్యభావాదస్త్యర్థాత్తద్విధానతః ।। 5 ।।

'అగ్నయే రక్షోఘ్నే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేత్, యో రక్షోభ్యో బిభీయాత్' ఇతి విధాయేదమామ్నాతమ్--'అమావాస్యాయాం నిశి యజేత' ఇతి। ఏతస్మిన్యజ్ఞే దర్శయాగస్యాఙ్గతన్త్రం న ప్రసజ్యతే। కుతః। దర్శకర్మణస్తన్త్రమధ్యేఽస్య రక్షోఘ్నస్య విధ్యభావాత్। యత్తు -- 'అమావాస్యాయామ్' ఇతి పదమ్, తత్కాలపరమ్। కర్మపరత్వే లక్షణాపత్తేః। అతో న వాక్యాత్తన్త్రమధ్యే విధిః। ప్రకరణం తు భిద్యతే, కామ్యేష్టికాణ్డ ఏతస్య పాఠాత్। ఇతి ప్రాప్తే--

బ్రూమః- మా భూద్వాక్యేనం ప్రకరణేన వా తన్త్రమధ్యే విధిః। తథాఽపి- అమావాస్యాకాలే దర్శకర్మణః ప్రక్రాన్తత్వేన నిశి క్రియమాణో యాగోఽర్థవశాద్దర్శకర్మతన్త్రమధ్యపాతీ భవతి। తస్మాత్- అత్రాస్తి ప్రసఙ్గసిద్ధిః ।। 5 ।।

(షష్ఠే- వికృతిష్వప్యారమ్భణీయానుష్ఠానాధికరణే సూత్రాణి 19-21)।

ఆరమ్భణీయా వికృతౌ న స్యాత్ప్రకృతికాలమధ్యత్వా-

త్కృతా పునస్తదర్థేన ।। 19 ।। స్యాద్వా కాలస్యాశేష-

భూతత్వాత్ ।। 20 ।। ఆరమ్భవిభాగాచ్చ ।। 21 ।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

ఆరమ్భణీయా సౌర్యాదౌ నోత స్యాన్న ప్రయోగవత్ ।

క్రత్వర్థా న ప్రయోగార్థా క్రత్వారమ్భే తతో భవేత్ ।। 6 ।।

దర్శపూర్ణమాసయోః ప్రథమప్రయోగస్యైవోపక్రమ ఆరమ్భణీయాం, న ప్రయోగాన్తరస్య, ఇతి నవమే(పా0 1 అ0 11) నిర్ణీతమ్। ఆదౌ కృతస్య కర్తృసంస్కారస్య యావజ్జీవపర్యాప్తత్వాద్యథా న ప్రయోగాన్తర ఆరమ్భణీయా, తథా యావజ్జీవలక్షణప్రకృతికాలమధ్యపాతినీనాం సౌర్యాదివికృతీనాం నాస్తి తదపేక్షా । ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- 'దర్శపూర్ణమాసావారప్స్యమానః' ఇత్యుక్తత్వాత్క్రత్వర్థా హి సా, న తు ప్రయోగార్థా । క్రత్వన్తరాణి హి సౌర్యాదీని। 'తతః- ప్రయోగాన్తరవైషమ్యాత్సౌర్యాదౌ సా కర్తవ్యా। న

యావజ్జీవకాలః ప్రకృత్యఙ్గమ్। కర్తృధర్మత్వేన ద్వితీయే (పా04 అధి0 1) నిర్ణీతత్వాత్। అతో నోక్తరక్షోఘ్నన్యాయోఽత్ర ప్రసరతి। తస్మాత్- నాస్త్యత్ర ప్రసఙ్గః ।।6 ।।

(సప్తమే- ప్రధానానాం ధర్మవిరోధే బహూనాం ధర్మానుష్ఠానాధికరణే సూత్రమ్-)।

విప్రతిషిద్ధధర్మాణాం సమవాయే

భూయసాం స్యాత్సధర్మత్వమ్ ।।22 ।।

సప్తమాధికరణమారచయతి-

యా పఞ్చదశరాత్రస్య సుబ్రహ్మణ్యాద్యకాలగా ।

ఆగ్నేయీ స్యాత్కిమైన్ద్రీ వా ప్రథమాహ్నోనుగుణ్యతః ।।7 ।।

ఆగ్నేయీ ప్రథమం చాహ్నీ విరోధానుదయాద్బలి ।

న బహ్వనుగ్రహాదైన్ద్రీ కులార్థత్యాగనీతితః ।।8 ।।

పఞ్చదశరాత్రస్యాగ్నిష్టుత్ప్రథమమహః । తస్యైకాహరూపోఽగ్నిష్టుత్ప్రకృతిః। తత్రోపసత్కాలీనసుబ్రహ్మణ్యాహ్వానార్థమియమాగ్నేయీ విహితా। తదతేద్వికృతిరూపే ప్రథమేఽహని చోదకతః ప్రాప్నోతి। ఇతరేషు చతుర్దశస్వహః సు స్వస్వప్రకృత్యనుసారేణైన్ద్రీ ప్రాప్తౌ । ఉపసత్కాలీనాయాశ్చ సుబ్రహ్మణ్యాయా అహర్గణేషు తన్త్రం నిర్ణీతమ్। తథా సత్యత్రోపసత్కాలీనసుబ్రహ్మణ్యాయామాగ్నేయ్యైన్ద్ర్యోః కలహప్రాప్తౌబసంజాతవిరోధితయా ప్రబలస్య ప్రథమస్యాహ్న ఆనుగుణ్యేనాఽఽగ్నేయీ కార్యా । ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- బహూనామహ్నామనుగ్రహాయైన్ద్రీ కార్యా । 'త్యజేదేకం కులస్యార్థే' ఇతి న్యాయేన బహుత్వమపి ప్రాబల్యకారణమ్ ।।7।।8।।

ఇదమేవాధికరణం వార్తికకారాభిమతేనోదాహరణేనాఽఽరచయతి-

సప్తయాగసమూహస్య వృధన్వత్యావృచావుత ।

వార్త్రఘ్న్యావాజ్యభాగార్థే ప్రథమత్వాద్దధీన్ద్రయోః ।।9 ।।

దర్శధర్మాతిదేశేన ప్రాప్త ఆద్యోఽన్తిమో యతః ।

ఘృతం మధ్వాప ఇత్యేషాం బహూనాం బలితోచితా ।।10 ।।

కామ్యేష్టికాణ్డే శ్రూయతే- 'అగ్నయే దాత్రే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేత్, ఇన్ద్రాయ ప్రదాత్రే పురోడాశమేకాదశకపాలమ్, దధి మధు ఘృతమాపో ధానమ, తత్సంసృష్టం ప్రాప్తపత్యం పశుకామః' ఇతి। ఏతేషా చ సప్తయాగానాం ప్రయోగైక్యాదాజ్యనామ । తన్త్రే నుష్ఠేయౌ । తేష్వైన్ద్రయాగ ఐన్ద్రాఙ్గవికృతిః। దధియాగః సాంనాయ్యవికృతిః । తదుభయ సారేణ

దర్శధర్మాతిదేశాదాజ్యభాగయోః పురోనువాక్యే వృధన్వత్యావృచౌ ప్రాప్నుతః । 'మధ, ఘృతమ్, ఆపః' ఇత్యేతద్ద్రవ్యకాస్త్రయో యాగా ఉపాంశుర్యాజవికృతయః। తత్ర అనుసారేణ పూర్ణమాసధర్మాతిదేశాద్వార్త్రఘ్న్యావృచౌ ప్రాప్నుతః। తత్ర- ఐన్ద్రయాగః ప్రాజాయాగాత్పూర్వం పఠితః। దధిద్రవ్యం చ మధుఘృతోదకద్రవ్యేభ్యః పూర్వం పఠితమ్। అతః ప్రావల్యాద్వృధన్వత్యౌ । ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- యద్యపి ధర్మో ముఖ్యస్య ప్రథమమవగమ్యతే, తథాఽపి భూయసామనుగ్రహాయ పశ్చాద్బాధ్యతే। తస్మాత్- వార్త్రఘ్న్యౌ ।।9।।10।।

(అష్టమే {తుల్యసంఖ్యాకానాం ధర్మవిరోధే ప్రథమ-} సూత్రే 23-24)।

స్యైవ ధర్మానుష్ఠానాధికరణే

ముఖ్యం వా పూర్వచోదనాల్లోకవత్ ।। 23 ।।

తథా చాన్యార్థదర్శనమ్ ।। 24 ।।

అష్టమాధికరణమారచయతి-

ఆగ్నావైష్ణవసారస్వతయోరిచ్ఛాఽథ ముఖ్యగమ్ ।

ఆద్యే నియామకాభావాదన్త్యః ప్రాథమ్యతో భవేత్ ।। 11 ।।

'ఆగ్నావైష్ణవమేకాదశకపాలం నిర్వపేత్', 'సరస్వతీమాజ్యస్య యజేత్' ఇతి శ్రూయతే। తత్ర- ఆగ్నావైష్ణవస్యైన్ద్రాగ్నవికృతిత్వేన, సారస్వతాజ్యస్య చోపాంశుయాజవికృతిత్వేన, * ఆజ్యభాగమన్త్రవికల్పః । నియామకాభావాత్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। ఆగ్నావైష్ణవస్య ప్రథమపఠితత్వేన ముఖ్యత్వాత్తజ్జమనుష్ఠానం యుక్తమ్ ।। 11 ।।

(నవమే - అఙ్గగుణవిరోధే ప్రధానగుణస్యైవ ప్రాబల్యాధికరణే సూత్రమ్-)।

అఙ్గగుణవిరోధే చ తాదర్థ్యాత్ ।। 25 ।।

నవమాధికరణమారచయతి-

య ఇష్ట్యా పశునేత్యాదౌ దీక్షాకాలోఽథ సోమకః ।

ఆద్యః ప్రాథమ్యతో మైవం ప్రధానస్య బలిత్వతః ।। 12 ।।

*దీక్షా పర్వణి వా ముత్యా దీక్షా స్యాత్ప్రథమత్వతః ।

సుత్యా ప్రాధాన్యతోఽన్యా తు శేషత్వాదపకృష్యతే ।। 13 ।।

'యదిష్ట్వా పశునా సోమేన వా యజేత, యోఽమావాస్యాయాం పౌర్ణమాస్యాం వా' ఇతి శ్రూయతే। తత్ర- అఙ్గభూతాయాదీక్షణీయేష్టేః ప్రధానభూతాయాః సుత్యాయాశ్చైకమేవ పర్వదినం తత్ర సద్భావసతే । తచ్చ విరుద్ధమ్ 'ఏకా దీక్షా తిస్ర ఉపసదః, పఞ్చమీ ప్రసుతః' ఇత్యుపసద్భిస్తయోర్మధ్యే వ్యవధానావగమాత్। తత్ర పూర్వోక్తాగ్నావైష్ణవన్యాయేనేష్టేః ప్రథమపఠితత్వాదీక్షణీయేష్టిః పర్వణ్యనుష్ఠేయా । తదనుసారేణ దినాన్తరే సుత్యాయా ఉత్కర్షః । ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- ప్రధానత్వాత్సుత్యైవ దర్శేఽనుష్ఠేయా । తదనుసారేణ శేషభూతా దీక్షా దినాన్తరేఽపకృష్యతే ॥ 12 ॥ 13 ॥

(దశమే- పరిధౌ పరిధియూపోభయధర్మానుష్ఠానాధికరణే సూత్రమ్)।

పరిధిద్ర్వ్యర్థత్వాదుభయధర్మా స్యాత్ ॥ 26 ॥

దశమాధికరణమారచయతి-

పశ్వర్థపరిధౌ స్వీయధర్మో యద్వా ద్విధర్మతా ।

ముఖ్యత్వాదాదిమోఽన్యః స్యాన్నియోజనవిధానతః ॥ 14 ॥

పశుమత్సు చాతుర్మాస్యేషు 'పరిధౌ పశుం నియుఞ్జన్తి' ఇతి శ్రూయతే। తత్ర మార్జనాదయః పరిధేః స్వకీయధర్మాః । త ఏవ ముఖ్యత్వాత్తస్మిన్ననుష్ఠేయాః, న తు ప్రోక్షణాదయోయూపధర్మాః। తేషాం పరిధిం ప్రత్యముఖ్యత్వాత్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- యథాఽగ్నిపరిధానార్థత్వేన మార్జనాదీనాం పరిధిధర్మాణామనుష్ఠానమ్, తథా యూపకార్యే నియోజనే పరిధివిధానేన యూపధర్మాణాం ప్రోక్షణాదీనామప్యనుష్ఠానం యుక్తమ్। తతో ద్విధర్మత్వమ్ ॥ 14 ॥

(ఏకాదశే- పరిధౌ విరోధియూపాధర్మాననుష్ఠానాధికరణే సూత్రాణి 27-29)।

యౌప్యస్తు విరోధే స్యాన్ముఖ్యానన్తర్యాత్

॥ 27 ॥ ఇతరో వా తస్య తత్ర విధానాత్

॥ 28 ॥ ఉభయోశ్చాఙ్గసంయోగః ॥ 29 ॥

ఏకాదశాధికరణమారచయతి-

విరోధితక్షణాద్యత్ర కార్యం నో వా యతో యజౌ ।

యూపాసత్తిస్తతః కార్యం న తద్రూపోపమర్దనాత్ ॥ 15 ॥

త్వక్సహితత్వశయానత్వాదయః పరిధిధర్మాః। తేషాం విరోధితస్తక్షణోల్లేఖనాదయో యూపధర్మాః। తే చ యాగే ప్రత్యాసన్నాః । యాగనిష్పాదకమస్య పశోరఙ్గే యూపే వర్తమానత్వాత్। త్వక్సహితత్వాదయస్తు నాఽఽసన్నాః । యాగస్య నిష్పాదకం హవిః। హవిషామాధారోఽగ్నిః। అగ్నేరఙ్గం పరిధిః పరిధౌ చ వర్తమానత్వాత్ । తస్మాత్- దక్షణాదయః కార్యాః । ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- తక్షణాదినా పరిధిస్వరూప ఉపమర్దితే సతి కుత్ర పశునియోజనం క్రియతే । తస్మాత్- న కార్యాః ।। 15 ।।

(ద్వాదశే- సవనీయపురోడాశయోః పశోరేవ తన్త్రితాధికరణే సూత్రాణి 30-32)।

పశుసవనీయేషు వికల్పః స్యాద్వైకృతశ్చేదుభయోరశ్రు-

తిభూతత్వాత్ ।। 30 ।। పాశుకం వా తస్య వైశే-

షికామ్నానాత్, తదనర్థకం వికల్పే స్యాత్ ।। 31 ।।

పశోశ్చ విప్రకర్షస్తన్త్రమధ్యే విధానాత్ ।। 32 ।।

ద్వాదశాధికరణమారచయతి-

సవనీయపురోడాశాః ప్రాతఃసవనగాస్త్రయః ।

సవనీయః పశుస్తత్ర తన్త్రిత్వం కిం వికల్ప్యతే ।। 16 ।।

పశోరేవేతినియమో హేత్వభావాద్వికల్ప్యతే ।

పునః ప్రైషాత్స్వరుప్రాసాత్పశోరేవ హి తన్త్రితా ।। 17 ।।

యదీయతన్త్రమధ్యేఽర్థాన్తరం, స తన్త్రీ । అర్థాన్తరం ప్రసఙ్గీ । తథా సతి 'ప్రాతః- కాలీనసవనీయపురోడాశానాం సవనీయపశోశ్చ

మధ్యే తన్త్రిత్వమస్యైవ'- ఇతి నియమే హేతుర్నాస్తి। ఉభయత్ర ప్రత్యక్షాఙ్గోపదేశాభావాత్। చోదకప్రాప్తేశ్చ సమానత్వాత్। మాధ్యందినతృతీయసవనద్వయగతానాం పశుతన్త్రమధ్య ఉపక్రమాత్ప్రసఙ్గిత్వమేవ, న తు తన్త్రిత్వమితి నిశ్చేతుం శక్యతే । పశోః ప్రాతః కాలీనానాం చోపక్రమేఽపి పౌర్వాపర్యం న జ్ఞాయతే। తస్మాత్- వికల్పేన తన్త్రిత్వమ్। ఇతి ప్రాప్తే -

బ్రూమః- సవనీయపశౌ చోదకప్రాప్తే మైత్రావరుణప్రైషమన్త్రే పాఠవికారః ప్రత్యక్షమామ్నాయతే- 'అయం యజమానః' ఇతి పాఠస్య 'అయం సుతాసుతీ యజమానః' ఇతి విశేషితత్వాత్। తథా సోమాన్తే స్వరోః ప్రతిపత్తిః ప్రత్యక్షమామ్నాయతే- 'సంస్థితే యజ్ఞే ప్రస్తరం ప్రహరతి, స్వరుం వా యజ్ఞవైశసాయ' ఇతి। తస్మాత్- పశుస్తన్త్రీ। పురోడాశానాం

తూపక్రమే పశ్చాద్భావిత్వనిశ్చయాభావేఽపి సమాప్తిపూర్వభావిత్వనిశ్చయేన మధ్యపాతిత్వాత్ర్పసఙ్గిత్వమ్ ।। 16 ।। 17 ।।

(త్రయోదశే- సమానతన్త్రప్రకృతివికృత్యోర్వికృతితన్త్రానుష్ఠానా-

ధికరణే సూత్రమ్-)।

అపూర్వం చ ప్రకృతౌ సమానతన్త్రా చేదని-

త్యత్వాదనర్థకం హి స్యాత్ ।। 33 ।।

త్రయోదశాధికరణమారచయతి-

ప్రకృతిర్వికృతిర్వా స్యాత్తన్త్రిణీ, ప్రకృతిర్యతః ।

నిత్యాఽసావుపదిష్టాఙ్గా మైవం కామబలిత్వతః ।। 18 ।।

'య ఇష్ట్యా పశునా' ఇత్యాదిశాస్త్రాత్ర్పకృతివికృత్యోర్నిత్యకామ్యేష్ట్యోః పర్వణ్యేవానుష్ఠేయతయా సహప్రయోగే సతి యావజ్జీవం కర్తవ్యత్వాదఙ్గోపదేశయుక్తత్వాచ్చ ప్రబలా ప్రకృతిదర్శపూర్ణమాసేష్టిస్తన్త్రిణీ । జీవనమధ్యపతితత్వాచ్చోదకప్రవృత్తేరుపదేశాపేక్షత్వాచ్చ దుర్బలా సౌర్యాదివికృతిః ప్రసఙ్గినీ। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- కామస్య శీఘ్రప్రవర్తకత్వాదనుష్ఠానే ప్రబలా వికృతిరేవ తన్త్రిణీ। యద్యపి వికృతిరేకాహకాలా, ప్రకృతిర్ద్వ్యహకాలా, తథాఽపి సహప్రయోగం కృత్వాఽపి చిన్తితమ్ ।।

(చతుర్దశే- ఆగ్రయణే ప్రసూనబర్హిషామేవ గ్రహణాధికరణే సూత్రమ్-)।

అధికశ్చ గుణః సాధారణేఽవిరోధా-

త్కాంస్యభోజివదనుఖ్యేఽపి ।। 34 ।।

చతుర్దశాధికరణమారచయతి-

బర్హిరాగ్రయణే కించిత్ర్పసూనం వా బహుత్వతః ।

ప్రాథమ్యాచ్చాగ్రిమో మైవమలోపాత్కాంస్యభోజివత్ ।। 19 ।।

ఐన్ద్రాగ్నవైశ్వదేవద్యావాపృథివ్యాదయో వైశ్వదేవపర్వగతద్యావాపృథివ్యానుసారేణాఽఽగ్రయణేష్టౌ ప్రయుజ్యన్తే। తత్రైన్ద్రవైశ్వదేవయోర్బర్హిర్మాత్రం చోదకప్రాప్తమ్। తత్ర్పకృతౌ బర్హిర్విశేషస్యానుక్తత్వాత్। ద్యావాపృథివ్యే తు స్వప్రకృత్యనుసారేణ ప్రసూనబర్హిరతిదిశ్యతే। ప్రసూనం పుష్పితమ్,

లూనశేషాన్మూలాత్పునరుత్పన్నం వా I తత్రాఽఽగ్రయణే యత్కించిద్బర్హిర్మాత్రం కర్తవ్యమ్ I ఐన్ద్రాగ్నవైశ్వదేవయోరనేకత్వేన ప్రాథమ్యేన చ తదానుగుణ్యస్య

న్యాయ్యత్వాత్ I ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- బర్హిరన్తరస్వీకారే ద్యావాపృథివ్యే ప్రమాణప్రాప్తః ప్రసూనత్వనియమో లుప్యతే I ప్రసూనస్వీకారే చైన్ద్రాగ్నవైశ్వదేవయోర్న

కించిల్లుప్యతే I తస్మాత్ - అలోపాయ కాంస్యభోజిన్యాయేన ప్రసూనమేవ కర్తవ్యమ్ I శిష్యస్య కాంస్యభోజనవ్రతమస్తి, గురోస్తు తన్నాస్తి, తయోః సహభోజనే యథోపసర్జనమపి శిష్యమనుసృత్య తమలాపయితుం కాంస్యమాద్రియతే I తథాఽత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్ II 19 II

(పఞ్చదశే- ద్యావాపృథివీయాదీనాం సర్వేషామేవ తన్త్రిత్వాధి-

కరణే సూత్రాణి 35-37) I

తత్రప్రవృత్త్యా తు తన్త్రస్య నియమః స్యాద్యథా

పాశుకం సూక్తవాకేన II 35 II న వాఽవి-

రోధాత్ II 36 II అశాస్త్రలక్షణాచ్చ II 37 II

పఞ్చదశాధికరణమారచయతి-

ద్యావాపృథివ్యస్తన్త్రీ స్యాత్సర్వే వా తన్త్రిణోఽగ్రిమః I

ప్రైషన్యాయాత్ప్రసూనస్య తన్త్రిత్వాపాదకత్వతః II 20 II

ప్రసూనత్వం నోపదిష్టమవిరోధాత్సమాశ్రితమ్ I

తన్త్రిత్వనియతౌ శక్తం నాతః సర్వేఽత్ర తన్త్రిణః II 21 II

యథా మైత్రావరుణప్రైషమన్త్రవికారః పశుసంబన్ధీ సన్పశోస్తన్త్రిత్వమాపాదయతి, తథా ప్రసూనత్వం ద్యావాపృథివ్యసంబన్ధిత్వాద్ధచ్చావాపృథివ్యస్య తన్త్రిత్వమాపాదయతి I ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- ఉక్తప్రైషమన్త్రవికారః ప్రత్యక్షశ్రుతః I ఇదం ప్రసూనత్వమతిదిష్టత్వాన్న తన్త్రితామాపాదయితుం క్షమమ్ I న చ - ప్రాబల్యాభావే కథం తదాశ్రయణమ్- ఇతి వాచ్యమ్ I ఐన్ద్రాగ్నాదినా సహ విరోధాభావమాత్రేణ తదాశ్రయణాత్ I తస్మాత్- ఏకస్య తన్త్రిత్వనియమాభావేనాఽఽగ్నేయాదివత్సర్వేఽప్యత్ర తన్త్రిణః II 20 II 21 II

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే ద్వాదశా-

ధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః II 2 II

అత్ర పాదే ఆదితః ।

అధికరణాని 15 875 ।

సూత్రాణి 37 2559 ।

(అథ ద్వాదశాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః)।

(ప్రథమే- అష్టరాత్రే వత్సత్వగహతవాససోః సముచ్చయాధికరణే సూత్రే 1-2)।

విశ్వజితి వత్సత్వఙ్నామధేయాదితరథా

తన్త్రభూయస్త్వాదహతం స్యాత్ ।। 1 ।। అవి-

రోధో వా ఉపరివాసో హి బత్సత్వక్ ।। 2 ।।

తృతీయపాదే ప్రథమాధికరణమారచయతి-

త్వగ్వాససారేష్టరాత్రే వికల్పో నియమోఽథవా ।

సముచ్చయో వా నామాతిదేశసామ్యాద్వికల్ప్యతే ।। 1 ।।

ముఖ్యత్వేన త్వగేవ స్యాద్వాస ఏవ బహుత్వతః ।

యోగ్యత్వేన వ్యవస్థాయాముభయోః స్యాత్సముచ్చయః ।। 2 ।।

అష్టరాత్రే విశ్వజిత్ప్రథమమహః। తస్మిన్ప్రకృతిభూతాదేకాహాద్విశ్వజితః పరిధానార్థావత్సత్వక్ప్రాప్నోతి। నామ్నా తథాఽతిదేశాత్। 'అవభృథాదుదేత్య వత్సత్వచం పరిధత్తే' ఇతి ప్రకృతౌ విధానాత్। తతో జ్యోతిర్నామకోఽభిప్లవః షడహః। తత్ర ప్రకృతేర్జ్యోతిష్టోమాదహతం వాసో నామ్నాఽతిదిశ్యతే । తతోఽభిజిదష్టమమహః। తత్రాపి చోదకాద్వాసః ప్రాప్నోతి। తత్ర ద్వయోర్నామాతిదేశయోః సమబలత్వాదష్టస్వహఃసు త్వగ్, బాసో వా, ఇచ్ఛయా వికల్ప్యతే। ఇత్యాద్యః పక్షః।

వికల్పస్యాష్టదోషత్వాన్నియమః- ఇతి ద్వితీయః పక్షః। తత్రాపి- విశ్వజితః ప్రాథమ్యేన ప్రబలతయా త్వగేవ- ఇత్యపరః పక్షః। ఇతరేషామహ్నాం బహుత్వేన ప్రబలతయా వాస ఏవఇత్యపరః పక్షః।

కాపీనత్వే వాసో యోగ్యమ్ । త్వక్ప్రావరణే యోగ్యా । తస్మాత్సర్వానుగ్రాహకేణ సముచ్చయేనాత్ర ప్రసఙ్గోఽపోద్యతే। ఇతి రాద్ధాన్తః

।। 1 ।। 2 ।।

ద్వితీయే- ({అనునిర్వాప్యపురోడాశానాం పురో-} సూత్రాణి 3-8)।

డాశస్యైవ తన్త్రిత్వాధికరణే

అనునిర్వాప్యేషు భూయస్త్వేన తన్త్రనియమః స్యాత్

॥ 3 ॥ ఆగన్తుకత్వాద్వా స్వధర్మా స్యాచ్ఛ్రు-

తివిశేషాదితరస్య చ ముఖ్యత్వాత్ ॥ 4 ॥ స్వస్థాన-

త్వాచ్చ ॥ 5 ॥ స్విష్టకృచ్ఛ్రవణాన్నేతి చేత్ ॥ 6 ॥

వికారః పవమానవత్ ॥ 7 ॥ అవికారో వా ప్రకృతి-

వచ్చోదనాం ప్రతి భావాచ్చ ॥ 8 ॥

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

స్వాధర్మ్యమనునిర్వాప్యేష్వస్తి నో వా, బహుత్వతః ।

అస్తి మైవం తన్త్రమధ్యే విహితత్వాత్ప్రసఙ్గితా ॥ 3 ॥

అగ్నౌ శ్రూయతే- 'అగ్నీషోమీయస్య పశుపురోడాశమను దేవసువాం హవీంషి నిర్వపతి' ఇతి। తత్ర హవిషామష్టానాం బహుత్వేన పురోడాశాద్బలవత్త్వాత్తన్త్రిత్వమ్। తతః స్వధర్మా ఏవ తేఽనుష్ఠేయాః। న తు పురోడాశధర్మైః ప్రసఙ్గసిద్ధిః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। ప్రత్యక్షేణ పురోడాశతన్త్రమధ్యే విధానేన ప్రాప్తస్య ప్రసఙ్గిత్వస్య యుక్తిమాత్రేణ వారయితుమశక్యత్వాత్స్వాధర్మ్యం నాస్తి

॥ 3 ॥

(తృతీయే- భిన్నోపకారకాణాం గుణానాం సముచ్చయాధికరణే సూత్రమ్-)।

ఏకకర్మణి శిష్టత్వాద్గుణానాం సర్వకర్మ స్యాత్ ॥ 9 ॥

తృతీయాధికరణమారచయతి-

ఋజుత్వాదయ ఆధారే వికల్ప్యన్తే న వాఽగ్రిమః ।

ఏకార్థత్వాదదృష్టార్థభేదాత్సంభవతోఽన్తిమః ॥ 4 ॥

దర్శపూర్ణమాసయోరామ్నాయతే- 'ఋజుమాఘారయతి, సంతతమాఘారయతి, ఊర్ధ్వమాధారయతి' ఇతి। తేషామృజుత్వాదీనామాఘారోపకారద్వారా కార్యస్యైకత్వాద్వికల్పః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। దృష్టద్వారభేదాభావేఽప్యదృష్టద్వారభేదాత్సహానుష్ఠానసంభవాచ్చ వికల్పో న ॥ 4 ॥

(చతుర్థే- ప్రయోజనైక్యే గుణానాం వికల్పాధికరణే సూత్రాణి 10-15)।

ఏకార్థాస్తు వికల్పేరన్సముచ్చయే హ్యావృత్తిః స్యాత్ప్రధా-

నస్య ।। 10 ।। అభ్యస్యేతార్థవత్త్వాదితి చేత్ ।। 11 ।।

నాశ్రుతిత్వాత్ ।। 12 ।। సతి చాభ్యాసశాస్త్రత్వాత్

।। 13 ।। వికల్పవచ్చ దర్శయతి ।। 14 ।। కాలా-

న్తరేఽర్థవత్త్వం స్యాత్ ।। 15 ।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

సముచ్చయో యవవ్రీహ్యోర్వికల్పో వాఽత్ర పూర్వవత్ ।

ఆద్యో మైవం నైరపేక్ష్యాదదృష్టాభేదతోఽన్తిమః ।। 5 ।।

అష్టదోషనిదానవికల్పపరిహారాయ ప్రయోగవచనానుగ్రహాయ చ సముచ్చయః స్యాత్ । ఋజ్వావారధర్మవత్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। అదృష్టస్య కల్పయితుమశక్యత్వాత్। తర్హి- అస్తు దృష్టభేదః- ఇతి చేత్। ఏకం పురోడాశనిష్పాదనమన్తరేణాన్యస్య కార్యస్యాదర్శనాత్। న చ- పేషణాదౌ దృషదుపలయోరివ సముచ్చయః శఙ్కనీయః। తద్వత్పరస్పరసాపేక్షత్వాభావాత్। అత ఏవ 'వ్రీహిభిర్యజేత' ఇత్యత్ర యవనిరపేక్షాణాం వ్రీహీణాం యాగసాధనత్వం విధీయతే। ఏవం 'యవైర్యజేత' ఇత్యత్రాపి। తస్మాత్- వికల్పః ।।5 ।।

(పఞ్చమే- వైగుణ్యసమాధానార్థానాం ప్రాయశ్చిత్తానాం వికల్పా-

ధికరణే సూత్రమ్-)।

ప్రాయశ్చిత్తేషు చైకార్థ్యాన్నిష్పన్నేనాభిసంయోగః, తస్మా-

త్సర్వస్య నిర్ఘాతః ।। 16 ।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

వైశ్వానరే పథికృతే సాహిత్యం వా వికల్పనమ్ ।

సాహిత్యం స్యాదదృష్టాయ వికల్పః స్యాత్సమాధయే ।। 6 ।।

విహితయోర్దర్శపూర్ణమాసయోః కదాచిదననుష్ఠానే ప్రాయశ్చిత్తం శ్రూయతే- 'వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేదమావాస్యాం వా పౌర్ణమాసీం వాఽతిపాత్య' ఇతి । అగ్నేయ పక్షే కృతే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేత్, యో దర్శపూర్ణమాసయాజీ సన్నమావాస్యాం వా పౌర్ణమాసీం

వాఽతిపాతయేత్' ఇతి చ । అత్ర పూర్వవద్దృష్టప్రయోజనామావాదద్వృష్టార్థమునయం సృష్టచ్ఛిత్యానుష్ఠేయమ్। ఇతి చేత్।

మైవమ్।
యజ్ఞవైగుణ్యసమాధేర్ద్వష్టప్రయోజనత్వాదన్యోన్యనిరపేక్షయోర్వ్రయోర్వ్రీహియవవాద్వ ।

ఏవమ్- 'ఋగ్యజుః సామవిహితస్యాననుష్ఠానాత్, నిషిద్ధస్యాఽఽచరణాద్వా ణ్యమ్, తస్య వైగుణ్యమాత్రస్య సమాధానాయ నిరపేక్షాణి ప్రాయశ్చిత్తాని విహితాని 'భూః స్వాహేతి గార్హపత్యే జుహుయాత్, భువః స్వాహేతి దక్షిణాగ్నౌ జుహుయాత్, స్వః స్వాహేత్యాహవనీయే జుహుయాత్, భూర్భువఃస్వః స్వాహేత్యాహవనీయే జుహుయాత్' ఇతి। సామ్యేతాని వికల్ప్యన్తే ప్రత్యేకం వైగుణ్యసమాధానక్షమత్వాత్ ।। 6 ।।

(షష్ఠే- నైమిత్తికప్రాయశ్చిత్తానాం సముచ్చయాధికరణే సూత్రమ్)।

సముచ్చయస్త్వదోషనిర్ఘాతార్థేషు ।। 17 ।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

భిన్నస్కన్నాదిహోమాదేర్వికల్పో వా సముచ్చయః ।

వికల్పః పూర్వవన్మైవమదోషే విహితత్వతః ।। 7 ।।

యజ్ఞపాత్రభేదనహవిర్ద్రవ్యస్కన్దనాదినిమిత్తేషు శ్రూయతే- 'భిన్నే జుహోతి' ఇత్యాది। తత్ర వైగుణ్యసమాధానార్థత్వాత్పూర్వవద్వికల్పః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। దోషసంయోగమనుపన్యస్య భేదనాదినిమిత్తముపజీవ్య విహితత్వాత్। అతో నైమిత్తికానామనేకేషాం ప్రయోగవచనపరిగృహీతత్వేన సముచ్చయః ।। 7 ।।

(సప్తమే- కర్మకాలేఽనధ్యాయేఽపి మన్త్రాణాం ప్రయోగాధికరణే

సూత్రే 18-19)।

మన్త్రాణాం కర్మసంయోగాత్స్వధర్మేణ ప్రయోగః స్యాద్ధర్మస్య

తన్నిమిత్తత్వాత్ ।। 18 ।। విద్యాం ప్రతి విధానాద్వా

సర్వకాలం ప్రయోగః స్యాత్కర్మార్థత్వాత్ప్రయోగస్య ।। 19 ।।

*సప్తమాధికరణమారచయతి-

అనధ్యాయే మన్త్రపాఠః క్రతౌ నాస్త్యస్తి వా, న సః ।

తత్పాఠస్య నిషిద్ధత్వాదస్తి తత్రానిషేధతః ।। 8 ।।

'పర్వణి నాధ్యేయమ్' ఇతి నిషిద్ధత్వాదన ధ్యాయే క్రతుప్రయోగే మన్త్రపాఠో నాస్తి । ఇతి చేత్ ।

న । నిషేధస్య గ్రహణాధ్యాపనవిషయత్వేన క్రతుప్రయోగే తన్నిషేధాభావాత్। తస్మాత్- ఋతావనధ్యాయేఽప్యస్తి మన్త్రప్రయోగః

।। 8 ।।

(అష్టమే- కర్మణి ప్రావచనస్వరేణైవ మన్త్రోచ్చారణాధికరణే

సూత్రాణి 20-22)।

భాషాస్వరోపదేశాద్వైరవత్ప్రావచనప్రతిషేధః స్యాత్ ।। 20 ।।

మన్త్రోపదేశో వా న భాషికస్య, ప్రాయాపత్తేర్భాషికశ్రుతిః

।। 21 ।। వికారః కారణాగ్రహణే ।। 22 ।।

అష్టమాధికరణమారచయతి-

స్వరో మన్త్రే భాషికః కిం స్యాత్ప్రావచనికోఽథవా ।

బ్రాహ్మణోక్తేరాదిమోఽన్త్యస్తదుక్తేర్లక్షణత్వతః ।। 9 ।।

తత్తచ్ఛాఖీయబ్రాహ్మణస్వరో భాషిక ఇత్యుచ్యతే । తదుక్తమాచార్యైః-

'ఛన్దోగా బహ్వృచాశ్చైవ తథా వాజసనేయినః ।

ఉచ్చనీచస్వరే ప్రాహుః స వై భాషిక ఉచ్యతే' ఇతి ।

సోఽయం భాషికః క్రతౌ మన్త్రేషు ప్రయోక్తవ్యః । బ్రాహ్మణేనోక్తత్వాత్। మన్త్రవినియోగస్య లిఙ్గేన సిద్ధత్వాత్। స్వరవిశేషవిధానాయ బ్రాహ్మణే మన్త్ర ఉపాదీయతే । ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- న హి బ్రాహ్మణే మన్త్రః పఠ్యతే । కింతు పఠనసిద్ధస్వరాద్యుపేతం మన్త్రకాణ్డసముత్పన్నం మన్త్రముపలక్షయితుం తదుపలక్షణసమర్థాని మన్త్రోపక్రమసదృశాని కానిచిదక్షరాణ్యుచ్చార్యన్తే- 'ఇమామగృభ్ణన్రశనామృతస్యేత్యశ్వాభిధానీమాదత్తే' ఇతి। ఏవమేవాభిప్రాయం ద్యోతయితుం క్వచిచ్ఛబ్దాన్తరేణోపలక్ష్యతే। తద్యథా- 'సావిత్రాణి జుహోతి ప్రసూత్యై' ఇతి। యత్ర లిఙ్గసిద్ధో వినియోగః, తత్ర బ్రాహ్మణమనువాదకమస్తు। తస్మాత్- ప్రావచనికః స్వరః క్రతౌ ప్రయోక్తవ్యః ।। 9 ।।

(నవమే- బ్రాహ్మణోత్పన్నమన్త్రస్య భాషికస్వరేణైవోచ్చారణాధికరణే

సూత్రే 23-24)।

తన్న్యాయత్వాదదృష్టోఽప్యేవమ్ ।। 23 ।। తదుత్పత్తేర్వా

ప్రవచనలక్షణత్వాత్ ।। 24 ।।

నవమాధికరణమారచయతి-

బ్రాహ్మణోత్పన్నమన్త్రస్య త్రైస్వర్యం భాషికోఽథవా ।

ఆద్యోఽన్యమన్త్రవన్నైవం స్వరాన్తరవివర్జనాత్ ।। 10 ।।

'*వానస్పత్యోఽసి' ఇత్యయం మన్త్రో బ్రాహ్మణ ఏవోత్పన్నః, 'తం ప్రోహేత్- వానస్పత్యోఽసి' ఇత్యామ్నానాత్। న చాస్య మన్త్రస్య కశ్చిత్ప్రావచనికః స్వరోఽస్తి । తస్మాత్- భాషికః స్వరః ।। 10 ।।

(దశమే-మన్త్రాణాం పాఠానన్తరమేవ పదార్థానుష్ఠానాధికరణే సూత్రమ్)।

మన్త్రాణాం కరణార్థత్వాన్మన్త్రాన్తేన కర్మాదిసంని-

పాతః స్యాత్, సర్వస్య వచనార్థత్వాత్ ।। 25 ।।

దశమాధికరణమారచయతి-

యదా కదాచిన్మన్త్రాన్తే వా కర్మానియమాద్భవేత్ ।

ఆద్యో మైవం కృత్స్నజన్యస్మృతేరఙ్గత్వతోఽన్తిమః ।। 11 ।।

'ఇషే త్వా' ఇతి మన్త్రః శాఖాచ్ఛేదే కరణమ్। 'ఇమామగృభ్ణన్' ఇతి రశనాదానే। ఇత్యాది మన్త్రే బహుధా సంశయః- కిం మన్త్రాదౌ కర్మ కర్తవ్యమ్, ఉత- 'అగృభ్ణన్రశనామృతస్య' ఇత్యేవంవిధస్య కర్మప్రకాశకమన్త్రస్యోచ్చారణకాలే, కింవా- యస్య కస్యచిత్పదస్య కాలే, ఆహోస్విత్- మన్త్రాన్తే, అథవా- తథాఽపి కించిత్కాలం విలమ్బ్య, ఇతి। తత్ర నియామకాభావాత్- యదా కదాచిత్। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- కృత్స్నమన్త్రజన్యార్థస్మరణం కర్మణోఽఙ్గమ్। తచ్చ సమాప్తేః పూర్వం నోదేతి। విలమ్బే తూత్పన్నం స్మరణం వినశ్యతి। తతః పరిశేషాన్మన్త్రాన్తే కర్మ సంనిపతేత్ ।। 11 ।।

(ఏకాదశే- వసోర్ధారాయాం మన్త్రాన్తే కర్మసంనిపాతాధికరణే సూత్రే 26-27)।

సంతతవచనాద్ధారాయామాదిసంయోగః ।। 26 ।। కర్మ-

సంతానో వా నానాకర్మత్వాదితరస్యాశక్యత్వాత్ ।। 27 ।।

ఏకాదశాధికరణమారచయతి-

మన్త్రాదౌ కిం వసోర్ధారా మన్త్రాన్తే వాఽత్ర సంతతేః ।

ఆద్యో హోమేషు సాంతత్యాద్ద్వాదశాన్తేషు తద్ధుతిః ।। 12 ।।

అగ్నౌ కించిత్కర్మ విహితమ్- 'సతతాం వసోర్ధారాం జుహోతి' ఇతి । తత్ర సాంతత్యమవిచ్ఛిన్నత్వమ్ । తచ్చ కర్మమన్త్రయోః సహోపక్రమే సత్యుపపద్యతే । తస్మాత్- మన్త్రాదౌ కర్మసంనిపాతః । ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- తస్మిన్వసోర్ధారాఖ్యం కర్మణి 'ద్వాదశ ద్వాదశాని జుహోతి' ఇతి శ్రుతమ్ । ద్వాదశభిర్మన్త్రవాక్యైః సంపాద్యమేకమాహుతిస్వరూపం ద్వాదశమ్ । తద్యథా- 'యాజశ్చ మే, ప్రసవశ్చ మే, శ్రావశ్చ మే, శ్రుతిశ్చ మే, జ్యోతిశ్చ మే, సువశ్చ మే, ' ఇత్యేతైర్ద్వాదశాభిర్మన్త్రవాక్యైరేకాఽఽహుతిర్హోతవ్యా । ఏకాదశోత్తరాహుతయః- 'ప్రాణశ్చ మే, అపానశ్చ మే'- ఇత్యాదినిర్నిష్పాద్యన్తే । ఏతేషు చ

హోమద్వాదశకేషు మధ్యే మధ్యే విలమ్బాభావః సాహిత్యమ్, న తు మన్త్రకర్మణోః సహోపక్రమః । తస్మాత్- పూర్వన్యాయేన మన్త్రాన్తే కర్మసంనిపాతస్య నాస్తి కశ్చిద్విఘ్నః ।। 12 ।।

(ద్వాదశే- ఆఘారేఽపి మన్త్రాన్తే కర్మసంనిపాతాధికరణే సూత్రమ్) ।

ఆఘారే చ దీర్ఘధారత్వాత్ ।। 28 ।।

ద్వాదశాధికరణమారచయతి-

ఆఘారే మన్త్రసాహిత్యం ధారా వా సంతతాఽగ్రిమః ।

కర్మైకత్వాగ్నాఽఽజ్యధారానైరన్తర్యస్య సంభవాత్ ।। 13 ।।

'సంతతమాఘాస్యతి' ఇత్యత్ర పూర్వవదాహుతినైరన్తర్యం న సంభవతి । ఆహుతేరేకత్వాత్ । అతో మన్త్రసాహిత్యస్యైవ సంతతశబ్దార్థత్వాత్, మన్త్రాదౌ కర్మోపక్రమః । ఇతి చేత్ ।

మైవమ్ । క్షార్యమాణాజ్యబిన్దునైరన్తర్యస్య శబ్దార్థత్వసంభవాత్ । న చ- ప్రయాజాజ్యాహుతిష్వపి నైరన్తర్యమస్తి- ఇతి శజ్కనీయమ్ । తత్ర విచ్ఛిద్య విచ్ఛిద్య బిన్దుపాతేఽపి కర్మవైకల్యాభావాత్ । అత్ర తు న తథా, ఇతి వైషమ్యమ్ । తథా సతి 'ఆఘారాయ యదాజ్యం జుహ్వాం గృహీతమ్, తత్సర్వం శనైరవిచ్ఛేదనోఽఽహవనీయే పాతయేత్' ఇతి సంతతశబ్దార్థః । యది మన్త్రకర్మణోః సహోపక్రమః స్యాత్, తదానీమ్ 'అనేన మన్త్రేణ' ఇతి తృతీయాశ్రుత్యుక్తం పూర్వకాలలక్షణం మన్త్రస్య కరణత్వం హీయతే । తస్మాత్- పూర్వవన్మన్త్రాన్తే కర్మసంనిపాతః ।। 13 ।।

(త్రయోదశే- ఏకకార్యమన్త్రాణాం వికల్పాధికరణే సూత్రమ్-) ।

మన్త్రాణాం సంనిపాతిత్వాదేకార్యా-

నాం వికల్పః స్యాత్ ।। 29 ।।

త్రయోదశాధికరణమారచయతి-

పూషాద్యేకార్థమన్త్రాణాం సాహిత్యం వా వికల్పనా ।

ఆద్యః శక్యత్వతో మైవం మన్త్రాన్తే సంనిపాతతః ।। 14 ।।

పురోడాశవిభాగే త్రయో మన్త్రాః శ్రుతాః- 'పూషా వాం విభజతు,' 'భగో వాం విభజతు' 'అర్యమా వాం విభజతు' ఇతి। తవ సముచ్చిత్యానుష్ఠాతుం శక్యత్వాత్సముచ్చయః । ఇతి చేత్-

మైవమ్। ప్రథమమన్త్రాన్తే కర్మణః సంనిపాతే సతి మన్త్రాన్తరే ప్రయోజనాభావాత్ । తస్మాత్-వికల్పః । వ్రీహియవయోర్నిర్ణీతస్యైవ వికల్పస్యాయం ప్రపఞ్చః ।। 14 ।।

(చతుర్దశే- సంఖ్యావిహితమన్త్రాణాం సముచ్చయాధికరణే సూత్రమ్)।

సంఖ్యావిహితేషు సముచ్చయోఽసంనిపాతిత్వాత్ ।। 30 ।।

చతుర్దశాధికరణమారచయతి-

చతుర్భిరభ్రిమిత్యత్ర వికల్పో వా సముచ్చయః ।

వికల్పః పూర్వవన్మైవం సమూహే కరణత్వతః ।। 15 ।।

అగ్నౌ శ్రూయతే- 'చతుర్భిరభ్రిమాదత్తే' ఇతి। తత్ర పూర్వోక్తవిభాగమన్త్రవత్ప్రతిమన్త్రం పృథక్కరణత్వం నాస్తి। చతుఃసంఖ్యయా సమూహే కరణత్వప్రతీతేః। తస్మాత్- మన్త్రాన్తే కర్మసంనిపాతస్యాబాధేనైవ సముచ్చయః స్యాత్। న చ పూర్వస్యైకైకస్య మన్త్రాన్తే సంనిపాతో న స్యాత్- ఇతి శఙ్కనీయమ్। వాచనికసంఖ్యయా న్యాయసిద్ధస్య తస్య బాధితత్వాత్ ।। 15 ।।

(పఞ్చదశే- బ్రాహ్మణవిహితమన్త్రాణాం వికల్పాధికరణే సూత్రాణి 31-35)।

బ్రాహ్మణవిహితేషు చ సంఖ్యావత్సర్వేషాముపదిష్టత్వాత్

।। 31 ।। యాజ్యావషట్కారయోశ్చ సముచ్చయస్య దర్శనం

తద్వత్ ।। 32 ।। వికల్పో వా సముచ్చయస్యాశ్రుతి-

త్వాత్ ।। 33 ।। గుణార్థత్వాదుపదేశస్య ।। 34 ।।

వషట్కారే నానార్థత్వాత్సముచ్చయః ।। 35 ।।

పఞ్చదశాధికరణమారచయతి-

ప్రథమన్త్రౌ సముచ్చేయౌ వికల్ప్యౌ వా చతుష్టవవత్ ।

ఆద్య ఉక్తిద్వయాన్మైవం సముచ్చిత్యనుదీరణాత్ ।। 16 ।।

'ఉరు ప్రథస్వేతి పురోడాశం ప్రథయతి' 'ఉరు తే యజ్ఞపతిః ప్రథతామ్- ఇతిపురోడాశం ప్రథయతి' ఇతి బ్రాహ్మణేన పురోడాశప్రథనే ద్వౌ మన్త్రౌ వినియుక్తౌ । తస్య చ మన్త్రవినియోగస్య మన్త్రలిఙ్గేనైవ సిద్ధత్వాద్బ్రాహ్మణగతం వచనద్వయం చతుఃసంఖ్యావత్సముచ్చయే పర్యవస్యతి। ఇతి చేత్।

మైవమ్। తస్మిన్వచనద్వయే మన్త్రయోః పరస్పరనైరపేక్ష్యప్రతిభానేన సముచ్చయస్యాయుక్తత్వాత్। అతో లిఙ్గసిద్ధ ఏవార్థోఽనూద్యతే- ఇతి వ్రీహియవవద్వికల్పః ।। 16 ।।

(షోడశే- హౌత్రాణాం మన్త్రాణాం సముచ్చయాధికరణే సూత్రాణి 36-38)।

హౌత్రాస్తు వికల్పేరన్నేకార్థత్వాత్ ।। 36 ।। సముచ్చయో

వా క్రియమాణానువాదిత్వాత్ ।। 37 ।। సముచ్చయం చ

దర్శయతి ।। 38 ।।

షోడశాధికరణమారచయతి-

ఉద్దివేత్యుచ్ఛ్రయస్వేతి వికల్పో వా సముచ్చయః ।

వికల్పః స్మారకత్వైక్యాదాకారాన్యత్వతోఽన్తిమః ।। 17 ।।

యూపస్యోచ్ఛ్రయణే కరణభూత ఏష మన్త్రోఽధ్వర్యుణా పాఠ్యతే- 'ఉద్దివం స్తభానాన్తరిక్షం పృణ పృథివీముపరేణ దృంహ' ఇతి। ఉచ్ఛ్రీయమాణాయ యూపాయ ప్రేషితేన హోత్రా మన్త్రః పఠ్యతే- 'ఉచ్ఛ్రయస్వ వనస్పతే వర్ష్మన్పృథివ్యా అధి' ఇతి। అనయోర్మన్త్రయోర్యూపోచ్ఛ్రయణస్మారణమేకమేవ కార్యమ్। తస్మాత్- వికల్పః । ఇతి చేత్।

మైవమ్। కరణమన్త్రః 'ఉచ్ఛ్రయణం కరోమి' ఇత్యేవం స్మారయతి। హౌత్రస్తు క్రియమాణముచ్ఛ్రయణమనువదన్నధ్వర్యోః 'యూపోచ్ఛ్రయణం కర్తవ్యమ్' ఇత్యేవం స్మృతిం జనయతి। తత్ర స్మార్యమాణస్యోచ్ఛ్రయణస్యైకత్వేఽపి 'కర్తవ్యమ్' ఇత్యస్య, 'కరోమి' ఇత్యస్య చ స్మృతిప్రకారస్యాన్యత్వాత్కార్యైక్యాభావేన సముచ్చయః ।। 17।।

ద్వితీయవర్ణకమారచయతి-

ఉచ్ఛ్రయస్వ సమిద్ధస్వేత్యాదీనాం కిం వికల్పనమ్ ।

సముచ్చయో వా కార్యైక్యాదాద్యోఽనుస్మృతయేఽన్తిమః ।। 18 ।।

'ఉచ్ఛ్రయస్వ' ఇత్యృగేకా । 'సమిద్ధస్వ శ్రయమాణః-'- ఇతి ద్వితీయా। 'ఊర్ధ్వద్వపుణః'- ఇతి తృతీయా । 'ఊర్ధ్వ నః పాహి' ఇతి చతుర్థీ। తా(యా) ఏతాః క్రియమాణమనువదన్త్యో హోత్రా పఠ్యన్తే। తాసాం యూపోచ్ఛ్రయణకర్తవ్యతాస్మారణస్య కార్యస్యైకత్వాద్వికల్పః। ఇతి చేత్-

మైవమ్। ప్రథమమన్త్రేణోత్పన్నాయాః స్మృతేరుత్తరోత్తరమనుస్మృతేః పృథక్ప్రయోజనత్వాత్ । తస్మాత్- సముచ్చయః ।। 18 ।।

ఇతి శ్రీమాధవీయే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే ద్వాదశాధ్యాయస్య

తృతీయః పాదః ।। 3 ।।

అత్ర పాదే		ఆదితః।
అధికరణాని	16	891।
సూత్రాణి	38	2597।

(అథ ద్వాదశాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః)।

(ప్రథమే- జపస్తుత్యాశీరభిధానానాం సముచ్చయాధికరణే సూత్రే 1-2)।

జపాశ్చాకర్మయుక్తా స్తుత్యాశీరభిధానాశ్చ

యాజమానేషు సముచ్చయః స్యాదాశీఃపృథ-

క్త్వాత్ ।। 1 ।। *సముచ్చయం చ దర్శయతి ।। 2 ।।

చతుర్థపాదే ప్రథమాధికరణమారచయతి-

సారస్వతీమనూచ్యేతి వికల్పోఽథ సముచ్చయః ।

జపైక్యాదాదిమోఽన్త్యః స్యాత్ప్రకారస్య విభేదతః ।। 1 ।।

దీక్షితస్య వాఙ్నియమనాత్పూర్వం జపాయ మన్త్రాః శ్రూయన్తే- 'సారస్వతీమనూచ్య వాగ్యన్తవ్యా' ఇతి। ఏవమ్- అగ్నావైష్ణవీ బార్హస్పత్యే ఉదాహార్యే । అత ఏవ సూత్రకారః- 'అథ వైకేషామాగ్నావైష్ణవీం సారస్వతీం బార్హస్పత్యాముత్తమామనూచ్య వాగ్యన్తవ్యా' ఇతి ।

తత్ర- అనువచనశబ్దాభిధేయస్య జపకార్యస్యైకత్వాద్వికల్పః। ఇతి ప్రాప్తే-

బ్రూమః- జపస్యాదృష్టార్థత్వేనాదృష్టార్థప్రకారభేదే సతి కార్యనానాత్వాత్సముచ్చయః। జపమన్త్రవత్స్తుత్యాశరిభిధానమన్త్రేషు సజాతీయైః సముచ్చయో ద్రష్టవ్యః ।। 1 ।।

(ద్వితీయే- వార్హస్పత్యే ద్వివిధయాజ్యానువాక్యయోర్వికల్పా-

ధికరణే సూత్రే 3-4)।

యాజ్యానువాక్యాసు తు వికల్పః స్యాద్దేవతోపల-

క్షణార్థత్వాత్ ।। 3 ।। లిఙ్గదర్శనాచ్చ ।। 4 ।।

ద్వితీయాధికరణమారచయతి-

ఇదం వాదిద్వయోః కిం స్యాత్సాహిత్యం వా వికల్పనమ్ ।

సాహిత్యం పూర్వవన్మైవం దేవతాబోధనైక్యతః ।। 2 ।।

ఐన్ద్రాబార్హస్పత్యే కర్మణి- 'ఇదం వామాస్యే హవిః ప్రియమిన్ద్రావృహస్పతీ'- ఇత్యాదికే యాజ్యానువాక్యే ద్వివిధే ఆమ్నాతే। తయోః సారస్వత్యాదివత్సముచ్చయః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। దృష్టప్రయోజనస్య దేవతాబోధనస్యైకత్వాత్। తస్మాత్-- వికల్పః ।। 2 ।।

*ద్వితీయం (యాజ్యాపురోనువాక్యయోః సముచ్చయసాధకం) వర్ణకమారచయతి-

పురోనువాక్యయా యాజ్యా వికల్ప్యా వా సముచ్చితా ।

పురేవాఽఽద్యః సమాఖ్యానాద్వచనాచ్చ సముచ్చయః ।। 3 ।।

దేవతాప్రకాశనకార్యస్యైకత్వాద్యాజ్యయోర్యథా వికల్పః, తథైవైకయుగ్మగతయోః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। పురోనువాక్యేతి సమాఖ్యయా ఉత్తరకాలీనయాజ్యామన్తరేణానుపపత్తేః । కించ- "పురోనువాక్యామనూచ్య యాజ్యయా జుహోతి' ఇతి ప్రత్యక్షేణ హవిఃప్రదానకార్యభేదోక్తిపురఃసరం సాహిత్యం విధీయతే। తస్మాత్- సముచ్చయః ।। 3 ।।

(తృతీయే- సోమక్రయసాధనానామజాదీనాం సముచ్చయాధికరణే సూత్రాణి 5-7)।

క్రయణేషు తు వికల్పః స్యాదేకార్థత్వాత్

।। 5 ।। సముచ్చయో వా ప్రయోగే ద్రవ్యసమ-

వాయాత్ ।। 6 ।। * సముచ్చయం చ దర్శయతి ।। 7 ।।

తృతీయాధికరణమారచయతి-

క్రయణేషు వికల్పః స్యాత్సాహిత్యం వాఽగ్రిమో యతః ।

కార్యైక్యమానతేర్లాభాద్బశోక్తేశ్చ సముచ్చయః ।। 4 ।।

'అజయా క్రీణాతి, హిరణ్యేన క్రీణాతి, వాససా క్రీణాతి' ఇత్యాదినా బహూని సోమక్రయసాధనాని ద్రవ్యాణ్యామ్నాతాని । తేషాం

కార్యైంక్యాద్వికల్పః । ఇతి చేత్।

మైవమ్। బహుభిర్ద్రవ్యైర్విక్రేతురానతేః సౌలభ్యాత్ 'దశామైః క్రీణాతి' ఇతి సంఖ్యోక్తేశ్చ సముచ్చయః ।। 4 ।।

(చతుర్థే- ఉపయజనాదిప్రతిపత్తికర్మణాం సముచ్చయాధికరణే సూత్రమ్-)।

సంస్కారే చ తత్ప్రధానత్వాత్ ।।8 ।।

చతుర్థాధికరణమారచయతి-

గుదోపయజనే కిం స్యాద్వికల్పోఽథ సముచ్చయః ।

ఆద్యః స్యాదర్థకర్మత్వాన్న శేషప్రతిపత్తితః ।।5 ।।

అగ్నీషోమీయే -'గుదేనోపజయతి' ఇతి శ్రూయతే। ఐకాదశినేషు తచ్చోదకప్రాచార్థకర్మణ ఏకేన సిద్ధత్వాదేకాదశానాం గుదానాం వికల్పః। ఇతి చేత్।

మైవమ్। ప్రయాజశేషన్యాయేన తృతీయాశ్రుతేర్విపరిణామే సతి శేషప్రతిపత్తిసంస్కారవిధానాత్। తస్మాత్- సముచ్చయః ।।5 ।।

(పఞ్చమే-ఆధానే వివిధసంఖ్యాకానాం దక్షిణానాం వికల్పా-

ధికరణే సూత్రమ్)।

సంఖ్యాసు తు వికల్పః స్యాచ్ఛ్రుతివిప్రతిషేధాత్ ।।9 ।।

పఞ్చమాధికరణమారచయతి-

ఏకా దేయా సముచ్చేయం వికల్ప్యం చాఽఽద్య ఆనతేః ।

సౌలభ్యాదన్తిమో నైరపేక్ష్యాత్సంఖ్యాన్తరాదపి ।।6 ।।

ఆధానే శ్రూయతే- 'ఏకా దేవా, షడ్ దేవాః, ద్వాదశ దేవాః' ఇత్యాది । తత్ర సోమక్రయన్యాయేనాఽఽనతేః సౌలభ్యాత్సముచ్చయః

। ఇతి చేత్।

మైవమ్। సంఖ్యానాం బ్రీహ్యాదివత్పరస్పరనైరపేక్ష్యావగమాత్। సముచ్చయే శ్రూయమాణాభిః సంఖ్యాన్తరస్య దుర్వారత్వాచ్చ । తస్మాత్- వికల్పః ।।6 ।।

(షష్ఠే- పశుగణేషు జాఘనీనాం వికల్పాధికరణే సూత్రాణి 10-16)।

ద్రవ్యవికారం తు పూర్వవదర్థకర్మ స్యాత్తథా వికల్పే

నియమః ప్రధానత్వాత్ ।। 10 ।। ద్రవ్యత్వేఽపి సము-

చ్చయో ద్రవ్యస్య కర్మనిష్పత్తేః ప్రతిపశు కర్మభేదాదేవం

సతి యథాప్రకృతి ।। 11 ।। కపాలేఽపి తథేతి

చేత్ ।। 12 ।। న కర్మణః పరార్థత్వాత్ ।। 13 ।।

ప్రతిపత్తిస్తు శేషత్వాత్ ।। 14 ।। శృతేఽపి పూర్వవత్త్వా-

త్స్యాత్ ।। 15 ।। వికల్పే త్వర్థకర్మ నియమప్రధా-

నత్వాత్, శేషే చ కర్మకార్యసమవాయాత్తస్మాత్తేనా-

ర్థకర్మ స్యాత్ ।। 16 ।।

షష్ఠాధికరణమారచయతి-

సముచ్చయో జాఘనీనాం న వాఽఽద్యో గుదవన్న తత్ ।

ప్రకృతౌ నియమాదర్థకర్మాతోఽత్ర తథాత్వతః ।। 7 ।।

ఐకాదశినాదిగణేషు జాఘన్యా పత్నీసంయాజనం చోదకప్రాప్తమ్ । తత్ర ప్రతిపత్తికర్మత్వాజ్జాఘనీనాం గుదానామివ సముచ్చయః । ఇతి చేత్ ।

మైవమ్ । దర్శపూర్ణమాసయోః పత్నీసంయాజరూపేఽర్థకర్మణ్యాజ్యజాఘనీద్రవ్యే వికల్పేన విహితే । తే చోభే అగ్నీషోమీయపశౌ చోదకేన ప్రాప్తే । తత్ర జాఘన్యాం ప్రాప్తాయాం పునరపి 'జాఘన్యా పత్నీః సంయాజయన్తి' ఇతి విహితమ్ । స చ పునర్విధిః 'స్వవైయర్థ్యపరిహారాయాతిదేశప్రాప్తమర్థకర్మత్వం వారయిత్వా ప్రతిపత్తికర్మత్వం ప్రాపయతి'- ఇతి పూర్వపక్షీకృత్య, 'వికల్పేనాతీదిష్టాయా జాఘన్యా నియమేన పునర్విధేశ్చరితార్థత్వాన్నార్థకర్మత్వం నివారణీయమ్' ఇతి సిద్ధాన్తనీయమ్ । తత్రప్రకృతావగ్నీషోమీయపశావర్థకర్మత్వేన వికృతిష్వర్థకర్మత్వాత్ । అర్థకర్మణశ్చైకయా జాఘన్యా నిష్పత్తేర్గుదదృష్టాన్తాసంభవాత్- జాఘనీనాం వికల్పః ।। 17 ।।

(సప్తమే- ఉఖాయాం కామ్యేన నిత్యాగ్నేర్వికారాధికరణే

సూత్రాణి 17-25) ।

ఉఖాయాం కామ్యనిత్యసముచ్చయో నియోగే కామదర్శనాత్

।। 17 ।। అసతి చాసంస్కృతేషు కర్మ స్యాత్

।। 18 ।। తస్య చ దేవతార్థత్వాత్ ।। 19 ।। వికారో

వా తదుక్తహేతు ।। 20 ।। వచనాదసంస్కృతేషు కర్మ

స్యాత్ ।। 21 ।। సంసర్గే చాపి దోషః స్యాత్ ।। 22 ।।

వచనాదితి చేత్ ।। 23 ।। తథేతరస్మిన్ ।। 24 ।।

ఉత్సర్గేఽపి పరిగ్రహః కర్మణః కృతత్వాత్ ।। 25 ।।

సప్తమాధికరణమారచయతి-

నిత్యోఖ్యాగ్నౌ కామ్యవహ్నిః సంయుజ్యేతాథ బాధకః ।

కార్యభేదాదాదిమోఽన్త్యః కామేనాన్యప్రసఙ్గనాత్ ।। 8 ।।

అగ్నిచయనే కర్మణ్యుఖాం నిష్పాద్య తస్యాముఖాయామగ్నిర్ధ్రియతే, స నిత్యోఽగ్నిః । తత్రప్రకరణే కామ్యో వహ్నిః పఠ్యతే- 'వృక్షాగ్రాజ్జ్వలతో బ్రహ్మవర్చసకామస్యాఽఽహృత్యావదధ్యాత్' ఇతి । తత్ర నిత్యస్యాగ్నేర్హోమః కార్యః । కామ్యస్య తు ఫలాయ ధారణమ్ । అతః కార్యభేదాత్సముచ్చయః । ఇత్యేవం ప్రాప్తే-

ఫలామ ధృతేనైవాగ్నినా హోమస్యాపి ప్రసఙ్గసిద్ధేర్నిత్యో బాధ్యతే। తథా సతి కామినో బహ్న్యన్తరమ్, అకామినో నిత్యోఽగ్నిః, ఇతి వ్యవస్థితో వికల్పః ।। 8 ।।

(అష్టమే-వైకారికాగ్నేరాహవనీయత్వాభావాధికరణే సూత్రే 26-28)।

స ఆహవనీయః స్యాదాహుతిసంయోగాత్ ।

।। 26 ।। అన్యో వోర్ద్ధ్వత్యాహరణాత్ ।। 27 ।।

అష్టమాధికరణమారచయతి-

సోఽగ్నిరాహవనీయో నో వాఽఽద్య ఆహుతియోగతః ।

అన్యోన్యాశ్రయతో మైవం సంస్కారాచ్చేన్న సోఽత్ర హి ।। 9 ।।

స పూర్వోక్తః కామ్యో వహ్నిరాహవనీయా భవితుమర్హతి । కుతః। తన్నిర్వచనస్యాఽఽహుతియోగస్య తస్మిన్సంభవాత్। ఆగత్య హూయతేఽస్మిన్- ఇత్యాహవనీయః । హూయన్తే చాత్ర కామ్యాహుతయః । తస్మాత్- ఆహవనీయధర్మా గతశ్రీధారణాదయస్తత్ర కర్తవ్యాః । తే చ కల్పసూత్రకారేణ దర్శితాః- 'నక్తమాహవనీయం ధారయతి నిత్యం గతశ్రియః' ఇతి । ఇతి చేత్ ।

మైవమ్ । అన్యోన్యాశ్రవత్వప్రసఙ్గాత్। సిద్ధే హ్యాహవనీయత్వే తత్ర హోమవిధిః- 'యదాహవనీయే జుహోతి' ఇతి, సిద్ధే హోమాధారత్వే పశ్చాదాహవనీయాదికల్పనా, ఇతి పరస్పరాశ్రయత్వమ్ । అథ - ఆధానసంస్కారాదాహవనీయత్వమ్। తర్హ్యత్రాస్య సంస్కారాభావాన్నాస్త్యాహవనీయత్వమ్ ।। 9 ।।

(నవమే- వకారికాగ్నేరాధానికసంస్కారాభావాధికరణే సూత్రే - 28-29)।

తస్మిన్సంస్కారకర్మ శిష్టత్వాత్ ।। 28 ।।

స్థానాద్వా పరిలుప్యేరన్ ।। 29 ।।

నవమాధికరణవారచయతి-

అస్త్యాధానాది నో వాఽత్ర సర్వశేషత్వతోఽస్తి తత్ ।

న సంస్కృతస్థానపాతాన్మథనస్యాప్యసంభవాత్ ।। 10 ।।

అత్ర పూర్వోక్తే బహ్వాబాధానాదికమస్తి। కుతః। ఆధానస్య సర్వకర్మశేషత్వాత్।

నైతద్యుక్తమ్। ఆధానాదిభిః సంస్కృతం నిత్యమగ్నిం బాధిత్వా తస్య స్థానేఽవస్థితత్వేనాగ్న్యుత్పాదకసంస్కారానుపయోగాత్। న చ - జ్వలతో వృక్షాగ్రాదాహృతస్యారణిమథనేనోత్పత్తిః సంభవతి। తస్మాత్- నాస్త్యాధానాది ।। 10 ।।

(దశమే నిత్యస్యోఖ్యస్యాగ్నేరధారణాధికరణే సూత్రే 30-31)।

నిత్యధారణే వికల్పో నహ్యేకస్మాత్రప్రతిషేధః స్యాత్ ।

।। 30 ।। నిత్యధారణాద్వా ప్రతిషేధో గతశ్రియః ।। 31 ।।

దశమాధికరణప్రారచయతి-

ధృతిర్వికల్పితోఖ్యస్య కింవా నైవాస్తి ధారణమ్ ।

నిషేధాత్కల్ప్యవిధితశ్చాఽఽద్యో న ప్రాప్తవారణాత్ ।। 11 ।।

అగ్నిచయనే యోఽయం నిత్య ఉఖ్యోఽగ్నిః, తస్య సార్వకాలికం ధారణం వికల్పితమ్। కుతః। విధినిషేధయోరుభయోః సద్భావాత్। ప్రతిషేధస్తావదేవం శ్రూయతే0 'న ప్రతిసమిధ్యో యత్రప్రతిసమిధ్యేత్- భ్రాతృవ్యమస్మై జనయేత్' ఇతి। సోఽయం ప్రతిషేధః ప్రాప్తిమన్తరేణానుపపన్నః ప్రాపకం బిధిం కల్పయతి। తస్మాత్- వికల్పః। ఇతి చేత్।

న । నిషేధస్యాన్యథాఽప్యుపపన్నత్వాత్। ఆహవనీయవిషయం నిత్యధారణం గతశ్రియో యద్విహితమ్, తచ్చోదకేనోఖ్యేఽగ్నౌ ప్రాపితత్వాత్రప్రతిషిధ్యతే। తథా సతి విధేరకల్పితత్వాత్కేవలేన ప్రతిషేధేన ధారణాభావ ఏవ ప్రతినియతః ।। 11 ।।

(ఏకాదశే-- శుక్రస్పర్శాదీనామేకకర్తృకత్వాధికరణే సూత్రమ్-)।

పరార్థాన్యేకో యజమానగణే ।। 32 ।।

ఏకాదశాధికరణమారచయతి-

శుక్రస్పర్శాదికం సత్రే సర్వేషాముత కస్యచిత్ ।

అవిశేషాదాదిమోఽన్యస్తావతైవార్థసిద్ధితః ।। 12 ।।

'శుక్రం యజమానోఽన్వారభతే' 'యజమానసంమితౌదుమ్బరీ భవతి' ఇతి విహితం యత్, తత్సత్రే సర్వేషాం యజమానానాం భవేత్। కుతః। యజమానస్య సర్వావిశిష్టత్వాత్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। ఏకేన కృతే సతి ప్రయోజనస్య శుక్రగ్రహసంస్కారాదేః సిద్ధత్వాత్। న హ్యేతే యజమానసంస్కారార్థాః, యేన

ప్రతియజమానామావర్తేరన్। తస్మాత్- ఏక ఏవ కుర్యాత్ ।। 12 ।।

(ద్వాదశే - అహీనే శుక్రస్పర్శాదౌ యస్య కస్యచిద్యజమానస్య

కర్తృత్వాధికరణే సూత్రమ్-)।

అనియమోఽవిశేషాత్ ।। 33 ।।

ద్వాదశాధికరణమారచయతి-

అహీనే సత్రవచ్ఛుక్రస్పృగైక్యే స నియమ్యతే ।

న వాఽఽద్యః సంభవాన్నైవం విశేషానవధారణాత్ ।। 13 ।।

యథా సత్రే యజమానేష్వేక ఏవ శుక్రగ్రహం స్పృశతి, తథా- అహీనేఽప్యేక ఏవ - ఇతి పూర్వన్యాయేన స్థితే సతి స ఏకః కిం

నియమ్యతే, ఉత- యః కోఽపి, ఇతి సంశయే సతి నియమస్య సత్రే వక్ష్యమాణత్వాదిహాపి నియమః। ఇతి పూర్వః పక్షః।

విశేషస్యావధారయితుమశక్యత్వాత్- యః కోఽపి । ఇతి రాద్ధాన్తః ।। 13 ।।

(త్రయోదశే- సత్రే శుక్రస్పర్శాదౌ గృహపతేరేవ కర్తృత్వాధికరణే సూత్రమ్)।

ముఖ్యో వాఽవిప్రతిషేధాత్ ।। 34 ।।

త్రయోదశాధికరణమారచయతి-

కశ్చిద్గృహపతిర్వా స్యాత్సత్రే కశ్చిదహీనవత్।

ఇతరేషాం తదాఽఽర్త్విజ్యాదవిలమ్బార్థమన్తిమః ।। 14 ।।

పూర్వోక్తేనాహీనన్యాయేన సత్రే యః కోఽపి శుక్రస్పర్శాదికం కుర్యాత్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। గృహపతివ్యతిరిక్తానాం తదానీమార్త్విజ్యకార్యే వినియుక్తానాం శుక్రస్పర్శాద్యసంభవాత్। విలమ్బే తు- ఆర్త్విజ్యశుక్రస్పర్శయోర్విహితమేకకాలీనత్వం హీయేత। తస్మాత్- అవిలమ్బార్థం గృహపతిరేవ కుర్యాత్ ।। 14 ।।

(చతుర్దశే- సత్రేఽఞ్జనాదిసంస్కారాణాం సర్వగామిత్వాధికరణే

సూత్రాణి 35-38)।

సత్రే గృహపతిరసంయోగాద్ధౌత్రవత్ ।। 35 ।। ఆమ్నా-

యథవచనాచ్చ ।। 36 ।। సర్వే వా తదర్థత్వాత్ ।। 37 ।।

గృహపతిరితి చ సమాఖ్యాసామాన్యాత్ ।। 38 ।।

చతుర్దశాధికరణమారచయతి-

అఞ్జనాద్యా గృహపతేః సర్వేషాం వా, సమాఖ్యయా ।

ఆద్యో నో ఫలిసంస్కారాః సర్వేషాం ఫలితా మతా ।। 15 ।।

అఞ్జనాభ్యఞ్జనాదయో గృహపతేర్యుక్తాః సంస్కారాధిక్యేన గృహపతిత్వసమాఖ్యాయా ఉపపన్నత్వాత్। ఇతి చేత్ ।

మైవమ్। ఫలిత్వప్రయోజకా ఏతే సంస్కారాః । ఫలిత్వం చ సర్వేషాం యజమానానామ్। యత్తు-గృహపతేః ఫలాధిక్యం శ్రూయతే-'భూయిష్ఠామృద్ధిమృధ్నోతి' ఇతి, తద్వాచనికమ్, న తు సంస్కారాధిక్యకృతమ్। సమాఖ్యా త్వన్తరేణాపి సంస్కారాధిక్యమృత్విజామివ కర్మకరత్వాదుపపద్యతే। తస్మాత్- సర్వేషామఞ్జనాద్యాః కార్యాః ।। 15 ।।

(పఞ్చదశే- {యాజమానార్త్విజ్యయోరార్త్వి-} సూత్రాణి 39-41)।

జ్యస్యైవ బలవత్త్వాధికరణే

విప్రతిషేధే పరమ్ ।। 39 ।। హౌత్రే పరార్థ-

త్వాత్ ।। 40 ।। వచనం పరమ్ ।। 41 ।।

పఞ్చదశాధికరణమారచయతి-

యాజమానార్త్విజ్యయోః కిం బలవత్పూర్వముత్తరమ్ ।

ఉతాఽఽద్యశ్చోదకప్రాప్తేరన్త్యః ప్రత్యక్షతో విధేః ।। 16 ।।

సత్రే యత్ర యాజమానార్త్విజ్యకర్మణోరేకదా ప్రాప్తిః, తత్ర యాజమానం బలవత్ । చోదకేన ప్రాప్తత్వాత్। ఇతి చేత్।

మైవమ్। 'యే యజమానాస్త ఋత్విజః' ఇత్యార్త్విజ్యస్య ప్రత్యక్షవిహితత్వాత్। తస్మాత్- ఆర్త్విజ్యం బలవత్ ।। 16 ।।

(షోడశే- బ్రాహ్మణస్యైవాఽఽర్త్విజ్యాధికరణే సూత్రాణి 42-47)।

ప్రభుత్వాదార్త్విజ్యం సర్వవర్ణానాం స్యాత్ ।। 42 ।।
స్మృతేర్వా స్యాద్బ్రాహ్మణానామ్ ।। 43 ।। ఫలచమ-
సవిధానాచ్చేతరేషామ్ ।। 44 ।। సాంనాయ్యేఽప్యేవం
ప్రతి షేధోఽసోమపీథహేతుత్వాత్ ।। 45 ।। చతుర్ధా-
కరణే చ నిర్దేశాత్ ।। 46 ।। అన్వాహార్యే చ
దర్శనాత్ ।। 47 ।।

షోఁడశాధికరణమారచయతి-

ఆర్త్విజ్యం కిం త్రివర్ణస్థం విప్రయోగ్యేవ వాఽగ్రిమః ।
విద్యావత్త్వాన్న తద్యుక్తం బ్రాహ్మణస్యైవ తత్స్మృతేః ।। 17 ।।

విప్రక్షత్రియవైశ్యానామధీతవేదానాం విద్యావత్త్వాదార్త్విజ్యమస్తి। ఇతి చేత్। న। విప్రస్యైవాఽఽర్త్విజ్యస్మరణాత్। తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః-

'ప్రతిగ్రహోఽధికో విప్రే యాజనాధ్యాపనే తథా' ఇతి ।

ఏవం స్మృత్యన్తరాణ్యుదాహరణీయాని। తస్మాత్- విప్రస్యైవాఽఽర్త్విజ్యమ్ ।। 17 ।।

*వేదానాం స్థితికృత్పురో హరిహరోఽభూత్సూత్రకృజ్జైమిని-
స్తద్భాష్యం శబరోఽభ్యధాద్గదితవాంస్తద్విస్తరం మాధవః ।
సోఽయం నిత్యకలత్రపుత్రధనభుగ్భూమ్యాధిపత్యస్థితి-
ర్దీర్ఘాయుః సహ బన్ధుభిర్విజయతామాచన్ద్రమాతారకమ్ ।। 1 ।।

ఇతి శ్రీమత్త్రికాణ్డమీమాంసామణ్డనప్రతివసన్తసోమయాజిభట్టశ్రీమా-
ధవవిరచితే జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరే ద్వాదశాధ్యాయస్య
చతుర్థః పాదః సమాప్తః ।। 4 ।।

అత్ర పాదే		ఆదితః ।
అధికరణాని	16	907 ।
సూత్రాణి	47	2644 ।

సమాప్తోఽయం ద్వాదశోఽధ్యాయః ।। 12 ।।

గ్రన్థశ్చ సంపూర్ణః ।

****